

114-7

8

Theological Seminary.
PRINCETON, N. J.

Part of the
ADDISON ALEXANDER LIBRARY,
which was presented by
MESSRS. R. L. AND A. STUART.

Case. Division.....
Shelf. Section.....
Book. No.

BS1145

R815

1828

v.1

J. Addison Alexander

Princeton

Decr 17 1834

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

SOLOMON

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
CHICAGO, ILLINOIS
1960

ERN. FRID. CAR. ROSENMÜLLERI

THEOL. DOCT. ET LITTERR. OO, IN UNIV. LIPS. P. P. O.

SCHOLIA

IN

PENTATEUCHUM

IN COMPENDIUM REDACTA.

LIPSIAE,

SUMTIBUS JO. AMBR. BARTHII

MDCCCXXVIII.

ERN. FRID. CAR. ROSENMÜLLERI

THEOL. DOCT. ET LITTERR. OO. IN UNIV. LIPS. P. P. O.

SCHOLIA

IN

VETUS TESTAMENTUM

IN COMPENDIUM REDACTA.

VOLUMEN PRIMUM,
SCHOLIA IN PENTATEUCHUM

CONTINENS.

LIPSIAE,

SUMTIBUS JO. AMBR. BARTHII

MDCCCXXVIII.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

ALGEBRA

171

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILLINOIS
1917

ALGEBRA
BY
H. S. GARDNER
CHICAGO, ILLINOIS
1917

L E C T O R I

S.

Rogatus a multis, ut Scholia mea in V. T. in compendium vel ipse redigerem, vel redigi sinerem, quo consuleretur rationibus eorum, quos res angusta domi pluribus voluminibus emendis pecuniam suam impendere prohiberet, illorum desiderio ita satisfacere decrevi, ut, quum ipse, Scholiis, aliisque, quae inchoavi, operibus continuandis et ad finem perducendis occupatus, opus meum contrahendi laborem subire nequeam, tamen illius rite perficiendi curam in me susciperem, moderatorque existerem. Auctor igitur fui JOA. CHRISTOPH. SIGISM. LECHNERO, Phil. D. et ad Aed. Paul. Concionat. Vespert., Viro Clarissimo, in sacrarum literarum studio dextre versato, e Commentario nostro quae ad sensum verborum et loquendi formularum, in quibus aliquid difficultatis sit, explicandum, atque ad res gestas, ritus antiquos, nomina personarum locorumque et similia illustranda maxime necessaria essent, seligeret, haud omissa, in locis difficilioribus, mentione et aliarum interpretationum, quae quidem sua sese probabilitate commendarent, et lectionis variantis, sicubi ea

maioris momenti esset; pleniorum vero antiquarum et recentiorum interpretationum enarrationem, earumque examen, atque plurium variarum lectionum recensum, maiori operi relinqueret. Ego quae Vir Doctissimus eâ, quam dixi, ratione, in compendium redegit, omnia non solum diligenter recognovi, verum et quae hic illic minus recte à me dicta fuisse animadvertentem, correxi, subinde etiam, ubi opus videretur, novas observationes addidi, atque quae ab eo inde tempore, quo Scholia in Pentateuchum tertio prodierunt, edita sunt scripta recentia, quae quidem in rem nostram facerent, suis locis laudavi. Quodsi nostra opera iudicibus aequis atque harum rerum peritis probata fuerit, operae nos pretium fecisse existimabimus. Dab. Lipsiae, mense Maio MDCCCXXVIII.

I.

P R O L E G O M E N A

I N

P E N T A T E U C H U M .

I.

Pentateuchi appellatio.

Quod primum V. T. locum tenet, quinque librorum syntagma, Hebraeis חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי הַתּוֹרָה, *quinque quinquerniones legis*, vel concisius חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁים, *quinque quinquerniones*, vulgo autem תּוֹרָה, *lex* vocatur. Singuli libri appellantur חֻמֵּשׁ, *quinta pars*. Graecum nomen Πεντάτευχος, *volumen quinquepartitum*, est pro Substantivo usurpatum Adjectivum, compositum e πέντε et τεῦχος, quod *vas* et *volumen*, *librum* denotat. Dicitur vero solet tam masculine ὁ πεντάτευχος (nam Adjectiva composita a Substantivis generis neutrius, quae in ος terminantur, derivata, terminationem et ος et ης adsciscunt), quam feminine ἡ πεντάτευχος scil. βιβλος, *liber quinquepartitus*.

2.

Pentateuchum a Mose scriptum esse, quibusnam argumentis nitatur, communis opinio?

Pentateuchum Mosi auctori tribuit omnis Hebraea et Christiana antiquitas, rationibus, quae vel ex ipso ductae sunt opere, vel aliis idoneis testimoniis nituntur. Claris verbis Moses ipse (Deut. 31, 9 — 13, 22, 24 — 26.) testatur, esse hunc *integrum librum a prin-*

cipio usque ad finem a se conscriptum, proceribus populi et sacerdotibus traditum, ut in adyto sacri tabernaculi penes arcam foederis custodiatur, diebus festi tabernaculorum universo populo praelegatur, et in opere ipso passim nunc singulas leges nunc rerum gestarum narrationes a se in hoc libro consignatas esse Moses ait. Ita Exod. 17, 14. insidias Amalekitarum illisque decretum futuro aevo excidium Moses dicit se divino jussu *inscripsisse libro*, incepto haud dubie, et in quo jam plura exaraverat, ut inde colligitur, quod cum Article פֶּסֶפֶר (non פִּסְפֶּר) scripsit, quo innuit, se de certo quodam et satis noto libro loqui. Postquam Israelitae leges a Mose accepissent, *scripsit Moses omnia verba Jovae in libro foederis, quem universo populo praelegit*, Exod. 24, 4. 7. His praeceptis, quum postea plura alia addita essent, iterum jussus est Moses ea literis consignare, Exod. 34, 27. Porro Num. 33, 1. 2. Moses itinera Israelitarum ex Jovae mandato perscripsisse dicitur. Numerorum liber clauditur his verbis: *Haec sunt praecepta et jurá, quae Jova per Mosen Israelitis dedit in locis campestribus Moabitarum ad Jordanem, e regione Jerichuntis*. Denique in Dent. , quo legum traditarum ἀνακεφαλαίωσις, explicationes et supplementa continentur, Moses in suis ad populum adhortationibus iterum iterumque *hanc legem* (הַתּוֹרָה הַזֹּאת) *et hujus Legis librum* (סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת) commemorat. Imprimis notabilis est locus 28, 61., ubi in oratione, qua Moses Israelitis, si divinis praeceptis non obtemperarint, infausta omnia minatur, inter alia haec leguntur: *Omnes etiam morbos omnesque plagas, quae non scriptae sunt in libro hujus legis immittet tibi Jova*. Ex quo sequitur, Mosen hunc librum populo tradidisse, adeoque sermones suos ipsum literis mandasse.

Multis etiam reliquorum V. T. locis *Lex Mosis, Lex, quam Jova per Mosen dedit*, commemoratur. In libro Josuae, qui etsi hujus ducis aetate multo recentior est, tamen maximam partem e commentariis si non plane coaevis, certe satis vetustis, fere ad verbum, uti fert mos scriptorum orientalium, haud dubie compositus est, legimus (1, 7. 8.), mox post obitum Mosis monitum fuisse Josuam, *ut librum legis Mosis perpetuo legat*; et Josua in oratione ad

populum habita (23, 3—16.) monet primores Israelitarum, ut faciant omnia, quae in *libro legis Mosis scripta essent*, pluresque non tantum leges, verum etiam res gestas in eo descriptas, comminationes et promissiones in eo propositas commemorat. In comitiis quoque ultimis, quae Josua (24.) habuisse narratur, praecipua Pentateuchi capita ille summam repetit, foedus cum Jova instaurat, idque *addit libro legis Jovae* (Vs. 26.), qui haud dubie idem est liber, qui 1, 7. 8. et 23, 6. 8, 32. dicitur *liber legis Mosis* et 8, 34. *liber legis*. Davides moribundus Salomonem filium hortatur (1 Reg. 2, 3.), ut servet omnia praeepta, prouti *scripta illa sint in lege Mosis*. Nihil dubitationis admittit locus 2 Reg. 14, 6., quo Aamazias rex Judae, pepereisse filiis perduellium dicitur, *sicuti scriptum* (praescriptum) *est in libro legis Mosis*, subjectis statim ex illo verbis, quae huc spectant, quae illa ipsa sunt, quae hodiernum Deuter. 24, 16. leguntur. 2 Reg. 22, 8. sqq. *liber legis*, qui paulo inferius 23, 2. *liber foederis*, et 2 Chron. 34, 14. distinctius *liber legis per Mosen scriptus* dicitur, ab Hilkia, summo pontifice, in templo repertus narratur, e quo Saphanes, seriba regius, Josiae praegerit *promissiones et comminationes*, quae vix aliae esse possunt, quam quae Levit. 26, 3—45. et Deut. 27, 11—28. 68. continentur; atque e 1 Reg. 23, 21—23. patet, Josiam regem paschatos festum iisdem solemnibus ac ritibus instituisse, qui in *libro foederis* ab Hilkia reperto, perscripti fuissent. 2 Reg. 23, 25. dicitur, nullum comparandum esse regem Josiae, qui se ita ad Jovam tota mente converterit, *uti fert tota Mosis lex*. Postquam e Babylonia in patriam rediisset pars Judaeorum, Jesua sacerdos, ejusque cognati sacerdotes, et Serubabel ejusque cognati, aram Dei Israelitarum instituerunt construere, ad offerenda in ea holocausta, *quemadmodum praescriptum est in lege Mosis, viri divini* (Esr. 3, 2.); intelliguntur, quae Lev. 6, 1. (al. 7. sqq.) de holocaustis offerendis praecipuntur. In dedicatione templi secundi Esr. 6, 18. ministrasse dicuntur Levitae et sacerdotes, *secundum praescriptum libri Mosis* (Num. 3, 6. sqq. 8, 11. 14.). Nehemias in precatione, quae Cap. 1. libri de ipso appellati legitur, confitetur (Vs. 7.), Israelitas non scripserat instituta,

quae Jova Mosi mandasset, oratque Deum (Vs. 3. 9.), meminērit eorum, quae Mosi promiserit his verbis: *vos, cum transgressi fueritis mea praecepta, et ego inter nationes vos dissipavero, nihilominus si ad me reversi fueritis et praecepta mea servaveritis, etiamsi ad coeli extrema dispersi fueritis, vos inde colligam, et in locum, quem nomini meo collocando delegero, adducam*, quae conveniunt cum iis, quae Levit. 26, 41. Deut. 4, 26. 27. 28, 64. 30, 1. sqq. legimus. Quae loca etsi in iis libris exstent, quae pluribus post Mosen seculis sunt scripti, partim brevi ante eversum per Chaldaeos regnum Judaicum; partim post restauratas, Cyro favente, res Hebraicas, tamen hoc probant, fuisse ista aetate, id est sexto ante Chr. nat. seculo libros, e quibus leges, promissiones et minae superius commemoratae afferuntur, communi gentis Hebraicae iudicio protalibus habitos, qui a Mose essent conscripti. Jam vero, si cogitamus, tale iudicium non paucorum quorundam hominum opinione formari, sed niti debere eo, quod a majoribus acceptum per plures aetates propagatum esset; loca illa e reliquis V. T. libris allata argumentum nequitquam leve Mosaicae Pentateuchi originis praebent. Accedit autem huic argumento non parum roboris inde, quod res saeras et civiles Hebraeorum omni tempore, a Josuae inde aetate, ad legum, quae in his libris traditae sunt, normam conformatas fuisse deprehendimus. Quodsi enim quaedam illarum nonnunquam per aliquod temporis spatium neglectae erant, paulo post tamen omnia ad ea, quae in Pentateuchi libris praescripta essent, restituebantur. In libris V. T. historicis perpetuo laudantur, quae libris illis consentanea, et reprehenduntur, quae iis contraria acta sunt. Prophetae toti sunt in eo, ut populares ad obsequium legis Mosaicae cohortentur. Praeterea plura, quae a majoribus sunt facta, iisve evenerunt, eodem plane, quo in Pentateucho ea narrata legimus modo commemorant, ut vix dubium sit, hausisse illos ex hoc fonte. Ille igitur prophetarum, et quidem iam antiquiorum, quorum supersunt scripta, Hoseae (9, 10. coll. Num. 25, 3. Hos. 11, 8. coll. Genes. 19, 24. 25.), Joelis (1, 9. 13. queritur vates desuisse *ferla et libamina*, quae e praescripto legum Lev. 2, 1. sqq. 6, 14. Num.

15, 4. 5. 7. 23, 7. 14. offerenda erant), Amosi (2, 9. coll. Num. 21, 21. 24. Amos. 4, 10. coll. Exod. 4, 3. sqq.), Michae (6, 5. coll. Num. 22, 2. sqq. et 25, 1. sqq. Mich. 6, 6. coll. Lev. 9, 2. 3.), Jesajae (1, 11 — 14. commemorantur eadem sacrificia et festa, de quibus pluribus Pentat. locis praecipitur; vid. et Jes. 12, 2. coll. Exod. 15, 2.), tam frequens ad ea, quae in Pentateucho praescripta et enarrata sunt, respectus, pro argumento habetur, et existisse illum iis, quibus vixerunt illi, temporibus, et tantum apud eos habuisse auctoritatis et fidei, quantum merebatur opus, quod a rerum suarum conditore profectum credebant.

Argumenta autem Mosaicae originis externa confirmant totius operis indoles, argumentum et conformatio. Nam quae illo continentur historica, politica et geographica remotissimae antiquitatis, ea maxime, quae ad historiam et rem naturalem Aegypti et Arabiae spectant, ita sunt comparata, uti a viro, qui veteri aevo in Aegypto liberaliter educatus esset, consignata esse credibile est. Tum quae in Pentateucho legimus de exitu Hebraeorum ex Aegypto, eorumque per Arabiae deserta itinere, plane sunt consentanea locorum et temporum, quibus facta narrantur, rationibus. Quod ipsum valet de legibus institutisque, quae populo, quem duxit, tradidisse in hisce libris Moses dicitur. In eorum librorum postremo eundem legislatorem ad populum suum, quem per plures annos gubernavit, loquentem audimus; sed jam aetate proVectum, quod probat stylus latior et diffusior, quem in Deuter. omnes observant. Audinus in hoc libro ducem morti propinquum, suis omnia, quae ipsis, eo moderante, accidissent, in memoriam revocantem, eosque ad eas, quae ipsis divina auctoritate tradidisset leges diligenter servandas graviter adhortantem, nonnullas quoque leges retractantem et supplementem *). Deuteronomium vero scriptos ponit tres, qui praecedunt, libros, ad quorum argumentum saepe provoeat, observationem legum, quae in illis leguntur, urget, et a gestis, quae in iis narrantur, rationes obtemperandi legibus depromit, ita ut sine libris illis lectores Deute-

*) Plura de hac re vid. in Prolegg. ad Deuteron.

ronomium ne quidem satis intelligere potuissent. Ordo orationis non ubique commodus, et oratio ipsa progreditur saepe per disrupta sine nexu fragmenta, haud raro singulari clausula terminata; quae arguunt auctorem non continenter scribentem, sed saepius interruptum, qualem novimus Mosē, tot tantisque negotiis obrutum, continuisque migrationibus distractum. Dispositio denique totius operis est ea, qualis a viro, qui populo rudi et inulto leges et jura dare, et civitatem bene moratam beneque constitutam instituere in animum induxerat, exspectetur. Nam in primo libro atque priori libri secundi parte, quasi praefatione tradendarum legum praestituta, ea praemittit, quae aut ad rerum sequentium seriem et ordinem necessaria erant, aut animis Israelitarum ad religionem et cultum unius Dei, rerum omnium creatoris et moderatoris, informandis servire poterant, de quo plura in Prooemio ad Genesim dicemus. Legibus ipsis immisceo fere sola ista gesta, quae illis occasionem praebuerunt, vel ad commendandam legum observationem spectant; legesque fere omnes exhibet eo ordine, quo promulgatae fuerunt. Quae quum ita sint, nihil ob stare videtur, quo minus hosce libros ab eo scriptos credamus, cui et communis omnium temporum opinio, et reliqua V. T. monumenta illos, uti auctori assignant,

3.

Quae sententiae, Pentateuchum esse a Mose scriptum, adversari videantur.

Argumentorum, quae recentior aetas illi sententiae, Pentateuchum, qualem nunc legimus, a Mose scriptum esse, opposuit, alia ex linguae ejus indole, alia e conformatione et indole totius libri, alia e singulis ejus locis petita sunt. Linguam dicunt ab illa, qua novissimi sacrae bibliothecae libri sunt exarati, multo minus differre, quam in libris, tanto temporis spatio a se distantibus jure quis exspectet. Easdem enim in iis, qui exilii Babylonici temporibus scripti sunt, deprehendimus vocum formas, flexiones, significationes, quas in libris, qui Mosi tribuntur. Quis vero, inquit, credat, fuisse soli omnium sermoni Hebraeo tantam stabilitatem, ut mille annorum

decursu nullam experta esset vicissitudinem? (Quod in primis urget *Nachtigal*.) Ad conformationem autem et indolem totius operis quod spectat, ajunt esse plura, quae arguant, non esse opus uno contextu et ab uno homine scriptum, sed ex pluribus variorum temporum et auctorum monumentis compositum. Quo pertinent primo singularum operis partium, argumentis suis invicem sejunctarum saepius recurrentes et inscriptiones (Gen. 2, 4. 5, 1. 6, 9. 25, 12. 19, 36, 1. Exod. 6, 14. Num. 33, 1.) et clausulae (Lev. 7, 37, 38. 26, 46. 27, 34. Deut. 4, 45.), repetitae earundem rerum, mox breviores narrationes *), quae tamen in singulis haud raro inter se discrepant **), styli quoque varietate, et diversarum de iisdem rebus dictionum usu varios scriptores prodant ***). Accedit duorum illorum, quibus Hebraei summum numen appellare solent, nominum, *Elohim* et *Jehova*, usus alternans, ejus haec est ratio, ut in aliis longioribus ejusdem argumenti capitibus Deus constanter *Elohim*, in aliis *Jehova* appelletur, illisque particulis, in quibus nomen *Elohim* usurpatur, certae loquendi formulae atque dictiones sint propriae et peculiariae, quae in illis, quae nomine *Jehova* uti solent, non reperiuntur. Porro vulgo receptae de Pentateucho a Mose scripto sen-

*) Veluti eorum, quae eluvionem Noachicam praecesserunt Genes. 6, 13. 14, 17 — 22. et 7, 1 — 5. Manna bis describitur, Ex. 16, 14. sqq. et Num. 11, 7. sqq. Ita quae Ex. 40, 36 — 38. dicta sunt, repetuntur Num. 9, 15 — 23.

**) Sic Gen. 28, 29. appellat Jacobus locum, quo *in itinere in Mesopotamiam* pernoctavit, *Bethel*, quo respicit 35, 1 — 7.; sed 35, 6. 8 — 15. Deus Jacobo *ex Mesopotamia reduci* apparuisse, et nomen *Israëlis* indidisse narratur, unde Jacobus locum illum appellavit; contra 32, 28. 29. mutat Deus nomen Jacobi postquam eum ipso luctatus esset; oppidum *Bethel* autem jam Gen. 12, 8. Abrahami temporibus memoratur. Deuter. 12, 8. Edomitae et Moabitae Hebraeis transitum et comitatum, pro pretio soluto, concessisse dicuntur; sed 23, 3. 4. Ammonitas et Moabitas Hebraeis terram illorum transentibus comitatum denegasse legimus, non commemoratis Edomitibus; Num. 20, 18. vero Edomitae Hebraeis transitum denegasse dicuntur, nulla Moabitarum mentione facta.

***) Cf. J. S. VATER in Commentatione ad calcem Partis tertiae Commentarii in Pentateuchum sermone vernaculo a se editi.

tentiae opponunt plura illius loca, quae seriore Mose aetatem prodant, nec ab eo consignata esse possint. Commemorantur enim urbes iis nominibus, quae illis post Mosen demum indita sunt *), adjiciuntur, explicationis causa, hic illie quae a Mose addita esse vix credibile est **), de rebus denique pluribus mentio injicitur eo modo, qui arguat scriptorem, qui longo post Mosen tempore vixerit ***).

4.

Eorum, qui Pentateuchum Mosi abjudicant, variae de illius origine sententiae.

Qui argumentis supra allatis ducti Pentateuchum a Mose scriptum esse negant, in diversas de illius origine sententias discedunt, quas breviter recensebimus.

THOMAS HOBES (in *Leviathane*, Lond. 1651. P. III. C. 33.) Pentateuchum de Mose appellatum putat non quod ab eo scriptus sit, sed quod de eo agat; quamvis concedat, fieri posse, ut ea scripserit, quae his libris ab eo scripta narrantur, veluti codicem legum, qui, uti ipsi videtur, continetur Deut. 10 — 27. — ISAACI PEYRERII opinio fuit (in *System. theol. ex Praeadamitarum hypothesis*, Lugd. Bat. 1655.); scripsisse Mosen diurnos commentarios rerum omnium memorabilium, quae a se et aliis sua aetate gestae fuissent,

*) Veluti Gen. 14, 14. et Deut. 34, 1. urbs *Dan*, cujus vetus nomen, *Laisch* vel *Leschem* post divisos demum Cananaeae agros mutatum est in *Dan*, Jos. 19, 47. Jud. 18, 29.

**) Ita Gen. 14, 7. nomini urbis מִשְׁפַּט עֵין additur, eam nunc dici עֵין־דָּן. Similia vid. V. 8. 17. 23, 19. 35, 19. 48, 7. Deut. 4, 48.

***) Sic Gen. 13, 7. verba: *Cananaei vero et Pherezai tunc temporis*, Abrahami et Lothi aetate, eum tractum tenuere, non nisi ab aliquo, qui post Cananaeos sedibus suis expulsos vixerit, scribi potuerunt. Gen. 36, 31. leguntur haec verba: *Hi vero sunt reges, qui in Idumaea regnarunt, antequam Israelitis rex esset constitutus.* Tum recensentur octo regum nomina, posteriores prioribus mortuis successerunt, usque ad Vs. 39. Totam igitur hanc novem commatum περιόχην ab aliquo, qui postquam regnari Hebraei coeperunt, additam esse oportet.

quibus praemiserit Judaeorum fastos ab Adamo ad sua usque tempora; sed illos libros jam dudum periisse, eorumque nunc nonnisi excerpta quaedam superesse. Ex istis Mosaicis commentariis conflatum putat *librum bellorum Jovae*, Num. 21, 14. commemoratum, e quo deinceps liber Numerorum excerptus fuerit. — BENEDICTUS SPINOZA (in *Tractatu Theolog. politico*, Amstel. 1670.) omnes V. T. libros historicos, qui res ante Esrae aetatem gestas enarrant, unum auctorem, et ipsum Esram habuisse suspicatur. Deuteronomium primum scripsisse Esram, conjicit, partim quia leges patrias continet, quibus populus maxime indigebat, partim quia iste liber nulla conjunctione antecedenti alicui annectitur, sed soluta oratione incipit: *haec sunt verba Mosis*. Deinde Esram studium adhibuisse credit ad integram historiam gentis Hebraeae describendam, a mundo condito usque ad Urbem a Chaldaeis eversam, cui librum Deuteronomii suo loco inseruit. Addit Spinoza, forte Esram primos quinque librorum historicorum a se conscriptorum nomine Mosis vocasse, quod in iis potissimum res ab eo gestae sint traditae. Neque tamen Esram huic operi ultimam manum imposuisse, nihilque aliud illum fecisse autumat, quam historias ex diversis scriptoribus colligere, et quandoque nonnisi simpliciter describere, ita ut eas neque examinatas, neque ordinatas posteris reliquerit. Quae autem causae impediverint, nisi forte intempestiva mors, quo minus Esra hoc opus omnibus suis numeris adimpleverit, fatetur se non posse conjicere. Hos denique qualescunque Esrae commentarios nonnisi mancos, mutilos, multisque mendis foedatos ad nos pervenisse vult, sic ut de prisca historia integrum habeamus nihil, quod non multa correctione indigeat. Quae omnia prolixè exsequitur Spinoza, et argumentis exemplisque firmare studet. — RICHARDUS SIMON (in *Histoire critique*) difficiles nodos, quibus Pentateuchi interpretem implicant et frequentes in illo eandem rerum repetitiones haud raro in singulis inter se pugnantibus, et loci, qui aetatem Mose multo seriore arguunt, facillime expediri posse arbitratur, si Pentateuchum e variis publicorum scribarum, quos Moses, more Aegyptio, constitisset, commentariis et membranarum disjunctis inordinatisque compositum esse sumamus. — Simo-

nii sententiam dum in censuram vocaret JOANNES CLERICUS (in *sentimens de quelques Theologiens d'Hollande sur l'histoire critique du V. T.* Amsterd. 1685.), cum illo in eo quidem consentiebat, quod Mosi Pentateuchi conscriptionem abjudicabat, sed quod illius originem attinet, hanc proponebat conjecturam, compositum esse eo tempore, quo veteres Hebraicae literae, quibus primum scriptus esset, notiores essent novis, quas in Babylonico exilio adoptassent, et ab eo auctore, qui neque Samaritanis neque Judaeis esset suspectus, atque e cujus manu illum haud illubenter susciperent. Haec omnia convenire in sacerdotem illum Israeliticum, e Babylonia missum, ut novos Palaestinae incolas edoceret ritum, quo regionis istius Deus amabat coli, 2 Reg. 17, 27. 28. Credere par esse, sacerdotem hunc, sive solum, sive adjutum ab aliis, ut rudes illos populos a *πολυθείας* errore abduceret, molitum esse historiam de mundo unius Dei virtute condito, et epitomen historiae Hebraicae usque ad exitum Hebraeorum ex Aegypto, ut palam fieret, non nisi unum Deum esse, eum nimirum, quem colunt Hebraei. Scripsisse autem hanc historiam Hebraicae, antiquis litterarum characteribus, vel quia Chaldaicae linguae nondum satis gnarus esset, vel ob aliam causam, nobis incognitam. Annum quo haec facta sunt, determinare difficile esse, videri tamen contigisse post decimum octavum regni Josiac. Hoc enim anno inventus fuit liber legis, sine quo extromam manum operi suo imponere sacerdos ille non potuisset, quippe qui maximam Hebraeae historiae partem contineret, et ad institutionem novorum Samaritanorum apprime fuerit necessarius. Quae si ad hunc modum facta esse ponamus, facile creditu esse, sacerdotes Hierosolymitanos hanc Bethelici sacerdotis historiam calculo suo comprobasse, quum in ea nihil invenirent, nisi quod pium, atque rerum gestarum veritati consentaneum esset. Abiecit tamen Clericus ipse hanc suam sententiam in *Dissertat. II. de Scriptore Pentateuchi*, Commentario suo in Pent. praemissa. — JOANNES GODOFR. HASSE (in *Aussichten zu künftigen Aufklärungen üb. d. A. T. in Briefen*, Jen. 1735.) Pentateuchum exilii Babylonici tempore e monumentis veteribus compositum conjecit, adhibitis quidem Mosaicis iis, quae tunc super-

essent, sed multis illis auctis et varie immutatis. Mutavit tamen Hassius postea sententiam, et Pentat. Mōsi vindicavit. — FRID. CAR. FULDA (in Pauli *neuem Repert. für bibl. u. morgenländ. Literatur*, P. III. p. 180. sqq. et in ejusdem *Memorabilien*, P. II. p. 102. sqq. P. VII. p. 1. sqq.) Pentateuchum, qualem nunc legimus, posse non ante Davidis tempora conscriptum esse contendit, atque paucis quidem in illo vere Mosaicis plura alia, partim Mose antiquiora, partim eo recentiora ita intexta esse, vetera autem ita mutata et interpolata, ut, quae vere sint Mosaica, nunc vix discerni possit. A Mosis manu proficisci non dubitat Decalogum, epinicium post mare erythraeum transfretatum (Exod. 15.), atque recensum mansionum Israelitarum ab exitu ex Aegypto usque ad campos Moabiticos (Num. 33.). Alia a Mose consignata recentioribus scriptionibus intexta putat, neque tamen ultra decem monumenta vere Mosaica superesse. — Qui OTMARI nomine latuit, JO. CHRIST. NACHTIGAL (in tribus Commentatt. in *Henke's Magazin für Religionsphilosophie, Exegese u. Kirchengesch.* P. II. p. 433. sqq., P. IV. p. 1. sqq. et 329. sqq.) postquam praeter illa, quae supra §. 3. commemorata sunt, recentioris Mose aevi argumenta, in Pentat. obvia, attulisset et alia, quibus probasse studeret, existitisse apud Hebraeos ante Samuelis tempora praeter tabulas genealogicas tribuumque stemmata, aut nulla aut sane paucissima literarum monumenta, et fuisse rerum a majoribus gestarum memoriam non nisi ore propagatam, carminibusque aut lapidum monumentis servatam, contendit, esse Samuelis tempore demum in scholis prophetarum primum carmina historica, quae magnam partem e picturis imaginibusque rerum gestarum lapidi aut aeri insculptis hausta fuissent, literis mandata, tum esse procedente tempore a viris sapientibus et literate peritis conscriptos plures libros, qui carmina, narrationes de rebus vetustis, legesque collectas continerent, atque ex hujusmodi libris esse junctis plurimum hominum doctorum studiis, moderante forsā Jeremia, propheta, sub exilii Babylonici tempore Pentateuchum compositum. Mosaica in illo vix alia statuit, quam decem praecepta, duabus tabulis lapideis insculpta, recensum stationum Israelitarum per Arabiae deserta iter

facientium, stemmata, et carmina nonnulla breviora. Omnem Nachtigalii sententiam refutavit ECKERMANN in *den theolog. Beiträgen*, T. V. Part. 1. — JO. SEVER. VATER etsi Pentateuchum, qualem nunc legimus, non ante exilii Babylonici tempus certo exstitisse statuat, tamen majorem Deuteronomii partem, singulasque ceterorum librorum pericopas jam inde a Davidis et Salomonis aetate paulatim compositas censet. — GUIL. MART. LEBRECHT DE WETTE (*histor. krit. Einl. in d. A. u. N. T. P. I. p. 164.*) examinatis librorum V. T., praeter Pentateuchum, locis iis, in quibus ejusdem mentionem fieri vulgo creditur, ex illis hoc effici contendit, prima Pentateuchi nostri vestigia haud multo ante eversam a Chaldaeis rempublicam Hebraicam occurrere; quod, Josia regnante, ab Hilkia (2 Reg. 22, 13. sqq.) in templo repertum narratur, volumen legis, fuisse tantummodo Deuteronomium, quod a prioribus Pentateuchi libris diversum, alius cujusdam recentioris auctoris opus esse, atque librorum priorum epitomen quendam, jam prius in peculiari Dissertat. (Jen. 1805. 4.) ostendere studuerat. Librorum quatuor priorum partes singulas, e quibus illi sub exilii tempore compositi et contexti fuerint, esse Davidem inter et Joramum diversis temporibus scriptas, maximam quidem partem, nam esse in iis et pericopas, quae Babylonicum tempus arguant. — LEONH. BERTHOLDT (*histor. krit. Einl. in d. A. u. N. T. T. III. p. 321. sqq.*) in exploranda aetate atque origine Pentateuchi, qualis nunc exstat, non ultra initia dignitatis regiae apud Hebraeos introductae regrediendum esse censet. Verisimile ipsi, esse Pentateuchum a Samuele in suam formam redactum, atque ad arcam foederis repositum, illiusque exemplar a Samuelis manu linteo Aegyptio laevigato inscriptum, esse illud legis volumen, quod ab Hilkia in templo repertum fuerit. — CAROL. FRANCISC. VOLNEY (*Recherches nouvelles sur l'histoire ancienne*, P. I. Cap. 6. 7. 8.) quamvis minime inficias eat, continere Pentateuchum nonnulla scripta vere Mosaica (Exod. 22, 2 — 24, 1. Num. 23.), illum tamen, qualem nunc habemus, non dubitat prociusum esse junctis Hilkia, Pont. Max., Jeremiae, prophetae, Saphanis, scribae regii, atque Aehboris studiis (2 Reg. 22, 8. sqq.), haud inscio Josia, rege, eo consilio,

ut dubiis illis et periculosis temporibus, quibus Judaico regno, Aegyptum inter et Babyloniam posito; ab utraque hac parte praetercaque a Seythiis, in Syriam borealem impressionem facientibus, maximum periculum et extremum paene discrimen imminebat; Judaeorum animi, revocata veteri Mosaica institutione, patriae amore incenderentur; confirmarentur, atque ad fortiter resistendum, unitis viribus, communibus hostibus incitarentur, et ab instante interitu respublica hoc modo servaretur.

5.

Argumenta, quibus Pentateuchus Mosi abjudicatur, quid habeant momenti?

Variae illae de recentiore Pentateuchi origine sententiae quia triplici potissimum argumentorum genere nituntur, primo, e linguae et sermonis cum libris senioribus convenientia, altero, e totius operis conformatione, tertio denique e locis in Pentateucho obviis, quae a Mose scripta esse plane non possint, petito (§. 3.); quid illa ad abjudicandum Mosi Pentateuchum valeant, jam videamus. Atque primum quidem, quod dicunt, posse a Mose non scriptum esse librum, cujus lingua tam parum differat ab ea, qua libri pluribus post Mosem seculis editi, sunt scripti; illud ipsum, quo haec argumentatio nititur, omnino verum esse negamus. Nam etsi archaismi grammatici et orthographici admodum pauci in Pentateucho hodie reperiantur, cujus rei ratio haud dubie in eo est posita, quod praecedente tempore ab iis, qui librum variis temporibus descripserunt et recognoverunt, multi illorum sensim essent sublati, ne lectores recentiores iis offenderentur; tamen supersunt. Quo pertinent non tantum notissimae illae voces נָעַר et הָמָא, de maribus aeque ac feminis usurpatae, in quibus archaismum agnoscunt et illi, qui Pentateuchum Mose recentiorem statuunt (VATER et GESENIUS *Geschichte der hebr. Spr. u. Schr.*; p. 31.); verum et personae tertiae feminae pluralis numeri Futuri sine ה in fine scriptae *), atque He-

*) Ubi illi, qui puncta Vocalia apposuerunt, literae Nun semper *Camez* adjunxerunt, ut נָעַר, הָמָא, וְהָיָה, וְהָיָה, וְהָיָה. Cf.

locale in Pentateucho multo frequentius, quam in reliquis V. T. libris (vid. Jahn l. c. p. 583.). Praeterea haud exiguus est numerus vocum et phrasium, quae Pentateucho ita sunt peculiare, ut in aliis V. T. libris aut numquam, aut rarissime occurrant *), uti contra plures aliae in libris recentioribus frequentes in Pentat. nusquam aut rarius reperiuntur (quas enumeravit Jahn, *Archiv* Vol. III. p. 168—202.). Neque illud est praetereundum, peregrina vocabula in Pentat. legi nulla, nisi antiqua Aegyptiaca, ut פֶּעֶנְתָּ פֶּעֶנְתָּ, שֶׁעֲמַנּוּ, שֶׁשׁ, אֶבְרָרָה, אָחִי, טוֹמְפּוֹת, יָאֵר. Denique in omni hac quaestione de Hebraei sermonis in Pentat. indole reputandum est, linguas eas, quibus Hebraea accensetur, quum in scribendo vocum consonae tantum poni soleant (signa Vocalium in Codice Hebraeo aevo recenti adjecta sunt), multo minus in scriptis variare, quam nostras, quae et vocalium enunciationem literis exprimunt. Unde factum, ut Arabicus sermo Corani et vetustissimorum carminum, Mohammedis tempore editorum, parum diversus appareat ab Arabico sermone eo, quo recentiores libri sunt scripti. Quod ipsum de lingua Syriaca valet. Quam exigua enim sit Syriaci sermonis ejus, quo antiqua illa N. T. translatio, quae *Peschito* dicitur, est scripta ab eo, quo Abulpharagius multis post seculis scripsit, diversitas, sciunt omnes, qui illius linguae haud sunt ignari.

Transecamus ad aliud, quod Mosaicae Pentat. origini opponunt, totius operis conformationem; neque enim illum ab uno homine scriptum esse, sed e variis variorum hominum et temporum scriptis monumentis compositum, arguere stylum plane inaequalem, nunc concisum et pressum, nunc latum et diffusum, tum repetitas et tamen inter se discrepantes de iisdem rebus narrationes, frequentes

C. JAHN: *Beiträge zur Vertheidig. der Aechth. d. Pentat.* in *Bengelii Archiv für Theologie u. ihre neueste Litter.* Vol. II. (Tubing. 1818.), Part. 3. p. 581.

*) Hujusmodi voces et integras dictiones, quae in reliquis V. T. libris, quia procedente tempore ab usu recesserunt, nunquam aut rarius occurrunt, plus quam ducentas recensuit Jahn l. c. p. 585—630.

denique singularum pericoparum inscriptiones et clausulas. Sed quod attinet styli inaequalitatem, parum profecto illa valet ad evincendam scriptorum diversitatem, quum et optimos quosque scriptores in iis, quae per plurium annorum intervalla scripserunt styllum ita variare constet, ut a se ipsis diversi esse videantur. In scriptis autem viri, qui per longam annorum seriem imperatoris legumlatoris et iudicis personam unus solus sustinuit, styllum varium et minus aequabilem ultro quisque exspectet. Accedit, quod pro argumenti et consilii scribentis varietate styllum quoque variare oportet, aliumque esse debere ejusdem scriptoris res antiquissimas e vetustis monumentis referentis, alium a se ipso aut ab aliis sua aetate gesta narrantis, alium leges et instituta praescribentis, alium denique praecepta a se tradita explicantis, supplementis, et ad ea servanda monentis, quae quidem omnia in Pentat. observamus. Neque magis diversos auctores probant repetitae, nec satis sibi semper consonae de iisdem rebus narrationes, quae nequaquam mirae alicui esse possunt in opere per plurium annorum intervalla, et a viro maximis occupationibus districto sensim conscripto. Cf. JAHN *Archiv*, Vol. III. p. 562. sqq. Minimi denique momenti habent ad demonstrandum, esse e variis variorum hominum scriptis compositum Pentateuchum, frequentes singularum ejus partium inscriptiones et clausulae, quum eas perspicuitatis causa, ut diversi argumenti pericopae facilius invicem discernerentur, appositae esse pateat. Praeterea quatuor librorum posteriorum parum inter se cohaerentes et dispariles partes ita consignatas esse patet, uti locorum et temporum rationes ferebant, unde varium illi et miscellum opus constituunt, in quo vix alium, nisi temporis, ordinem servatum videmus. Sane si quidquam scriptorum monumentorum reliquit Moses, ea vix aliter sese habere credibile est, quam ita, uti conformatum videmus Pentateuchum. Nam si quis recentioribus temporibus aut legum codicem, aut rerum a Mose gestarum historiam contexere voluisset, rem cum multo aliter instituisse verisimile est. Cf. STAEUDLIN in *Comment. II. de legum Mosaicar. momento et ingenio, collectione et effectibus* (Gotting. 1797.) p. 19.

Restat tertium argumentorum genus, quo Mosaicam Pentat. originem impugnant, loca in eo obvia, quae a Mose scripta esse plane nequeunt, quia recentiorem scribentis aetatem arguunt. De iis tamen, si demamus quae dubia sunt, nec pro argumentis certis scilicet Mose aetatis haberi possunt, pauca restabunt, quae certe a recentiori manu consignata statuamus. Talia autem reperiri in tam vetusto nec exiguae molis libro, nemo jure miretur, et tam parum obstant, quo minus Mosis opus hosce libros esse dicamus, quam parum nonnulli Aeneidi aut Georgicis inserti spurii versus obstant, quo minus illa carmina Virgilii esse credamus. Libros hos a communi antiquorum librorum sorte mansisse immunes, et non fuisse varie interpolatos, exspectandum non est. Etsi enim Hebraei illos tanti aestimabant, ut quidpiam mala fide in iis mutare, summae sibi religioni ducerent, id tamen non impediebat, ne hic illie supplementa historiae, et explicationes rerum et vocabulorum antiquiorum adjicerentur.

Vidimus argumenta, quibus Mosaica Pentat. origo impugnatur, tantum roboris non habere ut infringant ea, quibus nituntur illi, qui hosce libros Mosis esse putant *). Quare non dubitamus, Pentateuchum longe maximam partem esse Mosis opus, sed habere nos eum varie retractatum recognitumque, interjectis passim verborum et sententiarum clausulis veluti sarcitum et explicatius redditum, et ad continuandam historiae seriem dispositum. Accessiones autem istae, quum pleraeque ipsae tales se prodant, a genuinis discernere haud admodum difficilis et ardui negotii videtur.

*) Cf. praeter Jahnum C. F. FRITZSCHE: *Prüfung d. Gründe, mit welchen neuerlich d. Aechth. der fünf Bücher Mos. bestritten worden ist*, Leipz. 1814. 8. EICHORN *Einl. in d. A. T.* P. II. §. 408. sqq. MICHAELIS *Einl.* P. I. §. 29. *die Aechtheit der Mos. Gesetze vertheidigt von C. F. STAUDLIN*, in Bertholdii *Krit. Journal* etc. T. III. Fasc. 3. 4. p. 225. et T. IV. Fasc. 1. 2. G. GRIESINGER *über d. Pentat.* Stuttg. 1816. 8. FRID. PUSTKUCHEN *Histor. krit. Untersuch. der bibl. Urgeschichte* (Hal. 1823.) p. 129. sqq.

6.

De Pentateucho Samaritano.

Samaritanis Palaestinam incolentibus suus est, non secus ac Judaeis ceteris, Hebraice scriptus Pentateuchus, characteribus ille veteribus Phoeniciis exaratus. De cujus aetate ac origine, unde primum haustus, et ex quibus codicibus sit descriptus, multum et varie est disceptatum. Sunt autem duae potissimum, sibi plane oppositae de hac re sententiae. Alii enim antiquissimum statuunt illum codicem, eumque eadem, qua hodie superest, forma jam ante Jeroboamum apud decem tribuum cives exstitisse arbitrantur; alii contra, qui Pentateuchum non Mosis opus, verum sub exilii demum temporibus compositum putant, exemplar Samaritanum non antiquius templo Garizitano faciunt, codicemque Pentateuchi Hebraeo-Judaicum a Manasse, sacerdote a Judaeis transfuga, ad Samaritas translatum indeque in characterem veterem Phoenicium, cui adsueti essent Samaritae, transfusum fuisse volunt (Sic RICH. SIMON in *Hist. crit. V. T. Lib. I. p. 65.* HUMFRED. PRIDEAUX *das A. u. N. T. in Connex. mit der Juden u. benachbarten Völker Geschichte T. I. p. 414.* FULDA: *Memorabilien P. VII. p. 21.* PAULUS: *Commentar über d. N. T. P. IV. p. 252.* DE WETTE: *Beiträge zur Einleit. in d. A. T. P. I. p. 214.* et GESENIUS in *Comment. de Pentateuchi Samar. origine, indole et auctoritate p. 9.*)

Habent utriusque sententiae defensores argumenta satis gravia, quae hic examinare atque inter se comparare longum foret, neque instituti nostri fert ratio. (Vid. vero BENGELII *Archiv Vol. III. Fasc. 3. p. 626.* comment. anonymi: *Einige Zweifel gegen d. neuerliche Annahme, als ob aus d. Samar. Pentat. kein Beweis für das frühere Alter des Pent. geführt werden könnte.*) Nos quod movet, ut in priorem sententiam propensiores simus, illud est, quod toto illo temporis spatio, quod a defectione decem tribuum usque ad regni Samarit. excidium effluxit, prophetae Israelitici aequae ac Judaici, populares ad cultum soli Jovae praestandum, qualis in Pentat. iungitur, atque ad totum illum legum in eo praescriptarum com-

plexum observandum graviter semper adhortati sunt: idem plane Mosaicae institutionis tuendae, insigne studium in veris vatibus tam Judaicis, quam Israeliticis elueet. Quae prophetarum utriusque regni summa consensus in commendandis ineuleandisque institutis Mosaicis communem omnibus aliquem legum codicem fuisse arguit. (Vid. quoque Commentat. modo laudat. p. 658.) Unde illis, quae supra (§. 2.) attulimus antiquitatis Pentateuchi argumentis novum hoc accedit, quod jam longe ante eversam a Chaldaeis rempublicam Judaicam regni Israelitici cives illum legum codicem habuerint. Quod vero codicis Hebraeo-Samaritani indolem attinet, tantum abest, ut in sinceritate equiparandus sit Judaico, sive Masorethico, ut potius illo multo sit inferior, quippe qui seateat mendis et vitiis, quae partim librariorum incuriae, partim hominum semidoctorum emendandi et supplendi libidini ortum debent, id quod GESENIUS, ita demonstravit, ut dubitationi jam nullus sit locus relictus.

 II.

P R O L E G O M E N A

IN

 G E N E S I N.

I.

Libri argumentum.

Primus Pentateuchi liber, Hebraeis בְּרֵאשִׁית, *in principio*, a primo illius vocabulo, Graecis Γένεσις ab argumento appellatus, quod rerum omnium origines exponit, prooemium quoddam quatuor, qui sequuntur, librorum constituit. Continet enim seitu necessaria ad intelligenda ea, quae ceteris libris narrantur et doentur de uno Deo colendo, praeparatque animos ad capiendum legum complexum.

A rerum origine generisque humani primordiis scriptor repetit gentis Hebraeae originem, quae originis vetustas plurimum antiquitatis populorum gloria fuit. Post relatam hominum per orbem terrarum dispersionem in unam Heberi familiam cogit historiam, versoque ad Abrahamum stylo fere unice in hujus viri et posterorum ejus rebus enarrandis versatur, selectis potissimum iis, quae ad magnificas iteratasque promissiones, majoribus illis gentis Hebraeae a Deo factas spectant, atque ex iis illorum factis, unde eorum erga Deum fides elucet. Originem morum, qui apud Hebraeos obtinent, indieat (ut 32, 32. sqq.); sacrificiorum quoque rituumque, veluti circumcisionis occasiones et historias persequitur. Prolixior est in exponenda vita Josephi, ejus morte liber clauditur, ut cognoscerent lectores Hebraei, qui factum sit, ut majores ipsorum in Aegypto sedem fixerint.

2.

Librum Geneseos esse a Mose scriptum.

Quodsi quatuor posteriores Pentat. libros Moses conscripserit, quod jam ostendimus, ab eodem illo et librum primum scriptum esse oportet, quippe qui adco artissimo nexu cum ceteris libris cohaeret, ut si *Genesisin* demas, opus habiturus es imperfectum et ἀκέφαλον. Sublata *Genesi* ignorassent Hebraei, quisnam sit majorum suorum Deus, quem eundem regem suum et legislatorem multiplici modo colebant; ignorassent, quaenam sint toties illa in reliquis libris commemorata promissa, majoribus suis a Deo data (loca *Exod.* 6, 4. 13, 5. 23, 1. *Deut.* 1, 3. 9, 5. 29, 13. 30, 20. 34, 4. respiciunt ad *Gen.* 12, 7. 13, 5. 15, 18. 17, 8. 24, 7. 26, 3. 4. 50, 24.). Legem primariam de celebrando sabbatho inculcans Moses (*Exod.* 20, 11. 31, 17.) aperte spectat ad illa, quae initio *Geneseos* (2, 2. 3.) commemorantur. Praeterea et in aliis rebus is observatur libri primi cum reliquis consensus, qualem in unius ejusdemque auctoris opere merito exspectes. Cf. *Exod.* 13, 19. cum *Gen.* 50, 25., *Lev.* 17, 14. c. *G.* 9, 4., *Num.* 23, 24. 24, 9. c. *G.* 49, 9., *Deut.* 2, 5. c. *G.* 36, 8., *Deut.* 2, 12. c. *G.* 14, 6. 36, 20., *Deut.* 29, 23.

c. G. 19, 24. Vid. et J. G. HASSE: *Entdeckungen im Felde der ältesten Erd- u. Menschengesch.* P. II. p. 198. sqq. et F. PUSTKUCHEN in libro supra p. 16. not. laud., qui tamen priora *undecim* Genes. Capita tum demum, eum potior populi Hebraei pars in Babyloniam delata esset, literis consignata esse, comprobare satagit argumentis pluribus, sed quae nobis non persuadent, ut viri doctissimi sententiam nostram faciamus.

3.

De fontibus, unde hauserit Moses, quae in Genesi tradidit, et quomodo illis fuerit usus.

Quum in Genesi ea exponantur, quae ante Moscon facta sunt, oritur quaestio, num is primus illa literis consignarit, an vero quae habet, hauserit ex antiquioribus monumentis, quae postea interierint. Si primus haec scripsit Moses, oportet quae habet ei aut sint a Deo revelata, aut ab hominibus, qui ea memoriter tenèrent, narrata. Nusquam autem sibi haec a Deo patefacta dicit, neque quisquam, Mose taecente, pro comperto adfirmare sustineat. Memoria vero tot nomina, totque annorum summas, quales in decem prioribus potissimum Capp. leguntur, potuisse servari, vix credibile videtur. Scripta autem monumenta ante Mosis aetatem inter Hebraeos si quae exstiterint, sane admodum pauca fuisse est verisimile. Nam illorum majores, qui in Cananaca vitam pastoritiam et erraticam debebant, scribendi artis si non plane rudes, tamen parum in ea exercitati fuerint, neque eam, posteaquam in Aegyptum migrassent, dura ibi servitute oppressi ita excoluerint, ut veterum rerum memoriam scriptis mandare operam navarent. Quae quum ita sint, Moscon, quae de populi Hebraei majoribus refert, partim e priscais narrationibus carminibusque ore propagatis, partim e scriptis tribuum stemmatibus et familiarum genealogiis hausisse credibile est. Illa autem quod attinet, quae de rerum ortu, generis humani initiis, et primis seculis progressibus et fatibus apud eum leguntur; videtur quae cultiores tunc Hebraeis populi vicini, Phoeniciei atque Aegyptii, de illis

rebus tradiderunt, in suos usus ita convertisse, ut illa iis, quae ipse de uno Deo, conditore et moderatore omnium, colendo doceret, accommodaret, atque Hebraeorum animos a vicinorum fabulis, adeoque religionibus, quae iis saepe nitebantur, alienare studeret.

Qualia fuerint et quot prisea monumenta literis consignata, quibus usus fuerit Moses, quamvis vix quisquam exspeetet definiri posse post plus quam triginta seculorum intervalla; fuerunt tamen et sunt viri docti et sagaces, qui illud explorare aggredierentur. Quo in negotio adjumento sibi futuras sperabant, praeter repetitas earundem rerum narrationes, et singularum libri partium inscriptiones, et diversas summi numinis appellationes, cum in aliis continuis libri partibus nomine *Jehovah*, in aliis *Elohim* illud nuncupatur, et singulis quidem locis, in quibus alterutrum usurpatur, certas loquendi formulas atque dictiones proprias et peculiare esse observant. Illa vero antiqua scripta Mosen plane intacta servata, ne verbo quidem uno aut altero mutato vel de suo addito, inter se conjunxisse volunt, ita ut diligenter observatis istis variorum monumentorum notis definiri possit, cujusnam eorum sint singulae libri particulae, singuli adeo Versus. Quot autem fuerint veteres commentarii, viri docti ipsi inter se dissentiant. Nam qui primus illum, quo liber compositus sit, modum detexisse sibi visus est, ASTRUC (*Conjectures sur les Memoires originaux, dont il paroît, que Moïse s'est servi pour composer le livre de Genèse, avec des remarques, qui appuyant, ou qui éclaircissent ces conjectures, à Bruxelles, 1753.*) duodecim, tam majoribus quam minoribus scriptis Mosen usum fuisse ostendere studuit, EICHHORN (*Einleit. P. II. p. 274. edit. tert.*) e duobus potissimum, quibus tamen hic illic alia quaedam inserta sint, ILGEN vero (*die Urkunden des ersten Buchs von Moses in ihrer Urgestalt, a. d. Hebr. m. krit. Anmerk. u. Nachweisung., auch einer Abhandl. üb. d. Trennung d. Urkunden, Hal. 1798.*) e tribus antiquioribus monumentis librum Gencs. contextum arbitratur. Quae ipsa opinionum de hac re diversitas arguere videtur, minime satis certas esse notas illas, quibus singula monumenta discerni posse existimant viri illi docti. *Repetitiones* quidem quod attinet, quas

dicunt indicia esse variorum libri fontium, minime illae quod volunt probant, quum aliae merae sint styli et sermonis variationes, aliae nimio perspicuitatis studio scriptoris usu nondum satis subacti sint tribuendae (ut Genes. 6 — 9.), aliae vero necessariae essent ad juvandam lectoris memoriam, postquam narrationis filum abruptum fuerit inserta alienae alicujus rei commemoratione (ita post 37, 36. inserit Cap. 38. narrationem de Juda et Thamar; qua finita in Josephi historia perrecturus praemittit: *Josephus itaque* (ut diximus) *in Aegyptum* abductus erat. Quod tantum abest, ut diversos scriptores arguat, ut potius probet, qui C. 37. scripsit, eundem et quae deinceps exstant scripsisse), aliae denique ne recte quidem habeantur iteratae earundem rerum narrationes, quo pertinent plures repetitae Abrahamo, Isaaco et Jacobo factae promissiones.

Inscriptiones autem, quae variis libri partibus praefixae reperiuntur (ut 2, 4. 5, 1. 6, 9.), minime probant esse eas diversorum scriptorum lacinias, sed praemissas patet ab eo, qui integrum librum conscripsit, eo consilio, ut singulorum ejus capitum argumenta indicaret. Neque certius denique diversa, e quibus compositus liber, fragmenta explorandi et discernendi adjumentum praebet alternans nominum *Jehova* et *Elohim* usus, quum is in ceteris omnibus V. T. libris observetur, neque tamen inde quis colligat, esse libros illos e variis variorum scriptorum laciniis consutos (Jon. 4, 1 — 4. יהוה, Vs. 6. יהוה - אלהים, Vs. 7. 8. 9. אלהים, et Vs. 10. iterum יהוה), aut illorum nominum ope varias istas partes invicem discerni, singulasque suis auctoribus restitui posse statuat. Quam incertum diversorum fragmentorum argumentum sit illorum Dei nominum vicissitudo in Genesi, inde patet, quod ea nec sibi semper constans observatur. Ita in ea, quae inde a 2, 3. usque ad finem Cap. 3. decurrit narratione, in qua de Deo fere nomen compositum *Jehova* — *Elohim* usurpari solet, *ter* tamen (3, 2 — 5.) comparet solum nomen *Elohim*. In alia narratione continua (28, 10. sqq.) nomina *Jehova* et *Elohim* ita promiscue usurpantur, ut singuli versus, in quibus alterutrum horum nominum occurrit, nonnisi violenter divelli, atque duobus, e quibus desumti sint, scriptis, tribui possint.

Neque enim prudenti scriptori facile in mentem venerit, plurium librorum lacinias et centones tam operose, quam viri illi docti volunt, in unum aliquod opus historicum consarcinare, ne sublatis quidem repetitionibus, aut quas deprehendere sibi visi sunt, diversarum inter se narrationum repugnantibus. Parum praeterea credibile est, exstitisse ante conscriptum *Genes.* librum aliquot ejusdem argumenti scripta monumenta, in quibus singulis singula illa Dei nomina usurpata fuerint. Cf. HASSE: *Entdeckungen im Felde der ältesten Erd- und Menschengesch.* P. II. p. 196. sqq. et VATER in *Commentario* P. III. p. 713. sqq.

BERTHOLDTUS (*Einleit.* P. III. §. 239.) primitus eam tantum primi hujus libri partem exstitisse putat, quae Capp. 5 — 33. continetur, eamque e pluribus antiquioribus monumentis a Mose compositam esse eo consilio, ut promissionibus, quae in illis Hebraeorum majoribus factae leguntur, doceret, Hebraeos optimo suo jure Palaestinam occupasse, huncque suum librum apposuisse Mosen arcae sacrae, in qua tabulae legum custodiebantur. Reliqua, quae primis quatuor libri Capitibus, uti quae inde a Cap. 34. usque ad finem leguntur, primo illi libro Mosis post Mosen quidem, attamen ante Samuelis tempora adjecta fuisse, praeter Jacobi carmen fatidicum (C. 49.), quod ab iis demum, qui Saulo regnante Pentateuchum in ordinem redegerint, additum fuerit. Verum enimvero et illa, quae BERTHOLDTUS Mosi adjudicat, necessario iis, quae in libris quatuor posterioribus traduntur, a Mose praemittenda fuisse, observavimus supra §. 2.

S C H O L I A

IN

G E N E S I N.

I.

*Deus coelum et terram cum omnibus quae iis continentur creat intra
sex dies.*

CAP. I — 2, 3.

Quae hac pericopa leguntur de rerum omnium ortu ita sunt comparata, ut nemo non agnoscat prisca aevi simplicitatem disciplinaeque omnis physicae et astronomicae infantiam. Terram universi cardinem credit, ejus commodis astra in coeli expanso firmata inserviant. Unde etiam factum est, quod cum corporibus coelestibus fabricandis unus tantummodo dies sufficiat, in formanda instruendaque terra quinque dies consumantur. Porro quas nubes nos vocamus, nostro solidum quoddam diductum est, quo aquae superiores distinerentur ab inferioribus. Quum sol nondum existeret, dierum tamen noctiumque sunt vicissitudines. Animalia denique ex terra pronascuntur. Recte igitur hoc veteris opinionis commentum revocatur ad accuratorem rerum physicarum scientiam, qua nostra aetas gaudet. Illis Doctissimis Viris (e. c. HENSLERO in *Observationibus in Geneseos loca selecta*, vernacule scriptis), qui rerum origines ut vere sint factae, a Deo ipso primis hominibus patefactas, atque prout ab eorum posteris sicut propagatae, hoc Cap. primo enarratas censent, hoc fraudem fecisse videtur, quod non quid ipsa res et interpretatio, tum scriptoris aetas, consilium, ratio, afferret, verum quod jam antea aliquid, quod in eo inesse sibi persuasum haberent, assumerent *). Omnino teneri velim ab omnibus, qui primum hoc

*) Recentiorum physicorum et geologorum placitis Mosaicam hanc originis rerum descriptionem accommodare studuit et KIRWAN, in *Geological Essays*, p. 35. sqq. Contra quem cf. DAN. JUL. POTT: *Moses und David keine Geologen, ein Gegenstück zu Kirwan's geolog. Versuchen*,

caput legero aggrediuntur, quae monuit HEYNIUS (in *Commentat. de Theogonia ab Hesiodo condita*, p. 137.) de antiquissimis Graecorum cosmogoniis: „*Nihil potest magis perperam factum cogitari, quam ea, quae longo demum rerum usu scientiis mathematicis et physicis expositis, intelligi possunt, putare rudium hominum animis illabi potuisse, seculis illis, in quibus non ad sensuum vulgares rationes omnia referre non poterant. Contra aliena a priscis aetatibus omnis illa subtilitas, quam melior philosophia, cum divina, tum humana, intulit.*“

Quod sex dierum spatio hujus universi fabricationem auctor descripsit, ejus rei alii alias afferunt rationes *). Nos accedere iis non dubitamus, qui rationem in eo quaerunt, quod Moses primum illud suum institutum, quo sex dies operibus faciendis sunt transigendi, septimus a laboribus vacuus esse debet, ad Deum ipsum auctorem referre, et septimum quemque diem, tanquam Dei exemplo et auctoritate sanctissime celebrandum, genti suae tanto impensius commendare vellet. Nam et Exod. 20, 11. praecepti de Sabbatho sancte servando Moses hanc addit rationem, quod Deus ipse, postquam sex dies rebus omnibus procreandis consumisset, die septimo a suo opere quievisset.

Cum iis, quae de rerum omnium ortu hoc Capite legimus, in rei summa consentiunt antiquissimae Phoenicium Aegyptiorumque cosmogoniae **). In utraque reperimus permixtum primitus coelum

Berol. 1799. 8. Disputavit etiam contra hujusmodi interpretationem J. G. ROSENMÜLLER in *Historia Telluris antiquissima*. Ulm. 1776.

*) Plures eorum, qui rerum origines, ut vere sint factae, hic expositas credant, per sex illos dies periodos plurimum aut dierum aut annorum intellexerunt, plane contra omnes interpretandi leges totiusque narrationis indolem, quicquid dicat HENSLENER in *den Bemerkungen* etc. p. 203. sqq. Cf. C. D. BECK. in *Commentat. de fontibus, unde sententiae et conjecturae de creatione et prima facie orbis terrarum ducuntur*. Lips. 1782. 4. p. XII. not. 20., et EICHUORN *Urgesch.* P. I. p. 151. sqq. ed. Gabler. ejusdemque nott.

***) Illam quidem Phoenicium servavit nobis EUSEBIUS: *Praeparat. Evang.* L. I. c. X. Plura de Phoenic. cosmogonia in Eusebii libro leg. in FABRICII *Biblioth. Graeca* Vol. I. p. 164. sqq. ed. prim., pag. vero 224. 25. ed. quart. et cf. ANT. YVES GOGUET *Dissertation sur Sanchuniathon* ad calcem T. I. Operis: *De l'Origine des Loix, des Arts et des Sciences*. Alios, qui particulas ab Eusebio servatas Sanchuniathon vindicare studuere recens. Beckius ad Fabricium l. l. His accessit HUG: *die mosaische Gesch. d. Mensch.* Francof. et Lips. 1793. p. 8. Aegyptiorum vero cosmog. nobis refert Diodorus Siculus (*Biblioth. L. I. c. 13.*). Hanc nostram Hebr. cosmog. expressam esse ad Phoenicium illam veterem, ita tamen, ut omnium rerum productio soli verbi divini vi tribueretur, probabile erat FULDAE in *Commentat. posthuma: Ueb. Cosmogonie, Androgonie u. Menschengesch. nach d. Noach. Fluth*, in Pauli *Memorabilien* P. II. p. 102. sqq. Plura ibi egregie observata sunt super illo sive Sanchuniathonis sive Taauti philosophemate, comparatione simul instituta cum nostro Hebraeo. Cf. et *das alte u. neue Morgenland*, P. I. p. 1. 2.

et terram, tum motum aëris, lucem, deinde sidera, discessionem coeli, maris, terrae, porro volucres, reptilia, pisces, aliaque postremo animantia, etiam hominem. Qui utriusque cosmogoniae cum hac nostra consensus cum fortuitus nullo modo esse possit: sive Phoenicios et Aegyptios ex Hebraeo scriptore, sive ex illis Hebraeum sua hausisse necesse est. Sed ab Hebraeis, i. e. a populo, qui literarum et scientiarum studiis nullo unquam tempore floruit, quis credat talia mutuatos esse Phoenicios et Aegyptios, quibus scientiarum artiumque elementa unanimi consensu accepta referunt ceteri omnes antiquitatis populi? Quare Moses sive Aegyptios sive Phoenicios imitatus dicendus erit. Et ego quidem Mosen sua ex Aegyptiorum doctrina hausisse putem; horum enim literis imbutum illum fuisse vel inde credibile est, quod tanquam principis feminae Aegyptiae filius habitus, atque ut talis liberali haud dubie educatione et disciplina institutus esset, nisi et hoc disertè Stephanus, protomartyr, testaretur *). Quum constitutum esset Mosi, historiam gentis suae ab ejus origine exponere, et ex ea docere, majores Judaeorum semper Deum unum et verum coluisse, erat ipsi duplici de causa creatio mundi attingenda, et ut originem Judaeorum explicaret eamque repeteret ab ultimis generis humani primordiis, et ut doceret, Deum esse tanquam auctorem rerum omnium colendum. Et quemadmodum Mosen plura, quae ad cultum sacrum spectant, ab Aegyptiis mutuatum esse constat; ita et illi suo, quod diximus, consilio primario eum accommodasse verisimile est, quae sacerdotum Aegyptiorum disciplina de rerum origine tradidit. Phoenicios quoque sua ab Aegyptiis accepisse crederim. Quae si vere se ita habent, trium illarum cosmogoniarum consensus nemini mirus videbitur **).

*) Act. 7, 22. Aegyptiis hanc deberi de rerum ortu narrationem, jam dixit SIMPLICIUS (in Arist. Phys. 1. 8. f. 268. apud Moysen *μυθίζη τις εστιν παράδοσις και από μύθων Αιγυπτίων ειληλυσμένη*); quam sententiam nostra aetate commendarunt HEZEL; *Ueb. d. Quell. der Mos. Urgesch.* Lemg. 1780. et HASSE: in *d. Entdeckungen im Felde* etc. P. I. p. 71. sqq. ubi demonstrare studuit, cosmogoniam Mosaicam haustam esse ex iisdem illis Aegyptiorum scriptis sacris, Taauto tributis, e quibus Sauchuniathon et Plato (in Timaeo) suas cosmogonias hauserint. Cf. STROTUM *Paralelen zur Gesch. d. A. T., aus griech. Schriftstellern*, in Eichhornii *Repertorio* P. XVI. p. 79. sqq.

**) Cum Mosaica cosmogonia in nonnullis quoque consentit Persica, in eo potissimum, quod ex ea Oromazdes, summi numinis primum genitus, hunc mundum sex temporibus creavit, initio facto a lumine, et postquam omnia absolvisset, festa celebravit. Vid. *Zendavesia, Zoroasters lebendiges Wort* rel. a J. F. KLEUKER in lingu. teuton. transl. Vol. I. p. 21. 24. et Vol. II. p. 150. Quem Mosis et Zoroastris consensum non inde esse putem, quod alteruter alterum sit imitatus; sed videtur utraque, Persica et Mosaica, sive Aegyptiaca, cosmogonia ex communi aliqua vetustiore fonte derivata esse.

CAP. 1, 1. *Coelum et terra* h. l. sunt informis materia (χάος, ὕλη), ex qua singula omnia secreta esse narrantur. בָּרָא, *caedere* (Jos. 17, 15. 18.), denotat etiam *praecidere, praecidendo asciare* et dedolare fabrilibus instrumentis, atque adeo *exasciare, fabricari*. Ezech. 21, 19. Tum בָּרָא est i. q. עָשָׂה et יָצַר, vid. infra Vs. 21. 27, 2, 4. 7. Jes. 43, 7. אֱלֹהִים, Plur. nominis אֱלֹהִים (אֱלֹהִים, *coluit, adoravit*), solenniter de Deo dicitur. Singularis in stylo poetico librisque V. T. serioribus invenitur. Alias uti solent V. T. scriptores Plurali אֱלֹהִים, sed Singularis instar constructo, de uno vero Deo. Nam ex hebraei sermonis proprietate Pluralis, tam masculin. quam feminin. usurpatur de una re suo genere magna et eccellente, ut אֱלֹהִים, גִּמְיָם. Cf. GESENIJ *ausführl. Lehrgeb. d. hebr. Spr.* §. 171. 184. et SCHROEDERI *Institutt. ad fundam. Ling. Hebr.* Reg. 100. not. i. et Syntax. Reg. 25. a. Nomen שְׁמַיִם est Plur. pro שְׁמַיִם ex שְׁמַיִם a שָׁמַי, *altus*.

2. וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ. Terrae informem incultamque molem aquarum obtexit vorago; fluctibus immensis atra nox erat offusa. *Terra fuit vastitas et inanitas*. LXX. ἀόρατος καὶ ἀκατασχεύατος. Inane, χάος describitur. Duo vocc. תֹהוּ et בֹהוּ, quorum prius in dialectis cognatis est: *desertum, vasta solitudo*, alterum *inanitas*, videntur ob soni similitudinem sensu proverbiali juncta fuisse ad declaranda tesqua quaeque uniformia et inculta. Jer. 4, 23. Jes. 34, 11. תֹהוּם על-פְּנֵי תְהוֹם et *caligo erat supra faciem*, superficiem, *abyssi*. תְהוֹם significat *vastum mare, oceanum*, qui omni ex parte globum terrae circumfluxisse cogitatur. Frequenter cum יָם, *mari*, et מַיִם, *aquis*, nunc תְהוֹם, nunc תְהוֹמוֹת jungitur in eadem periodo, aut ubi scena rerum instruitur, quae aquis per naturam insunt. Imprimis duo alia loca sunt, quibus תְהוֹם praemisso פְּנֵי, *superficies maris*, occurrit, Job. 38, 16. 30. et Proverb. 8, 27. coll. Job. 26, 10. Uteumque igitur se habuerit hujus vocis etymologia, quae nondum stabiliri potuit, est tamen longe certissimum, denotare eam *vastum mare*, in quo nunc profunditas consideretur aquarum, nunc vis et copia, nunc ingentes fluctus, ita quidem, ut fortius quidpiam, abundantius et stupendum magis inferat, quam vulgatus יָם. Ceterum quod Moses dicit ingenti illi aquarum voragini incubuisse *noctem* in eo consentientes habet et alios veteres, ut Hesiod. Theog. Vs. 123. רוח אֱלֹהִים Judaeis plerisque est *ventus: a Deo immissus*, Ps. 147, 18. Jes. 40, 7. Sed h. l., quo difficile est dictu, cui usui esset ejusmodi ventus, praestat רוח אֱלֹהִים accipi de ἐνεργεία, *vi divina*, qua moveri cuncta et vivificari opinata est prisca illa philosophia. Cf. Ps. 104, 30. רוחו notione primitiva

(Arab. رُخْفٌ) *tener, mollis fuit* (Jer. 23, 9. רֹחַ פְּנֵי כָל-עַצְמוֹתַי *tener, mollis fuit* (Jer. 23, 9. רֹחַ פְּנֵי כָל-עַצְמוֹתַי), usurpatur de *avibus*, cum *mollis fotu pullis incubant*, Deut. 32, 11.; undè h. l. transfertur ad *vim illam divinam*, רוח אֱלֹהִים, quae mundi hujus molem ruderat

adhuc et suis quasi secundinis involutam, calore vivifico animasse atque tanquam a maturitate promovisse putatur.

3. Quum informem materiam ordinare inciperet Deus, omnium primum necesse videbatur, ut altas tenebras, quibus omnia erant oppleta, diei lux dispelleret. Lucem non a sole profectam, sed naturam quandam esse fluidam, antiquissimi homines facile credere poterant, eum sole quoque nubibus obducto, nihilominus luce omnia collustrata viderent. אָזַר — וַיֹּאמֶר *Et dixit Deus: fiat lux.* אָמַר indicat *decretum*, *voluntatem* summi opificis. Nam apud veteres Hebraeos nexus cogitationum et verborum tantus est, ut etiam taciti cogitationes et *animi consilia*, voce אָמַר, *dicere*, exprimantur. Exod. 2, 14. 2 Sam. 21, 16. אָזַר h. l. non corpus aliquod lucidum, sed ipsum *claritatis* statum indicat. Sensus est: *illucescat! et illuxit.* Etenim mox non solum *tenebrae* opponuntur illi אָזַר, sed idem quoque vocatur *dies*. Ita de *claritatis* statu dicitur אָזַר et Zach. 14, 7. Exod. 10, 22. sqq. Jud. 19, 26.

4. טוב — וַיִּרְא *Vidit Deus, lucem esse bonam.* Loquitur de Deo quasi de opifice, qui tum demum opus suum aptum esse vidit, quando usum praestare incipit. הַחֲשֵׁה — וַיַּבְהֵל *separatione lucis et separatione tenebrarum*, i. e. *separavit Deus lucem a caligine.* בֵּין proprie est stat. constr. Nom. בֵּין, *distinctio, medium*, praepositionis instar genitiv. regens, ut Vs. 6. Sensus est: lucis occasu et ortu praestituendo suis utrumque finibus circumseripsit. Libri *de mundo* auctor, quem vulgo Aristotelem perhibent, Cap. 6. (Opp. Aristot. Vol. II. p. 1217. Aurel. Allobr. 1606.): πορεύεται δὲ διττὰς πορείας ὁ παυφανῆς ἥλιος, τῇ μὲν ἡμέραν καὶ νύκτα διορίζων ἀνατολῆ καὶ δύσει, τῇ δὲ τὰς τέσσαρας ὥρας ἄγων τοῦ ἔτους. Cf. infra Vs. 14. 18.

5. יוֹם — וַיִּקְרָא *Acclamavit Deus luci: dies*, i. e. lucem vocavit diem. קָרָא sequi. ל in h. Cap. non est assignare, cf. Vs. 8. 10. בֶּקֶר — וַיְהִי *et fuere vespera et mane.* Meminit prius vesperae, quod illa prius extitisse creditur. Cf. Ps. 55, 18. Graeci: εὐχραια νύξ. Carm. Orph.: Νύκτα θεῶν γενεσιῶν ἀείσομαι, ἥδ' εὐχραια καὶ ἀνδρῶν. יוֹם אֶחָד, *dies unus.* אֶחָד hic posit. pro ראשון, quemadmodum Latini et Graeci quoque Numeralia Cardin. pro Ordinalibus ponere solent. Cic. Sen. 5. ll. 16, 173.

6. לְמַיִם — וַיְהִי *Fiat solidum expansum in medio aquarum, sitque separatio aquam inter et aquam.* Rerum universitatem, quae nunc sensim sensimque orta describitur, a perfecta elegantia Graeci appellant κόσμος, Latini mundum. רָקַע significatione primit. stipavim rem aliquam, veluti puteum, *ne corrueret*; tum, *fundare, solidum firmumque facere*; apud Hebr. *calcere* (*calcando stipare*, Ps. 136, 6.). Hinc, quia quae calcando stipantur, lata et plana fiunt, de metallis: *tundendo diducere* (Num. 17, 3. 4.), unde רָקַע dicitur de unoquoque solido diducto s. expanso, ut Ezech. 1, 22.

de basi currus Dei tonantis, a Cherubis portati, et h./l. adhibetur ad aërem densatum nubium, super terra expansum, supra quem ulterius aquarum receptacula cogitabantur, ex quibus demitterentur pluviae. Cf. Ps. 148, 4. $\text{שָׁמַיִם תִּקְרֶינָה}$ synonymum esse τῶν νεφελῶν , patet ex Vs. 8. LXX vertunt: $\sigmaτερώματα$; Latinus: *firmamentum*. Graecos quoque coelo soliditatem tribuisse, patet ex Odys. 15, 328. II. 17, 425. Theognidi Vs. 367. $\chiάλκεος οὐρανός$ vocatur. Empedocles (apud Plutarchum de placitis philosophor. 2, 11.) coelum $\sigmaτερεῦμιον$, *solidum* et $\chiρυσταλλοειδῶς$, *glaciei vel crystalli instar* (ut Ezech. 1, 22. $\text{כְּצִיֵּן הַקָּרָר}$) existimavit. In verbis $\text{בֵּין מַיִם לְמַיִם}$ observanda est peculiaris particulae בֵּין structura, quae quando, semel posita, se refert ad duo objecta diversa et sibi invicem opposita, prius nomen in genitivo regit, posterius ope partic. ל priori opponit, ut his verbis, quae proprie sonant: *separatione aquarum respectu habito ad aquas* scil. alias et oppositas. Similis dictio Deut. 17, 8. $\text{בֵּין דֵּיּוֹן לְדֵּיּוֹן}$. Ordinaria constructio est Vs. 4.

7. Deus quod existere voluit, et animo constituit, est exsecutus.

8. Huic comm. Graecus Alexandrinus, ex conjectura forsan, praeposit verba: $\kappa\alpha\iota\ \epsilon\dot{\iota}\delta\epsilon\nu\ \delta\ \Theta\epsilon\acute{o}\varsigma\ \acute{o}\tau\iota\ \kappa\alpha\lambda\acute{o}\nu$, qualis approbatio in Hebraeo diebus aliis adjecta est, quibus opus aliquod absolutum describitur, vid. Vs. 4. 10. 12. 18. 21. 31. Cur hic omittitur ratio videtur haec esse, quod usque ad diem tertium opus aquarum, quod die secundo fuit inchoatum, non erat perfectum; die autem tertio non solum opus aquarum perficiebatur, verum et aliud opus inchoatum pariter ac perfectum fuit. Hinc in tertii diei operibus approbandi formula bis ponitur, Vs. 10. et 12. Recte igitur illa et in Cod. Samaritano hic abest.

9. Discrimen nunc funditur inter Oceanum et continentem; ut terra commoda et apta fiat ad habitationem animantium.

11. Terra e fluctibus emersa plantis vestitur. $\text{תְּרַשָׁא — עֵשֶׂב}$
Progerminet terra germinationem herbae. Ex Clerici sententia תְּרַשָׁא est nomen generale earum herbarum, quae sponte nasci creduntur, sine semine, quales sunt e minimis plurimae; עֵשֶׂב vero semiferas, quales sunt majores, designat. Nescio tamen, an non עֵשֶׂב תְּרַשָׁא sit pleonastica locutio, qualis Ps. 40, 3. *coenum luti*, Exod. 10, 22. *tenebrae caliginis*, Zach. 10, 1. *pluvia imbris*. Similiter VIRGILIUS Eclog. 5, 25. *graminis herbam* pro *gramine* dixit. Vid. et LIVIUS 1, 24. et OVIDIUS Metam. 10, 87. LXX: $\beta\omicron\tau\acute{\alpha}\nu\eta\nu\ \chi\acute{o}\rho\tau\omicron\upsilon$, *graminis herbam*; Vulgatus: *herbam virentem*. Sane infra Vs. 29. et simpliciter עֵשֶׂב , et Vs. 30 יִרְקַע עֵשֶׂב , *viror herbae*. מְזַרְעֵי זֵרַע *Seminans semen*, i. e. subolem procreare valens, propagandi sui habens vim. כִּי — בִּזְרֵנוֹ *secundum speciem suam, cujus (fructus) semen sit in ipso*. Nam affixum non ad עֵשֶׂב , sed ad פְּרִיָּו refertur. In fructu ejusque arboris voluit semen inesse, ex quo arbor similis nasceretur.

14. Astra ad hominum tantum commoda facta esse putabatur. מֵאֲרוֹתָּהּ יְהִי לְמִאֲרוֹתָּהּ *sit lumina*, i. e. *existat res*, nempe *luminaria*; locutio ellipt., qua Verb. cum Nom. diversi generis et numeri conjungitur. Cf. SCHROEDERI Institt. in Syntax. Reg. 62. et GESENIUS *Lehrgeb.* §. 186. b. הַלְיָלָה — לְהַבְדִּילָהּ *ad separandum*, ut dividant, *inter diem et noctem*. Quod antea lucis beneficio tributum, nunc datur astris. וְהָיוּ לְאֹתוֹת *sintque in signa*, in aëre apparentia, et vel orbi adversa praenuntiantes (Jer. 10, 2. Luc. 21, 25.), vel tempestatem indicantes. Alii interpretes voc. לְאֹתוֹת ita connectunt cum sqq., ut hic exeat sensus: *sint in signa tam statis temporibus, quam diebus et annis*; tum particula וּ utraque, ante לְמוֹעֲדֵיהֶם et לְיָמֵיהֶם, ita sibi responderet, ut lat. *et — et*, sive *tam — quam*, ratione Hebraeis non inusitata. לְמוֹעֲדֵיהֶם, *ut iis observarentur* (לְּ enim his vocabulis praeposit. *finem et usum* indicat) *stata tempora*. Ps. 104, 19. וַיַּעַר, *praesignificavit, destinavit*; ex qua *destinandi* potestate Nom. infinitum מוֹעֵר, *destinatio*.

15. Alius usus: *ut sint in luminaria in expansione coelorum ad illuminandum super terram*, i. e. ut orbem collustrent. Motus et caloris eorum non facit mentionem. עַל-הָאָרֶץ, *super terram*, i. e. terrae s. hominum causa.

16. הַגְּדֹלִים — שְׁנֵי *duo luminaria majora*, sc. reliquis sideribus. Distinguitur vero statim *luminare magnum*, i. e. majus, *in dominium diei*, et *luminare parvum*, i. e. minus, *in dominium et potestatem noctis*, ut igitur quodque regnum suum et principatum habeat. Luna in calidioribus climatibus praesertim iter noctu facientes luce sua juvat. Similes locutiones, quamquam alio sensu, vid. PLINIUS *Hist. Nat.* l. 2. c. 4. et CICERO *Tusc. Quacstt.* l. 1. n. 63.

18. הַחֹשֶׁךְ — לְהַבְדִּילָהּ *ut separarent inter lucem et tenebras*. Hoc non idem prorsus est cum proximo, *et ad dominandum*. Plus enim complectitur *dominari*, quam *distinguere*.

20. Ab imperfectioribus ad perfectiora paulatim progreditur. הָרֶגֶץ — יִשְׂרָצוּ *Scateat aqua multitudine bestiarum animatarum*. רָצָה docente Aethiop. *saraza*, propr. est *pullulare, germinare*; tum *serpere*, uti faciunt *plantae*, quae pedetentim et occulte *crescunt* atque *extenduntur*. Unde porro similiter, ut Gracc. ἔρπειν et Latin. *serpere*, non *reperere* tantum sonat; verum et *gliscere* ac *diffundi*, seu *nugescere* et *increbrescere*, vid. infra 3, 17. 9, 7. Exod. 1, 7. Denique per metonymiam antecedentis habet vim *exuberandi* et *abundandi*, vid. Exod. 7, 28. נֶפֶשׁ חַיָּה, *animae viventis*, i. e. *animatum vivens*, animae vitali facultate praeditae. חַיָּה est adjectiv. femin. a masc. חַי, ζῶον. Alioquin absolute ponitur pro *animante* aut *fera*, substantivo non expresso. Haec igitur noster generata putat ex aqua. עַל-פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם *ad, s. versus superficiem expansi coelorum*. Quum noster coelum solidum quoddam diductum (Vs. 6.) crediderit, ad ejus superficiem volucres volitare ipsi vide-

bantur. פָּנִי - יָלֹן ponitur pro אֵל, ut Exod. 9, 22. 10, 21. et Gen. 19, 28.

21. תִּנּוּן proprie est particip. formae פָּקִיר Verbi תָּנַן, *proten-dere, tendendo porrigere*, et hinc denotat *extensum in longum*, atque adeo *serpentem et piscem majorem*. Ceterum תִּנּוּן non est confundendum cum תָּן, *canis ferus*. הָרֹמֵשׁ, *motabilis*, a רָמַשׁ, *moli-tavit, palpitavit*; cf. Ps. 69, 35.

22. Verbum בָּרַךְ Hebraeis (Gen. 14, 11.) pariter atque Chal-daeis (Dan. 6, 11.), Syris et Arabibus id. est, quod *procubuit*, maxime genu submisso. Unde per meton. signi ortae sunt signifi-cationes *adorandi* (Ps. 95, 6.), *salutandi* (1 Sam. 13, 10.), *vale-dicendi* (Gen. 28, 1. 6.) et *bene precandi* (Prov. 11, 26.), imo *benefaciendi*, quo sensu de Deo imprimis frequentatur. H. l. dicitur de impertita *sobolis propagandae* facultate; cf. 24, 60. Ps. 128, 3. 4.

24. Ut pisces ex aqua, ita animantia e terra prodire jubet Deus. תֹּצֵא, *exire faciat, proferat*. Terrestria animalia in tres dividuntur classes, quarum prima appellatur בְּהֵמָה, ubi solum legi-tur, *brutum* quodvis aliquantae molis, at quanto תֹּצֵא תִּנּוּן opponitur, ut hic, *jumenta et domesticae* pecudes; תִּנּוּן vero est *fera, agreste animal*. Tertium genus est רֶמֶשׂ, *reptilia*. Vocabulo תִּנּוּן adnexum est i paragog., ab adfixo pronom. i non diversum, nisi quod, more Syriaco, qua in dialecto nil est frequentius, redundet. Additur in-terdum nominibus in regimine positis, ut בְּנוֹ בְּעֵר, *filius Beoris*, pro בֶּן, Num. 24, 3. 15. Cf. GESENIUS, p. 158. 548.

26. Jam verò inducit noster Deum semet excitantem ad crea-tionem hominis, operum divinorum, quae hic describuntur, praeci-puum. Cf. Ovid. Metam. 1, 16. Quod Deus Plurali se alloquitur, linguae consuetudini est tribuendum; ut נַעֲשֶׂה *faciemus*, haud magis differat ab אַעֲשֶׂה *faciam*, quam ab אָרַד הָבָה *age descendam* discrepat infra 11, 7. יֵרָדָה הָבָה *age descendamus*. Neutro enim loco commemoratur, quocum Deus communiter suscipere actiones illas voluisse censeatur. Ita et Davides 2 Sam. 24, 14. in eadem orationis serie Singularem et Pluralem promiscue de *se uno* adhibet. אָדָם, *Terrenus, e terra ortus* (Sanchuniathon: *αὐτόχθονος, ἐπί-γειος*), quod observatum esset, humanum corpus post mortem in pulverem redigi, et (2, 7.) *e terra* primum hominem formatum esse crederetur. Minus probabile est eorum opinio, qui אָדָם deri-vandum esse putent a colore *fusco* (אָדָם), qualis est hominum color sub coelo ferventiori; cf. JOSEPH. Antiq. I, 1, 2., quem defen-dit BRUNS: *Untersuch. der ältest. Sagen v. d. Entstehung d. Men-schengeschlechts* in PAULI Repertorio, P. 2. p. 197. Ceterum voc. אָדָם nunc est Nom. generale totius speciei primoque parenti inditum (Vs. 27.), nunc collective (ut hic et Vs. 28.) de toto genere humano dictum. Cf. omnino GABLERUM ad Eichhornii librum, P. 2. T. 2. p. 38. sqq. בְּצַלְמֵנוּ בְּדְמוּתֵנוּ *in imagine nostra, s. typo, vel juxta*

similitudinem nostram, s. nostri. Utriusque nominis distinctio intelligitur ex Cap. 5, 3., ubi homo dicitur liberos procreasse פְּצַלְמוּ בְּדַמּוֹתוֹ, inversis dictionibus, *juxta typum suum.* חַלְמוֹת est *imago, simulacrum* ipsum (Amos. 5, 26. 2 Reg. 11, 18.), חַמּוֹת vero *similitudo*, ea qualitas, qua quid plane sit suo archetypo simile. Similitudinem illam alii intelligunt de imperio hominis in terra, alii de intelligentia, ratiocinatione aliisque animi virtutibus. Sed Dei in homine imago posita videtur in eo, quod homo vultu sursum spectante, ipsaque corporis majestate differret a ceteris animantibus, et nescio quid augusti prae se ferens. Quam autem numinis formam ac speciem effingunt homines, praeterquam suam? Cf. HEYNE in *Excursu I. ad Aeneid. IX.* p. 357. ed. 2. et *Exc. XIII. ad Aen. I.* p. 152. et Ejusd. *Opuscul. Acad. Vol. III.* p. 24. sqq. Cic. Nat. Deor. I, 32. *Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines Deorum. Non ergo illorum humana forma; sed nostra divina dicenda est.* Vid. et Cap. 37. Ovid. *Metam. I, 32.* Contra Theologorum in hunc loc. commenta de imagine divina bene disputavit Gablerus ad Eichhorn. P. I. p. 223. not.; et SCHOTT in *Commentat.: notio cognationis Dei hominumque in libro Geneseos expressa indagatur*, Sect. I. (Jen. 1812.) p. 6. sqq. וְיִרְבּוּ Et *dominentur*; pluraliter, ut ostenderet, hanc dominationem etiam ad homines posteros pertinere. וְיִרְבּוּ - הַכָּל - הָאָרֶץ alii breviter dictum putant pro וְיִרְבּוּ - הַכָּל - הָאָרֶץ, et in omnia animantia terrae, alii, omisso ו, legendum: וְיִרְבּוּ - הַכָּל - הָאָרֶץ, in animantia in omni terra, s. quae sunt super omnem terram.

27. זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם *Masculum et feminam eos creavit.* Nostra aetate inter alios P. J. BRUNS (*Untersuch. der ältest. Sagen etc. in dem neuen Repertor. für bibl. u. morgenl. Litt., P. II.* p. 197. sqq.) evincere studuit, non jubere sacror. libror. auctoritatem, ut unum totius generis humani parentem credamus. Quam opinionem refutavit JUSTI in *Pauli Memorabilien, Partic. V.* p. 69. sqq. Cf. Gabler. ad Eichhorn. P. II. Tom. II. p. 46. sqq. not.

28. וְיִרְבּוּ, vid. Vs. 22. וְיִרְבּוּ, *subjugate*, subigite eam vobis, i. e. habeatis dominium in terram. הָאָרֶץ h. l. est omne animans terrestre, et רָמַשׁ, *movere se* quoquo modo.

29. Herbae tantummodo et fructus alimentum hominis memorantur, omisso brutorum carne. Etenim quum nostro neutrum horum verisimile esset, neque primos homines adeo feros fuisse, ut crudam carnem vorarent, neque rursus adeo peritos, ut iis coquendi ratio nota esset, concludit, ab illis duntaxat fructus adpetitos fuisse. Ovid. *Metam. XV, 96.* sqq. Plutarch. in *Orationibus περὶ σαρκοφαγίας.* זָרַע זָרַע *seminantem semen*, i. q. Vs. 20. 21. מְזַרְיֵעַ, *seminificantem*, i. e. producentem.

30. Animantibus brutis tantummodo כָּל - יֵרֶק עֵשֶׂב, *omnis viror herbae*, i. e. *gramen* (sponte nascens, Vs. 11.), in cibum con-

ceditur; quum homini aliquid melioris succi reservatum esset, nimirum olera et poma. Admissa nonnullor. Codd. et Verss. lectione: וְאֵת-כָּל-יִרְקָה, praemissa copula וְ, hoc Vs. non de *animalium* cibo, sed de hominis alimentis adhuc agitur, et si partic. הַ, animalium nominibus praemissa, reddatur: *una cum* (2 Reg. 11, 4. Num. 4, 32. Jer. 19, 13.), וְאֵת vero: *etque cum* (1 Reg. 11, 25. Prov. 21, 9.); tum hic vers. interpretatur: „*una cum* cunctis animantibus terrae, omnibusque volueribus coeli, et universis reptilibus, quae moventur in terra, in quibus est anima vivens *etque cum omni pabulo viridi, ut vobis inserviant ad vescendum.*“ Sed multo magis convenit, receptam legendi rationem retineri. Plura vid. in Scholl.

Cap. 2, 1. Epilogus superiorum, priusquam ad diem septimum transeat. וְכָל-צְבָאוֹת *Et omnis exercitus eorum.* צְבָאוֹת, alias de coeli exercitu, i. e. de astris, hic et ad terram refertur, quasi dicas: omnes copiae coelestes et terrestres. Similitudo sumta est de militibus, uni duei subditis. Ad hunc loc. respicit Neh. 9, 6.

2. וְכָל-מְלַאכְתּוֹ Quum Deus absolvisset die septimo opus suum. LXX. ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕπτῃ, die sexto, quia septimo die nihil faciendum restabat. Sic etiam Samarit., Syrus et quidam recentiores. Sed sine necessitate sollicitatur illud הַשְּׁבִיעִי, modo Praeteritum וְכָל in Plusquamperf. vertas, ut fecimus.

3. הַשְּׁבִיעִי — וַיְבָרַךְ *Et benedixit Deus diei septimo; augustum et insignem inter ceteros esse voluit. Benedicendi verbum per sanctificare, ἀποσιζεν, וַיְבָרַךְ, mox exponitur. לַעֲשׂוֹת — אֲשֶׁר quod creaverat Deus elaborando. עָשָׂה, operi incumbere, efficiendae rei operam dare, ut Coh. 2, 11. Jes. 43, 7.*

II.

Antiquissima telluris hominumque historia, qua describitur 1) prima terrae conditio, 2, 4. 5. 6.; 2) primi hominis formatio, 7.; 3) Paradisi situs et exornatio, 8 — 14.; 4) Adami in eo collocatio et creatio Hevae, 15 — 25.; 5) primorum hominum primum peccatum ejusque poena, Cap. 3.; 6) Amborum filiorum Adami, Caini et Abeli, ortus, Abeli caedes a Caino commissa, Caini sors et proles, 4, 1 — 24.; 7) duo alii Adami filii, Sethus et Enos, 25, 26.

CAP. 2, 4. — 4, 26.

Cap. 2, 4. Enarrato in universum mundi ortu nunc transit auctor ad singula. Verbis בְּהִבְרָאֵם — אֱלֹהִים continetur ἐπιγρομφη secundae hujus libri sectionis. Non vertendum est: *et tales quidem erant origines coeli et terrae quum crearentur; nam אֱלֹהֵי הַוָּלְדוֹת*

semper ad sqq. spectat. הולדות (א הולד) propr. *generationes*, denotat *recensum eorum, qui progeniti sunt ex eo de quo agitur, γενεαλογία*, ut infra 6, 9. 11, 27. Ubi verò nulla *generationis* mentio est, הולדות signif. *enarrationem, historiam*, ut infra 37, 2. Igitur הולדות העולם est *antiquissima mundi historia, ἀρχαιολογία*. Mundus vero h. l. est synecdoche totius pro parte, sc. terra. Sic κόσμος 2 Petr. 3, 6. Rom. 4, 13. בְּהִבְרָאָם, *dum crearentur*, i. e. statim postquam creata essent, antiquissimo tempore. Litera ה in hac voce in Codd. Masor. reliquis minor pingitur, quo indicari videtur, fuisse duplici modo illam vocem in Codd. scriptam, in aliis videlicet בְּהִבְרָאָם, Infin. Niph., in aliis בְּהִבְרָאָם, Infin. Hoph., nulla significationis differentia. At vero quae hic traduntur non profecta esse ab eo, qui Cap. 1. conscripsit, recentiores argui volunt cum Nominum אלהים et יהוה אלהים usu (vid. Prolegg.), tum maxime diversa de rebus nonnullis sentiendi ratione, ut cum plantae 1, 11. 12. sola verbi divini virtute procreatae dicuntur, 2, 5. vero nec naturae efficacia excluditur; aut hominum creatio 1, 27. coll. 2, 7. 21. 22. Sed vix credibile est, conjunxisse Mosen, aut quemvis alium, duorum scriptorum idem argumentum tractantia, sed in nonnullis sibi repugnantia monumenta, nisi sumamus, illius consilium fuisse, varias de rerum ortu opiniones referre, quod nemo facile sibi persuadeat. Quae quum ita sint, in iis quae deinceps sequuntur auctorem non plane de iisdem, -quae Cap. 1. commemorata erant, agere necesse est, sed partim ad alia transire, partim latius exponere, quae breviter attigerat tantum, vel quae etiam prorsus omiserat, resumere poterat. Id quod pluribus demonstravit, examinatis etiam dissentientium argumentis, C. F. RINCK *Ueber die Einheit der Mosaischen Schöpfungsberichte*, Heidelb. 1822. Varias de duobus, quae sequuntur, Capp. eruditorum opiniones vid. in EICHH. *Urgesch.* edit. Gabler. P. II. — Nom. יהוה, Dei Israelis Nom. Propr. (28, 21.), jungit Moses voci אלהים, ut doceat, mundi conditorem esse populi Hebr. custodem. Pro יהוה Judaeos ארבי legere constat cuij. nominis puncta vocalia et illi nomini adscripta sunt. Effari nom. יהוה Judaeis jam inde ab antiquiss. temporibus religioni fuisse, inde patet, quod LXX ejus loco semper ὁ Κύριος ponunt.

5. Pars posterior Vs. 4. inde a verbis עֵשׂוֹת בַּיּוֹם cum initio huj. comm. arctissime cohaeret, et ו ante וְכֹל שִׁיחַ non est copulativ. sed retributiv., sic ut Latine redundet ut 3, 5. Ita vertendum est: *quo die faciebat Jova Deus terram et coelum, ullus frutex s. ullum virgultum agri nondum erat in terra, et ulla herba agri nondum germinarat.* טָרָם hic non est *antequam, priusquam* (LXX. πρὸ τοῦ), sed *nondum*; Exod. 9, 30. Construitur autem plerumque cum Fut. in Praeterito latine vertendo. Primam telluris conditionem respectu frumentorum (שִׁיחַ הַשָּׂדֶה), et herbarum nobiliorum (עֵשׂוֹת הַשָּׂדֶה), quae non crescunt, nisi cultura adhibita, hisce verbis describi voluerunt interpretes (*Hasse, de Dieu, Gusselius*; vid.

Scholl.). Verum agricolationi homines non prius operam dedisse Moses innuit, quam e Paradiso expulsi essent; vid. 3, 17. 18. 19. 23. 4, 2. Neque quod vocc. h. l. usurpata ad agriculturam pertinere dicunt, solido argumento nititur. Nam שִׁיחַ pro frutice s. arbuscula plerumque sumitur (Job. 12, 8. 30, 4. 7.), quomodo et hic usurpatum eo magis videtur, quo significaretur, ne fruticem quidem agrestem, sive insativam nedum sativam aut hortensem, aut arborem proceram aliquam extitisse, quum Deus terram crearet. שָׂדֵה nequaquam terram culturae aptam denotare, sed latius patere, constat e Vs. 19. 20. 3, 1., ubi הַשָּׂדֵה הַזֶּה non dubium est dici *feras agrestes*, a *pecudibus* distinctas. שָׂמַח in genere est *oriri*. Quod igitur scriptor aliis vocabulis, quam supra 1, 11. 12. de eadem re agens utitur, pro mera styli variatione habendum erit. Jam quum supra plantarum ortum summatim memorasset, nunc accuratius exponit, qua ratione procreatae sint plantae.

6. Loco pluviae et irrigationis erat אַיִר s. אֵיִר, *vapor*, vapor crassus, et *pondere suo* quasi gravatus (אֵיִר, *gravavit, pressit pondere suo*), qui per *guttas tenuissimas* iterum *destillat* in terram (Job. 36, 27.) ejusque superficiem humefacit. Chaldaei paraphrastae reddunt עֲנַנָּא, *nubem*. Quod supra plantas divino jussu exortas dixit, non excludit causas naturales, quibus tanquam instrumentis usus sit Deus.

7. Jam accuratius exponit, qua ratione homo creatus fuerit. הָאָדָמָה — וַיִּצַּר Formavitque Jova Deus hominem glebam argillaceam e terra. יָצַר, verb. *fingendi s. formandi*, propr. refertur ad delineationem membrorum corporis in similitudinem figuli, vasi formam dantis. עֶפֶר, *gleba argillacea*, docente consono voc. Arab. Rationem animati a Deo hominis sic describit: הָיָה — וַיִּפֶּחַ, *et flavit in nares ejus* (quod in naribus est vita, quum per eas respiremus) *spiraculum s. halitum vitae, et factus est, fuit, in animam viventem*. Hebraei per נִשְׁמַח הַיָּיִם videntur intelligere *animam vitalem*, תְּהָא פִּשְׁחָהּ, et per נַפְשָׁא, *animam rationalem*, τὸν νοῦν, τὸ πνεῦμα, *animam*. Cf. Joseph. Ant. Jud. I, 2. et Juvenal. Sat. 15. Vs. 143.

8. Amoenissimam noster, sicuti omnes populi, describit primi parentis sedem, vicinamque sedibus proavorum Abrahami, ut sic etiam gentis honori consuleretur. מִקְדָּם — וַיִּטֵּעַ plantavit Jova Deus hortum in Edene ab oriente. עֵדֶן (a quo ἔδωκῆ), propr. *deliciae*; tum inditum est hoc voc. locis quibusdam amoenissime sitis, ut Amos. 1, 5. Erat et quaedam Mesopotamiae ad Tigrim regio, *Eden*, cujus mentio fit 2 Reg. 19, 12. Jes. 37, 12. Ezech. 27, 23. Erant, qui עֵדֶן hoc loco pro Nom. appellat. haberent et verterent: *plantavit Deus hortum in regione amoena*. Vulgatus: *paradisum voluptatis*; quod tamen praefix. ב non admittit. Esse vero h. l. Nomen propr. apparet ex 5, 16. De Paradiso cf. librum nostrum: *Handbuch der*

bibl. Alterthumskunde T. I. P. I. p. 172. sqq. Observant Hebraei, *Eden*, ubi est Nomen propr. scribi עֵדֵן (Vs. 15. 3, 23. 4, 16. Jes. 51, 3. Ezech. 28, 13.), ubi autem appellat., עֵדֵן (2 Reg. 19, 12. Jes. 37, 12. Ezech. 27, 23.). Ex J. D. MICHAELIS sententia *Eden* is tractus fuit, qui hodie Armenia, Ghilan, Dailem et Chorasana vocatur, atque ab Euphrate et Tigride usque ad Araxem et Oxum progreditur.

9. Huic horto inerant duae prae ceteris insignes arbores, usni, uti videtur, daemonum (אֱלֵהִים) destinatae (vid. 3, 21.), una עֵץ הַחַיִּים, *arbor vitae* (vid. 3, 22.), altera חֲדַשׁ טוֹב וְרַע, *arbor cognitionis boni malique* (vid. 3, 22.), cujus fructus, qui gustaret, sapientiam adipisceretur. Omnino igitur primi homines similes fuisse sumuntur *infantibus*, qui nondum quid faciendam fugiendumve sit, intelligunt. Dent. 1, 39. Jon. 4, 11. Jes. 7, 15.

10. Quod ex uno fonte quatuor maxima flumina, quae quidem nota nostro fuere, orta esse dicuntur, id debetur eo, qui regionum illarum situm describere studuit. Conjecturas recentiorum interpretum, qui ex nostri descriptione primorum hominum sedem definire cuperent, examinarunt GABLER ad Eichh. T. II. P. I. p. 76. sqq. et WINER in dem *bibl. Realwörterbuch* voc. *Eden*. Cf. SCHULTHESS: *das Paradies, das ird. u. überird., histor., mythische u. mystische*, Zürich. 1816. et *das alte u. neue Morgenl.* P. I. No. 3. 11. עֵדֵן id. hic ac נְהַרִים notat, nempe *fluvios majores*, Vs. enim sq. dicitur *nomen primi*, sc. *capitis*, quod proxime praecesserat, et quod ab omnibus *fluvius* vertitur, quum Vs. 13. dicatur *nomen fluvii secundi*.

11. פִּישׁוֹן *Phison*, esse videtur Græcor. *Phasis*, nunc *Araxes*; oritur is in septentrionali Armeniorum montium parte, conjungitur cum flumine *Kur*, et postquam huj. nomen accepit, in mare Caspium effunditur. חַוִּילָה *Chavilah*, haud dubie sejungenda est tum ab ea, quae Gen. 10, 7., tum ab ea, quae cod. Cap. Vs. 29. occurrit. Utraque enim in Arabia sita erat, quae nec fluvium majorem, nec, ubi Euphratem attingit, auri copiam habet. Reperitur vero in vicinia *Araxis*. gens aliqua et regio nomini חַוִּילָה quodammodo consonans. Ipse mare Caspium Russi *Chvalinskoje More* dicunt a populo antiquo, nec satis noto, *Chwalissis* a *Chwala*. Vid. BUESCHINGII *Magazin*, T. XVI. p. 287. sqq. סָבַב, *flexuoso cursu adluit*, a rad. סָבַב, propr. *vertit, convertit in alteram partem*, hinc, *circumdedit*.

12. בְּדֵלָה, quod alii margaritam, alii chrystallum esse censent, sine dubio est *bdellium*, quod est ceræ similis. Vid. not. ad Num. 11, 7.

13. פִּיחוֹן, *Oxus* veterum, a nostris geographis *Abi-Amu*, Arabibus, ipsisque adeo in hunc diem adcolis, *Gihon* vocatur. Cf. *die bibl. Alterthumskunde* T. I. P. I. p. 184. sqq. Ceterum JOSEPHO

(Ant. I, 1.3.) Gihon est Nilus, aliis orientale Tigridis brachium, al. Araxes, al. Orontes. גִּיחוֹן, quod Hebraeis sensu strictiori fuit Aethiopia, h. l. latiore sensu sunt omnes regiones versus meridiam sitae sub zona aestuosa. Quod vero Oxum illas regiones circumfluxisse noster ait, tribuendum est imperfectae veterum Hebraeorum de dissitis illis regionibus notitiae. Cf. libr. nostr. laud. p. 209. sqq.

14. תִּגְרִים הֵם הַקָּלִל Tigrim esse, tum veteres tum recentiores consentiunt. קָדְמָה אֲשֶׁר־וָדַד Vadit Assyriam versus, propr. Assyriae Orientem versus. Nam קָדְמָה, quod legitur adhuc Gen. 4, 16. 1 Sam. 13, 5. et Ezech. 39, 11. semper significat Orientem versus. Sed hoc quoque, Tigrim Assyriae Orientem versus fluxisse, est veteris Hebraei error. Vid. die Alterthumskunde I. I. p. 213. עֻפְרַת Euphrates notior erat, quippe qui in V. T. κατ' ἔξοχὴν vocatur הַנְּהַר הַגָּדֹל et הַנְּהַר הַקָּדִים.

15. Hujus agri colendi, sed facili labore sufficiente, cura τὸ πρῶτον datur et custodiendi, se. contra insultus ferarum.

17. Mortem, si eo fructu homo vesceretur, minatur Deus, ut eo fortius ab illius esu hominem absterreat, neque quod vere fructus esum consequenturum esset (rationis usum, 3, 7. 22.), ei aperit, ne prudentiae adipiscendae cupiditate gustandi appetitus eo magis in ipso excitetur. Videlicet quum divinum illud rationis donum homines saepe in fraudem malitiamque covertant, facile qui de his rebus quaesivit potuit in hanc dilabi cogitationem, annon melius humano generi a Deo esset provisum, si homines, infantium instar, boni malique discriminis ignari, felici simplicitate omnem vitam degissent, quam nunc, quum perniciosum illud rationis munus illis sit impertitum, quo quamvis proxime accedamus ad Deum, tamen quum perpauci bene illo utantur, simul inductum est omne illud scelerum agmen, quo miseri mortales invicem se opprimunt. Cf. Cic. de Natur. Deor. III. 27—30. מִכֶּן additum est, ut perspicacior fiat oratio, ut הֵיא 3, 12. Cf. Jes. 8, 14. Ceterum quum homines non eo ipso die, quo peccassent (3, 19.) mortui sunt, necesse est aut verba מוֹת הַמָּוֶת interpretemur: necessitati moriendi eris obnoxius, aut concedamus, Deum poenam indictam mitigasse (ut saepius, cf. 18, 26. sqq. 20, 7. 25, 21.), quod vitam hominum ad certum usque terminum diutius produci pateretur.

18. לֹא טוֹב הָיִוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ Non est bonum hominem esse solum, propr. separatum eum esse. Partic. בָּדַד propr. nomen est, s. infinitiv. verbi בָּרַד, separavit, et frequenter Genitiv. regit, ut Num. 11, 14. Ps. 51, 6. Gen. 21, 28. sqq. אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזר כְּנֹבְדוֹ faciam ipsi auxilium secundum anteriora ejus. כְּנֹבְדוֹ, anteriora, honeste veat pudenda. עֵזר, auxilium, se. illud, quod ad sobolem propagandam inter se conferunt conjuges. Cf. GABLERI not. 71. ad Eichh. Urgesch. T. II. P. II. p. 165. sqq.

19. 20. Hi Versus vertendi sunt in tempore plusquamperf., recurrit enim narratio ad ea, quae multo antea facta sunt. Simplicem hanc sententiam, hominem, perlustrato toto animalium regno, non invenisse animans, quod sibi simile esset, proponit sub mytho de animalibus ad hominem adductis, ut nomina illis inderet. Hic sensus cognoscitur ex ultimis verbis Vs. 20. Sunt alii, quibus primus sermonis usus hac narratiuncula exponi credibile sit.

21. Quod mulier initio corporis sui particulam effecerit (וְהָיָה לְבִשָּׁר אֶחָד), ex eo noster declarat vehementissimum viri desiderium iterum sese conjungendi cum illa. Simili mytho de viro ac femina uno olim corpore conjunctis, sed a Jove postea direntis, amoris mutui vim Plato declaravit in *Symposio*: *Hinc nimirum ex illo tempore mutuus hominibus innatus est amor, priscae naturae conciliator, annitens unum ex duobus efficere, hominumque mederi naturae.* Adami somnus et exclamationes ad ornatum narrationis aperte faciunt. Cf. HUG: *die mosaische Gesch. d. Mensch.* p. 38. sqq.

23. לְיוֹמָהּ יִקְרָא אִשָּׁה *Propterea viri vocetur.* Simili modo Romani feminas olim *viras* vocabant, unde *virgo* et *virago* permanebant.

25. וַיִּהְיוּ — יְחַבְּשׁוּ *Ambo autem nudi erant, nec tamen propterea erubescerant,* non magis, quam infantes: quibus verbis describitur primorum hominum innocentia atque integritas. Nil quoque aliud est aureum seculum poëtarum, quam descriptio status, quem dicunt innocentiae. Sic ex. c. PLATO in *Politico*: *Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divitius animal, pascunt animalium sequiora. Nudi autem et sine stragulis sub dio plerumque pascebant.*

Cap. 3, 1. Quum observatum esset, in homine rationem expergisei, cum e puero egressus, ad eos annos venit, ubi desiderii alterius sexus igniculos sentire incipit; ex nostri mente etiam primi illi mortales perniciosissimo rationis dono non prius affectos se senserunt, quam quis maris esset, quis feminae usus, cognovissent (Vs. 7.). Diversissimas Judaeor. et Christianor. de ea quae sequitur narratione interpretationes vid. in GABLERI *Prolegg.* ad *Eiehh.* Vol. II. P. I. p. 137. SCHELLING: *antiquissimi de prima malor. humanor. origine philosophematis Gen. III. explicandi tentamen,* Tubing. 1792. et TELLER: *die älteste Theodicee, od. Erklär. der drei erst. Capp. im ersten Büche der vor-mosaischen Gesch.,* Jen. 1802. Orditur narratio his verbis: וַיִּהְיֶה אֱלֹהִים — וְהַפָּתֵשׁ *Serpens verò omnium bestiarum agri, quas fecit Jehova Deus, callidissima erat.* Calliditas serpentibus inseribitur ob hanc maxime, uti videtur, caussam, quod in pulvere, aut in herba latentes, animalium praetereuntium caeles morsu adpetunt (Vs. 15: 49, 17.). עָרֹם, propr. *descalptus, de-*

tritus, metaphor. usurpatur tam de *nudo*, quam de *longo rerum usu subacto*, et *rebus probe trito* quasi et *decorticato* homine, qualeni

Arabes simili voce *سجرب*, *مغرب*, *descalptum*, *detritum* vocant;

unde *הַגְּרָבָה*, *הַגְּרָבָה*, *detritio sui*, illis dicitur *longus rerum usus*

et *experientia*. Cf. Prov. 12, 16. 23. 13, 16. 1 Sam. 23, 22. Hinc porro *maligna versutia*, *callida improbitas* (Latini: *versutus*). Ceterum serpentem fuisse malum daemoneum, etsi non disertis verbis dicat, innuere tamen noster voluisse videtur eo, quod illam loquentem inducit. Hanc opinionem inter mediae et superioris Asiae populos pervulgatam fuisse, inde apparet, quod in doctrina Zoroastriaca Ahriman serpentis specie indutus primos homines ad peccandum seduxisse narratur. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. T. I. p. 12*. Judaei quoque daemonum principem, qui Evam seduxerit vocant *הַגְּדֵי* *הַגְּדֵי* *serpentem veterem*. Porro cf. Apoc. 12, 9. 20, 2. 2 Cor. 11, 3. Sap. 2, 24. Hinc etiam Christus diabolum vocat Jo. 8, 44. *ἀποστόλον ἀπ' ἀρχῆς*. *הַגְּדֵי* *הַגְּדֵי* *Dixitque ad mulierem*, quae ob sexus infirmitatem facilius seduci potest *מְאֵד* *מְאֵד* *multo magis*; verba cum admiratione interrogantis: *Itane verum est, eum divisisse?* LXX. *τί οὕτω; quid? quod dixit?*

5. Dictio *נִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם* *aperientur oculi vestri*, declaratur sqq. *יִדְעוּ יוֹב וְרָע* *boni et mali scientes*, i. e. prudentes, 2, 9. *וְהָיִיתֶם כְּאַלְהִים* *daemonibusque*, diisve, similes fiatis. Adhuc igitur daemones tantummodo excellenti rationis dono gavisi erant. Cf. 2 Sam. 14, 17. 20.

6. Dictio *כִּי הָיְתָה הָאֵהָבָה* *quod esset desiderium*, delectationi, *oculis*, *eine Lust für die Augen*. *וְנִחַמְתָּ הָעֵץ לְהַשְׂפִּיל* *arborque adspectu esset jucunda*. *וְהַשְׂפִּיל* *adspicere*, ut Chald. *סָבַל*. Cf. 1 Sam. 25, 3., ubi *וְהָיָה מְרִאָה* *convenit eum* *וְהָיָה מְרִאָה* *pulchra adspectu*, Gen. 12, 11. Vid. et Prov. 3, 4. Ps. 41, 2. Quam *וְהַשְׂפִּיל* *et intelligentiam habere* denotet, alii vertere malunt: *optandum ad comparandam intelligentiam*. LXX. *ὠραῖον τοῦ κατανοῆσαι*.

7. Fructu gustato innocentia erat amissa. Etenim qui antea sine ulla libidine, adeoque absque omni pudoris sensu, nudi una fuissent, nunc pravae cupiditatis sentiunt igniculos; ex quo, quam perniciosam esse rationem cognoverunt. Vid. ad Vs. I. Ceterum, quemadmodum apud Hebraeos primi homines diis sapientiam subduxisse finguntur, ablati illorum frugibus; ita Graeci narrant Prometheus diis ignem surripuisse, instrumentum quippe artium prope omnium et victus delicatioris. Hercules etiam aurea mala in Hesperidum hortis, a dracone custoditis, decerpisse narratur. Cf. HASSE: *Entdeckungen im Felde der ältesten Erd- u. Menschengesch. P. I. p. 194. sqq.* Fuere, qui omnem hanc Mosaicam de origine mali narrationem e monumento figuris hieroglyphicis inscripto haustam

existimarent, quorum sententias examinavit GABLER in Prolegg. I. I. הגרה — וְהִתְפַּרְנוּ *Et aptarunt frondes ficulneas, sibique subligacula confecerunt.* Significantur vestimentorum, primi omnium artificii, primordia. תִּפַּר, *applicare, complicare, aptare.* תִּימָנָה, *ficus.*

8. הַיּוֹם — וַיִּשְׁמְעוּ *Tum audiverunt vocem Jovae Dei gradientis per hortum ad auram diei.* קוֹל et vocem loquentis et strepitum quenuis significat. H. I. quum nulla Dei referantur verba, videtur designari strepitus nescio qui Dei adventantis praenuntius. Cf. I Reg. 19, 12. 2 Sam. 5, 24. Cf. GABLER. etc. T. II. P. II. p. 216. הַיּוֹם רֵחַ *Spiramentum, s. respiramentum diei est vespera.* Etenim in Orientis regionibus aliquot horis ante solis occasum ventus oritur, auras refrigerans (Cant. 2, 16.), qui per totam noctem flare solet. Oppositum est הַיּוֹם חֶם, *aestus diei*, 18, 1.

14. Mutuum illud serpentum hominumque odium noster repetit de serpente illa versuta; ut animal illud prima quasi tot miseriarum causa diei posset. Ad hunc et sq. Vs. cf. DE AMMON: *Entwurf einer Christologie d. A. T.* p. 17. הַשָּׂרָף — אָרוּר *Maledictus eris prae omni pecude et prae omni fera agri.* Sensus: Nullum erit brutum, quod magis homines horreant, dietisque abominentur, et exitialiore prosequantur bello. Particula מִן, *prae, magis quam,* apud Hebr. Comparativum exprimit. מֵעַל - גְּחֹנֶה הַלֵּב *super ventre tuo gradieris.* Aliis videtur Deus serpentem pedibus privatum volutatum in pulvere sese trahere jussisse (cf. Ovid. Met. IV, 578.); alii in natura serpentis quidquam mutatum esse verisimile esse negant. Quod erat naturae, cessasse, ex mente scriptoris, in poenam contendunt. הַיּוֹם — וַיֵּפֶר *Pulveremque comedes omnibus vitae tuae diebus.* Nimirum serpens, cum humi repat, non potest quin pulverem in os eum aliis cibis ingerat.

15. Quemadmodum זָרַע הַחֹשׂ *proles serpentis*, totum serpentum genus indicat, ita זָרַע הָאָדָמָה est omne genus humanum; Job. 14, 1. 15, 14. 25. 4. Matth. 11, 11. Veteres Judaei nonnulli *semen mulieris* Judaeos interpretantur, qui auxilio Messiae et Dei vim Sammaëlis, s. angeli mortis, amplius non timebant. Huc respexisse videtur Paulus Rom. 16, 20. Unde factum, quod plures inter Christ. interpr. *semine mulieris* ipsum Messiam intelligendum putarent, (coll. I Jo. 3, 8.) atque hinc locum hunc *πρωτευαγγέλιον* nuncuparent. Quod sequitur הַיּוֹם referendum est ad זָרַע, quum Verbum יִשְׁנָפֶה masc. sit generis. Pauci Vulgatae Codd. habent *ipsa*, quasi in Hebr. esset הַיּוֹם, quod defendunt Rom. ecclesiae asseclae, quia inde sibi videntur *mulieris*, i. e. Mariae virginis honorem augere. Utrumque igitur genus, hominum et serpentum, *mutuas* sibi *insidias* struet. Nam Verb. שָׁנַף in cognata Arab. dialecto (ساف) propr. denotat *odorari, odoratu rem aliquam investigare, s. auram trahere ad vestigandum captandumque*, quo sensu de venatoribus usurpatur; hinc *observare*, et si qua nocendi detur occasio, *insidiari*

denotat. Cf. SCHULTENS in *Commentar.* in Job. 5, 5. Sensus igitur verbor. Hebr. hic erit: vos invicem observabitis, illud (human. genus), ut conterat tibi caput, tu, ut talum, quo te conculcabit, mordeas. Plures interpretes Verb. שרף capiunt hic *conterendi* significatu (cf. not. ad Ps. 139, 11.), quo verò de serpentibus, qui talum mordent nec conterunt, dici non potest, nisi καταγορηστικῶς. Aliorum interpretationes vid. apud GABLER. I. I. T. II. P. I. p. 190. et P. II. p. 282. Ceterum homo dicitur h. l. *capiti* serpentis insidiari, quia in eo solo venenum est, eoque contrito certo interit serpens.

16. Hic etiam quae cuique sexui natura tribuit incommoda, vertuntur in poenam. וְהִרְבָּה — הִרְבָּה *Multiplicando multiplicabo dolorem et conceptum tuum*, s. *dolorem conceptus tui*, i. e. dolores, quibus obnoxiae sunt post conceptum mulieres. וְאֵל — אִשָּׁה הַשּׂוֹקֶתָ *et ad maritum tuum appetitus tuus*, h. e. etiam post durissimos dolores mariti *συνουσίαν* flagranter desiderabis. Verb. שׂוֹק in Arab. est *pellere, impellere*, unde substantivum הַשּׂוֹקָה, *impulsio ad aliquam rem*, cupiditas, imprimis *appetitus libidinosus*. Cf. Cant. 7, 11. LXX. ἡ ἀποστρεφῆ σου, pro משמעתך *obedientia tua*; qui enim sub alicujus potestate est, vultum semper ad eum convertit, ut ejus imperia exspectet. Ps. 123, 2.

17. אָרְוָה *Maledicta erit*, h. e. minuetur ejus fertilitas; majori cum molestia, quam olim in Paradiso, fructus terrae ab homine erunt parandi. Paria de seculo aureo poëtas dixisse, notum est. Cf. Hesiod. ἐν Ἐργοῖς Vs. 117. Virgil. Georg. I, 125. Eclog. IV, 39. Ovid. Met. I, 136. Pro בַּעֲבוּרָה *propter te*, LXX. ἐν τοῖς ἔργοις σου, quasi בַּעֲבוּרָה legissent. בְּעֶצְבוֹן הָאֲכָלָהָ *Cum dolore eam*, fructus ejus, *comedes*, i. e. non proveniet sine molesto labore.

18. לֶךְ — וְקוֹץ *Spinam et tribulum tibi proferet*, nisi diligenter terram colas. הַרְבֵּר, nom. generale herbae, quae nascitur, ubi nemo agrum colit (*Unkraut*). וְאֲכָלָהָ — הַשִּׁירָה *et agri herbis vesceris*, i. e. frumento et oleribus, non fructibus arborum Paradisi, sine labore provenientibus.

19. לָחֵם — בְּזַעַה *Cum vultus tui sudore victum tibi comparabis*, i. e. cum multo labore. לָחֵם *victum quemvis* haud raro significat, ut Ps. 136, 25. הַשֹּׁב — בִּי-עָפָר *nam pulvis es, atque in pulverem redibis*. Cf. II. VII, 99. Euripides in Cic. Tusc. III.

20. Nom. הָרָה auctor ipse explicat: *nam ea erat mater omnium qui vivunt*. Erat itaque הָרָה scriptori i. q. הָרָה *vixit*, ut הָרָה i. q. הָרָה fuit, ו enim et י inter se permutantur. Cum ו potius, quam cum י scribitur nomen primae mulieris, ut discrimen esset inter illud et הָרָה *vita* et animal. Cf. GABLER I. I. T. II. P. I. p. 606. P. II. p. 298.

21. Ulteriores artificii vestium progressus. Quum antea homines ipsi folia tantummodo adhibuissent (Vs. 7.), *Deus* nunc

e pellibus vestes conficere ipsos docet, quae ad frigus aliaque incommoda arcenda magis essent accommodatae.

22. Manifestum est, Deum, dum prima pers. plur. loquitur, sibi conjungere ceteros daemones (Vs. 2.). Verba הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ non sunt vert. *fuit sicut nostrum unus*, sed *factus est sicut nos*. הָיָה eum כ similitudinis signif. fieri. Num. 17, 5. Deut. 7, 26. I Sam. 25, 26. Ps. 35, 5. וְאַבֵּל — וְעֵתָה Nunc ergo ne extendat manum suam et capiat quoque de arbore vitae et comedat. De hujus arboris fructibus nondum homines gustaverant, licet esus eorum ipsis interdictum non esset (2, 16. 17.), אִם non est *amplius, porro* (עוֹר), (ut H. A. SCHOTT vertit in Commentat. I. de imagine Dei hominibus concessa p. 33. sqq.), sed *quoque*. Videtur ex mente scriptoris *arbor vitae* ad id destinata fuisse, ut homines, si interdictum de non gustandis fructibus arboris prudentiae servassent, exacto longiore vitae spatio debilitatas vires esu fructuum illius arboris subinde recrearent, et sic vitam in perpetuum conservarent.

23. לְעֵבֶר אֶת-הָאָרֶצָה Ad colendam terram; cf. Vs. 17. 18. De hae conditionis commutatione pulcherrime scripsit FRID. SCHILLER: *Etwas über die erste Menschengesellschaft nach d. Leitfaden d. mos. Urkunde*, Cap. I. in ejus *Operr. minor. prosaicis*.

24. Est in Babylonia, in cujus regionibus confinibus Hebraei primor. hominum sedem ponunt (2, 8.), campus interdum flagrans et tractus naphtae plenus, cui magna ignium est cognatio. Cujus rei mentionem faciunt PLIN. Hist. Nat. II. 19. §. 109. CURTIUS V, 1. §. 16. STRABO XVI. p. 1078. ed. Almelov. PLUTARCH. in vita Alexandri c. 35. Quod ipsum ansam videtur dedisse huic, quod hic narratur, figmento, de Cherubis, aditum Paradisi casibus flammis vibrantibus eustodientibus. De propria Nom. כְּרֹבב significatione haud satis constat. Aramacis et Arabibus כְּרֹבב est *arare*, unde כְּרֹבב propr. ad arandum adhibitum animal, i. e. *bovem* (cf. Ezech. 10, 14., ubi כְּרֹבב כְּרֹבב pro eo quod Vs. 10. est כְּרֹבב שֹׁר *vultus bovis*) significare, idque nominis Cherubis inditum plures ideo existimant, quod illi varior. animalium formas ita exhiberent, ut ad bovis speciem proxime accesserint. Alii quod bos aliis pluribus animalibus corporis viribus praestat, כְּרֹבב ad *fortem, validum* denotandum adhibitum existimant, ut כְּרֹבבִים sint *ovioia* validae, potentes. Quum Arabicum

כְּרֹבב inter alia et *anxit animum* denotet, fuere, qui כְּרֹבבִים *terrorem incutientes, terribiles* significare conjicerent. Plura vid. apud SPENCERUM de legg. Hebr. rituell. L. III. Dissert V. Cap. 4. p. 814. sqq. ed. Tubing. Ficta Chernborum figura composita erat ex leonina, bovina, humana et aquilina; ita ut significetur Dei majestas, firmitas, lenitas atque sublimitas. Postea vero a vulgo, cui illius symboli interior significatio ignota esset, ea species tributa est daemionibus, s. naturis, hominibus fortioribus atque angustioribus,

quibus Deus tanquam ministris uteretur. Cf. Schol. ad Ezech. 1, 10. sqq. GABLER l. l. T. II. P. I. p. 234. et *die bibl. Alterthumskunde* T. I. P. I. p. 181.

Cap. 4, 1. Narratio de primo homicidio; pejoris aevi initium. Cf. Ovid. Met. I, 128. sqq. Cum ea, quam hic dabimus, interpretatione grammatica sunt conferenda, quae monuit Auctor libri: *die ältest. Urkunden d. Hebr. im erst. Buche Mos.* p. 115. sqq. HUG: *die mos. Gesch. des Menschen*, p. 72. SCHILLER l. l. (ad 3, 23.). BUTTMANN *üb. die myth. Periode von Kain bis zur Sündfluth in der Berl. Monatsschr.* März, 1811. קַיִן — וְהָאָרָם Posthac Eva ex Adamo gravida facta peperit Cainum. קַיִן, ut γυνώσκειν et cognoscere (Ovid. Epist. 6, 133. cum aliqua rem habere, concumbere), interdum liberis procreandis operam dare significat. קַיִן וְהָאָרָם Virum acquisivi cum Jova, i. e. Jova opitulante, οὐν θεῶν. 1 Sam. 14, 45. Ex hac explicatione קַיִן idem esset, si Gr. dixeris Κτησίαν, aut Ἐπικτητήν, quasi hae possessione mater se ditiores esse credidisset. Ps. 127, 3. Alii a possessione s. acquisitione nomen inditum illi putant, quia primus certae glebae se addixit et agricultura sibi vietum quaesivit. Esse autem inde ab eo tempore, quo singuli certos tractus sibi assignare coeperint, simul avaritiam inimicitiamque ortam, declarare noster voluit eo, quod primum, qui agriculturam exercuit, eundem fingeret et primum, qui eadem fecerit. Ceterum Nom. קַיִן hic a קָנָה deducitur, contra analogiam, ex qua a קָנָה deducend. esset, quod tamen in *Pohel* est lamentari. Nec vero repudianda est DANZII sententia, fuisse Verbis קָנָה et קָנָה communem possidendi significatum, quemadmodum הָרָה et הָרָה, בָּנוּ et בָּנוּ, שָׁחָה et שָׁחָה significationes comm. habent.

2. Deinde iterum fratrem ejus Habelem peperit; is quidem opilio, Cain autem agricola fuit. הָבֵל, vanitatis nomen, qui evanuit nulla sobole relicta. צֹאן propr. pecudes minor. s. oves et caprae, h. l. pro quibusvis pecudibus. Agricolatione et pecudum cura duo antiquissima vitae genera eorum hominum significantur, qui primam ruditatem deposuerunt. Cf. DICAERCHUM a Porphyrio L. 4. §. 2. de abstinentia laudatum.

3. מִקַּץ יָמִים propr. a fine dierum, non post plures dies; nam nihil antea factum praecessit. Sed יָמִים haud raro, maxime si absolute ponitur, annum significat; Lev. 25, 29. Num. 9, 22. Ceterum parum verisimile est, h. l. sacrificium quoddam solemne et annuum commemorari; sed quod addit, Cainum obtulisse de fructibus terrae, videtur innuere, obiter illos, et ut ad manum venerint, non de adipibus, nec de primitiis frugum obtulisse (ut Abel Vs. 4.), sed de reliquiis anno completo, quae erat causa, cur ejus oblatio Deo minus grata esset. De sacrificiorum origine cf. *das alte u. neue Morgenl.* T. I. p. 16. מִנְחָה (a מָנַח) propr. donum, oblatio; Deo oblatum, sacrificium.

4. מְבִלְרוֹה צֹאנוּ וּמִחֶלְבֵהֶן *De primogenitis pecudum suarum, et de adipe earum; ἐν δια δύοῖν; sensus: de adipe, aut de lacte primogenitarum pecudum. חֶלֶב omnem pinguedinem, et modo adipem modo lac (sic LXX.) signif. Quia ἀγεογαγία ante diluuium ignota fuisse videtur, Grotius censet, victimas nullas tum fuisse maectatas; ideo sub primogenitis lanam ovium eximiam, sub חֶלֶב vero lac intelligit. מִנְחָהוּ — רִשְׁפָּע Respexit Deus ad Abelēm et sacrificium ejus; ἐν δια δύοῖν, pro: in oblationem Abelis; i. e. Deus munus Abelis gratum habuit, quod ignis coelo demissus arguisse creditur (Lev. 9, 24. Jud. 6, 21.).*

5. שָׁעָה — קִיֹן רֵאֵל-קִיֹן *Caini oblationem autem non respexit, i. e. spreuit. וַיִּחַר לְקִיֹן מְאֹד Et incanduit Caino valde, sc. מַה, nus, i. e. ira. וַיִּפְּלוּ פָּנָיו Conciditque vultus ejus, sc. quum se minoris fieri agnovisset. Similis locutio Nch. 6, 16. Ut autem, quos suae sortis poenitet, ii dicuntur demisso vultu incedere, ita erectus vultus secundas res et bonam conscientiam significat; Job. 11, 15. 22, 26.*

7. הֲלוֹא אִם-חַיִּיב שָׂאתָ *Nonne si recte feceris, elevatio sc. לְךָ פְּנֵיךָ תְּחִי לְךָ faciei tuae esset tibi? Si tibi bene esses conscius, non ita dejecto animo esses et vultu. LXX. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς πρὸς-σρέγγης; annon si recte obtuleris? sc. sacrificium. Sed נָשָׂא nusquam offerre denotat. Vulgatus: nonne si bene egeris, recipies? i. e. percipies fructum benefacti, quomodo נָשָׂא, etsi sensu malo usurpatur Prov. 9, 12. Hieronymus: nonne, si bene feceris, dimittetur tibi omne delictum tuum? Verum quamvis נָשָׂא יָיִן peccatum condonare significat, nusquam tamen שָׂאתָ veniam sonat. Saepius vero שָׂאתָ est i. q. אֲשֶׁר פָּנֶיךָ accipiam faciem tuam, i. e. mihi gratus eris; 32, 21. Mal. 1, 8. 9. פֶּגַע — רִבֵּץ Si vero male egeris, ante fores peccatum jacet, h. e. statim se prodet, non celari potest, vel etiam: prava concupiscentia insidiatur tibi. וְאֵלֶיךָ — בֹּן et ad te appetitus ejus, sc. peccati, sed tu dominaberis ei, tuum est illi dominari, non sinere te ab eo vinci, i. e. resistere ei debes. Peccatum tanquam mulier impudica sistitur, quae hominem tentet. תִּשְׂאָה h. l. tanquam masculinum construitur cum רִבֵּץ et cum affixo תִּשְׂאָהוּ, quae generum synthesis saepe obvia est; 2, 15. בֶּן construitur cum sqq. affixis feminini generis. Cf. Gesenius Lehrgeb. p. 716.*

8. וַיֹּאמֶר קִיֹן הֶבֶל אָחִיו *si vertuntur: et dixit Cainus ad Abelem, fratrem suum, imperfectus est sensus; non enim quid dixerit, additur. Multi igitur Cod. Samar. secuti addunt: נִלְכָּה הַשָּׂדֶה eamus in agrum. Sic LXX, Vulgatus, Syrus al.; plerique vero illa verba non legerunt. MICHAELIS legendum putat וַיִּמַּר a rad. מָרַר, amarus, amaro animo fuit. DATHIUS significationem verbi וַיֹּאמֶר ap. Arab. obviam adhibet: durius loqui cum aliquo. At vero וַיֹּאמֶר signif. interdum cum aliquo loqui, ut Exod. 19, 25. Vel objurgatorie cum eo colloquutus est, ut occasionem ejus occidendi captaret; vel pla-*

cide et amice eum est alloquutus, quo minus Abel sibi ab illo metueret.

9. **אי הבל אחיך? Ubi est Abel frater tuus?** Non est interrogatio ignorantis, sed ejus qui quod scit quaerit, ut a reo confessionem extorqueat, eumque ad agnitionem culpae adducat. Hoc Dei cum Caino colloquium non interpretandum est per *morsus conscientiae*; nam ex nostri mente vere habitum esse, signum argumento est, quo Deus Cainum a metu violentae mortis pacatum reddit.

10. **מה עשית? Quid fecisti?** i. e. quantum facinus patrasti? **האדמה קול — האדמה** *Vox sanguinis fratris tui ex terra ad me clamat*, i. e. caedes vindictam postulat. Plur. **צעקים** non ad קול, sed ad המי refertur. Nam ubi duo nomina substantiva per regimen junguntur, Praedicati genus vel numerus haud raro nomini recto respondet, vid. Exod. 15, 4. 25; 5. Levit. 13, 9., et cf. *GESENI Lehrgeb.* p. 721.

11. **Nunc igitur tu maledictus esto!** maledictus, inquam, exsul e terra, quae aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua. Verba **ועתה זרור אפה** seorsim sententiam faciunt, quum maxima distinctio Atuachi voci **אפה** apposita sit, altera Vs. pars inde a **האדמה מן** descriptionem terrae continet, quae nimirum os suum aperuisset ad excipiendum gremio tegendumque sanguinem fratris ab eo effusi. Debent ergo verba priora ad membri posterioris initium cum emphasi repeti: *maledictus, inquam, tu esto* scil. *exsul ex ista terra* etc. Est constructio, quam praegnantem dicunt. Ellipsin Praepositio **מן** ἀσύντακτος demonstrat; cf. Vs. 14.

12. **כי — לה** *Quando terram coles, tibi virtutem suam non addet dare*, h. e. tibi non exseret amplius insitam fructuum parientorum et alendorum facultatem. **נע ונדר תהיה בארץ** *Extorris et incertis sedibus per terram vagaberis*. Inter Graecos aliosque populos antiquissimis temporibus exsilium homicidii poena fuisse docet Homerus, cujus loca collegit FEITHIUS in *Antiq. Homer.* L. II. c. 8. Cf. iudicium Thesei adversus Hippolytum apud Euripid. in *Hippol.* Vs. 1058. sqq. et Ovid. *Met.* XI, 268.

13. **גדול עוני משוא** *Majus est scelus meum quam quod condonari possit.* **עון** nonnulli metonymice de poena peccati accipiunt. **בשא** h. l. significare potest et *ferre et auferre* i. e. *condonare*. Alii vertunt: *Tamne atrox facinus meum est, ut condonari nequeat?*

14. **האדמה — הן** *En! expellis me hodie ex hac regione.* **ארץ** et **אדמה** etiam terrae regionem significat, ut h. l. ubi ה vim *δεινότητος* habet et pro הוצא positum est. **מפניך אסתר** *A conspectu tuo me abdam.* Regio, in qua consederat Adamus, dicta fuisse videtur *in conspectu Dei*, quod eam potissimum Deus tuebatur, et quum homines alibi nusquam essent in ea sola Adamo ejusque fa-

miliae apparebat; itaque Cainus verebatur ex ea decedere, ibi maxime existimans se tutum esse. *כָּל-מֵצֵאֵי יְהִרְגֵנִי* *Quicumque in me inciderit, me occidet.* Verebatur Cainus vindictam familiae Adami. Cf. GÄBLER I. I. II, 2. p. 262.

15. Pro לָכֵן LXX aliique Verss. Iegerunt לֹא כֵן (*οὐχ οὕτως*), quod facile cum לָכֵן confundi poterat, quia olim () et ׀ eundem fere sonum habebant. *כָּל-יָקָם* *Quicumque Cainum occiderit, septuplo majores poenas luet.* Noluit Deus Cainum occidi, quamvis capitis reum, sobolis causa. *Septuplum* supplicium pro gravi; Ps. 12, 7. 119, 164. Prov. 24, 16. *וַיִּשֶׂם — מֵצֵאוֹ* *Tum posuit, dedit Jova Caino signum, eum a nemine, qui forte in eum incideret, interfectorum iri.* *נָתַן* h. l. i. q. *דָּדַת*. Dedit Deus Caino signum quoddam, quo is certus esset, nihil sibi ab hominibus esse metuendum.

16. *וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְהוָה* *Igitur Cainus discessit e conspectu Dei* (Vs. 14.). Cainum vero uxor, de qua postea dicitur, sequebatur in regionem nondum ab hominibus habitatam. *נוֹד*, *Vagatio, exilium* Cainus locum appellabat, ubi consedit. Cf. *die bibl. Alterthumskunde* T. I. P. I. p. 215. 16. *קַדְמַת-עֵדֶן* *ad orientem Edenis*, h. e. haud procul a sedibus paternis, 3, 24.

17. *וַיְהִי בְנֵה עֵיר* *Aedificavit urbem.* *עֵיר* non est *spelunca*, (PERIZONIUS in *Origg. Babylonicis* T. II. p. 35. FABER *Archaeol. Hebr.* p. 36.), nec Cainus troglodyta, ut nonnulli putabant, nam scriptor verbo בְּנָה utitur. Praeterea Cainus agriculturam egit, et plures ex ejus stirpe artes invenerunt; quo satis apparet, Cainum cum familia sua jam egressum prima ruditate, domicilia plura uno in loco fixisse.

18. Inter posteros ejus, qui primus agriculturam exereuit, artium antiquiss. inventores recensentur. Cf. de hae genealogia HUG: *die mos. Gesch. d. Mensch.* p. 92. *וַיִּוָּלַד לְחֵנוֹךְ אֶחָד-עֵירָר* *Natus est Henocho Irad.* *אֶחָד* hic Nominativo servit, ut alias, e. c. infra 7, 5. 21, 5. 46, 20. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 682.

19. Lamechi polygamia refertur simpliciter, et neque probatur, neque vituperatur.

20. *וַיִּמְקַנֶּה הוּא* *Hic fuit pater habitantium in tentoriis et pecuariorum*, h. e. primus, qui nomadicam sub tentorio egit vitam; postea Noachi posteri hoc vitae genere usi sunt. Idem narrant de Arabiae populis *Plinius H. N. VI, 28.*, de Indis *Diodor. Sic. II.* (*eos nec urbes nec pagos incolere, sed vitam agere scentiam*), de Scythis *Justin. II, 2.* *מִקְנֶה* propr. *possessio*; deinde *pecus*, quia veterum divitiae pecudibus maxime constabant. ׀ ante מִקְנֶה vert. *cum*, ut Exod. 1, 5. Job. 19, 23. 24. Alii supplent רֹעֵה *pastor*. Malim וַיִּמְקַנֶּה hic elliptice positum pro וַיִּמְקַנֶּה (46, 32. 34.) *pecuariorum*. Frequens est ellipsis nom. *אִישׁ*, vid. not. ad Ps.

109, 4. Vulgatus: *atque pastorum.* Vid. BOCHARTI *Hieroz.* P. I. L. II. c. 44. T. I. p. 517. edit. Lips.

21. וְעֵבֶב — הוּא *Is fuit pater omnis tractantis citharam et tibiam, citharae et tibiae inventor.* כְּנֹר i. q. Gr. *zurga.* J. D. MICHAELIS originem vocis quaerit in Syr. כְּנֹר *cannabis*, quod fortasse cannabinis filis pro chordis primum usi fuerint, quum pro chordis olim fila ex lina fuissent. Arabibus quoque consonum voc. est *cithara, chelys.* עֵבֶב (legitur ad Job. 21, 12. 30, 31. Ps. 150, 4.) instrumentum est aliis quod inflatur, aliis quod digitis psallitur, *psalterium* (cf. not. Ps. 33, 2.). Interpretes multi Chald. vertunt *festula, tibia.* Cf. PFEIFFERI *über d. Musik der alten Hebr.* Erlang. 1779. Invenit igitur Jubal utriusque generis instrumenta musica, *ἐπιτυξά* et *ψοσητυξά.* Moses vero ostendere voluisse videtur, musicae originem non apud Aegyptios fuisse; sed apud eos fuisse contendunt Diod. Sic. et Plato.

22. Nom. תַּבַּל-קִין, ex sententia Hebr. interpretis per compendium dictum est pro קִין וְמִבְּהֵמוֹתָי שֶׁל תַּבַּל, et denotat: *qui excoluit* (תַּבַּל Chald. *condire, praeparare*) *instrumenta bellica, quibus homicidae uti possent.* Dura interpretatio. Nomen Persicum Hebraico תַּבַּל consonum (*tupal*) denotat *aes, ramenta auri et argenti,* קִין vero Arab. est quicumque quid concinnat fornatque, ut faber ferrarius et lignarius, sutor. Unde GESENIUS in Lex. minori conjicit, esse hunc mythum origine Persicum. Nos תַּבַּל habemus pro nom. Hebraico, *profluxum, processum* significante, a יָבַל, *processit, profluxit*, ut קִין-תַּבַּל *processum*, propagationem, *progeniem* Caini denotet. Quae sequuntur לִישׁ-וּבְרָזוֹ *vertunt: erudiens omnem opificem aeris et ferri.* Sed לִישׁ, propr. *contudit* (et in Arab.), hinc *tundendo acuere* (Job. 16, 9.) signif.; הָרַשׁ vero *secans*, hic instrumentum, quo quis aliquid secat exasciatque indicat. Verba igitur vertenda sunt: *acuens et expoliens omnia instrumenta opificii aeris ac ferri.* Ceterum etiam haec fortasse Moses contra Aegyptios observavit, qui in Thebaide primum arma facta esse dietitabant.

23. לְחַבְרָתִי — כִּי si s. *quia virum occidi ad vulnus meum, et puerum ad vibicem meum.* Onkelos in paraphrasi accepit כִּי interrogative: *num virum occidi?* i. e. *non occidi.* Deinde per לְפָצְעֵי et לְחַבְרָתִי poenas significari putavit, quibus se fatetur dignum Lamechus, si caedem commisisset. Plerique recentiores existimant, Lamechum vere caedem commisisse et his Vss. ei, qui se ideo punire velit, majus malum minari, quam fuisset id, quo Cainus ulciscendus fuisset. Sed verisimilius est, verba esse hominis admodum insolentis et sese jactantis hoc sensu: *Si propter viri aut juvenis caedem vulnera et plagae mihi intenduntur, cum de Caino poena septuplex statuta fuerit, in Lamecho id fiet septuagies septies;* i. e. Cainum progenitorem suum non esse punitum, multo minus se posse puniri, si vel simile scelus commisisset. Cf. HESSIUS *Gesch.*

d. Patriarchen, P. I. p. 83. Ceterum apparet, haec verba a Mose ex quodam carmine inserta esse: tota enim oratio est poetica. HERDERUS (*Geist d. hebr. Poës.* P. I. p. 344) existimat, hoc Lamechi carmen laudes canere gladii a filio inventi, ejus usum contra hostes praedict. Cf. quae notavimus ad LOWTH *de sacra Hebr. poësi*, p. 447. edit. Lips. 1815.

25. שֵׁת — וַיֵּרָע *Et cognovit Adamus iterum uxorem suam, peperitque filium, cujus nomen vocavit Seth.* Alios quoque liberos Adamus habuit (5, 4.), sed hoc vult scriptor, post Abeli mortem primum masculini sexus natum ei fuisse Sethum, Abeli loco. כִּי הָרַגוּ קַיִן *quia* (i. e. quem) *occidit eum Cainus.* Conjunctio causalis כִּי saepius pro relat. pron. usurpatur; Ps. 71. 15.

26. וְלֵשֶׁת בָּם הוּא יְלֵד-בֶּן *Et ipsi Setho natus est filius.* Pron. הוּא non recto sed obliquo casu est vert., quasi esset לו, ut 2 Sam. 6, 23. הוּא aptum est ad exprimendum Dativ., ubi casus obliquus jam praecessit, ut h. l., praesertim ubi particulae בָּם aut הָא cum emphasi ponuntur, ut in אֲנִי, Gen. 27, 34. 38. Prov. 23, 15. אֲתָה 1 Reg. 21, 19. Prov. 22, 19. הוּא, 2 Sam. 17, 5. Cf. GENSENII *Lehrgeb.* p. 728. אֲזוּ-יְהוָה *tunc coeptum est vocare in nomine Jovae.* Alii secundum Cod. Samar., in quo החל extat, vertunt: *iste* (Enos) *coepit invocare nomen Domini.* Alii: *tunc profanatum est in vocando nomine Jehovae*, quia חלל interdum est profanare, quasi dixerit, tunc profanatum esse nomen Jovae eo, quod homines sibi fecerint idola, quibus nomen Jovae indiderint. Aliis credibile est, Sethi posteros de nomine Dei vocari coepisse, ut distinguerentur a hominum filiis, scil. Caini posteris, sic dictis, quia inter illos veri Dei cognitio mature extincta nostro videtur. Vid. phrasin קָרָא בְּשֵׁם יְהוָה Jes. 44, 5. 48, 1. Sed phrasis קָרָא בְּשֵׁם יְהוָה omnibus V. T. locis cultum divinum indicat; 12, 8. 13, 4. 21, 33. 26, 25. 1 Chron. 16, 8. Ps. 105, 1. Jes. 12, 4. 41, 25. al. Dicit igitur, tunc cultum publicum, vel certos ritus Deum colendi institutos esse. Eundem sensum Lutherus expressit.

III.

Adami ex Setho prosapia ad Noachum usque.

CAP. 5 — 6, 8.

Cap. 5, 1. Verba זֶה סֵפֶר הַזֵּלֶלָה אָדָם sunt inscriptionis instar. Breviter hac pericopa generationes ab Adamo descendentes per Sethum ad Noachum usque recenset, summam tantum tempus vitae singulorum afferens, ut computari possit numerus annorum ab Adamo usque ad diluvium. Neque omnes ejusque liberos enumerat, sed eos praesertim commemorat, ex quibus certa successionis series deducta est. Fecit autem hoc ut ostenderet, qua serie a primis ho-

minibus descenderint gentis Hebr. majores. Notandum praeterea, ab Adamo ad Noachum *decem* hoc Cap. recenseri generationes, totidemque infra 11, 10. sqq. a Noacho usque ad Abrahamum. Sacer enim habebatur veteribus numerus denarius, quippe qui e duobus aliis numeris sacris, *tres et septem* compositus sit. Nom. ספר, proprie *enumeratio, catalogus*, h. l. genealogicus, ut Neh. 7, 15. אדם in hoc Vs. signif. tam primum parentem, quam *hominem* in univsum. אהו — ביום — אהו *Quo die Deus hominem creavit, eum ad similitudinem suam fecit.* אלהים repetitur loco Pronom. suff. possessivi. Velut de integro totam seriem prosapiae Adami per Sethum recenset repetitque creationem Adami et uxoris, ut intelligatur, primos parentes non esse genitos, sed creatos absque maris et feminae conjunctione.

2. זכר ונקבה בראם *Marem et feminam creavit eos.* Ut mas non genitus, sed e terra creatus est a Deo, sic et femina, licet e costa viri sumta et formata, non e terra, ut vir. אהם — אהו *Et benedixit eis*, i. e. vim procreandi illis indidit, cf. 1, 28.

3. ויהי — שנה *Vixit Adamus centum triginta annos.* Decem actatibus, quae hic referuntur, tribuuntur semper anni pleni, nec aliquot mensim anno aut deficientium aut insuper accedentium ratio habita est, unde accurata chronologia hinc colligi non potest. ויולד בדרמיתו בצלמו *Genuitque juxta imaginem suam sc. בן filium.* Similis ellipsis 6, 4. 10, 21. בדרמיתו בצלמו cf. not. 1, 26. Imaginem Adami alii volunt esse peccatum naturae humanae insitum, alii Adami pietatem, quam Sethus imitatus sit. Rectius sola humanitas, seposita virtute vel corruptione, cogitatur. Commemoratur vero hic solus Sethus, quia per eum Adami genus est propagatum.

5. Chronologia in iis quae sequuntur intexta est genealogiis, ex more antiquissimorum hominum, qui, quum omnem nominis immortalitatem in posteris positam putarent, quos ex se prognatos reliquerunt, genealogiis ita adsueverunt, ut memoria eas tenerent. Inde factum, ut omnium fere populorum historia antiquiss. genealogiis absoluta sit. De Arabibus res nota est, nec non de Graecis. Sed in ea quae hoc Cap. habetur genealogia singulis hominibus incredibilis annorum vitae numerus assignatur, ad quem homines vitam unquam perducere non admittit mortalis corporis fragilitas, quicquid ad illam praeorum hominum longaevitatem verisimilem reddendam attulerit KRAUSIUS in Dissert. *longam hominum antediluvianorum vitam a dubiis vindicante causasque eam praestantes expendente*, ed. 2. Lips. 1793. Varias igitur interpp. excogitarunt causas, cur iis, qui hoc Cap. recensentur Hebraeor. majoribus tantus annorum vitae numerus tributus reperiatur. Sunt, qui causam inde repetant, quod, quae omnibus omnino natura sua genealogiis imminet pericula, ut multa nomina sive memoria exciderent, antequam litterae essent inventae, sive tabulae genealogicae litteris

consignatae calamitatibus rerumque conversionibus mutilae fierent, ea nec vetustissimos Hebr. ordines genealogicos effugisse credibile sit. Saepe etiam, addunt, ne memoria nimia oneraretur nominum mole, stemmata antiquiora in compendium redigebantur ita, ut integri catenarum genealogicarum articuli omitterentur. Jam vero mancis hisce atque imperfectis genealogiis quum serior aetas chronologiam intexeret, et talem quidem, quae ad ultima usque rerum primordia ascenderet, atque longa annorum series inter pauca nomina essent distribuenda, factum esse dicunt, ut singulis hominibus incredibilis annorum vitae numerus assignaretur. Verum nomina si exciderunt, vix credibile est, integros servatos fuisse numeros, quibus illa fundamenti instar essent. Alii in hanc incidunt cogitationem, annos priscis illis temporibus longe breviores fuisse, quam nostri. Sic Varro, a *Lactantio* in *Institt. Divin.* II, 12. laudatus, quum de antiquis illis loqueretur, qui putabantur mille annos victitasse, ait, *apud Aegyptios pro annis menses haberi*. Sed tales annos in nostris stemmatibus accipi non posse, cognoscitur ex numero annorum, quibus illi liberos procrearunt. Nec terminus apparet in hac chronologia, ad quem usque menses pro annis numerandi sint, quum sensim longaevitae eorum, qui hic recensentur, ad Abrahamum deerescat. Verum enimvero non est cur dubitemus, veteribus illis historiarum scriptoribus, quibus, quo remotius quidquam esset, eo majorem miri atque insoliti speciem gerere videbatur, vere persuasum fuisse, hominum antiquissimos vitam ad longe majorem annorum numerum perduxisse, quam qui illos sequuti sunt. Sic, teste *Josepho* Ant. I, 3, 9., *Manetho*, *Berosus*, *Mochus*, *Hestiacus* et alii exterorum scriptores tradidere, priscos homines vixisse mille annos. *Lucianus* quoque in libello, qui inscribitur *μακρόβιοι*, eas antiquae historiae reliquias, quibus longa veterum vita narrabatur, collegit. Cf. *das a. v. n. Morgenl.* P. I. p. 21. sqq. et *BREDOW* in *Untersuchungen über wicht. Gegenstände der alten Gesch.*, *Geogr.* etc. P. I. No. 1. praesertim p. 58. sqq. Aliorum de hac re opiniones vide recensitas in *EICHH. Biblioth. d. bibl. Litt.*, P. IV. Fasc. I. p. 105. sqq. LXX. aliter vitae annos dividunt, quam Hebr. Codd. Sumunt enim, neminem procreare sobolem potuisse ante CL. annum. Hinc, quum Hebraei tribuant Adamo ante Sethum genitum annos 130, post genitum 800; Graeci ante Sethum ponunt 230, postea tantum 700. Contra sumit Samaritanus, neminem post CL. annum patrem fieri potuisse, atque ad hanc rationem annos, quos patres vixisse dicuntur, dividit. Cf. *MICHAELIS de Chronologia Mos. ante diluv.* in *Ejus Commentatt.* (1.) See. reg. Goetting. 1763--1768. oblati.

22. אֶחָד-הָאֱלֹהִים וַיִּתְהַלֵּךְ חֵנוֹךְ אִתּוֹ *Ambulavit Henochus cum Deo.* Quae phrasidis amicum cum aliquo conversationem indicat, ut I Sam. 25, 15. Ps. 35, 14. Forma Hithp. Verbi הִלֵּךְ habet vim frequentativam; Job. 1, 7. 2, 2. I Sam. 30, 31. Sed אֶחָד-הָאֱלֹהִים est Deum ceu ducem sectari, i. q. אֶחָדִי אֱלֹהִים *ambulare post*

Deum, Deut. 8, 19. 11, 28. 13, 4. 1 Reg. 14, 8. Similis est phrasis
 אלהים לפני ה' *incedere coram Deo*; 17, 1.

24. Quod repetit, Henochem *cum Deo* ambulasse, non est otiosa *ταυτολογία*, sed indicat qualem se per totam vitam gesserit, quod subjicitur: וַיֵּיבֶנֶת *et non fuit*, i. e. quum nondum impleisset dimidium annorum vitae, aliis concessorum (Vs. 23.), non amplius inter mortales apparuit. Simili modo de Romulo *Liv* I, 16.; de Semiramide *Diod. Sic.* II, 20.; de Hercule *Lysias Orat.* 31.; de corpore Aspalidis puellae *Antonius Liberalis Fab.* 13. Cf. *Odyss.* IV, 561. לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים *Sumsit enim eum Deus*. Quod constanter de aliis commemorat וַיָּמָת *et mortuus est*, id de Henocho non dicit, sed satis arguit, oportere illi, cum terris excederet, singulare quid prae ceteris contigisse. De Elia vivo in coelum sublato idem Verb. לָקַח usurpatur. 2 Reg. 2, 3. 5. 9. 10. Nec aliter verba nostra intellexerunt Hebr. interpretes et *Joseph. Arch.* I, 3, 4. Cf. Hebr. 11, 5. Sir. 40, 18. Vita Henocho brevior fuit quam aliorum patriarcharum ante diluvium. Hujusmodi praematura et subita mors ab omnibus ferè antiquis gentibus pro signo divini favoris et praemio eximiae pietatis habebatur. Cf. *Aeschines Dial.* 3. *Odyss.* XV, 245. sqq. Quodsi homines illis temporibus putabant, Henochem propter pietatem suam a Deo in sedem beatam vocatum esse, certo de futura vita aliquam notitiam habebant. Ceterum videtur et apud alios antiquitatis populos obscura quaedam Henocho superfuisse memoria, cujus vestigia exstant apud Stephanum Byzantinum et Suidam. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 19.

27. *Metusalah* omnium diutissime vixit, et mors ejus in annum diluvii cadit. Utrum vero ante diluvium obierit, an in aquis diluvii ipsis perierit, non liquet.

29. וַיִּקְרָא — לֵאמֹר *Et vocavit nomen ejus Noach, dicendo*, q. d. causam afferens. וְהָיָה — זֶה *Hic consolabitur*, recreabit nos ab opere nostro et a dolore manuum nostrarum ex terra, ex parte terrae, propter terram, cui maledixit Jova. Ratio nominis impositi, quae hic affertur, ipsi nomini non videtur respondere. Nam נָח sonat quietem, sequitur vero *consolabitur nos*, nec וְנִיחָמְנוּ *iste quietem dubit nobis*. Si de consolatione per filium affutura nomen ei indere voluit, debuit eum נַחֵם s. מְנַחֵם vocare. Sed necesse non est, hic servari grammaticam analogiam, quae et alibi violatur, ut supra 4, 1. in nomine Caini, unde apparet, Hebraeos in illa nominum notatione sensum magis quam verba respexisse. Verbum vero נָח et sono et significatione vicinum est nomini נָחַת, quod quietem notat; est enim consolatio quies a dolore cordis, s. qui consolatur alium, ei quietem conciliat. Exempla alia sunt 2 Sam. 11, 21. Gen. 29, 32. Nec est spernenda RAVII conjectura in *Exercitatt. ad Hubigantii Prolegg.* p. 101. proposita, maluisse Lamechum potius voce וְנִיחָמְנוּ, quam וְנִיחָמְנוּ, uti, quod illa aptior esset ad illum rhyth-

mum efficiendum, quem nemo in hoc dicto non agnoscat, si verba sic disponamus:

מִן הָאֲדָמָה	וְהָ יִנְחַמְנִי
אֲשֶׁר יֵאֲרָרָה	מִמַּעֲשֵׂי שָׂנֵי
יְהוָה	וְיַמְעַצְבוּן יְדֵינִי

Non est praetermittendum, et Lamechi illius senioris filii Methusaelis, dictum 4, 23. 24. esse rhythmicum. Quod Lamechus addit Noachum recreaturum esse homines a molestia, quam perferebant *ex parte terrae, s. propter terram, cui Jova maledixit*, id manifeste pertinet ad agriculturam. Quum enim terram ob hominum peccata sterilem esse a Deo redditam dictum esset 3, 17. 4, 12., Lamechus ominatus est, fore ut ob filii sui pietatem in melius mutetur terrae conditio meliusque se sint homines habituri sub Noacho pio, qui alios quoque ad pietatem sit reducturus. Minus recte, ut videtur, alii solatium illud per Noachum quaesiverunt in inventis agriculturæ instrumentis, alii in vini usu (9, 20. 21.); alii vel in spe Messiae ex Noachi posteris oriundi.

Cap. 6, 1. הָאֲדָמָה — וְיָהִי *Et factum est, quod coeperit homo augescere super facie terrae.* הָאֲדָמָה collect. pro genere humano, h. l. Caini sobolem, s. deteriorem humani generis partem designare videtur.

2. הֵבֵנָה — וַיִּרְאוּ *Et viderunt filii Dei, quod filiae hominum bonae essent, sc. מֵרְאֵה אֱלֹהִים* *adpectu*, ut 24, 16. Nom. אֱלֹהִים ambiguae est significationis. Quum Ex. 21, 6. 22, 7. 8. Ps. 32, 1. 6. *principes* ita appellentur, multi interpp. existimarunt, *viros potentes*, vel etiam *viros liberos, ingenuos*, hic appellari אֱלֹהִים בְּנֵי, qui *plebejorum* (haud raro haec est signif. voc. אָדָם) quasvis mulieres rapuerint, ut suam libidinem explerent. Cf. RITTERI Commentat. in HENKII Museo für Religionswissenschaft. Vol. II. Partic. 3. p. 450. In quam interpretationem plura monuit SCHOTT in Comment. II. de *notione cognationis Dei hominumque in Genesi* p. 10. Sed quum *filii Dei* etiam verum Deum colentes appellentur (Deut. 14, 1. Ps. 73, 15. Prov. 14, 26.), sunt, qui tales et h. l. indicari putent, et quidem Sethi posteros, de quibus et capiendum volunt quod supra 4, 26. dicitur. Ita CLERICUS falsa loci 4, 26. nisus interpretatione. Sed recte monet SCHOTT, *filias hominum* sensu proprio opponi *filii Elohim*. Quum igitur אֱלֹהִים sint *daemones* (2, 9. 3, 5.), בְּנֵי אֱלֹהִים erunt ab illis naturis coelestibus oriundi, *ἡμιθεοι*, qui faciunt *coelitum concilium*, Job. 1, 6. 2, 1. et cf. not. ad Ps. 29, 1. De naturis humana praestantioribus, *angelis*, hunc locum Hebraei antiqui et scriptores Christ. primor. seec. magnò consensu intellexerunt. In versionis Graecae Alex. Cod. Vatic. aliisque versionibus ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ h. l. legitur. Quemadmodum igitur inter alias gentes, ita etiam inter Hebraeos antiqua traditio percrebuerat, qua homines corporis statura inhumani gaudentes (Vs. 4. Num. 15, 33.), et fortitudine bellica insignes, qui olim in terra inclaruissent, ex Deorum

hominumque connubiis proguatos esse iudicatum est. Cf. *Joseph. Ant.* I, 4, 1. *Philonis* librum *de Gigantibus* T. I. p. 262. ed. Mang. *Lactantii Institut.* II, 14. *Plato* in *Cratylo*, in *Opp.* T. III. p. 260. ed. Bip. in *Apologia Socratis*, T. I. p. 64. — Verbis פָּהָרוּ — וְיִקָּחוּ et ceperunt sibi mulieres ex omnibus, quas delegerunt sibi, indicari videtur, illos sibi suo arbitrato mulieres cepisse, se. per vinum.

3. לֹעֲלֵם — וַיֹּאמֶר *Tum Jehova dixit, non permanebit spiritus meus in hominibus s. cum homine in perpetuum.* וְרַחוּם plures vertunt *judicabit, litigabit*, ut sensus sit: nil proficio tot admonitionibus et minis. J. D. MICHAELIS ex Arab. لَوْن explicandum putat, quod propr. *inferius*, deinde *vile, contemptum* denotat, ut sensus sit: *non feram, ut spiritus meus, per prophetas admonens homines ab his in perpetuum contemnatur: puniam! mortales sunt! omnes post centum et viginti annos interibunt.* Sed הָיוּ s. הָיָה propr. *judicare, jus dicere, tum, ut שָׁפַט, et rexit, regnavit* denotat; *spiritus divinus* vero h. l. spiritum vitalem animantibus a Deo inditum, quo vivunt, denotare videtur. Hinc verba hoc dicent: *non diu superstes erit hoc genus, auferam spiritum meum ab eo.* Cf. *Ps.* 104, 29. 30. Ita LXX. οὐ μὴ καταμείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Onkelos: *non stabilietur* (לֹא יִקָּחוּ) *generatio haec mala coram me.* Syrus et Saadias quoque וְרַחוּם *habitabit* reddiderunt. LXX. enim, ut plerique veterum Interpp., rati esse videntur, concubitu angelor. cum filiabus hominum gigantes natos esse. Alii aliter interpretantur; vid. *Commentat. nostr. de Vers. Pentat. Pers.* p. 19. BUTTMANN *üb. d. Mythos von d. Sündfluth*, p. 14. edit. 2. WINER *de Vers. Pentat. Samar. indole*, p. 31. בְּשָׂפָם non est Particula causalis ex Praefixis ב, ש, et פָּ composita (*quia etiam caro est*); nam hujusmodi compositiones seriori tantum Hebraismo, seu potius stylo Rabbin. sunt propriae; sed בְּשָׂפָם a rad. שָׁפָה *erravit*, est Inf. Pih. cum Praefixo et Affixo, et cum verbis הָיוּ בְּשָׂפָה vert.: *dum errare eos facit caro*, i. e. quia *carni* laxarunt dominium et carnis voluptatibus adeo alte sunt immersi, ut emendationis spes plane nulla sit. Ita σὰρξ in N. T. de corrupto homine usurpatur. Plura de h. l. SCHOTT in *Commentat. laud.* שָׂנֵה — וְהָיוּ *Constituo eis terminum 120 annor. se. quo poenitentiam agere possunt.* יָמִים h. l. id spatium temporis, quo elapso homines, si vitam non mutaverint, a Deo poena afficerentur.

4. הַגִּבּוֹרִים LXX. et Vulg. *Gigantes*. Alii veter. Interpr. vertunt: *irruentes* sc. latrones (βιαιούς, ἐπιπίπτορας), a גָּבַל *incidere, hostiliter irruere*, ut *Job.* 1, 15. Arabs uterque גִּבּוֹרִים derivat a ^{سوي} جبار, quod nomen non solum *virum fortem*, verum et *statura aliis eminentiorem, gigantem* signif. Verum et Hebraeo גִּבּוֹרִים homines statura valde proceri indicari, apparet e *Num.* 13, 33. 34. Quae igitur ibi plene scripta prior legitur vox הַגִּבּוֹרִים est Nom. pro-

prium gentis; defective scripta, ut h. Gen. 1., est appellativum et not. gigantes, qui quidem ab irruendo, utpote violenti praedatores, dici potuerint. Nec tamen repudianda eorum sententia, qui נַפְלִים defectores, apostatas propr. notare existimant, a deficiendi significatu verbi נַפַּל 2 Reg. 25, 11. Jer. 37, 13. 14. 38, 19. (Syr. ܢܦܠܐ apostata, qui a Deo defecit). Simile de Gigantibus s. Titanibus Lucianus in *Dea Syria*: ὑβριστὰὶ χάριτα ἔόντες ἀθέμιστα ἔργα ἐπρασσον. Cf. *Joseph. Ant.* I, 3, 1. Malim tamen adstipulari HASSIO, qui in *d. Entdeckungen* etc. P. II. p. 62. נַפְלִים, a נַפַּל cadere, defectos, βεβλημένους, dici arbitratur, quod Titanum instar, de coelo fuissent deturbati. Cf. et EISENMENGER: *entdeckt. Judenth.* T. I. p. 380. et HUG: *d. mos. Gesch. d. Mensch.* p. 99. לָהֶם — וְגַם et etiam postea cum filii Dei ingrederentur ad filias hominum, cum iis concumberent, pepererunt iis sc. filios; eandem nom. בְּנִים ellipsin vid. Vs. 3. אֲשֶׁר, quum, quando, ut 33, 38. Jos. 4, 21. vel postquam, ut Lev. 6, 3. Num. 32, 23. הַשָּׁם — הַיָּמָה hi sunt illi potentes, qui a longo inde tempore viri nominis, celebres. Describuntur famosi illi antiqui orbis tyranni. שֵׁם fama, ut Lat. nomen. גְּבוּרַה valde validus, heros, sed cum aliqua violentiae et caedis nota, ut Ps. 52, 3. 120, 4.

5. רַע — וְכֹל Et omne figmentum cogitationum cordis ejus tantum malum. יֵצֵר omne quod fingitur, propr. de operibus fictilibus, deinde de animo signif. consilia, machinationes; 1 Chron. 28, 9. 29, 18. לֵב cor et animus, ut in N. T. κηρ, καρδία et ἦτορ. רַע רַק nil aliud praeter malum. כָּל-הַיּוֹם, per omne vitae tempus, ὅλην τὴν ἡμέραν, Rom. 8, 36.

6. יִתְנַחֵם יְהוָה Poenituit Jovam, loquendi modus anthropopathicus, quia, quod homines facere solent, si eos operis facti poenitet, ut illud improbent et deleant, id Deus fecit. וַיִּתְנַחֵם אֵל-לְבָבוֹ et doluit apud se, id. fecit, quod faciunt homines, quum dolent propter quidquam, quod factum nollent.

8. וְנָחַ Noachus tamen; ἵ hic vim particulae exceptivae habet. וַיִּהְיֶה — וַיִּצְאָה invenit gratiam apud Jovam; vitae probae signum.

IV.

Jova Noacho diluvium futurum adnuntiat eique mandat, ut navigium exstruat, 6, 9—22. Describitur diluvium magnum, quo omnia perierunt, exceptis Noacho ejusque familia et animalibus, quae navigium Noachi intraverant. 7. Finito diluvio Noachus cum suis navigio egressus Deo sacra facit. 8. Deus pangit foedus cum Noacho, 9, 1—17. Noachus mala imprecatur Canaani et moritur, 9, 18—29.

Epigraphic hujus pericopes, אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נֹחַ haec est historia Noachi, convenit argumento, quae enim hoc Cap. leguntur, omnia

et singula spectant ad Noachum. Vid. not. 2, 4. Si in qua alia, tum maxime in hac pericopa manifesta deprehendi indicia duorum, ex quibus illa coagmentata sit, monumentorum, statuunt plerique recentiorum post Astrucium; alternantem videlicet nominum Dei, אֱלֹהִים et יְהוָה, usum, frequentes earundem rerum repetitas commemoraciones, et certas loquendi formulas, quae alterutri illorum scriptorum sint propriae, satis illud arguere, earundem notarum ope, quae cujusque illorum sint, discerni posse arbitrantur. Sed quum, incertos illos duces sequentes, monumenta illa discernere conarentur (ASTRUC: *Conjectures sur les mémoires originaux de la Genèse*, p. 47. EICHHORN in *Repertor. für bibl. u. morgenländ. Lit.*, P. V. p. 185. et *Einl. in d. A. T. P. II.* p. 304, ed. 3. GATTERER: *Weltgesch. in ihr. ganzen Umfang*, P. I. p. 11. C. D. ILGEN: *die Urkunden des ersten Buchs v. Mos. etc.* p. 31. BUTTMANN: *über d. Myth. v. d. Sündfl.* p. 6. ed. 2.), in expediendo, quod susceperunt, secernendi negotio mirum quantum inter se diserepart. Saepe enim quae unus assignat monumento veteri ei, in quo nomen *Elohim* usurpatur, eadem alter tribuit alteri monumento, cujus auctor nomine *Jehova* uti solet, et contra. Est praeterea aliud, quod illam conjecturam suspectam facit. Aut enim Geneseos scriptor illa monumenta invicem coagmentavit, aut ex utroque nonnulla selegit. Hoc si sumas, mirum erit, cur non repetitiones et ἐναντιοφανείας omiserit; illud vero, apparebit in utroque monumento seorsim sumto narratio manea et hiulea, quod demonstrarunt KÖEPPEN: *die Bibel ein Werk d. göttl. Vorsehung* P. II. p. 468. ed. 2. et HASSE: *Entdeckungen etc.* P. II. p. 224. sqq. et 241. Nobis non est dubium, auctorem, ut ejusdem intra paucorum verborum ambitum nominis repetitionem vitaret, nunc אֱלֹהִים, nunc יְהוָה posuisse; e. c. 6, 22. 7, 1. et 16. Nee aliam alternantis nominis אֱלֹהִים et יְהוָה rationem in aliis V. T. libris quis quaerat.

Cap. 6, 9. בְּדִלְחָיו — נָח *Noachus vir rectus et integer fuit in aetatibus suis*, i. e. inter aequales suos. דּוֹר, *seculum*, temporis longior orbis, denotat etiam *aetatem*, *generationem* (Menschenalter); LXX. vertunt γενεάν. De formula אֶת-הָאֱלֹהִים הִתְהַלְּךָ-נָח vid. ad 5, 2.; de תָּמִים ad Ps. 15, 2.

11. Quod dicit, *corruptam esse terram*, i. e. homines, *coram Deo* (quia omnia videt), sunt qui intelligant, eos palam peccasse. Sed illud אֱלֹהִים לִפְנֵי additur ad exaggerandam istorum hominum nequitiam. Servus enim, ut ait Aben-Esra, qui praesente Domino, omni ejus metu excussa, peccatum perpetrat coque rebellat, pro sceleratissimo habendus est.

12. Sensus Versus anteced. repetitur; quae est περισσολογία quaedam vetustissimis scriptoribus haud infrequens. כִּי — הָרַבּוּ *Quia corrumpit omnis caro viam suam*. Homines, qui ceteris omnibus animantibus praestant velut κατ' ἐξοχήν appellantur *caro*. Cf. Ps. 145, 23. Joel. 3, 1. ,

13. לִפְנֵי — אָדֵסְט *Adest finis omnis carnis apud me*; i. e. constitui, ut brevi homines intereant. אָדֵסְט LXX. καιρός; melius vertitur τέλος et πέρας. אָדֵסְט מִפְּנֵיהֶם *ab iis*, LXX. ἀπ' αὐτῶν. אָדֵסְט אֶתְּ — אָדֵסְט *perdam eos super terram*. אָדֵסְט interdum est i. q. אָדֵסְט, 1 Reg. 9, 25. Ps. 67, 2, coll. 39, 17. Alii vertunt: *auferam eos e terra*, ut אָדֵסְט sit i. q. אָדֵסְט 49, 25. 2 Reg. 23, 35. coll. Vs. 7. et 7, 23. LXX. και τὴν γῆν. Recte Oukelos: *una eum terra*; ita אָדֵסְט infra 37, 2. Vel: perditurus sum eos, videlicet terram i. e. per metonym. incolas terrae, ut אָדֵסְט אֶתְּ אָדֵסְט sit explanativum.

14. גִּפְרִי — אָרְכָה *Fac tibi arcam arborum s. lignarum*, e lignis, *Gopher*. Voc. אָרְכָה, quod etiam Exod. 2, 3. 5. legitur de juveca fiscella, pice et bitumine illita, LXX. recte reddunt κιβωτὸν, cum voce consona Aethiop. et Arab. etiam *arcam* signent. *Josephus Antiqq.* I, 3, 2. voce λάραξ utitur, quod item arcam indicat, hio vero, re ipsa flagitante, navigii genus absque remis et velis, arcae in modum constructum textumque, unde nonnulli veterum אָרְכָה *navem* interpretantur. Ceterum alii populi quoque inter alias antiquae famae reliquias de eo, qui e diluvio evaserat, et illud servarunt, eum ἐν λάρακι salutem invenisse. De גִּפְרִי — אָרְכָה interpretes variare non est mirum, quum גִּפְרִי nec in Cod. Hebr. recurrat, nec in dialectis cognatis exstet. Sed duae sunt potissimum sententiae, reliquis verisimiliores. Altera Is. VOSSII in *Diss. de LXX interpp.* Cap. 12., גִּפְרִי esse i. q. אָרְכָה, quod *picem* et *resinam* denotat, ut igitur *arbores resiniferae* indicentur, quales sunt pinus, abies, cedrus pinaster, picea et sapinus, quarum arborum materia fabricandis navibus aptissima fuerit. Altera Nic. FULLERI (in *Miscellann. SS. Lib. IV. cap. 5.*), BOCHARTI in *Phaleg. L. I. c. 4. p. 25.* CELSII in *Hierobot. P. I. p. 328.* et HASSII in *Entdeckungen P. II. p. 78.* Quorum sententiam, גִּפְרִי esse *cupressum*, s. *cyparissum*, commendat et nominis similitudo (κύπαρος et γόφρος), et illud quod aptissima est cupressus ad naves conficiendas; tum circa Babyloniam, ubi primae generis humani sedes fuere, et potissimum in Adiabene, ingens fuit cupressorum copia, unde Alexander integram classem aedificavit, teste ARRIANO *de expedit. Alex. M. L. VII. p. 161. ed. Steph.* LXX. ξύλα τετραγώνια, *ligna quadrata*. Videntur ligna asciiis in quadrum figurata intellexisse. Discedit Vulgatus, qui *ligna laevigata* posuit, quia גִּפְרִי per metathesin literarum ר et ה id. sit i. q. אָרְכָה, *dedolatum*, seu *runcina laevigatum*. Verba אָרְכָה — אָרְכָה Hieron. vert. *mansiunculas in arca facies*. אָרְכָה sunt *habitacula divisa*, quemadmodum faciunt columbis, in quae claudenda erant animalia. אָרְכָה — אָרְכָה *eamque intus et foris pice obdue*. אָרְכָה con-
venit Arab. كمر, *pix*, qua picantur naves.

15. Longitudo arcae 300, latitudo 50 et altitudo 30 cubitorum definitur. Non sufficere potuisse arcam ita constructam putabant interpretes. Sed quum mensurae pro diversitate regionum et

temporum varientur, vanae sunt disquisitiones de illis dimensionibus. Cf. VATER in Commentar. p. 73.

16. צֶהָר plerique, praesertim Hebr. Interpp. *fenestram* interpretantur; propr. locum, quo lumen ingreditur, hoc potissimum argumento fulti quod צֶהָרִים *meridiem*, i. e. lucem meridianam denotat (coll. Chald. צְהוּר *lucidum*); tum et quod infra 8, 6. Noachus dicitur aperuisse אֶת-הַלְלוֹן *fenestram* arcae, quam fecerat. Unde tamen minime sequitur, צֶהָר id. esse, quod הַלְלוֹן. Opposuit vero huic interpretationi merito A. SCHULTENS (in *Specim. Observatt. in V. T.*), צֶהָר nusquam pro *fenestra* legi, et absurdum esse, sumere, unicam tantum fenestram in tantae molis aedificio fuisse, unius tantum cubiti altitudine; verba enim אֶל-אֵמָה חֲכֵלָפָה *ad cubitum perficies illud*, ad צֶהָר referenda sunt, quod ut Nom. femin. tractatur. Praeferenda omnino est Schultensii sententia, nomine צֶהָר *tectum* arcae notari, idque devexum, quo imber facile dilaberetur,

coll. Arab. ⁵⁰ ظ *dorsum*, quod dein ad gibbosas et elatas partes, tecta etiam aliaque devexa significanda transfertur. Unde h. l. ita transfert: *tectum* (devexum) *facies arcae illudque ad cubitum perficies superne*. Cf. 8, 13.; ubi legitur: וַיִּסֶר נֹחַ אֶת-מִכְסֵה וַיִּבְרָא *et Noachus tectum aperuit*, et vidit terram exsiccata[m] esse; non legitur eum e fenestra circumspexisse. In hunc sensum vertisse videntur LXX. ἐπισυρόγων ποιήσεις τὴν αἰθρῶν, *colligens*, i. e. contrahens superne *facies arcam*. תַּעֲשֶׂה — תַּחְתִּימִם *Inferiora, secundana et tertiana facies sc. navem*; i. e. tres construes contignationes, in quas animalia et victus ad ea sustentanda distribuenda erant. תַּחְתִּימִם *inferiora sc. tabulata*, quod etiam apud וּשְׁלֵשִׁים שָׁנִים *suppleri* debet. LXX. κατόγια, διώροφα καὶ τριώροφα.

17. הָאָרֶץ — וַאֲנִי *Nam ecce ego venire faciens*; adducturus sum, *diluvium, aquas*; s. ante מִים repetend. est מַבּוּל sine ה articuli, qui nomini regenti praemitti non solet, ut sit: *diluvium, diluvium*, inquam, *aquarum*. Deus exitii genus causamque praecepti de area facienda Noacho aperit.

18. אֶתְּךָ — וַתְּקַמְתִּי *Pangam foedus meum tecum*, tibi hoc promitto. Vox בְּרִיחַ (בָּרַח *dissecuit*, ob *dissectionem animalium* in paugendis foederibus usitatum, cf. 15, 10.) de hominibus quaslibet pactiones mutuas signif.; de Deo saepe aut sponsiones aut leges notat. H. l. est mera *sponsio*.

19. שְׁנֵי מִכָּל *Bina de omnibus*, de singulis animalibus singula paria. אֶתְּךָ לְהַחֲיִיתָ *vivifices sc. illa tecum*; ut ea viva tecum serves.

Cap. 7, 1. וַיֹּאמֶר יְהוָה לְנוֹחַ *Dixitque Jova Noacho*, sc. imminente diluvio, quo tempore effluerant 120 anni; vid. 6, 3.

2. Addit Jova novum praeceptum de animalibus mundiis, quae hominibus majori sunt usui, praeter bina illa (6, 19.) sumen-

dis. וְאֶשְׁתּוֹ — מִכָּל *Ex omni bestia munda sume tibi septem septem*, i. e. septena, *virum et uxorem ejus*, i. e. marem et feminam. Alii *septem paria*, i. e. quatuordecim ex unaquaque animalium mundorum specie intelligi putant. Verum solent Hebraei per voces repetitas eujuseunque generis non duplicare rem, sed distribuere eundem numerum expressum singulis speciebus, ut infra Vs. 9. 32, 16. Plurā vid. in DANZII *Interpr. Hebr. Chald.* p. 2. 3. edit. Tymp. *Septena* igitur ingressa sunt, i. e. vel tria paria, tres mares, tres feminae, et unus mas, aut una femina; vel unum tantummodo par, quinque superadditis, sine respectu ad sexum, quae ad victum facerent et victimam, cui mares magis erant apti. In capiendis animalibus mundis jubet servare numerum septenarium, ut sacrum et mysticum. Sic Vs. 4. et Num. 23, 1. Ex animalibus immundis, Noachus jubetur in arcam recipere שְׁנַיִם *bina*, marem et feminam, ut discrete additur. Ceterum innuere voluisse videtur, qui haec scripsit, discrimen inter animalia munda et immunda, quod postea lege Mos. sancitum est, fuisse jam in orbe primo servatum.

3. Post השְׁנַיִם Cod. Samar. addit הַטְּהוֹרָה. Sic et LXX. et Syrus. Verum non opus est hoc additamento, quum sponte quisque intelligat, necesse fuisse, ut utriusque generis aves servarentur.

4. שְׁבַעַת — בִּי *Quia ad*, i. e. *post dies adhuc septem*. לֵי signif. *post*, ut 2 Sam. 13, 23. Jer. 22, 4. Numerum quadragenarium in V. et N. T. saepe pro indefinito poni, constat; cf. not. Ezech. 4, 6. הַיְקוּמָה כָּל־הַיְקוּמָה *omne quod subsistit*. Minus recte LXX. ἀνάστημα cum respectu ad rad. קוּם.

9. שְׁנַיִם שְׁנַיִם *Duo duo* i. e. *bina*, singula paria, non *duo paria*, vid. ad Vs. 2.

11. בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי *Mense secundo*. Ante exitum ex Aegypto Israelitae annum incipiebant ab Octobri mense, qui postea *Tisri* vocabatur; euj. initium in 22. Sept. incidebat. Secundus mensis fuit *Marchesvan*, euj. primus dies nobis est 21. Octobr. Igitur dies 17. mensis Hebr. secundi erit 6. Novemb. Hoc vero anni tempore circa Virgiliarum occasum, in Oriente copiosi imbres decidere solent. רָבָה — נִבְקְעוּ *omnes abyssi magni fontes proruperunt*, i. e. Oceanus per continuos imbres intumuit et magnam terrae partem inundavit; aocedebat aquarum sub terra latentium proruptio. תְּהוֹמוֹת אֶרֶץ הַשָּׁמַיִם (vid. 1, 2.) h. l. רָבָה *mare magnum* i. e. Oceanus. וְנִפְתְּחוּ וְנִפְתְּחוּ *et fenestrae coeli patuerunt*, i. e. nubes immensam aquarum vim effuderunt. אֶרֶץ הַשָּׁמַיִם *fenestrae*, LXX. καταδύματα.

13. בְּעֶצְמָם Pronom. significatione, *hoc ipso die*, cf. Vs. 11.

14. כָּנָף — וְכָל־הָעוֹף *Et omnis volucris pro specie sua*, *omnis avicula*, *omnis ala*. Plures Interpp. putant עוֹף esse aves maximas, צְפוּרִים mediocres et כָּנָף minimas. Alii putant, עוֹף כָּנָף, pro quo hic per ellipsin solum כָּנָף positum est, indicare *insectas*. Quod autem h. l. omnes, quibus Hebraei uti solent ad aves signifi-

candas, voces coacervantur, causa videtur nulla alia esse, nisi ut indicetur, cujuscunque generis volucres in arcam receptas esse. LXX. πᾶν ὄρνεον πετεινὸν κατὰ γένος αὐτοῦ.

16. יהוה בָּעֵרָו וַיִּסְגֹּר יְהוָה Quod factum Jova ipse fores occlusit. Quod necesse fuit, quoniam Noachus extrinsecus januas bitumine obducere non potuit. בָּעֵרָו post eum, i. e. postquam Noachus arcam ingressus est. Qui Viror. Doct. de usu verb. אֱלֹהִים et יְהוָה in his Vss. sententias scire cupiat, adeat Scholia.

19. Quum Vs. 18. dixisset: et invaluerunt aquae, et creverunt valde super terram, nunc repetit eum exaggeratione הָאָרֶץ — וְהַמַּיִם et aquae invaluerunt valde, maxime, super terram. Hebraei crebri quidem sunt repetitionibus sine emphasi; verum h. l. non possumus non in verbis cognoscere gradationem, quum iisdem fere vocibus repetitis vehemens ac subitum aquarum exprimat incrementum; 1) crescent aquae, ut arca ab humo elevetur; 2) ita augentur, ut jam libere quaquaversum moveatur; 3) ipsi teguntur montes. הַשָּׁמַיִם — וַיִּכְסֶה וְיִסְגֹּר et tecti sunt omnes montes alti, qui erant sub toto coelo; i. e. ita invaluerunt aquae illo diluvio, ut illis altissimi quique montes operti fuerint, quaquapateat orbis terrarum. Unde patet, generale describi diluvium. Estque fama de ingenti diluvio, quo prisca orbis impia progenies deleta esset, paucis piis servatis, inter plerasque gentes servata. Cf. JOSEPH. Antiqq. I, 3, 6. EUSEBIUS Praep. Evang. IX, 12. OVID. Metam. I, 270. BUTTMANN: üb. d. Myth. v. d. Sündfl. p. 21. et libr. nostr. d. a. u. n. Morgentl. P. I. p. 22.

23. Quae Vs. 21. 22. de omnium animantium interitu dicta erant, h. Vs. non tam mutatis verbis repeti, quam potius exaggerari videntur, ut Vs. 19. Nam quum Vs. 21. 22. dixisset, exspirasse (וַיִּגָּוַע) et mortua esse (מָתוּ) omnia, quae vitalem spiritum ducerent in terra, mori autem quis ita posset, ut posteros et sui memoriam relinquat; nunc Verbo וַיִּמָּח usus, significat, ita plane absumtam esse impiam prioris orbis progeniem, ut nullae ej. reliquiae superstites mansissent. וַיִּמָּח אֶת-כָּל-הַיְקוּם Delevitque Jova s. diluvium omne quod subsisteret, existeret. In libris nonnullis pro וַיִּמָּח legitur וַיִּמָּח, Niph. (pro וַיִּמָּח), deletum est, uti mox sequitur וַיִּמָּח. Ita אֶת ante הַיְקוּם foret nota Nominat., ut 4, 8. Sed in libris emendatioribus est וַיִּמָּח, cum Mem raphato.

Cap. 8, 1. וַיִּזְכֹּר — נָח Recordatus est Deus Noachi; ita se erga Noachum gessit, ut, qui amici periclitantis recordatur, ei opitulatus est. וַיִּעֲבֶר אֱלֹהִים רִיחַ fecit Deus transire ventum, ut partim exsiccarentur aquae, partim in Oceanum repellerentur.

2. הַשָּׁמַיִם — וַיִּסְגְּרוּ Et clausi sunt fontes abyssi et cataractae coeli, i. e. obstructi sunt Oceani fontes, nec imbres amplius de coelo cadebant. LXX. ἐπεκαλύφθησαν, legentes fortasse תִּסְבְּרֵי a סָבַר texit.

3. הָאָרֶץ — וַיָּשְׁבוּ *Redierunt aquae e terra se. in pristinum locum.* הַלֹּזֶף הַלּוֹף וַיָּשׁוּב *eundo et recedendo*, i. e. continuo diffluebant. הָלֶף si in Infinit. alio verbo adponitur, *continuationem* denotat, ut 1 Sam. 6, 12. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 779. יוֹם — וַיִּהְיוּ יוֹמֵי וַיִּהְיוּ *et defecerunt aquae a fine 150 dierum*; exactis tot diebus. Totidem diebus aquae partim creverunt, partim auctae manserunt.

4. הַתְּבָה — וַיִּהְיֶה הַתְּבָה *Requievitque arca*, i. e. substitit loco firmo terrae. *Mense septimo*, sc. anni, non diluvii. Pro עֶשְׂרִי-בְּשַׁבְּעָה *decimo septimo die LXX.* habent ἑβδόμη καὶ εἰκάδι, quasi בְּשַׁבְּעָה עֶשְׂרִים legissent, aut legendum censuissent. עַל הַרֵי אֲרָרָט *in montibus Araraticis*, i. e. in uno eorum. Hos montes in Armenia sitos esse, omnes fere Interpr. consentiunt. Est etiamnum hodie regio in Armenia, quam incolae *Ararat* vocant, sub 63° long. 39° lat. Mons quidem ipse, in quo subsiderit navis, certo non potest definiri, sed tamen verisimile est, illum in ea quaerendum regione, ubi hodie *Macis* invenitur, mons 12 miliaribus Gallicis ab urbe Erivan ad Orient. situs, aeternis nivibus tectus, et a Persis *Couh Nouh*, i. e. *mons Noachi* dictus. In ejus cacumine navem Noachi adhuc incorruptam extare, credunt etiamnum Muhammedani; vid. CHARDIN *Voyages.* T. II. p. 188. ed. Paris. 1811. Fortasse eundem montem intelligit Nicol. Damascenus apud *Joseph. Ant.* I, 3, 6. Ceterum cf. *das a. u. n. Morgentl.* P. I. p. 28. sqq. et *die bibl. Alterthumsk.* T. I. P. I. p. 253. sqq.

7. וַיֵּצֵא וַיֵּצֵא וַיֵּצֵא *Exivit exiundo et redeundo*, i. e. avolabat et revolabat. Constructio verbi finiti cum duplici Infinitivo indicat durationem et iterationem actionis; vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 779. LXX. καὶ ἐξελθὼν οὐκ ἀνέστραψε, quod Vulg. sequitur. Syrus: *et egressus est egrediendo et non rediit.* Hinc orta est inter criticos quaestio, Hebraice librarii negationem detraxerint, an addiderint Gracci? Similis constructio est 1 Sam. 6, 12. 2 Sam. 3, 16. LXX. legisse existimant וַיֵּצֵא וַיֵּצֵא, *et non reversus est*, ut Fut. pro Praet. sumatur. Sensus igitur est, corvum semel egressum dum exsiccabantur terrae, saepius rediisse, denuoque exiisse.

8. הָאָרְמָה — וַיִּשְׁלַח *Emisit etiam columbam a se, ut videret, an terra aquis esset desiccata.* Quum ex corvi volatu, qui cadaveribus insistere potuit, et humidis etiam gaudet locis, quo in statu terra esset, satis cognoscere nequiret Noachus, ex columbae, quae nonnisi siccis insidet locis, reditu cognovit, terras adhuc aquis esse obtectas.

10. וַיִּחַל *Et exspectavit*, 3 Fut. Hiphil verbi חָוַל (ut infra 14, 16. וַיִּשָּׁב), quod vero hic i. q. וַיִּחַל, ut et alia verba עָוַ וַיִּחַל et עָוַ וַיִּחַל significationes inter se permutant (e. e. וַיִּחַל et עָוַ, וַיִּחַל et עָוַ). Ita et Thren. 3, 26. וַיִּחַל *ut exspectet.*

11. בְּפִיהָ — וַתָּבֵא *Venit autem columba ad eum tempore vespertino, oleae folium viride in rostro tenens.* Voc. טָרֶף vulgo

decerptum vertunt, vel substantive *folium*; quum tamen עלה *folium* proxime praecesserit. Conferend. est טָרַף c. Arab. طَارِفٌ *novus*, recens, ita ut טָרַף וַיֵּחַל-עַל sit *oleae folium recens*, i. e. viride. Olea semper viret, et sub aquis etiam viridis conservatur. Plin. H. N. 13, 25.

12. וַיֵּחַל Fut. Niph. verbi יָחַל, q. d. *in expectatione detineri*, h. l. i. q. *expectavit*, ut Latine *praestolari* voce passiv. est, quum non sit significatione.

13. שָׁנָה — וַיְהִי Fuit *sexcentesimo primo anno* sc. לְחַיֵּי נֹחַ vitae Noae, ut 7, 11. בְּרֵאשִׁיטוֹן *Primo* sc. mense, ex sequ. repetend., פְּאָחָה *uno*, i. e. primo sc. die. Verbis הָרְבִי מַעַל הָאָרֶץ *exsiccatae sunt aquae a terra*, et postremis הָרְבִי פְּנֵי הָאָרֶץ *exsiccatae sunt facies*, iunui tantum videtur, loca omnia eminentiora fuisse siccata. LXX. haud male ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.

19. לְמִשְׁפַּחְתֵּיהֶם *Per cognationes suas*, i. e. per sua genera s. species.

20. Cum dicit Noachum holocausta obtulisse ex *omnibus* pecoribus et volucris mundis, videtur quatuor tantum animantium mundorum genera intelligere, quae e Lege offerri possent sacrificio, boves, oves, sub quibus hircos et capras complectere, ex avibus columbae et turturae. Lev. 1, 2. 10. 14.

21. הַנִּיחָה — וַיָּרַח *Ac odoratus est Jova odorem quietis*, i. e. suavitatis. Innuit, accepta et grata fuisse Noachi sacrificia Deo. Alii הַנִּיחָה חַמָּה explicandum putant ex phrasi הַנִּיחָה חַמָּה *quiescere facere iram*, placare. Ezech. 24, 13., ut הַנִּיחָה sit *placamen*, victima piacularis. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵל-לְבָבוֹ *Dixit Jehova ad cor suum*, i. e. constituit apud se. Apud Hebr., ut ap. Graec. poetas, *anima* s. *cor* addito Suff. saepe pro mero Pronom. usurpatur. LXX. καὶ εἶπε Κύριος ὁ θεὸς διανοηθείς. Sunt, qui Suffix. לְבָבוֹ ad Noachum referant, et אֵל pro עַל capiant, ut sensus sit: *locutus est ad cor Noachi*, i. e. eum solatus est, ut 34, 3. Jes. 40, 2. Aliis לְבָבוֹ אֵל-לְבָבוֹ simpliciter valet: *ad eum*. לֹא אֶסְף-הָאָרֶץ *Non addam maledicere ultra terrae*, diluvio eam perdendo, בְּעִבּוֹר הָאָדָם *propter hominem*, διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. בִּי — מִנְעֻרָיו *Quia figmentum cordis ejus*, quidquid molitur, *malum est inde a pueritia*; itaque novis quotidie opus foret diluviis s. plagis generalibus ad eos perdendos, quum perpetua sit eorum et innata malignitas.

22. חֹרֶף, *hyems*. LXX. ἔαο, ut Ps. 74, 17. Zach. 14, 8., forsitan pro climatis Aegyptii ratione; qui enim vobis menses hyemiales ii Aegyptiis vernaes. Quia diluvio omnes naturalium rerum vicissitudines erant interruptae, ideo promittit Jova, cas deinceps more solito locum habituras esse.

Cap. 9, 1. Repetuntur verba benedictionis I, 28., quod de integro esset reparandus orbis.

2. הָאָרֶץ — מוֹרְאֲכֶם *Timor, terrorque vestri sit super cuncta animalia terrae.* (Quibus dominamur, ea nos timent.) His verbis Deus Noacho, tanquam secundo Adamo, imperium in animalia dat. Simul autem leges quasdam praescribit Deus Noacho filiisque, quibus muniti politiam retinerent, ejus defectu prior ille mundus in deterius ruisse videbatur. אֲשֶׁר עַל-כָּל בְּכָל pro אֲשֶׁר עַל-כָּל, *super omnia*, אֲשֶׁר עַל-כָּל הָאָרֶץ *quae movet terra*; huic animalia producenti tribuitur verb. רָמַשׁ, quasi ea motitet et gradiri faciat.

3. אֲשֶׁר הוּא — כָּל-רָמַשׁ *Omne, quod sese movet, sensu generali*; אֲשֶׁר הוּא *quod est vivum*, quod super terram sese motitat. כָּל — פִּירְקָה *Tanquam herbam virentem dedi vobis omnia*, se. animantia, et quidem praeter herbas et fructus. Cf. I, 29.

4. הָאֹכְלִי — אֶת *Modo ne carnem cum ejus anima sanguine ejus comedatis.* Ut intelligatur, quid caro cum ejus anima esset, additur דָּמֹו. Lex manifesta est Deut. 12, 23. Cf. Joseph. Ant. I, 3, 8. Videtur utrumque includi, ne aut membrum ex animante adhuc viva palpitans, aut etiam sanguis adhuc palpitans edatur. Illud in deliciis est hodiernum Habessinibus. Cf. d. a. u. n. Morgenl. I, p. 39. 309. Hoc interdicto feritas hominum impeditur, quum immanitas erga bestias sit veluti tirocinium scelestioris crudelitatis.

5. אֶדְרֹשׁ — וְאֶת *Sanguinem vestrum animarum videlicet vestrarum quaeram*; ulciscar, vindicabo. דְּרֹשׁ h. l. non solum signif. quaestionem, quae a judice instituitur, sed et poenam quae damnatis infligitur, ut 42, 22. coll. Ps. 9, 13. לְנַפְשֵׁיכֶם non est Dativ. commodi: *animabus vestris*, i. e. in commodum vitae vestrae; sed praestat ל exponere possessive, ut propr. sit: qui ad animas vestras, vitam vestr., pertinet; s. *vitae vestrae*. 2 Reg. 5, 9. Cf. Geseh. Lehrgeb. p. 673. Jam specialiter addit: אֶדְרֹשׁ מִיָּד — מִכָּל-חַיָּה i. q. מִכָּל-חַיָּה *a manu omnis bestiae requiram eum sanguinem*. LXX. πάντων τῶν θηρίων, Vulg. *cunctarum bestiarum*. Legislator a sanguine animalium progreditur ad sangu. hominis. Quum vero ipsa animalia, ratione earentia, propter violatos homines occidantur Exod. 21, 28., multo magis homo poenas daturus est, si eadem humanam perpetrarit. וְאֶת-דָּמֹו הָאָדָם *Et, quando magis, de manu hominis, de manu, inquam, viri fratris ejus requiram animam hominis*, i. e. ejusque sanguinem de eo, qui illum interfecerit, repetam. מִיָּד אִישׁ אֶחָיו *unus alter*, ut 26, 31. Verba מִיָּד אִישׁ אֶחָיו continent repetitionem verbb. וְאֶת-דָּמֹו הָאָדָם *emphaticam*, quae digito monstret conjunctionem hominum fraternam. Verba אִישׁ אֶחָיו appositionem efficiunt, prius autem verbum redundat, ut Lev. 21, 9.

6. וְיִשְׁפָּק — שִׁפְךָ *Effundentem sanguinem humanam quod attinget, ejus sanguis per hominem, vicissim, effundatur.* שִׁפְךָ est Nominat. absol. Quod Versu anteed. de utrisque, et bestiis et ho-

minibus dixerat, nunc de homicida puniendo repetit, ob majorem hominis dignitatem. בְּאָדָם nonnulli vert. *in homine*, quod ad majorem emphasin additum putant, *in ipso homine*, si quis ipsius sanguinem fuderit; alii: *in hominibus*, s. *inter homines*, coram hominibus. Verum ita textui infertur aliquid ei alienum. Neque permittunt accentus istam interpretationem; nam בְּאָדָם cum sequ. est jungendum, quum praecedat distinctivus major, זָאֵקֶפֶת-כָּתוֹן הָאָדָם impositus. בַּ signif. instrumentum, pro *per*, h. s.: qui hominem occiderit, eum vicissim per hominem occidi volo, et capite plecti lege talionis. בִּי-הָאָדָם *Quia Deus hominem ad imaginem suam fecit*; 1, 27. Qui igitur Dei imaginem violavit, ipsum Deum, illius auctorem, petit.

7. וַאֲתֵם פְּרוּ וּרְבוּ *Et vos, s. vos igitur crescite et augetini*, q. d. videtis me hac prohibitione velle consulere hominum propagationi.

9. וַאֲנִי — אִתְּכֶם *Et ego ecce! stabilio foedus meum vobiscum*. Sequitur tamen mera promissio de terra perpetuo conservanda. Observandum igitur, בְּרִיָּה sumi de *immutabili* Dei de quacunque re *statuto*; Jer. 33, 20. Nōm. בְּרִיָּה usurpatur etiam pro certo promisso, etsi mutuum non sit Ex. 34. 10. Unde בְּרִיָּה *secare* s. *ferire foedus* absolute et citra legem aut conditionem ab altera parte praestandam signif., *promittere*, vid. 2 Chron. 7, 18.

10. *In avibus, in pecudibus*, rel., i. e. ex genere avium etc. Quum animalia poenas irrogatas participarent, aequum videbatur, ut beneficii promissio ad illa quoque extendatur. מִכָּל יִצְאֵי הַחַבָּה *Ex omnibus exeuntibus arcâ*, pro מִכָּל אֲשֶׁר יִצְאוּ מִחַבְּתָהּ *ex omnibus, quae egressa sunt ex arca*. Partic. Benoni pro Praeter. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 792. לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ *Cum, s. ex omni*, inquam, *animante terrae*. לַּ ad declarationem pertinet, q. d. רְצוֹנִי לֵאמֹר *volo dicere*, ut Vs. 5.

11. Repetit fere eadem verba ex Vs. 9. וַאֲנִי — אִתְּכֶם, perspicuitatis causa, quia Vs. 10. plura inseruisset; q. d. stabiliam, inquam, vobiscum foedus meum de eo, quod non talis unquam futura sit aquarum illuvies, ut universam terram submergat.

13. אֲנִי — בַּעֲנָן *Arcum meum posui in nube*. Iridem suum vocat Deus, vel quod quaecunque in nubibus sunt, videntur esse in Dei sede, quum Deus in nubibus tabernaculum suum constituere dicitur Ps. 18, 2., vel quod Deus auctor est iridis. Non est, ut disquiramus, num ex mente scriptoris iris jam ante diluvium, an nunc primum apparuerit. Nihil obstat, quo minus putarit noster, rem, quae jam erat, naturalem scilicet, a Deo assumptam esse in signum sui foederis. Homerus quoque iridem Jovis peculiari voluntati tribuit, eaque varia praesagiri vult, e. c. II. 17, 547. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 43.

17. Hic Vs. clausulam facit et summam omnium quae inde a Vs. 8. de foedere Dei cum Noacho dicta sunt. Alii putant Deum

in re praesenti iridem in coelo collocasse et adiecisse: en tibi signum, de quo cram loquutus!

18. Progreditur nunc auctor ad progeniem filiorum Noachi. Antea vero commemorat, qua occasione Noachus Canaanem, Chami filium, diris devoverit; simul docet, cui vitae iustituto Noachus se post diluvium addiderit. Quartum commemorat filios Noachi (ter jam 5, 32. 6, 10. 7, 13.) h. l., ut sciamus non alios ex area egressos fuisse, quam hos ipsos tres, qui ingressi fuerant. **רָחֵם — כְּנָעַן** *Cham vero est pater Canaanis.* Quod hic dici necesse fuit, quia mox dirae memorandae erant, quae alioqui intelligi non potuissent. Omnino ex veteri memoria diligenter recensentur, quae Cananacorum gentem apud Israelitas in contemptum adducere possent.

19. **וְיִמְאַלְהָ — הָאָרֶץ** *Et ab illis dispersa est tota terra*, i. e. sparsim frequentata. *Terra dispersa* dicitur, quia homines sese per eam disperserunt; ut 10, 5. **וְהַגְזִירִים — מֵאֵלֶּהָ** *ab illis divisae sunt insulae gentium*, i. e. disperserunt se homines per orbis terrarum regiones. Simile est illud Jon. 1, 4. *et navis cogitabat frangi.*

20. **וְאִישׁ הָאֲדָמָה — וַיַּחַל וַיִּטַּע כֶּרֶם** *Vir terrae, i. e. agricola, ut Exod. 15, 2. vir belli. Et coepit Noachus et plantavit vineam*, i. e. *plantavit vineas*; ex Hebraismo, quo duo Praeterita aut Futura adhibentur, quorum posterius est Infinitivi loco. Vites haud dubie in illa regione sponte cresebant; Noachus vero eas nobiliores reddere vinumque ex uvis exprimere coepit, adeoque vini inventor factus est. Aegyptii et plurimae antiquae gentes id Isidi et Osiridi tribuunt.

24. **בְּנֵי הַקָּטָן** h. l. *filius natu minor* (non *minimus*); nam quinque aliis locis Chamus semper secundo loco ponitur; 5, 32. 6, 10. 7, 13. 9, 6. 10, 1. Cf. infra 27, 15. 29, 18. 1 Sam. 17, 13. 14.

25. **לְאֶחָיו — עֶבֶד** *Sit servus servorum fratribus suis*, i. e. villissima servitute pressus et fratribus suis addictus sit. *Fratres* autem pro eorum *posteris* positi sunt. Filii nomen pro patre ponitur, quod dirae in filium pronunciatae etiam in patrem redundant. Ceterum ex hac antiqua fama de Canaane, ab avo exseerato, repetebantur causae inimicitiarum, quae Hebraeis cum Cananacis fuerunt, ut appareret, Hebraeos, Semi posteros, jure suo potitos esse Cananiticæ terrae.

26. **שֵׁם — בְּרוּךְ** *Benedictus sit Jova, Deus Semi.* Solent homines Deo *benedicere*, quando beneficio aliquo ab eo adfecti sunt; 14, 19. 20. Verum etiam gratulationis formula est, quae huc redit: est quod gratias agamus Deo, propter ingentia, quae in te, o Seme, collaturus est beneficia. Cf. Ex. 18, 10. 2 Sam. 18, 28. **לְמוֹ — וַיְהִי** *Eritque Canaan servus iis*, sc. Semi posteris. Nam **שֵׁם** et **וַיְהִי** non solum patres, sed potissimum eorum posteros indicant. De **לְמוֹ** collect. semper usurpato, cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 221.

27. יַפֶּת אֱלֹהִים לִיֶּפֶת *Dilatet Deus Japheto* (26, 22.), sc. *locum, habitationem, s. dilatationem faciat Japheto*, i. e. amplissimam regionem ei colendam largiatur. Haec est accommodatissima Verbi יַפֶּת significatio, in Atam. dial. usitatio. LXX. πλατύνει ὁ Θεὸς τὴν Ἰάφεθ se. κατοίκησιν. Alii יַפֶּת referunt ad rad. יָפָה *pulchrum esse*, et vert.: *Condecoret Jova terminos Japhet*; quod non admittunt rationes grammaticae. Plura vid. in Scholl. et in FULLERI *Miscell. SS. L. II. c. 4.* Verborum sqq. וַיִּשְׁכֶּן בְּאַהֲלֵי-שָׁם duplex potest sensus esse, pro Nominativo, qui subauditur. Alii volunt repeti nom. אֱלֹהִים, hoc sensu: *habitabit Deus in tentoriis Semi.* Sed recte alii monent, eum Vs. anteed. totus ad Semum pertineat, hoc toto Japhetum respici verisimile esse; deinde si ultima verba: *et huic quoque servus erit Canaan*; ad Japhetum referantur, quae proxime anteedunt, *habitabit in tentoriis Semi*, ad eundem referri necesse esse. Quare non dubium, esse nom. *Japheti* hic repetendum, ut sensus sit, Deum aliquando Japheti fines ita prolaturum, ut habitet etiam in sedibus Semitarum. Quod Chaldaeus interpres, Jonathan, eo refert, quod et Japhetitae aliquando Jovae religionem amplexuri Semitis, s. Judaeis, sese jungant.

V.

Genealogia filiorum Noachi, et terrarum inter ejus posteros divisio. Subjungitur narratio de structura turris Babylonicae, sermonum perturbatione et hominum per terras dispersione.

CAP. 10 — 11, 9.

Cap. 10, 1. Hoc Caput geographiam continet antiquissimam, genealogiae intextam, pro Hebr. omniumque Orient. populorum more, qui a pueritia genealogiis memoria tenendis adsueta, in chronologia et geographia genealogiam adhibent. Nomina autem, quae in hoc Cap. occurrunt, non omnia virorum ac proprio vocabuli sensu filiorum nepotumque Noachi esse; sed gentium etiam urbiumque et regionum, jam ex eo liquet, quod multi in illis pluralis numeri leguntur (Vs. 13. 14.), nec verisimile est, patrem filiis nomina pluralia indidisse. Simillimae his, quae sequuntur, sunt illae, quas apud APOLLODORUM *Biblioth. II, 1, 4.* legimus, populorum origines, genealogiis intextae; et cf. HEYNI *Nott. ad Apollod. T. I. p. 261.* Quaedam ex nominibus h. Cap. obviis, naturam ingeniumque terrarum et urbium indicant, in quibus illae gentes habitaverunt, veluti מִצְרַיִם, *limites*, quia Aegyptus limitem inter Asiam et Africam facit; *Sidon*, a צוּר, *venari, piscari*; עֲרֵץ *Damascena regio*, propr. *vallis*, quia Damascus in valle sita erat. Ceterum eae tantum gentes recensentur, quae Israelitis, Aegyptiis et forsitan etiam Phoeniciis cognitae erant. Cf. de toto hoc cap. SAM. BOCHARTUS in *Phaleg. et Canaan*, s. *Geograph. Sacra* (primum prodiit Cadomi 1646. fol.).

MICHAELIS *Spicileg. Geographiae exterarum Hebraeorum post Bochartum*, Goetting. P. I. 1769. II. 1780. et *die bibl. Alterthumskunde* T. I. P. I. Cap. 4.

2. Vs. 2—5. Japheti posterii recensentur. רַמָּז esse Cimmerios, s. Celtas antiquissimos, qui inter Borysthenem olim et Tainaim, in Chersoneso etiam Taurica habitaverunt, atque Bosporo Cimmerio nomen reliquerunt, intelligendos, valde verisimile est. Concinit enim huj. gentis nomine domestico, *Cymr*, Hebr. רַמָּז . Et ordo gentium, quas Moses hoc Vs. nominat, *Gomer*, *Magog*, *Medi*, suadet, Gomeritas fuisse gentem, Magogitis, s. Seythis finitimam; id quod cum Cimmeriis bene convenit, quippe qui antiquiss. tempor. Europae et Asiae confinia habitaverunt. Plura vid. in *der bibl. Alterthumskunde* T. I. P. I. p. 235. מִגּוּג est *Scythia populorum orientalium*, i. e. ultima septentrionis et Orientis septentrionalis parum cognita. Eandem sententiam jam dixit *Joseph. Ant.* I, 6. : *Μαγώγης τοὺς ἀπ' αὐτοῦ Μάγωγας ὀνομασθέντας ὠκισε, Σκύθας δὲ ὑπ' αὐτῶν (τῶν Ἑλλήνων) προσαγορευομένους.* Cf. ad *Ezech.* 38, 2. et *d. bibl. Alterthumsk.* T. I. P. I. p. 240. מֵדִי *Medi*, in iis regionibus, quae hodie *Schirvan* et *Adserbidschan* vocantur. In Danielis et Estherae libris פָּרְסִים et מְדִינָי *Persae* et *Medi* saepius appellantur. Vid. *Alterthumsk.* I. I. p. 270. יָוֶן Javanis nomine *Graecos* intelligi, dubium non est. In litt. radice. יוֹן *Jonum* nomen facile agnosceas. יוֹן enim sonare potest יוֹן , s. יוֹן , cum ו quiesce., quod Graeco melius concinit. LXX. post יוֹן additum legisse videntur יוֹן וְאַלְיָשָׁה , vert. enim *καὶ Ἰώναν καὶ Ἑλισά.* Quod egregie cum originibus Graecis, quales ab Herodoto I, 56—58. narrantur, convenit. Hic enim dicit, Graecos ex duobus populis colisse, *Jonibus*, Pelasgiae originis, lingua barbara utentibus, et *Doribus*, Graece loquentibus, ideoque *Ἕλληρες* dictis. Si igitur יוֹן וְאַלְיָשָׁה genuinum esset, utriusque populi in Graecia habitantis mentionem Moses fecerit; יוֹן erunt *Jones*, אַלְיָשָׁה *Hellenes*. Cf. et not. *Ezech.* 27, 19. Nominibus מֹשְׁכֵי תִבְרֵן vix est dubium designari eos populos, qui a Graecis *Moschi* et *Tibareni* vocantur et tam in sacris, quam in exteris monumentis semper tanquam vicini populi junguntur. Obtinebant autem *Moschi* Cappadociam et montes Phasi usque ad Pontum Cappadocium, unde illi montes Moschici appellabantur. Excipiebant eos Tibarenicae gentes, quae Ciliciae et Iberiae partem habitabant, Josepho (*Ant.* I, 6, 1.) et Strabone (XI.) testibus. Cf. not. *Ezech.* 27, 13. et *Alterthumsk.* I. I. p. 248. תִּירָס videtur esse *Θράξ*, ס et ξ permutatis, ut in Alphabeto, quod Graeci a Phoenicibus acceperunt, in quo lit. ξ occupat locum lit. ס . Inde a nonnullis Hebr. *Thracia* הַרְאֲסִיָּה per ס scribitur.

3. Gentes a Gomeritis ortae nominantur. אַשּׁוּרֵי praeter hunc locum commemoratur tantum *Jer.* 51, 27., ubi una cum *Ararat* et *Minni*, quae erant Armeniae provinciae, nominatur. Igitur *Aschenas* gens quaedam vel Armeniam incolens vel Caucasum vel etiam

mare nigrum accolens fuisse videtur. Nec improbabilis est HASSII (*Entdeckungen* I, 19.) sententia, נַּיִן שְׁמַן esse nom. exterum, a Hebr. receptum; antiquum esse nomen maris nigri (*Pontus Avenus*), et significare gentem *Pontum* inhabitantem. Alior. opiniones vid. in *d. bibl. Alterthumsk.* T. I. P. I. p. 238. Nomine רִיפַת quis populus sit intelligendus, difficile dictu est; quum ipsa orthographia nominis dubia sit. Syrus enim et auctor Chronicorum (1 Chron. 1, 6.) scribunt *Diphath*; tum et Masora et Vers. Chaldaica. Nonnulla tamen Chronicorum exempla etiam R habent. Si רִיפַת genuinum sit, possint intelligi montes Riphaci, quos Pomp. Mela collocat ultra Arimphaeos ad septentrionem. Vid. *Alterthumsk.* l. I. p. 232. Nomen תְּגַרְמָה legitur etiam Ezech. 38, 6. et 27, 14., ubi *equi et muli ad nudinas Tyriorum e domo Thogarmae adducti* dicuntur. Thogarmaeos, verisimillimum est, esse Armenios, i. q. ipsi asserunt Armenii, qui sese *stirpem* vel *dómum Thogormi* esse dicant; atque haec ipsa verba in Vers. Ezechielis Armenica pro Hebraeis רִיפַת תְּגַרְמָה ponuntur. Erat etiam Armenia, Xenophonte (*Exped. Cyri* 4.) et Strabone (*Geogr.* 11.) testibus, eorumque proventu clara. Plura vid. in *Alterthumsk.* l. I. p. 251. sqq.

4. Quum in eo sit Moses, ut gentes a נַּיִן ortas memoret, primum locum Graeciae incolis dedit; הֵלֶס enim haud dubie est *Hellas*, quo plurimi consentiunt. Ezech. 27, 7. (ubi not. cf.) merces Elisaeorum, hyacinthinae purpureaeque vestes, laudantur. In Peloponneso autem ipso, aliisque Graeciae et vicinarum insularum insulis ingens purpurearum concharum copia inveniebatur, et ex iis avehebatur, ut ex pluribus antiquitatis scriptoribus probari potest. *Pausanias* in *Laconicis*: *Κόγχλους δὲ ἐς βαφὴν πορφύρας παρόχεται τὰ ἐπιθαλάττια τῆς Λακωνικῆς ἐπιτηδειοτάτους μετὰ γε τὴν Φοινίκων θάλασσαν.* וְשִׁרְיָה esse *Hispaniam*, a Tartesso, nobilissimo olim portu et insula, in Baetis ostio, dictam, solidis argumentis probant BOCHARTUS et MICHAELIS. Primo enim sonus concinit, ו primo pro more Chald. et Syr. in ח mutato. Deinde littus illud ipsum *Ταρσῆιον* dicitur a Polybio L. III. *Ταρσῆιον* autem *Stephanus* interpretatur *πόλιν πρὸς ταῖς Ἡρακλείαις στήλαις*. Et *Eusebius* ex Tharsis Iberos ortos dicit. Porro argenti ditissimam hanc regionem fuisse, ex Jer. 10, 9. et Ezech. 27, 12. liquet, ex quo loco etiam patet, ferrum, plumbum et stannum ex Tharschisch Tyrios petiisse. Hispania autem tum temporis Strabone, Diodoro Sic., Plinio, aliisque testibus, metallorum effossione maxime foecunda fuit. Portum etiam habuisse videtur Tharschisch, navigationibus Phoenicum nobilissimum, ut vel a poëtis naves Tharschisch pro omnibus navibus nominentur, exemplo pro toto genere posito; Jes. 2, 16. 23, 1. 4. Ps. 48, 3. Fuit quoque illud littus et remotissimum et occidentale. Alias aliorum parum probabiles opiniones qui scire cupiat, adeat Scholl. Cf. et not. Ez. 27, 12. בְּתַבְּרַיִם BOCHART. in *Phaleg.* III, 5. pro nomine Italiae mediae circa Romam habuit. Occurrit enim ap. Halicarnasum urbs *Κετία*, in ipso Latio sita; et circa *Cumas* *Κετὸς* fluvius,

ab al. Silarus vocatus. Alii כְּתִיִּים *Macedoniae* nomen fuisse existimant, coll. I Macc. 1, 1. et 8, 1. Sed proprie כְּתִיִּים *Cypri* iusulae nom. esse, a *Kítios*, Phoenicum colonia, dicit *Joseph. Ant.* I, 7, 1., quod confirmatur inscriptione bilingui in cippo Athenis nuper reperto, ubi vir quidam cui ille dicatus est, qui in Graeca inscriptionis parte a patria *Kítios* dicitur, in parte Phoenicia כְּתִיִּים vocatur. Cf. GESENI Praefat. ad Lex. hebr. minus, ed. 2. p. 31. Hinc כְּתִיִּים *Ezech.* 27, 6. *insulae Cittaeorum* latius *insulae maris mediterranei* dictae videntur. כְּתִיִּים scribitur et *Dodanim* et *Rodanim*. Si *Dodanim*, quod praestat testimonio numero et auctoritate, genuinum sit, non ineptum erit, de antiquissimo Epiri oraculo et urbe, *Dodona* cogitare; si autem *Rodanim* praeferas, Galliae Rhodanensis accolae intelligi possint. Alii *Rhodum* insulam intelligunt. LXX. *Podíous* vertunt.

5. Recensio progeniei Japheti clauditur h. v. מְאֵלֶּה — הַגּוֹיִם
Ex his (Vs. 2. 3. 4. enumeratis) *diversae sunt regiones gentium*, i. e. illam sibi orbis terrarum partem diviserunt, quae Hebraeis נְחִלֹת מְאֵלֶּה הַגּוֹיִם dicitur. מְאֵלֶּה, propr. *habitationes* i. e. regiones, cum הַגּוֹיִם junctum ex usu geograph. Hebr. signif. regiones earum gentium, quae Hebraeis Phoenicibusque barbarae erant, complectiturque, praeter maris mediterranei iusulas, Europam, Asiam minorem, quae Pontum Euxinum inter et Caspium mare sunt, Medianam et Magogitidem s. Scythiam veterum Graecorum. בְּאַרְצֵיהֶם אִישׁ לְלִשְׁוֹ *In terris eorum, populorum, vir, quilibet, juxta linguam suam*, i. e. singuli populi habitatione et lingua diversi. לְמִשְׁפַּחֵיהֶם בְּגוֹיֵיהֶם *Secundum familias in gentibus earum*, i. e. secundum minores gentes, quarum quaeque ad majorem aliquem populum referenda. Nempe Hebraeis מִשְׁפָּחָה alias est *cognatio, minor familia*, subordinata majori, שֵׁבֶט dictae; hic vero, ubi de gentibus sermo, גּוֹי *totius gentis* nom. videtur, מִשְׁפָּחָה coloniae. Nonnumquam tamen latius patet, ut Zach. 14, 18. 19. de populo Aegypt.

6. Transit ad Chami progeniem. Nomine כְּשִׁיִּים intelligitur Aethiopia utraque, Arabica, quae mater est, ejusque in Africa colonia, Abessini. Huic sententiae insigui testimonio est *Joseph. Ant.* I, 6, 2., suo adhuc tempore Aethiopiam hoc nomine vocitatum adfirmans. Quod confirmatur linguae Syr. usu. Nam in vulgari Syr. lingua *Cusch* erat *Abessinia*. Denique ex Jer. 13, 23. patet, Cuschaeorum alium colorem esse, quam reliquor. mortalium, cujus nigredo nulla aquae copia elui possit, quod Aethiopibus optime convenit. Cuschacos autem diu ante Mosén ex Arabia in Habessiniam trajecisse, probare studuit EICHHORN in *Comment.: de Cuschaeis verisimilia*, Arnstad. 1774. 4. מִצְרַיִם *Aegyptum* esse, nemo dubitat, sitne vero nomen origine Hebr., an Arab., an Aegypticum, definiri nequit. Quod Aegyptus dualiter plerumque vocatur, fortasse ad divisionem huj. terrae vel in *superiorem* et *inferiorem*, vel in *orientalem* et *occidentalem* per Nilum illam secantem, pertinet. כְּשִׁיִּים

Phutaei videntur esse *Libyes*, circa Carthaginem habitantes, qui hodie Maroecani dicuntur, vid. MICHAELIS *Spicil.* P. I. p. 160. Fluvium *Φούτη*, qui illabitur ex regno Maroecano in mare Atlanticum, commemorant *Josephus* et *Plinius H. N. V. I.* *יַבְיָב Canaan*, viri nomen est, qui gentem sibi cognominem condidit. Cf. 9, 18—27. Ceterum quoque ii, qui Graecis Latinisque Phoenices sunt, a Hebraeis Cananaci vocantur. Sua quoque lingua Phoenices Cananacos se vocabant, ut ex nummis, qui Phoenicias litteras habent, constat. Primas tamen Phoenicum sedes non in Palaestina et Phoenice, sed in Arabia ad mare Erythraeum fuisse, unde mercaturae opportunitate allecti, colonias in Palaestinam dimiserint, emporia condiderint, ac tota deinde regione potiti fuerint, probatur pluribus tam Graecorum Latinorumque quam Orientalium scriptorum testimoniis.

7. *סַבְאֵי Sabaei*, qui et Jer. 43, 3. Ps. 72, 10. memorantur, Meroën (Nili insulam) habitasse videntur, ut ex *Josepho* apparet, ubi vitam Mosis et facta exponit. Narrat videlicet *Ant. II. 10.* Aethiopes bello ab Aegyptiis Mose duce impetitos, ultimum confugisse in urbem Sabam, quam postea in honorem sororis Cambyses Meroën adpellaverit. Ex quo loco apparet, Judacos partem Aethiopiae Africanæ intimam, quam exteri Meroën vocabant, Sabam appellasse. Nominem *סַבְאֵי* duplex populus, alter hic, alter Joetane ortus infra Vs. 29. memoratur. H. l. esse regionem, quae hodie *Chaulan* dicitur, in Arabia felici s. *Jemen*, NIEBUHR existimat. *סַבְאֵי* haud diversum videtur a *Sabatha* s. *Sabotha* Arab. urbe, solis cultu celebri, *Plin. H. N. VI, 28.* memorata. *רַחַמָּה Rhama* aut *Ragma* est Arabiae urbs ad sinum Persicum sita, quae et in Ptolemaei tabulis invenitur. LXX. *Ρεγμὰ*. Sed cum plerique veterum hanc urbem ignorasse videantur, alii putant, *Reumam*, Arabiae feliciis urbem, ut magnam mercaturam facientem, incolasque valde nigros habentem, esse Mosis Raamam. Cf. not. Ezech. 27, 22. *סַבְאֵי*, quod alias non legitur, *Bochartus Samydachen*, Carmaniae, Arabiae vicinae urbem, esse autumat, litter. B in M et Th in D permutatione haud infrequenti. Jonathan *יַבְיָב Zingitas* vertit, quos et Abulpharagius Chami posteris assignat. Sunt autem Arabibus Nigritae ad mare Indicum, quorum patria hodie Zanghebar dicitur. *שַׁבְאֵי Sabaeos*, alii existimant Arabiae feliciis partem ostio maris Persici et Caramanis proximam habitasse, quod ibi montes sunt, quos veteres *Sabo*, s. *Asabo*, s. *Pasabo* vocant; alii suspicantur, Sabacos, qui hic, et eos, qui Vs. 28. nominantur, unum eundemque populum esse, atque eorundem Sabacorum aliquas familias Joetanem, alias Ragma generis auctorem retulisse. *דַּדֵּן* vix dubium esse *Daden*, urbem ad sinum Pers. sitam, haud procul ab ipso mari Indico, inter Daban et Kourfekian. Cf. not. ad Ezech. 27, 15., ubi narratur, Tyrios Dadena ebur et hebenum petiisse.

8. *וְכֹשֶׁת יָלֵד אֵת - נִמְרוֹד Et Cusch genuit Nimrodum.* Hic est non populus aliquis, sed homo unicus, qui sive filius, s. nepos

Cuscho progenitori tribuitur. Est autem Nimrodo a מַרְרָ, *rebellavit*, *defecit* nomen, ex Hebr. sententia, ideo impositum, quod et tarrim Babylon. invito Deo exstruere conatus sit, et ut Orientales tradunt, idololatriae auctor fuerit. Cf. *Joseph. Ant.* I, 4, 2. Solent autem Orientales non raro viros nobiles nominibus compellare post mortem inditis, unde mirus ille nonnumquam inter nomina et res gestas consensus. בְּאַרְץ הָאָרֶץ — *Is incepit potens esse in terra*; i. e. primus fuit, qui corporis viribus praepollens regnum exereuit in homines. Alii vert.: *hic coepit tyrannus esse in terra*; primus humano generi libertatem eripuit. Certe גְּבוּרָה haud raro in malam partem sumitur, et vim injustam praedonis, parrieidae et tyranni obtinet, ut Ps. 52, 3. 120, 4. Sic et Arab. جَبَّارٌ signif. non tantum *prae-potentem*, verum etiam *insolentem*, *rebellam in Deum*. LXX. γίγας.

9. Verba הוּא הָיָה גְּבוּרָה צַיֵּד LXX. minus recte οὗτος ἦν γίγας κυνηγός reddiderunt. Nam צַיֵּד non *venatorem*, sed *venationem* signif., unde vertendum: *is fuit potens venationis*, s. *venatione*, i. e. strenuus venator, ut Jud. 6, 12. 11, 1. Venationum praetextu collegit Nimrodus juvenum robustam manum, quam talibus exercitiis ad belli labores induravit. Cf. SCHILLER in *d. klein. pros. Schrr.* P. I. p. 378. sqq. לִפְנֵי יְהוָה ad *conspectum Jovae*, est frequens Hebraeorum locutio, quae variis rebus jungitur vario sensu. Conferri eum h. l. possunt Gen. 17, 9. Ps. 56, 14. 72, 17. Quibus locis phrasis illa signif. vel intensionem rei, cui jungitur; vel ejus excellentiam, vel potissimum id, quod palam, feliciter, secrete, et ita, ut desideretur in eo nihil, fit, quasi in conspectu ac praesidio Dei. Sed in usu vulgari phrasis לִפְנֵי יְהוָה, quasi commune adagium, jungitur etiam rebus Deo non probatis, quae tamen ab hominibus confidenter vel excellenti modo palam et plene fiant. Conveniunt autem illa omnia venationi Nimrodi, ut dicatur vel *vere*, v. *excellenter*, v. *audacter validus*, s. *quam maxime potens*. Nam id quoque dicitur esse *coram Deo*, quod in genere suo est perfectissimum. Cf. et quae notavimus ad Lowthi librum *de sacra Hebraeor. Poësi* a nobis ed. 1815. p. 448. עַל-פְּנֵי יְהוָה *Propterea dicitur*, i. e. dici solet; quae formula adagiis praemitti solet; cf. 22, 14.

10. בָּבֶל — וְתָהִי *Eratque initium regni ejus (ab eo fundati) Babel*. Urbes, quae memorantur, jam existisse videntur, neque enim conditae ab eo dicuntur. Quum רֵאשִׁיָּה etiam signif. *praecipuum*, *caput*, sunt, qui h. Vs. urbes regni majores nominari existiment. אֶדְסָה esse *Edessam*, nobilem Mesopotamiae urbem, communis est Veterum opinio, quae vero certis testimoniis caret. Alii rectius statuunt אֶרֶךְ esse urbem *Araccam* s. *Arecham* apud Tigrim, Babyloniam inter et Susianam sitam. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* I. 2. p. 25. Pro אֶדְסָה LXX. habent Ἀρχάδ. Verisimiliter Clericus conjecit, esse urbem Σαζάδα, quam Ptolemaeus paulo infra Ninum, antequam in

Tigridem influat Lycus fluvius, collocat. Nam S ab initio additi aut detracti frequentia sunt in Nom. propr. exempla. Michaelis eum Interpr. Syro אֲפֶר legend. conjicit, quod antiquum fuit Nom. urbis nobilissimae, quae deinde *Nesibis* appellabatur. Eandem urbem agnoscunt Ephrem., Abulpharag. et Hieron. Cf. *d. bibl. Archaeol.* l. 2. p. 26. כְּלִיָּה, ejus vestigia supersunt in *Chalonitide*, ea urbs esse videtur, quam Pacorus, rex Persarum, postea Ctesiphontem vocavit. Cf. *Alterthumsk.* l. 1. p. 27. Haeec urbes Moses ait sitas esse in terra *Sinear*, quod Nom. fuit regionis circa Babylonem, quae vero quousque exporrecta fuit, ignoratur. Cf. *Joseph. Ant.* l. 4. Singarae quoque urbis in Mesopotamia meminere Pliu., Eutrop., Ptolem., Ammianus, Geographus Nubiensis, et Singarenae regionis Sextus Rufus et Pomponius Lactus.

11. אֲשֶׁר — מִן *Ex qua terra egressus est Assur, s. egressus est se. Nimrod in Assyriam.* Verb. *exeundi* positum; est enim Mesopotamia separata a reliqua Asia regio, et aliqua tanquam insula, quo et nomine Orientalibus vocatur. אֲשֶׁר alii pro regionis nomine habent, alii viri nomen esse putant, et id quidem veteres Interpr. omnes. Nam Moses si *egressus est in Assyriam* dicere voluisset, אֲשֶׁרָה cum ה locali scripturus fuisset. Assur igitur illum e terra *Sinear* egressum dicitur condidisse *Niniven*. Quae urbs licet a Graecis et Rom. scriptoribus *Ninus* vocari soleat, tamen et *Ninives* nomen non ignorarunt Ptolem. et Ammianus. Verisimile est *Niniven* in ea sitam fuisse regione, ubi adhuc hodie viens quidam, ad *Tigrim*, e regione urbis *Mosul*, *Niaive*, s. *Nunia* dictus invenitur. אֶת־רְחֹבֹת עִיר Vulg. vert. *plateas civitatis* se. *Ninives*. Sed quid opus dictu, Assurum non solum urbem *Niniven*, sed etiam ejus plateas condidisse. עִיר pars Nom. propr. fuisse et vertend. videtur *Rechoboth Ir*, ut distingueretur ab alia urbe, רְחֹבֹת הַבְּהָרָה, in *Idumaea* sita (36, 37.). Michaelis sub *Rechoboth Ir* *Adiabenum* intelligit, non procul ab aliquo *Lyci* fluvii, s. *Zabi* ponte sitam. כְּלִיָּה sunt, qui putent esse חֲלִיָּה 2 Reg. 17, 6. Sed quam nonnisi rarissime ח et כ inter se permutentur, Michaelis כְּלִיָּה cum Ephremo *Cetro*, s. *Hatram* esse putat, nunc vicum, trans *Tigrim* in regione *Maragae* situm. Vid. *Alterthumsk.* l. 1. p. 98.

12. Sub רָסֹן quaenam urbs intelligenda sit, haud liquet. Ephremus prodit, in *Assyria*, ultra *Tigrim*, *Niniven* inter et *Calach* vicum quendam *Rhesin* situm esse. הָעִיר הַגְּדֹלָה *urbs magna*, i. e. reliquarum maxima. Cf. *Alterthumsk.* l. 1. p. 99.

13. Plerosque populos, quorum originem Moses ad *Aegyptios* retulit, penitus ignoramus, quum nobis interiora *Africae* parum sint cognita. Jam *Josephi* tempore, *Palaeestina* *Lybiaque* exceptis reliquas omnes gentes urbesque interiisse de illis regionibus monetur. *Ant.* l. 6, 2. לְיִדְיָה *Iudaei* Jes. 66, 19. cum fortitudinis laude et Ezech. 27, 10. ut mercenarii *Aegyptiorum* et *Tyriorum* milites memorantur. Aliis sunt *Aethiopes*, aliis *Lydii*, aliis *Avases*, quas

Strabo II, p. 192. edit. Almel. describit. יַעֲמִים Bocharto sunt Nomades circa templum Jovis Ammonis. לְהַבִּים ex Michaelis sententia est nomus *Libyae*, ab Aegyptiis habitatus. נַפְתָּחִים deserta inter Asiam et Aegyptum intelligenda videntur.

14. פְּתָרוֹס nom. provinciae in Sing. פְּתָרוֹס, apud Prophetas occurrit, e. e. Jes. 11, 11. Jer. 44, 1. 15. Modo de ea loquitur, quasi de regione diversa ab Aegypto, modo quasi de parte Aegypti, nusquam quasi de urbe. Hinc colligitur, *Thebaidem* signari, quae modo superiori Aegypto accensetur, modo ab ea secernitur. Cf. not. Ezech. 29, 14. Phaturen primam et antiquissimam Aegyptiorum patriam facere videtur; quod non absimile est, quum *Thebais* hand dubie prius esset habitata, quam inferior Aegyptus, palustris nimum, habere potuit incolas. בְּסֵלְחִים alii *Colchos* esse putant, alii *Casiotidim*, regionem Gazam inter et Pelusium sitam, a monte Casio nomen gerentem significari existimant. אֲשֶׁר — פְּלִשְׁתִּים *Unde egressi sunt Philisthaei*, i. e. Philisthaei fuerunt colonia Casluchaeorum. Quum vero aliis locis (Deut. 2, 23. Jer. 47, 4. Amos. 9, 7.) Philisthaeos a Caphthoracis ortos esse affirmetur; haud improbabilis est conjectura, Casluchaeos et Caphthoracos in unam gentem coaluisse, cujus colonia fuerint Philisthaei. Sunt autem Philisthaei non aborigines in Palaestina, sed advena. Est enim פְּלִשְׁתִּי nom. gentilitium a פְּלֶשֶׁת, regionis ab illis possessae nomine, deductum. Radix est in Aethiopico פְּלֶשֶׁת, *migravit*; unde פְּלֶשֶׁת, *peregrinator*, hospes, advena. LXX. Philisthaei plerumque sunt οἱ Ἀλλόφυλοι, *Alienigenae*, s. *Barbari*, Jud. 3, 3. 14, 1. פְּתָוִר *Cyprus* esse videtur. Ita enim Cyprus est Aegypto et Palaestinae vicina, ut non mirum videri possit, primos eam sibi Aegyptios vindicasse. Commendatur haec sententia per nummum quendam Phoenicium, a Swintono in *Diss. de nummis Phoenic. et Samar.* delineatum et illustratum, in quo leguntur haec verba: לְבִדֻץ כְּבֹרָה *Labeleduz Cubdr*, quae Swintonus interpretatur *Lapetus Cypri*, urbi adjectum censens regionis nomen. Conjecit autem Swintonus, antiqui nom. Cypri veram scriptionem Κύπριος fuisse. Alii פְּתָוִר pro *Creta* insula habent, vid. ad Ezech. 25, 16.

15. יְבוּסִי — בְּלֶהוּ *Et Chanaan genuit Sidonem, primogenitum suum*, i. e. eum, qui Sidonem urbem condidit. Sidon non est nom. viri, sed urbis s. coloniae, ex Chanaanis posteris deductae. Nom. habet a piscium ubertate, aut a piscando, a rad. צָוַר, *venari, piscari*. Justin. 68, 3. *Condita ibi urbs, quam a piscium ubertate Sidonem appellavere; nam piscem Phoenices Sidon vocant*. Cf. *Alterthumsk.* T. II. P. I. p. 20. sqq. וְאֶת-חֶתְתִּי *et Chethum*, i. e. *Chethaeos* (Gen. 23, 7. 20.), qui sedes antiquas circa Hebronem habuisse videntur. Haec post Sidonios antiquissima Phoenicum colonia periit, a Josua, s. potius a Calebo deleta.

16. יְבוּסִי *Jobusaei*, Hierosolymae ad tempora usque Davidis antiqui incolae. Vid. Jos. 15, 63. Jud. 1, 21. 19, 20. 2Sam. 5, 9.

הַאֲמֹרִי, *Amoraei*, ultra Jordanem fuisse putantur, ubi frequens eorum mentio. Ultimis temporibus eis Jordanem in montano tractu Judaeae, circa Hebronem et Engedi inveniuntur. Amoraeorum nom. latius patere et nonnunquam pro Chanaanacis universim poni videtur, ut Gen. 48, 22. 15, 16. 2 Sam. 21, 2. גֵּרְגֶּשִׁי *Gergesenos* ab Occidente Jordanis habitasse, ex Jos. 21, 11. constat. *Gergeseni* qui memorantur Matth. 8, 28. Marc. 5, 1. Luc. 8, 26., huc non pertinent, quia ex correctione Origenis nati sunt, pro Γεργουσηῶν, vel Γαδαουηῶν.

17. הֵוֵאִי *Hevaei* Jos. 11, 3. sub radicibus Hermonis habitasse dicuntur, et Jud. 3, 3. in Libano, i. e. in vallibus ei subjectis. Sed et alibi per vicos habitabant, ut Sichemi, Gen. 34, 2. Gibeae, Jos. 9, 7. 11, 19. עֲרֻקֵי *Arcaei* tenuere Arcam, s. Arcem, urbem in Libano sitam. Cf. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 10. סִינֵי *Sinaei* Chanaanaci habitarunt in regione Libani; atque Hieronymi adhuc tempore nom. *Sin* in rudericibus antiquae urbis haerebat. Non confundendi sunt cum Sinaeis Aegypti, Jes. 43, 12. Ezech. 30, 15. 16. Cf. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 12.

18. אֲרָדָי *Arvadai* Aradum insulam, hodie *Ruad* et *Rowada*, occupaverunt, in ora Phoenices ad os Eleutheri fluminis sitam. Nobiles fuerunt rei navalis peritia (Ezech. 17, 8.). Vid. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 6. sqq. צִמְרֵי Interpr. observant verisimile esse urbem *Simyram*, haud procul ab Eleuthero fluvio sitam, Samaraeos habuisse conditores, atque eos hanc regionem olim obtinuisse. Vidit ruinas magnae urbis, *Sumra* dictae SHAWIUS: *Reisen* p. 231., quinto milliari Anglico a rudericibus Arcae, ac pro hac nostra urbe habuit. Cf. *Alterthumsk.* T. II. P. I. p. 9. וְאֶת־הַחַמְתִּי et *Hamathenses*. Exstat etiamnum urbs *Hamath*, in Syria ad Orontem sita, Graecis Epiphania dicta. *Joseph. Ant.* I, 6, 2. Cf. *Alterthumskunde* I, II, p. 271. sqq. וְאֶחָד־הַבְּנֵינִי Postea vero dispersae sunt cognationes *Cananaei*, i. e. eorum familiae sese per varias regiones diffuderunt.

19. Describuntur fines terrae a Cananaeis occupatae. בָּאֵכָה *Venire tuum*, s. *dum is*, qua itur. De גֵּרָר Hieron. in locis Hebraicis haec dicit: *Gerara, ex cujus nomine nunc Geraritica regio, trans Deroma, procul ab Eleutheropoli, viginti millibus et quinque ad Meridiem. Erat autem terminus Cananaeorum ad Australem plagam, et civitas metropolis Palaestinae.* עֲזָה *Gaza*, a munitione nomen accepisse videtur. Nam עֲזָה fortem munitam signif. Ac sane in loco natura munito sitam fuisse constat ex Arriano L. 2. et Curtio L. 4. Urbs hodiernum extat et vetus nomen retinuit. De Sodomā, Gomorrhā, Adama et Zebojim vid. c. 13. לִישָׁע Hieron.: *Lisa* est, quae nunc *Callirrhoe* dicitur, ubi aquae calidae prorumpentes, in mare mortuum defluunt. De thernis Callirrhoensibus disserit *Plin.* H. N. 4, 6. et *Joseph.* in B. I. 1, 33.

21. Transit jam ad Semi progeniem recensendam. וְלִשְׁם יִלְדָּה *Porro ipsi Semo natus est*, sive progenitum est, i. e. sus-

cepta soboles etiam ipsi. De Pronom. הַיָּמָי, non recto, sed obliquo casu vertendo vid. supra ad 4, 26. *Ipsi quoque Semo*, quemadmodum et ceteris, nata est proles satis copiosa; nam 27 habet posteros. אֲבִי כָל־בְּנֵי־עֵבֶר *Patri omnium Hebraeorum.* Cognomen est honorificum. עֵבֶר non est Nom. propr. ejus, qui Vs. 24. ut pronepos Semi commemoratur, sed pro Nom. appell., *transitum*, et quod *trans* fluvium aliquem est, τὴν πέραν significante, habendum, ut בְּנֵי־עֵבֶר se. הַפְּהַר הַפְּהַר sint *incolae regionis Transeuphratensis*, quales etiam vocantur Assyrii Jes. 7, 20. Quare כָּל־בְּנֵי־עֵבֶר est i. q. כָּל־הָעֵבְרָיִים, ut Abrahamus 14, 13. כָּל־הָעֵבְרָיִים appellatur, quod e terris Transeuphratensibus in Cananaeam immigravit. Cf. Geseh. d. hebr. Spr. p. 11. Apte sic ostenditur, Semum et numerosa sobole, et amplis ac fertilibus regionibus fuisse donatum, quum *plerique* (sic vox *omnis* haud raro usurpatur) Transeuphratenses populi ab eo progeniti esse dicuntur. אָחִי יִפְתָּח הַגְּדוֹל, *fratri Japheti, natu majori.* Noluit Hebraeor. progenitorem dicere fratrem *Chami*, improbi, sed *Japheti*, probi. Voc. הַגְּדוֹל nonnulli conjungendum putant cum יִפְתָּח, ut is sit frater natu major, quod, quum Noachus filiorum suorum diluvio superstitem primum centesimo ante diluvium anno generasse (5, 32.), Semus autem biennio demum post diluvium centesimum annum vixisse dicatur (11, 10.); hic non potnerit primogenitus esse. Verum quum parum verisimile sit, Noachum generasse uno eodemque anno tres illos filios, credibile est, loco illo 5, 32. numeros minutos subterici, quod saepe fit. Quare h. l. non conficitur Japhetum natu fuisse maximum. In iis potius, quae praecesserunt, Semus sexies (5, 22. 6, 10. 7, 13. 9, 16. 23. 10, 1.) inter Noachi filios primo loco nominatur. Sed accedit et alia grammatica ratio. Si scriptor h. l. Japhetum filium natu majorem dicere voluisset, scripsisset בֶּן־נוֹחַ הַגְּדוֹל, nam הַגְּדוֹל nude sic positum nusquam alias occurrit; semper conjungitur cum בֶּן, s. אָח. Additur vero h. l. Semum fuisse Japheti fratrem natu majorem, quia, ut facilius esset a Semi prole ad Abrahami historiam transitus, hoc cap. Noachi filii ordine inverso recensentur.

22. 23. עֵלָם *Elamitae* sunt *Elymaei*, regionem Susianam inter et Mediam tenentes, quae Arabum Geographi *Khusistan* nuncupant. Vid. *Alterthumsk.* I. 1. p. 300. sqq. אַשּׁוּר esse Assyrios nemo dubitat. Cf. *Alterthumsk.* I. 2. p. 91. sqq. אֲרַפְכְּשָׁר nom. viri esse non populi, ex sequente genealogia certum est. Videtur Assyriae parti boreali *Arphaxitidi* nomen dedisse. Pars posterorum illius, ea certe, ex qua Abrahamus ortus, in *fnibus Chaldaeorum* habitabat, quod nominis significatione indigitatur. Vid. *Alterthumsk.* I. 2. p. 84. (not. 125.) et 93. Nomine לַיְדִי *Lydi*, Asiae minoris populus, videntur indicari. Cf. *Alterthumsk.* I. 2. p. 178. De alia et quidem Africana gente *Lud* sermo erat Vs. 13. Ad אֲרָם, *Aramum*, hic memoratum, *Aramaei* late per Syriam, Mesopotamiam, Chalonicidem diffusi referendi videntur. Cf. *Alterthumskunde* I, 2. p. 232. sqq. Etiam Graecis Aramacorum nomen non prorsus fuit

ignotum. *Strabo* L. 13. οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀράβιους δέχονται, οὓς τὸν Ἀράβιους λέγουσι. L. 16. τοὺς Σύρους Ἕλληνας Ἀραβίους ἐκάλουν ἢ Ἀράβιους. ܦܢܥ est Arabiae deserta pars septentrionalis, Euphrati et Mesopotamiae contigua. Vid. Prolegg. ad Jobum §. 5. ܗܗ eadem Syriacae regio esse videtur, quae etiamnum أرض الحولة *terra el-Ihula* dicitur, circa lacum ejusdem nominis, qui Hebraeis lacus *Merom*, Graecis *Σαμοθρονίτις λίμνη* vocabatur. Vid. *Alterthumsk.* I, 2. p. 253. Nominis ܦܗܗ nulla fere vestigia apud exteros reperiuntur. Clerico huc facere videtur Carthara urbs ad Tigrim, inter Lyci et Capri confluentes sita. Nominis ܦܡܐ intelligendi sunt montis *Masii*, qui Nesibi urbi a septentrione imminet, incolae. Cf. *Alterthumskunde* I, 2. p. 143.

24. ܗܗ Nomen incertum. Veterum nonnullis Susianorum conditor creditur. ܦܢܥ *Heber* non a parentibus aut coaevis hoc nomine vocitatus, sed a posteris, maxime Israelitis, quod progenitor Transcyphratensium esset, nominatus est. Vid. *GESENI Gesch. d. hebr. Spr.* p. 11.

25. Nom. unius filiorum Heber erat ܦܢܥ i. e. *divisio*. Addit ܦܗܗ — ܦܢܥ nam in diebus ejus divisa est terra inter nationes et gentes, post linguarum confusionem, de qua vid. infra II, 1. Deus enim ipse putabatur populos in varias terrae regiones distribuisse, cf. Deut. 32, 8. ܦܗܗ *Joctanem* ejusque posteros Arabiae felicis partem interiorem, hodie *Jemen* dictam, occupasse credibile est. Joctanis nomen superest in regione quadam Arabiae *Kachtan* dicta; quo ipso nomine Arabes *Joctanem* appellant, cujus posteros sese esse dicunt.

26. De ܗܗ nil constat, nisi quod Arabiae felicis populus fuit. ܗܗ pater videtur fuisse *Salapenorum*, a Ptolemaeo commemoratorum, interioris Arabiae, hodie ignoti, populi. ܗܗ est *Hadramaut*, Arabiae regio myrrhifera et thurifera. ܗܗ s., ut hic ob Accentum majorem exstat, ܗܗ, *Jerach*, apud Hebr. *lunam* signif. Hujus populi reliquiae sedes habent in Hadramautae vicinia, circa montem lunae, *Dschebel* s. *Gobb-el-Kamar*.

27. ܗܗ *BOCHART*. L. 2. c. 20. putat fuisse *Drimatos* Plinii (*H. N.* 6, 20.), ad fretum sinus Persici. Certi aliquid definiri non potest. Certiora habemus de ܗܗ. Nam quum Judaei Arabes adhuc hodie vocent *Uzal* urbem eximiam in *Aljeman*, s. Arabia felice, quae urbs ab Arabibus dicitur *Sanaa*, concludi potest, hujus urbis vetus nomen fuisse *Uzal*. Cf. *NIEBUHR Besch. v. Arab.* p. 291. Cf. not. ad Ezech. 27, 19. edit. sec. ܗܗ qua in Arabia parte sedem habuerit, definiri haud potest. Alii ei adsignant Arabiam *palmiferam* (in Syr. *Declo* est *palma*), alii regionem Tigridis ostium inter ac sinum Persic., quum in Syr. Tigridis nomen simile sonet *Declat*.

28. De ܗܗ nihil certi constat. Neque nominis ܗܗ vestigium ullum in Arab. geographiae scriptore reperitur. ܗܗ *Sabaei*, celeberrimus populus olim felicis Arabiae erat.

29. אֲפִיר est nom. regionis Arabiae australis, quam Salomonis naves adierunt I Reg. 9, 28. 10, 22. Sctzenius in provincia *Oman*, quae Oceano alluitur, urbem reperiit nomine *el-Ophir*. אֲפִיר derivandum esse a אֲפַר, *divitiis abundare*, opinio est PAULI *Memorabil.* V. p. 112. Cf. et WINER *Bibl. Realwörterb.* sub h. v. et RITTER *Erdkunde, od. allgem. vergleichende Geographie*, P. 2. p. 201. חַרְיֵלָה videtur ea esse Arabiae felicitis regio, quae hodie *Chaulan* dicitur. Cf. NIEBUHR l. l. p. 280. 81. יֹזָבָב vix dubium esse Ptolemaei *Jobabitas*. Sedes habuerunt juxta sinum Salachiticum, Hadramautam inter et Oman.

30. הַקָּרָם — וְיָהִי *Et fuit habitatio eorum a Mescha usque dum venias Sepharam, montem Orientis*, i. e. montana Orientalia. מִשְׁנָא, veterum *Mesene*, ad ostia Tigridis et Euphratis sita, habetur. Nam totam ad Euphratem Tigrimque regionem infra Seleuciam usque ad sinum Pers., Syri *Maischon* s. *Euphratem Maischanae* vocant. Hanc igitur regionem Joetanitae habitarunt. סֶפֶר eam esse regionem putant, quae Arabibus *Thehama* vocatur, i. e. litoralia et declivia Arabiae ad mare Erythraeum; nec tamen omnes in eo consentiunt. Verba הַקָּרָם הָרִי *mons Orientis* Michaelis observat melius ad מִשְׁנָא *fuit habitatio eorum*, quam ad Sefaram referri. Maxima enim pars Arabiae, in qua Joetanitae habitarunt, ex asperis quidem sed fertilibus montibus constat, angustis subjectis littoralibus et vastis desertis.

Qui a Mose hanc, quae praecessit tabulam, profectam esse putant, quaerere solent, unde is terrarum tam dissitarum notitiam habere potuerit; siquidem ipse doctior, quam pro temporis ratione sperari possit, hoc in Cap. videtur. At vero quod Arabiam attinet, atque Cusehaeorum et Joetanitarum in ea sedes et colonias, facile concedetur, Mosi Arabiam, in qua per 40 annos privatus ac pastor, totidemque dux magni populi vixit, satis cognitam esse potuisse. Deinde nec negabitur, regionem ad Euphratem et Tigridem, veram suae gentis patriam, unde et Abrahamus egressus, et in qua proavus adeo Mosis, Levi, natus est, notam esse homini tam docto et librorum antiquorum lectori potuisse. Talem autem Mosen fuisse, ex historiae exterae parergis, quae passim immiscet, et ex iis, quae de Assyriae originibus hoc ipso in Cap. attulit, facile liquet. Interiora autem Africae, ut Abessiniam et Nubiam, aequae illi ac nobis, ac melius etiam, cognita fuisse, nemini mirum videbitur, qui concedit, Mosen in regis Aegyptii aula a teneris Aegyptiorum doctrina eruditum exultumque fuisse; et si verum est, quod FORSTERUS (in *Epistolis ad J. D. Michaellem*) probare studuit, Mosen sub Sesostre militasse et cum eo partem Africae Asiaeque in exercitu ejus perlustrasse, ipsi facile fuit, nobis eas gentium origines tanta acuratione tradere. Phoenicum autem varias gentes Vss. 15—18. curiosius a Mose numeratas, quam alias solet, bene ipse noscere potuit et debuit, quum huic genti per 40 annos bellum inferre parasset, sta-

timque initio, anno exitus secundo, exploratores misisset, de tribus, regionibus, urbibus et aliis rebus notatu dignis exploraturos. Vicinae praeterea sedes Israelitarum Phoeniciae erant, terra enim Gosen ad Palaestinam usque pertinuit. Neque littora maris mediterranei Mosi Israelitarumque cultioribus incognita esse potuerunt. Phoenices enim, qui ad littora illa navigabant, commerciorum causa et navigationum opportunitate allecti, ex Idumaea in Palaestinam migrarunt, idque jam quinto ante Mosem seculo. Per haec quinque secula genti navigationibus et mercaturae unice deditae, facile omnia maris mediterranei Pontique Euxini littora innotescere potuerunt. Idem de regionibus Pontum Euxinum inter et mare Caspium atque ultra illud situs valet. Videntur enim illae olim maxima in celebritate fuisse, ac commerciiis floruisse; unde facile intelligi potest, Mosi nomina harum gentium non inaudita et incognita fuisse.

Cap. 11. Gentium illam adeoque linguarum diversitatem veterum illorum, qui de his rebus quaerere, aliquis ad Deum ipsum, eumque iratum, tanquam unicum auctorem retulit, quoniam linguarum diversitas mercaturae aut amicitiae, cum aliis jungendae, impedimenta non parva obiebat. Tribuitur haec plurimum linguarum origo temporibus Phalegi, 10, 25.; et quum ex vetere fama constaret, illos in planitie Sinearitidis aliquamdiu consedissee, in promptu erat, diversitatis linguarum originem ex illa regione repetere, quum nomen urbis Babylonis, בָּבֶל, in illa planitie exstructae, quod a *confundendo* (בָּלַל) factum credi poterat, atque turris alta, cujus structura non erat ad finem perducta, huic opinioni non parum patrocinari viderentur. Cf. EICHHORN: *Declarantur diversit. linguar. ex trahitione Semit. origines*, in *Allg. Biblioth. d. bibl. Litt.* P. 3. p. 981. sqq. Ex iis, qui rei vere gestae narrationem huic particulae inesse putant, legendi sunt HENSLEY *Bemerkk. über Stell. d. Psalm. u. d. Genesis.* DEYLING in *Observatt. SS. P. I. Diss. I. JERUSALEM Betrachtungen üb. d. vornehmst. Wahrhh. d. christl. Relig.* p. 250. Cf. *Alterthumsk.* I. 2. p. 51. 54.

1. אֶחָדָה — יְהִי *Erat universa terra unius labii*, i. e. omnes homines tunc una eademque lingua utebantur. שֵׁפָה *labium*, metonymice *sermo, eloquium*, Jes. 19, 18. 28, 19. Ez. 3, 56. Zeph. 3, 9. וּדְבָרִים אֶחָדִים *eorundemque verborum*, i. q. שֵׁפָה אֶחָדָה. Vitringae sententia, *unum labium eademque verba significare animorum et consiliorum unitatem* et contra *confusionem labii, dissensionem animorum* (ut Ps. 55, 10., ubi Davides precatur, ut Deus linguam hostium dividat), omnino refutatur orationis contextu Mosique consilio.

2. יְהִי בְנִסְעָם *Factum est in τὸ proficisci eorum*, cum proficiscerentur, Nomadum vitam agentes, de quorum erroribus solenne est Vb. נָסַע; 12, 9. 33, 7. מִמֶּקֶרֶם *ex Oriente*. Probabiliter BOCHART conjecit, מִמֶּקֶרֶם more apud Assyrios recepto dici, quippe qui

partes imperii sui, quae trans Tigrim erant sitae, Orientales, eas autem, quae cis hunc fluvium, Occidentales vocabant. וַיִּמְצְאוּ שָׁם — *Invenerunt planitiem in terra Sinear, in qua consederunt.* בְּקֶזֶה propr. *vallis*, h. l. verti debet *planities, campus*. Nam terra Sinear s. Babylonia erat prorsus campestris, et sine ullis montium salebris. Cf. *Alterthumsk.* I. 2. p. 1. sqq.

3. הָבָה Imper. Vb. הָבָה, propr.: *cedo*, tum pro Interjectione usurpatur excitantis: *age! agedum!* et, uti hic, Plurali jungitur. נַלְבְּנָה לְבָנִים *faciamus lateres*. Verb. נַלְבְּנָה deductum est a לְבָנָה, quod laterem signif., euj. Plur. לְבָנִים, quasi dicas, *laterificemus lateres*. Babyloniae muros latericios fuisse plures veterum tradunt. *Herod.* I, 179. *Justin.* I, 2. וַיִּשְׂרְפוּ לְשִׂרְפָה *Uramus eos ad ustionem*, i. e. coquamus eos. לְחֹמֶר — וְהָחֹמֶר *Et bitumen erat vis pro luto*. חֹמֶר, *bitumen*, ἄσφαλτος a rubore obscuro dictum, illud ipsum, quo, suis in terris erumpente, Babylonii calcis loco, in condendis muris usi sunt. Bitumen autem ad aedificiorum exstructionem valde idoneum esse, veterum testimonia probant. *Strabo* L. 16. p. 743. ed. Casaub. Et Dion in Trajano (Vers. lat.): *Tantam autem firmitatem coctis lateribus aut etiam lapidibus minusculis commixtum (bitumen) praestat, ut et saxis et ferro quovis validiores faciat.* Cf. et *Herod.* I, 179. *Joseph. Ant.* I, 4. *Plin.* L. 35. c. 15. *Vitruv.* L. 8. c. 3. Vid. d. a. u. n. *Morgenl.* P. I. p. 44. *Alterthumsk.* I. 2. p. 48.

4. וּמִגְדָּל — הָבָה *Age, aedificemus nobis urbem et turrem*. Turrim designabant, quae in ipsa urbe esset instar Acropolis. Hebraei *turris* nomen ita usurpant, ut sit propugnaculum ad vim hostium propulsandam. Sic Judic. c. 8. 9. *turris Penuel, t. Sichem, t. Thebes*. מִגְדָּלוֹת appellantur haec turres ab amplitudine. וְרָאשָׁיו בְּשָׁמַיִם *Et caput, fastigium ejus in coelum, ad coelum usque pertingat*. Praep. בְּ nomini שָׁמַיִם praefixa h. l. *ad vel eis, in* denotat; *ad coelum*, quod Ps. 57, 11. dicitur עַד-שָׁמַיִם. Formula est loquendi ad magnam altitudinem designandam. וַיִּבְנֶה-לָּנוּ שָׁם *ut faciamus nobis nomen, ut famam nobis comparemus*. Hic sensus phrasi illi inest 2 Sam. 8, 13. Jes. 63, 12. 14. Jer. 32, 20. Dan. 9, 15. Sequitur autem: פֶּן-תִּפְּרָצוּ הָאָרֶץ *ne dispergamur super faciem omnis terrae*. Sensu commodo igitur carere videntur verba: famam nobis adquiramus, ne per terras spargamur. Quare alii פֶּן vert. *fortasse* (qua significatione פֶּן etiam intelligi volunt Gen. 26, 9. Num. 16, 34. Job. 31, 13.), et verba ita reddunt: *forte dispergamur; s. antequam dispergamur* eximii quid moliamur. In hunc sensum LXX. πρὸ τοῦ διασπαρῆναι, et Vulgat.: *antequam discedamus*. Nec tamen פֶּן usquam valet *antequam*; nec magis certum est, eam Particulam *forsan* significare. Alii שָׁם pro *signo, monumento eminente* capiunt, quod nomen et 2 Sam. 8, 13. dicatur de monumento, quod Davides erexit. Vertunt igitur: *Faciamus nobis altum quoddam signum, ne per totam hanc regionem dispergamur, sed quum inter pascen-*

dum pecora a nostris aberravimus, ut, turri illa e longinquo visa, ad reliquorum hominum societatem et habitationem redire possimus. At vero huic interpretationi plura adversantur. Nam *primo* Hebr. עָשׂוּ *signi elati* significatum obtinuisse, neque probatum est, neque probari unquam potest; nullus enim alius V. T. locus potest produci, quo עָשׂוּ illa significatione capiendum sit. *Deinde* phrasis *facere sibi nomen*, quum apud Hebr., ut supra vidimus, sit solennis, aliisque in locis non semel occurrat, non licet, unam inde vocem excerptam in alium, quam qui usitatus est, sensum detorquere. *Denique* dispersio illa per faciem totius terrae non potest esse pastorum per agros Babyloniae palantium et ad sua domicilia identidem redeuntium; sed secessio, vel distractio potius, est integrarum familiarum, in diversis plane regionibus novas sedes occupantium. Manifestum hoc est ex narrationis clausula Vs. 8., ubi, eadem prorsus phrasi adhibita, homines, divinitus disturbato eorum consilio, dicuntur *per faciem totius terrae dispersi*. Simplicissimus huj. Vs. sensus est hic: *Structa urbe et praealta arce, quae urbi insigniter condecorandae inserviat, faciamus nobis nomen, ut ne per totam terram dispergamur*, i. e. societati nostrae, totum humanum genus complexurae, multum adstituamus decoris, dignitatis et splendoris, quo omnes et praesentis et futurae aetatis homines atque familiae ad eam perpetuo colendam servandamque ultro alliciantur et invitentur, nec a nobis divulsi, vel sponte, vel per incertos fortunae casus, in remotas et inhospitas regiones auferantur, nostraeque communitatis vinculum dissolvatur.

5. Deus hic dicitur descendisse, ut viseret urbem et turrim, quam homines condiderunt, uti omnino ex antiqua persuasione credebatur ad humanum morem consilia agitare, deliberare, rebus ex omni parte perpensis decernere, locoque ipsi, quo quid perficere vult, adesse, ita tamen, ut in sensus et oculos non incurrat.

6. $\text{הֵן הָאֶחָד לְבָבָם}$ *Ecce, populus unus ipsi sunt, et labium unum*, Vs. 1. Hae igitur cognationis et linguae conjunctione muniti magnas res efficere poterunt. $\text{וְהָיָה הַחֵלֶם לְעֲשׂוֹתָם}$ *et hoc est tō incipere eorum ad faciendum*, jam prosperum initium fecerunt huj. sui operis, quo fiet, ut nihil non sibi deinceps successurum sperent. $\text{וְעַתָּה — לְעֲשׂוֹתָם}$ *Et nunc non prohibebitur ab iis omne, quod cogitarunt facere*. Recte LXX. $\text{οὐκ ἐκλείψαι ἀπ' ἀβιῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται}$. Vulg.: *non desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant*. וְזָמַן אֶתְּמָם pro וְזָמַן , ut mox Vs. 7. בְּבִלְהָא pro בְּבִלְהָא *confundamus*. Cf. Gesehii *Lehrgeb.* p. 372. Ceterum Deus illud hominum institutum, tanquam sapientiae suae rationibus adversum, improbasse quidem et irritum fecisse, neque tamen poenam illis irrogasse dicitur.

7. 3. $\text{שָׁפַתָם — הִבְהָא}$ *Age descendamus et confundamus eorum linguam*. Vid. not. ad Vs. 1. — 8. $\text{וַיִּפֶץ — הָאֲרָץ}$ *Et dispersit Jova eos inde super faciem universae terrae*. Exorta linguarum varietat

ex mente scriptoris odium quoddam inter familias, licet inter se cognatas, oriebatur, sic ut quisque cum sua familia, ejus membra una eademque lingua erant conjuncta, sit in aliam regionem profectus, ad quaerendas sibi sedes, quas occuparet. בְּחִלְהֵם לְבִנּוֹת הָעִיר *Et destiterunt construere urbem.* LXX. addunt: καὶ τὸν πύργον.

9. בָּבֶל — על *Propterea vocavit se. vocans, i. e. vocatum est nomen ejus urbis Babel.* הָאָרֶץ — בִּי *Nam ibi confudit Jova labium universae terrae.* Cepit igitur noster בָּבֶל pro בְּלֵבַל, altero ל ex- trito, ut in Syro גּוּבְלָהָא pro גּוּלְבָלְהָא, et Chaldaeis קִרְקָלְתָא est pro אִתְלָתְלָא *foetidum, stercus,* et שִׁשְׁלָתָא pro שְׁלֵשְׁלָתָא *catena.* Onkelos h. l. pro בְּלֵבַל posuit בְּלֵבַל *confudit.* EICHHORN in Commentat. supra laudata *Babelis* nomen a Belo potius, primo ejus regionis rege, ductum existimat, sicuti aliae plurimae urbes, quae vel metropolium jura et privilegia naetae, vel imperiorum sedes factae sunt, a regibus, nunc urbium ipsarum aut regnorum conditoribus, nunc factis suis celebribus nomina sua duxisse legimus. *Babylonem* fuisse credit *portam, h. l. aulam, sedem Beli.* Ceterum huj. turris et apud scriptores exteros mentio fit. Eupolemus apud EUSEBIUM *Praep. Ev. IX, 14. (vers. lat.): Urbem Babylonem primum ab illis fuisse conditam, qui a diluvio servati sunt; eos autem fuisse gigantes, et celebrem illam turrin extruxisse, qua vi divina prostrata, gigantes per universam terram fuisse dispersos. Et Abydenus ap. Euseb. l. l.: Sunt qui dicant primos e terra editos, cum virium et molis ratione superbirent, turrin excelsam erexisse, ubi nunc est Babylon; et cum ea jam esset coelo proxima, ventos Dii subvenientes totum opus subvertisse; ruinis autem Babyloniae nomen fuisse impositum. Cum vero ad id temporis homines unius linguae fuissent, linguam diversam ipsis a Diis esse immissam. Quod rem omnem attinet, cf. d. bibl. Alterthumsk. I, 2. p. 8. sqq. et d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 46.*

VI.

Posteris Semi usque ad Abrahamum recensitis hujus vita et res gestae exponuntur, 11, 10. — 25, 18.

1. *Posteri Semi usque ad Abrahamum, 11, 10 — 32.*

Cap. 11, 10. Supra Cap. 10. Semi progeniem noster recensere coeperat quidem, sed non absolverat, quia ad divisionem usque linguarum tantummodo illam producere voluit, ut ostenderet, quas ex se singuli ex posteris Noachi familias et gentes constituerint. Jam ergo omissis prorsus ceteris Noachi filiis, quod ex illis deinceps gentis Hebraicae conditores recta linea non descenderint, redit ad Semi genealogiam, quam ad Abrahamum usque textit. Cujus majores breviter tantummodo enumerat cum vitae ejusque annis, ut simul haberetur certa annorum ratio a diluvio usque ad Abrahamum,

quemadmodum supra e. 5. in decem hominibus ab Adamo ad Noachum usque anni singulorum recensentur, ut, quot anni essent ab orbe condito ad Noachum certo sciretur. Ceterum in iis, quae sequuntur, LXX. atque Samaritanus uterque, annorum numeros ex iisdem, quas supra ad 5, 1. vidimus, legimus, mutant. Ne enim nimis rapide aetas humana decresceret (quae ex Hebraici textus lectione a 950 annis Noachi et 600 Semi ad 438 Arphaxadi praecipit, iterumque, paucis stemmatibus interjectis, a 464 Eberi ad 239 Phalégi), itemque ne illa aliquando novā videretur capere incrementa, ut in Ebero ac Theracho, denique ne ante centesimum annum patriarchae ab Arphaxado ad Therachum sobolem procrearent, cautum est ea Alexandrini lectione, quae in Cod. Vatie. invenitur, nam ab eo subinde discedit Cod. Alexandr. De Graecorum interpr. atque textus Samar. dissensu ab Hebraeo multis egit J. D. MICHAELIS in *Commentat. de Chronologia Mosis post diluv.* in *Commentatt. Societati Reg. Goetting. per annos 1763 — 1768.* ab ipso oblatt. p. 153. Cf. GESENI Comm. *de Pentat. Samar. origine* etc. p. 48. sq. Conspectum discrepantiarum textus Samar., versionis Alex., et Fl. Josephi in hac genealogia exhibent VATER in *Commentar.* p. 174. et JAHN in *Bibl. Hebr.* p. 25.

28. אַבִּיר — נַחֲמָה *Obiit Haran ad faciem Therachi, patris sui, i. e. vivente adhuc patre.* פְּשָׁרִים — בְּאֶרֶץ *in terra natalitatis suae in Ure Chaldaeorum.* Quae hic memoratur אַרְרַי, verisimillimum est, esse eandem Ur, *Persicum Castellum*, cuj. Ammianus Marcell. 25, 3. mentionem facit, reditum Rom. exercitus sub Joviano post mortem Juliani describens. Ab Ure Ammiani, quae erat iuter Nesibin et Tigrim, in Palaestinam recta via transeundum erat *Carras s. Charene*, ubi *Therach* consedit. Accedit, quod Abrah., et qui eum sequebantur, videntur Nomades fuisse. Nulla autem terra Nomadum vitae aptior erat solitudinibus borealis Mesopotamiae, in qua Ammiani Ur sita erat; euj. quidem solum admodum siccum et sterile est, ut ager coli non possit, sed tantum pecora ibi pascantur. Vid. *Alterthumsk.* I. 2. p. 148.

29. 30. Haran dicitur *pater Milcae et pater Jiscae*, quah posteriorum plures Judaeorum eandem ac Saram, Abrahami uxorem, fuisse opinantur. Sed nititur ista opinio nullo solido argumento. — 30. וְלֹדָה — וְחֵרֵי *Erat Sarai sterilis, nec fuerant ei liberi.* Hebraei ejus quod adfirmarunt passim solent contrarium negare. Vid. 42, 2. Jes. 38, 1. 39, 4. Jer. 42, 4. Jo. 1, 3. 20. Actor. 13, 11.

31. וַיֵּצְאוּ אִתָּם *Et exierunt cum iis, i. e. egressi sunt Therach et Abraham cum Loth et Sarai.* Cod. Samar. (quem LXX. et Vulg. sequuntur,): וַיֵּצֵא אוֹתָם *et eduxit eos*; qua vero lectione non opus est. וַיָּבֹאוּ עַד-חָרָן *Et venerunt usque ad Charan*, urbem Mesopotamiae, Chaboram inter et Euphratem, quam Graeci et Romani *Carras* vocant. (Ne autem confundas hanc urbem cum חָרָן *Arabiae felicitis*, Ez. 27, 23.) Haec quoque regio Nomadum vitae erat et est

aptissima. Videtur regio illa nomen accepisse a תְּרַח, *ferbuit, siti- vit.* Vid. *Alterthumskunde* I. 2. p. 149. Cur vero Therachus eam Abrahamo patriam reliquerit, causa videtur fuisse haec, quod pasena Ure Chaldaeorum nimis angusta illis fuerint. Quum vero jam illis temporibus Palaestinam propter fertilitatem celebrem fuisse credibile sit, eo proficisci consilium ceperunt. Ex Josephi sententia in *Ant.* I, 7. Abrahamus propter veri Dei cultum a Chaldaeis vexatus, ex ea terra egredi statuerat. Ceterum et apud scriptores externos Abrahami fit mentio. Berosus ap. Joseph. l. 1. et Eusebium *Praep. Ev.* l. 9. c. 16.: *decima post diluuium aetate apud Chaldaeos vir exstitit justus et eximius, rerumque coelestium peritus.* Hecataeus de Abrahamo, ut Josephus auctor est, singularem librum scripsit. Nicolaus Damascenus (ap. Joseph. l. 1.) dicit, Abrahamum Damasei regnasse. Testatur quoque Josephus, adhuc suis temporibus nomen Abrahami in Damascena regione celebre fuisse, et monstrari illie vicum, qui Abrahami habitaculum dicatur.

32. Pro וְיִמְאַתִּים שְׁנָה et *ducentis annis* in Cod. Samar., Therachum annos duntaxat 145 vixisse legitur. Cui scriptioni nonnulli adhaerent, quia Stephanus protomartyr Act. 7, 4. Abrahamum mortuo demum patre in Cananaeam migrasse dicit. Quod sic probatur: dictum fuit Vs. 26., Therachum fuisse annorum 70, cum gigneret Abrahamum. Infra autem dicitur, Abrahamum fuisse annorum 75, cum ex Charane in Cananaeam profectus sit. Ex quo efficitur, ut Therachus, tempore illius profectionis, annum ageret 145., atque adeo ut, si 205 annos vixerit, totos 60 annos hinc profectioni superstes fuerit. Sed vix dabium est, illud quod in Sam. Cod. exstat, deberi critico alicui Samaritae, cui opinio insedit, migrasse Abrah. post mortem patris in Cananaeam. Istam opinionem et Stephan. sequutus, euj. auctoritas tamen non tantum valet, ut ex ea textum Hebr. mutemus. Cf. et KUINOELII Comm. ad Act. 7, 4. Ceterum Therachi mors statim hic memoratur. Nam quia non amplius de eo verba facturus est, semel iis, quae ad eum pertinebant, defungi voluit; quo peracto Abrahami vitam narrare orsus retro- greditur.

2. *Abrahamus in Cananaeam proficisci jubetur a Deo, cui paret, unaque Lotum ducit. Promissa accipit divina, dum Cananaeam peragrat, fore eam stirpis suae.* 12, 1—9.

Cap. 12. De Abrahamo, ceterisque gentis Hebr. progenitoribus quorum nunc historia sequitur, jam longe olim multae narrationes in vulgi ore videntur circumlatae fuisse, veteri fama acceptae. Quae quum postea litteris mandari coeperint, variis modis, ut sit, auctae et exornatae sunt, ut adderentur, quae dieta et facta esse a praeis illis hominibus, sive illis accidisse, veri esset simile his, qui illorum historiam contexere tentarent talem, quae ab Hebraeis eum fruetu et voluptate legi possit. Atque quum inter totius veteris orbis ho-

mines haec recepta persuasio esset, quae inter plerosque barbaros etiamnunc obtinet, invisisse numen antiquiss. tempor. terram, occurrisset hominibus, sermones ac consilia cum iis communicare solitum; nemini mirum erit, etiam vetustissimorum patriarcharum vitis hujusmodi narrationes insertas esse.

1. Quod antea 11, 31. breviter memoratum erat, ejus rei plenior nunc narratio subjicitur. וַיֹּאמֶר *Dixitque*, s. potius: *dixerat autem*, np. quum adhuc esset in Chaldaea. Cf. Act. 7, 2. et KUINOELIUM ad h. l. Mesopotamiae nomen ibi late sumitur, ut et Chaldaeam comprehendat, vid. Act. 7, 4. הֵן - לְךָ *Ito tibi*, i. e. ito, migra. Frequens Hebraismus. Nam Pronomina affixa cum ל composita saepe, praesertim post Vba *eundi*, redundant. GESEN. *Lehrg.* p. 736. מֵאֶרְצָךָ *e terra tua*, i. e. e Chaldaea. *Terra alicujus* Hebr. est patria ejus.

2. וַיֹּאמֶר אֲנִי לְךָ גֹדוֹל *Et faciam te in magnam gentem*, i. e. posteros tuos augebo, ut magnam gentem efficiant. וַיְבָרֶכְךָ *et benedicam tibi*, felicitabo te omni genere bonorum. Latiori sensu, quam de sola numerosa sobole capiendum est, ne *ταυτολογία* prodeat. וַיִּגְדַּלְךָ שְׁמִי *et magnum faciam nomen tuum*, reddam te celebrem et clarum. וְהָיָה בְרַכָּה *Et esto benedictio*, i. e. eris benedictus, bonis cumulatus. Subst. pro Adj., ut Prov. 13, 1. מוֹסָר *castigatio* pro castigato. LXX. ἔσῃ εὐλογημένος.

3. וַיְבָרֶכְךָ — אֲנִי *Benedicam benedicientibus tibi, et maledicam maledicentibus tibi*, i. e. benefaciam iis, qui tibi faverint, sicuti iis, qui tibi nocere voluerint, adversabor. מְבַלְלִים *male precanti tibi* in Singul. est s. numeri enallage, s. collective capiendum. Recte LXX. τοὺς καταρωμένους σε. וַיְבָרְכוּ — הָאֲרָמִים *in te benedicentur omnes gentes terrae*. Onkelos pro בְּךָ posuit בְּרִיךָ *propter te*, causa tui; et aueter τοῦ Thargumi Hierosolymitani: בְּזִכְוֹתֶיךָ *merito tuo*. Nos iis adstipulamur, qui בְּךָ pro בְּרִיךָ *per semen tuum* capiunt, ut Abrahamo hoc promittatur, fore, ut per ejus posteros omnes orbis terrarum populi fortunentur, adducendi ab illis ad veri Dei cultum. Cf. Gal. 3, 8. Vid. DE AMMON *Entwurf einer Christologie d. A. T.* p. 22. מְשֻׁפְּחוֹת *h. l. sunt gentes*, cf. not. 10, 5.

4. וַיְבָרֶכְךָ — מֵרֶגֶל *Et Abrahamus septuaginta quinque annos natus erat, cum Charanē egressus est*. Abrahamus 75 demum annos natus dicitur, quum narratio, ut supra ad 11, 32. observavimus, revertatur ad ea, quae vivente adhuc Theracho contigerunt.

5. רְכוּשָׁם *Acquisita sua*, i. e. opes, facultates suas, quae praecipue pecudibus constabant. וַיֵּשֶׁב — עִשָׂו *Cum anima quam fecerunt*, i. e. cum servis, quos acquisiverant. נַפְשָׁם enim collective denotat *servos*, mancipia. Sic Ezech. 27, 13. LXX. ψυχῆ. Vid. Apocal. 18, 13. וַיֵּשֶׁב hic id q. אֲקִיבָה, *acquirere*, 30, 30. Dent. 8, 17.

6. עַד מְקוֹם שִׁכְמֵי *Usque ad locum Sichemi*, i. e. ubi deinde urbs Sichem exstructa est. Abrahami tempore nondum natus fuit

Sichemus, a quo urbs illa nomen accepit, 34, 2. Sita est urbs in Samaria inter montes Ebal et Garizim in planitie multis fontibus irrigua. A Graecis et Romanis *Neapolis* dicebatur, et hodie Arabibus *Nabolos* s. *Naplosa* dicitur. עַר אֶלֶן מוֹרָה *Usque ad Terebinthum Moreh*. Etiamnum terebinthi in Palaestina frequentes sunt, et quum per plura secula durent, fiunt saepe geographiae monumenta. Deinde sicut olim quereus a Graecis, Celtis et Germanis, ita terebinthi ab Orientalibus propter ipsarum longaevitatem colebantur tanquam arbores sacrae, sub quibus sacra faciebant. מוֹרָה videtur nom. viri esse, a quo arbor illa aut tractus nomen habuit, ut 13, 8. (ubi cf. not.) מַמְרָא, cum quo tamen non est confundendum. Verba וְהַכְנִיעֵנִי אֶזְבָּרָא *Cananaeus autem tunc erat ea in terra*, uti similia 13, 7., nonnulli existimarunt non esse a manu Mosis. Quod etiam ut statuamus minime necesse est. Nam illa observatione, quae sine lectoris jaectura abesse posset, nihil singulare continetur. Sic idem, quod hic, et 13, 7. sine necessitate repetitur. Josua (21, 2.) primores Israelitarum alloquitur *Silunte in terra Canaan*, at quis nesciebat, Siluntem esse in terra Cananaea?

8. וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם *Et revellit inde* sc. paxillos terrae infixos, quibus alligata erant tentoria. Vid. Jud. 4, 21. הַהָרָה מִקְדָּם לְבֵית-אֵל *Montanam regionem versus, quae est Betheli ab Oriente*. Hic est πόλις, urbs enim Bethel a Jacobo demum hoc nomen accepit: Abrahami tempore *Luza* vocabatur, Jud. 1, 23. Sub montana regione intelligi videtur asperum illud montanumque desertum in latere septentrionali urbis Jericho, quod hodie *Quarantania* dicitur, Nomadum errationibus perquam aptum. בֵּית-אֵל מִיָּם *Bethel a mari*, i. e. ab occidente, quae coeli plaga Hebraeis *mare* vocatur, quia ad occidentem Judaeae est mare mediterraneum. *Ai* erat urbs in Judaea sita, quam Israelitae sub Josua ceperunt, Jos. 8, 9. 12. וַיִּבְנוּ — יְהוָה *Aram quoque ibi in honorem Dei exstruxit et Deum invocavit*, h. e. sacra fecit.

9. וַיֵּסַע — וַיִּסַּע *Et profectus est Abrahamus eundo et proficiscendo*, i. e. sensim iter persecutus est, Nomadum more. הַמִּדְבָּרָה *meridiam versus*. Illa Palaestinae pars, quam postea tribus Judae accepit, in quatuor partes dividitur, quae sunt *Montana, Planities, Desertum et Terra meridionalis*. In ultimam hanc partem, quae Aegypto confinis est, Abrahamus jam abibat. LXX. ἐν τῇ ἐρημίᾳ, quippe נָגַב aliquando *terra sicca et arida*, vid. not. Ps. 126, 4.

3. *Abrahamus famis causa in Aegyptum migrat. Uxorem ejus rex Aegypti rapit, et restituit.* 12, 10 — 20.

10. וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ *Oborta autem est fames in ea terra*. Canaan illis tempor. non ita colebatur, ut non interdum frumenti penuria oriri posset. וַיֵּרַד אַבְרָם מִצְרָיִם *Et Abrah. descendit in Aegyptum*, nam Palaestina altior est Aegypto. Vid. *Alterthumskunde*

I. 1. p. 140. **לְגֹר שָׁם** *Ad commorandum*, se. dum annona levaretur.

11. **וַיְהִי — מִצְרַיִם** *Factumque est, cum appropinquasset, ut ingrederetur in Aegyptum*, i. e. cum jam propius Aegyptum accessisset. **מִצְרַיִם** transitive exponi potest, subaudiendo **מִצְרַיִם**, *cum fecisset appropinquare*, s. propius admovisset castra sua. Potest tamen et neutrum exponi, ut saepe accidit Verbis *Hiphil*, natura sua transitivis, ut absolute sumantur. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 243. **אֵת — יָרַעַתִּי** *Novi te mulierem esse formosam*. Quamquam eo tempore Sara annos 67 nata erat, formosa tamen adhuc fuisse dicitur. Neque incredibile esse observant interpr. has ob causas: 1) Quum homines illo tempore adhuc diutius viverent, Sara annum 67 aegens veluti in flore aetatis erat. 2) Sara nondum liberos pepererat, quorum partu et nutritione solet mulierum forma et robur imminui. 3) In Aegypto pleraeque mulieres subfuscae aut nigrae sunt; Sara autem, quae in terra ad radices montium Armeniae sita, nata erat, ubi facies hominum candida, et mulierum forma venusta esse solet, etiam actate provecior, Aegyptiis mulieribus pulchrior facile videri potuit.

13. **אֵת — נָא אֲחֹתִי אֵת** *Quare dicas, quaeso, te sororem meam esse*. Etsi uxorem periculo exponeret, tamen hoc arte aliqua caveri poterat, si aut causam fingeret, quare Sara non posset in eujusquam connubium venire, aut saltem nuptias differret, donec occasio esset Aegyptum relinquendi, praesertim cum ceremoniae Aegyptiis solemnes multum temporis requirerent. At si Abrahamus dixisset, se maritum ejus esse, Aegyptii eum quam primum per insidias interfecissent, et Saram ad secundas nuptias coegissent. **לֵי בְעֵבֶרָה לְמַעַן יִיטֵב — לִי בְעֵבֶרָה** *ut bene mihi sit propter te*, quorum verb. sensus declaratur sqq. **וַיְהִיָּה נַפְשִׁי בְגִלְלָהּ** *et vivat anima mea propter te*, hoc tibi debebo, quod vivam.

15. **שְׂרֵי פְרַעֲה** *Principes, aulici Pharaonis*. Intelliguntur fortasse praefecti regionibus Canaanæ vicinis, qui peregrinos advenientes, praesertim eos, qui, ut Abrah., magnum agmen ducebant, observare jussi erant. *Pharao* erat communis regum Aegypt. titulus usque ad Ezzeielis (32, 2.) tempora. In dialecto Copt. *ΟΥΡΟ* est *rex*, praemisso Article *III-ΟΥΡΟ*, unde *ΦΟΥΡΟ*. **וַיְהִי לִי** *Et laudarunt eam Pharaoni*, s. coram Pharaone. **אֵת — אֵת אֵת** *Et laudarunt eam Pharaoni*, s. coram Pharaone. **אֵת** *coram*, ut Num. 13, 30. Jud. 11, 36. **וַתִּקַּח — פְּרַעֲה** *Capta est mulier domum Pharaonis*, i. e. capta et deducta est domum Phar. Ante **בֵּית** subaud. **לָהּ**.

16. **וַיִּבְרַח הַיִּטִּיב בְּעֵבֶרָה** *Abrahamo vero benefecit propter eam sc. Pharao*. LXX. *εὐ ἐχρησάυτο*; videntur **הַיִּטִּיב**, Infinit., legisse, quem pro verbo finito in Plur. ceperunt. **וַיִּבְרַח לֹו צֹאן — וַיִּבְרַח** *Erantque ei oves et boves*, quibus ipsum rex donavit. **צֹאן**, *oves, caprae, pecus minutum*; **בְּקָר**, *bos*, deinde armenta majora. Porro inter Abrah. opes hic et camelorum fit mentio, quod animal Oricu-

talibus et praesertim Nomadibus utilissimum est. Cf. *Plin. H. N.* 8, 18. Jam *Aristoteles* (*Hist. Animal.* 9, 15.) dicit *ab Arabum nonnullis 3000 camelorum possideri*. Hodienum Arabes etiam ex iis divitias suas aestimant. Ceterum offendere posset, quod hic medios inter *asinos et asinas* inseruntur *servi et ancillae*. Meliore ut videtur ordine in *Cod. Samar.* legitur *ואהננה וְהַמְרִים וְעַבְדֵימָהּ*. Neque tamen *Hebr.* lectio est reprobanda, in qua per *πολυσύνδετον* vocc. *ὁμοιοτέλευτα* וְעַבְדֵימָהּ וְהַמְרִים et וְהַנְּחָה וְהַנְּחָה conjuncta sunt.

17. 18. גְּדֻלִים — רִיבָעָה *Sed percussit Jova Pharaonem plagis magnis*, aut morbis, aut alio infortunio. — 18. Qua ratione Pharaoni innotuerit, se suamque familiam propter Saram haec mala passos esse, non declaratur. Quodvis vero infortunium inexpectatum a gentibus antiquis pro signo irae divinae propter peccatum aliquod commissum habebatur. *Josephus* (*Ant.* 1, 8.) sacerdotes dicit regem monuisse. Sacerdotes apud Aegypt. erant regi a consiliis et rerum latentium periti; 41, 8.

20. אֲנָשִׁים — רִיבֵרוֹ *Et praecepit de eo Pharao viris*, i. e. certis hominibus, quos ad eam rem destinavit. בְּעַבְדָּיו i. q. עֲלָיו, *propter eum*. רִישְׁלָחָה אִתּוֹ *Dimiserunt eum*, uxorem ac domesticos ejus, h. e. ad fines regni eos comitati sunt, quasi homines a quorum consortio abstinendum esset, ne si qua illis injuria fieret, graves propterea poenas Deus immitteret.

4. *Abrahamus ex Aegypto redux pristinas sedes repetit. Lotum a se dimittit, qui in planitie Jordanis sedes figit. Abrahamus promissum de Cananaea a sobole sua possidenda accipit, eam peragrat et ad Mamrem tendit.* Cap. 13.

Cap. 13, 1. 2. הַמִּצְפָּה *Meridiem versus* sc. Cananaeae. Qui in illa regione degebant, meridiem vocabant australem partem tribus Judae et Idamacam. — 2. כָּבֵד מְאֹד *valde gravis*, i. e. valde dives.

3. 4. וַיָּלֶךְ לְמִסְעָיו *Et ivit per mansiones suas*. LXX. καὶ ἐπορεύθη ὁθρὸν ἧλθεν. *Vulg. reversus est per iter, quo venerat*. Videtur enim *Abrah.* iisdem usum esse diversoriis, quibus cum e *Canan.* in *Aegypt.* proficiscebatur, usus est. מִסְעִים sunt certa et definita loca, in quibus subsistunt, qui iter faciunt; *Ex.* 17, 1. *Num.* 10, 6. 12. *Graeci* σταθμούς appellunt. מִצְפָּה *ab austro*, ut *Vs.* 1. בְּתַחֲלֵהּ *initio*, i. e. priusquam in *Aegypt.* demigraret. LXX. οὗ ἢν σζηνη αὐτοῦ πρότερον. — 4. יָהוָה — וַיִּקְרָא *Et invocavit ibi Abrah. nomen Jovae*. Iterum (vid. 12, 8.) ibi sacra fecit; gratias egit pro felice reditu.

5. 6. וְאֶהְלִים *Et tentoria*, i. e. domestiei multi et servi, qui in tentoriis degebant. — 6. הָאָרֶץ — וְלֹא *Non ferebat eos terra*, i. e. הָאָרֶץ מְרִיעָה *pascuum terrae illius*, propter tam numerosas greges.

7. לוט — ויהי *Aliquando exoriebantur rixae inter Abrahami et Loti pastores*, sc. quod sibi quilibet ex aquis et pascuis optima vindicabat. בארץ — והפנעני *Cananaei vero et Pherezai tum terram incolebant*; cf. 10, 15 — 18. H. l. פנעני certae alicujus illarum tribuum appellatio videtur, ut Ex. 3, 8. 17. 33, 2. 34, 11. Eae antiquiss. illis temporr. regionem Sichemicam, de qua hic sermo est incoluerunt. Postea haec loca videntur deseruisse, ut sedes suas ad mare mediterr., Zidonem versus transferrent, ubi Mosis tempore erant, Num. 13, 29. *Pherezai* in montanis et sylvestribus Cananaeae sedes habuerunt, Jos. 11, 3. 17, 15. Commemorat vero Moses illas gentes, quia, si Abrah. et Lotus inter se porro rixae miscuissent, periculum erat, ne regionis incolae utrumque spoliarent.

8. 9. אנהנו — פי *Quia nos homines fratres*, i. e. consanguinei. — 9. לפניה — הלא *Nonne universa terra coram te?* patet tibi? Per me licet eligas, quam in partem iturus sis. אם — השמאל *si ad sinistram* sc. discesseris; ואימנה *tum dextrabo*, ego ad dexteram ibo. *Dextra et sinistra* oppositas signif. plagas. Alii de septentrione et meridie intelligunt.

10. משקה — וירא *Et contemplatus est (Lotus) totum circa Jordanem tractum multis fontibus irrigatum*. Ex montanis np. regionibus circa Sichem abienti Loto in oppositas montes trans Jordanem occurrebant primum Jerichuntini agri copiosissimo fonte madidi, tum Jordanes ipse, qui a lacu inde Genezareth usque ad mare inter duo medioerium montium juga, in valle, circiter tria milliaria German. lata, labitur, ex quo rivuli derivati erant, qui campos et agros irrigarent. משקה et regio canalibus fossisque rigata. פנון *Instar horti Dei*. Omnia in suo genere excellentissima divina s. *Dei* nominantur. בארץ מצרים *Sicut Aegyptus*, quae simili modo canalibus irrigatur. באכה צער *Usque venias ad Zoarem*. Zoar non urbs Aegypti fuit, sed una ex quinque illis, Sodomia, Gomorraha, Adama, Zebojim et Zoar, Sap. 10, 6. Quum Zoar nominatur, extremus ad austrum terminus convallis illius, quam nunc mare mortuum occupat, indicatur. Ceterum in nomine Zoar prolepsis est; Abrahami enim tempore *Bela* vocabatur.

11. הירדן — ויבחר *Elegitque sibi Lotus omnem planitiem Jordanis*, ut in ea pecudes pascens hac illae vagaretur. ויפס לוט *Et profectus est Lotus orientem versus*, ita enim מקדם hic vertend., neque *ab oriente*, ut alias, res ipsa docet, quum Jordanes sit ad orientem eorum locorum, in quibus Lotus cum Abrah. versatus fuerit. Phrasis est ellipt. pro לשבה מקדם *profectus est Lot. ad habitandum*, s. *ut habitaret, ab oriente*, i. e. plaga orientali. Cf. 2, 8. Similis dictio Jos. 15, 1. *austrum versus, ab s. in extremitate australi*.

12. 13. פנען — אברם *Abrah. Cananaeam inhabitavit*; Canan. striete sic dictam, sc. illum tractum, qui mare mediterr. inter et

Jordanem jacet. Alioquin Cananaeorum regionem non minus Lotus incoluit. וַיִּנְחֵל עַד-סֹדֹמָה *et tentoria fixit usque ad Sodomam*, i. e. dum hue illuc migraret; quin et in ipsa urbe eum degisse liquet ex c. 19. Cf. not. Vs. 18. — 13. מֵאֲרָם — וַיִּנְחֵשׂי Sodomitae autem mali et peccatores Jovae erant valde. לִפְנֵי יְהוָה i. q. לִפְנֵי in conspectu Jovae, ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, quod additur ad exaggerandam Sodomitarum impietatem, q. d. omnem Dei timorem penitus exeusserant. Cf. Ezech. 16, 49.

15. Verba לְךָ אֶתְנַתְּנָה וְלִזְרַעֲךָ sunt qui vertant: *tibi, id est, posteris tuis dabo*, coll. Act. 7, 5. Sed quamvis Deus hos agros Abrahami demum posteris possidendos dederit; attamen iis, sensu dilutiore, Abrahamum donasse etiam censeri potest, quum in iis per plurimos annos pacate vixerit, consenuerit et obierit; quin et in agro a se emto Saram sepelierit et ipse tandem sepultus fuerit. Hinc Josephus (40, 15.) terram *Hebraeorum* vocat.

18. מִמְרָא — וַיִּנְחֵל Et tetendit Abrah. tabernacula venitque et habitavit in quercetis Mamres. Saadias reddidit: *fixitque Abrah. tentoria variis in diversoriis usque dum veniret et commoraretur in terra Mamres.* מִמְרָא fuisse nomen viri Emoraei, patet ex 14, 13. Cf. not. ad 12, 6. מִרְהָ eo in loco quo postea Sichem urbs est condita, מִמְרָא autem haud procul ab Hebrone extitisse dicitur. Urbes Sichem et Hebron vero plurium dierum itinera invicem distant. Vid. *Alterthumskunde* I. 1. p. 157. אֲשֶׁר בְּהַבְרֹון Quae in Hebrone sunt, i. e. in Hebronensi agro. Ceterum sunt, qui existiment, antiquum huj. urbis nomen, *Arba* s. *Kirjath-Arba* (23, 2. 35, 4. Jud. 1, 10.), a Calebi tandem nepote mutatum esse in *Hebronem*; Jos. 15, 13. 14. 1 Paral. 2, 42. 43. Alii tamen putant, אֲשֶׁר בְּהַבְרֹון jam Abrahami temporibus urbis nomen fuisse, quod, dum in Aegypto degerent Jacobi posterii, in *Kirjath-Arba* mutatum fuerit; postquam vero expugnata urbs a Josua fuisset, inditum iterum esse illi priseum Hebronis nomen. Cf. Jos. 15, 13.

5. *Bello oborto inter regem Elymaidis et quinque Cananaeorum principes, diripitur Sodoma, et Lotus captivus abducitur. Abrahamus, hoc audito, victores aggressus omni praeda exiit et Lotum liberat. Melchisedecum decima praeda donat, cetera Sodomae regi restituit.* Cap. 14.

Cap. 14, 1. Hunc Vs. LXX. recte vertunt: Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς Ἀμαρφαὶ βασιλέως Σενναὰρ, Ἀριώχ βασιλεὺς Ἑλλά-σάρ ἐποίησαν πόλεμον κ. τ. λ. Nam Amraphelis mentio inservit hic designationi temporis, quo haec gesta sunt. Foederatorum regum praecipuus, cui reliqui auxilium tulerunt, fuit Cedorlaomerus coll. Vs. 4. Vid. *Alterthumsk.* I. 1. p. 300. 304. Pro מֶלֶךְ-שְׁנַעַר Onkelos posuit מֶלֶךְ בָּבֶל *rex Babelis*; nam שְׁנַעַר tractus fuit circa Babelem; 10, 10. Nomen regis Ellasar, אֶרֶץ, postea etiam haud inusitatum, gessit praefectus quidam militiae

Dan. 2, 14. מֶלֶךְ סַמְמַאֲחַס Symmachus et Hieronymus *Pontum* interpretantur. MICHAELIS cogitavit de *Punda*, urbe Babyloniae a Ptolemaeo memorata, et de Euphrate Tigrideque magnam Babyloniae partem Augusto mense maris in modum inundantibus, unde Ponti regio dici potuerit. Sane Babyloniae confinem tractum aliquem nomen Ponti tenuisse, suadet et hoc, quod Jonathan h. l. et supra 11, 2. pro שְׁנַנְרָא posuit רְפוּנְטָמוֹס אֶרְעָא. Sed pro מֶלֶךְ סַמְמַאֲחַס habet הַלְשָׁר, quod nom. est provinciae aut loci haud procul remoti, quod extat Jes. 36, 12. et 2 Reg. 19, 12. הַלְשָׁר scribitur. עֵילִם esse *Elymaidem* vix dubium; vid. ad 10, 22. Elymaeorum reges tunc temporis Asiae potentissimos fuisse, ex iis, quae hic narrantur, colligi potest. Qui hoc Vs. ultimo memoratur, *Tidhal*, vocatur מֶלֶךְ הַגּוֹיִם *rex gentium*. Intelligi videtur Galilaeae rex, ut Jos. 12, 23., qui in officio manserit, atque ex foedere Cedorlaomero auxilium tulerit. Galilaeam enim constat הַגּוֹיִם הַלִּיל vocari, vid. Jes. 8, 23. Matth. 4, 15. Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, quia multae et variae gentes in ea habitabant. 1 Mac. 5, 15. Γαλιλαία Ἀλλοφύλων. Cf. et Strabo L. 16. §. 34.

2. 3. Haec quinque oppida sita erant, ubi nunc *mare mortuum* est. הַיָּא-צֵעַר haec nunc dicitur *Zoar*. Haec formula saepius occurrit, ubi veteri nomini novum additur; vid. Vs. 3. — 3. כָּל-הַשְּׂדֵיִם *Omnes illi iungebant se ad vallem Siddim*, i. e. copias ibi coegerunt. עֵמֶק שְׂדֵיִם Onkelos et alii vertunt *planities agrorum*, quasi שְׂדֵיִם sit Plur. nominis שְׂדֵה, qui vero שְׂדֵיִם esse deberet.

Rectius alii interpretantur *rectitudines* (coll. Arab. رَسْو, in Conjug. 10. *rectus fuit*), ut *vallem, rectitudinem*, i. e. planam planitiem significet, ut Vs. 17. עֵמֶק שְׂדֵה. הַיָּא הוּא יָם הַמֶּלַח *Hoc est mare salis*, salsum, a summa aquarum ejus salsedine ita dictum; cf. ad 19, 25.

4. *Servierunt Kedor-Laomero*, i. e. vectigalia ei solverunt; 2 Reg. 18, 7. מָרְדוּ — וְיִשְׁלַשׁ non vert. *et tredecim annos rebellaverunt*. LXX. recte: τῶ δὲ τριεκαίδεκάτω ἔτει. Similis phrasid Exod. 20, 11. Alias dicere solent Hebraei: שְׁלֹשׁ-עֶשְׂרֵה בַּשָּׁנָה שְׁלֹשׁ-עֶשְׂרֵה שָׁנָה *anno decimo quarto*. מָרְדוּ *rebellarunt*, i. e. defecerunt in vectigali solvendo.

5. אֲשֶׁר אִתּוֹ *Qui cum eo*, sc. foederati erant. רַבְּאִים LXX. γίγαντας. Sane nomen Hebr., quod *mortuos*, s. potius *manes* notat, e. e. Jes. 26, 14. 19. inditum constat gentium Cananacorum alieui, hominibus magnae staturae haud dubie insigni, vid. Deut. 2, 11. Manes enim vita praedita corpora longitudine multum superant, unde et in fabulis *manes ingentibus gaudent simulaeris*. Cf. Virgil. *Aen.* 2, 772. 73. Seneea in Thyeste: *Saepe simulacris domus attonita magnis*; et in Oedipo: *Simulacra virum majora viris*. Rephaeos inter eos populos fuisse, quorum fines Israelitis daturus erat Deus, patet ex 15, 20. Eos sedisse Moses dicit h. l. in עֲשָׂתָרוֹת קַרְנַיִם, quae urbs erat Basanitidis in tribu Manasse, Jos. 13, 31. Annis 400 post Abrahamum regem habuit Ogum, corpore immanem,

Deut. 3, 11. Nom. urbis Judaei duxerunt a *cornibus*, quod sita fuerit inter duos altissimos montes, quorum extrema cacumina referebant cornua. Alii a *gregibus cornutis* nomen arcessunt; vid. Deut. 7, 13. עֲשָׂרֹתָ צֹאן *foetus gregis*. — וְנֹזִים, qui nusquam alias in V. T. reperiuntur, veteres etiam pro gigantibus habuisse videntur. LXX. ἄθρη ἰσχυρά, Onkelos, Syrus et Samaritanus *fortes verterunt*. MICHAELIS conjicit וְנֹזִים coll. Arab. زُرِّيَّةٌ, *breves*

et *crassos homines* notare ita ut, punctis בָּהֶם mutatis in בְּהֶם, sensus sit: *profligarunt Gigantes in Astheroth Karnaim, et brevioris, medioeris, staturae homines, qui inter illos erant*. LXX. etiam ἀνα ἀνθρώπων. Sed הֶם est Nom. propr. significans Zuzacorum sedem antiquam eamque in Ammonitarum solo; nam Zuzaci Moabitas inter et Amoraeos, Gileaditidis, vel Basanis, incolas recensentur, ad occidentem maris mortui. Qui tertio loco nominantur, אֵמַאִים *Emaeos*, dicit ipse Moses Deut. 2, 10. in Moabitarum regione, antequam eam Loti posterius occupassent habitasse, et Gigantes fuisse. אֵמַאִים sonat *terribiles*. בְּשָׂרָהּ בְּקִרְיָתָיִם in *planitie urbis Kirjathaim*; nam שָׂרָה

Chaldaeis est *aequum esse* et Arab. سَوَاءٌ *aequale*, rectum. Quum autem tres civitates Kirjathaim in V. T. commemorentur, primam, Sihonis, regis Emoraeorum, Rubenitis per sortem data, Num. 32, 33., in montanis posita, Jos. 13, 17. 19.; secundam, in Moabitide sitam, Jer. 48, 1. 20. 21. Ezech. 25, 9.; tertiam, in sorte tribus Naphtali, 1 Chron. 6, 61.; ejus hic mentio facta, videtur esse Moabitica, illa scilicet, quam ante Israelitarum egressum, Emaeis veteribus colonis ejectis sibi belli jure vindicaverunt Moabitae.

6. שֵׁעִיר — וְאֵת *Et Choraeos in montibus eorum*, videlicet *Seir*. Choraei sunt Troglodytae (nam הַזֹּר est *foramen*, τρώγλη), qui in montibus nunc desertis, quos olim Idumaei coluerunt, ante eos habitabant. Choraei et Deut. 2, 12. montana Seir tenuisse olim, sed ab Edomitis inde pulsati dicuntur. Seir vero recentius nomen videtur illis montanis tum demum, postquam Edomitae illa occupassent, in usum. Nam שֵׁעִיר i. q. עֲשִׂיר i. e. *hirsutum* denotat; quod erat nomen auctoris gentis Edomitarum. עַד אֵיל בְּאֶרֶן *usque ad planitiem s. campestriam Pharan*. LXX. et Syrus אֵיל (i. e. אֵילֹן) vertunt *terebinthum*. בְּאֶרֶן pars est desertae Arabiae ad Idumaeae montes usque porrectae, in qua Ptolemaeus *Pharanitas* collocat. Adhuc Hieronymi temporibus urbs quaedam *Pharan* in ea regione extitit. Mansit huic valli nomen illud usque hodie. Abest ab urbe *Sues* 24 miliaria. Cf. NIEBUHR *Reisebeschr.* P. I. p. 240. — אֲשֶׁר עַל-בְּרֶךְ הַיַּרְדֵּן *quae contigua deserto, sc. Arabiae, in quo Israelitae Aegypto egressi habitaverunt*.

7. וַיָּשֻׁבוּ *Et redierunt*. Videntur a septemtrionibus in austrum progressi, initio facto a Basanitide, unde trans Jordanem iter facientes, cum in Idumaeam pervenissent, ad septentrionem, per or-

tum Circumacto agmine, rediisse. עין משפט propr. *fons iudicii*; sic dici putant plures hunc locum a severo illo iudicio, quod contra Mosen et Aaronem pronuntiavit Deus, Num. 20, 12. Verum עין משפט fuisse vetus loci nomen, inde patet, quod novum, tum, cum haec literis mandata sunt, magis notum nomen *Cadesch* subjungitur, ut supra Vs. 2. Pro קרש Onkelos h. l. et 16, 14. Num. 13, 26. 33, 36. posuit רקם, *Josepho Αρεξέμ*, quam refert esse Petram, Arabiae petreae, Palaestinae australi confinibus, metropolim. Vid. RELANDI *Palaest.* p. 931. Ut reges confederati Seirem ex Moabitudine peterent, oportuit eos haud procul ab hoc loco transire, quum fuerint ad ortum Idumaeae, ad austrum maris mortui. Vid. Num. 13, 26. 33, 36. 37. Deut. I, 2. העמלקי — ויבו, *Profligaruntque totum agrum Amalekitarum*, i. e. incolas illius regionis, quam postea occupaverunt Amalekitae, inter Aegyptum et Canaan. Amalek enim longo post tempore natus est, 36, 12. וגם את האמרי *Et Amoritatus quoque*. Vid. 10, 16. המר היושב בהצצון — המר *qui Chazazon Thamar incolebant*, recentiori nomine עין גדי *Engedi*, i. e. *fons capri*, 2 Par. 20, 2. Nom. compositum הצצון-המר ex Arab. dialecto interpretantur *locum irriguum palmis frequentem*. *Plinius Hist. Nat.* 5, 17. *Engadda est oppidum secundum Hierosolymis, fertilitate palmetorumque nemoribus.*

8. 10. ויצא *Exiit rex* etc. copiam scil. pugnae facturus, ut saepe יצא sumitur, ut 2 Sam. 11, 1. *Vertente anno, quo tempore egrediuntur reges se. ad bellum gerendum.* — 10. המר — המר *Vallis Siddim putei putei bituminis*, h. e. repleta erat puteis bituminis. Repetitio ejusd. vocis multitudinem designat, ut Ex. 8, 14. Jud. 5, 12. 2 Reg. 3, 16. De המר vid. ad 11, 3. שמה — וינסו *fugeruntque rex Sodomae et Gomorrhae et ceciderunt ibi*. Bituminis s. naphthae fontes longi atque errantes ingens fugientibus impedimentum objiciebant. Simili modo in regione prope Baku ad mare Casp. nonnullis in locis tanta vi ex terrae rimis ebullire solet, ut nonnunquam aditus sit periculosus. KAEMPFER in *Amoenitatt. exotic.* Fasc. 2. relat. 2. §. 6. de his fontibus dicit: *fissurae erant mire angustae, non ultra pedem palmumque hiantes, breviores aliae et in hemicyclum ductae, aliae longo et incurvo flexu delirantes*; qui locus optime hunc Vs. illustrat. ויפלו *Ceciderunt*, nec tamen perierunt, Vs. 17. 21. והנשארים הרה בסו *Et reliqui, qui e proelio evaserant, fugerunt ad montem*, ad montana.

11. 12. ויעמרו — ויקחו *Et ceperunt*, se. victores (ut apparet ex iis quae sequuntur), *omnes facultates Sodomae et Gomorrhae*. Decet Nominativus. LXX. ελαβον δε την ιππον πασαν την Σοδόμεων και Γομόρρας. *Legerunt רכש pro רכש, sed Vs. 12. recte αποσκευην vertunt.* אכלם *cibum eorum*, i. e. annonam et comestum. — 12. In priore Versus parte verba aliquatenus sunt inversa; nam verba בני אחי אברם debebant sequi vocem לזש. Recte LXX. ελαβον δε και τον Αωτ τον υιον του αδελφου Αβραμ, και την αποσκευην αυτου.

13. וַיָּבֵא הַפְּלִיט וַיָּבֵא *Venitque unus, qui ex proelio evaserat.* LXX. τῶν ἀνασσωθέντων τις. ה est hic pro Artic. indefinito (Deut. 18, 6, 1 Sam. 1, 4.) habendum, et *quidam*, aliquis reddendum. Voc. וְעַבְרֵי omnes fere Veteres ex Praepos. עֵבֶר *trans*, recte explicant, et putant Abrahamo hoc nom. inde datum esse, quod in Cananacam migraturus Euphratem trajecisset. LXX. περσάτης. Alii illud nomen ducunt ab *Hebero* (11, 14.) Abrahami abavo; vid. ad 10, 21. Sed vid. GESENI *Geschichte der hebr. Spr. u. Schr.* p. 11. וְהָם בְּעָלֵי בְרִית־אֲבָרָם *Et ipsi erant domini s. viri foederis Abram,* i. e. cum eo foedus inierant. LXX. συνωμόται, *conjurati.* Cf. Nch. 11, 18.

14. וַיִּרְקֵם אֶת־הַחֲנִיכִיו וַיִּרְקֵם *Frater, agnatus ejus.* *Et expedit instructos suos.* וַיִּרְקֵם *alias* (vid. not. Ps. 35, 3.), *gladios lanceasve e vaginis, thecis educere sonat, hic per metaph. milites in aciem velut ex umbratica vita educere valet.* Sic Arab. جَرَّ propr. *exiit, nudavit, evaginavit gladium; metaphorice: expeditum emisit agmen.* LXX., qui vertunt ἠρίθυσσε, fortasse וירד legerunt, quod ad דוּק *curiosius inspicere* referebant, ita ut *numerare* sit i. q. *lustrare.* הַחֲנִיכִים *instructi*, i. e. bello adsuefacti, usu armorum triti et exercitati. וַיִּרְדֵּם בֵּיתוֹ *Natos domus suae, vernas, in domo sua educatos.* וַיִּרְדֵּם עַד־דָּן *Et persecutus est sc. hostes, ad Danum usque.* Qui existimant, hanc esse urbem, quae Josuae temporibus id nomen consequuta est, quod a Danitis capta erat, et antea vocabatur *Laisch* s. *Leschem* (Jos. 19, 47. Jud. 18, 29.), ii haec a Mosis manu esse negant. Sed alii existimant, fuisse locum alium, a priori non remotum, ubi alter fontium Jordanis. Cf. *Joseph. Ant.* 1, 10, *B. Jud.* 4, 1. Si hoc verum sit, oportet Jordanis fontem, priusquam urbe Laisch novum nomen nancisceretur, dudum *Dan* dictum, deinde, cum Danitae ea loca invasissent, non fontem tantum, sed ipsam etiam urbem vicinam id nominis esse sortitam. Interdum contigit, locum eandem appellationem duabus diversis de causis esse sortitum; quod factum in puteo deserti Judaeae, qui *Beerscheba*, h. e. *puteus jurisjurandi*, ex duobus illis sanctis foederibus dicitur. Vid. 21, 31. 26, 33.

15. 16. וַיִּחַלֵּץ — וַעֲבָדוּ *Et divisus est sese super eos nocte, ipse et servi ejus; divisus copiis in eos cum servis suis irruit.* Accesserunt Abrami confoederati, uti e Vs. 24. liquet. וַיִּבֶם — הַזֹּבָה *Et percussit eos atque persecutus est eos usque ad Chobam, quo nomine Eusebii adhuc tempore villa (ζώμη) existit in tractu Damasceno.* Cf. et Judith 15, 5. Vid. *Alterthumskunde* I. 2. p. 289. מִשְׁמָאל לְדָמֶשֶׂק *Ad sinistrum Damasci, i. e. ad septemtrionem Damasci.* Oriens enim censetur anterior mundi pars, occidens posterior, unde meridies *dextra* pars mundi, septemtrio *sinistra* vocatur. Vid. *Alterthumsk.* I. 1. p. 136. sqq. — 16. וַיָּבֵא — הַגָּם *Et mulieres quoque et populum sc. השיב reduxit.* Perinde est, ac si di-

xisset: mulieres, universam denique plebem. Nam voce עם mulieres jam continentur.

17. 18. המלך — אל In vallem Schave, quae et regia vallis vocatur. Vallis hujus regiae mentio fit 2Sam. 13, 18. Videtur fuisse ad septentrionem Salemi, nam ex Damasco redeunti Abramo in aliam coeli plagam non obviam ire potuit Melchisedecus. — 18. Nom. מלכי-צדק, quod denotat regem justum, nonnulli volunt non huic regi proprium, sed titulum honorificum fuisse, quale Augustus. Verum tum scribendum erat: מלך צדק. Est vero haec Hebr. Nominum propr. indoles, ut cum componuntur e duobus nominibus, quorum prius est concretum, posterius abstractum, tum concretum recti, abstractum obliqui casus sit, et inseratur Jod, connexionis vim habens. Sic אברימלך 20, 22., אדני-צדק Jos. 10, 3. Cf. GESENI Lehrgeb. p. 520. Ab Hieronymo et in utraque Chaldaica paraphrasi, Jonathanis et Hierosolymitana nomini Melchisedeci additur: הוא בר נח hic est Semus, Noachi filius. Verum quod Hebraeos in hanc sententiam traxit, hoc fuit haud dubie, quod virum tam laudatum, et ipsi Abrahamo praclatum, noluerint e sua gente extraneum facere. Dicitur Melchized. מלך שלם rex Salem, quam quidem eandem urbem fuisse, quae deinde Jerusalem vocata est, vetus est opinio, in qua jam Josephus et Onkelos fuere. Sane Ps. 76, 3. Hierosolyma dicitur Salem. Sed et alia urbs שלם dici potuit, usitatissimo nomine, non poetico tantum. Potius bene congruit huic narrationi, quod dicit Hieronymus: „Salem fuit oppidum juxta Seythopolim, quod usque hodie appellatur Salem, et ostenditur ibi palatium Melchizedech, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnitudinem.“ Sita erat urbs Salem in tractu lacum Gennesaricum inter et mare mortuum, ad occidentale Jordanis latus. Gen. 33, 17. 18. Salem loci nomen esse est dubium. הוציא להם Produxit, attulit, panem et vinum; obtulit Abrahamo et servis ejus cibos, quibus se reficerent. Nonnulli hic de sacrificio cogitant, quod Melchizedecus Deo obtulerit; sed ejus nulla hic mentio fit. הוא כהן לאל עליון Is autem fuit sacerdos Dei summi. Apud antiquissimos populos rex simul erat sacerdos vel Pontifex. Vid. Virgil. Aeneid. 3, 80. Idem dicit Aristoteles in Polit. 3, 14. et Diogenes Pythagoricus apud Stobaeum Serm. 46. (Vers. lat.): Necessae est, perfectum regem imperatorem esse strenuum, et judicem, et sacerdotem.

19. 20. ויברכהו Bene precatus est ei, Abramo, gratulatus est ei de victoria in hostes parta, et fausta quaeque ei est apprecatus. LXX. εὐλόγησε. עליון — ברוך benedictus sit Abramus Deo summo, s. benedictus Dei summi, i. e. benefaciat ei Deus. ל ante אל refert benedictionem ad Deum auctorem, et per ab exprimendum, ut Prov. 21, 31. קנה שמים וארץ Qui possidet coelum et terram, i. e. dominus coeli et terrae. LXX. ὅς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Nec male, quum קנה Syr. quoque et Arab. et creandi

notionem obtineat; cf. not. Ps. 139, 13. — 20. בְּרִיךְ אֱלֹהֵינוּ *Benedictus sit Deus supremus*, i. e. laudetur Deus, gratiae ei agantur. וְנָתַן-לוֹ לֶחֶם לְאִשְׁרָיִם LXX. recte: ὅς παρέδωκε, qui tradidit. וְנָתַן-לוֹ לֶחֶם לְאִשְׁרָיִם *Deditque Abrahamus ei Melchizedeco, decimam ex omnibus*, sc. quae e proelio reduxit; *decimam praedae partem*. Plures antiquitatis populi haud raro decimam de praeda partem diis sacrarunt. Decimis de praeda Melchizedeco solutis, non modo gratiam ei rependit Abrah., quod cum muneribus et faustis precationibus exceperat, verum et publice declaravit, se illum tanquam unius veri Dei sacerdotem agnoscere et venerari.

21. 22. *Dixitque rex Sodomae Abramo: הֲלוֹ-לִי הַנַּפְשׁוֹת da mihi animas*, i. e. homines Sodomitas, quos reduxisti. נַפְשׁוֹת (vid. not. 12, 5.) hic *captivi*, qui a servis multum non differebant, quippe quos victor vendere, si vellet, poterat. וְהָרַכְשׁ קָח-לָהּ *Opes vero tibi sume*. Ex jure belli illorum temporum ea, quae rex Sodomitarum in pugna amiserat et Abrah. hostibus rursus eripuerat, videntur Abrahami possessio facta esse, ita ut non oportuerit eum illa regi Sodomitarum, licet socio et amico, restituere. Vid. MICHAELIS *Mos. Recht*, P. 3. p. 251. — 22. הֲרַמְתִּי יְרֵי *Sustuli manum meam*. Jurantium est gestus, qui Deum testem advocantes, eum veluti manu ad coelum, sedem ejus, porrecta, digito ostendunt. Vid. Deut. 32, 40. Ez. 20, 5, 6. Dan. 12, 7. Apocal. 10, 5. 6. *Aeneid*. 12, 195 — 97. אֵל-יְהוָה *Ad Jovam Deum summum conditorem coeli et terrae*. Videtur Abrah. de industria his verbis uti, ut Melchizedeco, qui tunc aderat, et iisdem verbis antea erat usus, ostenderet, eum a se eundem Deum, ejus ille sacerdos esset. אֵל עֲלִינוּ i. q. יְהוָה.

23. 24. נַעַל — אִם *Si a filo usque ad corrigiam calcei quicquam sumam*, sc. τὰδε ποιήσῃ μοι ὁ θεός, καὶ τὰδε προσθῆνῃ (1 Sam. 25, 22.). Particula אִם in iurejurando usitata, elliptice ponitur; *quodsi hoc fecero*, sc. Deus me male perdat, *hoc et illud mihi faciat*, ut 1 Sam. 14, 44. plene dicitur. Corrigiae notant rem vilissimi pretii. Sensus: *ne vilissimum quidem de his omnibus, quae tua sunt, accepturus sum*. Voc. חַטָּם, *filum*, sunt qui intelligant de vestimentis ex ea materia factis (veluti צֶמֶר et פִּשְׁתָּהּ, *lana et linum* Hos. 2, 5. [al. 7.] pro vestimentis; אֲשָׁר, *filum, funiculus*, Prov. 7, 16. pro *tupetibus*), ut adeo res pretiosae indicentur, quae veteribus inter divitias erant, et sensus sit: *non a rebus pretiosioribus usque ad vilissima quaevis*. Sane constructione phrascos per Partic. ו sequ. עַר majora minoribus, e. e. Jon. 3, 5. Esth. 1, 20., opponi solent. — 24. Voc. בְּלִיעָרֵי fere reddunt *praeter, praeterquam*. Sed compositum est ex בַּל *nihil, non*, et יַר *ad, usque ad*; vertendum igitur: *non s. nihil ad me*, sc. perveniet; *tantum quod comederunt pueri*, rel. הַנְּעָרִים *juvenes*, servi illi quos in proelium duxit, quemadmodum et 2 Sam. 2, 14. 1 Reg. 20, 14. milites eo nomine designantur.

6. Deus Abrahamo sobolem promittit, foedus cum eo init terramque Cananaeam post quadringentos annos propriam posterorum ejus futuram docet cap. 15.

Cap. 15, 1. **בַּמַּחֲזָה** *In visione*, quod perinde esse videtur ac **בְּמַרְאֵה הַלַּיְלָה** *in visionibus noctis*, 46, 2. Cf. et 15, 12. 13. 28, 12. 13. sqq. 20, 20. 31, 24. **אֲנִי מָגֵן לְךָ** *Ego sum clypeus tibi*, i. e. praesidium s. praesidio adversus omnia pericula; Ps. 3, 4. Nonnulli Hebraeorum haec verba Dei Abrahamum confirmantis eo spectare tradunt, quod timuisset sibi ab illis regibus, quos bello erat aggressus, aut eorum propinquis, ne rursum collectis copiis redirent in terram Cananaeam. **שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד** *Merces tua multum* (nam Inf. Hiph. Verbi **רָבָה** adverbialiter usurpatur) *valde*, se. copiosa admodum erit. LXX. ὁ μισθός σου πολὺς ἔσται σφόδρα. Alii reputant **אֲנִי**, *ego*, inquam, *sum merces tua*, egregio sensu, quasi se Deus significet ipsius amplissimam mercedem futuram, sicuti Deus Levitarum *haereditas* et *pars* dicitur Num. 18, 20. Deut. 18, 2. Cf. Jos. 18, 7. et not. ad Ps. 16, 35.

2. 3. **עֲרִירִי מָה** *Quid mihi dabis? sine prole ego ex hac vita discedam*. Sub mercede enim Abrah. majores divitias intelligebat, quibus, liberis carens, haud admodum indigere se existimabat. **וְאֲנִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי** *orbis ego discedo s. discedam*. LXX. ἀπολύομαι ἄτεκνος. Sane de discessu ex hac vita saepius, ut Ps. 39, 14. 58, 9. dicitur. H. l. tamen **אֲנִי הוֹלֵךְ** valere videtur: ego vitam traduco, vivo, sum. Sic Jer. 6, 28. **הַלְכֵי רַבִּיל** *incedentes obtretractores* notat, qui tales sunt. Quod sequitur **בֶּן-מִשְׁקָ בֵּיתִי**, praeter LXX., qui ὁ δὲ υἱὸς Μάσεω τῆς οἰκογενεῦός μου, *hic autem filius Masecae, vernaculae meae, et Syrum, qui reddidit: et Elieser Damascenus, filius domus meae, haeres est mihi*, reliqui veteres omnes de *procuratore domus Abrahami* intellexerunt. Propriam vero nominis **מִשְׁקָ** significationem alii referunt ad **שׂוֹק** s. **שָׂקָה** *discurrere, discursitare*, ut **בֶּן-מִשְׁקָ** sit *filius cursitationis*, i. e. procurator domus, qui ceteris servis praestat, vel quod ad eum omnes currunt, ad mandata ab eo accipienda, vel quod ipse per omnes partes domus currit, ipse omnia inspecturus. Alii tamen rectius **מִשְׁקָ** illustrant

ex Arab. **مَشَقَف**, propr. *pectinare, carminare, polire*, metaph. *diligenter et nitide curare* (مشقة cura), ut **בֶּן-מִשְׁקָ בֵּיתִי** *filius politionis domus meae* sit politor, procurator domus meae, qui universam domum administrat, curat et polit, et, ut ita dicam, sub suo pectine eam tam nitidamque servat. Sic *politores* et Latinis dicti sunt, qui agros curarent pectinarentque. Praeterea *procuratoris* significatio huic loco appime est apta; nam in ingenti servorum numero, qualem Abrah. habuit, vix dubium est, quin unus esset, qui ceteris praecerat. Sic Josephus Potipharis heri familiae praefectus fuit, 39, 4. 22., et ipse libertatem naetus procuratorem habuit, 41, 1. Procurator ille vocatur **דַּמִּשְׁקָ**, *Damasco oriundus*, ut subauditur **אִישׁ** s. **בֶּן**, *homo s. filius Damasci*. Urbs vero Da-

mascus, ut h. l. patet, antiquissimis terrae urbibus est adnumeranda. Cf. *Alterthumsk.* I. 2. p. 284. Conqueritur ergo Abrah., quod alienigenae, non proprio filio, domus suae curam committere bonaque sua relinquere cogatur. — 3. בן-ביתו יורש אותי *Filius domus meae*, verna, i. e. Eliezer, aut alius ex meis domesticis, quasi diceret, ילדו ביתי, ut 14, 14. Lotum haereditate exclusit; unde colligere licet, moris tunc fuisse, ut, si quis sine prole decederet, verna familiae praefectus haeres ipsi fieret.

4. 6. יִרְשָׁהּ — אֲשֶׁר *Qui egreditur e visceribus tuis*, i. e. filius, qui nascetur ex te, haeres tibi erit. LXX. Ὅς ἐξελεύσεται ἐκ σοῦ, οὗτος κληρονομήσει σε. — 6. וַיִּחַשְׁבֶּהָ לוֹ צְדָקָה *Imputavit ei hoc justitiam*; fidem Abrahami pro egregio religionis et pietatis argumento accepit. Facta enim est Abrahamo haec promissio eo tempore, quo parum verisimile erat cum liberis habiturum, eum jam annum 80. superasset. צְדָקָה, ut δικαιοσύνη saepe est pietas, religio; Rom. 4, 3. sqq.

8. 9. וְכִי אֵרְשָׁהּ *Unde vero cognoscam, me illam possessurum?* Abrah. non dubitavit de divina promissione. Tribuit autem scriptor Abrahamo hanc interrogationem nullum alium in finem, nisi ut viam sibi pararet ad eam, quam proferre voluit, narrationem de foedere, quod Jehovah cum Hebraeorum progenitore inierit, atque de mira praedictione eorum, quae illius posteris evenitura essent. Hujusmodi oraculis et praedictionibus multum tribuebant Hebraei ad gloriam suam extollendam. — 9. עֲגֻלָּה מִשְׁלֹשָׁה *tres vitulos*; plurimi vero rectius: τριετίζοντα, triennem s. trimam. Vid. Jes. 15, 5. Deus autem voluit animalia trima, quia tali aetate in pleno robore et vigore aetatis sunt. גֹּזֵל *pullum* quidem et aliarum avium, sed potissimum columbini generis significat.

10. Quae haecenus narrata sunt, videntur gesta in visione, cujus descriptio Vs. 9. desinit. Abrah. vero expergefactus animalia ista cepit et discerpsit. וַיִּבְחַר אוֹתָם בַּחֶרֶץ *Et dissecut ea in medio*. Verb. בָּחַר, dissecut non nisi h. Vs. occurrit, unde nom. בַּחֶרֶץ pars dissecta, hoc Vs. et Jerem. 34, 18. 19. et separatio Cant. 11, 17. Cf. Arab. رَشَعْتُ resecut et بَطَرَ fidit. וַיִּסֵּחַ אִישׁ-בְּחָרוֹ *Ac posuit virum segmenti sui*, i. e. unumquodque segmentum, לְקַרְאָהּ רֵעִיהָ *ex adverso socii sui*, i. e. alterius. Sic Hebraei viri et feminae nomen, socii et sociae, fratris et sororis, usurpant de unaquaque re mascul. aut femin. generis, quae alteri adjungitur. Dicitur, Abrahamum partes animantium dissectas altrinsecus posuisse, ita ut quaeque alteri ex adverso responderet; singulas singulis opposuit. LXX. καὶ ἔθηνεν αὐτὰ ἀντιπρόσωπα ἀλλήλοις. Describitur ritus, quo foedera inter Hebraeos pangi solerent; cf. Vs. 18. Partes patientes per animalia dissecta transibant (Jer. 34, 18. 19.), quod innuebat, eos imprecari sibi, ut qui prior violasset foedus, non se-

cus caederetur ac perderetur, quam animal foederi adhibitum, caederetur. Credibile est, Abrahamum similiter inter partes victimarum diversarum transiisse, quamvis hoc Moses non discrete dicat. Ex Vs. enim 17. patet, Deum huic ritui simile quid fecisse. Ceterum ex hoc ritu vix dubium ortum esse phrasin פְּרִיהַ פְּרִיהַ *scindere foedus*. Sic antiquissimi Graeci: ὄρνια τέμνειν, *juramenta secare*, ἀντὶ τοῦ pactum jurejurando et divisis victimis sancire. II. 2, 124. Plutarchus in *Quaest. Romanis*: apud Boeotos est sacrificium, quo cane in duas partes discisso, per earum medium transire solent. Vid. d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 57.

11. 12. וַיֵּרֶד הָעֵיט עַל-חַפְּזֵיהֶם *Descendit autem avis rapax* (ab עֵיט *irruere*), quod collective sumendum est, involarunt aves rapaces, *super*, in *cadavera*, illa sc. segmenta. וַיִּשָּׁב אֹתָם *exsufflavique*, flatu abegit, *eas*, nam quia עֵיט collectiv. est pronom. Suffix., plural. ponitur. Quod volucres dissecterum animalium partes appetiisse narrantur, signum fortasse scriptor esse voluit hostium diversorum in Israelitas incursantium, sed facili opera abigendorum.

— 12. וַיְהִי הַשָּׁמֶשׁ לְבוֹא *Et factum est, sol ad occidentum*; cum sol ad occasum vergeret. וַיְהִי non est ad הַשָּׁמֶשׁ referendum, sed fertur in totam sententiam, ut Vs. 17.; quasi ita הַשָּׁמֶשׁ הָיְתָה כְּאִשֶּׁר הָיְתָה לְבוֹא *cum esset sol ad ingrediendum*, i. e. occidentum; loquuntur enim Hebraei de solis occasu vulgi et poëtarum more, quo videtur et putatur immergi Oceano, unde et cum oritur, verbo יָצָא *exeundi*, utuntur, quod ex Oceano videatur egredi. וַתִּרְדָּמָה נַפְּלָה עַל-אַבְרָם *Et sopor incidit super Abrahamum*. LXX. ἐκστασις ἐπέπεσε τῷ Ἀβραμ. Apposite ad rem; neque enim sopor naturalis hic erat, sed a Deo immissus. וְעָלְיוֹ וַהֲבָה — *Et ecce terror, obscuritas*, caligo, *magna cadens*, cadebat, *super eum*. Ejusmodi terror cum somno conjunctus divinas ἐπιφανεῖας cernentes invadere solebat; Job. 4, 13. sqq. 33, 15. Dan. 10, 9. Vid. et Iliad. 2, 41.

13. 14. לָהֶם — יָרֵד *Scito, posterōs tuos peregrinos futuros esse in terra non sua*; i. e. alicua, sc. Aegypto. וַיַּעֲבְדוּם *Et servient* posteri tui *uis*, incolis terrae peregrinae. Verbum ponitur plurale, quod יָרַע est collectivum, et affix. pro separato לָהֶם. Vid. GENSENII *Lehrgr.* p. 729. שְׁנָה — וַעֲפֹה *Et adfligent* sc. terrae alienae incolae, *eos per 400 annos*. Israelitae 430 annos in Aegypto commorati sunt, Exod. 12, 39., sed in oraculis numerus minor omitti solet. — 14. *Sed ego in eam gentem, cui servient, animadvertam, et denique cum magnis opibus illinc emigrabunt*. וְעָלְמִי *Ego judicabo*; puniam. Nam quum poenae antecedit judicium, ideo *judicari*, ubi de malis est sermo, etiam *punire* sonat; I Sam. 24, 16. Jes. 26, 9.

15. 16. וְאַבְתָּיָה — וְאַתָּה *Tu vero ad patres tuos ibis*; mortis περίοδος. Latini: *ire ad plures*, *ire in communem locum*. Apud Hebraeos finitimosque Aegyptios singulis familiis sua in montium cavernis erant spatiosa sepulera. Hinc phrases: *ad patres suos ire*, s. *colligi*. Aliis ejusmodi locutiones originem duxisse videntur ab opinione, animos mortuorum certa quaedam loca petitu-

ros, et unamquamque nationem et familiam seorsim ab aliis sedes habituras esse. Animis enim hominum, qui vitam futuram esse credunt, insita est cupiditas videndorum aut consanguineorum, aut popularium, qui famam egregiam reliquerunt. — 16. דִּרְוֹרָה הִנֵּה — *Et generatio quarta redibunt huc.* דִּרְוֹרָה generatio, aetas, homines eadem aetate viventes. Alii, ante דִּרְוֹרָה subaudito ב, vertunt: *in generatione quarta, τετάρτη δὲ γενεᾷ.* Qui vero quatuor has generationes ex communi generationis notione disterninare velint, eos erroribus implicari necesse est. Contextu enim docemur, voc. דִּרְוֹרָה hic de *longiore temporis spatio* capiendum esse (Arabs uterque interpr.: *جِيلٌ*, גִּיל) et *seculum* valere. Nam Vs. 13. numerantur

quadringenti anni, per quos Israelitae in Aegypto sint habitaturi. Cf. not. ad Ex. 12, 40. הִנֵּה בִי — *Improbitas enim Amoraeorum non perfecta est huc usque*, i. e. nondum ad summum pervenit, sic ut a Deo amplius non sit toleranda. Amoraeis reliquae omnes Palaestinae gentes indicantur, quarum nomina omnia raro simul ponuntur.

17. וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָהָה *Et fuit, sol iverat*, i. e. postquam occidisset. Minus recte LXX. ἐπεὶ δὲ ὁ ἥλιος ἐγένετο πρὸς δυσμὰς, *quum sol ad occasum vergeret*, quod Vs. 13. erat לָבוֹא בָּאָהָה non est Particip., sed 3. Praeter. fem.; sequitur enim וַיִּצְלְטָה הָרֶגֶה *et densa caligo erat.* LXX. φλόξ ἐγένετο, quasi לַהֲבָה flamma legisent. הַאֵלֶּה — וַיְהִי *Et ecce! clibanus fumans et fax ignea, quae per partes illas animalium dissectas transibat; Dei praesentis ac foedus cum Abrahamo ferientis indicia* (Similiter Ex. 19, 18. 20, 15.). Sunt, qui h. l. *forname* significari putent Aegyptiacam servitutem, quae Deut. 4, 20. Jer. 11, 4. *fornax ferrea* dicitur, *face* vero liberationem, coll. Jes. 62, 1. Quae tamen aliena videntur ab h. l., ubi clibanus et lampas inter victimas transeunt, quemadmodum, qui foedus ineunt.

18. וַיִּפֹּל — בְּרִיחַ *Cecidit, pepigit, Jova cum Abrahamo foedus; vid. not. Vs. 10.* Foedus est hic i. q. promissio, vid. ad 6, 18. Promittit vero Deus hic Abrahamo, se ejus soboli possidendum daturum omnem illum terrarum tractum, qui מִמְּהַר מִצְרַיִם *inde a flumine Aegypti ad fluvium magnum, Euphratem*, usque porrigitur. *Flumen Aegypti* sine dubio est Nilus. Jos. 13, 3. terminus terrae Israel. fluvio שִׁיחַוֵּי describitur, ejus fluvii Jes. 23, 3. Jer. 2, 18. mentio fit, quem Jesajas mox יַאֲזֵר vocat, quo nomine Nilus intelligitur. Numquam quidem Israelitae fines suos protraxerunt ad Nilum. Laxius tamen Euphrates et Nilus, duo nobilissima flumina tamquam extremi terrae Hebr. termini sibi opponuntur Jes. 27, 12. Jer. 2, 18. Praeterea Davidis tempore Salomonisque, reges inter illos fluvios positi aut omnes, aut plerique regum Hebraeorum vectigales fuere; 2 Chron. 9, 26. coll. 2 Sam. 8, 3. Ad Euphratem vero jam ante Davidem termini terrae Israel. exporreeti erant. Mons

enim Gilead, qui in potestate Israelitarum semper fuit, Gileaditidi nomen impertiens, Euphrati fuit quam Jordani propior. Sauli tempore ad Euphratem ipsum Israelitae transjordanenses fines suos protulerunt; vid. 1 Paral. 4, 9. 10. Antequam ergo Davides regnum capesserat, tres ultra Jordanem tribus desertis Arabiae usque ad Euphratem potiti erant, libere per illa greges pascentes, aliosque idem facere vetantes. Palmyra autem s. Thadmor, quae urbs diei tantum itinere ab Euphrate aberat, a Salomone aut condita aut munita erat. 1 Reg. 9, 13. 2 Paral. 8, 4.

19 — 21. Qui his Vss. nominantur populi, veteres Palaestinae incolae erant. **הַקְּנִיזִי** *Kenaei* in meridionali tribus Judae tractu habitabant. 1 Sam. 27, 10. 30, 29. *Kennizaeorum*, **הַקְּנִיזִי**, nomen deletum esse videtur in eo temporis intervallo, quod inter Abrahamum et Mosen intercessit, quum Josua nullam eorum mentionem faciat. **הַקְּדִמֹנִי**, *Kadmónaeos* sunt qui putent eosdem ac *Hevaeos* esse, qui 10, 17. inter Cananacos recensentur. Dicti fuerint Orientales, quod, uti Jos. 11, 3. Jud. 3, 3. dicitur, occuparunt montem Hermon, quae pars erat terrae Cananaeae maxime orientalis. — 20. De *Chittaeis* vid. ad 10, 15., de *Pherizaeis* ad 13, 7., de *Raphaeis*, 14, 5. — 21. De *Amoraeis*, *Girgesaeis* et *Jebusaeis* vid. ad 10, 15. 16. *Cananaeis*, qui hic discrete nominantur, sensu strieto intelligenda est gens ea, quae in regione Sichemi habitaverat; vid. ad 13, 7.

7. *Sara sterilis Hagaram Abramo pellicem dat, ab ea gravida spernitur, maleque ancillam habet. Hagara fugit, sed ab angelo jussa domum redit, et Abramo filium parit.* Cap. 16.

Cap. 16, 1. 2. Nomen **הַגְּרִי**, quod Arabibus notat: *discessit a suis, de regione in regionem migravit*, uti fit propter persecutionem, ancillae, quum natu Aegyptia esset, haud ereditabile est, a parentibus inditum fuisse; sed eognomen est a fati desumptum. — 2. **מָלְרָה יְהוָה מְעַרְנִי** *Occlusit me*, i. e. uterum meum (20, 18.) *a pariendo*, impedit me Jova ne pariam. **אִלֵּי אֲבִנָה מִמֶּנָּה** *Forsan aedificabor ex ea*. LXX. *ἵνα τεκνοποιήσομαι ἐξ αὐτῆς*, *ut habeam filios ex ea*. Liberos tanquam aedificium parentum sistit *Plautus* in *Mostellaria*. Aet.-I. Se. 2. Vs. 38. sqq. et ef. Exod. 1, 21. Deut. 25, 9., quibus locis de liberis procreandis eadem metaphorica loquendi formula usurpatur. Ceterum patet ex hoc loco et 30, 3., heram, quando ancillam viro permittebat, liberos, quos illa peperit, tanquam suos habuisse. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 142.

3. 4. *Sunsit Sara, Abrami uxor, Hagaram, ancillam suam, פָּנִינָן — מִקֶּץ a sine decem annorum*, i. e. exactis decem annis, *ex quo Abramus in Cananaea consederat*, eum Abramus 85. et Sara 75. annos esset nata, coll. 12, 4. 17, 47. Consilium Sarae et Abrami obsequium ex impatientia manasse videtur, cum post longam expectationem promissionem divinam non impletam cernerent. **וַתִּתֵּן לְאִשָּׁה** — *Deditque eam Abramo, viro suo, ei* (videtur abesse **לְהוֹיָה**

ut esset ei) in uxorem. In servitute tamen mansit Sarae obnoxia. Uxor tantum fuit *usuraria*, ad prolem dumtaxat suscipiendam. — 4. וַתִּקַּל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ *Vilis fuit hera ejus in oculis ejus*, sprevit heram suam. Credebat enim, se Sara gratiorem esse futuram Abrahamo, et herae imperiis subtracturam se, quod ei prolem paritura esset.

5. Verba וְעָלִי עָלַי חַמְסִי varie exponunt. LXX. ἀδικοῦμαι ἐν σοῖ. Hieron.: *iniquè agis contra me*. Onkelos: לִי עֲלָה *lis*, contentio, *mihi contra te*, causam habeo, eurus de te conquerar. Alii על ex Arab. vert. *debitum, officium*, atque explicant: *injuria, quae mihi fit, tibi incumbit*. Alii: *injuriae mihi factae poena sit in te*. חַמְסִי enim saepe poenam violentiae et injuriae denotat, ut Judic. 9, 24.; על vero, et Arabicum على, poenam ineumbentem. Similis phrasis occurrit Jerem. 51, 35. Nos sensum haud dubitamus hunc esse: *injuria, quae mihi infertur, tibi ineumbit; tu in culpa es, qui eam tolerare et defendere videaris, cum ad tantam illius insolentiam taces*. וְיִבְיִיחַ — יִשְׁפֹּט *judicabit Jova inter me et te*, i. e. an te haec pati mihi fieri debeat, judicabit Deus, et delinquentem aut me, aut te plectet. Integra loquutio exstat I Sam. 24, 16. Vid. et Jud. 11, 27.

6. 7. וַתַּעֲנֶה שָׂרַי *Et afflixit eam Sara*, i. e. male eam habuit, durius tractavit. LXX. καὶ ἐδάκρυσέν αὐτὴν Σάρα. — 7. וַתִּמְצָא שָׂרַי — *Et offendit eam Jovae angelus ad fontem aquae in deserto*. Hic nuntius, s. angelus Jovae, Vs. 13. Jova vocatur. Ita saepius hisce in libris Jova et Jovae angelus, i. e. symbolum illud visibile, quo Deus sese hominibus conspiciendum praebuit, promiseue usurpatur; cf. Ex. 3. אֶל-הָעֵינַן *Ad fontem illum*. הַזֶּה ante עֵינַן demonstrativum esse videtur, ut certus quidam et notus fons indicetur. Infra Vs. 14. dicitur בְּאֵר *puteus*, ut distinguatur a fonte e rupe, aut in terrae superficie fluente. Verum fons et puteus haud raro confunduntur, vid. 24, 11. 13. 16. שָׂרַי est *Pelusium* ad Nili ostium, teste *Josepho Ant.* VI, 7, 3. Desertum autem ante Senuam hodie dicitur *Dschofar*. Saadias: *in via Hedschrae el-Hedschas*, provinciae Arabiae Palaestinae australi conterminae. Cf. BUESCHINGII *Erdbeschr.* P. 5. p. 625.

11. 12. וְקָרָאתָ שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל *Et vocabis nomen ejus Ismaël*. Vid. Vs. 15. Tam a matre, quam a patre, nomen liberis imponi solebat; 29, 32. sqq. 37, 3. 4. יִשְׁמָעֵאל designat: *audit Deus*, sc. querelas, preces, quas fudit Hagara. — 12. וְהָיָה פָּרָא אִדָּם *Et ille erit onager homo*, i. e. praeditus indole onagri פָּרָא est *onager*, qui et עָרוּר vocatur, vid. Job. 39, 5. Frequens invenitur illud animal in Tartariae, Syriae et Arabiae desertis. Mougoli *Dsiggetai* h. e. *longas habens aures (Langohr)* vocant. Medius est hic ἡμίονος inter equum et asinum; sed pulchrior et procerior vulgari asino. Nomen accepit a celeritate; nam פָּרָא Chaldaeis est *currere*, et עָרַר (unde alterum nomen עָרוּר) *fugit, aufugit*. Fugiant enim

ouagri hominum adspectum, nec mansueferi ullo modo possunt. Apte igitur Ismael et ejus posteri, Arabiae deserta occupantes, onagris comparantur. Ejusdemmodi comparationes vid. Job. 11, 12. 24, 5. Hos. 8, 9. Nomadum Arab. mores describit *Amm. Marcell.* 14, 10. בַּיָּדוֹ — בְּיָדָיו *Manus ejus in omnes et omnium manus in eum*, i. e. omnium adversarius erit, eumque vicissim omnes infestabunt. Ismaelitae, s. Arabes adhuc hodie Arabiam omnem et vicinarum regionum fines latrocinii infestos faciunt. In quoslibet, si impune possint eos spoliare, impetum faciunt, omnesque vicissim ab eis cavent. Vid. *d. a. u. n. Morgenland* I. p. 58. sqq. אֶל-יְשֻׁפֶן — יְעִל *Ad faciem omnium fratrum suorum habitabit*, i. e. fratribus suis ab Oriente. Hebraei enim cum situm regionis describere volunt, faciem ad orientem convertere solent, 25, 18. Jos. 15, 8. Constat, Ismaelitas regiones Hebraicis orientales inhabitasse, unde בְּנֵי-קָרָם *filii Orientis* vocantur; vid. not. Job. 1, 3.

13. Verba אֵל רָאִי recte Syrus: *Tu Deus visionis* (est enim רָאִי nomen formae אֲנִי *afflictio*, אֲנִי *navis*), i. e. conspicuus, qui se conspiciendum praebet, more Hebraeorum, qui Adjectiva duobus Nominibus substantivis statu regiminis positus exprimere solent. Ita Ps. 29, 3. LXX. ὁ ἐπιδῶν με, *qui vidisti me*; רָאִי habuere pro Participio cum Suff. I. Pers. Sed id foret רָאִי, sive, in pausa, רָאִי, ut Jes. 47, 10. Quod Hagara hic Deum, qui cum ipsa colloquutus esset, אֵל רָאִי vocasse dicitur, non illa Deo novum nomen indidit, sed duntaxat exclamavit: hic demum Deus est, qui se conspici patitur. Vid. *d. a. u. n. Morgenl. T. I.* p. 61. Postremum hujus Vs. membrum, רָאִי — הִגֵּם LXX. (רָאִי, ut antea רָאִי, Participium cum Suffixo rati) sic vertunt: καὶ γὰρ ἐνώπιον εἶδον (al. ἴδον) ὀφθέρτα μοι. Nec multo feliciter Hieronymus: *perfecto hic vidi posteriora videntis me*. Obversatus ejus menti est Ex. 33, 23., quo Jova Mosi, roganti ut sibi ejus majestatem conspiciendam praebet, respondet: אַחֲרַי אֵם-רָאִיתָ *tum posticam mei partem videbis*. Vario modo alii antiquiorum Interpretum hunc locum illustrare voluerunt. Omnes tamen videntur in eo errasse, quod רָאִי ceperunt vel pro אֲנִי רָאִי, vel pro אֲנִי רָאִי, quum tamen vix dubium sit, esse nomen רָאִי, mutato tantum, propter pausam, Schva composito, in analogam Vocale longam. Quare vertendum: *an etiam hic video*, i. e. lucem adspicio, adhuc vivo, *post visionem*, sc. Dei, s. angeli ejus mihi oblatam. Miratur Hagara, sibi adhuc post visionem relictum esse luminum usum, quum lux, qua Deus et angeli splendebant, occaecare et posset, et crederetur; vid. Luc. 2, 9. Act. 9, 3. 8. Quinimo et qui ejusmodi ἐκστασίας habuerant, vitae suae interdum timebant, vid. 32, 30. Deut. 18, 16. Jud. 6, 22. 23. Dixit etiam Plutarchus in *Parallelis: Spectro, homine augustiore, conspecto, visum amisit* (Polyzelus), *et caecus factus est*.

14. 16. קָרָא Vocavit se. הִקְרָא *vocans*, i. e. vocatur, impersonali loquendi genere, quo Hebraei uti solent; vid. *GESENII Lehrs.* p. 797. בְּיָר לְחֵי רָאִי *Puteum illum*, vid. Vs. 7. בְּיָר לְחֵי רָאִי *Puteum*

viventis, i. e. Dei, visionis, i. e. puteum angeli viventis, qui visus erat ad eum. הי hic ponitur pro אל הי *Deus vivens* (oppositus falsis diis, qui sunt *mortui*, Ps. 106, 28.); cf. Jos. 3, 10. Dan. 12, 7. Vater, quem sequitur Gesenius in Lex. hebr. minori, vertit: *puteum vitae, visionis*, i. e. ad quem conspicietur Deus sine vitae jaetura. Quod tamen durius videtur. De קָרַשׁ vid. not. 14, 7. בְּרַר nomen loci plane ignoti est. — 16. $\text{וְאַבְרָם — שְׁנַיִם}$ *Et Abramus erat filius 80 annorum et 6 annorum*. Alias in antiquioribus V. T. libris minor numerus praeponi solet, in serioribus major numerus, ut hic. Attamen et in nonnullis aliis hujus primi libri locis idem, qui hic, ordo observatur, ut 17, 1. 18, 28. 46, 15. Vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 616.

8. *Deus Abramo multam sobolem promittit, Abrahamumque vocari jubet, et circumcisionem praecipit. Pollicetur etiam ei Isaacum filium ex Sarai, quam Saram in posterum vocari vult. Ex Ismaele plures tribus ortum ducturas docet. Abramus se et totam familiam circumcidit.* Cap. 17.

Cap. 17, 1. 2. 4. Annis aetatis Abrami, qui hic memorantur, comparatis cum iis, qui e. 16, 16. indicantur, patet, inter ea, quae dehinc facta narrantur et superiora intercedere 13 annos. Nomen שְׁדַי , quò sese Deus hic appellat, notat *validum, potentem*, coll. Arab. شَدَّ , *potentia et robore valuit*. Cf. IKENIUS Diss. I. in *Dissertatt. Philolog. Theoll.*, Lugd. Batav. 1749. T. I. Est autem י terminatio Pluralis, seu forma nominibus collectivis exprimentis inserviens, vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 525., et שְׁדַי pro Plurali excellentiae, ut אַדְרָכִי , habendum, quasi dicas: *potentissimus*. LXX. vertunt παρτοκρατωρ , aut επουκρατωρ , ut Ps. 68, 15. Reliqui veteres Graeci: ἰσχυρός , rati שְׁדַי esse pro יִשׁוּשׁ דַי seu שְׁדַי *qui est sufficiens*, seil. לְעֵצְמוֹ , aut, qui sufficiens est ad omnia, quae vult praestanda. Quae sententia est plerisque Hebraeorum recepta, expressa quoque ab utroque Arab. interprete. De phrasi $\text{לְפָנַי הִתְהַלַּךְ לְפָנַי}$ vid. ad 5, 22. De הַמִּים vid. not. Ps. 15, 2. — 2. $\text{וְאֶתְּנָה — וְבִינָהּ}$ *Et dabo*, ponam, *foedus meum inter me et inter te*, i. e. foedus tecum inibo. H. 1. non foedus generale (c. 15.), sed *speciale* circumcisionis spectatur. — 4. אֲנִי *Ego*, i. e. me quod attinet, Nominat. absolut.

5. 6. אֲבְרָהָם — וְלֹא *Non amplius Abramus, sed Abrahamus voceris*. אֲבְרָם *pater altus* (ex אֵב et רָם); אֲבְרָהָם *pater magnae multitudinis* (ex אֵב et רָהַם). Et infantibus nomina boni ominis imponere, et hominum nomen mutare, si quid singulare eis evenisset, mos fuit apud Orientales. Vid. Ruth 1, 20. Matth. 16, 18. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 63. sqq. — 6. $\text{וּמַלְכִים מִמֶּנּוּ יֵצְאוּ}$ *Et Reges ex te egredientur*, reges intellige Israelitarum, Idumaeorum, Ismaelitarum aliorumque populorum, qui ex Abrahamo per Isaacum, Ismaelem et filios Cethurae oriundi erant.

8. 10. $\text{וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים}$ *Et ero illis Deus*. Deus eorum Deus esse dicitur, quibus singulari ratione favet, tot prae ceteris

benefacit. Ita Latini quoque loquuntur; veluti *Aeneid.* 2, 396. *Tibull.* L. 3. *Eleg.* 3. Vs. 28. — 10. וְזֶה בְּרִיתִי *Hoc est foedus meum*, i. e. foederis me inter et vos initi signum, cf. 9, 12. הַמֹּלֵךְ לְכֶם כָּל-זָכָר *Circumcidi vobis omnem masculum*, ut circumcidatur vobis omnis mas. Disertius Vs. 11. וְנִמְלְחֶם אֶת בְּשַׂר עֲרֻלְהֶם *et circumcidatis carnem praeputii vestri*. Vix dubium est, eum ritum Abrahamo jam notum fuisse. Apud Aegyptios enim et Aethiopes jam ante Abrahami tempora haec consuetudo recepta esse videtur munditiei causa. Cf. *Herodot.* II, 104. *Diodor. Sic.* I. c. 28. p. 17. b. ed. Rhodom. Animadverti meretur, Circumcisionis ritum, sicut apud Abrahamidas, ita quoque apud Aegyptios, actum fuisse religiosum, signum et veluti tesseram singularis in religione puritatis et castimoniae: quare imprimis sacerdos, mysteriis religionis initiandus, ad circumcisionem tenebatur. Vid. JABLONSKI *Panth. Aegypt.* Prolegg. p. 14. SPENCERUS *de Legg. Mos. rituall.* L. I. c. 5. p. 19. sqq. ed. Hag. Comit. 1686. 4. MICHAELIS *Mos. Recht* P. 4. p. 184. sqq., et WINER *libl. Realwörterb.* p. 99.

12. 14. וְיָבֵן — לְכֶם *Et filius octo dierum circumcidetur vobis. Octavo die*, quia ante eum diem infirmior est infans, quam ut par sit dolori. וּמִקְנֵה-כֶּסֶף נָטוּס בְּיָדוֹ *Natus domi*, verna, ut 14, 14. וְעֵרֶל וְעָרְחוּ — *Praeputiatus vero mas, cujus caro praeputii circumcisa non fuerit*. Agitur de incircumcisis adultis, qui a parentibus neglectam circumcisionem approbaverunt, quia se postea circumcidi neglexerunt. וְנִכְרְתָהּ — מֵעַמֶּיהָ *Excindetur illa anima e populo suo*. *Excisionem* non a iudicio aliquo humano pependisse, sed mortem fuisse a Deo ipso modo qualieunque infligendam, Hebraei statuunt fere unanimes, atque non solum quidem Rabbanitae, sive illi, qui Talmudis placita amplectuntur, verum et Karacae, qui rejectis traditionibus solum codicem sacrum credendum et agendorum normam habent. Cui Hebraeorum sententiae favent loca, in quibus Deus minatur, se ipsum ejusmodi poenas de reis sumpturum, ut *Levit.* 18, 10. 20, 5. 6. 23, 30. Et *Act.* 3, 23. ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ usurpatur loco hujus phraseos אֶדְרֹשׁ מֵעֵמוֹ *requiram ex eo*, *Deut.* 18, 19., ubi videtur Deus sibi poenam illam exigendam servare. Christiani vero interpretes pars mortem a iudicibus decretam, pars excommunicationem, seu certe juris civitatis Hebraicae privationem, et in *exsilium* ejectionem *excisionis* poenam significari existimant. Quam sententiam confirmari putant Versibus quibusdam inter Petronii fragmenta, quibus de Judaeo, qui non ferro succiderit *inguinis oram*, dicitur, *exemtus populo Grajam migrabit ad urbem*.

15. Prius uxoris Abrahami nomen שָׂרָי signif. *generosam, nobilem*, coll. Arab. سَرِي liberalis, generosus fuit, unde سَرِي princeps et ipse princeps; novum vero nomen שָׂרָה signif. *mulierem proliferam s. foecundam* coll. سَرَّاءٌ numerosam prolem habuit. Quod

huic derivationi opponi possit, vocab. Arab. habere Eliph hamzatum adeoque Hebraice שָׂרָא שָׂרָה non pronuntiarī debere, jam diluit Ikenius (libro Vs. 1. laud.) observando, nihil frequentius esse in lingua Hebraeae cognatis literarum א et ה permutatione. Hieronymus ex Hebraeor. sententia in *Traditt. hebr.*: Causa, inquit, nominis immutati haec est, quod antea dicebatur *princeps mea*, unius tantum domus mater familias, postea vero dicitur absolute *princeps*. At שָׂרָי signif. *principes mei*. Alias nominis utriusque explicationes recensuit dijudicavitque Gesenius in Appendice I. ad Lexicon hebraicum majus p. 1309. Vid. et not. ad Vs. 5.

17. 18. וַיִּצְחַק — וַיִּפֹּל *Tum concidit in faciem Abrahamus subrisitque*. Verbo צַחַק nevitquam exprimitur *laetitia* atque *exultatio*, sed revera *risus*, qualis rebus novis et non expectatis oboriri solet, prae stupore, ut apud se obstupescens secum ita reputarit: יוֹלֵד — הַלְבֵן *num filio centum annorum*, homini centum annos nato, *parietur?* num talis liberos procreet? et quidem e Sara, e qua in juventute non genui? Cf. de h. I. SEIDENSTUECKER in Henkii *Magaz. für Religionsphilos., Exegese u. Kirchengesch.* T. 2. fasc. 2. p. 427. sqq. — 18. לֹא יִשְׁמַעְאֵל יְחִיָּה לְפָנָיִךָ *Utinam Ismael vivat coram te!* i. e., te cum respiciente, ac tuente salvum et incolumem.

19. *Vocabisque nomen ejus* וַיִּצְחַק, a risu illo, de quo Vs. 17. Tertia pers. Fut. haud raro nomina propria format, ut *Jacob, Jair, Jabin*, rel. אֶחָרָיו — וַהֲקָמְתִי *Statuamque foedus meum cum eo in foedus seculi*, i. e. perpetuum, *semini ejus post ipsum*. Pro לְזָרְעוֹ videtur dicendum fuisse זָרְעוֹ אֶחָ — *cum semine ejus*, uti praecessit אִתּוֹ. Sed valet haud dubie: *pro semine ejus*, i. e. in ejus commodum. LXX. εἶπαυ αὐτῷ θεὸς καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Addiderunt de suo: *ut sim ei Deus*. Sed copulam (qua tamen non opus est) ante לְזָרְעוֹ exhibent plures Codd. et Verss.

20. 22. וְלִישְׁמַעְאֵל שְׁמַעְתִּיהָ *Et de Ismaele*, s. Ismaëlem quod attinet, *audivi te*, annuam votis tuis. Abrahamus nempe sobolem ex eo sibi optaverat. עֶשְׂרִים-שָׁנִים — עָשָׂר בְּשָׂאִים יוֹלֵד *Duodecim principes gignet*. Vid. 25, 12. sqq. — 22. וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אֲבְרָהָם *Et ascendit Deus ab Abrahamo*, ita et infra 35, 13. Pro אֱלֹהִים Onkelos posuit וַיִּגְדַּל יִקְרָא *gloria Dei*; videtur *nubem splendentem*, aut simile quid, intelligere, quae species in altiora loca abiit et tandem evanuit. Cf. Jud. 13, 20.

9. *Tres angeli Abrahamum invisunt, ei ex Sara Isaacum pollicentur, et praedicunt excidium urbium planitiei Jordanis. Abrahamus pro Sodomitis orat, sed frustra. Duo angeli Sodomam profecti hospitio excipiuntur a Loto; his nituntur illudere Sodomiticis. Exitio urbis Loto eripitur cum filiabus, sed perit ejus uxor. Fugit primum Zoaram, quae propter eum servatur, deinde abit in montes vicinos, ubi cum filiabus concumbit, unde Moabitarum et Ammonitarum origo.* Cap. 18. 19.

Cap. 18, 1. 2. וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה *Apparuitque ei*, Abrahamo, *Jova*. Modus, quo Jova apparuerit, statim plenius exponitur.

בְּאַלְנֵי מְמֵרָא *In terebinthis Mamres*, ubi tum Abrahamus habitabat; 13, 18. 14, 13. יָשָׁב פְּתַח הָאֹהֶל *sedens fuit in ostio*, s. *ad ostium tabernaculi*. Omissum est ante פְּתַח praefix. בְּ אֶל, qua ellipsi nihil frequentius. — 2. וַיִּשְׁתַּחֲוֶה אֶרְצָה *incurvavit se ad terram*, honorem eis exhibuit, ut homines solebant invicem in iis oris salutare, vid. 23, 7. 12. 33, 3. 6. 7. Iter facientes hospitii egenos existimavit, eosque pro hospitalitate sua domum suam invitavit.

3. Nomen אֲדֹנָי, Plur. excellentiae, in Sing. *dominus* vertendum, ut שְׂרַי (vid. ad 17, 1.) ultimae syllabae Camez adscriptum habens, nonnisi de Deo usurpari constat, ut ab אֲדֹנָי *domini mei* discernatur, cf. GESENI *Lehrg.* p. 524. Atque ne *domini mei* hoc loco quis reddat, cavere voluerunt Masorethae apposita nota marginali קִדְשׁ, qua significatur nomen divinum hic esse. Videtur Moses Abrahamum ita loquentem introducere, quia etiamsi non statim initio, postea tamen e colloquio intellexit, unum aliquem ex istis esse Jovam. Sed Abrahamum eum ex tribus illis, quem reliquis honoratiorem putaret, אֲדֹנָי *domine mi!* compellasse, eumque pro homine habuisse, inde credibile est, quod eum rogat, ut *lavet pedes, caperet cibum* etc. אִם-נָא מִצְּאֹתַי חֵן בְּעֵינֶיךָ *Si, quaeso, inveni gratiam in oculis tuis*, i. e. si qua mihi est apud te gratia, si quid a te impetrare possum. Latini simili oratione utebantur aliquid rogaturi. Vid. *Ovid. Metam.* 6, 440. 41. Talis hospitalitas, qualis Abrah. hic exemplum praebet, hodiernum in pluribus Orientis regionibus, et apud ipsos latrocinantes Arabes invenitur. Non autem fuit hospitibus mos pulsandi ostium, aut eos quorum hospitio excepi cupiebant, priores alloquendi. Solebant potius in via stare, expectantes dum aliquis eos alloqueretur. Vid. *Homeri Odyss. A.* Vs. 103. sqq., et cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 69. et VI. p. 82. sqq.

4. 5. וַיִּקַּח-נָא — רְגְלֵיכֶם *Sumatur*, i. e. *adferatur aliquantulum aquae et lavate*, i. e. *ut lavetis pedes vestros*. Mos erat hospitibus pedes lavari (19, 2. 24, 32. Jud. 19, 21. Luc. 7, 44. 1 Tim. 5, 10.); quod in calidis illis regionibus post aliquantum iter confectum ad recreandum paene necessarium est. Quia enim Orientales cum soleis tantum, pedibus alligatis, aut penitus discalceati ambulare solent, eorum pedes in itineribus pulvere ac sudore perfundi necesse est. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 68. הַשְׁעֵנוּ תַּחַת הָעֵץ *Innitamini*, quiescite, *recubate sub arbore*. Plurali autem numero loqui incipit Abrah., ut et reliqui duo intelligerent, se eos velle hospitio exceipere. — 5. וְסַעְדוּ לְבָבְכֶם *Fulcite cor vestrum*, i. e. *recreate vos*, LXX. φάγεσθε. Similis phrasis *Homer. Od. E.* 95. אַחַר תַּעֲבֹרוּ *Postea transibitis*, discedetis, iter vestrum continuare potestis. כִּי-עַל-כֵּן עֲבַרְתֶּם עָלַי-עַבְדְּכֶם *Quandoquidem (ut 33, 10. 38, 26.) servum vestrum transivistis*, i. e. *opportune accidit, ut tentorium meum transiretis*. Verba sunt factum laudantis. Cf. et 19, 8. 33, 10.

6. 7. סֵלֶה — מִתְּרֵי *Propera tria sata farinae similiae*. סֵלֶה erat tertia pars Ephae, uti tradunt Hebraei, sesquimodium Italicum,

teste Josepho et Hieronymo. Abrahamus videtur ideo tantam panis copiam parari jussisse, ut, si vellent hospites, quantum in iter opus esset, sibi sumerent. קִמַח טֹלַה *Farinae similiae*, i. e. purissimae farinae, σμίθαις, ut LXX. habent. עֲנֹה LXX. ἐγκουφίας, *subcinericios*. Ἐγκουφίας est panis species, qui in cinerem immittitur, et occultatur, dum coquitur. Etiamnum ejusmodi pane utuntur Arabes. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 69. — 7. *Tum ad armenta cucurrit, vituli inque tenerum et pinguem sumpsit, et puero tradidit, qui eum propere pararet.* Orientales vitulum inactatum statim assare solent, et assa ejusmodi caro sapida esse dicitur. Sed ne cui mirum videatur, quod Abrahamus ipse, vir tam dives atque regulus, ad greges cucurrit et vitulum adportavit, observandum est, tale quid etiamnum in Oriente viro nobili non indignum esse; teste SHAWIO *Itiner.* p. 207. vers. germ. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 70. et *Homer.* II. 9, 205 — 21.

8. חֶמְצָה superioris aetatis interpretes fere LXX. sequuti, *butyrum* vertunt. Sed butyrum in Palaestina, olei optimi ferace, non confici solebat. Ad quos enim usus nos boreales butyro utimur, ad eos illarum regionum incolae oleo utuntur. Vid. MICHAELIS *Mos. Recht*, §. 191. et 205. Deinde Jud. 5, 25. Job. 20, 17. 29, 6. vix dubitari potest חֶמְצָה esse fluidum quid atque potabile. Conferendum

est voc. Arab. حَمَلٌ *spissum fuit lac*. Jarchi ad h. l. חֶמְצָה explicat: שומן החלב, *pinguedo (oleosa) lactis*, quam de ejus superficie colligunt. והוא עמד עליהם *Et ipse stabat juxta eos, ministrans eis*; nam alias עמד per לפני constructum, *coram aliquo stare*, valet: ei ministrare, vid. 41, 46. Deut. 1, 38. Et hodie apud Arabes ipsi hospites peregrinis comedentibus stantes inveniunt. ויאכלו *Et comederunt*. Quia tamen coelestes spiritus erant, qui corpora humana duntaxat ad tempus induerant, qui igitur revera cibos sumere non poterant, hinc alii interpretantur: *videbatur ei ac si comederent*; coll. Jud. 13, 16. Tob. 12, 10.

10. ויאמר *Tunc dixit*, sc. *unus ex iis*?, idem, quem praeceteris compellavit Abrah. Vs. 3., et qui Jova ipse fuit, uti patet ex iis, quae sequuntur. ושוב אשוב אליך *Redeundo redibo*, i. e. certissime redibo *ad te*, ובעת חיה *circa tempus vitae*, seu, *vivum*. LXX. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον εἰς ὥρας, *hoc tempore ad horas*, i. e. praecise, ita ut momenta etiam hujus temporis observem. Haud inepte Persa: *circa tempus neonati*; והיה partum intelligens, quem Sara esset enixura. Alias aliorum interpretationes vid. in Scholl. Optime convenire videtur, ut והיה pro Adjectivo habeatur et sic vertatur: *hoc tempore vivente*, i. e. reviviscente, redennte. Eadem phrasi hospitae Sunamitidi diu sterili filium promittens utitur Elisaeus 2 Reg. 4, 16. והיה בעת חיה *hac tempestate tempore reviviscente amplexabere filium*. Sensu non diversa sunt verba 17, 21. והיה בשנה האחרת *hoc tempore in anno altero*. Ista angeli verba *audivit Sara האהל פתח post ostium tabernaculi*. LXX.

πρὸς τῆ θύρα τῆς σκητῆς. וְהוּא אֶחָרַי Et illud, sc. ostium erat post eum, angelum, qui sedens sub arbore dorsum ostio tabernaculi obversum habebat.

11. 12. בָּאִים בְּיָמִים Progressi in diebus, i. e. in aetate; προ-βηβηκότιες τῆ ἡλικία. Desierat esse Sarae פְּנֵי אִרָּה via, consuetudo, ut mulieribus, i. e. ordinarii et consueti mulieribus menses. LXX. τὰ γυναικεῖα. Tales mulieres autem extra spem concipiendi esse constat. — 12. וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּה Risitque Sara in medio sui, i. e. κατ' αὐτῆς, apud se. Hic risus erat diffidentiae et subsannationis, sequitur enim: עֲדָנָה — אֶחָרַי postquam anus facta sum, erit mihi voluptas? sc. quae conceptum antecedit, i. e. ego scilicet in senectute meā voluptati indulgebo? Alii עֲדָנָה vertunt ἀζυγή, νεότης, adolescentia, q. d. ad vigorem aetatis revertar? אֲרֵכָי, Dominus meus, i. e. maritus meus.

14—16. הֲיִפְּלֵא מִיְהוָה דְּבַר Num mirum reddetur verbum, i. e. quidquam a Jova? an vero erit quidquam ita arduum et mirum, quod non possit efficere Jova? Jerem. 32, 17. 27. LXX. Μὴ ἀδυνατήσῃ πρὸς τῷ Θεῷ; Vulgat. non est Deo quidquam difficile. Onkelos pro הֲיִפְּלֵא posuit הֲיִחַפְּסֵי num occultabitur a Jova quidquam? sensu eodem, nam quae mira et ardua eadem sunt a nobis aliena, tecta et occulta. Ita Prov. 30, 18. Tria נִפְּלְאוֹת מִמֶּנִּי mirabiliora sunt prae me, i. e. altiora me, mihi occulta. — 15. כִּי יִרְאֶה Quia timebat; videbat enim, hospitem animadvertisse risum et cogitationes suas. — 16. וַיִּשְׁקֹפּוּ עַל-פְּנֵי סֹדֵם Prospexerunt ad faciem Sodomae, viam ingressi sunt, qua Sodomam ibatur. לְשַׁלְּחָם Ad dimittendum eos, i. e. ut deduceret causa. שִׁלַּח i. q. προπέμπω, deduco, prosequor, comitor ut 31, 27. Recte h. l. LXX. συμπεμπῶν αὐτούς.

17. 18. Ex hoc Vs. patet, Jovam se Abrahamo agnoscendum dedisse. Verba הֲמִכְסֶה אֲנִי מֵאַבְרָהָם occultone ego ab Abrahamo? q. d. non possum id facere, quum mihi tam familiaris sit. LXX. vertunt: οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ, et addunt: τοῦ παιδός μου, quod et Syrus habet. Sed potius legendum videtur Ἀβραάμ τοῦ φίλου μου. Cf. Philo P. I. p. 401. ed. Mangey. Sane in toto paene Oriente amicus Dei commune Abrahami nomen erat, quod et occurrit Jes. 41, 8. 2 Chron. 29, 7., et quod Jacobus 2, 13. Abrahamo ex V. T. tribuit. Unde tamen minime sequitur, et hoc loco in textu Hebraeo ita lectum fuisse: מֵאַבְרָהָם אֶחָרַי, sive מֵאַבְרָהָם אֶחָרַי — 18. Abrahamus enim omnino futurus est in gentem magnam et validam, rel. Eumne igitur, quem tot ornavi honoribus et benefactis, quod ago celabo?

19. Verba הֲרָה יִהְיֶה בִּי — הָרָה vulgo ita redduntur: Novi enim, eum praecepturum esse filiis suis et posteris suis, ut instituta mea servent et juste et probe vivant. Quae quidem interpretatio recte sese haberet, si יִדְעָתִי cum verbis quae sequuntur, jungeretur per Particulam בִּי quod, vid. 1 Sam. 14, 3. Jer. 10, 23. Ezech. 33, 33.

Sed לִמְעַן אֲשֶׁר notat propterea quod, quia, et יִרְעֵהוּ significat amorem; hoc sensu: diligo eum, quia praecipit filiis etc. נָדַע nosse valet etiam alicujus rationem habere, cum acceptum habere. Vid. not. Amos 3, 2. Ps. 144, 3. coll. Ex. 33, 12. Sic מוֹדַע est familiaris, propinquus et מוֹדַעַת cognatio, affinitas. הַזֶּה יְהוָה via Jovae est id vitae institutum, quod divinae voluntati consentaneum est; Deut. 8, 6. 10, 12. עָלֶיךָ — לִמְעַן Ut venire faciat Jova supra Abrahamum, quod loquutus est super eo, i. e. ut curet ejus posteris evenire, quod gentis conditori promisit.

20. 21. וְעֵקֶה סִדָּם וְעֵמֶרָה Clamor Sodomae et Gomorrhae aut est fama scelerum a Sodomitis commissorum, aut querelae eorum, qui ab eis violati fuerant. Vid. 4, 10. Ps. 9, 13. Job. 34, 28. — 21. פְּלֵה — אֲרָרָה-נָא Descendi igitur, ut viderem, num secundum querelas ad me perlatas plane fecerint. פְּלֵה Consummatio, hic prorsus, omnino, ut I Sam. 20, 33. Deus hic de se humano more loquitur, se velle agere ut judex justus, qui non cuivis accusatori credit, sed ipse inquirat. וְאִם-לֹא אֲדַע Et si non, cognoscam, i. e. ut cognoscerem, an forsitan res sese non ita habeat. Onkelos: וְאִם-תִּיבִין לֹא אֶחְפָּרַע si resipuerint, non sumam poenas. Ceterum simillima nostro leca de Diis homines sub humana specie invisentibus extant Homer. Od. P. 486—88. Ovid. Met. I, 211. sqq. Praesertim haec narratio Mosaica in haud paucis congruit cum iis, quae veteres Mythographi, potissimum Ovid. Fast. 5, 495. sqq. et Palaephatus de Incredibilib. Cap. 5. referunt de tribus diis, Jove, Mercurio et Neptuno, Hyereum, senem, Tanagram, urbem Boeotiae, habitantem invisentibus.

22. 23. יְהוָה — וְאַבְרָהָם Abrahamus autem stabat adhuc coram Jehova. Dum duo angeli Sodomam proficiscuntur, tertius interea cum Abrahamo manet, et quia sic sese Jovam confessus erat, Abrahamus cum alloquitur. — 23. הֲאֵף תִּסְפֶּה צְדִיק עִם-רָשָׁע An etiam consumes, perdes, probum una cum improbo? Aliis אַף est Substant. ira, cui subaudiunt et vertunt: num in ira?

24. 25. 27. וְלֹא-הֲשֵׂא לְמָקוֹם Et (annon) tolles loco, sc. זַוְנוֹ delictum? delicti poenam? i. e. non condonabis loco? LXX. οὐκ ἀνοήσεις πάντα τὸν τόπον; nonne dimittes, sc. impune, totum locum? — 25: הֲלֵה לְךָ Nefas sit tibi! i. e. absit. הֲלֵה propr. τὸ βέβηλον, res profana, nefas, cum Pronominib. suff. ut deprecandi formula usurpatur. Vid. FULLERI Miscell. SS. I. 2. c. 2. — 27. וָאֲנִי הוֹאֵלְתִי לְדַבֵּר Volui, i. e. suscepti, ausus sum loqui, וָאֲנִי quamvis sim.

28. 29. בְּחַמְשָׁה Propter quinque, i. e. quod 'quinque desint. Contra in Vs. proximo בְּאַרְבָּעִים propter quadraginta valet: quod sint quadraginta. — 29. לֹא אֲעֲשֶׂה Non faciam, sc. פְּלֵה פְּהֵם consumptionem in vis. Samarit. Cod. et hic et Vs. proximo pro אֲעֲשֶׂה habet וְאֲשֵׁהוּ delebo, quod glossema videtur e Vs. 32.

Cap. 19, 1. 2. *Et Lotus ad portam Sodomae sedebat.* Mos erat antiquiss. temporibus ad portas urbium convenire, et consilia publica, privataque etiam negotia ibi agitare. Vid. 34, 20. Deut. 21, 19. Ruth. 4, 1. לִקְרָאתָם — וַיֵּרָא Quos cum videret Lotus, obviam eis ivit, quia hospites eos esse animadvertit. וַיִּשְׁתַּחֲוֶה וַיִּשְׁתַּחֲוֶה Vid. not. 18, 2. — 2. עֲבַדְכֶם — סִרְוֹ Divertite, quaeso, ad domum servi vestri. In Oriente enim, illis temporibus, uti hodie, exceptis Xenodochiis (*Karvanserai*), non erant diversoria, sed peregrinis aut in platea urbis pernoctandum erat, aut in hospitis aedibus, qui humanitate hospitium praeberet; vid. Jud. 19, 15. sqq.

3. 4. וַיִּמְצְוֶה אֶפְהָ Paravit infermentata liba, propter festinationem. — 4. כָּל-הָעַם מִקְצֵהָ Omnis populus ab extremitate, i. e. populus ad unum omnes. Videtur phrasis esse truncea pro מִקְצֵהָ מִקְצֵהָ וְעַד קֵצָה, 47, 21. Jer. 12, 12., vel pro מִן הַקְצֵה אֶל-הַקְצֵה Exod. 26, 28. 36, 33. et cf. not. Ez. 33, 2. Eodem sensu suo عن أقصا ab extremo, Arabes uti solent.

5. *Ubinam sunt viri, qui ad te venerunt hac nocte,* sed prima pars noctis indicatur, ut e Vs. 1. liquet, *ubi est vesperi.* בְּעֶרְבֵי הַלַּיְלָה — אִזְחָם — הוֹצִיאָם Educ eos ad nos, ut cognoscamus eos, ut rem eum iis habeamus. Recte LXX. ἵνα συγγενώμεθα αὐτοῖς. Verbum יָרַע enim per euphemismum de concubitu usurpari, patet ex Vs. 8., ubi mulieres viros cognoscere dicuntur. Oportet angelos juvenes et forma praestantes viros esse, qui nefandam Sodomitarum libidinem tam cito et tam vehementer moverint. Indomitae libidinis et vis in hospitem intentatae exemplum huic simillimum vid. Jud. 19, 22. sqq.

8. *Sunt mihi duae filiae virgines, eas nunc ad vos educam, iis pro arbitrio utamini.* Hinc liquet, quam sancta fuerint hospitalitatis jura, cum Lotus geminas filias libidini Sodomitarum mallet exponere, quam pati hospitibus ignotis vim inferri. Fortasse et speravit, non ausuros Sodomitas, quod offerebat, accipere; quia filiae ejus duobus Sodomitis civibus (Vs. 14.) desponsatae erant. כִּי עַל-בֶּן בְּאוֹ בְּצֵל קִרְתִּי Propterea enim trabis meae umbram subierunt, i. e. propterea domum meam subierunt, quia in ea sese tutos sperabant.

9. 10. אַךְ-הֲלָאָה Accede ultra, i. e. accede ad ulteriorem partem, longius hinc faecesse a nobis. LXX. ἀπόστα ἐξεῖ, recede illuc. Jubent enim Sodomitae Lotum recedere ab ostio, ad quod haud dubie stabat, postquam illud ocludit. Quemadmodum supra Vs. 2. Verb. סִרְוֹ eum אֶל constructum non recedendi, sed accedendi significatum obtinet, ita hic vicissim נָבַשׁ, quod proprie est accedere, hic, flagitante sententia, recedere valet. Nam qui recedit ab uno loco, idem accedit ad alium. הָאִחָד בָּא-לְגֹרֹן Unus hic venit ad peregrinandum, ut inquilinus sit inter nos, וַיִּשְׁפֹּט שְׁפֹטֵי וַיִּשְׁפֹּט וַיִּשְׁפֹּט et iudicabit iudicando, iudicem, magistrum agit. וַיִּשְׁפֹּט לֵךְ מֵהֶם Nunc malum tibi faciemus prae illis, pejus te quam illos tractabi-

mus. מאר — וַיַּפְצְרוּ *Et vim fecerunt in virum hunc, in Lotum, valde, viro illi, Loto, qui eos placare studebat, vim acriter intulerunt.* פָּצַר Vs. 3. erat *verbis urgere, instare, hic etiam re ipsa cogere et vim inferre significat.*

10. 11. הַבַּיְתָה — וַיִּשְׁלְחוּ *Et emiserunt extra ostium viri illi, angeli, qui domi erant, manum suam, manu injecta reduxerunt Lotum ad se in demum.* — 11. פִּסְגוֹתַיִם — וַיִּאָּחַז *Et viros illos, qui erant in ostio domus, percusserunt caecitatibus.* LXX. bene: ἀσρασία, non fuit enim *caecitas*, sed potius seotomatis sive vertiginis species, quali percussi sunt vinolenti, sic ut quid vident non discernant nec quid sit agnoscant. Nomen hebr. semel adhuc legitur 2 Reg. 6, 18. וַיִּלְאוּ לְמַצָּא הַפֶּתַח *Et laborarunt, defatigati sunt, quaerere ostium, quaerebant nec inveniebant.*

12. 13. עַד מִי לְךָ פֹה *Num adhuc, praeterea, quis tibi hic? habes hic quempiam tuorum?* — 13. כִּי-מִשְׁחַתִּים אֲנַחְנוּ *Nam perdentes nos, jam in eo sumus ut perdamus.* Participia nonnumquam paullo post futurum denotant, ut Vs. 14. et 18, 7.

14. 15. לְקַחֵי בְנֹתָיו *Qui ejus filias ducturi erant.* LXX. τοὺς εἰληφότας τὰς θυγατέρας αὐτοῦ, *qui ejus filias duxerant, quod et ipsum dat sensum commodum.* Scilicet a filiabus, quas isti duxerant et secum in urbe habebant, ceterae duae (Vs. 8.) ut praesentes, domi versantes, distinguuntur, Vs. 15. בְּנֹתַיָהּ הַבְּמִצָּא *Filias tuas inventas, i. e. quae tibi in promptu sunt, praesentes.*

16. 17. וַיִּחְמַקְהָ *Et cunctabatur.* LXX. καὶ ἐταράχθησθαι. *Legerunt fortasse וַיִּחְמַקְהָ. Per miserationem Jovae erga illum, i. e. quia Deus eum et familiam suam servare voluit.* — 17. וַיֹּאמֶר *Et dixit se. unus ex angelis.* אַל-תִּבְטֵחַ אַחֲרָיָהּ *Ne respice post te. Respicere post se h. l. videtur esse morari in locis, quae subvertenda erant, videndi causa quid sit futurum.* הַהָרָה הַמָּלֵט *In montem sc. in montes Moabiticos, eripe te, i. e. fuge.* Hi vero montes longius a Sodoma dissiti erant; igitur rogabat Lotus, ut sibi in locum propinquiorem fugere liceret.

20. וְהוּא מְצַעַר *Et paruum est sc. oppidum, si הוא sumitur genere femin. נַפְשִׁי — הֲלֵא nonne parva est illa, urbs, et vivet anima mea; q. d. in parva urbe pauci sunt improbi, quare forsitan non eam perditurus es; unde fiat ut vita mea in ea conservetur.* Si autem הוא genere neutro sumitur, sensus est: *atque hoc parum sc. est, quod peto a te.*

21. 22. הִנֵּה — הִנֵּה *Ecce sustuli s. accepi faciem tuam etiam ad hanc rem, i. e. tui etiam haec in re rationem habebō.* Hoc vult angelus, se potius Loti, quam Zoaritarum, qui Sodomitis forsitan meliores non erant, rationem habere, itaque ejus causa urbi parere velle. — 22. צַעַר — עַל *Propterea vocavit se. vocans, i. e. vocatum est nomen urbis illius Zoar, ex eo quod Lotus eam dixisset parvam, vel parvi quidpiam esse rogans, ut illuc sibi liceret auferere.*

24. וַיִּשַׁח — וַיְהִיֶּה *Et Jova pluere fecit super Sodomam et Gomorrham sulphur et ignem.* Sed praeter has duas urbes, et duae aliae una eversae sunt, Adama et Zeboim, ut diserte dicitur Deut. 29, 22.; cf. 14, 2. Hos. 11, 8. Videntur Sodoma et Gomorrha reliquis majores et potiores fuisse. *Pluvia sulphuris et ignis de fulmine* intelligenda est, quasi fulmen sit *sulphur ignitum* s. accensum. Eodem modo *fulmen* describitur Ps. 11, 6. Ez. 38, 23. Quod autem additur וַיִּשַׁח *a Jova*, plenius *χαλαρῆσθαι* fulmen. Non solum enim Hebraeis, verum et aliis gentibus fulmen ignis Dei vocatur. 2 Reg. 1, 12. Job. 1, 16. et Jes. 66, 16. Quia hominum in ejusmodi meteora nulla est potentia; ideo Dens illic habitare, atque illinc tela mittere censebatur. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 74. sqq.

25. וַיִּפְּרֹץ — וַיִּחַפֵּה *Atque evertit has urbes omnemque illum tractum.* Bitumen, quo tota illa planities plena fuit (14, 10.) fulmine accensum est. Accesserunt forsitan naphthae fontes rimaeque, ignem non solum illatum concipientis, sed solo etiam halitu rapiantis. Hanc enim naphthae naturam esse testantur *Strabo Geogr.* 16, 3, 42. *Plin. II. N.* 2, 10, 6. et *KAEMPFERUS ἀντόπτης* in *Amoenitat. Exoticis Fasc. 2. relat. 2.* p. 274. Quum itaque per totam illam regionem longe lateque victrix regnaret flamma, ex tota gente evadere nemo potuit, qui non antea urbe egressus fuerat; et eum bitumine omnes quoque radices implexas, glebarum aequor continentes, exardescere necesse fuit, totumque tractum laxatis glebarum compagibus solutum subsidere oportuit. Aqua autem subjectae paludis non remedium, sed potius adjumentum ignis fuit. Notum enim est, naphtham, in aqua fluitantem, ardere; et ipsi carboni bituminosi modico aquae humore exardescunt. Aqua denique salsissima, qualis maris mortui est, sane non parum ad spargendum ignem contulit. Postquam haec ratione tractus ille circa Jordanem eversus et combustus fuerat, palus, jam sub terra stagnans, apparuit, *mare mortuum* s. *locus asphaltites* s. וַיִּפְּרֹץ *mare salsum* dicta. Vere mera paene salsugo est hic lacus, ita ut sal in ejus aquam coniectus non liqueat. Inde fit, ut vivi quicquam in hac aqua, longe omnium marium gravissima, submergi nequeat. Si quis se in hunc lacum immergit, undique velut crustula salis obductus inde emergere conspicitur. Sale autem maris mortui Judaei usi sunt ad sacra; et etiamnum Arabes fossas in littore exeavant, in quibus residua aqua sole aestivo cocta, magnos relinquit thesauros salis, quo in cibis condiendis utuntur. Quum hic lacus meram paene salsuginem habeat, quarta parte graviorem aqua dulci, omniaque animalia, quae alias merguntur, hanc salsugini inmatent; pisces etiam fundum maris petere non possunt, sed in latns reclinati, summo tantum mari innatantes interire debent: inde nomen *maris mortui*. Praeterea non salsa modo, verum et aluminosa est aqua maris mortui; alumen autem ita adstringit, ut non verisimile sit, pisces in aluminosa aqua vivere posse. Quod autem a pluribus veteribus dicitur, hunc lacum nihil omnino vivi, et ne cochleolas quidem alere, atque aves supra

cum volantes, halitu ejus pestilentissimo necari, id experientiae prorsus repugnat, ut testantur Maundrell et Thompson *αὐτόπτοι*. Nomen lacus asphaltitis obtinuit a bitumine quod egerit, quod bitumen Judaicum appellari solet. Aër eirea hunc lacum valde noxius est. *Plin. H. N. 5, 17. Tacit. Hist. 5, 6.* Ex recentioribus Pocockius (T. II. p. 57.) testatur, Arabibus hanc paludem ita suspectam esse, ut sudariis ora ocludant, ne nimis libere admissus aër pestilens noceat. Cf. omnino RITTER: *Erdkunde, od. allgem. vergleichend. Geographie*, P. II. p. 331. sqq. et *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 74. sqq. *Alterthumsk.* II. 1. p. 118. sqq. Ceterum Sodomae et reliquarum urbium eversionis memoria, et apud ethnios servata est. Vid. *Diod. Sic. L. 19. Strabo L. 16. p. 526.* edit. Casaub. *Tacit. Hist. 5, 7. Solinus Polyhistor c. 36.* ed. Salm. Universae huic narrationi mirum in modum similis est ea, quam *Ovid. Metam. VIII, 616 — 724.* de Philemone et Baucide habet. Quam similitudinem pluribus persequutus est SEIDENSTUECKER in *Magazin für Religionsphilos.* etc. P. III. Fasc. I. p. 67. sqq., qui Vir doctus etiam factum illud ad rei veritatem examinare tentavit. P. I. Fasc. 3. p. 449. sqq.

26. *וַחֲבַט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו* *Et respexit uxor ejus post eum,* i. e. uxor Loti, quae pone eum erat, respexit post se (vid. Vs. 17.), desiderio se. patriae, rei familiaris et cognatorum. Quum tamen hic praemisso *מ* Verb. *וַחֲבַט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו* eua *מֵאַחֲרָיו* construatur; alii hanc phrasin conferunt eum illa: *סוּר מֵאַחֲרָיו* vel *שׁוּב* *reverti vel recedere a tergis alicujus*, Num. 32, 15. 2 Sam. 2, 21., ut mulier in urbem rediisse dicatur, quod ipsum et ex verbis Christi Luc. 17, 31. 32. colligi possit. Verum Servatoris' consilium minime fuit, *φράσιν* Mosaicam explicare, quin potius rem ipsam ob oculos habuit, et exemplo quodam docere voluit, illos, qui rerum mundanarum cupidine se abripi sinant, in maximam praecipites ruere perniciem. Nulla itaque est causa, cur non sensum verborum simplicem et planum amplectamur. Verba *וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח* *et facta est statua salis*, clare dicunt, Loti uxorem in statuam salinam conversam esse. Alii, uxorem Loti reditum in urbem parasse rati, eam in flammis periisse autumant. In ejus rei memoriam postea Lotus vel ejus nepotes *monumentum publicum* erexerint, quod ob materiam peculiarem, ex qua confectum sit, *וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח* *statua salis* a Mose dicatur. Tacemus hic alias aliorum, factum quod hic narratur insolitum, elevandi tentamina, quae omnia verbis simplicibus vim inferunt, et quae si seire velis, vid. in Commentario nostro majori.

28. 29. *וַיֵּרָא — הַכַּבֵּשֶׁן* *Ecce fumum terrae vidit ascendentem, quasi fumum fornacis.* Quod recentioribus etiam temporibus ab iis, qui illas regiones invisere, observatum est. Cf. RITTER I. I. p. 338. — 29. Quia antea Abrahami meminerat, commode subjungit, ejus causa Lotum esse eum suis a Deo servatum. *וַיְהִי* est in Plusquamperf. vertendum: *factum autem fuerat, quum perderet Deus urbes tractus illius, ut recordaretur Abrahami.* Videntur

respici c. 18, 23. narrata. Vs. 29. facit clausulam digressionis, quae narrationi interponitur inde a Vs. 27. de Abrahamo, simulque transitum ad reliqua, quae ad Lotum pertinerent, commemoranda. לוֹט — אָתָּה oppida, in quibus (i. e. in quarum una) habitavit Lotus. Similis loquendi modus est Jud. 12, 7.

30. וַיֵּשֶׁב בְּהָרֵי Et habitavit in monte, i. e. in montibus Moabiticis, ad ortum lacus mortui, Num. 23, 7. quae loca postea Loti posterius ineolis frequentavere. כִּי יִרְאֵה לְשָׁבֶתָהּ בְּצוֹעָה Quia veritus est habitare in Zoare. Merito; nam frequenter etiam postea illa regio terrae motu est subruta. וַיֵּשֶׁב בְּמַעְרָה Et habitabat in spelunca. Sunt in ista regione speluncae tam siccae et spatiosae, ut centum et mille hominum eas habitare possint. Vid. not. 14, 6. et cf. 36, 20 sqq. Deut. 2, 12. 22. Cf. JOSEPH. B. J. I. 16. 4.

31. 32. הָאָרֶץ — וְאִישׁ־ Et vir nullus est in hac terra, ad veniendum super s. ad nos secundum viam omnis terrae, i. e. qui nobis eum congregiatur, ut orbis natura fert et consuetudo. Narrationem de Moabitarum et Ammonitarum ortu ex incestu cum patre commisso exeogitatum fuisse Hebraeorum odio, non improbabilis est DE WETTER coniectura, Beiträge zur Einl. in d. A. T., P. II. p. 94. — 32. Pro לְכִי Cod. Samar. exhibet לְכִי, haud dubie a manu male seduli correctoris. Verb. mascul. et de femina adhiberi potest, quod vim Adverbii hortantis habet; sic 11, 3. 7. הִבְהֵה Plurali jungitur.

33. וְלֹא־ יָרַע Nec agnovit, sc. filiam esse, quacum concumberet. Videtur אִרְחָה eam subaudiendum. Similis verborum constructio est 1 Sam. 26, 12. Literae וּ ובקמה et cum surgeret, impositum est in nostris Codd. Hebr. punctum extraordinarium, quia incredibile sit, ut veteres observant, coire quemquam nescientem. Sed scriptoris mens nequaquam videtur fuisse, ignorasse Lotum, se coivisse, sed cum qua muliere coivisset. Quum vero Vs. 35. eadem vox recurrat scripta וּבְקִמָּה, verisimile est, eriticum quendam, ut variam orthographiam harum vocum in unam formam redigeret, טוּ וּ puncto notasse.

35. 37. 38. וְלֹא־ וּבְקִמָּה Et nesciebat quum cubaret ea-et quum surgeret ea, adeo ebrius erat, ut nee cubitum venientem, nee surgentem sentiret. — 37. מִזֶּמֶן מִזֶּמֶן plerique volunt idem esse quod מִזֶּמֶן a patre, quod e patre eum susepfit. Alii מִזֶּמֶן contractum putant e מִזֶּמֶן מִזֶּמֶן coitus cum patre. Nobis מִזֶּמֶן videtur priscum nomen ejusdem cum מִזֶּמֶן significationis esse, quod et aquam et semen valet (cf. מִזֶּמֶן de semine Jes. 48, 1.); ut מִזֶּמֶן semen patris, i. e. a patre suseptam prolem denotet. — 38. בֶּן־ עַמִּי Filius populi mei, quasi ex suo genere et sanguine prognatus sibi, nempe ex patre, non ex peregrino.

10. *Abrahamus Gerare peregrinans Saram uxorem suam esse dissimulat, quam ducere parat Abimelechus. Is vero somnio monitus illam Abrahamo reddit intactam, Abrahamusque pro Abimelecho Deum deprecatur. Cap. 20.*

Cap. 20, 1. וַיֵּסֶע־הֵנֶגֶב *Tum Abrahamus exinde proficisciebatur in terram meridiei*, i. e. Idumaeam versus; cf. ad 13, 1. קָדַשׁ וַיְבִין שָׂרָר *inter Cadesum (16, 14.) et Schurem (16, 17.).* וַיֵּגֶר בְּגֵרָר *Et Gerare peregrinatus est. Gerar urbs fuit Cananaeorum, ditionis eorum ad meridiem terminus, vid. ad 10, 19.*

2. Quae hic narrantur, in nonnullis similia iis quae supra 12, 12. sunt relata, quo tempore facta sint, valde dissentiunt Interpretes. Jam antiquiores nonnulli coniecerunt, ea statim post Abrahami reditum ex Aegypto accidisse, nec eo temporis ordine, quo hic sequuntur. Postquam Deus Sarac Isaacum promisit (c. 18.), intercessisse dicunt dumtaxat annum ab eo promisso ad ejus partum; quo temporis spatio non potuisse Saram in regiam Abimelechi duei, et sat diu ibi commorari, quin gravidam eam agnoscerent. Nec credibile esse, nonagenariam mulierem tantas formae praeteritae reliquias servasse, ut viros amore incenderet. At contra secundum temporis rei que gestae ordinem descriptam esse hanc historiam, alii ostendere student. Nam Abrahamus, inquit, ex eo tempore, quo se a Loto fratre separavit, et in convalle Mamre habitare coepit, 13., 18., nec ante excidium Sodomiticum alio migravit, quemadmodum ex serie narrationis Moisaicae a c. 13 usque ad 20. praesertim ex initio e. 18. eognosci potest. Illud tamen mirum esse, fatentur, quod Abimelechus, simulacrum Saram nonagenariam contemplatus est, in ejus exarsit amorem, non secus, ac si tenerrima puella esset. Certi quid, ut hic historiae nodus, expediatur, afferri vix poterit. LXX. post verba אָהָרִי הָוָא addunt: Ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν ὅτι γυνὴ μου ἔστι μήποτε ἀποκτείνωσιν αὐτὸν οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως δι' αὐτήν. Glossema fortasse, quod in textum irrepsit.

3 — 5. הִנֵּה מָתָה *Ecce te mortuum*, LXX. σὺ ἀποθνήσκεις, h. e. θανάτῳ ἔνοχος, nisi reddas uxorem viro. Abimelechum jam aegrotum fuisse, eamque ob causam Saram intactam mansisse, ex narrationis serie potest colligi, vid. Vs. 4. 6. 17. 18. — 4. אֲלֵנִי פִתְרָגָה — *O domine, num etiam gentem justam interficies? Gens justa* i. e. innocens in universum. LXX. ἀγνοῦν καὶ δίκαιον. Gens tota una cum rege punienda erat, si Saram violasset Abimelech, vid. Vs. 7. 9. — 5. בָּרַחַם — זָחַת *In integritate animi mei et in munditie manuum mearum hoc feci*, h. e. nihil mali habebam in animo.

6. 7. עַל — אֲלֵיָהָ *Propterea non permisi, ut eam tangeres, morbo ei immisso; vid. ad Vs. 3.* בִּי נְבִיאָהוּא *Propheta enim est*, i. e. familiaris meus et nuntius. נְבִיאָהוּ proprie orato-

rem (vid. Prolegg. ad Psalmos), hinc *nuncium*, *internuncium*, *interpretem* designat. Vid. Ex. 7, 1. Hic Abrahamus Abimelechi veluti est *nuntius* ad Deum, uti sequitur: וְיִתְפַּלֵּל בְּעַדְךָ *deprecabitur pro te*. Nam a prophetis Deum facilius exorari putabant. וְחַיָּה *Et vive*, i. e. et vives. Imperat. pro Futuro, ut 42, 18. Ps. 37, 27. ubi not. cf. וְאִם-אֵינְךָ מְשִׁיב *Si vero non reddideris*, sc. וְאִשְׁתֵּי-הָאִישׁ *uxorem illius viri*, לָךְ-דַּע *scito*, te omnesque tuos perituros esse. Cf. Ps. 105, 14. 15.

8. 9. וַיִּקְרָא לְכָל-עַבְדָּיו *Et vocavit omnes servos suos*. Servi h. l. sunt anlicei liberae sortis. — 9. וְגַלְתָּה — וְגַלְתָּה *Et quid in te deliqui*, ut in me et in regnum meum magnum peccatum adduceres? i. e. nos magni peccati reos faceres, adeoque poenas nobis contraheres. מַעֲשֵׂים אֲשֶׁר לֹא-יַעֲשֶׂה *Opera quae non fient*, i. e. quae fieri non debent, ut 34, 7. Lev. 4, 2.

10 — 12. מָה — תִּזְנֶה *Quid hic vidisti*, ut hoc faceres? i. e. qui tibi ista in mentem venire poterant? An vidisti hic morem esse, ut viris uxores raperentur? — 11. כִּי-אָמַרְתִּי *Dixi enim*, se. בְּלִבִּי *in corde meo*, i. e. cogitavi. — 12. *Vere soror mea est ex patre*, sed non ex matre, igitur eam duxi in matrimonium. Sara Therachi ex altera uxore filia fuit. Licetum igitur tum habebatur, sororem ὁμοπατριον in matrimonium ducere; id quod postea Israelitis lege Mosaica interdictum est. Ceterum ejusmodi matrimonia apud Persas ante Cambysen, apud Aegyptios, Phoenices et Athenienses licita erant. Cf. CORNEL. NEP. in *vita Cimoniae* c. 1. PLUTARCH. in *Themistocle* p. 128. ACHILLES TATIUS L. 1.

13. 14. וַיְהִי-אֵבִי *Et factum est quum errare me fecerint dii e domo patris mei*, i. e. postquam, patria egressus, per varias, Deo auctore, vagari coeperam terras. אֱלֹהִים *saepe signif. unum Deum*, et plerumque cum Verbo singulari jungitur; sed aliquando, numeri potius quam significationis ratione habita, sequitur Verb. plurale, ut h. l., ubi de vero Deo agi liquet ex e. 12, 1. Similis constructio occurrit 35, 7. et 2 Sam. 7, 23. coll. 1 Paral. 17, 21. Quinimo adjectivum plurale קְדוֹשִׁים, ubi de Deo Israelis sermo est, nomini אֱלֹהִים jungitur Jos. 24, 19. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 710. not. — 14. Post verba וַיִּתֵּן אֲבִימֶלֶךְ in Cod. Samar. (quem sequuntur LXX.) librarius male sedulus ex Vs. 16. inseruit: וַיִּתֵּן אֲלֶיהָ כֶּסֶף *χίλια δίδραχμα*. Sed h. l. recte ea tantum munerera commemorantur, quae Abimelechus Abrahamo soli dedit, ut eum sibi propitium redderet.

16. כֶּסֶף אֶלֶף כֶּסֶף *Dedi mille argenti*, i. e. כֶּסֶף אֶלֶף דְּכֶסֶף *siclos argenteos*, ut Onkelos-vertit. Cum didrachmo Alexandrino, sive statere Attico, siclum ante Mosis tempora comparari (quod a nonnullis Interpr. factum est) non debere, illoque multo minorem fuisse credibile esse, neque omnino antiquissimi illius sicli pretium definiri posse, ostendit J. D. MICHAELIS in *Commentat. I. de Siclo ante exilium Babylon.* (in *Commentatt. Soc. Reg.*

Gotting. an. 1752. T. II.) §. 4. p. 53. sqq. לְאַחֶיךָ *Fratri tuo*, i. e. Abrahamo, quem fratrem tuum dixisti. Verborum לְיָמֶיךָ—אָתָּךְ tot pacne exstant explicationes, quot sunt interpretes. Nam etsi minime dubium sit, כְּסוּתָה עֵינַיִם esse *velamen oculorum*, tamen quid Abimelechus his verbis, donum illud, quod dedit Abrahamo, esse Sarae suisque omnibus velamen oculorum indicare voluerit, obscurum est. Plerique recentior. Interpr. *defensionem pudoris* phrasi illa indicari putant, quoniam pudicae in Oriente solent velari propter virorum verecundiam; ut Rebecca fecit, c. 24, 65. Verba tamen varie capiunt. Alii sensum hunc esse volunt: numos dedi, non tibi, ne videar pretium dedisse pudoris, sed tuo viro, qui eos profecto non accepisset, si te a me corruptam putaret, ne suae conjugis pudorem vendidisse putaretur. Alii verba כְּסוּתָה עֵינַיִם tropice accipiunt, sc. acceptae injuriae memoriam ex animo esse delendam, ut dicat Abimelechus: *dedi fratri tuo mille siclos argenteos, ut conniveas in iis, quae tibi evenerunt*. Nobis quidem hunc locum nemo feliciter videtur tractasse N. G. SCHROEDERO, qui in *Comment. de Vestitu mulier. Hebraear.* p. 89., observat, antiquissimis illis temporibus morem fuisse puellis, faciem non prius obvelandi, quam cum viro essent jungendae, ut ita marito servandam fidem significarent. Sane de Rebecca et Rahele virginibus Gen. 24, 15. 17. et 29, 9. non legitur, quod fuerint velatae, sed earum vultus conspectui patebat. Quod et de Sara observare licet ex Gen. 12, 14. nuda facie in publicum prodeunte, cum se Abrahami inuuptam sororem simularet. Eadem apud Lacedaemonios olim vigeabat consuetudo, referente Plutarcho in *Laconicis Apophthegmm.*, Oper. T. II. p. 232. *Quaerenti, cur (Spartani) virgines detectas, mulieres velatas in publicum emitterent? quia, inquit, virginibus quaerendi sunt viri, mulieribus operanda, ut servent maritos*. Hinc Abimelechus, molli brachio reprehensurus Saram, quod matrimonium cum Abrahamo dissimulasset, et, velo contra uxorum morem deposito, virginem se gessisset: *Ecce, inquit, fratri tuo mille argenteos dedi, illud sit tibi velamen oculorum inter omnes, qui tecum sunt; quibus verbis eam hortatur, ut tegumentum sibi comparet, ne et alios viros in errorem deducat*. Veterum de h. l. opiniones vid. in *Commentar. nostro majori*. Etiam verba לְיָמֶיךָ לְאַחֶיךָ varie explicantur. LXX. *Καὶ πάντα ἀλήθευσον, et omnibus in rebus veritatem dicit*. Aut retulit interpretes לְיָמֶיךָ ad לְאַחֶיךָ *rectum* (Amos 3, 10.), quasi proprie sit: *sis recta, s. verax*; aut sensum liberius expressit pro eo, quod proprie notat: *et redarguita es, s. sis, a Verbo יָכַח*. Hieron. *et quocumque perrexeris; mementoque te deprehensum*. Sed לְאַחֶיךָ est 3. femin., forma ad Chaldaismum inclinante, pro לְיָמֶיךָ; secunda foret לְיָמֶיךָ. Bene Onkelos: *et de omnibus quae dixit redarguita, s. reprehensa est*. Nam verisimile est, haec verba esse scriptoris volentis dicere, quod, quandoquidem omnia haec illi evenerint, nunc ita correpta et monita

fuerit, ne ultra se dicret sororem Abrahami, ob periculum in quod semel jam atque iterum adducta fuerat eo nomine, וְאֵתְּ אֲנִי אֶתְּ אֲנִי ante זְכָחָה redundat ut Lev. 12, 16.

18. Nam occluserat Jova omnem uterum domus Abimelechi propter Saram. Similiter HESIOD. Oper. et Dier. Vs. 240. Saepe tota urbs malum ob virum plectitur; et paullo post: Neque mulieres pariunt, minuuntur autem populi.

11. Isaacus nascitur, circumciditur, ablactatur. Hagara, Sara postulante, una cum Ismaele pellitur. Illi per desertum erranti promittit angelus, Ismaelem fore patrem numerosae gentis. Cap. 21, 1 — 21.

Cap. 21, 1. וַיֵּהְיֶה פָקֶד אֶת-שָׂרָה Jova Saram invisit, meminuit ejus, s. promissi, quod ei fecerat. Nam Deus, cum mulieribus sterilibus concipiendi et pariendi vim concedit, earum meminisse dicitur; vid. 30, 22. 1 Sam. 1, 19. פָקֶד propr. aliquid accurate inspicere; hinc, curam gerere, et ejus curae specimina edere. Curam signif. faventis, praesertim ubi Accusat. nudo jungitur, sed etiam plectentis, maxime si per עַל construitur. H. 1. in bonam partem sumitur: gratiosum se exhibuit erga Saram.

5. 6. Uterque Vs. jungitur hoc modo: Quum autem centenarius esset Abrah. nato ei Isaaco, dixit Sara: צָחַק עָשָׂה לִי רִישׁוֹ אֱלֹהִים Risum mihi fecit Deus, i. e. ridendi, laetandi causam mihi Deus praebuit. Similiter risus pro gaudio Ps. 126, 2. Invenit Sara his verbis, jam se intelligere, eum, qui ipsam ob risum reprehendisset, Deum fuisse. וַיִּצְחַק-לִי esse potest sive ridebit mihi, i. e. adridebit mihi, sive mecum laetabitur, mihi gratulabitur; LXX. συγχαροῦμαι μοι.

7. וַיֹּאמֶר Et dixit insuper, ut intelligeretur, unde risus et sibi et aliis oboriatur. מִי מֵלֵל לְאַבְרָהָם Quis unquam Abrahamo dixisset? q. d. nemo procul dubio ausus fuisset hoc Abrahamo dicere, nedum spondere. Praeteritum δυνήτιζωός pro Futuro. Videtur autem hic Vs. continere breve carmen, quod Sara cecinit in rem illam prodigiosam quae ipsi accidit (cf. 1 Sam. 2, 1 — 7.). Sunt enim tria aequalia membra, quae singula tribus constant vocibus:

מִי מֵלֵל לְאַבְרָהָם
הַיְיָ יִקְרָה בְּנֵים שָׂרָה
כִּי-יִלְדֶתִי בֶן לְזַמְנוֹ:

Carmen hic legi suadet et Verbi מֵלֵל Chaldaeis magis usitati usus, quod nonnisi in poeticeis V. T. libris usurpari solet, et illud, quod Praeteritum הַיְיָ יִקְרָה pro Futuro, poetarum more, ponitur. הַיְיָ יִקְרָה בְּנֵים שָׂרָה Saram liberos esse lactaturam. Pluralis בְּנֵים hic non urgendus est, quum hic universe miratu dignum sit, liberos sive plures sive pauciores seni obtigisse. LXX. παιδίον.

8. וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּהְיֶה וַיִּגְמַל Et crevit puer et ablactatus est. Lactationis tempus, ut adhuc hodie apud plures Orientis populos, sic

et olim per biennium trienniumve duravit. Vid. 2 Maecab. 7, 28. et JOSEPH. *Ant.* 2, 9. אֶת-יִצְחָק — גַּיַשׁ *Et Abrah. eò die, quo ablactatus est Isaacus, magnum convivium paravit.* Fortasse Cananaei eum diem, quo filius primogenitus per se comedere coepit, festiva solemnitate et laetitia celebrarunt. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* VI. p. 213 sq.

9. מִצְחָק *Ludentem.* LXX. *παίζοντα μετὰ Ἰσαὰκ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.* Vulgatus: *ludentem cum Isaaco filio suo.* Sed hoc molle nimis. Nec de nihilo fuisse indignationem Sarae, arguit subsequens admonitio Dei, ut Sarae voci auseultet Abrahamus. Nonnulli putant, rixas obortas esse inter Ismaelem et Isaacum de hereditate, atque Ismaelem jus primogeniturae jactantem contempsisse Isaacum. Vid. Vs. 10. Alii, Ismaelem in convivio ablaetationis subsanasse parentes, et convivias illis de filio gratulantes. Optime interpretatur vocem מִצְחָק per ἐδίωξε Paulus Galat. 4, 29., quae vox omnis generis injurias exprimit, quibus fortasse Ismael Isaacum affecit.

11. 12. גַּיַשׁ — בְּנוֹ *Et male fuit verbum valde in oculis Abrahami, i. e. hoc ei displicuit propter filium suum.* Ismael enim, ex illorum temporum more, Abrahami filius legitimus, nec deterioris fuit sortis quam Isaacus. — 12. בְּיִצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע *In Isaaco tibi vocabitur semen, i. e. Isaacus unice erit filius tuus, in quem conferenda sunt beneficia tibi promissa.* Ismaelitae quidem aliique ex Ketura suscepti liberi etiam Abrahami soboles habiti sunt; sed Isaacus, et ex Isaaco oriundi Abrahamidae κατ' ἐξοχήν dieti sunt.

13. 14. הָיָא — וְגַם *Sed et filius ancillae, quia tua est proles, in gentem evadat, efficiam.* Hoc ipso pollicebatur Deus, et matris et filii eorum se gessurum; ideoque non esse, eum propterea anxius esset Abrahamus. — 14. שָׂם עַל-שִׁכְמָהּ *Posuit utrem aquae super humero ejus, more Aegyptio, quo viri onera capite, feminae humeris portare solebant.* וְאֶת-הַיֶּלֶד *Et puerum, se. tradidit ei, uti recte Hieron.* Neque enim matris humeris puer impositus censendus est, qui tum minimum septendecim annos natus erat. וְתַחַע — שָׁבַע *Et erravit per solitudinem Bersaba.* In quo nomine est προλήψις, vid. Vs. 31.

15. 16. וְהִשָּׁקָה אֶת-הַיֶּלֶד *Et projecit puerum, i. e. quum haec eni manu duxisset, jam siti fatiscientem sub arbore quadam prostratum reliquit.* — 16. הִרְחַק כַּמֶּטְחוֹי קֶשֶׁת *Elongando se quasi jacentes arcum, i. e. quantum qui arcu sagittam ejaeculantur, elongare a se possunt sagittam. Vel: quantum sagittarii a scopo, ad quem collimant, se dum jaeculantur elongare solent.*

18. 19. וְהִתְיוֹקִי אֶת-יָדְךָ בּוֹ *Confirma manum tuam in illo, i. e. ne eum deseras.* — 19. וַיִּפְקַח — מַיִם *Tum aperuit ei Deus oculos et vidit puteum aquae.* Non animadvertenter puteum, vel

dolore quasi caeca, vel quod os illius more Arabum arena tectum erat. Ejusmodi puteos, etiamnum in Oriente obvios, describit *Diod. Sic. L. 19.* Cf. et *d. a. u. n. Morgenl. I. p. 87 sqq.*

20. 21. וַיְהִי רֵבֵה קֶשֶׁה *Et factus est jaculator arcuarius*, i. e. fuit peritus in arte jaculandi arcu sagittas. LXX. bene: τοξότης. Nam רֵבֵה significatu haud differt a רָבֵב *jaculatus est*, uti et alia verba tertia rad. ה et secundae rad. geminatae, quae duas primas radicales communes habent, significationibus conveniunt (שָׂרָה et שָׂרָר *principatum tenuit*). Minus recte alii interpretantur: *et factus est juvenis sagittarius*, רֵבֵה ducentes a רֵבֵה *creocere*; et alii a notione Vb. רֵבֵה *multum esse*, vertunt: *fuit magnus sagittarius*. קֶשֶׁה est Adjectiv., quale צִיד, *venationem exercens*, et Chald. חָמַד *agaso*, גַּמֵּל *camelarius*, et alia ejusmodi, eos designantia, qui artem aut opus exercent. Quare קֶשֶׁה erit quem priscae Latini vocarunt *arcuiten* s. *arquiten*. (Neque necesse est, ut רֵבֵה קֶשֶׁה ἀσύνδετον statuamus, quale Habac. 3, 11.) Quum voc. רָבֵב *jaculator*, etiam ad ejaculationem lapidum pertinere posset, additum est קֶשֶׁה, ut recte vertatur *jaculator arcuarius*. Minus congruit eorum interpretatio, qui קֶשֶׁה habent pro Nom. subst. formae שָׂבֵה, ejusdem significationis cum קֶשֶׁה, et ellipsin Praepos. ב statuunt, ut verba hebraea pro רֵבֵב בְּקֶשֶׁה posita essent, i. e. יוֹרֵה הַצִּיִּים בְּקֶשֶׁה *jaculans sagittas arcu*. — 21. De solitudine *Pharan* vid. not. c. 14, 6. וַתִּקַּח — מֵמִצְרַיִם *Acceptitque*, i. e. despondit ei mater ejus uxorem e terra Aegypti, patria videlicet sua (14, 1.). Ex more Orientalium parentes liberorum matrimonia decernere, iisque uxores ducere solent. Vid. 24, 4. 55. Ex. 21, 10, et cf. *d. a. u. n. Morgenl. I. p. 100 sq.*

12. *Abimel. cum Abrah. foedus pangit, eiue potestatem facit, in agro Philisthaeo habitare.* — Cap. 21, 22 — 34.

Cap. 21, 22. 23. Pro וַיִּפְרֹחַ אַבְיִמֶלֶךְ וַיִּפְרֹחַ שְׂרָר־צַבְאוֹ LXX. habent: Ἀβιμέλεχ, καὶ Ὀρχιάδ, ὁ νυμφαγωγὸς αὐτοῦ, καὶ Φιχόλ, ὁ ἀρχιστρατήγος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Tertii viri nomen huc adsciverunt e c. 25, 26., ubi simile foedus Abimelechi cum Isaaco percussum exponitur, ut solent isti interpretes ex locis similibus in alios aliquot voces inferre. De פִּיכֹל cf. not. 27, 21. אֱלֹהִים עִמָּךְ — *Deus tecum est in omnibus, quae agis*, secundo numine omnia agis. Id quod ex ejus rerum successu colligebat. — 23. בְּאֱלֹהִים — וַתִּפֹּה נִינְוֶה *Nunc igitur jura mihi per Deum*. Jusjurandum in foederibus adhiberi solebat. Timebat Abimelechus, ne Abrahamus auctis opibus tandem cum vicinis de imperio certaret. הִנֵּה *hic* habet emphasin, q. d. hoc ipso in loco, non hinc recedamus donec jurejurando hoc sit confirmatum. אִם-תִּשְׁקַר לִי *Si mihi mentiaris*, i. e. te mihi non mentituum, non violaturum foedus inter nos ineundum; nam *mentiri* Hebraeis et dicti est et facti. *Si mentiare*; altera pars conditionis, qua quis sibi gravia imprecat, nisi pollicitis steterit, omittitur, vid. 14, 23. Vb. שָׁקַר (h. l.

in Kal, alias semper in Piel legitur) de foedere frangendo usurpatur, ut Ps. 44, 18. וְלִנְיֹוֹי וְלִנְכֹרֵי Aut soboli meae, aut nepotibus meis. LXX. (μη ἀδικοῦσέν με) μηδὲ τὸ σπέρμα μου, μηδὲ τὸ ὄνομα μου. Non legerunt aliter, sed sensum liberius expresserunt. עָשָׂה — פָּתַח־לִי pro eadem benevolentia, qua tecum egi. Benignitas Abimelechī in eo potissimum sita erat, quod pascuorum agri Gerarensis partem aliquam, in qua errarent Abrahami greges, quamdiu vellet, ei concessisset; vid. 20, 15. וְעַם-הָאָרֶץ Et cum terra, i. e. וְעַם-אֲנָשֵׁי הָאָרֶץ cum incolis terrae, ut Num. 14, 13.

25. וְהוֹכַח — הַמַּיִם Arguit autem Abrahamus Abimelechum, cum eo expostulavit, de negotiis putei aquarum, propter puteum (ef. עַל-אֹדֶת supra Vs. 11.), אֲבִימֶלֶךְ — אִשְׁרָאֵל quem rapuerant, vi occuparant, servi Abimelechi. Antē queri non erat ausus, quod forsān putaret, aut id jussu, aut certe permittente aut connivente rege factum esse; nunc commode injuriæ acceptæ meminit, ut in posterum omnis dissidii causam præcedat. Facile rixæ circa puteos inter pastores in illis regionibus oriri possunt, propter aquae inopiam, qua fit, ut putei magni aestimentur. Vid. 26, 18. 20. 21.

29. 30. מַה הֵנָּה Quid sunt? sibi volunt? הֵנָּה hic non est Adv. loci, ut Vs. 23., sed Pron. femin. (הֵנָּה), loco Verbi substant. לְבַרְכָּהּ pro לְבָרַךְ cum He paragogico. — 30. בְּעִבּוֹר הַתְּהֵי-לִי Propterea ut sit mihi, se. זָאת hoc donum, alioquin dicendum erat הַתְּהֵינָה, ut sint hae septem agnae, mihi לְעֵדָה in testem, testimonio; femininum Adjectivi עֵד, ut 31, 52. et mascul. עַד Ex. 20, 13. pro testimonio, עֵדוּת, ponitur. הַזָּאת — כִּי Quod foederim hunc puteum, i. e. ut veluti hisce agnis puteum a me effossum a te solemniter redimam, quibus acceptis, mei eum esse juris fatebere.

31. 32. הֵהָרָא — עַל Ideo vocavit (ut 11, 9.) locum illum עַל שֵׁבַע (pro שֵׁבַע extra pausam esset שֵׁבַע), quod propr. est puteum τῶν septem, se. agnarum. Sed auctorem שֵׁבַע significatu nominis שְׁבוּעָה jusjurandum cepisse inde patet, quod subjungit, appellationis illius rationem redditurus: כִּי — שְׁנֵיהֶם quia ibi uterque juravit. Sine idonea ratione alii ante כִּי copulam ꝛ subaudiunt, ut dicatur, puteum illum duplici de causa illud nominis accepisse, et a septem agnis, et propter jusjurandum illie interpositum. Etenim et 26, 33. ratio appellationis urbis Bersabae a שְׁבַע, repetitur, quod et ibi idem quod שְׁבוּעָה jusjurandum valet, nulla septem agnarum mentione facta. Recte LXX. φοῖαο ὄρα-σμοῦ. — 32. Quum autem foedus ambo in Bersaba percussissent, foedere illie percusso et absoluto, surrexit Abimelechus rel. וַיִּשְׁבֵּר — פְּלִשְׁתִּים Et redierunt ad terram Philisthaeorum (Geraram seil., Philisthaeac caput.). Unde colligere est, Bersabam, ubi erat Abrah., non fuisse ditionis Philisthaeac, sed in finibus ejus sitam esse.

33. 34. **וַיִּטֵּעַ — שָׁבַע** *Et plantavit Abrah. tamariscos in Bersaba.* **וַיִּטֵּעַ** ut cognatum voc. Arab. notat *tamarisci* speciem, in Aegypto frequentem. Veterum alii *arborem* vertunt, alii *lucum*; Vulgatus: *nemus*. Posuerunt interpretes illi genus pro specie. LXX. ἐφύτευσεν ἄρουραν, *plantavit agrum*, sc. arboribus. Vix dubium quin umbrae et frigoris causa Abrahamus nemus plantaverit ut tentorium ibi haberet. Quia in verbis quae sequuntur cultus divini mentio fit, nonnulli existimant, lucum hic designari talem, in quo Abrah. Deo sacrificia offerret; quod ante Mosaicum interdictum non illicitum, et antiquissimis temporibus valde usitatum erat, ut PLINIUS *H. N.* 12, 1. testatur. Quod nomini יהוה hic additur אל עולם *deus aeternus*, ideo factum videtur, ut opponatur Diis, qui aliquando nati, ut aliquando morituri essent. — 34. **וַיִּגֵּר — פְּלִשְׁתִּים** *Et peregrinatus, commoratus est Abrahamus in terra Philistaeorum.* Quum Bersaba, ubi domicilium habuit Abrah. (22, 19.), in ipsis finibus terrae Philisth., s. Palaestinae, sita esset (Vs. 32.), in ea illum habitasse dici poterat, praesertim, quum vitam pastoritiam agens tentoria sua procul dubio saepe in vicinae Palaestinae pascuis figeret.

13. *Abrahamus divino jussu filium mactare paratus ab angelo revocatur, et novas accipit numerosissimae prosapiae promissiones.*

Cap. 22, 1—19.

Cap. 22, 1. Quae jam sequuntur, patet hunc in finem narrari, ut Hebraeorum progenitor tanquam exemplum incredibilis fortitudinis animi atque pietatis erga Deum posteris propoueretur. Quod Deus Abrahamum jusserit, ut filium immolaret, in somnio illi visum esse, credibile est EICHHORNIO in *der Allg. Biblioth. d. bibl. Litt.* P. I. Fasc. I. p. 45. sqq. P. J. BRUNS in *den Merorabilien*, P. VI. p. 1. sqq. Abrahamum exemplo Phoeniciorum, qui diis pueros immolare solerent, eo adductum fuisse autumat, ut et ipse filium unicum Jehovae in sacrificium offerre voluerit. Mythus, quo insignis pietatis et obedientiae erga Deum, quod Abrahamus dederit, documentum exhibeatur, in hac narratione agnoscit DE WETTE *Kritik d. Isr. Gesch.* (s. *Beyträge z. Einl. in d. A. T. P. II.*) p. 98. sqq. A qua sententia haud longe abest J. G. GREVER, qui in *Commentatt. miscellanar. syntagm.* (Oldenburg. 1794.) hanc narrationem pro veteris carminis particula habet, quo majorum gentis Hebr. pietas in Deum celebrata esset. Mirum vero, duumviris istis non in mentem venisse similis mythi a Sanchuniathone traditi. Vid. ad Vs. 2. Alii existimant, Abrahami hoc factum literis mandatum esse, ut liqueret, non defuisse Dei Israëlis cultores, qui, si Deo ita visum fuerit, pretiosissimas omnium victimas immolare ei parati fuerint. Cf. GUIL. FRID. HUFNAGEL: *Für Christenthum, Aufklärung und Menschenwohl*, P. I. Fasc. 7. p. 592. sq.

2. יִצְחָק — קַח-בְּנֵי Sume filium tuum unicum, quem diligis, Isaacum. Plura verba eumulantur, quae singula fere ejusmodi sunt, ut animum Abrahami vehementer perturbare, et, si minus Dei reverens fuisset, a parendo abstertere eum possent. יְהִי יְחִידְךָ Unicum tuum; nam Ismael ab hereditate exclusus exulabat. LXX. τὸν ἀγαπητὸν, non quod יְדִידְךָ legerunt, sed quod duo isti significatus miscentur: *unicus et dilectus*. Nam unigeni liberi impense diliguntur. וְיָלֵךְ — הַמְרִיָּה Et vade in terram Moria, in eam regionem, in qua mons Moria situs erat, in quo postea templum est exstructum, s. in tractum Hierosolymitanum. De ratione nominis ejusque significatione haud certo constat. Plures referunt ad מְרִיָּה, nec מְרִיָּה differre putant a מְרִיָּה, quod est Partieip. fem. Hoph. Locus autem longe lateque conspicuus idem excelsus sit necesse est. Hinc LXX. τὴν γῆν ὑψηλὴν vertunt. Ad מְרִיָּה retulisse eum, qui haec literis consignavit, et nomine illo *locum, quo se Jova conspiciendum praebuerit*, significari existimasse, patet e Vs. 14. A מְרִיָּה etiam auetor Chronicor. derivat, 2 Chron. 3, 1., sed rationem appellationis affert hanc, quod *ostensus fuit Davidi patri suo*. FULLERUS *Miscell. SS. L. 2. cap. 14.* מְרִיָּה composit. putat e Partieip. Hophal Verbi מְרִיָּה et nomine יָהּ, ut perinde valeat ae מְרִיָּה יָהּ h. e. φανερωθεὶς Θεός, et Moria sit terra visionis Jovae. Alii מְרִיָּה retulerunt ad יָרָא *timuit, reveritus est*, quod praesertim de numinis reverentia dicitur; sic Onkelos et Arabs uterque, qui terra adorationis reddidere. GESENIUS (in *Lcx. hebr. min. ed. sec.*) מְרִיָּה (formae פְּרִיָּה) esse videtur a Partieip. fem. Verbi מְרִיָּה *repugnavit*: quasi terra *adversaria* ascendenti, ardua. Hebraeorum nonnulli Morijah deducunt a מֵרַח מֵרַח myrrha, quasi myrrhifera praeis saeculis fuerit regio Hierosolymitana. וְיִהְיֶה עִלְיָהּ שֵׁם לְעֹלָה Et offero eum illic in holocaustum. De victimis humanis apud omnes paene antiquitatis gentes caesis, praesertim apud Syros et Phoenicios, egit EUSEBIUS *Praep. Evang. IV, 16.*, ubi inter alia ex Sanchuniathone haec tradit (vid. *Sanchuniathonis Fragmenta* ed. Orelli Lips. 1826. p. 42.): *Cronus ergo, quem Phoenices Israeliam vocant, regioni cum imperitaret, atque ex indigena nympha, Anobret (הַן עֹבְרֵת) dicta, filium unigenitum haberet, quem propterea Jehud vocabant, quomodo unigenitus etiamnum a Phoenicibus appellatur, cum regioni maxima ex bello imminerent pericula, regio habitu filium ornatum in ara, quam crexerat, mactavit.*

3 — 5. וַיִּשְׁכֵם אַבְרָהָם בַּבֶּקֶר LXX. Ἀναστὰς δὲ Ἀβραάμ το πρωῖ. Hieronymus: *igitur Abraham de nocte consurgens*. Indicatur, promptum paratumque ad obsequendum Deo se praebuisse Abrahamum. וַיִּתְּכֵשׁ אֶת-חֲמֹרוֹ Et ligavit asinum suum, LXX. ἐπέσαξε τὴν ὄρον αὐτοῦ, *stragula imposuit, s. clitellas, sive ut jumentum ipse conscenderet, sive ut ei ligna imponeret*. וַיַּעֲרִי Pueri ejus, i. e. servi ejus. וַיִּבְקַע עֵצֵי עֹלָה Findebat ligna sacrificalia. In nonnullis enim Palaestinae regionibus ligni penuria est; siecoque

ligno etiam commodius uti poterat. — 4. עֵינָיו — בַּיּוֹם *Die tertium sustulit Abrah. oculos suos.* וְ ante יִשָּׁאֵן redundat, ut 20, 16. ante נִכְתָּה. — 5. נִשְׁתַּחֲוֶה *Adorabimus, i. e. sacra faciamus.*

9. 12. וַיִּעַקֵר אֶת־יָצְהָק *Et constrinxit Isaacum.* Victimae enim vinciri solebant, ne ietum effugerent, praesertim humanae. Vid. *Ovid. ex Ponto 3, 2. 3. Aeneid. 2, 134. coll. Vs. 156.* — מִמֶּנִּי וְלֹא — *Nec cohibuisti filium tuum unicum tuum a me, mihi petenti non negasti.* LXX. καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ.

13. *Et vidit Abrahamus arietem post inter vepres haerentem cornibus.* Pro אָהַר *a tergo*, veterum plures legerunt אֶהַר *unus.* Ita Cod. Samar., LXX. (καὶὸς εἷς) et Syrus. Arabes quatuor codd. hanc vocem plane omittunt, quia putarunt esse superfluum, et verba, *ecce arietem*, tantum valere, quantum, *ecce arietem unum*; hanc particulam non omitturi, si legissent אָהַר. Praeterea אֶהַר exhibent Codd. 19. a Kennicotto collati, et 13. collati a de Rossio. Atque אָהַר quidem praefendum vulgo recepto אֶהַר duxit Boehartus, motus et loco parall. Dan. 8, 3. et eo quod *a tergo* Hebraice esset אֶתְהַר, non אָהַר, et אָהַר ita solitarium potius est *temporis* Adverb. quam loci. Neque frustra dici, addit, Abrahamum unum arietem vidisse; „aries quippe quum gregarium sit animal, signanter dicitur, hunc arietem nulli gregi fuisse adjunctum.“ Utramque scripturam, אָהַר et אֶהַר, expressit Onkelos, qui hunc locum sic reddit: *Sustulitque Abrahamus oculos suos post haec, et ecce: aries unus.* אֶהַר (cum Resch) de tempore, ut Onkelos, intellexit et Saadias, qui *post hoc* reddidit. Aben-Esra verba אֶהַר נִאָּהַר בְּפִסְבֵּק conjungit hoc sensu: *postquam retentus esset in implexo, vidit, s. agnovit, arietem esse.* SEB. RAVIUS in *Exercitatt. ad Hubigantii Prolegomm.* p. 213. אֶהַר hie alternare eum שָׂה (Vs. 8.) existimat, tanquam speciale eum generali, et אֶהַר אֶהַר dici peudem, quae in locum *alterius*, quam immolare debebat Abrahamus, erat substituta. Posse igitur hireum illum hoc Vs. rectissime *alium* vocari. Verum *alius* Hebraice est אֶהַר non אָהַר. Praeterea ex mente eorum, qui textum Aecentibus distinxerunt, אֶהַר non esse eum אָהַר jungendum, docet Aecentus major distinctivus Sakephkatou nomini אֶהַר impositus, neque אֶהַר eum verbis proximis, ut vult Aben-Esra, arctius connectendum esse, ostendit Aecent. distinctiv. Sakeph-gadol, illi Particulae appietus. Quod non effugit Abarbenelem, qui locum recte interpretandum esse docet hoc modo: *et ecce arietem, se. pascentem illic, postea, subaudi: vidit eundem arietem detentum in vepreto.* Quo monitus est, arietem non fortuito, sed Deo sic dirigente, illuc venisse. נִאָּהַר בְּפִסְבֵּק *Detentus s. implicitus erat in perplexitate*, subintellige, vepretati, dum. Id enim subaudiendum esse patet tum ex ipsa textus serie, tum ex locis similibus, Ps. 74, 5. Jes. 9, 18. 10, 34. LXX. retinuerunt vocem כִּבְּק, verteruntque καὶὸς κατεχόμενος ἐν φρυγῶ

Σαβέξ, quasi כֶּבֶךְ esset Nom. propr. virgulti vel arboris. Hesychius: βάτος, *rubus*; Phavorinus: χρυσολάχανον. Ceterum his, quae hic leguntur, non absimilis est Graecorum narratio de *Iphigenia*, a patre Agamemnone Dianae oblata. Cf. TZETZEM in *Lycophron*. p. 40. ed. Canter. et HYGINI Fab. 98. Et in Plutarchi *Parallelis historr. graecar. et romann.* cap. 35. similes fabulae sunt duae; una graeca, altera romana, in quibus armenta, quum arreptum gladium aquila in ea iniecisset, hominibus immolandis substituta esse narrantur.

14. יִרְאֶה — יִקְרָא Vocavitque Abrahamus nomen loci illius: *Jova-jireh*, i. e. Deus providebit. Adludit Abrah. ad id, quod Vs. 8. dixerat. Haud raro Hebraei pro nomine una voce exprimendo integram enunciationem ponunt, vid. 33, 20. Ex. 17, 15. Jud. 6, 24. Ut autem in nominibus virorum propriis saepe est aliqua syllaba vocis יְהוָה, ut in *Josua*, *Jehojakim*, *Jeremia*, ita etiam nominibus locorum integra inseritur, ut hic. Verba אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם non sunt ita reddenda: *qui sc. locus dicitur hodie* (id enim Verbo קָרָא exprimendum fuisset), verum sic: *illud est, quod dici solet etiamnum*, i. e. inde est quod diei solet, vel אֲשֶׁר est pro אֲשֶׁר לְמַעַן *propterea*. Cf. supra 10, 9. יֵאָמֵר בֶּן יִצְחָק *propterea dici solet*, adagio fertur. Tale et hic sequitur: בְּהַר יְהוָה יִרְאֶה in monte Dei providebitur, curabitur, prospicietur. LXX. ἐν τῷ ὄρει Κύριος ὠφθη. „Exivit igitur apud Hebraeos,“ Hieronymo notante, „in proverbium, ut si quando in angustia constituti sunt, et Domini auxilio, optant sublevari, dicant, *in monte Dominus providebit*, h. e. sicut Abrahami misertus est, miserebitur et nostri.“ Ex mente eorum, qui Accentus apposuerunt, verba בְּהַר יְהוָה in statu regiminis *in monte Jovae* sunt vertenda, ut sensus sit: Deus sibi prospexit, s. elegit hunc locum, in quo majestatis suae praesentiam residere faciat, utque in eo oblationes sibi offerantur.

16 — 18. In fine Vs. 16. post יְחִידֶךָ in LXX., Cod. Samar. et Vers. Syr. est מִמֶּנִּי expressum, e Vs. 12. — 17. כִּי hic, ut alias haud raro, est *quamobrem, ideo*. Vel referendum est ad כִּי נִשְׁבַּעְתִּי *per me juravi* Vs. 16. et vertendum est *quid*. De בְּרַךְ vid. not. ad 1, 22. — 18. Vid. not. ad 12, 3.

14. Recensentur posteri Nachoris, fratris Abrahami. Vs. 20 — 24.

20. Nachoris, fratris Abrahami (11, 27.), soboles tota recensetur propter Rebeccam itemque propter Rachelem et Leam, uxores Jacobo dandas, de illius itidem genere, filias quippe Labanis, nepotis Nachoris. יָלְדָה מִלְכָּה גַם הוּא Peperit Milca etiam ipsa, ut Sara, ut neutra sororum fuerit sterilis. Praeterea, uti notat Jarchi, Nachoris proles aequant prolem Abrahami, duodecim scilicet tribus ex Jacobo progenitas; nam totidem fuerunt et filii Nachoris, ut dehinc habes enumeratos. Atque ut octo ex filiis

Jacobi fuerunt filii herarum, quatuor vero ancillarum; sic filii Na-choris ex hera, Milea, erant octo, et quatuor ex ejus concubina.

21. Nachoris primogenitus erat נָחֹרִי. Ita etiam vocabatur Arami primogenitus, 10, 23. Fuit et huic cognominis inter Edomi posteros, infra 36, 28.; unde Idumaea dicitur terra Uz Thren. 4, 21. בּוֹז memoratur et Jer. 25, 23. inter Idumaeae et Arabiae finitimos populos. וְאֵת־קַמּוּאֵל אָבִי אָרָם Et *Camuelem, patrem Arami.* Qui supra 10, 22. memoratur Aramus, fuit Semi filius. LXX. et Vulgatus habent hic: *πάτέρα Σύρων, patrem Syrorum.* Recentiorum plerique volunt quidem, Syros, Hebraeis אָרָם dietos, a Semi filio nomen duxisse. Sed quum multiplex sit Aram, s. Syria (commemoratur enim *Aram-Neharaim*, i. e. Mesopotamia, *Aram-Zoba*, i. e. Nesibis, *Syria Damasci*), atque hic ut notatu dignum quid memoratur, quod Camuel Arami pater fuerit, indicari videtur, utrumque, et Aramum, Sethi filium, et hunc, Camuelis filium, suae Syriae nomen dedisse. Ex אָרָם reseeta prima litera, factum est אָרָם, ejus detractionis exempla exstant Job. 32, 2. et 1 Paral. 2, 9., atque addito Nun, אָרָם נֹחַד.

22 — 24. A פֶּשֶׁרֶת quidam volunt Chaldaeos, qui Hebraeis פֶּשֶׁרֶת, dietos, vid. 11, 28. — 23. Pro וְיָלֵד Cod. Samar. habet וְיָלֵד הָרִגְלִיד *parere fecit, genuit.* Sine necessitate; nam de patre, quam de matre diei constat. — 24. וּפְיִלְגֶשֶׁת רְעוּמָה רְעוּמָה *Et concubinam ejus quod attinet, nomen ejus erat Reuma.* E פְּיִלְגֶשֶׁת (Chaldaeae פְּיִלְקֶתָא) non dubium esse *παλλακίς* et *pellea* factum. Tales mulieres, quae ad uxorem primariam et justam accedebant, inter Hebraeos ante et post Legem memoratas reperimus. Vid. 25, 1. 6. 30, 9. 35, 22. 1 Paral. 7, 14. 2, 48. Jud. 8, 31. 2 Sam. 5, 13. 1 Reg. 11, 3. Quod attinet discrimen inter pellices et justas uxores, apparet quidem e Cod. sacro, pellices eodem in honore non esse habitas. Filii tamen pellicum paris erant juris eum iis uxorum legitimarum, *nisi pater nollet.* Abrah. Keturam amandavit eum liberis, 25, 6.; et ef. 21, 14. Contra in partitione terrae Israeliticae posteri filiorum, quos e concubinis suscepit Jacobus, aequali sorte eum posteris filiorum, e justis uxoribus susceptorum, gaudebant. מַעֲכָה num sit viri nomen, an vero mulieris? ambigitur. Plures mulieres nomine Maaeha commemoratas reperimus, veluti matrem Absalomi, 2 Sam. 3, 3., ejusdem filiam, 1 Reg. 15, 10. concubinam Calebi, 1 Chron. 2, 48. Erant tamen et viri, qui illud nomen gesserunt, ut pater Achis, regis Gathae, 1 Reg. 2, 39., et pater Sephatjae, 1 Paral. 28, 16. Ita et אֲבִיָּה nomen erat regis Judae, Rehabeami filii, 2 Paral. 12, 16. 13, 1., et matris Hiskiae, regis, 2 Paral. 29, 1.

15. *Mors Sarae, ad quam sepeliendam Abrahamus speluncam et agrum ad Hebronem emit. Cap. 23.*

Cap. 23, 2. Hic Versus cum Vs. 1. connectendus est hoc modo: quum explevisset Sara annum aetatis 127., mortua est in

Kirjath-arba, quae est *Hebron*, i. e. quae postea dicta est et hodiernum dicitur *Hebron*. Cf. Jos. 14, 5., ubi antiqui urbis nominis ratio redditur haec, quod ab *Arba*, insigni quodam inter *Enakaces* viro, nuncupata esset. Vid. Vs. 19. et 13, 18. Cf. de hae urbe *Handb. der bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. II. p. 298. sqq. In Cod. Samar. post קְרִיַת אַרְבַּע legitur אֶל עַמְקָא *ad vallem*; LXX. quoque reddiderunt: ἐν πόλει Ἀρβόα, ἣ ἐστὶν ἐν τῇ κολύμβαι. Id in hebraeis Codd. non haberi observat Hieronymus in Quaest. ad h. l. Quod hic additur בְּאַרְצָא בְּנַעַן, eo videtur pertinere, ut intelligat lector, Saram non esse mortuam in *Philisthaeorum* agro, in quo diutissime commoratum esse *Abrahamum* c. 21, 34. dictum est. Tum igitur sedem suam in *Hebronem* rursus transtulisse innuitur. Verbis וַיָּבֵא אֶבְרָהָם לְסַפֵּד לְשָׂרָה venitque *Abrah.* ad lugendam *Saram*, nihil dicitur nisi hoc: aggressus est, sive accinxit se, ut eam plangeret. Litera כ minusecula in voce וּלְבַכְתָּהּ *ad deflendam eam*, innuit, ex *Hilleri* sententia, in libro *de Arcano Kethib et Keri*, p. 178., in aliis libris fuisse וּלְבַכְתָּהּ scriptum, i. e. *ad fletum ejus*, qui scil. funeri ejus impenderetur.

3. 4. וַיָּקָם — מֵתוֹ *Et surrexit Abrah. a facie mortui sui*, s. a mortuo suo. Mascul. ponitur, quia nominis גֵּרָה *corpus*, cadaver, ratio habetur. — 4. עִמָּכֶם — גֵּר *Peregrinus et inquilinus sum vobiscum*, apud vos, unde non habeo quidquam terrae, ubi *Saram*, et alios deinceps, qui ex meis morientur, possim sepelire. הוֹשֵׁב *incola*, inquilinus, qui sedem in externa terra figit; oppositus est ei אֲזָרָה *indigena*. עִמָּכֶם — הָנִי *Date mihi possessionem sepulchri apud vos*. Apud *Graccos* quoque et *Romanos* probrosum fuit, in alieno agro sepeliri, unde unaquaeque familia suum sepulchrum habuit, nec patiebantur alios cum suis sepeliri. וְאֶקְבְּרָהּ מֵתִי מִלִּפְנֵי מוֹלַדְתִּי *Ut sepeliam mortuum meum a conspectu meo*, ut cadaver e conspectu meo tollam.

5. 6. Pro לֹא Samar. Cod. exhibet לֵא non. Consentiant LXX., qui Μη ὑβρις habent. Idem scripturae dissensus Vs. 14. Videntur librarii utrumque locum eum Vs. 11. convenientem facere voluisse, cujus initio et in Cod. Hebr. legitur לֵא praecedente, in fine Vs. 10., לֵאמֹר. — 6. שְׂמַעְנֵנוּ אֲדֹנָי *Audi nos, domine mi!* Plures, qui loquentes inducuntur, dicunt: *domine mi!* quia unus nomine omnium loquebatur. בְּתוֹכֵנוּ — נְשִׂיאָא *Princeps Dei tu es in medio nostrum*. Hebraei (vid. c. 10, 8.), si alicujus rei excellentiam exprimere volunt, eam esse Dei, sive divinam, dicere solent. Dicunt igitur *Chittaei*: absit, ut te pro peregrino et obscuro inter nos homine habeamus, imo vero habemus te magni principis loco; atque adeo hunc tibi honorem deferimus, ut in nostra ditione sepulchrum tibi deligere possis. בְּמִבְחָר — מֵתֶךָ *In delectu sepulchrorum nostrorum*, i. e. in lectissimo, optimo sepeli mortuum tuum. מֵתֶךָ — אִישׁ *Vir*, quisquam, e nobis non prohibebit sepulchrum suum a te (יִכְלֵא pro יִכְלֶה). Alioqui enim

unicuique familia jus erat, omnes alienos arcendi a sepulcro suo, sicuti apud Graecos. Sed Graeci quoque hospites interdum sepulcris suis excipiebant.

7. 8. וַיִּשְׁתַּחוּ לִפְנֵי לִבְיָהוּא LXX. προσεκύνησε. Flexio corporis ad terram est etiam nunc apud Orientales reverentiae signum, quo etiam gratias agentes et alloquuturi utuntur. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* P. VI. p. 265. — 8. אִם-אָתָּה-מָתוּרִי — אָם Si est cum anima vestra sepelire mortuum meum, si vultis me sepelire meum mortuum. נִפְשׁ aliquando voluntatem, arbitrium notat, ut Ps. 27, 12. 41, 3. 105, 22. Sic et Latini: si vobis est animus sinere me sepelire mortuam uxorem meam. וַיִּפְתָּח לִי בְּעִפְרוֹן intercedite pro me apud Ephronem. Onkelos: orate mihi ab Ephrone.

9. אֶת-מַעְרַת הַמַּכְפֵּלָה LXX. τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν, quos ceteri veteres interpretes raro consensu sequuntur. Hebraei quoque a כַּפֵּל duplicem esse autumant speluncam duplicem significari. Sed e Vs. 17. et e loco 49, 30. apparet, voc. Machpela esse Nom. propr. et מַעְרַת הַמַּכְפֵּלָה speluncam in agro cui nomen Machpela. Vid. et JÓ. NICOLAI *de sepulchris Hebr.* p. 167. Ceterum speluncae in Palaestina frequentes sepulcris inserviunt. Vid. LOWTHIUS *de S. Poësi Hebraeor.* Praelect. VII. p. 84. edit. Uxon., p. 76. ed. Lips. et *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 96. אֲשֶׁר בְּקֶצֶה שְׂדֵהוּ Quae est in extremo agri sui, quod extenuandi causa dictum videtur; q. d. itaque ei non admodum incommodabit, aut ejus agro, si eam mihi reliquerit. אֲשֶׁר בְּכֶסֶף מְלֵא יִתְּנֶנָּה לִּי Argento pleno dabit illam mihi, i. e. concedat mihi speluncam justo pretio. LXX. ἀργυρίου τοῦ ἀξίου. Cf. 1 Paral. 21, 22. 24.

10. וַיֵּשֶׁב עִפְרוֹן בֵּין-יְהוּדָה Ephron autem sedebat inter Chetitas. Vb. יוֹשֵׁב alii vertunt: habitavit; alii volunt, sedisse Ephronem pro tribunali ut judicem aut magistratum, quomodo יוֹשֵׁב Ps. 29, 10. (ubi not. cf.) et saepius usurpatur. A qua ratione haud multum abest J. A. KANNE in *den bibl. Untersuch. u. Auslegg.* P. I. p. 209. sqq. Sed videtur simpliciter hoc indicari, Ephronem in consessu Chittaeorum tunc praesentem fuisse, ut non difficile fuerit eum compellari. וַיַּעַן בְּאָזְנֵי בְנֵי-יְהוּדָה Respondit in auribus s. in aures Chittaeorum, illis audientibus. לְכָל בְּאֵר שְׁעָרֵי לְכָל בְּאֵר שְׁעָרֵי Coram (לְפָנֵי-יְהוָה) omnibus portam urbis ipsius ingredientibus, i. e. civibus urbis; ii enim dicuntur urbem ingredientibus et exeuntibus, pro quo brevitatis causa nunc ingredientibus, ut hic, nunc exeuntibus duntaxat, ut 34, 24., dicitur. Cf. Jer. 17, 19. 20. Ostendit Moses haec palam acta, ut res rata esset et stabilis. Sic enim contractus iniri solebant, antequam scripturae inventae essent, ut coram toto populo confirmati.

11. 13. לֹא-אֶדְנִי Non, domine mi! i. e. non acquires eam pretio, sed dono illam tibi dabo. Hieronymus una cum sequenti שְׂמַעְנִי hoc bene ita expressit: nequaquam ita fiet, domine mi; sed magis ausculta, quod loquor. LXX. pro לֹא-אֶדְנִי ponunt: παρ'

ἔμοι γενοῦ, κύριε, ac si לִי pro לָא legissent. — 13. אֵךְ אִם-אָתָּה לִי אֶמְעָר Verum, imo vero, -utinam tu me audires! Duae optandi Particulac לִי אִם junctae augent rogantis humanitatem: *Quaeso ut audias me.* Minus recte LXX. pro לִי legerunt לִי, et verterunt: ἐπιστὰν πρὸς ἐμοῦ εἰ ἄκουσόν μου, si tu mihi, i. e. mecum, s. mihi amicus esse, mihi gratificari velis. Ita et Cod. Sam. et Onkelos. Cf. GESENI Commentat. de Pentat. Sam. p. 37. כֶּסֶף הַשָּׂדֶה non est pecunia pro agro, sed pecunia agri, i. e. quam valet ager, justum ejus pretium.

15. Pro שְׂמַעְנִי אֶלְנִי LXX. habent: οὐχὶ κύριε, ut Vs. 11. Traxerunt לִי in fine Vs. 14. ad hunc, sed לָא legerunt. אֶרֶץ — הוּא Terra quadringentorum siclorum, tam parvae summae, *quid est inter nos?* qui ambo divites sumus, et insuper animis juncti; noli amplius de speluncae pretio loqui. Voc. אֶרֶץ cum iis quae proxime sequuntur in regimine est. Alii, quasi scriptum esset הָאֶרֶץ, interpretantur: Hic fundus valet 400 siclis inter me et te, i. e. tibi amico hoc vili pretio relinquam. De siclo vid. ad 20, 16.

16. וַיִּשְׁמַע — עֶפְרוֹן Et audivit Abrah. ad Ephronem, acquievit ei de pretio agri, quod statuerat. וַיִּשְׁקַל — הַכֶּסֶף Et appendit Abrah. Ephroni argentum. Nam pecunia antiquiss. tempor. appendebatur, non numerabatur. Neque videntur pecunia signata tum usi, sed habuisse duntaxat laminas aureas argenteasve, quas appenderent. Unde *aes grave* apud Latinos (cf. PLIN. H. N. 33, 3.), et vid. infra 43, 21. Etiam Jeremiae aetate pecunia appendebatur, vid. Jer. 32, 9. 10. E שְׁקַל appendit dictum est שְׁקַל, quod quum quodvis pondus notare queat, usu tamen certo cuidam ponderi, quod nos *siclum* vocamus, tributum est. שְׁקַל כֶּסֶף עֵיבָר בַּסְּתֵר *siclum argenti transeuntem ad s. apud mercatorem*, i. e. pecuniam probatam, quae apud omnes mercatores elocari posset. LXX. δοξίμου ἐμποροῖς. Qui mercaturam exercebant metallata probare norant, ideoque accepta apud eos pecunia proba erat. Itaque כֶּסֶף עֵיבָר est *argentum s. pecunia, quae in usu est*, quae in mutuo commercio dari et recipi solet. Ceterum non mirum videri potest, argentum jam Abrahami aetate pro pecunia usurpatum fuisse, quum Phoenicii, inter quos ille degebat, jam primis temporibus, uti Graeci scriptores testantur, argento pro pecunia uterentur.

17. 18. 20. Vs. 17. et 18. arctissime cohacrent; nam prima Vs. 17. verba וַיִּקַּם שָׂדֶה עֶפְרוֹן jungenda sunt primis Vs. 18. verbis, לְאַבְרָהָם לְמַקְנָה hoc sensu: *stetitque, perstitit ager Ephronis et quae ad illum pertinent, Abrahamo in possessionem*, i. e. ratus fuit et pleno jure cessit ager Ephronis Abrahamo. Ceterum diverso genere scribendi a Mosaico (notante MICHAELI de siclo p. 47.) totum hoc caput decurrit, ut emtionis libellum non historici verba agnoscas; ager enim, et quid cum illo venditum sit, curate et suspiciose definitur, inque porta publica emtionem per-

actam esse, caute repetitur. Sine idonea ratione DE WETTE (*Krit. d. Israel. Gesch.* p. 106.) hanc narrationem *confictam* esse putat hunc in finem, ut Hebraeorum jus in terram Canan. comprobetur. *בְּכָל בְּאֵר שְׁעָרֵי עִירוֹ Inter omnes ingredientes portam urbis illius, Ephronis.* Sensus: non solum coram Chittaeis, verum et coram omnibus, qui illic in foro ac judicio aderant, tam indigenis quam externis, q. d. palam, ut res sine omni dubio esset. — 20. Quod Vs. 17. 18. dixerat breviter repetit, ut magis confirmatum ei fuisse agrum doceat, non solum post initum jam contractum, verum et quod possessionem revera adiisset, sepulta illic Sara.

16. *Servum Charras uxorem Isaaco petiturum mittit Abrahamus; is Rebeccam ad Isaacum adducit. Cap. 24.*

Cap. 24, 2. *וַיֹּאמֶר — בְּרִתּוֹ Dixit Abrah. servo suo seniori.* זָקֵן hic alii de dignitate, alii rectius de aetate interpretantur; sed colligunt ex iis, quae sequuntur, eundem, qui servorum natu maximus esset, semper rei familiari fuisse praefectum. *וְהָיָה כְּכֹל אֲשֶׁר-לוֹ Qui dominabatur in omne quod ei,* Abrahamo erat, rebus ejus omnibus praerant. Hunc putant Elieserum fuisse, coll. 15, 2. *שִׁים-כַּף יָדְךָ תַּחַת יָרְכִי Pone, quaeso, manum tuam sub meo femore.* Nusquam alias, neque in Hebraeis, neque in exteris scriptoribus hunc jurandi ritum adhibitum legimus, si ex familia Abrahami oriundum Josephum excipiamus, vid. 47, 29. Hebraei plerique putant hunc ritum manum supponendi femori, ob significationem et reverentiam circumcisionis, quod erat sigillum foederis cum Abrahamo initi, in jurejurando adhiberi solitum fuisse. Alii ipsum genitale membrum *femoris* nomine per synecdochen et κατ' ἐναρξιν indicari existimant, quum Hebraei prolem alicujus *ex ejus femore egredi* dicere soleant, vid. 46, 26. Ex. 1, 5.; jurasse vero veteres illos manu genitili parti apposita, quod inde posteritas esset futura, atque ideo veluti res sacra haberetur. GROTIUS vult, morem hunc, manu femori supposita jurandi, Abrahami temporibus receptum fuisse, quasi dicerent: *si fallam, ense tuo peream*, quia ad femur locus ensis, Jud. 3, 16. 21. Ps. 45, 4. Alias rationes de illius ritus usu protulerunt J. M. HARTMANN (in Eichhornii *Allgem. Bibl. d. bibl. Liter.* P. X. p. 458. sqq.) et J. D. MICHAELIS (in version. germ. in notis ad h. l.), quas in Commentario majori recensuimus. Adde L. C. VALKENAER Diss. *de ritibus in jurando a veteribus, Hebraeis maxime et Graecis observatis*, Franqu. 1737., P. I. II. repet. in *Collect. opuscul. histor. philol. theolog. cur. J. Odrichs* T. I. pag. 265. sqq. et in Auctoris *Opusculis philolog. critt. oratorr. junctim edit.* T. I. (Lips. 1808.) 123. sqq. Nobis quidem prae ceteris probatur Aben-Esrae sententia, ea, quae hic describitur, jurandi ratione servum testatum fuisse obedientiam hero suo, simulque significari heri in servum potestatem; et hunc morem etiamnum suis temporibus in India obtinuisse tradit. Et

quamvis alias jurantes manum in coelum attollerent (14, 22.), hic tamen jurandi ritus videtur observatus inter aequales; at ubi subjectus alicui adjurabatur, ut filius (47, 29.), aut servus, manus femori subjiciebatur in signum obsequii et subjectionis.

3. 4. בְּקִרְבוֹ אִשְׁרָאֵל — *Quod non accipies; despondebis, uxorem filio meo ex filiabus Cananaei, in medio cujus habito, i. e. Cananaeorum, inter quos versor. Sub Cananaeis et reliquos septem populos, imo et alios, quorum 10, 15. 15, 19 — 21. — facta est mentio, Cananaeos ortos, comprehendit. Hoc idem postea praecceptum Israelitis datum est, ne affinitatem cum septem Cananaeae gentibus contraherent, quae enumerantur Deut. 7, 1. 2. — 4. כִּי אִם* hic positum est pro כִּי אִם, *sed, ut recte observant Judaeorum Interpretes. (vid. 45, 5. Ex. 16, 8. 1 Reg. 21, 15.). — Formulam כִּי אִם exhibent Cod. Sam. alique plures. Masorethae hunc locum referunt inter סְבִירָיו conjecturas, s. opinione ambigua loca, quae primo intuitu lector opinetur posse vel debere aliter legi. Vid. BUXDORFII Tiberias L. I. c. 13. p. 145. ed. in quat. אֶל-אֶרְצֵי-תְּלָקָה — Ad terram meam et ad cognationem meam, i. e. terram cognationis meae, s. ortus mei, proficiscaris. Hic non Ur Chaldaeorum, ubi Abrah. erat natus (11, 28. 31.), intelligitur, sed tota illa regio ultra Euphratem, respectu Cananaeae, in quam migrarat, quae erat cis Euphr., praesertim Mesopotamia, in qua sitae erant Carrae; cf. Vs. 10. Vid. d. a. n. n. Morgenl. I. p. 100.*

5. 6. Si noluerit, inquit servus, mulier, quam filio tuo commodam invenero, huc me sequi, מִשָּׁם — הֲהֵיבֵב *numquid reducendo reducam, reducere debeo, filium tuum ad terram, e qua egressus es? Est ἀνυρολογία (qualis et extat 15, 16.), neque enim Isaacus unquam in Mesopotamia vixerat; sed quia familiae interdum instar unius progenitoris habentur, cui quae singulis evenerunt tribuuntur, Isaacus reductus eo dicitur, unde Abrah. venerat. — 6. הֲשָׁמַר *Cave tibi, cum accentu in penultima, ut observat Aben-Esra, ut discernatur ab הֲשָׁמַר considerate super faeces tuas, Jes. 7, 4.**

7. 8. וְאִשְׁרָאֵל וְגוֹ' *Et qui juravit mihi dicendo, rel. Respicit ad foedus illud, de quo vid. 15, 17. 18. הִנֵּה יִשְׁלַח מַלְאָכָיו לְפָנֶיךָ Is mittet angelum suum ante te, ut feliciter omnia conficias. Est metaphora ducta ab iis, qui viarum reficiendarum causa, aut omnium parandorum praemittuntur. Vid. Mal. 3, 1. Jes. 40, 3. Fuit enim recepta apud Orientales opinio, omnia Deum efficere angelorum ministerio. יִשְׁלַח Aben-Esra mavult optative exponi: mittat, quia mox dicet: quòdsi sequi noluerit. Sine necessitate; sunt enim verba fiduciae certae ex actis superioribus collectae. — 8. וְנִקְיָה מִשְׁבַּעְתִּי זֹאת *Tunc innocens s. immunis eris ab hoc meo jurejurando; sacramento, quo te obstrinxi, solutus eris, neque ullam contrahes noxam, si uxorem illinc filio meo non adduxeris.**

9. 10. אֲדֹנָי *Dominorum suorum*, i. e. domini sui. Saepius nomina appellativa, quae *dominium* notant, numero plur. pro sing. ponuntur, ut 40, 1. Ex. 21, 4. 29. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 663. — 10. בְּרֵדוֹ — וַיִּלְכֶּה *Et abiit*, in viam se dedit, *ac omne bonum domini sui in manu ejus*. וַיִּלְכֶּה ante כָּל-טוֹב causalis est, et verendum: *namque omnia* rel. Q. d. servum omnia heri sui bona in potestate sua habuisse, ideoque facile potuisse tot, camelos ac quaecunque vellet, sibi ad iter accipere. Potest tamen et sensus esse hic, servum secum tulisse ex pretiosissimis Abrahami opibus, quas Rebeccae et fratribus ejus dono daret. LXX. Καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἀγαθῶν τοῦ κυρίου αὐτοῦ μεθ' ἑαυτοῦ, et Hieron.: *ex omnibus bonis ejus portans secum*. Similiter 2Reg. 8, 9. אֶל-אֲרָם — נְהַרְרִים *In Aram fluviorum*, in Mesopotamiam, i. e. interamniem; quae regio hodie Arab. أَلْجَزِيرَة *Aldschesira*, i. e. insula appellatur. עִיר-נְחֹרַח *Urbs Nachoris* (in qua Nach. diu habitabat) est Haran, s. Carrae; vid. ad 11, 31.

11. 12. וַיְבַרְכֵהָ תְּמִלִּים *Et genua flectere jussit camelos*. Camelos, ut commode aut onerari aut exonerari queant, jubente praefecto genua flectere, constat. לַעֲתָה — הַשְּׂאֵבוֹתָ *Tempore vespertino, tempore exeundi haustrices, s. aquatrices mulieres*. Solebant tempore vespertino puellae aquam petentes, simul ad puteum convenire. Qui mos etiam nunc in Oriente obtinet. Vid. NIEBUHR *Reisebeschr.* T. II. p. 410. et cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 102. Igitur Abrahami servus peropportunum sibi locum elegit. — 12. תִּקְרֶה-נָא לְפָנַי *Fac occurrere coram me*, sc. puellam filio herili destinatam. LXX. εὐόδοσον, *secunda institutum meum*.

14. וְהָיָה *Et sit, fiat, id videlicet, quod sequitur*. Fertur in totam orationem sequentem, ne putes cum הַנִּצֵּעַר, seu, uti in margine legi praecipitur, הַנִּצְעָרָה, jungi. Quae sequuntur h. Vs. omnia preces s. vota sunt habenda. לְיָצְהָק — אִוְתָהּ *Eam argueris servo tuo Isaaco*, q. d. ut quaecunque puella sic ad me dixerit, ea sit quam probasti. וּבֵה אֲדַע *Et per eam sciam*, fac eam sciam. Incommodius quidam בֵּה *per illud* reddunt; sed Affix. femin. magis convenit ad puellam referre, ut אִוְתָהּ quod praecessit. Optat igitur servus Abrahami, ut sibi illud sit oraculi loco, quo faustumne iter faceret, nec ne, cognosceret. Similia legimus 1 Sam. 14, 9. sqq. Jud. 6, 7. et cf. Il. 24, 312. Odyss. 20, 98. Aeneid. 2, 690.

15. 17. 18. וַיְהִי — לְרֵבֶר *Factum ergo est antequam absolvisset loqui*. Cod. Sam. addit: אֶל לִבִּי *ad cor suum*, apud se. LXX. ἐν τῇ διαβολῇ αὐτοῦ. Videtur additamentum e Vs. 45. huc illatum. וְהִנֵּה רֵבֶרָה *Et ecce! Rebecca exhibat, quae nata fuerat Bethueli, filio Milcae, uxoris Nachoris, fratris Abrahami*. Affert Rebeccae genealogiam, ut intelligatur hanc fuisse ex Abrahami

familia apta Isaaco, ut pater postularat. Simul etiam monstrat, Rebecam ex justa Nachoris uxore fuisse ortam. — 17. הַגְּמִיּוֹנִי מִבְּדֵה — *Sorbere me sine pavillum aquae ex hydria tua.* De Verbo גָּמַא vid. not. ad Job. 39, 27. — 18. וְהִמְהַר וְהִרְדָּ Et *properavit et dimisit*, i. e. properanter dimisit. Saepe cum duo Verba junguntur eorum prius Adverbii vice fungitur, v. c. 26, 18. Vid. GESEN. *Lehrgeb.* p. 823.

19. 20. וְגַם לְגַמְלֵיךָ אֲשָׂאב *Etiam camelis tuis hauriam*, quod profecto quum decem cameli fuerint (Vs. 10.), haud exiguum laborem fuisse oportet, quum notum sit bibacia esse haec jumenta, quae ut plures dies sitim tolerant, ita ubi aquae est copia in plures dies bibunt; ut non incredibile sit quod Hebraei asserunt, cuique camelo opus fuisse ad sitim explendam dari decem hydrias. עַד אֵם pro עַד כִּי *usque quo.* — 20. Pro וְהִרְדָּ *effudit* in Cod. Sam. est וְהִמְהַר *demisit* hydriam suam ex Vs. 18. Sed Hebraicum praestare patet. שֶׁקֶה Jarchi dicit esse lapidem excavatum, e quo cameli biberent.

21. 22. וְהָאִישׁ מִשְׁתַּאֲהָ לָּהּ *Et vir ille, servus obstupuit ob eam.* מִשְׁתַּאֲהָ a שָׂאָה, quod uti שָׂמַם, et *desolari et obstupescere* significat; est enim utraque significatio vicina, quod desolatio repentina maxime stuporem afferat. In admirationem et stuporem conjiciebatur, quod videbat, negotium suum prope esse, ut prosperum eventum sortiretur. LXX. κατεμάρθαρεν αὐτὸν, Hieron.: *contemplabatur eam*, admirabundus. לָּהּ pro עֲלֶיהָ, ut 20, 13. וְהָאִישׁ לִדְעָה *Obmutescens ad sciendum*, ut sciret, num secundasset Jova iter suum nec ne. Miratus erat, quod tam repente omnia ita evenissent, uti a Jova petierat; sed nondum sciebat, essetne puella ex Abrahami stirpe, ut in votis erat. — 22. נָזָם וְהָאִישׁ בָּקַע מִשְׁקָלוֹ *Nasi annulum aureum dimidii sicli* (vid. not. ad 20, 16.) *pondo.* Solebant enim Orientales mulieres, et adhuc hodie solent, teste NIEBUHRIO (*Beschr. v. Arab.* p. 66.), nares perforare, e quibus annuli aut gemmae pendunt. Ejusmodi annulus inter ornamenta muliebria commemoratur Ezech. 16, 12. Erudite de voce נָזָם disputavit RAVIUS in *Diss. Observatt. ad varia V. T. loca*, C. II. p. 32. sqq. Minus recte LXX. ἐνώτια, et Hieron. *inaures* reddiderunt.

23 — 25. וַיֹּאמֶר בֶּת-מִי אַתָּה *Dixitque: cujus es filia?* Infra Vs. 47., ubi servus, quid egerit, narrat, priusquam annulo et armillis Rebecam donet, cujus sit prosapiae quaerit; qui ordo videtur accuratior. — 24. מִלְכָּה בֶּת — *Filia Bethuelis ego sum, filii Milcae.* Non suae ipsius matris, sed aviae meminit, ut se ex domina ortam, non concubinam, ostendat. Vid. ad Vs. 15. — 25. וְגַם-מִקוֹם לָלֶחֶךְ *Etiam locus ad pernoctandum.* Servus Vs. 23. לָלֶחֶךְ, in Hiplil, dixerat; Rebecca לָלֶחֶךְ, in Cal, dicit. Utrumque autem eadem significatione usurpatur.

26. 27. *Et incurvavit se hic vir et adoravit Jehoxim*, i. e. supplex Deum adoravit, gratum animum de tanto Deo in se et

herum beneficio testandi causa. קָנַד ab הַשְׁתַּחֲוֶה Kimchi ita differre ait, ut illud de verticis (קָדְקַד) inflexu dicatur, hoc vero de totius corporis inclinatione. Contra Aben-Esra dicit, הַשְׁתַּחֲוֶה duntaxat levem corporis inflexum, קָנַד autem terram vertice (קָדְקַד) ferire notare. Talmudici vero docent, קָנַד significare *in faciem se prosternere*, הַשְׁתַּחֲוֶה autem, ita se in faciem prosternere, ut simul manus et pedes expandantur. — 27. בְּרֹךְ יְהוָה *Benedictus*, i. e. laudatus sit *Jova*; gratias tibi ago, o heri mei Deus. מִמֶּעַם אֱלֹהֵי אֲשֶׁר — אֲשֶׁר *Qui non reliquit*, detraxit, *clementiam suam et veritatem suam*, fidem promissorum, a *Domino meo*. Voc. אֱמֶת propr. *veritas*, ubi nomini הַכֹּד jungitur, *benignitatem*, *beneficentiam* significat, ut Vs. 49. 2 Sam. 15, 20. אֲנֹכִי בַדֶּרֶךְ נַחֲמִי *Ego*, me quod attinet, *in hac via Jova me duxit*. Ita solent Hebraei Pronomen separatum affixo praeponere; e. c. 49, 8. Deut. 18, 14. Zach. 9, 11. In בַּדֶּרֶךְ Jarchi observat esse emphasis ob ה' Articuli, quod latet in Patach sub ב, q. d. duxit me in via recta, qua opus habui. בֵּית אֶתִי אֱלֹהֵי אֲנֹכִי *In domum fratrum, consanguineorum, domini mei*.

28. *Cucurrit vero puella et annunciavit domui matris suae secundum haec verba*, i. e. omnia quae acta erant ad fontem. Rebecca rem domui *maternae* potius, quam *paternae* annunciasse dicitur, quia filiae sunt matribus, quam patribus familiariores, unde haud mirum, Rebeccam matri prius, quam viris rem nunciasset. Ceterum moris tunc fuit, ut mulieres separata sua tabernacula haberent, vid. Vs. 67. 18, 9. 10. 31, 33.

31 — 33. בְּרֹךְ יְהוָה *Benedicite Jovae*, quem Jova suo favore prosequitur. וְאֲנֹכִי פָנִיתִי הַבַּיִת *Et ego purgavi*, praeparavi domum hominibus, וּמְקוֹם לְגַמְלִים *et locum camelis*. — 32. וַיָּבֵא הָאִישׁ הַבְּיֹתָה *Ingressus est igitur vir ille domum*, a Labane adductus. Ad alterum Vs. membrum repetendum est nomen Labanis: ingressus est vir domum, *Laban* vero camelis detraxit clitellas, rel. Saepe enim Hebraei omittunt Nominativum, ubi e contextu facile subaudiri potest. וַיִּפְתַּח הַגַּמְלִים *Solvitque camelos* detractis habenis, capistris, clitellis, et aliis, quibus instrati et ligati erant. LXX. ἀπέσυξε. Hieron. *destravit*. — 33. וַיִּשֶׂם (ita enim efferendae sunt quae in textu exstant literae) *Et posuit*, sc. *ponens*, i. e. appositum ei est ad comedendum. Ad marginem וַיִּשֶׂם, significatione eadem, legi praecipitur. Sed τὸ פָּחַיב a radice minus usitata שָׂם deducitur, significatu haud diversa a שָׂם. Occurrit et 50, 26. דְּבַרִי לֹא — *non comedam, donec quod dicendum mihi est, eloquutus fuerim*. Solebant veteres post coenam demum hospites rogare, cur advenissent; qui mos etiam apud Homer. observatur, Odyss. 3, 69. 70. De Arabibus idem narratur. Sed Abrahami servus, qui felicem successum negotii sui ominabatur, cupiit quam primum mandata sua exponere.

35. 36. 38. Servi et ancillae inter bestias veluti recensentur, quia pecudum instar emebantur et vendebantur; vid. et 12, 16. —

36. Pro אַתְּרִי וְקָנְתָהּ postquam consenuisset ea in cod. Sam. est אַתְּרִי וְקָנְתָהּ postquam consenuisset ille. Ita et LXX. μετὰ τὴν γε-
 ράσαι αὐτόν. — 38. לֹא-נִסִּי Nisi, hic valet sed, quomodo ve-
 teres omnes reddunt. Eandem vim habet Partic. Chald. נִסִּי com-
 posita ex לֹא נִסִּי si non, unde forsau ἀλλά, quo hic utuntur LXX.
 Sic εἰ μὴ usurpatur apud Graecos; hinc Marc. 9, 8. ἀλλά posuit
 pro εἰ μὴ, quod Matth. 17, 8. habet, rem eandem, tantum non
 iisdem verbis narrans. Latinis quoque nisi frequens est pro sed;
 exempla attulit GESNERUS in *Thes.* In cod. Sam. pro illa usitatus
 כִּי נִסִּי positum.

40. 41. 45. אֲשֶׁר-הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו In cuius conspectu am-
 bulavi. LXX. ὃ εὐηρέσθηκα ἐναντίον αὐτοῦ, cui placui coram eo.
 Satis erat cui placui; sed addit coram eo, ut significaret, simul
 se coluisse eum. Nam coram Deo versari dicitur, qui eum colit
 et observat, vid. 17, 1. — 41. לֹא יָתַנּוּ לְךָ Si (cognati mei)
 tibi non dederint, sc. puellam, quam in matrimonium petis. —
 45. Ego priusquam absolverem לְדַבֵּר אֶל-לְבָבִי loqui ad cor meum,
 i. e. mecum, apud me.

48 — 50. אֲשֶׁר — אָמַת Qui me duxit in via veritatis, i. e.
 ca, qua consequutus sum, quod mihi propositum erat. — 49.
 וְאֶפְסָה — שְׂמָאל Ut ad dextram vel ad sinistram me convertam,
 ut ad alios heri mei consanguineos me convertam. Loquendi for-
 mula petita ab iis, qui in bivio stantes viam, quam sequantur, quae-
 runt, et qui, prout viarum periti respondent, ad dextram aut ad sini-
 stram sese convertunt. — 50. וַיַּעַן לְבֶן בְּרָהָאֵל Responditque La-
 ban et Bethuel. Laban Bethueli hic praepositur. Videtur enim
 illis temporibus moris fuisse, ut in matrimoniis virginum fratres
 potius consulerentur, quam parentes, et ut omnino fratres soro-
 rum suarum tuendarum jus haberent; exempla sunt 34, 13. Jud.
 21, 22. De Arabibus narratur, eos uxorum suarum laesum hono-
 rem non tam aegre ferre quam sororum. Vid. NIEBUHR l. l. p. 31.
 39. לֹא-אֶז-טוֹב Non possumus loqui ad te malum aut bonum,
 i. e. contradicere tibi omnino non possumus, sed, quod petiisti
 probamus.

53. 55. מִגְדָּנוֹת Jarchi exponit fructus pretiosos et raros,
 quos ex terra Canaan attulerit Abrahami servus (coll. פְּרִי-מִגְדָּרִים
 Cant. 4, 13. 16. et Syriaco fructus aridus). At מִגְדָּנוֹת
 fructus esse, non patitur locus 2 Chron. 21, 3., ubi in catalogo
 bouorum, quae Josaphat filiis legavit una cum auro et argento re-
 censentur. Non est dubium, et מִגְדָּרִים et מִגְדָּנוֹת esse res pretiosas,
 et eximias, cujuscunque tandem speciei fuerint, quas κειμήλια
 Graeci dicunt. Cf. FABER ad Harmerum in *Beobacht. üb. d. Orient*,
 P. 2. p. 425. MICHAEL. *Supplem.* p. 1477. sqq. Ceterum mun-
 nera haec Rebeccae et fratribus donata, erant arrhae sive pignoris
 loco, quo confirmabatur illam Isaaco desponsam esse. Vid. *d. a. u.*
n. Morgenl. l. p. 111. — 55. Maueat puella apud nos אִךְ יָמִים

עֶשְׂרִים *dies aliquot aut saltem decem*, so. dies, ἡμέρας ὡσὸς δέκα, *dies plus minus decem*, uti recte LXX. יָמִים tempus non definitum significat (40, 4. Num. 9, 22.; idcirco h. l. per additum עֶשְׂרִים restringitur. Alias minus probandas interpretationes refutavit GENSENIUS, *de Pentat. Samar.* p. 31.

57. 59. וְנִשְׁאַלָהּ אֶת-פִּיהָ *Et rogemus os ejus*, sciscitemur ex ea, quo sit animo; *audiamus quid dictura sit*. Eadem phrasis est Jos. 9, 14. Non ut sciscitarentur e puella, num in nuptias consentiat, accessi videtur (coll. Vs. 51. 53.); sed ut animus ejus sciatur, num tam cito e patria domo discedere vellet. — 59. וַיִּשְׁלַח אֶת-רֵבֶקָה אַחֶיהָ *Dimiserunt itaque Rebeccam, sororem suam*. Atqui unicus frater, Laban, memoratus est. Sed sororis ut fratris nomen Hebraice latius sumitur, quasi dicat: cognatam, propinquam suam. וְאֶת-מִנְקֵתָהּ *Et nutricem ejus* (Deboram, 35, 8.). Nutrices quanto in honore habitae fuerint et adultis apud veteres, constat ex Homero. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 113.

60. 62. וַיְבָרְכוּ *Benedixerunt*, i. e. valedixerunt Rebeccae, ac fausta ei imprecati sunt. אֶת אַחֶיהָ non est vertendum: *soror nostra es*, sed: *o tu soror nostra!* שְׂנֵאָיוֹר — וַיִּירֶשׁ *Et possideat progenies tua portam eorum, qui ipsum oderint*. Vid. not. 22, 17. Ceterum cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 113. — 62. וַיֵּצֵאקָהָ בָּא *Isaacus autem veniebat a veniendo*, i. e. redibat, nam sequuntur, *in meridiano tractu consederat*; erat enim haud procul ab hoc tractu puteus רָאִי גְּלְחֵי, vid. 16, 14. LXX. Ἰσαὰκ δὲ ἐπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου κατὰ τὸ φρέατ τῆς ὄρασεως. Legit cum cod. Samar. בא במדבר. Hieron. sensum, non verba, sic expressit: *eo autem tempore deambulabat Isaac per viam quae ducit ad puteum*.

63. וַיֵּצֵא — בַּשָּׂדֶה *Egressus erat Isaacus ad meditandum in agro*. A Verbo שָׁחַ, *serio meditato est* (vid. not. Ps. 55, 3. coll. 74, 4. 7. 13.), derivatur nom. שִׁיחַ, *cogitatio*, quam animo versamus, I Sam. 1, 16. Ps. 104, 34. Indicat autem hic Moses, Isaacum tentorio exiisse, non eo animo, ut Rebeccae obviam iret, aut quidpiam aliud ageret, sed tantum ut ambulando cogitationibus suis animum pasceret. LXX. ἀδολεσχῆσαι, quod *garrere* quidem et *blaterare* est apud Atticos, sed apud LXX. *meditari*, s. *animo versare*, Ps. 119, 15. Onkelos (quem veterum plures sequuti sunt) לְשִׁיחַ reddidit *ad orandum*. Aquila vertit: ὁμιλῆσαι ἐν χωρῶ, eodem sensu Symmachus: λαλῆσαι ἐν τῷ ἀγρῶ, cum aliquo nimirum, quem invisebat. Aben-Esra interpretatur: *ad ambulandum in agro inter virgulta*, animi causa, ut refrigerium captaret ab aestu diei, sub vesperam, uti sequitur (לְפִנּוּת עָרֵב).

Syrus: *ad deambulandum*. Arab. quoque سَاح (pro سَيِّح) est *peregrinatus fuit, obivit per terram*, pecul. religionis causa. Sed Hebraeorum loquendi usu sola *meditandi* notio videtur re-

cepta fuisse. לְפָנֶיהָ עָרַב *Ad adspectum vesperae*, i. e. appetente vespera. Aben-Ésra: paulo ante occasum solis.

64. 65. וַתֵּרֶא—וַתִּמַּל *Et vidit Rebeeca Isaacum et delapsa est de camelo*, i. e. conspecto et cognito, ex relatione servi, Isacco (Vs. 65., et videtur hic esse ὑστερον πρότερον), mox reverentiae causa, ut sponso occurreret, e camelo desiliit, κατεπήδησεν, uti LXX. habent. Deseensus equitantis ab equo etiamnum in Oriente signum venerationis est, quo et foeminae viros afficere solent. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. I. p. 114.* — 65. וַתִּקַּח הַצִּיצִית וַתִּהַפֵּס *Sumto velo sese operuit.* צִיצִית *peplum*, LXX. Θέριστρον, quod HESYCHIUS esse ait λεπτόν ὑφάσμα, θειρινὸν ἱμάτιον. Rebeeca autem ideo peplo se obvelabat, quia ex moribus illius aevi uxorem ante nuptias celebratas nisi vultu velato a sponso conspici licitum non erat. Vid. not. 20, 16. et cf. *d. a. u. n. Morgenl. I. p. 115.*

67. וַיְבָרֶךְ—וַיִּבְרָאָהָ *Isaacus vero Rebecam in tentorium Sarae, matris suae, introduxit*, quod Sara, dum viveret, inhabitabat. Vid. *d. a. u. n. Morgenl. I. p. 116.* et cf. not. ad Vs. 28. Post וַתִּבְרָאָהָ est וַיְבָרֶךְ repetendum, ut vertatur: *introduxit eam in tentorium, tentorium, inquam, Sarae.* Ita 2 Chron. 15, 8. *prophetiam, prophetiam, inquam, Odedi, prophetae.* Cf. et not. ad Ps. 45, 7. 60, 5. 110, 3. Diserte expressum hunc loquendi modum vid. 38, 21.

17. *Abrahamus Keturam ducit uxorem, e qua plures filios suscepit. Mors Abrahami. Cap. 25, 1—11.*

Cap. 25, 1. 2. וַיִּסַּף—וַתְּמַרְהָ *Et addidit Abrah. et accepit*, i. e. rursum duxit uxorem nomine Ketura. Haec 1 Paral. 1, 32. פְּרִילָגַשׁ concubina vocatur, et infra Vs. 6. concubinarum Abrahami fit mentio, quae non essent plures, nisi haec in earum numerum adgregaretur, quum praeter Hagaram et hanc, nulla memoretur. Etiam concubina nomine אִשָּׁה, *uxor* appellabatur, eoll. 20, 3. Jud. 19, 1. 27. — 2. De Abrahami ex Ketura filiis, qui h. l. nominantur, JOSEPHUS *Antiq. I, 15, 1.* haec observat: *Filiis his omnibus ac nepotibus Abramus deducendi colonias auctor fuit; terramque occupaverunt Troglodyticam, et regionem Arabiae felicitis, quatenus ad rubrum mare protenditur.* מִדְיָן Clericus haud diversum putat a Stephani Byzantii Ζαδραμῆ, βασιλειον τῶν Κυναυδοκολπιτῶν· εἰσὶ δὲ ἔθνος τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας. מִדְיָן *Midianis* posteri celeberrimi omnium Keturae filiorum fuere. Hieron. in *Locis Hebr.:* *Madian, urbs ab uno Abrah. filio ex Cetura sic vocata. Est autem trans Arabiam ad meridiem in deserto Saracenorum, contra orientem maris rubri, unde vocantur Madianaei, et Madianaea regio.* Ptolemaeus duas urbes, *Madiana* et *Modiana* in illo traetu collocat. שָׂרָה, e Clerici conjectura, nomen dedisse videri possit oppido *Soaca*, quod

in Darrorum regione in Tabulis Ptolemaei pingitur, non procul a Madianitide. De reliquis h. l. memoratis nominibus nihil certi constat.

3. 4. שָׁבָא et דָּדָן haud diversos esse ab iis, qui supra 10, 7. recensentur, cognominibus Cusehi posteris, nonnulli coniecerunt. Cf. GESENIUS in Lex. s. v. שָׁבָא: Nomina אַשּׁוּרִים וְלִטְוִשִׁים וְיִלְאָמִים, quae Jarehi recte ait esse nomina propria capitum gentium, Onkelos habuit pro appellativis, et reddidit: *fuere in castra, in tabernacula, et in insulas.* אַשּׁוּרִים retulit fortasse vel ad שִׁירָה *turma, caterva*, vel ad אַשּׁוּרִי *gressus, semita* (Job. 23, 11.), לִטְוִשִׁים vero pro נִטְוִשִׁים cepit (נ et ל permutatis) i. e. qui sese diffundunt more Nomadum, יִלְאָמִים denique pro populis insularibus. Jonathan: *fuere mercatores, negotiatores* (ἐμπόροισι) *et capita populorum.* Pro אַמְפּוּרִין in Targum Hierosol. est אַרְמָנִין *artifices*, quod praefendum videtur; potest enim לִטְוִשִׁים ad radicem לְטַשׁ referri, de qua vid. A, 22. Hieronymus: „*Asurim*,” inquit in *Quaestt. in Genes.*, „in negotiatores transferri putant. *Latusim*, aeris ferrique metalla cudentes, *Laomim* vero φύλαρχοι, id est, *principes* multarum tribuum et populorum. Alii ab hoc *Asurim* vocatos Syros esse contendunt, et a plerisque filiis Abraae ex Cetura occupatas Indiae regiones.“ Josepho tamen (l. l. ad Vs. 2.) nomina illa sunt propria, quae Ἀσσυρίαι, Λαομίαι, Λαομίαι, Λαομίαι reddit. Et ex aliis scriptoribus refert, ἀπὸ Σουρείου, [אַשּׁוּרִים] τὴν Ἀσσυρίαν κεκλήσθαι. יִלְאָמִים nonnullis sunt Ptolemaei Ἀλλουμαιῶται, in media Arabia. — 4. De עֵפְרָיִם, apud Ptolemaeum Ἰππος, in littore maris rubri, paulo infra Madianem seu Madianem, vid. ad Jes. 60, 6. Pro עֵפְרָיִם cod. Samar. habet אֶפְרָיִם. LXX. Ἀφείρ. Josephus videtur Ὀφείρ extulisse, ut Hieronymus; ponit enim Ὠφρη. De hoc Josephus l. l. ex alio scriptore refert: *Expeditione in Libyam suscepta eam tenuit, posterique ejus, regionis incolae, ab ejus nomine Africam appellaverunt.*

5. 6. *Abrah. Isaaco omnia sua dedit*, i. e. haeredem eum constituit omnium suorum, ita tamen, ut reliquis filiis ex concubinis susceptis, munera daret, Vs. 6. Videtur igitur bonorum partitio ex patris familias arbitrio pependisse. Jacobus filios ex duabus concubinis susceptos, Leaë et Rachele filiis aequavit. — 6. וְלִבְנֵי הַפִּיגְוֹשִׁים *Filiis vero concubinarum*, i. e. Hagaræ et Keturæ; cf. not. ad Vs. 1. נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנֹנָה *Dedit Abrah. munera*, legata, numos et alia, non haereditatis partem. Repetitio nominis אַבְרָהָם pleonasmus est, quale frequens occurrit in his libris, coll. 6, 9. Num. 8, 19. אֶל-אֶרֶץ קְדָמָה *orientem versus ad terram orientalem.* Non pro mera repetitione illud אֶל-אֶרֶץ קְדָמָה habendum videtur. Sed quia קְדָמָה *ad orientem* intelligi poterat: ad regionem orientalem Isaaci, quod in terra Cananaea, haud procul, aut in vicina regione, orientem versus, esse poterat, addit nunc, *in terram orientis*, quae respectu orbis

reliqui est orientalis, et quae proprie ita appellatur. Erat vero ea Arabiae pars Palaestinae ad orientem et austrum confinis, cujus incolae בני-קְדָם dicuntur (Jud. 6, 3. 1 Reg. 4, 30. 5, 10. Jes.

11, 14.) i. e. orientales (شَرْقِيَّوْنَ Saraceni). Cf. Josephi locum,

Vs. 2.

8. 9. 11. וַיִּגָּע *Exspiravit*, Hebraei tantum de *piorum* facili morte (εὐθρασία) usurpari volunt, quum generale Verb. וַיָּמָת subdatur. Nil aliud valet quam quod Lat. *animam efflavit*; coll. 6, 17. 7, 22., ubi וַיִּגָּע etiam *impiorum* violentam mortem significat. בְּשִׂיבָה טוֹבָה *in senectute bona*. Non talis significatur, quae incommodis illius aetatis non sit obnoxia; sed simpliciter *matura*, plena senectus, coll. 15, 15. זָקֵן וְשָׂבַע *senex et satur* sc. יָמִים *dierum*, ut 35, 29. Job. 42, 14. Minus necesse est h. l., ut יָמִים adjiciatur, quia praecedit זָקֵן et שִׂיבָה טוֹבָה, imo ipsum יָמִים Vs. praeced., ut itaque nulla sit obscuritas. Hebraeorum nonnulli יָמִים hic consulto omitti putant, ut significetur, Abrahamum *omnium rerum saturum* decessisse. Similiter *Lucretius* 3, 972. sq. *Et nec opinanti mors ad caput adstitit ante, Quam satur, ac plenus possis discedere rerum*. De phrasi וַיִּאֲסֶף וַיִּקְבְּרוּ אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יִשְׂמָעֵל וְאֶת-יַעֲקֹב וְאֶת-בָּנָיו וְאֶת-בָּתוּלָתָם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם vid. not. supra ad 15, 15. — 9. וַיִּקְבְּרוּ אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יִשְׂמָעֵל וְאֶת-יַעֲקֹב וְאֶת-בָּנָיו וְאֶת-בָּתוּלָתָם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם *Et sepeliverunt eum Isaacus et Ismael, filii sui*. Ismael, qui in deserto Pharan vagabatur, non longe hinc aberat. Praeponitur Isaacus Ismaeli, ut filius herae; dignitatis causa. De מַעְרַת הַמְּכַבְּלָה vid. 23, 9. — 11. וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּאֶרֶץ-עֵדֵן וְיִשְׂמָעֵל וְיַעֲקֹב וְאֶת-בָּנָיו וְאֶת-בָּתוּלָתָם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם וְאֶת-בָּתְרֵיהֶם *Juxta puteum viventis*; vid. 16, 14.

18. *Ismaelis posterì.* Cap. 25, 12 — 18-

Cap. 25, 12, 13. Appendicis loco addit Ismaelis genealogiam, quo semel absolvat, quicquid de Ismaele esset dicendum. Praeterea illa Dei promissio (17, 20.), ut impleta fuerit, nunc explicatur. — 13. Per לְהוֹלִידָתָם indicatur *ordo, quo singuli sint nati*, ut Exod. 28, 10. Ismaelis primogenitus appellatur נַבְיָה, a quo celebres et inter Graecos et Romanos *Nabathaei*, qui partem Arabiae Petraeae tenuerunt. JOSEPH. *Archaeol.* I, 12, 4. *Hi* (omnes illi, qui hoc Vs. et proximo recensentur, Ismaelis filii) *terram omnem ab Euphrate ad mare rubrum pertingentem habitant, regionem Nabatenum appellantes*. Vid. quae de Nabathacis e veteribus collegit RELANDUS in *Palaest.* p. 90. sqq. De קְדָם, a quo Plinii (*H. N.* 5, 11.) *Arabes Cedrei*, vid. ad Jes. 42, 11. et Relandum p. 96. De אֲדִבְיָאֵל et מְבַשֵּׁם nil constat.

14. דִּמְחָה *Dumah* etiamnum est nomen oppidi in Arabica provincia *Aldschuf*, quod Abulfeda in descriptione Arabiae *Dumah aldschandel*, i. e. Dumiah saxea, vocat, et dicit *locum id esse Syriae et Arabiae limitaneum, ab eo Damascus septem et Medinam*

tredecim stationes abesse. Cf. MICHAEL. *Supplem.* p. 420. sqq. NIEBUHR *Beschr. von Arab.* p. 344. Vid. not. Jes. 21, 11. מַשְׁאֵה fortasse conditor fuit *Masanorum* gentis, cujus in Arabia deserta meminit Ptolemaeus. — 15. Num sit תְּרַדָּה, aut תְּרַדָּה, aut תְּרַדָּה scribendum, plane incertum est. Varias sententias recensuit de Rossi in *Varr. Lectt.* ad h. l. et in *Scholiis Critt.* תְּרַמָּה fortasse est Ptolemaei *Themma*, quam urbem in Arabia deserta Chaldaeos montes versus ponit. Themaei inter Arabiae desertae incolae recensentur Jes. 21, 14. et Jer. 25, 23. Cf. not. Jes. 1, 14. יֵטוּר *Jetur* nomen dedit tribui, quam Rubenitae, Gaditae et dimidia Manasse sede sua expulerunt I Paral. 5, 19. Trachonitidis vicini erant, aut partem ejus incolebant, unde Ituraea et Trachonitis saepe confunduntur. Hieron. in *Locis Hebr.*: *Ituraea et Trachonitis regio, cujus Tetrarcha fuit Philippus: Trachonitis autem dicitur Terra, juxta Arabiae desertum, quod Bosrae jungitur.* Celeberrimi sunt apud Graecos et Romanos *Ituræi sagittarii*; vid. Cic. *Philipp.* 2, 44.

16. 18. תְּצַרִים sunt *pagi portatiles Nomadum, tentoriis in orbem positis constantes*, quos Tatarico voc. *Horde* (*Ordu, Oudâ*), dicere solent. Bene LXX. ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτῶν. תְּצַרִים *domus pastoritiae, in quibus sunt stabula.* Nomades suos quidem greges per alta deserta sub dio pascebant, videntur tamen et aliquando casas cum stabulis habuisse, maxime quidem cum greges tonderentur, sed fortasse et securitatis causa. LXX. Ἐν ταῖς ἐπαύλεσιν αὐτῶν. SUIDAS: Ἐπαύλις, ἡ οἰκία, ἐν ἣ τὴν αὐλήν ποιοῦνται. HESYCH.: Ἐπαύλις, μάνδρα βοῶν, ἡ οἴκημα, ἡ αὐλή ἢ στρατοπεδία, ἢ ἡ πομπητικὴ αὐλή. לְאַמְרָם — שְׁצַרִים *Sub duodecim phylarchis*; hac enim voce saepe de Arabum principibus utuntur Veteres, e. c. STRABO I, 16. *Phylarchum* nominat CICERO (*Ep. ad Fam.* 15, 1.) *Jamblichum* Arabem, Populi Romani amicum. Sunt etiamnum Arabes in tribus divisi, quarum unaquaqueque principem suum (أمير *Emir*) habet. — 18. גַּיְשָׁכְנָה — אֲשַׁרְתָּה

Habitarunt autem ab Chavila usque ad Schur, quae est in conspectu, e regione Aegypti, dum tu venis, i. e. tendendo in Assyriam, qua se. via ex Aegypto in Assyriam tenditur, Septentrionem et Orientem versus; omnia intermedia paene occuparunt Ismaelitae. De תְּצַרִים vid. 10, 29., de *Schur* 16, 7. Fines Ismaelitarum igitur erant a meridie Aegyptus, et a septentrione Assyria. In conspectu omnium fratrum suorum, i. e. iis ab Oriente (ut Jos. 15, 8.) *cecidit* se. sors ejus, i. e. habitavit, cf. 16, 12., ubi pro נַפְלָה ponitur שְׁכָךְ. Quia inter eos, qui coloni aliquem in locum mittebantur, saepe sorte dividebatur ager, ideo etiam ubi nihil simile factum, *cecidisse* sorte ea loca iis dicuntur, qui ea possident. Hieronymus vertit hic *obiit*. נַפְלָה usurpatur de iis, qui praematura, aut violenta morte occiderunt. Sed Ismae-

lem ita obiisse non constat. Praeterea non potest dici *occidisse coram omnibus fratribus suis*, qui in diversas oras erant mandati. Recte LXX. κατώκησε. Conf. NOLDII *Concord. Vindic.* No. 1802. 3.

VII.

Isaaci et filiorum, Jacobi et Esavi, vita et res gestae usque ad Isaaci mortem, 25, 19 — 35, 29.

1. *Rebecca primum sterilis parit tandem gemellos, Esavum et Jacobum. Horum mores diversi. Esavus Jacobo vendit jus primogeniturae.*
25, 19 — 34.

Cap. 25, 19. Verba $\text{בְּיַתְּ אֱבְרָהָם} - \text{וְאֵלֶּהָ}$ epigraphen constituunt totius pericopae usque ad finem cap. 35. De voc. הוֹלְדָה vid. not. 2, 4. coll. 9, 6. 37, 2. Quum deinceps plura de Esavo et Jacobo, quam de Isaaco commemorantur, erant, qui הוֹלְדָה יִצְחָק explicarent *historiam generationum*, i. e. filiorum *Isaaci*. Nil tamen impedit, quo minus per הוֹלְדָה יִצְחָק Isaaci ipsius aeta, et quae ei contigerunt una eum filiis, et eorum causa, intelligamus, ut 37, 2. Verba $\text{אֲבְרָהָם הוֹלִיד אֶת־יִצְחָק}$ non sunt supervacanea; voluit enim scriptor in hac formulâ morem genealogiarum servare, ut a parente et primo auctore ejus initium ducatur. Quare Isaaci progeniem relaturus, repetendum duxit: *Abrah. genuit Isaacum*, innuens simul, se deinceps Ismaelis aliorumque Abrahami filiorum nullam habiturum rationem.

20. Hic Moses, ut supra 12, 1., ad praeterita tempora regreditur; nam triginta quinque annis, ante narratam Abrahami mortem Vs. 8. uxorem duxit Isaacus. $\text{הָאֲרָמִי מִפְּדֵן אֲרָם}$ (Filia Bethuelis) *Aramaei e Paddan Aram*; quod additur, ut intelligatur, ad quod Syrorum, s. Aramaeorum, genus pertineret Bethuel. Aramacam enim in plures partes dividunt scriptores Hebraei, ut $\text{אֲרָם מִפְּדֵן אֲרָם}$ (vid. ad 24, 10.), $\text{אֲרָם מִפְּדֵן אֲרָם}$ et $\text{אֲרָם מִפְּדֵן אֲרָם}$ seu, ut Hos. 12, 13. (cf. *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. I. P. II. p. 233.) hebraice verso nomine vocatur, שֵׂדֵה אֲרָם *campus Aramaeae*. „Nempe Syris אַרְרָם , *aratrum*, inde Chaldaeis פְּדֵן et Arabibus فَدَّان *biga boum arantium*, hinc فَدَّان et *ager*, ut in decima Sententiarum Grammaticae Erpenianae subjectarum; denique apud Syros פְּדֵן non *ager* solum, verum et *desertum*, planities, montibus opposita. *Campòs Mesopotamiae* Curtius dicere solet, e. c. L. III, 2. 3. Cap. 8, 1. L. IV, 9, 6. V, 1, 15.“ J. D. MICHAELIS in *Spicil. Geograph. Hebr. ext.* P. II. p. 119.

21. וַיַּעֲתָר Hebraei fere *obnixè multis assiduisque precibus exoravit* interpretantur; inesse enim Verbo עָתָר multitudinis notionem, unde עָתָר עֵנָן sit *vis*, copia *nubis* vel *fumi*, Ezech. 8, 11., atque 35, 13. וַהֲעֲתַרְתֶּם עָלַי דְּבַרְיֹכֶם *multiplicastis in me verba vestra*, iis me onerastis. Animadversione est dignum, quod Isaacus orat לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ *coram uxore sua*, quum exspectares *propter uxorem suam*, s. עַל-אִשְׁתּוֹ *pro uxore sua*. Et ita quidem Veterum plurimi verterunt. Verum quum לְנֹכַח infra 30, 38. *coram, e regione*, et Prov. 5, 24. *antorsum* denotet; nolim hoc solo loco voci illi significatum plane alienum tribuere. Onkelos accurate *coram uxore sua* vertit; nec aliter Saadias et Arabs Erpenii. Ad animam autem referendum videtur, quod oraret Isaacus mentis oculis uxorem respiciens, ejus respectu. Vel: toto pectore intentus in statum uxoris, ut significetur, orationem ardentem fuisse.

22. וַיִּתְרָצְצוּ הַבָּנִים בְּקֶרֶבָּה *Collidebant sese filii in medio, in utero ejus*. Credibile est, hosce gemellos praeter morem se commovisse, ut grave incommodum Rebeckae crearent. רָצַץ, *concutere*; sed ex sequentibus conjugationem Hithp. *mutuam collisionem* ac veluti *conflictationem* significare liquet. Nec sane *concuti* poterant, quin colliderentur. LXX. ἐσπίπτων, *subsiliebant*, vid. Luc. 1, 44. APOLLODORUS *Biblioth. L. 2. Cap. 2; 1.* Ἀγρίσιος καὶ Προῖτος οὗτοι καὶ κατὰ γαστήρος μὲν ἔτι ὄντες ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους. וְהָאֵלֹהִים מִתְּחִלָּה לָּמְדָה זֶה אֲנֹכִי *Si ita, quare istud ego?* Concisa est atque obscurior sententia. Bene congruit Jarchii explanatio: *si tanta est graviditatis molestia, quare ego eam optavi, atque ut conciperem oravi?* LXX. Εἰ οὕτω μοι μέλλει γίνεσθαι, ἵνα τί μοι τοῦτο; Hieron.: *si sic mihi futurum erat, quid necesse fuit me concipere?* Verba לְדַרְשׁ אֶת-יְהוָה *ivit ad quaerendum Jovam*, non simpliciter significari *Rebeccam Jovae opem rogasse* (veluti Ps. 34, 5. *quaesivi Jovam precibus, et exaudivit me*); sed לְדַרְשׁ אֶת-יְהוָה hic potius *consulere Jovam*, frequentiori hujus phrascos usu, notare, ut Rebecca dicatur sciscitatum e Deo ivisse, quid haec tota res sibi vellet, manifeste ostendit Vs. 23. Recte LXX: ἐπορεύθη δὲ πυθίσθαι παρὰ Κυρίου. Et sic veterum longe plurimi. Qua vero ratione Rebecca consulnerit Jovam, aut quomodo id factum cogitarit scriptor, eo tacente nemo definiat. Cf. Jo. ANDR. SCHMID, in *Diss. Oraculum a Rebecca consultum*, Helmst. 1712., repetit. in *Thesaurο novo theol. philol. T. I. p. 188. sqq.*

23. Responsio oraculorum more poetice est expressa; nam observatur in ea et membrorum parallelismus, et rhythmus quidam, quo singuli στίχοι tria vocabula continent, excepto secundo, qui quatuor habet:

שָׁנִי גוֹרִם בְּבִטְנָהּ — — וַיִּשְׁנֵי לְאִמִּים מִיַּמִּינָהּ וּפְרָדָהּ
וְלֵאמֹם מִלְּאִם יִאֲמָץ — — וַרְבַּע יַעֲבֹד צְעִירָה

עַיִי גֵיִים *Duo populi*, i. e. duorum populorum conditores. Hinc Israelitæ et Idumaei patrum nomine appellantur, e. c. Malaeh. 1, 3. Quod in textu scribitur גֵיִים, in margine גוֹיִים, indicio est, in aliis Codd. fuisse גוֹיִים, Cholem defective, in aliis גוֹיִים, Chirek longo defective, scriptum. Cf. HILLER *de arcano Kethib et Keri* p. 252. וַיִּפְרְדוּ — וַיִּשְׁנֵי *Et duae nationes e visceribus tuis dividuntur*, i. e. prodibunt ita, ut perpetuo separati sint futuri, et inter se dissidentes. וְהָיָה מְלָאִים יִאֲמָץ *Et natio natione valentior erit*. Observa, ל in מְלָאִים hie præter morem Dageseh forti eare, quod ad supplendum ן Praepositionis ן illi impositum esse deberet. וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר *et major serviet minori*, non Esavus Jacobo, uti quidam volunt, qui Esavi servitutem in eo positam opinantur, quod primogeniturae jus vendidit. Sed de posteris, s. populis ex utroque oriundis verba esse intelligenda, docent, quae praecedunt. רַב Clericus *opulentum* intelligit, et רַב atque צְעִיר nonnisi de opibus diei contendit, et praevaluisse opibus Idumaeos Israelitis. Sed רַבִּים Job. 32, 9. sunt *grandaevi*, et צְעִיר infra 43, 33. *minorem natu* designat; cf. Job. 30, 1. Oraculum hoc fere eo referunt, quod Idumaei a Davide subacti sunt, coll. 2 Sam. 8, 14. Sed brevi transiens erat Judaeorum in Idumaeos imperium; jam enim sub Salomone Hadadum, e prole regia Idumaeorum, regnum patrium recuperasse legimus 1 Reg. 9, 15 — 22., et postea saepius bella Idumaeos inter et Judaeos memorantur; 2 Reg. 8, 21. 14, 22. 2 Paral. e. 21. 26, 2. Ceterum reges habuerunt et in proprio solo diu fuerunt Idumaei antequam Israelitae ex Aegypto exirent, et rempublicam suam formare possent. Vid. Cap. 36. Pro mytho totam hanc narrationem habet DE WETTE *Kritik d. Israelit. Gesch.* p. 118.

24. 25. וַיִּמְלֹא יְמֵיהָ לְלֶדָה *Cum impleti essent dies ejus pariendi*. Cf. Luc. 2, 6. Cap. 38, 27. de Thamare dicitur וַיִּהְיֶה וַיִּפְרֹתָהּ *factum est quando peperit*, quoniam non expletum erat tempus ejus pariendi; peperit enim gemellos septimo mense. וְהָיָה גֵמְלִים defective est scriptum pro וְהָיָה גֵמְלִים, ut 1 Sam. 1, 17. וַיִּשְׁלַחָהּ pro וַיִּשְׁלַחָהּ. — 25. וְהָיָה רִבְבִי, *rubicundus*, legitur praeter hunc locum bis tantum, 1 Sam. 16, 12. et 17, 42. de Davide, in laudem pulehrae ejus formae. Hic vero vix dubium, esse vituperio, uti et Jarehi observat, rufum colorem indicio fuisse, eum sanguinolentum futurum. וְהָיָה כְּפֶלֶא בְּאַדְרָתָהּ שֵׁעָר, LXX. ὄλος, ὡσεὶ δορά δασύς. Hieron.: *totus, in morem pellis, hispidus*. Quibus consentit Aben-Esra, qui שֵׁעָר jungi vult eum כְּפֶלֶא, *totus ipse erat pilus, pilosus ut pallium*, s. ehlamys, quae villosa erat. Similiter Jarshius: *instar pallii lanei, quod plenum est villis, Gallice floquere* (hodie *flocon de poil, floquers*) *dictis*. Sed alii בְּאַדְרָתָהּ שֵׁעָר in statu regiminis capiunt: *totus ille erat instar pallii villosi*. Zach. 13, 4. falsi prophetae induti dicuntur *pallii villosi*. Quod LXX. וְהָיָה כְּפֶלֶא בְּאַדְרָתָהּ, *pellem verterunt*, videntur, proprio vocis significatu insuper habito, morem Arabum ante oculos ha-

buisse, qui pellibus villosis vestiri solent. Cf. *Thevenot. Itin. Orient. P. I. L. 2. c. 32.* Nom. יַעֲשׂוּ petendum est ex Arab. عَتَا (pro عَتُو) pilositas, unde اَعْتَى pilosus.

26. יַעֲשׂוּ — וְאַחֲרָיו *Postea vero exiit frater ejus, et manus ejus tenebat calcaneum Esavi.* Conjecerunt nonnulli, quum jam paene totus exiisset Esavus, deprehensum ab obstetrice fuisse Jaco- bum tenentem fratris calcaneum; quod quum conspexisset obstetrix, manum ei reduxisse in uterum matris, ut postea debito modo exiret primo capite. De qua re judicium esto penes artis obstetri- ciae peritos. וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב *Et vocavit, sc. קָרָא vocans, i. e. vocabatur nomen ejus Jacob.* A Nom. יַעֲקֹב calcaneus, fit יַעֲקֹב, arripere aut percutere calcaneum alicujus ut cadat, unde in Fu- turo יַעֲקֹב arrepto aut percusso calcaneo in terram dejiciet. Quod est inter luctatorum artes, quibus excelluit Jacobus, vid. 32, 25. sqq. בְּלֶדֶת אֲתָם *cum pareret eos, sc. Rebecca. LXX. οἷε ἐγέννησεν αὐτοὺς Πεβέουα.* Quum tamen Rebecca in toto hoc Vs. non commemoretur, alii vertunt: *quum gigneret eos, quum יָלַד et de patre dicatur 4, 18. 10, 8. 13.*

27. 28. יָגִדְלֵנוּ — צִיד *Quum autem adolevissent pueri, factus est Esavus vir sciens venationem.* Pro יָדַע צִיד Onkelos po- suit בְּהַשְׂרֵכֵן, vocem Pers. *nakdschirkon*, quae proprie *venationem exercentem*, s. *venationis praedam facientem* denotat. אִישׁ שָׂדֵה *vir campi*, non est *agricola* (אִישׁ הָאֲדָמָה 9, 20.), sed ἀγροικός, seu *exiens in agrum*, i. e. agros vagari amans venandi causa. אִישׁ תָּם *vir integer*, i. e. mitis, placidis moribus; opponitur enim Esavi inquieto et efferato animo. LXX. ἀπλαστος, *a fraude alienus*, et Hieron. *simplex* verterunt; Jacobi indoli minus conve- nienter. יָשָׁב אֲהֵלִים *Incola tabernaculorum*, i. e. amans domi re- sidere, vitam amans domesticam et tranquillam. Aben-Esra no- mine אֲהֵלִים *tabernacula pastoritii* intelligit, ut 4, 20., ut signi- ficetur, Jacobum vitam sub tabernaculis egisse pastoritiam — 28. Isaacus amavit Esavum בְּפִי צִיד *quia venatio in ore ejus*, i. e. *quia de venatione ejus comedit*; Hieron.: *eo quod de vena- tionibus illius vesceretur.* LXX. ὅτι ἡ θήρα αὐτοῦ βρωσὶς αὐτοῦ. Recte ad צִיד, perspicuitatis causa, addiderunt suffix. 3. pers., quod in Cod. Sam. est (צִידו), haud raro tamen omittitur, ut 24, 30. בְּרֵאוֹה pro בְּרֵאוֹהוּ et Vs. 62. מְבוֹא est pro מְבוֹאָה positum. Sic h. l. dicitur, fuisse *venationem Esavi*, i. e. quod is in venatu cepisset, *in ore Isaaci.*

29. 30. יַעֲקֹב נָזִיד *Coxit autem quondam Jacobus co- ctum*, i. e. ἔψημα, *pulmentum.* 2 Reg. 4, 38. sqq. de her- barum jusculo dicitur. — 30. Verb. לָעֵט est ἀπαξ λεγ. Formam הַלְעִיטֵנִי LXX. γεῦσόν με, et Onkel. *gustandum mihi praebe* verterunt; quod homini famelico satis non est. Jarchi observat,

in Talmude הִלְעִיט significare *affatim ingerere cibum*, et quidem *manu in os*. Hinc exponunt hoc loco: *ingurgita me et opple*. Utut sit, contextus docet, significare vocem hebraeam *affatim cibare*, quacunque tandem ratione fiat. Cognatum est Arab. لَعَظَمَ *avide voravit*, et لَعَمَطٌ *avidus, gulosus*; nec non لَعَدَمٌ in Conj.

II. idem quod אָכַל comedit. מִן-הָאֵלֶם הָאֵלֶם תִּהְיֶה *De rufo, rufo hoc, cibo videlicet. Lentescit* (Vs. 34), quarum cortices sunt rubri, et eum iis equi lentes tradunt Talmudici; vid. Tractat. *Schabbath* Cap. 6. §. 4. Quod omisso Subst. geminat Adject. אָלֵם, hominis est *avide in cibum inhiantis*, cui prae cupiditate non succurrebat eibi nomen. בִּי עָרָף אֲנֹכִי *Nam fessus sum ego*. Ut lassitudinem, sic et famem contraxerat longa venatione Esavus. Itaque haec sunt conjungenda. Jes. 29, 8. עָרָף *sitientem* notat, quia lassitudo et sitis per Orientem iter facientibus saepissime simul infestae propter aquae inopiam. Cf. Ps. 63, 2. Ad קָרָא subaudiendum est הִקְרָא *vocans*, i. e. *voeatur*.

31 — 34. *Vende mihi statim jus tuum primogeniti*. בִּיּוֹם, proprie *sicut hic dies*, i. e. *statim, e vestigio*, quasi dicas: *juxta hunc diem*, jamjam in praesenti tempore, sine ulla mora, coll. I Sam. 9, 13. 27. LXX. σήμερον. Ceterum jus primogeniti situm erat tum in dignitate aliqua prae reliquis fratribus (49, 4.), tum et in duplici paternarum facultatum portione, Deut. 21, 17. Hebraei addunt *jus sacerdotii*, quod antiquissimis temporibus in singulis familiis ad primogenitos pertinuerit. Quam sententiam examinavit refellitque VITRINGA in *Observatt. SS. P. I. L. II. Cap. 2*. Vid. J. D. MICHAELIS *Mosaisch. Recht*, P. II. §. 84. — 32. הֲמָנָה — הִנֵּה *En! ego vado ad moriendum*, plane ut Gallicum *je m'en vai mourir*, i. e. *brevi moriturus sum*. Respicit Esavus pericula, quae sibi assidue venanti imminabant a feris, aut aliis casibus. — 34. Ad verba וְיִבֶזַע עֲשׂוֹ אֶת-הַבְּכֹרָה *et sprevit Esavus jus primogeniti* ait Jarchi, notari illis Esavi impietatem, *quod contemserit cultum Dei*. Quod nititur opinione Hebraeis recepta, primogenitos fuisse sacerdotes et sacerorum ministros. Unde et Hebr. 12, 16. Esavus hoc nomine, quod tam vili vendidit jus primogeniti, vocatur βέβηλος, *profanus*.

2. *De iis quae Isaaco et Rebeccae Gerarum versantibus acciderint*, 26, 1 — 33.

Cap. 26, 1. 2. De fame illa priori vid. 12, 10. sqq. Abimelech videtur fuisse filius ejus, qui commemoratur 20, 2. sqq. Fuit enim *Abimelech* commune regum Palaestinae nomen, ut Aegyptiorum *Pharao*, unde et Davidis tempore quidam Abimelech memoratur; cf. Ps. 34, 1. De *Gerara* vid. ad 10, 19. — 2. אֲלֵךְ - תִּירַד מִצְרַיִם *Noli in Aegyptum descendere*. Videtur Isaaci

consilium fuisse, in Aegyptum abire. Nam si in aliis regionibus fortasse ob pluviarum penuriam annonae caritas oritur, in Aegypto nulla est, quia haec terra non pluviis, sed Nili exundatione irrigatur.

4. Vid. not. 12, 3. — 5. וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֶרְתִּי. *Et propterea quod (עֲקֵב אֲשֶׁר) custodivit custodiam meam, s. observavit observantiam.* Referenda haec sunt ad totius voluntatis divinae observantiam. Ea statim in tres partes distribuitur, מִצְוֹת *praecepta*, חֻקֹּת *statuta*, et חֻרֹת *leges*. Quae dictiones junctim usurpatae, quum in posterioribus Pentateuchi libris, potissimum in Deuter., frequenter tanquam solennis quaedam formula de legibus ritibusque in illis libris perscriptis, reperiantur; DE WETTE in *Krit. d. Isr. Gesch.* p. 123. hic argumentum senioris, quo haec narratio consignata sit, temporis deprehendere sibi visus est. Contra nobis aliisque illa formula et hic adhibita argumento est, Genesin ejusdem ac reliquos quatuor libros scriptoris esse. Cf. Prolegg. §. 2.

7. 8. 10. אָחֹתִי הִיא *Soror mea est*; vid. 12, 13. 20, 2. et cf. infra ad Vs. 33. — 8. וַיֵּרָא — אִשְׁתּוֹ *Viditque Isaacum ludentem cum Rebecca, uxore sua.* Hebraei usum conjugii εὐσχημώσως innui volunt, repugnante usu Verbi צִתָּק. Videtur liberior contrectatio significari, quali frater erga sororem non utitur. — 10. וְהִבֵּאתָ עִלֵּינוּ אֲשָׁם *Et adduxisses super nos delictum*, reatum, gravi nos culpa et delicto obstrinxisses. Idem sensus exprimitur 20, 9.

12—14. וַיִּמְצָא — שְׂעִרִים *Et invenit, percepit, anno illo, quo sementem fecit, centum mensuras, i. e. fruges cum centesimo percepit.* שְׂעִרִים, propr. *aestimationes*, in univ. *mensuras* significat, non modios, aut aliud certum mensurae genus. LXX. ἐκατοστέουσσαν αρουθῆν, *centuplicatum hordeum*. Pro שְׂעִרִים legerunt שְׂעוּרִים, consentiente Syro, aliis probantibus, quod, teste NIEBUHR (*Beschr. v. Arab.* p. 152.), nigrum imprimis hordeum cum multiplici foenore redditur. — 13. וַיִּגְדַּל — וַיִּגְדַּל *Crevitque vir ille, magnus evasit, et ivit eundo et crescendo, magis magisque indies opibus crevit.* De הֵלֵךְ vid. 8, 3. — 14. עֲבֹדָה רַבָּה *Hieron. recte: plurimum familiae*; cf. not. Job. 1, 3.

15—17. וְכָל — אַבְרֵי *Omnesque puteos quos foderunt servi patris ejus.* Cf. 21, 30.; de puteis vid. not. 21, 19. Contextus docet, Philisthaeos in Isaacum, tanto rerum successu in terra ipsorum auctum et locupletatum, ea invidia et odio flagrasse, ut omni eum aquarum usu privare sint conati. וַיִּמְלְאוּם עָפָר *Et replerunt eos pulvere*, ne latentis venae ulla essent vestigia, quod in ejusmodi puteis facile fuit. Cf. ad h. l. d. a. u. n. *Morgenl.* I. p. 119. — 16. מֵאֵר — לָךְ *Discede a nobis, quia longe potentior nobis evasisti.* Verebantur, ne ita potens tandem evaderet, ut totam sibi regionem occuparet. — 17. וַיִּחַן בְּנַחַל-גְּרָר *Et castra*

metatus est in valle Gerar, procul ab urbe, ut rixas Gerarensium vitaret. נַחַל et *torrentem* significat, et *convallē*, s. locum per quem torrens manare solitus est, sive fluat, sive fluere desierit; cf. *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. I. P. I. p. 147. Hujusmodi loca sterilia esse solent, quod omnia inundat torrens. Videtur convallis Gerarcensis non sub regis ditione, sed liberum pasuum fuisse.

18 — 20. וַיִּשָׁב — הַמַּיִם *Reditque Isaac et fodit*, i. e. rursus fodit, refodit (ne intelligas eum Gerarum rediisse) *puteos aquarum*, אֲשֶׁר תִּפְרוּ בַיַּמֵי אַבְרָהָם quos *foderant diebus Abrahami*, sc. servi ejus (cf. Vs. 15.), non Philisthaei; nec indefinite et impersonaliter sumendum est, i. e. qui effossi fuerant. In Cod. Sam. pro בַיַּמֵי est עַבְדַי, quod et LXX. et Vulg. exprimunt. Lectio planior, modo vetus sit. Ceterum Isaac eo, quod puteorum illorum nomina quoque restituit, et jus suum in illos ostendere, et patris, inventoris, memoriam servare voluit. — 19. וַיִּמְצְאוּ — הַמַּיִם *Invenerunt ibi puteum aquarum viventium*, i. e. aquam perennem, quae opponitur aquae pluviarum in cisternis. — 20. Pro וַיִּשָׁק et הִתְעַשְׂקוּ LXX. וַיִּשָׁק et הִתְעַשְׂקוּ legerunt, vertunt enim, καὶ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομα τοῦ φρέατος Ἀδικία ἠδικήσαν γὰρ αὐτόν. Sequitur cos *Vulgatus*, qui *calumniam* reddidit. Sed וַיִּשָׁק et Vb. הִתְעַשְׂקוּ, hoc dumtaxat loco obvia, Chaldaeis magis usitata, qui illa scribunt: וַיִּשָׁק et הִתְעַשְׂקוּ, quae proprie *occupationem* et *occupatum* esse denotant, quia occupati fuerant, i. e. iurgati cum eo putei causa. Sic etiam Arabs uterque et Josephus (*Ant. I, 18, 2.*) וַיִּשָׁק intellexerunt.

22 — 24. וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם — וַיֵּצֵא אֹהֶלוֹ *Et transtulit illinc* sc. *tentorium suum*, ut 12, 8. Hebraei, ut res adversas *angustias* vocant, ita secundiores *dilatandi* verbis describunt; hinc nomen putei רֵחוּבָה *latitudines*. וַיִּדְבַּר יְהוָה לְנוֹ *Dilatavit Jova nobis*, quia ex angustis (h. l. aquae penuria) eos explicuerat. וַיִּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ *Et crescimus in terra*. Inventis copiosis aquae laticibus, et familia et greges augeri poterant. — 23. *Ascenditque inde Beersabam*, ubi pater per aliquod tempus degerat; vid. 21, 31. — 24. וָאֲנִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ *Ego sum Deus Abrahami patris tui*. Quo non tantum indicat, se ab Abrah. fuisse cultum, sed significat potissimum, se Isaacum non minus quam ejus patrem contra adversarios esse defensurum, et novis muneribus donaturum.

25. 26. וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה *Et invocavit nomen Jovae*, i. e. in altari exstructo sacra fecit, et cum omni familia, invocato palam Deo, diem celebravit; coll: 12, 7. 8. 13, 4. 18. וַיִּכְרוּ — בְּאֶרֶץ *Et foderunt ibi servi Isaaci puteum*, novum, uti videtur. — 26. וַיֵּצֵאוּ מֵרֵעֵהוּ. Onkelos aliique vertunt: *et comitatus* s. *caterva ex amicis, sociis, ejus*. Nec obstare videtur in voc. וַיֵּצֵאוּ forma regiminis, quum Praepositiones, qualis hic מֵ ante רֵעֵהוּ non impediunt semper constructionem, veluti Ps. 60, 13. וַיֵּצֵאוּ מֵצָר.

auxilium ex angustia. Quum tamen אֲחֻזָּה nec alio V. T. loco congregationis significatum obtineat, nec is dialectis cognatis firmetur, praestat, cum vetustissimo Graeco Interpr. (quocum consentiunt Vulg., Syr. et Saadias) pro Nom. propr. Ὀλοζάθ habere. מֵרַע et alias, ut Jud. 14, 20. 15, 6. *amicum, socium*, ut רַע denotat. Quid LXX. moverit, ut *συμφάγωγον* verterint, non liquet. Clericus conjicit, notari putasse illos eum, qui duceret ad Abimelechum רַעִיהָ *sociam, amicam.* פִּיכֹל שֶׁר-צָבָאוּ *Pichol dux exercitus ejus* memoratur et 21, 22. 32. Non est improbable, fuisse פִּיכֹל, quod *os*, i. e. interpretem (Ex. 4, 16.) *omnium* designat, i. e. qui omnium causam apud regem agit, aut ducem exercitus, a cujus ore omnes pendent, *dignitatis et officii* nomen, quale אֲבִיבֵלֶהָ, vid. Vs. 1.

28. עִמָּךָ — רָאוּ *Videndo vidimus*, i. e. certo perspeximus, *esse Jovam tecum.* Cf. 21, 22. Nomine יהוה Abimelechus uti non potuit; sed verborum ejus sensum suo stylo expressit Moses, et quia nomine Jova dictus postea est Isaaci Deus, nulla temporum ratione habita ita loquentem induxit Abimelechum. Ita et Laban 24, 31. ita loquens inducitur, quasi nomine יהוה usus esset. וְנֹאמַר *Et diximus*, i. e. consilium iniimus ferendi tecum foederis. הִהִי נָא אֲלֵהָ *Sit, quaeso, jusjurandum*, proprie: *exsecratio* (24, 41.), quod jusjurandum cum exsecratione conjunctum esse solet, qua se devovent, qui jurant, ni fecerint, quae stipulati sint. בִּינוֹתֵינוּ בִּינוֹתֵינוּ *Inter nos, nos, inquam, inter et te.* בִּינוֹתֵינוּ utramque contrahentium partem complectitur; בִּינֵינוּ ad regem tantum et suorum partem est referendum.

29. 30. אִם-הַעֲשִׂהָ עִמָּנָה רָעָה *Si feceris nobiscum malum*, i. e. te non facturum nobis mali quidquam; vid. ad 21, 23. כַּאֲשֶׁר לֹא נִגַּעְנוּךָ *Sicut te non attigimus*; ut noceremus, i. e. te non laesimus (quomodo נִגַּע Vs. 11. usurpatum), quod tamen rixae de puteis usque adeo verum non fuisse satis ostendunt. Attamen non videntur ultra verba Gerarenses pastores quicquam inhumani in Isaaci servos designasse. Verba אַתָּה עִתָּה בְּרַחֵךָ יְהוָה *tu nunc benedictus Jovae*, causam videntur continere, quae ipsos impulerit, ut ad illum foederis secum ineundi ergo venerint. — 30. וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה *Fecit ergo iis convivium.* Moris fuisse, in foederibus simul convivia agitare, ad ea utrinque firmanda, colligitur etiam e locis c. 31, 54. et 2 Sam. 3, 20. 21.

31 — 33. לְאַחֵיו — וַיִּשְׁכַּחְנוּ *Cum mane surrexissent* utrique, *jurarunt sibi invicem*, confirmantes foedus pridie factum; vel foederis conceptionem in diem posterum dilatarunt. — 32. וַיֹּאמְרוּ לוֹ *וַיֹּאמְרוּ לוֹ* *dixerunt ei: invenimus aquam.* LXX. καὶ εἶπαν· οὐχ εὗρομεν ὕδωρ. Pro לוֹ legerunt לָא, sententia id mire improbante. — 33. וַיִּקְרָא אֶת־הָאֵתָה שִׁבְעָה *Vocavitque eum, puteum, Schibah* (proprie *septem*), quod hic *jurisjurandi* significatum videtur obtinere,

quasi idem sit quod שְׁבַעָה, quomodo 21, 31. et שְׁבַע capitur. Recte LXX. ὄστρον verterunt, immerito eos reprehendente Hieronymo, qui (in *Quaestt. Hebr.* ad h. l.) שְׁבַעָה saturitas legit. Cf. *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. II. p. 308. Vix dubium est, idem nomen et patrem, et filium illis puteis imposuisse, a juréjurando illic interposito inter se et Abimelechum, quemadmodum et alia plura, quae hoc Cap. narrantur, conveniunt cum iis, quae 21, 22. sqq. leguntur. Quae quidem utriusque narrationis similitudo est ea, ut VATER in *Comment.* P. I. p. 222. suspicetur, tradi utroque hoc loco duplicem eorundem factorum narrationem, quum parum sit credibile, accidisse et patri et filio paene eadem. Verum quae hoc Cap. inde a Vs. 15. leguntur manifeste respiciunt ad ea quae 21, 22. sqq. ab Abrahamo dicta et facta narrantur. עַל-בֵּן שְׁם-הָעִיר Propterea nomen urbis illius, quae postea ad eum puteum condita est, dicebatur Beer-Scheba.

4. *Esavi cum Chitthaeis connubia*, 26, 34. 35.

Cap. 26, 34. אִשָּׁה — יְהוּדִי *Erat vero Esavus natus annos 40, cum uxorem duxit*; eadem aetate Isaacus matrimonio iungebatur (25, 20.). Sed de numero quadragenario, Hebraeis haud raro pro minus determinato usurpato vid. not. Ez. 4, 6. Esavi uxores et 27, 46. ortu Chittaeae dicuntur. Sed 36, 2. 3., ubi tres Esavi uxores recensentur, nulla Judithae mentione facta, Basemath, quae filia Elonis, Chittaei, fuisse dicitur, refertur Ismaelis filia fuisse, contra Elonis, Chittaei filia illic Ada vocatur. Praeterea quum hoc loco utriusque Esavi soceri sint Chittaei, altero unus tantum, Elon, talis dicitur, alter, aliud quoque nomen gerens Chivvaeus. Quam utriusque loci repugnantiam J. D. Michaelis ex parte tolli existimat, si sumamus, unam alteramve uxorum Esayi, earumque patres binomines fuisse, quod haud raro observatur apud Orientales, praesertim si nomina propria ex una lingua transferantur in aliam. Ita qui 46, 13. יוֹב, idem Num. 26, 24. יִשָּׁב vocatur, quod utrumque nomen *reversus est* significat, prius

quidem (contracte pro יִאוֹב) coll. Arab. (أَوْب). Qui Hebraeis עֵבֶר (Gen. 10, 24. 25.) Arabibus dicitur *Had* (pro *Jehud*), quod ab eo Judaei originem ducunt; יְהוֹרֵי, Mosis socer, qui Hebraeis ipsis et יְהוֹרֵי ac הוֹבֵב, Arabibus dicitur *Schoaib*; Saul, rex, Arabibus est *Talut*. Neque sic tamen omnem repugnantiam tolli, Michaelis fatetur ipse, atque alterutrum horum locorum librariorum culpa in mendo cubare putat. Vattero autem in Commentario ad h. l. verisimile est, haberi utroque loco duas genealogias diversis e fontibus haustas.

35. *Fueruntque amaritudo*, s. *irritatio*, exasperatio spiritus Isaaco et Rebeccae. מָרָה et a מָרָה *rebellavit* (ut מָרָה sit Particip., quasi: unaquaeque rebellis fuit et refractaria) esse potest, et a מָרָר; malumus a posteriori, pro *amaritudine*, etsi sen-

sus eodem recidat. Uti *dulce* jucundum, ita *amarum* molestum, ingratum sonat, coll. Prov. 14, 10. 17, 25. Sic h. l. dicitur, ambas istas Esavi uxores soceris moerorem attulisse, eorum animos excruciasse, quod alia phrasi exprimitur 27, 46. Fuerunt etiam, qui Esavi uxores soceris ideo displicuisse existimarent, quod idolorum cultui addictae fuissent. Bene *Clericus*: Morum diversitas, quaecunque tandem in re sita fuerit, nurus Cananaeas intolerandas fecit Isaaco et Rebeccae; nec se forte invicem Cananaei et Transeuphratenses ferre poterant.

5. *Jacobus benedictionem patris Esavo praeripit, qui propterea grave in eum odium concipit, Jacobus in Mesopotamiam fugit. Esavus tertiam ducit uxorem, Ismaelis filiam.* 27, 1. — 28, 9.

Cap. 27, 2. 3. וַיֹּאמֶר *Dixit*. E qua voce et sensu intelligimus, Isaacum loqui. — 3. טֹלֵה שְׂאֵל-נָא כִלְיָךְ *Tolle, sume, quaesio vasa tua*, i. e. arma tua, nam כִלְיָךְ haud raro ὄπλον significat, coll. Deut. 1, 41. Jud. 18, 11. Ps. 7, 14. Vel denotantur instrumenta venatoria in genere, inde speciatim addit: חֲלִיךָ וְקִשְׁתְּךָ *pharetram* (sic LXX. et Vulg.) *tuam et arcum tuum*. Aben-Esra interpretatur *pharetram pendentem* (a חֲלָה) ab humeris, *in qua sunt sagittae*. Arcus et sagittae, pro quibus hic earum theca, conjunguntur quoque 2 Reg. 13, 15., et, ubi venatorum describuntur arma, Jes. 7, 24. Videtur חֲלִי antiquum *pharetrae* nomen fuisse, solo enim h. l. legitur; usitatius est אֲשֵׁפָה. Quare FULLERUS (*Miscell. L. 1. c. 17.*), Onkelosum secutus, voc. חֲלִי verti vult *ensis*. In Cod. Sam. exstat חֲלִיחָךְ, quod *furcam tridentem* significare possit. וְצִוְדָה לִי צִיד *Et venare mihi venationem, ferinam*. In textu est צִידָה, *cibus* in genere; hic vero non diversum a צִיד videtur.

4. 5. אֲמַנָה — בְּעֵבֶר *Ut benedicat tibi anima mea antequam moriar*. Non quasi prandere se oportere dixerit Isaacus, ut filio benedicere posset; sed evocari sibi forte voluit occasionem cibo jucundo (cf. 25, 28.), ut eo alacriori animo ei bene precaretur. — 5. לְהִבְיָא — וַיֵּלֶךְ *Et exiit Esavus in campum ad venandam feram, quam adduceret, sc. patri suo*. Pro לְהִבְיָא LXX. τὰ παρὸς αὐτοῦ (לְאַבְרָהָם), vel quia sono et similitudine vocum decepti sunt, vel quia putabant, id nomen h. l. melius convenire. Solent autem Hebraei, cum destinatio rei describenda est, Infinitivum cum nomine frequenter conjungere, quomodo Jos. 2, 5. שְׁעִיר לְעִזָּאזֵל *hircus ad abituriendum destinatus*. Praeterea Infinitivi in Hiph. passim sic adhibentur, ut nullum nomen post se habeant, qua ratione בְּמִוֹת לְהִכְעִיס 2 Reg. 23, 19. *excelsa ad exacerbandum* dicitur pro excelsis ad irritandum Jovam destinatis. Sic h. l. צִיד לְהִבְיָא est caro venatione quaesita ad adferendum destinata.

7. 9. *Ut tibi benedicam לפני יהוה coram Jova.* Hoc omissum est Vs. 4., quod tamen momenti alicujus videtur, quum sermo fiat de ultimis illis votis, non iterandis, quae moribundi parentes in gratiam liberorum effundebant. Supra quoque 24, 40. Abrahami servus repetit, quae Vs. 7. narrata sunt, mutatis aliquatenus verbis. — 9. וְקַח-לִי — טְבוּרִים *Et sume mihi duos hoes bonos*, opimos, pingues. Duos parari jubet, fortassis ut ita testari possit Jacobus, se bina haec animantia venatione cepisse, quasi sit Esavus. Caro haedina autem proxima est caprinae.

10. 12. 13. מוֹתוֹ — בְּעֵבֶר *Ut tibi benedicat, antequam moriatur*, ut obsequio, quod sibi adeo celeriter praestitum existimabit, delectatus, tibi antequam frater redeat, benedicat. Quum Esavus ipse jus suum fratri cessisset, Rebecca haud adeo magnam injuriam Esavo inferri putare potuit. — 12. וְהָיִיתִי בְּעֵינָיו כַּמְהַחֵץ *Et fuerim in oculis ejus tanquam illusor*, habebor ei pro impostore. — 13. עָלַי קִלְקַלְתָּךְ *Super me sit maledictio tua*, i. e. in me incidat. Significat Rebecca, nihil Jacobo esse metuendum, si quod hac in re incommodum, sed se id laturam esse.

16. 19. Facile Isaaeus pellibus hoedinis Jacobo indutis decipi potuit; lana enim ovium orientalium longe subtilior et minus proluxa est, quam nostrarum, nec pilis humanis absimilis. *Martialis* Lib. 12. Epigr. 46. *Hoedina tibi pelle contegenti Nudae tempora verticemque calvae.* Et *Cantic.* 4, 1. capilli sponsae cum caprarum pilis conferuntur. — 19. קוּם-נָא שְׁבֵה *Surge, sede*, nam in lecto Isaacus prae debilitate decubuit.

26. 27. Videtur Isaaeus filium ideo jubere se osculari, ut etiam ex ejus vestium odore cognosceret, utrum Esavus esset nec ne. Nam aliquid suspicatus esse videtur ex voce et nimis cito reditu, vid. Vs. 20. 22. — 27. וַיִּרַח אֶת-רִיחַ בְּגָדָיו *Odoratus est odorem vestium ejus.* Videntur jam tum splendidiore vestes (quales erant Esavianae, Vs. 15.), aromatum odore aut odoratis unguentis perfusae fuisse. De quo veterum more vid. J. H. MAH fil. *Observ.* SS. P. 3. p. 102. Ejusmodi vestes ab Esavo interdum gestari quum Isaaeus sciret, quin is, quem ipse manu tangeret, ille esset, non amplius dubitavit. Arabia Palaestinae vicina jam illis temporibus aromata suppeditare potuit. וְיִרַח — יְרִיחַ *Odor filii mei est sicut odor agri, cui Deus benedixit.* Odor non solum florum et plantarum odoratarum, sed etiam ipsius terrae intelligi potest. *Herodot.* 3, 113. *Ἀπόζει δὲ γῶστος τῆς Ἀραβίης θεσπέσιον ὡς ἡδύ, redolet Arabia mirifice jucundo quodam odore.* *Plinius* 17, 5. *Terra cum a siccitate continua immauerit imbre, tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari nulla suavitas possit;* et paullo post fertilis soli indicium esse dicit, si proscissum aratro, odorem emittat. Quod respexisse videtur Isaaeus, quum compareret odorem filii cum odore agri, cui benedixit Jova, i. e. fertilis. In Cod.

Sam. post שדה additur מלא *plenus*; LXX. quoque vertunt: ὡς ὄσμη ἀρωγῶν πλήρους, i. e. *repletus odoratis plantis*.

28. 29. וְיִתֶּן לְךָ הַשָּׁמַיִם — *Dabitque tibi Deus e rore coeli*. Sub roris nomine omnia comprehenduntur bona, quae ex aëre et coelo in terram derivantur. Nam in orientis regionibus fertilitas maxime pendet a copiosis roribus, quum pluviae raro, et fere bis tantum in anno cadant. Hinc in faustis precreationibus rores et pluviae conjungi et promiscue sumi solent. Deut. 23, 13. 28. Zach. 8, 12. Contra in imprecationibus et minis roris et pluviae cessatio legitur, 2 Sam. 1, 21. Hagg. 1, 10. וּמִשְׁמַיִי הָאָרֶץ *Et e terrae pinguedinibus*, i. e. agros fertilissimos. Palaestinam olim valde fertilem fuisse, et praecipue vini, tritici, hordei, aliorumque frumentorum magna abundasse copia, constat. — 29. הִיָּה — אִמְךָ *Sis dominus fratrum tuorum, et filii matris tuae inflexo te corpore venerentur*. Erat hoc inter primogenitorum jura, ut fratres eis parent. Et quum praerogativae, quae primogenito a patre conferebantur, etiam ad posteros ejus transmitterentur, Israelitas Idumaeis nescius praetulit Isaaeus. Impleta haec vota putant Davidis temporibus, vid. not. 25, 23.; adde 2 Sam. 8, 13. 2 Chron. 21. LXX. Καὶ γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ προσκυνήσουσίν σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Pro Plurali לְאֶחָיִךָ posuerunt Sing., et pro בני אִמְךָ οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου reddiderunt, ut Isaaci e concubinis filii significantur. Sed Pluralem לְאֶחָיִךָ non esse mutandum, ostendit, quod subjicitur, בני אִמְךָ. Videntur *fratribus Jacobi omnes ejus cognati, etiam ex patre, ut qui ex Ismaele et Cetura orti sunt, intelligendi*.

33. מִי אַתָּא — *Fuerunt qui explicarent: quis est, et ubi est; qui ferinam mihi attulit. Sed ubi valet אִיפֹה; verum אַתָּא est nunc. Est autem hic velut expletiva Particula: quis jam? quis tandem? יְהִיָּה בְרֹנָה גַם — Etiam benedictus erit, adeoque benedictus manebit. Credebant eo aevo, non irritas esse patris morientis preces, easque iterari non posse, quasi Deus patri potestatem fecisset, semel tantum liberis preecandi quod vellet, si preces ratas esse euperet. Verisimile est Isaacum hae in re fraudi indignari noluisse, quod recordatus esset oraui illius, c. 25, 23.; et quum videret, se quoque, quamquam invitum, id responsum benedictione sua confirmasse, rem istam divinitus contigisse intellexit. — 34. בְּרַכְנִי גַם — אָנִי *Benedis etiam mihi; אָנִי pro אֶתִּי, cf. not. 10, 21.**

36. 37. הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב *An quod vocavit, se. קָרָא vocans, i. e. vocatur (impersonalis loquendi formula, de qua pluries monitum) nomen ejus Jacobus? q. d. nomen nomen habet a supplantando? הֲכִי LXX. δὶξάτωσ, Vulg. juste. זֶה פַּעַמִּים *Jam bis; זֶה enim nominibus numeri temporisque emphaticae praeponi solet; sic 31, 38. Cf. GESENI Lehrgeb. p. 751. הֲלֹא-אֶצְלָתָ לִּי בְרַכָּה *Nullamne benedictionem mihi servasti? i. e. nullumne bo-***

num reliquum est, quod mihi apprecari possis? — 37. דָּגַן וְחִירֵשׁ וְטִרְסָן *Tritico et musto eum suffulsi*. Fecisse dicit Isaacus quod precatus erat, quemadmodum prophetae, quae praedieunt, facere dicuntur, ob certum eorum eventum, vid. Jer. 1, 10.

39. 40. *Pinguedines terrae*, in fertili et feraci solo erit *habitatio tua*, et *de rore coeli desuper*, se. יֵרֵד לְךָ *descendat tibi*. Coniungendum est eum מוֹשְׁבֶךָ יְהִיָה, hoc sensu: in loco, in quem ros coelestis descendit, tua sit habitatio. Isaacum hoc voluisse videtur: pingue solum quidem utrique vestrum concedere possum; dominatum vero fratri tuo concessi. Addit tamen aliam promissionem Vs. 40. וְעַל-תְּרַבֶּךָ תַחֲיֶה *Et super gladium tuum vives*, q. d. gladio tuo, תְּרַבֶּךָ, (ut Deut. 8, 3. *Neque enim bello gerendo duntaxat vivit homo*, ubi עַל pro ב), opera tui gladii et beneficio ac ministerio. Non hoc tantum indicari videtur, eum sibi victum paraturum gladio, armis, bello, aut venatione, aut praeda ab hostibus parta, sed quum ei assidua bella sint eum aliis populis futura, ipsam suam vitam ab illis gladio suo asserturum, hostesque victurum esse. *Joseph. B. J. 4, 15. de Idumaeorum indole turbarum*, inquit, *avida et incondita gens, semperque ad motus suspensa, mutationibus gaudens, minimis potentium blanditiis arma movens, et, quasi ad festum, in praelia festinans*. Ne tamen Esavus putaret, se fratri superiorem futurum, addit: וְאַתָּה תַעֲבֹד אֹתִי *attamen fratri tuo servies*. וְהָיָה — צִנְאוֹרָךְ. Verbi תָּרִיד notio minus certa est. Hebraeorum plures, e. c. Kimchi, id. esse putant, q. רָדָה *dominari*, et explicant: *cum venerit tempus, ut tu domineris, tunc franges jugum ejus*, fratris tui, ab eo tibi impositi, *franges illud removebisque a collo tuo*. *Dominandi* significatum expréssit et Arabs uterque. Sententia tamen: *cum tu dominaberis, franges jugum ejus*, mera est *ταυτολογία*. Alii Hebraeorum, e. c. Jarchi, תָּרִיד *querendi, plangendi* significatu, e Ps. 55, 3. (ubi vid. not.), loci sensum hunc esse volunt: *cum questus fueris et ingemueris apud Deum prae dura servitute tibi a fratre imposita, tuas ille preces exaudiet, et tunc solves jugum fraternum e cervicibus tuis*. Similis est Onkelosi paraphrasis: *et erit cum filii ejus (Jacobi) transgressi fuerint verba legis, tum excuties jugum ejus a collo tuo*. *Querendi* tamen significatus quum verbo רָדָה non satis tuto tribui aliis videatur, illi ex consono voc. Arab. *volendi, cupiendi* notionem vindicandam censuere, praeunte LUD. DE DIEU in *Animadverss. ad Jer. 2, 31.*, ubi nostra verba sic reddit: *quando volueris, rumpes jugum*. N. G. SCHROEDERUS in *Observatt. ad Origg. Hebr.* Cap. I. I. §. 9. verba בְּאִשֶׁר תָּרִיד vertit: *prout huc illuc vagari amas*, tanquam animal ferox jugique impatiens, quod libero discursu pastuque se oblectare solet, de quo Arab. verbum frequenter usurpari pluribus exemplis docuit. Impletum hoc votum observant, quum sub Joramo Idumaci a Judaeis defecerint (2 Reg.

8, 20.) et suae gentis reges habuerint, donec ab Hyrcano subjugati populo Judaico inserti sunt.

41. 42. יִקְרְבוּ יָמַי אֲבֵל אָבִי *Appropinquabunt, mox aderunt, dies luctus patris mei, i. e. mortis, cum lugendus erit.* Hunc patri honorem habere voluit, ne eum viventem adhuc, caede in fratre commissa contristaret. — 42. אֶחָיִךְ מִתְנַחֵם לְךָ לְהַרְגֶךָ *Frater tuus consolatur se de te, propter te, occidendo te, i. e. solatur se ipse de injuria, quam sibi a te putat factum, et sibi satis factum iri sperat, cum te occiderit.* Voc. מִתְנַחֵם LXX. latius exprimunt per ἀπειλεῖ, *minatur*, quod et Vulgatus retinuit. Onkelos: *frater tuus insidiatur tibi ut te occidat.*

44 — 46. *Ut habites apud eum* יָמִים אֶחָדִים *dies unos, i. e. paucos.* LXX. ἡμέρας τινάς. — 45. אָחָד — לַמָּחָה *Cur orba fierem utroque vestrum uno die?* eodem tempore, simul. Si Esavus parricidium admisisset, aufugiendum ipsi fuisset, quum parentes illius conspectum haud ferre potuissent. Vid. e. c. 2 Sam. 13, 34. De capitis poena hic non est cogitandum. — 46. קָצַחַי — תָּחַת *Taedet me vitae meae propter filias Cheth, vid. 26, 34. 35.* In קָצַחַי lit. ק. reliquis minor est, quia Codd. nonnulli habent קָצַחַי *decurtavi vitam meam propter Chethitas.* Vid. HILLERUS in *Aricano Keri et Kethib* p. 186. Veram Jacobi ablegandi causam, fratris odium, Rebecca prudens marito non aperit.

Cap. 28, 2. קוּם לְךָ פִּדְנָה אָרָם *Surge, abi in Paddan-Aram, vid. not. 25, 20.* — 4. וַיִּתֶּן — אֲבָרָהָם *Et det tibi benedictionem Abrahami, i. e. quae Abrahamo promiserat.* Cod. Sam. addit אֲבִיךָ, LXX. vertunt: τοῦ πατρὸς σου, secundum Cod. Alex.; in Vaticano est μου.

5. 9. אֶחָי רִבְקָה *Fratrem Rebeccae, i. e. Labanem, non Bethuelem.* Rebecca hic vocatur *mater Jacobi et Esavi*; quum enim Isaacus Jacobo injunxisset, ut uxorem sibi duceret e filiabus Labanis, fratris matris suae, subjungitur nunc, illum et fratrem matris Esavi fuisse, quia et huic praeciendum videbatur, ut sibi uxorem e familia parentum duceret, quod et fecisse dicitur Vs. 9. Machalath c. 36, 3. Bathsema nominatur (vid. not. 26, 34.), quam Esavus in matrimonium duxit, ut sibi parentum favorem reconciliaret.

6. *Somnium Jacobi, ejusque vota, 28, 10 — 22.*

Quod hic narratum legimus somnium timidum Jacobi animum mirum in modum confirmare et in hanc spem erigere oportuit, fore, ut Deus ipsi periculosum iter ingressuro sua ope sit affuturus. Cf. HESS *Gesch. d. Patriarchen*. P. II. p. 65. sqq.

16. 17. וַיֹּדַעְתִּי — אֲכַן *Profecto hic quoque est Jova, quod ego nesciebam.* Quibus verbis innuit Jacobus, se hactenus non

putasse, quod alibi se Deus manifestet, quam in domo patris, nunc autem cognoscere se, Deum ubique adesse. Etenim (bene mouente *Cyrillo Alex. Strom. L. 4. p. 115.*) *credebant, reliquam a Deo relictam esse terram, et intra eam solum illum veluti conclusum esse, in quam patria relictam, ex Chaldaea profecti, ipsi vocati fuerant. Nam quemadmodum idolorum cultores, unicuique daemioni propriam veluti tribuerent terram; ita beati quoque Patriarchae, nuper moribus idololatriae relictis, sibi persuaserunt, verum Deum non in omni terra et in omni loco ipsis adesse et auxiliari.* — 17. *אין — השמים* Non est hic locus, nisi aedes Dei, porta coeli. Quia Angelos per scalam descendentes et adscendentes viderat, hunc locum Jacobus *portam coeli* nominat; et *domum Dei*, quasi ea potissimum in coeli parte commoraretur Deus, quod eum in summa scala stantem viderat, ad quem Angeli quasi rationem ministeriorum reddituri veniebant, et unde veluti acceptis mandatis, abibant.

18. *וַיִּשֶׂם אֱלֹהִים מַצְבֵּה* *Et erexit eum in cippum* (LXX. *καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην*), in monumentum tanti beneficii, i. e. visionis, ut in reditu hujus rei memoriam recoleret, vid. 35, 3. Etiamnum moris est in Orientis regionibus, ut iter facientes certis in locis ad viam lapides erigere, et apud eos vota pro felici reditu facere soleant; vid. *d. a. u. n. Morgenl. VI, p. 245.* *שָׁמַן עַל-רֵאשִׁיתָה* *Et fudit oleum super ejus caput.* Qui ritus jam olim a patribus institutus fuerit. Libamen fuit, quod et extra sacrificia, ubi quid consecratur, aut Deo dicabatur, adhiberi solebat, ut id oleo, aut vino perfunderetur. Qui mos Orientalium antiquissimorum postea ad Graecos et Romanos transiit. Usus antiquissimus Tyriae orae incola, fertur *consecrasse duos cippos Igni et Vento, eosque adorasse, et sanguine ferarum, quas ceperat, iis libasse.* Verba sunt Sanchuniathonis ap. *Euseb. Praep. Evang. 1, 10.*, qui paulo post subdit, *posterios etiam solitos esse eas columnas adorare, iisque quotannis dies festos celebrare.* Eos lapides *Βατύλια* vocabant, vid. ad Vs. 19. Similiter Graeci, ut iis exprobrat *Clemens Alex. Strom. Lib. 7. p. 713. omnem lapidem pinguem, ut dicitur, adorabant.* Plura vid. in *DOUGTAEI Analectt. SS. Exc. XVII. p. 31.* Ceterum non dubium, Jacobum secum sumsisse oleum, cujus usus illis in regionibus erat admodum frequens, partim ad unguendam faciem, partim ad levandam viatorum lassitudinem. Nec multo opus fuit oleo ad erecti lapidis apicem inungendum.

19. *בֵּית-אֵל* *Domus Dei.* Ita omnis locus apud Hebraeos appellabatur, ubi Deus sese saepius et familiariter manifestat; aut ubi colitur. Phoenicii similiter lapides unctione consecratos *Βατύλια* vocabant, nomine manifesto e *בֵּית-אֵל* orto, eosque a Numine insideri credebant, a quo eos aliquando moveri dictitabant. *Sanchuniathon ap. Euseb. in Praep. Ev. Lib. 1, 10. ex Philonis*

Biblia versione: Ἐπενόησε θεὸς οὐρανὸς Βαιτύλια, λίθους ἐμφύχους μηχανησάμενος. PHOTIUS in Cod. 242. e Damascii vita Isidori narrat, κατὰ τὴν Ἡλιούπολιν Συρίας εἰς ὄρος τὸ τοῦ Λιβάνου τὸν Ἀσκληπιάδην ἀνελθεῖν, καὶ ἰδεῖν πολλὰ τῶν λεγομένων Βαιτυλίων ἢ Βαιτύλων περὶ ὧν μυρία τερατολογεῖ. HESYCHIUS: Βαιτυλος, οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ δοθεὶς λίθος τῷ χρόνῳ ἀντὶ Λίθου. Cf. JOH. JOACH. BELLERMANN *Ueb. d. alte Sitte, Steine zu salben, u. deren Urspr.*, Erford. 1793. Lapidés istos, quibus tantum honorem praestantur prisci Phoeniciei, fuisse ex genere τῶν ἀερολιθῶν sive μετεωρῶν, conjecit jam Sec. XVIII. ineunte J. J. SCHEUCHZER in *Physica S.* cap. 28. §. 265. sqq., quam sententiam commendavit F. MÜNTER in commentat.: *Vergleich. d. vom Himmel gefall. Steine mit d. Bütylie des Alterth.*, in auctoris *Antiquar. Abhandl.* Havn. 1816. p. 257. sqq. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 127. לְרֵאשִׁיטָה — וְרֵאשִׁיטָה Quae prius *Luz* vocabatur. LXX. ex Adv. רֵאשִׁיטָה et Nom. רֵאשִׁיטָה perperam fecerunt Οὐλαμλούζ. Cacterum Luzam inter et Bethel aliquod intervallum fuisse, colligitur ex Jos. 16, 2. Sed Bethel posteris temporibus adeo est celebratus quadam religionis opinione, ut Luzae propinquae nomen obscuravit. Itaque quum adhuc Bethelis nomen minus pervagatum esset, dicebat Jacobus in *Luz* se visum vidisse, 48, 3.

21. 22. וְשָׁבְתִי בְשָׁלוֹם *Et rediero in pace*, i. e. incolumis. וְהָיָה יְהוָה לִי לְאֱלֹהִים *Et si Jova mihi Deus erit.* Alludit ad Dei promissiones. Vs. 13. 14. — 22. Sequitur apodosis: *tunc lapis hic, quem erexi, domus Dei fiet.* Significat, locum hunc sanctum sibi fore, et super lapide hoc, quasi super altari, Deo sacra se facturum esse. *Omniumque, quae tu mihi dederis, tibi decimam dabo.* Hae decimae offerebantur Deo e ritu tunc solito (cf. not. 14, 20.); quod erat consuetum comburi, comburebatur sacrificando, reliqua comedebantur, non tanquam cibus profanus, sed in Dei honorem.

7. *Jacobus 14 annos Labani operam suam addidit filiasque ejus quasi mercedem accipit, et quatuor filios ex Lea tollit, c. 29.*

Cap. 29, 1. 2. וַיִּשָּׂא וַיַּעֲקֹב רַגְלָיו *Sustulit itaque Jacobus pedes suos.* Haec verba simpliciter significant, Jacobum iter suum continuasse. Hebraei enim amant mentionem facere ejus membri, quo ad actionem aliquam praecipue utuntur. *Et profectus est in terram filiorum Orientis*, sc. Mesopotamiae incolarum, quod revera sunt ad Orientem Judaeae. — 2. וְהִנֵּה — עֶלְיָהּ *Et ecce! illic tres greges ovium accubabant*, dum, congregatis gregibus tractus illius, adaquarentur; quod videtur factum, ne quis aquam putci in suos usus exhauriret. Videtur autem, licet alioqui Mesopotamia regio esset irrigua aquis, ille tamen tractus circa Charas (vid. not. 11, 31.) aquas minus copiosas habuisse. Ex quaestione Jacobi Vs. 4. apparere videtur, puteum longius ab urbe abfuisse.

5. 6. אֶת־לָבָן בֶּן־נַחֹרִי *Numquid nostis Labanem, filium Nachoris?* Atqui Laban Bèthuelis filius fuit; vid. 28, 5. coll. 24, 29. Sed Hebraeis passim nepotes avorum potius, quam patrum dicuntur filii, praesertim ubi avi longe erant patribus notiores. — 6. הַשְּׁלוֹם לוֹ *An pax illi?* i. e. valetne? LXX. ὑγιαίνει; Sed *pacis* nomine Hebraice omnia laeta, felicia et prospera significantur.

8 — 10. הָעֶדְרִים לֹא — *Non possumus adaquare, nisi prius congregati sint omnes greges.* Non videntur tam difficultatem amovendi lapidis, quam legem exspectandi pastoribus positam spectare. וְגִבְלוּ *Et devolvant*, sc. pastores. Saepe Verbum referri ad Nominat. subauditum constat. — 9. כִּי רָעָה הוּא *Ipsa enim pascebat.* Etiamnunc apud Arabes filiae Emirorum greges adaquare vitio sibi non ducunt. Cf. et Ex. 2, 16. — 10. אַחֵי אִמִּי *fratris matris suae* h. Vs. ter positum, etsi tribui possit linguae consuetudini; hic tamen innuere videtur, Jacobum ductum fuisse στοργῆ in matrem ejusque propinquos, et in animo habuisse parentum praeceptum, 28, 2. וַיִּגְלֶה — הַבְּאֵר *Devolvit ex ore putei lapidem.* Videtur peregrinis licuisse facere id, quod alias vitium erat ex communi pastorum consensu.

11 — 13. וַיִּשָּׂא אֶת־קוֹלָהּ וַיִּבְכֶּה *Sustulitque vocem suam et flevit*, prae gaudio, quod tam repente in eos, quos quaerebat, incidisset. — 12. וַיִּגְדֵּל — הוּא *Et indicavit Jacobus Rahelae, se fratrem patris ejus esse*, i. e. cognatum. *Fratres* dicuntur passim quilibet consanguinei; coll. 27, 29. — 13. וַיְסַפֵּר — הָאֵלֶּה *Et narravit Labani omnes res illas*, i. e. causas itineris.

14. 15. וַיִּשָּׂב — יָמַי *Seditque, egit cum illo*, apud eum, *per mensem quoad dies*, s. temporis spatium, per mensem continuum. Ita enim יָמַי temporis notationibus additur, uti nos dicimus: *einen Monat lang.* Cf. GESENI Lex. maj. p. 374., et Lehrs. p. 667. — 15. הֲכִי — הָנָם *Num, quia frater meus es, gratis servies mihi?* quomodo haud male vertit Hieron. LXX. Ὅτι γὰρ ἀδελφός μου εἶ, οὐ δουλεύσεις με δωρεάν. Alii voc. הֲכִי eodem modo accipiunt, ut 27, 36. (u. v. not.) et 2Sam. 9, 1. 23, 19., et vertunt: *annon frater, cognatus, meus es? et servies mihi gratis?*

17. 18. וַעֲיַי לְאֵה רַבּוֹת *Ac oculi quidem Leae erant teneri, infirmi, imbecilles*; LXX. ἀσθενεῖς. Hieron. *lippis erat oculis.* Sed generalius videtur accipiendum, quod non essent vivaces oculi, quales χαρωπούς Graeci dicunt. Formae autem non exigua pars est in oculis. J. G. LACKEMACHER in *Observatt. philologg.* P. II. Obs. I. עֲיַי h. l. ipsam denotare *faciem* putat, ut Jes. 1, 15.

59, 2. Jer. 4, 30., רַךְ vero omne omnino *molle, tenerum*, atque adeo *tenuē, exile* significat. Sersum igitur esse: *Lea facie erat arida, exsucca, exsanguis*, s., ut Plautus vocat: *ore macilentō*; opponi enim Rachelae *forma egregia*. הָאֵר totam membrorum compositionem, conformationem et proportionem indicat, כְּרֵאָה *aspectus*, vultum s. faciem. — 18. אֶעֱבֹדָהּ — בְּרֵחַל *Serviam tibi septem annos pro Rachela*. Apud eas gentes dotem socer a genere accipere solebat; vid. 34, 12. I Sam. 18, 23. 25. 27. Idem mos etiamnum apud Arabes obtinet. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 132. Jacobus vero pro dote, quum aliud nihil suppeteret; septem annorum ministerium obtulit. Similia e recentioribus temporibus exempla attulimus in libro modo laud., p. 136.

19. 20. *Melius est, ut tibi eam dem, quam ut alteri viro*. Libentius propinquis filias dabant, quam in exteris familiis transferebant. — 20. וַיַּעֲבֹד — שְׁנָיִם *Et servivit Jacobus pro Rachela septem annos*. בַּ hic valet *pro, propter*, ut 18, 28. Hos. 12, 13. Statuerunt nonnulli, Jacobum statim ab initio horum annorum Leam nuptui collocatam accepisse. Nam, inquiunt, si ad finem septennii Leae conjugium protendatur, 7 annis necesse erit, 11 aut 12 liberos natos fuisse, quod fieri vix posse videtur, nisi septem mensium eos ponas, aut gemellos editos dicas. Attamen ut hoc sumamus, et verba Vs. sq., et totius narrationis series plane vetant. Sed temporum supputatio satis constabit, quum 12 liberos 7 annis nasci ex duabus uxoribus totidemque ancillis etiam novem mensibus, ab ordine consueto non sit alienum. Nam potuisse sub idem tempus omnes aut plures esse gravidas, quid prohibet? וַיִּהְיוּ — אֶחָדִים *Fueruntque in oculis ejus sicut dies uni*, i. e. pauci, ut 27, 44.

21 — 24. הָבָה אֵת — אִשְׁתִּי *Cedo uxorem meam*. Uxor hic dicitur, quae desponsata erat. Eodem sensu Maria γυνή dicitur Matth. 1, 20. כִּי מָלְאָן יָמַי *Nam completi sunt dies mei*, i. e. יָמַי *dies servitutis meae*, septem anni θητείας, quibus tibi servituum ea lege pactus sum, ut minorem filiam mihi collocares. — 23. Facile Lea Jacobo in congressum supposui potuit, quia sponsae vultu velato in thalamum ducebantur. Ad hunc et Vs. 26. 27. cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 137. sqq. — 24. נָתַתְּךָ שִׁפְחָתִי *Deditque Laban ei Zilpam, ancillam suam*, additque relativum explicandi causa, לְכֵלֶאָה בְּתוּרִי *Leae, filiae suae*. Ita moris erat, sponsis, ubi nuberent, ancillas adjungi, coll. 24, 61.

26 — 29. לֹא יֵעָשֶׂה בְּךָ *Non fiet ita*, i. e. in loco nostro non fieri solet. Futurum saepe consuetudinem significat. לָתֵת — תַּבְּכִירָה *Dare parvam*, i. e. ut nuptui detur junior ante primogenitam. Idem mos etiamnum obtinet apud Indos. — 27. מָלֵא שָׁבַע זֹאת *non: comple hebdomadam hanc* (tunc enim שָׁבַע erat dicendum), sed: *hebd. hujus* (sc. Leae), quum שָׁבַע, per Schva, sit in regimine. LXX. ἑβδομα ταύτης, Vulgatus: *imple hebdomadam die-*

rum hujus copulae. Nam convivia nuptialia per septiduum celebrabantur, coll. Jud. 16, 12. Tob. 11, 20. Quae igitur hebdomada nuptialis convivii praeterlabi necesse erat, antequam Jacobus Rachelem ducere posset. *וְנָתַתְּ לָהּ — זָאת* tum *dabimus tibi etiam hanc*, sc. Rachelem. *נָתַתְּ* dabimus; loquitur Laban de se uno in Plur., linguarum etiam aliarum more. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 800. Lectio Cod. Sam. *אֶחָד* dabo (LXX. δώσω) emendationem sapit. *אֶחָדָה — בְּעֶבְדָהּ* pro *servitute, quam servies apud me aliis septem annis.* E quibus verbis, et quum *שְׁבַע* interdum sit *hebdomas annorum* (Dan. 9, 24.), concluderunt nonnulli, Jacobum nonnisi exacto altero septennio duxisse Rachelem. Male. Simpliciter Jacobo dicitur, ut septem dies post nuptias Leae expleat, et sic accipiat Rachelem, pro qua iterum septem annis aliis serviturus sit. Vs. 28. simplici oratione pergitur: *Et ita fecit Jacob, et implevit hebdomadem illius (Leae), et dedit ei etiam Rachelam in uxorem;* quod ne de septennio Rachelae intelligamus, vetat illud quod 30, 1. Rachela dicitur invidisse focunditati sororis suae, quod non fatere potuisset, si in fine secundi septennii nupsisset Jacobo; nam et ante Josephum natum, in fine haud dubie posterioris septennii (30, 24.) Rachela ancillam Bilham dederat Jacobo in supplementum sui, 30, 3 — 5. Accedit, quod ducta Rachela, Jacobus disertis verbis per septem alios annos Labano serviisse dicitur Vs. 30. — 29. Vid. not. ad Vs. 24. Fit autem mentio ancillarum Leae et Rachelae adjunctarum, quod postea eae a dominis suis sint datae Jacobo marito ad prolem suscipiendam, coll. 30, 3. 9.

31 — 33. *וַיִּרְאֵהָ — לֵאָה* *Et vidit Jova, exosam esse Leam, i. e. minus amatam;* coll. Vs. 30. Vid. et not. Mal. 1, 3. — 32. *וַיִּרְאֵהָ* vel significat: *videte filium!* sc. quo signo Deus ostendit, me non esse a se abjectam; vel: *respectus divini filius*, ex *וַיִּרְאֵהָ visio, respectus.* *Videre* enim aliquid, de Deo usurpatum, saepe perinde est ac miseris opitulari, vid. Ex. 3, 7. Utraque illa nominis *וַיִּרְאֵהָ* interpretatio sensu convenit cum ea, quam Lea ipsa hoc Versu dedit. Syrus habet *וַיִּרְאֵהָ* et Josephus (*Ant. I, 19, 8.*) *Πούβηλος*, ex mera literarum liquidarum *n* et *l* permutatione, omnibus linguis frequenti; vid. GESENI *Lex.* sub lit. *ל*, *Lehrgeb.* p. 129. — 33. *כִּי שָׁמַע יְהוָה* *Quod audivit*, i. e. exaudivit preces meas *Jova.* *שָׁמַע* hic id. q. *וַיִּרְאֵהָ* Vs. 32. *שָׁמַעוֹן* a *שָׁמַע* *audium et exauditionem* significat. Similem in nominibus liberis imponendis rationem hodiernum plures Orientis populi sequi solent; vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 139.

34. 35. *עַתָּה תִּפְעֵם* *Nunc hac vice, nunc demum, ut I Sam. 17, 1.* *וַיִּלְוֶהָ אִישֵׁי אֶלָּי* *Associabitur vir meus ad me, mecum ita assidue, ut cum Rachela, cohabitabit.* Voc. arab. *لَوَّاه* est *comitari*, quod huic loco non male convenit. Hieronymus in *Quaest. Hebr.* ad h. l.: „Aquila interpretatus est: *applicabitur mihi vir*

meus, quod Hebr. dicitur *Illave*, et a doctoribus Hebraeorum aliter transfertur, ut dicant: *prosequetur me vir meus*, i. e. dilectio viri mei me ad mortem usque deducet et prosequetur.“ Ceterum quum Vs. 32. 33. Verbum femin. positum sit, וְהִקְרָא שְׁמוֹ *vocavit* sc. mater nomen ejus (matrum enim erat, infantibus nomen imponere, vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 141.); hic Vb. mascul. ponitur, וְהִקְרָא שְׁמוֹ, quod haud dubie indefinite est intelligendum, subaudito Participio וְהִקְרָא, *vocatum est ejus nomen*, sc. ab iis, qui ex ea hoc audierant, quod dixisset deinceps sibi virum adjunctum iri. In Cod. Sam. ex interpretamento legitur וְהִקְרָא. — 35. אֲדַבֵּר אֶת-יְהוָה *Celebrabo, laudabo Jovam*. Quum וְהִקְרָא proprie *confiteri, profiteri* denotet, LXX. hoc Verbum constanter ἐξομολογῆν, et Vulgatus *confiteri* reddiderunt. Veruntamen *confessio* h. l. (ut frequenter in Psalmis, veluti 54, 8. 106, 46.) est pro gratiarum actione. A וְהִקְרָא igitur וְהִקְרָא *laudem* significabit, ה formativo τοῦ Hiphil expresso, more Chaldaico, ut וְהִקְרָא *laudabit*, Neh. 11, 17. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 386.

8. *Bilhae et Zilphae, Jacobi concubinarum, filii. Lea Isascharem, Zebulonem et Dinam, Rachela Josephum parit. Jacobus reditus in Cananaeam parans, nova pactione facta, per sexennium apud Labanem manet, atque ditescit, triplici adhibito in gregibus artificio. Cap. 30.*

Cap. 30, 1 — 3. מִתָּה אֲנֹכִי *Ego moriar*, prae dolore, quia sterilitas probrosa erat, vid. Vs. 23. — 2. אֲנִי מִלֹּךְ אֱלֹהִים אֲנֹכִי *An Dei loco sum?* nam Deus solus, ut sterilis foecunda evadat, efficere potest. Eadem phrasis c. 50, 19. פְּרִי-בֶטֶן *Uteri fructus*, i. e. soboles, καρπὸς κοιλίας, Luc. 1, 42. — 3. הֲיֵשָׁה אֲמָתִי בְלֵהָה *In eas ancillam meam Bilham*. Vid. ad 16, 2. וְהִלְדָּה מִמֶּנִּי — *Pariet super genua mea* (i. e. ut filium ex ancilla natum pro meo excipiam, et super genua statuum), *et aedificabor, etiam ego ex illa*. Vid. ad 16, 2.

6. 8. דִּבְנֵי אֱלֹהִים *Judicavit me*, causam meam egit Deus, vindicavit me a probro sterilitatis. — 8. נִפְתַּחְתִּי יָבֵלְתִי — *Distorsionibus Dei*, i. e. luctationibus quam maximis, *intorsi me*, luctata sum, *cum sorore mea, etiam praevalui*, et tandem praevalui illi. Qui luctantur membra distortent et versant huc illuc, ut eos, quibuscum colluctantur, dejiciant et vincant. LXX. σὺν-ἀνεστράφη. Contendi, inquit, cum sorore, ut prole eam aequarem, et pari gradu cum illa essem apud maritum, et quia ex me suscepta prole non potui, precibus egi apud Deum, sed tandem, quum nihil obtinerem, ancilla data, prolem ex ea habui. Haec omnia *luctas*, s. *certamina* appellat *cum sorore*, quasi dicat, nulum non lapidem movi, ut sorori aequarer. נִפְתַּחְתִּי אֱלֹהִים sunt luctationes vehementissimae, quemadmodum Ps. 80, 11. *cedri Dei* sunt valde procerae, et Ps. 36, 7. הַרְרֵי אֵל *montes perquam excelsi*, nec non Cant. 8, 6. *flamma Jovae*, maxima, ardentissima. Quod enim alii luctationes, quae Dei auxilio perfectae essent, illa

phrasi designari putant, parum est verisimile. LXX. tamen pro $\text{נִפְתָּחֵי אֱלֹהִים}$ posuerunt: *συναντελάβετό μου ὁ Θεός*. Vulgat. vertit: *comparavit me Dominus cum sorore mea, et invalui*, quod verba proprie hoc dicere putaret: *conjunctionibus Dei sum conjuncta et aequata sorori meae*, quod בְּחֵיל est *filium*, sibi invicem conjunctum et glomeratum. Sed filium potius ab *intorquendo* et *retorquendo* nomen illud nactum videtur. Onkelos locum hac periphrasi exponit: *Suscepit Deus precationem meum, cum precata sum in oratione mea; concupivi, ut esset mihi filius, uti sorori meae, et datus est mihi*. Similiter Syrus: *precata sum a Domino, et supplicavi una cum sorore mea, et etiam assequuta sum*. Saadias: *propensam voluntatem a Deo mihi conciliavi una cum sorore mea*. Clericus נִפְתָּחֵי artes interpretatur, et נִפְתָּחֵי sequi. Praepos. עִם cum, vertit *artē certare*, coll. נִפְתָּחֵי Job. 5, 13. *dolosos* significante; et Prov. 8, 8., ubi Sapientia dicit, *justa esse omnia sua dicta, et nullum inter ea נִפְתָּחֵי obliquum, s. dolum*. Arab. פָּחַל quoque proprie *torsit*, tum aliquem *circumivit* eum decipiendi causa significat. *Artes Dei* dici putat egregias, quibus nihil melius fingi poterat. *Joseph. quoque Ant. I, 19. 18. Nom. נִפְתָּחֵי* interpretatur: *Nephtalim, quasi nullis dolis expugnandus, quod mater ejus arte certaverit*. In utraque tamen interpretatione obtinet *certandi* notio. Erit igitur נִפְתָּחֵי , ut appellativum נִפְתָּחֵי , Nom. ex Niphal formatum, *luctatio mea*; q. d. *Luctatius*, nomine Romanis usitato.

11. Pro בָּגַד Masorethae praecipiant בָּא גָד legendum, quod Veteres expresserunt per *venit fortuna*, aut per *sidus faustum*, quae sit voc. גָּד significatio Jes. 65, 11. (ubi vid. not.). Hinc nonnulli Fortunam, s. *Δαίμονα γενέθλιον*, a Lea imploratum existimant. Creditum enim fuit, cuilibet ab ipsa nativitate genium certum quem implorabant, attribui, qui perpetuus individuusque prolis sit comes ac homini ad extremum usque halitum praesit (Hor. *Epist. 2, 2. 187.*). Nequaquam tamen necesse est, respexisse Leam ad istam superstitionem. Simplicissimum est, quod in textu scriptum est, בָּגַד efferre, et cum LXX. vertere *ἐν τύχη*, *feliciter, auspicato*, sc. hoc mihi accidit. Vel tanquam votum: *auspicato! bene vertat! ut sibi deinceps bene ometur hac prole edita ex ancilla*.

13. 14. בְּאַשְׁרֵי *In felicitate mea*, s. ad felicitatem meam hoc accedit. LXX. *Μαχαρία ἔγω*. $\text{כִּי אֲשֶׁרֹנִי בְּנוֹת}$ *Nam felicitatem me praedicant filiae*, mulieres et puellae propter multitudinem liberorum. — 14. $\text{גִּיְלָהּ בְּשָׂדֵהָ}$ *Exierat Ruben in diebus messis tritici* (mense Majo), *invenitque in agro mandragoras*, ita post LXX. et Josephum, qui $\mu\eta\lambda\alpha\ \mu\alpha\nu\delta\rho\alpha\gamma\omicron\upsilon\omega\omega\nu$ posuere, et Hieronymus דִּנְדָּאִים vertit; quibuscum consentiunt Onkelos, Syrus et Saadias. Est ex opinione totius fere Orientis mandragorae magna in philtris vis, ideoque iis misceri solet. Hinc Ra-

chela tantopere hunc fructum adpetisse videtur, mariti sobolesque cupida. Quod enim obvertit CELSIUS *Hierobot.* P. I. p. 9. et 11., nullam ad amores virtutem mandragorae inesse, nec sanctae et innocenti foeminae in patriarchali familia longe alios mores edoctae, tales tribui artes debere; utrumque parum momenti facit. Sufficit, Orientales mulieres hanc vim mandragorae tribuisse, in qua quo utcumque errarint, hic tamen error faciebat, ut valde fructum a tam potentem adpeterent. Sanctitatem autem et verecundiam Rachel chelae non multum laudavit, qui ejus historiam sine partium studio legere rit. Quae idola et colebat et vero furabatur, idque patri, proptuit et mandragora devincire sibi velle maritum. Mores certe a patre non meliores edocta erat, quippe qui filiam suam virginem in nascio Jacobo prostituebat. Verum et ipsum tempus, quo Ruben hunc fructum inveniebat, mandragorae aptum est, ut ostendit MICHAELIS in *Supplem.* p. 413. Messis enim triticeae tempore חרף דגדגן adferuntur, et vero, ut ex serie orationis colligi potest, non flores, qui nihil habent jucunditatis, nec efficaces creduntur, sed mala, ut et LXX. distinctius vertunt. Mala autem mense Martio, in quod tempus messis triticea incidere solet, habet, jamque defloruit; teste HASSELQUISTO in *Itinerario Palaest.* p. 183. 1834. Quum חרף דגדגן Jerem. 24, 1. 2. corbes denotet; G. T. STURGER in *dem bibl. exeget. Repertor.* P. II. p. 64. post WOKENIUM in *Observv. phil.* ad Cant. 7, 14. h. l. corbes, quibus flores fructusque pretiosiores implantati fuerint, intelligendas existimat. Eas tamen Rubenem in agro invenisse, parum verisimile. Plures alias de חרף דגדגן sententias attulit JO. SIMONIS in *Exercit. philol. ad Arcan. förmar.* p. 684. et G. B. WINER in *bibl. Realwörterb.* p. 32. sub voc. *Alraun.* et cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 143. sqq.

15 — 17. הַמַּעַט קָחַתָּהּ אֶת-אִשִּׁי נִיּוֹן Num parum? i. e. non sufficit tibi, accipere te virum meum, te vindicare tibi virum meum; ita vocat Jacobum, quod tam numerosa prole jam cum sibi plurimum devinxisset et conciliasset. Verba: נִיּוֹן אֶת-דְּוָדָאִי בְּנִי, Jarchi observat esse interrogantis et admirantis: num insuper filii mei mandragoras tibi vindicare studes? Respondit Rachel: לָכֵן רָגַוּ ideo, i. e. si ergo tanti istas facias mandragoras, cubet tecum hac nocte (pro הַלַּיְלָה הַזֶּה) pro mandragoris filii tui. Videntur duae sorores noctes, quibus cum marito cubarent, inter se distribuisse, consensu tamen mariti et voluntate. — 16. In Cod. Sam. post הַבּוֹא חֲבֹרָה congregieris est הַלַּיְלָה hac nocte. LXX. vero habent σήμερον, hodie. — 17. Et audivit Deus ad Leam, i. e. exaudivit eam; nam quum diu sterilis mansisset (Vs. 9.), precata erat ut rursus foecunda fieret. וַיֵּלֶד לְבִנֶיהָ בֶּן חַמֻּשִׁי Peperitque Jacobo filium quintum. Ratio habetur quatuor primorum ex ipsa natorum.

18. דָּתַן — לְאִשִּׁי Dedit Deus mercedem meam pro eo quod dederam ancillam meam viro meo. Lea igitur sibi egregium

facinus visa designasse, quod ancillam marito tradidisset. יִשְׁכַּר
 cont racte pro יִשְׂא שְׂכָר affert mercedem sc. Deus. Ceterum in
 hoc nomine ש postērius prorsus abundat, quare nec puncto vocali,
 nec puncto dextro aut sinistro more solito affectum, sed ejus loco
 est Dagesch in priori ש, quod eam geminat.

20. 21. זָבַר — זָבַרְנִי *Donavit me Deus dono insigni.* זָבַר
 Vet erum plurimi vertunt *donavit*. Cf. GESENI Lex. LXX. Δεδώ-
 ονηται ὁ Θεός μοι δῶρον καλόν, Hieron.: *dotavit me Deus dote*
 don a. יִשְׂא הַפַּעַם יוֹזְבְּלִנִי אִישִׁי *Hac vice, nunc tandem, habitabit me-*
 cum i *maritus meus* (unde filium vocavit *habitaculum*), i. e. mecum
 pot ius quam cum sorore versabitur, nec meum lectum deseret.
 Qu od antea faciebat Jacobus, ut e Vs. 15. sqq. colligere est. Hinc
 LX X. αἰροῦσθε με, *eliget me*, potius quam sororem. — 21. Quum
 He braici, ubi Arabes in genealogiis feminarum minus rationem ha-
 be ant, obiter tantum *Dina* memoratur, et ob ea, quae e. 34. de
 eji is raptu narrantur, ne novus esset lector.

22 — 24. רִיזָבָה *Recordatus est*, i. e. Rachelae opitulatus
 es t, preces ejus *exaudivit*, quod statim additur. — 23. אָכַף אֱלֹהִים
 אֶת-חַרְפִּי אֵל-יְהוָה *Abstulit Deus opprobrium meum*, scil. sterilitatis.
 אֶת-רִיזָבָה *collegit*, hinc retraxit, sustulit. — 24. Josepho no-
 men imponit ab *auctu*, s. *accessione*, quae notio Verbo אָכַף inest.
 יִסַּף-אֶת־יֹאֲבֵד *Addet mihi Jova filium alium*. Sic malo, quam votum
 is cu preceationem, *addat*. Sibi bene ominatur, q. d. postquam
 coepi parere, propitius mihi erit et adhuc Deus.

25 — 27. Jam transit ad alia, quae Jacobo post quatuorde-
 cim annos servitutis pro uxoribus sequenti sexennio ad annum us-
 que vigesimum, cum e Mesopotamia discessit, evenerunt. שְׁלַחְנִי
Dimitte me, cum bona tua venia liceat mihi abire. Tacite etiam
 mercedem aliquam laborum suorum exposcit, neque enim vacuum
 dimittere eum poterat Laban, quod ab hoc probe intellectum esse,
 ejus responsio Vs. 28. ostendit. — 26. כִּי-עָבַדְתִּיךָ *Tu enim*
nosti servitutum meam, qua tibi inservii, i. e. quam fideliter tibi
 navarim meam operam. — 27. אִם-בְּעֵינֶיךָ *Si, quaeso, inveni*
gratiam in oculis tuis, oratio manca, uti apparet coll. 18, 3.
 Simplicissimum videtur, [subaudire שְׁמַעְנִי *audi-me*, aut simile
 quid. Quidam interrogative: *num inveniam gratiam in oculis*
tuis? quod tamen vix admittat rogandi Particula אִם. Quod se-
 quitur, נִחַשְׁתִּי, Hebraeorum plures exponunt: *augurando*, s. *di-*
vinando cognovi, me fortunasse Deum tui causa; quasi revera
 augurio id se cognovisse Laban dicat, e suis Theraphim, idolis.
 Nec tamen hoc sumere opus. Videtur enim Hebraicum נִחַשׁ latius
 capi, ut Latinorum *augurari*, pro suspicari, conjectura assequi.
 LXX. οἰωρισάμεν. Hieron.: *experimento didici*. Aliorum de h.
 l. sententias, minus probabiles vid. in Commentar. majori.

28 — 30. נִקְבָּה שְׂכָרְךָ *Designa mercedem tuam*. LXX. διό-
 κρισσον, *distingue*, i. e. accurate indica. אֲלֵי non id. qu. לִי *mih*

sed proprie: *super me*; q. d.: mercedem mihi tuam designa, quam meum sit, quam mihi incumbit persolvere. Hieronymus: *quam dem tibi*. — 29. וְאֵת — אֶתִּי *Et quid fuerit pecus tuum mecum*, i. e. tibi haud ignotum est, quomodo exiguus ille ovium tuarum numerus fideli mea cura auctus sit. — 30. כִּי לִפְנֵי *Nam parum erat quod erat tibi ante me*, i. e. ante meum adventum. Minus recte LXX. ἐναντίον ἐμοῦ, *coram me*. וַיִּפְרֹץ לָרֹב *At erupit ad copiam*, abunde excrevit, ut locis vix certis capi queat. Hoc significatu verbum פָּרַץ aderat 28, 14. coll. Hos. 4, 10. וַיִּבְרַךְ לְרַגְלֵי — *Et fortunavit te Deus ad pedem meum*, i. e. ex quo pedem domum tuam intuli. Ita et Jarchi: *cum pede meo, propter adventum pedis mei fortunavit te Deus*. Similes loquutiones extant Ex. 11, 8. Jud. 8, 5. לְבֵיתִי — וְעָתָה *Nunc autem quando faciam etiam ego domui meae*, i. e. *necessitati domus meae*. Quando tandem prospiciam rebus meis? Hieron.: *justum est igitur, ut aliquando provideam etiam domui meae*.

31. 32. וַיֹּאמֶר מָה — אֶתֶּן לְךָ *Dixitque, sc. Laban, quid dabo tibi? quantum mercedis possis?* — 32. תַּעֲבֹר — הַיּוֹם *Transibo per totum pecus tuum hodie*. Vulgatus: *gyra per omnes greges tuos*, quum mox Imperativus subjiciatur. Sed loquitur Jacobus de se, quod ipsius esset, quum curam gregis haberet, pecus ducere et disponere. Mox vero ad Labanem sermonem convertit: הֲסֵר אֶתְּךָ *aufer*, q. d. me hodie per totum tuum pecus transeunte aufer, peto ut auferas, et segreges inde. Alii pro Infinitivo capiunt (Cod. Sam. הֲסֵר), vertuntque *auferendo*, i. e. transibo et auferam, s. segregabo. Sed magis est verisimile, Jacobum id Labani dicere, ut ipsemet id faciat; et Vs. 35. Laban hoc fecisse legitur. Utrumque nomen, צֹאן et עֵיז, *ovillum et caprinum* genus comprehendit. Sed צֹאן collectivum est, quum עֵיז tantum de singulis dicatur, et vox נִקְרָה significat *punctatum, punctis*, s. maculis minoribus *respersum*. טֹלָא a טָלָא *consuere multis pannis et coloribus* de ovibus et capris usurpatum significaret tales earum, quae *maculas habent adpersas*, aut tanquam assutas, ut in centone particulas aut assummenta. A נִקְרָה vero ita differre plerique interpretes statuunt, ut טֹלָאִים sint *majoribus maculis variegatae* oves et caprae. Sed טֹלָא potius esse ovem, quae *in nigro aut rufo velere medias habet maculas albas*, probavit BOCHARTUS Hieroz. T. I. p. 480. ed. Lips. Ita LXX.: διάλευκος, quod *maculis albis insignem* denotat, consentiente Onkeloso, qui רִקְעָה interpretatur, quod convenit cum Arab. רִקְעָה *ovis, quae latera habet alba*, et רִקְעָה *quod nigrum et album est*. חָהוּם est *fuscus*, אֶחָהוּם *calor*, quasi adustus, fumeus color. Arabibus חֶמְמָה est *carbo*, hincque חָהוּם *niger*, et חֶמְמָה *nigredo*. LXX. καὶ διάλευκον καὶ ὄρνυτον ἐν ταῖς αἰξίν. Pro utroque colore, נִקְרָה וְטֹלָא, unum posuerunt, ὄρνυτον, quum hoc sit potius חָהוּם. Verum ordinem contextus perverterunt, נִקְרָה et טֹלָא διάλευκον et ὄρνυτον

convertentes. Primum itaque, quod generale est omiserunt, et duo posteriora specialia tantum posuerunt. Totus vero hic locus ita est impeditus, ut jam Hieron. in *Quaestt. Hebr.* fassus sit, se usque praesentem diem neminem potuisse invenire, qui ad liquidum, quid in hoc loco diceretur, exponeret. Tres omnino colores poni vides, *punctatum, albo nigroque variegatum et fuscum*, duos priores in universum, tam in ovibus, quam in capris, fuscum speciatim in ovibus, et rursum duos priores speciatim in capris. Petit igitur Jacobus, ut fuseas tantum oves separet Laban, non item punctatas et varias, et rursum capras tantum punctatas et varias, non item fuseas. Verba וְהָיָה שְׂכָרִי et erit merces mea, obscuriora sunt. Nam videtur pro mercede petere quicquid horum trium colorum in capris aut ovibus, separatione facta, inventum fuerit, quod sane plurimum fuisset, et repugnasset Jacobus sibi ipse, qui professus esset, se nihil petere de iis, quae Labanis nunc essent. Sed e progressu narrationis intelligitur, loqui Jacobum de eo, quod in posterum ex sibi relietis ovibus nasciturum sit varium, segregatis Labanis fuseis, maculosis et variegatis. Dicit igitur: *eritque merces mea* videlicet omne fuscum, maculosum aut varium, quod ex unicoloribus, id est, albis aut pure nigris mihi relietis nascetur.

33. 34. וְעִנְתָהּ בִּי צְדָקָתִי *Respondebit pro me justitia*, innocentia, mea, i. e. testificabitur pro me. עֵנָה verbum forense, *testimonium ferre* pro (ut h. l.) vel contra, quo sensu semper cum ב construitur, ut Ex. 20, 13. בַּיּוֹם מָחָר *Die crastino*, i. e. vel eras, si ita accidat. Voce autem מָחָר et quisvis sequens dies significatur, coll. Ex. 13, 14. Deut. 6, 20. כִּי-תָבוֹא עַל-שְׂכָרִי *Cum veneris super*, s. ad mercedem meam, cum vises, quae sit merces mea ex foetibus. לְפָנַי *coram te* referendum est ad initium Versus, non ad proxima; testabitur, inquam, *in tuo conspectu*, te praesente. כֹּל-אֲשֶׁר *Quicquid non fuerit punctatum aut varium in capris, vel fuscum in agnis, s. ovibus, surreptum erit apud me*, furto tibi sublatum diceas. Contestata, inquit, erit fides mea, solo gregum meorum inspectu. — 34. הֵן hic non est ecce! sed Particula assentientis. In Cod. Sam. legitur: הֵן לֹא *et si non, erit secundum verba tua*, se., ut ista furto ablata eredam. Nam הֵן Samaritanis valet *si, cum*. Conf. Gesenius de *Pent. Sam.* p. 38. לֵבִי יִהְיֶה כְּדִבְרֶךָ *Utinam sit, fiat, secundum verbum tuum, vel, verba tua*, si Jod, Pluralis signum, vis desiderari. לֵבִי hic non est optantis, uti alias plerumque, sed approbantis et assentientis: sit sane! gratum habeo, quod postulas. Persuadebat enim sibi Laban, foetus omnes sibi futuros, quia contra naturam fit, ut alba pecora non pariant alba, nigra, nigra. Sed naturam immutavit Jacobus arte, ut Vs. 37. sqq. narrabitur.

35. 36. וְנִסָּה — הֶעֱקַדְתִּים *Removit ergo, separavit, Laban, die illo hircos fasciatis. Hircorum* Vs. 32. nulla facta erat

mentio; sed vix dubium eos illic capris contineri. עֲקָדִים ab עֲקָרָה vincire, et quidem pecudem maetandam (22, 9.), aut tondendam, 2 Reg. 10, 12. Quia vero tale pecus pedibus vincire moris erat, inde Jarchi עֲקָדִים explicat *varios in loco ligationis, id est, in malleolis anteriorum et posteriorum pedum*. Ita et veterum Interpr. alii. Videtur igitur עֲקָרָה proprie dici, quod maculas habet iis in locis, quibus in eruribus aut talis ligari solet, quasi dicas maculis velut fasciis in pedibus revinctum. Nisi potius, quum עֲקָדִים τοῖς נִקְדִים Vs. 32. respondeant, cum Clerico, coll.

Arab. عَقْدَة עֲקָדָה *nodus*, pecudes punctis nigris aut albis variegatas, quasi *nodatas* dici putemus, ut *puncta nodis*, propter similitudinem conferantur. Verba כֹּל אֲשֶׁר-לָבֵן בּוֹ omne in quo erat album, Hieronymus una eum iis, quae sequuntur, וְכֹל-הָהֵם בְּפִשְׁטֵימָם male sic vertit: *cunctum autem gregem unicolore, id est, albi aut nigri velleris*. Quid enim, si albae etiam segregatae fuissent oves, Jacobo custodiendum et pascendum remansisset? Sed verbis כֹּל אֲשֶׁר-לָבֵן בּוֹ significatur omne, in quo sunt maculae albae in vellere nigro. Contra non dicit de agnis aut ovibus: כֹּל-הָהֵם בְּפִשְׁטֵימָם, sed וְכֹל-הָהֵם בְּפִשְׁטֵימָם, quia Jacobus petierat, praeter variegatas pecudes, ovilli generis fuscas. Et תָּתֵן בְּיַד בְּנָיו *Tradidit, se. haec omnia, in manum filiorum suorum*, pascenda et custodienda. Filii Labanis, non Jacobi, intelliguntur. — 36. וַיִּשֶׂם — וַיַּעֲקֹב *Posuitque Laban iter trium dierum inter se et Jacobum*, i. e. inter gregem suis filiis traditum, et gregem Jacobo relictum, ut omnis doli occasio tolleretur Jacobo. Pro בְּיָמָיו in Cod. Sam. legitur בֵּינֵם *inter eos*, i. e. filios. Consentiant LXX. ἀρά μέσον αὐτῶν. Sed in Cod. Sam. praeterea, post hunc Vs., inseritur narratio de somnio, quae exstat 31, 11 — 13. Plures alias Cod. Sam. e locis parallelis interpolationes indicat GESENIUS de *Pentat. Samar.* p. 46.

37. 38. וַיִּקַּח — וַיַּעֲרַמוּ *Sumpsit autem Jacobus virgam, i. e. collective, virgas, populi arboris viridem, amygdalique et platanii*. Sequuti sumus LXX. et Hieronymum. LXX. tamen לָבֵנָה Hos. 4, 13. λεύκη, *populus alba*, hic στύρακα verterunt; nec male, quum voc. arab. لَبْنَة *styracis arborem* denotet. לַח *viridis* etsi de populea tantum virga ponatur, vix dubium tamen et ad reliquarum duarum arborum virgas referri. Neque existimandum est, Jacobum tres duntaxat virgas sumpsisse; plures enim fuisse necesse est. וַיִּפְצֵל — הִמְקִלוֹת *Decorticavit in iis decorticationes albas, nudatione alboris qui supra virgas*, i. e. per intervalla corticem ita detraxit, ut niger cortex exeliperetur alburo ligni nudato, atque ita virgae variae fierent. — 38. — וַיִּצַּג — הִמְיָם *Deinde collocavit virgas, quas decorticarat in canalibus, in potoriis aquae*. וַיִּצַּג et הִמְיָם ita differre videntur, ut illud generalius sit, ad quoscunque canales designandos, שִׁקְתוֹת

vero sint proprie canales aquandis animantibus. *וַיִּתְחַמְּנָה* *Incalescunt*, exarscrunt desiderio coitus. Secundum grammaticam analogiam legendum esset *וַיִּתְחַמְּנָה*, quum *צֵאֵן* feminini generis sit; sed, ut in Cod. Hebr., legimus etiam in Samar., et notant Masorethae; tres esse voces utriusque sexus, quae habent *י*, quae littera format maseulinas personas, et terminationem femininam. Prima est hic, altera I Sam. 6, 12., tertia Dan. 8, 22. Cf. GENSENII *Lehrgeb.* p. 276. et 462.

39. 40. *וַיִּתְחַמְּנוּ הַצֵּאֵן אֶל-הַמִּקְלוֹת* *Incalescebant*, i. e. calore coitus excitatae concipiebant, *juxta baculos*. *וַיִּתְּלֶהָ — וַיִּטְּלֶהָ* *Foetum edebant versicolore, punctatum et maculosum*. Quod factum esse vix dubium vi imaginationis, quae apud oves magis in foetu formando pollere dicitur, quam in aliis animalibus. Statuerunt talem imaginationis matris in sobolem vim multi antiquiorum et recentiorum. Empedocles, vetustissimus Philosophus, docet: *Visu et imaginatione mulieris inter concipiendum formari foetus, ita ut saepe mulieres statuas et imagines adamaverint, iisque similes liberos procreaverint*. Similia de equis et columbis ex Oppiani L. I. de Venatu affert Grotius ad h. l. Cf. BOCHARTI Hieroz. T. I. p. 619. sqq. ed. Lips. Inter recentiores hanc rem praecipue confirmat HASTFEER *de re oviaria*, vers. germ. p. 17 — 47. Vid. J. D. MICHAELIS *Vermischte Schriften* P. I. p. 61. sqq. — 40. *וַיִּפְרֶד הַכְּשָׁבִים* *Tum oves separabat*, i. e. agnos varios et fuscus separavit a reliquo grege, ne Laban occasionem haberet de ipso querendi, quod varia pecora suis unicoloribus permiscuisset, ut unicoloria parerent varia, quae ex pacto Jacobi forent. *כְּשָׁבִים* per metonym. et caprarum catulos varios comprehendunt, qui non minus, quam versicolores agni, ad mercedem Jacobi pertinuerunt. *וַיָּיֶתֶן — בַּצֵּאֵן לְבָן* *Posuitque*, i. e. convertit *faciem gregis ad nodosum et ad omne fuscum in grege Labanis*. Aliud affertur Jacobi artificium. Ita enim disposuit gregem utrumque, unicolorium Labanis, et suorum recens natorum, ut sua praecederent, Labanis sequerentur, quo factum, ut hac contemplatione praecedentium variorum Jacobi, eum exardescerent, conciperent varia. Verba *וַיָּיֶתֶן — בַּצֵּאֵן לְבָן* *in grege Labanis*, referenda sunt ad *פְּנֵי הַצֵּאֵן* *faciem gregis*, sc. Labanis, hoc sensu: ovium, quae erant in grege Labanis, faciem convertit ad varia et fusca sibi nata. *וַיָּיֶתֶן — לְבָן* *Ac posuit sibi gregem, soli, inquam, sibi*, i. e. seorsim, *nec posuit illos, oves, juxta gregem Labanis*. Initio Versus tantum de recens natis variis e contemplatione virgarum loquutus est; at nunc etiam de aliis variis, natis per secundum artificium; horum quoque gregem seorsim posuit.

41. 42. Sequitur tertium artificium, quo Jacobus est usus. *וַהֲרִיָּה — הַמִּקְשָׁרוֹת* *Fiebat autem in omni ardore ovium vegetarum*. *וַיִּקְשֶׁה אֶת-מִקְשָׁרוֹתָם* *vincire, ligare*, proprie *ligatus* denotat, sed

quia quidpiam vinciendo firmitus ac validius fit, hinc *vinctae* pecudes sunt robustiores et vegetiores. Arabibus quoque *ligandi* verba fecerunt et *firmandi* notionem sibi junctam habent. Vegetioribus ovibus vero intelliguntur hic eae, quae coibant in prima admissura, i. e. in mense Martio. Ita Onkelos et Syrus: *primitivae*; Arabs uterque: *vernae*; Aquila: *πρωΐμα*. Symmachus: *πρωτόγονα*, Hieron.: *quae primi temporis*. LXX. cur reddiderint: *τὰ πρωτόβρατα ἐν γαστρὶ λαμβάνοντα*, difficile dictu. *וְשֵׁם בְּמִקְלוֹת* — *וְשֵׁם*. Ut poneret Jacobus virgas ob oculos ovium in canalibus ad calefaciendum eas in virgis, i. e. ad adspicuum virgarum; quod admissura illa prima verni temporis sit melior, et inde geniti foetus robustiores. Vid. PLINIUS *Hist. Nat.* L. VIII. Cap. 47. §. 72., qui contendit, foetus, qui postea conciperentur, esse invalidos. Varro tamen (*de re rust.* 2, 2.) sententia est, matres hujusmodi foetibus debilitari, non ipsos. *לְרִחְמָהּ* est Infin. Piel e una Nun epenthetico, pro *לְרִחְמָהּ* ad concipere eam, pecudem. Sed in nonnullis Codd. legitur *לְרִחְמָהּ*, quod Kimchi vult factum ex *לְרִחְמָן*, pro *לְרִחְמָן*, ad incallescendum eas, sc. oves, (quomodo Plurālia praecedunt), Zere pro Camez posito, ut in *רָדָם* Ps. 68, 28. pro *רָדָם* dominans eis. Hoc modo ה crit hic paragogicum. — 42. *וְבִהַעֲטִיף הָצֵאן לֹא יִשִׁים*. Sed cum debiles erant oves, non ponebat, sc. virgas in canalibus. *עָטָף* obtegere, in secundaria significatione usurpatur pro *deficere, languere*; vid. Ps. 61, 3. Thren. 2, 11. 12. Pro *בְּהַעֲטִיף* Onkelos posuit *בְּלִקְוֵי שֵׁתָהּ* in serotinatione ovium, i. e. dum coirent pro serotino partu, quod fiebat secundā admissurā. Ita et reliqui interpretes, praeter LXX. qui verbis Hebr. inconvenienter verterunt: *ἤρizza δ' ἂν ἔτεξε τὰ πρόβρατα, cum oves peperissent*. In autumno vero, quo secunda fiebat admissura, oves minus alacres, hinc foetus editi imbecilliores, qui hoc Vs. *עֲטוּפִים* vocantur.

9. *Jacobus reditum in Cananaeam parat. Discedit clam Labane, qui eum persequitur, et adeptus cum genero foedus ferit.* Cap. 31.

Cap. 31, 1. 2. *וְהָיָה — וְיִמְאָצֵר* Et ex his, quae patri nostro erant, fecit omnem gloriam illam, i. e. tantas sibi acquisivit facultates. *עָשָׂה* facere nonnumquam est *acquirere* ut 12, 5. et 1 Sam. 14, 48. *כְּבוֹד* h. l. *opes, facultates*. — 2. *וְתָבָה — שְׁלֹשֹׁם* Et ecce non erat erga ipsum sicut heri et nudius tertius, i. e. ut antea; vel Laban, vel vultus ejus; *אֶרְכָּנִי* enim ad utrumque referri potest, quum Hebraei nomine *פְּכָרִים* et singulariter utuntur, ut Thren. 4, 16. Deprehendit Jacobus, Labanem esse animo a se alieno.

4. 5. Misit qui accerseret uxores in rus, ubi ipse erat, cum gregibus, ne qua ratione suum consilium Laban rescisceret. Videtur igitur ex agro discedere clam voluisse. — 5. *וְאֵלֹהֵי אָבִי הָיָה עִמָּדִי* Sed Deus patris mei fuit mecum, i. e. Deum in cunctis

bus rebus comitem habui. Deum *patris sui* vocat Jacobus, vel quia cultum ejus a patre edoctus fuerat, vel h. s.: Deus, qui patri meo semper favit, a me etiam omnia pericula propulsaturus, mihi adest. Sed videtur hujusmodi Dei appellatio vulgari loquendi usu non semper certo consilio usurpata fuisse, vid. infra Vs. 42. 53. 32, 10.

7. 8. יהתל ברי *Imposuit mihi, me fefellit: ἀνομαλῶς* pro יהתל; sequitur hoc verbum formam eorum, quae propter mediam gutturalem, quae literae Dagesch non patiuntur, id per praecedentem vocalem longam compensant; cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 316. מונים — יהתליף *Mutavitque mercedem meam decem vicibus, i. e. saepius;* quo significatu denarius numerus occurrit Num. 14, 22. Job. 19, 3. LXX. Καὶ ἤλλαξε τὸν μισθόν μου τῶν δέκα ἀμυνῶν, seu, ut nonnulli volunt legi: μυνῶν. LXX. enim pro voc. מונים posuerunt μυνᾶς, 1 Reg. 10, 17. Esr. 2, 69. Neh. 7, 71. 72. Ez. 45, 12. Hieron. *Quaestt.* ad h. l.: „Pro eo quod nos posuimus *decem vicibus*, LXX. posuerunt: *decem agnis*, nescio qua opinione ducti.“ — 8. שכרך — אם *Si sic dicebat: punctatae erunt merces tuae*, tantum, videlicet, non etiam aliae versicolors, aut fuseae, contra primi pacti formulam, quod putaret, non parituras oves punctatas, atque ita quae nascerentur, suas foras, וירגרו כל תצאן נקרים *tunc pariebant omnes oves punctatas*, contra ejus exspectationem, quia Jacobus virgas ejusmodi punctatas adhibuit canalibus. Idem sentiendum est de ceteris coloribus, quos brevitatis causa omittit (nisi quod עקרים etiam hoc Vs. commemorat, de quibus vid. not. 30, 35.); nam et ubi de colore vario in alium colorem varium subinde pertransisset Laban, fraudandi Jacobi causa, potuit et eum eo pacisci, ut albas tantum aliquando ferret, et ferebat, non adhibitis scilicet virgis. Quod quum reputarent LXX., pro עקרים hic λευκά, *albas* posuerunt. Quos sequutus Hieron. reddidit: *quando vero e contrario ait: alba quaeque accipies pro mercede; omnes greges alba pepererunt.*

9. 10. *Sed eripuit Deus patris vestri pecus deditque mihi.* Hoc dicit propter somnium, quod tanquam θεόπεμπτον uxoribus protinus narrat. — 10. והנה — הצאן *Et ecce hirci qui ascende-
bant super oves.* עתרים hic hircos et arietes complectitur, unde LXX. οἱ τράγοι καὶ οἱ κριοὶ ἀναβαίνοντες ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἰγας. Ceterum quum supra 30, 32. 35. quatuor tantum colores memorati essent, hic additur quintus, ברדים, a ברד *grando*, quasi *grandineos*, s. *grandinosos* dicas, quia sunt magnis maculis, albis seu albicantibus in morem grandinis, vel etiam parvis respersi, ut apud Virgilium *Ecl.* 2, 41. *Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo.* Cf. not. Zach. 6, 3. In somnio tamen, quod sic sibi contigisse Jacobus dicit, non respondet res ipsa, quum revera hoc modo foetus varios non sit adeptus Jacobus, ut sc. hirci

varii in pecora insilirent. Unde enim hircos aut arietes varios Jacobus habebat initio, quum omnes abduxisset Laban? coll. 30, 35. Verum insomnium non semper plane idem esse constat cum eo, quod per ipsum significatur, sed satis esse, si inter se respondeant. Quod ergo sibi in somnio videre visus est, varios hircos in pecora insilientes, hoc innuebat, fore, ut cum secus etiam albi hirei in albas feminas insilientes varios foetus gignerent, ope videlicet virgarum.

12 — 14. פִּי — יָקָה *Vidi enim omnia, quae Laban tibi fecit.* Elliptica oratio, ut desit: ideoque jure potes arte uti, qua mercedem, quam non esset alioquin daturus, ex avaro homine elicias. Certe e superioribus apparet, ita somnium interpretatum Jacobum. — 13. Observat R. Moses-ben-Nachman, superiorem, et eam, quae sequitur, visionem, diversas esse oportere. Nam prior fuit sub initium sexennii, postquam de mercede futuri temporis inter eos conventum esset, cum in somnio edoctus est rationem augendi sui gregis. At visionem, quae sequitur, in fine sexennii factam esse, cum discessum a Labane meditaretur, res ipsa suadet. אֲנִי הָאֵל אֲשֶׁר בֵּית־אֵלָּי *ego sum Deus, qui me tibi patefeci in Bethelle;* cf. c. 28. אֵל בֵּית־אֵלָּי per ellipsin pro אֵל בֵּית־אֵלָּי *Deus ille, Deus, inquam, Bethelis,* quia regimen non admittit הֵא דִּמְדִּימָה, s. Articuli. אֲשֶׁר — מִצְבֵּה *Ubi unxisti erectum lapidem,* coll. 28, 18. Verba: עֲתָה קָם רְגִלִי *nunc ergo surge, egredere ex hac terra, et redi in solum tuum natale,* exstant et Vs. 3., ubi promissio adjecta: וְאֶתְּהִי עִמָּךְ *et ero tecum.* — 14. הֲעוֹד רְגִלֵנוּ *Num adhuc est nobis pars et haereditas in domo patris nostri?* Non est, inquiunt, quod revocare nos posset.

15. 16. *Annon peregrinae habitae sumus ei, quia vendidit nos (dum te coegit pro nobis servire), et comedit etiam comedendo, i. e. quia in suos usus convertit pretium nostrum.* Dos enim Jacobi erat servitium Labani praestitum. Vid. et not. 29, 18. Laban ergo, si aequus, nec avarus fuisset, pretium illud, quod servo mereenario pro tot annorum opera solvisset, filiabus suis ut dotem dare debuisset. פְּסָחָה *pretium,* ut 23, 13. — 16. — פִּי וְלִבֵּנוּ *Nam omnes divitiae, quas eripuit Deus a patre nostro, nobis sunt, et filiis nostris.* פִּי commode pro *nam* capi potest, hoc sensu: nam quod attinet ad ea, quae hoc sexennio Jacobus comparavit, haec sane nostra erant, nobis jure divino attributa et illi crepta, quia totis superioribus annis nobis debita interverterat.

19. וְלִבָּן — צֹאנֵי *Laban autem ad ovium suarum tonsuram iverat.* Qua occasione pecudum domini convivia habere, ideoque diutius in rure morari solebant; cf. not. 38, 12. וְהִגְבִּי רְגִלִי *Et furata est Rachel patris sui penates.* תְּרַפִּיָּם pro Diis habitos fuisse, apparet e Vs. 30. Fuisse autem Deos penates, liquet e Jud. 17, 5. 1 Sam. 19, 13. Hoc loco veteres omnes תְּרַפִּיָּם per imagines reddunt. LXX. εἰδωλα. Josephus *Antiqq.* 1, 19. 9. vo-

cat τύπους θεῶν. Kimchi ab astrologis, ut futura praedicerent, fictos esse putat; sed humana forma factos, ita ut coelestis influentiae essent capaces, censet Aben-Esra. Varias de hisce idolis sententias exposuit JURIEU *Histoire crit. des dogmes et de cultes*, p. 456. J. D. MICHAELIS (in commentat. I.) *Commentatt. in Societ. Reg. Goetting. prael.* 1758—1762. Theraphos Silenos esse existimat, Pausaniae quodam loco (*Graeciae descriptio*, 6, 24.) ductus, ubi dicit, in terra Hebraeorum sepulchra Silenorum ostendi. Ostendit vero E. A. SCHULZIUS in *Exercitatt. philoll.* Fasc. I. Exerc. I., illam Hebraeorum terram, quae sepulchra Silenorum habere credebatur, Sichemum videri imminentemque illi urbi montem Garizim. Nempe in hoc monte defossi a Jacobo Dii uxorum patrii, Gen. 35, 4., unde et exprobrari Samaritanis solebat, inscios eos adorare idola, dum inter precandum ad hunc montem sese converterent. Cf. et not. Hos. 3, 4. Rachel autem patris Theraphim surripuisse videtur, aut quia haec idola e pretiosa materia confecta fuerint, aut quia verita sit, ne pater eos consuleret disceretque ab iis, qua via fugisset Jacobus.

20. 21. וַיִּגְלֹב — הָאֲרָפִי *Et furatus est Jacobus cor Labanis Syri*, i. e. fefellit ejus mentem, quod illo inscio abiit. Cf. Vs. 27. Alluditur ad verba Vs. 19., *Rachela furata est patris sui Theraphos*. Labanem hic vocari *Syrum* Clericus putat, non ut patria ejus signetur, sed ut viri mores notentur. Q. d. scriptor, Labanem, quamvis callidum, ut vulgo Syri esse solent, delusum tamen a Jacobo prudentiore fuisse. Quae appellationis illius ratio tamen non valet infra Vs. 24., ubi Deus *Labani Syro apparuisse* dicitur. Pro על-בלי הַגִּיד *eo quod non indicavit*, Cod. Samar. alique habent עַד-בְּלִי הַגִּיד *adeo ut ne quidem nunciaret*. Sed recepta lectio; antiquis interpretibus probata, meliorem reddit sensum, quum rationem reddat verborum: Jacobus Labanis cor furatus est. — 21. וַיַּעֲבֵר וְגו' *Et trajecit fluvium* (Euphratem, qui κατ' ἔξοχὴν *fluvius* dicitur), *et posuit faciem suam*, i. e. recta tendit, *ad montem Gilead*. *Facies peregrinantium Hebraeis* dicitur *esse ad ea loca*, ad quae tendunt; Jer. 50, 5. Luc. 9, 53. In nomine Gilead est πρόληψις, nam hoc nomen a Jacobo demum postea huic monti impositum est; vid. Vs. 47. De situ huj. montis cf. *die bibl. Alterthumsk.* T. II. P. I. p. 130. Saadias pro גִּלְעָד posuit גֶּרָשׁ, unde *Gerasa* Graecorum et Romanorum.

22 — 24. בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי *Tertio demum die*, ex quo nempe profectus erat Jacobus. — 23. וַיִּרְדֹּף וְגו' *Septemque dierum itinere eum persequutus tandem in montibus Gilead est assecutus*. Septimo die Labanus Jacobum assequitur, tertio demum post fugam de hac certior factus; supersunt ergo quatuor dies, quorum unus demendus est, quod Laban non statim ad ipsum Euphratem esset, ad quem fortasse vesperi hujus diei pervenit. Montem Gilead propiorem esse Euphrati quam Jordani ostendit J. D. MICHAELIS.

LIS v. d. Schafzucht d. Morgenl. P. I. p. 13. Vermischt. Schr. p. 319. — 24. הַלְיָהּ — וַיָּבֵא Venit autem Deus ad Labanem Syrum somnio nocturno. Apparuisse Deus narratur in somniis et falsorum deorum cultoribus, ut 20, 3. Abimelech, et 41, 23. 28. Pharaoni. הַשְּׁמֵר וְגוֹ Cave tibi, ne forte loquaris cum Jacobo a bono usque ad malum, i. e. ne acrius Jacobum increpes. LXX. bene: Μηποτε λαλήσεις κατὰ Ἰακώβ πονηρά.

25. 26. וַיַּעֲקֹב — בְּהָר Et Jacobus fixerat tabernacula sua in monte illo, Gilead. וַיִּלְכֶן וְגוֹ Et Laban quoque fixerat, repete: tabernacula sua cum fratribus suis in monte Gilead, in eodem monte, licet alio montis loco, seu alio colle aut elivo. אָהָה ante eum Hieronymo ut Praepositionem capimus, sed reliqui veteres pro Accusativi nota ceperunt. LXX. Ἔστησε τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Quae metonymia esset non aliena. — 26. מָה — לְבָבִי Quid fecisti ut furatus sis cor meum? cf. not. Vs. 20. Alii עֲשִׂיתָ וְעֲשִׂיתָ pro simplici הַגָּבֹל poni volunt, ut I Reg. 8, 32. וְעֲשִׂיתָ et fecisti et judicasti, i. e. judicasti. Vid. et Jud. 9, 16. Dan. 8, 12. וַתְּהַגְּ וְגוֹ Et duxisti, s. duxeris filias meas tanquam captivas gladio, bello captas, quae invitis parentibus abducuntur.

27. 28. לָמָּה נִחַמְתָּ לְבָרְחָה Cur abscondisti te, ut fugeres? elam fugisti? Discessum exaggerat voce fugae, quasi turpiter, ut fur aut latro, fugerit. וַתְּהַגְּבֵנִי אֶתִּי Furatus es me, i. e. לְבָבִי cor meum, ut Vs. 26. וַתְּשַׂחֲקֵנִי וְגוֹ Et dimissem te cum gaudio et cum canticis, cum tympanis et cum citharis. Quomodo iter longinquum ingressuros in ipso discessu amici in Orientis terris etiamnum honorare solent; vid. d. a. u. n. Morgenl. I. p. 153. Nomen תְּשַׂחֲקֵנִי onomatopœieticon, sonitum tympani manu pulsi exprimit. Ea tympana, hodiernum in illis oris usitata, minora sunt, atque ex altera tantum parte, aut etiam utraque clausa, qualia sunt, quae tambours de Basque a Gallis vocantur. Iis saltando utebantur feminae, vid. not. Ex. 15, 20. coll. I Sam. 18, 7. Jer. 31, 4. Cf. libr. laudat. P. II. p. 22. — 28. Nec dimisisti, permisisti, me osculari filios meos, i. e. nepotes, et filias meas; nunc imprudenter fuisti agendo. Aben-Esra: imprudenter egisti facere hoc, seu: ita faciendo. Sed Infinitivus passim valet tempus finitum, quocum conjungitur, s. Praet. sit, s. Fut.; unde et haec verba ita capi possunt: וְעָסַפְלָה מֵה דְעַבְדָּה stulte egisti, quod fecisti.

29. 30. יֵשׁ-לְאֵל יָדַי Est in potestate manus meae. אֵל non est Adjectivum, sed Substantivum, robur, fortitudinem denotans, ut Prov. 3, 27: et לְאֵל idem quod בְּכַח, vid. ad Mich. 2, 1. וְ ante אֵלֵהי אֲבוֹתַי valet אֲבֵל sed. De Deo patrio vid. Vs. 42. — 30. Ac nunc, nunc sane, eundo ivisses (concedentis est), — כִּי אֲבִירָה quia desiderando desiderabas domum patris tui, incredibili desiderio tenebaris domus patriae revisendae; sed cur furatus es

deos meos? Justa tibi causa fuerit discedendi; sed quae tandem tibi causa justa esse potuit meos penates suffurandi?

32. 33. יְהִיָּה עִם — *Apud quem inveneris deos tuos, non vivat*, occidendi eum tibi potestatem facio, vel: interimat eum Deus, et ita factum detegat. Aben-Esra enunciative: *non vivet*, sed manu mea eum ipse occidam. Verba נִגְדַר אֶחָיִנִּי *coram fratribus nostris*, plures jungunt iis, quae praecedunt, h. s.: ille peccet coram fratribus, i. e. palam. Quum vero voci יְהִיָּה accentus distinctivus major sit appositus, rectius sic explicatur: נִגְדַר — עִמָּדִי *coram fratribus nostris* (propinquis et comitibus nostris omnibus testibus) *agnosce tibi quid sit apud me*, sc. de rebus tuis. Quae interpretatio probatur Jacobi verbis Vs. 37.: *Quid invenisti de omnibus vasis domus tuae? pone hic*, profer, *coram fratribus meis et fratribus tuis*, et (ut) *arguant inter nos ambos*, scil. uter alteri injurius sit. וְקַח-לָּךְ *Et cape tibi*, i. e. aufer. — 33. וַיָּבֹא לְבֶן בְּאֵהָל — וַיַּעֲקֹב *Venitque Laban in tabernaculum Jacobi*. Cod. Sam. post לְבֶן inserit: וַיַּחֲבֹשׁ s. וַיַּחֲפֹשׂ (quod nostro Cod. extat Vs. 35.) *et scrutatus est in tabernaculo Jacobi*. LXX. quoque ἤρσεύησε inserunt. וַיֵּצֵא רַגְלֵי *Exiitque e tabernaculo Lea ac ingressus est Rachelae tabernaculum*. Modo quidem dixerat, Labanem prius intrasse in ancillarum tabernacula, quasi antea cetera excusserit tentoria, quam in Rachelae venerit. Verum haud raro negligi ordinem in ejusmodi circumstantiis commemorandis constat.

34. 35. וַיִּשְׁמִים בְּכַר הַגְּמֵל *Posuerat eos in sella camelina*. כַּר enim, ut Arab. כַּמִּיר, est sella camelina operta et rebus necessariis instructa, quales plerumque domunculas mulieribus parare solent Arabes, cum ob equitandi minorem peritiam, tum ne ab omnibus cernantur. Ad caveae normam fabricatae sunt, pannoque obductae, ut in iis latitare singuli insidentes possint. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 154*. Uni harum sellarum, qua vchi solebat, quaeque per noctem in tentorium ejus reposita fuerat, Rachelae insedit, tanquam in sedile aliquod aut lectulum commodiorem, in eaque penatium statuas, quae parvae erant, abscondidit. — 35. כִּי-דַרְךָ נָשִׁים לִי *Quia via mulierum est mihi*, mensibus laboro; i. q. 18, 11. אֲרַח כַּנְּשִׁים. Videtur menstruis jam tum vis polluendi adscripta fuisse. Cavet igitur hoc modo Rachelae, ne pater propius accederet, et ne suspicaretur quidem, filiam menstruatam super Diis sedere.

37. Vid. not. Vs. 32. — 38. זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה *Hoc*, sc. זְמַן *tempus viginti annorum*. Iam agitur annus vicesimus, ex quo tecum sum. De quo usu voc. זֶה vid. ad 27, 36. רִחְלֵיךָ וַעֲזִיבֵךְ לֹא *Oves tuae feminae et caprae tuae non orbarunt* sc. foetum, non abortierunt, dum impedivi, quae abortum afferre possunt. וַיֵּאֱלֵי רַגְלֵי *Et arietes gregis tui non comedi*, quod tamen interdum facere coguntur pastores, ut habeant, quod edant. *Arietum*

nomine etiam agnos complecti apparet, quia parum esset, arietibus majoribus parcere, interim agnis vesci.

39. 40. יֵאָרֶיךָ — טָרְפָה *Laceratum*, discerptum pecus a feris, *non attuli ad te*, quod subinde faciunt pastores dominis gregum, quia talia non tenentur praestare, nisi eorum negligentia sit commissum. אֶת־שֹׁאֵנֶיהָ contracte pro אֶת־שֹׁאֵנֶיהָ, more quiescentium 3. rad. ה ob affinitatem quiescentium ל"ה et ל"א. חָטָא in Piel alias significat *expiare* a peccato, ut Ps. 51, 9.; hic vicina notione: *luebam illud*, damnum praestando, uti subjungit, מִיָּדֵי תְּבַקְשֶׁנָּה, *de manu mea requirebas illud*. In quo ejus injustitiam ostendit. Quum vero Jacobus de suo aliquid posset restituere, peculium ali- quod ei fuisse oportet. גָּנְבְּתִי וְגו' *Furtum diei et furtum noctis*, si quid surreptum esset de pecore, vel interdium vel nocte, sc. a me requirebas. Verba capienda sunt, ac si essent: גָּנְבְּתָה יוֹם וְגָנְבְּתָה לַיְלָה Nam in גָּנְבְּתִי est י paragog., non Pron. affix., quasi affixum pas- sive sumatur, h. s.: si quid mihi surreptum esset. Nam si I. Pers. suffix. esset, foret גָּנְבְּתִי scriptum. Exempla י paragog. sunt: מִלְּאִתִּי Jes. 1, 24., רִבְּתִי Thren. 1, 1. — 40. הָיִיתִי — בְּגִלְלָה *Fui* sc. in hoc statu, *interdium consumpsit me aestus et glacies noctu*. Quam ardens enim in Oriente interdium est aestus, tam vehe- mens et periculosum est frigus nocturnum, quod ante auroram rore cadente oriri solet. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 155. Cf. et Jer. 36, 30.

41. 42. וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצִאֲנֶךָ *Et sex annis* sc. עֲבַדְתִּיךָ *servii tibi*, *pro ovibus tuis*, foetibus sc., quos ex pacta mercede con- sequeretur. וְתִחַלְּפָה וְגו' vid. ad Vs. 7. — 42. לֹא־לִי — לִבְנֵי־אִבִּי *Nisi Deus patris mei*, quod declarat, *Deus* sc. *Abrahami*, *et pavor Isaaci fuisset*, affuisset mihi. Quum Abrahamus in sua familia veri dei instituisset cultum, quem Isaacus servarat, Jacobus πατρώου Θεόν, h. e. avi et patris, creatorem coeli et terrae vocat. Alioqui pa- trii dii frequentius commenticii Dii erant, quam veri, quum tunc temporis perpaucorum patrius Deus verus esset. Cf. not. ad Vs. 5. פֶּתַח וְיִצְחָק ille quem timet, singulari reverentia prosequitur *Isaacus*. Ita et Jes. 8, 13. וְהוּא מוֹרְאֲכֶם וְהוּא מִעֲרִיצְכֶם is (Jova) *timor vester, is terror vester sit*. Falsi etiam dei simulacrum, quod reverebatur in luco, vocatur I Reg. 15, 13. מִפְּלִצְתָה *terri- culamentum ejus*. Quod autem Deus hic Isaaci potius quam Abra- hami פֶּתַח vocatur, ratio videtur nulla alia fuisse, nisi quod Isaacus ipse ita loqui soleret, unde et Vs. 54. Jacobus jurat *per pavo- rem Isaaci patris sui*. בִּי ante עָתָה valet hic sane, *ulique*. וְיִוְכַח אִמְשָׁ arguitque, s. *monuit te heri*, nocte superiore, te sci- licet (coll. Vs. 29.), ne mihi noceres. Potest יוְכַח eodem modo hic sumi, quo Vs. 37., ut sensus sit: hoc palam arguit, quam sis injustus, et meam causam esse justam.

43 — 45. הַיּוֹם — וְלִבְלֹתִי *Sed filias meas quod attinet* (ita enim לִ hic est capiendum, ut I Sam. 9, 20. Ps. 16, 3. Jes. 32, 1.

et saepius), *quid tandem hodie, nunc, vis faciam?* Inique facis, inquit, quod putes me eo animo te insectatum, ut liberis meis nocerem. — 44. וְעַתָּה לֵכָה *Et nunc ito!* age! est hortantis, ut 19, 32. — וְהָיָה לְעֵד *Et sit in testem.* Per synthésin refer ad בְּרִיתָהּ *foedus* (alioqui si ad בְּרִיתָהּ referretur, quod femineum est, dicendum fuerat הַיָּרֵחָה); hoc modo: וְהָיָה זֶה לְעֵד *sit hoc*, sc. pactionis inter nos ininitae signum, acervus mox erigendus, *testimonio*, quod non nocebimus deinceps invicem. — 45. *Sumsit igitur Jacobus lapidem et erexit eum cippum*, cf. ad 28, 18. Erexit lapidem columnae instar in perpetuam rei memoriam. Similiter Josua, Jos. 24, 27.

46. 47. וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאָחָיו *Dixitque Jacobus fratribus suis.* Intelligunt alii cognatos Labanis, alii uxores Jacobi cum filiis ejus et comitibus. Sed videntur tam hi, quam quos Laban secum adduxerat, qui adfines erant Jacobi, intelligendi. Nam et hos communi consensu adhortari potuit, ut simul eum suis lapides congererent (cf. Vs. 51). וַיִּקְחוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ-גֵל *Sumserunt igitur lapides et fecerunt acervum.* Jacobus unum lapidem magnum primus erexit, illi alios minores congererunt ad illum circumquaque stabiliendum. וַיֹּאכְלוּ שָׁם עַל-הַגֵּל *Et comederunt ibi ad hunc acervum.* Quod per prolepsin dicitur (cf. Vs. 54.); prius enim est foedus ininitum. — 47. יָגֵר שְׂהֵדוּתָהּ *Acervus testimonii*, sunt Syr. aut Chald. voces. Iam illo igitur tempore in Mesopotamia alius fuit sermo, quam in Cananaea. גֵּל עֵד nonnulli explicant *tumululum testis*; nam *tumululum testimonii* Hebr. esset גֵּל עֵדוּתָהּ. At tamen עֵד, neutraliter sumtum pro *eo quod testatur*, ut Substant. *testimonium* usurpatur et Ex. 20, 13. Deut. 5, 17. 31, 21. Itaque cum nomine Syr. bene convenit.

48 — 50. קָרָא שְׁמוֹ Cf. not. ad 27, 36. — 49. E Vs. 48. repetendum est קָרָא שְׁמוֹ, h. s.: *vocavitque nomen ejus et מַצְפָּה, speculam, אֲשֶׁר, i. e. כִּי, quia, וַיֹּאמֶר, dixit, se. uterque: וַיִּצְפֶּה וַיִּגַּר, speculetur Jovā inter me et te, si, i. e. eum, quando, absconditi erimus vir a socio suo, i. e. quando discesserimus alter ab altero.* Judicio Dei vindicandum permittit Laban quicquid alter in alterum absentem injuriae moliatur, q. d.: quamvis ad me usque non pervenerit injuriae notitia, Deum tamen oro, ut animadvertat etiam in te, si pactum fregeris. Quam sententiam clarius Vs. 50. declarat. מַצְפָּה Jarchi putat loci nomen esse in summo monte. Sed malumus, eundem illum tumulum utroque nomine ab illis dietum, et גֵּל עֵד et מַצְפָּה. Postea urbs eodem nomine non procul ab illo tumulo condita in monte et terra Gilead ultra Jordauem, in agro, qui tribus Gadi fuit, coll. Jos. 11, 3. 18. 13, 26. Alia urbs מַצְפָּה dicta fuit in tribu Benjamin, Jud. 20, 1. 21, 1. al. — 50. אִישׁ עִמָּנוּ *Non est vir, quisquam, nobiscum* (i. e. tum, eum invicem discesserimus), qui injuriam videat, quam tu mihi meisve filiabus facies, aut quam ego tibi faciam; וַיִּדַּע רַעְיָהּ וַיִּגַּר *vide, Jacobe,*

Deus est testis inter me et te, et injuriae mihi illatae vindex existet.

51. 52. תַּמְצַבֶּה אֲשֶׁר יָרִיתִי *Haec statua, quam projecit, i. e. coniectis in unum lapidibus erexi, uti LXX. ἕστησα.* Sententia absolvitur Vs. 52. אִם-אֲנִי לֹא-אֵעֶבֶר *Si ego non transibo, i. e. quod non transibo.* אִם pro אֲשֶׁר, ut 24, 33. עַד אִם-דִּבַּרְתִּי עַד אֲשֶׁר et alias. Satis erat אִם, *si transibo.* Ita לֹא abundaret. Verum utrumque hic conjungitur, conditionale et negativum, quasi diceret: si transiero, sed non transibo. Ad indicandum autem hic simul, jusjurandum esse et negationem cum asseveratione conjunctam, in אֲנִי est distinctio (Rbhia), ut suspendatur sententia: *si ego, se. foedus hoc violaro, dispeream; ut seorsim sequatur: non transibo.* אֶלְיָךְ *Ad te, i. e. ut ad te veniam, nempe לְרָעָה in malum, malo animo, nocendi causa.*

53. 54. אֱלֹהֵי אֲבֹתֵךְ וְאֱלֹהֵי נַחֹר *Deus Abrahami et dii Nachoris, ita enim verba interpretanda ex mente Hebraeorum, qui observant, אֱלֹהֵי אֲבֹתֵךְ esse sanctum, i. e. de uno et vero Deo, אֱלֹהֵי נַחֹר vero חֹל profanum, i. e. de diis falsis capiendum.* Erant certe diversi; nam trans Euphratem Abrahami majores deos alienos coluisse, diserte dicitur Jos. 24, 2. Cf. not. ad Vs. 5. — יִשְׁפְּטוּ בֵּינֵינוּ *Judicent inter nos, ultores sint fidem fallentis; cf. ad 16, 5.* Verbis אֱלֹהֵי אֲבֹתֵךְ Jarchi iterum adnotat חֹל, esse deos falsos intelligendos. Ita et Clericus, qui *eorum patris, i. e. Theraehi, interpretatur, additque: „Post proprios invocatos deos superstitiosus Laban iis conjungit communis parentis numen, quasi utrique reverendum.“* Nobis reete observasse videtur Aben-Esra, verba אֱלֹהֵי אֲבֹתֵךְ esse Mosis, adeoque per parenthesin a reliquo sermone secludenda, quasi diceret: suum quisque numen violati foederis ultorem invocavit. LXX. illa non expresserunt. Haud inepte Syrus in Plurali legit et cum affixo 1. Pers.: *Deus patrum nostrorum.* וַיִּשָּׁבַע וַיִּגַּד *Juravit autem Jacob per pavorem patris sui Isaac, i. e. per Deum, quem pater summopere colebat et reverebatur, cf. ad Vs. 42.* — 54. Verba וַיִּזְבַּח וַיַּעֲקֹב יַעֲקֹב Jarchi explicat: *mactavit animalia ad convivium, quod mox disertius dicitur, et cf. Vs. 46.* Sane verbum זָבַח in universum *mactare* denotat, 1 Sam. 28, 24. 1 Reg. 19, 21. et זָבַח *epulum*, Prov. 17, 1. Ez. 39, 17. De sacrificio Deo Jacobi oblato verba capi non posse, Hebraei observant, quod Jacobus invitasse dicitur Labanem et ejus comites ad comedendum secum. Post foedera sancita convivia esse celebrata, vidimus 26, 30.

10. *Jacobus ad Esavum accedere veritus, visione mirifica recreatur; munera praemittit ad ejus animum placandum; luctatur cum angelo, a quo superato Israelis nomen accipit. Cap. 32.*

Cap. 32, 2. 3. וַיִּפְגְּעוּ-בּוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים *Occurrerunt ei in via angeli Dei.* Abarbenel putat, fuisse viatores, ejus regionis

viros, mercatores, qui eum praetereuntes narraverint, Esavum cum hostili exercitu occurrere Jacobo, cui viri illi fuissent instar angelorum Dei, quippe qui ipsi indicassent rem scitu necessariam. Aliam sententiam proferunt JOSEPHUS *Antiqq.* I. 20. 1. *Jacobo visiones occurrerunt, in bonam spem eum erigentes de iis, quae in posterum ei essent obventura;* et CHRYSOSTOMUS in Homil. Lib. 8. in Genesin: *Deus ille humanissimus securo animo esse Jacobum omnemque metum ipsi exuere volens Angelorum haec castra ut videret, curavit.* Pro mytho etymologico, quo nominis urbis מַחֲנֵיִם, in confinio tribuum Gadi et Manassis, trans Jordanem sitae (Jos. 21, 38. 2 Sam. 17, 24.), ratio redderetur, hanc narrationem habet DE WETTE, *Kritik d. Israel. Gesch.* p. 132. — 3. מַחֲנֵיִם אֱלֹהִים *Castra Dei*, quod multos simul videret angelos, in unum locum congregatos, quasi una iter facerent. מַחֲנֵיִם *gemma castra*, i. e. angelica et Jacobi ipsius castra. Alii duali numero hic indicari putant, Jacobum castra angelorum a dextris et sinistris conspexisse, quasi illis undique cinctus esset et stipatus, praesidii causa.

4 — 6. אֶרְצָה שְׂעִיר *In terram Seir*, vid. 14, 6. שְׂדֵה אֶדוֹם *Agrum*, ditionem *Edom*, i. e. Esavi, coll. 36, 1. — 5. לְאֵלֵינוּ *Domino meo*, honoris et civilitatis causa, cf. ad 23, 6. — 6. וְאִשְׁלַחָהּ לְהַגִּיד לְאֵלֵינוּ *Ac nisi ad renunciandum haec domino meo.* Videtur hoc dici a Jacobo, ut intelligeret Esavus; se non esse opum egenum, neque redire eo animo, ut, primogeniti sibi olim vendito jure, haereditatis paternae bessem sibi vindicaret; qua testificatione sine dubio ei Esavi conciliabatur animus.

7. 9. וְאַרְבַּע־מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ *Et quadringenti viri cum eo*, sine dubio servi armati, cf. 14, 14. Non videntur prolixè egisse cum Esavo legati. Proinde responsum afferunt nullum, sed Esavum duntaxat comitibus suis properare obviam Jacobo referunt. Hinc Jacobus fratrem suum hostili animo ei occurrere putat. — 9. Non voluit vim vi armata repellere, sed potius eam cautionem servare, ut, si omnino Esavus hostilia meditaretur, non omnes interneceione dclerentur. Ceterum conf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 157.

11 — 13. קָטַנְתִּי — הִיאָמַת *Minor sum, indignus, omnibus beneficiis et omni veritate*, i. e. fide verborum tuorum, dum mihi servasti omnia promissa, quae mihi promisisti. כִּי — הִנֵּה *Cum baculo enim meo hunc Jordanem transivi*, i. e. nihil praeter baculum possedi. וְעַתָּה רֹגֵל *Nunc vero in duo castra evasi*, i. e. duo agmina duco. Pecus meum in duo agmina dispescere possum, quorum utrumque satis magnum sit. — 12. הַצִּילֵנִי — עֵשָׂו *Libera me, quaeso, e manu fratris mei, e manu Esavi.* In verbis: *de manu*, inquam, *Esavi*, est emphasis, q. d.: e manu ejus, qui non tam mihi frater nunc est, quam Esavus, saevus et infestus. כִּי־יִרְאֵנִי *Vereor enim, ne me aggrediatur, matremque cum*

liberis occidat. Proverbialis locutio (Hos. 10, 14.), qua summa crudelitas significatur. Desumpta esse videtur ex eo, quod fit interdum in urbibus obsidione captis. — 13. וְשִׂמְתִי אֶת-זֶרְעֶךָ בְּחֹל הַיָּם *Et ponam, faciam, posteritatem tuam sicut arenam maris.* Sensus idem est, quem vidimus in promissionibus illis 22, 17. 28, 14.

14. 16. וַיִּקַּח מִן-תְּבַא בְּרֵדוֹ *Cepit ex iis, quae in manu erant, i. e. ex iis, quae in promptu ipsi erant.* — 16. בְּמֵלִים מִיִּיקוֹת *Camelos lactantes, lac praebentes, pretiosiores ergo, quum Arabes camelinum lac etiamnum bibant. Quod lac, testibus jam Veterum pluribus, omnium dulcissimum est. E. c. Plin. H. N. 11, 94.: Cameli lac habent, donec iterum gravescant; suavissimum hoc existimatur, ad unam mensuram tribus aquae additis. Cf. d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 159. Ceterum in hoc munere (quod divitias Jacobi haud medioeres arguit), additi sunt mares pro necessitate foeminarum. Nempe in capris et ovibus servata est proportio decupla. Similis proportio 2 Paralip. 17, 11.*

20. 21. De industria Jacobus greges interpositis intervallis agi jusserat. Nam praeterquam quod major erat munerum species, tempus ipsum ad iram sedandam multum conducere poterat, atque iterata munera, quae ejus ad fratrem iter morabantur, erant veluti iteratae Jacobi preces, quibus veniam ab eo petebat et fraternae caritatis admonebat. — 21. אֶבְפָּרָה פָּנָיו *Jarehi recte exponit: cessare faciam, i. e. abolebo iram ejus, quo significatu עָפַר et Jcs. 28, 18. 47, 11. usurpari ait (cf. quae nos ad ea loca notavimus). Addit, esse verbum Aramaeis abstergendi significatu frequens, quo saepe in Gemara occurrat, hinc 1 Chron. 28, 17. crateres appellari כַּפּוֹרִים, quod sacerdotes in iis manus abstersissent. אֲבַלִּי יֵשָׁא פָּנָי *Forsan feret vultum meum, i. e. me amice excipiet.**

22. 23. עַל-פָּנָיו *Ante eum, i. e. priusquam ipse ex eo loco proficisceretur. Igitur עַל-פָּנָיו hic est Adverb. loci et temporis simul. LXX. προεπορεύετο τὰ δῶρα κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ. Vulgatus: praecesserunt munera ante eum. וְהָיָה רָגוֹ *Ipse vero pernoctavit ea nocte in castris. Quum soleret in tentorio suo seorsim a gregibus aliquantum, et suo comitatu non permixtım cubare; nunc impendente periculo non secubat a reliquo agmine.* — 23. וַיִּקַּם בַּלַּיְלָה הַהִוא *Surrexit autem nocte illa. וְהָיָה pro וְהָיָה, ut 30, 16. וַיַּעֲבֵר אֵת מַעְבַּר יַבְבֵּץ *Et trajecit trajectory, vadum, Jabboci, qui amnis fuit terminus septentrionalis regionis Ammonitarum, quem non transgressi sunt Israelitae Cananacam occupantes; vid. Deut. 2, 37. 3, 16. Torrentem esse eundem, qui hodie Wadi-Serka, i. e. fluvius corruleus dicitur, non vero, ut J. D. Michaelis aliique putarunt Hieromiaceam, Arabibus Jarmuc dictum, constat et Seetzenii et Burckhardti nostra aetate factis observationibus; vid. Handb. d. bibl. Alterthumsk. Vol. II. P. I. p. 201. coll. p. 130.***

25. וַיִּזְרַח יַעֲקֹב לְבָדוֹ *Jacobus autem ipse solus remansit,* in ulteriore ripa, quae est versus montem Gilead. וַיִּצְאֵבֶק אִישׁ עִמּוֹ *Et luctatus est vir cum eo.* Is vero quum Vs. 29. 31., nec non Hos. 12, 4. אֱלֹהִים *Deus,* et Vs. 5. מַלְאָכָה *angelus* appelletur; nostri Theologi fere statuunt, fuisse hunc Angelum increatum, i. e. Dei filium, Patris personam, tanquam ejus *Legatus,* sustinentem, insignem nomine *Angeli, Jovae, Angeli foederis, Faciei Jovae,* iisque titulis distinctum ab angelis gregariis, vid. 16, 7. 21, 11. 13. Ex. 23, 2. 4. coll. Vs. 14. Vid. praeter alios JOACH. EHRENER. PFEIFFER in Diss. *de lucta Jacobi cum viro Domino, futurae manifestationis Dei in carne indice,* Erlang. 1760. 4. Cf. HENKII *Magazin* P. III. p. 113. 128. sqq. 162. sqq. נִצְאָבֶק, in Niph'al tantum obvium, *luctari,* ab אָבֶק *pulvere* ductum, quem luctantes attollunt et excitant, quasi pulverizari, s. pulvere conspergi dicas, quemadmodum et Latini dicunt, *in arenam descendere.* Minus placet, quod alii volunt, אָבֶק esse i. q. אָבֶק, *complecti,* quod de *lucta* usurpetur, quia membra invicem complectuntur, et arcto nexu colligant, qui colluctantur. Ea, quae hic narrantur, Jacobo in somnio contigisse nonnulli putant; sine argumento idoneo, quum scriptor ne verbulo quidem innuat, se somnium referre. Vestigium hujus narrationis deprehendere licet in mytho Graecorum de Jove cum Hercule certante, cui quum praevalere non posset, se ipsi agnoscendum praebuit.

26. 27. וַיִּרְאֵהוּ כִּי לֹא יוֹכֵל לוֹ *Et vidit, quum videret, quod non praevaleret ei,* Jacobo, in illa sc. virium corporis contentione, וַיַּעַבְדֵם בְּכַף-יָרְכוֹ *tetigit volam femoris ejus.* Luctantium artificium est, ut arte aliqua membrum corporis contorqueant, ut vel deiciatur, vel offendatur adversarius, ut succumbat, aut saltem non sit omni ex parte superior. *Tactus femoris* est laesio nervi ejus, ut liberum femoris motum non haberet Jacobus. כַּף *vola,* metaphorice hic est concavitas ischii et vertebra, qua femoris pars inferior cum superiori jungitur et colligitur, ac velut in illud iuseritur, Latini *acetabulum femoris* dicunt, Graeci κοτύλην. וַיִּתְקַע בְּכַף-יָרְכוֹ יַעֲקֹב *Atque ita luxata est acetabulum femoris Jacobi.* אֵיךְ a quo וַיִּתְקַע, ab Hebraeis exponitur: *recessit a loco suo,* qui significatus convenit et huic loco, et Jer. 6, 8. — 27. שְׁלַחְנִי בִּי עֲלֵה הַשָּׁהָר *Dimitte me, oritur enim aurora.* Ex veterum opinione Deus post aurorae ortum mortalibus apparere non solet, sed duntaxat per noctem et somnium. Jacobi igitur adversarius innuit, se superiorem esse, a quo Jacobus sibi prospera quaeque expetere debeat.

28 — 30. מַה-שְּׁמֶךָ *Quod est nomen tuum?* Sciebat sane; sed interrogat de eo, ut ex ejus confessione sumat occasionem mutandi ejus nominis. — 29. לֹא-יִשְׂרָאֵל *Non Jacob dicetur nomen tuum, sed Israel,* non quod nomine Jacob ultra vocatus non fuerit; sed quod eo longe insignius et augustius esset hoc, Israel,

ad commendandam hujus luctae et victoriae de Deo relatae, memoriam. Verba כִּי שָׂרִיתָ עִם־אֱלֹהִים LXX. ἐνυσχίσας κατὰ Θεοῦ reddiderunt, et hinc Hieron.: *contra Deum fortis fuisti*. Alii: *quia dominatus es cum Deo*, i. e. principem te gessisti in Deumi, certamine eum vincens. Sed שָׂרִיתָ nusquam aut *fortitudinis* aut *victoriae* notionem habet. Sed Nom. יִשְׂרָאֵל significat potius θειομαχεῖ, s. ἀγγελομαχεῖ, et referendum est ad שָׂרִיתָ, quod, ut consonum voc. Arab. denotat: *contendit cum aliquo*. Vertendum igitur est: *quia contendisti*, certasti *cum Deo*. Et וְעַם־אֲנָשִׁים וְהוֹכַל *Et hominibus quanto magis praevalueris?* וְאֵת הַוַּיְחָוִיחֹסֶה ante הוֹכַל videtur exponendum esse, q. d. וְלֹא־אֲנָשִׁים אֵת כִּי הוֹכַל. Deinceps non erit tibi quispiam hominum timendus, postquam tam feliciter tete cum Deo pugnans gessisti; non est ergo, quod fratrem timeas. Quia שָׂרִיתָ construitur cum עִם, eandem constructionem et וְכָל propter similitudinem recipit cum עִם, pro ל. — 30. לָמָּה זֶה? *Cur hoc*, cur ita rogas nomen meum? Innuit, Jacobum ex ipso Israelis nomine ei a se imposito posse intelligere, non cum homine sibi rem esse. Similiter angelus respondet Jud. 13, 18.

31. 33. פְּנֵי אֵל פָּנִים *Facies Dei*. LXX. εἶδος τοῦ Θεοῦ. Pro פְּנֵי אֵל Vs. 32. et Jud. 8, 8. 9. 17. legitur פְּנֵי אֵל. Remansit enim nomen illud urbi, postea tribui Gad assignatae ad confluentem Jordanis et Jabboei conditae. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. II. p. 31. Ejusdem nominis locum, Libano monti ad austrum, memorat *Strabo Geogr.* 66, 2, 15. et 19. Quia בִּי־רְאִיתִי אֱלֹהִים *Quia vidi Deum*, subaudi: dixit, cogitavit: sic vocabo hunc locum, quod in eo Deum viderim פְּנֵים אֵל - פְּנִים *facie ad faciem*, praesens praesentem, וְהַנְּצִל נַפְשִׁי *et erepta est anima mea*, et tamen evasi salvus. Vid. not. ad 16, 13. coll. Jud. 13, 22. 23. — 33. הַנְּשֵׂה עַל - הַנְּשֵׂה *Propterea Israelitae vesci non solent nervo ischiatico*. הַנְּשֵׂה *nervus s. tendo, qui per femur et crus ad talos deferretur*, nostris Anatomicis tendo Achillis dictus. Futurum יֹאכְלוּ *usque ad hunc diem* ostendit de consuetudine ab aevo Jacobi ad Mosis aetatem perdurante agi. Judaei hanc consuetudinem ita anxii observant, ut ab omnibus nervis in posterioribus animantium abstineant.

11. *Jacobi et Esavi amicus congressus et per Cananacam iter. Cap. 33.*

Cap. 33, 1 — 4. וַיִּחַץ - רָחֵל *Et divisit pueros super*, i. e. apud, juxta *Leam et juxta Rachelam*; suos cuique assignavit natos. — 2. Ordinem ita constituit Jacobus, ut quo quicquam carius habuit, eo posterius collocaret, ut, si saeviret Esavus, saltem posteriores reliqui fierent et evaderent. Praeterea cum matribus liberos prudenter collocavit, ut misericordia ductus Esavus utriusque parceret. — 3. וְהוּא עָבַר לְפָנֵיהֶם *Ipse autem transiit*, progressus est, *ante illos*, paratus primam aciem subire, et vitam

pro illis exponere. **וַיִּשְׁתַּחֲוֶה אֶרְצָה שְׁבַע פְּעָמִים** *Et prostravit se ad terram septies*, honoris causa, ut intelligeret Esavus, multum abesse, ut sibi primogeniti jura adripere velit, qui tam submisso ad eum accederet. De illo reverentiae signo cf. 18, 2. 23, 7. — 4. Puncta extraordinaria voci **וַיִּשְׁקָהוּ** *et osculatus est eum* superne appiēta, indicant, illam a Codd. quibusdam olim abfuisse; cf. not. 19, 33. Origenes illam suis in Codd. Hebraeis non reperit.

8. 9. **מִי — פָּנֵשְׁהִי** *Quaenam est tibi turma ista, cui occurri?* quam praemisisti. **מַחֲנֶה** nunc locum castrorum, nunc exercitum, et *turmam* s. *catervam*, h. l. pastores, qui munera ducebant una eum gregibus designat. **לְךָ** Dativus redundans ut Vs. 5. Sive: unde est, quod tota haec tibi sit turma? quod tantam turmam habeas? **וַיֹּאמֶר — אֲדֹנָי** *Et dixit Jacobus: ut invenirem gratiam in oculis domini mei*, ut a te gratiam inirem hoc munere. Loquitur Jacobus ut inferior eum superiore. Nemini autem inferiorum in Oriente sine praemissis muneribus superiorem adire licet; et pro signo maximi contentus habetur, si hic munera ipsi oblata repudiat. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 165. — 9. **וְשֶׁ-לִי רַב** *Est mihi multum*, satis multa habeo, tuis non egco.

10. 11. **כִּי — אֵלֵהִים** *Nam propterea vidi vultum tuum, quasi viderim faciem Dei*, eo nomine te salutare omnino statui, ut hoc ex me munus susciperes, et ideo mihi aeque gratum fuit, te coram videre, ac si Dei faciem adspicerem, Dei videlicet mihi faventis. **וַהֲרַצְנִי** *Et gratum me habuisti*, i. e. et quod mihi propitius factus sis. — 11. **קַח-נָא בְּרַכְתִּי** *Sume, accipe, quaeso, benedictionem meam*, qua non passive significatur, quod Deo benedicente divitiarum sit consequutus, sed munus, quod quis ei, quem salutandi causa adit, offert, a *salutando*, quod Verbum **בִּרְךָ** nonnumquam valet (2 Reg. 4, 29.), quia, qui salutant, alteri fausta apprecantur. Sic I Sam. 25, 27. 30, 26. **בְּרַכָּה** de munere dicitur. **וְאֲשֶׁר הֵבֵאתָ לְךָ** *Quod adducitur tibi*. **הֵבֵאתָ** more Aramaico pro **הֵבֵאתָ**.

12. 13. **וְאֵלֵכָה לְנִגְדְךָ** *Et ibo ad conspectum tui*, i. e. aequali tecum itinere et gressu, ut, licet armatorum turmam habeam mecum, quae celeriori cursu graditur, me tibi tamen attemperem. Bene Symmachus: *πορευθῶμεν, ἵνα συνοδύσω σοι*. — 13. **וְהֵצֵאןָ עֲלַי וְהִבְקֶר עֲלוֹת עֲלַי** *Et oves et vaccas lactantes* (scit dominus meus) esse *super me*, i. e. mihi, ucae curae incumbere, ut illis provideam, ne quid concitatore gressu detrimenti capiant. De **עֲלוֹת lactantes** vid. ad Jes. 40, 11. Ante **עֲלוֹת** deest ה articuli. Cf. **GESENI** *Lehrg.* p. 659. **וְאִם-יִדְפְּקוּם הָרְעִים** pro **וְדִפְּקוּם** *et si pulsarint, impulerint eos pastores*. Ita **וְאִם** et alias pro **וְאִם**, ut Jes. 30, 20. ubi vid. not. Verbum **דִּפְּק** duobus reliquis locis, quibus in V. T. occurrit, Jud. 19, 22. Cānt. 5, 2. *ostium pulsare* denotat. Sed proprie in universum pulsare quoquo modo videtur signi-

ficare. Verbum hebr. maxime convenit cum Arab. *trusit*, *pepulis*, *impulit*, literis ע et ק alternantibus. אַז רמורה ורמורה pro רמורה אַז רמורה tunc morituræ essent, כָּל־הַצֹּאֵן *omnes oves*, de iis specialiter dicit, quod infirmiores sunt; boves enim facilius resistunt, nec moriuntur, sed tantum infirmantur, si celcius agantur; quod et de pueris valet.

14. 15. יַעֲבֹר־נָא אֲדֹנָי לִפְנֵי עַבְדִּי *Transeat, quaeso, dominus ante servum suum*, comiter, me praecedat; וְאֲנִי אֶתְנַהֵלָה לְאַחֵרִי *ego vero ducam me*, incedam, sequar, *ad quietem meam*, pro commoditate mea. Alii: sensim, pedtentim, ut Jod sit paragogicum. Sed rectius pro Suffixo habetur, et לְאַחֵרִי exponitur: *lentitudine mea*; nam ל in לְאַחֵרִי non servile sed radicale est, atque לְאַחֵרִי (a rad. אָחַט) notionem נָחַת *quietis* habet, ut 2Sam. 18, 5. Jes. 8, 6. לְפָנַי — לְרֵגְלֵי אִשָּׁה *Ad pedem, ad gressum, operis, quod est ante me*, i. e. quantum ferre potest gressus gregum, qui me antecunt. מְלֶאכֶה, quod proprie *opus, functionem* notare constat, aliquando designat rem et substantiam omnem, quam sibi quis opera et industria acquirit, ut 1 Sam. 20, 9. et hic. Est nomen formae מְלֶאכֶה pro מְלֶאכֶה, quod ostendit Plurale constructum מְלֶאכֶהוֹת 1 Chron. 28, 19. עַד — שְׁעִירָה *Donec venero ad dominum meum Seirem*. Videtur Esavus invitasse Jacobum, ut in ditionis suae agros veniret, nec negavit Jacobus, quamvis forsitan numquam eo iverit. Nusquam saltem ejus itineris meminit Moses. — 15. אֲתִי — אֲצִיגָה *constituam, quaeso, tecum de populo, qui mecum est*, i. e. saltem de meo comitatu aliquos tecum sine relinquam, qui te honoris causa, vel tuendi ergo contra latrones, deducant itineris comites. Recusat tamen Jacobus et hoc, לָמָּה זֶה *quare hoc*, inquiring, sc. facies? est mihi sat magnus comitatus. Forsan suspectum hoc habuit Jacobus, ne forte pro praesidio custodes, qui se observarent, invitumque deducerent, quo nollet ire, acciperet. אֶמְצֵא וְגו' *Inveniam gratiam in oculis domini mei*, i. e. sine te, quaeso, exorari etiam hac in re, ne invito praesidium des; vid. 34, 11. 47, 25. Formula est, qua utebantur Hebraei, si quidpiam peterent, quod se inpetraturus confidebant. Minus recte LXX. *ἵκασθόν ὅτι εὐχόμενος ἔραυτίον σου, κύριε*. Vulgatus: *hoc uno tantum indigeo, ut inveniam gratiam in conspectu tuo*.

17. וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּנֶטַע סֹכֶתָה *Jacobus vero profectus est ad Succoth*, i. e. in locum, quem postea ita appellavit, uti mox sequitur. Situs erat trans Jordanem, assignatus postea tribui Gad, vid. Jos. 13, 27. Jud. 8, 15., alius ab eo, qui Ex. 12, 37. Num. 33, 5. memeratur, ubi prima statio erat Israelitarum, postquam Aegypto exiissent. וַיִּבֶן לָהּ בַיִת *Ac aedificavit sibi domum*, illic videlicet, tabulis et trabibus, uti videtur, quod diutius ibi mansurus esset. וַיַּמְקְנֵהוּ עֶשָׂה *Pecori autem suo fecit tabernacula*, quod nondum assidua migratione ei facere licuerat. Taber-

naacula vero ramis et foliis arborum facta, qualia aliis V. T. locis nomine סכּוּת indicantur, ut Lev. 23, 42. Jcs. 4, 6. Jon. 4, 5., hoc loco, recte monente J. D. Michaele in *Supplem.* p. 1745., vix intelligi possunt. „Tam calido in climate quis tuguria ovibus conderet? maxime quum lana sub dio semper degentium multo sit melior, quam quae aestu et sudore stabuli corrumpitur. Terrarum, quas percerrabant, vastatores fuissent immanissimi Nomades, si ubique ex arborum ramis gregibus suis inutilia et noxia fecissent tuguria.“ Satis verisimilis Michaelis est conjectura, significari hic per סכּוּת *mandras*, similes quodammodo illis, quae גדרוּה dicuntur (vid. ad Num. 32, 16.), nec tamen muro circumseptas, sed spinis, adeoque ab iis nomen habere, coll. Arab. שִׁן *spina*.

18. 19. וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שִׁכֶם LXX. reddidere: καὶ ἦλθεν Ἰακώβ εἰς Σαλήμ πόλιν Σικιμοῶν, quod sequutus Hieron.: *transiitque in Salem, urbem Sichimorum*, de qua supra ad 14, 18. Nec aliter Syrus. Sed malumus cum Onkeloso, Saadia et Jarchio שִׁלֹם pro Adjectivo *incolumis* habere, ut simpliciter capiamus ita: sine detrimento ullo, aut calamitate e Succoth venit Sichemum. In Cod. Sam. pro שִׁלֹם est שְׁלוֹם, quod potest verti *incolumis*, ut sit pro בְּשְׁלוֹם, 28, 21. גְּעִיר pro גְּעִירָה, ut Ruth 1, 19. לְבֵית לָהֶם pro כְּבֵיתָהּ בֵּית לָהֶם. *Sichem* urbs erat inter montes *Garizim* et *Ebal*, postea instaurata *Ncapolis* dicta est; hodie sedes Samaritarum reliquiarum. וַיַּחַן אֶת־פְּנֵי הָעִיר *Castra posuit in conspectu urbis*, ex adverso ejus, extra eam. — 19. קְשִׁיטָה quid sit, incertum. Pecunia signata non esse videtur, cujus antiquitas tanta non est. Michaelis putat, pondus fuisse veterum, nobis ignotum. Alii opinantur, *Kesita* fuisse vas argenteum aut aurum fabricatum; cujus generis vasa antiquissimis temporibus in negotiis loco pecuniae, et sic quoque in muneribus in usu fuerint. LXX., quos secuti sunt omnes veteres interpretes, vertunt ἐκατόν ἀμρών. Intellexerunt fortassè nummos, agni imagine signatos. A. SCHULTENSIVS in *Commentar. ad Job.* 42, 11. קְשִׁיטָה *masculam auri ad stateram exacti* significare putat, coll. Arab. קֶשֶׁט *mensura, trudina, statera*. Plura vid. in BOCHARTI *Hieroz.* T. I. p. 473. sqq. edit. Lips. et not. nostr. p. 478. ibid. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 167. Stephanus, protomartyr, Act. 7, 16. Abrahamo tribuit, quod hic et Jos. 24, 32. de Jacobo narratur. Sed confudisse hoc videtur errore memoriae cum eo, quod supra 23, 9. 17. 18. legimus.

20. *Statuitque illic altare, et vocavit illud: Deus, Deus Israelis.* LXX. ἐπεκαλήσατο τὸν θεὸν Ἰσραήλ, et Vulgatus: *invocavit super illud fortissimum Deum Israelis.* Verum וַיִּקְרָא לוֹ ex perpetuo linguae Hebr. usu significat: *vocavit eum.* Videtur hæc loquutio elliptica esse, ut ante לֹא repetendum sit מִזְבֵּחַ, h. s.: *vocavit altare illud altare Dei, et Dei quidem Israelis, i. e.*

illius, quem Israel colit. Simill modo Ex. 17, 15., ubi vid. not. Sic et instauratae Hierosolymae dicitur nomen futurum Ez. 48, 35. יהוה שמה *Deus illic*, i. e. urbs in qua Deus est. Vid. et infra 35, 7. Similiter hodie templa memoriae Sanctorum consecrata appellamus, brevitatis causa, eorum nominibus, ut *S. Paulus*, *S. Petrus*.

12. *Dina a Sichemo rapitur; Jacobi filii cum eo et Sichemensibus foedus ferunt, quod perfide violant. Cap. 34.*

Cap. 34, 1 — 3. לראות בנות הארץ *Ut spectaret filias terrae*, i. e. ut cum tractus illius puellis amicitiam contraheret. Fortassis illo ipso tempore Sichemitarum diem solennem agebant. In pluribus Cod. Sam. exemplis pro לראות legitur להראות, ut sensus sit, exiisse Dinam, ut sese terrae filiabus conspiciendam praeberet. — 2. שכם *Sichem*, a quo urbi nomen forsau, uti conjiciunt interpretes, factum est. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. II. p. 118. בן-המזר החני *Filius Chamoris Chivvaei*, quod nomen unius ex decem Cananacorum familiis, quae tamen tempore Josuae alia insederat loca (vid. ad 10, 17.). נשיא הארץ *Princeps*, vel *principis terrae*. Nam נשיא utroque potest referri. Hebraeorum plures ad filium referunt, cui pater principatum concessisset. ויקח וגו' *Cepitque*, i. e. rapuit eam, cubuitque cum ea, ac oppressit eam, vim ei intulit, quod verbo ענה indicatur. אתה prius cum ויקח conjunctum, est Accusat. eam, posterius vero Praepos. את cum, cui suffixum tertiae femininae junctum, cum ea vertendum, pro אתה. Neque enim Hebr. שכב construitur cum Accusativo (*eine beschlafen*), sed cum עם seu אתה. — 3. ונתדבק נפשו בדונה *Adhaesitque anima ejus in Dina*, i. e. non ut scortum eam habuit, postquam constuprasset, sed perseveravit eam deperire. וידבר על-לב הנערה *Et loquutus est ad cor puellae*, solatus est eam, amoris omnia ei praebeuit indicia, pollicitusque est eam se uxorem ducturum. De phrasi *ad cor alicujus loqui* vid. Jes. 40, 20.

7 — 9. וכן לא יעשה *Et ita non fieri debebat*, i. e. contra omne hospitii jus ac morem est, puellam, quae inter sui generis socias tutam se credat, ita vitari. — 8. השקה נפשו בביתכם *Defixa est anima ejus in filia vestra*, i. e. vehementer amat filiam vestram. השק *fixit, defixit*, unde ad amorem intensissimum transfertur, ut h. l. et Deut. 7, 7. 21, 10. 1 Reg. 9, 19. *Filiam vestram* dicit Chamor, fratres Dinac alloquendo. Videtur בת sensu latiore de puella usurpatum fuisse, ut Gallis fille. — 9. והתחתנו אתנו *Sponsalia nobiscum facite*, i. e. affinitatem cum nobis contrahite. LXX. voce Hellenistica usi, ἐπιγαυβρυσασθε ἡμῖν.

10 — 12. אתנו תשבו *Nobiscum habitate*, in unum populum nobiscum coalescite. והארץ תהיה לפניכם *Et terra erit ante oculos vestros*, tota regio vobis patet. וסחרתה *Et circumite eam*,

sc. cum gregibus vestris. וְהִיאָחֳזֵר בָּהּ *Et possessores vos constituite in ea*; hinc אֲחֻזָּה *possessio*, quae Graecis κατοχή, quia quae a nobis possidentur ea in nostra tenemus potestate, אֲחֻזָּה enim i. q. κατέχω. — 11. אֲמַצְאֶתֶן בְּעֵינֵיכֶם *Inveniam gratiam in oculis vestris*; cf. ad 33, 15. — 12. הֲרַבּוּ עָלַי מְאֹד מִהָרַר וּמִמֶּנֶן *Multiplicate super me admodum dotem et munus*, imponite mihi quantumvis dotem et munera. Sponsi virginibus desponsatis dotem dabant, vid. ad 29, 18. Cujus moris et Homerus meminit, Odys. 6, 159. Iliad. 16, 190. Idem de Germanis refert Tacitus *de mor. Germ.* c. 17. Patri vero dotem tradere, sicuti apud Hebraeos, ita etiam apud Graecos erat moris; ut apparet ex Odys. 8, 318. Sic species quaedam emptionis ac venditionis in nuptiis fuit.

13, 15. בְּמַרְמָה *Cum dolo*, pro quo Onkelos בְּחֹכְמָתָא *prudenter* posuit, quum tamen מַרְמָה ubique de dolo modo dicatur. Sichemus hic patri praepositur, quod illius res maxime agebatur, uti Laban Bethueli, 24, 50. (ubi vid. not.), ubi frater in causa sororis, taente patre, loquitur. וַיְדַבְּרוּ *Et loquuti sunt*, videlicet quod proximus Vs. subjungit. Priusquam vero verba eorum addueuntur, causa fraudis, quam cogitarunt, praemittitur. אֲשֶׁר *propterea quod* (pro בַּעֲבוּרֵי אֲשֶׁר, ut 31, 49.) *polluisset Dinam, sororem ipsorum.* Pro טַמְאָה in Cod. Sam. est טַמְאוּ, consentientibus LXX., qui ἐμίλανται habent, patrem socium facientes criminis a filiis commissi, ut Vs. 31. Hujus responsi auctores praecipuos fuisse Simeonem et Levi, germanos Dinae fratres, patet ex Vs. 25. — 15. אֲנִי-בְזֹאתָ נֹאדָה לָכֶם *Tantum in hoc, hac lege, acquiescamus vobis.* נֹאדָה simplicissime ad rad. אָדָה referatur, ut Vs. 22. יֵאָדָה, et Vs. 23. נֹאדָה, nec non 2 Reg. 12, 9. וַיֵּאָדָה *consenserunt.* Vocis נֹאדָה hic est duplex apud LXX. translatio, quarum altera ex glossemate orta videtur: ὁμοιωθήσομεθα ὑμῖν, *similes fiemus vobis*, voluntate nimirum, ut in unum populum cocamus, altera, καὶ κατοικήσομεν ἐν ὑμῖν, voc. נֹאדָה relato ad נָאָה, i. q. נָוָה, *habitare.* Vulgatus divinando: *valebimus foederari.* Onkelos voc. נֹאדָה retulit ad אָדָה *signum*, et reddidit לְכֹוֹן נִטְבָּם *formabimus s. conformabimus nos vobis*; quomodo haec interpretatio cum Alexandrinorum ὁμοιωθήσομεθα ὑμῖν convenit. Ac perinde ut ab אֹר *lumen*, fit in Niphāl נֹאדָה *illuminabimur*, sic ab אָדָה, in eodem illo Futuro, נֹאדָה formatum fuerit. Igitur hac ratione לָכֶם נֹאדָה notabit ad verbum: *consignabimur vobis*, q. d. tanquam signo utrisque communiter expresso similes efficiemur vobis.

19 — 21. וְהוּא רָגוּל *Et ipse honoratus erat ex s. prae omni domo patris sui*, quem pater omnium liberorum maximi faciebat. — 20. שָׁנָה עִירָם — וַיָּבֵא *Venit ergo*, i. e. venerunt, per ζεύγυα, *Chamor et Sichem, filius ejus, ad portam urbis suae*, ubi, tanquam in foro, negotia publica tractabantur; cf. ad 19, 1. — 21. הָאֲנָשִׁים — אֲחֵנָה *Homines hi pacati sunt nobiscum*, non oppugna-

re nos volunt ob Dinam corruptam. וְהָאָרֶץ — לְפָנֵיהֶם *Et terra vide!* est ampla manu utraque coram iis, satis ampla et spatiosa est terra nostra ut utrisque sufficiat. יָד haud raro *latus*, tum *locum*, *spatium* notare constat. Ita Ps. 104, 25. mare dicitur *spatiosum manibus*. לְפָנֵיהֶם *Coram iis* sc. patet, ut Vs. 10.

22—24. בְּהַמּוֹל לָנוּ כָּל-זָכָר *Eo quod circumcisis sit nobis*, i. e. inter nos *omnis mas*. בְּהַמּוֹל Jarehi exponit נְמוֹל, est enim Infinit. Niph. verbi מָוַל. — 23. מִקְנֵיהֶם — הֵם *Pecora eorum, opes et omnia eorum jumenta nonne nostra sunt?* erunt? Fient opes populi et oppidi, quae familiae separatae erat. Interrogatio magis asseverat. — 24. כָּל-יֹצְאֵי שַׁעַר עִירוֹ *Omnes exeuntes porta urbis ejus*, i. e. omnes cives, cf. ad 23, 10. Videntur, ut observat Clericus, non magno numero aut opulentissimi fuisse, qui propter unius familiae opes eo adducti fuerunt, ut circumcisionem susceperent. Sed si tunc temporis in usu erat is ritus apud Aegyptios, ut videtur, potuit magnae gentis exemplum apud Sichemitas alicujus esse efficaciae.

25. וַיְהִי — פֶּאֶבְרִים *Factum est autem die tertio, quum essent dolentes*, ex circumcissione, et ideo infirmi. Ajunt Hebraei, circumcisos die tertio gravissime dolere, uti omnino in omnibus morbis et vulneribus diem tertium graviores esse constat. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 169. וַיִּקְחוּ—הָרֶבֶוּ *Et ceperunt duo filii Jacobi, Simeon et Levi, fratres Dinae, quisque gladium suum*. Hi duo nomine appellantur; non quasi sine ullo auxilio hoc facinus exsequuti fuerint, sed quia duces fuerunt hujus coepti, nec alios fratres, sed tantum servorum numerum secum habuerunt. Simeon et Levi autem hic *fratres Dinae* appellantur, aut, quod ii soli stuprum Dinae sunt ulti, aut, quod uterini Dinae fratres fuerunt. וַיָּבֹאוּ עַל-הָעִיר בְּטָח *Et venerunt adversus urbem*, invaserunt eam, confidenter, audacter, vel, בְּטָח ad urbem secure agentem relato, ut Onkelos, *quae sedebat*, agebat: *confidenter*, nihil sibi metuebat a foederatis. Hoc Jacobi filiorum factum maximopere detestandum pater ipse graviter et tunc (Vs. 30.) et moriens, 49, 5. 6., reprehendit. Sed vindictae cupiditas apud Orientis populos multo vehementior, quam apud alios. Cf. et not. ad 24, 50. et vid. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 170.

27. 30. בְּנֵי יַעֲקֹב *Jacobi filii*, sc. reliqui, praedandi causa advenerunt, audito felici facinoris eventu. Voei בְּנֵי in cod. Sam. praemisum est וְ; LXX. οἱ δὲ υἱοί, et sane styli Hebraei consuetudini convenientius est. אֲשֶׁר טָמְאוּ אֶת-הָאָרֶץ *Propterea quod* (pro בָּעֲבֹרָה אֲשֶׁר ut Vs. 13.) *violassent sororem suam*. Urbem diripuerunt, cujus cives, quia se non opposuerunt Sichemo, visi erant illius factum probare. — 30. תִּרְבַּסְתֶּם אֵתִי *Turbastis me*, ducta ab aquis metaphora, quum essem jam haec in regione tranquillus, meas omnes res atque animum turbastis. LXX. μισητόν με πεποιήκατε. לְהַבְאִישׁנִי בְּיֹשֶׁב הָאָרֶץ *Foetidum*, i. e. detestandum *me reddendo inter incolam*, i. e. *incolas terrae, inter Cananaeos*

et Pherezaeos, qui vel tum potentissimi erant, vel Jacobo vicini, et in suos irruere poterant ad facinus vindicandum. וְאָנֹכִי מֵתֵי מִסְפָּר Et me meamque familiam quod attinet, viri numeri, i. e. paucissimi sumus; nam qui pauci sunt facile numerantur, et vicissim. Vid. ad Jes. 10, 19.

13. *Jacobus, Deo jubente, Bethel proficiscitur, et aram Deo extruit. Debora, Rebeccae nutrix, moritur. Cap. 35, 1—8.*

Cap. 35, 2. הֲסֵרוּ אֱלֹהֵי הַנֹּכַר Amovete Deos peregrini sc. populi, deos alienos. Iis vix dubium Teraphim et alia idola intelligi, quae Rahela et servi Jacobi ex Mesopotamia secum duxerant, et quae abjeeta esse, nusquam in superioribus legitur. הַטְהַרְוּ Mundamini, i. e. abluite vos aqua. Hae corporis lotione indicare debuerunt uxor et servi Jacobi, se et idolorum immunditie contaminatos esse, et hoc ritu ab ea purificari. Nonnulli hunc ritum signum transitus ad veram religionem, adeoque genus quoddam baptismi fuisse putant. וְהִתְחַלְפוּ שְׂמַלְתֵיכֶם Et vestes vestras mutate. Vestes enim quoque idolorum cultu contaminatae putabantur.

4. וְיָהֲנוּ — הַנֹּכַר Dederunt Jacobo omnes Deos alienos. Plures fuisse voc. לָלֵי indicare videtur. וְאֵת־הַחֲזָמִים אֲשֶׁר בְּאָזְנוֹתָם Et in aures quae erant in auribus eorum. Sermo non est de inauribus, quae ornamenti causa a mulieribus gestabantur; sed de alio inaurium genere, quod sacrum habebatur, et amuleti instar, ad malum quodpiam averruncandum, etiam a viris solebat geri. Fortasse *Talismanorum* ritu sub certo sidere figuris quibusdam erant sculptae, quibus eam vim inesse idololatrae existimabant. Eam superstitionem Augustini adhuc aevo inter Christianos quosdam Afros viguisse, patet ex illius Epist. 245. Similes annulos gestasse videtur Jacobi familia, quos hic amoveri, ut alienis Diis consecratos, voluit. Hinc et Judaei talia servare illicitum putant, ut docet MAIMONIDES *de cultu peregrino*, Cap. 7. §. 10. Si inveniuntur, ait, vasa imagine solis, lunae, vel Draconis signata, aut insculpta sint in fibulis aut annulis, prohibita sunt. וְיִטְמֹן וְגִר Et abdidit Jacobus haec omnia sub terebintho illa, quae est propter Sichem. אֵלֶּה est i. q. אֵלֶּן terebinthus, vid. 12. 6. Arborem illam notam tum fuisse et insignem, ostendit praemissum הַדֵּמֹנִי demonstrativum. LXX. addunt: Καὶ ἀπόλεσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας, id quod neque in Judaicis neque in Samariticis codd. legitur. Nonnulli eundem locum, qui hic nominatur, etiam Jos. 24, 26. signari volunt, nec certe ab eo remotus esse potuit, quam ad eandem urbem fuerit. Ceterum simulacra illa deorum atque annulos ritibus magicis consecratos, haud dubie Chaldaei servi, quos Jacobus secum habebat, et qui adhuc superstitione gentis suae infecti erant, in illius familiam intulerunt.

5. 6. Timendum erat Jacobo, ne Cananaei Sichemensibus vicini ob facinus a filiis patratum illi insidias struerent; quod tamen

non fecerunt propter **הַתַּהַר אֱלֹהִים** *Dei terrorem*, qui eos inva-
sit. Non quasi illae gentes Deum timuerint, sed est *terror a Deo*
immissus, ut Ex. 23, 27. — 6. **וַיָּבֹא — בֵּית-אֵל** *Venit ergo Jacobus*
Luzam, quae est in terra Canaan, ea est Bethel; sic enim vo-
carat Jacobus, vid. 28, 19.

7. 8. **וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית-אֵל** *Vocavit locum Deus Bethelis*,
i. e. Deo Bethelis, s. qui in Bethelē apparuit, sacrum, cf. 33, 20.
כִּי — הָאֱלֹהִים *Quoniam ibi sese ei apparuisset Deus*. Jungitur
nomini **אֱלֹהִים** (quod Masorethae ad marginem hic notant esse
שְׁמֵי קְדוֹשִׁים *sanctum*, i. e. Deum eo indicari, non angelos) verbo plu-
rali **נִגְלוּ**, uti 20, 13., ubi cf. not. Praeterea hoc loco **אֱלֹהִים**
Deum indicare, ostendit ipsa loci appellatio, **אֵל בֵּית-אֵל**. Hinc
in Cod. Sam. verbum singulare, **נִגְלָה**, ponitur, et LXX. reddide-
runt: *ἐνεί γὰρ ἐπεσάνη αὐτῷ ὁ θεός*. — 8. **וַתָּמָת — רֵבֶקָה** *Mor-*
tua autem est Debora, nutrix Rebeccae eadem, haud dubie, quae
24, 59., omisso tamen ejus nomine, est memorata. **וַתִּקְבֹּר מֵתַתָּהּ**
Et sepulta est subter Bethel, qui locus in monte aut
colle videtur situs fuisse, unde et Vs. 1. Jacobus jubetur *ascendere*
ad Bethel. Hieronymus: *ad radices Bethel*. **שֶׁתֵּרֵבִית הָאֵלֹנִים** *Sub*
terebintho illa, sc. nota aut celebri, quod praepositum **הַ** demon-
strat. indicat, uti Vs. 4. **אֵלֵה**. Onkelos: *in declivitatibus plani-*
tiei. Cepit **אֵלֹנִים** *planitiei* significatu, ut **אֵלֹנִים** 12, 6. 13, 18.,
ubi cf. not. Sed arboris nomen esse, patet ex Ez. 27, 6. LXX.
hic **βάλανον**, *glandem* pro arbore posuerunt, unde Hieronymus
subter quercum vertit. Deboraē mors nulla alia de causa videtur
memorari, quam quia originem nominis querceti, quod scriptoris
aevo perdurabat, indicare obiter voluit; id quod et alias facere
solet, ut in nomine Tsoharis, 19, 22., Bethelis, 28, 9. et aliis
in locis. **וַיִּקְרָא רֵגֶר** *Vocavitque nomen ejus terebinthum fletus*,
propter luctum, quo funus Deboraē celebrarunt. Observandum est,
nutricis in vetere vita ut educandis pueris praecipuam operam, ita
magnam fuisse reverentiam, ut parentali pietate coleretur. Res in-
primis in Graecorum Tragicis obvia. Cf. et *Virg. Aen. l. 7. init.*;
et vid. *d. a. u. n. Morgentl. P. I. p. 113.*

14. *Deus apparet Jacobo, eique nomen tribuit Israël. Cap. 35, 9 — 15.*

9 — 11. *Apparuit autem Deus Jacobo iterum, cum rever-*
teretur e Mesopotamia. Primum ei apparuerat, cum Bethelē Me-
sopotamiam proficiscebatur, 28, 16. sqq. — 10. **לֹא — שְׁמֵךְ** *Non*
vocabitur nomen tuum ultra Jacobus; sed Israel erit nomen tuum.
Vid. 32, 28. sqq. Confirmatur hic quod supra dictum fuerat, ut
magis magisque, insigni et magnifico nomine *Israelis* corrobore-
tur Jacobi animus ad ea, quae ipsi restarent perferenda. Quum
tamen non solum Moses passim deinceps, sed alii quoque V. T.
scriptores nomine illo priori eum appellent; sensus ita capiendus
est: *non solo Jacobi*, verum et multo praestantiore *Israelis* nomine
appellandum illum esse. — 11. De nom. **שְׁמֵךְ** cf. ad 17, 1. **וַיִּקְרָא רֵגֶר**

Gens et congregatio gentium erit, nascetur ex te, et reges e lumbis tuis prodibunt. Propagatio e patribus undecim tribuum jam natis et Benjamine mox nascituro indicatur. קהל גוים Onkelos bene reddidit *congregationem tribuum.* „Non modo totus Israel, sed quoque unaquaeque tribus *gens* haberi potuit. Observandum, eo tempore גוים *gentes* non fuisse numerosas, ut postea fuerunt. Singulae familiae initio in colonias sparsae *gentes* conficiebant, et quum ex Jacobo oriturae essent duodecim familiae, *nationes* eae, pro more ejus aevi, vocari potuerunt.“ CLERIC.

12. 13. וְהָיָה — וְאָתָּה *Et terram quam dedi Abrahamo et Isaaco, i. e. quam promisi eorum posteris me daturum.* Pollicetur ergo Deus Jacobo eum haeredem futurum promissionum, quae patribus essent datae. — 13. וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֱלֹהִים *Et ascendit Deus ab eo, i. e. signum s. symbolum praesentiae divinae ascendit.* Onkelos: *et ascendit ab eo gloria Domini.* In eo ipso loco, quo loquutus cum eo fuerat. Quod bis adhuc Vs. 14. 15. repetit, ut loci illius celebritatem indicet, quod eodem illo loco, ubi jam bis Jacobo Deus apparuerat et cum ipso loquutus fuerat, haec omnia, quae hic dicit, acta sint, ut non immerito locum hunc tantopere honorarit.

14. 15. וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מֵאַבְרָהָהָ *Erexitque Jacobus statuam, memoriae causa et testandae piae gratitudinis etiam aliis de tam insigni visione et promissione.* וַיִּסֹּף עָלֶיהָ נֶסֶף *Et fudit super eam statuam libamen; non e vino, ut praeceptum Num. 15, 5., sed* וַיִּצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן *fuditque super eam oleum.* Sunt, qui hic putent tantum repeti, quae 28, 18. narrantur, ut omnino per Plusquamperf. vertendum sit: *ubi loquutus fuerat, statuam erexerat, libamen libarat, illamque oleo adsperserat, et eum locam Bethel vocarat.* Nihil tamen impedit, quo minus statuamus Jacobum idem bis hoc loco fecisse. Nam statua, quam ante viginti annos erexerat, nunc potuit aut injuria temporum, aut etiam incolarum, magna ex parte, aut tota dissecta esse, ut renovanda fuerit. — 15. Jacobus votum illud, 28, 20—22., persolvit, et id hujus loci nomen confirmat, quod tunc (28, 19.) indiderat. Itaque ter jam eundem locum appellat Bethel; primum in discessu e terra Canaan (28, 19.), deinde in reditu, proprie altare ipsum, supra Vs. 7., et nunc tertio totum locum.

15. *Rachela, Benjaminem enixa, moritur, Rubenis flagitium.*
Cap. 35, 16 — 22. dimid.

16. וַיִּפְרָה — וַיְהִי *Et factum est cum aliquod terrae spatium superesset, ut Ephratam pervenirent.* בְּבֵרֵת הָאָרֶץ esse viac mensuram, res ipsa flagitat, etsi quanta mensura intelligenda sit, vix definiri queat. LXX. h. l. et 48, 7. hebr. nomen retinuerunt, sed cum Syriaca terminatione הָא. Et hoc quidem loco verterunt: ἡγγισεν χαβραθὰ εἰς γῆν, posteriore loco cum interpre-

tatione adjecta: κατὰ τὸν ἰππόδρομον χαβραθὰ τῆς γῆς. *Equi* vero *cursus* (quantum equus quotidie currere debet, ne stando corrumpatur, pedumque agilitatem amittat), mensura viae Arabicis usitata, proxime accedit ad *Parasangam* Arabicam, quae fere est milliare Gallicum commune, quorum 25 in uno gradu. *Parasanga* vertit et Persa. Arabs uterque: *milliare*. Haec sane verisimilima videtur loquutionis כְּבֵרֶת־הָאֶתֶן interpretatio. Aliorum de h. l. opiniones recensitae sunt in opère nostro majori. Cf. et *die bibl. Alterthumsk.* T. I. P. I. p. 159. sq. יִתְקַשׁ בְּלִדְתָהּ *Induravitque in pariendo ipsius*, i. e. laboravit, difficultatem in pariendo passa est.

17. 18. אֶל־הִרְאִי וְגו' *Ne timeas, quia etiam hic tibi filius erit.* Solatur eam, quod alterum filium ultra priorem, Josephum, sit habitura. — 18. בֶּן־אֲוִנִי *Filius doloris mei.* אֲוִן passim *luctum*, *dolorem* denotat, ut Hos. 9, 4. Hab. 3, 7. Jacobus vero, ne sibi perpetuo refricetur dolor de carissima uxore amissa, nomen commutavit in בְּנֵי־יְמִין, i. e. *filium dextrae*, i. e. *roboris*, quod in dextra situm est, quasi ominaretur robustum eum et potentem inter fratres futurum. Aliis יְמִין est Plur. Chaldaicus pro Hebr. יָמִים *dies*, ut בֶּן־יָמִים esset *filius dierum*, i. e. *senectutis*, τηλυγέτης, s. τηλύγετος, coll. 44, 20. Ita et textus Sam. et versio Sam. habent. Pro vero tamen hoc interpretamentum non haberi posse observat GESENIUS *de Pentat. Samar.* p. 32., quod ferme flagitet contextus, ut אֲוִנִי וְיְמִין opponatur τῷ אֲוִנִי, et sensus hic sit: *filius felicitatis*, i. e. parentibus acceptissimus.

20. 21. וַיִּצַב — קְבַרְתָּהּ *Erexitque Jacobus columnam super ejus sepulchrum.* Ostendunt etiamnunc Arabes Rachelae sepulchrum Hierosolymam inter et Bethalem, teste Pocockio T. II. p. 57. vers. germ. Cf. *bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. II. p. 286. — 21. וַיִּט וְגו' *Posuit tentoria sua ad turrim Eder*, i. e. *gregis*, quia inde greges observari tutique a periculis (latronibus et bestiis in primis) praestari poterant. Fuit aut Hierosolymis aut non procul ab ea urbe turris ejus nominis, ut patet ex Mich. 4, 8. Hieronymus, ex incolarum sui aevi traditione, non procul Bethlethemo hanc turrim collocat. Plura de turribus ad greges tuendos exstructis habet J. E. FABER *Archaeol. Hebr.* p. 185.

22. Post וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל *audivit Jacobus* sc. hoc, Masorethae in margine notant פֶּסֶקָא בְּאֲמַצַּע פֶּסֶקָא, *lacuna in medio Versu*, seu: deesse aliquid h. l. LXX. addunt: καὶ πονηρὸν ἐφάρη ἐναντίον αὐτοῦ, quasi legissent: וַיִּירֶע בְּעֵינָיו, cf. 21, 11. In eod. Samar. nil amplius legimus, quam in nostris. J. D. MICHAELIS (*Oriental. Bibl.* P. IX. p. 200.) conjicit, deesse aliquid de partu a Bilha edito ejusque nomine et fatis. Sed Hebraei volunt, hic in medio Vs. distinctionem esse, ut partim sit finitus Versiculus, partim continuetur cum sequenti catalogo filiorum Jacobi, ne quis putet, esse Rubenem ob flagitium a se commissum e numero pa-

triarcharum exclusum. Patrem tamen illum hoc nomine privasse jure primogeniti idque Josepho tribuisse, ita tamen, ut in tabulis genealogicis Ruben ut primogenitus recensendus esset, uti dicitur 1 Paral. 5, 1. Graviter notavit Rubenem ob detestandum, quod hoc memoratur, facinus pater in ultimis votis 49, 3. 4. H. l. vero dicitur tantum, intellexisse Jacobum turpitudinem filii, nec vero, quomodo affectus fuerit, subjungitur. Quod aestimandum quum relinquat scriptor, rem magis exaggerare videtur.

16. *Recensentur Jacobi filii. Jacobus ad Isaacum proficiscitur, qui moritur. Vs. 22. dimid. usque ad cap. fin.*

23. dimid. Quum c. 29. et 30. Jacobi filii singuli sparsim, prouti nati essent, commemorati fuerint, nunc ex matrum ordine recensentur, ut uno in loco duodecim omnium nomina conspici possint.

26, 27. אֲשֶׁר יָלַד-לוֹ Quod, quicquid, *natum est ei*, liberorum. Sic יָלַד de multis dicitur 10, 21. (ubi cf. not.) et 46, 22. Cod. Sam. habet יָלַדוּ ex emendatione. Dicuntur hic duodecim illi filii nati in Mesopotamia, quum tamen Benjamin in terra Canaan sit natus; vid. Vs. 17. 18. Quod per synecdochen dictum est. Ubi enim pars major est aut potior, solet ejus nomine etiam illud comprehendere, quod ad ipsum nomen non pertinet. Sicut ad Apostolos jam non pertinebat Judas, et tamen duodenarii numeri nomen retinetur, e. c. 1 Cor. 15, 5. — 27. De בְּמִרְאָה et קְרִיָּה וְהָאֲרָבֶּה vid. 13, 18. 23, 2. Ceterum nomini אֲרָבֶּה hic ἀνωμαλως ה articuli praeponi observat Jarchi, quod non solet nominibus propriis praemitti, quale est אֲרָבֶּה, vid. Jos. 14, 15. Putat debuisse dici הַקְרִיָּה אֲרָבֶּה, ut priori praeponeretur, sed de more linguae fieri, ut ubi nomen aliquod proprium duabus vocibus effertur, et ei debuerat ה praeponi, posteriori voci praeponatur, ut בֵּית-הַפְּחָמִי Bethlehemita, 1 Sam. 16, 1., et בֵּית הָאֵלֵי Bethelensis, 1 Reg. 16, 34. Cf. GESENI Lehrgeb. p. 515.

29. וַיִּקְטֹף אֶל-עַמּוּדָיו Et collectus est ad populos suos, i. e. ad majorum sepulchra aggregatus; conf. ad 15, 15. coll. 25, 8. Quod ad historiae ordinem, notat Jarchi, esse ὑστερον πρότερον, quod Isaaci mors commemoretur ante venditionem Josephi, quae Isaaci obitum annis duodecim praecesserit. Sunt tamen in annorum, qua id ostendere satagit, supputatione nonnulla sine idoneo argumento posita ut eum ex mera traditione sumit, Jacobum, postquam patris benedictionem accepisset, iatusse quatuordecim annis in domo Semi aut Heberis; aut Josephum, cum est venditus et in Aegyptum ductus, fuisse septendecim annos natum.

VIII.

De Esavi familia et posteris; de Seiritis eorumque phylarchis, atque de regibus Edomitarum. Cap. 36:

Cap. 36, 1. De nom. הַגִּלְדוּדָה cf. ad 2, 4. 6. 9. H. l. tamen propriam *tabulae genealogicae* significationem servat; pauca enim historica inspersa sunt. Ponitur hoc cap. etiam genealogia Seiris, Choraei, cujus terram, ipso inde ejecto, occupavit Esavus, uti dicitur Deut. 2, 12.

2. עֵשָׂו — פְּנֵעַן *Esavus ceperat uxores suas e filiabus Canaan*, i. e. יִשְׁבִי אֲנָשִׁי vel יִשְׁבִי, *viris vel incolis Canaan*, duas videlicet, *Adam, filiam Elonis, Chittaei, et Oholibamam, filiam Zibonis, Chevai*. Hae aliis nominibus sunt 26, 34. (ubi cf. not.) appellatae, quin et earum parentes. עֵדָה vix dubium est esse eandem, quae 26, 34. בְּשֵׁמֶת appellatur, nomine ab *aromatibus*, בְּשֵׁמִים ducto, quum idem pater utrobique ponatur, *Elon Chitthacus*; oportetque eam binominem, instar mariti, fuisse. Altera Esavi uxor אֶהֱלִיבָמָה *tentorium excelsi*, 26, 34. יְהוּדִית *laudabilis* appellatur. Eam Jarchi vult ita initio vocatam ab Esavo, ut patrem falleret, quasi idolis abnegatis verum Deum coleret. Alii putant, has alias esse a superioribus, quasi illis mortuis Esavus alias duas superduxerit, unam, sororem Basemathae, filiae Elonis, et alteram Oholibamam, filiam Anae, ut in universum quinque uxores habuerit. Veruntamen uti c. 26, 34. et 28, 9., ita et hic, tres tantum Esavi uxores commemorantur, et utrobique duae Cananaeae et una Ismaelis filia. Sed alia hic est difficultas, quod Oholibama filia Anae, עֵנָה, eademque filia Zibeonis, צִבְעוֹן, Chitthaei, dicitur, atque sic duobus patribus assignatur. Sunt, qui עֵנָה nomen muliebrem existiment, et Anam uxorem Beeri Chitthaei (26, 34.), qui hic Zibeon dicatur, ut hic et socrus quoque Esavi commemoretur, illic socer tantum. Nec obstat quod Vs. 24. Ana, filius Zibeonis, memoratur, et Vs. 29. phylarchus Choraeorum ejusdem nominis. Potuit enim *Ana* et muliebrem et virile nomen esse, quale מַעֲכָה 22, 24., et hoc ipso Cap. *Oholibama* Vs. 41. est nom. virile; item *Thimna* Vs. 12. 22. est nom. femin., mascul. vero Vs. 40. C. B. Michaelis conjecit, pro בַּת צִבְעוֹן legendum esse בֶּן-צִבְעוֹן, tam Vs. 20. et 24., ubi disertè dicitur, Anam filium fuisse Zibeonis, non filiam; quam textus Samar. et Verss. antiquae, LXX. sc. et Syrus, suadere possint. Hanc legendi rationem sequuti sunt J. D. Michaelis in versione vernacula et in *Biblioth. Orient. P. IX. p. 202.* nec non in *Commentat. de Troglodytis Seiritis et Themud. in Syntagm. Commentatt. P. I. p. 194. §. 2.* et Dathius in versione et in nota ad h. l. Mutavit tamen Michaelis sententiam in *Supplem. p. 191.* et judicavit, receptum בַּת-צִבְעוֹן esse genuinum. Primum enim non magnae sunt auctoritates, Samaritanus et LXX. corrigere soliti, si quae displicebant,

et Syrus octavo seculo ex LXX. correctus. Deinde in eodem hoc cap. Vs. 14. eadem, quae hic verba leguntur, et Vs. 39. eodem quo hic modo מְהֵיטְבֵי־אֵל בַּת-מִטְרָד בַּת מִי זָהָב legitur, et ibi quidem non in Hebraeis solum, sed et in Samar. eodd., licet et hic LXX. et Syrus in בֶּן correxerint. Accedit magna in his tribus Versibus codicum Judaicorum constantia. Ex quibus omnibus Michaëlis colligit, tria in uno Capite exempla vix posse errore libreriorum constituisse, sed בַּת secundo loco positum, ante עֵנָה, *neptem* significare, et quum hic genealogia Edomitica intexta sit, cujus maxima pars haud dubie ex monumentis Idumaeorum desumpta sit, hunc neptes quoque recensendi morem, Hebraeis insolentem, Idumaeis fortasse usitatum fuisse. In eandem cogitationem incidit et Aben-Esra, cui tamen opposuit R. Levi, tunc simpliciter positum esse בֶּן-צִבְעוֹן. Sed hoc ipsum, quod בַּת, non בֶּן, ponitur, proprium esse potuit Idumaeis genealogiis. Praeterea quod Oholibamac pater aut avus hic הַחִוִּי, *Chivaeus*, vocatur, contrarium videtur illi quod 26, 34. dicitur, utrasque Cananacas uxores Esavi gente *Chitthaeas* fuisse. Si igitur utrarumque patres Chittaei fuerunt, unus eorum non Chivaeus fuisse potest. Quem nodum J. D. MICHAELIS in Commentat. de *Troglodytis* §. 3., in *Bibl. Or.* P. IX. p. 202, et in notis ad versionem germanicam ita solvi putat, ut pro חִוִּי legendum sit תְּרוֹגְלוֹדְיָה (cf. ad 14, 6.), quam duo haec nomina uno tantum litterae apice distent, ideoque facile commutari possint. Zibeon vero Chorita fuit, ut ex Vs. 20 — 24. patet, ut vix sit dubitandum, et h. l. Mosen eum Choritam vocare. Qua conjectura admissa hic locus superiori 26, 34. non contradicit. Quum enim Phoenices, in quibus et Chivaci et Chitthaei sunt, a mari rubro venerint, sedesque antiquissimas ad intimos ejus sinus in Arabia habuerint; non contrarium est, troglodytam in Seiritide esse, et tamen sive Chivaeum sive Chitthacum. C. B. MICHAELIS in *Diss. de nominibus muliebribus, in virilia versis* §. 21. (p. 123. *Syll. Commentatt.* a D. S. Pott edit. P. VII.) monet, gente diversum esse nostrum Zibeonem, avum uxoris Esavia, a Zibeone Troglodyta (inf. Vs. 24.), quamvis uterque Avam genuerit, filiam noster, alter filium; illum enim Zibeonem Troglodytam s. Choraëum fuisse, nostrum hic Chivaeum dici.

3. 5. Tertia Esavi uxor בְּשֵׂמֶת *aromatica*, 28, 9. מְחֻלָּה *aegra et valetudinaria* appellatur. Sunt qui putent, Esavum nomen uxoris male sonantem in melius mutasse. — 5. Tertio filiorum Oholibamac, Coracho (קָרַח), cognominis memoratur Vs. 16. inter duces ex Eliphaso Adae filio, descendentes, quem non dubium est ab eo, qui hic memoratur, diversum fuisse. אֲשֶׁר — בְּנֵעַן *Qui nati ei sunt in terra Canaan*, antequam se conferret in montana Scir, de quo mox Vs. 6. Innuitur ab auctore, Idumaicæ quidem gentis incunabula in Cananaca quaerenda esse, maxime autem illam in Sciritide esse amplificatam. Cf. C. B. MICHAELIS in *Diss. qua c. 36. Genes. Mos. de antiquissima Idumaeor. histo-*

ria etc., auctori suo non minus, quam genuino et historico sensui restituitur §. 6. in Sylloge. P. VI. p. 211.

6. אֶל-אֲרָץ וַיֵּלֶךְ Et abiit ad terram s. regionem, scil. אֲרָץ אַחֵרִי *aliam*, a Cananaea diversam. Hanc esse *montanam Seiritidem*, a Seiro Choraeo ejusque filii, ceu priseis ineolis sie appellatam, quae postea et *Idumaeae* nomen, ab Idumacis, Esavi posteris, indepta est, id clarum fit coll. Vss. 8. 9. 20. 31. Unde et Syrus pro terra definite posuit *terram Seir*. In cod. Samar. pro אֶל-אֲרָץ ex emendatione legitur מֵאֲרָץ כְּנָעַן; LXX. quoque: καὶ ἐπορεύθη Ησαὺ ἐκ τῆς γῆς Χαναάν. Additur vero, Esavum alio migrasse אֶחָיו יַעֲקֹב מִפְּנֵי a conspectu Jacobi, fratris sui, s. *propter fratrem suum*, ut ei ecederet, ut Vs. 7. dicitur. Ceterum Esavum Canaane migrasse prius quam frater e Mesopotamia in Palaestinam revertisset, ae adeo dudum ante mortem Isaaci patris, inde colligitur, quod Jacobus 32, 4. e Mahanaimis, ultra Jordanem in Peraca sitis, ad fratrem nuncios praemisisse dicitur, et 33, 14. Jacobus promittit fratri, se ad eum Seiritidem venturum esse, atque ibid. Vs. 16. Esavus eadem via, qua fratri obviam iverat, narratur in *Seiritidem reversus esse*.

7. וְלֹא יָבִיחָהּ וְגו' Nec poterat terra peregrinationum eorum, regio, in qua peregrinabantur, eos ferre, capere, propter eorum pecora, se. multa. Idem igitur his fratribus evenit, quod olim Abrahamo et Loto, 13, 5—12. Voc. אֲרָץ hic non est terra sensu latiori, i. e. Palaestina; hanc enim Patriarchae nondum proprietario tenebant jure, sed nonnisi hospites et advenae in ea erant. Quare cum emphasi dici videtur: אֲרָץ מְגוּרֵיהֶם terra, i. e. regio, in qua peregrinabantur. Scrupulus autem oboritur, quomodo dici potuerit Esavus Cananaea eessisse *propter fratrem suum*; qui tamen eo tempore in Mesopotamiis egit, et capitale odium Esavi incurrerat, coll. 27, 41. sqq. Haud improbabiler R. Mosc Ben Nachman nodum illum solvi putat, si sumamus, esse ante Jacobi reditum Esavum in terram Seir profectum explorandae illius causa, dum eam adhuc tenerent duces Choraei, relietis interim rebus magna ex parte suis in Cananaea, donec certas aliubi sedes delegisset, et tunc, cum nondum se parem illis esse videret, in campestribus Seiritidis, non in montanis, egisse, quae munitiora essent, quam ut tunc eo posset aecedere; ideo 32, 4. אֲרָץ שְׂעִיר שְׂדֵה אֱדוֹם *terram Seir, campum Edom*, et 33, 14. 16. שְׂעִיר simpliciter dici, hoc vero Cap. Vs. 8. 9. הַר שְׂעִיר *montem Seir*. Postea, cum Jacobus ad patrem rediisset, rediisse et ipsum, et tunc sane, cum terra amborum gregibus sufficere non posset, sponte sua cessisse fratri, cui a patre assignata fuisset Cananaea, et in Seiritidem rediisse, ubi pugna cum Choracis commissa, et ejus regionis montana occupaverit, expulsis Choracis ef. Deut. 2, 12.

8. 9. וַיֵּשֶׁב עֵשָׂו בְּהַר שְׂעִיר *Conseditque, habitavit Esavus in monte Seir*, dicto a Seire, de quo Vs. 20., aut, ut alii cen-

sent, ab ipso Esavo, qui erat שָׁעִיר, i. e. *villosus*. Cf. ad 14, 6. In versione Samar. atque in paraphrasi Chaldaica Jonathanis et Hierosolymitana pro שָׁעִיר ponitur גְּבֻלָּה, i. e. *montosa regio*, unde Graecis Γεβאלηνή, de qua vid. RELANDI *Palaest.* p. 82. sqq. — 9. *Haec autem sunt generationes Esavi patris Edomi*, i. e. Idumaeorum. Similis inscriptio supra Vs. 1. habetur; sed illa speciatim ad Esavi filios, haec vero ad nepotes referenda est, qui protinus recensentur usque ad Vs. 14.

10. 11. אֵלֶּפְהָ שְׂמֹרָה בְּנֵי-עֶשָׂו *Haec sunt nomina filiorum Esavi*. Singulos filios Esavi repetit, ut singulis suos liberos, Esavi nepotes, subjungat. *Eliphas* fuit Esavi primogenitus; quem sequitur *Reguel*, alter Esavi filius. Singulis filiis matres iterum addere voluit, commodioris distinctionis gratia. — 11. תִּימָן regioni nomen dedit, cujus mentio fit Jer. 49, 17. 20. Obad. 9. Ez. 25, 13. Pro tertii filii nomine, 1 Chron. 1, 36. legitur צָפֹר, quemadmodum qui infra Vs. 23. שֵׁשֶׁן idem 1 Chron. 1, 40. שָׁפִיר appellatur. Similiter urbis nomen infra V. 39. פָּעֵר, 1 Chron. 1, 50. פָּעִיר scribitur.

12. *Thimnae*, תִּמְנָע, concubinae Esavi, matris Amaleki, mentio ideo fieri videtur, ut origo Amalekitarum ostendatur, quibuscum Israelitis perpetuae erant inimicitiae. Itaque h. l. demonstrat, eos non e legitima Esavi uxore, sed ancilla, seu concubina oriundos esse. De concubinis cf. ad 22, 24. In hujus genealogiae compendio, quod 1 Chron. 1. exhibetur, תִּמְנָע inter Eliphasi filios numeratur. C. B. MICHAELIS in *Diss. de nominibus propr. sexui suo restitutis*, §. 16. in *Syll. Comentt.* P. VII. p. 113. existimat in loco 1 Chr. 1, 36. eum Eliphasi *filium* notari, qui hoc Genes. Cap. Vs. 40. et illie Vs. 51. in phylarehis Idumaeorum commemuratur. Pelliem autem Eliphasi תִּמְנָע eam demum esse, quae 1 Chr. 1, 39. memoratur. Aliis tamen et 1 Chr. 1, 36. תִּמְנָע est concubinae Esavi nomen, quod filio ex ea suscepto, Amaleko, praeponatur, ut indicetur, priores filios e domina et libera, vel, si plures fuerint, ex liberis uxoribus, susceptos (nam incertum est, ex unane, an ex pluribus quinque Eliphasi filii Vs. 11. commemorati sint editi), Amalekum autem e concubina, ut igitur matris nomen distinctionis causa filio praeponatur. Arabes Amalekum tradunt filium Laudsi, filii Semi fuisse. Cf. ad 14, 7. Additur tanquam epilogus: *hi sunt filii Adae, uxoris Esavi*, primae videlicet. *Filiis* intelliguntur hic nepotes et liberi ex ea descendentes per Eliphasum filium. Atqui Amalek non Adae, sed Thimnae filius est; verum tribuitur Adae, ut dominae, filius ancillae seu concubinae, cf. ad 30, 8. Vel respicitur in his verbis major filiorum, s. nepotum Adae pars, ut excipiendus sit Amalek. Cf. ad 35, 26.

14. Trium Esavi filiorum ex Oholibama susceptorum nulla hic soboles memoratur. „Fuisse tamen his quoque filios, Moses ipse non obscure innuit, dum *principes s. familias* eis adscribit

infra Vs. 18. Si quid conjectando assequimur, familiae trium istorum filiorum Esavi primis temporibus non tam numerosae fuisse videntur, quam Eliphasi et Rehuelis; tandem vero et ipsae in plures excreverunt ac subdivisae sunt ramos, infra demum Vs. 40. sqq. exponendos. Quae familiarum Jehuschi, Jahelami et Corachi subdivisio, quia probabiliter non prius facta est, quam regnante sequentium illorum octo regum Idumaeorum ultimo, eoque Mosi coaevo, Hadaro, Vs. 39., igitur narrationi huic de octo Idumaeorum regibus demum subjecta est. Firmare hanc conjecturam videtur, quod auctor Chronicorum (1, 1, 15.) hanc ipsam subdivisionem familiarum Esavi ex tribus hisce filiis ejus cum historia octo illorum regum, ac nominatim ultimi, ita connexuit: *Cumque moreretur Hadadus* (idem qui apud Mosen *Hadarus* appellatur), *erant principes Idumaeorum, princeps Thimna, cetera.* C. B. MICHAELIS in Diss. de antiquiss. Idumaeor. histor. §. 14. in Syll. P. VI. p. 224.

15. Enumeratis filiis et nepotibus Esavi recensentur phylarchi illis orti. אֲלֹפִים *capita familiarum*, qui *principes* quoque familiarum erant. Videntur Idumaei hac voce usi esse hoc sensu magis quam Hebraei, apud quos tamen אֲלֵף *mille*, unde אֲלֹפִים, et *familiam* significat Jud. 6, 15. 1 Sam. 23, 23. Mich. 5, 1. Hinc אֲלֹפִים et *chiliarchum* notare potest, qui alias שַׂר אֲלֵף appellatur, ut Ex. 18, 21., vel *phylarchum*, h. e. tribus majorisve familiae caput. „Observandum est porro, אֲלֹפִים, aliquando non solum *phylarchum*, sed metonymice ipsam significare *tribum* seu *familiam*, ut Zach. 9, 7. de Philistaeorum populo, ad Deum convertendo: *erit כְּאֲלֹפִים sicut phylarchus*, i. e. sicut familia major in Juda [cf. not. nostr. ad h. l.], item 12, 5. 6. Et sic vocem istam nostro loco capi, eo minus dubium esse potest, quo magis reputaveris de singulis Esavi nepotibus, nullo eorum excepto, eam dici. Atqui Esavi nepotes non omnes ac singuli duces aut phylarchi exstiterunt. Ut adeo sensus verborum אֲלֵף אֲלֹפִים בְּנֵי-עֵשָׂו hic sit: *hae sunt familiae, in quas posteri Esavi distributae sunt*, quae, ubi numero hominum creverunt, suos singulae habuerunt *phylarchos*. Plane ut Ismaëlis genealogia post enumeratos 12 ejus filios hac clauditur formula 25, 16.: *Hi sunt filii Ismaëlis, et haec nomina eorum, in vicis et castellis ipsorum, duodecim לְאֹפִים לְאֹפִים principes*, i. e. familiae majores, suos singulae habentes *principes, secundum gentes suas*. Quae verba respiciunt ad antegressam illam de Ismaele promissionem divinam, 17, 20. Hinc vero porro liquet, *principes* illos, de quibus in genealogiis tum Ismaëlis, tum Esavi sermo est, non *successivos* intelligi, quorum alii alios in regenda utraque gente exceperunt, sed *simultaneos*, h. e. qui eodem tempore suis singuli familiis praefuerint.“ C. B. MICHAELIS in Diss. ad Vs. 14. laud. §. 11. p. 218. sqq. Phylarchi cum suis tribubus, qui hoc Vs. recensentur, *Themam, Omar, Zepho* et *Kenas*, respondent filiis Eliphasi Vs. 11. enumeratis.

16. Quum phylarchi Vs. 15. 16. recensiti conveniant cum sex Eliphasi filiiis, Vs. 11. 12. memoratis, hic vero accedat Corachus, ejus supra nulla mentio facta; quaeritur, unde ille super numerum filiorum Eliphasi allatus princeps? Probabilem conjecturam affert C. B. MICHAELIS in Diss. laud. §. 13. p. 223. „I Par. I, 36. filiis Eliphasi, ex Genesi recensitis, pariter ultra numerum a Mose descriptum, adjicitur *Thimna*, non confundendus eum *Thimua*, pelliee Eliphasi. Potuit ergo fieri, ut iste *Thimna*, licet conjugatus, tamen decesserit sine liberis, omissus ideireo in Mosaica filiorum Eliphasi tabula; potuit item fieri, ut aliquis fratrum *Thimnachi*, lege leviratus (quae apud patriarchas jam obtinuit, vid. 38, 8.) viduam ejus duxerit, et ex ea in defuncti *Thimnachi* memoriam filium genuerit, *Corachum* nomine, a quo ortum duxit princeps et familia *Corach*. Alius vero, et ab hoc diversus *Corachus* est, de quo Vs. 18.“

17 — 19. Filiis Reguelis quatuor, Vs. 13. memoratis, respondent quatuor ex iis tribus oriundae, quae hoc Vs. recensentur. Generatio Esavi non nisi ad nepotes usque deducitur, quod hi generis eorum primi auctores fuerunt, familiarumque ac tribuum capita ac proceres. — 18. Esavi ex *Oholibama* filii ipsi ut tribuum capita referuntur, quum Vs. 14. iis nulli filii assignentur, ubi vid. not. — 19. אֶתְּהַ בְּנֵי-עֵשָׂו *Hi sunt filii Esavi*, i. e. ex Esavo prognati tam filii, quam nepotes.

20. Sequitur genealogia *Seiri Choraei*, qui ante *Esavum* eam regionem, quae postea *Idumaea* est vocata, tenuit. חֲרִי a quo חֲרִיתֵי *Choritae*, i. e. *troglydytae*, ab ingrediendis חֲרִים, i. e. *τρώγλοις*, *cavernis*, quas gens ista in petris excavavit. Quam sententiam, adoptatam quoque a C. B. MICHAELIS in Diss. de antiquiss. *Idumaeor. histor.* §. 15. et a filio Jo. Davide, in *Commentat. de Troglodytis* §. 2., illud confirmat, quod Hieronymus dicit ad *Obad.* Vs. 4.: *Omnis australis regio Idumaeorum de Eleutheropoli usque Petram et Ailam, in specubus habitatiunculas habet.* Cf. et libr. nostr. d. *bibl. Alterthumsk.* II. I. p. 126. 247. „Et *Choraei* quidem, quum *Schiritidem* jam olim tempore *Abrahami* tenuissent, a *Cedorlaomero* et foederatis regibus caesi erant, 14, 6., *Schirus* vero quispiam, qui stragem illam evaserat, *Choraeorum* gentem, quae ab excidio hand procul abfuerat, ἀνεζωπύθησεν, et velut ex cineribus suscitata refovit, propagavitque, ita ut *Esavi* tempore in montanis *Schiritidis* amplissimis sedibus gaudens floret. Hujus igitur *Schiris* familiam, in qua gens *Choraeorum* propagata est, describit *Moses* Vs. 20 — 30. propter *Esavum*. Hunc enim *Choraei* aliquandiu eum familia inquilinum sociumque habuerunt, donec simultatibus ortis, *Idumaei*, *Esavi* posterius, *Choraeos* debellarunt, ac regionem eorum sibi solis vindicarunt; *Deut.* 2, 5. 12. 22.“ C. B. MICHAELIS in Diss. laud. יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ *Habitatores terrae illius*, i. e. qui illam regionem ante adventum *Esavi*

ineoluerunt et posséderunt. *Seir* septem filios genuit, qui Vs. 20. 21. recensentur, quibus Vs. 22 — 28. illorum filii subjunguntur.

22. הַרְרִי hic nom. est viri propr., filii Lotanis, sine הַ arti- culi, ut ab avo, Seire, Vs. 20. distinguatur, qui הַחֲרִי *Chorita*, de nomine cognationis appellatur. וְאֶחָתָהּ לְוַסְטָן הַמִּנֶּנֶת *Soror autem Lotanis erat Thimna*. Lotanis tantum soror uterina, non ceterorum filiorum Seiri, alioquin post septem filios Seiri statim sub- junxisset וְהַמִּנֶּנֶת אֶחָתָהּ. Quum vero alias feminarum non haberi solet ratio in Hebraeorum genealogiis, hic tamen Thimna commem- oratur, quod ea concubina est usus Eliphatus, Esavi filius, Vs. 12., et ex illa natus est Amalek.

24. וְאֵיָהּ וְאֵיָהּ *Et Aja et Ana*. וְ ante prius nomen redundat, et omittitur I Chr. I, 40., ubi eadem, quae hic, repetuntur. Si- militer Latini dicunt: *et hoc et illud*. Ut autem hunc Anam ab Ana, quarto Seiri filio, Zibeonis fratre (Vs. 20.), distinguat; subjungit: בְּמִדְבָּר — הִיא *is est Ana ille, qui invenit aquas calidas s. thermas in deserto*. Hebraei quidem plerique, quos alii multi sunt sequuti, per יַמִּים mulos volunt indicari, quia Mo- ses addit: בְּרֵעֲתוֹ וְגוֹ' *Cum pasceret asinos, qui erant Zibeoni pa- tri suo*. Tunc enim commodam putant illum per occasionem asi- norum, quos pasebat, invenisse et docuisse admissuram equorum ad asinos, vel asinorum ad equas, unde muli sunt procreati. At vero nulla orientalium linguarum mulos hoc nomine vocat, ac ne etymon quidem ostendit, unde dici potuerint; nec illo tempore illis in regionibus equi erant. Cf. J. D. MICHAELIS in epimetro T. III. Jur. Mos. (*Etwas von der Geschichte der Pferdezucht in Palaestina*), p. 272. sq. Ana vero solos asinos paseuisse dicitur, unde ne casu quidem muli in grege ejus gigni potuerunt. Tacemus hic alias minoris ponderis sententias, quas in Opere nostro maj. re- censuimus. Maxime vero placet, cum HIERONYMO *aquas calidas, sive thermas intelligere*. Sic enim ille: *nonnulli putant aquas calidas juxta Punicae linguae viciniam, quae Hebraeae con- termina est, hoc vocabulo signari*. Nisi Hieronymus, soni similitu- dine deceptus, *Jemim* confuderit cum *Chemim*, הַמִּים, Arab. הַמִּים *aqua calida et fervens, thermas*. Firmatur autem Hieronymi sen- tentia Verbo arab. יַמִּים, quod in Conjug. V. significat *sese abluere*, et in II. *aegrotum lavacro utentem juvare*. Facile Ana thermas invenire potuit, quum pastor esset. Saepe enim et thermas et alias aquas medicas, ab animalibus repertas esse constat, comburenti- bus pedes, et elamantibus, sive potum refugientibus. Deinde multae illo in traetu thermas reperiuntur, ex quibus celeberrimae Callirrhoënses, ab ortu maris mortui. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* T. II. P. I. p. 217. sqq. et *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 173. sqq. P. VI. p. 250.

25. 26. וְאֵלֶיהָ בְּנֵי — עֵנָה דִשָּׁן *Hi vero sunt filii Ana: Di- schon*. Praemisso plurali בְּנֵי unicus tantum filius subjungitur,

quod frequens in genealogiis, ut 46, 23. Nec dissensus antiquiorum interpretum probat, unum alterumve nomen scribarum errore excidisse. Vulgatus vertit: *habuitque filium Dison*. Syrus vero ex filia Oholibama facit filium. Dé אֶת־לִירְבָמָה, quae hic memoratur, eadem ne fuerit, quae supra Vs. 2. inter Esavi uxores recensetur, vid. not. ad eum Vs. — 26. Recensentur filii דִּישָׁן *Dischanis*, quinti Seiri filii, qui Vs. 21. דִּישָׁן dicebatur, ut distingueretur a septimo Seiri filio ibidem memorato.

29. 30. Nunc subjungit phylarchos Choraeorum cum suis tribubus e septem Seiri filiis propagatis. — 30. לְאַחַי־פְּרִיָהָם — אֶת־הֵם *Hi sunt duces Choraei*, i. e. Choraeorum *per duces suos*, i. e. singuli. Nisi לְאַחַי־פְּרִיָהָם potius vertendum sit: *secundum tribus eorum*, cf. ad Vs. 15.

31. Sequuntur jam אֲדוֹמִים — הַמְּלָכִים *reges, qui regnarunt in terra Edom*, octo numero (usque ad Vs. 39.), quorum alii aliis successerunt, יִשְׂרָאֵל — לְפָנָי *antequam regnaret rex Israelitis*. Hic vero gemina oritur difficultas. Una est, quomodo, si Moses hujus pericopae auctor sit, scribere is potuerit: *antequam imperaret rex Israelitis*? Quippe quae verba aevi posterioris auctori magis, quam Mosi, convenire videntur. Altera, quomodo Moses sua aetate in texenda historia Idumaica primo integram 14 *phylarchorum Idumaeorum* consecutionem, deinde 8 *Regum*, sibi invicem succedentium, ordinem, tum vero rursus (Vs. 40 — 43.) 11 *phylarchorum*, qui rebus Idumaeorum post reges praefuerunt, concatenatam scribere potnerit seriem? Vix enim fieri potuisse credibile est, ut ab Esavi excessu usque ad id tempus, quo Moses scripsit, quod inter et illum non multo plus quam duorum seculorum intervallum fuerit, Idumaea tot Duces, post Duces vero Reges, iterumque post Reges Duces habuerit. Quae quidem plures et antiquiores et recentiores Interpret. moverunt, ut hanc περιουχην ab aliquo, qui postquam regnari coeperant Israelitae vixit, insertam esse statuerent. Qui vero Mosi illam vindicare statuerunt, varii varias istas difficultates tollendi rationes excogitarunt, quas diligenter recensuit examinavitque C. B. MICHAELIS *de antiquiss. Idumaeor. histor.* §. 12. sqq. in *Syll.* P. VI. p. 242. sqq. Atque is quidem, rejectis iis, quae minus solide ad illos nodos solvendos allata sunt, primum, verba illa: *antequam imperaret rex Israelitis*, nihil obstare observat, quo minus a Mose sint scripta, quum non ipse solum, verum etiam Israelitae omnes, qui promissa divina, Abrahamo, Isaaco atque Jacobo facta, fando acceperunt, persuasissimum habuisse credibile sit, fore ut Israelitis aliquando reges sint imperaturi; vid. 17, 5. 26, 3. 35, 11. Qua persuasione motum et legem regiam Deut. 28, 36. deportationem regis futuri praenunciasset. Praeterea quum verba יִשְׂרָאֵל — לְפָנָי et de futuro et de praesenti tempore recte capi possint h. s.: *priusquam regnatus est, s. antequam regnat rex Israelitis* (*ehe noch zur Zeit*

ein König über die Israeliten herrschet), quemadmodum eadem loquendi formula usus Christus Luc. 22, 15. *Admodum*, inquit, *concupivi hocce pascha comedere vobiscum* πρὸ τοῦ με πάθειν, *priusquam patiar* (vid. et Joa. 13, 19. Act. 23, 15.); nihil habere haec verba, quod Mosen ab eorum serptione excludat. Alterum quod attinet, quo minus hanc περιολήν a Mose consignatam posse judicant, quod series ducum regumque Idumaeorum hic descripta, multo sit amplior, quam quod intra angustum 238 annorum spatium tot duces et reges, atque post eos iterum duces sibi invicem succedere potuerint; Michaelis respondet primum, sine ratione idonea sumi, apud gentem Idumaeorum tres mutati regiminis formas sese invicem exceperisse, atque duces illos, tam qui reges Idumaeos antecesserunt, quam qui sequuti sunt illos, eo ordine, quo enumeratur a Mose, alios aliis successisse. De מַלְכֵי אֱדוּמָא dictum est ad Vs. 15. Illos autem Phylarchos una eum regibus Idumaeorum eodem tempore Mosis aetate exstitisse, patet e loeis Num. 20, 14. Ex. 15, 15. invicem collatis. Priori enim dicitur, misisse Mosen e Cadesch nuntios ad *regem* Idumaeorum, hoc vero, consternatum iri *duces* Idumaeorum, nempe eum suis tribubus, quibus illi phylarchi praeerant. Praeterea ad recte formandum de hoc regnum Idumaeorum catalogo iudicium haud parum juvabit observare, illos non sibi successisse per ordinem successionis filiorum in patrum locum, ut fere apud Judaeos et Israelitas, sed vel electione, vel vi, ut quisque occupare et invadere regnum potuit. Nullus enim inter octo, qui hic recensentur, reges deprehenditur, qui filium habuerit in regno successorem, sed omnes ae singuli, ut natali solo, sic familia erant diversi. Neque peregrinos a consequendo in gentem suam imperio Idumaeos exclusisse, colligitur ex urbibus ae regionibus in tabula illorum regum commemoratis; etenim non regias eas, sed natales ae patrias fuisse, eo est certius, quo incredibilius est, octo reges sibi invicem continuo succedentes omnes ae singulos voluisse novas regni sedes eligere. Erant autem patriae horum regum urbes partim incerti situs, partim vero certi. Nam de Dinhaba (Vs. 32.), Avitha (Vs. 35.), Masreca (Vs. 36.), Pahu (Vs. 39.), ignoramus, num intra, an extra Idumaeam quaerendae sint; Themanitarum contra regio (Vs. 34.) fuit tractus Idumaeae, ejus metropolis erat Bozra, coll. Jer. 49, 7. 26. Jes. 63, 1; ac Reehobotha, Idumaeorum regum penultimi urbs natalis, ad Euphratem (Vs. 37.) extra Idumaeam procul dubio sita fuit. Inde autem, quod regnum Idumaeorum hic descriptum et alienigenas admisit, et tale fuit, in quo reges non haereditario jure sibi invicem succedebant, porro sequitur, oportere id fuisse priscum illud et ad Mosis usque tempora deductum, non vero recentius illud, Davidi ae Salomoni coevum, utpote quod haereditarium certaeque inter Edomitas familiae adstrictum fuit, uti clarissime patet e I Reg. 11, 14. 2 Reg. 3, 27. Simul facilius hinc evadit conciliatio tot regum Idumaeorum cum illo temporis spatio, quod ab

Esavi excessu ad mortem usque Mosis effluxit, nam intra duorum seculorum spatium potuisse octo reges imperium tenere, nemini incredibile videbitur. Ad probandam *γνησιότητα* hujus de Idumaeorum regibus perieopae Michaelis denique et illud facere ait, quod, uti antea est observatum, tum cum Moses scripsit, Edomitibus fuerunt et reges et duces. Hanc patris sui interpretationem etiam sequutus est J. D. MICHAELIS in *Einleit. in d. Schr. des alt. Bund.* P. I. p. 161.

32 — 34. דְּנַהְבָּה LXX. Δενναβά. Hieronymus ad h. l.: *Et est usque hodie villa Dennaba in octavo milliario Areopoleos, pergentibus Arnonem, et altera Dennaba super montem Phogor, in septimo lapide Esbus.* — 33. Fuerunt non pauci e veteribus, qui יֹבָב Jobabum et Jobum eundem esse putarent; id quod non solum historicus, sed etiam grammaticus error est, ut ostendit DEYLING in *Observatt. SS.* P. I. p. 59. sqq. Cf. J. D. MICHAELIS *Einleit.* P. I. p. 20. בְּצֶרֶה tanquam Idumaeae urbs memoratur et Jes. 36, 6. 63, 1. Amos 1, 12. Alia, Moabitica, est cujus mentio fit Jer. 48, 26. Plura de hac urbe vid. in *der bibl. Alterthumsk.* H. II. p. 23. sqq. — 34. אֶרֶץ תְּהִימָנִי Terra Themanitae, s. Themanitarum, a Themane Esavi nepote, Vs. 11. (nisi forsan australem terram significat, ut Zaeh. 6, 6., a תְּיִמָן ad dextram, i. e. meridiem sita regio), urbs et regio Idumaeae erat, vid. Jer. 49, 7. 20. Ez. 25, 13. Obad. Vs. 9.

35. 37. Hadadum insignit victoria, tum celebri, quam de Midianitis retulit in agro Moabitico, forsan quod Moabitis latum suppetias, venerant. Midianitae erant Arabiae populus, a Midiane, filio Abrahami e Ketura, originem repetens, Ex. 3, 1. 18, 5. Vicini erant Moabitis, Amoritis et Amalekitis, Jud. 6, 7. sqq. — 37. רַחֲבֹתַי תְּנַהֵר Rechoboth fluminis, i. e. ad Euphratem, quem Hebraei נַחַר' עִסְוֹנָה fluvium vocant; unde et Onkelos posuit: *quae ad Euphratem.* Ita haec urbs vocabatur, ut *Rechoboth Ir*, 10, 11., distingueretur. Sita autem erat, quae hic nominatur Rechoboth, ad Euphratis brachium, Said dictum, tribus a Circesio parasangis. Vicus erat tempore Abulfedae. Arabes hanc urbem *Rahabah* vocant. Cf. *Alterthumsk.* T. I. P. II. p. 270.

39. הָדָר Hadar, qui 1 Chron. 1, 50. *Hadad* vocatur, uti et hic in cod. Sam., Mosis adhuc temporibus regnasse videtur; hinc ejus mortis nulla mentio fit. Fuerit igitur idem ad quem Moses legatos misit, Num. 15, 14. Additur et nomen uxoris ejus: וְיָשָׁם — מִי זָהָב, in quibus verbis מִי זָהָב sitne virile nomen, an vero muliebre, interpretes dissentiunt. LXX. Θυγάτηρ Ματρεδι, υἱοῦ Ματζωάβ. Syrus: *filia Matredi, filii Mezahab;* quomodo *Matred* pater fuisset Mehetabelis et filius Mezahabi. Pro nomine patris Mehetabelis voc. מִזְרֵד acceperunt etiam paraphrastae Chaldaei, Pseudo-Jonathan et Hierosolymitanus, sed ita, ut appositionem מִי זָהָב בְּתָא non in Genit. verterint *filiae Mezahabi*, ut

ad propinquius nomen Matred pertineret, sed in Nominat. *filia Mezahabi*, quasi ad remotius Mehetabel referretur. Quibus tamen interpretationibus adversatur recepta omnium, Codd. Hebr. lectio, secundum quam *Matred* non בֶּן *filius*, sed בַּת מֵי זָהָב *filia Mezahabi* appellatur. Probabiliter igitur *Matred* pro nom. muliebri est accipiendum. Eadem ejusdem nominis ratio 1 Paral. I, 50., ubi recte Vulgatus: *Et appellata est uxor ejus Meetabel, filia Matred, filiae Mezaab*; pariterque Lutherus et hic et in Genesi: *und sein Weib hiess Mehetabeel, eine Tochter Matred, die Mezahab Tochter war*. Plura vid. in C. B. MICHAELIS Diss. de nominibus propriis sexui suo restitutis §. 18., in *Sylloge* P. VII. p. 116. sqq. Quod autem hic praeter morem uxoris Hadari fit mentio, Hebraei conjeetant idéo factum, quod per eam cveetus sit ad regnum, vel quod claris orta esset natalibus; vel certe quia ipsius genus omittitur, locq ejus uxor memoratur, quae ex opulentis parentibus orta esset.

40. Quod Vs. 40 — 42. iterum אֶלְפָרִים *phylarchi* Idumaeorum recensentur, ut Vs. 15 — 19., alii alias afferunt rationes. Quas recensuit et refutavit C. B. MICHAELIS *antiquiss. Idumaeor. histor.* §. 27. et 14., in *Sylloge Commentt.* P. 253. et 224. Ipse vero satis probabiliter conjeit, „exponi Vs. 40 — 42. posteros trium istorum Esavi ex Oholibama filiorum, *Jehuschi, Jahelami, et Corachi* (Vs. 5. 14.), quibus quidem nulla, disertis saltem verbis ae nominatim, tribuitur soboles; fuisse tamen his quoque filios, Moses ipse non obscure innuit, dum *principes* s. *familias* (אֶלְפָרִים) iis adscribit. Quod vero eorum soboles Vs. 14. non commemoratur nominatim, causa videtur fuisse haec, quod familiae trium istorum filiorum Esavi primis temporibus non tam numerosae fuerint, quam Eliphasi et Rehuelis; tandem vero et ipsae in plures exereverunt ae subdivisae sunt ramos, qui Vs. 40 — 42. recensentur. Quae familiarum *Jehuschi, Jahelami et Corachi* subdivisio, quia probabiliter non prius facta est, quam regnante sequentium illorum octo regum Idumaeorum ultimo, coque Mosi coaevo, *Hadaro*, Vs. 39., igitur narrationi huic de octo Idumaeorum regibus demum subjecta est. Firmare hanc conjecturam videtur, quod auctor Chronicorum hanc ipsam subdivisionem familiarum Esavi ex tribus hisce filiis ejus, cum historia octo illorum regum, ae nominatim ultimi, ita 1 Paral. I, 51. connexuit: *Cumque moreretur Hadadus, erant principes Idumaeorum, princeps Thimna, cetera.* Clericus haec putat ex alio catalogo petita, in quo ex qua Esavi uxorum hi essent oriundi, non habebatur. Ceterum הַמָּנֵעַ hoc Vs. et אֶתְלִיבָמָה Vs. 41. vix dubium est esse virorum nomina, non mulierum, uti Vs. 2. 5. 22., quum eadem nomina passim et viris et feminis tribui viderimus.

43. Pro לְמִשְׁבְּתָם *juxta habitationes suas* in cod. Samar. לְמִשְׁפַּתוֹרָהֶם *pro familiis eorum*. בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם *In terra possessio-*

nis eorum, i. e. quam propriam et perpetuam habebant, non instar peregrinorum incolabant, ut Cananaeam Israelis posterius per aliquot aetates.

IX.

Reliqua Jacobi vita, una cum iis, quae filiis, Josepho potissimum, evenerunt, usque ad Jacobi et Josephi mortem.

Cap. 37 — 50.

1. *Josephus, a patre fratribus praelatus, somniis invidiam fratrum sibi creat, et ab iis venundatur in Aegyptum abducendus. Cap. 37.*

Cap. 37, 1. Epigraphe hujus, quae ad finem usque libri decurrit, pericopae Vs. denum proximo legitur. Iam vero commodum ad persequendam Jacobi et filiorum historiam transitum facturus, filiumque 35, 27. abruptam resumitur, post παρόνθισιν c. 36. insertam pergit: *וַיֵּשֶׁב בְּגֵר* *Habitavit igitur Jacobus, uti supra dictum est, in terra commorationis patris ejus, in terra, inquam, Canaan.*

2. *אֵלֶּה הַלְדוֹת יַעֲקֹב*. Mirum videri potest, hanc epigraphen *Jacobi* historiam promittere, quum tamen postrema haec libri pars in *Josephi* potissimum fati enarrandis versetur. Sed observamus hunc nestri scriptoris morem, ut nominis commemorata patris morte, narrationi continuandae novam epigraphen praemittat, quae filii nomen gerat, etiamsi de eo antea jam plura retulisset; cf. 25, 12. 19. (et not. ad h. Vs.) coll. Vs. 10. 11. et 36, 1. coll. 35, 29. *וַיִּפְּחֵם עִמָּם — הָיָה* *Erat pascens cum fratribus suis oves.* *רָעָה* hic (ut I Sam. 16, 11. 17, 34.) insolentius per ב construitur. Postquam Josephum 17 annos natum dixit, addit: *וְהָיָה נֶעֱר* *eratque puer*, i. e. adolescens, juvenis, ut Jerem. 1, 6., ut intelligat lector, cum in iis, quae sequuntur plane innocuum puerum se gessisse, quia non studuit callide sibi fratres infensos conciliare, aut dissimulare quidquam apud illos eorum, quae illi nocere postea. *וְהָיָה בְּיָדָם — וְהָיָה* *cum filiis Bilhae filiisque Zilpae*, ancillarum Rachelae et Leae, quibus, ut filiis ancillarum, gregis custodia a patre commissa erat. Bilha praeterea, jam tanquam mater erat Josepho, mortua ejus matre Rachel. *וַיִּבְרָא וְגַר* *Detulit autem Josephus patri malos de illis rumores.* LXX. *Κατήνεγκαν δὲ Ἰωσήφ ψόγον πονηρὸν*, quasi fratres Josephum apud patrem detulerint, ut ipsum in invidiam inducerent. Sed notat Diodorus in Catenis a Montefalconio in Hexaplis ad h. l. excitatus: *Ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος ἀντὶ τοῦ κατήνεγκαν, κατήνεγκαν ἔχουσι· τουτέστιν, ὁ Ἰωσήφ διέβαλε τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ εὐτάκτους ὄντας· ὅθεν καὶ ἐμισήθη παρ' αὐτῶν.* Ita et veteres reliqui omnes. Quam autem ob causam male audiverint fratres Josephi, non dicitur. Sed *דָּבָר רָע* *rumor est, s. fama*, et semper in malam partem sumitur.

3. 4. כִּי-בֶן-זְקֵנִים הָיָא לוֹ Quod filius senectutis esset ei; quod ipsi in senectute natus esset. Aliam, nec improbabilem rationem addit *Joseph. Antiqq.* 2, 2. 1. Ἰώσηπον ἐκ Ῥαχίλας πεπαιδοποιημένος Ἰακώβος, διὰ τε τὴν τοῦ σώματος εὐγένειαν, καὶ διὰ ψυχῆς ἀρετήν. לֹא עָשָׂה לוֹ Et fecit ei, i. e. fieri ei curavit factamque dedit כְּתֹנֶת פְּסִים tunicam versicolore, uti plerique, LXX. sequuti, qui χιτῶνα ποικίλον reddidere, interpretantur. Ratio interpretationis videtur, quod כְּסַ Chaldaice particulam notat, unde כְּתֹנֶת פְּסִים, s., uti habet Ōnkelos, כְּתֹנֶת דְּפְסִי proprie esset tunica particularum, i. e. ex variis particulis versicoloribus consuta. Cui sententiae tamen N. G. SCHROEDERUS de vestitu mulier. *Hebraear.* p. 245. ideo se subscribere posse negat, quod quum 2Sam. 13, 18. Thamar, Davidis filia, כְּתֹנֶת פְּסִים induta dicatur, nullo modo probabile sit, filiam regis tunicam e consarcinatis panniculis constantem gestasse, et ea quidem aetate, qua ars plumandi, variosque colores et figuras intexendi, aut aeu pingendi, jam diu fuerat notissima. Putat igitur, tunicam vocari פְּסִים ideo, quod limbos, vel segmenta quaedam, inferiori orae, forte et aperturac circa collum, et extremitati manicarum, haberet adsuta. Quam sententiam jam antea commendarat Jo. BRAUNIUS de Vestitu Sacerdot. *Hebraeor.* p. 314. edit. scē. Uterque pro ea facere observat interpretes Chaldaeos, Jonathanem et Hierosolymitanum, qui כְּתֹנֶת פְּסִים per פְּרָגוֹד מְצֻנָּר paragaudam figuris pictam exposuerunt. Nomen paragauda, apud scriptores historiae Augustae saepius obvium, designabat, pronunciante Salmasio ad Vopisci Aurelianum Cap. 15., vestem pannis et institis versicoloribus praetextam; quibus mox haec addit: Lora igitur illa, vel paragaudae sunt segmenta, vel fasciae, vel vittae vestibis adsuta. Graeci dicunt χιτῶνα παραγώδαν. Hieronymus in *Quaestt.* ad h. l.: 5, Pro varia tunica Aquila interpretatus est ἀστρογάλειον, i. e. tunicam talarem, Symmachus χειριδωτόν, tunicam manicatam, sive quod ad talos usque descenderet, et manibus artificis mira esset varietate distincta, sive quod haberet manicas; antiqui enim magis colobis [tunicis sive manicis] utebantur.“ Sic et 2Sam. 13, 18. כְּתֹנֶת פְּסִים LXX. et Aquila χιτῶνα καρπωτόν tunicam manicatam reddunt. Alias veterum interpretationes vid. in *Commentar.* nostro majori. De nom. כְּתֹנֶת (unde Graec. χιτῶν) tunicam interiorem indicante, docte disputavit HARTMANN die Hebräerin am Putztische P. III. p. 192. sqq. et de כְּתֹנֶת פְּסִים p. 280. sqq. — 4. וְלֹא יָכֹלּוּ דַבְּרוּ לְשָׁלָם Et non poterant eum alloqui pacifice. Verbis durioribus eum alloquebantur, quibus odii sui adversus eum indicia ederent.

10. 11. 14. הֲבֵנָה — אֲרָצָה Num ego et mater et fratres te humi supplices veneremur? Sub nomine matris Bilha intelligitur, quae Rachelae loco Josephum nutrit et eduxit, cf. ad Vs. 2. — 11. שָׁמַר אֶת-הַדְּבָר Verbum observabat, i. e. rem memoria custodiebat, animo mandabat, διατηρεῖν. ἐν τῇ καρδίᾳ, Luc. 2, 51. —

14. רָאָה — הַבְּצֹאן *Vide pacem fratrum tuorum et pacem gregis*, i. e. vide an satis reete omnia apud eos se habeant. Bene LXX. ἴδε εἰ ὑγιαίνουσι; Volunt nonnulli, anxium fuisse Jacobum de filiis in Sichemensi agro paseentibus, propter caedem, quam in ea regione commiserant. Vid. c. 34. De הַבְּצֹאן cf. ad 23, 2. *Alterthumsk.* T. II. P. II. p. 157.

17. 19. דוֹתָן *Dothan* locus fuit haud procul a Sichemo. Hieronymus: *Usque hodie in duodecimo a Sebaste (Samaría) milliario, contra Aquilonis plagam ostenditur.* Tria igitur circiter milliaria germ. procul a Samaria sita erat, ea in regione, ubi magna planities a Jordane usque ad mare mediterraneum, vallis Jesreelis dieta, Palaestinam dividit. — 19. בַּעַל הַתְּלִמּוֹת הַתְּקָה *Dominus somniorum iste*, i. e. insomniator, ἐνυπνιαστής. בַּעַל *possessor*, in genere notat eum, qui re aliqua praeditus est et valet. Unde בַּעַל הַתְּלִמּוֹת, cui somnia obveniunt, qui crebra habet somnia. הַתְּקָה *iste*; per contemptum.

20 — 22. וְנִשְׁלַכְתָּהּ בְּאֶחָד הַבְּרוֹת *Projiciamus eum in unam ex cisternis.* De eisternis cf. ad 21, 19. Pluvia diu deficiente ejusmodi cisterna aquis vacua fit, Vs. 24. Homo autem in ejusmodi eisternam vaenam dejectus et auxilio humano carens, misere interire debet. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 176. — 21. וַיַּצִּילֵהוּ מִיָּדֵיהֶם *Liberavit eum a manu illorum*, consilia dedit ad liberationem fratris spectantia. לֹא נִכְנֹף נַפְשׁ *Ne percutiamus cum anima*, ita ut exeat ejus anima. — 22. בְּמִדְבָּר *In deserto.* Ita fortasse vocabatur sterilis regio in parte vallis Jesreelis meridionali, quae, quum agriculturae apta non esset, a Nomadibus peragrabatur.

25. אֶרֶתְהָ וְשִׁמְעֵאלִים *Catervam Ismaelitarum simul iter facientium*, ab אֶרֶת *iter fecit.* Arabibus a קָרָא pro קָרָו *peragrat* regionem קִירוֹאֵן est *cohors hominum simul iter facientium*, unde Persae כְּרוּאֵן *carvan (caravana)* fecerunt. Συροδίαν vocavit Lucas 2, 44. בָּאָה מִגִּלְעָד *e Gileaditide venientem*, i. e. ea via, quae Gileaditide venientibus calcari solebat. De גִּלְעָד cf. ad 31, 21. Illa mercatorum caterva ex Arabia veniens haud procul a laeu Tiberiados Jordanem transierat, et per vallem Jesreelis pergebat occidentem versus ad mare mediterraneum. Hae via attingebat Dothanam, et deinde juxta littus maris mediterranei in Aegyptum proficisebatur ita, ut Hebron ad sinistram esset. Quid per נִכְאָה significetur dissentiunt interpretes. LXX. θυμιάματα, Aquila στυγάα, Onkelos aliique *ceram*, Syrus *resinam* verterunt; Jarehi *omnes collectiones plurium aromatum*; Vulgatus, *aromata.* BOCHARTUS (*Hieroz.* T. III. p. 399. edit. Lips.) aliique *storacem* esse putant. LUDOV. DE DIEU in *Critica Sacra*, p. 20. נִכְאָה putat esse i. q. Arabum נִכְיִת, quo nomine omnia dentifricia designantur, quae in quotidiano usu sunt apud Arabes, et inter ea maxime aestimantur aromata quaedam, quibus non tantum dentes mundantur, sed praecipue fragrantia halitui oris conciliatur. Ge-

senio in Lex. נכאה est i. q. Arabibus נכאה i. q. נכעה *gummi tragacanthi*. Incertum, sitne נכאה i. q. נכה, 2 Reg. 20, 13. Jes. 39, 2. (ubi cf. not.) Similis dissensus est circa vocem צרי. LXX. ῥητινη, *resina*, quos plerique antiquiorum et recentiorum interpretum sequuntur. Arabs uterque *theriacam* reddit. Sed videtur potius צרי esse *opobalsamum*. Apud Arabes enim צרי est *fluxit, manavit*, inde צרר est *lacryma arboris, succus ex arboribus manans*, item *opobalsamum*, ex balsami planta manans. Notum est hodie sub nomine *balsami Meccani*. Arabia enim balsami solum est nativum, et inprimis prope Meccam et Medinam et in regione Jemen in montibus, in planis, cultis et incultis locis, innumerae balsami plantae sponte nascuntur, teste Niebuhrio, *Beschreib. v. Arab.* p. 145. Conferri quoque possunt Strabo, L. 16. sub finem, p. 778. ed. Casaub. p. 1124. ed. Aluel., Diodorus Siculus Lib. 2. p. 132. ed. Rhodom. et WARNEKROS *Comment. de fertilit. Palaest. in Repertor. f. bibl. u. morgenl. Literat.* P. XV. p. 227. sqq. לט stacten, i. e. myrrham, reddunt LXX. et Vulgatus. Arabs uterque *castaneam*, et Syrus *terebinthum* vertit. Sed potior videtur eorum sententia, qui *ladanum* intelligunt, dictum a frutice ex cysti generibus, nomine *Ledum* (Onkelos: לטום), quae verno tempore pingue quiddam et roscidum contrahunt, quod, quum hujus fruticis frontibus pascantur caprae hircique, eorum barbibus adhaerescit, indeque depexum colatur, cogiturque in offas. Herodotus 3, 112. *At ledanum (quod Arabes ladanum vocant) etiam cinnamomo mirabilius comparatur: quippe quod in graveolentissimo loco nascens, tamen fragrantissime olet. In barbibus hircorum invenitur innatum, veluti mucor ligni, cum ad conficienda multifaria unguenta utile, tum praecipue ad suffitionem, qua Arabes utuntur.* Cf. et Plinium *Hist. Nat.* 12, 37. Plura vid. in CELSI *Hierobot.* P. I. p. 280. sqq. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 202. sq.

28 — 30. Ismaelitas nunc מדיאניט *Midianitas* nominat. Distinguuntur Ismaelitae et Midianitae ut genus et species ejusdem nationis, veluti si Gallos et Lugduncenses diceres. Aliis quoque in locis Ismaelitae et Midianitae promiseue dicuntur, e. c. Jud. 8, 22. 24. 26. Erant enim Ismaelitae numerosissimi ac potentissimi Abrahami in Arabia posterii; hinc eorum nomen omnibus Arabiae gentibus, quae ab Abrahamo originem ducunt, haesit, atque etiamnum omnes Arabes se Ismaelis posteros esse profitentur. — וַיִּמְכְּרוּ אֶת-יוֹסֵף בְּסָקָה *Et vendiderunt Josephum Ismaelitis viginti siclis argenti.* Ante בְּסָקָה subaud. שֶׁקֶל, quod haud raro omittitur, ut, 20, 16.; cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 700. LXX. pro *argenteis* ponunt *aureos*, ideo forsitan, quod argentei sicli nimis vile pretium iis videretur. Nam si a bove cornupeta occisus esset servus, bovis dominus pro occiso servo triginta siclos, sive argenteos, solvere lege jubebatur, Ex. 21, 32. — 29. וַיָּשָׁב רְאוּבֵן אֶל-הַבֹּר *Rediitque Ruben ad cisternam*; unde intelligimus, cum venditioni non interfuisse. Noctu,

insciis fratribus, ad puteum rediisse videtur, Josephum servare secum statuens. — 30. **וְהַיָּלֵד אֵינֶנּוּ** *Puer non est*, mortuus est. Phrasis profanis scriptoribus etiam usitata, *mortem* denotans. Sic Sophocles mortuos *οὐκ ἔτ' ὄντας* appellat. **וְאַנִי אָנֹכָה אֶנְי-בָא** *Ego vero quo ego vado? quo me vertam?* Nam pater eum a me requireret, quod sim primogenitus, et mihi praecipue ejus custodiendi cura incumberet.

34. **וַיִּשֶׂם שַׁק בְּמִתְחַוֵּי** *Saccumque imposuit lumbis*, i. e. vestitum lugubrem, sacco similem, induit. Quod luctus indicium fuit; cf. 2Sam. 3, 31. 1Reg. 21, 27. al. Luxit Jacobus Josephum **יָמִים רַבִּים** *dies multos*, i. e. diutius quam solebant lugeri mortui, donec eum vivere intellexit et coram vidit, id vero est 22 aut 23 annis, ut observant Hebraei: nam 17 annos natus venditus est Josephus (Vs. 2.), anno aetatis 30. est eVectus ad regni praefecturam (41, 46.); a 17. usque ad 30. sunt 12 aut 13, si annum 18. numeres; sequuntur 7 anni abundantiae et duo famis, nam secundo anno famis descendit Jacobus in Aegyptum; 9 cum 12 aut 13 faciunt 22 aut 23.

35. **וַיִּקְמוּ — לְנַחֲמוֹ** *Surrexerunt autem omnes ejus filii et omnes filiae ejus ad consolandum eum*. At in superioribus filiae Jacobi nonnisi unius, Dinae, facta est mentio. Verum potuit Jacobus et alias filias genuisse, etsi non commemorentur, quum feminarum in genealogiis raro mentio fieri solet (cf. et ad 36, 39.). Aut *filiarum* nomine Jacobi neptes et nurus comprehenduntur, uti Ruth. 1, 11 — 13., et nostro loquendi more. **וַיֹּאמֶר — שְׂאֵלָה** *Dixitque: descendam ad filium meum lugens in sepulchrum*. Particula **כִּי** hic mere est inchoativa, uti haud raro praemitti solet, cum verba alicujus inducuntur, plane ut Graecorum *ὄτι*, vid. Jos. 2, 24. Ruth. 1, 10. 1Sam. 10, 19. **שְׂאֵל** non tantum *sepulchrum*, verum et *ὄρη*, *orcum*, locum, ubi mortui, umbrarum instar, degunt, designare constat. Vid. C. F. AMMON, V. S. V., in Commentat. über das Todtenreich der Hebräer, quae exstat in *den Memorabilien* ab H. C. G. Paulo editis P. IV. Pro **אֶל-בְּנִי** in cod. Sam. est **עַל בְּנִי** *propter filium meum* lugens descendam in orcum. Quomodo etiam veterum nonnulli verterunt. Sane quidem **אֶל** interdum pro **עַל** ponitur (1Reg. 14, 5.); h. l. tamen non est opus propriam et frequentiore significationem illius Particulae rejicere. Apte enim potuit Jacobus optare, *ad filium* descendere, aut expecere cum ipso commune sepulchrum; et phrasis *descendere ad aliquem in orcum* nil aliud vult, nisi hoc: mortuis associari, idemque valet, quod *congregatus est* **אֶל-עַמְּרֵי** *ad populos suos*, 25, 8. 17. Recte LXX. *Καταβήσομαι πρὸς τὸν υἱὸν μου περθεῶν εἰς ὄδου*.

36. **מְדִינִים** *Medianitae* hic appellantur, qui Vs. 28. *Ismaelitae* et *Midianitae* vocabantur, haud dubie a *Medano*, filio Abrahami ex Keturā, fratre Midianis, 25, 2. Hinc orti populi ergo

licet vicini esse potuerint, tamen diversi omnino fuerunt. Sed hic simul convenisse et societatem iniisse videntur in negotiatione. Intempestivae emendationi tribuendum, quod in Sam. cod. et hic נִכְרָו אֶת־וְכִכְרוּ לְמִצְרַיִם legitur, ad quem accedunt LXX. aliique. נִכְרָו אֶת־וְכִכְרוּ *Vendiderunt eum ad Aegyptum*, sc. delatum. Vulgatus: *in Aegypto*, uti אֶל pro ב passim legitur, veluti 6, 6. Thren. 2, 12. Nomen פּוֹטִיפָר in veteri sermone Aegyptio, cuius reliquiae in libris Copticis servatae, significare *patrem regis*, a ΠΙΩΤ *pater*, et ΦΟΥΡΟ, vel, dialecto Sahidica, ΦαΡΡΟ, *rex*, observavit A. PFEIFFER in *Dubiis vexatt.* ad h. l., in *Opp. philologg.* T. I. p. 90. Qualem dignitatem tenuerit Potiphar, indicant verba, quae sequuntur. כְּרִיס פְּרַעָה *eunuchus Pharaonis*. At-39, 7. sqq. uxorem habuisse legitur. Sed scito, כְּרִיסִים quidem initio *spadones* dictos fuisse, qui custodiendis gynaceis regiis adhiberentur, tandem autem factum esse, ut illo nomine in universum quicumque ministri et cubicularii regii sint designati. Et temporibus multo serioribus apud Byzantinos imperatores in cunuchorum manibus omnia fere regni negotia posita erant, unde Patricii, sive patres principum audiebant; vid. Suidam s. v. Πατρικίος. Recte Onkelos vertit: *principi s. magnati Pharaonis*, et Saadias: *ministro Pharaonis*. שֵׁר הַטְּבָחִים a rad. (Aethiop.) טָבַח, verbo et Hebraeis usitato, cum זָבַח *mactare* cognato. Quum vero טָבַח Hebraeis speciatim usurpetur de pecudibus, quae ut coquantur vel assentur, mactantur, unde Arabibus טבח *coquere et assare*, et hinc טבאך *coquus*; fuerunt, qui שֵׁר הַטְּבָחִים *principem*, praefectum *coquorum* interpretarentur. LXX. ἀρχιμαγειρός, quam vocem Phavorinus ἑφύραον τῆς βασιλικῆς τραπέζης notare ait. Verum recte Hieronymus: *In plerisque locis archimagiros, i. e. coquorum principes, pro magistro exercitus scriptura commemorat*; et Augustinus: *praepositus militiae, cui potestas occidendi* (coll. Jer. 52, 15. 30.). Onkelos: *princeps interfectorum*, et Jonathan: *princeps spiculatorum*, ξυστοφόρων, quod ipsum nomen est custodum corporis regii, quibus etiam sonites tradebantur occidendi. Syrus: *princeps satellitum*. Arabs uterque: *praefectus ξυστοφόροις*. - Apud Persas hodiernum ad magistrum equitum regionum et puniendorum custodia et supplicium exsequendum pertinet. Plura vid. in J. D. MICHAELIS *Jur. Mos.* P. V. p. 232. et cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. III. p. 181. P. IV. p. 351.

2 *Connubia Judae et ejus filiorum. Horum mors, et Judae inscii cum nuru concubitus, ex quo gemellos parit. Cap. 38.*

Cap. 38, 1. וַיְהִי בַיּוֹם הַהוּא *Factum autem est illo tempore*. Initia hujus historiae referenda videntur ad primos annos reditus Jacobi ex Mesopotamia (33, 17.). Nam ex quo venditus fuit Josephus, usque ad Jacobi descensum in Aegyptum, tantum 22 aut 23 anni intercesserunt. Quod temporis intervallum brevius

est, quam ut Juda tres filios gignere, eos in matrimonium dare, atque ex nuru sua iterum duos filios tollere potuisset, quorum alter, Pherezus, eum Aegyptum ingrederentur, etiam duos filios habebat, 46, 8. 12. Nee est infrequens, ut voces *tunc, in illis diebus, illo tempore*, ad tempus aliquo ante intervallo praeterlapsum, aut post futurum designandum adhibeantur. Verum circa tempus illud, quo venditus est Josephus, contigit incestum Judae eum nuru; quod quum Moses narrare instituisset, oportuit altius repeti. Quamobrem et totum Judae conjugium, et proles ex eo suscepta, fuit exponenda. נִירַר יְהוּדָה מֵאֵת אֶחָיו *Descendit Juda a fratribus suis*, i. e. austrum versus profectus est. Antiquissimis saeculis, veluti consensu quodam gentium, regiones boreales australibus editiores sunt habitae. Cf. *die bibl. Alterthumsk.* T. I. P. I. p. 140. H. l. Juda descendisse et eam ob causam diei potest, quod *Adullam* (nom. gentile ab urbe יַדְלָם) in regione deelivi et campestri sita fuit, cf. Jos. 15, 33. 35. et *die bibl. Alterthumsk.* T. II. P. II. p. 358. — נִירַת et *declinavit, divertit*; אֶל usque ad, pro simpliciter אֶל ad.

2. 3. כַּנְעָנִי Hebraei hic *mercatores* esse volunt. Verum etsi כַּנְעָנִי passim (Prov. 31, 24. Job. 40, 25.) sit *mercator*, h. l. tamen vix dubium est, esse nomen gentile, quomodo et ceteri interpretes ceperunt. שׁוֹנֵי non esse *filiae* nomen, ut putarunt LXX. et Syrus, sed *patris*, ostendit Suffix. maseul. in שָׁמוֹ, coll. Vs. 12. וַיָּבֹא אֶלְיָהָ וַיִּנְשָׂאָהּ *Venitque ad eam, eum ea congressus est*, uti 29, 21. 23. — 3. וַיִּקְרָא *Vocavitque*, se. pater, Juda, uti Verbum maseulini generis postulat. Ajunt quidam Hebraeorum, moris fuisse, ut patres primogenitis nomina imponerent, post vero natis matres, ut hic vides matrem duobus posterioribus nomina indere. Sed promiseue, et patrem et matrem, apud Hebraeos liberis nomina imposuisse, liquet e Capp. 29. 30. 35., ubi de nominibus filiorum Jacobi. In textu Sam. et in nonnullis codd. Hebr. ex intempestiva emendatione legitur feminin. וַהֲקָרָא.

5. 7. וַהֲיָה בְּכַזִּיב בְּלִדְתָהּ אֵתָּה *Et fuit, Juda, in loco cui nom. Chazbi, quum eum pareret.* Quod duplici modo intelligi potest. Aut enim Juda, mutata sede, nunc Chazibae una eum uxore versatus est, aut, quum Selam pareret uxor, absens erat in loco כַּזִּיב dicto. Eum vero non fuisse illum in borealibus Cananaeae finibus situm ad mare mediterraneum, Jos. 29, 29. Jud. 1, 31. memoratum, postea *Ecdippa* appellatum (אֶכְדִּיב more Aramaeo), sed illum, qui in finibus tribus Judae situs esset, cujus fit mentio Jos. 15, 44. Mich. 1, 14., illud suadet, quod Jacobus cum filiis tunc in australibus Cananaeae tractibus commorabatur. Cf. *die bibl. Alterthumsk.* T. II. P. II. p. 354. Poterat utrique illi loco nomen אֶכְזִיב a deficientibus, qui olim mansissent, fontibus inditum esse; de talibus enim Vb. כַּזִּיב *mentiri*.

legitur Jer. 15, 19. Jes. 58, 11. — 7. **יִרְמְתֶהוּ יְהוָה** *Interemit eum Jova*, i. e. florente adhuc aetate, quocumque tandem mortis genere, *Er* exstinctus est. Uti longaevitas praemium pietatis Hebraeis habebatur, ita mors immatura acerba poena a Deo immissa.

8. 9. **וַיִּבֶם אֶתָּהּ** *Et jure cognationis eam duc uxorem*; id enim significat Vb. **וַיִּבֶם**, quasi *cognatare* dicas, a **וַיָּבֵם**, quo nomine dicitur ab uxore frater mariti. **וְהִקֵּם זָרַע לְאֶחָיו** *Et suscita semen fratri tuo*, prolem ei procrea. Diu ergo ante Mosen in familia Jacobi mos ille obtinuit, ut frater superstes, qui ipse nondum uxorem habuit, fratris sine prole defuncti viduam uxorem ducere deberet; primogenitus autem, ex leviro et fratria natus, prioris viri filius habebatur atque in jura ejus, ut in nomen succederet. Ortus videtur hic mos ex prolis cupiditate, et alicujus, qui in demortui nomen succederet. Mitigabat vero Moses hujus juris rigorem et paene id enervabat Deut. 25, 5. Cf. J. D. MICHAELIS in *Jure Mos.* P. II. p. 186. sqq. — 9. **וַשָּׁחָה אֶרְצָהּ** *Corruptit ad terram*, se. **זָרַעוּ** *semen suum*. LXX. **ἐξέχεεν ἐπὶ τῆν γῆν**. Onkelos: *et corruptit viam suam*, i. e. seminis effusionem, *super terram*. **לֹבֵלְתִי וְגו'** *Ne daret semen fratri suo*, ne ei prolem suscitaret; quod fuit maligni animi, aut avari, ut ipse, non filius, in fraternorum bonorum partem succederet.

11. 12. **שָׁבִי אֶלְמִנְתָּ בֵּית־אָבִיךָ** *Sede, mane vidua in domo patris tui*. Ante **בֵּית** omissum est **ב**, ut saepe alias, veluti 2 Reg. 18, 15. — **עַד־וַיִּגְדֵּל שְׁלָה בְנִי** *Donec adoleverit filius meus Sela*, ut tum te illi dem. Is enim restabat ex filiis Judae. **כִּי — פָּאָחִיר** *Et dixit*, se. apud se, *ne hic etiam, ut fratres, moriatur*. Nonnulli Selam vere minorem, neque satis matrimonio idoneum fuisse putant. Verum quum Vs. 26. Juda ipse agnoscat, factam Thamari esse injuriam; colligi potest, eum tempus ultra aetatem necessariam produxisse, et Thamarē vana spe lactare voluisse, quia eam suspectam habuit, quod occasionem immaturae morti Eris et Onanis dedisset. **וַתֵּשֶׁבֶת וְגו'** *Et ivit Thamar et sedit in domo patris sui*, continuavit ibi manere. Verbum **וַתֵּשֶׁבֶת** alii verbo praemisum haud raro continuationem actionis ejus, quae verbo posteriore significatur, indicare constat. Cf. Jud. 1, 16. 3, 13. Jer. 5, 23. Hoc quoque postea in usu frequenti apud Judaeos fuit, ut vidua, quae liberis careret, domum paternam rediret, nisi quis esset, qui eam jure adfinitatis duceret. — 12. **וַיָּרַבּוּ — יְהוּדָה** *Et multi fuerunt dies et* (i. e. post aliquod tempus) *mortua est filia Schua, uxor Judae*. Hos *multos dies* hic non plures annos intelligas, sed tempus brevius, forsā non plus annuo. Ita Homerus *Odyss.* 10, 469. postquam annum spatium descripsisset, addit; **περὶ δ' ἤματα μυχρὰ τέλεισθῃ**, quod de multis annis dici etiam posset. Mors uxoris Judae non sine causa memoratur. Vir enim, qui uxorem jam haberet, non coactus fuit viduam fratris ducere. Viduum igitur Judam Thamar sollicitabat fraude ad conjugium cum ipsa ineun-

dum. וַיִּנְחַם יְהוָה אֶת יְהוּדָה *Et consolatus est se Juda, i. e. soluto luctu.* וַיַּעַל — רֵעֵהוּ *Et ascendit ad tonsores gregis sui, ipse et Hhira, amicus ejus.* LXX. ὁ ποιμὴν αὐτοῦ legerunt רֵעֵהוּ; Vulgatus: *opilio gregis.* Sed verendum est *amicus ejus.* Nam e Vs. 1. liquet, Hhiram hospitem Judae fuisse, nunc invitatum ad tonsuram ovium, tum enim convivari amici et consanguinei solebant. Conf. 2 Sam. 13, 23. — תִּמְנַתָּה *Thimnatam.* Thimna urbs fuit tribus Judae, Jos. 15, 57, nec procul a mari, quum Philistaeorum esset, coll. Jud. 14, 1. Hieron.: *ostenditur hodie praegrandis vicus (Thamna) in finibus Diospoleos euntibus Aeoliam in tribu Dan s. Judae.* Et *Thamniticam Judaeae toparchiam* memorat Plin. H. N. 5, 14. Cf. *die bibl. Alterthumsk.* T. II. P. II. p. 350.

14. וַתִּסֵּר — יַעֲקֹבִיָּה *Removitque vestes viduitatis a se, vestes, quas viduae gerere solebant, deposuit.* Addit, Thamarem peplo velatam consedissee בְּפִתְחַת עֵינַיִם, quae phrasis vario modo exponitur. LXX. πρὸς ταῖς πύλας Ἀϊράν. Quos alii secuti intelligunt *portam oppiduli*, cui nomi. עֵינַיִם forsitan propter geminos fontes, qui prope illud essent. Putant nonnulli, esse eandem urbem, quae Jos. 15, 34. עֵינַם vocatur. Hieronymus: *Enaim, in tribu Juda, hodieque villa est Bethenim [בֵּית עֵינַיִם] circa terebinthum*, de qua 35, 4. Eadem est Gesenii (*Lehrgeb.* p. 536.) sententia, qui עֵינַם veteri Dualis forma ם— expressum putat. Sed quod Vs. 21. בְּעֵינַיִם עַל-תְּהַרְהָרָה legitur pro eo, quod hic disertius dicitur בְּפִתְחַת עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל-תְּהַרְהָרָה, minus commode de oppido dici, sed potius locum aliquem alium in campo ad viam illa phrasi indicari, nemo non sentiet. Quare, ut alias minus probabiles explanationes hic taceamus, aptior prodibit sensus, si עֵינַיִם *fontium* significatione capiamus, ut פִּתְחַת עֵינַיִם sit *apertio duorum fontium*, i. e. locus ubi gemini prorumpent fontes, vel, uti habet Aben-Esra: *quod in via ista duo aquarum fontes essent, qui portarum similitudinem haberent, quos in reditu in suum locum praeteriri Juda debuit.* Vel פִּתְחַת עֵינַיִם esse potest *aditus ad duos fontes.*

15. 17. *Cum autem conspexisset eam Juda, eam habuit pro meretrice, quia texerat faciem suam, quod moris fuisse videtur meretricibus.* *Mulier autem erat operto capite, ut ait Petronius, de scortatrice quadam proseda loquens.* — 17. אִם-תִּתֵּן עֵרְבוֹן עַד שְׁלַחְתָּהּ *Si dederis pignus, s. arrhabonem (quae vox videtur ex hac lingua in Graec. et Lat. translata) donec miseris, subaudi: mei copiam tibi faciam.*

18. 21. הַתְּמִדָּה *Sigillum tuum, anulum signatorium, δακτυλίον, sine quo fere veteres non erant.* Herodot. 1, 195. de Babylonis: σφραγίδα δ' ἕκαστος ἔχει, καὶ στήπτου. וּפְתִיבָהּ *Et funiculum tuum, de quo anulus signatorius pendebat, ut etiamnum illa in regione moris est.* Cf. *d. a. u. n. Morgent.* P. I. p. 183. — 21. תְּרַשָּׁתָּה *proprie significat eam, quae in numinis ejusdem ho-*

norem corpore suo quaestum faciebat. Ex pecunia, quam tales acquisiverant, numini sacra fiebant. Talis erat Deae Mylittae apud Babylonios cultus, vid. Herod. 1, 199. et Astartac apud Cananacos, cf. Hos. 4, 14. Deinde vero קַרְשָׁה dicebatur quaecunque *meretrix publica*.

23. 24. תִּקַּח-לָּהּ *Accipiat sibi*, habeat pignora; nam facile est colligere, velle eam sibi retinere et longe praeferre hoedo, quem promisi. פֶּן נִתְּיָה לְבוֹז *Ne simus contemptui*, s. ludibrio. Si diligentius eam quaesieris, poterit res tota vulgo innotescere, et ita traducar, quod ob rem tam levem tot pignora ci reliquerim. Ego sanc fidem meam liberavi. — 24. בְּמִשְׁלֵשׁ חֳדָשִׁים *Juxta ternarium mensium*, circiter tertium mensem a scortatione admissa. כִּי hic est conjecturale, ut saepe alias. הוֹצִיאוּהָ וְהַשְׂרִיף *Educite eam, et s. ut comburatur*. Videtur id tum moris fuisse, ut adulterae comburentur; neque enim eam nunc primum poenam in nulum statuerit Juda. Non vivam comburendam fuisse Thamarem, sed postquam lapidata fuerit, J. D. MICHAELIS in *Jure Mos.* §. 235. colligit e loco Jos. 7, 15. 25. (coll. Dan. 7, 11.). Ceterum rea adulterii habebatur Thamar, quod Selae ut marito destinata esset. E lege Mosaica puella desponsata, quae ab alio sibi virginitatem rapi patiebatur, lapidibus obruebatur, Deut. 12, 21. Ceterum ante constitutam Hebraeorum rempublicam judicia in liberos fuerunt penes patres familias, ut olim apud Romanos; ut igitur Juda ultimum supplicium in Thamarem nulum ipse decernere potuerit. Videtur autem Judas avide adripuisse occasionem perdendae honeste Thamarae, morte duorum filiorum ci collocatorum immerito invisae.

25. 26. הָרָה — לְאִישׁ *Viro*, i. e. ex viro, *cujus haec sunt ego sum gravis*. אֲלֵהָ *Haec*, sc. pignora, quae in hunc usum diligenter custodiebat, ut suo tempore proferret ad innocentiam suam comprobendam. — 26. צְדִיקָה מִמֶּנִּי *Justior est me*, justiorum causam habet. כִּי לֹא נִתְּיָה *Propterea quod non dedi eam*. וְלֹא וָגו' *Nec adjecit ultra cognoscere eam*. Quemadmodum; etiam ante Legem, patrem cum filia concumbere nefas habebatur; interdicta quoque socero fuit nurus, quae matrimonio cum ejus filio instar ejus filia evasit. Neque ulli alii Judae liberi Aegyptum ingressi referuntur, praeter Selam, et duos Thamaris filios, 46, 12. Num. 26, 19. 22.

27. 28. *Factum est tempore partus ejus (ecce autem, erant gemelli in ejus utero)*. In parenthesi haec legenda. Tum repetitur Vs. 28.: וַיְהִי בְּלִדְתָהּ *Et factum est dum pareret*. — וַיִּתֵּן הַמִּגְדָּלָה *Deditque*, exseruit manum, sc. unus gemellorum, *cepitque obstetrix* sc. manum. Alii utrumque verbum ad שְׁנֵי referunt hoc modo: *cepitque obstetrix coccineum filum idque alligavit manui ejus*. שְׁנֵי *Coccus* hic pro הַגִּזְזִי הַשְּׁנִי *filo cocci*, coccineo, ponitur. De שְׁנֵי cf. not. nostra ad BOCHARTI *Hieroz.* T. III. pag

527. sqq. ed. Lips. Obstetrix autem ita egisse videtur, ut cognosceret uter esset primogenitus, eum videlicet, qui prius manum protulisset.

29. 30. וַיְהִי — אָחִיו *Et factum est cum retraheret prior ille manum suam, et ecce exiit, interim prodiit frater ejus.* Praefixum פְּ ante מְשִׁיב tempus denotat, licet hoc fere fiat, quando Infinitivo praepositur, non quando Participio. Et hic quidem בְּמְשִׁיב idem erit, quod בְּהִירָה מְשִׁיב. Similes phrases vid. in GESENI *Lehrgeb.* p. 893. מָה פָּרַצְתָּ עָלָיָהּ פָּרָץ *Quid rupisti? super te est haec ruptura.* Accentus distinctivus Tiphcha, voci מָה-פָּרַצְתָּ appositus, monet, divisim legenda esse haec verba; quasi dicat obstetrix: ejus eruptionis causa ego non habear, sed tu, qui sponte egredieris. Quod dixit forsitan, quia adultus Zerachus negotium ei facessere potuisset, quod ejus culpa, quem primogenitum oportebat esse, is posterior natus esset. Quanti momenti essent apud illius aevi homines πρωτοτόκια, exemplo Jacobi et Esavi aliorumque satis notum est; cf. ad 25, 31. Praepos. עַל cum adfixo pronomine culpam incumbentem designat, cf. ad 16, 5. — 30. זָרַח nomen inde accepit, quod primus ortus esset, seu apparuisset exserta manu; Hebr. Vb. est *oriri*, et de sole potissimum exoriente usurpatur.

3. *Josephus apud herum Aegyptium fit procurator. Ab hera frustra tentatus et falso accusatus in carcerem conjicitur, ubi inspectoris gratiam sibi conciliat. Cap. 30.*

Cap. 39, 1. 2. וַיֹּסֶף הַיְוֹסֵף הַמִּצְרַיִמָה *Deductus igitur erat, uti 37, 36. dictum est, Josephus Aegyptum.* E Canauaca Aegyptum migrantes dicuntur *descendere*, quod a borea ad austrum proficiscuntur, cf. ad 38, 1. מִיַּד הַיִּשְׁמַעֲאֵלִים *e manu Ismaelitarum*, qui in eadem societate fuerunt cum Midianitis, cf. ad 37, 28. [36. — 2. וַיְהִי יְהוָה אֶת-יְוֹסֵף *Eratque Jova cum Josepho, i. e. ei auxiliatus est, ut 21, 20. וַיְהִי אִישׁ מְצַלִּיחַ *Fuitque vir prosperans, se. וַיִּבְרַח הַדְּרָבִי *viam suam, quae vox aliquando additur, ut 24, 40. 56., unde fit, ut Vb., quamquam inflexione activum, neutro sensu intelligatur de eo, cui prospere omnia cedunt. — וַיְהִי *Fuitque in domo heri sui Aegyptii.* Quibus verbis indicatur, Josephum non fuisse rusticis operis adhibitum, sed domestica tractasse negotia. אֲדֹנָיו proprie *dominorum suorum*; non est dubium, Pluralem honoris causa adhiberi; cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 663.***

3. 4. וַיִּרְאֵהוּ — אֶת-אֱלֹהֵי *Et vidit dominus suus, Jovam ei adesse.* Suis verbis alienam cogitationem descripsit Moses. Eodem res redit, ac si dixisset, Potipharem animadvertisse, Numen, quodcunque tandem esset, et quoeunque nomine appellaretur, quod colebat Josephus, ei adesse. Cf. ad 26, 28. Hic vero semel observasse sufficiat, in tota haec, quae de Josepho agit pericopa, scripto-

rem, ubi ipse de Deo loquitur, nomine יהוה uti (Vs. 5. 21. 23.), nomen אלהים vero ponere, ubi aut Josephum (Vs. 9. 40, 8. 41, 16. 25. 28. 32. 43, 23. al.), aut Josephi fratres (42, 28.), aut denique Pharaonem (41, 38. 39.), loquentes inducit. וְכָל אֲשֶׁר וָגו' *Et omne, quod ipse faceret, Jovam prosperare in manu ejus,* prosperum ei successum dare omnium, quae ageret. Hic מַצְלִיחַ active sumitur (cf. ad Vs. 2.), ut Ps. 1, 3. — 4. בְּעֵינָיו *In oculis ejus,* sc. domini sui. LXX. ἐναντίον τοῦ κυρίου αὐτοῦ. וַיִּשְׂרַת אֵתוֹ *Et ministravit ei.* Significat Josephum adhibitum fuisse, ut ipse heri sui personae ministraret, quod magis honorificum fuit. וַיִּפְקְדֵהוּ עַל-בֵּיתוֹ *Praeposuitque eum domui suae,* quod eum aedificia, tum domesticos, s. servos, significat. Talis servus Romanis dicebatur *Atriensis*, qui rebus omnibus heri sui erat praefectus, et solis heri imperiis erat attentus. In verbis וְכָל-יָש-לוֹ omissum est אֲשֶׁר ante יָש, ut alias saepissime.

6. 8. וְלֹא-יָדַע — אֹכֵל *Nec scivit cum eo quidquam nisi panem, quo vesceretur.* Aben-Esra putat, intelligi, omnia Josepho concredita fuisse, excepto pane et cibo heri, quem ne attingeret quidem, quia abhorrebant Aegyptii convēsi cum Hebraeis, 43, 32. Sed servum verisimile est, excepta religione, Aegyptiaco more vixisse, neque cibos ab eo porrectos aversatum; nam ad unam mensam Josephum cum hero sedisse non est credibile. Simplex sensus est, ignorasse herum, quid rerum domi suae ageret Josephus, omnibus ei concreditis; non aliud curabat, quam ut cibum sumeret. וַיְהִי — מְרָאָה *Fuit autem Josephus pulcher forma et pulcher adspectu.* Est παρασχευή ad ea, quae sequuntur. — 8. הֵן — בְּבֵית *En herus meus non novit mecum, quid sit in domo,* i. e. mihi omnium cura relicta, rationem nullius rei a me postulat. Pro מֵה-בְּבֵית Codice Sam.: מאומה בביתו, LXX. quoque: οὐδὲν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

9. 11. אֲשֶׁתוֹ — אֵינָנִי *Non est ipse major in domo hac quam ego,* eadem, quae ipsi est, me ornavit potestate; *nec prohibuit a me quicquam nisi te, in eo quod es ejus uxor,* q. d. ne te quidem mihi prohibuit in negotiis domesticis; sed in hoc te mihi prohibuit, quatenus es ipsius uxor, ne te attingam. — 11. וַיְהִי הַיּוֹם הַזֶּה *Factum est juxta diem hunc.* Non praesens tempus significatur (ut Deut. 6, 21.), sed ellipsis est, pro הַיּוֹם הַזֶּה *die hac vel illa* (Jud. 18, 4.), i. e. aliquando; accidit quadam die.

14. וַתִּקְרָא לְאִשֵּׁי בֵּיתָהּ *Vocavit viros domus ejus,* i. e. domesticos. Ut ne ab Josepho accusaretur, eum antevertit; tum etiam sui contentum ea ratione ulisei voluit. Eodem modo, quo Hippolytum a Phaedra accusatum narrant poetae. Vide Senecae *Hippolytum* Vs. 717. sqq. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* ad h. l. Pro לְאִשֵּׁי in cod. Sam. Genovetensi Parisino legitur לְנָשָׁי (*mulieres gynaeci*), librarii vitio; statim enim sequitur לְקָתָם, Pron. mascu-

linum. עֲבָרִי — רָאָה *Videte, adduxit*, sc. maritus, *nobis virum Hebraeum*. Invidiose hoc dicit, quod Hebraei Aegyptiis essent abominatioui. Nec exprimit quis adduxerit, invidiae et irae causa, quasi et maritum incuset, qui tantam Hebraeo domi suae potestatem dederit, qua nunc abutatur. לְצַחֵק בְּנִי *Ad illudendum nobis*, quod hic obscœuitatis notam habet, quod additur, בָּא אֵלַי לְשַׁבֵּב *venit ad me, ut cubaret mecum*. Praepos. לְ אֶנְתָּהּ אֶבְרָיִם posita est. Neque enim credere, aut simulare se credere potuit haec mulier, virum eo animo, ut uxoris pudicitia tentaretur, servum emisse. Itaque sensus est: servum adduxit, qui mihi et ipsi contumeliam facere adgressus est. Ita לְ sumitur Ex. 17, 3. Lev. 20, 3. Num. 32, 14. Utitur Potipharis uxor pronomine 1. pers. plur. בָּנֵי, quo se cum tota familia conjungit, commune faciens hoc factum, quamquam ipsa potissimum contumelia afficeretur.

15. 17. Pro אֶצְלִי cod. Sam.: בְּיָדִי *in manu mea*, ut Vs. 12. 13. — 17. לְצַחֵק בִּי *Ut mihi illuderet*. Quae verba hic etiam conjungi possent cum his vocibus: אֲשֶׁר יִבְאֶתָּה לָנֶה, eo modo quo Vs. 14.; attamen commodius nectuntur eum praecedentibus: בָּא אֵלַי *venit ad me*.

20. Nomen סֹתֵר, cui ipse Moscs statim interpretationem adjecit, non occurrit nisi h. l., Vs. 20 — 22. et 40, 3. 5. Nonnulli pro voce Aegyptiaca habuerunt, *custodiam vincitorum* significante, quum et alias voec. exotica Hebraeis exponi soleant, uti Esth. 3, 7. 8, 10. Haud repudianda videtur Hebraeorum sententia, בֵּית הַסֹּתֵר esse *domum rotunditatis*, rotundam, i. e. vel fornicatam, testudinatam, vel *turrem*, coll. אֶגֶן הַסֹּתֵר *calix rotunditatis*, i. e. rotundus, Cant. 7, 3. Vel, uti censet Gesenius in Lex., est non diversum a סָחַר (nam gutturales literas הֵ et הָ in dialectis haud raro inter se permutari constat), a סָחַר *circumivit, munivit*, unde Syris סְחָרְתָּא *munimentum, arx, palatium*. LXX. ὄχυρα. סָחַר exhibent quoque plura cod. Sam. exempla. — מִקוֹם אֲסוּרִים *Locum, in quo sunt regis vincti*, i. e. qui regem offenderunt, ex ejus maxime aulicis et domesticis, unde quia herus Josephi erat ex domesticis regis, eum huc conjecit: Pro אֲסוּרִי Masorethae jubent אֲסוּרֵי legere, nullo tamen in cod. Sam. hic discrimine, in quo utrobique per ו scribitur. Potiphar non dedit neque Josephum (uti exspectasse uxorem illius incredibile fuerit), sed quia rem forsau in dubio adhuc putaret, servi vitae pepereit. In carcere tamen eum detinebat, ut uxoris honori et suo consuleret.

21 — 23. וַיִּתֵּן וְגו' *Et dedit gratiam ejus in oculis principis domus carceris*, gratiosum eum reddidit praefecto carceris. וְגו' valet i. q. usitatius לֵן *gratiam ei*. — 22. וְאֵת כָּל-אֲשֶׁר וְגו' *Et omne quod facientes erant illic, quidquid fiebat* (ex noto Hebraismo, quo activum plurale pro Passivo, seu Impersonali ponitur), *ipse faciebat*, per illum, jussu ejus, fiebat. — 23. — אֵיךְ בְּיָדֵךְ *Non videbat praefectus carceris omne quidquam in manu*

ejus, non curabat, quid per illum ageretur, ejus arbitrio et prudentiae omnia committens. Similes phrases vid. Vs. 6. 8. בְּאִשֶּׁר יְהוָה אִתּוֹ pro בְּעִבְרַת אִשֶּׁר *propterea quod Jova ei adesset.*

4. *Josephus duobus regis Aegypti aulicis in carcerem conjectis somnia interpretatur. Cap. 40.*

Cap. 40, 1. הֵטְאוּ — יְהִי *Factum est post res hasce peccarunt*, i. e. ut peccarint, quasi וְהֵטְאוּ positum esset. Sed aliquando post יְהִי reperitur Verbo sequenti praemissum ו, aliquando omissum, ut hic. מִשְׁקָה — וְהָאֵפֶה *Pocillator regis Aegypti et pistor*, nimirum praefecti iis, qui pincernarum et pistorum ministeria in regia obibant, coll. Vs. 2. 7. 9. 16. Hi vero Pharaonis purpurati cum servis non sunt miscendi; ejusmodi enim ministeria apud reges ab ingenuis solebant obiri. Apud Persas Cambysii Proxaspis, quem praecipuo honore colebat rex, filius fuit οἰνοχόος τινὴ δὲ, ait Herodotus 3, 34., αὐτῆ οὐ σμικρῆ. Qua in re, quove peccati genere aulici illi regem offenderint, nescitur. Verisimile autem est, grave aliquod illos in suo munere commississe, et in suspicionem venisse criminis, quo vita regis peteretur.

3. 4. הַטְּבָחִים — וַיִּתֵּן *Et dedit eos in custodia domus principis spiculatorum*, i. e. in carcere, quod in domo praefecti satellitum regionum erat; nec enim aedificia publica detinendis captivis destinata hodiernum ubique in Orientis regionibus reperiuntur; sed habet Praefectus urbi suarum aedium partem captivis custodiendis aptatam; cf. Jer. 37, 15. et vid. *d. a. u. n. Morgenl. P. IV. p. 288.* בְּמִשְׁמַר in regimine positum est, licet notatum sit Accentu distinguente (Rbia). Nam ubi quatuor voces arctius invicem cohaerentes ponuntur, duae posteriores Accentum conjunctivum appositum habent, eas autem quae proxime praecedit vox Accentu distinctivo minori, et omnium prima distinctivo eo majori notatur. Ceterum הַטְּבָחִים שֶׁר qui hic et Vs. 4. memoratur, vix credibile est fuisse Potipharem (cf. ad 37, 36.). Quare munus *praefecti spiculatorum* ad duos aut plures viros pertinuisse, vel etiam, qui hic memoratur שֶׁר הַטְּבָחִים, Potiphari in isto munere successisse videtur. — 4. וַיִּפְקֹד — אִתָּם *Praefecit autem princeps spiculatorum Josephum cum illis*, i. e. ut esset cum iis; neque enim eum illis praefecit, ut iis superior esset, sed hoc ei munus demandavit, ut assiduus apud illos esset, וַיִּשְׁרֵת אִתָּם *et ministraret iis*, omnia iis necessaria suppeditaret, et eorum curam ageret. וַיְהִי יָמִים בְּמִשְׁמַר *Erantque dies se. complures in custodia, carcere.* יָמִים Hebraei fere *annum integrum* intelligunt, ut I Sam. 1, 3. 7. 2, 19. 2 Chr. 21, 19. Hic tamen indefinite *tempus aliquod* esse videtur, ut Num. 9, 22. I Sam. 29, 3.

5 — 7. Verba וַיַּחְלְמוּ חֵלוֹם שְׁנֵיהֶם *inversim sunt intelligenda*, i. e. וַיַּחְלְמוּ שְׁנֵיהֶם חֵלוֹם *somniarunt ambo somnium* (ut

הלום sit status absolutus), statim enim additur: וַיִּרְא אִישׁ חֲלֹמוֹ *vir*, i. e. quisque *somnium suum*, quasi dicat: habuere ambo insomnia, quisque suum, eadem nocte, וַיִּרְא אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלֹמוֹ *quisque juxta interpretationem sui somni*, i. e. juxta id quod per illud indicabatur. פֶּתַר cum derivatis non nisi de somniorum interpretatione in V. T. reperitur, unde hoc tantum Capite, et proximo, ubi somniorum fit mentio, legitur — 6. וַיִּרְא אוֹתָם וְהָנֵם זַעֲפִים *Et vidit eos, et ecce ipsi*, i. e. erant *irati*, tristes, commoti, turbati. — 7. וַיִּרְא רְעִים *idem quod זַעֲפִים*. Vulgatus bene: *cur tristior solito est hodie facies vestra?*

8. 10. לֹא הֲלֵא לְאֵלֵהֶם פְּתָרִים *Nonne Deo interpretationes?* i. e. nonne Dei est, somnia interpretari? Loqui videtur Josephus ex Aegyptiorum sententia, qui, teste Herodoto 2, 83., existimarent, *ad hominem nullum pertinere artem divinandi, sed ad certos Deos*. Videntur hujusmodi interpretationes Dei alicujus spiritui tribuisse, qui sacerdotes, aut alios subiret. Ne Chaldaei quidem ab hac sententia abhorrebant. Vid. Dan. 12, 17. 30. 4, 6. — 10. וְהָיָה כְּפֶרֶת וְגוֹ *Et ea quasi gemmans, adscendit flos ejus, et maturaverunt racemi uvae*, i. e. ea germinans eliciebat florem, unde uvarum racemi maturescebant. כְּפֶרֶת *Quasi efflorescens*, visa est mihi florere; alii ad veritatem rei magis, quam ad similitudinem *Caph*, ut saepe, pertinere, vel ad tempus (ut 38, 29. in כְּמַשִּׁיב יָדָי), hoc sensu: et ipsa cum effloresceret, s. mox ut effloruisset, ascendit, et abiit flos in gemmam. פֶּרֶה est *flos*, נֶץ autem id quod flore discusso subnaseitur; h. l. *gemma*, quae proprie כְּמַדָּר aut כְּמַדָּר appellatur; Jes. 18, 5. Num. 17, 23. וַיִּכְסֹּוּ הַבְּשִׁילוֹ אֶשְׁבֵּלֶיהָ עֲנָבִים *Coverant, ad maturitatem produxerant, ejus botri uvae*, ut quum haec simul visa sint accidere, aut certe non longo post se invicem intervallo; quod non diu differendam rem significatam ostendebat.

11. 12. וַאֲנִי אֶלְכֹּס פְּרֵעָה — וְאָקַח *Et accipi uvae et expressi eas in calicem Pharaonis*. שָׁחַט h. l. tantum obvium non differt a Chald. כָּחַט *expressit*. Aegyptii ante Psammetichi regis aetatem neque ipsi biberunt vinum, neque Diis libarunt, a sacerdotibus docti, vino incesse pestiferi aliquid, neque a Deo, sed a genio malo (Typhone), Diis et hominibus inimico, illud inventum esse, Plutarcho testo, *de Iside et Osiride*, §. 6. Ὡς οὖ φίλιον θεοῖς, inquit, ἀλλ' ὡς αἷμα τῶν πολεμησάντων πότε τοῖς θεοῖς, εἰς ὧν οἴονται πεσόντων καὶ τῇ γῆ συμμιγέντων ἀμπέλους γαιέσθαι. Divites tamen succum ex uvis recentibus expressum, uti hodie Mohammedani, bibere solebant. Vid. MICHAELIS *Jus Mos.* P. IV. §. 190. — 12. וְשֵׁשׁ וְגוֹ *Tres palmites sunt tres dies*. Pronomen הֵם, ut alias passim, verbi substantivi vice fungitur. Perinde est, ac si diceret, tribus palmitibus (et Vs. 18. tribus canistris) tres dies significari.

13. 14. וְעוֹד — רֵשָׁתָּהּ *In adhuc tribus diebus, intra tres dies, tollet Pharao caput tuum*, quod non denotat attollet,

evehet te, licet eo sensus recidat, sed, ex usu loquendi Hebr. *ferre*, vel *tollere caput* est censum agere, lustrare ac numerum inire (Vs. 20. Ex. 30, 12. Num. 1, 49.); censebit et numerabit te inter servos ac ministros suos; subibit tui apud illum memoria inter recensendum alios. Ita LXX. Hieronymus et Onkelos. וְהַשִּׁיבָה עַל-פָּנֶיךָ *Et reducet te super basin tuam*, pristino tuo statui et dignitati te restituet. — 14. Hunc Vs. plerique deprecatorie intelligunt, ut Particula composita כִּי אִם capiatur pro *tantum, modo*, vel pro *sed*; ut hic sit sensus: *tantum, s. sed mei apud te recorderis, cum tibi bene fuerit, et me hinc educito*. Sed potest כִּי אִם et propria sua potestate, *quia si capi*, ut Vs. 13. et 14. ita cohaereant: tibi sane ita certo praedico fore, ut tuo loco restituaris, ac tanta gratia et auctoritate polleas apud Pharaonem, ut, si vel exiguum, mei recordatus, mentionem nominis mei apud illum suggesseris, non dubitem te protinus effecturum, ut ex hoc carcere liberer. Ita וְאֵי הוֹצֵאתָ לַתֵּיבָה Latine abundabit, et tantum convertet, non copulabit.

15. הַחֲבֵרִים כִּי — *Nam furto sublatus sum e terra Hebraeorum*. Non Cananaea tota h. l. intelligi potest, sed regio tantum circa Hebronem et Mamren, seu tractus Palaestinae australis, in quo Abrahamus, Isaacus et Jacobus sunt commorati. Quamquam autem erant peregrini, eorum tamen censi potuerunt ii agri, in quibus tentoria ut plurimum fixa habebant; praesertim quum a multis annis ea loca, consentientibus veteribus colonis, tenerent. Noluit autem Josephus se e terra Cananaea sublatus dicere, ne Cananaeum se videretur profiteri, a qua gente abhorrebat. וְגַם-פֶּה וְגַם-פֶּה וְגַם-פֶּה *Neque quicquam hic feci, quod me posuerint in fossam, s. puteum*, hunc בּוֹר proprie videtur appellatus esse locus cisternae similis in carcere, in quem demittebantur captivi aut rei, quos male habere animus erat; cf. Jer. 37, 16. 38, 6. Hic vero Josephus per synecdochen totum carcer videtur בּוֹר appellare, quum (coll. 39, 20.) non sit credibile, illum in tam dura custodia detentum fuisse.

16. וַיִּרְא — פֶּה *Quum autem vidisset princeps pistorum, quod bene interpretatus esset*, jucunda videlicet et laeta; id enim טוֹב hic denotat. LXX. ὀρθῶς. Minus recte; neque enim scire poterat pistor, verane esset an falsa interpretatio, ante eventum. כִּי הָרִי plures exponunt: *canistra candoris* (הָרִי est candidum Esth. 1, 6. 8, 15. coll. Chald. הָרִי Dan. 7, 9.); quod alii ad colorem canistrorum referunt, ut significentur ex virgis decortieatis contexta, alii vero ad officina pistoria, quae illis canistris continebantur, ut albi e candidissima farina panes sint intelligendi. Ita LXX. *zavā xordōitōn, i. e. canistra, in quibus panes ex chondro, i. e. alica vel zea facti, erant*. Sed quum Vs. 17. dicatur, in summo tantum canistro ex tribus, quae capiti imposita gestaret pistor, omne opus pistoris fuisse; tria

canistra ab eduliis, quæ continebant, non potuerunt כַּיִּי הָרִי dici. Rectius igitur הָרִי derivatur a חוֹר foramen, ut כַּיִּי הָרִי sint *canistra perforata*, quæ inter virgas, e quibus sunt plexa, sparsa interjacent; sive *canistra foraminosi operis* (*Körbe von durchbrochener Arbeit*). עַל־רֹאשִׁי *super capite meo*. Apud Aegyptios moris erat, ut onera viri capitibus, feminae humeris gestarent, Herodoto referente, 2, 35.

19 — 21. וְשָׂא פְרֵתָהּ אֶת־הָאֵשֶׁךְ מֵעֵלְיָךְ *Tollet Pharao caput tuum desuper te*. In quibus verbis ἀναψύχῃ est et detorsio phrasos Vs. 13. usurpatae ad sensum infaustum. Dicit ergo: *recensebit caput tuum*; sed inexpectato addit מֵעֵלְיָךְ *desuper te*, quo ostenditur, *levare caput* esse id auferre. Caput ab aliquo auferri dicitur, etsi non praecidatur, cum supplicio extremo afficitur. Latini quoque *capite plecti* aliquem dicunt, cum mortis ei poena infertur. עַל־עֵץ וְהָבָה אִתָּךְ *suspendet te super ligno*, cruci te affiget. *Cruis* seu *patibulum* Latinis quoque in ritualibus libris *arbor* et *arbor infelix* dicitur. — 20. יוֹם הַיּוֹלָדָה אֶת־פַּרְעֹה *Dies*, quo contigerat nasci Pharaonem, dies ejus natalis, natalitia, ut Ezceh. 16, 4. וַיַּעַשׂ מִשְׁתֵּה לְכָל־עַבְדָּיו *Ut convivium fecerit omnibus servis, ministris suis*. Hinc liquet, antiquissimum esse morem, diem natalem quotannis solenni laetitia et epulis celebrandi, quem apud Persas suo aevo obtinuisse prodit Herodot. I, 133. De phrasi וְשָׂא רֹאשׁוֹ cf. ad Vs. 13. — 21. וַיָּשֵׁב — מִשְׁקָהוּ *Ac restituit praefectum pocillatorum super poculum suum, s. propinationem suam, i. e. suo muneri ministrandi in poculis*. מִשְׁקָהוּ hic est Nom. Subst., quum Vs. 1. eßset Adjectivum.

5. *Josephus Pharaonis somnia bene interpretatus, e carcere liberatur totique regno praeficitur.* Cap. 41.

Cap. 41, 1. 2. וַיְהִי מִקַּץ שְׁנָתָם יָמִים *Factum autem est a fine, s. post finem biennii dierum, i. e. evoluta biennio*. יָמִים additur, ut biennium plenum et absolutum intelligatur. Cf. ad 29, 14. Intervalli hujus initium inchoandum videtur ab eo tempore, quo pocillator regis e carcere est liberatus; sunt enim haec eum ultimis Cap. 40. verbis connexa. וַיִּפְרַע־הִלָּם וַיֵּגֶר *Et Pharao somniabat, et ecce stabat ad fluvium*. יֵאֵרֶר est Nom. (Aegyptium) Nilo proprium et peculiare. Significat sc. in lingua Aegypt. *LAPU fluvium*. Ipsi Aegyptii videntur maximum illum et unicum regionis suae fluvium in communi sermonis usu tantum vace *LAPU* designasse. — 2. וַתֵּנָה — פְּרוֹתָהּ *Et ascendebant e Nilo septem vaccas*. Ex Nilo ascendere vidit vaccas, ubertatis et famis symbola; quia prout Nilus inundat agros, aut lactae aut rarac Aegyptiis surgunt segetes. Vid. *das alte und neue Morgenl.* P. I. p. 188. Neque sine ratione est, quod *vaccas* vidit. Nam in arcana Aegyptiorum per imagines expressa scriptura agriculturae et alimenti signum est bos, uti refert CLEMENS ALEXANDR. *Strom.* V. p. 413.

ed. Sylb. וַתִּרְעַנְתָּ בַאֲהָרַיִם *Et pascebant in ulva.* אֲהָרַיִם est voc. Aegypt., *omne quod in palude virens nascitur*, significans. Quod confirmant in hodierna lingua Coptica servatae veteris sermonis Aegyptiacae reliquiae; vid. P. E. JABLONSKII *Opuscc.* P. I. p. 46. LXX. ἐν τῷ Ἀγρῷ, pro quo in aliis exemplaribus male ἐν τῇ ὄχθῃ, *in ripa.*

3. 6. דַּקוֹת בָּשָׂר *Tenues carne.* In textu Sam. et in paucis quibusdam Codd. Hebr. legitur דַּקוֹת, ut in Hebraeo Vs. 19., quod in hae tantum narratione legitur, et ex Arab. lingua explicandum est, in qua דַּק *tenuem esse*, et דַּקָּא, atque דַּקוֹת *tenuem* significat. — 6. וַשְׂדוּפַת קָדִים *Et Euro adustae.* LXX. ἀνεμῶσσοι. Hieronymus h. l. et aliis in locis vertit *ventum urentem.* Bene. Nam hic ventus adurens, in Aegypto praecipue et Arabia flans, segetes corrumpit. Cf. NIEBUHR *Beschr. v. Arab.* p. 8. גִּמְחוֹת אַחֲרֵיהֶן *Germinabant post illas*; non dixit עָלוֹת, ut Vs. 6. quod non vidit hae spicas paulatim crescere, aut ad justam magnitudinem pervenire, ut solent plantae, quae sanae et succulentae sunt.

8. 9. וַתִּפְעַם רִוְחוֹ *Et consternatus*, in omnem veluti partem *agitatus fuit animus ejus.* LXX. ἐταράχθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. De Verbo פָּעַם cf. Ps. 77, 5. מִצְרַיִם — וַיִּקְרָא *Et vocavit omnes obscurorum interpretes Aegypti.* Voc. הַרְטָמִים quidam derivant a Syr. et Aram. verbo הָרַר *vidit*, inde *explanauit, interpretatus est*, et a טָוַם, Hebraeae טָמַן *clausit, obstruxit, abscondidit*; ut designentur *rerum latentium et obscurarum interpretes.* Alii הַרְטָמִים haud diversum putant a Persieo *Chiredmand*, quod *intelligentem, sapientem* significat. Alias etymologias vide in BOCHARTI *Hieroz.* T. III. p. 468. et quae nos ibi annotavimus; cf. JABLONSKII *Opusee.* P. I. p. 401. Fuere sacerdotes Aegyptiorum in tres divisi ordines; primi erant *προφῆται*, post hos *ἱερογραμματεῖς*, *sacrarum scripturarum periti*, tertii *τεωκόροι*, *templorum custodes.* *ἱερογραμματέων* erat peritia scripturae hieroglyphicae, et quum in ea omnis doctrina, theologia et philosophia Aegyptiorum contenta esset, Pharaonem illos areanae scripturae peritos credibile est consuluisse, persuasum, numen, quod ei somnium immisisset, iis imaginibus usum fuisse, quae in hieroglyphica disciplina essent usitatae. LXX. ἐξηγητὰς, quo voc. apud Graecos designatur ὁ πρὸς ἱερῶν καὶ διδασκασίων ἐξηγούμενος. — 9. הָטָאִי אֲנִי מִזְכִּיר הַיּוֹם *Memor hodie sum peccatorum meorum.* Intelligit oblivionem beneficii a Jesepho in carcere accepti.

13. 14. אָתִי הֵשִׁיב עַל-פְּנֵי *Me restituit in statum meum*, sc. Pharao. Alii: *Jesephus me restituit in statum meum et illum suspendit*, h. e. utrumque praedixit. Verum sermo non est de praedictione, sed de rei eventu. — 14. וַיִּרְעַנְתָּ מִן-הַבּוֹר *Et fecerunt eum currere e puteo*, i. e. festinanter e carcere eductus est. De בּוֹר cf. ad 40, 15. — וַיִּגְבַּח וַיִּתְחַפֵּף שְׂמֹלְתָיו *Et totondit se*

et mutavit vestes suas. Aegyptii enim non, uti Hebraei, barbam promittere solebant, sed eam tondebant; nisi in luctu et captivitate. Cf. Herod. 2, 36.

16. 19. בְּלִעְרֵי רֹגְוֹ LXX. ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον Φαραῶν, quasi לֹא יִעֲנֶה legissent; et negandi particula inserta legitur et in cod. Sam., consentientibus interprete Samaritano et Syro. Sed monet Hieronymus, in Hebraeo sic haberi: *sine me Deus respondebit pacem Pharaoni*, additque Symmachum apertius transtulisse: *non ego, sed Deus respondebit pacem Pharaonis*. Recte enim connectendum est בְּלִעְרֵי cum verbis, quae sequuntur, unde et Masorcthae illi Accentum distinctivum majorem Athnach apposuerunt. Seorsim igitur est capiendum: *praeter me, s. sine me*, subaudi: hoc fieri poterit; sed *Deus respondebit pacem Pharaonis*. Soli Deo gloriam exponendi somnii tribuit (quomodo et Daniel 2, 27. 30. fecit), q. d.: absque me poterit Deus Pharaoni felicia annunciare, per alios, quibus quid illo somnio significetur, patefaciat. Ceterum quod Josephus dicit, Deum fausta annunciaturum esse regi, quum tamen somnium nondum audisset, bene illi ominatur, et regem fausta salutatione compellat. — 19. De רַקוֹת cf. ad Vs. 3.

21. 23. וּמֵרֵאִיָּהוּ nonnulli capiunt in Sing., quasi tertia radicalis ה ante Suffixum in Jod transiisset. Sed Abu-Fara in Plur. capit et exponit distributive *ad spectus cujusque earum*. — 23. צִנְמוֹת est ἀπαξ λεγ. LXX. non expresserunt; nam quod in codice Coisliliano et duobus aliis legitur: *κατεσφραγισμένοι vitiatæ*, vix dubium est alius esse Gracci interpretis, quum nec ab Hieronymo nec a Coptico interprete exprimitur. Voc. צִנְמוֹת Jarchius bene explicat ex Aramaca voce צִנְמָא s. צִנְמָא *rupes*, ut denotentur *aridae* spicae instar rupis. אַחֲרֵיהֶם *post eas*, sc. spicas plenas, cum Suffixo *masculino*; at Vs. 6., ubi eadem habentur, sed cum Suffixo *feminino*, אַחֲרֵיהֶן, ut hic quoque legitur in cod. Sam. Esse feminei generis nomen, ostendunt adjectiva feminina ei juncta; hic vero terminationis masculinae videtur ratio haberi.

24 — 26. וְאֵין מַגִּיד לִי *Nec est, qui mihi indicet*, sc. הַפְתָּרוֹן *interpretationem*. — 25. הַלּוֹם הַאֶחָד הוּא *Somnium Pharaonis est unum*, i. e. ejusdem significationis. Id quod magos fefellit, quia duo somnia diversae significationis esse conjectabant. — 26. שִׁבַע שָׁנִים תְּהֵא *Septem anni sunt*, i. e. designant septem annos, videlicet ubertatis, שְׁנֵי שָׁבַע. Forsan, quod solita esset in Aegypto feracitas, ejus non meminit diserte. הַלּוֹם הַאֶחָד הוּא *Somnium unum est*. Hoc de prima utriusque somnii parte est intelligendum, quod eodem spectet.

27 — 29. יִהְיוּ שִׁבַע שָׁנֵי רָעָב *Erunt septem anni famis*. Dicit in Futuro יִהְיוּ, non תִּהְיֶה, quod non ita prope essent anni famis, sed successuri annis ubertatis, qui jamjam instent. — 28. *Id est*

verbum, quod, ea res, quam sum loquutus initio statim ad Pharaonem, quod, sc. id quod Deus facit ostenderit Pharaoni, quod facturus est deinceps. — 29. Verba גדול — הנה plene ita erant exprimenda: שבע שנים באות אשר יהיה בהם שבע גדול ecce! septem anni veniunt, in quibus futura est magna abundantia annonae.

30. 31. וקמה Et surgent, i. e. postea succedent his. ונשבה Et oblivioni tradetur omnis abundantia in Aegypto, et consumet fames terram, i. e. homines terrae; multi peribunt fame, quae non solum per Aegyptum, verum et per vicinas regiones saeviet. Erat enim Aegyptus horreum vicinarum circumquaque regionum, ut olim Sicilia Italiae. — 31. ולא יודע — ההוא Nec scietur ubertas in terra propter famem illam, s. praef. fame illa; non videbitur antea septem annis ubertas tanta fuisse.

32. 33. ועל — פעמים Et super iterari somnium, quod autem iteratum est somnium Pharaoni (pro לפרעה) bis. Post פעמים subaud. זה הוא hoc est, ideo factum est, האלהים — כי quia firma est res a Deo, i. e. id pertinet ad certitudinem divini decreti. Et accelerat Deus facere illud, illam rem mox eventuram somnii iteratione ostendit. — 33. ועתה — וחקם Nunc ergo videbit, providebit Pharao virum intelligentem et sapientem.

34. 35. ועשה פרעה Faciat Pharao, sequatur hoc consilium. Alii jungunt sequentibus hoc modo: paret et praeficiat praefectos, curatores rei frumentariae super terram. Saadias: et permittat rex ei (de quo Vs. 33.), ut constituat curatores super regionem. וחמש אה-ארץ מצרים Et quintet terram Aegypti. Quintae partis frugum exactionem indicari Verbo חמש, aperte illud ostendit, quod 47, 24. quinta frugum pars (חמישית) Pharaoni danda praecipitur. Recte LXX. Kai αποπεμπτωσάτωσαν πάντα τα γενήματα της γης Αιγύπτου. Hieron.: et quintam partem fructuum congreget in horrea. Neque vero credibile est, agrorum possessores gratis et sine pretiis quintam annonae partem per septem fertiles annos regis procuratoribus tradidisse. Emit eam sine dubio rex pretio vilissimo futuris usibus prospiciens. Non male tamen alii conjecerunt, Pharaonem decimas duntaxat frugum exegisse, ubi ordinaria esset agrorum fertilitas nec quidquam timeretur; sed hoc tempore duas decimas Aegyptiis, uberrimis tempestatibus, imperasse. — 35. ויצברו-בה Et colligant frumentum. בה Hebraei observant denotare omnē frumentum, ubi purgatum, ventilatum et diligentius emundatum in horrea reponitur. וחתה יד-פרעה Sub manu Pharaonis, auctoritate regia, sive, quod in potestate regia maneat, in horreis regiis. Patet, priorem Vs. partem, cum Verbo ויקבצו, pertinere ad agrorum dominos, qui singuli illorum proventus colligere debebant, posteriorem Vs. partem vero, et ויצברו, ad praefectos horreis regiis. Verba וכל בערים אכל, connexa sunt cum ויצברו-בה, hoc sensu: coacervent frumentum in cibum (להיות אוכל).

in *urbibus*, ex agris undequaque advectum, in urbes quas oportebat esse veluti horrea rusticis. וְשָׂמְרָה *Et custodiant*, asservent illud frumentum.

36 — 38. Verba לְפָקֶדוֹן לְאֶרֶץ הָאֵבֶל לְהִיָּהוּ הָאֵבֶל Onkelos recte sic reddidit: *et sit frumentum repositum populo terrae*, in usum futurum incolarum terrae. וְלֹא-תִכְרַת הָאֶרֶץ בְּרָעַב *Neque succidatur*, i. e. extinguatur *terra*, *populus terrae*, *fame*. — 37. *Et fuit bonum in oculis Pharaonis et in oculis ministrorum ejus*, i. e. hoc consilium omnibus probabatur. — 38. הֲנִמְצָא וְגו' *An inveniemus virum huic similem, in quo Dei sit spiritus?* i. e. virum ingenii divinitus edocti. LXX. affirmative: μή εὐρίσκουμεν ἀνθρώπον τοιοῦτον, alii pro Niphal capiunt: *num invenietur?*

40. 41. אָתָּה תִּהְיֶה עַל-בֵּיתִי *Tu eris super domum meam*, praeris domui meae. Maxima haec videtur, post regiam, in Aegypto dignitas fuisse, qualis fuit apud Imperatores Romanos *Praefecti Praetorio*, et apud Gallorum reges *Majores domus*. Simile munus fuit apud Hebr. reges, vid. 1 Reg. 18, 3. 2 Reg. 18, 18. וְעַל-פִּיךָ יִשְׁקָ כָּל-דַּעְמָי *Secundum os tuum disponat omnis populus meus*, se. sua omnia. Ita vertimus collato Arab. נִשְׁקָ *ordinavit disposuitque recte* rem aliquam. Quum נִשְׁקָיָהּ 1 Chr. 12, 2. 8, 40. 2 Chr. 17, 17. al. sint *instructi*, *armati arcu*, sunt, qui hunc locum ita exponant: tuo jussu *arma sumet* totus populus meus. Verum nihil est, unde jure colligi possit, Josephum rei militari praefectum fuisse. Veterum interpretationes expendimus in *Commentat. de versione Pentateuchi Persica* p. 23. sqq. רַק תַּנְתִּים אֲנִי אֶגְדֹּל מִמֶּךָ *Tantum solum quod attinet major ero te*, tantum regiam dignitatem mihi servo. — 41. *Dedi te super totam Aegyptum*, i. e. constitui te summum post me regni administratorem, qualis olim apud Chalifas et hodiernum apud Osmanorum Imperatorem *Vesirus major*.

42. וַיִּסְרָה — יוֹסֵף *Detraxitque Pharao annulum suum a manu sua et indidit Josephi manui*. Annulus regius omnibus temporibus apud Orientales signum regiae potestatis fuit. Ita Alexander moriens *detractum annulum digito Perdiccae tradidit*, Curtius 10, 5. Eodem ritu etiamnum Osmanorum Imperator *Vesirum magnum* constituit. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 192. וַיִּלְבַּשׁ *Et induit eum byssinis vestibus*. LXX. voc. שֵׁשׁ semper vertunt: (στολήν) βυσσίνην. Veterum pluribus שֵׁשׁ est i. q. in serioribus V. T. בּוּץ vocatur. שֵׁשׁ enim ortum est e voce Aegypt. *Schensch*, quae *byssum* significat, ex gossypio arbore vel frutice decerptam. Cf. J. R. FORSTERUM in *Libro Singulari de Byssu Antiquorum* etc. Lond. 1776. §. 10. Plinius H. N. 19, 1. *Superior pars Aegypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem alioquin gossypion vocant, plures Xylon, et ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatae nucis defert fructum, cujus ex interiore bombyce lanugo netur: nec ulla sunt*

eis candore mollitiave praeferenda. Vestes inde sacerdotibus Aegypti gratissimae. Plura habet HARTMANNUS *die Hebräerin am Putzische*, P. III. p. 34. sqq. Ceterum constat, novae vestis donationem apud Orientis principes et olim fuisse et etiamnum esse singularis benevolentiae signum, quo etiam haud raro ii ornantur, quibus novum idemque grave munus demandatur. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. e. p. 194. וְיָשֵׁם רָגוֹ Posuitque torquem auri super collum ejus. De רָבִיד ef. ad 16, 11.

43. 44. וַיִּרְכַּב — אֲשֶׁר־לוֹ *Et vehi eum jussit curru secundo, qui sibi erat*; qua re Pharaō Josephum dignitate a se proximum esse declaravit. וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אֲבָרָה *Et clamarunt ante eum* (sc. praecones): Abrech. Hanc vocem Aegyptiacam esse; plerique interpretes statuunt; sed dissentiunt circa ejus significationem. Nonnulli interpretati sunt: OTBE — PEX, i. e. *inclinate contra*; vid. JABLONSKII *Opuscc.* P. I. p. 4. sqq. Ita etiam Aquila, teste Hieronymo, reddidit: *clamavit in conspectu ejus ad geniculatorem.* Adstipulatur Origenes, qui in Aegypto vixit. Hinc Vulgatus, quem plerique recentiorum secuti sunt, *clamante praecone, ut omnes coram eo genu flecterent.* Alii, quum annulus regius, torques, byssina vestis essent regius ornatus, quicumque iis indutus et cinctus esset, is summo honore summaque a rege auctoritate afficeretur, verba proelamata esse putant: A — PIPE — XEK, *a rege cinctus, vel vestitus!* i. e. *en hominem regiis vestibus cinctum!* Plura vide in Commentat. nostra *de Persica Pentat. vers.* p. 38. et apud Jablonskium l. l., et quae Te-Water ibi notavit. וַיִּתְּנוּ רָגוֹ *Et constituit eum super totam terram Aegypti.* Pro Inf. וַיִּתְּנוּ cod. Sam. habet Praeter. וַיִּתְּנוּ. LXX. καὶ κατέστησεν αὐτὸν, quibus adstipulatur Chaldaeus et Arabs uterque. Eandem lectionem exhibent octo codices Kennieottiani et septem de Rossiani. Sed receptum וַיִּתְּנוּ explicandum est ex idiotismo ellipseos verbi finiti cum Infinitivo constructi, cujusmodi est constructio Num. 21, 2. וַיִּתְּנוּ־וַיִּתְּנוּ. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 783. — 44. אֲנִי פַרְעֹה *Ego Pharaō*, i. e. *ego sum rex*; ef. ad 37, 36. וְגַבְלֵעֲרִידָהּ רָגוֹ *Et sine te nemo manum aut pedem tollet in tota Aegypto*, i. e. *nemini licebit rem ullam majoris momenti suscipere, te in seio et invito.* Loquutio proverbialis.

45. וַיִּקְרָא — פַּעֲנָח *Et appellavit Pharaō Josephum nomine Zophnath-Paneach.* Josephum extollere et populo commendare voluit, illustre ei nomen dans, quod summam ejus dignitatem ac sapientiam testaretur. Voces פַּעֲנָח אֲפַנְחָה Aegyptiae videntur, licet Hebraei ad fontem Hebraeum revocent, quod etsi de priori, אֲפַנְחָה fieri possit, a אֲפַחַן *abscondidit*, posterior tamen, פַּעֲנָח, nullo modo Hebraea est. Illi tamen exponunt *detectorem*; interpretem *abstrusorum*, virum cui abscondita, arcana manifestantur. Quem sensum expresserunt Onkelos, Jonathan, Arabs uterque et Syrus. Verum hoc nomen, quia ab Aegypto ponitur, ipsius linguae debet habere rationem. Bene igitur Hieron. sermone Aegypto interpre-

tatur *Saphaneth Phanee*, s., ut LXX. transferre voluerunt, *Psomthom-Phaneeh*, i. e. *salvator mundi*, eo quod orbem terrae ab imminente famis excidio liberavit. P. E. JABLONSKY in *Explicat. vocc. Aegyptt.* in *Opuscc.* P. I. p. 212.: „vox illa, uti a LXX. effertur, sonat. Nam $\Psi\omicron\theta\omicron\mu\psi\alpha\eta\eta\chi$, vel Coptieis literis expressum, $\Pi\text{C}\Omega\text{T}\epsilon\text{M}\Phi\text{E}\text{N}\epsilon\text{h}$, significat *salutem seculi*, salvatorem mundi. $\text{C}\Omega\text{T}$ enim, $\sigma\acute{\omega}\zeta\epsilon\iota\nu$, vox est Coptis frequentissima. $\Pi\text{C}\Omega\text{T}$ notat et $\sigma\omega\tau\eta\sigma\iota\alpha\nu$ et $\sigma\omega\tau\eta\eta\sigma\alpha$. $\Phi\text{E}\text{N}\epsilon\text{h}$ vox pariter oppido trita $\alpha\iota\omega\nu\acute{\alpha}$ designat.“ Copticae voci Hebraea accuratius responderet, si unica litera transposita scriptum esset פצנה פענה, vel, unica litera inserta, פצנהה פענה. Et forsā uno alterove modo LXX. in suo Hebr. cod. legerunt, quod postea in פצנה פענה est mutatum, ut prior saltem nominis pars Hebraice quid notaret. Si quod nunc in eodd. Hebr. exstat, פצנה פענה, e Coptica lingua explicandum sit, Jablonsky proponit *Dschoph-ente-Phaneh*, quod *caput seculi*, s. *mundi* designat. Sed merito priorem illam interpretationem praefendam censet. לַאֲשֵׁתָּהּ — בְּיָתֶיךָ *Deditque ei Asnath, filiam Potipherae, sacerdotis On, uxorem.* Nom. אֲסֵנֶת, quod LXX. Ἀσενεθ efferunt, JABLONSKY in *Opuscc.* P. II. p. 209., mulieri a Numine quodam Aegyptio, more Aegyptiis perquam familiari, impositum suspicatur, conjecitque postremas literas נה continere nomen Divinitatis in Aegypto religiosissime cultae, quam Aegyptii *Nit*, vel *Neith* nuncupabant, teste Platone in *Timaeo* p. 474. edit. Basil., quāquē Graeci *Minervam* interpretantur. Et in *Panth. Aegypt.* p. 56. Asenethae nomen Coptice scriptum $\text{C}\Sigma\text{X}\text{E}\text{N}\epsilon\text{IT}$ esse putat, quod Graece commode reddatur *Ἀθροσεβής*, *Minervae cultrix*. Nom. פִּזְתִּי פָרַע diversum est a nomine heri Josephi, פִּזְתִּי פָרַע (37, 36. 39, 1.), ut diversa sunt munera Praefecti satellitum et sacerdotis. Utrumque tamen LXX. Πετεφρής exprimunt; quod erroris nonnullis causa fuit. Sed in quibusdam Vers. Graecae eodd. Περτεφρή reperitur, quomodo et scribit Alexander Polyhistor apud Eusebium *Praep. Evang.* 9, 21. Contractum illud aut corruptum ex Aegyptiaco $\Pi — h\text{ONT} — \Phi\text{PH}$ *sacerdos solis*, conjecit Jablonsky. אֵן פִּהֵן אֵן non significat *Praesidem*, *Gubernatorem* (uti quidam volunt); sed *sacerdotem Onis*, coll. 47, 22. Nom. אֵן LXX. interpretantur *Ἡλιουπόλις*, pro quo Copticus interpres, qui Graecam Alex. interpretationem vertit, nomen vere Aegyptium illius urbis, suo tempore, uti par est credere, adhuc usitatum, ΩΝ, substituit. Fuit Heliopolis Nomi cujusdam inter Nilum et mare rubrum siti metropolis, in qua quotannis πανήγυρις erat ad Solis festum celebrandum, Herodoto referente, 2, 59. Voc. Aegypt. ON, sol, videtur contractum esse ex ΟΥΩΙΝΙ *lumen, lux*, ut designetur *urbs lucis*, s. *luci*, i. e. *soli*, consecrata. אֵן אֵן אֵן *Et exiit Josephus super, s. per terram Aegypti*, exsequuturus injunctam sibi a rege provinciam. Paranda primum et disponenda per singulas urbes horrea erant, constituendi praefecti, et hujusmodi alia ordinanda.

46. 47. לְפָנַי פָּרַעָה — וַיֹּזְכֶּהָ *Erat autem Josephus triginta annos natus cum staret coram Pharaone, cum ante illum consisteret ejus somnia exponens. Significat, Josephum juvenem adhuc omnia moderatum in Aegypto. Hoc veluti per parenthesis interjecto, per epanalepsin subjungit: וַיֵּצֵא וְגו' exiit igitur, uti dictum (Vs. 45.), Josephus a conspectu Pharaonis, et transiit etc., obiit Aegyptum, singula ubique ordinaturus. — 47. — וַתֵּשֶׁב לְקַמְצִים *Fecit ergo, i. e. produxit terra septem annis ubertatis ad pugillos, i. e. cumulate, manipulatim, magnam frumenti vim, ita ut per manipulos in magna copia colligeretur. Minus commode Onkelos terram pro terrae incolis sumens vertit: et collegerunt incolae terrae per septem annos abundantiae frumentum in thesauros, s. horrea. קַמְצִים non differre putavit a קוֹמְצִים, Chaldaeis pro כוֹמְצִים et גוֹמְצִים usitatum, quod foveas denotat; intellexit vero tales foveas aut cellas subterraneas (qualem Arabes vulgo *Mattamore* vocant), in quibus in Orientis regionibus frumenta recondi solent. Cf. *d. a. u. n. Margenl.* P. IV. p. 373. Sed de congregatione frumentorum Vs. sq. demum loquitur, hoc Vs., uti fert naturalis ordo, prius de fructuum proventu. Recte LXX. *Kai epoinesen ē gē ēn tois epitā ētesu tēs eudhēnias dōraquata.* Liberius, sed tamen bene Hieronymus: *Venitque fertilitas septem annorum, et in manipulos reductae segetes.***

48. 50. וַיִּקְבֹּץ אֶת-כָּל-אֶבֶל *collegit Josephus omnem cibum, annonam, commeatum; quicquid scilicet potuit, non omne omnino frumentum. Per כָּל-אֶבֶל sunt, qui hic non tantum frumentum, sed et alia edulia intelligant, ut speciatim Vs. sq. בַּר frumentum dicat. Sed vix dubium est, כָּל et בַּר idem esse, quod praecipua sustentatio sit frumenti et panis. וַיִּתֵּן אֶבֶל וְגו' Posuitque commeatum in urbibus, commeatum, inquam, agri urbis, qui erat circa eam, posuit intra eam, i. e. cujusque urbis annonam ex ejus agris in urbem inferendam curavit. — 50. וַיֹּזְכֶּהָ — הָרַעַב *Josepho natum est duo filii, i. e. nata ei est soboles, duo videlicet filii (vid. 10, 21. 35, 26.), antequam ingrueret annus famis.**

51. 52. *Post מִנְשֵׁהָ, subaud. לְאִמִּרָה, dicendo, vel בִּי אָמַרָה dixit enim: בִּי-נִשְׁכַּח וְגו' quia oblivisci fecit me Deus omnis laboris mei, aerumnae et miseriae meae, et totius domus patris mei. Non quasi rebus prosperis ita esset inflatus, ut etiam patris memoria ex animo exciderit, sed hoc voluit, se jam ad tantum honorum fastigium esse evectum, ut patriae domus oblivisci facile posset. — 52. אֶפְרוּם forma Dualis, q. d. geminam foecunditatem: בִּי-הִפְרִינִי וְגו' quia fructificare me fecit, i. e. foecundavit gemina prole Deus in terra miseriae meae, ubi antea miserrima mea fuit conditio.*

54. 55. וַיְהִי רָעַב בְּכָל-הָאָרֶצוֹת *Fuitque fames in omnibus terris, sc. vicinis, e. c. Phoenice, Palaestina et Arabia, non ita feracibus, quam Aegyptus, quae earum est velut horreum. —*

55. 54. וְהָרַעַב כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם *Et esuriit tota terra Aegypti.* Quum Vs. 54. dictum esset, fuisse panem in tota Aegypto, quod hic dicitur intelligendum est de secundo famis anno, quo Josephus horrea regia aperuit, privatis exhaustis. Sub adventum Jacobi in Aegyptum duos tantum famis annos elapsos esse, dicitur 45, 6. 11.

56. 57. וְהָרַעַב — הָאֶרֶץ *Eratque fames super tota facie terrae*, pro quibus in eod. Sam. est עַל פְּנֵי כָל הָאֶרֶץ, LXX. ἐπι προσώπου πάσης γῆς. Quae plerique interpretes de vicinis regionibus, ut Vs. 54., intelligunt; nos speciatim de tota Aegypto intelligenda putamus. Verba וַיִּפְתַּח — בָּהֶם per compendium sunt dicta pro: וַיִּפְתַּח כָּל-בְּתִיִּם אֲשֶׁר בָּהֶם שָׁבֵר, quomodo et Onkelos interpretatus est: *aperuitque Josephus omnia horrea, in quibus frumentum esset.* Nom. שָׁבֵר e Verbo denominativo וַיִּשְׁבֵּר, quod statim sequitur, facile suppleri potest, neque opus est, e eod. Sam. post בָּהֶם textui בַּר inserere. Alii: omnia quae erant apud se, s. Aegyptios. וַיִּשְׁבֵּר לְמִצְרַיִם *Et frumentatus est Aegypto*, i. e. Aegyptiis frumentum vendidit. שָׁבֵר, alias *frangere*, hic est denominativum a שָׁבַר *fractio*, quod metaphorice de frumento dicitur. In qua frumenti appellatione ad id respici videtur, quod molendo grana ejus franguntur. Hinc שָׁבַר in Cal, et in Hiphil dicitur de frumento tam emendo, ut Vs. 57. et 47, 17., quam vendendo, ut hic, et 42, 6. Am: 8, 5. 6. — 57. וְכָל-הָאֶרֶץ — אֶל-יֹוסֵף *Et tota terra*, i. e. vicinarum regionum undequaque homines *venerunt Aegyptum frumentum emendi causa ad Josephum.* Verba potius sic ordinanda erant: בָּאוּ מִצְרַיִמָה אֶל-יֹוסֵף לְשָׁבֵר. Additur ratio: *quia invaluit fames per totam terram*, vid. Vs. 54. Est vero hic Vs. veluti παρασχεύη quaedam ad ea, quae sequuntur de itinere filiorum Jacobi in Aegyptum.

6. *Jacobi filii in Aegypto fruges emturi, a Josepho quasi exploratores habentur. Simeon, donec Benjamin adveniat, obses detinetur. Impletis eorum saccis pecunia injicitur, quam sibi redditam mirantur. Jacobus Benjaminem in Aegyptum deduci, sese pussurum negat.* Cap. 42.

Cap. 42, 1. 2. 4. לָמָּה תִּתְרָאוּ *Quid vos invicem adspicitis?* i. e. quid cessatis, et moram trahitis? Verba non inerepantis, sed excitantis. Describuntur homines consilii inopes, qui solent se invicem adspicere. LXX. Ἰναὶ ὀδυμεῖτε; *quare segnes estis?* Cum inopia consilii solet et ignavia conjuncta esse. — 2. De שָׁבַר et שָׁבַר cf. ad 41, 56. — 4. פְּוִר-יִקְרָאנוּ אֶסוֹךְ *Ne quid mali illi accideret.* LXX. μάχαια. Onkelos, quem Hebraei fere sequuntur; מוֹתָא *mors*, ut Ex. 21, 22. 23. Videtur esse quod Gallie dicitur *malheur*, quod etsi quodvis infortunium significet, tamen pro morte etiam usurpatur, praesertim eum mollius rem volumus exprimere, et veluti male omniato verbo *mortis* abstinere.

5 — 7. בְּחֹךְ הַבָּאִים *In medio euntium* se. aliorum; sive quod multi quotidie in Aegyptum undequaque annonam emendi

caussa irent, s. quod ἐν συνδιᾷ, ut solebat fieri, proficiscerentur. Cf. ad 37, 25. — 6. וְיוֹסֵף הָיָא הַשְׂלִיט עַל-הָאָרֶץ *Et Josephus erat dominator super terram*, praefectus terrae. Radix שָׁלַט summo jure *dominari*, Chaldaea magis est, quam Hebr. vid. Cohel. 2, 19. 9, 4. 3. 9. Esth. 9, 2. וְהָאָרֶץ — הָיָא *Ipse erat, qui frumentum distrahebat toti populo terrae*. Vix monitu opus, Josephum ipsum, Aegypti proregem, non singula frumenta singulis vendidisse; sed quum συνδιᾷ Cananaea magnam annonae copiam emtura adveniret, id antea ad Josephum deferri debebat, cujus erat definire pretium, et inquirere an tanta frumenti copia peregrinis vendi possit, et utrum advenae suspecti essent nec ne? Aegyptii enim prae aliis gentibus difidere solebant peregrinis. — 7. וַיִּתְנַבֵּר וַיְהִי כַּמְּשֵׁי אֲלֵי־הָאֲדֻמִּים *Instar alieni se erga eos gessit*. LXX. καὶ ἡλλοιοιοιοιο ἀπ' αὐτῶν. וַיְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוּהַ *Et loquutus est cum eis dura*, se. verba; aspere eos alloquutus est.

9. 11. וַיִּזְכֹּר — לָהֶם *Recordatus est autem Josephus somniorum, quae somniarat illis*, i. e. de illis. מְרַגְלִים *Exploratores*, proprie pedibus huc illuc circumcursantes explorandi causa; LXX. κατὰσκοποὶ. לָרְאוֹת וְגו' *Venistis nuditatem terrae videre*, explorare. עֲרֻוָה (propr. *nuditas*), significat loca, per quae adiri facilius regio aliqua potest, quod sit munimentis aut naturae aut artis destituta. Latini dicunt: *nuda urbs praesidio, nudata castra, nudi defensoribus muri*. Ceterum et recentibus temporibus haud paucis eorum, qui per Orientis regiones itinera fecerunt, hoc praetextu negotium facessi solebat, quod terras explorandi causa advenissent. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 198. sqq. — 11. בְּכִיִּים אֲנִי־הֵנָּה *Recte*, i. e. viri bonae fidei sumus.

13. 14. הַקֶּטֶן אֲתֵּי-אִינֵנִי הַיּוֹם *Natu minimus cum patre nostro est hodie*, i. e. domi adhuc est. וְהָאֶחָד אֵינֵנִי *Et unus nullus est*, i. e. mortuus est. LXX. ὁ δὲ ἕτερος οὐκ ὑπάρχει. — 14. הָיָא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵלֵיכֶם *Id ipsum est quod sum loquutus ad vos*, hoc plane arguit verum esse quod ab initio dixeram, vos esse exploratores. Egregie principem agit, quorum est, ut a semel suscepta sententia haud facile dimoveantur.

15. 16. בְּזֹאת תִּבְחָנוּ *In hoc, hac ratione, quam vobis praescribam, probabimini*. חַי פְּרַעֲוָה *Vita Pharaonis!* per vitam Pharaonis juro. LXX. ἢ τῆς ὑγίειαν Φαραώ. Fuit jusjurandum aliis quoque gentibus, ex recepto tunc temporum adulandi more, usitatum, et gravissimum adhuc est apud Persas. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 200. אִם-תִּצְאָו מִזֶּה *Si exhibitis ex hoc sc. loco*, i. e. non exhibitis. Videtur elliptica jurandi formula h. s.: vivat Pharaon, et a me poenas reposeat, si permiserit vos hinc abire. Cf. ad Ps. 89, 36. 132, 3. 4. et GESENI *Lehrg.* p. 844. — 16. וְאַתֶּם יִהְיֶינָה לְאִסְרוֹ *Vos autem ligamini*, interim in vinculis detinebimini. Omnes promiscue alloquitur, quia nondum, quis iturus esset, constabat. וְאִם-לֹא וְגו' *Sin minus, si aliter res se habet, quam quō-*

modo dictitatis, *vivit Pharao, quod exploratores estis*, tam certum est vos exploratores esse quam Pharaonem vivere, si quod vobis offero non feceritis. Ad calcem huj. Vs. in cod. Sam. additur e cap. 44, 22.: *Dixerunt: non poterit adolescens a patre discedere; si discesserit a patre suo, morietur pater.* Samaritae solebant audacius emendare Codd. Cf. ad 30, 36.

17 — 19. וַיִּאָכֶף — יָמִים *Et recepit eos ad carcerem tribus diebus*, i. e. ut ubi essent per triduum. אָכַף, proprie *collegit*, haud raro est *recipere*, ut Deut. 22, 2. In carcerem illos conjecit, ut deliberarent, quem essent missuri. — 18. זֹאת עֲשֵׂה וְהָיָה. Imperat. pro Fut. Indic. (cf. ad 20, 7. et GESENI *Lehrg.* p. 776.): *Hoc facite et vivite*, i. e. et vivetis; si vita vestra vobis curae est, hoc facite, sc. quod vobis dicam (non *dixi*, uti Hieron. perperam reddidit); jam enim aliam in rationem et consilium, quam prius, Vs. 16. Quia illud patri molestissimum fore judicavit, et, si diutius eos detinisset, periclitaretur interim fame pater cum tota sua familia; ideo aliud illis offert, Vs. 19. 20. אֶת־הָאֱלֹהִים אֲנִי יֹרֵא *Deum ego veneror*; nolo me erga vos crudeliter gerere, qui Deum fandi et nefandi memorem colo. — 19. אַחִיכֶם — מִשֶׁ מְרַכֵּם *Frater vester unus*, i. e. unus ex vobis vincitur domi custodiae vestrae, passive, ubi vincti fuistis hoc triduo. שֶׁבֶר רַעֲבוֹן *Annona famis*, i. e. ad pellendam famem comparata.

21. 23. 24. אָחִינוּ — אָבֵל *Vere in culpa sumus*, i. e. luimus propter fratrem nostrum. אֲנִינוּ — אֲשֶׁר *Cujus animae angustiam vidimus cum supplicaret ad nos*, nos deprecaretur. הִנֵּן in Hithp. *gratiam alicujus supplex imploravit.* LXX. ὅτε κατεδέετο ἡμῶν. — 23. יוֹסֵף — וְהָם *Illi vero nesciebant quod intelligens Josephus*, sc. הָיָה *esset*, quod intelligeret; Particip. pro Praeter., ut Ex. 10, 11. מְבַקְשִׁים *requirerentes*, sc. הָיִיתָם *fuistis*, h. e. requisivistis. Cf. Ex. 13, 21. Deut. 4, 3. et GESENI *Lehrg.* p. 792. כִּי הַמְלִיץ בֵּינְהֶם *Nam interpres inter eos erat*, quem adhibuit sibi Josephus, ut eorum verba sibi et sua illis exponeret. — 24. וַיִּקַּח *Et deprehendit ex iis Simeonem*. Simeonem omnium maxime ira flagrasse, et totius fortasse sceleris in Josephum commissi fratribus auctorem fuisse, verisimile est.

28. 30. וַיֵּצֵא לָבָם *Atque exiit cor eorum*, i. e. valde perturbati sunt. LXX. ἐξέστε ἡ καρδία αὐτῶν, quam phrasin isti interpretes de animi deliquio usurpare solent. — 30. וַיִּתֵּן וְגו' *Et dedit*, habuit nos tanquam exploratores terrae. LXX. supplerunt במִשְׁמַרָה, verteruntque: καὶ ἐθετο ἡμᾶς ἐν φυλακῇ, ὡς καιωσκοπεύοις τὴν γῆν. Quo supplemento non opus est, quum verba, quae esse vel facere significant, quandoque pro rei opinione ponantur, et intelligenda sint φαινομένως, reputative, cf. 1 Reg. 1, 21. Prov. 3, 7.

32 — 34. בְּנֵי אָבִינוּ *Filii patris nostri*, i. e. ex eodem patre. — 33. וְאֶת־רַעֲבוֹן בְּתֵיכֶם קָחוּ וְלֹכֶו *Et famem domuum vestrarum,*

i. e. annonam ad levandam familiae vestrae famem, accipite et abite. וְאֶת-הָאָרֶץ וְאֶת-הָאָרֶץ pro וְאֶת-הָאָרֶץ; vide Vs. 19. — 34. וְאֶת-הָאָרֶץ וְאֶת-הָאָרֶץ Et terram circumibitis, sc. negotiandi causa. Recte Hieron.: emendi habeatis licentiam. LXX. καὶ τῆ γῆ εὐποροῦσθεσθε.

35 — 38. בְּשַׁקֵּי וְיָהִי Factum est autem, ipsi evacuantes erant (cf. ad Vs. 23.) saccos suos, et ecce vir locusus argenti sui in sacco suo erat, i. e. contigit, ut quum exhaurirent saccos suos, cujusque locusus cum pecunia inveniretur. Verum Vs. 27. fratrum unus tantum in sacco suo pecuniam reperisse dicitur; at 43, 21. rem ita narrat Juda, quasi omnes eodem in loco, quo primo die redeuntes in Canaënam pernoctarant, pecuniam saccis suis inesse deprehendissent. Hic vero, quasi primum omnes praesente Jacobo in saccis pecuniam suam vidissent, res narratur. Haec ita erunt concilianda, quod aliquot idem facere potuerint, verum non omnes, nisi tandem domi. Quod autem 43, 21. id omnibus in diversorio accidisse memoratur, dicendum erit, conjungi utrumque, quod in diversorio et quod domi accidit, ut quia uni aut aliquot in diversorio id accidit, dicat Judas omnibus accidisse. — 36. וְשִׁמְעוֹן וְשִׁמְעוֹן Et Simeon nullus est; actum enim de illo putabat, quasi eorum culpa sublatus aut amissus esset sibi. וְעַל־יְהוָה כָּל־הַכְּלָיָה Super me haec omnia sunt; in me recidunt omnes haec calamitates, nec ad vos has jacturas pertinere putatis. — 37. דַּעַם אֶתְּךָ עַל־יְהוָה Da eum in manum meam, committe eum curae meae. — 38. וְיָקֵר אֶתְּךָ וְיָקֵר אֶתְּךָ Mali quidpiam ei in via, quam ingrediemini, accidet, et canitiem meam prae moerore in sepulchrum demittetis, i. e. si vel huic in itinere aliquid adversi acciderit, ego jam senex prae dolore morerer vestra culpa.

7. Jacobi filii a patre Benjaminem in Aegyptum secum abduendum impetrant. Josephus eos benigne alloquitur, et convivio excipit. Cap. 43.

Cap. 43, 2. 3. 7. 9. לֶחֶם מִעַט-אֲכַלְךָ Emite nobis aliquantum cibi, i. e. annonae. Non est credibile, frumentum a novem viris asportatum tam numerosae Jacobi familiae, quae tot aluit servos, potuisse vel ad paucos dies sufficere. Videntur igitur servi Jacobi aliis fructibus victitasse, ita ut non plus emptum fuerit annonae quam quod Jacobo, liberis et nepotibus ejus ad tempus aliquod sufficeret. — 3. הָעֵד הַעֵד בְּנוֹ הָאֵרֶץ Testando testatus est in nos vir ille, i. e. testibus velut adhibitis et jurejurando nobis denunciavit. — 7. עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה Ad os verborum illorum, i. e. omnino ut ferebant ejus quaesita sic ei respondere nos oportuit. — 9. וְחַטָּאתַי לְךָ כָּל-הַיָּמִים Peccavi tibi omnibus diebus, i. e. peccati in te commissi reus sim per omnem vitam. Similis locutio est I Reg. 1, 21.

11. 12. קַחְוּ בְכֵלֵיכֶם Sumite de cantico terrae in vasis vestris, i. e. de nobilissimis terrae fructibus, quae alias sunt rariora, ac omnium ore decantantur et celebrantur. LXX. λάβετε

ἀπό τῶν καρπῶν τῆς γῆς. וְהוֹרִידָהּ וְגו' *Et deferte ad virum mu-*
mus, aliquantum balsami et mellis ex uvis passis, aromata, la-
danum, pistacea, et amygdala. De vocibus צָרִי, נִכְאָה, et לֵט
 cf. ad 37, 25. Nomine דָּבֵשׁ veteres omnes *mel*, recentiores autem
 nonnulli *succum ex dactylis palmarum* indicari putant. Sed
 utrumque parum verisimile videtur, quum Aegyptus ipsa melle
 apiario abundet praestantissimo, divesque sit palmarum. Verisi-
 milior igitur videtur sententia SHAWII in Itincrario p. 293. vers.
 germ., דָּבֵשׁ esse *succum ex uvis passis ad mellis propemodum*
spissitatem decoctum, Arabibus eodem nomine *Dibs* vocatum,
 cujus nostro etiam aevo ex tractu solo Hebronitico quotannis in
 Aegyptum tantum mittitur, quantum trecenti cameli ferre possunt.
 Idem videtur esse succus, de quo KAEMPFERUS, *Amoenitat. Exot.*
Fasc. II. p. 380. Magna uvarum pars coctione redigitur in sy-
rupum, qui butyri locum in mensis pauperum, et pro abstemiis,
admixta aqua, vini vices suppleat. Aegyptus autem vitium vi-
 nique inops fuit; oportebat igitur ejusmodi donum Aegyptio valde
 acceptum esse. בִּטְנִים *pistacia*, fuerunt inter Palaestinae dotcs.
Plin. H. N. 13, 10. Syria praeter hanc peculiare habet arbores.
In nucum genere pistacia nota. Prodesse adversus serpentium
traduntur morsus, et potu et cibo. LXX. τερεβινθου reddunt.
 Samaritanus interpres bene פִּיצְטָקִין *pistacia*. Cf. et WINER *bibl.*
Realwörterb. p. 540. שקדים amygdali fructus, LXX. κάρυα,
*nuces; a radice שָׁקַדָּה *vigilavit*, quia ista arbor prima omnium*
proferat flores, quod et testatur Plin. H. N. 16, 25. — 12. כֶּסֶף
מִשְׁנֵה קָחוּ בְיַדְכֶם Pecuniam iterationis, i. e. aliam pecuniam (coll.
Vs. 22.) sumite in manu vestra, i. e. vobiscum; sic enim Hebraei
loquuntur de eo, quod in promptu et paratum est.

14. 15. De שָׂדֵי cf. ad 17, 1. וְאֲנִי בְּאֶשֶׁר שָׁכַלְתִּי שָׁכַלְתִּי *Ego*
vero quando orbatus fuero orbatus ero, i. e. perinde mihi erit,
 ac si omnibus filiis orbatus essem; uti sum jam orbatus Josepho et
 Simeone, sic et nunc Benjamine orbatus ero. Alii ad omnes refe-
 runt, quod jam omnes a se filios dimitteret, q. d.: ut jam ante
 orbatus eram uno et altero, omnibus orbabor deinceps. — 15. Pro
 מִשְׁנֵה כֶּסֶף, uti legitur Vs. 12., hic est מִשְׁנֵה - כֶּסֶף *iteratum* s.
 alterum *argentum*, praemisso Adjectivo, quod rarius, ut 17, 14.
 Jer. 2, 20.; neque enim מִשְׁנֵה est Nom. Subst. in statu regiminis,
 tunc enim מִשְׁנֵה scriptum foret.

16. 18. וַיֹּאמֶר לְאִשֶׁר עַל-בֵּיתוֹ *Dixitque ei qui super domum*
ejus, i. e. dispensatori. וְטַבַּח טַבַּח וְהִכֵּן Et mactare mactatio-
nem, et parare. Infinitivi pro Imperativis positi, ut alias saepis-
 sime; cf. GESENI *Lehrg. p. 783. טַבַּח LXX. male θύματα, et*
 Hieron. *victimae* reddidere, quum tamen nulla hic sit sacrificii
 mentio. Significantur pecudes mactandae et convivio parandae,
 de quibus eadem formula legitur Prov. 9, 2.; coll. 1 Sam. 25, 11.
 וְגו' *quia mecum comedent viri illi in meridie, mecum prau-*

debunt. — 18. וַיִּירָאוּ — יוֹסֵף Timuerunt autem viri, quod adducerentur in domum Josephi. Mctuunt sibi, ubi se vident inusitato more in domum proregis introduci, quod insidias sibi strui putarent. וַיִּירָאוּ בְּאִמְתָּהוּתוֹ הַיּוֹנֵה Propter negotium argenti redeuntis, ob pecuniam repositam in saccis nostris בְּתַהֲלֵהָ initio (13, 3.), i. e. prima nostra in Aegyptum profectio. לְהִתְגַּדֵּל אֵלַי אֲדֹנָי Ad devolvendum se super nos et ad irruendum super nos, i. e. ut sese Josephus et ejus ministri devolvant, et velut dejiciant, irruant in nos, per fas et nefas, quacunque arrepta occasione insiliant in nos, ut cum quis in alium se conjicit, simulans quasi ab alio sit impulsus; id enim לְהִתְגַּדֵּל אֵלַי indicat. לְהִתְגַּדֵּל אֵלַי ad volutandum supra nos, Clericus metaphorani esse putat e lueta deductam, ubi qui alterum in terram dejecit supra prostratum pro arbitrio volutatur. Sensem LXX. ita expresserunt: τοῦ συκοφαντῆσαι ἡμῶς καὶ ἐπιθῆσθαι ἡμῖν, Hieron.: ut devolvat in nos calumniam et violenter subjiciat servituti. Onkelos: ut dominetur nobis et quaerat occasionem contra nos.

20. 21. בִּי R. Mose Ben-Nachman interpretatur in me sc. dominare; q. d. tuum in me dominium recipio et agnosco, unde semper haec vox cum אֲדֹנָי jungitur, veluti Ex. 4, 10. 13. Alii, per me, se. quaeso. Onkelos hic habet obsecrantis Particulam, בְּבִעַר cum petitione, i. c. quaeso, qua solet et Hebraicum נָא reddere. Gesenius in Lex. contracte positum putat pro בְּעִי precatio, Job. 30, 24., ut בָּל pro בְּעַל. — 21. הִמְלוֹךְ — וַיְהִי Et factum est cum venissemus ad diversorium. בִּי hic temporis est pro בְּאֲשֶׁר. Ceterum cf. ad 42, 35. אֲרֶגְמָתָנוּ בְּמִשְׁקָלוֹ Argentum nostrum invenimus in pondere suo. Utebantur enim tum pecunia in certa pondera divisa, cf. ad 23, 16.

23. 25. 27. שְׁלוֹם לָכֶם Pax vobiscum; verba h. l. non salutantis, sed bene sperare jubentis: estote bono animo. — 25. בִּי Audiverant enim se ibi panem comesturos, i. e. pransuros. Panem comedere saepius convivari significat; Ex. 2, 20. — 27. וַיִּשְׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם Et interrogabat eos de pace, i. e. quomodo valerent. LXX. bene: Ἠρώτησε δὲ αὐτοὺς, πῶς ἔχετε. Post responsum filiorum Jacobi sequuntur in Sam. cod. haec verba: וַיֹּאמֶר בִּי בְרֹךְ הוּא אֱלֹהֵינוּ אֵלֵינוּ בְּרֹךְ הוּא אֱלֹהֵינוּ אֵלֵינוּ dixitque (Josephus): benedictus vir ille Deo, εὐλογούμενος ὁ ἄνθρωπος ἐκείνος τοῦ Θεοῦ, ut habent LXX., qui ea in codice suo legerunt.

29. 30. בֶּן-אִמִּי Filius matris suae, frater uterinus, quem ideo prae ceteris diligebat. אֱלֹהֵינוּ יִתְחַנֵּךְ בְּנֵי Deo tibi faveat, mi fili. Benignior appellatio, non aetatis multo minoris significatio, quum Josephus Benjamine nisi 7 aut 8 annis major natus esset, et Benjamin jam 10 liberos genuisset, 46, 21. Sed cf. ad Ex. 12, 40. coll. Gen. 46, 12. — 30. כִּי-נִכְמְרָה רַחֲמֵינוּ אֶל-אֶחָיו Incaluerunt enim viscera ejus erga fratrem suum. רַחֲמֵינוּ viscera, σπλάγγνα, prisci homines pro sede affectuum, praesertim misericordiae et amoris

habebant, unde illo nomine ipsi illi affectus designabantur, et רָחַם est i. q. εὐσπλαγγίζειν, quasi *intimis visceribus commoveri*. Cf. ad Amos. 1, 11.

31. 32. וַיִּרְחֹץ פָּנָיו *Et lavit faciem*, ne lacrimatum esse eum fratres animadvertèrent. — 32. כִּי לֹא יִוָּכְלוּן וְגו' *Quia non possunt Aegyptii comedere cum Hebraeis, abhorrentque ab hoc Aegyptii*. Rationem addit Onkelos: *quia pecus, quod Aegyptii colunt, Hebraei comedunt*. Sane obstitere specialia quaedam Aegyptiorum in cibis parandis instituta, ob quae Aegyptii cum peregrinis coenare non poterant. Erant autem illa instituta ita Aegyptiis propria, ut eadem extraneis apud se habitantibus, qualis erat Josephus, non imponerent. Id quod etiam apparet e Vs. 34., ubi narratur, Josephum plane contra Aegyptiorum morem cum fratribus cibos sumsisse eosdem. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 206.*

33. 34. וַיֵּשְׁבוּ — כַּצֵּעֲרָתוֹ *Et sederunt coram eo primogenitus secundum primogenituram suam, et parvus secundum parvitatem suam*, i. e. primo aetate major, ultimo loco minor collocebatur. וַיִּמְרָאוּ אִישׁ אֶל־עֵמֶתוֹ וְגו' *Et mirati sunt viri quisque ad vicinum suum*, i. e. mutuo, quod juxta aetatis seriem dispositi essent. — 34. וַיִּשָּׂא — יְדוֹתָיו *Et tulit portiones a conspectu suo ad illos, et auxit portionem Benjaminis supra partes omnium quinque partibus*. Sensus est, Josephum fercula de mensa sua ad fratres adferri jussisse, Benjaminis vero portionem quintuplo quam reliquorum fratrum majorem fuisse. Sic apud Homerum quoque unicuique conviviarum sua carnis pars aequa divisione distribuitur, nisi quis honoris causa majore portione donatur. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 207.* וַיִּשְׂתִּי וְגו' *Et biberunt et inebriati sunt apud eum*; i. e. largius potarunt. *Inebriandi* Vb. Hebraeis interdum in bonam partem sumitur. עִמָּם non semper denotat *cum*, sed nonnunquam *apud*, ut Ps. 130, 4.

8. *Josephus fratres dimissos ex itinere revocat ficto furti crimine; sed territis sese agnoscendum praebet, atque in Cananueam, ut Jacobum accersant, amandat.* Cap. 44. 45.

Cap. 44, 4. 5. הֵם יָצְאוּ אֶת־הָעִיר *Ipsi exierunt urbem*. יָצְאָה hic cum Accus. construitur, ut Amos 4, 3. — 5. — הֲלוֹא יִנְחַשׁ בְּךָ *Nonne id ex quo dominus meus bibit? et ipse augurando auguratur eo*, i. e. per eum, calicem, vel et: per quod auguratur, indefinite. De variis modis divinandi per cyathos cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. II. p. 211.* Κυνθουμαντεία recentioribus adhuc temporibus in Aegypto nota fuit, quod patet ex Nordenii testimonio illic allato. Neque igitur erat, cur nonnulli negarent significari hic illum divinandi s. augurandi modum, et per verba וְהוּא נִחַשׁ יִנְחַשׁ בְּךָ nil aliud diei putarent, nisi hoc: *hic*, Josephus, facile *de eo*, s. ea de re *potuit divinare*. Sed recte LXX. αὐτὸς δὲ οἰωνισμῶ οὐνίξεται ἐν αὐτῶ, *Vulgat. et in quo augurari solet.*

7. 10. חֲלוּיָהּ לְעַבְדֶּיךָ *Profanum sit servus tuus*, i. e. absit, ut servi tui tale facinus committant. Onkelos reddidit חָס, proprie: *propitius sit*, se. nobis Deus, deprecandi et aversandi vox, pro qua seriores Hebraei et חָס וְשָׁלוֹם usurpare solent. — 10. כְּדַבְּרֵיכֶם בְּכִן הוּא *Etiam nunc juxta verba vestra ita est*, i. e. fiat ut vultis; perquiratur, apud quemnam vestrum inveniat, sed quia nimium severa in vos admittitis, age satis mihi erit, quod vobis proponam.

15. 16. הֲלוֹא יָדַעְתֶּם וְגו' *An nesciebatis, virum similem mei*, parem, principem, qualis sum in Aegypto, omnino auguraturum? Hoc vult: illos non ita perfide et temere secum agere debuisse, quem seire potuerint in tanto rerum fastigio facile divinatione et auguriis cogniturum, ut alioqui Aegyptii solent, quis suum scyphum surripuisset. — 16. וְגַם-יִצְטַדֵּק *Et quomodo justificabimus nos?* h. e. quomodo nos defendemus? Hieronymus: *quid juste poterimus obtendere?* Minus accurate. Nam יִצְדַק in Hithpael est *ostendere se esse innocentem* (vid. Job. 33, 32. Jer. 3, 11. Ez. 16, 52). הָאֱלֹהִים מָצָא אֶת-עוֹן עַבְדֶּיךָ *Deus invenit*, i. e. quum Deus ipse invenērit, in lucem produxerit *scelus servorum tuorum*. Sunt, qui ad erimen venditionis Josephi hoc referant, ob quod se nunc puniri dicant. Sed nihil obstat, quo minus verba illa ad erimen Benjaminio impactum referamus, ejus tanta fuit species, ut ne fratres quidem sitne ille insons certo seire possent. Nec Judas de scelere commisso dubitasse videtur, qui mox enixis precibus id tantum exigere studet, ut sibi poenas pro Benjaminie luere concedatur. Dicit autem *scelus servorum tuorum*, quasi omnes essent rei, quum antea (Vs. 7. 8.) nullum ipsorum tale scelus in se admisisse perseverassent. Ceterum quia eum ignoratur scelus quodpiam, aut sceleris auctor, hic impune abit; ideo *invenire iniquitatem* perinde est, ac ejus poenas exigere. Cf. ad Hos. 12, 9.

17. 18. הָאִישׁ אֲשֶׁר וְגו' *Apud quem inventum est poculum, is sit servus meus, vos vero incolumes ad patrem vestrum redire potestis*. Josephi consilium videtur fuisse, ut videret, quomodo fratres erga patrem, et praecipue erga Benjaminem affecti essent, et an Benjamini similiter ut sibi olim in domo paterna infesti essent. Nisi enim patrem sincere amant, si Benjamini invident, non recusabunt, eum in Aegypto relinquere. — 18. Orat Judas Josephum, ne sibi succenseat, si eum in diversum rogarit, quam staterit, כִּי כַמוֹךָ בְּפַרְעֹה *quia sicut tu sicut Pharaos*, i. e. tu auctoritate et potestate Pharaonem aequas, ideo te aequae irritare metuo ac Pharaonem. כִּי ita ut hic geminatum similitudinem omni ex parte absolutam indicat, vid. Levit 7, 7. 24, 16.

21. 30. 31. וְאֲשִׁימָה לְעֵינַי עָלָיו *Et ponam oculum meum super eum*, i. e. ejus curam habebō, ei prospiciam; LXX. ἐπιμελοῦμαι αὐτοῦ. Cf. Jer. 24, 6. 39, 12. — 30. וְנִפְשׁוּ קְשִׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ

Et anima ejus alligata est ejus animae, h. e. pendet vita patris ab hujus filii vita. Occurrit et I Sam. 18, 1. — 31. Pro הַנֶּזֶר Samaritanus addit אַתְּנוּ *nobiscum*, consentientibus LXX. Syro et Chaldaeo.

Cap. 45, 5. 7. אַל-יַחַר בְּעֵינֵיכֶם *Neque ira sit in oculis vestris*, h. e. neque nimium animos angat commissi in me peccati memoria. LXX. μὴ δὲ σκληρόν ὑμῖν φανήτω. פִּי לְמַחֲרָה רָגַ' *Nam ad victum me Deus misit ante vos*, i. e. me vobis praemisit, ut vietui necessaria vobis suppeditarem. Quasi eos hisee verbis compellaret: tantum abest, ut doleam nunc, me olim a vobis venditum esse, ut contra hae de re mihi gratuler; quia Deus opera mea ad vos servandos utitur. Quando enim dolorem commissi peccati minuere volumus, quid boni inde fluxerit, memoramus. — 7. מִסִּית מֵעַתָּה מֵעַתָּה לְפָנֶיכֶם *Misit me Deus ante vos*. Quod saepius repetit, ut fratres intelligant, ipsum ab omni vindictae cupiditate vacuum esse. לְשׂוּם רָגַ' *Ad ponendum vobis residuum in terra* (ut superstites maneatis), *et ad vivificandum vobis in liberationem magnam*, i. e. ut mirum in modum servemini.

8. 9. וַיִּשְׂמְנוּ לֵאב לְפָרְעָה *Et posuit me in patrem Pharaoni*. Loquutio gentibus ad Orientem positis valde frequens, sive ea designetur dignitas quaedam ex eminentioribus, sive, honoris tantum causa, viri de republica bene meriti titulo hoc compellentur. Vid. Esth. 13, 6. coll. 16, 11. I Macc. 11, 32. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 213. — 9. אַל-תִּגְמַר *Ne stes*, i. e. ne euacueris.

10. Quum Jacobo molestum esse potuerit, inter Aegyptios vivere, peculiarem illi assignat tractum Aegypti incolendum. וַיֵּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ-גֹּשֶׁן *Et incoles terram Gosenitidem*. De ejus situ sententiam ceteris probabiliorē proposuit MICHAELIS in *Supplem.* p. 374. sqq., latus illius septentrionale a Philistaea usque ad ostium Taniticum, ubi nunc est Damiata, exporrectum fuisse. Philistaeam enim ab oriente Gosenitidi vicinam fuisse, apparet ex Ex. 13, 17. et I Paralip. 7, 21. Ad occidentem vero haec terra desertum Gofar complexa esse videtur, arenosum quidem et sterile, paucos tamen fontes habens, ac loca, in quibus oves pasci possent; nec minus illa, quae Heliodorus in Aethiopicis descripsit circa Nili ostia, bucolia, armentorum gregibus pascendis inprimis apta. Limes fuisse videtur ad occidentem non Nilus ipse, sed agri ad Nilum siti; hi arabantur, quod vero ultra eos ad Orientem porrigebatur, Gosen, pasenum desertum erat. Porro a mari mediterraneo, in confiniis Palaestinae et Aegypti, i. e. Raphia, lineam ducendam existimat Michaelis ad Heroopolin; huc enim usque Gosenitidem pertinuisse putat versione LXX. Interpretum permotus, qui Genes. 46, 28. ubi bis גֹּשֶׁן occurrit, verterunt καὶ τῆς Ἡρώων πόλιν εἰς γῆν Παμασσῆ, quibus cur non fides habenda sit in rebus Aegyptiacis nulla causa est. Praeterea dubium vix est,

quin et magna pars Arabiae, Aegyptiae, Heroopoli et Heliopoli, ad austrum sita (nunc Matarea), Cosenitidi accensa fuerit, quamquam definiri non potest; quousque patuerit. LXX. enim h. l. גַּשְׁן vertunt Γεσέν Ἀραβίως, Arabiae autem nomine in geographia Aegypti eam intelligendam esse partem, quae ab Oriente Nili est, Michaelis monet. Cf. *d. a. u. n. M. I. p. 215. Alterthumsk. Vol. III. p. 246.* וְהָיְתָה קְרוֹב אֵלַי *Erisque mihi vicinus.* Metropolis Aegypti eo tempore, quo Israelitae in Aegypto fuerunt, erat vel Memphis vel Tanis; utraque urbs in vicinia ejus, quam descripsimus, Gosenitidis sita erat. Hinc Josephus, quem perpetuo in aula versari oportebat, dicere potuit, patrem suum non nimis ab ipso remotum fore.

11. 12. פֶּן-תִּגְרַשׁ אֶתְּךָ וְבֵיתְךָ *Ne forte ad inopiam adigaris tu et domus, familia, tua* se. omnibus divenditis emendi frumenti causa. רָשׁ passim i. q. רָשׁוּ *pauperem esse vel fieri*, significatione *haereditandi* in contrarium quasi exhaereditandi et spoliandi rebus omnibus mutata. — 12. *Et ecce oculi vestri et oculi fratris vestri Benjaminis vident, quod os meum loquitur ad vos*, i. e. me ipsum vidistis et audivistis loquentem.

18 — 20. וְאֶתְּנָה — מִצְרַיִם *Dabo vobis bonitatem Aegypti*, i. e. opimum Aegypti tractum. טוֹב est Subst., sed טוֹב Adject. וְאָכְלוּ אֶת-חֵלֶב הָאָרֶץ *Et comedite*, i. e. comedetis *adipem terrae*, fovemini optimis quibusque hujus regionis. Sic חֵלֶב et alias (Deut. 32, 14. Ps. 81, 17.) pro מִיטְטָב, i. e. opima parte et optima quae sumitur. — 19. וְאֶתְּנָה *Et tu*, apostrophe ad Josephum. קָחוּ — עֲגִלוֹת *Jussus es*, sc. a me, ut hoc iis injungas. צִוִּיתִיהָ *Sumite vobis e terra Aegypti plaustra.* Plaustra tum in Palaestina nondum in usu fuisse videntur. In Aegypto autem, quae plana est regio, et prima prae reliquis terris utebatur equis, eorum usus jam invaluerat. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 216.* — 20. וְעֵינֵיכֶם — בְּלִיכֶם *Oculus vester non parcat vasis vestris.* Hebraei *oculum* parcere dicunt iis, quae servantur, *non parcere* iis, quae perduntur. Hoc autem vult: nolite ita pretiosa et clara vestra suppellectilia s. utensilia ducere, ut nonnulla relinquenda vobis non censeatis, quae commode vobiscum auferre non possitis.

22. 23. וְשָׂמַלְתָּ לְכִלְיֶיךָ *Omnibus dedit, unicuique mutationes vestium*, i. e. vestes splendidas, quibus priores permutarent. Cf. ad 41, 42. et *d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 217.* Alii geminas vestes intelligunt, quia vestes, ut mutari queant, geminas saltem esse oportet. Ita LXX. δισσοῦς στολάς, Hieron. *binas stolas*, et Syrus: *par vestimentorum.* — 23. וְלֵאבִירִי שְׂלַח *Patri autem suo misit sicut hoc*, i. e. tale munus quod sequitur, ut commodissime e Cananaea adduceretur. Alii ad praecedentia referunt: talia quae fratribus, et insuper insequentia. Ita LXX. κατὰ τὰ αὐτὰ, et Hieron. *tantumdem pecuniae et vestium mittens patri suo.* Sed tum oporteret sequi praemissa copula: וְשָׂמַלְתָּ.

24. 26! Verba אַל-תִּרְגְּזוּ בַדֶּרֶךְ verti possunt vel, *nolite timere in via s. in itinere*, vel, *nolite rixari in itinere*. רַגַּז enim significat et *pavore commoveri* (Ex. 15, 14. Deut. 2, 25. Ps. 4, 8.) et *ira commoveri*, i. e. *rixari* (Prov. 29, 9. Jes. 28, 21. Ps. 4, 5.). Sensus igitur est vel, *nihil timeatis*, se. tale, quod vobis in priore itinere accidit; vel, *ne rixemini*, venditionem meam vobis invicem exprobrantes. — 26. Verba וַיִּפֶּן לְבוֹ פָּנָיו plures reddunt: *animi deliquium passus est*, se. prae nimia laetitia. Sed quia sequitur בְּרִיבָהּ לֹא הָאֱמִין לָהֶם *nam fidem eis non habuit*, voc. פָּנָה melius ex significatione verbi Syr. et Arab., *frigere*, vertitur h. s.: *verum ille hoc parum commovebatur; sein Herz blieb aber kalt*.

9. *Jacobus in Aegyptum proficiscitur cum universa familia, quae recessetur. Obvium ei procedit Josephus, fratresque ad Pharaonem intronissurus quid dicendum sit docet. Cap. 46.*

Cap. 46, 1. 4. Jacobus, licet a filio vocatus, tamen in dubio erat, num id Deo placeret, a quo promissionem acceperat de possessione terrae Canaan; et vereri poterat, ne eo itinere irrita fieret tam insignis promissio. Priusquam igitur e finibus terrae Canaan prorsus excederet, Deum ea de re consulere secum statuit. *Venitque Beersabam* (cf. ad 21, 14. 33.) *et immolavit illie victimas Deo patris sui Isaaci*. Quum hic locus esset ad meridiem Hebronis, ubi Jacobus habitabat, per eum transeundum fuit, si quis in Aegyptum proficisci voluit. Hic in loco Abrahamus sacra olim Deo fecerat et quereetum plantaverat, Gen. 21, 33. Erat igitur locus ille precibus et sacrificiis ac oraculis accipiendis aecommodatissimus. — 4. אֲנֹכִי — גַם-עִלָּה *Ego descendam tecum in Aegyptum*, tibi illie deseensuro tanquam comes adero, *et ego faciam adscendere te etiam ascendendo*, i. e. certo efficiam, ut inde rursus adscendas, illinc te reducam, i. e. posteros tuos. Progenitor pro posteris nominatur, uti saepius. *Et Josephus manum oculis tuis imponet*, i. e. elaudet tibi oculos, morituro tibi ultimum officium praestabit. Antiquissimus mos erat, ut morituro earissimus quisque elauderet oculos. Ita apud Homerum Laertes dolet, quod Ulyssi ab uxore oculi non clausi essent. *Odyss.* 24, 294. coll. 11, 424. *Iliad.* 11, 452. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 218.

7. 8. בְּנֵי־הָיָהוּ *Filiae suae*. Enallage numeri, frequens in genealogiis; cf. ad 37, 35. Similia exempla vid. infra Vs. 23. Num. 4, 27. 26, 8. 36, 25. — 8. אֵלֶּיהָ — מִצֵּרְיָמָה *Haec sunt nomina filiorum Israelis venientium in Aegyptum*, i. e. qui venerunt, quasi in actu ipso positorum, ut venirent simul eum Jacobo in Aegyptum, ideo Partecipio usus est, non Praeterito. Quia Jacobus dux et caput erat illorum, qui in Aegyptum migrarunt, ideo eum cum filiis enumerat, et primo loco ponit (יַעֲקֹב וּבָנָיו). In catalogo ipso non observat ordinem, quo nati sunt singuli, ut 29, 32. sqq. 30, 5. sqq., sed uti 35, 23. sqq. cujusque uxorum et an-

cillarum filios simul ponit, nunc prius nunc posterius natos afferens. Itaque primo loco (Vs. 9 — 18.) Leae ejusque ancillae, Silpae, filios omnes ponit, et ex his procreatos nepotes et pronepotes; quibus enumeratis ad Rachelae ejusque ancillae, Bilhae, filios transit (Vs. 19 — 25.).

10. 12. Rubenis filiis (Vs. 9.) seorsim praemittitur patris nomen (Vs. 8.), quod Ruben Jacobi fuit primogenitus. Verum in recensendis reliquorum patriarharum filiis patrum nomina implicitate tantum indicantur formulis: *fili Simeonis, filii Levi etc.*, nec additur, Simeonem, Levi eet. fuisse Jacobi filios. Quot enim fuerint filii Israelis, et quaenam eorum nomina, illud jam abunde constabat, et Vs. 15. 18. 25. memorantur matres, e quibus Jacobus istos habuit filios. Quod autem Vs. 19. nomina filiorum Rachelis seorsim sunt adjecta, id factum esse videtur, ut a reliquis per hoc etiam distinguatur, quae primaria et dilectissima Jacobi conjux erat Rachel, quia etiam hic prae aliis יַעֲקֹב אִשָּׁתָּה appellatur, et deinde quoque, ut nexus, qui ob variatum Vs. 20. recensendi modum haud ita planus fuisset, conservetur. Ceterum quinque Simeonis filii h. Vs. recensiti, Jemuel, Jamin, Ohad, Jachin et Zohar, videntur ex una matre fuisse, sextus vero, Saul, fuit ex alia matre, dicitur enim בֶּן־הַבְּנֵי־עִיִּרָה *filii Cananaeae*. Verisimile est, voluisse Mosen damnare factum Simeonis, qui praeter majorum morem Cananaeam uxorem duxerit. — 12. מֵתָהּ — בְּנֵי־עֵר וֹנָן *Mortuus est autem Er et Onan in terra Canaan*, ideo non sunt connumerandi cum iis, qui in Aegyptum descenderunt. Noluit tamen Moses hos praetermittere. Namque in hac genealogia exhibenda non hoc solum spectavit, ut nonnisi eos Jacobi posteros, qui cum eo in Aegyptum migrarunt, recenseret (Vs. 26.), verum consilium ejus simul et hoc fuit, ut cum integram posterorum Jacobi genealogiam hoc uno loco, tum praeterea numerum eorum omnium, qui e Jacobi prosapia in Aegyptum venerunt, exhiberet, sive una eum Jacobo, sive ante eum, ut Josephus, illuc venerint, sive denique post Jacobi demum adventum illuc nati fuerint. Quae quum ita sint, nihil jam difficultatis habebit, quod in hoc catalogo Vs. 20. Josephi filii in Aegypto nati, et h. l. Pherezi filii, Chetron et Chamul, recensentur, qui Jacobo in Aegyptum sese conferente vix jam nati esse potuerunt. Bene de h. l. disputavit J. A. KANNE in *bibl. Untersuch. u. Auslegg.* P. II. p. 58. sqq.

13. 15. Qui hic יָוֶב vocatur, is Num. 26, 24. et I Paral. 7; 1. יֶשֶׁבֶבֶשׁ appellatur. Illud nomen magis Arab., hoc Hebr. est; cf. ad 26, 34. — 15. אֵלֶּה — אָרָם *Hi sunt filii Leae, quos peperit Jacobo in Mesopotamia*. Hoc ad capita et parentes primos sex est referendum; ut sensus sit: hi sunt sex Leae filii, una eum nepotibus et pronepotibus inde ortis, quos ea Jacobo genuit in Mesopotamia, licet ceteri deinceps in terra Canaan nati sint. כָּל־נַפְשׁוֹ רִגְוֹ *Omnis anima, i. e. animae filiorum filiarumque ejus erat triginta tres*; exclusis se. *Er et Onan*, et numerato Jacobo.

20. 23. Post Manassem et Ephraimum LXX. haec addunt: Ἐγένοντο δὲ υἱοὶ Μανασσῆ, οὓς ἔτεκεν αὐτῷ ἡ παλλακὴ ἢ Σύρα Μαχίρ. Μαχίρ δὲ ἐγέννησε τὸν Γαλαάδ. Υἱοὶ δὲ Ἐφραὶμ ἀδελφοῦ Μανασσῆ, Σουταλαάμ καὶ Ταάμ· υἱοὶ δὲ Σουταλαάμ Ἐδώμ. quae translata sunt ex I Paral. 7, 14. et fortasse olim ad marginem ab aliquo fuerunt adscripta, deinde textui illata. Certe non exstant in textu Samaritano. — 23. וּבְנֵי דָן הָשִׁים Et filii Dan: Cuschim; cf. ad Vs. 7.

26. 27. מִצְרַיִמָּה — כָּל Omnis anima veniens, i. e. omnes venientes Jacobo, cum eo in Aegyptum, וְיֵצְאוּ יָרֵכוֹ egressi e femore ejus, i. e. ex eo descendentes; sunt וְשִׁים וְשִׁים sexaginta sex. In quo numero jam noli superiorem numerum (Vs. 15.) 33 statuere, quum in eo esset Jacobus, nec ipse potuerit e suo femore egredi, sed tantum 32. Jam recte omnia proeident: 32 et 16 sunt 48, adde 14 c Raehela, fient 62; jam e 7 c Bilha ortis tolle tres, qui in Aegypto jam erant, Josephus eum duobus filiis, habebis 66. — 27. כָּל-הָהֶפְשֵׁט וְגו' Summa igitur totius familiae Jacobi, quae venit in Aegyptum, fuit capitum septuaginta. Nam ad 66 (Vs. 26.) adde Josephum et duos ejus filios, qui jam erant illie, fiunt 69., adde Jacobum, caput omnium, erunt 70. LXX. (quos sequitur Stephanus Act. 7, 14., quia cum Judaeis Hellenistis disputat, Act. 6, 9.) ἑβδομήκοντα πέντε ob quinque illos Manassis et Ephraimi filios Vs. 20. ab illis ex I Paral. 7, 14. additos.

28. 30. לְהוֹרֹת לְפָנָיו גִּשְׁתָּה Ad monstrandum ante eum Goshenam, i. e. dirigendum et praeparandum omnia. Pro לְהוֹרֹת cod. Sam. habet לְקָרְאוֹת, quod et LXX. legisse videntur, qui habent συναντῆσαι αὐτῷ, ut obviam ei veniret. Ita קָרָא esset pro קָרָה, ut 42, 4. 38. 49, 1. et Infinitivus קָרְאוֹת plene occurrit Jud. 8, 1. Nulla tamen mutatione est opus. — 30. אֲמֹתָהּ — פָּנֶיךָ Moriar hac vice, jam libens moriar, postquam vidi faciem tuam; si nunc morerer jam solatium accepissem, postquam tuo adspectu rursum frui datum est.

34. כִּי-תֹעֲבָתָהּ וְגו' Quia abominatio Aegypti est omnis pastor ovium. Quae verba Mosis esse possunt rationem reddentis, cur Josephus id, quod Pharaoni dicere debeant fratres, ipsis suaderet, vel etiam ipsius Josephi, morem Aegyptiorum fratribus exponentis, quod ita effecturi essent, ut ipsis terra Gosen ad habitandum assignaretur; peculiari enim terrae Aegypti loco iis opus esse, ubi commode artem suam et vitae institutum exerceant, quod ab omnibus ovium pastoribus abhorreant Aegypti. Id vero, uti monet JABLONSKY in Panth. Aegypt. Prolegg. p. XXI., non nisi de pastoribus peregrinis, quales tum erant Israelitae, dici potuit. Nam eeteroquin ipse Aegyptiorum rex ex Israelitis quosdam gregibus suis pastores praeficere cogitabat, 47, 7., et apud veteres pastorum Aegyptiorum mentio sane plurima occurrit. Inter pastores Aegyptios solos tantum subulcos et societate hominum, et

communione Saerorum indignos reputatos fuisse, refert Herodot. 2, 47. Vera autem ratio, cur Aegyptii pastores Israelitas, et in universum peregrinos, detestarentur, haec est, quod animalia cujuseumque generis sic pascere et nutrire, ut ea promiscue etiam jugularent, eorumque carne vescerentur. Id vero Aegyptii, animalium cultores supersticiosissimi, nullo modo ferendum esse censebant.

10. *Josephi fratres et pater eorum Pharaone sistuntur; Gosenitidem incolendam accipiunt; a Josepho frumento sublevantur.*
Cap. 47, 1 — 13.

Cap. 47, 1. 2. וְהֵנָּם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן *Et ecce illi sunt in terra Gosen* (ef. ad 45, 10.). Nondum erat illis expresse assignata, sed Josephus non dubius de regis voluntate eos illic subsistere jusserat. Vult autem eos tractum illum a rege petere, ut magis in ejus possessione regis auctoritate confirmetur. — 2. וּמִקְצֵה אֶחָיו *Et de extremitate fratrum suorum*, i. e. e summa et numero eorum, ef. ad 19, 4. Ez. 33, 2.

4. 6. כִּי-אֵין מִרְעָה לְצֹאן *Nulla enim erant amplius pascua ovibus.* Causa sterilitatis et famis in Cananaea vix alia cogitari potest, nisi pluviae penuria. — 6. אֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָנֶיךָ הוּא *Terra Aegypti in conspectu tuo est*, i. e. Aegyptus tibi patet, ut quocumque velis patris familiam mittas. Cf. 13, 9. 20, 15. אַנְשֵׁי-חַיִל *viros fortitudinis.* חַיִל generale nomen est, quameunque praestantiam, strenuitatem et industriam significans, unde Prov. 31, 10. אִשְׁת-חַיִל *mulier praestans.* וְשָׂמַתָּם רֹגֵל *Et constituas eos principes, custodes, super pecus, quod mihi est.* Quamquam enim ovium pastores apud Aegyptios contemti erant (ef. ad 46, 34.), tamen oves oviumque pastores Pharaon habere poterat; sicut subuleos quoque in Aegypto fuisse novimus. De bubuleis vero nusquam apud veteres legitur, eos apud Aegyptios contemtos fuisse.

7. 9. וַיְבָרֶךְ רֹגֵל *Et Jacobus Pharaoni bene precatus est*, vota pro regis salute concepit, ut solebat fieri ab iis, qui reges adibant. בָּרַךְ hic est *salutare.* Talis salutatio est Esth. 2, 2. Cf. Dan. 2, 4. 6, 6. — 9. יָמֵי — שְׁנֵה *Dies annorum peregrinationum mearum centum triginta sunt.* Hebraei et Aegyptii vitam eum peregrinatione, et sepulehrum cum diverticulo comparare solebant. Utraque gens igitur sepulehrum *domum aeternam* vocabat. Hae imagine etiam Jacobus hic utitur, et comparat se cum aliquo, qui patriae desiderio tenetur, et in eam redire eum.

11. וַיִּתֵּן — רַחֲמֵס *Deditque eis possessionem in terra Aegypti, in optima terrae parte, in terra Rahmses.* Quum locis innumeris Gosen ut Israelitarum sedes memoretur; oportet Rahmses aut synonymum τὸν גֹּשֶׁן, aut, quod potius reor, nomen parti Gosenitidis, in qua Jacobus domicilium fixit, proprium esse. LXX. quidem Rahmses et Gosen unam eandemque censuerunt. Nam 46,

28. $\eta\psi\alpha$ vertunt $\kappa\alpha\theta'$ Ἡρώων πόλιν εἰς γῆν Ῥαμασσῆ. Exporrectam igitur eam existimabant Heroopelin usque, ita ut haec, caput provinciae, ipsa quoque Gosen, i. e. metropolis Gosenitidis dici potuerit. JOSEPHUS *Ant.* 2, 7. 6. Rahmsen Heliopolin esse censet. Ceterum רַעַמְסֵס regio diversa est ab urbe רַעַמְסֵס Ex. 1, 11., ad quam aedificandam adhibiti sunt Israelitae. P. E. JABLONSKY *Opuscc.* T. II. p. 136., nomen רַעַמְסֵס terrae Gosen ex re ipsa adhaesisse arbitratur; $\text{PEM}\Sigma\text{X}\Omega\text{C}$ enim (compositum e PEM , a $\text{P}\Omega\text{MI}$, hōmo et $\Sigma\text{X}\Omega\text{C}$, pastor) Aegyptiae dici homines vitam pastoritiam agentes. IGNAT. ROSSI *Etymologiae Aegypt.* p. 280. Nom. $\Sigma\text{X}\Omega\text{C}$ pastores traxisse putat a $\Sigma\text{X}\Omega\Sigma\text{X}$ *probrum, dedecus*, quod etymon belle conecordare existimat cum Gen. 46, 34.

12. 13. *Et sustentavit Josephus patrem suum et fratres suos et totam domum patris sui pane* (pro בְּלֶחֶם) *ad os infantis*, i. e. parvulorum. Quod bifariam intelligunt; vel: pro numero parvulorum; vel: omnibus providit de eibo, tam parvulis, quam adultis. Alii exponunt: usque ad parvulos. Sed פִּי haud raro est syllabica adjectio; modum et aestimationem significans, ut כְּפִי *secundum modum*, Lev. 25, 52. Num. 6, 21., et לְפִי Ex. 12, 4. Hinc malim: singulis ut parvulis demensum suum dedit. LXX. $\sigma\iota\tau\omega\upsilon\ \kappa\alpha\tau\grave{\alpha}\ \sigma\acute{o}\mu\mu\alpha$. Hieron. *praebens cibaria singulis*. — 13. *Et elanguit, extabuit, terra Aegypti et terra Canaan prae fame.* „Pro $\text{וַתֵּלֶחַ$ Textus Sam. exhibet וַתֵּלֶחַ (וַתֵּלֶחַ), glossam egregiam. Viderunt enim antiquissimi quique interpretes, לָחַח (unde Futur. Cal apocop. וַתֵּלֶחַ) esse i. q. לָחַח , quod de terra prae siccitate deficiente occurrit Ps. 68, 10. (Similiter Job. 17, 7. וַתֵּלֶחַ derivatur a בָּתָּה .)“ GESENIUS *de Pentat. Sam.* p. 32.

11. *Fame confecti Aegyptii omnia sua vendunt ad comparandam annonam. Imponuntur illis a Josepho veetigalia perpetua ex agrorum redditibus regi quotannis solvenda. Cap. 47, 14 — 26.*

Cap. 47, 14. 15. 18. *Et duxit Josephus pecuniam in domum Pharaonis*, i. e. in fiseum regium intulit. — 15. וְגִדְדָה — הָבֵה *Da nobis panem, quare moriemur in conspectu tuo? quare nos fame perire sinas, quum tu frumentum habeas, nosque pecunia simus destituti?* Videntur gratis frumentum a Josepho petere, quod ille non tenebatur gratis dare, quum non sua, sed regis ageret negotia. — 18. וַתֵּלֶחַ — הַשְּׁנִיית *Finito autem anno illo, venerunt ad eum anno secundo*, se. a consumpta pecunia. Anno ab initio famis quinto tota pecunia exhausta fuisse videtur, ut sexto dederint pecora pro frumento, septimo tandem haec dixerint.

19. 20. לָמָּה — גַּם — $\text{אֲדַמְתֶּנּוּ$ *Cur moriemur coram te, cur committeres, ut inedia periremus, tam nos, quam terra nostra?*

*Terra dicitur mori, cum squallida jacet et neglecta. קָנָה — לְפָרְעָה. Eme, para, acquire, nos et terram nostram pro pane, et erimus, sinus, nos et terra nostra servi Pharaoni; servituti perpetuae nos tibi et Pharaoni addicimus et terram nostram, ut tantum simus coloni sub eo agrorum, qui deinceps sint in ejus dominio et proprietate. דָּן הַחֵן-זֶרַע Da nobis semen, sementem, quam spargamus in terram haecenus pro fame neglectam. LXX. δὲ σπείρωμα ἵνα σπείρωμεν. Hoc petunt, quia sperabant instare finem famis ex praedictione Josephi post septem annos. וְהָאָרֶץ לֹא תִשָּׁחַט Et terra non desoletur, vasta remaneat, a יָשָׁם, i. שָׁמָם. — 20. Itaque omnem Aegyptum Pharaoni emit Josephus, Aegyptii enim suum quisque agrum, quia inter eos invaluerat fames, vendiderunt, et ita omnis Aegyptus Pharaonis facta est. Quum antea jurisdictionis et regni jure tantum esset ipsius tota terra, nunc jure proprietatis ipsius facta est. Quod nobis durissimum videtur, non item Aegyptiis, coll. Vs. 25. Neque totus regni Aegyptiaci illis temporibus status nobis ita est cognitus, ut de iis, quae a Josepho instituta esse hic legimus, judicium omni ex parte aequum facere possimus. Legenda tamen sunt, quae pro Josepho dicunt, quamvis non satis firmata veterum scriptorum testimoniis, tamen ingeniose, MICHAELIS in notis ad h. l., JERUSALEM *Betracht. üb. d. vornehmst. Wahrhh. d. Relig. P. II. p. 280. sqq.* HESS *Gesch. d. Patriarchen, P. II. p. 324. sqq.* HENSLER *Bemerkungen etc. p. 406. sqq.**

21. 22. *Populum etiam transire fecit, i. e. transtulit in urbes se. alias, ab extremis Aegypti finibus ad extremos fines, i. e. quam longe lateque patebat Aegyptus, populum totius Aegypti. לְעָרִים positum pro לְעָרִים מֵעָרִים ex urbibus in urbes. Quod fecisse videtur, tum ut manifesto signo demonstraret, regem omnis terrae dominum factum esse, tum ut in ipsis civibus veteris domini memoria, et ex memoria dolor aboleretur. Text. Sam. pro הַעֲבִיר אֶתְּוֹ לְעָרִים legit אֶתְּוֹ לְעֲבָדִים fecit eum servos, consentientibus LXX: καὶ τὸν λαὸν κατεδουλώσατο αὐτῷ εἰς παιδας, quod sequutus Hieronymus: *subjecit eam Pharaoni et cunctos populos ejus.* Verum phrasin לְעֲבָדִים הַעֲבִיר Moses nusquam usurpat, sed nude verbum הַעֲבִיר aecusandi casui jungit, vid. Ex. 1, 13. Construitur quidem apud scriptores Mosen sequutos הַעֲבִיר eum עֲבָדָה, tanquam conjugato, sed abstracto, nec non eum Infinitivo, neque incommode Hebraeis dicitur: *servire servitatem, et: in servitatem redegit ad serviendum, 2 Chr. 34, 33.* At quis feret dicentem: *servire fecit in servos?* — 22. לָהֶם פָּרְעָה רָק — *Agros tantum sacerdotum non emit, quia statutum, certum demensum sacerdotibus assignatum fuit a Pharaone, et comederunt demensum suum, vietitabant eo quod dederat iis Pharaon.* Hinc factum, ut sacerdotum agri multis etiam post Mosen seculis immunes fuere, uti testantur Herodotus (2, 268.) et Diodorus Siculus (Lib. 1.): Ex tribus autem partibus, in quas olim divisa erat Aegyptus, pri-*

mam sibi sacerdotes vindicarunt atque ex agrorum reditu sumtus in res sacras fecerunt et dignitatem suam tuiti sunt. Cf. *d. a. u. n. Morgent.* P. I. p. 222.

23. 24. הֵאֱ-לָכֶם זֶרַע *Ecce vobis semen*, i. e. accipite semen. הֵאֱ particula est demonstrantis et porrigentis, Hebraeis rarissima, occurrit adhuc Ez. 16, 43. Dan. 2, 43.; at reliquis dialectis Orientalibus perquam usitata. — 24. *Fiet autem se. frugum percipiendarum tempore, dabitis, ut detis, quintam proventuum partem Pharaoni, quatuor vero partes erunt vobis* (quod Hebraice est, וְאַרְבַּע תִּירוֹת יתִּיהָ, ad nostrarum linguarum genium ita est solvendum: דְּבַר אַרְבַּע יְדוֹת יתִּיהָ *res quatuor partium erit*), *in semen, sementem agri, ac in cibum vestrum atque iis, qui sunt in domibus vestris, et ad vescendum parvulis vestris.* Quartam igitur partem sementi destinat, tres esui Aegyptiorum, quintam Pharaoni. Quae exactio tolerabilis fuit, ut in regione illa praesertim ita fertili paucis annis etiam hae conditione sibi imposita potuerint Aegyptii pristino statui et divitiis restitui, quasi numquam praecessisset fames.

25. 26. הַחַיִּיתָנוּ הַחַיִּיתָנוּ *Vivificasti nos, vitam servasti nobis.* LXX. σέσωκας ἡμᾶς. Et sane sine Josephi consilio de maxima Aegypti parte actum erat. נִמְצָא וְגו' *Gratiam invenimus in oculis domini mei, et servi simus Pharaoni*, hanc a te gratiam ineamus, ut illi serviamus hac conditione terram sub eo colentes, quam nobis praescripsisti. — 26. וַיִּשֶׂם אֶתֶּהּ יוֹסֵף לְחֶק *Itaque posuit Josephus illud, eam rem, in statutum, irrevocabilem sanctionem.* — עַד-תִּיּוֹם *Usque ad hodiernum diem, sc. ad tempora Mosis, super terram Aegypti Pharaoni ad quintam, mirum compendium, q. d. (subaudito לֵתָהּ ad dandum): ut daretur Pharaoni proventus agrorum ad quintam usque partem. Nec videtur haec res magnam post Mosis tempora mutationem subiisse. Saltem Diodorus narrat, sat magnos redditus fuisse Aegyptiorum regibus ex agris, ut necesse non haberent, nimia populo imponere tributa.*

12. *Jacobus in terra Gosen habitat. Postulat a Josepho, jurejurando interposito, ut ipsum euret in terra Cananaea sepeliendum, atque aegrotans filiis Josephi bene precatur.* Cap. 47, 26. — 48, 22.

Cap. 47, 27. 29. וַיִּאָחֲזוּ בָהּ *Et apprehensi sunt, s. detenti in ea, ejus possessionem adierunt.* Idem Verb. ab אֶחָזָה *possessione*, occurrit 34, 10. — 29. אִם-נָא מִצְאָתִי הֵן בְּעֵינֶיךָ *Si quaeso inveni gratiam in oculis tuis, si apud te gratiam inii; rogat eum per benevolentiam, qua se complectitur.* יָרְכֵי — שֵׁיט *Pone manum tuam sub femore meo, i. e. jurejurando mihi promitte.* Cf. ad 24, 2. וַעֲשֵׂיתָ וְגו' *Et facias mecum beneficentiam et veritatem, hanc mihi gratiam concede, et fideliter ubi promiseris serva, ne me in Aegypto sepelias.* Amore erga majores causa ei fuit optandi, ut in illorum sepulchro sepeliretur. Quantopere veteres Graeci opta-

rint, ut, si extra patriam diem obierint, in patriam reducerentur et in majorum sepulchris conderentur, patet e *Hom. Iliad.* 16, 458. sqq. 23, 82. sqq. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 225. 239.

31. וַיִּשְׁתַּחֲוֶה וְגוֹ' *Et adoravit Israel super caput lecti*, i. e. ad ejus verticem s. spondam anteriorem. Sensus est, Jacobum, quum promissionem a filio accepisset, praec senectutis imbecillitate super lectum eubantem, cervicali suo se incubuisse; ut Deo de ea re gratias ageret. Cui interpretationi plerique veterum favent; Aquila: προσεκύνησεν ἐπὶ κεφαλὴν τῆς κλινῆς. Symmachus: προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον κλινῆς. Vulgatus: *adoravit Deum conversus ad lectuli caput.* Ita etiam Davidcs senex Deum in lecto suo veneratus esse legitur 1 Reg. 1, 47. LXX. hic verterunt: προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ ῥάβδου αὐτοῦ, pro מַטֵּה לֹגֶטֶס מַטֵּה. Hanc lectionem sequutus est Apostolus Hebr. 11, 21. Cf. J. E. FABER nott. ad libr. *Beobachtungèn ü. d. Orient* P. II. p. 50. sqq.

Cap. 48, 1. 3. 4. וַיֹּאמֶר se. וַיֹּאמֶר *dicens*, i. e. dictum, nunciatum est. LXX. ἀπεγγέλλῃ. Participium istud ad אָמַר et ad אָמַר saepe subaudiendum; cf. 11, 9. 38, 3. 1 Sam. 3, 9. — 3. וַיְבָרֶךְ אֹתִי *Et benedixit mihi*, h. e. haec bona mihi/pollicitus est. Sermo est de Dei apparitione 35, 9., non de illa 28, 12. — 4. וַיִּתְּתֶיךָ לְקַהֵל עַמִּים *Dabo te in coetum populorum*, i. e. faciam, ut posterii tui in magnam gentem evadant.

5. 6. *Nunc ergo duo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Aegypti donec*, i. e. priusquam ad te in Aegyptum veni, mihi erunt, i. e. eos adoptabo; *Ephraim et Manasse instar Rubenis et Simeonis mihi erunt*, i. e. Ephraim et Manasse censebuntur non quasi nepotes mei, sed quasi eos ipse genuissem. Dicit autem se illos habiturum, ut Rubenem et Simeonem, quod hi duo primi essent, ut significet, Ephraimum successurum Rubeni in primogenituram, et deinceps Manassen (Josephi primogenitum, quem tamen Jacobus Ephraimo postponit, vid. Vs. 13. 14. 19.) Simeoni, secundo. Primogenitura ablata est Rubeni (vid. 35, 22. 49, 3. 4. 1 Chr. 5, 1.), et data filiis Josephi, quod ad fructum attinet, et duplicem portionem, quae primogenito debebat (Deut. 21, 16. 17.). Itaque Josephus duplicem portionem naetus est in duobus filiis suis, ita ut Ephraim et Manasses quisque portionem unam in terra Canaan. consequutus sit, perinde ac si essent filii Jacobi. — 6. וַיִּגְדַּלְתָּ אֶתְּחִיָּה וְאֶתְּרַחֵם *Generatio autem s. proles tua, quam*, filii quos genuisti post eos, δυνητικῶς, q. d. אֶתְּחִיָּה וְאֶתְּרַחֵם pro הוֹלִידָם, si quos deinceps genueris. Inclusa est conditio, igitur Praeter. הוֹלִידָם sumitur pro Fut. לְךָ יִהְיוּ וְגוֹ' *Tibi erunt*, non mei filii, ut *hii*, *super nomen*, i. e. de nomine *fratrum suorum vocabuntur in haereditate sua*, i. e. in haereditate dividenda non peculiare novarum tribuum nomen gerent, sed fratribus suis

annumerabuntur inter Ephraimi et Manassis tribus dividendi. Affixum in נַחֲלָהֶם referendum ad Ephr. et Manassen.

7. 8. וַאֲנִי בָבֶאֱרִי מִפְּדָן *Ac ego, ad me vero quod attinet, cum venirem ex Paddane, i. e. Mesopotamia; cf. ad 25, 20.* מֵמֵתָה עָלַי *Mortua est Rachel super me, i. e. magno meo damno, ut dolor Jacobi indicetur. Ceterum Jacobus hic mortem et sepulturam Rahelae afferre videtur, ut causam indicet, cur Ephraimum et Manassen adoptarit. Quod Rahelae nepotes filiorum instar habebat, voluit ea re illam post mortem honorare. Bene sensum expressit HESSIUS (Gesch. d. Patriarchen, P. II. p. 138.): Diess thu' ich auch noch um der Rahel willen, die mir so frühe — dort — eine Meile von Ephrata — im Lande der Kananiter hinweg starb. De בְּבֵרָה cf. ad 35, 16. — 8. Et vidit Israel Josephi filios et dixit, quinam illi sunt? neque enim vultus eorum agnoscere poterat, coll. Vs. 10.*

9. 10. בָּזָה *In hoc, sc. הַמְּקוֹם loco, (38, 21.), i. e. in Aegypto.* קָהַם-יָנָא אֵלַי *Cape eos ad me, i. e. adduc eos mihi. — 10. וְעֵינַי יִשְׂרָאֵל כְּבָדוּ מִזֶּקֶן Et oculi Israelis graves erant prae senio. Latini oculos graves dicunt moribundorum aut somno oppressorum; sed hic agitur de infirmitate visus ex senectute orta.*

12. 13. וַיּוֹצֵא — בְּרַכּוֹ *Tunc eduxit, s. amovit eos Josephus a genibus ejus, sc. patris. Quum in gremio Jacobi essent adducti ad lectum decumbentis aut sedentis, inde Josephus eos eduxit, ut collocaret eos eo ritu et ordine, quo a patre benedicerentur. וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְאַפְּיוֹ אֶרְצָה Adoravitque ad faciem suam, sc. prociens, pronus ad terram, patri gratias agens et honorem deferens, quod filios suos adoptasset. In textu Sau. est Pluralis, יִשְׁתַּחֲוּוּ adorarunt, sc. Ephraim et Manasse, probante J. D. Michael. Quum enim jam solemnis benedictio a Jacobo deberet peragi; genua flectentes denuo accedunt Josephi filii. Ita et LXX. quos sequitur Syrus: καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς Ἰωσήφ ἀπὸ τῶν γονάτων αὐτοῦ, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τῆς γῆς. Tum וַיִּשְׁתַּחֲוֶה crit: uterque in faciem suam. — 13. Deinde Josephus Ephraimum ad suam dextram et Israelis sinistram, Manassen autem ad sinistram suam et dextram Israelis constituit. Josephus eos ita collocabat, ut primogenito imponenda esset Jacobi dextra, minori natu sinistra; dextra enim sinistrae praeferbatur, 1 Reg. 2, 19. Ps. 45, 10. 110, 1. 5.*

14 — 16. שָׂכַל אֶת-יָדָיו *Intelligere fecit manus suas, i. e. sciens ac volens dextram Ephraimo, minori natu, sinistram primogenito imposuit, quod nonnisi transversis manibus, uti respectu illorum situs erat, facere potuit. Manibus tribuit scientiam, quasi ipsae scirent quid agerent. Eadem prosopocia Ps. 71, 72., ubi cf. not. LXX. ἐναλλάξας τὰς χεῖρας, Vulgatus: commutans manus, sensum tantum exprimentes. כִּי quamvis, ut saepius, 8,*

21. Ex. 13, 17. 2 Sam. 24, 10. — 15. לְפָנָיו — הָאֱלֹהִים *Deus ille in cuius conspectu patres mei ambularunt*, ad cuius voluntatem sese composuerunt (cf. ad 5, 22.). הָאֱלֹהִים הָרַעַה אֹתִי *Deus qui me pascit*. Hæc imago, qua Deum tanquam tutorem suum describit, e vita pastoritia desumpta est (Ps. 23, 1.). מֵעוֹדִי *Ex quo sum*, a pueritia mea. LXX. ἐκ νεότητος μου. — 16. הַמַּלְאָךְ הַמְלַאכְתִּי אֱלֹהִים מִכָּל-רָע *Angelus, qui me redemit, liberavit, ab omni malo*. Intelligitur idem ille *Angelus*, qui luctatus cum Israele narratur 32, 24., et quem Iacobus tutelarem suum putabat. Quum autem angelo hic tribuatur quod Dei solius proprium sit; nostri *angelum increatum*, s. Messiam hic iudicari fere putant; cf. ad 32, 25. Cod. Sam. male legit הַמֶּלֶךְ *rex*. וַיִּקְרָא — אֲבֹתַי *Et vocetur in eis nomen meum, et nomen patrum meorum*, i. e. dicantur filii mei, et patrum meorum, licet ex te nati sint; cf. ad Vs. 5.

19. 20. יְהִי מְלֵא הַגּוֹיִם *Erit plenitudo gentium*; i. e. ingens hominum multitudo, ut Jes. 31, 4. *plenitudo pastorum* sunt multi pastores. — 20. בְּךָ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לְאָמַר *Per te bene precabitur Israel dicendo*, i. e. bene precabitur populus ex me proditurus; a te sumet bene precandi formulam, ubi sibi aut suis liberis, aut aliis quis fausta ominari volet.

22. וָאֲנִי — אֶחָד *Et ego dedi tibi partem unam super, s. supra, ultra fratres tuos*. In nomine שָׂכָם est ἀμφιβολία. Nam quum שָׂכָם proprie *humerum*, s. partem, quæ est ab humero uno et latere corporis notet, et hinc in universum *partem, portionem*, est et nom. propr. urbis, 33, 18., nec diversa videtur ab ea, quam Simeon et Levi diripuerunt (cf. c. 34.); nomen enim nacta est a Sichemo, Chamoris filio. Hoc itaque loco, quod alius sermo assequi nequeat, sub nomine שָׂכָם, *partis unius*, significat Iacobus simul, se Josepho dare ultra portionem fratrum urbem Siehem, ut postea Ephraim eam in sorte sua nactus est (Jos. 21, 21.), et eo sunt relata Josephi ossa, Jos. 24, 32. Ideo et LXX. simpliciter Σίχμα verterunt, et pro אֶחָד posuerunt ἐξαιρέτον, quasi *eximiam partem*. IKENIUS in *Dissertatt. Philologico-Theol.* P. I. Diss. IV. p. 38. שָׂכָם ex Arab. שָׂכָם *remuneratus fuit, donum pro dono, præmium vel mercedem largiens*, unde שָׂכָם *donum pro dono*, hic significare putat *donum, præmium*, ut Iacobus dicat, se dare Josepho portionem unam præ fratribus, eamque in *præmium omnis illius amoris atque benevolentiae*, quam Iosephus patri ejusque familiae tot annis in Aegypto exhibuerat. אֲשֶׁר-לָקַחְתִּי וְהָרָו *Quam cepi e manu Amoræi, Amoræorum, gladio meo et arcu meo*. Non intelligit tantum agrum, quem prope Siehem emerat (33, 18.), nam *emere* non est armis acquirere; sed totum agrum Siehemitarum, quem Simeon et Levi armis suis acquisiverunt. Quod factum quamvis Iacobus summopere improbaret, nil tamen obstat, quo minus tractus ille, quum vacuus relictus esset,

nullis vicinorum eum occupantibus, Jacobo cesserit. Dicit autem se illum sibi suis armis acquisivisse, quamvis filii illo vi injusta potiti fuerint, quum pater et posterius quasi homo unus habeantur; vid. e. c. ad 46, 4. Minime opus est, cum nonnullis Hebraeorum לַקְּרָהּ pro Futuro capere, q. d.: *quam accipiam*, i. e. quam mei posterius suis armis, cum Cananaeam occupabunt, Amoraeis eripient. Ad quam sententiam ideo delapsi videntur, quia si haec Jacobi verba referuntur ad ea, quae c. 34. narrantur, non apparet, quomodo Jacobus Amoraeis tractum Sichemiticum eripuisse dicere possit, quum Sichemus 34, 2. *Chivaeus* dicatur. Verum simplicissimum est, Amoraeos pro Cananaeis generatim dici existimare, ut Amos 2, 9. (ubi cf. not.), quod illi Cananaeorum, quibus et Chivaei accensebantur, potentissimi essent, quippe quorum dominatio et ultra et citra Jordanem longe lateque patebat.

13. *Jacobus futuram posterorum sortem praedicit, et moritur, postquam se in majorum suorum monumento sepeliri jussisset. Cap. 49.*

Cap. 49, 1. Convocatis filiis suis omnibus Jacobus significat sese velle annunciare quae eis, i. e. eorum posteris sint eventura, אֵת אֲשֶׁר-יִקְרָא אַתְּכֶם, ubi observa, יִקְרָא hic esse pro יִקְרָה *obveniet*, accidet, quomodo verbum 3. rad. קָרָא, significatu convenit cum קָרָה, verbo tertiae ה; ut 42, 38. 44, 29. Jes. 51, 19. Voces בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים LXX. ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, et post eos Hieron. *in diebus novissimis*, eundemque in modum Onkelos, בְּסוֹף יוֹמָא *in fine dierum* reddidit. Qui quidem interpretes finem exitumque stati ejusdem temporis videntur intellexisse, et quum in prophetis phrasis illa passim ad Messiae tempora indicanda adhibeatur, Vs. 10. autem e Judae prosapia Messiam oriundum innuat; fuere et inter Hebraeos, et inter Christianos, qui Jacobum spectasse tempus nascituri Messiae, putarent. Verum Jacobi vaticinatio potius referenda est ad divisionem terrae Canaanis inter filios, postquam eam ex Aegypto redituri fuerint occupaturi; nam Vs. 13. Sebuloni assignat tractum Canaanis aquilonarem, qui illius posteris et in distributione terrae vere obtigit, Jos. 10. sqq., quum contra in divisione terrae Messiae temporibus futura, quae apud Ezech. 48, (27.) habetur, Sebuloni in meridionali terrae parte sors sua assignetur. Est igitur formula בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים de tempore futuro in universum capienda, sive propius fuerit, sive remotius. Quod et propria nominis אַחֲרֵית vis suadet. Id enim a rad. אָחַר *post fuit*, designat *quidquid sit posterius*, diciturque tum de *posteritate*, ut Ps. 37, 37. 38. Prov. 24, 20. Jer. 29, 11.; tum de *statu alicujus posteriore*, respectu prioris, אַחֲרֵית, Dent. 11, 12. Job. 42, 12. Coh. 7, 8. Ubicumque autem praemissa Particula ב de tempore adhibetur, nomen הַיָּמִים illi junctum fere reperitur; vid. Num. 21, 14. Dent. 4, 30. Jes. 2, 2., cf. Dan. 2, 28. Ceterum quae dehinc sequuntur ultima Jacobi vota alio stilo, poetico magis et grandiore, quam reliqua hujus libri conscripta esse,

cuique legenti patet. Ea autem verborum sententiarumque sublimitas et imaginum splendor, quum vix exspectanda sit a sene decrepito mortique vicino, fucere jam superioris aevi interpretes, ut Clericus, qui an haec *αὐτολεξεί* a Jacobo dicta, an vero a Mose, aut Israelita quopiam alio, Jacobo vel aequali vel recentiore, novissima Jacobi verba in eam, quae nunc comparent carminis formam redacta fuerint, dubitarent. Nostra vero aetate longius progressi Jo. GODOFR. HASSE in prooemio ad eam quam ipse dedit hujus carminis interpretationem in *d. Magaz. für d. bibl. orient. Literat.* Fasc. I. p. 6. sqq., Jo. HENR. HEINRICHS in *Commentat. de autore atque aetate Cap. 49. Genes.* Goetting. 1790., cujus epitomen dedit EICHHORN in *d. allg. Biblioth. der bibl. Lit.* P. III. p. 166. sqq., J. S. VATER in *Commentar. in Pentat.* P. I. p. 314., Jo. CHRISTOPH. FRIEDRICH in *Commentat. infra laudanda*, et alii recentiores, fidentius pronunciarunt, quod hoc Capite continetur carmen neque a Jacobo proficisci, neque ad ejus aetatem satis apposite referri posse. Etenim non tam hoc in iis quae hic legimus agere Jacobum, ut anguretur atque ominetur filiis, ut nonnumquam ingenii praestantia ac judicio singulari praediti solent homines, licet in incertum saepe; quam ita potius illum hic induci, ut satis aperte respiciat mox ad situm eorum tractuum, qui aliquot secula post ipsum filiorum suorum posteris sorte obtigere in terra Cananaea ab ipsis expugnata, mox ad ea, quae a singulis tribubus gesta et facta sunt tam in terrae Cananaeae, Josua duce, expugnatione, quam postea. Quae omnia quum Jacobus nullo modo praenoscere potuerit, nisi spiritu illum divino afflatum putemus, quod sine ratione idonea sumitur, effici dicunt, esse totum hoc carmen non compositum ante expugnatam atque inter singulas tribus divisam Cananaeam terram. Atque Davidis quidem temporibus esse confectum, verisimile est Heinrichsio cum ob memoratam Vs. 20. regiam dignitatem, tum ob equorum Vs. 17. factam mentionem. Quod argumentum tamen quid valeat nos quidem non satis perspicere fatemur, quum quid obstet, quo minus Jacobus utriusque illius rei mentionem injicere potuerit, haud facile appareat. Neque reliqua argumenta, quae arguere volunt, posse hoc Capite allata a Jacobo non pronunciatum esse, validiora videntur. Primum enim, quod dicunt, tale dictionis *ὑπος*, quale in hoc Jacobi testamento, deprehendamus, a sene decrepito et morti vicino exspectandum non esse; videant, annon majori sublimitatis et elegantiae laude efficerant novissima haec Jacobi effata, quam quae merito iis sit tribuenda. Insunt quidem illis audaciores imagines et insolentiores loquendi formulac, quales poësi sunt propriae; sed priscorum minusque excultorum nec subtili dicendi generi assuetorum hominum sermonem sponte sua ad poësin proxime accedere, quis nescit? Praeterea venerandi senis, filios ultimum congregatos coram conspicientis, animum ita concitatum fuisse, ut ipsius sermo sese altius solito efferret, et animi commoti affectum ultimis suis verbis

pondus et gravitatem addidisse, ipsa fert animi humani natura. Alterum vero quod attinet, quod obstare putant, quo minus hac pericopa Jacobi effata contineri credamus, esse in illa quae singulis tribus post expugnatam et distributam terram Cananaeam acciderint, clarius definita et descripta, quam illa praenosse Jacobus potuerit, id ipsum recte contendere negamus. Legenti enim sine praepiudicata opinione carmen apparebit, spectasse Jacobum in novissimis suis votis et in assignandis filiorum singulis terrae Canaan portionibus illorum ingenia et mores. Hinc factum, quod tribus prioribus, eo quod atrociora commisissent, adversa praedicit; reliquis fere non nisi laeta aut certe indifferentia praenunciat; quibusdam etiam e nominibus omina ducit (Vs. 8. 16. 19.). Seriosem Mose scriptorem quae de Rubene et Levi Vs. 3. 5. 6. leguntur consignasse, aut tribus illis oriundas talia ab alio quopiam conficta aequo animo tulisse, parum est verisimile. Omnino autem totum hoc carmen remotissimam redolet antiquitatem, quam et arguunt quorundam e filiis cum animalibus factae comparationes, quales et apud Homerum deprehendimus (vid. Vs. 9. 14. 17. 21. 27.). Neque quomodo Moses Jacobi effata accipere potuerit, intellectu est difficile. Illa enim morituri progenitoris ultima vota a filiis summa fide et religione conservata, et a singulis ad posteros propagata et tanquam oracula habita fuisse, vix est quod dubitemus. Alia quae credibile faciant, contineri hoc Capite Jacobi effata, observarunt inter alios HENSLEY in *den Bemerkungen etc.* p. 417. sqq. et p. 432., JO. ERNEST. CHRIST. SCHMID: *Eine der ältest. und schönst. Idyllen des Morgenl. I B. Mos. 49. neu übersetzt mit Anmerk.* Giessae, 1793., et JO. JAC. STAEHELIN in *Animadverss. in Jacobi vaticinium Genes. XLIX.* Basil. 1827. 4. Praeterea de hujus vaticinii interpretatione bene meriti sunt JOH. GOTTH. HERDER in *Briefen das Studium der Theologie betreffend*, P. I. Weimar 1780. p. 66 — 93. et *Vom Geist der hebr. Poesie*, P. II. Dessau 1783. p. 187 — 211. JO. THEOPH. PLUESCHKE in *Diss. ברכה יעקב Oratio Jacobi morientis ad filios duodecim*, Lips. 1805. 4. JO. CHRISTOPH FRIEDRICH *der Seegen Jacobs, eine Weissagung des Propheten Nathan*, Vratislav. 1811. Eleganter veruacule haec Jacobi ultima vota transtulit, praemissa introductione additaque docta interpretatione, C. GUIL. JUSTI in *den Nationalgesängen der Hebräer*, P. II. p. 1. sqq.

3. אֲוֹנִי — רֵאשִׁיבָן *Ruben! primogenitus meus tu, vis mea et principium roboris mei.* Periphrasis est ornatior primogeniti. כֹּחַ hic est *robur virile, quod in flore aetatis corpori inest* (אֲוֹנִי), q. d. quem viribus integris, cum primum uxorem duxeram, genui. Ita 4, 12. כֹּחַ vis telluris dicitur fractus, quem nondum effoeta tellus edere solebat. Contra יֵלֶד זְקֵנִים est filius patre jam senes susceptus, 44, 20. Ad primogeniturae descriptionem pertinent etiam voce. רֵאשִׁיבָן *principium roboris mei*, quod referendum est ad primam vim generandi, quae in primogenito exeritur.

Aquila vero reddidit κεφάλαιον λύπης μου, Symmachus, ἀρχὴ ὀδύνης, quod sequutus Hieron.: *principium doloris*. Sane 35, 18. aderat נֶחֱם *doloris* significatu. Illi igitur interpretes Rubenem a patre vocatum volunt *principium-doloris sui*, quod is primus inter filios ei dolorem acerbum attulerit stuprata concubina Bilha, 35, 22. quod nefarium facinus illi pater exprobrat Vs. sq. At si initium doloris ex filiorum facinore spectes, prius occurreret Simeonis et Levi crudelitas, cap. 34. Nostro autem loco Jacobus in eo versatur, ut declaret, in quo sita sit Rubenis *dignitas*. Accedit locus huic plane similis Deut. 21, 17. ubi qui primo membro בכור *primogenitus* idem extremo Vs. רֵאשִׁית אָנוּ *initium roboris ejus*, i. e. patris sui appellatur. LXX. utroque loco verterunt: ἀρχὴν τέκνων. Vid. et Ps. 78, 51. 105, 36. Pergit in praedicanda Rubenis dignitate: יָתֵר שְׂאֵת יָתֵר עָז *praecellentia dignitatis et praecellentia fortitudinis* s. *potentiae*, subaudi: erat tibi, vel, eras tu, abstractis positis pro concretis, i. e. competebat tibi primogenitura nascendi ordine; praestabas dignitate et robore. Sed tantam hanc praerogativam tuapte culpa amisisti, uti Vs. 4. sequitur. Onkelos haec ita exponit: *Tibi conveniebat accipere tres partes, primogenituram, sacerdotium et regnum*. In eundem modum Hebraeorum alii et Hieronymus, cujus haec sunt verba in *Quaestt.* ad h. l.: *Debebas juxta ordinem nativitatis tuae, et haereditatem, quae primogenitis jure debebatur, sacerdotium scilicet et regnum, accipere; hoc quippe in portando onere, et praevalido robore demonstratur*. Non meminit duplicis portionis, quae primogenitis debebatur, et in terrae divisione cessit Josepho ejusque duobus filiis, at dignitas regni data est Judae, quod is inter fratres potentissimus esset (1 Chr. 5, 1. 2.), quamquam Ruben alioquin semper in genealogiis pro primogenito recensetur, unde et primus portionem accepit ultra Jordanem in terra Gilead, verum ut unus tantum ceterorum. Voce שְׂאֵת Hebraeorum quidam sacerdotii dignitatem indicari putant, ab *offerendis* sc. *sacrificiis*, et *elevatione* s. *expansione manuum*, Hebraeis נְשִׂיאַת כַּפַּיִם dicta, qua populo sacerdotes benedicebant. Hinc Lutherus: *der oberste im Opfer und der oberste im Reich*. Verum simplicissimum videtur, ut שְׂאֵת (Infin. verbi נָשָׂא *extollere, elatum esse*) *dignitatem*, s. *excellentiam* significet, qua quis supra alios elevatur, nec ex vocis proprietate ad sacerdotium magis, quam ad ullam aliam dignitatem referatur. Bene Saadias: *praecellens in nobilitate*. LXX. reddidere: σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς ἀνδράδης, *durus ferri et durus pervicax*. Pro יתֵר in suo codice יתֵר habuisse, ideo est verisimile, quod interpretes illi et 45, 5. verba אֶל-יָתֵר בְּשִׁירָם מִהֶם σκληρὸν ὑμῶν φανήτω, et 1 Sam. 20, 7. σκληρῶς reddiderunt.

4. פָּתוּ כַּמַּיִם פָּתוּ *Lascivia instar aquarum exundantium*, sc. erat tibi. Quum verbi פָּתוּ derivata Jud. 9, 4. Jer. 33, 32. et Zephan. 3, 4. cum vocibus *vanitatem* et *mendacium* indicantibus conjun-

gantur, nomini פָּתוּ *levitatis* notionem fere tribuunt. Sed aequè bene convenit *temeritatis, petulantiae et lasciviae* notio. H. I. libidinis incontinentia confertur aquis ruptis aggeribus exundantibus. Haud male Hieronymus: *effusus es sicut aqua. LXX. ἐξ-ύβρισας ὡς ἕδωρ, insolentius gessisti sicut aquae, fluminis sc. alveo suo egressi et vicina exundantis.* Pro nomine פָּתוּ veteres secundam Verbi personam expresserunt, perspicuitatis et facilioris constructionis causa, non quod פָּתוּהָ legerunt. אֶל-הוֹתֵר *Ne excellas*, se. dignitate et honore; sive, *ne plus habeto*, ne excellito posthac co jure, quod tibi ordo nascendi dederat. Sequitur ratio: פִּי עָלִיתָ מִשְּׂבֵי אָבִיךָ *quia ascendisti cubilia patris tui*, i. e. ejus torum, 35, 22. (Simile illud Virg. *Aeneid.* 6, 623.). Cum patris pellicibus concubuisse, et apud Arabes magnum crimen habetur, vid. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 230., aliud exemplum affert Staehelin ex ABULFARADSCHII *Histor. dynastiar.* p. 210. אֶז תִּפְלֵהָ *Tunc profanasti, contaminasti, ea se., patris tui cubilia.* Nam cum sequenti יִצְוֵי conjungere vetat accentus distinctivus Tipheha voci תִּפְלֵהָ appositus. Verba יִצְוֵי עָלָה, plures sic vertunt: *ascendit*, i. e. abiit in auras, *stratum meum*, evanuit, abiit ejus dignitas, utpote a te inquinati. Verbum עָלָה enim, ubi dicitur de aqua aut de rore, idem est ac in vaporem resolvi, evanescere, ut Ex. 16, 14.; Ps. 102, 25. interitum hominis significat, et Ez. 11, 24. de visione, quae evanuerat, usurpatur. Durius tamen ista hujus loci interpretatio videtur. Nil obstat, quo minus simpliciter vertamus: *stratum*, s. *thalamum meum ascendit*, incestum illi intulit. Nam qui ira commoti sunt, saepe ita solent breviter quae ante dixerant repetere, atque ille ipse a persona secunda ad tertiam transitus animo concitato apprime convenit. LXX. οὐ ἀνέβης. 2. pers., ut oratio membrō priori conveniat.

5. שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אָחִים *Simeon et Levi, vos qui fratres estis*, quod socii fuerunt in clade et direptione Sichemitarum, 34, 25. sqq. *Fratres* eos ambes vocat notanter, quod socii essent et conjunctissimi in obscundis eruentis facinoribus. In verbis בְּלִי הָמָס מִכְרֵיהֶם difficultatem creat vox postrema, hoc tantum loco obvia, incertae significationis. Sunt, qui non differre putent a מְכֹרֶה, Ez. 16, 3. (ubi cf. not.) et מְכֹרֶה ibid. 21, 35. 29, 14., quam ipsam tamen non uno modo exponunt, aliis *commorandi locum, habitationem*, ut מְגוּרָה, aliis *originem, ortum, cognationem* interpretantibus. Qui prius eligunt, verba ita exponunt: *vasa*, i. e. οὐσῦνη, *instrumenta violentiae habitationes eorum*, vel, sub-audito ב, *in habitationibus eorum*, ut hoc dicat: eorum domicilia et consortia nihil aliud sunt, quam organa violentiae; in eorum contubernio nihil aliud agitur quam de injuriae inferendae ratione. Onkelos: *virii fortes in terra habitationis eorum fecerunt fortitudinem*, ubi tamen *fortitudo* pro *violencia* est capienda. Sed qui posteriorem significationem praeferunt, interpretantur vel sic: *instrumenta violentiae sunt origines*, i. e. *indoles eorum* (Syrus:

instrumenta furoris e natura eorum), vel hoc modo: *instrumenta violentiae sunt cognationes, consortia eorum*. Ita Mendelssohn: *Werkzeuge der Gewaltthätigkeit sind ihre Verwandtschaft*. Verum sensus prodibit simplicior, si מַכְרֵהּ sumamus i. esse q. Graece. μάχαρα, quod, ut alia haud pauca, ad Graecos pervenerit ex Oriente, quomodo erit: *gladii eorum sunt violentiae instrumenta*; utuntur illis ad violentiam aliis inferendam. Hieronymus: *vasa iniquitatis arma eorum*. LXX. nom. מַכְרֵהּ consilii significatu ceperunt; ita enim reddunt: *συρτέλεσαν ἀδιζίαν ἐξ αἰρέσεως αὐτῶν, perfecerunt iniquitatem ex proposito suo*, pro lubitu suo. Pro כָּלִי legerunt כָּלוּ, quod et textus Sam. exhibet. Alias interpretationes vid. in Commentar. nostro majore.

6. בְּבֹדֵי — בְּסֶרְם. *In arcanum, consilium eorum ne veniat anima mea, in coetu eorum ne uniatur gloria, i. e. anima mea.* סוֹד propr. *secretum colloquium, familiarem cum aliquo consuetudinem* denotat (cf. ad Ps. 25, 14.), hic speciatim occultum Simeonis et Levi conventum et secretum eorum consilium indicat, quo improbum illud facinus deereverunt. Phrasi: *se non intrare eorum consilia*, testatur Jacobus, eum vehementer detestari ejusmodi consilia. בְּבֹדֵי ex parallelismo membrorum hic est i. q. נַפְשִׁי, *anima mea*, quae in aliis etiam locis ita vocatur, tanquam praestantior et nobilior pars hominis, vid. Ps. 7, 6. 16, 9. 30, 13. Quod vero nomini huic masculino jungitur verbum femininum בְּהִתָּחַד, causa videtur hacc esse, quod respicitur significatio, qua convenit cum praecedente feminino נַפְשִׁי. — בַּאֲפֶם הָרַגוּ אִישׁ. *In ira sua interfecerunt virum, i. e. viros, collective, Hemorem sc. omnesque Sichemae mares.* וּבְרָצֹנָם עָקְרוּ-שׁוֹר. *Et in voluntate, i. e. lascivia, petulantia sua enervarunt taurum, i. e. tauros, collective ut antea אִישׁ; succiderunt poplites, aut suffragines taurorum, quo maleficio operi rustico prorsus inutiles fiebant.* Ita subnervati equi a Josua 11, 9. (ubi עָקַר in Piel, ut hic), jussu Dei, ne Israelitae equestres ullas copias haberent. Convenit Arab. عَقَرَ, *vulneravit, peculiariter in pedibus equum, camelum, pedes incidit iis, suffragines succidit.* Recte LXX.: *ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον*. Sunt, qui nomine שׁוֹר collective sumto per metaphoram designari existiment potentiores urbis Siehem, quum et alias, e. c. Deut. 33, 17. Ps. 22, 13. 38, 31. homines viribus et potentia polientes comparentur tauris. Sed concinna prodit sententia, Simeonem et Levin eo progressos esse immanitatis, ut interfectis hominibus ne quidem jumentis pepercerint, sed quae non secum abducere potuerint (34, 28. 29.), mutilarint operique rustico inutilia reddiderint.

7. קִשְׁתָּהּ — אֲרָרֶה. *Maledicta sit eorum ira, quoniam violenta, et furor, quoniam durus est, i. e. detestabilis est ira eorum immodica, et furor eorum effrenatus.* בִּישְׂרָאֵל — בִּישְׂרָאֵל. *Dispertiam eos in Jacobo et dispergam eos in Israel, h. e. eorum*

sedes in Cananaea Jacobi s. Israelis posteris occupanda non sint contiguæ, nec uno perpetuo tractu sitæ. Simeonitis ex progenitoris voluntate sedes in mediis tribus Judæ agris obtigere (Jos. 19, 1. 9.), et quum priseæ sedes non sufficerent tantæ capiendæ multitudinî, aliquantum agri tum Adumacis tum Cananacis vi ademerunt, licet serius, I Paral. 4, 33. sqq. Etsi enim terra Cananæa sortitione facta inter tribus distribuenda dicatur Jos. 13, 6. 14, 2., tamen non plane casui fortuito permissum fuisse, quas singulæ tribus portiones acciperent, colligi potest e Jos. 13, 8 sqq. 14, 6. sqq. Levitica vero tribus urbes ex unaquaque tribu sibi adtributas habuit. Quare cum Simeonitarum tum Levitarum agri sparsi per Israelitarum reliquorum sedes fuere. Ceterum Jacobus dicitur facturus, quod fecerunt ejus posteri; qui sorte Simeonitis sedes adtribuerunt et Levitas per totum Israellem diviserunt. Licet postea Levitica tribus sacerdotium consequuta sit, et præmia sat magna in victimis, decimis, aliisque ad sacerdotium jura pertinentibus habuerit, hæc tamen non tanti fuere, ac si continuum aliquem terrarum tractum accèpisset, quem perpetuo tenuisset; quia dubium non est, quin decem tribus, in idololatriam delapsæ et aliis sacerdotibus usæ, sacerdotalia jura Levitis negaverint. Cf. quæ ad h. Vs. observavit Staehelin p. 7. Comment. laud.

8. יהודה אֶתֶּה יִרְדְּךָ אֶחָיִךָ *Juda, te celebrabunt fratres tui.* Paronomasia est in verbis יהודה et יִרְדְּךָ, nam a יָדָה derivatum est nom. Judæ, cf. ad 29, 35. Nunc Jacobus: ut tu, inquit, Judas vocaris a *laude*, sic futurum est, ut te præcipue fratres collaudent summumque tibi tribuant honorem. Ceterum verba יהודה אֶתֶּה non verte: *Juda tu es*, sed simpliciter *Juda!* Solent enim Hebræci eleganter aut pronomen aut sequens affixum redundanter ponere, ut idem sit, ac si dixisset simpliciter יִרְדְּךָ; cf. ad Ps. 9, 7. יָדָה בְּעַרְףְּ אֹיְבֵיךָ *Manus tua in cervice hostium tuorum*, sc. erit, eos virtute manus tuæ fugabis. Praedicatur Judæ virtus bellica et animi præstantia ac fortitudo. עֶרְךָ *cervix, collum*, hic pro *tergo, dorso* capiendum (LXX. *ῥώτος*), ut in phrasi sæpius obvia, *dare alicui עֶרְךָ אֹיְבֵיךָ tergum hostium*, i. e. eos fugandos permittere, vid. Ex. 23, 27. Jos. 7, 8. 12. Ps. 18, 41. יִשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אָבִיךָ *Procumbent coram te filii patris tui*, i. e. ob virtutem, robur et imperium, quod tibi parabis, sese tibi summittent, dominationem tuam agnoscent. Ubique tribus Judæ princeps quasi ceterarum tribuum fuit. Primam aciem in exercitu duodecim tribuum habuit Num. 10, 14. Jud. 20, 18. Prima veteres colones ex agris sibi a Josua divisis migrare coegit Jud. 1, 2. et sqq.

9. גֵּר אַרְיָה יְהוּדָה *Catulus leonis est Juda.* Virorum fortium cum Leonibus comparatio neque Hebræcis neque aliis insolita. Vid. Deut. 33, 20. Jes. 31, 4. Hom. *Iliad.* 12, 299. Est in leone aliquid, quod magni animi speciem habeat, quum nec aper-

tam vim timeat, nec insidias ullas, sed hostem aggrediatur impavidus. Ceterum in hac comparatione est gradatio quaedam: *catulus leonis* — *leo adultus* — *leaena*, quae utroque terribilius furit; qua imagine res fortiter gerendae a tribu Judae describuntur. מִטְרָף בְּנֵי עֲלִיָּהּ *Ex praeda, mi fili, ascendisti*, i. e. ascendes, Praeteritum pro Futuro positum, ut solet in praedictionibus. Comparatio inde desumpta, quod leones post praedam e locis montibus subjectis raptam in montes, ubi lustra habent, ascendunt. Sensus itaque hic erit: redibis invictus, et te in locum tuum relata de hostibus praeda recipies. Alii עָלָה hic *crescendi, invalescendi* significatu capiunt, quae sane conjuncta est cum *ascendendi* notionem; et usurpatur hoc verbum Arabibus quoque de incremento, e. e. plantarum, uti Hebraeis, ut 40, 10. Ez. 19, 3. Jes. 53, 12. Qua adscita significatione sensus hic erit, fore, ut Judae posteris bellis feliciter gestis et victoriis saepius reportatis magisque invalescant. כָּרַע רֶבֶץ כְּאַרְיֵה וּכְלִבְיָא *Incurvat se, accumbit instar leonis et leaenae.* אֲרִיָּה est nom. generale speciei totius, לִבְיָא *leaenam* significat. כָּרַע, *crura flectit*. Graphice describitur leaena satura in antrum redux, quae primum crura flectit, dein toto corpore in terram procumbit. מִי יִקְיַמֶנּוּ *Quis exiget, excitabit eum?* Quis irritare eum audeat? Quamvis sumta esca Leo mitior sit, attamen, si quis in antro recubantem excitare adgrediatur, collecta ira, totam feroicitatem prodit. Sensus: Judae tribum spoliis gravem, et domi depositis armis quiescentem, nec de bello cogitantem, nemo laccessere sine malo suo poterit, propter strenuos viros et rei bellicae peritos, quibus abundabit. Horum aliquot nomine adpellantur 1 Paral. 11. et 12. Ceterum cf. Num. 23, 24. 24, 9., ubi plane similia de toto Israële pronunciat Bileamus.

10. לֹא-יִסוּר יָשֶׁבֶת מִיהוּדָה *Non recedet a Juda sceptrum*, i. e. imperium. יָשֶׁבֶת talem *scipionem* qualem duces potestatis insigne gerere solent, s. sceptrum, et per metonym. ipsum designat *imperatoriam dignitatem*, ut Num. 24, 17. Jes. 14, 5. Zach. 10, 11. Nomini יָשֶׁבֶת respondet in membro sq. מַחְקֵק, quod proprie eum *qui aliquid statuit, decernit, νομοθέτης*, denotat (Num. 21, 18. de Mose), et in universum de *primoribus* populi exercitusve usurpatur, ut Jud. 5, 14., et Ps. 60, 19. tribus Judae vocatur מַחְקֵק *princeps, antesignanus*. Phrasin quae sequitur, מִבֵּין רַגְלָיו, ante quam repetendum est לֹא-יִסוּר, *non recedet e medio pedum ejus*, interpretum plures haud differre a simplici מִמֶּנּוּ *ab eo* existimant, auctore potissimum J. A. ERNESTIO (*Opuscul. philolog. critt.* Lugd. Batav. 1776. p. 173. sqq.), qui, Hebraeorum, inquit, mos est, homines exprimere per partes corporis, quarum qualiscunque sit conjunctio cum re ea, quae iis tribuitur; idque cum faciunt, nihil de istis partibus cogitant, sed totam personam animo contuentur. Provoeat inter alia ad locum Hos. 2, 4., ubi simili construendi ratione dicitur: - - - תִּפְרֹךְ בְּאַפְוִפֶיהָ מִבֵּין שְׁדֵיהָ *removebit adulteria sua e medio mammillarum suarum*, i. e. ab ipsa.

Veruntamen non plane eadem est ratio phraseos Hebraicae מִבֵּין רַגְלָיו, qua potius *genitalia* κατ' ἐπιφύλαξ designantur, ut Deut. 28, 57.: מִבֵּין רַגְלָיהָ אֲשֶׁר הֵיוּצֵת מִבֵּין רַגְלָיהָ *secundinae quae exeunt ex eo quod inter pedes ejus.* Simili phrasi soboles alicujus *ex ejus femore exire* dicitur, vid. 46, 26. Ex. 1, 5. Jud. 8, 30. Quare non sunt vituperandi LXX., reddiderunt: καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ. Hieronymus: *et dux de femore ejus.* Onkelos quoque et Hierosolymitanus pro מִבֵּין רַגְלָיו מִבְּנֵי בְנוֹהֵי e *filiis filiorum*, et Jonathan מִזְרְעֵיהָ e *semine ejus.* Sensus igitur horum verborum iis, quae praecesserunt, consonus hic erit, nunquam defuturos inter Judae posteros viros principes, dignitate et auctoritate insignes, qui rebus administrandis in bello et paece idonei sint. Qua quidem in sententia quum nihil sit, quod jure desideres, minime opus est, ut adoptemus quod in textu Sam. exstat, מִבֵּין רַגְלָיו, e *mediis vexillis ejus.* Sed major sententiarum discrepantia est in verborum quae sequuntur, עַד כִּי־רֹבָא וְשִׁילָה, interpretatione, maxime ob nomen וְשִׁילָה. Id quidem quum alias urbis sit nomen in sorte tribus Ephraim sitae, quod et defective scribitur, וְשִׁילָה, Jos. 16, 6. 18, 1. 8. Jud. 18, 31., nec non וְשִׁילָה, Jud. 21, 21. Jer. 7, 12., atque וְשִׁילָה, Jud. 21, 19. 1 Sam. 3, 21. Jer. 7, 14., quae omnes scripturae varietates hoc ipso loco in Codd. passim reperiuntur; simplicissimum fuerit, verba illa sic reddere: *usque dum venerit Schiluntem*, praesertim quum phrasis וְשִׁילָה hoc sensu 1 Sam. 4, 12. legatur. Commendavit hanc interpretationem argumentis grammaticis, historicis et dogmaticis, G. A. TELLER in *Nott. critt. et exegett.* in hoc Cap. p. 130. sqq. Existimat vero his verbis illud respici, quod quum in itinere populi Israelitiei per Arabiae deserta tribus Juda in castris semper primum locum occupasset (Num. 2, 3 — 9.), atque in movendo castra reliquis tanquam antesignanus praevissset (Num. 10, 14.), simul atque Siluntem perventum esset, ceterae tribus a Juda discesserunt, ut quaeque terram suam sorte acceptam, ut Rubenitae et Gaditae, aut mox accipiendam, ut reliquae tribus, occuparent; tunc igitur desiisse principatum tribus Judae. In similem cogitationem, ignorata tamen, uti videtur, Telleri interpretatione, incidit GREGOR. ZIRKEL in *Diss. super benedictione Judae Genes. 49, 8 — 12.*, Wirceburg. 1786., qui p. 55. Jacobum hisee verbis hoc voluisse existimat: dux sit Judas usque ad plenam Palaestinae possessionem, usque dum devietis hostibus *Silunem*, i. e. *ad quietem* venire licet; est enim וְשִׁילָה a verbo וְשָׁלָה *cessavit, quievit.* Habebit tamen tale votum, quod Judae principatum et ducis dignitatem ad illud tantum temporis spatium restringit, quod Palaestinae occupationem praecedat, languidi quid et paene frigidi. Nos quidem non dubitamus, esse וְשִׁילָה h. l. nom. appell. a וְשָׁלָה *tranquillus, quietus fuit* deductum, formae וְשִׁילָה *fumus* (אֶשְׁרָה), וְשִׁילָה *carduus*, וְשִׁילָה *nervus, vinculum*, et quae sunt alia hujus generis. Erit igitur וְשִׁילָה s. וְשִׁילָה *tranquillitas* (i. q. וְשִׁילָה, Ps.

122, 7. Prov. 11, 21. Dan. 8, 25.), id est, eadem, qua in priori Vs. membro שֵׁבֶט *sceptrum* dicitur pro eo qui sceptrum tenet, i. e. principe, metonymia, *tranquillitatis* auctor, pacificator, qui turbata omnia et confusa ad pacem et tranquillitatem desideratissimam feliciter revocabit, nec igitur sensu diversum a שָׂר שְׁלוֹם *princeps pacis*, quod est inter Messiae nomina Jes. 9, 5. (ubi cf. not.), et a שְׁלֵמָה, quod a שְׁלוֹם εἰρηναῖον notare expresse dicitur I Chron. 22, 9. Hinc factum, ut Samaritani nomine שְׁיִלָה *Salomonem* indicari ajunt. Ad Messiam, quem orbi conciliaturum tranquillitatem omnemque felicitatem semper sperarunt Hebraei, nomen שְׁיִלָה retulerunt veteres interpretes raro consensu, quamvis de propria illius significatione inter se dissenserint. LXX. reddunt: ἕως ἃν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶν, *donec veniant quae ipsi reposita sunt*, vel, ut alii legunt, ὃ ἀπόκειται, *cui repositum est*, quae tamen potius Aquilae Symmachique est interpretatio. Eos interpretes vix dubium est hoc voluisse: *donec veniat regnum quod repositum est ei*, se. Messiae. Quem sensum clarius expressit Onkelos: *donec veniat Messias, cujus est regnum*; et eodem modo, exigua tantum varietate, Targum Hierosolymitanum. Illi etsi pro שְׁיִלָה legisse וְשֵׁבֶט videantur, id est, וְשֵׁבֶט לֵוִי *cujus est*, ad quem pertinet se. sceptrum illud, de quo loquitur Jacobus, quod et inde verisimile fuerit, quod Syrus *is cujus illud est*, et Saadias *is cui est*, reddidit; id. tamen non sine causa negat BUXTORFIUS in *Anticrit.* p. 714., qui inter alia haec observat, „Onkelosum primo reddere voluisse in sua versione vocem שְׁיִלָה, deinde adjunxisse ulteriorem declarationem. Vocem שְׁיִלָה reddidit מְשִׁיחָא *Messias*, dum ait: *donec veniat Messias*. Veteres Hebraei enim hoc nomen שְׁיִלָה inter nomina Messiae retulerunt, ut in Talmud in Perek Chelek, in Bereschith rabba, et in aliis videre est. Itaque מְשִׁיחָא est explicatio nominis שְׁיִלָה, quia שְׁיִלָה זֶה הַמְּשִׁיחַ *Schilo est Messias*. Quae sequuntur, vel honoris causa erga Messiam sunt addita, sicuti vulgo eum מְלִכָא מְשִׁיחָא *Messiam regem* vocant, vel aliam et arcanam vocis ejusdem mysticae explicationem continent.“ Nititur vero haec interpretatio loco Ez. 21, 32. (al. 27.), ubi Jova minatur, se velle abolere regnum Judaicum, עַד-בֵּא אֲשֶׁר-לוֹ הַמְּשָׁפֵט *donec veniat is, cui judicium*, i. e. summa gubernandi et iudicandi potestas; vid. not. ad eum loc. Hieronymus verba nostra sic vertit: *donec veniat qui mittendus est*, quo non est dubium intelligi Messiam, qui summa cum auctoritate et potestate a patre est missus, ἀποσταλμένος, Matth. 10, 40. Marc. 9, 37. Luc. 10, 16. Joa. 3, 17. 34. Apparet, Hieronymum שְׁיִלָה cepisse pro שְׁיִלָה a שֵׁבֶט *misit*, permutatis gutturalibus ה et ה. Taceo alias nominis vexatissimi interpretationes, quarum nonnullas recensui in Commentar. maj.; plurimas recensuit et examinavit JAC. ALTING in *Schilo, seu de vaticinio patriarchae Jacobi, quod exstat Genes. 49, 10. libris quinque*, Franegu. 1660. in quat. Plures praeterea Diss. super hoc loco leguntur in *Thesaurō* utroque, vetere et novo,

theolog. philolog. T. I. Promittit itaque Jacobus tribui Judae, non recessurum ab eo imperium; donec veniat magnus ille princeps, qui extremo mundi aevo turbata omnia ad pacem et tranquillitatem sit revocaturus, et totius orbis terrarum imperium sit susepturus, quod his verbis exprimitur: וְלוֹ יִקְהָה עַמִּים *et ei obedientia populorum erit*, s. *et ei obtemperabunt gentes*. יִקְהָה est a verbo יָקַה eum He mappikato, quod convenit eum Arab. رَكَه *paruit*, dicto audiens fuit, legiturque Prov. 30, 17. וְהִבֵּז לְיִקְהָה-אִם *spernit obedientiam matris*; hie vero ק habet Dageseh euphonicum, quale in מִקְדָּשׁ Ex. 15, 17., et in עֲקָבָר infra Vs. 17. Jarehi יִקְהָה עַמִּים exponit *congregationem populorum*, ad eum multi populi confluent (ut Jes. 2, 2. dicitur), comparatis nominibus קְהִילָה et אֲקוּמָה in Talmude *congregationis* significatu obviis. Ita Arabs uterque: *et ad eum congregabunt se gentes*. LXX. αὐτὸς προσδοκία τῶν ἐθνῶν reddidit, quod Hieron. sequutus *et ipse erit expectatio gentium* vertit, eodemque modo Syrus: *et eum expectabunt populi*. Retulerunt hi interpretes nomen יִקְהָה ad rad. יָקַה, cui in Piel *expectandi* est notio, aut saltem יָקַה ejusdem significatus putarunt.

11. אֲסָרִי לְבֶפֶן עֵירָה *Alligans ad vitem pullum suum*. Jod ad אֲסָרִי est paragog., ut Ps. 94, 8. יֹשְׁבֵי בַשָּׁמַיִם *habitans in coelis*, ejusmodi plura vid. in GESENI *Lehrg.* p. 547. Eadem paragoge est in voc. בְּנֵי, in phrasi quae sequitur, qua eadem res aliis verbis repetitur pro more styli poetici: וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹו *et viti nobili alligat pullum asinae suae*. שְׂרָקָה i. q. שְׂרָקָה, Jes. 5, 2. Jer. 2, 21., Jarehi h. l. *palmitem longum* (Gallicae couriere) exponit, consentientibus LXX., qui ἔλιξ vertunt, et Syro, qui *ramus, malleolus vitis* reddidit. Sed Hebraeorum alii observant, voc. שְׂרָקָה denotare *laudatissimam vitium speciem*. De talibus uvis, quae vinaceis earent, admodum duleibus, vid. NIEBUHR *Beschr. v. Arab.* p. 147. et *Reisebeschr.* P. II. p. 169. Conveniet igitur שְׂרָקָה eum Arab. שְׂרִיק, quod, teste GOLIO in *Lex. Arab.* p. 1275. *vitem generosam* denotat. Sunt qui haec ad felieissima Messiae tempora referant, quibus futurum sit, ut asinis etiam liceat vitibus vesei, ut vitium et vini ubertas ostendatur, sicut et in Joele 2, 22. sqq. de Messiae temporibus dicitur, colles musto et laete stillaturos. Sed magis plaet, describi fertilitatem sortis tribus Judae et terrae; sicut in aliis deinceps. Tanta vitium vilitas describitur, ut nihil eurent homines asinos ad vites alligare, quum alias ad sepes alligari soleant. כִּבֵּס בְּיֶזֶק וְגו' *Lavabit in vino vestem suam, et in sanguine uvarum amictum suum*. Insignis vini copia significatur, ut eo ad lavandas vestes et alia abluenda non secus uti possint si velint homines ae aqua. *Sanguis uvarum* vinum vocatur et Deut. 32, 14. Similiter Plin. *H. N.* 14, 5. *vinum sanguinem terrae* appellat. *Rubor* praeterea vini ea similitudine spectatur; rubrum enim vinum veteres, uti hodiernum Orientales, pluris aestimant quam album; cf. *d. a. u. n. M. P. I.* p. 235.

12. 13. הכלילי יינום מיון Hebraei fere interpretantur *rubicundus oculis ex vino*, ut Prov. 23, 29. הכלילות ליינום *ruber oculorum* ebrietati tribuitur, coll. Arab. הכלה i. q. שכבה *rubar in oculi parte alba*. Sed quum Arab. הכלל propr. *obscurum, intricatum esse* denotet, mallet Gesenius (in Praefat. ad Lexic. Hebr. teuton. manuale ed. 2. p. XXXVIII.) הכלילות ליינום potius *obscuritatem oculorum ex ebrietate* designari, quae quidem est vitium, sed ut contrahatur, vini copiam esse oportet, quae sola hic spectatur. Stachelin *hilaris oculis* interpretatur, coll. Arab. כמחול, quod in Camuso explicatur *vino recreatus, non ebrius*. LXX. χαρποιοι οι οφθαλμοι αυτου υπερ οϊνον, quod sequutus Hieronymus: *pulchriores sunt oculi ejus vino*. Legerunt Graeci הכלילו, uti est in textu Sam., Hiphil verbi כָּלַל *perfectit*, quod in specie de *perfecta pulchritudine* usurpatur, cf. Ez. 27, 4. 11., ejusque derivata, כָּלִיל יפִי Ez. 28, 12. et מְכַלֵּל יפִי Ps. 50, 2. Verbis זבולן לחוף *et albus dentibus e lacte*, ejus abundantiam, adeoque magnam pecoris copiam indicari patet. — 13. זבולן לחוף *Sebulon ad littus maris habitabit*. חוף non est *portus*, uti plures recentiorum, Hebraeos sequuti, vertunt; *sed littus maris*. Ita etiam verterunt veteres omnes. Porrigebantur tribus Sebulonis agri a lacu Tiberiadis usque ad mare mediterraneum, vid. Jos. 19, 10. sqq. והוא לחוף אֲנִיָּה *Et erit ipse ad littus navium*, i. e. habitabit ad littus semper navibus frequens. LXX. και αυτος παρ' ορουσιν πλοισιν. וירכתו על-צידן *Et latus ejus ad Sidonem*, Sidonem usque urbem inelytam pertinget. Tyri non meminit, quae ei vicina fuit, forsitan quod nondum esset condita. *Latera* regionum dicuntur carum *fines*, cf. Jud. 19, 19. Jer. 6, 22. Situm terrae hujus tribus tantum describit, quod commodissimus sit futurus maris vicina ad importandum et exportandum merces, unde et negotiationi maxime addictam fuisse hanc tribum tradunt Hebraei. Transit ad duos reliquos filios Leae (cf. ad 46, 8.), ita tamen ut Issacharem Sebuloni postponat. Aben-Esra censet situs terrae illius rationem habitam, quia tribus Issachar medium locum tenuit inter Sebulonem et Danem.

14. יששכר חמור גרם *Issachar est asinus ossis*, i. e. robustus, ad onera portanda idoneus. גרם convenit cum Arab. *corpore validus et robustus*, et גרם, quod in laude jumentum Arabes dicere solent, uti פרש גרם, *equum eximium*, חמאר גרם, *asinum eximium*, s. *validum* vocant. LXX. καλον επεθυμησεν, *bonum concupivit*, legerunt fortasse חמור, *desiderabile*, et גרם intellexerunt ex significatione verbi Arab. ערם (per Ghain), in Conjug. 4. *addictum esse rei, concupiscere aliquid*. Haec hominis cum asino comparatio minus habet offensionis in Orientis regionibus, in quibus quum pulchriores et praestantiores asini nascantur, non tam vilia animalia habentur quam apud nos. Cf. Hom. Iliad. 11, 557. sqq. Arabes in adagio dicunt: *ille est tolerantior asino in proelio*. Et: *asinus proelii non aufugit*.

Unde Marvan II., Chalifa, naetus est nomen *asini*, quod cum rebellibus bellare non cessavit. Vid. G. W. FREYTAGII Annot. ad *Selecta ex historia Halebi* a se edita Lutet. Paris. 1819. p. 59. Cum vero asino Jacobus Issascharem comparat, cum non tantum laboriosum et in opere constantem, sed rustico in primis labori fore intentum videtur significare, simul vero innuit servile ejus ingenium a periculosis negotiis, in bellis et navigationibus, alienum, et glebae suae addictum, quod verba indicant, quae adduntur: רֵבֵץ בֵּין הַמְּשָׁפְתִים *Recubans inter terminos* sc. terrae suae. Aptum est huic comparationi cum jumento verbum רֵבֵץ, quod proprie de animali complicatis pedibus cubante et quiescente dici constat. מְשָׁפְתִים signif. *terminos*, a שָׁפַת *posuit*, unde nomen duale *binos terminos* designat, quibus una agri portio a confinibus utrinque disterminatur. Cf. ad Ps. 68, 14. Hieronymus in *Quaestt.* ad h. l.: „Quia supra de Zabulon dixerat, quod maris magni littora esset possessurus, Sidonem quoque et reliquas Phoenicis urbes contingeret; nunc ad mediterraneam provinciam redit, et Issachar, quia juxta Nephtalim pulcherrimam in Galilaea regionem possessurus est, benedictione sua habitatorem facit. *Asinum* autem *osseum* vocat, et *humerum ad portandum deditum* (Vs. sq.), quia in labore terrae et vehendis ad mare oneribus quae in suis finibus nascebantur, plurimum laboraret.“

15. 16. וַיֵּרָא — נַעֲמָה *Et vidit requiem quod bonum* quid, s. res bona esset, *et terram* sc. sibi assignatam, *quod jucunda* esset, q. d. quum videret bonam esse requiem et amoenam terrae portionem sibi concessam, וַיִּט שְׂכָמוֹ וְגו' *inclinavit humerum suum ad ferendum onus*, asini more, *fuitque* s. *factus est tributo serviens*. Maluit tributum pendere, quam ad bellum aut alio egredi. — 16. דָּן יִדְיֵן גַּמּוֹ *Dan judicabit*, i. e. reget populum suum. Paronomasia est in דָּן et יִדְיֵן, quod verbum hic imperium exercere denotat, ut Ps. 72, 2. כְּאַחַד שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל *Sicut una tribuum Israel*, i. e. aequae ac ceterae tribus, nec erit aliis tribubus Israeliticis inferior. Ita enim verba simpliciter sonant, h. s.: Danis posteritas rerum suarum moderatores non aliunde arcesset, sed suis tribulibus ipsa dabit. Ceterum post filios Leac debuerat statim filios Zilpac, ancillae ejus, Gadum et Ascherem, ut 46, 16. 17., subjungere; at praeponit unum ex filiis Bilhae, Danem, cui quum mox Naphtali alter esset subjungendus, interponit Gadum et Ascherem, cujus ordinis ratio certa vix reddi poterit, nisi forsitan ita inter se vicinae et dispositae fuerint hae tribus.

17. 18. וְהִי — אֲרֵרָה *Erit Dan serpens juxta viam, cerastes propter semitam.* שְׁפִיפּוֹן Hieronymus recte *cerasten* vertit. LXX. ἐγκαθήμερον *insidiantem* reddiderunt, illud voc. ad שָׁפַף referentes, quod significatu cum שׂוּף convenire putarunt, cui verbo et recentiorum plures *insidiandi* notionem tribuerunt. Est autem κεράστῃς e genere viperarum, in arena rotarumque orbitis

latens, ejusque coloris, ut aegre possit ab arena distingui; tentaculis est instructus (Plin. H. N. 11, 37.), quibus sentit si quid propius accedit, venenatoque ictu pedes calcantium laedit. Ex quo postrema Vs. pars, *qui mordet calcaneos equi, et decidit, qui eo vehitur, retrorsum*, illustrari optime potest. Ubi accedente equo tentacula cerastis terra aut lapidibus dispersis pulsantur, pro-silit ille, morsuque adhaeret pedi; equus, repentino dolore perterritus, ita caleitrat, ut eques exentiatur, et vulnerari ipse a ceraste possit. Pertinent haec ad totam tribum, ut ejus astutia in bello et hostibus superandis notetur. Nec dicitur, an hoc laudi vertatur, an vitio. Ingenium tantum hujus tribus futurum describitur. — 18. *Tuum auxilium exspecto, Jova!* Quod quorsum hoc loco pertineat, dissentiunt. Plures interpretum existimant, recordari Jacobum grato in Deum animo, ex quot quantisque periculis ipse liberatus sit, et sperare, eum Danitas, de quorum periculis tum cogitatio subiit, similiter ex hostium insidiis esse liberaturum. Nos potius votum generale putamus, quo velut anhelans Dei auxilium posteris implorat, uti solent moribundi testamentum condentes, aut de rebus suis loquentes.

19. 20. *Gadum quod attinet turma adorietur eum, sed ipse adorietur in calce*, i. e. in fine; tandem eos impetet, a quibus impetitus est. In Hebráicis multiplicata est paronomasia, in qua radices גָּדַר et גָּדַר eodem significatu capiuntur. Est vero גָּדַר יִגְדְּרֵנּוּ גָּדַר talis dictio qualem Latini frequentant, ubi *pugnam pugnare* dicunt. Praedicat autem Jacobus, fore, ut turma, s. exercitus in Gadum irruat, ipse autem tandem victoriam consequatur. Hunc sensum expressit Arabs Erpenii: *Gadum quod attinet, exercitus praevalebit ei, sed ipse tandem illi praevalebit*. Saadias: *Et Gadhus, cujuscunque exercitus, qui congregabitur contra eum, confringet calcanea ejus*. Videtur עֲקָב novissimum excreitus agmen intellexisse, quasi sensus sit: fugientes persequetur hostes. Sed malimus cum Aben-Esra באַחַרְוֹנָה in fine, ad extremum, tandem, exponere. Vulgatus, Chaldaeos paraphrastas et Jarchium secutus, reddidit: *Gad accinctus praeliabitur ante eum, et ipse accingetur retrorsum*. Tradunt videlicet Hebraei, cum primum Israelitae in terram Gilead venissent, cam sibi Gaditas ob commoditatem paseuorum elegisse, ac impetrasse, sed ea lege, ut accincti et expediti cum fratribus in acie procederent in terra Canaan ad eam subigendam; id quod quum fecissent, per eandem postea viam reversos esse in sortem suam, qua venerant. Sic יִגְדְּרֵנּוּ intelligitur גָּדַר בְּמִבְּרָה sese accinget ex eo. LXX. Γὰρ πειρατήριον πειρατεύσει αὐτόν, αὐτός δὲ πειρατεύσει αὐτόν κατὰ πόδας, quae Latinus interpres sic vertit: *Gad, tentatio tentabit eum, et ipse tentabit secus pedes*. Verum πειρατήριον est hic coetus et cohors piratarum, et πειρατεύειν piraticam exercere. Sane גָּדַר videtur agmen militum non justum, aut exercitum non plenum et ordine incedentem significare, sed tantum excursionibus utentem. —

20. מֵאֲשֶׁר שְׂמִנָּה לָּהֶמוּ *Ex Aschere pinguis panis ejus*, i. e. ex tribu Ascher erit panis optimus; erit ejus terra pinguis et opima. Nom. לָּהֶם, quod alias est mascul., hic feminine capitur, ut et alia nomina (מִקּוֹם, אֵשׁ, רִיחַ) sunt utriusque generis. Alludit ad nomen אֲשֶׁר *beatitudo, felicitas*. וְהוּא יִתֵּן מִעֲדֵי-מֶלֶךְ *et ipse dabit delicias regis*, ita eximium panem proferet ejus sors, ut etiam in deliciis regum esse queat. Moses quoque Deut. 33, 24. Ascherem *pedes oleo intincturum* promittit.

21. נַפְתָּלִי וְגו' *Naphtali cerva emissa, dimissa, laxata, qui, sc. Naphtali dat, proferet verba pulchritudinis*. Sensus perquam obscurus, de quo jam veteres vehementer inter se disenserunt. Hebraeorum nonnulli terram indicari opinantur, quae celeriter proferat fructus suos maturos, similitudine desumpta acervae celeritate. *Verba pulchra* vero intelligunt illi de laude, qua Nephtalitae suae sortis praestantiam sint praedicaturi. Quae quam sint coacta, quisque sentiet ipse. Rectius alii simpliciter ad totam tribum hoc enunciatum pertinere statuunt, notarique putant incredibilem ejus celeritatem simulque gratiam in rebus agendis et negotiis conficiendis. Capreis seu cervis ob velocitatem comparantur heroes 2 Sam. 2, 18. 1 Paral. 12, 8., ob gratiam vero mulier venusta cervae, אֲרֵבָה, confertur Prov. 5, 19. *Verba pulchra* vero referunt ad faundiam et leporem tribus illius. Interpretationem loci hujus non plane rejiciendam dedit Clericus: *Naphtali erit cerva dimissa, et quae sibi placebit dicta dabit*; q. d. Naphtalis nepotes summa libertate utentur, eamque factis et dietis usurpabunt. *Cervam emissam*, i. e. libere currentem quaqua versum libeat, signare *libertatem* putat, nam de libertate voc. שְׁלֹחַ usurpari et Jes. 58, 6. Zach. 9, 11. Job. 39, 5. Verba הִנֵּחַן אֲמַרִי שְׁפָר vertit: *dans dicta placiti*, id dicens quod sibi videtur, voc. שְׁפָר enim posse de *arbitrio et voluntate* accipi, quum apud Chaldaeos haud raro *placendi* notione occurrat, veluti Dan. 3, 32. שְׁפָר קָדְמִי לְהַחֲזִיקָה *placet mihi indicare, nec non* Cap. 4, 24. 6, 1., ubi de regis arbitrio sermo est. BOCHARTUS in *Hieroz.* T. II. p. 258. edit. Lips. punctis vocalibus vocabulorum, quae hic habentur, hic illic immutatis, et ה in fine nominis אֵיבָה in ה converso, ut sic legatur: נַפְתָּלִי אֵיבָה שְׁלֹחָה הִנֵּחַן אֲמַרִי שְׁפָר, locum ita exponit: „*Naphtali est ut arbor surculi, i. e. sureulosa, edens ramos pulchritudinis, i. e. egregios et speciosos*. *Arbor* dicitur אֵבָה, vel אֵיבָה *Jod* inserto (ut in Plur. אֵיבִים Jes. 1, 29., et אֵיבִי Jes. 61, 3.), et in regimine אֵיבָה. Et שְׁלֹחָה Jes. 16, 8. sunt *surculi*, vel *propagines*, a Singulari שְׁלֹחָה. Et אֲמַרִי שְׁפָר erunt *rami pulchritudinis*, si אֲמַרִי sit pro אֲמַרִי, suppresso *Jod* quiescente, ut in נִזְרִיהָ, pro נִזְרִיהָ *separationes ejus*, Lev. 25, 11. Naphtali vero ramosae et sureulosae arbori similis fuit propter foecunditatem; cujus ratione licet cesserit fratrum nonnullis, tamen prodigiosum id fuit, quod quum nonnisi quatuor liberos in Aegyptum deduxisset, Gen. 46, 24., in exitu, post annos duntaxa

215, censita sunt in illa tribu virorum, qui viginti annos excesserant, plus quinquaginta millia Num. I, 41. 42.“ Quae speciosa Bocharti conjectura recentiorum interpretum pluribus sese probavit, ut e. c. Herdero (*Geist d. hebr. Poesie* P. II. p. 205.), qui priorem hujus Vs. partem sic vertit: *Naphtali ist eine schiessende Terebinthe, die schöne Wipfel wirft.* Attamen vocis אִלְיָה pronunciationem eam, quam puncta vocalia indicant, esse antiquissimam, inde colligitur, quod et Samaritani eam sequuntur, quod patet e Commentario Samaritano-Arabico in hoc Caput edito a C. F. SCNURRERO in *Repertor. bibl. et orient.* P. XVI., ubi interpres p. 185., postquam observasset, Ascheri patriarcham subjungere Naphtalin, ut compleat numerum filiorum ex ancillis natorum, scribit, אִלְיָה *esse capreas*, „et quemadmodum,“ pergit, „haec animalia pulchre incedunt, et placent omnibus, qui ea vident, ita et ille securus incedet in terra sua.“ Quae quidem interpretatio haud spernenda fuerit. Minus placuerit hemistichii posterioris explicatio, verbis הַמְּרֵי אִמְרֵי הַמְּרֵי indicari cantica, celebrationes et laudationes, quales adhibiturus sit Naphtali in reditu peregrinatorum sacrorum cum modulationibus suavibus, voce conveniente et sono tenero in celebrando et jubilando. Pro שֹׁפָר videtur שֹׁפָר *buccina* legisse. JAC. ROBERTSON in *Clavi Pentat.* p. 273. Not. (d) existimat tribum Naphtaliam cum *cerva* comparari quoad sedes, montanos se., nec non, quamvis imbellis sit, quoad agilitatem gratiosamque indolis rationem atque foecunditatem. Verba הַמְּרֵי אִמְרֵי שֹׁפָר *dans dicta pulchritudinis*, explicat: praebens materiam laetorum dictorum et carminum; ut totius loci sensus sit: Naphtali instar cervae emissae sese hostium manibus, multum licet luctando, extricabit, super celsis firma figet, sicut cerva, vestigia, et laetorum carminum materiam in laudes suas uberrimam, tum sibi, tum reliquis contribulibus, praebit. — Lepidas fabulas de Naphtali, fratribus velociore, quo propterea nuncio sint usi, narrat Hebraei. Illis tamen nititur, quod Jonathan exponit: *Naphtali est ἀσγάρδης*, i. e. nuncius levis, similis cervo, qui currit per scopulos montium, nuncians bona nuncia, etc. Quod ipsum sequutus Syrus: *Naphtali est nuntius velox.*

22. בֶּן פֶּרֶת יוֹסֵף בֶּן פֶּרֶת עֲלֵי-עֵינָן *Filius fructifer Josephus, filius fructifer ad fontem.* בֶּן hic *ramum* denotat, ideo cum femineo adjectivo פֶּרֶת jungitur, quod habetur ratio nominis synonymi פֶּאֶרֶה s. פֶּאֶרֶת *ramus*; nam quo minus בֶּן in regimine positum censamus, ut dicatur *filius fructiferae*, illud impedit, quod in omnibus codd. בֶּן, non בֶּן scribitur, quod esset status regiminis. Est igitur constructio sensu congrua, non voce, ut Jud. 18, 7. masculino הָעַם subjungitur femin. יוֹשֵׁבֵת, quia illud notionem הַחֲבֵרָה *societatis* habet. פֶּרֶת pro פֶּרִיָה *fructificans*, seu *fructifera*, utrobique hic per Camez sub ר, ne putetur esse in regimine, ut solet fieri in dictionibus, in quibus ה feminineum absolutum est, et pro ה ponitur, vid. GESENI *Lehrg.* p. 467. Comparat Jacobus

Josephum arbori assidue ad fontem accrescenti (cf. Ps. 1, 3.), ad nomen ejus alludens, quod *augmentum* et *accessionem* sonat, cf. ad 30, 24. Alterum hemistichium in coepta a plantis desumpta metaphora perstat: שֹׁרֵי - שְׂעָדָה עֲלֵי - בְּנוֹת *filiae*, i. e. propagines, *ascendunt super murum*. Plurale בְּנוֹת jungitur singulari שְׂעָדָה, ut illud distributive sit capiendum: *unaquaeque filiarum ascendit*. Similitudo sumitur a vite, ejus palmites et malleoli murum transcendunt. Solent enim vites juxta muros plantari. Eadem imago Ps. 128, 3.

23. וַיִּמְרָרוּהוּ וְגו' *At exacerbarunt eum, s. exacerbarunt quidem eum et jaculati sunt* sc. in eum, eique adversati sunt domini sagittarum, sagittarii. Sunt, qui de tota tribu in posterum intelligant, quod multos adversarios sit habitura. Verum de praeterito potius haec capienda videntur, ut sint in laudem ipsius Josephi, quod invicto robore tot adversarios superarit. Dictio וַיִּמְרָרוּהוּ alludit ad id quod fecerant illi fratres. Verba autem quae sequuntur describunt eorum in animis suis erga illum odium, et constantem malevolentiam atque indignationem; simul vero etiam ipsius constantiam, cum peterent eum sagittae noxiae. רַבֵּי veterum plures retulerunt ad רַבֵּי, unde רִיב *lis, jurgium*, quasi רַבֵּי scriptum esset, aut existimarunt, רַבֵּי habere h. l. *litigandi* significatum, quum verba rad. 2. geminantia, et verba rad. 2. quiescentia, quae duas reliquas radicales communes habent, significatione quoque haud raro convenient. Hinc in textu Sam. וַיִּרִיבוּהוּ scribitur. Ita Jonathan: *et contendebant cum eo*, quem sequitur Persa. Ita et Hieronymus: *et jurgati sunt*. LXX. ἐλοιδόρου. Sed recte alii רַבֵּי ad רַבֵּי, i. q. רַבֵּה, *jaculari*, referunt, unde רַבֵּי *jaculatores*, Jer. 50, 29. Job. 16, 13. Quod et nos haud dubitamus praefendum ob mentionem sagittariorum, בְּעֵלֵי חַצְיִים, quae subjicitur. בְּעֵלֵי nomini alii in statu regiminis praemissum indicare eum, qui rem, ejus nomen subjicitur, tractat versatve, notum est. Vid. 14, 13. et GESENI *Lehrgeb.* p. 647.

24. וַתֵּשֶׁב בְּאַיְתֵן קִשְׁתּוֹ *Sed sedit, i. e. permansit in forti, in robore, arcus ejus, valide se illis et robuste arcu suo opposuit. Et levia, agilia, expedita fuerunt brachia manuum ejus.* וַיִּפְזַר זְרַעֵי יָדָיו *Et levia, agilia, expedita fuerunt brachia manuum ejus.* וַיִּפְזַר זְרַעֵי יָדָיו pro simplici זְרַעֵי יָדָיו, *brachia ejus*, יָדָיו plane redundante; ut in iis quae statim subjiciuntur: מִיַּדֵּי אֲבִיר יַעֲקֹב, *a manibus fortis Jacobi*, Deum suum intelligit, quem Jacobus pro forti et potente habet, ejus robore et virtute ita robustum fuisse Josephum filium agnoscit. *Inde pascens erat et lapis Israelis*, i. e. ab illo inde tempore (de מִשָּׁם cf. ad Hos. 2, 14.), quo rebus tam duris est clucatus, sustinuit fulsitque Israel, i. e. me cum tota familia. אֲבִיר יַעֲקֹב poni nemo facile miretur in carmine, in ea maxime oratione, quae, quia a moriente est habita, hiatibus non modo verborum, sed etiam sententiarum abundat. *Pastorem Israelis* Jacobus vocat

Josephum, quod ipsum una cum tota familia in Aegypto omnium rerum affluentia pavit. Nam qui beneficia in aliquem confert, in Hebraeis, qui pasuis imprimis delectati sunt, *pascere* dicitur; Ps. 23, 1. Nec minus apte Josephum vocat *lapidem Israelis*, quod erat ipsi et suis fulemento et sustentaculo. Sunt, qui מִשֵּׁם ad Deum referant, et utramque dictionem in Nominativo vertant, ut sit: inde, a Deo inquam, est pastor, lapis Israelis; Deo gratiae debentur, quod Josephus me et meos aluit sustinuitque. LXX. ἐκείθεν ὁ κατισχύσας σε Ἰακώβ, παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ πατρός σου, inde qui confortavit te, Jacob, a Deo patris tui. Sed verba παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ πατρός σου, quae in libris editis huic Versui accensentur, expriment prima Vs. sq. verba, מֵאֵל אֲבִיךָ, ita ut duo nomina מֵאֵל אֲבִיךָ, tanquam ἰσοδύναμα, unico κατισχύσας σε expressa siint. Syrus reddidit: *et a nomine pastoris lapidis Israel*, omne illud proficiscitur. Apparet, pro מִשֵּׁם interpretem legisse מִשֵּׁם, probante Tellerio, qui in Nott. eritt. p. 47. locum sic vertit: *propter nomen pastoris lapidis Israelis*, i. e. propter majestatem, honorem ejus, qui custodivit illum lapidem, in quo Jacobus cubuit (28, 12. 13.). Sed duriuscula est haec dicendi ratio: *Deus pastor*, i. e. defensor lapidis est.

25. מֵאֵל אֲבִיךָ *A Deo patris tui*, non patre tuo, haec, inquam, omnia tibi sunt et fuerunt, nam et eum *fortem Jacobi* nominarat, וְיִעֲזָרְךָ, pro אֲשֶׁר יִעֲזָרְךָ *qui tibi auxilio erit*, וְיֵאֵת שְׂדֵי וְיֵאֵת אֱלֹהִים *et ab Omnipotente*; נָּו ante אֵל est quoque ante אֵל subaudiendum; וְיִבְרַכְךָ *et qui benedicet* deinceps, ut coepit, *tibi*, תֵּי fortunabit et auget, idque omnis generis prosperitate, uti subjungit, בְּרֵכַת בְּרֵכַת שָׁמַיִם מֵעַל *benedictionibus coeli desuper*, i. e. pluviis suo tempore demissis et copiosis roribus, quibus foecundatur humus, ut uberes segetes emittat. Illud מֵעַל posset salvo sensu abesse, sed antiquissimae simplicitatis est, talia pleonastice adjungere, quemadmodum in his, quae sequuntur, בְּרֵכַת תְּהוֹם רֶבְעַת תְּהוֹם *benedictionibus abyssi*, i. e. voraginis subterraneae cubantis *infra*, quibus significatur terra fontibus, lacubus et rivis irrigua, et hinc fertilis et amoena. Verbis, בְּרֵכַת שְׂדֵים וְרֵחַם *benedictionibus uberum et uteri*, promittit numerosam et lacte florentem sobolem, nam *benedictione uberum* significatur, haud fore ubera arida, nec futurum esse, ut infantes defectu lactis moriantur, *benedictione uteri* vero, non perituros foetus in matrum utero. Contrarium est in malorum imprecatione, Hos. 9, 14. Neque tamen repudianda plane aliorum sententia, significari h. l. *lactis copiam et pecudum multitudinem*, quae utraque apte subjungatur terrae fertilitati modo promissae, *ubera* enim in stilo Orientis haud raro significant pecudes lacte distentas.

26. הַיְרִי בְרֵכַת — הַיְרִי *Benedictiones patris tui*, quibus tibi benedicat pater tuus, *roboratae sunt*, invaluerunt, *super benedictiones genitorum meorum*, passive, quibus videlicet sunt benedicti

a suis patribus, q. d. longe eas superant. Exigui quippiam nacti sunt progenitores mei prae te, in quem recumbunt omnes patrum benedictiones. *הָרָה* concipere, gravidam esse, ut *וַיֵּלֶד*, promiscue de patre et matre usurpatur pro *gignere*, ut *הוֹרָה* proprie sit, qui *conceptum dat*, genitor. *עַד-תְּמוֹת גְּבוּעַת עוֹלָם* Usque ad terminum collium seculi, i. e. collium antiquissimorum, qui ab orbis initio sunt conditi, hoc sensu: praevalent in te et tribu tua haec omnes benedictiones, quamdiu duraturi sunt colles a multis seculis conditi, i. e. in perpetuum, donec haec solidissima corpora sunt duratura. *תַּאֲוָה* quod alias *desiderium*, a verbo *אָוָה*, denotat, quod tamen hic tolerabilem sensum vix efficiat, est *אֲתָוָה*, i. q. *תָּוָה* *definire, determinare* (Num. 34, 10. coll. Vs. 7. 8.). *עוֹלָם* de remotissima antiquitate dicitur, cf. ad Ps. 139, 24. Ez. 24, 20. Jes. 44, 7. Sed LXX., qui reddidere *ὑπερίσχυσεν ἐπ' εὐλογίας ὄρεων πατρίων*, pro *הוֹרֵי* patet *הָרֵי* *montes* legisse, atque, aliter quam in textu Masdrethico, ubi *הוֹרֵי* accentu distinctivo *Sakeph-katon* notatur, vocibus distinctis, *הָרֵי עַד* *montes aeternitatis* intellexisse. Quod probavit J. D. MICHAELIS, et tam in *Biblioth. Orient. T. IX. p. 233.*, quam in *Supplem. p. 572.*, hunc locum ita vertit: *benedictiones patris super benedictiones! montes tibi adprecior ab antiquo jam tempore celebres.* Pro *עַל-בְּרַכָּה* legit *עַל-בְּרַכָּה*. Neque ita tamen concinna satis erit sententia: *benedictiones patris tui praevalent super benedictiones.* Quod quum animadvertisset Ilgenius, junctis verbis *עַל-בְּרַכָּה הָרֵי עַד* locum ita interpretatus est: *benedictiones patris tui praevalent, majores sunt, benedictionibus montium aeternorum, delectatione collium vetustissimorum* (*Der Segen deines Vaters übersteigt den Segen ew'ger Berge, und der bejahrten Hügel Reiz.*). Idem sequuti sunt Vaterus et Gesenius (*de Pentat. Sam. p. 33.*, et *Gesch. der hebr. Spr., p. 219.*), nisi quod ii *הוֹרֵי עַד* legi volunt, ab *הוֹר* obsoleto pro *הָר* *mons*. Favere huic suae interpretationi observant et parallelismum dictionum *עַד הוֹרֵי עוֹלָם* et *גְּבוּעַת עוֹלָם*, et loca parallela Deut. 33, 15., ubi in ipsa Josephi benedictione *הָרֵי-קָדִים* et *גְּבוּעַת עוֹלָם*, atque Habac. 3, 6., ubi *הָרֵי-עַד* et *גְּבוּעַת עוֹלָם* sibi respondent. Quae utut speciosa sint, est tamen in haec sententia, *vota patris praestantiora esse fertilitate montium aeternorum et jucunditate collium antiquissimorum*, inconcinni aliquid, meo quidem sensu, et alieni, nec facile est intellectu, quo spectet, adscita illa sententia, repetita *aeternitatis* mentio in montibus et collibus. *הָרֵי תְּהִינּוּ בְּרֵאשִׁית וְגו'* *erunt*, inquam, haec omnes benedictiones, *ad caput*, redundabunt in caput Josephi et in verticem eximii fratrum suorum, segregati quasi (*נָזַר separavit*) a fratribus suis virtute e praestantia. Aliis *נָזַר* denominativum est a *נָזַר* *corona, diadema*, ut sit *diademate insignitus*, dignitate praestans inter fratres. Sane Deut. 33, 16., ubi eadem phrasis, LXX. ponunt *δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς*. Eundem sensum hic expressit Jonathan: *et in verticem viri, qui fuit princeps et dominator in*

Aegypto, et splendens honore fratrum ejus, i. e. honore, quo eum fratres sui sunt prosequunt. Singularis est R. Jūda Ben Karisch, qui in libro inedito Arabice conscripto de studii Targumici utilitate, cujus specimēn dedit C. F. SCHNURRER in *der allgem. Biblioth. der bibl. Litterat.* P. III. p. 954. sqq., nomen נָזִיר *caesariem* putat significare, coll. Jer. 7, 29. Lev. 25, 5., atque hinc dictum fuisse Naziracum, quod promissam caesariem haberet, Num. 6, 7. Vocari autem hic Josephum נָזִיר אֶחָיו, quod fratrum nobilissimus esset; *sicut nobilior est caesaries plantis, quae ex humo pullulant.*

27. בְּנִימִין זָאֵב יִטְרֵף *Benjamin lupus est, qui rapit,* quo ingenium ejus proclive ad bellum et rapacitatem in hostes significatur, sicut supra Jūda leoni est comparatus, quod fortiter et animose sit pugnaturus. מָנֵה בִּבְקָר רֹגֵה *Mane comedet praedam, et ad vesperam dividit spoliū,* i. e. tantam praedae copiam coacervatam habebit, ut sibi per totum diem, et ad vesperam usque, aliis quoque, quibus lubens impertiet, sufficiat. Alii: praedam habebit usque ad matutinum tempus comedendam, *postquam vesperam divisit.* Refecerunt id ad morem luporum, qui, ut veteres docuerunt, gregatim, quamvis non semper, praedatum eunt, et vero etiam eum reliquis praedam communicant, atque inter se quasi dispertiant. Solent autem praedae sub vesperam in primis inhiare, unde Jer. 5, 6. *lupi vespertini* commemorantur; vid. et Virg. *Georg.* 4, 434. Sed quod *matutini* et *vespertini* temporis meminit, significat, eum assidue praedatum exiturum. עַד hic (et Jes. 33, 23. Zeph. 3, 8.) rariori praedae significatu usurpatur, ex usu verbi Chaldaeis et Arabibus recepto.

28. 29. כָּל-אֵלֶּה — עֶשֶׂר *Omnes hae sunt tribus Israel, Israeliticae, duodecim.* Hoc subjungit, ut ostendat, vota illa non tam in ipsas personas, quam tribus singulis oriundas competere. וְאִישׁ אִישׁ בְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם *unicuique, quod secundum benedictionem suam benedixit illis,* i. e. cuique propria et privata ac conveniente benedictione benedixit, juxta id quod cuique eventurum esset. — 29. וַיִּצְוֵנוּ אֹתָם *Ac, i. e. postea praecepit iis,* mandavit illis sc. de sepultura sua. אֲנִי נִאֲסַף אֶל-עַמִּי *Ego congregor ad populum meum,* futurum est, ut brevi hinc excedam; cf. ad 15, 15. קִבְּרוּ אֹתִי אֶל-אֲבֹתַי *Sepelite me ad,* apud patres meos. Quod nunc omnibus filiis mandat; sed Josephum solum (47, 29.) jurejurando obstrinxerat, quod hoc in ejus potestate esset, qui gratia apud Pharaonem valeret, non fratrum, quibus id haud facile concessum fuisset. אֶל-הַמְּעָרָה וְגו' *Ad speluncam,* in spelunca (אֶל pro ב, ut saepe, veluti 8, 9. 6, 6.), *quae est in agro Ephronis Chittaei,* vid. 23, 9. Hanc vero speluncam copiose designat, quia quum jam per 17 annos a terra Canaan abfuissent, et Josephus longe amplius, poterant esse illius obliti.

32. 33. מִקְנֵה וְגו' *Acquisitio, emtio agri et speluncae quae in eo est, est a filiis Cheth,* tam ager, quam spelunca, emta sunt

a Chitthaeis; pleno jure nostra sunt, et possessio jam nobis acquisita est, tot nostrorum illic sepultis. — 33. **וַיִּכְלֹל — הַמָּטָה** *Quumque absolvisset Jacobus mandare filiis suis, quae post mortem suam fieri vellet, collegit pedes suos ad s. in lectum.* Dum superiora loqueretur erexerat sese in lecto et scderat; nunc, appropinquante jam morte, prae imbecillitate sese in lectum demisit, ac interius in lectum pedes, uti moris est animam agentibus, contraxit. **וַיִּגָּוַע** *Et exspiravit*, cf. ad 25, 7.

14. *Jacobus a filiis sepelitur. Josephus fratres suos timidos solatur. Ejus posteri et mors. Cap. 50.*

Cap. 50, 2. **וַיִּצְוֵהוּ — אֶבְדָּיו** *Deinde jussit Josephus servos suos medicos patrem suum condire.* **רַפָּאִים** *medici* hic vocantur, qui curandis et medicandis funeribus praecerant, neque erat haec provincia medicis incongrua, ut qui aromatum nossent vires et naturam, et corpus secandi et condiendi modum cognitum haberent. LXX. reddiderunt *ἐνταφιαστὰς*, et mox verbum **לְהַנִּיחַ** *ἐνταφιάσαι*, ad quam interpretationem Augustinus in *Quaestt.* ad h. l. recte haec notat: *Non invenit lingua Latina quemadmodum appellaret ἐνταφιαστὰς, non enim ipsi sepeliunt, id est, terrae mandant corpora mortuorum, quod Graece non ἐνταφιάσαν, sed εἰθαπαρ. Illi ergo ἐνταφιασταὶ id agunt quod exhibetur corporibus humanis, vel condiendo, vel secando, vel involvendo, vel alligando, in quo opere maxime Aegyptiorum cura praecellit.* Non ineommode tamen *ἐνταφιαστὰς* Latine *pollinctores* reddideris, horum enim erat mortuos curare, et ungere. Medicos illos Moses hic appellat **עֲבָדָיו** *servos*, i. c. domesticos *ejus*, Josephi. Josephum vero, Aegypti proregem, uti aulam omni pompa instructam habebat, ita inter alios suos aulicos et medicis stipatum fuisse, quorum ministerio pro arbitrio uteretur, mirum esse non potest. Verbum **הַנִּיחַ** quod attinet, ea radix sensu suo nativo apud utrumque interpretem, Syrum et Arabem, usurpatur Joh. 19, 39., ubi Graece *μύγνα* dicitur. Sonat autem *μύγνα* *misturam*, et accommodatur proprie ad medicamentorum misturas; item ad eolorum compositiones, quae a pietoribus confiunt, nec non ad unguentorum, quae a myropolis. Et quidem persimilis est inter se ratio. Significatur igitur h. l. *μύγνα ἀρωματίων*, h. e. unetionis quoddam genus, ex variorum aromatum speciebus confectum, quo delibuta fuerunt olim, apud Aegyptios maxime, defunctorum, praesertim illustrium virorum cadavera, ut quam diutissime integra servari possent. Erant apud Aegyptios tres cadavera condiendi modi, quos descripsit Herodotus 2, 86. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 243. sqq.

3. 4. **וַיִּמְלְאוּ — לוֹ אַרְבָּעִים יוֹם** *Impleti autem sunt ei, se. Jacobo, s. ci negotio, quadraginta dies; tot dies condiendo corpori vacarunt, ablucendo primum, postea variis aromatibus condiendo.* **כִּי כֵן יִמְלְאוּ יָמֵי הַתְּהִיטִים** *Sic enim implentur, implere solent,*

tanto sc. tempore, *dies conditurarum*, i. e. conditurae mortuorum. Aliis חַנְטִים est Partieip. Pahul, ut sit, eorum qui condiuntur. Sed illud praefereamus. וַיִּבְכוּ וְגו' *Fleveruntque eum Aegyptii septuaginta diebus*, nempe, ut Hebraei volunt, conditurae et luetus diebus simul computatis, 40 conditurae, et 30 luetus. Nam et alias 30 dies luetui destinatos legimus, ut Num. 20, 19. Deut. 34, 8. Quo temporis spatio non continuo ejulatu, sed habitu et ritibus certis luetum testati sunt. Quod vero hic *Aegyptii* Jacobum luxisse narrantur, id in gratiam Josephi illos fecisse, credibile est. — 4. Expleto planetus tempore alloquutus domesticos, aulicos Pharaonis (בֵּית פֶּרְעָה, LXX. τοὺς δυνάστας Φαραώ), ut pro se impetrarent discedendi et commeandi veniam a rege. Aegyptiis utitur intercessoribus, quod ipse cum suis in luetu versabatur; non enim solebant pullati apparere coram rege, vid. Esth. 4, 2.

5. 7. הַקְּבָרִי — בְּקַבְרִי *In sepulchro meo, quod mihi fodi in terra Canaan, illic sepeliās me.* כְּרִיתִי Hebraeorum nonnulli exponunt קָנִיתִי *acquisivi*, coëmi. Sane כְּרָה *emendi* significatu legitur Deut. 2, 6. Hos. 3, 2. (ubi cf. not.). Quo minus tamen hoc loco ita sumamus, hoc obstat; quod non Jacobus, sed Abrahamus sepulchrum illud in agro Machpelae sibi comparavit. Cf. infra Vs. 43. Igitur vertendum: *quod fodi mihi*, i. e. quam fodi mihi curavi. Ita et LXX. ὠσυσσα. — 7. כָּל-עֲבָדֵי פֶּרְעָה זָקְנֵי בֵּיתוֹ *Omnes ministri Pharaonis, senes domus ejus*, praecipui aulicorum. Est enim זָקֵן hic non aetatis, sed dignitatis nomen, ut Arab. *Scheikh*, propr. *senex*, Hispan. *Señor*, et Ital. *Signore*. וְכָל זָקְנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם *Et omnes seniores terrae Aegypti*, i. e. magistratus civitatum Aegypti.

9. 10. וַיַּעַל עִמּוֹ גַם-רֶכֶב גַּם-פָּרָשִׁים *Ascenditque cum eo etiam currus, etiam equites*, i. e. tam currus, s. quadrigae (רֶכֶב collective), quam equites. Superior comitatus honoris magis causa fuit, hic vero etiam ut tutiores essent. Nam equi et currus ad bellum comparabantur, si forte in itinere occurrerent praedones, aut hostes, qui illos turbare vellent. — 10. וַיָּבֹאוּ עַד-אֶרֶץ הָאָטָד *Et venerunt usque ad aream Atad*, quod nomen *rhamni* speciem significat. Videtur locus ille rhamnis abundasse. אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן *Quae est in trajectu Jordanis*. Interpretes fere vertunt: *trans Jordanem*, atque ita Hieronymus in *Locis Hebr.* notat, esse *locum trans Jordanem, tertio ab Hiericho lapide, duobus milliariibus ab Jordane, qui nunc vocatur Bethagla, quod interpretatur locus gyri, eo quod ibi more plangentium circumierint*. Si, quod scribit Hieronymus, *trans Jordanem* locus ille situs fuerit, referendum erit ad Moabitidem, aut Ammonitidem, aut vicinam Arabiam, in qua versatus fuisse Moses videtur, cum haec scriberet. Nam Jericho, a qua urbe, eodem notante Hieronymo, haud procul distabat, fuit ad-occidentalem fluvii ripam. Verum quum *trans* potius per מֵעֵבֶר exprimi soleat (Num. 21, 13. 22, 1.); malim

בַּעֲבַר *in trajectu* reddere. Verum sic quoque oportebit Josephum per viam deserti, longissimo circuitu, in Cananaeam ivisse, nec procul a Jerichuntino agro Jordanem trajecisse, ut Chebronem, Aegypto propiorem, perveniret. Timuit forsán, nec vicini Philisthaeorum reges sibi, per breviorém viam, transitum negarent; aut ne Idumaei etiám, per quorum agros transire poterat, negotium sibi facessero. Forte Aegyptiorum hostes erant. רִיעַשׁ וְגַר *Fecitque Josephus patri suo luctum septem diebus*, ultra 70 illos Vs. 3. Cf. Sirac. 22, 13. Nunc hi septem in terra Canaan specialiter a Josepho luctui agendo sunt destinati ante sepulturam, uti videtur, quum luctus post sepulturam fere certo dierum numero agatur. Alii post sepulturam septem hos dies intelligunt, ut sit h. l. ὄστερον πρότερον, quia mox de corporis delatione loquuturus est. Parvi refert, s. ante, s. post sepulturam hos septem dies luctus esse dixeris.

11. 13. אָבֶל מַצְרַיִם LXX. πένθος Αἰγύπτου. Legerunt אָבֶל, quod praecessit. Sed אָבֶל, quod proprie *planitiem*, s. *locum pascuum* denotat, passim locorum nominibus praepositum reperitur, ut 2 Sam. 20, 14. 15. Jud. 7, 22. Num. 33, 49. Erit igitur אָבֶל מַצְרַיִם proprie *planities Aegyptiorum*. — 13. Non sine causa haec repetit Moses (vid. 49, 30.), verum ut ostenderet, plane ita factum esse a Jacobi filiis, uti pater injunxerat.

14. 15. אַחֲרֵי קָבְרוּ אֶת-אָבִיו Postquam sepelisset patrem suum. Non dicit: *postquam ipse cum fratribus patrem sepelisset*, quod Josepho praecipua provincia ejus sepeliendi demandata esset. Cf. 47, 29. et ad 49, 29. — 15. לֵךְ יִשָּׂאֵנִי יוֹסֵף Forsan odio nos habuerit Josephus. Particulam לֵךְ, quae alias o si! utinam valet, Hebraei hic exponunt אַחֲרֵי שְׂמִינָה fortassis, ne forte. Verebantur fratres Josephi, ne in gratiam patris, quamdiu superstes is erat, injuriam ille ab ipsis acceptam dissimulans, ultionem differret, dum moreretur, sicut Esavus olim comminabatur Jacobo. Cf. ad 27, 41. Bene LXX. μή ποτε μνησικαχήσῃ ἡμῶν, ne forte injuriae acceptae memor fuerit, vindictae occasionem captarit animo odium gerens. וְהָשִׁב וְגַר Et plane rependerit nobis malum quo eum affecimus, s. provocavimus. Nam צָבַל non solum est *retribuere*, sed et *priorem conferre et provocare*, seu inferre in bonum vel in malum, et cum duplici Accus. constructur; vid. 1 Sam. 24, 18. Prov. 3, 30.

16 — 18. וַיִּצְוֶה אֶל-יוֹסֵף Mandaverunt ergo, mandata dederunt ad Josephum, cuidam, vel quibusdam internunciis ad eum missis. אָבִיךָ צִוָּה לְפָנַי Dicendo, i. e. in hunc modum: אָבִיךָ צִוָּה לְפָנַי pater tuus mandavit ante mortem suam. Hebraei putant, eos haec confinxisse. Existimant, id nunquam ad patris notitiam pervenisse, quod fratres Josephum vendidissent; venditum quidem intellexisse, sed ita forte fortuna factum, ut in itinere pergeus ad fratres captus ab exteris fuerit. Sane verisimile non est, Josephum

id patri detexisse, multo minus ipsos, quos sceleris conscientia semper exagitaret. Atque vix dubium, Jacobum ipsum et id quod sequitur, filio jussurum fuisse, non jussurum, ut ei diceretur. Sed haec comminiscuntur, quo facilius a Josepho veniam impetrent. —

17. שָׂא נָא לִפְשֵׁעַ עֲבֹרֵי אֲחֵי אֲבִיךָ *Con dona, quaeso, delictum servorum Dei patris tui*, qui eundem cum patre tuo Deum et tecum colunt. Major quum sit conjunctio inter corundem sacrorum particeps, major inter se iis veniae spes est, quam alienis. —

18. וַיֵּלְכוּ גַם-אֲחָיו *Iverunt autem etiam fratres ejus*. Postquam viderunt, Josephi animum injuriae memorem esse, dubitarunt, ipsos eum adire, ut prorsus flecterent, si quid forte irae in eo reliquum esset.

19. אֵל-תִּירָאָה וְגוֹ' *Ne timeatis; nam numquid pro Deo sum ego?* Quae verba varie accipiuntur. Quidam eo referant, quod Vs. 18. dicitur fratres sese Josepho submisisse, et coram eo proci-disse in faciem, quasi Josephus non sibi, sed Deo hoc praestandum dicat, quum tamen istam reverentiam passim antea ab iis admiserit; 42, 6. 43, 26. 28. Nee se pro Deo adorari ab illis agnoscebat, ut amoliri a se deberet. Alii ad vindictam referunt, Dei esse, non suum, culpam ab illis in se commissam ulcisci. Sed Josephum fratribus culpam omnino remisisse, nec Deo vindictam reliquisse, patet ex iis, quae 45, 5. sqq. iis dixit, et quae hic deinceps sequuntur. Quidam Hebraeorum הֲ interrogativum ante תִּירָאָה capiunt pro הֲלֵא, ut asseverantis, ut I Sam. 2, 27. Job. 20, 4. Jer. 31, 20., hoc sensu, *annon sub Deo sum ego?* q. d. Deo sane me subjici oportet, qui id ita voluerit, ei non possum resistere. Ita LXX. τοῦ γὰρ Θεοῦ σὺνὶ ἐγῶ. Nec aliter videtur Onkelos verba cepisse, qui reddidit: *nam timens Dei sum ego*. Sed videtur phrasia illa adagialis fuisse, nec aliter hic capienda ac 30, 2., ubi Jacobus ad Rachelam postulantem prolem dixisse narratur: *num pro Deo sum ego, ut tibi dem prolem?* Sic h. l. Josephus hoc volet: quum ita Deus statuerit, et malum hoc, uti sequitur, sua providentia admiranda in bonum converterit, sumne Dei loco, ut impediam ejus providentiam, et in perniciem vestram convertam, quod ille aperte convertit in bonum vestrum et multorum? Deus vos servatos hac ratione voluit, sicut et me, num ego nitar adversus ejus providentiam, et vos perdam? absit! Convenit ita hoc iis quae 45, 8. dixerat: *Jam vero non vos me huc misistis, sed Deus*. Eundem sensum videtur spectasse Hieronymus, qui hunc locum sic est interpretatus: *num Dei possumus resistere voluntati?* Similiter Clericus: „Sumne is, qui Deo aequalem me putem, ut voluntati ejus adversari adgreddiar? Qui est *Dei loco*, seu, ut Homericam voce utar, ἀντίθεος, is se Deo aequat, et posse se divinae voluntati obsistere censet.“

21 — 23. וַיְדַבֵּר עַל-לִבָּם. *Et loquutus est ad cor eorum*, i. e. quae eorum animo demulcerent verba ad illos fecit, amica et placida.

Cf. ad 34, 3. et Jes. 40, 2. — 22. Jam ad finem hujus historiae properans Moses, pauca de Josephi habitatione, vitae tempore, morte et sepultura ac testamento perstringit. — 23. וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶחָיו בְּנֵי שְׁלֹשִׁים *Vidit autem Josephus Ephraïmo*, ex Ephraïmo, quem ei primogenitum Jacobus 48, 13 sqq. voluerat, *filios tertiorum*, i. e. tertiae generationis. Alii minus reete *filios tertiorum*, quarto loco prognatos, i. e. quartam generationem, intelligunt. גַּם בְּנֵי וְגַר *Etiam*, quin et *fili Machiris* (qui fuit pater Gileadis, Num. 26, 29., a quo regio Gilead ultra Jordanem est nominata, Num. 32, 39.), *fili Manassis, nati sunt super genua Josephi*. Quod non ita intelligendum, quasi mariti genibus suis exceperint nascentes ex uxoribus parientibus filios, sed quod recens natos in genibus suis et gremio susceperint, et deliciarum causa in sinu et gremio gestarint. Cf. 30, 3. Onkelos h. l.: *nati sunt et educavit eos Josephus*. Phrasis videtur παροικιῶδης, inde dueta, quod obstetrices infantes excipere genibus solebant, vid. Job. 3, 12. Apud antiquissimos Graecos deponerantur nepotes in avi genibus, si adesset, uti liquet ex *Odyss.* 16, 401. E Manasse igitur Josephus nepotes tantum vidit, at ex Ephraïmo unam amplius generationem, pronepotes.

24. 25. וַיֵּלֶךְ יוֹסֵף אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־בְּנֵי יוֹסֵף אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Et Deus visitando visitavit vos*, cf. ad 21, 1. — 25. וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Adjuravitque Josephus filios Israelis*; jurejurando eos obstrinxit, ad exemplum patris, 47, 31. Dubium est, an omnes ei fratres supervixerint; certe aliquos superstites saltem reliquisse videtur, etsi *fratrum* nomine cognati, et consanguinei Hebraice censentur; vid. 13, 8. 14, 14. 27, 29. Quod vero hic ait *filios Israelis*, non: *fratres suos*, Hebraei volunt factum, quod id jusjurandum non ad fratres ejus tantum pertineret, sed in universum ad omnes posteros ex Israelis genere; unde Moses et alii ejus tempore intellexerint, ad se jusjurandum hoc pertinere, quia secum vexerunt ossa Josephi exeuntes ex Aegypto, vid. Ex. 13, 19.

26. וַיִּחְכְּטוּ אֹתוֹ *Et condiverunt eum*, cf. ad Vs. 2. וַיִּשָּׂם *Et posuit*, se. ponens, i. e. pōsitus est, impersonali loquendi formula, qualis 48, 1. aderat, *in loculo in Aegypto*, ut illie asservaretur, donec ex Aegypto exirent Israelitae. Noluit statim post mortem, ut pater, in terram Canaan deferri, forsā quod eos diffideret id ab Aegyptiis impetraturos. Ad וַיִּשָּׂם notat Masora: ל' וכתוב וקרי: *non reperitur amplius, atque uti scribitur ita et legendum est*. Vocem anomalam esse docet, non tamen corrigendam. Kimchi voluit esse pro וַיִּשָּׂם positum, a verbo שָׂם, ad formam τὸν וַיִּשָּׂם pro וַיִּשָּׂם Ex. 30, 32. Sed reete Aben-Esra notavit, esse ad rad. שָׂם, ejusdem eum שָׂם; significationis, referendum, ut I Reg. 22, 35. וַיִּצַק a וַיִּצַק, et suband. ejusdem Verbi Partieipium, ut antea diximus. אָרוֹן est *arca, loculus*, in quibus condita corpora recondebantur. Herod. 2, 86.

de Aegyptiis: *Faciunt ligneam hominis effigiem, et postquam fecerunt, includunt mortuum; inclusumque in conclavi thecarum rectum statuunt ad parietem.* Ejusmodi arcae etiamnum in subterraneis Aegypti cryptis inveniuntur. Videntur vero hujusmodi arcae non apud omnes Aegyptios usitatae fuisse, sed apud nobiliores tantummodo. Cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 251.* Ceterum de hac area ipsum sibi Josephum ante mortem prospexisse, Aben-Esra per ה articuli in voce בְּאֶרְוֹן praefixo בְּ Vocali Camez notato, innui putat, quasi δεικτικῶς Mōses dixerit: positus est in arcam illam, quam videlicet sibi ipse praeparari curavit. Josephus igitur ex more Aegyptiorum, qui mortuos saepe plures annos interiore domus parte asservabant, non sepultus, sed in loculo asservatus est usque ad exitum Israelitarum ex Aegypto. Postquam hi exiissent, sepelierunt eum haud procul a Sichemo Jos. 24, 32.

S C H O L I A

IN

E X O D U M.

Secundus Pentateuchi liber, quem Graeca voce *Ἔξοδος*, *egressum*, appellamus, ex historia exitus Israelitarum ab Aegypto, quae in illo traditur, nomen obtinuit. Apud Hebraeos שְׁמוֹת מִצְרָיִם inscribitur, quod voces illae primae in Hebraeo libri textu leguntur, et simpliciter quoque שְׁמוֹת. Argumentum libri in mirabilis ac divinae Israelitarum ex Aegyptiaca servitute liberationis, itinerisque per deserta ad montem Sinai, datae porro legis, delineatque et extructi tabernaculi enarratione versatur, annales populi Hebraei inde a Josephi morte ad secundum usque egressus annum complectens. Potest liber commode in *tres* partes dividi; *historicam*, quae et ea, quae exitum Hebraeorum ex Aegypto praecesserunt (e. 1 — 12, 36.), ipsumque exitum (12, 37. — 14, 31.), et quae eum sunt consecrta (e. 15 — 18.) enarrat; *dogmaticam*, quae leges populo Hebraeo datas, et quonam ei promulgatae sint modo, tradit, addita narratione de insigni quadam legis primariae violatione (e. 19—34.); *mechanicam* denique, quae tabernaculi sacri fabricationem et dispositionem exponit (e. 35—40.):

Uti ceteros Pentateuchi libros, ita et hunc secundum Mosi auctori vindicavimus in Prolegg. in Pentateuchum, p. 1. sqq. Et nonnullas saltem hujus libri secundi partes esse a Mose scriptas, agnoscunt et ii, qui totum Pentateuchum Mosi abjudicant (supra p. 11. sq.). Integrum tamen librum quo minus a Mose scriptum statuunt impedire et totam illius conformationem, quae

ipsum e pluribus segmentis singularibus compositum prodat, et singula quaedam illius loca, quae seriore Mose aetatem arguant. Sed quod obijciunt primum, singula illa nullo arctiore vinculo inter se nexa fragmenta prodere plures, a quibus illa profecta sint, auctores, ad hoc respondimus loco commemorato, ostendimusque, tantum abesse, ut illa e singulis particulis enata compages diversos auctores arguat, ut potius haec libri conformatio plane sit talis, qualis a Mose exspectari jure possit. Plura in hanc rem observavit JAHN *üb. das Fragmentarische d. Pentat.* in Bengelii *Archiv f. d. Theologie*, T. III. P. 3. p. 553. sqq. Conf. EICHHORNII *Einl. in d. A. T. P.* II. p. 410. sqq. edit. 3., et J. G. HERBST in *Observatt. de Pentateuchi quatuor libror. posterior. auctore et editore*, Tubing. 1817., repet. in *Commentatt. Theologg.* editt. a Rosenmüllero, Fuldnero et Maurero (Lips. 1825.) T. I. P. 1. p. 1. sqq. Neque plus valent ad librum hunc Mosei abjudicandum certa quaedam illius loca, quae ab ipso posse scripta esse negant (veluti 6, 26. 16, 35. 36.), quum pleraque illa, recte accepta, nihil habeant a manu Mosis alieni, uti ad loca illa explicanda cum devenerimus, ostendemus; nec ob pauca quaedam, quae tam vetusto libro longi temporis decursu hic illic forte accesserint, totum opus seriori aetati assignandum erit. Conf. supra p. 16.

PARS PRIMA.

Historia populi Hebraei a mortuo inde Josepho usque ad tertium post exitum ex Aegypto mensem. Cap. 1 — 18.

I.

Exponuntur res Hebraeorum antequam Aegypto exirent. Cap. 1 — 13.

1. *Jacobi filii et nepotes, qui in Aegyptum venerunt. Horum posterorum in eo regno incrementa et vexationes. Cap. 1.*

Cap. 1, 1 — 4. Quae post Josephi mortem Hebraeis in Aegypto acciderint exposituro neesse visum est, summatim repetere, quae Gen. 46, 8 — 27. plenius dixerat. **הַבָּאִים** *ingredientium* pro **אֲשֶׁר בָּאוּ** *qui ingressi sunt*. **עַם יַעֲקֹב** pro **אֵת יַעֲקֹב** *cum Jacobo*, quomodo Particula **אֵת** Gen. 15, 18. et saepius capitur. **אִישׁ וּבֵיתוֹ** *Vir et domus ejus*, i. e. singuli cum suis familiis. — 2 — 4. In recensendis nominibus filiorum Jacobi hunc ordinem servat, ut primo loco ponat filios herarum, Leae et Rachelae, ancillarum, Bilhae et Zilpae, eo quo nati essent, ordine. Josephi autem, qui tum in Aegypto erat, post meminit seorsim, Vs. 5.

5. 6. Pro **וַיְהִי** cod. Sam. exhibet **וַיְהִי**. Male. Nam verba **וַיְהִי כָל-נַפְשׁ** proprie sunt vertenda: *erat universitas animae*, i. e. animarum, rel.; ut taceamus, praemitti haud raro Verbum singulare **וַיְצֵא יְרֵכָה** *Egredientes femoris Jacobi*, qui egressi sunt e femore Jacobi, i. e. ex eo geniti, ut Gen. 46, 26. **שִׁבְעִים נַפְשׁ** *Septuaginta animae*, vid. Gen. 46, 8—27. LXX. addunt **πέντε**, cf. ad Gen. 46, 27. **וַיֹּסֶף הָיָה בְּמִצְרַיִם** *Et Josephus in Aegypto erat*, scilicet antequam Jacobus in Aegyptum venit. Josephus cum filiis suis numero isto septuaginta personarum est comprehensus. — 6. **וְכָל הַדּוֹר הַהוּא** *Et tota illa generatio*. **דּוֹר** *aetas, seculum*, hic significat universitatem hominum, qui eodem seculo vixerunt, ut Gen. 7, 1. Intelligitur itaque spatium sat longum; nam vixit Levi annos 137, vid. 6, 16., h. e. viginti tribus aut quatuor annis post Josephi mortem.

7. 8. **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** hic sunt Jacobi posterii, *Israelitae*, qui Vs. 9. **עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** vocantur. Repetitio synonymorum, **נִשְׂרָצוּ וַיִּרְבּוּ** *sobole aucti, et multiplicati sunt, et creverunt*

maximum incrementum significat. De שֶׁרַץ cf. ad Gen. 1, 20. Aben-Esra plures feminas Hebraeas binos, ternos vel etiam quaternos uno partu edidisse putat. Nec sane apud Aegyptias mulieres id rarum fuit. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 252. רַב־צִמְרוֹ Invaluerunt, sc. numero. LXX. κατισχυον. רַב־מִלֵּךְ הָאֲרֶץ אֲרָם Ut terra, in qua conserauerant, iis esset plena. Cf. ad 12, 37. — 8. וַיִּקָּם מֶלֶךְ רַגִּי Et surrexit, extitit rex novus super Aegyptum, qui Josephum non noverat, quae verba posteriora non hoc volunt: non stabat pacto et foedere, quod antea fuit inter Josephum et regem Aegypti; neque hoc: immemor erat summi illius beneficii, quo tota Aegyptus affecta a Josepho tempore famis; sed proprie intelligenda sunt. Auctor enim est Manetho apud Josephum *contra Apion.* 1, 14., potitos esse circa illa tempora homines genere ignobiles ex regionibus ad orientem sitis, quos nonnulli dicerent fuisse Arabes, Aegypto, principibus ejus in potestatem reductis. Vocatam fuisse gentem illam Aegyptiis Ἰασιώης, i. e. βασιλεῖς ποιμένες, pastores regios. Postquam autem per totam Aegyptum crudeliter desaeuissent, regem sibi e suis elegerunt, cui nomen esset Σάλατις. Hic Salatis verisimile est fuisse illum regem novum. Is enim quum esset alienus, utpote Arabs, de Josepho nihil antea audierat, neque grato animo ejus in Aegyptum beneficia recalebat. Propterea Act. 7, 18. dici videtur βασιλεὺς ἕτερος, rex alienus, ut Jud. 5, 8. dii novi sunt alieni. Idem forsaneluit Josephus, qui in *Antiqq.* 2, 9. 1. dicit, oppressos fuisse post Josephi mortem Israelitas ab Aegyptiis, τῆς βασιλείας εἰς ἄλλον οἶκον μετεληλυθυίας, regno in aliam familiam translato. De regibus illis pastoribus, Hyesos dictis, quos Josephus male Israelitas fuisse putavit (vid. Marsham. l. c. p. 102.), cf. quae disseruere HEEREN *Ideen über die Politik etc. der vornehmst. Völker d. alt. Welt.* Vol. II. P. 2. p. 116. sqq. edit. quart., et RÜHLE v. LILIENSTERN *Graphische Darstellungen der ältest. Gesch. u. Geogr. von Aegypt. u. Aethiop.* p. 230. sqq.

9. 10. עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל plures vertunt *populus filiorum Israelis*. Verum עַם non est in statu regiminis positum, sed est hic Appositio, ut vertendum sit: *populus*, sc. *filiis Israelis*, s. *Israelitae*. Eadem mens fuit eorum, qui textum accentibus distinxerunt. Nam voci עַם appositus est accentus distinctivus *Jethib*. — 10. הָבֵה Agite! cf. ad Gen. 11, 3. דֹּלוּ לִי דָלוּ Dolo ei, contra eum, populum, utamur. Rex enim non ausus est, in Hebraeos vi aperta desacvire, ob ingentem eorum multitudinem. חָכָם sapiens, calidus fuit in Hitp. arte uti significat. Coh. 7, 16. וְאַל-תִּתְחַבֵּם ne sapienterem aequo te ostentes. H. l. vero, ubi de opprimendo populo Hebraeo agitur (פֶּן-יִרְבֶּה ne amplius crescat), וְאַל-תִּתְחַבֵּם eum לִי constructum arte contra aliquem uti notare patet. Cf. Ps. 105, 25. LXX. haud infeliciter reddidere: δεῦτε κατασοφισώμεθα αὐτούς. Vulgatus: sapienter opprimamus eum. In verbis בֵּי-תִקְרָאָנָה מִלְחָמָה cum evenerit bellum, singulari

מִלְחָמָה jungitur Vb. plur. הִקְרָאנָה. Atque alii quidem Hebraeorum simpliciter dicunt esse numeri enallagen, qualis Jud. 5, 26. יָדָהּ לְיַתֵּד הַשְּׁלַחנָה *manum suam extendit ad palum*. Alii ellipsin nominis קִוְרוֹת e Verbo הִקְרָאִינָה facile supplendam statuunt, quasi plene sit: *si evenerint eventa belli*. Qualis ellipsis Num. 23, 20. וּבֵרַךְ וְלֹא אֲשִׁיבֶנָה *et benedixi nec revocabo eum* sc. בֵּרַכָה *benedictionem*, et Prov. 15, 22. וְרַב־בְּרַב יוֹעֲצִים תִּקְוֶה *et in multitudine consiliariorum consistet* sc. עֲצָה *consilium*. Alii נָה habent pro affixo Chald. I. pers. plur., pro Hebraeo נָה, ut sic vertendum sit: *quum evenerit nobis bellum*. Ita jam LXX. ἡνίκα ἂν συβῆν ἡμῖν πόλεμος, quos sequitur Vulgatus, concinitque Syrus. Et in cod. Sam. est הִקְרָאנוּ. Aliis נָה mera est páragoge, ut in הִרְדַּנָה pro הִרְדָּה Job. 17, 16.; cf. GESENIJ *Lehrg.* p. 800. וְנִכְסֶיךָ בְּסִי-הַמָּוֶת *Et adjungat se ipse etiam osoribus*, s. hostibus nostris. Hostes regum - pastorum, Arabicae originis (cf. ad Vs. 8.), erant Aegyptii veteres, quibuscum Hebraei diu amice vixerant, et Thebani, quos subigere non potuere. Timebant igitur pastores, ne Aegyptii indigenae quandoque jugum peregrinum excuterent, atque ab Israelitis adjuvarentur. *Et bellum gerat in nos et ascendat e terra*, i. e. redeat in terram majorum suorum, et nos ita non exiguo commodo, quo ex ipsorum opera frui possumus, privemur. *Ut descendere in Aegyptum* idem est ac *in eam advenire*, ita *ex ea adscendere* est *eâ exire*; conf. Gen. 12, 10. 26, 2. al.

11. וַיִּשְׂמוּ עָלָיו שְׂרֵי מַסִּים *Et posuerunt*, Aegyptii, *super eum*, populum Hebraicum, *praefectos operarum*. מַסִּים, a מַס, uti פְּתִים *frusta* (Lev. 6, 2.) a פַּח, hic non tam *tributa*, aut *vectigalia*, quae penduntur pecunia, sed *tributa*, quae quasi corpore penduntur, denotat; opera, quae a tyrannis coguntur homines facere aut nulla mercede, aut exigua admodum. At 1 Reg. 5, 27. (al. 13.) מַסִּים vocantur ipsi homines, qui ejusmodi opus facere coguntur, eorumque praefectus dicitur Vs. sq. עַל-הַמַּסִּים. Itaque recte hic LXX. ἐργων ἐπιστάτας, et Vulgatus *magistros operarum*. *Ut affligerent*, attererent *eum oneribus suis*, quae ipsi imposuerunt, i. e. operibus, quae regis nomine ab Hebraeis exegerunt. Existimabant Aegyptii, se hac arte populum otiantem a rerum novarum consiliis aversuros. Aristoteles *Polit.* 5, 11.: *Est et hoc tyrannorum, subditos pauperes reddere, ne necesse sit praesidium alere, et ut illi in victum quotidianum intenti ad insidias struendas tempus non habeant vacuum*. Cf. d. a. u. n. *Morgenl.* P. I. p. 253. וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה *Aedificavitque populus Hebraeus urbes horreorum Pharaoni*. Onkelos: *urbes domus thesauri*, i. e. urbes, in quibus thesauri recondentur. Inter thesauros autem et frumenta connumerantur. Suntque haec repositoria Hebraice a *colligendo* dictae; nam מִסְכְּנוֹת per litterarum transpositionem videtur pro מִכְּסוֹת, a כָּסַס *collegit, congregavit*, dictum. Certe locus 2 Chr. 32, 28. (coll. 2 Chr. 8, 4. 6.

17, 12.) aperte indicat, מַסְפַּנּוֹת pro istiusmodi repositoriis seu granariis usurpari. LXX. πόλεις ὀχυράς, *urbes munitas*, non quod haec sit propria vocis significatio, sed quia in urbes moenibus clausas solebant conferri, quae tuto servanda erant, ne seditione coorta, aut hostili irruptione diriperentur. Urbes istas Moses vocat רַעְמֵסֶס וְאֵת-פַּתְחֵם וְאֵת-רַעְמֵסֶס. Πιθώμ eadem est, quam Herodotus 2, 168. Πάτουμον τῆς Αραβίας πόλιν, i. e. Aegyptiacae Arabiae urbem vocat, haud procul ab Arabico sinu sitam, juxta quam ducta postea fuit fossa e Nilo in id mare. Urbem alteram, רַעְמֵסֶס, bene distinguendam a terra רַעְמֵסֶס (cf. ad Gen. 47, 11.), Clericus conjicit nomen habuisse a rege Ramesse, cujus nominis reges plures Aegyptus habuit; illamque a Ramesse conditam urbem instaurasse et munitisse Salatim, opera Israelitarum usus. Nec obstat verbum בָּנָה, quod Hebraeis pariter et Syris et de urbibus instaurandis et muniendis dicitur. P. E. JABLONSKIUS in Diss. 4. *de terra Gosen* §. 8. in *Opuscc.* P. II. p. 138., Raameses non dubitat esse Heliopolin, ejus urbis antiquissimum nomen fuit הֵן, vid. Gen. 41, 45. 50. Putat nomen רַעְמֵסֶס, pro quo LXX. Παμεσση ponunt, ortam ex Aegyptiaco PH'Sol, et ΜΕΣΣΗ *ager*, ut itaque *agrum solis*, s. *soli dicatum* denotet. At LXX., quorum verba fideliter reddidit Coptus interpres, post Παμεσση h. l. addunt: καὶ ἄνω, ἣ ἔστιν Ἡλιοῦπολις. Vicum, nomine *Ramsis*, in cujus vicinia urbis antiquae rudera visuntur, in itinere, quod Cahira Alexandriam instituit Forskål, se offendisse ipse retulit NIEBUHRIO, vid. ejus *Reisebeschr.* P. I. p. 97.

12. 13. וְכַאֲשֶׁר יֵעָנֶה אֹתוֹ בֶּן יִרְבֵּה - *Et quemadmodum affligebant eum, populum Hebr., sic crevit*, quod plures ita capiunt: quo magis eum afflixerunt, eo magis multiplicatus est. Sed quum כַּאֲשֶׁר sequente בֶּן constanter *prout* significet, accuratius vertitur: *prout eum opprimebant, ita augebatur*. וְכֵן יִפְרֹץ *Et sic rumpebat*, copiosam sobolem procreabat. Translatum ab aqua, quae aggeres perrumpit; cf. ad Gen. 30, 30. וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל *Et angebantur propter filios Israelis*, timebant, ne ingens ille populus novas res meliretur. Vb. קָיַץ cum ב vel מִפְּנֵי constructum significat *fastidire aliquem vel aliquid*, abhorrere a re aliqua, quam vel infectam vel perditam vellemus, et eum libidini vel desiderio nostro circa rem talem non satisfacit, angustiis affici. Cf. Gen. 27, 46. — 13. וַיַּעֲבֹדוּ וְגו' *Et servire faciebant Aegyptii filios Israelis cum saevitia*, servilia opera crudeliter ab iis exigebant.

14. וַיִּמְרְרוּ - וְבַלְבָּנִים *Et amaram, tristem, fecerunt vitam eorum in opere duro in luto et lateribus*, i. e. imperata illis certa luti copia, quo latera fierent. Aut est ἐν δὴ δυνόν, et significantur *lateres e luto*. בַּלְבָּנִים a לָבָן *albus fuit* proprie sunt *lateres albi*, e terra albida et eretosa facti, uti dicunt Plin. H. N. 35, 14. et Vitruv. 2, 3., ita ut muri ex iis exstructi tanquam e la-

pidibus albis aedificati videantur. Eodem modo etiamnum pleraque aedificia in Aegypto, Palaestina et Persia exstruuntur. ובְּכֵל־עֲבוֹדָהּ וּבְשָׂדֶה *Et in omni opere in agro, i. e. omni opere rustico, vario in agris colendis servitio.* אֲשֶׁר־עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרָהּ *In quo se opere, עֲבוֹדָהּ, eorum servitio usi sunt cum duritie.* עָבַד in Cal dicitur tam de eo, qui servit, quam de eo, cui servitur; sed discrimen est in syntaxi. Nam priore illa significatione regit quartum Casum cum Praepos. אֶת, nomine vel praecedente, ut Deut. 10, 20. אֶתְּוֹ אֲתוּ *ei servies*, et Gen. 27, 40. וְאֶת־אֶחָיו תַּעֲבֹד *et fratri tuo servies*, vel sequente, ut Gen. 14, 4. אֶת־כְּדֹרְלֹאִמֶר עָבְדוּ *servierunt Cedorlaomero.* In altera autem significatione requirit sextum Casum cum Praepos. ב, *in*, עֹבֵד בְּעָבְדוֹ *dominus utitur servitio servi sui*, itidem nomine tam praecedente, ut Levit. 25, 46. לְעוֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ *in perpetuum iis utemini servis*, quam sequente, ut ibid. Vs. 39. לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבוֹדַת עָבֵד *non uteris eo servo ad opus servile.* Quae syntaxis est h. l.

15. וַיֹּאמֶר — הָעִבְרִיָּה *Dixitque rex Aegypti obstetricibus Hebraeis.* Suiit qui vertant: *obstetricibus Hebraearum*, post LXX. (ταῖς ματαῖς τῶν Ἑβραίων) et Vulgatum, existimentque, fuisse illas mulieres ortu Aegyptias. Quae et Josephi sententia est, *Antiqq.* 2, 9. 9. Sed quae sequuntur indicare videntur, hasce mulieres fuisse Hebraeas; nam et nomina earum sunt Hebraica, et dicuntur Vs. 17. Deum timuisse. Praeterea, si Moses id quod illi interpretes volunt, exprimere voluisset, vix dubium, scripsisse illum לְמַרְגְּלֹת אֶת־הָעִבְרִיָּה. Accedit, quod nec viri, nec mulieres gentis Aegyptiae ita familiariter versabantur cum alienis, ut se eorum causa polluerent. Ceterum duae tantum obstetrices Hebraeorum וְשִׁפְרָה et פּוֹעָה nominantur. Sed quum tam paucae obstetrices numeroso populo Hebraico nulla ratione sufficere possent, recte Aben-Esra videtur coniecisse, hasce obstetricum Israelitidum principes fuisse, et reliquarum veluti praefectas.

16. וַיֹּאמֶר *Dixit videlicet rex Aegypti obstetricibus;* ἐπαράληψις ex initio Vs. 15., ob interruptam ibi orationem. בְּיָלְדָכֶן הָאִבְנִים — *Cum opem feretis parientibus Hebraeis, et videbitis super sellam parturientium.* Ita vertimus vocem אִבְנִים, non quod plane certam putemus istam ejus significationem, sed quia e variis, quae illi voci e conjectura tribuuntur, significationibus, ea reliquis aptior visa esset. LXX. pro illa ponunt: ὅταν ὡς πρὸς τῷ τίχτειν, quod sequutus Vulgatus, *et partus tempus advenerit*, et Syrus: *cum procumbunt ad pariendum.* Apparet, eos interpretes sensum expressisse, sed non vocis potestatem. Collato altero loco, quo אִבְנִים legitur, Jer. 18, 3., ubi figulus *opus suum super sellam אִבְנִים facere* narratur, FULLERUS in *Miscell.* SS. L. V. Cap. 19. colligit, indicari illo nomine certum sellae seu sedilis genus, parturientibus feminis maxime et figulis consuetum, idque a forma appellationem adeptum. Et proprie quidem a Sing. אֶבֶן lapis in Duali אִבְנִים lapides molares ambo, catillum videlicet et me-

tam, dictos existimat. Deinde ab hac notione petitum fuisse sellae ejusdammodi nomen, propterea quod lapidum molarium figuram numerumque et positionem referret: „coagmentata nempe videtur ex duabus tabulis rotundis pari undique intervallo disjunctis, quarum superior sedilis, inferior basis vice fungeretur, illâ huic incumbente ad similitudinem catilli metæ imminuentis.“ Magis probabilis tamen J. G. HASSII *Magaz. f. bibl. u. orient. Liter.* p. 62.) videtur conjectura, esse אֲבָנִים a בָּנָה, *extruxit*, ut אֵן sit protheticum s. formale (ut in אֲבָנִים a בָּנָה, et confer אֲבָנִים Ez. 47, 3). אֲבָנִים igitur proprie notaret *rem structam*, machinam, duabus partibus compositam, quae rei alicui parandae inservit, et hoc quidem loco sellam parturientium plicatilem, qualis commode circumgestari potest. Cf. de h. v. GESENI Praefat. ad Lex. min. ed. 2. p. XVIII. not. Recte vero Fullerus l. l. videtur monuisse, verba אֲבָנִים עַל-רִאִיתֶן sic esse vertenda: *cum videritis eas super sellas*, quod re ipsa nihil est aliud quam quod LXX. et Vulgatus expresserunt: „Nec incommodè subauditur accusandi Casus; nam et hic proxime praecesserat, et id facillime permittit interjecta copula. Adde, quod usitatissima Verbi רָאָה constructio postulat, ut sequatur אֵן particula, vel expressa, vel denique *δυνάμει*. Rarius conjungitur cum Praepos. ב; cum עַל vero semel tantummodo, nempe Ex. 5, 21. (ubi cf. not.), idque mutata etiam significatione propria. Itaque non assentior nuperis interpretibus, qui עַל cum Verbo רִאִיתֶן conjunctim construunt in haec modum: *cum inspicietis in sellas parturientium*, in locum in quo elapsus ex utero foetus incidit. Nam quorsum sellae inspiciendae? Neque enim in sellas, opinor, umquam incidere solitus est partus, sed obstetricis manibus excipi.“ Persarum reges infantes masculos, quos ipsorum cognatae pariunt, ne adulti forsitan ipsis insidias struerent, statim post partum ita necari jubere, ut illos in labris lapideis, in quibus recens nati lavari solent, perire sinant, refert THEVENOTUS in *Itiner. suor. Commentt.* P. II. p. 98. Eodem modo et Hebraeos pueros recens natos necatos fuisse, sunt qui conjiciant (vid. *d. a. u. n. Morgenl.* T. I. p. 255.); qui proinde nomine אֲבָנִים *labra lapidea* (ab אֲבָן) indicari volunt. Quam sententiam tamen quo minus nostram faciamus, impedit idem illud quod Fullerus observavit. Quorsum enim labra fuerint inspicienda? אֵם-בֵּן הוּא וְהִמְתֵּן אֵתָּה *Si filius est occidite eum*, clam haud dubie, et inscia matre. Ceterum הִמְתֵּן, Hiphil verbi מָתָה, est contracte pro הִמְתִּיתֶן positum, uti a שׁוּב est הִשְׁיבוּתֶן. — וְאֵם-בַּת הוּא *Si vero filia est, tunc vivat*. הִתָּה 3. fem. Praeter., nou a Verbo הִתָּה, inde enim esset הִתָּה, sed a חָיָה (pro חָיָה, utי כָּב et חָיָה pro חָיָה et חָיָה), quod est Gen. 11, 12. Hinc 3. fem. debebat esse חָיָה, sed ponitur, Vocali brevi et Dagesch compensativo contractis in Vocalem longam, חָיָה, ut Num. 22, 17. קָבָה לִּי *maledic mihi*. In cod. Sam. habetur h. l. usitatius חָיָה.

17. 18. וַתִּירָאן הַמִּיָּלֶדֶת אֶת־הָאֱלֹהִים *Sed timuerunt obstetrices Deum*, h. e. Dei vindictam timuerunt potius quam iram Pharaonis. — 18. בַּהוֹשֵׁעַ עֲשִׂיתֶן וְגוֹ *Quare hoc commisistis, ut pueros vivos servaretis?* Quum mandatum de necandis pueris non publice emissum fuerit, sed obstetricibus secrete injunctum esset, ut si qua fieri possit, nemine vidente in ipso partu infantes masculos necarent, rex certior factus de pueris Hebraeis servatis non aperte et palam in obstetrices animadvertere potuit; hinc eas elam ad se accersitas pereontatus esse videtur, num forsam illud suum clandestinum mandatum in vulgus emanasset, ita ut Hebraei sese praeceverent ab insidiis foetibus suis faciendis.

19. *Non sunt Aegyptiarum instar Hebraeae mulieres*, כִּי־הֵנָּה *nam sunt vegetae*. הַיּוֹת aliis est Adj. a הַיִּים *vita*, pro הַיּוֹת, Dagesch abjecto compensato per Voecalem longam sub ה, ut Vs. 16. וְהָיָה. Aliis vero est regulariter a הָיָה, uti a בָּלָה et דָּוָה sunt בְּלוּת et דָּוָה. At veteres magno consensu הַיּוֹת *obstetrices* interpretantur. Sane Chaldaeis הַיָּא et Syris הַיְרֵא, nec non Samaritanis חַיָּה est *obstetrix*, a הָיָה *vivificavit*, quod vivum partum procurat. Sensus igitur esset: Hebr. mulieres ipsae *obstetricandi habent scientiam*, adeo ut nec obstetrice iis opus sit. Sed quum in tota hae narratione obstetrices constanter מְיַלְדוֹת appellentur, nec appareat, eum de eadem re duabus diversis vocabulis usus sit scriptor, הַיּוֹת praestat cum Aben-Esra *vegetas, robustus* interpretari. Jarehi tradit, veteres doctores הַיּוֹת explicasse: *similes sunt bestiis agri s. feris, quae nullis egent obstetricibus*, omisso כ similitudinis, quod et aliis locis, quibus homines cum feris animantibus comparantur, omitti solet (Gen. 49, 9. גִּדְרָה אֲרִיָּה גִּדְרָה *catulus leonis Juda*; vid. ibid. Vs. 21. 29.). בְּטָרָם וְגוֹ *Antequam ad eas venerit obstetrix, jam pepererunt*. Voluerunt autem obstetrices sibi hoc, vivos in lucem editos pueros non licuisse ipsis necare, quum id vellet rex elam fieri ipso in partu. Cf. ad Vs. 18.

21. *Et factum est, quia timuerunt obstetrices Deum fecit iis domus*. בָּתֵּיָם *domus et aedificia, et familias, quae in iis habitant, significat*. Verum quum 2Sam. 7, 11., ubi pollicetur Deus, se Davidi *domum facturum*, ea phrasis manifeste significet, eum sobole aucturum, et familiam stabiliturum, id quod David ipse Vs. 27. *aedificare domum* vocat, et Ruth. 4, 11. Lea et Rachel dicuntur *aedificasse domum Israelis*; i. e. plures ei peperisse liberos, phrasis illa nec h. l. aliter capienda est. Pronom. לָהֶן ad obstetrices est referendum. Haud rara est ea enallage, qua Pronomina masc. ad subjecta femm. referuntur, vid. 2, 17. Ruth. 1, 8. 9. 11. 22. Ez. 18, 20. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 731. Recte igitur Onkelos *et fecit, exstruxit illis (femin.) domos, familias, vertit*. Dicitur itaque, ut obstetricum opera servatae erant Israelitarum familiae, sic ipsas numerosam sobolem, divino Numine favente, pro mercedē esse consequutas.

22. Quum videret rex Aegypti, se per Hebraeas obstetricas non consequi, quod vellet, universo populo suo hoc edictum proposuit: *כָּל־הַיֶּלֶד הַיְהוּדִי הַנִּשְׁלִיכָהוּ* *omnem filium, qui nascitur, i. e. omnem infantem masculum recens natum quod attinet, projicite eum in fluvium, i. e. Nilum, qui Aegyptiace יַאֲוֵר dicebatur, cf. ad Gen. 41, 1. Quia in universum hic legitur כָּל־הַיֶּלֶד הַיְהוּדִי, nec הַיֶּלֶד לְעִבְרִים, extitere inter Hebracos, qui existimarent, jussisse Pharaonem omnes omnino pueros recens natos, Aegyptiorum quoque, in fluvium projici. Verum tota haec narratio satis arguit, esse tantum de Hebracis pueris necandis sermonem, unde nec addi necesse erat לְעִבְרִים יְלֹדֵד. יְלֹדֵד est Adj. formae גְּבוּרָה, שְׂבוּרָה. Observat praeterea R. Moses Ben-Nachman, Pharaonem non satellitibus suis in mandatis dedisse, ut pueros Hebraeos necarent, sed Aegyptios omnes in illos armasse, et suis omnibus potestatem fecisse, domos Hebracorum perquirendi et infantes masculos ex iis surripiendi; hinc factum, ut Hebraei pueros recens natos sedulo absconderent (cf. 2, 3.). *וְכָל־הַיְהוּדָה הַחַיִּיבָה* *Et omnem filiam vivam servate;* nam filiae in alienas familias transire poterant.*

2. *Mosis natales, educatio, amor in populares, fuga ex Aegypto in Midianitidem, et conjugium cum Zippora. Cap. 2, 1—22.*

Cap. 2, 1—3. *אָבִיִּית וְיָלְדָהּ וְגו' Abiitque vir e domo Levi et accepit, duxit, filiam Levi.* Verbum *eundi* παρέρχεται, ut saepius ubi in narratione alii verbo praemittitur, veluti Genes. 35, 22. Deut. 31, 1. Hos. 1, 3. Videtur autem ille Levita, cui nomen erat Amran (6, 20.), Jochebedam uxorem duxisse antequam Pharaeo edictum de necandis Hebraeorum pueris edidisset. — 2. *וַיִּרְאֵהוּ אֱתוֹ כִּי־טוֹב הוּא* *Et vidit eum quod bonus ille, i. e. bona forma esset.* טוב de corporis pariter ac animi dotibus usurpatur; vid. Gen. 41, 22. 1 Sam. 9, 2. 10, 23. Misericordiam auxit, ut solet, infantis forma eximia. — 3. *וְלֹא־יָכְלָה עוֹד הַצְּפִינֹו* *Nec potuit amplius abscondere eum.* Dagesch literae וּיְצִינֹו inditum est euphonicum, ut 15, 17. in מִקְדָּשׁ pro מִקְדָּשׁ, ut hic הַצְּפִינֹו esse deberet. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 86. sq. *וַתִּקַּח־לוֹ תֵּבַת גֹּמָא* *Sumisit sibi arcam, navem papyri.* De תֵּבַת vid. ad Genes. 6, 14. *גֹּמָא papyrus*, nomen habet a גָּמַא *absorpsit*, quia in aqua nascitur et aquam semper imbibit, quare et a Lucano 4, 136. *bibula papyrus* dicitur. E papyro Aegyptios confecisse naves, veterum plures testantur; cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 257. *וַתִּחְמְרָה* *Oblevitque eam bitumine et pice.* Bitumen conglutinabat juncos, pix aquam areebat. De חֲמַר cf. ad Gen. 11, 3. Inde ductum Vb. חֲמַר, quasi dicas *bituminavit*. He, suffixum femininum, caret hic signo Mappik, ut alias haud raro. *וַתִּשֶׂם בְּסוּפָה* *Posuitque sc. אֶת־הָאֵתָה illam, arcam, in alga Nilotica illa, paludumque Aegypti, Sari Aegyptiis dicta, de qua Plinius H. N. 13, 13.: Fruticosi est generis Sari, circa Nilum nascens, duorum ferme*

cubitorum altitudine, pollicari crassitudine, coma papyri, similique manditur modo.

4 — 6. **וַתִּתֵּב** *Stititque se*, forma Verbi anomala pro **וַתִּתְּבַב**, abjectâ, praeter morem, prima radicali, ejus tamen ut sit aliquod indicium, appositum est **Zere**, in quo occulte quiescat **י**, quasi **וַתִּתְּבַב**, per transpositionem literae **י** et characteristicae **ה**. Cf. Gesehii *Lehrgeb.* p. 386. Nove quoque dictum **לְדַעַה** ad cognoscendum, ut cognosceret, feminina Infinitivi forma, de qua vid. Gesenium l. l. p. 384. — 5. Verba **וַתֵּרַד בַּח-פְּרַעַה לְרַחֵץ בַּיַּאֲר** per inversionem et ellipsin posita sunt pro: **וַתֵּרַד בַּח-פְּרַעַה עַל-הַיַּאֲר לְרַחֵץ בּוֹ** *descenditque filia Pharaonis ad fluvium ad lavandum se in eo.* Praeterea **עַל** est pro **אֵל**, ut alias saepissime, ut I Sam. 2, 11. Jer. 23, 35. Aut dicitur **עַל** pro **ב**, ut 29, 3. **וְנָתַתְּ אֹתָם עַל-סֵל אֶחָד** *pones ea in canistro uno.* Vid. et Hos. 11, 8. Ps. 42, 5. 6. 7. — **וַיִּנְסַחְתִּיהָ הַלֵּכָת עַל-יַד הַיַּאֲר** *Et puella ejus, i. e. uti bene LXX., αὐτῆς ἀβραὶ αὐτῆς, ancillae ejus honestiores, pedissequae, incedebant ad manum, i. e. ad latus, secundum ripam fluvii.* Simili significato **יָד** occurrit 2 Sam. 14, 30. — 6. **וַתִּפְתַּח — זַבַּח** *Aperuitque se. arcam, conspexitque eum infantem* (Suffixo per pleonasmum Verbo addito, vid. Gesehii *Lehrgeb.* p. 734.), *et en! erat puer, qui flebat.* Quum infantem penitus contemplata esset, puerum eum esse cognovit; **יָלַד** enim utriusque sexui commune est. **וַתֹּאמֶר וְגוֹ** *Dixitque: ex infantibus Hebraeorum hic est.* Facile mulier ex eo, quod ita expositus esset puer, Hebraeum eum esse, conjectare potuit.

7. 9. **וְקָרָאתִי — הַעֲבְרִיָּה** *Ut advocem, accersam, tibi mulierem nutricem ex Hebraeis*, quae Hebraeum infantem nec abhorreret, nec negligenter curaret; utrumque enim in Aegyptia nutrice accidere potuisset. — 9. **הַיְלִיכִי** fuerunt qui verterent: *en tibi!* quasi **הֵיא** sit pro **הֵיא** *ecce!* (Gen. 47, 23.) **לְיָכִי** vero pronom. 3. fem. pro **לְיָכִי**. Est vero **הַיְלִיכִי** Imperat. Hiphil generis feminei verbi **לְיָכִי**, pro **הַיְלִיכִי** *deduc*; conf. Gesehii *Lehrgeb.* p. 388. **וַתִּמְנִיקֶהָ** a **נָקָה**, ejusdem cum **נָקָה** *suxit, lactavit*, significatus.

10. **וַתְּבִיאֶהוּ לְבַת-פְּרַעַה** *Et duxit eum ad filiam Pharaonis, se. ablactatum.* Fortasse triennem; per triennium enim Hebraeae lactare infantes solebant, vid. 2 Macc. 7, 28. Ita et Josephus in sua de Mosis educatione narratione, *Antiqq.* II, 9. 6. **וַיְהִי-לָהּ לְבָן** *Fuitque ei in filium, i. e. carus ipsi fuit sicut filius.* Studiose igitur filii instar a Pharaonis filia educatus est Moses, unde Stephanns Act. 7, 22., eum *παίδευθῆναι πατρὸς σοφίᾳ Αἰγυπτίων* docet. Non inconcinnum est quod habet Aben-Esra ad Vs. 3., si Moses inter fratres suos educatus fuisset, eos ipsum despecturos, et tanquam unum e multis habituros fuisse. **וַתִּקְרָא** *Et vocavit nomen ejus Mose.* Quod quidem nomen sitne Hebraicum, an vero Aegyptiacum? dissentiunt. Pro Hebraico ut habeamus, suadere videntur verba: **מִן-הַמַּיִם**

מִשִּׁיתָהָרָא *dixitque: nam ex aquis eum extraxi.* Nec obstaret nom. מִשִּׁה, quod non *extractum* (מִשִּׁה), sed *extrahentem* significat, quum Hebraei in nominum impositione non semper grammaticam ἀκριβείαν servarint; cf. ad Gen. 4, 1. 5, 29. Fuerunt etiam, qui מִשִּׁיתָהָרָא vellent esse Pers. 2. fem. eum suffixo, putarentque Mosis matrem filio nomen indidisse, hae addita ratione: *quia tu, o Pharaonis filia, eum ex aquis extraxisti.* (Ita Jer. 15, 10. יִלְדָה־נִי *tu me peperisti*, et Cant. 4, 9. לָבַבְתִּי *cor mihi rapuisti.*) At tamen quum filia Pharaonis puerum sibi filium adoptasset, et adoptantis fuisset, adoptato imponere nomen, vix dubium sit, Mosis nomen fuisse Aegyptium, quum virgo Aegyptia nomen profecto non ex Hebraeorum, sed suo patrio sermone desumtura fuisse videatur. Quod et asserit Joseph. *Antiqq.* II, 9. 6. *Deinde ei, utpote qui dejectus esset in fluvium, appellationem hanc, ex eo, quod contigerat, imposuit. Nam aquam Aegyptii vocant Mo, yses vero qui ex aqua eripiuntur.* Similiter Philo *de vita Mosis*, T. II. p. 83. ed. Mangey. *Deinde nomen puero indit Mosen ex re, quod ex aquis eum sustulisset; nam aquam Mos vocant Aegyptii.* Nomen Aegyptium legislatoris Hebraeorum deflexum esse ad Hebraeae linguae idioma, inde apparet, quod LXX. pro מִשִּׁה constanter Μωσῆς ponunt, quod cum terminatione Graeca pro Μωϋσῆ esse, idque e vocabulis Aegyptiacis ΜΩ aqua, et ΟΥΔΣΧΕ servatus-compositum, vere Aegyptiis σωθέντα ἐξ ὕδατος sonuisse, ostendit P. E. JABLONSKY in *Opuscc.* T. I. p. 157.

11. 12. מִשִּׁה — יָרָא *Et factum est diebus illis, quum crevisset, i. e. eo tempore, quo ad virilem aetatem pervenisset.* Stephanus Act. 7, 23. quadraginta annos natum eum fuisse ait. יָרָא *Egressus est ad fratres suos, Hebraeos.* Edoctus, se ortu Hebraeum esse, egressus est regiã atque Aegyptiorum consortio, a quibus fratrum sortem curiosius seiscitari forsitan non audebat. יָרָא *Jarchi recte exponit: dedit, advertit oculos pariter et animum ad illorum onera.* Nam יָרָא cum ב constructum, quod alias *libenter et cum voluptate videre* denotat (cf. ad Ps. 22, 18.), hic eum animo moerore commoto considerare est, ut Gen. 21, 16. 44, 34. — יָרָא — עָבַר *Et vidit virum Aegyptium percutientem virum Hebraeum.* Percutere hic vel injuria afficere notare potest, uti accepit Stephanus Act. 7, 24., vel occidere, ut Vs. sq. Aegyptius vero videtur fuisse e praefectis regiis, qui operas Judaeorum exigebant. יָרָא *e fratribus suis, i. e. e cognatione s. tribu sua, Levitica, ut Gen. 13, 8. אֲנָשִׁים אֶחָיו cognati sumus.* Quamvis Israelitae omnes *fratres, h. e. consanguinei* essent, major tamen fuit inter tribules conjunctio. — 12. יָרָא — הִמָּצְרָא *Et percussit Aegyptium, i. e. eum occidit, subjicitur enim וַיִּטְמְנֵהָ בְּתוֹלַבְּדֵן *abdeditque eum in arena.* Occidendi significatu הִכָּה et Ps. 136, 17. usurpatur. Latini quoque percussorem vocant eum, qui alterum occidit.*

13. 14. וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי *Et egressus est die secundo*, i. e. sequenti, τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ, Act. 7, 26. וְהָיָה — נִצִּים *Et en! duos viros Hebraeos invicem decertantes.* נִצִּים est Adject. pro נִצִּים a forma Niphal Verbi נָצַח, quod illustrandum ex Arab. נצأ *apprehendit aliquem antiis suis*, et in Conjug. 3. *p̄hendit antias alterius et ita certavit.* Et h. l. voce נִצִּים indicatur, viros illos se verberibus invicem excepisse, quod dixit Moses: לָמָּה תִּכָּה רֵעֶךָ *quare percutis socium tuum?* i. e. Israelitam, vid. Lev. 19, 15. sqq. לָרָשָׁע *Malo*, i. e. τῷ ἀδικοῦντι, seu ejus iniqua erat causa, ut Prov. 17, 15. — 14. הֲלֹא־רָגַנִּי אַתָּה אָמַר *Num occidere me tu dicis?* sc. בְּלִבְךָ *in corde tuo*, i. e. cogitas? Ita אָמַר et Cohel. 2, 1, 6, 3. usurpatur. LXX. ἀνελεῖν με σὺ θέλεις; Hieron. *occidere me tu vis?* וַיִּירָא מֹשֶׁה *Et timuit Moses.* Quum videret, Israelitam, quem die antecedente liberavit, hoc factum aliis narrasse, timuit, ne res Aegyptiis quoque innotesceret. אָבֵן *Profecto innotuit ista res.* אָבֵן Aben-Esra exponit אָם כֵּן *si ita est.* LXX. εἰ οὕτως. Sed rectius habetur pro asseverandi Particula, *profecto, vere.* Minus recte Hieron.: *quomodo palam factum est verbum istud?*

15. 16. וַיָּשֶׁב בְּאֶרֶץ-מִדְיָן *Et sedit*, sedem fixit, *in terra Midian.* Quod breviter praemittit; protinus enim distinctius narrat, quomodo evenerit, ut illic sedem sibi figeret. Terra מִדְיָן, cui nomen a filio Abrahami e Ketura (Gen. 25, 2), erat regio Arabiae Petraeae ad austrum et orientem terra Canaanis, vid. RELLANDI *Palaest.* p. 98. sq. Nominis Midian vestigia servavit urbs *Madian*, in litore sinus Arabici sita, sed jam Edrisii et Abulfedae temporibus diruta, Ptolemaeo *Modiana* dicta. In illius vicinia puteum fuisse, e quo Moses adaquavit pecora Schoaibi, i. e. Jethronis, tradunt et auctores Arabiei modo commemorati. Conf. *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. III. p. 96. — 16. וַיִּבְחֲרוּ בָהֶן שִׁבְעַת בְּנוֹת *Erant autem sacerdoti Midianitidis septem filiae.* בִּתָּן Onkelos רַבָּא *principem*, et Jonathan Ben-Uziel אֲרִיִּס *tyrannum*, dominum, reddit. Et nomen בִּתָּן de principe quoque usurpari, plures colligunt inde, quod 2Sam. 8, 18. filii Davidis בִּתָּיִם fuisse dicuntur, quibus tamen non qui proprie dicuntur *sacerdotes* intelligi posse, colligunt et ex eo, quod lege Num. 3, 10. omnes praeter Aharonicam familiam a sacerdotio ei dato arcantur, et inde quod 1Chron. 18, 17. illi Davidis filii *primi ad manum regis* dicuntur. Verum quemadmodum Davidi, ut regi, concessum erat sacrificia offerre, et populo benedicere (2Sam. 6, 17. 18. 24, 25.), quae utraque functio erat sacerdotalis, ita nil impedit, quo minus credamus, Davidem et filios ad sacerorum ministerium constituisse. בִּתָּן ubique in V. T. significat *sacerdotem* vel Dei vel idolorum; cf. GESENI Praefat. ad *Lex. hebr. teuton.* minus p. 37. ed. sec.

17. 18. וַיִּגְרְשׁוּם *Et expulerunt eos*, patet minus accurate dici pro וַיִּגְרְשׁוּן *expulerunt eas*, cum Suffixo femineo. Aben-

Esra ait, ךּ poni hic pro ך, ne dictio confundatur cum ea, in qua ך est paragogicum, Mich. 2, 9. נָשֵׁי עַמִּי תִגְרֹשׁוּן *feminas populi mei expellitis*. Hoc ipso etiam Vs. est צִאֲנָן pro צִאֲנָן, quod Aben-Esra factum ait, ne alioqui duo Nun conjungerentur. Ceterum, quum istis regionibus aquarum sit penuria, operam dant pastores, ut primi puteos occupent, ne, aqua ab aliis exhausta, sua potu egcant pecora. — 18. וַתְּבֹאֲנָה אֶל-רְעִיָאֵל אֲבִיהֶן *Et venerunt, redierunt, ad Reguelem patrem suum*. Reguel hic vocatur pater earum, quum avus esset; Jethro enim, cui et Hobab nomen (Jud. 4, 11. coll. infra 3, 1.), fuit Mosis socer, et vocatur Num. 10, 29. Reguelis filius. Haud raro *avus* alicujus dicitur ejus *pater*, ut nepos filius, cf. ad Gen. 29, 5. coll. 31, 43. 32, 10. 2 Sam. 19, 25. Dan. 5, 2. Quod vero hic avi potius, quam patris puellarum fit mentio, Michaelis rationem haud improbabilem reddit hanc, quod Reguel, quum primum Moses Midianem advenisset, adhuc in vivis et caput familiae fuerit, quo demum mortuo id factus fuerit Jethro, quare et hic inde a Capite proximo nominatur.

19. 20. אִישׁ מִצְרַיִם *Vir Aegyptius*. Forsan se talem affirmaverat, et ex cultu corporis videbatur. וַגַּם-דָּלָה דָּלָה *Et etiam hauriendo hausit*, i. e. sedulo hausit; nam Infinitivum verbo suo finito junctum saepe diligentiam ejus qui quid agere narratur, indicare constat. Quum videlicet aqua in canales emissa (Vs. 16.) aquandis pecoribus non sufficisset, hausit Moses quantum opus esset. — 20. וַיֹּאמֶר אֶל-בְּנָהוּ *dixitque filiabus suis*. Si avus erat Reguel, ergo filias dicit neptes. קְרָאֵן *vocate ἀνομαλῶς* est pro קְרָאֵן, pro quo Ruth. 1, 20. per apocopen literae ה est קְרָאֵן; hic vero, ablato et Camez, legitur קְרָאֵן; simile est שְׁמַעֵן *audite* (vos, feminac) pro שְׁמַעֵן, Gen. 4, 23.

21. 22. וַיִּזְוֹל מִשָּׂה אֶת-הָאִישׁ *Consensitque Moses habitare cum viro illo*. Brevitati studens non dicit, invitatum se esse a Reguele, ut apud ipsum habitaret, quod ex iis, quae protinus sequuntur, sponte intelligitur. LXX. Κατοικήσθῃ δὲ Μωϋσῆς, *habitavit autem Moses*. Sensus potius, quam singulorum verborum vim exprimere voluerunt. וַיִּזְוֹל a nonnullis refertur ad אָלָה *juravit*, hoc sensu: juravit ei, se non migraturum e Midiane, nisi ille demigrandi potestatem fecerit. Sane Fut. apocop. formae Hiphil, וַיִּזְוֹל *ad jusjurandum adegit* legitur 1 Sam. 14, 24. Sed quod hic habetur וַיִּזְוֹל vix dubium pertinere ad rad. וָזַל. וַיִּתֵּן וַגַּד *Deditque Zipporam, filiam, i. e. neptem suam* (cf. ad Vs. 18. 20.) *Mosi uxorem*. Mirum autem, patris nullam hic mentionem fieri. Aben-Esra conjicit, eum tunc abfuisse. Neque tamen sine ejus consensu verisimile est filiam elocare potuisse avum. Sed ex ignorantia, in qua versamur, morum hominum illorum, ad solvendum hunc nodum nemo facile certi quidquam attulerit. — 22. מִי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכַרִּיָּה *quia dixit: peregrinus fui in terra aliena*; quasi nomen esset e

גר et שם compositum. Hinc LXX. Τηροσάμ posuere. Alii vero גרשם ad גרש expulit referunt, ut sit cum ה additio, quale מלכם, גדעם, חירום. Ceterum in pluribus τῶν LXX. Codd., quos Holmesius enumeravit, haec addita leguntur: Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἐκάλεισεν Ἐλιέξερ· ὁ γὰρ θεὸς τοῦ πατρὸς μου βοηθὸς μου, καὶ ἐρύσαστό με ἐκ χειρὸς Φαραώ. Quod additamentum e Cap. 18, 4. huc translatum exhibent, praeter Vulgatum et Coptum, qui LXX. sequenti sunt, et Syrus atque Saadias. Sane quum 4, 20. Moses mentionem faciat *filiorum suorum*, qui ipsi in Midianitide nati essent; accommodate ad rem videri poterat, hoc loco et filium natu secundum simul memorare. Attamen plane necessarium id fuisse, nemo recte contendat.

3. *Deus, Israelitarum misertus, Mosen mandatis instruit, ut fratres liberaturus in Aegyptum contendat. Cap. 2, 23. — 4, 17.*

23 — 25. וַיְהִי בַיּוֹמִים הָרַבִּים הָהֵם *Et factum est in diebus multis illis* (LXX. μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας τὰς πολλὰς ἐκείνας), nempe, per longum illud tempus, quo Moses in Midianitide fuit, h. e. intra 40 annos (7, 7. coll. Act. 7, 23.). וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם *Mortuus est rex Aegypti*, ille videlicet, qui Mosen supplicio afficere voluit (Vs. 15.). וַיִּאֲהָבָה בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן־הָעֶבְדָּה *Et gemebant Israelitae ex servitute*, q. d. nec sub illius regis successore levati sunt, uti sperarant, dura servitute. וַחֲעַל שׁוֹעֲתָם וַגֵּר *Ascenditque clamor eorum ex servitute*, vel: *propter servitutem*, quomodo ordo verborum inversus fuerit pro eo qui esse debebat: וַחֲעַל שׁוֹעֲתָם מִן־הָעֶבְדָּה אֱלֹהֵי־אֲבוֹתָיִם. Indicatur, a Deo illorum preces ratas esse habitas, ita ut liberare eos apud se decreverit. — 24. וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים וַגֵּר *Et recordatus est Deus foederis sui cum Abrahamo, Isäaco et Jacobo* (cf. Gen. 12, 7. 13, 15. 15, 18. sqq. 17, 8. 24, 7. 26, 3. 4.). עַם אַבְרָהָם hic valet אֶת־אַבְרָהָם. — 25. וַיִּרְאֵהוּ אֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Viditque Deus Israelitas*, i. e. respexit eorum vexationem, וַיֵּדַע אֱלֹהִים *cognovitque Deus*, i. e. nec oculos ab iis abscondit; eos curac sibi esse ostendit. וַיֵּדַע haud raro esse *ad animum revocare*, constat, vid. Job. 34, 4. Ps. 90, 11. 92, 7. Ceterum repetitae ejusdem sensus phrases Vs. 23 — 25., emphasin quandam habere videntur, qua indicatur, Deum apud se firmiter constituisse, se nolle auxilium Israelitis ferendum diutius differre.

Cap. 3, 1. Iam aggreditur narrare, qua ratione Deus consilium suum exequi instituerit. וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֵה אֶת־צֹאֵן יִתְרוֹ חֹמְדֵי *Moses autem pascebat oves Jethronis, soceri sui*, i. e. quum Moses die quodam soceri sui pecus pasceret. יִתְרוֹ infra 4, 18. יִתֵּר, et Jud. 4, 11. הַכּוֹבֵה vocatur; cf. ad 2, 18. De כִּהֵן מִדְּבָרָן vid. ad 2, 15. — וַיִּנְהַג אֶת־הַצֹּאֵן אַחַר הַמִּדְבָּר *Et quum duxisset gregem in posteriorem, remotiorem, interiorem deserti partem*. Onkelos: *in locum pulchri pasculi in desertum*. Sane מִדְּבָרָן esse

non tam mare arenosum, quam traetum, in quem pecudes pastum aguntur, patet vel et locis Ps. 65, 13. Jer. 9, 9. 23, 10. Ceterum remotissimi deserti solitudo visioni, quae protinus narratur, apprime conveniebat. Desertum illud accuratius designat: *וַיָּבֹא רֹגֵן* venitque ad montem Dei, Chorebum. ה in הַרְבֵּה (pro הַהַרְבֵּה) est paragogicum et locale. Chorebus et Sinai sunt duo juga unius ejusdemque montis quorum jugorum quod Sinai dicitur est ad Occidentem, Chorebus ad Orientem. Hieronymo duplici nomine idem mons, nunc Siná nunc Choreb interdum vocari videtur. Cf. 19, 20. cum 33, 6. Idem statuere videtur Joseph. *Antiqq.* II, 12. 1.: *Postea pascens ad Siná eum montem agit pecudes. Hic est altissimus montium, qui illic sunt, et ad pascua optimus, bona nascente herba, et propter opinionem, quam habebant accolae, Deum illic degere, prius non depasta, pastoribus non audentibus illum adire.* Plura de hoc monte vid. in *d. Handb. d. bibl. Alterthumskunde* Vol. III. p. 114. Vocatur autem הַר הָאֱלֹהִים Dei mons vel ob altitudinem, pro more Hebraeorum, quo omnia in suo genere magna et praeclara divina appellant (cf. ad Gen. 30, 8.); vel, uti alii volunt, κατὰ πρόληψιν, quia Deus in illo daturus erat legem.

2. *וַיֵּרָא מַלְאַךְ יְהוָה אֵלָיו* Apparuitque nuncius Jovae ei. Qui hic *Jovae nuncius*, idem in narratione, quae statim sequitur, אֱלֹהִים et יְהוָה a Mose promiseue appellatur, et ipse hic angelus se nominat יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתַי 3, 12., יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל 3, 6. 15. 16. 4, 5., eoll. Aet. 7, 32., atque יְהוָה אֱלֹהֵי הַעֲבֻרִים 3, 18. Hinc Moses Deut. 33, 16. Josephi posteris adprecatur *benevolentiam ejus, qui habitabat nubum.* Unde angelum increatum, sive δευτέραν Τριάδος ὑποστάσιν hic intelligi, Theologi fere statuunt. Cf. SAL. DEYLING *Θεοφανεία in rubo ardente, in Observatt. SS. P. V. p. 1. sqq.* J. J. HESSII *Commentat. Jehovah, der Gott Israels, in der Biblioth. der heil. Geschichte P. II. p. 69. sqq.*, et HENKII *Magazin P. III. p. 124.* Ille igitur mediator, seu summi Numinis internuntius, ejus ministerio illud in populo Hebraico gubernando et moderando est usus, apparuisse Mosi dicitur בְּלֶבֶת-אֵשׁ, quod veteres omnes *in flamma ignis* vertunt, quasi לֶבֶת contractum sit pro לְהַבֵּת. Salomo Dubnensis eoll. Chald. לֶבֶת, quod in Talmude de igne flatu excitato dicitur, לֶבֶת (formae אֶתֶת, unde Deut. 12, 20. est אֶתֶת-נַפְשֵׁךָ desiderium animae tuae) *sufflationem ignis*, i. e. flammiam notare posse observat. Neque tamen repudiandam censet Jarchii et Aben-Esrae sententiam, esse לֶבֶת i. q. לֵב s. לֵבָב cor, medium, ut Ez. 16, 30. לֵבֶתְךָ cor tuum. Quod autem hoc Ezechielis loco ל sub se habet Chirek, hic vero Patach, Aben-Esra parum referre existimat, ita enim et גֶּנֶזֶת et גֶּנֶזֶת hortus promiseue usurpari observat. Ita בְּלֶבֶת-אֵשׁ foret *medio in igne.* — *E medio rubi.* מִתּוֹךְ הַסֶּנֶזֶת Aben-Esra dicit esse speciem spinæ aridae, eodemque nomine in lingua Arabica appellari, quia et inde montem dictum סיני 3. rad,

mobili facta), vel quod istiusmodi rubi istie prope montem copiose nasebantur, vel propter rubum illum, in quo nuncius divinus apparuit. וַיֵּרָא וְהִנֵּה הַסִּינָה וְגו' *Viditque, et ecce! rubus ardebat igne, sed non consumebatur.* Vb. בָּעֵר Ps. 83, 15. in Cal transitive *comburendi* significatu occurrit (*sicut ignis comburit silvam*); sed non desunt loca, quibus sensu intransitivo sive neutro usurpatur, ut Jud. 15, 14. *instar linorum, quae igne ardebant.* Cf. et Jes. 1, 31. Voc. אָפֵל non est Praeter. Pyal, sed Particip. Pyal; neque enim ob Aecentum majorem Silluk hic Camez poni, sed Particip. indicare, arguit vox אֵינָנָה, quum Praeteritis ac Futuris לֹא praemitti soleat. Nec desunt alia exempla aphaerseos literac נ in Participiis Pyhal; vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 316. Quod vero Jova in specie flammae Mosi apparuit, congruum est vetustissimorum hominum e. c. Chaldaeorum et veterum Persarum (qui ignem adorabant) opinioni, sub ignis specie et Deum ipsum, et alias humana praestantiores naturas sese mortalibus conspiciendas praebere. Quo pertinent loca Ex. 13, 21. 19, 18. 24, 17. Gen. 15, 17. 1 Reg. 19, 12. Ez. 1, 4. 13. Dan. 7, 9.

3 — 5. אָסֵר-הַיָּנָה *Age recedam*, i. c. accedam, nam qui aliquo concedit, idem recedit ab eo loco, in quo erat (ita Jud. 4, 18.). מִרֹּעַ לֹא-יִבְעַר הַסִּינָה *Qui fiat ut non uratur rubus.* Hic בָּעֵר est *igne absumi*, quum Vs. 2. tantum *ardere* significasset. — 4. הִנֵּנִי *Ecce me!* est promptitudinis et obsequii formula, ut Gen. 22, 11, 31, 11. Jes. 6, 8. — 5. אֲלֵ-תִקְרַב הָלֵם *Ne appropinques huc*, i. c. subsiste in loco tuo, nec accede ad rubum. שֶׁל-נַעַל *Exue calceos tuos a pedibus tuis.* נַעַל *solea*, a rad. נָעַל, quod *pessulo vel sera claudere*, et *vinculo constringere* notat, quia soleae vinculis circa pedem ligabantur. LXX. λῦσαι τὸ ὑπόδημά σου. כִּי הַמָּקוֹם וְגו' *nam locus, in quo tu stas, locus est sanctus.* Locus ille, ubi rubus ardebat, numinis praesentia veluti consecratus, ideoque non minore reverentia caleandus erat, quam templa sanctissimis ceremoniis dedicata. Cf. et Josua 5, 15. Nudi pedes etiamnum apud Orientis populos ad religionem pertinent, et reverentiam erga reges et proceres indicant. Hinc Mohammedani templa sua nonnisi detractis calceis ingrediuntur. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 261.

6. 7. אֲנִכִּי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ *Ego sum Deus patris tui*, pro אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ, vel, כָּל-אֲבֹתֶיךָ *Deus uniuscujusque patrum tuorum.* Quomodo Sing. אֵל et collective usurpatur 15, 2. Conf. 2 Reg. 20, 5. Jes. 38, 5. 2 Chr. 21, 12., ubi הָיָה אֲבִיךָ *Davides pater tuus*, pro Davides et reliqui tui patres dicitur. Recte Stephanus Act. 7, 32. Ἐγὼ ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου. וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה *Et abscondit Moses faciem suam, quia veritus est intueri Deum*, i. e. speciem illam igneam, quam rei ignarus prospexerat. Cf. not. ad Gen. 16, 13. — 7. וְאֵת-צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִגִּישׁוֹ *Et vociferationem eorum audivi ab exactoribus ejus*, i. e. quam

exactores et operum praefecti saevitia ab illis extorquent. כִּי יִדְעֵתִי בִּי מִכֶּאֱבִיר אֵת - Quia novi dolores ejus. יָרַע de Deo usurpatum saepe significat, eum hominis aut rei rationem habere, Ps. 31, 8. 144, 3. Hos. 13, 5.

8. וְאָרַד Descendi igitur, e coelo. Bene Augustinus *de civitate Dei* 16, 5.: „Descendere dicitur Deus, cum aliquid facit in terra, quod praeter usitatum naturae cursum mirabiliter factum praesentiam ejus quodammodo declarat, ostendit.“ Cf. Gen. 11, 5. וְלִתְהַלְּלֵהוּ מִן־הָאָרֶץ הַזֹּאת Et ad ascendere faciendum eum ex hac terra, i. e. ut illum populum e terra hac educam. Conf. de hac phrasi ad 1, 10. — אֶל־אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה Ad terram bonam, fertilem, et latam, spatiosam. Primo laudat terram ob bonitatem, aëris videlicet salubritatem, et propter amplitudinem, tum vero ob paseuorum fruetuumque abundantiam, hanc enim praedicant verba: אֶל־אֶרֶץ זָבַח חֵלֶב וְדָבַשׁ ad terram manantem lacte et melle, s. quoad lac et mel, i. e. lactis et mellis proventu fertilissimam. Adjectiv. fem. זָבַח in statu regiminis nominibus quae sequuntur, praemissum est, quemadmodum cum Gen. 29, 17. dicitur מְרֵאָה יִפֶּת הָאָרֶץ וְיִפֶּת מְרֵאָה pulchra quoad formam et adspexit. Ceterum וְדָבַשׁ וְחֵלֶב זָבַח ratio loquendi παροιμιώδης est, infra 13, 5. 33, 3. et saepius recurrens, et de ea dicitur regione, quae ob paseuorum florumque omnis generis abundantiam, ac foecunditatem suam, ingentem armenti pecorisque copiam alit, innumeraque apum examina fovet. Haec duo conjungi solent, quando Hebraeae regionis fertilitas, omniumque rerum ad victum necessariorum affluentia describitur. Cf. Job. 20, 17. Neque poetis exteris ea loquendi formula insueta est. Ita Euripides in *Bacchis* Vs. 142. Πει δὲ γάλακτι πέδον, Πει δ' οἴνω, ῥεῖ δὲ μελισσῶν Νέκταρι. Cf. Ovid. *Metamorph.* 1, 111. sq. Plura vid. in *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 263. sqq. Copioso mellis proventu Judaea pluribus locis celebratur; Deut. 8, 8. 32, 13. Jud. 14, 8. 1 Sam. 14, 25. 26. Ps. 81, 17. Regionis praestantiam incredibilemque fertilitatem laudant exploratores a Mose missi, qui ad faciendam narrationi fidem, poma, granata, ficus, et portentosae magnitudinis racemum inde attulerant, Num. 13, 24. 28. Refert Tacitus *Histor.* 5, 6. de Judaea: *Uber solum; fruges nostrum ad morem, praeterque eas balsamum et palmae.* Ex hodierna vero Palaestinae conditione minime antiqua illa et primaeva recte judicatur. Quid mirum enim, si illius terrae tot pridem bellis devastatae, per Romanos, per Arabes inde ab Omaro, Chalifa, inde ab anno 636., per Christianos ipsos inde ab a. 1099., dein per Sultanos Aegyptii, tandem per Turcas, si, inquam, talis terrae facies passim alia nunc appareat, quam fuerat olim? Quid mirum, regionem illam ruinis ac arenis locorumque asperitate nunc horridiorem esse, si cogitemus, eam tam diu in potestate barbarorum fuisse, perpetuisque Arabum incursionibus expositam? Pleraque Turcarum sub dominatu regiones, omnium quondam amoenissimae, passim in-

cultae jaent. Sed nequaquam Palaestinae facies ita est mutata, ut nulla amplius vestigia veteris fertilitatis appareant. Plures eorum; qui recentiori aetate eam terram inviserunt, in petris hodie incultis vestigia adhuc exstare confirmant, e quibus, eas petras olim fuisse fructuosas, luculenter colligi possit; nam rudera in illis adsunt murorum eum in finem exstructorum, terra de petris ne ablueretur, unde petras vitibus fuisse consitas elucet. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 264. sqq. et *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 237. sqq. 'אל-מקום הפנעני וגו' *ad locum*, in terram (se. duam meum populum) *Cananaei*, *Chittaei* etc., i. e. Cananaeorum, Chittaeorum cet., sing. numero pro plur., uti passim. Pro decem gentibus, quarum ditiones pollicetur Deus Israelitis Gen. 15, 19. sqq., hic sex tantum appellantur, forte, quod reliquis celebriores et numerosiores essent. Etsi vero omnes illi populi Cananaei fuerint, uti tota regio dicta est Canaan, hic tamen, uti in locis quibusdam aliis, Cananaeorum nomen uni alicui ex istis populis tribuitur, cf. ad Gen. 13, 7.

9. 11. Verba: וַעֲתָה הִנֵּה צִעֲקַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵי אֱלֹהִים eo-haerent eum Vs. 10. initio, וַעֲתָה לָבָה וַעֲתָה לָבָה hoc sensu: *jam igitur quia clamor Israelitarum ad me pervenit, tu nunc ito, et ego te mittam.* — 11. מִי — פָּרַעַה מי Quis ego sum, ut eam ad Pharaonem? is non sum, qui possim rem tantam adgredi. Ad eam legationem opus est aliquo, qui me sit eloquentior et faeundior. וְכִי אוֹצִיאֶנְךָ אֶת-יִשְׂרָאֵל מִן-מִצְרָיִם et ut educam Israelitas ex Aegypto? nec vires mihi suppetunt, quibus ego populum possim Aegypto educere.

12. Hunc Vs. interpretes recentiores fere sic interpretantur: *hoc habebis signum, quod te miserim: cum eduxeris populum meum ex Aegypto, immolabis Deo in hoc monte, q. d. illud ipsum, quod tu in hoc monte cum toto populo Israelitico sacrificia facies, omnibus signo erit, te a me missum et meo auxilio populum illum eduxisse; eventus ipse docebit, te a me missum esse. Sed signum divinae legationis necesse est fuisse praesens nec futurum. Neque etiam admittit Accentus, ut verba וְזֶה-לְךָ הַתּוֹטֹט, et hoc tibi signum, ad finem Vs. referantur, referenda potius sunt ad ea, quae illius initio praecedunt. Duo autem sunt, quae Deus hoc Vs. Mosi confirmat, primum propterea, quod Pharaonem, regem potentem adire metueret, animum ei addit his verbis: ego tecum ero, et haec ipsa visio, quam in rubo conspexisti, signo tibi erit, me te misisse, et potentem esse, perieulis te eripere. Alterum quod Mosi promittit est hoc, fore, ut Israelitae in hoc ipso monte, ad quem Mosi magnum illud et portentosum visum obtigisset, Deum colant oblati per Mosen victimis. Nam de sacrificiis offerendis in monte Sinai verba תַּעֲבֹדֶנּוּ אֶת-הָאֱלֹהִים capienda esse, suadent loca 5, 3. 24, 4. 5., quae ad hunc illustrandum apprime faciunt. Praefixum ב Infinitivo הוֹצִיאֶנְךָ praemissum alias fere indicat tempus praeter., sed כ, futurum, ut 11, 1. בְּשַׁלְּחֵךָ cum dimittet eum.*

H. l. vero est tempus ex Praeter. et Fut. mixtum (*Fut. exact.*), postquam eduxeris, hinc recte hic ב Infinitivo praefigitur.

13. 14. הִנֵּה אֲנִי בָא *Ecce! ego veniens*, i. e. iturus sum. Particip. interdum Fut. significat, cf. ad Gen. 19, 13., praesertim praemisso הִנֵּה, vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 792. — וְאָמְרָהּ וְאָמְרָהּ *et si dixerint*, cf. ad Gen. 33, 13. — מַה-שְּׁמִי *Quodnam est ejus nomen?* Quum illis temporibus multae Naturae, eaeque diversissimi generis, nomine אֱלֹהִים significarentur, Aegyptii autem Deorum suorum nomina propria (*Isis et Osiris*) haberent; mirum non est, Mosen ab uno vero Deo, nomen quodnam singulare ipsi esset, petiisse. — 14. Mosi Deum interroganti, quonam sese nomine velit Israelitis annunciari, respondet: אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה *ero qui ero*; de cujus formulae sensu interpretes magnopere inter se differunt. Eorum potiores sententiae recensitae et examinatae sunt in Commentar. nostro majori. Loco infra 6, 3. (ubi vid. not.) coll. cum nostro, vix dubium esse potest, verba אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה valere: *ero, manebo perpetuo, qui sum*, ut igitur nomine יְהוָה aeternitatis et immutabilitatis divinae naturae notio exprimat, respectu potissimum habito ad fidem et veracitatem in praestandis iis, quae solenni sanctione Abrahamo pollicitus est ille Deus, qui se יְהוָה dicit. Vid. et quae de eo nomine disseruit HERDERUS *vom Geist der Ebr. Poesie*, P. II. p. 112. sqq.

15. Nom. יְהוָה significatione haud differt ab אֱלֹהִים; nisi quod hoc primam, illud tertiam personam exprimit. Praeterea observant Hebraei, יְהוָה esse *nomen essentiae s. substantiae*, i. e. non significare ullum attributum divinum, quale אֵל, אֱלֹהִים, שֵׁדִי, sed ipsam divinam naturam, adeoque esse *nomen Dei proprium*, quod tamen ineffabile sit, quemadmodum divina natura non possit ab humana mente comprehendi, unde non propriis suis punctis vocalibus notetur, sed iis, quae vel ab אֲדֹנָי, vel ab אֱלֹהִים sint mutuo sumta. Sane effari nomen, religioni Judaeis et nunc esse, et jam LXX. pro illo semper ὁ Κύριος ponere, in vulgus notum. Verum etiam aliis antiquitatis populis nomina quaedam Deorum erant arcana, quae proferre nisi in sacris non audebant. Aegyptii jam ante Ptolemaeorum tempora hac laborarunt superstitione, ut a proferendis sacris quibusdam vocabulis abhorrent, et nomina Deorum suorum aliis alia sanctiora haberent. Cicero *Nat. Deor.* 3, 56., ubi plures Baechos enumerat, *Quartus*, inquit, *Niló patre, quem Aegyptii nefas habent nominare.* Tale nomen μυστικόν Indis est OM, contractum e tribus literis A, V, M, triplicem divinitatem Vischnu, Siva et Brahma, indicantibus. Jam quum nominis יְהוָה puncta vocalia ab אֲדֹנָי desumta esse, ipsi asserant Judaei, multum et varie agitata est quaestio, quacnam sit vera nominis illius pronuntiatio? Alii antiquam nominis appellationem volunt יְהוָה *Erit fuisse*, uti antea Deus se אֱלֹהִים vocaverat; alii יְהוָה, hoc maxime argumento ducti, quod plures

antiquitatis scriptores referunt, Judacos Deum suum *Jao* appellatione; alii, uti Gesenius in Lex. minori, יהוה *Erit*, cui sententiae hoc favet, quod Theodorctus in *Quaest. XV. in Exod.* Samaritanos nomen divinum *IABE* efferre scribit. Erant tamen et sunt plures viri docti, qui puncta vocalia, quibus יהוה instructum est, vera et genuina censerent. Cf. *RELANDI Exercitt. de vera pronunciat. nominis Jehova*, Traj. ad Rh. 1707. Inter quorum argumenta nequaquam leve est hoc, quod nomina propria, quae e nomine divino יהוה cum aliis vocibus commisso conflata sunt, qualia יהושפט, יהונתן, יהורקים, habent eadem puncta, quae adjecta sunt nomini יהוה. Haud repudianda *STEPH. SOUCIETI (Recueil de Dissertations critiques sur des endroits difficiles de l' Ecriture Sainte. Paris: 1715. 4. p. 232. sqq.)* fuerit sententia; יהוה esse Futur. nominascens veteris Verbi יהוה, non diversi ab יהוה, simili formae יהוה erit, ab eodem illo Verbo, Cohel. 6, 3., sub ultima syllaba vero adscivisse *Camez*, ut Nominis terminationem. *וְהָיָה זִכְרִי לְדָרָה דָּרָה Et hoc est memoriale meum in aetatem aetatem*, i. e. nomen nunc in omnem aetatem. זָכַר hic, ut Jcs. 26, 8. Hos. 12, 6. Ps. 30, 5. 97, 12., non denotat *memoriam s. recordationem*, sed *nomen*, quia per id rei aut personae alicujus recordamur.

16. 17. לָקֵחַ וְאַסַּפְתָּ אֶת־זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל *Ito et congrega seniores Israelis*, i. e. optimates s. senes honoratiores; vix cum Moses inter sexcenta virorum millia omnes aetate proveciores congregare et cum iis ad regem introire (Vs. 18.) potuisset. *LXX.* quoque verterunt: *τῆς γερονσίων τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, senatum Israelitarum.* Potest hinc colligi, Hebraeos in Aegypto politiam aliquam habuisse. *פָּקַד פְּקַדְתִּי אֶתְכֶם Visitando visitavi vos*, i. e. rationem habui vestri. Cf. ad Gen. 21, 1. — 17. Cf. ad Vs. 8.

18. In phrasi יהוה אֱלֹהֵי הָעִבְרָיִם נִקְרָה עֲלֵינוּ, e veteribus plures verbum נִקְרָה capiunt *occurrendi* significatu, quem Num. 23, 3. 4. 15. et alias obtinet, ut locus ita sit reddendus: *Jova, Deus Hebraeorum occurrit nobis*, i. e. nobis apparuit. Sensus minime probandus; nam soli Mosi Jovam apparuit, neque usquam alias toti populo Deus dicitur apparuisse. Sed vix dubium est, נִקְרָה hic, permutato ה et א, poni pro נִקְרָא, uti 5, 3., ubi haec ipsa verba repetuntur, legitur. Vertendum igitur: *Jova, Hebraeorum Deus, vocatur super nos*, i. e. nos vocamur ejus populus, vel, de nomine ejus. Eadem, quae hic, loquutio eodem sensu legitur Deut. 23, 10. Jer. 14, 9. 2 Chr. 7, 14. Cf. 1 Reg. 8, 43. Jer. 7, 10. 11. Dan. 9, 19. Jcs. 4, 1. Hoc igitur dicere debebant Hebraei: nos nunc sumus populus Jovae, Dei Hebraeorum, et is te, regem, abire jubet suum populum in desertum ad sacra ipsi ibi facienda.

19. 21. *Et ego scio פִּי לֹא־יִתֵּן אֶתְכֶם quod non dabit*, i. e. non sinet vos, quo sensu נִתֵּן et Gen. 20, 6. 31, 7. legitur.

בְּיַד הַזֶּקֶה וְלֹא נֶעְמַד נֶעְמַד *nec per manum validam*, i. e. ne mei quidem, Dei, jussu. וְלֹא hic valet *ne quidem*, ut sensus sit, Pharaonem nolle Israelitas dimittere, etiamsi Deus validam suam manum in eum extenderit, sive, ne quidem valida manu castigatus concedet, deliberato consilio, ut abeat. Nam cum tandem exirent Aegypto, metu exanimis nec satis compos sui, expellebat eos, sed facti, quum ad se rediisset, mox cum poenituit. LXX. εἰ μὴ μὲν χεῖρὸς ἰσχυρῆς, Vulgatus: *nisi per manum validam*, i. e. vi maxima coactus. Ita וְלֹא pro לֹא-אִם esset, quomodo tamen nusquam alias legitur. — 21. וְנָתַתִּי — מַצְרַיִם *Reddamque gratiam populi hujus in oculis Aegyptiorum*, conciliabo ei gratiam et auctoritatem apud Aegyptios. *Gratiam dare*, s. conciliare, hic non est gratum et acceptum reddere, sed facere ut, quod petitur, obtineatur. Alioquin Aegyptii tot plagis a Mose adfecti sine dubio Israelitas non amabant; sed usque adeo timuerunt, ne omnes perirent, ut omnia Israelitis concesserint, ne moram eorum discessui adferrent, et malum novum sibi crearent.

22. וְשֹׂאֵלָה אִשָּׁה *Et postulabit mulier*, i. e. unaquaeque. Aben-Esra ait, hic mulierum praesertim mentionem fieri, (quum infra 11, 2. de eadem re loquens viros et mulieres conjungat), quod eae praecipue ornamentis et monilibus oblectari soleant, וּמִשְׁכַּנְתָּהּ וּמִצֵּדָתָהּ *a vicina sua et ab hospita domus suae*, inquilina sua. Poterant Aegyptii conduxisse domos, quae Israelitarum erant propriae, adeoque erant בְּתוּקֵיהֶם *inquilini domuum eorum*, conf. Job. 19, 15. Hinc LXX. παρὰ σοσκήρου αὐτῆς. וְנִצַּלְתֶּם אֶת-מִצְרַיִם *Et spoliabitis Aegyptios*, ita ab Aegyptiis, qui vos tam dura servitute oppresserunt, spolia auferetis. De spoliis auferendis נִצַּל et 2 Chr. 20, 25. legitur. Aben-Esra: „Sunt, qui dicant, patres nostros fures fuisse. Sed hi nonne vident, mandatum fuisse a Deo supremo? cujus mandati causam quaerere non debemus. Nam Deus creavit omnia, et dat opes cui voluerit, adimitque uni et dat alteri, quod injustum non est, quia omnia ipsius sunt.“ Similem in modum Augustinus in *Quaestt.* ad h. I. scribit: *Mandatum Dei est, de quo non judicandum, sed obtemperandum fuit; ille enim novit, quam juste mandaverit; ad servum vero pertinet obedienter facere quod mandavit.* Joseph. *Antiqq.* II, 14. 6. *Donis honorabant Hebraeos, alii quidem, ut celerius exirent, alii propter vicinitatis cum iis consuetudinem.* Hebraeos pro agris, domibus, aliisque possessionibus, quae ipsi Aegypto migraturis, relinquendae essent, ab Aegyptiis pretii loco talia, quae secum auferre poterant, optimo jure flagitare potuisse, ostendere studuit L. J. C. JUSTI in *Commentat. Ueber die den Aegyptiern v. d. Israeliten bei ihr. Abreise a. d. Lande abgeforderten Geräthe*, 2 B. Mos. 3. 11. 12. Freyf. 1777. repetita in auctoris *Vermischten Abhandll. üb. wicht. Gegenstände der theolog. Gelehrsamk.* P. II. p. 258. sqq.

Cap. 4, 1. 2. *Sed en! non fidem mihi habebunt.* Vox est negantis et detrectantis officium, uti docent, quae sequuntur, vid. inprimis Vs. 13. Et licet Moses nondum expertus esset Israelitarum diffidentiam, loqui tamen eum ex persuasione sua non est incongruum. LXX. *ἐὰν οὐκ μὴ πιστεύσωσίν μοι, quodsi non crediderint mihi.* Ceperunt *הֵן* pro *si*, usu Chaldaico, unde *לֹא הֵן nisi.* Sed nil opus est, consuetam voculae *הֵן* vim h. l. repudiare. — 2. *בְּמַה זֶה בְּיָדְךָ* *Quid hoc (pro זֶה זה, quod in margine) quod in manu tua?* Sicut quis, qui alteri dicit: tune fateris, istud, quod ante est, esse lapidem? Quod cum alter, ita esse ait, ille dicit: ecce ego lapidem istum facio lignum. *וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה* *Et dixit: baculus.* Notat Aben-Esra, primum miraculum Deum ostendisse Mosi in tali re, quam semper praesentem secum haberet, in baculo videlicet, quo se senex sustentabat: per *מֹשֶׁה* enim hic non indicari pedum, seu baculum pastorale, quum non sit credibile, Mosen adiiisse Pharaonem habitu pastoris.

5. 6. *לְמַעַן יֵאֱמִינָה* *Ut credant.* Vult, ut Moses per haec miracula populo fidem faciat et persuadeat, se a Deo missum esse. — 6. *וַיִּבֶן אֶת יָדוֹ בְּתוֹקֵךָ* *Intromittas manum tuam in sinum tuum.* *תוֹק* denotare vestem pectori proximam, apparet e locis Num. 11, 12. Jes. 40, 11., ubi nutrix infantem *בְּתוֹק* gestare dicitur. *וְהָיָה יָדוֹ מִצְרֵעַת פֶּשֶׁלֶג* *Et ecce! manus ejus erat leprosa ut nix,* subaud. *וְלִבְנָה* *et candida ut nix,* siquidem nix non est leprosa. Sermo hic est de vitiligine alba, cujus candor nivis confertur. Hinc LXX. *καὶ ἐπερήθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὡσεὶ χιὼν.* CELSUS de Medic. L. V. Cap. 28. §. 12. *Vitiliginis tres species sunt. "Ἄλφος vocatur, ubi color albus est, vero subasper, et non continuus. — Λεύκη habet quiddam simile ἄλφο, sed magis albida est et altius descendit, in eaque albi pili sunt lanugini similes. — Leuce quem occupavit, non facile dimittit. Priora (ἄλφος et μέλας) curationem non difficillimam recipiunt, ultimum vix umquam sanescit, ac si quid ei vitio demtum est, tamen non ex toto sanus color redditur.*

7 — 9. *וְהָיָה-שָׁבָה בְּבָשָׂרוֹ* *Et ecce reversa est ut caro ejus,* rediit ad pristinam speciem, sic ut similis esset reliquae carni, quemadmodum antea fuerat. Quod eo majus miraculum fuit, quia, ut modo e Celso vidimus, vitiligo alba non facile sanari potuit. — 8. *וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקוֹל הָאֵת הָרִאשׁוֹן* *Et si non auscultaverint voci signi prioris,* i. e. sermoni meo per signum sive miraculum confirmato. Huc respicit Psaltes 105, 27.: *Ediderunt Moses et Aaron inter eos, Aegyptios, דְּבָרֵי אֱתוֹתָיו* *verba signorum ejus.* — 9. *וְלָקַחְתָּ מִמֵּי הַיָּאֵר* *Tum sumas ex aquis fluminis, Nili,* qui per *יָאֵר* fere significari solet, Cf. ad Gen. 41, 1. — *וְהָיוּ תַּמִּים* *וְהָיוּ לְדָם* *.... Eruntque aquae illae erunt, inquam, in sanguinem.* Similem repetitionem vid. Lev. 27, 3. Deut. 18, 6.

10 — 12. De voce כִּי cf. ad Gen. 43, 20. — לֹא אִישׁ דְּבָרִים, Non vir verborum ego sum, i. e. non sum eloquens, seu potius: verba mea expedite proferre nequeo. Id indicari patet ex iis, quae sub finem Versus sequuntur. אָבָה מִתְּמוֹל — עַבְדְּךָ Et ab hesterno die, aut nudius tertius, aut ex quo loquutus es ad servum tuum. Vult Moses, hanc exeusationem non esse quaesitam, quum non nuper tantum, aut ex quo Deus ipsum alloquebatur coepisset balbutire, sed a longo tempore, forsitan ab infantia. Vocula אָבָה, uti solent Hebraei, si res duas tresve exaequare volunt, et ter quidem, ut hic, legitur quoque Jud. 8, 22. — מִתְּמוֹל מִשְׁלֹשָׁם valet antea, ut Gen. 31, 2. — כִּי כָבֵד וּגְוֹ Nam gravis ore et gravis lingua sum ego, ore et lingua impeditus. LXX. ἰσχυρόφωνος καὶ βραδύγλωσσος ἐγὼ εἶμι. Nam balbus os et linguam difficilius ad effereudos sonos flectit, quemadmodum gravia morbo membra aegre molimur. — 11. מִי שָׁם — חָרַשׁ Quis posuit, dedit os homini? aut quis facit mutum aut surdum? H. e. ego, qui sensus hominibus et facultates omnes do et eripio, arbitrato meo, te iis, quibus caeres, ornare, si videbitur, potero. — 12. וְאֲנֹכִי אֶתְּיָה עִם-פִּיךָ Et ego ero cum ore tuo, adero tibi loquenti.

13. 14. Verba שְׁלַח-נָא בְיַד-תְּשַׁלַּח Aben-Esra sic exponit: mitte per manum alterius, quem volueris mittere. Vel omissum est Pron. relat. אֲשֶׁר, ut plene verba ita sonarent: שְׁלַח אֶת-הָאִישׁ שְׁלַח תְּשַׁלַּח תְּשַׁלַּח הַהוּא אֲשֶׁר בְּיָדוֹ תְּשַׁלַּח mitte eum hominem, quem missurus es, i. e. mitte alium, qui idoneus tibi visus fuerit. Onkelos: mitte nunc per manum ejus, qui dignus est, ut mittatur. Hebraei dicunt mittere per manum alicujus nuncium, quod Latini per aliquem, aut alicujus ope. Interpres Samaritano-Arabicus: mitte nunc per manum quam videbis, s. quae tibi visa fuerit, i. e. mitte ejus ministerio uti velis in hac legatione. — 14. הֲלֹא אֶתְּיָהךָ הַלֵּוִי אֶתְיָהךָ הַלֵּוִי Nonne Aaron Levita est frater tuus? Aben-Esra censet, Aaronem eo nomine notum fuisse inter Israelitas, atque ita ab aliis, qui itidem dicti erant Aarones, fuisse distinctum. נֹוִי קוֹדְמוֹ לִדְבַר יִדְבַר הוּא נֹוִי קוֹדְמוֹ לִדְבַר הוּא Novi quod loquendo loquetur ipse, sc. tui loco, est enim ille expeditae loquelae.

15 — 17. וְשַׂמְתָּ אֶת-הַדְּבָרִים בְּפִיו Et pones verba in ore ejus, i. e. ei dicēs quod volēs ab eo Pharaoni dici. וְאֲנֹכִי אֶתְּיָהךָ Et ego ero cum ore tuo, suggerendo tibi quae Pharaoni dicas. וְעִם-פִּיהוּ Et cum ore ejus, ut ejus verba audientibus grata et accepta sint. — 16. וְדִבַּר-הוּא לְךָ Et loquetur ille tibi, i. e. pro te, s. propter te. וְהָיָה הוּא יְהִיָה-לְךָ לִפְתָּה Et futurum erit, ut is tibi sit pro ore, quod animi sensa proloquitur. וְאֶתְּיָהךָ Tu vero eris ei pro Deo, qui hominis menti cogitationes suggerit; ita tu Aaroni mentis tuae cogitata indicabis, quae ille tui loco proloquetur. Onkelos posuit לְרֹבַב pro principe, seu magistro, quo sensu Hebraei dicere solent מֹשֶׁה רִבְבִנִּי Mosee

doctor s. praeceptor noster. Minus recte LXX. Σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν Θεόν, *tu autem eris ei in his quae ad Deum pertinent*, uti Hieronymus vertit. — 17. *Et virgam hanc in manum tuam sumas*, וְעָשִׂיתָ בָּהּ אֵשֶׁת מִצָּרִים *qua facies signa*, i. e. miracula quae te edere jubebo. LXX. τὴν ῥάβδον ταύτην τὴν σιραφεῖσαν εἰς ὄφιν. *rem, non verba hebraea expresserunt.*

4. *Moses Jethroni socero valedicit, et cum uxore et liberis Aegyptum repetit. In itinere Deus ipsi ob neglectam filii circumcisionem mortem intentat, a qua Zippora eum circumciso filio liberat.*

Cap. 4, 18 — 26.

18. 19. וְחָתָן — וְיָרָה *Abitque Moses et rediit e deserto ad Jethronem, socerum suum.* וְיָרָה non dubium est esse eundem qui 3, 1. et alias יָרָה vocatur. וְאֶשְׁרֵי בְּמִצְרַיִם *Et redibo ad fratres meos qui in Aegypto*, quibus non populares suos intelligit, sequitur enim: וְאַרְאֶה הַחַיִּים הַיְּהוּדִים *et videbo num adhuc vivant?* nec totam gentem Israeliticam extinctam esse suspicari poterat, sed consanguineos suos, Amrami familiam. לָקַח *Abi ad pacem*, i. e. omnia tibi prospera proficiscenti eveniant. — 19. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְבָּר *Dixerat praeterea Jova Mosi in Midiane*, alia vice quam tum cum ei in deserto ad Sinai montem apparuit. וַיֹּאמֶר hic in Plusquamperf. est capiendum. נַפְשֵׁי מוֹתוּ וְגו' *Nam mortui sunt omnes viri quaerentes animam*, vitam tuam, i. e. qui quaerebant te occidere. Illis vero significantur propinqui Aegyptii illius, quem Moses occiderat. Necessae fuit Mosen, homicidii sibi conscium ea de re moneri, ne in Aegyptum reverti vereretur.

20. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-אִשְׁתּוֹ וְאֶת-בָּנָיו *Sumsitque Moses uxorem suam et filios suos*, Gersomum et Eliezerem, cf. 18, 3. 4., וַיַּרְכֵבְם עַל-הַחֲמֹר *et vehi fecit eos super asino*, singulos videlicet, suo quemque asino. LXX. ἐπὶ τὰ ὑπόζυγια. וַיָּשָׁב אֶרְצָה *rediitque in terram Aegypti.* Primum quidem Moses in animo habuit, uxorem et filios secum in Aegyptum adducere; superato vero mortis periculo a Jova in itinere ei immisso, matrem cum filiis ad Jethronem dimisit (18, 2.). וַיִּקַּח מֹשֶׁה וְגו' *Sumsitque*, i. e. secum gessit, gestavit, *Moses virgam Dei in manu sua.* LXX. τὴν ῥάβδον τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ, *virgam quam a Deo acceperat.* Sed rectius Onkelos: *virgam, qua facta fuerunt miracula a facie Domini.* Atque ea sane de causa dicta est *virga Domini*, quod in patrandis miraculis Deus ea Mosen uti voluit, supra Vs. 17.

21. בְּלִבְתֶּךָ לָשׁוּב מִצְרַיִם *In ira tua et revertendum in Aegyptum*, i. e. proficiscente jam te ac revertente in Aegyptum, וְרָאִהָ — פְּרִיעָה *vide omnia ostenta, quae posui in manu tua, ut facias ea coram Pharaone*, ordo et constructio: *vide, provide, cura, ut facias coram Pharaone omnia ostenta*, quae posui in manu tua, i. e. quibus te instruxi potestate ad hoc data. וְאָנֹכִי

אֶתְּחַק וְגוֹ Ego vero obfirmabo cor ejus ne dimittat populum. Infra 7, 3. utitur Deus verbo אֶתְּקַשֶׁה indurabo. Quod hic Deo tribuitur, id 9, 34. Pharaoni ipsi adscribitur, וַיִּכְבֵּד לִבּוֹ obduravitque cor suum ipse et servi ejus. Vid. et infra 7, 13. 8, 32. Apposite CLERICUS ad h. l.: „Cum apud omnes gentes, tum etiam apud Hebraeos, qui occasionem praebent cuiquam rei, ejus causa esse dicuntur, quamvis id quod egerunt per se eam rem efficere non potuerit. Vulgus, ex cujus arbitrio pendet linguarum usus, saepe occasionis majorem rationem habet, quam causae ipsius efficientis. Saepe quod alius consequutus est effectus ejus quod antecessit, ita hunc habet, itaque de eo loquitur, ut non aliter de vero ac proprie dicto effectu loqueretur. Quo factum est, ut qui loquentes in Scriptura inducuntur, eodem modo animi sensa efferrant. Vid. c. c. Matth. 10, 34. Luc. 12, 49. 51. Similiter Deus hic id se facturum dicit, cujus rei occasio erat. Misit Mosen ad Pharaonem, Mosèsque coram eo miracula fecit, quibus quivis alius permotus fuisset, ut illud, quod Deus fieri voluerat, faceret. Sed ille inde occasionem cepit pertinaciae augendae, quod inter mala, quae passus est, intervalla quaedam fuerunt, et similia nonnulla miracula a magis Aegyptiis facta vidit. Sic Deus pertinaciae Pharaonis occasio fuit, sed non causa.“

22. 23. בְּנִי בְּכֹרִי יִשְׂרָאֵל *Filius meus, primogenitus meus est Israel*, i. e. gens praec reliquis mihi cara. Notat Jarchi, בְּכֹרֶה hic notare גדולה magnitudinem, praestantiam, qua aliis populis antecellit, beneficiis divinis quibus ornandus esset. Eadem de causa Ps. 89, 28. Davides dicitur *primogenitus regum* futurus. — 23. וְאָמַר אֵלָיו *Dico tibi*. Verba Dei, non Mosis, qui haec in persona Dei loquitur. שְׁלַח אֶת-בְּנִי וַיַּעַבְדֵנִי *Dimitte filium meum ut me colat*; quia filius meus est, ideo non potes eum detinere contra voluntatem meam; jussi enim eum mihi sacra facere in loco quem ei praecscripsi. Ad verba וַיִּהְיֶינָה לְשִׁפְתָּיו, notandum, et esse pro כִּן si, ut alias haud raro, ut vertendum sit, *si recusaris eum dimittere*, וַיִּהְיֶינָה אֲלֵכֶי הָרַג אֶת-בְּנִי בְּכֹרֶךָ *en ego tuum filium primogenitum occidam*. Haec ultima fuit plaga de qua tamen Deus Mosen statim ab initio praemonet, quod omnium plagarum esset gravissima.

24. בְּמִלְוֶךְ *In diversorio*, in loco pernoctationis (ut Genes. 43, 21.). וַיִּפְגַּשְׁהוּ יְהוָה *Occurrit ei Jova*, pro quo LXX. et Onkelos atque Arabs uterque ἄγγελος Κυρίου, *angelus Dei*, posuerunt, quod sibi persuadere non possent, Deum ipsum ad hoc ministerium descendisse. Sed cf. ad 3, 2. Suffixam in וַיִּפְגַּשְׁהוּ et in eo quod proxime sequitur, וַיִּמְרֹחַ, *occidere eum* (quaesivit), non, uti nonnulli volunt, ad primogenitum Mosis filium, sed ad ipsum Mosen referendum est. Ita et Syrus: *et quaesivit occidere Mosen*. Qui enim in verbis antecedentibus jussus est viam inire, Moses, idem hoc Vs. comedissime intelligitur in via fuisse. Ac-

Nov. 17. 55

cedit, quod contextus circumstantiae ipsiusque Zipporae factum comprobat, de poena a parentibus neglectae circumcisionis agi, quae Mosi potius, quam infanti lucenda erat. Sane si h. Vs. de puero sermo esset, vix est dubium, scriptorem Vs. sq. dicturum fuisse: *circumcidit ערלהו praeputium ejus*, non autem ערלה בנה; ecquid enim opus fuisset, illum iterum denominare, cujus mentio jam ante esset facta? Phrasis בקש המיתה semper significat *quaerere occidere s. ad necem*, coll. 1 Sam. 19, 2. 10. 2 Sam. 20, 19. 1 Reg. 11, 40. Ps. 37, 32. Quo vero indicio mortem sibi a Jova intentari intellexit Moses, an ex gravi aliquo morbo, qui ipsum repente invasit, an ex alia quadam re, definiri nequit. Cur autem Jova Mosi ita succensuerit, facile colligitur e Vs. sq., mirum ob neglectam filii circumcisionem, qua peracta Moscs a mortis periculo liberatus est (Vs. 26.). Neglecta a Mose filii circumcisione grave utique ab ipso delictum commissum est, quod quum ipse Numinis legatus, foederis mediator et legislator futurus esset, si hic ipse foederis signum et sigillum negligeret, et contemnere videretur, pravo exemplo vehementer noceret, et Israelitarum animos a se redderet aversos. Culpa tamen neglectae circumcisionis praecipue penes Zipporam fuisse videtur, a cruento hoc ritu, in tenero infante instituendo, abhorrentem; quae nunc metu praesentissimi mortis marito imminentis, eo compellitur, ut filium ipsa circumcideret. Interpretes Samar. et Samaritano-Arabicus, quibus injuriosum videretur, Jovam voluisse occidere Mosen, verba ויבקש המיתה reddiderunt: *quaesivit eum urgere, incitare*, sc. ad accelerandum iter in Aegyptum. Voc. המיתה referebant ad המה *tumultuari, fervido impetu urgere*.

25. ותקח צפורה צר ותכרת אה-ערלה בנה Sumsitque Zippora silicem, absciditque praeputium filii sui. צר alias quidem est i. q. צר acies (Ps. 89, 44.), ut res quaecunque acuta designetur; h. l. vero (uti Ez. 3, 9.) *acutus et scindens silex*, quo usa est Zippora, quod cultro aut novacula destituta fuit. Apud Aegyptios lapis Aethiopicus in cultros acuebatur. Herodotus enim describens, qua ratione viscera e condiendo cadaveris educerent, L. 2. c. 16. ita orditur: λίθῳ Αἰθιοπικῷ ὄξει παρασχίσαντες παρὰ τὴν λαπάσσην, lapide Aethiopico circa ilia findentes. צר, inquit CASTELLUS *Lexic. heptagl.* p. 3151., „*silex acutus*. Eo usi sunt ob defectum ferri. Sic in Hispana insula quia ferro earent, pro eo utuntur cote acuto. Hodie utuntur Judaei novaculis chalybeis, quarum capuli sunt lapidei: ante octavam diem mortuos et abortivos masculos circumcidunt lapide fissili.“ Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 269. Quae sequuntur verba: ותגע לרגליו, LXX. vertunt: καὶ προσέπτεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, *procidit Zippora ad pedes ejus*, angeli, prostrato corpore eum adoravit. Vulgat.: *et tetigit pedes ejus*. Syrus: *et tenuit pedes ejus*. Sed rectius cum plurimis interpretibus vet. verbum transitivum ותגע, *tangere fecit*, capitur *projiciendi* significatu, ut verba ita sint vertenda:

projecit quo sc. עָרְלָה בְּנֵה, *ad pedes ejus*, sc. Mosis. Quod et Mendelii fil. elegit, qui verba sic exponit: *Projecit illud*, praeputium filii, *ante pedes Mosis*; *est enim verbum transitivum, utpote species Hiphil, quasi diceret Zippora: si pro poena luenda* ob intermissam circumcisionem aegrotaveris, *en! sanguinem circumcisionis*. Parum probabilis est aliorum explicatio, qui Suffix. in לְרַגְלָיו referunt ad Jovam (s. ad angelum ejus), quasi ad hujus pedes Zippora abscissum praeputium admovisset. כִּי תִתֵּן - דָּמַיִם לִי אֶתָּה לִי *Profecto sponsus sanguinum tu es mihi*. Ad quemnam directa sint haec verba dissentiunt. Omnium minime audiendi sunt, qui ad Jovam, vel ejus angelum illa referunt, quasi verbum תִּתֵּן, quod Arabibus *circumcidit* denotat, translatum sit ad *foedera*, percussis et caesis victimis saneita, et Zippora dum angelum appellaret *foederatum sibi cruentum*, hoc voluerit: foedus tecum initum non nisi sanguinis effusione saneitur. Plerique ex recentioribus Hebraeis et e Christianis nonnulli vocc. תִּתֵּן - דָּמַיִם ad filium Mosis referunt. Voci תִּתֵּן praeter propriam *sponsi* significationem aliam, eamque metaphoricam tribuunt, qua filius peracta circumcisione *sponsus* sit appellatus, siquidem hoc modo populo conjunctus Deoque desponsatus est. Attamen quum infantem circumciseum תִּתֵּן appellatum fuisse, non certo constet, et ne quidem satis sit verisimile; reliquum est, ut Mosen תִּתֵּן - דָּמַיִם hic vocari statuamus ab uxore, quod eum quasi *sponsum de novo acquirere et coemere profusione sanguinis filii fuerit coacta*. Dicit itaque: sanguine te redimere ac retinere cogor, nempe sanguine filioli mei, quem nisi circumcidissem, ac sanguinem ejus fudissem, actum erat de vita tua, et tu mihi ereptus esses. Nec improbabilis GUSSETII in *Commentarr. Ling. Ebr.* sub voc. מָגֵל lit. D., et DEYLINGII in *Observatt. SS. T. II. Obs. X. p. 156.* prolata sententia, Zipporam e fervore quodam muliebri, ut iram ex filii vulnere doloroso conceptam in maritum effunderet, verba illa protulisse. Mosen enim in causa credidisse, quod ritu tam sanguineo tenerum infantis corpus mutilare cogeretur. Hinc dolorem dissimulare ipsam non potuisse, sed praeputium ad mariti pedes indignabundam projecisse, dum ita cum alloqueretur: tu mihi desponsatus fuisti eo malo omine, ut homicidia admitteremus, eaque in nostros filios, quibus circumcisisio e vestro, Ebraeorum, ritu tam teneris est inferenda; jam enim eo vulnere filium meum periturum reor. Cf. ad Vs. sq. Quod ad תִּתֵּן attinet observat ED. POCOCK in *Notis Miscellann.* quas addidit Maimonidis Portae Mosis a se editae, Cap. 4. p. 52., illud verbum ut in lingua Hebr., sic et in Arab. *affinitatem contrahendi* notionem habere, ita ut non solum soecr, sed et tota eorum, qui mulieri sanguine conjuncti, series, pater, fratres, patruus, avunculi, nomine *Chatan* gaudeant. His observatis constat, תִּתֵּן - דָּמַיִם tam apud Arabes quam apud Hebraeos sonare *generum vel sponsum sanguinis*. Zippora interim, cui Arabia vernacula fuit,

non hunc solum, sed et alterum ejusdem vocis significatum respexisse videtur, quasi marito suo dixisset: vere et merito tu mihi *Chatan* diceris, utroque enim sensu nomen hoc tibi competit, non eo solum, quo a parentibus et consanguineis meis *gener* etc. appellaris, sed et isto, qui *sanguinis effusionem* inuuit et requirit. Hoc, si Mosen alloquuta fuerit; sin puerum, חתן eundem usum habebit, quem et אב *pater* et אח *frater* apud Arabes, ut *gener* vel *sponsus sanguinis* sit vel sanguine acquisitus seu redemptus.

26. וַיִּרְתֵּם מִמֶּנּוּ *Et remisit angelus ab eo, Mose, infestando.* Significatur, morbum, qui ei mortem minaretur, cessasse. Eodem sensu רָפָה legitur 1 Chr. 21, 15. — אֶת אֲמֵרָהּ וְגו' *Tunc igitur dixit: sponsus sanguinis propter circumcisiones.* ל in לְמַלְכוֹת pro על s. בְּעִבְרָה ponitur, ut 14, 3. Pluralis מַלְכוֹת videtur mera numeri enallage esse; nisi forsan in mente habuerit utriusque filii circumcisionem. Est vero istud לְמַלְכוֹת explicationis gratia additum, quo nempe clarius intelligatur, quamobrem Mosen הַחַתָּן-הַדְּמִים appellarit. Hand indignam quae commemoretur, Deylingii (l. l. p. 156.) judicamus conjecturam, Zipporam dixisse לְמַלְכוֹת *propter circumcisiones*, respectu habito ad duplicem circumcidendi rationem, Ismaeliticam, et-Hebraicam, apud populos ab Abrahamo ortos receptam. Hi enim octavo die, illi autem, qui ex Ismaele descendebant, quibus Midianitae accensebantur, anno aetatis decimo tertio, ut hodiernum Mohammedani, circumcidi debebant. „Hinc intelligitur, unde tantae Zipporae ab infantis circumcisionem irae. Nam quum Ismaeliticam ac mitiorem Arabum circumcidendi rationem non admodum aversaretur, quia puero adultiori circumcisionem minus periculi afferre credebatur, Hebraeorum contra consuetudinem, qui octavo die infantes circumcidebant, tanquam inhumanam et homicidio proximam detestabatur, illo praesertim tempore, quo ob difficultates itineris, perpetuasque vulneris commotiones in praesentissimo vitae discrimine puerulus versari videbatur.“

5. *Moses Aaroni sibi obviam facto et Israelitis narrat, quae ipsi Deus mandasset, et portentis eorum popularibus editis fidem apud eos obtinet. Pharaonem frustra, de dimittendo Israele, conveniunt Moses et Aaron. Rege Israelitas duriore servitutis jugo premente ii afflictionis culpam in Mosen et Aaronem rejiciunt. Mosi de his apud Deum conquesto is pramissionem de liberando populo denuo confirmat.*

Cap. 4, 27. — 6, 1.

27 — 29. וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הַאֱלֹהִים *Et occurrit ei in monte Dei, i. e. Chorebo, vid. 3, 1.* — 28. וַיִּגִּד — שְׁלֵחוֹ *Indicavitque Moses Aaroni omnia verba Jovae, qui eum miserat. Alii, וַיִּגִּד relato ad בְּלִי-דְבָרֵי, forsan rectius: quibus eum miserat, i. e. qua ratione Deus ipsum eo adegit, ut legationem illam, etsi invidus, in se susciperet. LXX. πᾶντας τοὺς λόγους Κυρίου, οὓς ἀπέστειλε. — 29. כָּל-זִקְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל vid. ad 3, 16.*

30. 31. וַיְדַבֵּר אֶתְהָרָן דָּבָר לֹאמֹר: *Loquutusque est Aaron omnia verba, quae loquutus fuerat Jovā ad Mosen*; nam Mosis interpres erat (Vs. 16.), ne hunc balbutientem sperneret populus. — 31: וַיִּשְׁמְעוּ — וַיִּשְׂמְעוּ. *Et audiverunt, intellexerunt, quod visitavit Jovā filios Israhel, i. e. eorum recordatus sit.* Nam *visitare* aliquem, et *recordari* alieujus, quando in bonam partem sumitur, synonyma sunt, et conjunguntur; cf. ad Ps. 8, 5. LXX. pro וַיִּשְׁמְעוּ posuerunt καὶ ἐλάσθη (ὁ λαός) *et gavisus est*, quasi וַיִּשְׂמְעוּ legissent. וַיִּקְרְבוּ וַיִּשְׂתַּחֲוּוּ. *Et inclinarunt verticem et adorarunt*, inclinatio cervicē adorarunt, venerati sunt Mosen, quasi Dei prophetam. Alii *Deum* intelligunt; sed eo gestu corporis non minus homines, quam Deum, salutabant; vid. Gen. 23, 7. — וַיִּקְרְבוּ a verbo geminata 2. rad. קָרַב (quod Hebraei pro denominativo a קָרַב *vertex* habent), quemadmodum וַיִּחַמְמוּ *consummati sunt* Deut. 34, 8. a חָמַם, et וַיִּבְמַחוּ *obstupefacti, immobiles sunt*, infra 15, 16. a בָּמַח.

Cap. 5, 1 — 3. וַיִּהְיוּ לִי וַיִּהְיוּ לְךָ. *Ut festum mihi celebrent.* Alii: *ut sacrificia offerant*, quia nomen וָחַג pro sacrificio, s. hostia, in die festo immolanda ponitur, ut Ps. 118, 27. Jes. 29, 1. Nec tamen neesse est, usitatam verbi וָחַג notionem seponere. Nam festis diebus sacrificia offerebantur. Propria Verbi וָחַג, ut ad finis וָחַג significatio est *orbem describere*, cum quaeunque ratione, tum etiam *saltando*, choreas ducere. Quia autem festis diebus, inter alia hilaritatis publicae indicia, saltationes erant (15, 20. Jud. 21, 19. 21. 2Sam. 6, 13. 16.), ideo וָחַג postea *festum celebrare* significavit. — 2. לֹא יָדַעְתִּי אֶת-יְהוָה. *Non novi Jovam*, i. e. parum euro, quem vestrum vos dicitis Deum. — 3. De phrasi וַיִּבְרָחוּ אֶל-הַמִּדְבָּר וַיִּבְרָחוּ אֶל-הַמִּדְבָּר cf. ad 3, 18. — וַיִּבְרָחוּ אֶל-הַמִּדְבָּר. *Eamus, quaeso, trium dierum iter in desertum, ut Jovae, Deo nostro, sacra faciamus.* Dissimulabant consilium suum Aegyptum plane deserendi, quia bene intellexerunt, Pharaonem, minora pertinaciter negantem, majora multo minus esse concessurum. וַיִּבְרָחוּ אֶל-הַמִּדְבָּר וַיִּבְרָחוּ אֶל-הַמִּדְבָּר. *Ne irruat in nos Deus cum peste aut gladio*, ne peste aut hominum crudelitate nos perdat. Abeundum nobis est, inquit, et sacrificandum, quod alioquin gravi aliquo supplicio a Deo nostro afficeremur. פָּגַע *occurrere*, quod proprie simpliciter alieui *obviam venire* valet, ut Gen. 32, 2., deinde tam de iis dicitur, qui aliquem precibus adeunt, ut Gen. 23, 8., tam de iis, qui in aliquem infesto animo irruunt, ut eum occidant, ut 1 Sam. 22, 17. 2Sam. 1, 15., quibus quidem locis omnibus construitur cum ב personae, in quam quis irruit. H. l. vero conjungitur eum Accus. personae, ut infra 23, 4. LXX. μήποτε συνασθήσῃ ἡμῶν θάνατος ἢ φόρος, Hieronymus: *ne forte nobis accidat pestis aut gladius.* Quasi in Hebraeo esset: וַיִּבְרָחוּ אֶל-הַמִּדְבָּר, absque litera ב utrique nomini praefixa.

4. 5. וַיִּמְעַשְׂיוּ — לְמַעַן. *Quare, o Moses et Aaron cessare, otiani, facitis populum ab operibus suis.* פָּרַע convenit eum con-

sono Verbo Arab., quod significat: *vacavit rei, finem ei imposuit*, et Substantivum inde factum sonat *otium*. Sensum potius, quam propriam vocis significationem expressit Hieronymus, qui *sollicitatis* posuit. LXX. διαστρέφετε. Verb. פָּרַע *amovendi* significatu ceperunt. לָכֵן לְסִבְלֵי תִיכֶם *ite ad onera vestra*. Probabiliter sumitur, Pharaonem quidem his verbis alloquutum fuisse Mosen et Aaronem, eos autem positos esse pro omnibus Israelitis. Aequae tamen probabiliter dici poterit, Pharaonem sermonem suum convertisse ad seniores populi, quos una cum Mose et Aarone regem adiiisse apparet ex 3, 18. — 5. וַיֹּאמֶר פָּרַעֲה *Dixit Pharao*, sc. exactoribus Vs. sq. commemoratis, in quos verba quae sequuntur invectivam regis continent. הֲיֶן-רַבִּים וְגו' *En! multi sunt nunc populus terrae, et cessare facitis eos ab oneribus suis*. Non de multiplicatione populi hic queritur Pharao, sed quod quum admodum esset numerosus, si a laboribus ipsi impositis otiari pergeret, ipsi et Aegyptii gravi inde damno afficerentur. Ita Jarchi: Multus est populus terrae, quibus servitus imposita est; vos autem illos cessare facitis a suis operibus, quod sane magnum est damnum. LXX. licet orationis formam mutarint, sensum tamen haud male reddiderunt: ἰδοὺ νῦν πολλὴ πληθεῖ ὁ λαός, μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. Alii Pharaonem hoc voluisse putant: freti multitudine intermittitis opus, et cogitatis de rebellando. עַם הָאָרֶץ *populus terrae* Israelitae recte dici possunt, quia omnes in Aegypto nati erant, quamvis eorum majores ante quartam aetatem ex Cananaea venissent. Samariticus habet מַעֲבָדִים *plures sunt, quam populus terrae*, nimirum, quam veteres Aegyptii. Sensus esset, quia videtis Aegyptios a vobis numero superari, ideo onera ab iis imposita exequere vultis.

6. 7. *Praecepitque Pharao in die illo exactoribus populi et praefectis ejus.* הַנְּגִישִׁים בָּעַם erant Aegyptii ex aula Pharaonis instituti, qui demensum videntur praescripsisse pro personis et temporibus exhibendum in laboribus. Τοῖς נְגִישִׁים suberant οἱ שְׂטָרִים, e filiis Israel selecti, qui *praefecti populo* dicebantur, et contribules suos ad opus urgebant, rationem exactoribus redditori. Quod patet e Vs. 14. שְׂטָרִים non fuisse *scribas*, uti verterunt LXX. et Syrus, colligere est inde, quod semper solent magistratum mentioni conjungi, vid. Dent. 1, 15. 16, 18. Jos. 8, 33. Prov. 6, 7. 2 Chron. 19, 11. — 7. הַלְּבָנִים לֹא *Non addetis dare*, ne amplius detis *paleam populo ad conficiendos lateres*. Nimirum quum certus numerus laterum Israelitis imperaretur, ut possent eum praebere, iis e regiis horreis dividebatur palea, quam luto miscerent. Philo *de vita Mosis* T. II. p. 86. ed. Mangey. dicit: πλίνθου γὰρ ἄγιστα δεσμός, *paleae enim lateris vinculum*. Lateribus solis ardore siccatis Aegyptii ob lapidam defectum ab antiquissimis inde temporibus usi sunt et etiamnum utuntur; vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 271. sqq. כְּהַמּוֹל שְׁלֹשָׁם *Ut heri et nudius tertius*, i. e. καθάπερ καὶ πρότερον, *ut antehac*,

Symmacho reddente, ut 4, 10. — יִלְכוּ וְקָשְׁוּ לָהֶם הַתֶּבֶן *Eant et colligant sibi paleam.* Verbum קָשַׁשׁ videtur proprium de colligendis stipulis (קָשׁ, cf. Vs. 12.). Unde Hieronymus et hic תֶּבֶן *stipulas reddidit.*

8. 9. וְאֵת־מִתְכֵּנֶת הַלְּבָנִים *Et demensum laterum,* quantum laterum quotidie conficere debent. Bene LXX. מִתְכֵּנֶת סֻנְיָאֵי, *constitutum reddunt;* est enim אֶת־הַתֶּבֶן *libravit, expendit numero et pondere.* הֵם כִּי־נִרְפִים *Nam otiosi sunt,* sc. מִן־הַעֲבוּדָה *ab opere,* cessant ab eo. — 9. הַכֹּבֵד הַעֲבֹדָה עַל־הָאָנָשִׁים *Grave sit opus super homines,* gravius onus est illis imponendum. וְאַל יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי־שָׁקֶר *Et ne respiciant in verba mendacii.* שָׁעָה *cum ב* rei constructum *oculos in rem aliquem intendere,* ad eam attendere, notare videtur, ut sensus sit: imponantur illis graves labores, ne attendant ad mendacia verba Mosis, jussum se a Deo esse Pharaonem convenire, ut veniam ab eo peteret in desertum abeundi. Est enim otiosorum hominum inanibus consiliis aurem praebere. Neque tamen spernenda est *Jarchii* sententia, qui ita exponit: *ne meditentur et loquantur assidue verba vana, dicentes: abeamus et sacrificemus,* notatque שָׁעָה eo sensu accipi Ps. 119, 117.: *et meditabor in statutis tuis perpetuo.* Asserit non posse hic ita accipi ut accipitur Gen. 4, 4. *respexit ad Abelem et ad ejus oblationem.* Quando enim *respiciendi* significationem habet, cum אֶל vel cum ל constructi; cum ב autem constructum *meditari et loqui* significare, uti probat adductis locis Ezech. 33, 3. Num. 12, 1. Zach. 4, 1. 4. Deut. 11, 19. Huic observationi convenienter LXX.: *καὶ μὴ μεριμνᾶτωσαν ἐν λόγοις κενοῖς,* Syrus: *et ne cogitent verba vana.*

10 — 12. וַיֵּצְאוּ *Egressi sunt* a Pharaone, s. ex ejus aula. אֵינִנִּי לָתֶּךָ *Non do,* non dabo, s. daturus sum posthac. — 11. Pron. אֲתָם cum emphasi praemittitur Imperativo לִכְךָ. Vult enim hoc: quum hucusque palea vobis e regiis horreis suppeditata esset, nunc *vos ipsi* illam conquirere debetis. מֵאַשֶׁר תִּמְצְאוּ *Ex eo loco quo invenire poteritis,* sive is propinquus fuerit, sive remotus, non refert. Praecessit excitandi vox לִכְךָ *ite!* q. d. alacriter vobis eundem est, כִּי אֵין רָגוּ *quia non detrahitur ex opere vestro quidquam,* non enim minuetur quidquam de laterum demenso, quod vobis antea conficiendum erat. נִגְרַע non esse Praeter., sed Particip., arguit non modo Camez syllabae posterioris (quum Praeter. habeat Patach), verum et praemissum אֵין, quod negationi in tempore praesenti inservit. Cf. ad 3, 2. — 12. וַיִּפְץ *non verte: dispersit Pharao populum,* s. eum coegit ut sese dispergeret per totam terram. Nam verbum illud, quamvis in Hiphil positum, hic intransitive sumitur: *dispersit se populus,* ut 1 Sam. 13, 8. Job. 38, 24. — לְתֶבֶן קָשׁ *Ad colligendum stipulas pro palea,* s. loco *paleae,* ל enim hic valet תָּחַת, ut Gen. 11, 3. — קָשׁ est *minuta palea,* quam et denotat a LXX. hic adhibitum καλῶμη.

13. 14. **וְהַגְשִׁים אֲצִים** *Et exactores (Aegyptii, cf. Vs. 6.) urgebant*, sc. Israelitas, seu potius iis praefectos, coll. V. 14. LXX. *κατέσπυδον αὐτούς*. Aben-Esra notat, אֲצִים esse ex iis Verbis, quae tam transitive, quam intransitive capi solent, ut שׁוּב et מָרַשׁ. *Festinandi* significatu אֲצִים legitur Jes. 10, 13. Poverb. 9, 2. — בַּלֵּךְ מַעֲשֵׂיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ *Perficite opera vestra verbum s. rem diei in die suo*, i. e. iusta operum cujusque diei, pensum quotidianum. LXX. *τὰ καθ' ἡμέραν καθ' ἡμέραν*. בְּאִשֶּׁר בְּהִיוָהוּ *Quemadmodum dum erat palea*, i. e. ut prius facere solebatis quando dabantur vobis paleae. — 14. וַיִּכּוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל *Et percussi sunt moderatores Israelitarum*, sc. אֲגִשְׁי פְרַעֲהַ. Quando praefecti populo praebant lateres exactoribus, et aliquid de summa decrat, ipsi percutiebantur, quod non impulissent eos, qui opus faciebant. המּוֹל שְׁלֹשׁ Jarchi conjunctum accepit pro *nudius tertius, qui est dies*, inquit, *ante הֶמְוֹל hesternum*; quomodo המּוֹל in statu constructo fuerit. Et hoc sane loco, quo subjungitur גַּם-הַמּוֹל גַּם-הַיּוֹם *tam heri, quam hodie*, apparet, המּוֹל שְׁלֹשׁ longius quod antegressum est tempus indicare. *Hesternum* die significatur ille, a quo cocperunt remissiores fieri in opere suo faciundo.

16. In verbis לָנוּ אֲמָרִים וְלַבָּנִים אֲמָרִים לָנוּ עֲשׂוּ est hypallage sive inversio; naturalis eorum ordo hic erat: אֲמָרִים לָנוּ לַבָּנִים עֲשׂוּ *dicunt nobis*, sc. exactores: *lateres conficite*, sc. כְּמִנְיֹן הֶרְאֵשׁוּן *secundum numerum priorem*. *Et en! servi tui percutiuntur, et peccatum populi tui*, quae posteriora verba ambiguae sunt interpretationis, אֲמָרִים ad Israelitas, aliis ad Aegyptios referentibus. Qui prius eligunt, Israelitas *populum regis* vocari volunt, quo is ad misericordiam flectatur. Neque tamen hi inter se consentiunt. Quidam sensum hunc faciunt: nos quidem praefecti caedimur, *at peccatum*, i. e. culpa est *populi tui*, i. e. tametsi populus tuus opus absolvere non potest, nos tamen caedimur. Alii: *peccatum sit in populum tuum*, i. e. injuste agitur cum tuo populo. Clericus: *et peccatum populi tui*, i. e. quasi deliquisset plectitur; vel: fit reus peccati, imputatur ei peccatum. In hunc sensum LXX. ac si scriptum esset: וְהִטָּאתָ לְעַמֶּךָ, ἀδικήσεις οὖν τὸν λαόν σου. Syrus: *et peccas contra populum tuum*. Quod nisi per interrogationem molliatur, longe profecto durius est, quam ut ab illis dictum fuisse credibile sit. Vulgatus magis caute reddidit: *et injuste agitur contra populum*. Verum quum וְהִטָּאתָ לְעַמֶּךָ et עַבְדֶּיךָ מִכִּים hic sibi invicem opponi videantur; vix dubium, *populo Pharaonis* esse Aegyptios intelligendos. Hoc autem exprimere voluisse videntur, ipsius Pharaonis populum, i. e. exactores ejus, in culpa fuisse, quod ita inique cum Israelitis ageretur, ut etiamsi stramen iis non concederent, eundem tamen, quem antea, laterum numerum ab iis exigent.

19. וַיִּרְאוּ — בָּרַע *Et viderunt praefecti filiorum Israelis se esse in malo*. Pronon. אֲתָם sunt qui vertant: *eos*, ut referatur

ad Israelitas, quibus praefecti praecerant. Sed contextui magis convenit, אָהֵם reciproce sumi, ut idem valeat, quod נִפְשֵׁם s. עַצְמָם, ut Ez. 34, 8. וַיִּרְעוּ הַרְעִים אֹהֵם et pastores se ipsos pascebant. Cf. ibid. ad Vs. 2.

21. 22. וַיֵּרָא יְהוָה עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט Adspiciet Jova super vos et judicabit. Sed וַיֵּרָא, quod verbum h. l. tantum cum עַל rei construitur, hic valet cognoscere, עַל autem non de, sed contra. Utrumque verbo Graeco καταγνώσκειν commode declaratur, ut hoc modo Hebraea reddantur: καταγνώσκειν ὑμῶν ὁ Θεός, cognoscat Deus adversum vos, reos vos peragat, et nos vindicet. — אָשֶׁר פָּרַחַה פְּרִיחָה Qui foetere fecistis odorem nostrum, viles et abominabiles nos reddidistis, in oculis Pharaonis, qui nos rerum novarum studii suspectos fecistis. Coniunguntur foetor et oculi, quum narius melius ille respondeat. Cujusmodi καταγοήσεως exempla alia vide apud GLASSIUM Philol. S. p. 1277. edit. Dath. לָתֵתָהּ - הָרַבּ בְּיָדָם לְהַרְגֵנּוּ Dando gladium in manum eorum ad occidendum nos, h. e. causam nos male habendi. Hoc volunt: Antea quidem dura servitute nos Aegyptii opprimebant; jam vero vestra culpa justam causam sibi invenisse videntur ad interitum usque nos cruciandi. — 22. לָמָּה הָרַעְתָּה לְעַם יְהוָה Quare malefecisti huic populo? „Quaeri potest,“ inquit Aben-Esra, „quum Deus notum fecisset Mosi, Pharaonem non permissurum esse, ut Israelitae abirent, antequam signa omnia Mosi mandata edita fuerint, quare Moses cum Deo expostularet verbis istis? Respondemus, Mosen existimasse, statim postquam cum Deo loquutus fuerit levatum fore jugum Israelitarum, quum tamen contra quam ille exspectavit gravius quam antea redderetur.“

Cap. 6, 1. כִּי בְיַד יְחֻזְקָה יִשְׁלַחֲם Nam manu valida, scil. coactus, s. propter manum meam validam dimittet eos. Intelligit plagas Pharaoni divinitus infligendas, quibus compulsus Israelitas sit dimissurus. Cf. ad 3, 19.

6. Moses nova accipit Dei promissa, iterumque ad Pharaonem convenire a Deo jussus, se excusat infacundiam obtendens. Quam dubitationem Deus illa tollit; ut Mosi Aaronem, fratrem, oratorem addat. Cap. 6, 2. — 7, 7. Intertextitur Mosis et Aaronis genealogia. 6, 14 — 25.

2. 3. Quae jam sequuntur contigisse credibile est aliquod tempus postquam quae in iis, quae proxime praecedunt relata sunt, Deus ad Mosen loquutus esset. Repetita solenni promissione de populo certe liberando Mosis animum confirmare voluit Deus, ut quae ipsi injungeret intrepide exsequeretur. — 3. Et apparui Abrahamo, Isaaco et Jacobo nomine Dei omnipotentis, sed nomine meo, (est enim ante וַיִּשְׁמַי repetendum בַּטֶּן אֱלֹהִים praemissum), Jova non eram cognitus iis. Hoc dicit: majoribus tuis omnipotentem me esse declaravi, sed constantem, et promissa, quae illis dedi de terra Cananaea ab eorum posteris occupanda, opere com-

plentem illi me non sunt experti. Non hoc vult, nomen יהוה fuisse majoribus Mosis plane incognitum et inauditum, sed quod nomine eo significatur nondum eos conspexisse. Quemadmodum apud scriptores sacros *vocari* interdum idem est ac *esse*, ita hic ei *indicari nomen* negatur, cui subiecta nomini potestas re ipsa nondum aperitur. De eo sensu vocis *vocari* vid. Jes. 9, 6., ubi *vocabitur admirandus*, perinde est ac *erit*. Vid. et 56, 7. Luc. 19, 46. Pariter in posterum *Dei nomen* futurum dicitur *Jehova* pro eo quod est, Deus est quod eo nomine exprimitur praestiturus. Hinc apud prophetas frequenter legimus, *nomen ejus est Jova*, ut sit id quod eo nomine significatur. Vid. Jes. 42, 5. sqq. 48, 2. Jer. 16, 21. al. Itaque primum Dei nomen, יהוה, quod constat jam antea usitatum fuisse, vid. e. e. Gen. 15, 7. 22, 14., inde ab eo tempore quo Moses missus est, novam et specialioreni vim est naetum, nempe *significationem relativam*, in qua opus spectatur, ad quod peragendum Deus tunc accederet. Initium hujus operis, a quo *Jova* dicitur, ponitur in educatione populi Hebraei ex Aegypto, qua praestanda quoniam Deus opus promissum actu suscipit, se demonstrat ut *Jovan*, qui patriarchis modo innotuerat ut *Deus omnipotens*, אֱלֹהֵי שָׂדֵי. Cf. verba Dei Gen. 17, 1. 35, 11., et ea loca, quibus patriarchae loquentes induentur, Genes. 28, 3. 4. 43, 14. 48, 3. 49, 25. Vs. 4. et 5. disertius exponit, quomodo se re ipsa talem sit praestiturus, cui nomen *stabilitatem* et *constantiam* indicans sit proprium.

4 — 6. וְגַם תְּקַיְמָתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתָּם *Et etiam statui foedus meum cum iis*, majoribus tuis. Respicit promissa Gen. 17, 1. sqq. 26, 3. sqq. 35, 11. — 5. וְגַם אָנֹכִי שָׁמַעְתִּי וְגו' *Et etiam ego audivi gemitum filiorum Israelis* rel. Quasi diceret: sicuti constitui et stabilivi foedus, ita et mihi inumbit promissis stare, ideo nunc audivi gemitum Israelitarum. וְאֶזְכֹּר אֶת־בְּרִיתִי *Et recordatus sum foederis mei*, quo Abrahamo promisi, me velle animadvertere in populum illum, qui illius posteros dura servitute sit afflieturus, Gen. 15, 13. 14. — 6. אֲנִי יְהוָה *Ego sum Jova*, qui non mutor, ac proinde promissis sto. וְגַאֲלֵתִי אֶתְכֶם בְּזְרוֹעַ נְטוּיָהּ *Et redimam*, liberabo vos cum brachio exserto, idem quod Vs. 1. בְּיַד חֲזָקָה *manu praevalida*, nam cum vi aliquid facinus brachia porrecta intendimus; alioqui leviora sola manu tractamus, sine ulla nervorum contentione. וְבִשְׁפָטִים גְּדֹלִים *Et iudicium magnis*, i. e. plagis, quas Aegyptiis infligam. Ut verbum שָׁפַט, eique respondens ποινεῖν apud scriptores sacros *punire*, ita et שָׁפַט frequenter *poenam*, *supplicium* denotare constat. Cf. 5, 21.

7 — 9. וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעַם *Et sumam*, adoptabo vos mihi in populum. Id factum cum legem acciperent in monte Sinai. — 8. אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת־יָדֵי לְהָתָה *quam levavi manum meam dare*; i. e. quam juravi me daturum Abrahamo etc. Metaphorice dictum est ad similitudinem hominis,

qui, cum jurat, manum suam ad coelum elevat, cf. ad Gen. 14, 22., coll. Deut. 32, 40. Dan. 12, 7. — רָבַתְתִּי אֶתְּךָ לָכֶם מִרְשָׁה *Et dabo vobis eam haereditatem*, non quasi villicis aut colonis, ut Aegyptios agros, sed propriam et optimo jure possidendam. — 9. וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה *Et non audiverunt*, i. e. attenderunt ad *Mosen*, non adniserunt solatia. מִקְצֵר רִנָּה *Prae decurtatione spiritus*, i. e. propterea quod adeo afflicti oneribus fuerint, ut vix spiritum trahere et respirare potuerint. Alii: *prae impatientia*, collatis locis Num. 21, 4. Job. 21, 4. Prov. 14, 29., ubi phrasis קָצַר נַפְשׁ s. רִנָּה de *impatientia* legitur. LXX. ἀπὸ τῆς ὀλιγοψυχίας *prae pusillanimitate*. Cf. 1 Thess. 5, 14.

12. 13. וְאֲנִי עֵרֶל שְׂפָתַיִם *Et ego sum incircumciscus labiis*, i. e. *gravis loquela*, uti vertit Onkelos. Quid sibi haec phrasis velit, colligere est ex Mosis excusatione 4, 10. Non videtur ullam styli infacundiam significare, sed potius balbutiem ortam ex eo, quod labia aut loquendi organa minus apte ad usum disposita haberet. Verisimile est, Mosi nascenti linguam fuisse inferiori parte conjunctam, nec satis, prae chirurgi inopia, separatam a parentibus, aut forte etiam id vitii non fuisse animadversum. עֵרֶל metaphorice is dici potest, cui non est incisa illa pellicula, qua lingua ori adhaeret. CELSUS *de Medicina* VII, 12, 4. *Lingua quibusdam cum subjecta parte a primo natali die conjuncta est, qui ob id ne loqui quidem possunt (nisi, nempe, mature curentur). Horum extrema lingua, vulsella adprehendenda est, sub eaque membrana incidenda, et plerique quidem, ubi consanuerunt, loquuntur.* Ceterum iterata de sua balbutie excusatione innuere voluit Moses, se non sua sponte hoc negotium suscepisse, sed animo valde reluctantante. — 13. וַיְדַבֵּר יְהוָה וְגו' *Sic igitur loquutus est Jova ad Mosen et Aaronem.* Breviter repetit quae Vs. 10 — 12. dixerat: Interrupturus enim hanc de mandatis a Jova acceptis narrationem genealogiâ, quam inde a Vs. 14. intertextit, nunc clausulam quasi facit, qua lectorem admonet, se jam aliud quid inserendum habere. Resumit narrationis filum Vs. 29. Inter אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל et וַיִּצְוֶם subaudiendum est לְדַבֵּר, ut sit: *jussit eos loqui ad Israelitas*, aut לְלַבֵּת, *jussit eos ire ad Israelitas.*

14. Non est, quod cum nonnullis hanc genealogiam alieno hic loco insertam putemus. Nam quae Vs. 29. leguntur, manifeste interruptae Vs. 12. 13. narrationis filum resumunt, adeoque arguunt, Versus 14 — 25. ab eodem, qui quae praecedunt et sequuntur scripsit, insertos esse. Veteres scriptores tam sacros quam exteros in suis operibus alium plane haud raro ordinem, aliam architectandi rationem sequutos esse deprehendimus, quam quae nobis eligenda visa fuerit. Sed hoc potissimum loco, non alio, cur Moses suam et fratris genealogiam inseruerit, ratio haud adeo obscura est. Dum enim in eo est Moses, ut gravissimi sibi et fratri impositi muneris exsequutionem exponat, suam utriusque genealo-

giam praemittere ipsi idoneum est visum, quam quidem nosse lectorum suorum interesse oportuit, praesertim quum quantum genealogiis tribuant Orientales, satis constet. Atque nunc demum, cum, remotis dubitationibus, quae ipsum adhuc suspensum tenuissent, Pharaonem iterum adit, memorabilior vitae suae pars incipit, ejus enarrationem suae familiae genealogia exponenda orditur, illiusque initium ita quasi insignit. Praeterea moris Mosaici esse, intermissa narratione, quae inchoata fuit, quaedam inserere, et alias vidimus; cf. not. ad Gen. 37, 1. et 39, 1. Quod autem hanc perieopam attinet, non fuit Mosis institutum, nisi suam ipsius et Aaronis genealogiam hic describere, propterea autem de Rubene et Simeone verba fecit, quod natu majores essent quam Levi, a quo originem suam traxerunt Moses et Aaron, ut simul indicaret, quemnam ordinem inter Jacobi filios teneret Levi. אֵלֶּה רֵאשֵׁי בֵּית אֲבֹתָם - *Haec sunt capita*, i. e. primores, majores suae familiae, πατριορχαί. Suffixum plur. mascul. אֲבֹתָם ad Mosen et Aaronem referendum. Ceterum cf. Gen. 46, 9. Quatuor, qui hoc Vs. commemorantur, viri in Aegyptum migrarunt. מֵשֶׁפְּהָה LXX. hic per συγγένεια, numero Sing., sed mox Vs. 15. per πατριά reddunt. Est autem πατριά fere id quod Latini interpretantur paternitatem, quum ex una radice multa generis turba diffunditur. Extat illa vox et Luc. 2, 4. Eph. 3, 15. Hebr. quoque מֵשֶׁפְּהָה a diffundendo sese dicitur, quam significationem Arabum et Aethiopum ספח obtinet.

15. 16. Ad Vs. 15. cf. Gen. 46, 10. Familiam אֲהֵרָב Aben-Esra arbitratur extinctam in Aegypto vel in deserto, quum in Simeonitarum recensu, qui habetur Num. 26, 12., nulla ejus mentio fiat. Qui hic צִהָר idem Num. 26, 13. זָרַח vocatur, propterea quod utrumque nomen cognatas significationes habet; nam צִהָר candorem, nitorem, et זָרַח splendorem, praesertim orientis solis, denotat. — 16. לְתֹלְדֹתָם *Pro suis generationibus*, i. e. pro numero generatarum personarum. Hic תֹּלְדָה non aetatem significat, sed potius progeniem, s. numerum hominum, e quibus ortum ducebant Leviticae familiae. LXX. κατὰ συγγενείας, cf. Luc. 1, 61. 'בְּשֵׁנֵי הַיָּמִי לְיָרֵךְ רֹגֵר' *Et anni vitae Levi erant anni centum triginta septem.* Numerus annorum vitae Levi, ut mox Cahathi et Amrami, in honorem Mosis et Aaronis memorari videtur. Videlicet quum Moses in recensendis genealogiis hunc morem tenere soleat, ut in solis stemmatibus primariis (*Hauptlinien*) singulorum nominibus et vitae annos adjeiat, in stemmatibus secundariis (*Nebenlinien*) vero, nuda nomina ponat; gentis suae genealogiam hic ut stemma primarium traetat, in quo praeter nomina et annorum vitae numeri ponendi erant.

20. 23. אֲהֵרָת אֲבִיבָהּ Onkelos reddit *sororem patris tui*, quam Graeci παρραδέλφη, Latini *amitam* appellant. Sane Num. 25, 59. Jochebed dicitur *filia Levis nata in Aegypto.* Ita-

que fuit soror Cahathi, patris Amrami. Ante legem datam licitum erat uxorem ducere, quale matrimonium postea vetitum est, vid. Lev. 18, 12. Quod LXX. movisse videtur, ut *θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ*, et Vulgatus *patruelem suam* redderent. — 23. Notat Moyses Mendelii fil.; postquam memorasset Moses suam ipsius et Aaronis matrem, qui utrique prophetica dignitate insignes essent, jam et *sacerdotii matrem* commemorare, i. e. matrem Eleasarum, qui patri in summi sacerdotii officio successit, Num. 20, 25. sqq., et cujus filio, Pinchaso, promissio de sacerdotio inter ejus posteros perpetuum futuro data legitur Num. 35, 13. Fieri autem matrum mentionem honoris causa, apparere inde, quod et regum matres nominatim recenseri solerent, vid. 1 Reg. 15, 2. 10. 22, 42. 2 Chr. 20, 31. — אֵלְיָשִׁיבֶּע, i. e. *Ἐλισάβετ* (Luc. 1, 5.), ex אֵלְיָשִׁיבֶּע, quod ejusdem est significationis, *Deo jusjurandum s. promissio*, quemadmodum יהוֹשִׁיבֶּע vocatur 2 Chr. 22, 11., quae יהוֹשִׁיבֶּע 2 Reg. 11, 2. Illa igitur אֵלְיָשִׁיבֶּע, quam uxorem duxit Aaron, fuit בֵּת-עַמְרִינָדָב *filia Amiinadabi*, qui, uti et filius Nachason, principes fuere suorum tribulium, et Juda quidem oriundi, vid. Num. 7, 12. 1 Chr. 2, 10. Ex hac familia David est ortus, vid. Matth. 1, 3 — 6.

25. 26. רָאִשֵׁי בֵית-אֲבוֹתָם pro רָאִשֵׁי אֲבוֹתָם, cf. ad Vs. 14. — 26. Clausulam nunc addit stemmati inde a Vs. 14. deducto: *hic igitur est Aaron ille et Moses, quos Deus jussit Israelitas ex Aegypto educere*, hic eorum ortus, haec prosapia eorum, quibus verbis simul transitum facit ad continuandam, quam Vs. 13. interrupserat, narrationem. הוֹצִיאָהוּ אֶת-בְּנֵי רֹגֵר *Educite filios Israelitis ex Aegypto secundum s. per agmina eorum*, significantur enim nomine אֲבוֹתָם hic tribus, tribuumque familiae, quae turmatim incedebant. עַל hic non valet *cum*, sed *secundum*, *per*, ut Num. 1, 52. *Castra metati sunt Israelitae* עַל-מַהֲנֵהוּ *quisque secundum castra sua*. Plura loca, quibus עַל eodem modo capiendum, vid. in NOLDII *Concordantt.* s. h. v.

27 — 29. Verbis הוּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן ex initio Vs. 26. repetitis nunc prorsus claudit suae familiae genealogiam inde a Vs. 14. recensitam. — Versus 28. et 29., qui arte inter se cohaerere videntur, in Codd. Masorethicis separantur spatio aliquo inter utrumque relicto, cui imposita litera ס notat, esse hic *פְּרִשָׁה סְחוּמָה sectionem clausam*, i. e. minorem. Atque novam sectionem Versu 29. inchoandam, quae h. l. haud satis commode videri possit, miratur et Aben-Esra, neque tamen certi quidquam eam in rem definit. Sed Jarchi neglecta hac intersectione, Versum 28. cum Vs. 29. connectendum esse praecipit, et ad Vs. 29. notat, repeti hic, quae Vs. 11. dicta fuissent, redordiri enim hic Moysen filium Vs. 12. 13. abruptum. Ad antecedentia autem Versus 28. in hunc sensum forte referri possit: *idque*, quod loquuti sunt Moses et Aaron ad Pharaonem (הֵם הַמְדַבְּרִים אֶל-פַּרְעֹה Vs. 27.),

factum est die quo alloquutus est Jova Mosen. Vs. 29. Loquutus enim erat Jova etc., coll. Vs. 10. sqq.

Cap. 7, 1 — 6. Hic demum continuatur narratio 6, 12. abrupta. Quum enim Moses excusasset balbutiem, quo minus mandatum divinum de Pharaone adeundo exsequeretur, hanc dubitationem nunc Deus removet, dum ei haec dicit: *Ecce! constitui te Deum Pharaoni, et Aaron, frater tuus, erit propheta, s. interpres tuus, i. e. frater tuus verba faciet. Eris instar Dei, cujus effata ad Pharaonem per Aaronem, quasi per prophetam, deferentur. Cf. ad 4, 16. Quae Vs. 2. sequuntur, arguunt, genuinam esse hanc nominis אלהים interpretationem. De nomine נביא cf. ad Gen. 20, 7. — 2. אַתָּה תְּדַבֵּר Tu loqueris, sc. ad Aaronem quae tibi mandabo etc. Etsi igitur non semper fit mentio Aaronis cum Moses Pharaonem convenit, discimus tamen ex hoc loco, eos semper simul ad illum ingressos esse. וְשַׁלַּח ut mittat. Nam Vau hic non tam copulativa est, quam explicativa; declarat nempe, quid et quorsum ad Pharaonem loqui debeat. Vid. et 6, 11. Ex iis quae Vs. 3. 4. sequuntur, hunc esse sensum apparet. — 3. וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת־לֵב פַּרְעֹה Ego vero obfirmabo cor Pharaonis, cf. ad 4, 21. — 4. וְנָתַתִּי אֶת־יָדִי בְּמִצְרַיִם Et ponam manum meam in Aegyptum. Quia homines manu solent percutere ac plagam infligere, ideo plaga a Deo inflicta manus ejus appellatur. אֶת־צְבָאוֹתֵי אַגְמִינָא מֵא, cf. ad 6, 26. — בְּשִׁפְטֵי־יָדַי בְּשִׁפְטֵי־יָדַי judicii, i. e. poenis, nam *judicare* Hebraeis haud raro *punire*. LXX. οὐκ ἐκδικήσεται μεγάλη. — 5. וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי יְהוָה Et cognoscent, experientur Aegyptii me esse Jovam, i. e. Deum Hebraeorum cumque potentiolem diis Aegyptiorum. Saepe oracula aliorum Deorum proferebantur, quorum nullus erat effectus, sed Dei Israelitarum promissa et minas impleri, viderunt Aegyptii. — 6. וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה וַיַּעַשׂוּ וַיִּפְּסֹחַ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְפָנֵי פַרְעֹה וַיִּפְּסֹחַ וַיִּפְּסֹחַ וַיִּפְּסֹחַ Et fecit Moses et Aaron, sc. prodigia et ostenta, Vs. 3. Quod additur: *quemadmodum praeceperat Jova iis, ita fecerunt*, non redundat; sed haec iteratio significat, nihil ab illis omnino praetermissum fuisse, omniaque ex praescripto Dei acta.*

7. *Moses una cum Aarone Pharaonem denuo adit, et post miraculum baculi in serpentem mutati editum immittit plagam primam aquae in sanguinem conversae. Cap. 7, 8 — 25.*

9. תִּנְּנוּ לָכֶם מִזֵּפֶת Date, edite vobis, i. e. ut vobis fides adhibeatur, *prodigium*. מִזֵּפֶת usurpatur de portento, s. miraculoso quodam signo, quod ad fidem faciendam editur. קַח אֶת־מַטֵּךְ Sume baculum tuum. Intelligendus baculus Mosis, quem fratri dedit. Cf. 4, 17. 20. — יְהִי לְחַיָּה Erit, vertetur in draconem, i. e. in serpentem, cf. Vs. 15. et supra 4, 3.

11. וַיִּקְרָא וַיִּקְרָא וַיִּקְרָא Et vocavit Pharaon quoque sapientes et incantatores. וַיִּקְרָא deducitur a קָרָא, quod propr. sonat sapientem esse. Verba autem quae sapiendi sciendique notionem

habent, apud Orientales ipsis quoque eesserunt *incantatoribus, veneficis et magis*, quia hi plus aliis seire putantur. Ita h. l. חֲכָמִים junguntur *incantatoribus*, מְכַשְׁפִּים, אֲכַשְׁף, quod verbum Syris in Ethytaal supplicavit, liturgiis celebravit, sacra peregit, denotat, et hinc apud Hebraeos de iis usurpatur, qui formulas magicas recitant mussitantve, incantamentorum sunt periti; cf. Mal. 3, 5. Dan. 2, 2. — וַיַּעֲשׂוּ גַם-הֵם וְגו' *Feceruntque et ipsi magi Aegypti per arcanas suas artes ita.* De תַּרְטָמִים vid. ad Gen. 41, 8. Nomen לֶהֱט אֵבֶן Aben-Esra a verbo לֶהֱט *arsit, flammavit*, sic explicat: *est quasi fulgor et ignis praetervolans, atque haec est retentio oculorum.* Censet igitur notari praestigias, quae fallaci et evanida speeie eludunt. Alii quoque magos istos celeri manuum suarum motione oculos spectatorum sefellisse arbitratur, ut res aliud quam revera esset, appareret. Sed quum Vs. 22. et 8, 3. pro בְּלִטְיָהָם scribatur בְּלִטְיָהָם, nomen לֵט autem ad radicem לָט s. לָט sit referendum, satis est verisimile, quod hic habetur, non esse diversum ab eo, quod infra locis indicatis legitur, quum litterae א et ה, ubi mediae sunt radicales, haud raro eum ו permutentur, unde מָהַל et Aramaicum מָהַל *circumcidere*, בּוֹשׁ et Aram. בָּהָה *erubescere*, רוּץ et Aram. רָהַט *currere*, non sunt diversa. לָט autem, eique consona לָט et לָהֵט, *velare, abscondere, occultare*, notare constat. Erunt igitur לָטִים, לָטִים, לָטִים vel *arcana, artes arcanae* (ita LXX. ταῖς φασημαχίαις αὐτῶν), vel *formulae arcanae*, quales sunt incantationes, quae non sunt vulgo notae, occultosque complectuntur sensus, aut submissa voce recitari solebant. Attamen silentio non est praetermittendum, ex Aben-Esrae aliorumque sententia לָטִים et לָטִים fuisse diversa, atque quod magi baculum in serpentem convertisse viderentur, id quidem agilibus manuum suarum motionibus effecisse, quibus hominum oculos praestrinxissent, sed in convertenda aqua in sanguinem (Vs. 22.), et in producendis ranis (8, 3.) usos esse incantationibus et magicis formulis. Nomina duorum ex magis illis, de quibus hic sermo, commemorat Apostolus 2 Tim. 3, 8. Ἰαριήν καὶ Μαυροῦν, aut Μαυροῦν, eos appellat, et restitisse Mosi ait. Sequutum illum esse traditionem inter Judaeos propagatam, apparet inde, quod et paraphraetae Chaldaei, Jonathan et Hierosolymitanus, וַיִּסְּוּ וַיִּמְבְּרִיּוּ illos vocant; de quibus quae narrant Hebraei, e Talmude aliisque Hebraeorum monumentis con-gessit BUXTORFIUS in *Lex. Chald. Talmud.* p. 945. sqq. Neque exteris illa nomina magorum artibus suis celebrium fuere incognita. Vid. Plin. *H. N.* 30, 1., Apulejum in *Apolog.* p. 108. ed. Casaub. Adde Euseb. *Praepar. Evang.* 9, 8. et 27. Cf. JABLONSKII *Opuscc.* ed. Te Water, P. I. p. 433. P. II. p. 23.

12. וַיִּשְׁלִיכוּ אִישׁ מִטֵּהוּ וַיְהִי לְתַנִּינִים *Et projecit quisque baculum suum, et facti sunt dracones s. serpentes.* Quaerunt interpretes, quid fecerint magi, verae eorum miracula fuerint, an a Mosaicis diversa? Atque plures quidem superioris aetatis inter

pretes haud dubitarunt, vera illa fuisse miracula, sed diaboli aliorumve malorum daemonum opera perpetrata. Recentiores contra fere statuunt meris praestigiis Aegyptios illos Pharaonis et suorum oculos praestrinxisse. Quae ipsa est Mohammedanorum Corani interpretum ad Sur. 7, 116. sententia, qui magos perticis aut funibus argento vivo repletis serpentes eorumque motus imitados fuisse volunt. J. D. MICHAELIS ad versionem Exodi teutonicam a se editam magos coniecit adhibuisse certos serpentes, qui eum se non commovent, baeuli speciem habent, quos quum Pharaone spectante manu gestarint et projeecerint, projectos sese movisse. Quod eo minus improbable alicui videri potuerit, quum etiamnum in Aegypto et India artis serpentes pro lubitu cocreendi atque tractandi peritos exstare constet. Atque hac ipsa arte non solum magos, verum et ipsum quoque Mosen peregisse quod hic legimus contendit J. G. EICHHORN *de Aegypti anno mirabili*, in *Commentatt. Societat. Reg. Scientiar. Gotting. recentiorr.* Vol. IV. p. 45. Verum uti vix incredibile est, Mosen sibi persuasisse, se ejusmodi artificio, satis in illis terris communi, posse regi ejusque ministris imponere, ita nec veri est simile, illum, in aula educatum omnique doctrina Aegyptiorum inbutum, ignorasse, magis istam artem cognitam esse. Praeterea illi sententiae, a magis peracta miracula fuisse mira oculorum ludibria, opponunt alii, talia si fuerint, mirum esse, Mosen ne verbulo quidem id indicasse, quum multum ad gloriam Dei Israelis attineret, obiter saltem monuisse legentes, Aegyptiorum magorum miracula nonnisi praestigias fuisse, nec quiequam simile veris habuisse, praeter speciem externam. Imo ita loquitur Moses et hic, et Vs. 22. et 8, 3., ac si idem plane quod ab ipso a magis quoque peractum fuisset. Ac sane Mosen non dubitasse, quin a falsis prophetis; aut in talium gratiam vera miracula fieri possent, apparet e Deut. 13, 2. Atque haec fuit Judaeorum, etiam postremis temporibus, sententia, τέρατα et σημεῖα malorum daemonum ope fieri. Sic aceusabant Pharisaei Christum, eum miracula ἐν ἄρχοντι τῶν δαιμονίων facere, Matth. 9, 34. 12, 24., neque eos confutat Christus, negando a malis demonibus miracula fieri posse. Quinimo et ipse dicit, venturos Pseudopphetas, qui edituri sint signa magna et portenta, Matth. 24, 24. Ea quidem prodigia dieuntur τέρατα ψεύδους a Paulo 2 Thess. 2, 9., quibus, recte observante Grotio, non significantur miracula falsa, sed quae falsae doctrinae inserviunt. Addunt, qui Mosis phrasin, וַיַּעַשׂ בָּן מִסֵּפֶר proprio sensu intelligendam volunt, et vera miracula malorum daemonum ope a magis peracta contendunt, quum nos omnino lateat spirituum ab humanis diversorum natura et potestas, nec fidentius nobis negandum esse, nihil valere daemones in mundum corporeum. Ceterum veros fuisse serpentes, quos in conspectum produserant magi, Moses docet his verbis: וַיִּבְלַע מִסֵּפֶר אֶת־הַמִּטְּהָבִים devoravitque baculus Aaronis baculos eorum. Baculos vocat serpentes, quod tales fuissent initio.

Exaggerant miraculum, qui statuunt, baculum, qui in serpentem conversus fuerat, in pristinam formam redactum magorum baculos devorasse.

13 — 15. וַיִּחַזֵּק לֵב פַּרְעֹה *Et obfirmavit se cor Pharaonis*, obstinatus mansit. Quamvis inde, quod Mosis sive Aaronis baculus in serpentem conversus magorum serpentes ex eorum baculis factos deglutiit, colligere debuisset, a Mosis partibus potentius numen stare, maluit tamen id magicis artibus tribuere. — 14. כָּבֵד לֵב פַּרְעֹה *Grave est cor Pharaonis*, pertinacis est animo. כָּבֵד h. l. nou est Praeteritum, sed Adjectiv., ut 18, 18. — 15. הִצִּיחַ הַמַּיִמָּה *Ecce egreditur*, egredietur ad aquam, ad Nilum. Conf. ad Gen. 41, 1. 2. Utrum rex exierit, visum quot gradibus aqua creverit, quod nonnulli conjiciunt, au ad flumen se contulerit lavandi causa, definiri nequit. Jubetur autem Moses captare hanc occasionem, quia ad regis palatium non satis liber erat accessus. וַנִּצְבֹּתָ לְקִרְאָתוֹ *Et stabis*, sta in occursum ejus, expecta donec tibi occurrat; cf. 5, 20.

16. 17. וַיַּעֲבֹדוּנִי *Et me colent*, i. e. ut festum in mei honorem celebrent, coll. 5, 1. Ant: ut mihi sacrificia offerant, 3, 18. — 17. בְּזֹאת יֵרָע פִּי אֲנִי יְהוָה *In hoc*, per hoc, quod editurus sum prodigium, *cognosces quod ego Jova*, intelliges me esse Deum Hebraeorum, quem tibi ignotum esse dixisti (5, 2.) — הִנֵּה בְיָדִי *Ecce! ego percussio baculo*, qui est in manu mea. Plane huc personam Dei in se suseipit Moses, cf. 6, 6. Dicit *in manu mea*, etiamsi baculus in manu Aaronis esset, propterea quod nou nisi ex Mosis mandato Aaron quiequam gessit. Percutere igitur jubetur Moses vel Aaron eum baculo *super aquas quae in rivo, et vertentur in sanguinem*, i. e. rubrum colorem induent, ut sanguinis adspcetum praebeant. Similis loquutio Joel 3, 4.

18. 19. וְהִדְגָּה אֲשֶׁר-בִּיאָר תִּמְוֹת *Et piscis qui in fluvio morietur*. Nilum abundare piscibus testantur omnes qui de Aegypto scripserunt. Vid. Diodor. Sic. *Biblioth.* L. I. p. 32. ed. Rhodom. וְנִלְאָה מִצְרַיִם וְגו' *Et defatigabuntur Aegyptii bibere aquam ex fluvio*, i. e. taedebit eos bibere aquam e fluvio. LXX. Καὶ οὐ δύνησονται οἱ Αἰγύπτιοι πίνειν ὕδωρ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ. Conf. Vs. 21. Quod quam moleste ferre Aegyptios oportuerit, inde aestimare licet, quod Aegyptus aquam ad bibendum aptam aliam vix habet praeter eam, quae ex Nilo derivatur. Fontes eniu in ea regione sunt rarissimi; puteana aqua ingrati saporis est et insalubris, pluvialis autem fere nulla. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 276. Quare Aegyptii Nilum divino cultu prosequabantur. Cod. Samar. huic Versui haec adsuit veluti ad complendam narrationem: וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֵלֵי פַרְעֹה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו *et ivit Moses et Aaron ad Pharaonem et dixerunt ad eum*, quibus subjicit quae Vs. 16. 17. habentur. — 19. מַיִם מִצְרַיִם *Aquae Aegypti est generale*, tam singula aquarum receptacula sigillatim enumerat: נְהַרְתָּם *fluvios*

eorum, Aegyptiorum, i. e. brachia et ostia Nili; habet enim Aegyptus praeter Nilum nullum alium fluvium. יַאֲרֵיהֶם *Rivos eorum*, i. e. canales operâ hominum factos ad agros irrigandos. LXX. διώρυγας. אַגְמֵיהֶם *Paludes stagnantes eorum*, quales Nilus post reditum in sua litora relinquit. כָּל־מִקְוֵה מִי־מֵיהֶם *Omnem congregationem aquarum eorum*, in cisternis et minoribus aquarum receptaculis. וּבַעֲצִים וּבַאֲבָנִים *Et in lignis et in lapidibus*, i. e. et in vasis ligneis, et in vasis lapideis. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 279. sqq.

20. וַיִּהְיֶה כֹּה כָּל־הַמַּיִם אֲשֶׁר־בַּיָּאֵר לְדָם *Et conversae sunt omnes aquae quae in rivo in sanguinem.* Nili aquas quotannis paulo post earum incrementa, i. e. sub finem mensis Junii et initio Julii, rubidas lactisque instar conspissatas fluere, vel ex soli rubri Aethiopiis contagione, vel, ut alii volunt, ab innumeris aqua immersis insectis, Aegyptiis quoque eas suo foetore molestas, bibentibus adeo noxias esse, ex itinerum commentariis fide dignissimis notum est. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 281. sqq. Hinc nec in iis, quae hic narrantur, miri quidquam agnoscit EICHHORN (l. l. ad Vs. 12.), qui evincere sibi sumisit, decem, quae hic enumerantur, plâgas nequaquam fuisse praeter naturae ordinem, sed eadem, qua a Mose recensentur, serie, vertente anno statis temporibus in Aegypto recurrere (quod ipsum ostendere conatus est JOA. BONS-DORF *de plagis Aegypt. Ex. VII—XII.* Abo, 1809. 10. 4.). Mosēn vero spem concepissee, si regi probaverit, Jovam et Aegypto praesidere, rerumque ibi frequentatarum ordinem instituisse, fore, ut rex convincatur, se mandata a Jova accipere posse, et accepta debere promptissime exsequi. „Jovae autem,“ inquit Eichhornius p. 40., „Aegyptiarum rerum procurationem probavit ex insignibus et notabilibus rerum commutationibus, quotannis in Aegypto vicibus constitutis redeuntibus, quas ordine ita prosecutus est, ut peculiares singulorum mensium molestias et cruciatus inde a primo Nili incremento usque ad ultimum ejus decrementum ad Jovam tanquam auctorem referret, initio a Nili flavedine in ruborem conversa facto, ceterisque malis domesticis, quae Nili ruborem quotannis sequi solent, usque ad pestiferas et contagiosas in pueros grassantes variolas subnexis. Non alienis, sed suis mensibus annuas illas vexationes cruciasse Aegyptios, non solum colligimus ex hoc, quod animalcula et insecta, quae inter Nili incrementa infinite augeri omnis memoria prodidit, se invicem legimus excepisse ordine hodie adhuc obtinente, ut Nilum rubescentem ranae, ranas culices reptantes, culices reptantes muscae caninae sequerentur; sed etiam ex eo, quod post grandinem, quae in armenta regia saeviit, locustarum examina agrorum fruges depavisse dicuntur, et hoc cruciatu finito caliginem coelum per triduum obscurasse, quae quasi portenderit repentinam puerorum Aegyptiorum mortem. Jam grandinem eo tempore cecidisse legimus, quo hordeum justam magnitudinem, linum autem siliquas habuerit (9,

31.), hoc est, ex auctoritate scriptorum tam veterum, quam recentiorum, mense Martio, ut adeo intra medium Martium et medium Aprilem, quo Israelitae ex Aegypto dimissi sunt, publicarum calamitatum trias, locustarum videlicet vexatio, et horror tam a caligine, quam a repentina primogenitorum morte Aegyptiis incussus, interponenda sit. Atque hoc ipsum est, quod nos adeo invitos cogit statuere, quemlibet Aegypti cruciatum solito ordine redisse, et in suum mensem incidisse. Aegyptus enim locustis circa aequinoctium vernum infestata eodemque fere tempore calidis deserti ventis flantibus per tres dies obscuratur; paulo post, Nilus ita diminuto, ut magis deerescere nequeat, grassari solent varicellae, pueris Aegyptiis mortiferae. Quum tamen eventuum illorum quotannis vicibus constitutis in Aegypto redeuntium mera praenuntiatione Mosen vix credibile sit sibi persuasisse, se regi Aegypto probare, notabiles illas rerum commutationes Jovae potentia effici, et se Numinis ejus familiari consuetudine uti, nisi illarum mutationum praedictionibus talia junxerit, quae miri et portentosi speciem saltem praese tulerint: quibus id artibus Moses praestiterit, Eichhornius ostendere conatur. Atque primam quidem, aquarum rubidarum molestiam, quod attinet, hunc in modum disserit: „De illius ruboris causa physica, de qua hodie adhuc disputatur [vid. ad hujus notae initium], Mosis tempore non constituisse, quis miretur? quum illa aetate res quaelibet mirabilis ad naturam aliquam humana majorem referretur. Quodsi tamen alicui contigerit, ut casu aut rerum naturalium penitioris cognitione inveniret, qua ratione aqua rubore tingi posset, is ex communi tunc regnante sensu a natura hujus ruboris auctore, hanc rem edoctus videbatur. Jam haustae Nili aquae ruborem inferendi artem detexerat Moses, vel, ut ex sensu illius temporis rectius dicamus, Jehovae, Numinis sui tutelaris, beneficio hanc rem, omnibus, ut arbitrabatur, ceteris naturis incognitam, resciverat, qui proinde decolorationis Nili quotannis redeuntis auctor habendus sit. In novum igitur Pharaonis congressum admissus se effecturum ait (7, 17.), ut aqua ex Nilo hausta rubeat in terram effusa, quod quum edoctus sit a Numine Israelitarum tutelari, elucescere, non solum esse illud Numen praepotens, sed etiam quotannis aquarum Nili rubidarum auctorem, adeoque summum rerum Aegyptiarum praesidem; ejus imperii in Aegyptios signum Nili decoloratione, sanguini simili, regem proximis diebus denuo experturum esse. — — Negamus igitur, quod olim superstitione voluit, sub ipsum baculi in Nilum protenti iectum omnes Nili ejusque canalium, rivorum et stagnorum aquas ruborem induisse: quod si factum esset, unde Aegyptiorum magi petiissent aquam rubore tingendam? Nam ante terram incisam (Vs. 24.) legimus magos aquam habuisse, quam rubore inficerent (Vs. 22.). Itaque ne sibi ipsi contradicat narratio, in subsidium vocandus est locus 4, 9., ubi quum Mosi injungatur: *sume aquam ex flumine, eamque effunde*

in terram, quae sic mutabitur in sanguinem: quid impedit, quo minus statuamus, praesente etiam rege Aegyptio vas tantum op-pletum esse Nili aqua, eaque rubefacta Mosen baculo percussisse Nilum, additis verbis male ominosis his, ex parvis auguria majorum capiant; quemadmodum ipse aquam vasis flavam in rubentem permutaverit arte a Jova sibi tradita, sic Jovam proxime effecturum, ut omnes Nili, rivorum et lacuum Aegypti aquae rubefiant. In eo igitur imperfecta est rerum peractarum expositio, ut praetermisso rerum actu minus mirabili priore, ex praecedentibus facile explendo, qui aquam ex Nilo haustam rubore inficere jubebat, subsisteret in rerum actu posteriore, aquas rubescentes in locum flavarum per totam Aegyptum substituente, eique soli inhaceret, quod eo sensus multo acrius feriebantur.“ Hae Eichhornius. Quae, ut docte et ingeniose sunt disputata; vercor tamen, ne simplici verborum sensui adversentur, et hypotheseos adsumtae in gratiam verbis cum sensum inferant, qui a scriptoris mente et consilio plane sit alienus. Nemini enim sine praepudicata opinione hanc narrationem legenti dubium esse potest, Mosen tanquam prodigiosum quid et vi divina effectum narrare, quod ad sui baculi ictum omnes Aegypti aquae non in Nilo solum, verum et in reliquis omnibus aquarum receptaculis uno momento in sanguinem conversae essent. Quod 4, 9. legitur id refert quod coram convocatis populi senioribus ad fidem suis verbis faciendam Mosis peragere jubetur. Quod vero hic narratur, coram rege ad Nili ripam est factum, cf. Vs. 15.

21. 22. וְהָרְגָה אֱשֶׁר-בַּיַּאֲר מוֹתָה *Et pisces, qui in fluvio, sunt mortui.* „Non eos moramur,“ inquit Eichhornius (l. l. p. 46.), „qui ordinario quotannis obtinente rubore pisces mori subdubitant, tacentibus hac de re itinerum in Aegyptum susceptorum commentariis. Verum quum omnes in eo consentiant, foetorem ingratisimum exhalare aquas Nili rubescentes [hoc ipso loco legitur: וַיִּבְאֵשׁ הַיַּאֲר *et foetuit fluvius*], atque inter omnes constet, omnis generis pisces foetoris impatientissimos esse, quis non facile vel sine expresso scriptoris fide digni testimonio credat, foetorem Nili rubri multis piscibus mortiferum esse?“ *Et non potuerunt Aegyptii bibere aquas e rivo,* cf. ad Vs. 18. — 22. וַיַּעֲשׂוּ-בֶן-הַרְטֻמִּי מַצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם *Et fecerunt ita magi Aegyptiorum arcanis suis artibus.* De לִטְיָהֶם vid. ad Vs. 11. Verisimile est Aben-Esrae, Aaronem non convertisse nisi aquas, quae erant supra terram; magos igitur fodiendo eduxisse aquam, eamque a se in sanguinem conversam esse prae se tulisse. Addit, magnum discrimen fuisse inter Aaronis, s. Mosis, et magorum opus; Aaronem enim omnem aquam totius Aegypti, quin et aquas perpetuo fluentes vertisse, magos autem paululum dumtaxat aquae visos esse convertere, idque quod in vase esset, nec nisi ad momentum, nempe dum Pharao donnum revertebatur, quum contra rubor, quo Aaron aquas affecit, per septem dies duraverit, Vs. 25.

23 — 25. וְלֹא־שָׁח לְבוֹ גַם־לְזֹאתָ *Nec posuit cor suum etiam ad hoc*, non adiecit animum ad tam insigne miraculum. — 24. וַיִּחְפְּרוּ לְשֹׂתוֹתָ *Et foderunt omnes Aegyptii per circuitus rivi aquam ad potandum*. Hanc plagam Moses expressis verbis dixit per universam Aegyptum fuisse. Recte igitur Aben-Esra ait, Israelitas etiam similiter fodiendo aquam quaesivisse. Quid enim necesse erat fodere aquam, si Hebraeorum aqua erat incorrupta? A quibus vexationibus Israelitae immunes manserint, in sequenti narratione a Mose accurate notatum est. — 25. *Et impleti sunt septem dies postquam percussisset Jova fluvium*. Quibus verbis Eichhornius hoc tantum dici statuit, Mosen, rubore Nili praenunciato, per septem dies Pharaonem non adiisse. Attamen hic Vs. vix alium sensum habere videtur, quam hunc: post septem dies ex quo ingruit plaga sanguinis, sequutam esse plagam ranarum. Notandum tamen, in reliquis plagis non indicari, quamdiu singulae duraverint.

8. *Secunda plaga, ranarum. Cap. 7, 26. — 8, 11.*

27. וְאִם־מֵאֵן אָתָּה לְשַׁחַח *Si vero renueris dimittere*, scil. אֶת־עַמִּי, *populum meum*, quod e Vs. 26. repetendum. מֵאֵן Jarchi et Kimchi ajunt esse Adjectivum participiale, pro מֵמֵאֵן, ut Coh. 4, 2. לְשַׁחַח *laudans* pro מְשַׁחַח, adjecta praeformativa Participii Piel; ejusmodi Adjectiva participialia esse שָׁלוֹן *tranquillus*, זָעַף *indignabundus*. הִנֵּה אֲנִי נֹגֵף אֶת־כָּל־גְּבוּלְךָ בַּצַּרְדִּים *Ecco ego percutiens sum, i. e. mox percutionem omnem terminum tuum*, totam tuam regionem, *ranis*. נֹגֵף et nomen inde deductum מַגֵּפָה *percussio* alias plerumque de letali plaga dicuntur, vid. 12, 13. 23. 27. Num. 14, 37. 16, 49. 25, 9. 1 Sam. 25, 38. al.; infra tamen 21, 22. נֹגֵף de tali plaga legitur, qua mulier gravida ita quidem laeditur, ut abortum faciat, nec tamen letali.

28. 29. Iam explicatius loquitur, ut Pharaonis animum magis feriat. וְשָׂרַץ הַיָּאֵר צַרְדֵּימוֹ *Et scatebit fluvius ranis*. De שָׂרַץ vid. ad Gen. 1, 20. *Fluvii* nomine rivos etiam et stagna, vel paludes, significari, constabit ex 8, 5. Sed et Hebraei *aquas omnes* hic intelligunt, ubicunque locorum fuerint. וְעָלוּ *Et ascendent*, videlicet ex flumine; nam amnis semper est urbem demissior. וְעָלוּ *Et ascendent in domum tuam, et in conclave cubilis tui et super lectum tuum*. Quum in regionibus praesertim calidis, ad captandum ventum infima cubi- cula aperta relinquuntur, januaeque et fenestrae pandantur, haud mirum, si illae sese intromiserunt ranae. וּבְתַנּוּרֶיךָ *Et in furnos tuos*. LXX. ἐν τοῖς κλιβάνοις σου. De תַּנּוּרֶיךָ vid. ad Lev. 2, 4. Tanta erunt copia ranae, ut in siccissima loca, quae alioqui fugiunt, penetraturae sint. וּבְמִשְׁאֲרוֹתֶיךָ *Et in mactras tuas*. Kimchius ait esse locum in quo subigitur massa ad conficiendum panem, ubi pinsitur et fit panis. Alii nomine illo notari putant locum, in quo panis aliorumque ciborum reliquiae repo-

nuntur et asservantur, a שָׂאֵר *reliquus fuit.* — 29. וּבָכָה וּבִעְמָךְ *Et in te et in populum tuum,* quasi dicat, fore, ut, non contentae domus ingredi, ipsos homines impetant. בָּכָה pro בָּךְ, quomodo cod. Sam. habet, qui praeterea ut Vs. 18. ita et huic addit: וַיִּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל פַּרְעֹה וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו כֵּן אָמַר יְהוָה. Tunc repetita sequuntur mandata, quae exstant Vs. 26. sqq. At rem, quae per se facile intelligitur, non necesse erat diserte exponere.

Cap. 8, 2. וַתֵּלֶךְ הַצְּפִירִים וְגו' *Et ascendit rana, operuitque terram Aegypti.* „Ex aqua Nili rubra,“ inquit Eichhornius l. I. p. 46. sqq.; „prorepisse legimus ranarum innumeram multitudinem; qua in re nihil est, quod dubitationem moveat. — Nulla terra magis exuberare solet ranis quam Aegyptus, paludibus innumeris et aquis stagnantibus post Nili in sua littora reditum, distincta. Dolendum autem est, quod nemo eorum, qui Aegyptum adhuc adierunt, ranarum ibi domesticarum aliquam rationem habuerit, ut tempus edocti essemus, quo illae perfectam suam formam naetae eoeo naturae impulsu, esuriant insecta, hancque suam famem expleturae relieta aqua terram petant. At quum vernum tempus res etiam Aegyptias medio ut plurimum mense Martio nova vita animet, necesse est, ut sub initium Aprilis ranae ad coitum stimulentur, novaque ex eo enata soboles mense Julio eam formam induerit, quae nutrimentorum ab aqua adhuc suppeditatorum pertaesa ad prorependum in terram impellatur, ut insecta quaerat. Moses igitur, a Pharaone ad novam confabulationem admissus, elucescere, inquit, omnia maxima minima in Aegypto Jovae consilio gubernari, ex eo, quod ab eo quotannis innumera ranarum multitudo ex aqua in continentem Aegypti propellatur; cujus rei indicium esse, quod sibi id, quod tantum esse possit hujus molestiae veri auctoris, significaverit, qua ratione ranae compellerentur, ut sedem suam humidam et paludosam cum siccata commutarent. Moses igitur artificio nobis incognito ranas catervatim ex vicina aliqua palude elieuisse credendus est, quo tamen Pharaonem non convicit, Jehovam hujus rerum ordinis auctorem esse, quandoquidem sacerdotes Aegyptii artem idem praestandi callebant. Unde colligimus, Mosen praesente rege Aegyptio ex una tantum palude ranas elieuisse, nec totam earum copiam simul, ut superstitione adhuc credidit, ad ejus nutum ex aquis erupisse, quod si factum esset, sacerdotes Aegyptii loco omnino caruissent et opportunitate Mosen aemulandi. Hos autem Mosis et Aegyptiorum sacerdotum artibus in terram plectos ranarum primos quasi pilos subsequutae sunt reliquae catervae, post nactam perfectam formam insecta ex instinctu suo quaesiturae.“ Verum hac rei hic narratae explicatio-
ne verbis plura pro lubitu inferri, quam simpliciter dicunt, vix est quod moneamus. BOCHARTUS *Hieroz.* P. II. L. 5. c. 2. Tom. III. p. 570. (ed. Lips.) de eo, quod hic narratum legimus, ita judicat: „Cum Deus Nilum jubet, ut ranas producat, nihil illum

jubet, quod sit supra naturam. Sed in eo fuit miraculum, 1. quod ranas Nilus tanta copia produxit; 2. quod illas eo ipso momento produxit, quo jussus est; 3. quod ranæ illæ, naturali elemento relicto, ad hominum urbes et domos se contulerunt; 4. quod omnes die dicta, Mosis precibus ad Deum missis, funditus perierunt. Ceterum quamvis morsu non noceant ranæ, molestissimum tamen erat videre omnes vias iis stratas, et, si aedes aperirentur, conclavia omnia iis impleri. Aqua etiam, in qua tanta copia natabant, vomitum potius excitabat, quam sitim restinguebat. Præterea diurna illa, ac nocturna undique audita coaxatio non parum quietem Aegyptiorum turbabat; ne jam mortuarum foetorem, et metum, ne omnes morientes pestem foetore crearent, memoremus. His de causis populi eadem plagâ percussi, aliquando sedes pristinas relinquere coacti sunt. Scriptor satis vetustus, Phaenias, Aristotelis discipulus, et Theophrasti amicus, apud EUSTATHIUM in *Homer. Iliad. A. p. 35. edit. Rom., in Cherroneso, ait, tribus diebus pluvisse Deum pisces. Sic autem ait et ranas, circa Paenoniam et Dardaniam. Quarum etiam tanta erat copia, ut domos et vias implerent. Itaque quum occidentes et claudentes domos nihil proficerent, sed et vasa implerentur, et cum cibis essent ranæ una sequutæ, neque aquis liceret uti, neque pedes in terram coacervatis ponere, vexarenturque mortuarum odore, fugerunt, ut ajunt, e regione. Vid. et quæ Justinus 15, 2. de Aueriatis tradidit.*

3. 4. וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים *Et fecerunt ita magi.* At quum paucas produxissent, et ex paucis aquis, uti ait Aben-Esra, vidit Pharaon, quantum Aaronis, seu Mosis opus ab eorum opere differret. — 4. וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן *Et vocavit Pharaon Mozen et Aaronem.* Jam Pharaon Jovæ potentiam agnoscere coepit, quia graviore hac plaga motus Mosi ac Aaroni supplicasse dicitur.

5. הִתְפַּאֵר עָלַי וְגו' *Gloriare super me, quando deprecabor pro te rel.,* quæ non videntur cohaerere. Tamen, si verbis stemus, non possumus aliter reddere. Nam הִתְפַּאֵר sequente על personæ uomini præmisso significare *supra aliquem gloriari*, non dubitare sinunt loca Jud. 7, 2. Jes. 10, 15. LXX. *Τάξαι πρός με πότις εὐξομαι περὶ σοῦ.* Hieronymus: *constitue mihi, quando deprecor pro te.* Syrus: *pete tibi tempus quando pro te intercedam.* Saadian: *pete a me, quando vis, ut pro te intercedam.* Quæ quidem interpretationes sensum satis commodum gignunt, sed vim phraseos הִתְפַּאֵר עָלַי non exprimunt. Simplicissimum fuerit, verborum *gloriare super me* hunc sensum facere: hoc honoris tibi-sume, ut designes mihi tempus, quo orem pro te. Aut: hoc tibi tribuo, ut præfigas mihi tempus, quando orem pro te. BOCHARTUS l. l. p. 578. post verba *gloriare super me* supplendum dicit *לְאָמַר dicendo*, ex Jud. 7, 2., ubi plenior est loquutio: *פֶּן-יִתְפַּאֵר עָלַי וְיִשְׂרָאֵל לְאָמַר ne gloriatur supra me Israel dicen-*

do rel.; mentem Mosis esse hanc: Ego tamen, qui propheta sum, dō tibi Dei nomine temporis optionem, quo vis, ut a Deo impetrem, ut hae ranae amoveantur. Voluit Moses, ut penes regem esset, diem praefinire, quemcumque vellet, ut postquam votis ipsius esset satisfactum, liberationem suam soli Deo imputaret, Vs. 6.

6. 8. Optione data, liberationem petiit Pharaο לְמָחָר *in diem crastinum*. At cur non in diem praesentem? Fuerunt, qui responderent, opinatum fuisse Pharaonem, astrorum dispositionem ranas induxisse, ac jam forte tempus esse, quo auferrentur, ac propterea ad tentandum Mosen tempus protraxisse. Verum videtur Pharaο optasse quidem, ut quamprimum a plaga liberaretur, sed existimasse rem majoris momenti atque operae esse, quam ut illieo nulla interposita mora id consequi posset, atque ideo diem crastinum praefinisse. — 8. וַיִּצְעַק מֹשֶׁה וַיֹּגַד עַל־דְּבַר הַצְּפַרְדֵּיִם *Clamavitque Moses ad Jovam, quas s. quod posuerat Pharaoni*. על־דְּבַר הַצְּפַרְדֵּיִם i. e. *propter ranas, vel super negotium, vel in causa s. super causa ranarum*. Nam דְּבַר *verbum* haud raro *rem, negotium, causam* significare constat. Et diei potest Deus שָׁם דְּבַר הַצְּפַרְדֵּיִם *negotium ranarum posuisse, i. e. immisisse Pharaoni*. Vid. not. ad Jer. 32, 20. et Ps. 105, 27. Multo aliter LXX. περὶ τοῦ ὄρισμοῦ τῶν βατράχων, ὡς ἐτάξατο Φαραώ, *pro finitione ranarum, sicut constituerat Pharaο*. Hieronymus: *pro sponsione ranarum, sicut constituerat Pharaο*. Quasi Moses a Deo petierit, ut ratum haberet verbum, quod proposuerat Pharaο, aut potius, quo Moses, data fide, Pharaoni se obstrinxerat. Neque inconeinnus prodibit sensus, si verba ita vertamus: *clamavit ad Jovam super verbum ranarum, quod proposuerat Pharaoni*. Sic 15, 25. שֵׁם לֹא הָיָה *posuit ei statutum, i. e. proposuit*.

9—11. הַצְּרוֹת Mendelii fil. recte vertit *Gehöfte*, et in nota ait: *sunt domus in pagis cum reliquis aedificiis circa eas, quas commune sepimentum includit*. — 10. וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם הַמְּרִים הַמְּרִים *Et collegerunt eas, ranas, acervos acervos, i. e. in multos acervos; nam repetitio vocis multitudinem importat, vid. ad Gen. 14, 10*. — 11. וַיֵּרָא פְּרִיעָה כִּי הָיְתָה הַרְוּחָה *Quum autem videret Pharaο, quod esset respiratio, i. e. remissio plagae, qua respirare, i. e. aliquantum requiescere ei licuit. Vel est relaxatio, dilatatio, opposita angustiae, צָרָה, צָרָה, צָרָה, ut הָיָה Gen. 32, 17., coll. 1 Sam. 16, 23. וַיִּרְוַח לְשָׁאוּל et laxum fiebat Saulo*. — וַיִּשְׁרַח דְּבַר יְהוָה *Quemadmodum loquutus fuerat, praedixerat, Jovā, 3, 19*.

9. *Tertia plaga, culicum. Cap. 8, 12—15.*

12. כַּנָּם, sive, uti nomen pleue scribitur, Vs. 13. 14. כַּנָּם, et כַּנָּם bis *ibid.*, Hebraei *pediculōs* esse volunt. At LXX., quibus in re Aegyptia magna est auctoritas, interpretantur *συνί-*

φες, quo nomine *culicum* quaedam species significatur, adstipulante Philone, et ipso Aegyptio, in libro *de vita Mosis* T. II. p. 97. ed. Mang., ubi sciniphes, s. ciniphes ita describit: *Animal est minutissimum, sed molestissimum tamen; neque enim solam superficiem laedit, injucundos et valde noxios pruritus excitans, verum et in interiora per aures naresque penetrat. Oculorum quoque pupillas infestat involans, nisi quis sibi caveat.* Origenes in *Homil. III. in Exod.*: *Hoc animal pennis quidem suspenditur per aëra volitans; sed ita subtile est et minutum, ut oculi visum nisi acute cernentis effugiat; corpus tamen cum insederit, acerrime terebrat stimulo, ita ut quem volitantem videre quis non valeat, sentiat stimulantem.* E quibus descriptionibus OEDMANNUS (*Vermischte Samml. a. d. Naturkunde* etc. P. I. Cap. 6.) magna veri specie collegit, sciniphes s. ciniphes eandem esse culicum speciem, quae Linneo est *culex pulicaris* s. *reptans*, ad quam speciem et referendus *culex Cypri minimus subfuscus* Hasselquisti (*Itiner.* p. 470. vers. teut.); et *culex molestus* Forskalii, qui in *Descript. Animall.* p. 85. Rosettae, Cahirae et Alexandriae eum culicem immensa copia esse ait, nocte incommodum dormientibus, et vix arcendum, nisi cortina bene clausa. Ejusmodi insecta vulgo voce Hispanica *Mosquites* vocantur. Nec loco huic Mosaico convenire possunt, nisi insecta minutissima et infinite copiosa, quae sunt sciniphes; quandoquidem pulvis omnis Aegypti in כנפ mutatus dicitur. Cf. quae notavimus ad Bocharti *Hieroz.* T. III. p. 448. 457. sqq., atque quae ex itinerariis attulit Eichhornius (*de Aegypti anno mirabili* p. 49.). Et is quidem p. 51. dicit, si vocabulum hebraeum כנפ efferamus, et sono *Chnim* substituamus sonum *Cnip*, ex permutatione M et P linguis Semiticis perquam familiari, habere nos ipsum animalculi nomen domesticum. Scriptorem Exodi, inquit, כנפ extulisse, nec ׀ voluisse pro signo numeri plur. masc. generis haberi, dubitari non potest ex eo, quod nemini כנפ verbum sing. numeri ubique junxit. Scriptionem כנפ (a Singul. כנפ) vitiosam esse, Eichhornius ratione satis probabili ostendit.

13. וַתְּהִי הַכֶּנֶם בְּאָרֶם וּבְבֶהֱמָה *Fueruntque sciniphes in hominibus et in bestiis.* Sciniphes maximo cruciatui esse pecori per nares et aures in interiora irrepando, quo ipso haud raro in furorem agantur jumenta, constat e testimoniis fide dignis a Bocharto et Oedmanno allatis. כֹּל-עֶפְרָר וְגו' *Omnis pulvis terrae factus, conversus est in sciniphes in tota terra Aegypti*, i. e. illa insecta in tanta multitudine proveniebant, ut omnis pulvis in ipsa mutatus esse videretur. Vel indicatur, culices in locis arenosis et pulverulentis provenisse, quod eo magis mirum fuerit, quum culices alias tantum in locis humidis et limosis esse soleant. Etsi vero sciniphes Aegyptiis quovis anno sint molestissimi, tamen quod ad ictum virgae Aaronis illi tam infinita copia apparuere, pro prodigio habendum esse, manifestum. Eichhornius vero quod hic nar-

ratur huic in modum contigisse autumat (l. l. p. 53.): „Instabat tempus, quo solenni naturae ordine culices reptantes ex locis uliginosis prorepturi erant; nondum tamen ad perfectam eam formam exereverant, ut sua sponte loca sua natalia deserendi instinctu suo impellerentur. Moses igitur ut Pharaoni probaret, annum culicum reptantium reditum Jehovah auctorem habere, se, ait, ab hoc Numine edoctum esse, qua ratione exturbentur adeoque ante tempus consuetum ex locis uvidis expelli possunt horum animalentorum agmina: atque elienit ex loco aliquo uliginoso partem novae progeniei aliquantulum prius alia via, quam ex naturae solenni cursu prödiisset, adeoque primitias examinum horum animalculorum partes maturavit. Qua ratione, vel quo artificio hoc effici possit, quum fugeret Hierogrammates, hanc sciniphes ex paludibus ante suum tempus exturbandi artem rem pronuntiarunt esse divinam nec sibi a suis Diis traditam. Sic argumento, tum temporis prorsus indubio, evietum erat, Jehovah res Aegypti Numine suo gubernare, Mosemqüe ejus familiarem mandata habere posse ad Pharaonem perferenda, quibus rex obsequium praestare debeat.“

14. 15. וַיַּעֲשׂוּ-כֵן הַחֲרָטְמִים *Feceruntque sic magi*, i. e. percusserunt pulverem terrae, aliud artificium adhibuerunt, ut idem facerent, וְלֹא יָלְא וְכֹלֵךְ *verum non potuerunt*. Itaque conferuntur hic magi Aaroni percussione pulveris, quae si sola spectetur, *sic*, ut Aaron, *fecerunt*. Alii *sic fecerunt* interpretantur *sic facere conati sunt*. Ac sane verba activa saepe conatum dumtaxat designant. Moses Mendelii fil. haec adfert: „Plagam mutatae aquae Niloticae in sanguinem atque ranarum e fluvio prodeuntium magi, ut mihi videtur, ideo imitari potuerunt, quod in neutra esset rei novae procreatio et formatio, neque enim dicit Scriptura: וַיִּהְיֶה וַיֵּצְאוּ *et exstiterunt s. factae sunt ranae*, sed: וַיֵּצְאוּ *ascenderunt ranae*, i. c. congregatae e suis locis in aridum ascenderunt. Sed plaga culicum fiebat creatione rei, quae non exstitit, neque enim natura pulveris est, ut ex eo fiant culices, ut Vs. praeced. dicitur.“ Quod hic repetitur וַיִּהְיֶה הַכִּנִּיפִים בְּאֶדְם וּבְבִהֵמָה, videtur mera esse repetitio confirmandae rei narratae causa, quasi diceret: ita igitur ciniphum agmina homines et jumenta infestabant. — 15. וַיֹּאמְרוּ-לְפָאֵרֹהוֹ *Et dixerunt magi ad Pharaonem: digitus Dei hic est*, i. e. virtus Dei. Qua phrasi dixit Christus Luc. 11, 26. εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμονία, id est, ἐν πνεύματι, ut explicatur Matth. 12, 28. Quod autem magi fatentur hanc esse Dei manum, non ideo fatentur, ut Deo dent gloriam, sed tantum ut famae suae consulant, nec putentur Moses aut Aaron illis esse virtute aut scientia superiores, quasi dicerent: nos non cohibent Moses aut Aaron, sed divina vis utrisque major. Notat praeterea Aben-Esra, magos non dicere: *digitus Jovae*, qui est Deus Hebraeorum, sed *digitus Dei*, quod accipiendum de creatore, quem Pharaon et magi agnoscebant neque illos agnovisse, ea plaga Aegyptum ideo perculti, quod rex

Israelitas dimittere nollet, sed ex coeli et astrorum in hac inferiora operatione, aut casu fortuito, ut I Sam. 6, 9. Philisthaei dicunt: *ut intelligamus, non ejus manum nos percussisse, sed casu nobis id evenisse.* Ceterum de hujus plagae remissione precibus Mosis impetrata hic quidem nihil dicit, sed intelligi, ut in aliis debere videtur.

10. *Quarta plaga, cynomyiarum, Cap 8, 16 — 28.*

16. 17. הַנִּי יוֹצֵא הַמִּיָּמָה Vid. ad 7, 15. — 17. הַנִּי הַזֶּה מְשַׁלֵּיחַ בְּךָ Ecce immitto in te, s. concito in te, coll. Deut. 32, 24. Dicit igitur Jova, se concitaturum esse contra Pharaonem, ejus ministros et totam domum אֶת-הָעָרֶב. Id nomen a *miscendi* notione, quam עָרַב obtinet, Hebraei fere interpretantur *miscellaneam animalium noxiorum multitudinem.* Jonathan: *mixtam turbam ferarum.* Aquila; *παμμύδιαν* reddidit, quem sequutus Hieronymus *omne genus muscarum, et muscas diversi generis, atque muscam omnimodam vertit.* Arabs uterque: *mistura ferarum.* Jarchi: *omnes species malarum bestiarum, et serpentum, et scorpionum inter se permixtas.* Sed quo minus nomine עָרַב *insectorum colluvies* intelligatur, obstat, quod Vs. 27. dicitur: וַיֹּסֶר הָעָרֶב וַיֹּסֶר אֶרֶב הָעָרֶב *amovit Arobum a Pharaone, a servis ejus et ejus populo, לא נשאר אחד ne unus quidem remansit,* quod non nisi certo animalis generi convenit. Neque quale animalis genus nomine עָרַב designetur multum quaerere necesse fuerit, si Alexandrino interpreti, rerum Aegyptiarum peritissimo, fidem habemus, qui illud *κυνόμυια, muscam caninam* exponit. Nomen nactum esse hoc muscarum genus ab impudentia, ait Philo *de vita Mosis* T. II, p. 101. ed. Mangey: *Sine metu enim involant et irruunt, ac si abigas, pervicaci tamen pertinacia obnituntur, donec sanguine et carne exsatiatae fuerint. Cynomyia igitur, utriusque animantis (canis et muscae) adscita audacia, audax et insidiosa bestia est; nam e longinquo, in teli morem, cum stridore fertur, et magno impetu ruens (cuti) maxime inhaeret.* Ex his quae Philo aliique veterum de *κυνόμυια* scribunt, magna cum veri specie colligitur, esse illam *tabani* speciem. OEDMANUS quidem in *d. vermisch. Samml.* P. II, Cap. 7. per עָרַב *blattam Orientalem* Linn. (Belgis et Germanis *Kakerlak*) designare contendit; sed blatta orientalis non proxime, sed remotius hominibus nocet, est quidem *vexatio domestica*, non vero humana, rebus esculentis inhaeret, non hominibus, quum tamen עָרַב hominibus fore cruciatui, expressis verbis h. l. dicatur: וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-הִם עָלֶיהָ Et etiam humus super quae illae erunt. הַמִּדְבָּרָה Mendelii fil. indicare ait loca, quibus nullae domus erant. Sane a בְּתֵי-מִצְרַיִם distinguitur iisque opponitur.

18. 19. וְהַפְּלִיתִי — עָרַב Et separabo in die illo terram Gosen, in qua populus meus stat, habitat, ut non sit ibi cynomyia. הַפְּלִיתִי (פָּלַה) separabo, s. *distinguam*, i. e. *faciam*, ut terra

Gosen ea plaga immunis sit. Ita et 9, 4. At LXX. παραδοξάσω τὴν γῆν Γεσέμ, quod Hieronymus *faciamque mirabilem in die illa terram Gosen* vertit. Hi interpretes הפליתו retulerunt ad פלה, quae etsi proprie non differat a פלה, tamen in Hiphil adhiberi solet significatu *mirabile faciendi*. למען ידע וגו' *Ut cognoscas, me esse Jovam in medio terrae*. Metaphora sumpta a regibus, qui sedem habere soleut in medio regni, ut omnibus undiquaque finibus ex aequo sint propinqui. Deus autem *in medio* eorum potissimum adesse dicitur, quibus favet, ut 17, 7. Deut. 7, 21. 23, 15. — 19. ושמתי פדה בין עמי ובין עמך *Et ponam redemptionem, liberationem, inter populum meum et inter populum tuum*. Quum id ipsum, quod Israelitae liberi essent a plaga cynomyiarum, distingueret eos ab Aegyptiis, Aben-Esra פדה (quod plene scribitur פדהו, Ps. 111, 9. 130, 7.) exponit *distinctionem*, et similiter LXX. διαστολήν, eosque sequutus Hieronymus *divisionem*. Ceterum his verbis Mendelii fil. non plane idem, quod Vs. 18., immunem fuisse terram Gosen ab illa plaga, diei existimat, sed hoc potius, animalia ista noxia, ערב dieta, nec Israelitis inter medios Aegyptios versantibus noeuisse. Et idem ad verba למחר יהיה האה הזה *in crastinum futurum est signum hoc*, bene notat, id diei ideo, ut intelligat rex, non casu fortuito illud eventurum, sed Deo ita disponente; cf. ad 9, 5.

20. 21. ויבא ערב כבד *Venitque cynomyia gravis, i. e. venerunt multae et copiosae*. Nam כבד haud raro *multum, copiosum* valere constat, vid. 9, 1. 10, 14. Habae. 3, 3. 1 Reg. 3, 9. Elliptice hoc Vs. scriptum legitur ויביתו pro ויביתו. Deficit nonnumquam ב ratione sensus et ex usu linguae. תשחת הארץ מפני הערב *Corrumpebatur terra propter cynomyiam*. Terra pro ejus incolis, qui gravissime illis museis vexabantur. Sic Ps. 78, 45. *misit inter eos cynomyiam, quae eos consumsit*. Sed Clericus quod hoc loco dicitur non tantum de hominum corporibus intelligendum putat, verum et, ac magis adhuc, de vietibus, quos invadere solent museae, in iisque ova deponere, e quibus mox nascuntur vermes, quo fit, ut esculenta putiseant, et a vermibus absumantur. Ceterum nec in hae molestia agnoseit Eichhorn quidquam, quod solitum naturae ordinem excederet. „Seiniphes,“ (inquit in *Commentat.* p. 54.), „sequutam esse aliam musearum speciem, valde probabile faciunt recentiorum peregrinatorum commentarii, in quos relatum legimus, tempore inundationum Nili, h. e. mensibus Julio et Augusto, aërem Aegypti seare variis eulieum et muscarum speciebus, se invicem excipientibus. Vix igitur superatae erant molestiae a eulieibus reptantibus profectae, cum per aërem striderent *muscae caninae*, Aegyptiorum cruciatus quotannis rediens. Moses igitur horum animaleulorum vexationem proximis diebus futuram praesentiens, obviam ivit Pharaoni, ad Nili litus ambulanti, eum admoniturus, ne forte gentis Israeliticae discessionem retardando molestiam terrae suae imminentem augeat.“

Verum si etiam demus Eichhornio, quod quidem negari nequit, מָחָר passim latius de futuro tempore sumi (13, 14. Deut. 6, 20. Gen. 30, 33.), hoc tamen prodigiosum in hac narratione apparet, quod, uti minante Mose eynomyiae gravius solito Aegyptios vexabant, ita eodem illo deprecante plaga penitus cessavit (Vs. 27.). — 21. לָכֵן זָבַחְתָּ לְאֱלֹהֵיכֶם בְּאֶרֶץ *Ite, sacrificate Deo vestro in hac terra*, ita reddendum בְּאֶרֶץ; nam articulus hic vim obtinet Pronominis demonstrativi. Concedit rex, ut Israelitae sacra faciant in suo regno, non alias.

22 — 24. אֲלֵהֵינוּ — לֹא נִכְוֶן *Non est rectum*, non convenit, *facere ita, quia abominationem Aegyptiorum sacrificamus Jovae, Deo nostro*, i. e. istiusmodi sacrificium, quod abominationi est Aegyptiis, victimas quas mactare horrent Aegyptii. הֲיֵן נִזְבַּח רֹגֵן *Si sacrificarem abominationem Aegyptiorum, victimas quas mactare horrent Aegyptii, nonne lapidarent nos?* הֲיֵן hic valet *si*, usu magis Chaldaico, ut Lev. 25, 20. Jer. 3, 1. Job. 48, 23., et ante לֹא (י est ἀποδοτικόν, ut Gen. 50, 15.) subaudiendum הֲיֵן aut אֲנִי interrogationis. LXX. mutata orationis forma λιθοβολεθηθήσομεθα verterunt, quos sequutus est Hieronymus: *lapidibus nos obruent*. Non hic agitur de poena per leges illata, sed de furore plebeculae, quae, non ferens illas pecudes mactari quas deorum loco habebant, potnisset obvios lapides in Israelitas intentare. — 23. וְעוֹדֶה מִתּוֹךְ בָּם בְּמִדְבָּר *Viam trium dierum ibimus in deserto*, longius nos discedere oportet a finibus Aegyptiorum, ne sacris nostris faciendis eorum in nos iram concitemus. — 24. רַק תִּרְחֹק לֹא-תִרְחִיקוּ לְלֶבֶת *Tantum elongando non elongabitis ire*, i. e. ea conditione vos dimitto, ne longius abeatis. הִשְׁתִּירוּ בְּיָדֵי *Orate pro me*. Ordo ac sensus: *orate pro me, ut Deus auferat a me et populo meo hanc plagam, tum dimittam vos ea conditione etc.*

11. Quinta plaga, pecoris lues, Cap. 9, 1 — 7.

Cap. 9, 2. 3. וְעוֹדֶה מִתּוֹךְ בָּם *Et si adhuc tu retines eos*. LXX. καὶ ἔτι ἐγκρατεῖς αὐτοῦ, sc. λαοῦ μου. — 3. הִנֵּה יָד-יְהוָה הִנֵּה יָד-יְהוָה *Ecce manus Jovae futura est in pecus tuum* rel., i. e. pecudum lues orietur. Et nunc Mosen nihil minari, quod non solito naturae cursu eventurum esse facile praevideri potuerit, evincere studuit Eichhornius in *Commentat.* p. 55. hac argumentatione: „Muscarum examina pestilentiam afferre, antiquis populis jam observatum est. Elei, si Plinio credimus (*H. N.* 10, 28.), invocabant Myiagrion Deum, muscarum multitudine pestilentiam afferente, persuasi, protinus eas, quam Deo isti litatum sit, interire. Quid? quod penitior rerum naturalium cognitio nostros homines docuit, insecta eorumque ovula in aërem diffundi, et eum rore rursus defluere; quo rore perfusis herbis et plantis si veseantur, pecora vel vehementer aegrotare, vel adeo exstingui. Quid igitur mirum, si Moses post culicum et muscarum caninarum in-

numera agmina Aegyptiorum pecora repentina morte concisura esse ominetur, simul autem praesagiat, fore, ut ab Israelitis, armentorum gregumque curandorum peritissimis (Gen. 30, 31 — 43.), hoc malum praecaveatur? “ Haec tamen quatenus consentiant cum simplici sensu narrationis Mosaicae, quisque ipse iudicet.

5. 6. וַיִּשֶׂם יְהוָה מוֹעֵד וַיִּשְׂבֹּר יוֹבָב וַיִּשְׂבֹּר יוֹבָב *Posuitque, praefixit Jova tempus certum et definitum, quo illa lues grassari incipiat, ne illam casu fortuito obortam existiment.* — 6. וַיָּמָתָה כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם *Et moriebatur omne Aegyptiorum pecus, i. e. in omnibus gregibus Aegyptiorum pecora moriebantur, lues per omnes illorum greges saeviebat. Nam quum Vs. 10. pecora ulceribus affecta dicantur, haec verba vel de iis tantum pecoribus sunt intelligenda, quae erant in agris, coll. Vs. 3. et 20., vel מִקְנֵה כָּל valet magna ejus pars, ad quem modum et intelligendum esse, quod Vs. 25. de grandine dicitur, eum omnem herbam agri omnesque arbores percussisse, inde apparet, quod 10, 15. coll. ibid. Vs. 5. disertè dicitur, omnes herbas fructusque, quos reliquos fecerit grando, absumsisse locustas.*

12. *Sexta plaga, ulcera in hominibus pecudibusque oborta, 9, 8 — 12.*

8. 9. קָחוּ לָכֶם מְלֵא תַפְנוּיְכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן *Sumite vobis plenitudinem pugnorum vestrorum, plenos pugnos vestros, favillae fornicis.* LXX. αἰθάλης καμινάιας, *cineris de camino, ut Hieronymus reddidit.* כִּבְשָׁן non est fornax, in qua panis coquitur (haec enim תַּנּוּר dicitur), sed *fabrorum et calcaria, atque aeraria, in qua ex minera metallum excoquitur.* וַיִּזְרְקוּ מֹשֶׁה הַשָּׁמַיְמָה *Et sparsit eam Moses coelum versus, id est, in aërem.* „Hoc et reliqua similia, quae in hac historia habentur, non sunt miraculorum causae, sed externa quaedam eorum, quae eventura erant, significatio. Sic lutum pulvere et saliva fecit Christus Jo. 9, 6. ut caecum curaret, quum ejusmodi luto nulla virtus inesset.“ CLERIC. Aliam conjecturam de hac re vid. in *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 288. — 9. Verba וַיִּהְיֶה לְאַבְקָא עַל כָּל-אֲרֶץ מִצְרַיִם *eritque in pulverem super omnem terram Aegypti* quid sibi veliunt, non satis clarum. Simplicissimum foret, ita capere: vertetur in pulverem. Sed cur non pulverem ubique obvium sumsit, quem in auras spargeret? Alii: erit quasi pulvis, i. e. volitabit per aërem, ut pulvis solet a vento circumactus. Quod verius puto; videntur enim haec verba hoc dicere: favilla non subsidebit, sed veluti flos tenuissimus pulveris hue illuc volitabit, et per totam Aegyptum diffundetur. וַיִּהְיֶה — אַבְעָעוֹתָ *Eritque super homines et super jumenta inflammatio germinans pustulas.* וַיִּהְיֶה שִׁחִין *habet notionem caloris, ut istiusmodi ulcus significetur, quod inflammationem secum conjunctam habet, vel potius inflammatio, quia ulcera non tam emittunt pustulas, quam pustulae ulcera creant, ex inflammatione plerumque natae.* אַבְעָעוֹתָ est a בָּעָה, quod Jes. 64, 2. *effervescendi, intumescendi* significatu reperitur. LXX. פָּרַח אַבְעָעוֹתָ verterunt

φλυκτίδες ἀραζέουσαι pustulae effervescentes, neglecta Grammatica. Sic et Vulgatus: vesicae turgentes. Accuratus Onkelos: plenum pustulis. Mox Vs. 10. vocibus transpositis dicitur שִׁחִין פִּרְחָה בְּעֵצֵה פְּרִיחַ inflammatio pustulis efflorescens. Videtur ea pustularum species denotari, de qua CELSUS de medic. V, 28, 15.: *Pessima pustula est, quae ἐπιπυκτὴς vocatur. Ea colore vel sublivida vel subnigra, vel alba esse consuevit. Circa hanc autem vehemens inflammatio est, et, cum aperta est, reperitur intus exulceratio mucosa, colore humori suo similis. Dolor ex ea supra magnitudinem ejus est, neque enim ea faba major est.* De hac plaga Eichhornius hunc in modum disserit (Comment. p. 56.): „Morbos, qui autumnali tempore, tempestate ut plurimum humida, tranquilla et nebulosa grassantur, saepe originem ducere ab animaleulis infinite parvis, ex aëre haustis, inter artis medicae peritos constat (vid. *Linnaei mundus invisibilis in Amoenitatt. academicis* Vol. VII. p. 496.). Nos quidem in medio relinquimus, an vomicae pestilentes, tempore autumnii Aegyptiis fatales, ab innumeris insectis invisibilibus, quibus aër ea anni tempestate scaterere solet, derivandae sint: hoc certum est, per autumnum, h. e. inde ab exeunte mense Septembri usque ad exeuntem Decembrem, regnare vomicas erura et genua infestantes, quae duabus aut tribus diebus lethales fiunt. Imminente igitur nova hae publica calamitate, quod solent obscura portenta majorem ad animum movendum vim habere, Moses non verbis praenunciat, quid iustet, sed in spem ingressus, fore ut animus regis rerum futurarum praesagio mere symbolico, adeoque aenigmaticeo in terrorem actus vehementius moveri efficaciusque fleeti possit in rem a se expetitam, fuliginem in aërem spargit.“ Verum pustulae illae a Mose commemoratae perquam molestiae quidem, sed non lethales videntur fuisse, ut vomicae pestilenciales, de quibus Eichhorn cogitat; nam si mortem attulissent, non est credibile, id Mosèn siletio praeteriisse.

13. *Septima plaga, grando, 9, 13 — 34.*

14. 15. אֶל-לְבָבְךָ — כִּי Nam hac vice mitto omnes plagas meas ad cor tuum, i. e. quae graviter tangent eor tuum. Quod Deus se omnes suas plagas missurum dicit, id de universis, quae adhuc restabant, plagis intelligi posset, nisi obstiterint verba כַּפַּעַב הַזֶּה hac vice, quae innuere videntur, istas plagas, quae jam proxime et simul mitterentur, esse intelligendas. Et Pharaonem ad eam, quae proxime sequitur, plagam plus quam ad omnes praecedentes trepidasse, intelligitur e Vs. 27. — 15. Verba activa praeterita, שְׁלַחְתִּי et הִרַגְתִּי, explicanda sunt de facultate agendi, ut igitur hic Vs. ita vertendus sit: *nam nunc quidem si mittere, extendere manum meam et percutere voluissem te et populum tuum illa peste (de qua Vs. 6.), deletus esses e terra.* Sequitur enim Vs. sq. ratio, cur eum servavit. Particula כִּי significationem suam

causalem retinet, hoc modo: *nam* ad probandum, nullum esse mei similem in universa terra (Vs. 14.), *exserere potuissem manum* rel.

16. 17. וְאַתָּה הָעֲמַדְתִּיךָ בְּעִבּוֹר וְאֲנִי Verum propter hoc stare te feci, i. e. servavi te incolumem. Similes loquutiones I Reg. 15, 4. et Prov. 29, 4. leguntur. בְּעִבּוֹר הָרֵאִתְךָ אֶת-כְּחִי Ut ostendam tibi potentiam meam. Sed LXX. ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν ἰσχὺν μου, Hieronymus: ut ostendam in te fortitudinem meam. Similiter Rom. 9, 17. ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου. Ceperunt illi interpretes הָרֵאִתְךָ pro הָרֵאִוֹת בְּךָ, ut interdum affixa verbis adduntur, ita ut Praepositio aliqua, cui affixa ista addi debeant, intelligenda sit, quod tamen frequentius, opinor, in verbis intransitivis usu venire solet, ut Ps. 5, 4. לֹא כִּי יִגְרַר עִמָּךָ non commorabitur tecum malus, est pro לֹא יִגְרַר עִמָּךָ. — 17. עוֹדֶךָ מִסְתוֹלֵל בְּעַמִּי Adhuc tu attollis te ipsum contra populum meum. סָלַל sonat in altum extulit; unde Aben-Esra voc. סָלַל per gloriaris te, effers te, explicavit. Onkelos: hucusque subjugas, s. sub jugo retines populum meum. Cepit סָלַל calcandi significatu. Vulgatus: adhuc retines populum meum. Saadiaz: tu adhuc retardas populum meum. Qui interpretes מִסְתוֹלֵל videntur pro denominativo a nomine סָלַל agger cepisse, ut proprie sit: aggerem te ponis contra populum meum.

18. 19. כִּפְתָה מָחָר Circa hoc tempus crastino die. Accurate tempus praedicat, ne casu postea hoc factum diceretur. Cf. ad 8, 19. Quod grandinem gravissimam se immissurum esse Jova praenunciat, ostendit, nullam esse rerum naturae partem, cui non imperaret. Quum enim Aegyptii et Graeci crederent, alios coelestes, alios terrestres, alios inferos esse Deos, alios quidem terrae, alios mari praeesse: universitatis Deus Aegyptios non tantum per fluvium et terram castigavit, verum et e coelo grandinem et fulmina inimisit. לְמַן-הַיּוֹם הַזֶּה הִנּוּסְדָה A quo die fundata est terra, Aegypti, i. e. quo incepit eoli et habitari, unde et Vs. 24. dicitur, non eecidisse ejusmodi grandinem in Aegypto לְגוֹרֵי מֵאֵז הַיְתֵתָה לְגוֹרֵי ex quo tempore fuit in gentem, i. e. a gente habitata. — 19. וְעַתָּה נִשְׁלַח הַיּוֹם הַזֶּה אֶת-מִקְדָּךָ Nunc igitur mitte fac fugere pecus tuum, i. e. festinanter in locum tutum recipe. Cf. Vs. 20. וַיִּמְטֵר יְהוָה fecit fugere, fuga subduxit suos servos et pecus suum. De verbo הִנּוּסְדָה vid. ad Jes. 10, 31.

23 — 25. וַתִּהְלֶךְ-אֵשׁ אַרְצָה Et cucurrit ignis per terram. אֵשׁ hic est ignis fulminis. De fulminibus super terram volantibus וַיִּזְבֹּז וַיִּשְׁתַּחֲוֶה אֲרָמָלֹס pro וַיִּהְיֶה הַלֵּקָה ponitur, ut Ps. 73, 9. — וַיִּמְטֵר יְהוָה וַיִּגְרַר Depulitque Jova grandinem super terram Aegypti. Grando mense Januario et Febr., Martio quoque, haud raro in Aegypto eadit; vid. J. M. HARTMANN *Erdbeschr. v. Africa* p. 141. Neque tamen quotannis, nec ita stato tempore grandinat, ut Moses, nisi Numine edoctus, ipsum

diem, quo grando sit casura, praefinire potuerit. — 24. — וַיְהִי הַפָּרֶדֶד *Fuitque grando et ignis sese comprehendens in medio grandinis*, i. e. grando et ignis mista pariter ferebantur, uti sensum expressit Hieronymus. — 25. וְאֵת כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַפָּרֶדֶד *Et omnem herbam agri percussit grando*. Cf. ad Vs. 6. Jarchi ad Vs. 32. ait intelligi posse de herbis caulem habentibus, quae grandinis percussioni sunt obnoxiae.

27 — 29. הִטַּאתִי הַפַּעַם *Peccavi hac vice*, i. e. nunc demum me peccasse confiteor. — 28. וְרַב מִהֵיטָה קָלַת אֱלֹהִים וּבָרָד *Et multum*, i. e. satis est fuisse sive, sufficiat et ne sint amplius voces Dei, tonitrua, et grando. LXX. καὶ πανσάσθω τοῦ γερηνθῆναι κ. τ. λ., quod sequutus Hieron.: *ut desinant tonitrua Dei et grando*. וְלֹא תִסְפֹּן לְעֵמֶד *Nec addetis stare*, non amplius morabimini. — 29. אֶל-יְהוָה — בִּיצְאתִי *Cum egressus fuero urbem*, i. e. orabo expansis ad Jovam, i. e. orabo expansis ad Jovam manibus, qui gestus est precantium. Quod autem Moses non in urbe, sed extra eam ad Deum precatu est, Hebraei causam reddunt hanc, quod urbs plena esset idolis. Sed videtur Moses ideo potius exiisse, ut a turba semotus commodius orationi vacaret. לְמַעַן יָגִיד *Ut terram Jovae esse scias*, ne putes, Jovam Deum esse aliis orae praefectum, qui nihil in Aegyptum possit. Cf. ad Vs. 18.

30. 31. *Te vero et servos tuos*, quod attinet, *novi vos nondum timere a Jova Deo*. Onkelos quoque verba: טָרַם הַיְרֵאָתָן *adhuc vos non humiliatis coram Domino*. Quod sequitur Jarchi, qui asserit, טָרַם ubique *nondum* valere. — 31. הַשְּׂעִרָה אָבִיב *Hordeum spica*, spicas habuit, maturescebat. וְהַפְּשִׂתָה אָבֵל *Et linum jam folliculos germinabat*, uti vertit Hieronymus. LXX. τὸ δὲ λίνον σπερματίζον, *linum vero semen faciebat*. אָבֵל, quod Onkelos retinuit, apparet simile esse ei quod in hordeo אָבִיב, neque igitur *calamum*, ut nonnulli volunt, sed *globulum* seu *nodum* in summitate lini maturescentis denotare necesse est. Gesenius in *Lex. min.* c. גְּבִיעַ *calix*, sensu botanico, i. e. flos, et Syriaco קִיבְלָא *germen*, flos compositum putat. פְּשִׂתָה, *linum*, inter nobiliores Aegypti proventus numerabatur.

32. בַּסָּמָה *tritico spelta* Linn. (*Dinkel, Spelt*), vid. ad Jes. 28, 25. כִּי אֶפְיֻלוֹת הָיָה *Quia serotina erant*, ita recte Hieronymus, τοὺς LXX. sequutus, qui ὄψιμα γὰρ ἦν habent. Jarchi quoque exponit: *serotina*. Addit, ea adhuc tenera fuisse, atque inde factum, ut grandine non laederentur. Cf. ad Vs. 25. Quoniam autem אָפֵל *tenebrosum, obscurum*, significat, ideo Aben-Esra sensum ait huic esse: *quod fuerunt adhuc sub terra, ita ut non conspicerentur*. Sed discimus ex Plinio (*H. N.* 8, 3.) in Aegypto hordeum sexto a satu mense, frumenta septimo meti solita; fieri ergo non potuit, ut tanto temporis spatio hordeum anteverte-

ret triticum et zeam, quantum interfuisse necesse est, si, cum hordeo spica esset mutica, triticum et zea adhuc sub terra latitant. Haud incommodè tamen אֶפְיִלּוֹת reddi potest *obscura*; obscurum quippe dici solet, non quod omnino non conspicitur, sed quod parum et tenuiter. Vid. FULLERUS *Miscell. SS. L. 3. c. 11.*, ex cujus tamen sententia prior interpretatio (*serotina*) retinenda est. „Hordeo autem laeso, ait Fullerus, incolume mansit triticum, quum hordei prope jam maturi culmus, aliquando arefactus, ideoque induratus, non cederet ictibus grandinis, sed obniteretur, itaque continuo frangeretur. Triticum autem, tenerum adhuc, et in herba veluti abditum, lenta flexilique sua mollitie satis quidem tuto procellae impetum devitaret, et ingruentes ictus declinaret atque subterfugeret.“ Idem porro monet, mirum non esse, si apud Aegyptios messis hordacea, contra quam apud nos, prior fuerit triticea. Nam ex coeli lenissima ac suavissima temperie, qua nos multum superant Aegyptii, ingens operum rusticorum discrimen oriri, ut aliis in rebus, sic potissimum in serendi metendique temporibus.

14. Octava plaga, locustae. Cap. 10, 1 — 20.

Cap. 10, 1. 2. לְמַעַן שָׂרִי אֶת־הַיְאֹלֹה בְּקִרְבּוֹ Propter ponendum me, i. e. ut ederem haec mea signa in medio ejus, i. e. inter eos, nempe Pharaonem et servos ejus. LXX. ἵνα ἐξῆς ἐπέλθῃ τὰ σημεῖα ταῦτα ἐπ' αὐτοῦς, ut deinde superveniant signa haec super eos. Pro בְּקִרְבּוֹ Vs. 2. est בֵּין inter eos. — 2. לְמַעַן תְּסַפֵּר Ut narres. Aben-Èsra notat, Deum hic alloqui Mosèn, et eum esse loco omnium Israelitarum, אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֵתִי בְּמִצְרַיִם Quae operatus sum in Aegypto, i. e. prodigia quae feci. Sed LXX. ὅσα ἐμπέπαιχα τοῖς Αἰγυπτίοις. Jarchi etiam הִתְעַלְלֵתִי exponit *illusi*, quo significatione verbum istud usurpari notat Num. 22, 29. בִּי הִתְעַלְלֵתָ *illusisti mihi*, atque I Sam. 6, 6. Philisthaeorum sacerdotes suis haec dicunt: *Cur animum vestrum obfirmaretis, sicut suum animum obfirmarunt Pharao et Aegyptii? Nonne כְּאֲשֶׁר כָּהֵם הִתְעַלְלָה בָהֶם postquam illusit eis, sc. Deus, male eos habuit, dimisit eos, Israelitas, ut abirent.* Quo loco LXX., ut hic, habent: ὅτι ἐνέπαιξεν αὐτοῖς. Jarchi innuere videtur, formam Poel tantum operandi, agendi notionem obtinere, sed formam Hithpoel verbi עָלָה nonnisi *illudendi* significatione usurpari. Sed contrarium arguit Ps. 141, 4. לְהִתְעוֹלֵל אֲדֹרָה ad patrandum facinora. Quare nihil obstat, quo minus verum sit ut supra.

4. 5. הִנְנִי — בְּגִבְיָהָ Ecce ego adduco cras locustam in terminum tuum. „Locustas,“ inquit EICHHORN in *Commentat. sacripus* laud. p. 58., „quum Aegyptus non progeneret, ex aliis terris advectas fuisse necesse est, vel ex Arabia, vel ex Nubia, duplici locustarum patria. Locustis autem ab austro ad septentrionem coeco aliquo instinctu iter suum ita dirigentibus, ut nec ad orientem, nec ad occidentem deflectant, earum examina numquam

ex Arabia in Aegyptum feruntur (vid. *Hasselquisti Itiner.* p. 254. vers. teuton.), sed ex Nubia per Aethiopiam. Sub finem videlicet mensis Martii (eirea vernalis aequinoctium, d. 20. Mart.) venti partim occidentales partim meridionales tantam locustarum vim in Aethiopiam advehunt, ut ex iis tam recentibus quam sale, putredinem avertente, adpersis plures ejus terrae gentes per totum annum vivant (*Diod. Sic.* 3, 29. *Strabo* L. 66. p. 772. ed. Casanb.): vento eodem australi ulterius eas propellente iter suum usque ad Aegyptum continuare solent, quorsum sub mensis Martii finem deferuntur. Atque hoc ipsum tempus est, quo Pharaoni locustarum agmina Moses ominatur. Quum autem itinera sua instituunt ordine militari, ut aliae tanquam antepilani agmen ipsum haud procul abesse nuncient, deinde acies ipsae densae ac justis intervallis sequantur, aliae tandem agmen claudant (*Joel* 2, 20.); Moses conspectis antesignanis, primae aciei praemissis, recte augurabatur, agmen ipsum proxime sese per agros Aegypti esse effusurum in regiae pertinaciae poenam. Neque tamen Mosen solum inter Aegyptios locustarum antesignanos conspexisse credibile est; unde nec persuadere sibi facile potuit, fore, ut praenuntiatione adventus locustarum, quem omnes augurari potuerunt, regis animum moveret. Omnino vero Aegyptus a locustis rarius infestatur; vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 292. — 5. וְכִסְּהָ אֶת-עֵינֵי הָאָרֶץ *Operietque oculus terrae*, i. e. superficiem terrae. Sed superficiem terrae aliam פְּנֵי-הָאָרֶץ dicitur. Ideo alii vertunt *adspectum terrae*. Ita jam LXX. καλύψει τὴν ὄψιν τῆς γῆς. Sed Onkelos: *operuit oculus solis terrae*, i. e. splendorem et radios solis, qui terram illuminat. Locustarum agmina instar densae nubis solem obumbrare, notum. Neque tamen id Mosen hic dicere, sed superficiem terrae significare credo. וְאָכַל אֶת-כָּל-הָעֵץ וְגוֹ *Comedetque omnem arborem, quae germinat vobis ex agro*. Cf. ad 9, 6.

6. 7. כָּל-מִצְרַיִם וְגוֹלְתָא *Et replebuntur se. locustis domus tuae, et domus omnium servorum tuorum, et domus omnium Aegyptiorum*. Id non supra veritatem exaggerari, sed locustas domuum penetralia ipsasque vestes ibi asservatas invadere, testantur plures fide digni αὐτόπται, vid. *d. a. u. n. Morgenl.* IV. p. 291. et notam nostram ad BOCHARTI *Hieroz.* T. III. p. 283. ed. Lips. — וְאָבְוֹת אֲבֹתֶיךָ וְאֲבֹתֶיךָ *Quas*, i. e. quam multas easque exitiosas, *non viderunt patres tui et patres patrum tuorum*, quibus non solum avi, verum et proavi, abavi, atavi et reliqui ascendentes comprehenduntur. — 7. עַד-מָתֵי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ *Quousque erit hic, Moses, nobis in laqueum, s. offendiculum?* quamdiu nobis erit perniciosus? Nam מוֹקֵשׁ, a יָקַשׁ *laqueum tendit ad capiendas feras*, significat quidquid offensionis, quaecumque sit, occasio est, qua quis perditum it. LXX. ἕως τίνας ἔσται τοῦτο ἡμῖν σκώλον; Hieronymus: *usquequo patiemur hoc scandalum?* Minus recte; quasi וְאָה in textu esset pro זֶה, quod ad Mosen referendum. אַחַר כֵּן אֲבָדָה מִצְרַיִם *An nondum*

scies, *Aegyptum esse perditam?* sive, *pessum ire*, si, nempe, ita te gerere pergis, nec Hebraeos dimittis. Sed Aben-Esra, qui vult טָרַם significare *prius*, exponit: *an prius voles, ut declaretur tibi, Aegyptum esse perditam?* LXX. vocem טָרַם praetermiserunt: ἢ εἰδέναι βούλει ὅτι ἀπόλωλεν Αἴγυπτος;

8. 9. $\text{וַיִּשָׁב וַיָּרְעָה}$ — *Reductusque est Moses et Aarón ad Pharaonem.* Verbo passivo וַיִּשָׁב junctum est nomen אֶת (quod alias est Accusativi nota), ut Gen. 4, 18. 17, 5. Aben-Esra ad hunc locum ait, אֶת significare *עצם הדבר rei substantiam*, ut hic אֶת-מֹשֶׁה proprie sit *ipse Moses*. Plura de hoc loquendi more vid. in GĒSĒNI *Lehrgeb.* p. 683. $\text{לֵכוּ עִבְרֵי וְגו'$ *Ite, colite Jovam, Deum vestrum, qui et qui euntes?* Repetitio $\text{וְגו'$ non videtur carere emphasi, quasi diceret: accurate et distincte mihi indicate, quinam vestrum ituri sint. — 9. Respondet Moses, totum omnino populum esse abiturum; $\text{כִּי חַג-יְהוָה לָנוּ}$ *nam Jovae festum nobis est celebrandum.* Significatur festum, quale Hebraeis dicitur מִקְרָא קֹדֶשׁ *convocatio sancta*, Graecis vero πανηγυρις , hoc est, ut Grammatici interpretantur, $\text{ἑορτή συνάθροισις, ἀπὸ τοῦ ἄγους, εἰς ἣν πάντες ἀγείρονται}$, *festum ad quod omnes conveniunt.* Atque haec Mosis ratio eo majoris erat ponderis, aut certe plausibilior, apud Pharaonem, quod ejusmodi conventuum studiosissimi erant Aegyptii, eosque a se inventos esse iactabant. *Herodot. 2, 58.: Conventus, et pompas, et conciliabula primi fecerunt Aegyptii. — Nec semel dumtaxat in anno conventus agunt Aegyptii, sed frequentes. — Navigant autem viri cum mulieribus, magnaue est in singulis navibus utrorumque multitudo.*

10. 11. $\text{יְהִי בְּכֶן — טַפְסָכֶם}$ *Sit ita Jehova vobiscum, quemadmodum dimissurus sum vos et parvulos vestros.* In quibus verbis est μυκτηρισμὸς , s. subsannatio, hoc enim vult Pharaeo: si non magis Deus vos adjuvet, quam ego vos tali conditione dimissurus sum, egregie profecto vos juvabit! Pro eo habendum, ac si diceret: non dimittam vos una cum liberis, uti petitis. וְאֶת-טַפְסָכֶם LXX. reddidere: $\text{τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν}$, *supellectilem vestram.* $\text{וַיִּדְעוּ כִּי רָעָה נֶגְדַ פְּנֵיכֶם}$ *Videte quod malum sit coram facie vestra*, videte, quod malum vos intendatis et respiciatis; malo consilio licentiam festi celebrandi petitis. — 11. לֹא בְּכֶן *Non sic*, non patiar vos omnes una cum familiis vestris abire. $\text{לֵכוּ עִבְרֵי וְעַבְדוּ אֶת-יְהוָה}$ *Ite nunc viri et servite Jovae.* Collegit Pharaeo ex iis, quae Moses et Aaron 8, 23. dixerant, se velle Deo suo sacrificatum in desertum abire, opus fuisse tantum viris, quia mulieres et infantes non solebant in offerendis sacrificiis adhiberi. $\text{כִּי אֶתֶּה אֲתֶם מִבְּקָשֵׁיכֶם}$ *Nam id vos quaeritis*, hoc ipsi petiistis; si vobis, qui viri estis, abeundi veniam dabo, voto vestro satis factum erit. $\text{וַיִּגְרֹשׁ וְגו'$ *Expulitque eos a facie Pharaonis*, scil. expellens, sive is cui Pharaeo hoc mandaverat. Si Pharaeo, nomen erit loco Prenominiis.

12. 13. בְּאַרְבֶּה — נִטָּה *Extende manum tuam super terram Aegypti pro locusta, s. propter locustam, i. e. ut veniat plaga locustarum.* — 13. וְרֵיחַ הַקָּדִים נִשְׂא אֶת־הָאַרְבֶּה *Et ventus orientalis tulit, advexit locustas.* רֵיחַ הַקָּדִים a LXX. redditur ὁ ἀνεμος ὁ νότος *ventus australis.* Fortasse intelligendus est ventus inter Eurum et Notum medius: Sic Ps. 78, 26. ventus ille, qui advexit coturnices in castra Israelitarum, vocatur simul קָדִים *orientalis* et הַיָּמִן *australis.* BOCHARTUS quoque in *Hieroz. T. II. p. 663. sqq.* argumentis pluribus probavit, קָדִים etiam pro *australi* sumi, et T. III. p. 287. notat ad h. l.: „Neque fortasse erit extra rem, cum LXX. *notum* hic interpretari, quum ventus *orientalis* nunnisi ex *Arabia* locustas potuerit in Aegyptum advchere, sed *australis* ex *Aethiopia*, quae hac peste multo est foecundior.“ Cf. ad Vs. 4. Sane ex *austro* locustas in Aegyptum advectas esse, innuit et illud, quod initio Vs. 14. illae *ascendisse* (וַיַּעַל) dicuntur in Aegyptum. Cf. ad Gen. 38, 1.

14. 15. לֹא־תִהְיֶה בֶן וְגוֹ' *Non fuit sic locusta similis ei; et post eam non erit ita.* Idem fere Joel 2, 2., dicitur, locustis, quibus istic fit mentio, similes numquam existitisse. Verum et hoc et Joelis loco hyperbolica et proverbialis est loquutio, qua significatur, nullam fuisse memoriam tam noxiarum locustarum. Eodem modo intelligendum, quod 2Reg. 18, 5. et 23, 25. de utroque rege, Hiskia et Josia, dicitur, neque hunc neque illum parem sibi habuisse inter Judae reges. — 15. וַיִּבֶס אֶת־עֵינַי כָּל־הָאָרֶץ *cf. ad Vs. 5. — Et obscurata est terra.* FORSKAL in *Descript. Animal. p. 81.* de locustis, quas ipse Cahirae mense Decembri anni 1761. observavit: *Tota examina quovis passu provocavi; tanta earum copia his in locis jam erat. Dum agmine facto alte volabant, aër e longinquo fumi speciem monstrabat.* וְלֹא־נִוְתַר וְגוֹ' *Nec relictum est ullum viride in arboribus et in herba agri in universa terra Aegypti.* Nec hoc supra veritatem est auctum, vid. *d. a. u. n. Morgenl. I. p. 291.* et conf. ad Joel. 1, 7.

17. 19. וְעַתָּה — הַפַּעַם *Et nunc tolle, quaeso, peccatum meum tantum hac vice, delicto meo hac tantum vice ignoscas. Peccatum auferri dicitur, ubi ejus poena tollitur.* וַיֹּסֶר מֵעַלַי וְגוֹ' *Ut removeat a me tantum hanc mortem, pestem, perniciem.* Sic à Plinio *H. N. 11, 29.* locustae vocantur *pestis*, ob cladem, quam terris, quas invadunt, inferunt. Alii putant Pharaonem respicere et famem; ex depastis agris orituram; per quam multi homines interituri sint; et morbos pestilentiosos, qui gignuntur, cum locustarum cadavera foetore et noxiis exhalationibus aërem inficiunt. Cf. ad Joel. 2, 20. — 19. וַיִּהְיֶה רֵיחַ־יָם *Vertitque Jova ventum maris, i. e. occidentalem, breviter dictum pro eo, quod plene esset: ventum orientalem, qui locustas advexit; vertit in occidentalem, qui eas abduxit.* Sed uti nomine קָדִים potius *notum*,

sive *euro-notum*, notari vidimus (Vs. 13.), ita et hic רִיחַ-יָם non praecise *occidentalis* ventus videtur intelligendus. „יָם quidem,” inquit Clericus, „ubi de Palaestina sermo est, *occidentem* fere significat, sed quum hic Moses de Aegypto agat, propria vocis significatio praestare videtur. Hinc LXX. μετέβαλε Κύριος ἄνεμον ἀπὸ θαλάσσης. Hieronymus tamen: *quia flare fecit ventum ab occidente*. Necessè non est, fuisse hunc plane septentrionalem ventum, quod *a mari* flaret; nam omnes venti, qui inter Septentrionem et Favonium flant, a mari in Aegyptum spirant. Itaque Thrascias aut Caurus, qui inter duos istos cardines sunt, potuere locustas in mare rubrum avehere.“ Et רִיחַת־הַיָּם כִּי־רָחַף *Et conjecit eam*, locustam, *in mare algæ*. Designatur sinus Arabicus, quia refertum est in fundo alga, כִּדְרָה (vid. ad 2, 3.), *Sari* Aegyptiis dicta, unde ii sinum illum *mare Sari* vocarunt. Plura de variis maris istius appellationibus vid. in *d. a. u. n. Morgenl.* II. p. I. sqq. רִיחַת־הַיָּם, proprie: *infixit*, hic valet *intrusit*, *impulit*. Ceterum saepe interire locustas vento in mare actas constat. Conf. libr. laud. P. I. p. 293.

15. *Nona plaga, tenebrae triduae, Cap. 10, 21 — 29.*

21. In verbis רִיחַת־הַיָּם, explicandis variant interpretes. Veterum alii reddiderunt: *postquam recesserunt tenebrae noctis*, i. e. etiam postquam recessit noctis caligo et sol alias incipit lucescere, tamen ista densissima caligo non desinet. Videlicet נִדָּחָה est *recedere*, ut 13, 22. Verum id si Moses dicere voluisset, non credibile est eum תִּלְיָהּ post רִיחַת־הַיָּם omisisse. Alii רִיחַת־הַיָּם putant pro רִיחַת־הַיָּם scriptum (ut Jes. 13, 20. יָרַח לַיָּלַיִם pro יָרַח לַיָּלַיִם), et denominativum nominis רִיחַת־הַיָּם *nox hesternæ*, quasi significet: *et perdurare faciet tenebras hesternæ*, noctis praeteritæ, vel: *obscurantur tenebrae*, quasi: *noctescant*, i. e. sint densissimæ. Praeferenda tamen est ea dictionis רִיחַת־הַיָּם expositio, ex qua illa idem valeat quod רִיחַת־הַיָּם *palpabit*, uti Deut. 28, 29. Nam uti verba plura alia mediae radicalis geminatae et mediae quiescentis communes significatus habent, ita et רִיחַת־הַיָּם significationem mutuatur a רִיחַת־הַיָּם Gen. 27, 21. Ps. 115, 7. Quare LXX. verba רִיחַת־הַיָּם vertunt: ψηλασθητὸν σκότος, et Hieronymus: *tam densæ ut palpari queant*. Sensus igitur esse videtur, aërem adeo densa caligine, crassisque vaporibus refertum fore, ut palpari possit. Obvertunt quidem alii non posse homines in ejusmodi crasso aëre vivere. Verum ejusmodi proverbiales et hyperbolicae loquutiones non sunt ad vivum reseccandæ.

22. רִיחַת־הַיָּם - רִיחַת־הַיָּם *Fuitque caligo obscuritatis*, i. e. obortæ sunt tenebrae densissimæ (nam duo substantiva ejusdem aut similis significationis, haud raro ἀξήσεως ἄρεα conjungi, notum) *in universa terra Aegypti tribus diebus*. Locustas, inquit EICHHORN in *Commentat. de anno Aegypti mirab.* p. 59. „subsequuta est caligo tridua, iude ab exeunte Martio in Aegypto fre-

quens. Causa ejus est ventus calidus deserti, qui Arabibus *Samum* dicitur, Turcis *Samiel*, Arabibus Aegyptiis *Chamsin* (ventus *quinquagenorum dierum*), a quinquaginta diebus intra Paschatis et Pentecostes festum, per quos in Aegypto regnare solet. Calor aëris illo flante non absimilis est calori, qui eo temporis momento sentitur, quo panis coctus ex furno extrahitur. Quo tempore ventus deserti calidus flare incipit, aër est inconstans, coelum, alioquin in hoc terrarum tractu purum et serenum, fit turbidum; sol, splendore suo orbatus, orbem refert violaceum. Aër non quidem nebulosus dici potest, est autem cinereus sive glauens, repletus subtilissimis pulvisculis, numquam humum petentibus, sed omnia, adeo res bene compactas et circumclusas, ut domos, conclavia, cistas et serinia penetrantibus, suoque ardore faciem et oculos ita adurentibus, ut oculis cernere nequeas. Vento hoc in turbincm mutato, quo per aërem arena, palea, stramen, alia ferri solent, sol adeo obscuratur, nec quarta milliarii pars prospectui patet. Aestus et siccitatis molestia domi se homines continere coguntur, donec venti hujus calidi summa vehementia desaevierit; desaevire autem solet ut plurimum intra triduum (vid. *Volnei Itiner. T. I. p. 55.*). Quamquam enim inde a verne aequinoctio usque ad tropicum aestivum venti illi calidi regnare dicuntur, non tamen per totum illud tempus continuo tanta vehementia diu noctuque perflant, quod omni Aegypto esset inevitabili exitio, sed interstitiis aëris et caloris temperatoris interpositis. Quis igitur Mosen mirètur animorum anxietatem, durante hac tempestate regnantem, in suos et Israelitarum usus convertisse? At vero tenebrae illae densissimae, quibus alter alterum non videre poterat (Vs. 23.), minus recte comparantur cum aëre vento calido obscurato quidem et spissiore, neque tamen omni luce carente; deinde in aëre illo vaporibus obscurato, quotannis stato suo tempore redeunte, nihil esset, quod Aegyptiorum animos magnopere afficere potuisset. Erant potius tenebrae illae similes iis, de quibus Cic. de N. D. 2, 96.: *Nec autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam eruptione Aetnaeorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret; cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur.* Nec desunt apud Arabicos rerum Aegyptiarum scriptores similia tenebrarum exempla. Sic Dschemaleddin in Chronico, quod inseripsit *Maured allatafet*, i. e. aquatio elegantiae, ediditque J. D. Carlyle Cantabrig. 1792., p. 13. refert, regnante in Aegypto Mostali-Billah (sub finem Sec. XI. aerae nostrae) *tempestatem magnam et vehementem, comitante nigredine, coortam esse, qua aedificia diruta, arboresque eversae fuere; tenebras autem tam spissas Aegyptum simul obumbrasse, ut cuncti resurrectionem, i. e. diem ultimum, jam impendere crediderint.* Et p. 16. scribit, regnante Hhakemo Biamrillah, anno 504. (1110 aerae Christ.) *eas tenebras in Aegypto ortas fuisse, ut totus aër caligine fuerit*

involutus, ventum vero simul concitatum esse adeo vehementem, ut diem ultimum nemo non metueret. Notatu haud indignum, et LXX. cum istis a Mose descriptis tenebris *tempestatem* conjunctam credidisse; vocc. enim אֶפְלָה הַשָּׁחַח verterunt σκότος γνόφος, *tenebrae caligo*, et addiderunt insuper θύελλα *turbo*.

23 — 25. וְלֹא-קָמוּ אִישׁ מִמְּחֻתָּיו *Nec surrexerunt vir*, i. e. quisque *e loco suo*, i. e. e domo sua ad opus faciendum. Cf. 16, 29. LXX. ἐκ τῆς κοίτης αὐτοῦ, *e cubili suo*. — 24. רַק צֹאֲנֵיכֶם יָצְגוּ וּבְקָרְכֶם יִשָּׁגוּ *Duntaxat pecudes vestrae et armenta vestrae remaneant*; quasi in pignus, quod sint reversuri. Dubitabat enim de illorum fide Pharaon, ideo volebat eos dimittere, e quibus tantae ipsi commoditates. — 25. גַּם-אֶתְּהָ הֵמָּן בְּיָדֵינוּ זְבָחִים וְעֹלֹת *Etiam tu dabis in manum nostram, nobis, sacrificia et holocausta*. Non satis est, ut Israelitas ipsos una cum parvulis abire permittas; verum etiam oportet, ut pecora ipsorum ad sacrificia et holocausta offerenda eos secum auferre sinas. וְעָשִׂינוּ לַיהוָה *Et faciamus, s. ut faciamus, vel: quae faciamus Jovae, Deo nostro. Facere dixit pro facere rem divinam, sacrificium offerre.* Idem loquendi modus Ps. 66, 15.

26. 29. לֹא תִשָּׂאֵר פְּרָסָה *Non relinquetur ungula*, nempe ex ulla specie pecoris nostri; nihil quiequam remanebit. Nec dissimilis est Arabum formula: *pecunia praesens usque ad ungulam*, et Latinorum: *ne latum quidem unguem discedere*, aut: *ne transversum quidem unguem*. כִּי-אֶלֹהֵינוּ *Nam ex eo accipiemus, ut colamus Jovam, Deum nostrum.* לֹא-עָבַד *hic est i. q. sacrificare.* אֶת-יהוָה — וְאֵנָּחֵנוּ *Nos autem nescimus, quo servituri simus Jovae, quo genere pecoris sacrificaturi, et quot hostias immolaturi simus.* — 29. בֵּן דְּבָרָה *pulchre, bene loquutus es, ut nostrum wohl!* לֹא-אֶסֶף עוֹד לִרְאוֹת פָּנֶיךָ *Non addam amplius videre, non iterum videbo faciem tuam.* Quae hac vice Pharaoni adhuc dicta sunt, leguntur c. 11, 4. sqq. Vid. statim not. ad 11, 1. et 4.

16. *Israelitae vasa aurea et argentea ab Aegyptiis petere jubentur. Primogenitorum internecio praedicitur. Cap. 11, 1—9.*

Cap. 11, 1. 2. Verba וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה *Aben-Esra* monet esse in Plusquamperf. vertenda: *dixerat jam prius*, et statim sequi debuisset, quae Vs. 4. leguntur, sed tres hosce Versus esse interpositos. Putat autem haec a Jova Mosi dicta esse, quum adhuc esset in terra Midian, coll. 4, 23. Quod tamen nimis longe petitum videtur. Recte vero observat, haec debere legi per parentheses usque ad Vs. 4. Quae autem tribus hisce Versibus leguntur, postquam a Pharaone discessisset Moses, ipsi dicta a Jova fuisse putanda sunt. כִּשְׂפָתָיו כָּלָה גָּרַשׁ וְגֵרַשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה *Cum dimiserit omnino expellendo expellet vos hinc*, i. e. non partem aliquam duntaxat dimittet, retinendo parvulos et pecora, ut antea cupiebat, sed vos omnes et vestra omnia dimittet (12, 31. 32.); quin adeo

vi quodammodo vos expellet, non dabit, ut moram necetatis amplius (12, 33.). — 2. Particulam נָא hic verte *nunc*; non semper enim נָא est obsecrantis. LXX. *λάλησον οὖν κρυφῶ εἰς τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ*. At illud κρυφῶ secreto nihil in Hebraeo habet, cui respondeat. Ceterum vid. ad 3, 21.

3. וַיִּתֵּן יְהוָה אֶת-הַיָּם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם *Deditque Jova gratiam populi in oculis Aegyptiorum*, conciliavit populo Hebraeo gratiam apud Aegyptios. וַיִּתֵּן Vulgatus in Fut. vertit: *et dabit Deus populo gratiam*, quasi hic res futura praenunciatur, infra autem 12, 36. rem factam esse narretur. Tum vero pro וַיִּתֵּן legendum foret וַיִּתֵּן, quum tamen jam LXX, qui ἔδωκε verterunt, וַיִּתֵּן extulerint. Nec mirum esse potest, Moſen id quod hic factum narrat infra 12, 36. repetere in ipsius exitus narratione. Jusso divino de poscendis vasis, hic commemorato, subjungere placuit, Hebraeos haud difficili negotio quod jussi postulassent, ab Aegyptiis consequutos fuisse. Rationem statim addit: בָּם הָאִישׁ וְגַם מֹשֶׁה *etiam vir ille Moses magnus erat valde in terra Aegypti in oculis servorum Pharaonis et in oculis populi*, i. e. et Moses ipse inter regis ministros et apud totum Aegyptium populum summa in existimatione erat. Additur hoc, vere monente Aben-Esra, ut innuatur, multos Aegyptiorum res suas pretiosas Israelitis dedisse ob summam, qua apud illos Moses valuit, existimationem et auctoritatem, propterea quod eum multo doctiorem et Numini acceptiorem habereht omnibus magis Aegyptiis. Simul vero hisce verbis via sternitur ad sermonem Moſis, qui sequitur, et Versum potissimum 8. rectius intelligendum.

4. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה *Et dixit Moses*. E Vs. 8. liquet, fieri sermonem ad Pharaonem. Quae Vs. 4 — 8. leguntur, pertinent ad ultimum colloquium cum Pharaone habitum; neque enim postquam Moses dixit, quae 10, 29. referuntur, iterum Pharaonem adiit. Voluit autem quaedam additamenta hujus historiae inspergere, quae simul viam sternerent, ad historiam exitus et plagae novissimae Aegyptiis immissae. Potest tamen oratio sine hiatu facile connecti et intelligi, si, quae Vs. 1. 2. 3. per parentheses dicta sunt, uncinis includantur, et Vs. 4. verbum וַיֹּאמֶר transferatur *dixerat autem Moses Pharaoni*. בְּתוֹצֵת הַלַּיְלָה וְגַם *Circa medium noctis ego egredior, egressurus sum per medium Aegypti*. תְּצוּחַה Jarchi ait non esse nomen substant., id enim esse תְּצִי, sed Infinit. verbi תְּצִי, cui praepositum כִּי *circa* valens. Moſen autem minus praecise *circa* mediam noctem dixisse putat, ne erroris aut mendacii accusaretur. Sed infra 12, 29. Jova בְּתוֹצֵת הַלַּיְלָה egressus Aegyptiorum primogenitos percussisse dicitur. Praeterea definite quibque dicitur Ruth. 3, 8. בְּתוֹצֵת הַלַּיְלָה, et Ps. 119, 62. תְּצוּחַה-לַיְלָה, quibus locis omnibus hoc indicatur: postquam prior noctis pars praeteriisset. Ceterum *egredi per Aegyptum* h. l. idem est ac *transire*, ut 12, 12. Significatur vero hac loquutione ultio divina. Cf. ad Amos 5, 17.

5. 6. מִבְּכֹר פְּרִעָה הַיֹּשֵׁב עַל־כִּסְאוֹ *A primogenito Pharaonis, qui sedet super thronum suum.* Illud הַיֹּשֵׁב עַל־כִּסְאוֹ ad Pharaonem ipsum referendum est, nec ad ejus primogenitum. Ita et in verbis, quae sequuntur, הַרְחִים — עַד בְּכֹר usque ad primogenitum ancillae quae (non qui) est post molam, אֲשֶׁר pertinet ad ancillam; multos enim primogenitorum aetate minores fuisse oportet, quam ut istiusmodi operi essent idonei. Verum ad hunc locum illustrandum cf. illud de Simsone dictum Jud. 16, 21. et fuit molens in domo vincitorum, i. e. in carcere. Notum est, veteribus fuisse molas trusatiles, ad quas servi vilissimi damnabantur, quasi ad durissimum servitutis genus. Cf. et not. Jes. 47, 2. Hoc loco scribitur אֲשֶׁר אַחַר רְחִים quae post molam, quia, qui molam trudebant, post vectem, quo illa circumagebatur, erant, eumque ante se agebant. Et omnem primogenitum bestiae. Id ad cumulum miseriae Aegyptiorum accessurum praenunciatur, ut hominum pariter ac bestiarum primogeniti morte sint absumendi. — 6. אֲשֶׁר כְּמֵהוּ וְגוֹ. Qualis clamor non fuit, nec addet esse, i. e. nec postea futurus est. Suffixum maseúl. in utroque כְּמֵהוּ refertur ad nomen femin. אֲעֵקָה, eodem soloecismo, quo Gen. 32, 9. dicitur: אֶל־הַמַּחֲזֵה הָאֵחָה וְהַפְּהוּ. Cf. et ad 1, 21.

7 — 9. וְלֹכֵל — לְשֵׁנוֹ. Sed ad omnes filios Israelis non exeret canis linguam suam. Proverbiale pro: non laedet neque terribit eos quicquam. חֲרָץ hic exserendi s. agitandi significatione capiendum, ut Jos. 10, 21. LXX. οὐ γούξει κύνων τῆ γλώσση αὐτοῦ. Vulgatus: non mutiet canis. Verba לְמֵאִישׁ וְעַד־בְּהֵמָה pendent a יַחֲרֹץ כְּלָב, ut sit: non movebit canis linguam suam ad quemquam inde ab homine ad jumentum, i. e. nec hominem ullum nec pecudem suo latratu terribit. Ut sciatis, quod discrimen faciet Jova inter Aegyptios et inter Israelitas. LXX. Ὅσα παραδοξάσει Κύριος ἀνὰ μέσον τῶν Αἰγυπτίων καὶ τοῦ Ἰσραήλ. Ceperunt יַפְלֵא pro יַפְלֵא, nam הַפְּלֵא et הַפְּלֵא est mirabile fecit. — 8. וְיֵרְדוּ. Et descendunt e palatio tuo. Utitur descendendi verbo, non quod regium palatium in editiore loco situm esset, sed ex eo linguae Hebraeae usu, quo a dignioribus locis ad vulgaria et minus honora descendendi dicitur, unde reges et qui in eorum aulis sunt ministri e palatiis, vel ex alio quoque commorationis loco ad privatos euntes descendere dicuntur, vid. Prov. 25, 7. Luc. 14, 9. Futurum igitur ait Moses, ut ad se supplices veniant omnes reges ministri, כָּל־עַבְדֶּיךָ. Quod igitur 12, 31. narratur, non est ita intelligendum, ac si ipse Pharaos Mosen adiiisset, sed quod servos suos ad eum miserit, id quod h. l. Moses futurum praenunciat. אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ. Qui est ad pedes tuos, i. e. qui te sequitur. Haud male LXX. καὶ πᾶς ὁ λαὸς σου, οὗ σὺ ἀφῆγγῃ. Hieronymus: et omnis populus, qui subjectus est tibi. וַיֵּצֵא מֵעַם־פְּרִעָה בְּתֵרֵי־אָף. Et exivit a Pharaone in aestu irae, vehementer iratus, offensus videlicet verbis illis 10, 29. —

9. לְמַעַן רְבוּת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. *Ut multiplicentur ostenta mea in terra Aegypti.* Haec noli de futuro tempore intelligere; sed וַיֹּאמֶר verte in Plusquamperf. *jam autem dixerat.* Nam cum haec Deus loqueretur, unum tantum restabat portentum, quo Pharaon permovendus esset, ut Israelitas dimitteret, primogenitorum interfectio. Reete Meñdelii fil. reddidit: *Der Ewige hatte dieses dem Moses schon vorher gesagt, Pharao wird euch kein Gehör geben, damit meine Wunder im Lande Mizraim desto mehr werden.*

17. *Initii anni sacri Paschaliunq̄ue rituum institutio, 12, 1 — 28.*

Cap. 12, 1. 2. וַיֹּאמֶר — מִצְרַיִם *Dixitque Jova ad Mosen et Aaronem in terra Aegypti.* Quae postrema verba nequaquam sunt otiosa; nam primam legem divinam Israelitis, dum adhuc in Aegypto haerent, datam fuisse dicit, quum reliquarum legum aliae in monte Sinai, aliae in tabernaculo sacro, aliae denique in campestribus Moabiticis datae essent. — 2. הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם וְגו' *Mensis hic sit vobis caput s. initium mensium, primus sit vobis mensium anni.* Antea Hebraeos annum ab autumno inchoasse liquet ex eo, quod 23, 16. tempus, quo fruges in horrea colliguntur, in פְּצִאתָה הַשְּׁנֵיהּ *in exitu anni* ponitur. Is mensis postea vocatus est *Thisri*, ut prior *Nisan*. Nam *Nisan*, *Ijar*, *Sivan*, et ejusmodi nomina mensium, non sunt Hebraica sed Chaldaica, nec reperiuntur nisi in iis V. T. libris, qui post exilium Babylonieum conscripti fuerunt. Vetus nomen mensis ejus, quem Moses primum anni esse voluit, et qui postea *Nisan* est vocatus, erat אֲבִיב, coll. 13, 4. Is mensis Mosis tempore incepiebat a primo Aprilis novilunio, nostroque Aprili, quantum in mense lunari fieri potest, est comparandus, ita ut pars ejus nonnunquam in mensem Majum incidat. Verum quamvis hic a Mose novum anni initium sit constitutum, id tamen ad sacra tantum et festa pertinuit; nam in rebus civilibus numerandi initium, ab autumno, uti antea, semper factum est. Vid. Lev. 25, 9. Quod diserte dicit Josephus *Ant. 1, 3, 3. Moses Nisan, qui est Xanthicus (Macedonum), mensem primum in festis constituit, quum eo Hebraeos ex Aegypto eduxisset. Hic et initium fecit ad omnes honores Numini exhibendos. Sed ad venditiones ac emtiones quod attinet, et aliam administrationem, priorem ordinem servavit.*

3. 4. בְּעֶשֶׂר — לְבֵית־אֲבֹתָהּ *Decimo die hujus mensis accipiant sibi quisque agnum aut hoedum pro domo patrum.* Ad בְּעֶשֶׂר est יוֹם subaudiendum, ut Gen. 8, 5. 13. et saepe alias. וְיָקָח וְיִקְרָח וְיִקְרָח וְיִקְרָח *παράλαβει*, ut Jes. 6, 1. *In anno mortis regis Usiae* וַיִּבְרָא אֲתָהּ אֲתָהּ אֲתָהּ *conspexi Dominum* (quod nos vernacule *da sah ich* exprimere possumus). De voc. שָׁהּ vid. ad Gen. 30, 32. Qualitas et actas peecudis mactandae Vs. 5. accuratius definitur. Pecus decimo quarto demum mensis die mactanda (Vs. 6.) quatuor ante diebus hic investigari et parari jubetur. Quod praeceptum istud

solum tempus, non autem futuras generationes spectavit. Nam quum Israelitis profecturis quarto post die essent omnia convasanda, et sat multa curanda praeterea; facile potuisset fieri, ut prae temporis angustiis negligenter nonnullae familiae pecudes parare sat cito, neque postea invenire possent. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* 1. p. 267. Porro jubetur quisque agnum aut hoedum sibi sumere לְבֵית־אָבוֹתָּהוּ *pro domo patrum*. Cum voci בֵּית adjungitur אָבוֹתָּהוּ *patrum*, significatur *familia*. Sicuti enim lat. *familia* modo est aretioris, modo latioris significationis, quum nunc totam gentem denotet, ut *familiam Corneliorum*, nunc eos tantum, qui sub uno *patre familias* vivunt; ita et apud Hebraeos בֵּית interdum integrum populum significat, ut בֵּית יִשְׂרָאֵל, interdum tribum, ut בֵּית לֵוִי, interdum paucos homines, ut Gen. 7, 1. Addit: שֵׁה לְבַיִתָּהּ *agnum s. hoedum pro domo*, i. e. per singulas domos. Hoc vult: si familia, sive בֵּית־אָבוֹתָּהוּ, paucioribus hominibus constat, sumant unum agnum hoedumve, si vero numerosior est, sumant per singulas domos. Nam in una familia possunt plures esse domus, quae unum eundemque patrem habent. — 4. וְאִם־יִמְעַט מִשֵּׁה הַבַּיִת מֵהַיּוֹת מִשֵּׁה אֲגֹנֹה. Bene LXX. Ἐὰν δὲ ὀλιγοστέι ὦσιν οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὥστε μὴ ἱκανοὺς εἶναι εἰς πρόβατον, et Hieronymus: *si autem minor est numerus, ut sufficere possit ad vescendum agnum*. Observant autem Hebraei, decem homines ad unum agnum vescendum sufficisse. בֵּיתוֹ — וְלָקַח *Tum capiat ipse, pater familias, et vicinum suum proximum domui suae*. וְ ante שְׂכֵנוֹ hic valet *etiam*, uti alias saepissime. בְּמִכְסַּת נַפְשָׁהוּ *Pro numero animarum*. מִכְסַּת h. l. tantum et Lev. 27, 23. obvium, Onkelos et Jonathan vertunt: *numerus*. Jarchi exponit: *ratio, supputatio*, et Aben-Esra תִּלְקָהוּ, ut sit *pro parte sive portione animarum*. Idem radicem ponit פָּסַס, unde et מִכְסַּס (formae מְמַר a מָרַר), pereunte Dagesch geminationis signo. Ceterum nota, et verbum פָּסַס et nomina inde derivata soli Pentateucho esse propria. אִישׁ לְפִי אֹכְלוֹ תִּכְסֹּף עָלָיו *Virum ad os s. pro ratione comedere ejus*, i. e. quemque habita ratione cibi, quem edere possit, *numerabitis pro agno*.

5. Sumere jubentur שֵׁה תְּמִים *agnum s. hoedum integrum s. perfectum*, i. e. omnis vitii et labis expertem, cf. Lev. 22, 19. 20. Idem agnus debuit esse זָכָר *masculus*, quia mas praestat femina, et praestantiora Deo sunt immolanda. Inde *mas* opponitur *vitioso* Mal. 1, 14. — בֶּן־שָׁנָה *filius anni*, amicus, i. e. qui annum nondum superaverit, q. d. qui natus est hoc anno. מִן־הַבְּשִׂיִם וּמִן־הַתְּעוֹרִים תִּקְחוּהוּ *Ex ovibus vel ex capris tolletis*, i. e. vel hinc, vel inde, nam et hoedus vocatur שֵׁה. וְ ante מִן־הַתְּעוֹרִים non est copulativum sed disjunctivum, ut Ex. 21, 15. et alias saepissime. Hoc enim voluit: si forte agnum idoneum non haberent, hoedum aequae istius usui inservire posse. Pii tamen Israelitae agnum frequentius et libentius obtulisse videntur, tanquam victimam Deo gratiorem, quia major est in ovibus mansuetudo, docilitas, inno-

centia. Unde factum est, ut olim ovis etiam apud ethnicos pro maxima hostia haberetur.

6. Agnus vel hoedus e grege selectus *וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת* sit vobis in custodiam, quisque vestrum sua in domo servet. *וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ רֹגְוֹ* Et mactabunt eum omnis coetus congregationis Israelis inter duas vespervas. Per eas Jarchi, et Kimehi totum intelligunt pomeridianum tempus, cum prima parte noctis, quasi sol occasu suo duas vespervas dividat. Sed ex Aben-Esrae sententia duae vespervae incipiunt ab occasu solis et in crepusculo desinunt. Ita enim suam de voce *עֶרְבָיִם* sententiam profert, ac quare dualis sit numeri explicat: *Et ecce sunt nobis duae vespervae, una est vespera solis, nempe tempus quo sol occidit sub terra; secunda autem vespera est occasus luminis solis, quod apparet in nubibus. Et inter hasce vespervas est circiter hora, et tertia pars horae.* Eadem et Karacorum est sententia (vid. TRIGLANDI *Diatrib. de secta Karaeor.* p. 182. ed. Wolf.), et Samaritanorum (cf. RELANDI *Diss. de Samaritanis*, in *Dissertatt. Miscellann.* P. III. §. 22.), quam et FRISCH *vollständ. bibl. Abhandl. von Osterlamme* etc. (Lips. 1758. 8.) p. 67. et J. D. MICHAELIS in *Supplem.* p. 1964. suam fecerunt. Alii vero *בֵּינָן הַתְּרַבִּים* totum fere pomeridianum tempus esse volunt, et *primam vespervam* contendunt esse eam, cum sol post meridiem declinare incipit, aestusque vehementior remittere, tertia aut quarta post meridiem hora, *secundam*, cum vere occidit. Sic quidem Pharisaei acceperunt, accipiuntque Rabbanitae, hancque explicationem Josephi tempore, ut tunc plerumque placita Pharisaeorum, Judaei publice sequuti sunt. Sic enim ille *de bello Jud.* VI, 9, 3. Ἐνστάσης ἑσπέρης (Πάσχα καλεῖται), καθ' ἣν θύουσι μὲν ἀπὸ ἐννάτης ὥρας μέχρι ἐνδεκάτης. Ergo horam inter IX. et XI., id est, nostram inter pomeridianam III. et V., pascha mactabatur. Hanc sententiam commendat BOCHARTUS *Hieroz.* T. I. p. 664. „*Duas vespervas*, inquit, et Graeci sic definiunt. Hesychio enim *δείλη πρωτὴ ἢ μετ' ἄριστον ὥρα*, *vespera matura tempus est a prandio proximum*, et *δείλη ὀψία ἢ περὶ δύσειν ἡλίου*, *vespera sera, quae circa solis occasum.* Hinc Eustathius in libr. 17. *Odyss.*: *Juxta veteres duplex est vespera: sera enim vespera est, ut ajunt, vespervae pars extrema; altera vero matura vespera, cujus initium statim a meridie.* Ita igitur Hebraeis duplex fuit vespera, utraque ante solis occasum; una meridiei, altera occasui propior. Et intra illud spatium, quod ambae complectuntur, praeter paschalem agnum etiam mactabatur jūge sacrificium, accendebantur lampades, et fiebat suffimentum, Ex. 29, 39. 30, 8.“ Menti Moses tamen magis convenire Aben-Esrae sententiam, quaecum congruit Samaritanis et Karacis receptus in mactando paschate usus, arguit locus Deut. 16, 6., ubi Moses agnum paschalem mactare jubet: *vesperi circa occasum solis, qua*

tempestate ex Aegypto egressus es. Noctu vero egressos esse Hebraeos, diserte dicitur infra Vs. 31. 42.

7. וְלִקְחוּ — תְּמִשְׁקוּהָ *Sumantque e sanguine se. agni, ponantque super utrumque postem et super limen superum.* Aben-Esra rationem istius ritus hanc assignat, ut sanguis ille expiatio esset pro unoquoque, qui in domo de agno comedisset, atque signum esset exterminatori ut talem domum praeteriret, coll. Vs. 13. — שְׁתֵּי-מִזְוֹת *gemini postes, ad sinistram et ad dextram.* Dieti videntur אֲזִיז, cui cognatum Arab. *أزيز, movit, quia mobiles valvae inde pendebant.* Contraria de causa Graecis illi *σταθμοὶ* dieuntur, quod valvae eorum ope fiant *σταθμοί, firmae.* מִשְׁקוּהָ hoc tantum Capite obvium, fere *superius limen* exponunt, quod Jarehi nomen inde naectum ait, quod *ostium cum occluditur percutiat illud*, nam שִׁקָה Chaldaeis est *percutere.* Alii sic dictum putant a שִׁקָה, quod Hebraeis est *prospicere*, quod prospicere pateat. At quum id verbum *ex alto prospicere* denotet, vid. Ps. 14, 2. 85, 12., haud improbabilis est Aben-Esrae sententia, מִשְׁקוּהָ proprie esse fenestram super ostium, quemadmodum in Arabum domibus usitatum esse testatur. Bochartus quoque l. l. p. 679. מִשְׁקוּהָ a *prospectu* diei existimat, propter eancellos aut elathros, summis foribus apponi solitos, ut per eos prospicerentur qui fores pulsaverunt, antequam recluderetur ostium.

8. וְאָכְלוּ — צֵלִי-אֵז *Comedantque carnem in hac nocte, quae sequitur diem 14. mēsis Nisan (coll. Num. 33, 3.), assam igni.* Cur Israelitae agnum paschalem assum comedere iubentur, varii varias, ex parte futes, rationes afferunt, quas post Bochartum l. l. p. 684. recensuit et perpendit SPENCER *de Legum Hebraeorr. rituall.* p. 305. sqq. edit. Tubing. Et is quidem hisee *quatuor* de causis agnum paschalem igne assandum existimat: 1) ne, si cuique fas esset agnum pro suo libitu assare, morum diversitas ordinem et coneinnitatem festi violaret; 2) ut ritus alieujus in Zabiorum festis usitati species omnis a Pasehate removeretur; 3) quod hic assandi modus minus operosus et 4) quod purus et simplex, nec non maxime apertus et manifestus esset. Verum simplicieissimam rationem praecepti de agno pasehali assando, non elixando Judaei afferre videntur apud HOTTINGERUM *de Jure Hebraeor.* Leg. 13. p. 23. *quod esus assati festinationem significet, qua egressi sunt ex Aegypto; unde non licuit moram trahere ut agnum coquere potuissent in lebetes.* Cf. ad Vs. 9. — מִצֹּת LXX. *ἄζυμα* vertunt, Hieron. *panes infermentatos.* Verbum מִצֹּת Hebraeis uti in dialectis cognatis significat *emulgere, exsugere, exprimere.* Azyrna autem ab *exprimendo* nullis fideiculis extorseris. Sed alia occurrit vox Arab., nempe מִצֹּת, iisdem radicalibus, quod Lexieographi מִצֹּת exponunt, i. e. *purum et sincerum.* Itaque מִצֹּת proprie sunt *puri et sinceri panes et ab omni fermento expurgati.* Ratio, cur uina cum agno infermentatum panem com-

edere jubentur haec erat, ut meminerint festinationis, qua ipsis Aegypto exeundum esset, cf. Vs. 34. et Deut. 16, 13. — על-מררים יאכלהו *Super*, i. e. cum (ut Vs. 9. et 35, 22.) *amaris* se. herbis *comedent eam*, carnem, אֶת-הַבָּשָׂר, quod praecessit. Nomine מררים non quaeunque *herbas amaras*, sed certas quasdam earum species edules significari, res ipsa docet; sed quales, hodie nemo definiverit. LXX. ἐπὶ πικρίδων, qua voce lactueae quandam speciem significari, quae reliquis sit amarior, ostendit Boehartus l. l. p. 695. Unde Hieronymus: *cum lactucis agrestibus*. NIEBUHR in Praefat. ad *Descript. Arabiae* p. 44. e Forskalii schedis haec refert: „מרורים. מראר Saadias. Judaei in Sanaa eo referunt lactucam, et *linguam tauri*, i. e. buglossum. Comedunt cum Pascha lactucam, vel, si non adest, buglossum. In Aegypto pariter comedunt cum lactuca oleracea.“ Rationem, cur agnus paschalis cum amaris herbis comedendus fuerit, Hebraei afferunt hanc, ut, qui illo vescuntur, amaritudinis ejus, quam in Aegypto perpassi essent (coll. 1, 14.), memores sint.

9. 10. אֶל-תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נֶאֱמַר *Ne comedatis ex eo crudum*. נֶאֱמַר vel נִי in Arab. lingua vocatur *cruda*, *semicocta caro*. Nam *cruda* dicuntur non modo, quae ignem nullo modo senserunt, sed non satis cocta. Ratio autem, ob quam semicocta caro vetatur, ex Clerici sententia videtur esse praeceptum sequens, quo jubentur omnem agnum aut haedum absumere, aut eomburere, quae superflutura erant, si absumere non possent. Caro enim probe cocta facile absumitur, semicocta pars maxima haeret ossibus. וְבִשַׁל מִבֶּשֶׂל בְּמִיִּם *Et coctum coctum aqua*, scil. אֶל-תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ *ne comedatis ex eo*, quod ex antecedente repetendum. Post בִּשַׁל addi videtur accuratioris explicationis duntaxat gratia מִבֶּשֶׂל בְּמִיִּם, non ut diversa coctionum genera significentur. Sic Aben-Esra ait בִּשַׁל מִבֶּשֶׂל בְּמִיִּם expositionem ejus esse quod praecessit בִּשַׁל, et monet id de eo etiam usurpari, quod est igne assatum. Sic enim de agno paschali, qui assandus erat, dici Deut. 16, 7. *coques eum*. Putat autem Aben-Esra, verbis hisce בִּשַׁל מִבֶּשֶׂל בְּמִיִּם specialem forte quendam coquendi modum denotari, quem in regum eduliis usurpari ait, nimirum eum alieno aqua semipleno supra ignem posito, simulae aqua fervefacta fuerit, olla cum carnis ac aqua frigida in eam imponitur, atque ita coquitur. Cibus ita coctum ait multo commodiorem esse, quam qui igni appropinquat. Monet insuper, בִּשַׁל hic esse verbale adjectivum, ejusdem formae cum כָּבֵד *gravis*, nec posse esse Infinitivum Piel, cum quia Caph habet Camez, et Beth Dagesch forti caret, tum quod Infinitivus non solet ita conjungi cum Participiis, sed duntaxat cum Verbis, sive praeteritis, sive futuris. Hic igitur dictum esse בִּשַׁל מִבֶּשֶׂל, quemadmodum dicitur חָכֵם מִחָכֵם *sapiens sapiens redditus*. Rationem cur non coquendus sit agnus in aqua, Clericus recte hanc esse ait, quod tardius ita coquitur, et minus avidè comeditur. כִּי אִם-אֵלֵי-אֵשׁ וְגו' *Sed assum igni, caput ejus cum*

cruribus ejus et cum visceribus ejus. Recte Jarchi sic exposuit: *Assate eum, agnum, totum* [cf. Vs. 46. Num. 9, 12.] *simul cum capite ejus et cruribus ejus, ac cum interioribus ejus; intestina reddantur ventri, postquam abluta fuerint.* Veteres Hebraeorum magistri praecipunt agnum paschalem assandum esse in furno lateritio, formam habente ollae sine fundo, foramine instructo (עֵיךְ dicto), per quod ignis immitti possit et educi, nec non foramine in summo (פֶּה dicto), per quod agnus paschalis demittatur in furnum, ita ut agnus sit in medio furni, et ignis infra eum. Loca Talmudis indicavit RELANDUS *Antiqq. SS.* P. III. Cap. 6. §. 18. Haud absimili modo Persae integros agnos assant; vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 304. — 10. Ad וְהִפְתֵּר מִפְנֵי עַד-בֹּקֶר *et quod relictum est ex eo ad mane*, i. e. quod oriente sequentis diei sole non comestum fuerit. Nam comestio agni paschalis prius absolventa erat, quam matutinum tempus adveniret. Ratio vetiti, de agno paschali quidquam in diem sequentem servare, videtur fuisse, ut prohibeatur, ne partes residuae religiosi convivii ad usum superstitiosum adhiberentur, uti ab aliis populis fieri solebat, veluti a Persis, vid. Herodot. 1, 132.

11. וְכִכְבָּה הֵאָכְלֶה אֹתוֹ *Et sic comedetis eum.* Joqathan et Aben-Esra arbitrantur, ritus, qui h. l. praescribuntur, non ad religionem festi, sed ad Pascha Aegyptiacum tantum, tanquam symbola instantis itineris, pertinuisse. Sane hi ritus numquam in legibus anniversariis de Paschate repctuntur. Sunt videlicet, uti sanguinis adpersio, pro illo tantum tempore imperati, quare et a Judaeis, cum Pascha suum celebrant hodie non observatur. מִתְחַיְכֶם תְּגַרְיִים *Lumbi vestri sint accincti.* Hic est, nimirum, viatorum habitus. Nam quum vestes Orientalium longiores sint et ampliores aequo, si iter esset faciendum eas succingi necesse erat e regione lumborum; vid. 2 Reg. 4, 29. 9, 1. Jer. 1, 17. Luc. 12, 35. Jo. 13, 4. Ceterum in verbis hebraeis est ἀκυρολογία, neque enim succinguntur tam lumbi, quam vestes, circa lumbos. בְּעֵלְיֹכֶם בְּרַגְלֵיכֶם *Calcei vestri in pedibus vestris.* Hoc quoque ad iter parandum pertinebat (Jos. 9, 5. 13.). Nam Hebraei, uti veteres omnino domi plerumque discalceati erant. Quia igitur ad omnia parati esse debuerunt, quae ad iter suscipiendum requirebantur, ne si festinanter ab Aegyptiis expellerentur de re aliqua forent solliciti, additur, ut agnum בְּהַפְזוֹן *in festinatione* comederent, ne coena media tantum peracta excedere cogerentur. Verba לַיהוָה הוּא פֶּסַח הוּא לַיהוָה sensu non sunt diversa ab iis, quae Vs. 27. leguntur, וְזֶבַח-פֶּסַח הוּא לַיהוָה *convivium paschatos hoc est Jovae*, sc. sacrum, uti dicitur וְשַׁבַּת לַיהוָה *requies Jovae sacrata* 20, 10., et הַגְּזֵחַ לַיהוָה *festum Jovae sacrum* 32, 5. Nomen פֶּסַח (a פָּסַח *saltare, transilire*) proprie *transitum*, seu potius *transitionem* denotat, atque ideo ceremonia ista sic dicta fuit, quod quum Deus, seu ipsius angelus, percusserit primogenitos Aegyptiorum, Israelitarum domos agni sanguine respersas transilivit illos-

que illaesos et incolumes servavit, coll. Vs. 13. 27. Veterum plurimi Verbum פָּסַח *parcendi* significatu hoc Capite acceperunt, qua significatione et occurrit Jes 31, 5. Josephus quoque *Antiqq.* II, 14, 6. פָּסַח ὑπερβασία, et Philo διαβαήσια reddit, a verbis Graecis διαβαίνειν *transgredi et υπερβαίνειν praetergredi.*

12. 13. וְעָבַרְתִּי בְּאֶרֶץ-מִצְרַיִם *Et transibo per terram Aegypti*, angelus, nimirum, totam Aegyptum peragraturus erat, ut primogenitos occideret; cf. Vs. 23. et Sap. 18, 15. sqq. Onkelos: *manifestum me faciam in terra Aegypti.* Saadias: *et manifestum reddam angelum meum.* Aben-Esra: *Cum vis Dei et virtutes transeunt, perinde est ac si ipse transiret.* — וּבְכָל-הַמִּצְּבֹטִים אֲעֲשֶׂה מִצְרַיִם אֱלֹהֵי מִצְרַיִם *Et in omnes Deos Aegypti judicia edam.* Haec judicia edita esse affirmatur Num. 33, 4.; sed qua in re sita fuerint, non docet Moses. „Forte, ut intelligerent Aegyptii praesentem adesse Deum, omnibus Diis suis potentiorum, id contigit eorum signis, quod simulacro Dagonis accidisse legimus, cum arca Jehovae ejus aedi fuisset illata 1 Sam. 5, 3. 4., ubi concidisse, Deo impellente, et fractum fuisse narratur [quae et Aben-Esrae est sententia]. Judicia in idola Aegyptiaca praenunciuntur etiam Jes. 19, 1.“ CLERIC. Hieron. in *Epist. ad Fabiolam*: „Illud Ebraei autumant, quod nocte, qua egressus est populus, omnia in Aegypto templa destructa sunt, sive motu terrae, sive tactu fulminum.“ Alii, ut J. D. Michaelis in Nott. ad versionem V. T. vernaculam ad h. l., hoc eo referunt, quod in Aegypto sacra animalia colebantur viva tanquam symbola et imagines Deorum, et in templis alebantur v. c. bos Apim, hircus Mendem repraesentans. Jam quum et omnium animalium primogeniti morituri essent; si bos Apis, et hircus Mendes primogeniti fuerit, et hos inter necione perissee necesse fit, quo Jova Deus se superiorem diis Aegyptiis esse luculenta ratione demonstravit. — 13. *Si videbo sanguinem transibo vos parcens.* Cf. ad Vs. 11. Liberi sensum expressere LXX. καὶ σκεπάσω ὑμᾶς, quo modo et Vs. 27. פָּסַח reddiderunt. Neque tamen eos propriam verbi significationem ignorasse, inde patet, quod Vs. 23. verba וְהָיָה עַל-הַפֶּתַח אֶת-יְהוָה וְלֹא-יְהִיָּה בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית *Nec erit in vobis plaga ad exitum, i. e. exitialis.* Particip. Hiph. מִשְׁחִית neutraliter pro Substantivo capitur; cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 496. — בְּהַפְּתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם *Quando percutiam, sc. omnem primogenitum, in terra Aegypti.*

15. שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ *Septem diebus infermentata comedetis.* Aben-Esra recte monet, hoc praeceptum non pertinere ad primum paschale convivium, sed septem diebus jussos fuisse vesci azymis in memoriam ejus, quod eis accidit, cum ex Aegypto egressi sunt, quum per praefestinam profectionem ipsis non licuerit exspectare donec massa fermentaretur, Vs. 39. Unde simul colligere est, hanc legem, quamvis *ante exitum* commemoratur,

tamen *post eum* datum fuisse. Sed voluit Moses hoc loco leges de paschate, quae diversis temporibus datae sunt, una serie conjungere. STAEUDLIN tamen (*die Aechth. d. Mos. Gesetze vertheidigt in dem Krit. Journ. d. neuest. theol. Litt.* a Bertholdto edit. P. IV. p. 116.), quum azyma jam in prima de paschate lege comedi jubeantur (Vs. 8.), Versibus 1 — 20. ea omnia de paschate praecepta, quae Moses ante exitum a Deo acceperit, contineri existimat, quod vero jam tum panes infermentati comedi jubentur, ideo factum esse, ut appareat, Deum praevidissee fore, ut Hebraeis prae festinatione non liceret massam suam fermentare, idque Mosi praesignificasse. Versu 17. exitum tanquam jam factum, utpote certe eventurum, cogitari. Tum Vs. 21 — 27. Mosen promulgare populo quae in paschate celebrando observanda essent, nulla tamen azymorum mentione facta, quod causa, cur futurum sit, ut illa una cum paschali agno sint comedenda, nulli tunc Hebraeorum, nisi Mosi et Aaroni, cognita esset. Quidquid hae de re statuas, nulla causa idonea est, cur ea omnia, quae hoc Cap. de paschatos institutione leguntur longe post Mosen ab alio quodam conficta judicemus eum DE WETTIO *Beyträge zur Einl. i. d. A. T. I.* p. 293. sqq. et II. p. 196. sqq., ejus argumenta pluribus refellit Stäudlin l. l. p. 114. sqq. — אַף בַּיּוֹם — מִבְּהַיּוֹם *Utique die primo cessare facietis, amolietur fermentatum e domibus vestris.* Aben-Esra ait, Israelitas ex traditione incepisse maectare agnum paschalem, cum sol ad occasum inclinaret, ac scriptum esse (23, 18.): *non sacrificabis sanguinem sacrificii mei super fermento.* Ac propterea hunc locum ita intelligendum ait, quemadmodum cum dicitur Gen. 2, 2. *et compleverat Joba in die septimo*, i. e. cum inchoatus esset dies septimus, jam completum fuit ejus opus. Ita h. l. verba hebraea ita esse capienda: cum inchoatus fuerit dies primus, jam tunc erit, ut omne fermentum in domibus vestris esse desinat. Addit autem, initium diei primi festi esse finem dici decimi quarti mensis in vespera. Dici enim in hujus Vs. fine: *a die primo ad diem septimum*; septem autem dies completos fuisse a die decimo quarto in vespera, quae fuit finis istius diei decimi quarti, ad diem vicesimum primum vesperi. Istis nimirum septem diebus comedere debebant azyma, coll. Vs. 18. De phrasi וּבַכִּרְתֹּהּ מִיִּשְׂרָאֵל vid. ad Gen. 17, 14.

16. וּבַיּוֹם הַרְּאֵשׁוֹן *Die primo*, nempe septem illorum, quibus azyma erant comedenda; cf. Lev. 23, 6. Num. 28, 17. — מִקְרָא קֹדֶשׁ *Convocatio sanctitatis*, sacra, sc. erit, quae Graece dicitur ἐσθῶ πανήγυρις, cf. ad 10, 9. LXX. verterunt: κληθήσεται ἅγιον, quasi legissent מִקְרָא קֹדֶשׁ. Voe. πανήγυρις LXX. ter usi sunt ad vertendum מוֹעֵד, quod *statum et solenne festum* significat Ez. 46, 12. Hos. 2, 11. 9, 5. et semel pro עֵצְרָה *coetus hominum*, Amos 5, 21. Voces autem מִקְרָא קֹדֶשׁ plerumque vertunt: κληθῆν aut ἐπίκλητον ἅγιον. Quot autem essent *convocationes sanctae* docet Moses Lev. 23. Videntur illae dictae co

nomine, quod tuba ad ostium tabernaculi aut templi, diebus festis, vocaretur populus, coll. Num. 10, 2. 10. Jes. 1, 13. Similiter hodie apud Mohammedanos dies festi et populi conventus ad saera facienda per praecones e turribus templorum indicantur. כָּל־מְלֶאכֶה לֹא־יַעֲשֶׂה בָהֶם *Omne opus non fiet in eis*, i. e. nullum opus in eis fiet. Hebraeis *omnis non valet nullus*. Cf. Ps. 143, 2. Rom. 3, 20. Luc. 1, 37.

17 — 19. וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־הַמִּצּוֹת *Et observetis azyma*, i. e. diem azymorum, praecepta quae de eo observando vobis sunt data. Pro הַמִּצּוֹת in textu Samar. est הַמְצוּהָ, i. e. הַמִּצּוּהָ *praeceptum*, quomodo et LXX. legerunt, quum verterent: τὴν ἐντολὴν ταύτην. Cui legendi rationi cave ne putes favere et ipsos doctos ex Judaeis, propterea quod R. Josias, uti refert Jarchi, pro מִצּוֹת praecepit legendum מְצוּוֹה *praecepta*. Neque enim formulam illam, qua et hic R. Josias est usus, כִּךְ אֵלֶּה הָיָה קוֹרֵא כִּךְ אֵלֶּה *ne legas sic, sed ita*, veteres illi doctores indicare voluerunt, mutandum esse quidquam in textu recepto; sed hoc tantum sibi vult illa formula: si ita tantisper legatur, occasio sese offeret allegoriae aut allusionis elegantem *ροῦθροσίαν* vel meditationem nobis suppeditantis. Sententia vero, quam R. Josias ex his verbis elieit, haec est: *quemadmodum non fermentant azymum, ita non fermentent praeceptum; sed si istud venerit in manum tuam, statim illud perfice.*

— 18. בְּרֵאשִׁית *ponitur per ellipsin pro בְּחֹדֶשׁ הָרֵאשִׁית in mense primo*; cf. ad-Ez. 1, 1. — 19. Inter שָׂאֵר et הַמֶּלֶךְ (Vs. 15.) hoc discriminis est, quod שָׂאֵר sit *fermentum*, הַמֶּלֶךְ vero *fermentatum*. בֵּינָם וּבֵין־הָאָרֶץ *In advena et in indigena terrae*, scil. poena illa exercebitur, tam peregrinus quam indigena hanc poenam pendet. „Hic duo genera convivarum, qui ad paschalem mensam admittebantur, describuntur. Hebraei Abrahamo oriundi dicuntur אֲזֻרְחֵי אֶרֶץ *indigenae regionis*, quia oriundi erant ex Isaaco et Jacobo in terra Cananaea natis; eamque sedem perpetuam a Deo acceperant. Reliqui sunt גֵּרִים, qui sunt aut servilis conditionis, sive domi Hebraeo hero nati sint ex aliis servis, sive aere ejus emti; aut liberi inquilinae Israelitidis, qui circumcisionem susceperant, et *proselyti justitiae solent vocari.*“ CLERIC.

21. 22. וַיִּקְרָא — יִשְׂרָאֵל *Convocavitque Moses omnes senes* (vid. 3, 16.) *Israelis*, ut ii, quae a Mose acceperant, ad populum referrent. מִשְׁכֹּב וּקְחוּ לְכֶם צֹאן *Extrahite et accipite vobis pecudem*. מִשְׁכֹּב *trahite*, vel *extrahite*, sc. pecudem. *Trahendi* significatu מִשְׁכָּה occurrit et Gen. 37, 28. Deut. 21, 3. Alii ajunt verbum מִשְׁכָּה cum absolute usurpatur, saepe significare *protractionem pedis*, atque idem esse quod *ire, incedere*, ut voces מִשְׁכֹּב וּקְחוּ vertantur: *ite et accipite*. Uti LXX. ἀπελθόντες λάβετε, Vulgat. *ite tollentes*. — 22. וּלְקַחְתֶּם אֶגְדֵת אֲזוֹב *Et capietis fasciculum hyssopi*. Nomen אֲזוֹב LXX. ὑσσώπον, Vulgatus *hyssopum* verterunt. Alii *origani* speciem intelligunt. Nituntur po-

tissimum Maimonidis et Saadiae auctoritate, qui אֶזְזֵב per Arab. צֶעֶרָה interpretantur, quo nomine *origanum Creticum* Linn. (nobis *Dosten*, *Wohlgemuth*) significari contendunt. Docte de אֶזְזֵב egerunt BOCHARTUS *Hieroz.* T. I. p. 670. et CELSIUS *Hierob.* P. I. p. 407. sqq. Quaecunque vero planta sit אֶזְזֵב; illud certum est, illi purgandi vim tributam fuisse, unde eam ad adspargilla conficienda solebant adhibere, ad purgandos leprosos, et ad lustranda cadaveris contactu polluta; vid. Lev. 14, 6. 7. 49. sqq. Num. 19, 6. 18. Ps. 51, 9. Addit: וְטַבַּלְתֶּם בְּדָם אֲשֶׁר בַּסֶּף *Et tingetis sanguine, qui est in pelvi.* בַּסֶּף Onkelos, quocum convenit Syrus, vertit: *in vase*, Jonathan: *in vase figulino*, et Arabs uterque *in pelvi*. Jarchi: *in vase*, quo significatu סֶף legitur 2 Reg. 12, 13., 2 Sam. 17, 28. Cf. Bochartum l. l. p. 670. Sed quum סֶף aliis locis, ut Jud. 19, 27. 1 Reg. 14, 17. *limen* denotet, Aben-Esra de interpretatione ejus nominis h. l. haesitasse videtur; nihil enim ipse statuit, sed tantum refert, nonnullos pro *vase* accipere, alios pro *limine*. Agnum ex eorum sententia juxta limen ostii mactatum fuisse ait, atque ita hyssopum sanguine agni tinctum postes adspersisse. LXX. quoque vertunt: ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ παρὰ τῆν θύραν, Vulgatus: *in sanguine qui est in limine*. Qua interpretatione motus AUGUSTINUS *Quaest. XL. in Exod.* dubitat, utrum agnus juxta ostium fuerit occidendus, an potius ille, qui liniturus erat super limen et postes, vas ipsum, in quo sanguinem exceperat, juxta ostium fuerit positurus, ut ad manum haberet, quando tingeret. Pro *limine* hic סֶף esse capiendum contendit GUSSETIUS in *Commentar. L. H.* sub rad. סֶפֶה. De vase, inquit, „ubi usurpatur, tale est, quod ad bibendum est comparatum (Zach. 12, 2. Jes. 51, 17. 22.), nimis itaque parvum, ad excepiendum agni jugulati sanguinem. Itaque hic *limen* est. Ad limen immolabatur agnus, praeludium faciendorum in tabernaculo, ubi et ad januam tentorii fiebant immolationes, vid. Ex. 29, 11, 42. Lev. 1, 3. Domus eorum instar templi habebantur. — Porro si סֶף hic *limen* est, habemus eodem in loco omnes partes ostii, adsunt enim et הַמִּשְׁקָף et מְזוּזוֹת supra et utrinque.“ Nos quidem, quum pro utraque interpretatione graves adsint testes et argumenta idonea, non audemus quicquam definire. וְנִצַּחְתֶּם לֹא תִצַּחְתֶּם וְגוֹ *Vos autem quod attinet, ne exeat quis vestrum ostium domus suae usque mane.* „Ne forte nonnulli Aegyptiorum suspicarentur, suos ab Israelitis fuisse occisos.“ CLERIC. Alii interdicti hujus rationem existimant hanc esse, ne in manum angeli percutientis inciderent.

23. 24. וְלֹא יִתֵּן הַמַּשְׁחֵת לָבֵא אֶל-בְּתֵיכֶם לְכַוֵּן *Nec dabit, i. e. sinet se. Jova perditorem ingredi domos vestras ad percutiendum.* הַמַּשְׁחֵת est *angelus percussor*. Quod initio Vs. Jova ipse per Aegyptum transiturus et primogenitos trucidaturus dicitur, in fine Vs. vero angelo id tribuitur, minime inter se pugnat, quum omnia ad Deum, tanquam causam primariam referri soleant, et

quod quis per alium fieri curat, ipse fecisse censeri solet. LXX. τὸν ὀλεθρευόντα, Oukelos et Syrus *destructorem*, Jonathan: *angelum destructorem*, Saadias denique *perdentem* interpretati sunt.

— 24. *Et observabitis hanc rem pro statuto, tibi et filiis tuis usque in sempiternum.* Recte Aben-Esra observat, illud *et observabitis hanc rem* pertinere tantum ad id quod Vs. 21. de immolando agno praecipitur; filios autem ideo de Paschate quaesituros (Vs. 26.), quod viderent totam familiam congregatam agnum comedere integrum, nec ullum ex ejus ossibus confringi; quodque alienigena, et inquilinus, et qui non esset circumcisis, de eo non comederet; ejusmodi in aliis solennitatibus consuetudo non erat. Vid. not. ad Vs. 11.

25. 27. וְשִׁמְרֶתֶם אֶת-הַעֲבֹדָה הַזֹּאת *Et observabitis hunc cultum.* עָבַד ab עָבַד (*fecit*, frequentius autem *serviit*, *coluit*), proprie *cultum*, hinc *ritum*, quasi cultus divini partem, significat. — 27. הַצֵּיַל — אֲשֶׁר *qui s. quod praeteriit domos Israelitarum in Aegypto, quum percusserit Aegyptios et domos nostras liberaverit, nostrum misertus sit.* Cf. ad Vs. 11.

18. *Caedes primogenitorum, Israelitarum discessus, 12, 29 — 42.*

29. וַיְהִי בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה *Et factum est in medio noctis.* חֲצֵי non semper praecise *dimidium* designat, sed quamlibet partem, uti חֲצֵה, a quo descendit, *dividere* notat, sive id in duas aequalles partes fiat, sive non, vid. e. c. Dan. 11, 4. et cf. ad 11, 4. Quod autem hic noctu factum fuisse dicitur, id Num. 8, 17. diei attributum videtur: *quo die (בַּיּוֹם) percussi omnem primogenitum in terra Aegypti.* Sed discrimen est inter יוֹמִים *interdiu*, et יוֹם *dies*; illud enim diem artificialem, nempe tempus, quod ab ortu solis ad occasum durat, denotat; hoc autem diem naturalem, qui ex 24 horis constat, ac propterea etiam noctem in se complectitur. Imo יוֹם interdum generalius sumitur pro זְמַן *tempus*; ac propterea in illo loco potius vertendum est: *quo tempore percussi.* מִצְרַיִם — וַיַּהֲרֹג *Et Jova percussit omnem primogenitum in terra Aegypti.* Ne in hac quidem plaga EICHHORN (*de anno Aeg. mirab. p. 62.*) aliquid deprehendere sibi videtur, quod non quotannis in Aegypto contingere solet. Videlicet eodem tempore, quo calidus deserti ventus, aëreni nebulosum reddens, in Aegypto regnat (cf. ad 10, 22.), *grassari solent*, referente PROSPERO ALPINO *de Medic. Aegyptior. p. 25. a., in pueris urbis Cairi plurimae variolae pestiferae, contagiosae, quae oriuntur a veneficis vaporibus in aërem tunc a putrida aqua rivi fluminis, Caleg vocati, sublatis, — — a quibus aër infectus, pueros omnes partem rivo proximam habitantes in pestilentes eos morbos incidere est causa. Quam ob causam omnes civitatis habitatores illum rivi partem habitare timentes, ne ipsorum filii ab illo venefico aëre moriantur, alio confugiunt.* „Est autem flumen Caleg“ addit

Eichhornius, „canalis Josephi, antiquis fossa Tanis dicitur, quadraginta saltem milliaria longus, qui quum totam Aegyptum perfluat, pestifera sua exhalatione, foetori lini putrescentis haud ab simili, potuit pueros Aegyptios per totam terram pestilenti morbo inficere. Inter quos quum regni haeres, primogenitus Pharaonis filius, cum aliis pueris nobilioribus morte conficeretur; Israelitae quam primum possent Aegypto excedere jussi sunt.“ Verum si iis, quae Moses hic narrat, fidem habemus, non promiseue pueri, sed duntaxat *primogeniti* atque non hominum tantum, vero et pecudum, morte sunt absumpti. De verbis על-בְּסֵאוֹ הַיָּשֵׁב ef. ad II, 5. Sed pro iis, quae hic sequuntur, עַד-בְּכוֹר הַשְּׂבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר usque ad *primogenitum captivi, qui erat in domo fossae*, II, 5. legitur: *usque ad primogenitum ancillae, quae est post molam*. Sed saeros scriptores non tam verborum, quam sensus rationem habere, constat. Sic Gen. 24, 17. est הַגַּמְיָאִינִי, at Vs. 45. הַשְּׂקִינִי. Verba sunt diversa, sensus idem. Sic Ex. 20, 8. est יָד שֶׁקָּר זָכוֹר *memento*, at Deut. 5, 11. שְׂמֹר *observa*. Et pro יָד שֶׁקָּר *testis mendax*, Ex. 20, 13., habetur Deut. 5, 17. עַר שׁוֹא *testis vanus*. Et pro לֹא תִחְמַד, Ex. 20, 14. legitur Deut. 5, 18. כֹּחַ *ne concupiscas*. Similiter his in locis *primogenitus ancillae* et *primogenitus captivi* eodem recidunt; captiva enim fuit ancilla. בְּבֵית הַבּוֹר *in domo foveae*. Per *foveam*, s. *domum foveae* infima pars carceris intelligitur, in quam captivos et vinctos noctu fuisse detrusos, est verisimile.

30. 32. 33. בִּי-אֵין בַּיִת וְגו' *Neque enim domus erat, in qua non esset mortuus*. Recte Aben-Esra observat, de omnibus hic diei, quod maximae parti competebat; atque ita haud raro loqui saeros scriptores; vid. Jes. 57, 1. Jer. 5, 1. 9, 2. Ez. 22, 30. Si vero verba illa proprie quis sumere velit, haud improbable erit, quod Jarchi dicit, si in domo aliqua fuerit primogenitus, cum mortuum esse, si non fuerit primogenitus, qui in domo maximus fuit pro primogenito habitum esse, citatque illud Ps. 89, 28. *etiam ego primogenitum constituam eum, i. e. summum, maximum, prout sequitur: celsiorem regibus terrae*. — 32. בְּבָרְכֶתֶם גַּם-אֵתִי *Et benedicite etiam mihi, i. e. intercedite pro me apud Deum vestrum, ut a me et a populo meo avertat hanc pestem*. — 33. וַתִּחַזַּק מִצְרַיִם עַל-הָעָם *Et fortiter instabat Aegyptus apud populum*. LXX. κατεβιάζοντο οἱ Αἰγύπτιοι τὸν λαόν. Hieronymus: *urgebant Aegyptii populum*. Verbum ponitur femininum, quia מִצְרַיִם, ut nomen regionis, subaudito מְדִינָה *regio*, aut אֶרֶץ *terra*, generis feminei nomen est. בִּי אָמְרָה כֻלָּנוּ מוֹתִים *Nam dixerunt: nos omnes morimur*. Bene Jonathān et Hierosolymitanus: *si Israelitae morati fuerint hic hora una, ecce omnes sumus mortui*.

34. מִשְׂאֲרֹתָם צָרְרָה בְּשִׂמְלֹתָם *Mastras suas ligatas in vestimentis*. LXX. reddidere τὰ φοράματα αὐτῶν mas-

sas suas. Alii quoque veterum *massam ipsam* intelligunt; alii *reliquias* (a שָׂרָר *reliquum esse*) *massarum*, h. e. id quod reliquum fuit ex azymis et amaris herbis, significari putant. Sed recte Aben-Esra מַשְׂאֵרֵיהֶם exponit: *vasa in quibus massam subiungunt*, i. e. mactras, quam significationem paene flagitant loca Ex. 7, 28. et Deut. 28, 5. Quum autem mactrae, ut hic dicitur, in vestibus ligarentur, oportet admodum parvas fuisse, quales sunt patellae lignae, in quibus etiamnum Arabes placentas suas infermentatas deperere, et coctas in itinere secum gerere solent, referente SHAWIO *Itiner.* p. 8. Praefat. et p. 231. vers. germ. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 303. Vestimenta vero, quibus illigatas mactras portarunt Hebraei super humeris (עַל-שִׁכְמָם), similia fuisse necesse est togis veterum Romanorum et νέπλους Graecorum, quae quum super humerum habuerint sinum, variae in iis res portari poterant. Isidorus *Origg.* 9, 24. *Toga dicta, quod velamento corpus tegat atque operiat. Est autem pallium purum forma rotunda et fusiore, et quasi inundante sinu et sub dextra veniens super humerum sinistrum ponitur.* Pollux 7, 13. *peplum* dicit inservire ἐνδύναι τε καὶ ἐπιβάλλεσθαι, *ad induendum et insternendum.* Hisce togis plane similia sunt pallia ampla et fluxa, quae hodie Mauri et Arabes gestare solent, nomine Arab. *Haik*, appellata. Vid. SHAWIUM p. 197.

36. וַיִּשְׂאוּ אֵלָיו Et dederunt Aegyptii iis, Hebraeis. וַיִּשְׂאוּ est *petere*, in Hiphil וַיִּשְׂאוּ, quod secundum analogiam Verborum sonaret *facere ut quis petat.* Hinc fuerunt, qui sic explicarent: etiam quod Israelitae non petebant (plus quam petebant), Aegyptii illis dabant; ita scil. Israelitarum discessum desiderabant. Plerumque tamen וַיִּשְׂאוּ simpliciter est *dare*, sive quis rogatus, sive ultro dederit. Sic I Sam. I, 28. Hanna de filio suo ait: וַיִּשְׂאוּ לַיהוָה לִיהוָה *dedi eum Jovae.* Et h. l. sensus est: Deus populo gratiam conciliavit apud Aegyptios, *adeo ut dederint petentibus.* LXX. καὶ ἔχρησαν αὐτοῖς, *Vulgatus: ut commodarent iis.* Hinc plerique interpretantur וַיִּשְׂאוּ *commodare, mutuo dare*, quem significatum et apud Rabbinos obtinet. At certe si Israelitae ab Aegyptiis mutuabantur ea, quae ab illis habebant, fidem fefellerunt, ac dolose egerunt, cum res mutuo acceptas nec reddiderunt, nec, cum peterent, reddere in animo habuerint. Attamen ipsi LXX. Vs. 35. verba וַיִּשְׂאוּ מִמִּצְרַיִם καὶ ἤνεσαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων. וַיִּשְׂאוּ אֶת-מִצְרַיִם *Et spoliarunt Aegyptios*, spolia ab iis asportarunt. Cf. ad 3, 22. et ad 35, 22.

37. רְעֵמֶסֶס est nomen provinciae (Gosenitidis), non urbis, ea enim רְעֵמֶסֶס scribitur. Cf. ad I, 11 et ad Gen. 47, 11. — סֻכּוֹת *Succothas.* Videtur nomen urbis esse, quae initio c nonnullis pastorum casis sive mapaliis constabat, et inde סֻכּוֹת *socnae* appellabatur. Cf. Gen. 33, 17. et *Handb. d. bibl. Alterthümsk.* Vol. III. p. 256. Plures in Aegypto urbes erant, quae a *scenis*

nomen habuere, ut *Scenae Mandrorum* et *Scenae Veteranorum*, vid. J. E. FABER *Archäologie der Hebräer*, p. 152. Joseph. *Antiqq.* II, 15, 1. hanc urbem eandem esse putat, quae alias Lathopolis dicitur. פִּשְׁפִּשִׁים-מֵאוֹת וָרֶגֶל *Circiter sexcenta millia peditum virorum praeter parvulos*, nempe eos, qui nondum viginti annos nati fuerunt, ut exponit Aben-Ësra. Sed LXX. πλὴν τῆς ἀποσκευῆς, *praeter apparatusum*, seu *suppellectilem*. Sic isti interpretes vocem ἦν solent interpretari. Quae interpretatio tamen et huic loco et aliis locis plane ineongrua est, nisi sumamus, illos nomine ἀποσκευῆς intellexisse familiam minime idoneam ad militiam, sive turbam imbellem. Rem vero, quae hic narratur, quod attinet, duplex solvendus est nodus, alter, qui potuerint tot homines ex 70 viris (Gen. 46, 8. sqq.) 430 annorum spatio nasci? Nam ut essent 600,000 hominum aetate militari, minimum 2,500,000 capita esse oportuit. Alter: quomodo tanta multitudo, cum indigenis Aegyptiis, in inferiore Aegypto potuerit sedes habere et vivere? Ut prima difficultas tollatur, J. D. MICHAELIS in Notis ad h. l. affert haec. Primo Israelitae multo maturius conjugia inibant, quam nunc in nostris regionibus fieri solet. Orientalium enim regionum incolae, quam citius puberes fiant, quam occidentalium et septentrionalium, adhuc hodie saepe decimo tertio aut quinto aetatis anno conjugia ineunt; cf. NIEBUHR *Descr. Arab.* p. 72. Deinde Israelitae tunc diutius vixisse videntur, ita ut aetas eorum usque ad centum annos saepe assurgeret. Quum porro illis temporibus nondum polygamia vetita esset, multi Israelitae πολυγαμοὶ esse poterant. Tum multi veterum et recentiorum testantur, fertilitatem mulierum in Aegypto multo majorem esse quam in aliis regionibus, id quod plerumque Nili aquae tribuunt. Aristoteles *Hist. Animal.* 7, 4.: *Saepe et plerisque in locis geminos (pariunt mulieres), quemadmodum in Aegypto. Pariunt etiam tres aut quatuor, et quidem in nonnullis locis frequenter id fit, ut antea dictum est. Sed quinque summum nascuntur. Jam enim pluribus hoc evenisse visum.* Plin. *H. N.* 7, 3.: *Trigeminos nasci certum est, — — inter ostenta ducitur, praeterquam in Aegypto, ubi fetifer potu Nilus.* Seneca *Quaest. Nat.* 3, 25.: *Quorundam causa non potest reddi, quare aqua Nilotica foecundiores feminas faciat, adeo ut quarundam viscera, longa sterilitate praecclusa, ad conceptum relaxaverit.* Fortasse et circumcisio haud parum ad Israelitarum multiplicationem contulit. Jam enim Philo in libro *de Circumcisione*, T. II. p. 210. edit. Mang. dicit observatum esse, *circumcisas gentes foecunditate pollere, esseque populosissimas.* Cf. S. B. WOLFSHEIMERI, *Medici Judaici, Diss. de causis foecunditatis Hebraeorum nonnullis codicis Sacri praeceptis nitentibus.* Hal. 1742. Ad haec omnia accedebat singularis Dei providentia, per quam neque pestis, neque bellum, neque fames Israelitas minucebat. Quod vero attinet alteram quaestionem, notandum est primo, antiquis illis temporibus fertilissi-

mam fuisse Aegyptum, ut multitudinem hominum satis magnam alere posset; unde etiam haec terra omnium populosissima fuit in toto fere orbe antiquo. Deinde Israelitae non intra fines terrae Gosen mansisse, sed etiam extra eam cum pecudibus et tentoriis Nomadum more sese explicasse videntur. Quamquam enim Aegyptus fertilissima fuit, tamen Bucolia illa ad Nilum, inmo tota inferior Aegyptus tantam multitudinem nullo modo capere potuit. Ex 1 Chr. 8, 21. quidem aliqua cum veri specie colligi potest, Israelitarum pecora etiam in deserto Pelusiaco, hodie *Giofar*, Gosenitidem inter et Palaestinam, pavisse. Haec fere Michaelis, quibuscum sunt conferenda quae hac de re disputavit EICHHORN in *Allg. Bibl. d. bibl. Litt.*, P. I. p. 657. sqq. et vid. *die bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 243. sqq.

38. 39. וַיִּגְמְ-עָרְב רַב עִלָּה אֲתָם *Et etiam miscellanea turba multa ascendebat cum vis.* לַעֲרָב רַב LXX. reddunt ἐπιμιχρὺς πολλὸς scil. λαός, Hieron. *vulgus promiscuum innumerabile.* Onkelos et Jonathan: *extranei multi.* Inter Hebraeos quoque Interpret. sunt, qui per עָרְב רַב putent significari homines, qui ex Aegyptiis cum Israelitis sese miscuerint. Cf. Num. 11, 4. — 39. וַיִּצְפּוּ-עִגְרָה רַב וַיִּצְפּוּ-עִגְרָה *Covereruntque massam illam, quam extulerant ex Aegypto, in placentas azymas.* De עִגְרָה cf. ad Gen. 18, 6. — וַיִּגְמְ-עָרָה רַב לָא-עָשׂוּ לָהֶם *Et etiam cibum sc. ad iter, viaticum, (LXX. ἐπιούσιον εἰς τὴν ὁδόν,) non fecerant, paraverant, sibi.*

40. *Et habitatio filiorum Israelis, qua habitaverunt in Aegypto, fuit quadringentorum et triginta annorum.* Tot annos tamen non potuisse Israelitas in terra illa habitare, Hebraei fere colligunt ex computatione annorum vitae Cahathi et Amrami. Nam Cahathus, Levis filius, qui in Aegyptum cum patre descenderat (Gen. 46, 8. 11.), vixit annos 133 (Ex. 6, 18.), Amramus vero, ejus filius idemque Moses pater, ad annum 137 vitam produxit, 6, 20. Moses denique annos 80 natus mandata ad Pharaonem a Deo accepit, 7, 7. Omnes autem hi anni simul, ex quibus ii sunt detrahendi, quibus pater cum filio vixit, efficiunt tantum 350 annos. Quem quidem nodum Interpret. vario modo solvere conati sunt. Nonnulli textum in mendo cubare censuerunt. Etenim in Cod. Sam. hic Vs. sic legitur: *habitatio autem filiorum Israelis et patrum eorum (ואברהם), qua habitaverunt in terra Canaanis (בארץ כנען) et in terra Aegypti fuit annorum 430.* LXX. vero secundum Cod. Vatic. habent: *Ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἣν κατώκησαν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῆ Χαναάν, ἔτη τετρακόσια τριάκοντα.* Sed in Cod. Alexandrino magis convenienter cum textu Samar., post ἣν κατώκησαν additur αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν. Hanc igitur Cod. Sam. legendi rationem, quam et LXX. exprimunt, si adoptemus (quod praeter alios fecit Kennicottus in *Diss. I. super ratione text. hebr.* p. 380. vers. lat.), ab introitu Abrahami in terram Cananaeam usque ad natum Isaacum effluxerunt.

runt 25 anni (Gen. 12, 4. 17, 1. 21.); Isaacus 60 annos natus erat, cum Jacobus nasceretur (Gen. 25, 26.), Jacobus 130, cum in Aegyptum proficisceretur (Gen. 47, 9.), ex quibus efficitur numerus 215 annorum: Jacobus deinde atque ejus posteri 215 annis in Aegypto habitaverunt; quibus annis simul sumtis summa 430 annorum efficitur. Verum quae in Codd. Samarr. et in LXX. addita leguntur, a totius narrationis Mosaicae scopo ac serie ita sunt aliena, ut eorum huic potissimum loco ejusmodi quid immiscere Moses voluerit, nulla appareat ratio. Contra vero manifestum est, verba ista inserta esse ab hominibus semidoctis, qui loci difficultatem tali additamento facillime expugnare posse putarent. Praeterea verba illa: καὶ ἐν γῆ Χαναάν, ne quidem in omnibus Vers. Alex. eodd. comparuisse, sed ab antiquissimis seculi secundi p. C. n. codicibus abfuisse, testis est Theophilus Antiochenus, qui etsi hanc versionem sequebatur, non uno tamen loco (*ad Autolyicum* L. III. §. 9 et 24.) Hebraeos 430 annos *in Aegypto* solo degisse dicit. Ut certum igitur statuere possimus, hunc locum, prouti in textu Masorethico legitur, incorruptum et genuinum esse. Quod ipsum quum et Hebraei interpretes semper agnoscerent, hunc Vs. simpliciter ac absolute intelligendum esse negarunt, sed duplicem synecdochen hic admittendam esse statuerunt, nimirum ut nomine filiorum Israelis ipsi et patres eorum intelligantur, et *Aegypti* nomine etiam terra Canaan comprehendatur. Atque hoc quidem posito jam Chaldaeus interpres, Jonathan, Versum hunc exposuit. Eandem computandi rationem sequutus est Apostolus, dum Gal. 3, 17. inter foedus illud cum Abrahamo sancitum et legem Mosaicam datam 430 annos intercessisse dixit. Atque ita etiam Augustinus in *Quaest. ad h. l.*: „Ex illa promissione,“ inquit, „qua vocatus est Abraham, et credidit Deo, post 400 annos factam legem dicit Apostolus, non ex tempore, quo Jacob intravit in Aegyptum. Non itaque quod ait (Gen. 15, 13.): *in servitute redigent eos et nocebunt illis*, ad 400 annos referendum est, tanquam per tot annos eos habuerint in servitute, sed referendi sunt 400 anni ad id quod dictum est: *peregrinum erit semen tuum in terra non propria*; quia, sive in terra Canaan, sive in Aegypto, peregrinum erat illud semen, antequam haereditatem sumerent terram. Ut hyperbaton hic (Geneseos l. l.) intelligatur, et ordo verborum sit: *sciendo scias, quia i. c. quod peregrinum erit semen tuum in terra non propria 400 annos*; illud autem interpositum intelligatur: *et in servitute redigent eos, et nocebunt illis*; ita ut ad 400 annos ista interpositio non pertineat.“ Similem viam ingrediuntur DEYLING in *Observatt. SS.* T. I. p. 69. sqq. et KOEPPEN *die Bibel ein Werk der göttl. Weish.* P. I. p. 303. ed. sec. Alia ratione, ab ingressu videlicet Abrahami in terram Cananaeam 430 annos hoc Vs. positos computat *Josephus in Antiqq.* II, 15. 2.: *Reliquerant autem Aegyptum mense Xanthico, luna quinta decima, anno 430., postquam Abrahamus in Cananaeam venit; et*

post Jacobi migrationem in Aegyptum anno ducentesimo quinto-decimo. Pugnaut tamen cum hoc loco duo alii loci ejusdem Josephi, *Ant. II, 9. 1.* et *de B. J. V, 9. 4.*, in quibus Israelitae per annos 400 miseras in Aegypto perpessi esse dicuntur. Qui quidem loci quum cum primo probabili ratione conciliari vix possint, necesse est, illum a librariis, qui Graecis bibliis adsuevissent, corruptum et ad chronologiam LXX. interpretum reformatum statuere, quod in aliis quoque locis factum esse, ostendit J. A. ERNESTI in *Exercitat. Flaviana prima*, §. 10 sqq. Cum ea computandi ratione, quae apud Josephum II, 15. 9. legitur, consentit Aben-Esra, qui 400 illos annos, quibus Gen. 15, 13. Israelitas in terra peregrina commoratueros esse praenunciatur, a nato Isaaco computat, triginta vero annos, qui hic sunt additi, ab illo tempore, quo Abrahamus ex solo suo natali exiit, et cum patre suo Carras venit, ubi quinque annis eum mansisse putat. Verum locum Gen. 15, 13. ab hoc Exodi loco non nisi in eo differre, quod in priore numerus rotundus est pro fracto et accuratius definito, sponte apparet. Quae quum ita sint, difficultas illa, quam e computatione annorum vitae Cahathi et Amrami oritur, alia via tollenda erit. Atque J. G. FRANKE quidem in *Novo Systemate Chronologiae fundamentalis* (Gotting. 1778) p. 155., Cahathum in Aegypto natum esse coniecit. „Id enim,“ inquit, „minime contradicit numero ac designationi eorum, qui in Aegyptum profecti sunt, Gen. 46, 7 — 27. Inter eos enim decem filii Benjamin numerantur, quos tamen dici non potest tempore introitus in Aegyptum jam natos fuisse, quum Benjamin ipse vix 20 annos complevisset. Praeterea etiam filii Josephi inter eos referuntur, qui in Aegyptum venerunt, quum tamen in Aegypto nati essent, et ipse Josephus jam tum ibi esset, Vs. 27. [cf. nos ad Gen. 46, 12.] Ex his colligi potest, Mosen tantummodo capita et auctores familiarum designare voluisse, qui etiam post introitum in Aegyptum nati erant. Quodsi vero Cahathus in Aegypto natus est, anni ceterorum patrum cum 400 annis facile conciliari possunt.“ Verum, uti recte monet J. B. KOPPE in Progr., quo *Israelitas non 215, sed 430 annos in Aegypto commoratos esse* efficitur (Gotting. 1777. repetit, in *Sylloge Commentatt. Theol. P. II. p. 255. sqq.*), „etsi in isto fragmento genealogico Gen. 46, 7. sqq. partim plures Jacobi nepotes tum, cum abiret ille in Aegyptum, jam natos praetermittens, partim alios, postea demum progenitos commemorari, non improbabile videtur; illam tamen rationem ad Cahathi natales constituendos aecommodare vix licet ideo, quod Levi, aetate adeo provecta senem annorum 133, anno quarto ante mortem, adhuc filium progenuisse cum quadam verisimilitudine dici vix potest; maxime, quum ex ratione ea, qua Cahathus inter Gersonem et Merari perpetuo medius constituitur, Merari juniorem Cahatho fuisse, apparere videatur, sicque statuendum foret, ad mortis usque annum in liberis procreandis valuisse virum eum, qui usque ad annum

133 tantum *unius* Gersonis pater exstitisset.“ Ipse Koppius non siue magna veri specie omnem difficultatem sponte evanescere censet, si plurium stirpium inter Cahathum et Mosen interjectarum memoriam nobis periisse, atque aut inter Cahathum et Amramum, aut inter hunc et Mosen plures genealogias intercidissee statuamus. Atque id vere accidisse, ut luculenter pateat, inquit Koppius, „nihil profecto opus videtur, nisi ut locum Num. 3, 28. conferamus, quo Cahathidarum gens Mosis tempore in deserto 8600 virorum numerum complexisse expresse dicitur. Unde sequitur hoc, quum Cahathi filii commemorantur quatuor, Amramus, Iezehar, Hebron, Uziel, inter quos numerus est dividendus, ad Amrami gentem partem ejus circiter quartam, id est, 2150 masculos posteros esse referendos; unde, si Amramus ille, idem pater Mosis existimatur, efficitur hoc, Mosis, qui ipse duos tantum filios genuit, tum fratres, tum ex fratribus filios 2200 exstitisse; quod, si absurdum cogitatu esse, quisque, ut speramus, concesserit, simul hoc, *avum Mosis nullo modo esse potuisse Cahathum*, necessario inde sequi, est confitendum.“ Similia habet JAC. PERIZONIUS in *Origg. Aegyptiac.* P. I. p. 362. sqq. Cf. et FRD. GUIL. BEER in *Comm. von der Aegypt. Dienstbark. der Israeliten* in ipsius *Abhandll. zur Erläuter. der alt. Zeitrechn. u. Gesch.* P. I. p. 166. sqq. Omnino vero recte mihi judicasse videtur Frankius, cum l. l. dicit: „Interim non negandum est, textu Mosaico authentico Ex. 12, 40. satis vindicato, nil interesse, si ejusmodi difficultates fere inextricabiles, quae ex ignorantia circumstantiarum iuvincibili proveniunt, plene resolvi non possint; et jam sufficere, si rationibus probabilibus contradictio omnis removeatur.“

41. 42. הַיּוֹם הַזֶּה בְּעֶשְׂרִים הַיּוֹם הַזֶּה *Eo ipso die* (quae verba LXX. omiserunt), scil. decimo quinto mensis Abib, coll. Vs. 6. 13, 4. Hoc tamen non ita accipiendum erit, quasi omnes in universum simul uno eodemque die ex Aegypto sint egressi, sed quod Israelitae eodem illo die a loco suo sese commovere coeperunt. — 42. לַיְלָה שְׁמֵרִים הוּא לַיְלָה הַזֶּה *Nox observationum est Jovae*, i. e. nox summa religione quotannis ab Israelitis observanda; sequitur enim: הוּא הַיְלָלָה וְגו' *est haec nox Jovae se. sacrata, observanda ab omnibus Israelitis per generationes ipsorum.* Aben-Esra opinatur, per שְׁמֵרִים esse praeceptum de paschate et azymis herbisque amaris intelligendum. LXX. Προφυλαχὴ ἐστὶ τῶ Κυρίου *custodia est Domino.* Vulgatus: *nox est ista observabilis Domini.*

18. *De iis, quibus liceat coenae Paschali interesse, 12, 43 — 51.*

43. זֶה חֻקְּךָ הַפֶּסַח *Hoc est statutum paschatos.* Ante discessum datam esse hanc legem verisimile est, ut jam a primo paschate exclusi fuerint peregrini, ceteraque, quae hic habentur, sint observata. Mendelii fil. die 14. mensis Nisan hanc legem datam esse colligit e Vs. 50., ubi legitur: *feceruntque omnes Israelitae, sicut praeceperat Jova Mosis et Aaroni, quibus verbis simul*

doceatur, omnes Israelitas una cum servis fuisse tunc circumcisos (Vs. 48.). Additque, fuisse hoc praeceptum Versui 29. praemit- tendum; sed quum Vs. 27. dixisset Moses, Hebraeos inclinatio corpore ipsum salutasse, ut ostenderent, se promissioni de liberatione mox futura fidem habere, visum ipsi fuisse, narrationem de promissa liberatione vere praestita illic inde a Vs. 29. statim subjun- gere, qua narratione absoluta quod restaret praeceptorum ad coe- nam paschalem pertinentium, nunc addat et absolvat. כָּל-בֶּן-בֹּן נֹכַר לֹא-יֵאָכֵל בּוֹ *Omnis filius peregrini non comedat de eo*, i. e. nullus alienigena, qui circumcissione nondum suscepta populo He- braco non accensebatur.

44 — 46. וְכָל-עֶבֶד אִישׁ מִקְּנֵת-כֶּסֶף *Et omnis servus, vir, emptio argenti*, i. e. ἀργυροπώριος, emptitius. Verba absolute sunt posita, et πούτασιν faciunt, Latine sic exprimenda: *quod attinet servum emptitium, circumcoides eum*. ἄνοδος in- dicat, ut alias saepissime. וְכָל-בֶּן-בֹּן hic plene pro frequentiore וְכָל-בֶּן-בֹּן scribitur; cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 256. no. 4. Bene autem expo- nit Aben-Esra: *ex voluntate s. consensu ejus scil. circumcoides eum, quippe qui convertetur ad religionem Israelis, si filius praecepti fuerit*, i. e. si ea aetate fuerit, ut praecepti sit capax.

— 45. הַזָּשֵׁב וְשָׁכַר לֹא-יֵאָכֵל בּוֹ *Inquilinus*, advena qui inter Israelitas habitat, sed non circumcisos populoque Hebraeo adscri- ptus, et mercenarius, alienigena, qui in domo Israelitae pro mer- cede servit, non comedet de eo. — 46. בְּבֵית אָחֵר יֵאָכֵל *In domo una edetur*, i. e. in societate una. הַיּוֹצֵא — הַיּוֹצֵא *Non efferes e domo de carne foras*. Ratio, quod ab unaquaque familia agnus totus comedi, et quod supererat igne comburi debebat, ne quid- quam ex eo in usum profanum cederet; vid. ad Vs. 4. 10. — וְעַצְמָם *Et os non confringetis in eo*, cf. not. ad Vs. 9.

48. 49. וְכִי-יִגְדֹר אִתְּךָ גֵר *Si autem peregrinabitur*, i. e. commorabitur tecum, apud te, peregrinus, incircumcisos, וְעָשָׂה *et fecerit*, voluerit facere Pascha, nam ex iis quae proxime sequuntur, liquet, non agi de Paschate ante circumcissio- nem celebrato. Saepc verba actionem significantia voluntatem tan- tum, aut conatum denotant. הַמּוֹלֵל לוֹ כָּל-זָכָר *Circumciditor ei omnis masculus*, non ipse tantum, sed omnes mares, qui sunt in familia ipsius aut ad ipsum pertinent, circumcidi debent. וְכָל-עָרֵל לֹא-יֵאָכֵל בּוֹ *Et omnis non circumcisos non edat de eo*. In- culcatur hac addita clausula eo fortius, ut nonnisi circumcisos et populo Hebraco adsociatus in epulo paschali conviva admittatur. — 49. הַיּוֹרֵה אִתְּהָ וְגוֹ *Lex una erit indigenae et peregrino, qui per- egrinatur inter vos*, iidem ritus ab utrisque observandi sunt. גֵר vero Aben-Esra recte observat notare peregrinum s. proselytum justitiae, non peregrinum portae. Fuerunt nimirum proselyti justitiae, qui circumcisi fuerunt, et omnes legales ritus observa- runt. Fuerunt item proselyti portae, qui etiam proselyti inquilini

(גרים הושבים), qui modo septem praecepta filiis Noae, i. e. toti humano generi data observarent; hi a circumcissione ac reliquis Legis ceremoniis fuerunt liberi.

50. 51. Israelitae hoc Vs. iterum, ut Vs. 28., dicuntur omnia ita fecisse ut iis praeceperant Moses et Aaron. Sed id quod hic legitur Aben-Esra speciatim ad illud referendum existimat, quod Vs. 48. de circumcidendis peregrinis praeceptum est, conjicitque id factum esse cum in deserto Sinai Pascha celebrarent, Num. 9, 5., quo loco eadem, quae hic habentur, verba repetuntur; tunc enim Israelitas circumcidisse omnes qui secum essent peregrinos, eandemque hic putat esse *πρόληψιν*, qualis est 16, 33., ubi Moses Aeroni praecepisse narratur, ut urnam cum Manna ante arcam legis poneret, quae tamen tum nondum exstitit. — 51. Haud improbabilis est Aben-Esrae sententia, hunc Vs. jungendum esse cum 13, 1., ut dicatur, in ipsa nocte exitus, qua Deus Aegyptiorum primogenitos interfecit, dedisse eum mandatum de primogenitis Israelitarum sibi consecrandis.

20. *Proponitur mandatum de primogenitis Jovae consecrandis, et reperiuntur praecepta de Paschate celebrando. Cap. 13, 1—16.*

Cap. 13, 1. 2. Vid. ad 12, 51. — 2. קָדַשׁ - לִי כָל-בְּכוֹר Sanctifica mihi omnem primogenitum, i. e. praecipue Israelitis ut mihi conserent, separatim mihi habeant meoque usui destinatum omnem primogenitum. Formam Piel constat haud raro significare iudicium de re quapiam, aut ejus declarationem, ut טָמֵא Lev. 13, 3. *immundum esse pronuntiavit*, et ibid. Vs. 6. 17. 23. 28. טָהַר *mundum declaravit*. Ceterum hominum primogeniti Deo consecrabantur eo, quod ejus sacerdotes fiebant; animalium, eo quod ad sacrificia destinabantur. Quod tamen attinet hominum primogenitos, postea ea facta est mutatio, ut certa tribus, Levi, ad sacerdotium destinaretur. Pro כָּל-בְּכוֹר LXX. habent πάν πρωτότοκον πρωτογένες. Sed quum utraque vox Graeca *primogenitum* significet, vix dubitamus, quin dupliei hic (ut alias haud raro) coëunte interpretatione alterutra harum vocum redundet. — פָּתַר כָּל-רֶחֶם fere vertunt quod *aperit omnem vulvam*, ab *aperiendi* significatu, quo פָּתַר pollere volunt Ps. 22, 8. Prov. 17, 14. Ita jam LXX. διανοίγον πᾶσαν μήτραν. Cui interpretationi tamen BOCHARTUS *Hieroz.* T. I. p. 298. duo opponit, unum, quod, si פָּתַר sit *apertio*, Ex. 34, 19. פָּתַר שׁוֹר וְשֵׂה foret *apertio bovis et ovis*, et statim Vs. 20. פָּתַר חֲמֹר *apertio asini*, quae sunt duriora, nisi suppleatur vox *vulvae*. Alterum, quod verbo פָּתַר *aperiendi* significatio sine idonea ratione tribuitur. „Fortasse igitur,“ inquit, „ad Arabismum pertinet, quod *primogenitus* פָּתַר vocatur. Nam Arabice פֶּטַר est *inceptus*, *auspicatus fuit*, *primum fecit quid*, et פֶּטַר *initium*, *exordium*, et quod *in unaquaque re primum*. Unde *primogenitus*, qui *initium roboris patris sui dicitur* Gen. 49, 3. Deut. 21, 17. et Ps. 78, 51.,

appellari potuit פֶּטֶר *initium*, et רֶהֱם פֶּטֶר *initium vulvae*, id est, foetus, quem vulva primum efformavit, atque in lucem edidit. Ceterum רֶהֱם Aben-Esra ait pronunciarum eum duplici Segol, contra usum communem linguae, quo literae gutturales per duplex Patach (רֶהֱם) efferenda essent. לִי הוּא *Mihi est*, mihi acquisivi. Nam quia quum percuteret primogenita Aegyptiorum, servaverat primogenita Hebraeorum, ideo ei obligata erant. Primogenita et hominum et caprarum hodiernum Indi Deo consecrare solent; vid. *d. a. u. n. Morgenl.* I. p. 305.

3. 4. Infinitivus זָכֹר ponitur hic pro Imperativo plurali זָכְרוּ *mementote*, sequitur enim Pers. 2. Plur. Praet. יִצְאֵתֶם *existis*. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 783. מִבֵּית עֲבָדִים *E domo servorum*, quasi ex ergastulo, in quo durissimam servitutem serviistis. Unde Deut. 4, 20. 1 Reg. 8, 51. Jer. 11, 4. פֹּרַת בְּרֹזֶל *fornax ferri*, i. e. in qua ferrum excoquitur, vocatur. Verba ultima תִּמְךָ וְלֹא יֵאָכֵל תִּמְךָ, sunt cum prioribus, זָכֹר אֶת-הַיּוֹם זֶה וְלֹא יֵאָכֵל תִּמְךָ, hoc sensu conjungenda: *mementote hujus diei rel., ut eo nil fermentati comedatur.* — 4. בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב *In mense Abib.* LXX. ἐν τῷ μηνὶ τῶν νέων, scil. σταχυῶν, *in mense novarum spicarum.* Minus accurate Hieronymus: *in mense novarum frugum.* Nam אָבִיב est *spica hordei* coll. 9, 31. Proprie אָבִיב significat calamum, in ejus summitate est spica. Cognatum Arab. nomen אֵב est *gramen, quidquid viroris terra producit.* Is mensis dicebatur a Chaldaeis בִּיכָן, Neh. 2, 1. Esth. 3, 7.

5. 6. In Cod. Sam. quinque populis, qui hic recensentur, adduntur, inter Amorrhaeos et Chivvacos, הַפְּרִזִּי et הַגְּרִגְשִׁי *Perizaei et Girgesaei.* Sed post Jebusaeos addunt LXX. Τεργεσαίους καὶ Φεργεσαίους. Non opus erat, quum modo plures, modo pauciores gentium Cananaearum nomine appellentur. Cf. ad h. l. quae notavimus Gen. 13, 7. et Ex. 3, 8. — וְעִבְדֶתָּהּ הָעִבְרָה הַזֹּאת *Et coles hunc cultum*, i. e. observetis hunc ritum. Hieronymus: *celebrabitis hunc morem sacrorum.* — 6. שִׁבְעַת יָמִים הָאֵכֶל מֵצֹאֵת *Septem diebus comedes azyma*, ut 12, 15. 16. At Samaritae pro שִׁבְעַת legunt שֵׁשׁ *sex*, uti LXX., qui ἕξ habent. Sane Deut. 16, 8. et in Codd. Judaicis legitur: *sex diebus comedes azyma.* Quem locum cum nostro alii aliter conciliare student, uti ostendit MENASSE BEN ISRAEL in *Conciliat.* Quaest. 17. in Exod. Nobis quidem maxime probabile est vel quod primo loco ex Abarbenele adfert, isensum esse hunc: praeter diem primum quem celebrasti, sex insuper diebus azyma comedes; vel quod ultimo loco dicit, septem illis diebus duo festa includi, nempe festum azymorum et congregationis sacrae (עֵצְרָתָהּ), et Mosem cum ait: *septem diebus azyma comedes* (sic et Dent. 16, 3.) ostendere, etiam septimo die, sive festo congregationis sacrae, illa comedenda; quando vero dicit: *sex diebus azyma comedes, et die septimo עֵצְרָתָהּ לַיהוָה congregatio festa fiet Jovae sacra, seu dies festus* (הַיּוֹם לַיהוָה) hoc

ipso Vs.), significare, sex istis diebus solum fermento abstinendum, aut azyma esse comedenda; at die septimo aliquid etiam amplius esse requisitum, nimirum ut saera congregatio instituat, et ab omni opere faciundo absteineatur.

7. 8. מצות יאכל Azymi comedentur, proprie: comedetur, constructio similis illi יהי מארוה Gen. 1, 14., ubi vid. not. De חמץ et שאר vid. ad 12, 15. — 8. בעבור זה עשה וגו' Propter hoc quod fecit Jova mihi, cum egressus sum ex Aegypto. Oratio est imperfecta; subaudi: hoc festum celebratur. Vulgatus: hoc est quod fecit mihi Dominus rel. Sed hoc Hebraice foret: זה אשר עשה יהוה לי. Sensus verborum nostrorum est: propter hoc, id est, propter ea signa, quae fecit Dominus, celebramus hoc festum in memoriam accepti beneficii. Ellipsis relativi אשר haud infrequens. Sie Ps. 118, 24.: זה היום עשה יהוה hic est dies quam fecit Jova se. illustrem. Vid. et infra 18, 20.

9. עיניך — והיה Eritque tibi in signum super manum tuam, et memoriale inter oculos tuos. Est proverbialis loquendi formula, qua significatur quidpiam, quod numquam oblivioni mandandum est. Nam quae sunt in manibus nostris, aut a fronte nobis inter oculos pendent, de iis perpetuo cogitemus necesse est. Similia adagia vid. Prov. 3, 3. 6, 22. 7, 3. coll. Jes. 49, 16. Cant. 8, 6. J. D. Michaelis in Not. ad vers. teut. h. l. adagialem illam loquutionem desuntam existimat a more Orientalium, linteas aut pergamenas schedas, quibus sententiae et formulae magicae inscripta essent, pro amuletis in fronte gestandi, aut certas figuras formulasque colore e cinere Henae sive eypri confecto manibus insculpendi. Cf. d. a. u. n. Morgenl. P. I. p. 307. Judaei quoque seriores, imprimis Pharisaei, hanc admonitionem, uti illas Vs. 16. Deut. 6, 8. 11, 18., male interpretati, utebantur loris illis coriaceis, duplicatis, quibus certae quaedam Legis particulae sunt inscripta. Cujusmodi lora ad hodiernum usque diem Hebraei precaturi sibi alligant, unum eirea caput, alterum brachio sinistro, quaeque תפלין vocant, id est, precatoria, oratoria, a תפל, seu, ut alii volunt, a conjungendi, adhaerendi significatione, quam radix תפל eum טפל communem habet, quasi adhaesilia, alligabilia, ligamina. Graece φυλακτήρια vocantur (Matth. 23, 5.), quasi observatoria, quod adhibentur tanquam adminicula ad Legis memoriam firmiter conservandam. Vid. BUXTORFII Lex. Chald. p. 1743. et SPENCER de Legg. Hebraeor. rituell. T. II. p. 1201. sqq. Secundum praecepta Talmudicorum, segmenta Legis pergamenis illis, תפלין dietis, inseribi solent haec: Ex. 13, 2 — 10., ibid. Vs. 11 — 16. Deut. 6, 4 — 9. 11, 13 — 21. — למען תהיה חוקתך הורה בפיך Ut sit lex Jovae in ore tuo, ut ejus memineris et posteris tuis edisseras.

10. 11. Observandum praecipitur hoc de paschate statutum מן מן רמזמה stato tempore suo, quotannis redeunte,

a diebus ad dies, i. e. ab anno ad annum, quo sensu phrasis illa et Jud. 11, 40. 21, 19. 1 Sam. 1, 3. 2, 19. occurrit, et usurpatur plurale יָמִים pro *anno* Lev. 15, 29. Jud. 17, 10. 1 Sam. 2, 19. — 11. אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי Ad s. in *terram Cananaei*, i. e. Cananaeorum, Singularis est collective capiendus. Ceterum cf. ad Vs. 5.

12. 13. וְהַעֲבַרְתָּ כָּל-פֶּטֶר רְחֵם לַיהוָה *Et transire facies*, i. e. separabis, consecrabis, *quicquid aperit vulvam Jovae*. Verbum הַעֲבִירָה h. l. et aliis similibus, quibus de iis, quae Deo offeruntur, dicitur, notat ea *separare*, s. ut sacrata seponere. וְכָל-פֶּטֶר שִׁגְרָה *Et foetum omnem primogenitum*. De פֶּטֶר vid. ad Vs. 2. שִׁגְרָה significat *emissum ex utero*, i. e. foetum. Nam שִׁגְרָה Chaldaice est *emittere*, quod metaphorice *parere* significare potuit. Aben-Esra nomen שִׁגְרָה formae (segolatae) אֶרֶץ esse observat, et hinc in regimine puncta sua vocalia non mutare; ἀνομαλῶς esse, quod Deut. 7, 13. 28, 4. 18. 51. שִׁגְרָה in statu constructo penitur. Eandem anomaliam esse, quod pro הַבֵּל Coh. 1, 2. 12, 1. הַבֵּל legitur. Sed haec videntur Chaldaismi esse. וְכָל-פֶּטֶר הַמֵּר הַפְּדִיָה בַשָּׂה *Et omnem primogenitum asini redimes ovis*. Asinum per synechdochon speciei pro genere pro omni immunda bestia poni, patet e Num. 18, 15., ubi dicitur: *et primogenitum omnis bestiae immundae redimes*. וְאִם לֹא תַפְדֶּינָהּ וְעַרְפָּתוֹ *Et si non redemeris, cervicem ejus franges*. Ab עַרְפָּה *cervix* est עַרְפָּה *cervicem frangere*, caput amputare. LXX. εἰν δὲ μὴ ἀλλάξεις, λυτρώσῃ αὐτὸ, *si autem non mutaveris, redimes illud*. Videtur in verba Graecamendium irrepsisse. Recte Aquila: τεροντώσεις, *jugulabis*, Symmachus: ἀποκτενείς, *interficiēs*. וְכָל בְּכוֹר וְגַם *Et omnem primogenitum hominis in filiis tuis redimes*. Redemtionis pretium vid. Num. 3, 47.

14. 15. וְהָיָה — מָחָר *Fietque cum filius tuus interrogaverit te cras*. מָחָר, proprie dies *crastinus*, interdum de tempore longe post futuro usurpatur, ut h. l. et Jos. 22, 27. מַה-זֶּה *Quid est hoc?* i. e. quid sibi vult hoc praeceptum? בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנִי יְהוָה *Cum fortitudine manus*, manu forti (dum primogenitos interficiebat), *eduxit nos Jova*. — 15. וַיְהִי כִי-הִקְשָׁה *Factumque est quum indurasset Pharaon* scil. אֶת-לְבָבוֹ *animam suam ad dimittere nos*, quum Pharaon pertinaciter se nos dimissurum negaret. וַיַּהַרְגַּם יְהוָה — בְּהַמָּה *Tunc interfecit Jova omnem primogenitum in terra Aegypti a primogenito hominis usque ad primogenitum bestiae*, ad quae verba intellige haec: at liberavit primogenitos nostros, et primogenitos bestiarum nostrarum. Deinde, huic conservationi Israeliticorum, non autem interfectioni Aegyptiorum annecte: עַל-כֵּן אֶגֶר זֶבַח *propterea ego sacrifico* rel. כָּל-פֶּטֶר רְחֵם הַזְּכָרִים *Omne quod primum parit vulva inter masculos*, ex ejusmodi nempe animalium genere, quod ad sacrificandum erat idoneum.

16. וְהָיָה לְאוֹת עַל-יְרֵכָה cf. ad Vs. 9. Ritus paschales voluit legumlator esse admonitiones Aegyptiæ liberationis animo semper praesentes. וְלִטּוֹטֵפֶת בֵּין עֵינֶיךָ *Et in frontale inter oculos tuos.* טּוֹטֵפֶת, quod et Dent. 6, 8. 11. legitur, capitis ornamentum fuisse, indicat adjectum בֵּין עֵינֶיךָ, sed de origine illius vocis dissentiunt. Satis verisimile FULLERUS in *Miscell. SS.* L. 5. c. 7. nom. טּוֹטֵפֶת existimat petendum ex Arab. lingua, in qua טו *circuire* denotat; inde dictum esse טּוֹטֵף (pro טּוֹטֵף, ut Aramaic. גּוֹגְלֵתָּהּ pro גּוֹגְלֵתָּהּ, vid. GESENI *Lehrgeb.* pag. 869.), quia frontem brachiumque circumire, eisque ritu Judaico circumdari solebat. Notat insuper, טּוֹטֵף, s. טּוֹטֵפֶתָּהּ apud Chaldaeam paraphrasten non solum 2Sam. 1, 10. *armillam*, verum etiam Esth. 8, 15. et Ez. 24, 17. 23. *tiaram* significare, nempe quia טּוֹטֵף et capiti iustar tiaræ, et brachio instar armillæ circumponi et alligari consueverit. Propterea non ineommode טּוֹטֵף *monile frontis*, vel *monile brachii manusve* reddi posse. Nomen autem *monile* (a *monendo*) apprime quadrare ad vetustum illud phylacterii annectendi consilium, nempe ut adminiculum esset ad efficacem Legis memoriam firmiter conservandam. LXX. reddiderunt ἀσάλευτα, *immobilia*, quod eodem in loco (in fronte manuque sinistra) semper haerere nec inde moveri deberent. Alias de hoc nomine sententias recensuit dijudicavitque HACKMANN in *Praecidaneis SS.* p. 90. sqq. Talmudici, quos citat Kimchi in *Lexico*, טּוֹטֵפֶת dieunt vocem esse Aegyptiam. Conf. JABLONSKII *Opuscc.* P. I. p. 347.

II.

Israelitarum ex Aegypto exitus eorumque iter usque ad Ethanum.
Cap. 13, 17 — 22.

Cap. 13, 17. *Cum autem dimisisset populum, — וְלֹא-נָתַם וְלֹא-נָתַם non duxit eos Deus per viam terræ Philisthæorum.* Hoc nomen late et striete sumitur; late, ut eum tota ora maritima Cananaeae Palaestina (פְּלִשְׁתִּים Gen. 10, 14. Ex. 15, 14. cf. *d. bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 74.) vocatur, striete, ut h. l., ubi restringitur ad eum terræ tractum, qui a quinq., quæ in eo sitæ erant, urbibus, Gaza, Ascalon, Azotus, Accaron, Gath, Pentapolis vocatur. Is erat Aegypto ad boream conterminus. וְ אַנְתָּן ante לָּא consequutionem indicat. בֵּין קָרוֹב הוּא plures vertunt: *quamvis propinqua esset ea via.* Sed alii retins Partic. בֵּין solito suo significatu, *nam, quia*, accipiunt, vertuntque: *propterea quod propinqua esset*; ne, uti statim additur, si viderent bellum (se. a Philisthæis iis illatum), eos profectionis suæ poeniteret et in Aegyptum redirent.

18. יִיטֵב — יָם-סוּף *Sed circumduxit Deus populum viam deserti maris algosi.* Ante יָם subaudiri potest ל, ut vertatur: *ad s. versus mare algosum.* De יָם-סוּף vid. ad 10, 19. Voc. הַמַּשִּׁים LXX. ad הַמַּשִּׁים quinque referentes verterunt: *πέμπτη δὲ γερὰ ἀρέβησαν*, quod sequutus Clericus: *quinta aetate Israelitae ex Aegypto ascenderunt.* In mente habuit locum Gen. 15, 16., ubi tamen *quatuor* tantum generationes significantur. Sed vid. not. ad eum locum. Praeterea nullis exemplis probari potest, הַמַּשִּׁים de quintae generationis hominibus Hebraeis in usu fuisse; quod si per hanc vocem exprimere voluissent, certe scripsissent הַמַּשִּׁים. Omnino vero commemoratio generationis, qua ex Aegypto migrarunt Hebraei, ab hoc loco aliena videtur. Tacemus hic alias istius voc. explicationes haud probabiles. Veram autem notionem vocis הַמַּשִּׁים e ceteris locis, ubi occurrit, intelligimus. Etenim Jos. 1, 14. 4, 12. mulieribus et impuberibus post exercitum remanentibus opponuntur הַמַּשִּׁים *qui ante fratres suos processerunt.* Et Jud. 7, 11. Gideon narratur descendisse אֶל-קָצֵה — אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה *ad extremitatem τῶν qui in castris.* Quae loca *armatorum*, ad proelium accinetorum, significatum fere flagitant. Et is quidem firmatur eo, quod Num. 32, 30. 32. et Deut. 3, 18., ubi de eadem re, de qua Jos. 1, 14. 4, 12. agitur, qui hisce locis הַמַּשִּׁים, illis הַלְּצִיִּים appellantur. Eo vero nomine proprie *circa lumbos accinctos* (a הַלְּצִיִּים *lumbi*), hinc *paratos, expeditos ad iter vel ad proelium* denotari, non est dubium. Nec igitur rejiciendum, quod Hebraei הַמַּשִּׁים *ad quintam costam*, circa regionem vesicae fellis et jecoris, ut R. Jochanan ait (a הַמַּשִּׁים *ilia*, 2 Sam. 2, 23.), i. e. circa lumbos *accinctos* proprie significare dicunt, et hoc Exodi loco Israelitas diei exiisse expeditos et accinetos paratosque omnibus ad iter necessariis. Consentiant cum hac interpretatione Onkelos et duo reliqui Chaldaei paraphrastae, Syrus, Arabs Erpenii, nec non Aquila et Symmachus. Bene ceterum Aben-Esra observat, innui illa dictione, Israelitas בְּיַד רַמָּה *manu sublata*, i. e. accinetos et armatos, non tumultuario modo atque confuso, non trepido, fugitivorum instar, iter suum ingressos esse.

19. 20. כִּי הִשְׁבַּע — יִשְׂרָאֵל *Nam adjurando adjuravit Josephus filios Israël, i. e. jurejurando eos obstrinxit*, cf. ad Gen. 50, 24. 25, — 20. De כִּי כֹחַ vid. ad 12, 37. — וַיַּחֲנוּ בְּאֶתְמֹתַיִם *Et castra metati sunt in Ethamo, in extremitate deserti*, qua Aegyptum attingit. De nom. אֶתְמֹתַיִם egit JABLONSKI in *Opusce.* T. II. p. 157., et verisimile fecit, esse Aegyptiacum ΑΤΙΟΜ, *terminus maris*, τὸ πέρασ τῆς θαλάσσης. Ethamum NIEBUHR in *Descr. Arab.* p. 408. putat eo loco situm fuisse, quo hodie est *Adschrud*, castellum duo milliaria a Sues situm qua via etiamnum *συνοδίον (Caravanen)* e Cairo in Arabiam euntes proficisci solent. Cf. *Handb. d. bibl. Alterth.* Vol. III. p. 257. PAULUS in (*Samml. d. merkwürdigst. Reisen in d. Or.* P. V. p. 370.)

nomen אֲרָחַם (pro אֲרָחָם) proprie *solitudinem* significare putat, coll. Arab. *separatio, solitudo*; esse vero illud nomen toti illi deserto inditum, quod Israelitae usque ad fines Aegypti, imo et ultra eos transierunt; coll. Num. 33, 6. 8.

21. Israelitas iter facientes praecessisse Jova dicitur interdium בְּעַמּוּד עָנָן *in columna nubis, ad deducendum eos*, noctu vero בְּעַמּוּד אֵשׁ *in columna ignis, ad lumen iis praebendum*. Non duplex columna, altera nubis, altera ignis intelligenda est, sed una tantum, quae interdium nubis speciem, noctu ignis aut flammae lucentis referebat. Namque 14, 19. et Num. 9, 21. unius tantum columnae fit mentio. Imo quum inter Hebraeos et Aegyptios constituta esset, illis quidem ignis instar lucebat, bis autem ut densa nubes apparebat, 14, 20. Praeterea interpretes quaesiverunt, an *columna nubis* fuerit nubes quaedam ex vaporibus a terra ascendentibus nata, an ex alia re naturali? Deinde, an *columna ignis* fuerit ignis elementaris simplex, an mixtus, urens, ut culinaris? An illarum columnarum existentia fuerit naturalis, an miraculosa? Et an a Deo tunc sint creatae, an vero in prima statim creatione conditae et asservatae? Quae quidem quaestiones ejusmodi sunt, ut iis solvendis nemo sit par. Abarbenel eo quod Jova ante Israelitas progressus dicitur, hoc indieari existimat, Dei providentiam (הַשְׂגָחָה) Israelitis praevisse, ut eos ab omni malo servaret. HERM. VON DER HARDT (in *Ephemeridibus philologicis* p. 86. sqq.) demonstrare studuit, nubis et ignis columnam nihil aliud, quam ignem sacrum fuisse, quem populo iter facienti praetulerit Aaron. „Perpetuus hic,“ inquit, „ignis sacer, in toto itinere non extinguendus, exercitum Aarone comite semper anteedens, interdium spectantibus et eminus intuentibus denso fumo *nubem* oculis objecit, ut viderent ante exercitum fumum ex ara ascendentem. Ignis enim ardens fumo cinctus, interdium eminus conspici non potest ob splendorem solis, qui ignis lucem superat, adeoque visui, maxime remotiori, subducit. Nocte vero in tenebris ignis clarissime duxit, ascendens ex ara in fumo, dictusque fuit *columna ignis*, sicuti ignis ex incendio urbis Gibeae cum fumo ascendens dicitur *columna fumi* Jud. 20, 40.“ In similem de igne quodam saero, qui Israelitis iter facientibus praelatus fuisset, conjecturam nostra aetate incidit JO. CHRIST. FÖRSTER, *von der Feuer- und Wolkensäule*, in *Eichhornii Repert. f. bibl. u. morgenl. Lit.* P. X. p. 132. sqq. — Fumi, seu nubis, et ignis usum exercitibus iter per solitudines facturis in terris orientem et austrum versus situs antiquum et pervulgatum fuisse, veterumque auctorum testimoniis dudum celebratum esse, ostendit JO. TOLANDUS, in libro, quem *Tetradymum* inscripsit, et sermone Anglico edidit Lond. 1720., Diss. I., quae *Hodegus* inscribitur. Persas in bellum proficiscentes patrio more *ignem*, quem ipsi *sacrum* et *aeternum* vocabant, argenteis altaribus praetulisse, auctor est *Curtius*, qui L. 3. c. 2. tradit, Alexandrum, cum castra movere vellet tuba signum de-

disse; sed quum sonitus illius, plerumque tumultuantium fremitu exoriente, haud satis exaudiretur, perticam, quae undique conspicui posset, supra praetorium statuisset, ex qua signum eminebat pariter omnibus conspicuum: *observabatur ignis noctu, fumus interdiu*. Vegetius *de re militari* 3, 5. ait, si divisae sint copiae, hostium adventum per noctem *flammâ*, per diem *fumo* significari sociis. Frontinus *Stratagem.* 2, 25. tradit, Arabum notam esse consuetudinem, qua de adventu hostium *interdiu fumo, noctu igne* significare instituerant. Hisce a Tolando allatis testimoniis addi potest quod narrat PITTS (*Account of the religion and manners of the Mahometans* p. 154., cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 6.) de igne, qui in pelvi ferrea *συνοδία*, quaecum iter per Arabiam fecit, praeferrere solebat. Ceterum columnam nubis et ignis statim post egressum Israelitarum ex Aegypto, eum Ethami castra posuissent, antequam sinum Arabicum transirent, illos praecessisse, nostro loco claris verbis dicitur. Sed quum eodem hoc loco simul et hic illius usus indicetur, *ut ducat eos viam*, לְיַחֲזֵקם תְּדַרְךָ, mirum videri potest, quod Moses Jethronem, s. Chobabum, socerum suum (qui altera vice tum ad eum, post Israelitarum ex Aegypto egressum, venisse videtur), ductorem in deserto expetiit, Num. 10, 31. Facile tamen ex hac difficultate expedire nos possumus, si sumamus, Chobabum ideo itineris ducem a Mose expeti, non ut quomodo dirigendum sit iter monstraret, sed ut subinde in rebus dubiis consilio suo illis praesto esset, ob locorum peritiam; cf. not. ad Num. 10, 31. Tolandus non Jovam fuisse putat, qui, ut hoc loco dicitur, per nubis et ignis columnam Israelitis viam monstravit, sed eundem illum Chobabum, quem Jethronis filium fuisse autumat, Mosis affinem, solitudinis Arabiae, fontiumque in ea et paseuorum, gnarum, qui, si non perpetuo, maxima tamen ex parte, castra Israelitarum tanquam dux itineris praecesserit, et fumi ac ignis signo universo exercitui tempus profectionis, ac viam, qua eundum esset, significaverit. Quam Tolandi sententiam refutavit DEYLING in *Observatt. miscell.* P. II. p. 751. sqq. Praeterea de hac re disseruerunt J. E. FABER in *Archäologie der Hebr.* p. 244. sqq. et EICHHORN in *allgem. Bibl. d. bibl. Lit.* P. I. p. 74. sqq.

22. לֹא-יָמַרשׁ עַמּוּד הָעֲנַן יוֹמָם *Non recessit columna nubis interdiu*. יָמַרשׁ intransitive sumimus, quomodo et 33, 11. usurpatur. LXX. οὐκ ἐξέλιπε, quomodo et veterum alii acceperunt. Sed Onkelos transitive vertit: non *amovit* sc. Jova *columnam nubis* rel.

III.

Exponuntur quae post discessum Hebraeorum ex Aegypto in itinere sunt gesta usque ad tertium post exitum mensem.

Cap. 14 — 18, 27.

1. *Iter Israelitarum per desertum ad sinum Arab., quem postquam incolumes transierunt, Aegyptios ejus aquae submerserunt. Cap. 14.*

Cap. 14, 2. — וַיָּשְׁבוּ — הַיָּבֵר *Loquere ad filios Israel et revertentur*, i. e. jube eos reverti. Fuerunt, qui putarent, Israelitas ex Dei jussu regressos esse et ad Aegyptum appropinquasse, nempe ut deciperetur Pharaeo cum eos in via oberrare existimaret. Verum e tota, quae dehinc sequitur narratione apparet, Israelitas non Aegyptum versus regressos esse, verum potius propius ad mare accessisse; alioquin Pharaeo eos persequutus non potuisset in mari submergi. Sed videntur Israelitae magis ad austrum proecessisse quam necesse erat ad circumeundum sinum Arab., ideoque ad laevam ita erat deflectendum, ut ad septentrionem, sive aquilonem redirent. Vid. PAULUS *Samml. d. merkwürdigst. Reis. etc. P. V. p. 383.* Porro Israelitae jubentur וַיִּתְּנוּ לְפָנֵי פִי הַחִירוֹת *ut castra metentur ad faciem s. coram Pi-hachiroth.* Id nomen Hieronymus in *Ep. ad Fabiolam de 42 mansionibus Israelitarum in deserto*, interpretatur *os nobilium.* Id vero Hebraeae esset פִּי הַחִירוֹת. Sed videtur eam nominis interpretationem, quam a magistro suo Hebraeo accepit, non accurate tradidisse. Illa qualis fuerit, colligere licet ex eo, quod Jarchi ad h. l. notat, locum illum nomen inde naectum esse, quod Israelitae nunc liberi facti essent. Nam חִירוֹת Chaldaeis et Hebraeis serioribus est *libertas.* Addit, חִירוֹת esse duas rupes praecaltas et arduas, et vallem interjaacentem earum *os* appellari. Ita et Saadias: *inter os montium.* Hieronymus l. l. monet, *Hiroth* scribi per literam ה, hac addita nota: „Quidam male *Hiroth*, villas putant, errorque manifestus, quod pro supra dicto elemento *Ain* (ע) literam legant;“ quasi חִירוֹת in textu esset. Quibus verbis notare Graeco-Alex. interpretem videtur, qui sic habet: ἀπέναντι τῆς ἐπαυλέως. Sed pluralis nominis feminini עִיר in V. T. semper eum terminatione masculina legitur. Aben-Esra ait, nomen loci esse duntaxat הַחִירוֹת, פִּי autem hic *faciem* denotare. Certe פִּי non esse partem nominis, colligi potest ex Num. 33, 8., ubi dicitur, Israelitas profectos esse מִפְּנֵי הַחִירוֹת, ubi LXX. ἀπέναντι Εἰσώθ. Nostratum alii פִּי הַחִירוֹת vertunt *fauces montium Chirotharum*, alii *fauces cavernarum*, quasi חִירוֹת idem esset quod חוֹר *foramen, spelunca*; quod tamen nullo argumento nititur. Clericus conjicit, indicari nomine illo fauces montium, quibus ab occasu cinetus est sinus Arabicus. Verum uti duo reliqua, quae h. Vs. leguntur nomina, בַּעַל et מַגְדוֹל, non tractuum, sed oppidorum, vel vicorum nomina esse cre-

dibile est, ita nec de הַחִירֹת aliter statuendum videtur. JABLONSKIUS in *Opuscc.* T. II. p. 159. inde quod Num. 33, 7. 8. tantum הַחִירֹת legitur, colligit, hoc nomen esse Aegyptiacum, significans *locum in quo magna copia graminis et herbarum provenit.* Omnino vero hodie nemo facile de loci illius situ nominisque ejus significatu certi quid definire poterit. Nam etsi locus ille situs dicitur *inter Migdol et inter mare*, tamen nec hoc nos juvat, quum nec de מִגְדֹּל certi quid constet. Commemoratur haec urbs et Num. 33, 7. Jer. 44, 1. 46, 14. Ez. 29, 10. 30, 6. Nomen hujus urbis haud diversum esse videtur a מִגְדֹּל *turris*. LXX. habent Μαγδαλὸν, quem locum eundem putant, qui in *Antonini Aug. Itinerario* p. 171. ed. Wesseling. Μαγδαλὸν vocatur, et haud procul a Pelusiaco Nili ostio situs erat (vid. ad Ez. 29, 10.): NIEBUHR in *Descr. Arab.* p. 409. existimat Migdol sitam fuisse in ea regione, ubi hodie *Bir-Sues* exstat, fons haud procul a Sues, urbe ad ipsam sinus Arabici extremitatem borealem sita. Conf. *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. III. p. 259. Addit Moses: לְפָנַי 'בְּעַל צַפְן רֹגֵר' ante Baalzephon, e regione ejus castra ponetis ad mare, i. e. sinum Arabicum. J. R. FORSTER in *Epistt. ad J. D. Michaellem* p. 28. conjicit, *Baal-Zephon* esse *Heroopolin*, supra occidentalem μυχὸν maris Arabici sitam, in desertis, prope laeus amarus, Typhoni sacrum, unde nomen sit naeta, Typhonem enim Aegyptiae esse *Dsjophon* appellatum, et pro litera Aegyptia *Genga* (sono cum Arab. ج conveniente) ab Hebraeis et alias γ usurpari. Potuisset Forsterus pro hac sua conjectura afferre quod tradunt Hebraei, צַפְן fuisse nomen idoli, quod illic loci collocatum fuerit. Unde Chaldaei paraphraetae, Hierosolymitanus et Jonathan, *idolum Zephon* posuerunt, et Saadias: *Saphun idolum*. Sane *plaga septentrionalis* ubi indicatur, scribitur constanter צַפּוֹן, nusquam ut hic צַפְן. Baal-Zephonem porro eo ipso loco, quo Heroopolis, sitam fuisse, verisimile fecit J. D. Michaelis in *Supplem.* p. 206. Illo enim ipso loco, inquit, „ubi iter flectebant Israelitae, a laeva manu rubrum mare relinquentes, sita fuit Heroopolis cujus nullam a Mose mentionem fieri, non est credibile; ac nisi jam tum fuisset in extremo sinu Heroopolis, potuissent Israelitae facile elabi nec opus habuissent transire per mare, circuitu patente.“ Conf. libr. nostr. supra laudat. Vol. III. p. 260.

3. 4. וַיֹּאמֶר פָּרְעֹה *Dixitque Pharao*, cum audiret Israelitas alio iter flexisse, לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל *de filiis Israel*. לְ hic valet על *de*, ut Gen. 20, 13. אֲמַרְי לִי *dic de me*; vid. et infra Vs. 14. Ps. 3, 3. 22, 31. נִבְכְּרוּם הֵם בְּאֶרֶץ *Perplexi sunt in terra*. LXX. πλανῶνται, *errant*. Sed recte Aben-Esra notat, נִבְכְּרוּם significare *inopes consilii et quid faciant nescientes*. Sic Esth. 3, 15. civitas Susan dicitur fuisse נְבוֹכָה *perplexa*. — כָּגֵר עַל־יָהּ הֵם תְּמַדְבֵּר *Conclusit eos desertum*, clausi sunt in deserto, ita ut quomodo egrediantur et quo eant ignorent. Recte Mendelii fil. observat, quum

Vs. 2. primum tertiis personis וַיִּשְׁבֶּה וַיְהִינֵה usus esset Moses, cum pergere in secunda persona, נִכְחוּ תַחְתֵּיהֶם עַל-הַיָּם e regione ejus castra ponatis ad mare. Hinc colligit, haec verba non esse partem orationis Mosis ad Israelitas, sed Dei ad Moscm, et postquam Deus dixisset: loquere ad Israelitas, ut reversi castra ponant ante Pi-hachiroth Migdolum inter et mare, nunc explicationis causa hoc subjungere: e regione Baal-Zephonis ad mare castra ponere debetis, ut Phraeo inducatur ad credendum, Israelitas ne seios quo se vertant errare. Et post haec verba, quasi per parenthesis interjecta, Vs. 4. continuari sermonem Dei medio Vs. 2. abruptum. — 4. וַחֲזַקְתִּי אֶת-לֵב-פַּרְעֹה וַרְדֵּף אַחֲרַיָּהֶם Et obfirmabo cor Pharaonis ut persequatur eos. Sensus est, Deum contumacem reddidisse Pharaonem, coll. 9, 12. infra Vs. 17. al. Via recta ex Aegypto ad montem Sinai prope Sues in latere septentrionali sinum Arabicum praeterit, qui hac via euntibus ad dextram est. Quum vero Moses primo Israelitas in Africano hujus sinus litore ita duceret, ut sinus sinistrorsum situs esset Israelitis proficiscientibus, qua via numquam in Arabiam venire potuissent, Phraeo Mosen, quod ipsi viae ignarus esse videbatur, ut vatem divinitus missum agnosceré desiit, atque hinc factae Israelitis abundi potestatis cum poenituit adeo, ut eos insectari decreverit. וַאֲפַבְרֵהָ וַיִּפְרָעָה Et honorabor in Pharaone. Cum ultionem Deus sumit ab improbis, magnum et gloriosum se ostendit, justitiam suam aeque ac potentiam manifestando. Cf. Ez. 38, 22. 23. — וַיַּעֲשׂוּ כֵן Et fecerunt ita, sc. Israelitae, quemadmodum iis praeceptum erat Vs. 2., et iter alio deflectebant.

5. 6. וַיִּגִּד — הָעַם Et nunciatum est regi Aegypti, fugere populum, non cogitare de reditu, sed circumire sinum Arabicum, ut Arabiam ingrederetur. Speraverat Phraeo, festo celebrato redituros Israelitas. וַיִּהְיֶה — אֶל-הָעַם Versumque est cor Pharaonis et servorum ejus contra populum. Etenim אֶל hic pro עַל ponitur, ut Gen. 4, 8.: אֶל-הַבֵּל contra Abelem. Vid. et Num. 32, 14. Jos. 10, 6. — 6. וַיֹּאסֶר אֶת-רֶכְבּוֹ Et ligavit, junxit, currum suum, i. e. jungi jussit. Quod enim quis fieri praecepit, id facere dicitur, si praecepto obtemperatur. Vid. 1 Reg. 6, 14.

7. 8. וַיִּקַּח שֵׁשׁ-מֵאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וַיִּבְרָחֵם Sumsitque sexcentos currus selectos, quibus significari videntur regii et ad bellum parati; quum כָּל רֶכֶב מִצְרַיִם omnes currus Aegyptiorum, qui post illos memorantur, privatorum essent et sarcinariii.³⁷ Magnum fuisse constat curruum in bellis usum inter Orientales ab antiquissimis inde temporibus; vid. ad Ps. 20, 8. Aegyptum abundasse equis, liquet ex 1 Reg. 10, 28. 2 Chr. 13, 3. Quaeerunt, unde satis equorum suppetere potuerit Pharaoni, quum 9, 6. dicantur pecudes Aegyptiorum periisse. Sed excipiendae sunt eae, quae in stabula coaetae fuerant, in quibus maxima pars equorum esse potuit. Sed quinam fuerint שְׁלֹשִׁים, qui dicuntur fuisse כְּלֹו super iis

omnibus curribus, haud adeo certum est. Onkelos vertit: *et viri fortes constituti super omnes illis*. Sic et 15, 4. שְׁלִישֵׁי וְיָרֵדוּ vertit *fortes ejus*. Quod sequutus Jarchi exponit *duces exercituum*, et Saadias: *praefecti, s. duces*. LXX. vocis originem respicientes reddunt καὶ τριστάτας. Verum et de hujus nominis significato variae sunt sententiae, quas refert Origenes in Catenis inedit. ad h. l. apud Montefalcon. Earum verisimillima est, τριστάτας fuisse magnos currus, qui tres homines caperent, ut unus auriga esset, duo autem pugnarent. Cf. JAC. LYDIUS in *Syntagm. de re militari* L. II. Cap. 3. p. 39. existimat a ternario numero dictos *tristatas* milites omnium strenuissimos et revera antiquos *triaros*, qui in loeum duarum classium militarium, si utraque succumberet in proelio, tanquam potior exercitus pars, succedebant, et rem fortiter gerebant, ut Triarii in exercitu Romanorum, de quibus plura *Livius* 8, 8. *Varro de ling. lat.* 4, 16. Aliam praeterea conjecturam proponit Lydius, quum in pluribus linguis ternarius numerus rem in majus extollendi et exaggerandi vim habeat, et in comparatione ultra tertium gradum non ascendi solet, posse per שְׁלִישֵׁי *fortissimum* significari, quasi eum, qui tertium et supremum gradum fortitudinis obtineat, pro quo Graeci dicunt τρισπαριστεύς, et Galli *tresfort*. Nobis quidem magis est verisimile, certum quendam militum ordinem nomine Hebraeo et Graeco significari, qualem tamen, nemo facile definiverit. — 8. וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִצְאִים בְּיַד רַמָּה *Et filii Israel exibant cum manu elata*, quod Onkelos recte interpretatur: בְּיַד פְּתוּחָה *capite aperto*, i. e. palam, animose, confidenter. Quod confirmatur eo quod Num. 33, 3. huic phrasi additur: לְעֵינֵי כָל-מִצְרַיִם *spectantibus omnibus Aegyptiis*.

9. 10. כָּל-סוּסֵי *Omnes equi*, i. e. et currules et singulares; quae duo equitatus genera sequentibus verbis memorantur. — Multum juvaret nos ad melius intelligendam hanc historiam transitus Israelitarum per mare Erythraeum, qui transitus ab accessu et recessu maris pendebat, si certe sciremus, quo mensis die Pharaos Israelitas assequutus sit. Sed in tanto silentio Mosis incerti sumus. Judaei tradunt, Pharaonem Israelitas die 21. Nisanis consequutum esse, ita ut illorum transitus ea, quae hunc diem sequebatur, nocte factus sit, hinc etiam azymorum festum illo ipso die absolvi, ef. 12, 18. Hanc temporis rationem satis verisimilem esse, putat J. D. MICHAELIS in notis ad h. l., Israelitarum itinera et locorum distantiam computans. Ex ejus ratione d. 15. Nisanis Israelitae e Raamsese Succotham emigrarunt, 12, 37., d. 16. Nisanis e Sueotha egressi, castra metati sunt Ethami, 13, 20., d. 17. Nis. Ethami quievisse videntur; d. 18. Nis. ad Africanum sinus Arabici latus tendebant, et sub vesperam castra ponebant e regione Pichachiroth, 14, 2. Pharaos, qui per praemissos exploratores sine dubio Israelitas observari jusserat, non ante meridiem d. 19. Nis. currus et exercitum paratum educere potuit. Quum igitur Israelitae jam iter tridui confecissent, Pharaos, etiam summa adhibita ee-

leritate, eos non ante d. 21. Nis. cum exereitu consequi potuit. Defatigato autem exereitu quum ille impetum in diem sequentem differret, quod Israelitae triduum ad Pichachirotham substiterint, ejus rei causa videtur haec fuisse, ut greges, adhuc per Aegyptum dispersos, colligerent, quod non potuerunt facere eo die quo e Raamsese exierunt, quia exitum suum quam maxime accelerare debuerunt. — 10. הִקְרִיב *accessit, appropinquavit*; Hiphil hic intransitive accipiendum, cf. ad Gen. 12, 11. וַיִּצְעֲקוּ וַיִּגְוּ *Et clamabant filii Israel ad Jovam.* Verbum clamandi hic non orationem, sed murmurationem et fremitum denotat. Eo sensu nomen צַעֲקָה *clamor* et Neh. 5, 1. usurpatur.

11. 12. לֹקְחֵהֶנּוּ — הַמִּבְלִי *An eo quod non essent sepulchra in Aegypto assumisisti nos?* i. e. eduxisti nos, LXX. ἐξήγαγες ἡμᾶς. In מִבְלִי אֵינָן est pleonasmus, qualis apud Graecos οὐ μὴ; et apud Hebraeos הֲרַק אֵךְ *an tantummodo?* Num. 12, 2. Sensus ergo: an quia non sunt sepulera in Aegypto eduxisti nos, ut moremur in deserto? — 12. הֲלֹא-זֶה — בְּמִצְרַיִם *Nonne iste est sermo, quem loquuti sumus ad te in Aegypto?* Nusquam quidem legitur, Israelitas Mosen antehac ita esse alloquutos; sed eos et antea in Aegypto de successu ejus quod Moses molitus est plane desperasse, e locis 5, 21. 6, 9. apparet. מֵיִבְרַת עֲבָדֵינוּ *Melius est nobis servire Aegyptiis, quam mori nos in deserto.* Si scriptum esset מִמִּלְחָמָה, cum Cholem, valeret *prae morte nostra*, essetque nomen substantivum. Jam vero quum cum Schurek sit scriptum, exponendum est *quam ut moriamur.* Sic 16, 3. *quis dabit ut moriamur.* Vid. et I Sam. 19, 1.

13. 14. אַל-תִּירָאוּ *Ne timeatis.* Aben-Esra ait, mirum videri posse, Hebraeos, sexcenta millia virorum numero, non ausos fuisse, cum Aegyptiis pugnare. Sed respondet, Israelitas longa et dura servitute oppressos fuisse imbelles et animo dejectos redditos, nec armorum tractandorum satis peritos. Addit Mendelii fil., si vel maxime Hebraei virtute et animo valuissent, armisque instructi et pugnandi periti fuissent, eos tamen, quum totam Aegyptum sibi infensam haberent, non potuisse tanto et tam bellicoso populo resistere, imo timendum ipsis fuisse, ne vi doloque circumventi et denuo subjugati multo duriore, quam antea, servitute opprimerentur. הִתְיַצְבוּ וַיִּרְאוּ אֶת-יְשׁוּעַת יְהוָה *Consistite et videte salutem Jovae;* non proelio commisso, sed solo divino auxilio e manu Aegyptiorum eripiemini. כִּי אֲשֶׁר רִאִיתֶם וַיִּגְוּ *Nam quemadmodum vidistis Aegyptios hodie, non videbitis eos amplius in aeternum.* אֲשֶׁר hic i. q. כַּאֲשֶׁר, *sicut, quemadmodum.* Sensus est: hoc modo, quo nunc videtis Aegyptios, armatos scilicet et vobis imminentes, non amplius videbitis, sed suffocatos et mortuos. — 14. יְהוָה יִלָּחֶם לְכֶם *Jova pugnabit pro vobis.* לְכֶם *pro vobis s. propter vos*, ut Vs. 25. יִלָּחֶם לְהֶם *pugnat pro iis;* et eodem modo לְ loco עַל *pro, propter*, Jud. 6, 31. Job. 13, 8. —

וְאַתֶּם תִּחְרְשׁוּן Vos igitur tacebitis, i. e. tacete, clamare desinite, Vs. 10.

15. 16. מִה־תִּצַּעַק אֵלַי Quid clamas ad me? Moses hic personam totius Israelis sustinet; neque autem ipse ad Deum clamavit eo sensu, quem vid. Vs. 10. Augustinus: *Quid est, inquit, quod dicit, quid inclamas ad me? nisi quia intelligi voluit, hoc eum vocis silentio egisse, ut corde clamaret?* דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְיִסְעוּ Loquere ad Israelitas ut proficiscantur; nil aliud iis jam agendum est, nisi ut proficiscantur. LXX. וְיִסְעוּ reddidere καὶ ἀναρξενξάμεσθαι, castra moveant; verbum translatum est ab iis, qui equos iterum jungunt currui ad reditum. —

16. וְאַתָּה — וְבָקַעְתָּהּ Tu autem attolle virgam tuam et extende manum tuam super mare, et finde illud. Virga quidem non fidit mare; sed simulac Moses elevasset manum suam, Deus immisit ventum orientalem, qui mare siccaret, et quasi in partes funderet. וְיָבֹאוּ בְּרֵגְלֵי וְיִבְאוּ וְיִבְאוּ Ut ingrediantur filii Israelis per medium maris in sicco. Sed תוֹךְ non semper ita stricte sumi constat, ut eam partem, quae ab utraque extremitate aequaliter distat, significet, sed idem valet quod ב in Aben-Esra ad Vs. 22.: *Ne existimes, inquit, propterea quod dicit Scriptura בְּתוֹךְ הַיָּם, eos pervenisse usque ad mediam partem maris Suph. Nam si vel dimidium parasangae ingressi fuerint in mare vocabitur תוֹךְ הַיָּם.* Atque ad Vs. 17. notat, haud necesse fuisse, ut Israelitae mare istud intrarent, nisi quod Deus eos ita facere voluit, ut Aegyptii eos insequentes mergerentur. Observat etiam, desertum Etham fuisse tam ab illa parte maris, qua ingressi sunt, quam ab illa parte, qua egressi sunt, vid. 13, 20. coll. Num. 33, 8. Hinc colligit, Israelitas mare rubrum non trajecisse, sed eodem litore, quo intrarunt, exiisse. Cf. ad Vs. 29. Josephus autem *Antiqq. II, 16, 3.* dicit Hebraeos in adversum litus evasisse; atque ista sententia a nostris fere est recepta, qui propterea dicunt, ex utraque parte maris fuisse desertum, quod appellatum est Etham.

19. 20. וַיִּסַּע - וַיִּגְלֶה מִאֲחֵרֵיהֶם Et profectus est angelus Dei, qui incedebat ante castra Israelis, et ibat post eos. Ad protegendos Israelitas, ne in eos impetum facerent Aegyptii, id factum fuisse, Vs. 20. ostendit. וַיִּסַּע עִמּוֹד וְיִסַּע Et recessit columna nubis a facie eorum, et stetit a tergo eorum. Existimant nonnulli hanc columnam non diversam fuisse ab angelo, ac propterea rem eandem diversis verbis hic repeti. Neque tamen ostendi potest, columnam ullo unquam loco vocari *angelum Jovae*. Recte vero Mendelii fil. notat, angelum Jovae duxisse nubis columnam ante castra Israelitarum, illo igitur pone castra cedente, eodem et nubem retrocessisse. — 20. וַיְהִי הָעֶנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיִּבְאֵר וַיִּבְאֵר Et fuit nubes et tenebrae, sc. Aegyptiis, uti recte Onkelos addit, *et illuminavit noctem*, sc. Israelitis. Ita et Jonathan et Hierosolymitanus: *fuit nubes partim lucida, et partim*

tenebricosa; ex una parte tenebrosa fuit Aegyptiis, ex altera lucida Israelitis.

21. 22. In hisce duobus Vss. Israelitarum per sinum Arab. transitus narratur. Quae quidem res digna est, ut in eam euratius inquiramus. Et primum quidem de loco, quo Israelitas trajecisse verisimile est, videbimus; tum, *qua ratione* Israelitis via per mare illud patefacta sit, disquiremus; denique nonnullorum *dubiis* respondebimus. — Quod attinet ad locum, duae sententiae notatu dignae sunt. Nonnulli, Arabum traditionem sequuti, ut augeant miraculum, putant, Israelitas in valle Bedea trajecisse, inter montes Wadi Rammelie et Ghobeibe, sex fere miliaria germ. ab urbe Sues, ex NIEBUHRII delineatione (*Descript. Arab.* p. 408.). Sed huic sententiae obstat primum, quod non verisimile est, Israelitas tam longe in Africano maris rubri littore progressos fuisse, quum ex Mosis narratione ultimo demum die ad littus Africanum sese verterint. Deinde in valle Bedea sinus ille et latior est, quam ut tot homines tam brevi tempore trajicere potuissent, et profundior, quam ut eo, quo Moses dicit, modo, i. e. vento et recessu maris, hujus solum nudari potuisset. Igitur eorum praeferenda videtur sententia, qui trajectionis locum in intimo sinus Arabici recessu fuisse putant, qui a veteribus *sinus Heroopolitanus*, a recentioribus *sinus Suesensis* (*Meerbusen von Sues*), et in d'Anvillii mappis geographicis *Bahr-Assuez* vocatur. Erat haec jam Clerici sententia (in *Diss. de maris Idumaei trajectione*, Commentario in Pentat. adnexa). Adstipulati sunt ei multi e recentioribus, inter alios MICHAELIS in h. l. Confirmavit eam, qui ipse illam regionem magna eum cura perlustravit, NIEBUHR l. l. p. 409 — 414. Accedit, quod, Abulfeda teste, *Descr. Aegypt.* p. 30. 24. ed. Michael., et Arabes ex veteri fama tradunt, Pharaonem prope urbem *al-Colsum* (nomine e Graeco *Κλύσμα* facto), ejus locum hodie *Sues* occupat, submersum in mari fuisse. Favet huic sententiae primum, quod, ut monuimus, parum est vero simile, Israelitas ad Bedeam usque devenisse; deinde quod sinus Arabicus qua desinit, arcetissimus et ad trajiciendum aptissimus est, ut omnes testantur, qui de eo egerunt. *Strabo* Lib. 2. p. 69. edit. Genev. *Ἀράβιος κόλπος ποταμοῦ δίτην στένος ἐστὶ καὶ μακρός.* *Diod. Sic. Bibl.* Lib. 3. p. 172. ed. Rhodom. de extrema hujus sinus parte: *latitudo ad ostium et ad sinum est circiter quindecim stadiorum.* PETRUS VALLENSIS, *Ep. XI.* Cairo data (P. I. p. 122. vers. germ.), ubi describit reditum ex monte Sinai in Aegyptum, eum ad sinum Arabiae accessisset; *pervenimus, inquit, ad locum Arabice trajectum dictum, ubi sunt aliquot scaphae, et unde trajiciunt, qui volunt Suessum ire, quod est in occidentali littore, ad Aegyptum pertinente. Qui pedestri itinere eo ire volunt, eos, nescio quot miliaribus, oportet circuire ad ultimum sinus recessum, sed mari (usque adeo eo poco arctum est) non magis distat, quam Pausilippus a Neapoli*

tana mole. Hæc circiter duobus milliaribus inter se distant. PET. BELLONIUS, *Observatt. Lib. II. c. 58.* Hoc mare rubrum est tantum arctus canalís, non latior quam Sequana inter Haveroflorium et Hondeslorium. NIEBUHR l. l. p. 410. dicit, eam sinus partem, ad quam urbs Sues sita est, videri tantum fluminis latitudinem habere, quamvis ultra MD passus latus sit. Difficile ergo non fuit, quamvis iugenti multitudini, citato gradu nonnullarum horarum spatio maris alveum trajicere, quod vix fieri potuisset, si latior esset. Hinc quoque colligimus, ut bene Clericus monet, aquam refluentem ad meridiem non modo relinquere coactam littora sicca, sed etiam propter angustias loci ipsum medium alveum nudare. Cf. *Handb. d. bibl. Alterthumsk. Vol. III. p. 262. sqq.* — Jam quod attinet *rationem*, qua Israelitis via per mare patefacta esse videatur, ea Vs. 21. ita describitur: *Extendit Moses manum suam super mare, et abire fecit Jova mare vento orientali valido tota nocte, reddiditque mare siccum, et diffissae sunt aquae.* Dicit ergo Moses, postquam ab ipso mare percussus esset, vehementem illum ventum ortum esse, qui aquas divideret; non igitur percussione ipsa aquae disjectae sunt, sed per ventum, qui כָּל־הַיָּםָּ per totam noctem flavisse dicitur. Ventus vero vocatur קָרִי, quae vox plerumque vertitur *Eurus, Ostwind.* Sed hic facilius potuisset fluctus in littus Africanum, in quo erant Israelitae, impellere, quam aquas dividere. Igitur Clerici placet sententia putantis, voce קָרִי h. l. non respici ad plagam coeli, unde hic spirarit ventus, sed *ventum vehementem*, undecumque flaverit, significari. Ita Vulgatus; *vento vehemēti et urente*, quia ventus קָרִי adurere alias dicitur. Voce קָרִי significatur ventus *vehemens* Ps. 48, 8. (ubi LXX. ἐν πνεύματι βιαίῳ) Ez. 27, 26. Omnia subvertere et dispergere dicitur Job. 27, 21. Jer. 18, 17., et Jcs. 27, 8. vocatur רִיחַ קָשָׁה *ventus durus.* Non autem alio vento facilius in Oceanum sinus Arabici repelli potuerunt fluctus, nisi septentrionali. Vocem עֶזְרָה addidit Moses, ut indicaret, ventum illum praeter modum vehementem fuisse. Bene haec verba vertit Michaelis: *einen entgegenwehenden (fluctibus maris) heftigen Wind.* Sed quum non verisimile sit, solo vento mare ita repelli potuisse, ut vadosum fieret, Clericus et alii statuerunt, maris refluxum, illo ipso tempore ortum, multum contulisse, ut id efficeretur, quod solus ventus efficere non potuit. Mari enim rubro influxum et refluxum (*Ebbe und Fluth*) esse, et quidem, de quo olim nonnulli dubitarunt, usque in intimum ejus recessum, novissimis et accuratissimis observationibus eorum, qui illas regiones adierunt, extra omnem dubitationem positum est. Jam *Herodot. 2, 11.* testatus est, mare illud habere influxum et refluxum. *Diod. Sic. Lib. III. p. 172. cd. Rhod.: habet insulas longas, et angustos transitus, aestum vero multum et vehementem.* CHRISTOPH. FURERUS, Nobilis Germanus, in descriptione itineris, quod a. 1565. per Orientem fecit, narrat, se cum Jacobo

*Beiero ante fluxum maris partem sinus Arabici prope littus transiisse. Et in ipso sinu Suesiano fluxum et refluxum aquarum observarunt Monconys et Niebuhr, qui (l. l. p. 421. sq.) testatur, se illo ipso in loco saepe vidisse tempore maris recessus aquas usque ad tres et 3½ pedes diminutas. Deinde in intimo hujus sinus recessu loca quaedam inveniuntur vadosa, quibus tempore refluxus aquarum ab uno littore in alterum oppositum littus iri potest. Ipse Niebuhr haud procul a ruinis urbis Colsum, prope Sues, eo refluxus tempore, quo aquae minutissimae erant, sinum equo transvectus est; ita ut Arabibus juxta cum euntibus aquae tantum ad genua pertinerent (p. 412. l. e.), id quod etiam plures peregrinatores fecerunt, ut testatur BÜSCHING *Erdbeschr. v. Asien* p. 471. Mosen observato rubri maris refluxu tam exiguae latitudinis sinum facile transire potuisse, jam olim exstitisse qui contenderent, ex Artapani testimonio constat apud EUSEBIUM *Praep. Evang.* 9, 27. Postquam eniū dixisset, populum Hebraeum, multis ab Aegyptiis, cum poculis tum vestibis corrogatis, aliaque multiplici gaza, trajectis Arabiae fluminibus, magnoque confecto itinere, ad mare rubrum pervenisse, a Memphitis hoc ita narrari subiecit, quod Moses observato reciproecantis aestus tempore sicco mari universam multitudinem transmiserit. Hue pertinere videtur quod a Trogodytis mari rubro accolis accepit Diod. Sic. *Biblioth.* 3, 39.: *Apud Ichthyophagos accolis traditur historia, servata a majoribus famâ, cum fuisset ingens refluxus, exsiccatum esse totum sinus alveum, qui viridis erat adspectu, mari in contrarias partes refuso. Cum apparuisset autem in fundo terra, iterum gravem aestum supervenisse, et in pristinum statum alveum restituisse.* Praeterea ad refluxum, qui illo tempore forsitan contigerit, accedere poterat, quod per singularem Dei providentiam, Coro illo vehemente exorto reditorum ex meridie in septentrionem fluctuum impetus ita sisteretur, ut refluus maris motus, quum is alias 6 horas durare soleat, tunc 12 horas duraverit. Nam saepius et in aliis regionibus fieri solet, ut ventis exortis vehementibus sicuti adfluum ita refluorum fluctuum impetus sustineatur (*dass Fluth auf Fluth, und Ebbe auf Ebbe folgt*). Ita in Hollandia a. 1672. pridie Idus Julias vento a continente flante refluus maris motus per 12 horas duravit, qua re impedita est Anglorum exsorsio, et servata est Belgia; id quod narrat BURNETUS in *sui temporis historia*, P. I. p. 334. Similiter Mosis tempore, fieri potuit, ut vento vehemēti ex septentrione flante fluxus aquarum diutius quam solitum sustineretur, et maris solum nudaretur in locis, quibus numquam antea. Qua in re, quamquam ea ex solitis naturae legibus contigit, tamen non minus singularis Dei providentia et divina Mosis legatio cernebatur, quam si illa modo prorsus insolito facta esset. Vid. quae hae de re scripsit GEO. SAM. RITTER in *Henkii neuem Magaz. f. Religionsphilos., Exeg. u. Kirchengesch.* Vol. IV. p. 291. sqq. Cf. PAULUS *Samml. v. Reisebeschr.**

P. V. p. 391. — Superest, ut nonnullis respondeamus objectionibus, quibus hujus historiae fidem nonnulli labefactare conati sunt. Primum quaerebant, qui tam brevi tempore tot hominum myriades cum mulieribus et infantibus mare potuerint transire? Verum si Israelitae, ut Michaelis evincere studuit, hora octava vespertina trajicere coeperunt; usque ad vigiliam matutinam, i. e. tertiam diei horam, adeoque intra 6 vel 7 horas, potuerunt trajicere mare tantum 757 passuum duplicatorum latam. Quod eo facilius ereditu erit, si cogitamus, non totum Israeliticum populum transiisse, sed tantum aliquam ejus partem. Perquam enim verisimile est, maximam Israelitarum partem, cum mulieribus, infantibus et pecoribus jam antea in Arabiam migrasse. Hac ratione numerus transeuntium valde minuitur. Cf. EICHHORNII *Allgem. Bibl. d. bibl. Litt.* P. I. p. 670. sqq. — Alii obvertunt, maris rubri fundum nonnullis in locis coralliis acutis ita asperum esse, ut Israelitae nisi valde sauciati transire non potuerint, idque magnum fugae impedimentum fuisse. Sed hoc optime refutat Niebuhr (l. I. p. 412.) referens: *extremi hujus sinus littora usque ad Girondelem plane arenosa esse, nec prius se vidisse corallia quam inter Hammam-Faraun et Tor.* Fundo vero sabuloso facilius transiri potuit quam lutoso et coenoso. — Facile etiam refelli potest id, quod alii objecerunt, per algam, frequentem in mari rubro, aut valde impeditum esse transitum, aut prorsus prohibitum. Testatur enim NIEBUHR p. 417. sq. in Sinu Suesensi plane nullam nasci algam, sed tantum in australi maris Erythraei parte. Non defuerunt etiam, qui prorsus dubitarent, an vere talis per mare transitus fieri potuisset. Sed his responderi potest, transitum exercitus per mare non plane sine exemplo, atque igitur nil tam incredibile esse. Ita Strabo XIV, 2, 9. narrat (de Alexandro): *Apud Phaselidem sunt ad mare angustiae, per quas exercitum traduxit Alexander. Est enim ibi mons Climax, Panphylia incumbens mari, et propter litus arctum relinquens transitum, qui tranquillo mari nudatur, et a viatoribus perambulari potest; mari exundante fluctibus admodum obtegitur.* Denique addit: *Alexander autem hybernam incidit in tempestatem, cunq̄ue fortunae maximam eventus partem crederet, antequam defluerent undae, profectus est; itaque contigit, ut totum diem milites per aquam iter facerent, usque ad umbilicum in eam demersi.* Vid. et quae Livius 26, 45. narrat, qua ratione Carthago Nova a Scipione Africano capta sit. Nee minus notatu digna sunt verba Josephi Ant. II, 16, 5. *Et ego quidem prouti sacris in libris scriptum reperiebam, horum unumquodque memoriae prodidi. Nemo vero narrationem ut incredibilem miretur, si antiqui homines et malitiae expertes in maris scissura viam ad salutem invenerint, sive Dei voluntate, sive sponte naturae; quandoquidem heri et nudius tertius iis, qui sub ductu erant Alexandri, Macedoniae regis, cessit Panphylum mare, et aliam viam non habentibus*

illac iter aperuit, cum Deus ejus opera ad Persarum imperium evertendum uti decrevisset; id quod et omnes testantur, qui Alexandri res gestas scriptis mandarunt. Plura vide in DES-VIGNOLES *Chronologie de l'histoire sainte* T. I. p. 643. sqq., in J. D. MICHAELIS Notis in h. l. et in DOEDERLEINII libro *Fragmente und Antifragmente*, P. I. p. 77. sqq. in Franco-Galli cujusdam disputatione, quae vernacule translata legitur in J. D. MICHAELIS *zerstreut. kl. Schr. Erste Lief.* Jen. 1793. Cf. quoque *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 8. sqq.

22. וְהַיָּמִים לָהֶם וְגו' *Et aquae eis erant murus a dextra eorum, et a sinistra eorum.* Haec verba plures superioris aetatis interpretes nimium proprie ceperunt, iisque impugnarunt sententiam eorum, qui tempore refluxus maris Israelitas sinum Arab. trajecisse statuunt. Verum recte CLERICUS (*de maris Idum. traj.* §. 4.) scribit: „Moses quidem 15, 8. poëticae haud absimiliter rem descripsit; sed fidi interpretis fuit, figuras secernere a proprie dictis. Si conereta fuisset hinc atque inde aqua, non opus erat *vento per totam eam noctem vehemente*, quo ejus pondus sustineretur. Ut aqua *muri instar* Israelitis fuisse dicatur, satis est ad dextram et ad sinistram imperviam viam fuisse, nec quidquam obstat, quo minus ad sinistram in profundioribus lacunis aqua haeserit, quamvis longe maxima ejus pars refluu aestu ad dextram defluxisset, et vadum, per quod transivere Israelitae, siccum esset“

23. 24. וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם *Et persequuti sunt Aegyptii.* Ab arbenel notat, Aegyptios, quum in tenebris essent (Vs. 20.), nesciisse, quo irent, atque id duntaxat spectasse, ut Israelitarum vestigia premerent, indeque factum, ut imprudentes, et praeter intensionem suam in mare proeiderent. — 24. בַּאֲשֶׁמֶרֶת הַבֶּקֶר *In vigilia matutina.* Hebraei noctem in tres vigilias diviserunt; prima erat ab occasu solis usque ad horam 10. (ex nostra diei ratione), indeque usque ad horam 2. matutinam erat altera, tertia inde ab illa hora usque ad solis ortum durabat. Is vero tum paullo ante horam 6. fuit, Israelitae enim mense Aprili exierunt. וַיִּשְׁקֶף יְהוָה אֶל-מַחֲנֵה מִצְרַיִם *Et prospexit Jova e nube et perturbavit castra Aegyptiorum;* i. e. tempestatem excitavit cum tonitru et fulmine, qua currus et equi perturbati, rotaeque currum fractae sunt, ita ut nonnisi admodum difficulter pedem possent promovere. Sic Ps. 77, 18. 19. ista Aegyptiorum elades explicatur. Eodem modo haec verba intelligit Joseph. *Ant.* II, 16, 3.: *Imbres etiam de coelo descenderunt, et aspera tonitrua fulguribus simul intermicantibus: insuper et fulmina crebro jaculabantur nubes.*

25. וַיִּסֶר יְהוָה אֶת אֹפֶן מַרְכָּבָתוֹ *Et amovit rotam, i. e. rotas currum ejus, ex axibus suis videlicet.* LXX. וַיִּסֶר vert. συνέδρασε, colligavit, aut impedivit, quasi וַיִּסֶר legissent, quod et in Cod. Samar. hic legitur. Sed recte Onkelos: *et removit, ac*

Symmachus: *μετέστρεψε, transtulit, pervertit.* *יִנְהַגְהוּ בַכְבֶּדָה*
Et duxit Aegyptius eum, currum, cum difficultate. Suffixum
 verbi referendum ad *מֵרֶכֶב* *currus*, collective sumendum, et ex
 plurali, qui praecessit, iutelligendum. Constructio est sensu con-
 grua, non voce. LXX. Pronom. suffix. ad *אֲפֹן* referentes: *καὶ*
συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἀρμάων αὐτῶν, καὶ ἤγαγεν αὐτοὺς (sc.
ἄξονας) *μετὰ βίας, et colligavit axes currum eorum, et duxit*
eos (axes) cum violentia. Quod ferri posset, nisi prima Versus
 verba diecrent, ablatas fuisse rotas a curribus, qui proinde duce-
 bantur *בַּכְבֶּדָה* *cum gravitate*, i. c. difficultate, quia gravia et
 ponderosa ad movendum sunt difficilia. *כִּי יִהְיֶה רֹגֵן* *Nam Jova*
pugnat pro iis adversus Aegyptios.

27. *וַיָּשָׁב הַיָּם לְפָנֹת פְּקָר לְאִיהֵנוּ* *Et rediit mare appetente*
mane ad perenne suum, s. ad perennem suum fluxum. *אִיהֵן* propr.
perennitatem valet, hinc *perenne maris* est nativus ille aquarum
 impetus, quo continuo aestu fervet mare; vid. A. SCHULTENS
Origg. Hebr. L. I. Cap. 8. §. 4. Coorta austro fluetus vi boreae
 suspensi magno impetu irruerunt. *וַיִּמְצְרוּם בְּסִימָם לְקִרְאָתוֹ* *Et Ae-*
gyptii fugiebant in occursum ejus, se. maris, ei obviam. Quum
 Aegyptii mutati venti auram ex meridie jam spirantem sentirent,
 ad littus Aegyptium revertere voluerunt. Sed quum fluetus vehe-
 mentius irruerent, ab iis obtegebantur, antequam ad littus perve-
 nirent. Hoc dicit his verbis: *וַיִּנְגַח יְהוָה רֹגֵן* *Et excussit Jova*
Aegyptios in medio maris, i. c. projecit, submersit illos in mari.
 Dubitarunt nonnulli, an sinus Suesensis ita profundus sit, ut to-
 tus exercitus in eo submergi posset? Sed ex Niebuhrii testimonio
 in ea sinus parte, quae super urbem Sues septentrionem versus
 vergit, tam multum aquae est, ut satis multi homines et equi in-
 terire possint, maxime irruentibus fluctibus. Et Furerus (cf. ad
 Vs. 21.) narrat: *Vigesimo septimo Novembris ante fluxum maris*
ego et Jacobus Beierus partem maris rubri prope littus vado
transivimus, magno tamen cum discrimine vitae; jam enim mare
praeter spem citius accreverat, ita ut ante egressum aqua ad
axillas usque pertingeret. Accedebat, quod Aegyptii festinantes,
 et quidem noctu primum ad sequendos Israelitas, mox, ut ad lit-
 tus Aegyptium evaderent, se invicem turbabant, et ita altius in
 mare deveniebant.

28. 29. *וַיִּכְסֹּף — פָּרְטָה* *Et operuerunt (aquae) currus et*
equitatum una cum omni exercitu Pharaonis. Sic commode verti
 potest, ut *ל* ante *הָיִל* *כל* propriam significationem *ad* retineat.
 Jarchi illud *ל* redundare ait, ut 27, 3. 19. Num. 3, 26. 4, 32.
 al., et solere nonnisi ornatus s. *εὐφωρίας* causa praeponi. Sed
 Mendelii fil. contendit, *ל* non otiosum esse, sed adhiberi, ubi ge-
 nerali aliquid speciale jungitur, sive hoc sequatur sive praecedat,
 ut hic, coll. Num. 4, 29. Gen. 8, 19. Ps. 131, 11. GESENIUS
Lehrgeb. p. 681. not. ל k. l. et 2 Sam. 17, 22. idem valere putat

quod עד Jud. 4, 16.; usque ad, s. et ipse exercitus. — 29. רבני הים — *Filii autem Israel ibant per siccum in medio maris.* R. Samuel Ben Meir (רשב"ם Raschbam) recte notare videtur, הלכך per Plusquamp. hic vertendum esse: *jam transierant.* Praeterea, Mendelii fil. referente, tradunt veteres Hebr. magistri in Additionibus ad Tractatum Talmudicum *Erachin* fol. 15, 1., Israelitas mare non transiisse secundum latitudinem, sed secundum longitudinem, et descripsisse transeuntes aream semieireuli, ita ut e mari exeuntes desertum Schur ingrederentur, quod medium est inter Palaestinam australem et sinum Arab.; cf. ad Gen. 16, 7.

30. 31. וירא ישראל וגו' *Et vidit Israel Aegyptios mortuos in litore maris.* Quae R. Samuel Ben Meir et Aben-Esra sic intelligunt, Israelitas maris litus oppositum naetos inde Aegyptios submersos et pessumdatos conspexisse. Verum recte monet Mendelii fil.: Accentus distinctivus Sakephkatou voei מִצְרַיִם impositus eam non admittit conjungere eum מַת doctque verba hoc modo capienda: *et vidit Israel Aegyptios*, et eos quidem *mortuos super litus maris* projectos. Hiuc dicunt Talmudiei (l. l. ad Vs. 29.), mare eiecisse mortuos Aegyptios in litus, ne Israelitae dicerent: sient nos seil. salvi mari egressi sumus in hoc litus, ita Aegyptii egressi sunt salvi in litus adversum. — 31. — וירא במצרים *Et vidit Israel manum magnam, quam fecit Jova in Aegyptios*, i. e. opus magnum, quod Jova fecit. Vel *manus* hic *potentiam* significat, et עָשָׂה est i. q. *exercuit.* וַיֵּאֱמִינוּ בַיהוָה *Et crediderunt in Jova*, fidem ei habuerunt, quippe qui promissa compleat, וּבַמִּשֶׁה עֲבָדוֹ *et in Mosen servum ejus*, qui a Deo sit missus et nil nisi jubeente Deo faciat.

2. *Hymnus Jovae Sospitatoris laudes a praedicans.* Cap. 15, 1—21.

Cap. 15, 1. אָז יָשִׁיר-מֹשֶׁה *Tunc cecinit Moses.* Verbum, quoad formam futuri temporis, hic exponendum est, ac si praeteriti temporis esset. Aben-Esra ait, moris esse linguae Hebraeae, ut eum אָז *tunc* notante Futurum pro Praeterito usurpetur, ut I Reg. 11, 7. אָז יִבְנֶה שְׁלֹמֹה בַמָּה *tunc aedificavit Salomo excelsum* se. delubrum; Jos 10, 12. אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ *tunc loquutus est Josua*; Deut. 6, 31. אָז יִבְדִּיל מֹשֶׁה *tunc separavit Moses tres urbes.* Ceterum quod hic dicitur, cecinisse Mosen וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל *et Israelitas hoc canticum Jovae*, arguit, Mosen voce praevisse, Israelitas succinuisse. Quod quum agnoseant et doctores Talmudiei, tamen disputant, referente Mose Mendelii filio, in Tractatu *Sota* fol. 27, 2. de modo, quo hoc carmen sit decantatum. Alii dicunt, Israelitas Mosi praecinenti ad unumquodque στίχος canendo respondisse וַיִּשְׁרַח לַיהוָה *canam Jovae.* Alii vero putant, Hebraeos canendo repetiisse singulas dictiones, quas Moses eis praevisset. Alii alia conjiciunt. Nemo tamen hanc rem ad liquidum producere poterit. Seite vero obser-

vat A. F. RUCKERSFELDER in *Commentat. quaedam Cantica Sacra ex Genio Pindaricorum illustr.*, §. 23. (in *Sylloge Commentatt. philol. exeg. et critt.* Daventr. 1762. p. 47.): „Quum Vs. 21. memoretur, Mariam et virginum chorum respondisse: *Cantate Jovae, quod magnifice sese extulerit, currum et equitem projiciens in mare*, repetito cantici initio; patet, duos fuisse minimum choros, quorum alteri praeerat Moses, cantanti ipsum hymnum, vel totum vel ejus partem; alteri autem Maria, tunc adjuvanti Epiphonema illud, *Cantate Jovae*, et quae sequuntur. Quodsi ad finem tantum istud Epiphonema adjectum fuisset, hinc tamen argumentum petere possem, duplicem fuisse cantantium chorum, eumque utrumque, aliquam hymni partem cecinisse. Sed numne paulo frigidum videtur, totum feminarum chorum produci, ut unicuique istud comma semel decantarent? Numne magis conveniens videtur; eas saepius, quoties pericopa carminis fuerit recitata, eadem verba repetuisse? Philo *de Agricult.* in *Opp.* Vol. I. p. 312; *de vita Mosis* L. I. Vol. II. p. 109. et *de vita contemplat.* Vol. II. p. 485. ed. Mangey. Hoc carmen Mose praecentore a viris et feminis alternis choris decantatum fuisse ait OTMAR i. e. J. C. NACHTIGALL (*Fragmente üb. d. allmähl. Bildung der den Israeliten heil. Schr.* in Henkii *Magaz. f. Religionsphil., Exeg. u. Kirchengesch.* Vol. II. p. 451.) hunc hymnum, qualem nunc eum legimus, a Mose et Israelitis decantatum fuisse, vix credibile esse putat, quod ejusmodi populorum parum exultorum ἐπινίκια quam brevissima esse solent, imo paucis verbis comprehendantur (coll. 1 Sam. 18, 7.). Similiter hoc ἐπινίκιον non nisi Vs. 1. et 21. constituisse existimat, qui praecentibus Mose, Aarone et Mirjama a choris virorum et mulierum alternantibus iterum iterumque repetiti essent, intereunte subinde populo וְיָרֵם אֱלֹהֵינוּ. Reliqui carminis pleraque (Vs. 11 — 17.) prodere aevum Davidicum. Idem fere statuit DE WETTE (*Kritik d. Isr. Gesch.* p. 215.), cui nec verisimile esse videtur, Mosen sine praevia meditatione carmen haud breve, quale hoc ἐπινίκιον, fuisse. Verum si recordemur facultatis, qua Arabes pollent, carmina extemporalia, eaque longiora, fundendi, minus incredibile videbitur, Mosen admiratione tam mirificae liberationis plenum, carmen, quale hic legimus, sine longa meditatione fuisse. Quod vero attinet senioris, Mose, aetatis vestigia, quae in hoc carmine deprehendere visi sibi sunt Nachtigall et de Wette, de iis videbimus ad Vs. 17. sqq. Fuerunt quoque, qui dubium moverent, nec id inane, quomodo in tanta temporis brevitate tantus tot millium exercitus edoceri potuerit hoc canticum. Quibus responderunt alii, selectos fuisse sine dubio proceres populi, qui familiis in agmina divisus praeirent, ut dato signo in laudes effunderetur totus exercitus, concipientibus, quibus ingenium erat et canendi facultas. Praeterea, ut fit in cantu, repeti omnino poterant ab agmine verba, quae Moses cum selectiorum choro praecinuerat. Stropham denique primam viri facile

ediscebant omnes; tunc vero sufficiebat, si reliquarum stropharum elausulam succinendo repeteret populi universitas. Carmen hoc per strophas decurrere, et ad unamquamque chori virorum stropham antiphona eadem respondisse chororum mulierum, quemadmodum Ps. 136. eadem semper ab altero choro repetuntur verba: $\text{כִּי לְעֹלָם חֲסֵדוֹ}$, contendit CASP. JAC. HUTH in Diss. *Cantic. Mosis triumphale*, Exod. 15, 1 — 21. augustum poëseos Hebr. exempl. Erlang. 1758. Totum carmen in strophas distinctum descriptum dedit (quod et Clericus tentaverat), quas ad similitudinem Sapphieï carminis decurrere ait, voce semper emphatica, nec rhythmis præcise adstrieta, concisius et majestaticè finiente; non tamen eodem metro procedere carmen, sed, prout plenum est figuris et affectibus, ita et strophis inæqualibus variare. En primam stropham, qualem eam Huthius dedit!

<p>אֲשֶׁרָה לַיהוָה כִּי גָאָה גָאָה כֹּס וּרְכַבּוֹ רִמָּה בַּיָּם</p>	<p>Äschī- rāh lā- Jōuāh Kī gāōh gāāh Sūs v'rōchbō rāmāh Bāiām</p>
---	---

BELLERMANN (*Vers. üb. d. Metrik d. Hebr.*) hoc epinicium quadraginta Versibus Jambicis et Anapesticis, plerumque quaternariis, constare dicit, nec $\acute{\alpha}\mu\omicron\iota\sigma\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma$ illud carere ostendit. In rotatilibus Pentateuchi Codd., quibus in Synagogis Judaci utuntur, ex veteri præcepto carmen hoc (שִׁירַת הַיָּם *carmen maris* illis vulgo dictum) in triginta lineis scribitur, earumque prima modo ordinario. Dein alternatim, in prima linea bina spatia, simul sumpta novem literarum capacia, in altera totidem literarum capax spatium unum, relinquuntur, et ita quidem, ut unius lineae vacua spatia alterius scripturae, et vice versa, incumbant. Typis expressum hoc modo carmen nostrum reperies in Bibliis a Buxtorfio cum Rabbīnorum Commentariis editis et in Pentateucho Furthae a. 1801. sqq. edit. Vol. II. fol. 132. recto. Illum scribendi modum vocant $\text{עַל גְּבִי לְבָנָה}$ *scriptionem ad formam dimidii lateris super integro latere*. Ceterum præter alios, qui de hoc carmine scripserunt, cf. JUSTI *Nationalgesänge d. Hebr.* P. I. p. 1 sqq. — Carmen in duas partes commode dispescitur; prior præsentia Dei celebrat miraenla Vs 1 — 11., posterior futura prophetiæ extollit Dei beneficia Vs. 12 — 29. — $\text{אֲשֶׁרָה לַיהוָה כִּי גָאָה גָאָה}$ *Canam Jovæ, quia extollendo se extulit se*, i. e. admodum potentem et magnificum sese ostendit. גָּאָה proprie de rebus corporeis, quæ sese extollunt, ut de plantis (Job. 8, 11.) et de aquis erescenscentibus (Ez. 47, 5.) dicitur, deinde animi *elationem* significat. Hæc elationem, quæ ex egregio facto nascitur, indicat, unde LXX. $\epsilon\iota\delta\acute{o}\xi\omicron\varsigma$ γὰρ δεδόξασται, et Hieron. *glorioso enim magnificatus est*. Bene Aben-Esra: *ostendit magnificentiam suam; nam equum qui se efferre solet, et qui ei insedit equitem fortem, utrosque in mare dejecit.*

2. 3. עֲזֵי וְזִמְרַת יְהוָה *Laus mea et canticum est Jah.* עֵז, proprie *robur* (ita LXX. βοηθός μου, *auxiliator meus*), hinc *gloria*, *magnificentia*, et *laudem* designat, vid. Ps. 8, 3. 29, 1. 1 Chr. 16, 27. *Laudis* notio optime convenit addito זִמְרָה *cantus*. De terminatione fem. הָ stylo poëtico propria, vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 467. 567. Cf. nos ad Ps. 16, 6. De nomine יְהוָה, i. q. יהוה vid. ad Jcs. 12, 2. Vox אֲנִיָּהוּ proprie est *decoratio eum* sc. laudibus, et נָאָה i. q. נָאָה *decorus*, *pulcher fuit*, unde נָאָה *pulcher*. Bene LXX. et Vulgatus: καὶ δοξάσω αὐτὸν, et *glorificabo eum*. אֱלֹהֵי אֲבוֹתַי Mendelii fil. recte exponit: *hic est Deus patrum meorum*, et ad וְאֶרְמַמְנֶהוּ adseribit: *et decet mihi ut eum carmine meo extollam*. — 3. יְהוָה אִישׁ מִלְחָמָה *Jova est vir belli*, bellator. Onkelos: *Jova est dominus victor bellorum*. Samaritani, quod Deo indignum putarunt, si simpliciter bellator vocetur, legunt גְּבוּר בְּמִלְחָמָה *potens in bello*. Simili de causa LXX. συγτριβῶν πολέμους *conterens bella*. יהוה שמו *Jova est nomen ejus*, q. d. quid satis pro dignitate ejus dici potest? ipsum nomen indicat, cum summe excellentem esse; cf. ad 6, 3. 6.

4. 5. מִרְכַּבְתָּא — בָּיָם *Currus Pharaonis et exercitum ejus projecit in mare*. Quum יְרָה de jaculandis sagittis dici soleat (vid. 1 Sam. 20, 36. 37. Ps. 11, 2. 64, 5.), Aben-Esra his verbis significari existimat, Deum quam facillime currus et exercitum Pharaonis in mare projecisse, perinde ac si sagittam ex arcu emisisset. *Et delectum praefectorum ejus* sc. projecit in mare *algae*. De שְׂלֵשִׁים cf. ad 14, 7. et de כֹּהֵן ad 2, 3. — 5. הַהַמָּה יִכְסִימוּ *Abyssi texerunt eos*. In voce יִכְסִימוּ (3. Futur. Piel à פָּסַה), quod scribi debebat יִכְסִימוּ (Ps. 140, 10.), quatuor sunt anomala: 1) in secunda radicali ס excidit Dagesch forte ob subjectum Schva (ut 10, 11. מִבְּקָשִׁים, et Genes. 26, 14. וַיִּקְנֶה); 2) tertia rad. י (est enim פָּסַה pro פָּסַי) servata est, contra morem verborum 3. rad. ה (alia exempla sunt יִרְבֵּן Deut. 8, 13., יִרְוֶן Ps. 36, 9.); 3) Suffixo 3. pers. plur. ם additum est ך, quod stylo poëtico proprium est (ita יִאֲכַלְמוּ Vs. 7., הַמְלָאֲמוּ et הוֹרִישְׁמוּ Vs. 9., פָּסְמוּ Vs. 10.); 4) מו pro מו ponitur: similis anomaliae exempla sunt יִשְׁפֹטוּ pro יִשְׁפֹטוּ 18, 26., הַעֲבִירִי pro הַעֲבִירִי Ruth. 6, 8. — Pron. suffix. 3. pers. mase. מו (pro מו) Aethiopicibus esse communi usu receptum, observat GESENIUS *Lehrg.* p. 210. יִרְדוּ בְּמַצֹּלֶת כְּמוֹ-אֶבֶן *Descenderunt in profunda sicut lapis*, qui statim fundum petit.

6. 7. יְמִינְךָ יְהוָה נֶאֱדָרִי בַּיָּד *Dextra tua, Jova, qui inclytus es robore*, magnificus virtute. נֶאֱדָרִי, Particip. Niph. eum Jod. paragog., quale in מִשְׁפִּילִי, מַגְבִּיהִי, aliis, est ad Jovam referendum; nam יְמִינְךָ est nomen femin. Ad hoc si referre velis, sumendum esset esse Adjectivum participiale femin. per apocopen literae ה Chaldaeis familiarem pro נֶאֱדָרִיהַ. יְמִינְךָ יְהוָה תִּרְעַץ *Dextera tua, Jova, confregit inimicum*, Futur. pro Praet.

Vel potest verti: *confringit inimicum*. Nam Futura actum continuuum quandoque denotant. — 7. וַיִּכְרַב גְּאֹנֶךָ תְּהָרֵם קָמְיֶךָ *Et magnitudine excellentiae tuae, summa tua potentia, destruis eos, qui adversus te surgunt*. Onkelos (eui Jarehi et Jonathan assentiunt): *confregisti eos, qui surrexerunt contra populum tuum*, hoc sensu, eos qui insurgunt contra Israelem, populum Dei, contra Deum insurgere (eoll. Ps. 83, 3. 4.). הַשִּׁפְחָה הָרָגְךָ יֹאכְלֵמוּ בִּקְשׁ *Immittis excandescentiam tuam, consumit eos ut stipulam, ut ignis stipulam consumit, hoc est, quam celerrime et sine negotio*. Similis comparatio est Jes. 5, 24.

8. וּבְרוּחַ אַפְיֶךָ *Et spiritu, i. e. flatu narium tuorum*. Quamquam *flatus* proprie נְשִׁמָּה dicitur. Utrumque simul legitur Ps. 18, 16. Videtur ventum intelligere quo pulsati sunt maris fluctus, aut Dei sermonem, qui non sine spiritu effertur. Hinc Onkelos: *sermone oris tui*. LXX. autem: *διὰ πνεύματος τοῦ θυμοῦ σου*, et Jarehi *iram Dei* indieari existimat, notatque, Scripturam de Deo tanquam de homine loqui; eum enim homo irascitur, spiritum e nasu ejus egredi solere. Confert locum similem Job. 4, 9. *Theocrit.* 1, 18. *χολή ποτὶ ὄντι κόσθηται, ira naso insidet.* נְעֻרְמֵי-מַיִם *Coacervatae sunt aquae*. Verbo עָרַם (alibi *sapientem s. callidum esse*) *coacervandi* notionem inesse ostendit nomen saepius occurrens עָרַמָּה (Cant. 7, 2. עָרַמַת הַשִּׁיב *acervus tritici*) et verba quae h. l. sequuntur: נִצְבּוּ כַּמִּזְגֵּי נְזָלִים *Steterunt instar cumuli fluentia*. De voce נָד cf. ad Ps. 33, 7. Onkelos נָד כְּמִזְגֵּי נָד vertit: *sicut murus*. Syrus: *quasi in utribus*, et Graecus Venetus interpres, quem edidit AMMON V. S. V., *ἔστησαν ὡσπερ ἀσχὸς ἕρποντα, steterunt sicut uter fluentia*. נָד eum נָאָד confuderunt, ut plures veteres Interpp. Psalmsi l. l. Cf. Ammonii-Commentat. de usu indole et aet. vers. Gr. Ven. p. 44. Verbum קָפְאוּ Vulgatus vertit *congregatae sunt*; sed vox Hebr. *coagulationem, vel congelationem* denotat. LXX. *ἐπάγη τὰ κύματα, concretae sunt undae*. Aben-Esra: *congelatae s. condensatae sunt*, ut aqua gelu eonstringi solet. בְּלִבְיָם *in corde maris, i. e. in medio maris*; saepius medium rei *cor* vocatur. Neque tamen *cor* semper praecise medium rei significat, sed id *in corde* rei esse dicitur, quod *in ea* est. Ez. 27, 4. Tyrus dicitur sita fuisse *in corde marium*, quum tamen, uti Vs. 3. habetur, *ad introitum maris* sita fuerit. Cf. ad 14, 16.

9. 11. תִּמְלֵאמוּ נַפְשִׁי *Implebitur iis anima mea, saturabitur eorum divitiis desiderium meum*. נַפֵּשׁ constat haud raro significare facultatem illam, qua appetimus, vid. Gen. 23, 8. 2 Reg. 9, 15. Verbum מָלֵא jungere sibi solet nomen rei, qua quis aut quid repleti dicitur, in Accusativo; vid. GESENI *Lehrg.* p. 807. אֶרְיֶק *Evacuabo, i. e. extraham gladium meum, educam e vagina*. Vb. תִּרְיֶק non solum dicitur de vase, quod evacuetur (Gen. 42, 35.), verum et de re quae egreditur, ut Jer. 48, 11.: *evacuatum*

est, vinum e vase. תִּרְשָׁמוּ יָדַי *Perdet eos manus mea.* LXX. *ἀπολείψει ἡ χεὶρ μου,* *dominabitur manus mea.* Sed h. l. vix dubium, הַיָּרִישׁ esse *exterminandi, delendi* significatu capiendum, ut Num. 33, 55. Ps. 44, 3. al. — 11. מִי כַמֶּנְכָה בְּאֱלֹהִים וְהוֹיָה *Quis sicut tu, tibi similis, inter Deos?* בְּאֱלֹהִים *inter deos,* cf. ad Ps. 29, 1. — נִאֲדָר בְּקָדְשׁ *Magnificus in sanctitate,* insigni sanctitate praeditus. LXX. *ἐν ἁγίοις,* casus obliquus a recto τὰ ἅγια quo *templum* denotatur, item *coelum,* uti, ex quorundam sententia, Ps. 20, 3. Sed ibi *templum* intelligendum, de quo h. l. nequit cogitari. נֹרָא תִהְיוֹת *Timendus laudibus.* Sed נֹרָא haud raro *summe venerandum, augustum* denotat; itaque cum nomine *laudis* junctum significat eum, qui cum summa reverentia laudandus est.

12 — 14. נִטִּיתָ יְמִינֶךָ *Extendisti dextram tuam,* nonnisi levi dexteræ tuæ motu opus erat ad illos perdendos. תִּבְלַעְמוּ אֶרֶץ *Deglutivit eos terra,* vasto barathro, quo aquas marinas completitur, excepit. — 13. נָחִיָה בְחַסְדְּךָ עַם-זֶה גְּאֻלָּתָה *Duces benignitate tua populum hunc quem redemisti;* liberasti. Praeter. נָחִיָה pro Fut. usurpatur, quod ipsum valet de eo quod sequitur: נִהְיֶה בְּעֵדֶךָ אֶל-נִוְהָ קָדְשְׁךָ *deduces se. populum, potentia tua ad habitationem sanctitatis tuæ.* Videtur terra Cananaea intelligi, quam Jova sedem quasi sibi elegit; cf. Vs. 17. et Jer. 50, 19. נָחַל proprie est *leniter et provide ducere, ut greges aquatam ducuntur,* vid. ad Ps. 23, 2. — 14. שָׁמְעוּ עַמִּים *Audient populi.* Praeter. et hic, pro Fut. poni, docet res ipsa. Sequitur Fut. יִרְגְּזוּן *tremebunt;* sed tum redit ad Praeteritum: הִיל אֶחָז יִשְׁבִי פְלִשְׁתִּים *timor apprehendit incolas Palaestinae.* Famam brevi spargendam ejusque effectum quasi jam sparsam describit.

15. 16. De אֶלְהֶיךָ vid. ad Gen. 36, 15. — 16. בְּגֹל זְרוּעֶיךָ *Magnitudine brachii tui,* potentiae tuae. גְּדוֹל hic sumitur neutraliter et substantive, quasi *magnum,* i. e. *magnitudo.* יִדְמּוּ כַאֲבָן *Quiescent instar lapides,* i. e. non audebunt Israelitis armata manu obviam ire, sed patientur juxta suos fines transire. LXX. *ἀπολιθωθήτωσαν lapidescant,* i. e. metu rigeant, immobilesque sint. Sed orationis series suadet Verbum in Fut. usurpari. עַד-יַעֲבֹר רִגְוֹ *Donec transierit populus tuus, Jova, donec transierit populus, quem acquisivisti,* liberatione videlicet ex Aegyptiaca servitute. עַד-יַעֲבֹר *donec transierit,* i. e. per eorum fines in Cananacam ingressus fuerit. Ista eorundem verborum repetitio concitatum affectum exprimit, qualis in cantantibus et triumphantibus esse solet. Cf. Ps. 47, 7. 68, 16. 75, 2.

17. תִּבְנֶינָם בְּהַר נְחֻלָּתְךָ *Duces eos et plantabis eos in monte haereditatis s. possessionis tuæ.* Metaphora ab arboribus desumpta. Innuat igitur firmam et certam sedem, cui opponitur habitatio vaga et incerta. Cf. Am. 9, 15. Ps. 44, 3. 80, 9. Vel possunt verba in Fut. posita in Optativo sumi, ut sit precatio:

adducas et plantas eos. Monte possessionis Dei, i. e. quem Deus possidet, non significatur mons Zion, ut nonnulli existimant, sed terra Cananaea, quae montosa est, quae Deut. 3, 25. *mons ille bonus* dicitur. Et cf. ad Ps. 78, 54., ubi inter beneficia Dei memoratur et hæc, quod populum adduxit *ad terminum suum sanctum*, *הַר-זֵה* montem illum, quem acquisivit dextera sua, quo itid. Cananaea designatur, quam h. l. et vocat *מְכוֹן לְשִׁבְתֶּךָ פְּעֻלָּה* *locum quem sedi tuae parasti Jova*. *פְּעַל* hic vel valet *parare*, ut Ps. 58, 3. *Parasse* autem sibi sedem dicitur Deus, quod de ea capienda cogitaret. Vel, quod praeferimus, potest Praeter. *פְּעֻלָּה* pro Fut. sumi: *quem sedem tibi facies*. Certe in Fut. sumendum est quod sequitur: *מִמְקַדְשׁ אֲדָנִי כוֹנֵנָה יְרִיקָה* ad *sacrarium, o Domine*, quod *parabunt manus tuae*, quod tibi in terra ista condendum curabis. Mosen jam tunc, eum in eo esset, ut reipublicam conderet, quae in terris sanctissima foret (19, 6.), de sacrario cogitasse, quod in terra patria quondam Deo erigendum esset, nemini mirum esse potest. Neque igitur est, cur ob sacrarii mentionem hoc loco hymnum hunc seriori Mose aetati assignemus. Dagesch forte literae ק in *מִמְקַדְשׁ* impositum mere euphonicum est. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 87. Accentu Sakeph-gadol nomini illi apposito divellitur ab *אֲדָנִי*, atque hoc in Vocativo capiendum esse innuitur.

19. 20. Aben-Esra hunc Vs. hymno accenset. In eodd. rotatilibus quoque (cf. ad Vs. 1.) hic Vs. eo modo est scriptus, quo reliqua carminis sunt exarata. Verum recte alii observant, hunc Vs. nihil habere poetici; stylum potius esse talem, qui simpliciter narranti quid conveniat. Sane illud Vs. 18. *Jova regnabit in aeternum et perpetuo!* aptam et dignam hymni sublimis elansulam facit, post quam hic Vs. languidus comparet. Apte Vs. 19. jungitur Vss. 20. 21., ut brevis nota historica, quae hymno adjecta est. Subaudiri potest illius initio: *sic igitur cecinit Moses*, aut simile quid, *cum ingressus est Pharaonis equitatus in mare*. Ita פִּי erit pro פִּי אֲשֶׁר positum. — 20. Mirjam (LXX. *Maquua*) vocatur *נְבִיאָה*, uti Debora Jud. 4, 4., ob poeticam et musicam facultatem, quae duae apud antiquos, cum Hebraeos tum externos, semper erant conjunctae. *נְבִיאָה* enim, ut Lat. *vates*, saepe tantum poetam designat, qui facta Dei canebat, sive id factum sit adhibitis instrumentis musicis, sive sine eis. Ita I Chron. 25, 1. 2. 3. cantores a Davide constituti, *נְבִיאִים* dicuntur, additurque eos *prophetasse*, i. e. cecinisse *in citharis*, et *prophetasse in celebrando et laudando Jova*, i. e. laudem Jovae cecinisse. Mirjam hic *אֶת-תְּהֵרָה בְּיָדָהּ* *Tympanum manu tenens*. Hoc instrumentum musicum saepe in V. T. occurrit, et fere semper ut instrumentum a feminis tractatum; Jud. 11, 34. I Sam. 18, 6. Ps. 68, 26. Jer. 31, 4. Etiamnum hoc unicum in Oriente est instrumentum, quod a feminis

tractari solet, Arabice dicitur $\eta\eta$, unde Hispanicum *Adufo*. Cf. NIEBUHR *Reisebeschr.* P. I. p. 180., ubi et Tab. 26. delineationem ejus tympani dedit. Vid. et *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 21. 22. $\text{וַתֵּצֵאנָה כָּל־הַנְּשִׂימִם אַחֲרֶיהָ}$ *Et egressae sunt omnes feminae post eam*, i. e. subsequentibus omnibus mulieribus. Ad quae verba illustranda facit quod narrat LUEDEKE in *Expositione brevi Loco. Sacr. ad Orientem sese referentium* (Hal. 1777.) §. 42. *Occasionibus solemnibus tam religiosis quam civilibus, chori sexus utriusque sed unius cujusque separatim cum saltatione vel potius processione et musica instituuntur.* וּבְמַחֲלֹת LXX. καὶ (μετὰ) χορῶν . Sed מְחֹלֹת potius saltantium et tripudiantium choros significat (a חָוַל in orbem ire), ut 32, 19. et Jer. 31, 4.

21. $\text{וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם וְגַרְ$ *Et respondit iis Mirjam rel. עָנָה*, quod vulgo est *respondere*, non raro etiam *primum loqui* significat, ut Deut. 26, 5. Ubi de canticis sermo est, promiscue *praecinere* et *respondere* sonat. Sic I Sam. 21, 11. coll. 18, 7. Aliquando עָנָה simpliciter est *canere*, ut infra 32, 18. Pronom. mascul. לָהֶם sunt qui referant ad Mosen et Israelitas, ut virorum choro responderit, Mirjama praecinente, chorus mulierum. Nihil tamen obstat, quo minus לָהֶם referatur ad mulieres, quae proxime antea memorantur, quum nec alia ejusdem ἀναλογίας exempla desint, e. c. Ez. 13, 20. Ruth. 1, 22., et cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 791. Praeterca alternantes chori non nisi haec, quae hic exprimuntur verba: *canite Jovae*, et quae sequuntur, e Vs. I. repetita, singulis Versibus, quos Moses cecinit, interceinisse videntur, pro more talium canticorum. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. pag. 24.

3. *Israelitae trajecto sinu Arabico proficiscuntur per desertum Schuricum ad Maram, ubi aqua amara dulcis redditur, et hinc pergunt ad Elimos. Cap. 15, 22 — 27.*

22. 23. מִדְבַּר־שׁוּר *Desertum Schur*, inter Palaestinam et Aegyptum (vid. ad Gen. 16, 7. et *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. III. p. 241.) quod Num. 33, 6. 8. *Etham* vocatur; et quum supra 13, 20. eodem nomine dicatur locus, ubi Israelitae castra metati sunt ante quam sinum Arab. transirent; nonnulli collegerunt, Israelitas e mari non recta via in adversum littus, sed semicirculo in mari facto, in littus Aegyptium rediisse. Sed recte jam movuit Clericus, verisimile esse, ab oppido Etham, ad occidentale sinus Arabici litus sito, in deserti finibus, nomen esse factum toti illi solitudini, non modo ad occidentem sinus Suesensis sitae, sed etiam ad orientem porrectae, adeoque intimum sinus recessum ambitu suo complectenti. — 23. $\text{וְלֹא יָבֹכּוּ מֵאֵת מַרְיָה}$ *Non potuerunt bibere aquas Marae.* Fontes etiamnum ostenduntur septem horis ab urbe Sues dissiti, in littore Arabico, *Ain el Muse*, sive *Ajjoun Musa*, i. e. fontes Mosis dicti; qui, quia sunt amari, dicuntur iidem esse ac ii, de quibus hic sermo est. Eorum etiam

meminit Plinius *H. N.* 6, 29 aitque, *Ptolemaeum Philadelphum duxisse fossam a Nilo ad Erythraeum mare, usque ad fontes amaros, ut illud conjungeret cum Nilo.* Sed situs obstat, quo minus ii fontes amari hic possint intelligi. Postquam enim mare transiissent Israelitae, eo, quo supra dicimus loco, non opus fuit triduo ad absolvendum iter ad Aijoun Mousa, qui locus diuidia tantum horae parte a littore maris Erythraei abest (*NIEBUHR Descript. Arab.* p. 403.). Sed magis meridiem versus in littore Arabico fons amarus in valle quadam invenitur, ubi Maraui fuisse verisimilius est. *Pocock Descr. Orient. P. I.* p. 234. vers. germ. tradit, sedecim horarum iter austrum versus ab Aijoun Musa esse mentem, *Marae* nomine, ad ejus occidentem haud procul a mari reperiri fontem salsuginosum, *Bir-hammer* dictum, ejus aquae forsitan a Mose dulces redditae fuerint. In tota vero illa regione aqua puteorum, qui excavantur, amara sive salsa est, et ad potandum plane inutilis; fortasse ob vitrum, quo haec terra referta est, quo ejus etiam superficies luget. Cf. *Alterthumsk.* Vol. III. p. 143. et *d. a. u. n. Morgenl.* II. p. 27.

25. וַיִּשְׁלֶךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתַּקֵּן הַמַּיִם *Et projecit (lignum) in aquam, et dulcis est facta.* Quodnam lignum hoc fuerit, definiri non potest. Arabibus hodie in illa regione degentibus ejusmodi arbor ignota est, ut *NIEBUHR* testatur, *I. I.* p. 403. Attamen ex *Forskalii* chartis haec adfert (*Praefat.* p. 43.): *Lignum pro corrigenda aqua salsa. Targum Jonath. arbor aquatica amarissimo flore magno roseo, nomine Chald. הרדופני (hirdophne). Karaitis in Kahira traditio, fuisse Nerium Oleander.* Id quidem certum est, plura extare ligna, quae hanc vim habent, ut aquis salsis injecta, eas dulces et potabiles reddant. Quum Hispani in Florida recens inventa dulcium aquarum penuria laborarent, *Ximenes* ligni *Sassafras* ope huic malo medebatur. Eadem virtus inest arbori cuidam in littore *Coromandel* nascenti, quae in lingua *Tamulica* *Nellimaram* vocatur, cujus ligno illarum regionum incolae uti solent ad aquas salsas dulces reddendas. Cf. *d. a. u. n. M. P. II.* p. 28. sqq. וַיִּשְׁלֶךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתַּקֵּן הַמַּיִם *Ibi (Deus) praecepta ei, populo, dedit.* Deum esse intelligendam, qui leges dederit, apparet ex iis, quae sequuntur. Ceterum de legum quarundam promulgatione haec verba intelligi non possunt; alioquin sensus *Vs. 26.* obscurus esset et imperfectus. Igitur cum *Dathio* haec verba intelligo tantum de ea adhortatione, quae sequitur. וַיִּשְׁלֶךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתַּקֵּן הַמַּיִם *Et ibi probavit eum, populum, sc. per sitim.* Exploravit fidem ac patientiam eorum deducendo in locum, ubi erant aquae potui non aptae.

26. 27. כָּל-הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שִׁמְתִי בְּמִצְרַיִם *Omnem morbum, quem immisi Aegyptiis, non immittam tibi.* Intelligi videntur morbi Aegypto peculiare, praesertim cutis, quorum causa aqua mala et corrupta est. וַיִּשְׁלֶךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתַּקֵּן הַמַּיִם *Qui de curo, i. e. qui tibi mederi*

potest. Quod non modo de morbi curatione, sed de conservatione valetudinis intelligendum. — 27. וַיָּבֹאוּ — תְּמָרִים *Tum Elimos pervenerunt. Ibi 12 fontes erant et 70 palmae.* Elim in ea valle fuisse videtur, quae hodie *Gorondel* vocatur, duo milliaria germ. ab urbe *Tor*. Invenierunt ibi et qui recentioribus illas oras adierunt fontes et palmas plures. *SHAWIUS* novem fontes ibi invenit (p. 272. vers. germ.) et fere duo millia palmarum. Hanc regionem multis fontibus irriguam et ob arborum multarum umbram valde amoenam et ad castra ponenda aptissimam esse, testati etiam sunt *POCOCK Descr. Orient. P. I. p. 234.* vers. germ. et *NIEBUHR Descr. Arab. p. 403.* et *Reisebeschr. P. I. p. 228.* Qui et ipsi conjecerunt, Elim in illa fuisse regione. Cf. *Alterthumsk. Vol. III. p. 145.*

4. *Israelitae ab Elimis in Sinicum desertum proficiscuntur, ubi iis coturnices et manna suppeditantur. Cap. 16.*

Cap. 16, 1—3. וַיָּבֹאוּ אֶל-מִדְבַּר-סִינַי וְגו' *Et venerunt ad desertum Sin, quod est inter Elim et Sinai.* *POCOCK* l. l. p. 235. observat, si Elim in valle *Gorondel* fuerit (cf. ad 15, 27.), credibile esse, Hebraeos illinc iter continuasse juxta mare in valle quadam longius protenta, et hic illie quinque vel sex milliaria (Anglica) lata, et ad austrum usque ad mare erythraeum porrecta. Eam vallem videri desertum *Sin* fuisse. Cf. *Alterthumsk. p. 146.* Ab urbe סִינַי (Ez. 30, 15.) hoc desertum nomen accepisse, uti putat *GESENIUS* in *Lex. min. p. 448.*, vix est credibile. Nam urbs illa *Sin*, quam Graccorum Romanorumque *Pelusium* fuisse, ostendimus ad Ez. 1. l., ad ultimum orientem versus Nili ostium, quod *Pelusiaenum* dicebatur, sita fuit, quam inter et desertum hic memoratum plus quam 20 milliarium germ. iter fuerit. Ceterum antequam in desertum *Sin* pervenirent Israelitae, castra metati fuerant ad mare (Num. 33, 10. 11.). Hic vero ea mansio omittitur, quod nil memoratu dignum in ea accidisset. — 2. Murmurarunt Israelitae, quod vastum et incultum desertum ingressi metuebant, ne fame perirent. Neque tamen videtur omnibus eibus defuisse, quum plerique Israelitarum pecora possiderent. Sed in tanta multitudine non pauci erant egeni, qui in ipsa Aegypto peiore carnearant. Verum et pecus, inopia aquae et pascuorum minui in dies necesse fuit, coll. 17, 3. — 3. מִן-יָמַיךָ — מִצִּבְרֹתַי *Utinam manna Jovae in Aegypto interiissemus. Per manum Dei, i. e. plagis illis a Deo Aegyptiis inmissis.*

4—6. הֵנִי — הַשָּׁמַיִם *Faciam, ut depluat vobis panis e coelo, pluviae in modum demittam vobis ex aëre cibum.* Intelligitur *Manna*, quae tanquam ros e coelo delabi putabatur; cf. ad Vs. 15. וְלָקְטוּ דְבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ *Et colligent rem diei in die suo, i. e. colligent quotidie quantum in diem sufficiat. Ut eum tentem, iturusne sit in lege mea nec ne, i. e. ut occasionem*

ipsis suppeditem pronam suam voluntatem in exsequendis praeceptis meis demonstrandi. Jarehi non incommode haec refert ad praecepta circa mannam asservandam, videlicet ne eam in erastinum reservarent, neve in Sabbatho ad eam colligendam exirent. — 5. ביום הששי *Die sexto* hebdomadis, non, ut alii volunt, a descensu mannae. ויהיו את אשר יביאו *Et parabunt* ad usum hujus et sequentis diei septimi *quod afferunt*, quod colligunt et domum portant. והיה בשנה וגו' *Et erit duplo plus, quam quod colligent singulis diebus*, nempe aliis praeter diem sextum. — 6. ערב וידעתם וגו' *Vesperi tunc intelligetis, quod Jova eduxit vos e terra Aegypti*. Israelitae dixerant Vs. 3., Mosem et Aaronem ipsos eduxisse; Moses igitur ex adverso dicit, eis notum fore, quod Deus ipse illos eduxerit. ערב pro Aeensativo absoluto et verbaliter capiendum est, quemadmodum Arabes nomina quae *tempus* notant usurpare solent; vid. GESENI *Lehrg.* p. 686. 725.

7. וראיתם את- ובקר Aben-Esra non cohaerere dicit cum וראיתם את- non enim altero mane, sed eo ipso die viderunt gloriam Jovae (Vs. 10.); sed esse post ובקר repetendum וידעתם et reliqua quae Vs. 6. post ערב sequuntur, hoc sensu: *et mane tunc item cognoscetis, se. novo miraenlo, quod Jova eduxit vos e terra Aegypti*. Innuere duplex prodigium, quo, deficiente victu, Israelitis cibum suppeditaturus sit Deus, coturnices et mannam. Et tum sequitur: *et insuper videbitis gloriam Jovae, Vs. 10.* Nisi forsan כבוד יהוה indieet utrumque illud majestatis divinae argumentum, quo querentibus victum praebuit, quemadmodum Num. 14, 21. 22. prodigia, quae Deus in gratiam Israelitarum edidit, *gloria ejus*, כבוד, dicuntur. ונתנו מה *Nos vero quid?* i. e. quid possumus nos facere? Quid est igitur, quod contra nos murmuratis, תלינו עלינו? Ita in Hiphil legi praecipitur ad marginem pro eo quod est in textu, תלנו, in Cal. — 8. Vs. 4. 5. solius panis mentio facta est, hoc Vs. autem, tanquam ex Dei verbis, non solum panis, sed etiam caro commemoratur. Sed primum summatim narrat Moses, quid Deus de cibo Israelitis e coelo suppeditando sibi revelaverit; quem igitur Vs. 4. generali nomine, ut alias, לחם vocat; deinde quomodo ipse atque Aaron de voluntate hac Dei Israelitas certos reddiderint Vs. 6 — 8., postremo, quomodo Deus ea, quae dixerint Moses et Aaron, solenni apparitione confirmaverit, Vs. 10. 11. 12. 14.

9. 10. 12. קרבו לפני יהוה *Appropinquate coram Jova*, qui eos in columna nubis praecedebat. — 10. Per כבוד יהוה vix dubium significari hic splendorem et augustum radiansque jubar, quo se quasi spectandam exhibebat majestas divina. — 12. De בין הערבים vid. ad 12, 6.

13. Vocem שלו quid significetur, interpretes dissentiant. Fuerunt qui contenderent שלו esse locustas. Judaei quoque hodie in Arabia viventes putant שלו esse locustas, quia qui-

busdam earum speciebus vesci valde amant; adstipulaturque huic sententiae ipse NIEBUHR, *Descr. Arab.* p. 172. Sed praeter rationes philologicas huic sententiae praecipue hoc obstat, quod Lev. 11, 22. nomen שְׁלֵרִים inter locustas mundas a Mose nominatas non reperitur; deinde David Ps. 78, 27. illas vocat עֹרֵף כָּנָף *volucres alatas*, quod nomen nullo modo est aptum locustis. Nullis etiam idoneis rationibus nititur eorum sententia, qui intellexerunt *pisces alatos*, qui et in sinu Arab. inveniuntur, et quibus vesci solent Orientales. Sed horum piscium copia in sinu Arab. tanta non est, ut tam magnus populus eis saturari poterit, nec illi sese ultra tres aut quatuor pedes super mare adtollere valent. Sed vix dubium est, שְׁלֵרִים fuisse *coturnices*. Vertunt ita plerique veteres. LXX. habent h. l. et Num. 11, 31. ὄρτυγομήτρα, *coturnices praegrandes*, quasi ὄρτυγῶν μήτηρ, *coturnicum mater*; vid. BOCHARTI *Hieroz.* T. II. p. 650. ed. Lips. Auctor libri *Sapient.* 16, 2. Τροφήν ἠτοιμάσας ὄρτυγομήτραν. *Philo de vita Mosis* L. I. Vol. II. p. 114. ed. Mang.: *Ortygometrarum continens nubes a mari adventantium tota castra inumbrabat*. Accedit vocis Arab. שְׁלֵרִים significatio. Quum FORSKAL hanc vocem aliquando Alexandriae a venatore quodam audivisset et Consulem Gallicum in illa urbe per litteras rogasset, quaenam avis vocabulo illo significetur; responsum accepit, eandem esse avem, quam Galli *Roy des Cailles* (ὄρτυγομήτρα) vocant; vid. NIEBUHR l. l. p. 176. Deinde vero, et praecipue numero plurali, nomen illud in universum *coturnices* denotat. Confirmat has rationes, ex ipso vocis usu petitas, Arabiae Petraeae historia naturalis. In hac enim regione coturnices valde frequentes esse, et usitatum Arabum cibum, tum veteres tum recentiores testantur. *Joseph. Ant.* III, 1, 5.: *Et aliquando post magna vis coturnicum, quod genus avium praeter ceteris alit sinus Arabicus, advolavit, interjectum mare transgressa; et simul volandi labore fatigata, ac propius quam aliae volucres terram accedens, ad Hebraeos defertur*. Nec procul inde Rhinocolura, ubi magnam vim coturnicum e mari advolantem capi his verbis tradit *Diod. Sic.* L. I. p. 38. edit. Rhodom.: *Calamis ex vicina regione detonsis et fissis, longa retia parabant, quibus prope littus in multa stadia constitutis, coturnices quae per magnos greges ex mari eo se conferunt, capientes, earum colligebant, quantum ad victum sufficeret*. Prosper *Alpinus Rerum Aegyptiac.* 4, 1.: *Coturnicibus usque adeo tota ea regio abundat pinguissimis, ut rustici eas non retibus, sed propriis manibus, celeri cursu persequentes capiant easque ita vili pretio vendant, ut denario argenteo Maidin vocato viginti habeantur*. *Coturnices* fuisse שְׁלֵרִים existimant etiam Hasselquist in *Itinerar.* p. 331. sqq. et SHAW p. 167. vers. germ. וְתַבְּמָם אֶת-הַמַּתְּנָה *castra texerunt*, i. e. tanta copia cecidere, ut vix per castra humus cerni posset. Plura vid. in *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 247. sqq. וּבַבֶּקֶר הָיְתָה שְׂכֵבַת הַטָּל *Et mane fuit cubatio roris*, i. e. ros

stratus fuit. Onkelos: *erat descensus roris*. Quod sequutus Aben-Esra dicit Hebraeam vocem *descensum* significare. Sed h. l. verbis שִׁכְבַת הַטַּל aliquid descensu roris posterius indicari videtur, nempe cubatio ejus.

14. וַהֲעַל שִׁכְבַת הַטַּל *Et ascendit cubatio roris*, i. e. ascendit ros et super terram decubuit. Ex h. l. coll. Num. 11, 9. Hebraei fere colligunt, primo rorem descendisse, deinde mannam super rorem, et postremo alterum rorem super mannam, ut igitur manna inter duos rores tanquam in capsula fuerit reposita. Verum recte Abarbenel dicit, unum duntaxat rorem fuisse, qui primo descendit, deinde mannam super rorem descendisse; quod autem hic dicitur, *ascendisse rorem* (ad verbum *cubationem* s. stratum roris), non intelligendum esse de ascensione roris a terra, sed de ascensione ejus super terram, ut עָלָה non aliud hic designet quam יָרַד *descendit* (Num. 11, 9.), hoc enim dici respectu aeris, unde ros descendit, illud autem respectu terrae, super quam ascendit. Atque eo certe sensu usurpatur עָלָה Vs. 13.: וַהֲעַל הַשָּׁלוּ *et ascendit coturnix*, nempe super terram, etiamsi respectu aeris descendit. Demisso igitur rore, apparuit עַל-פְּנֵי-הַמִּדְבָּר דָּק *super faciem deserti tenue*, minutum quid. Quod vero sequitur, מִתְחַסֵּפֵס, quid significet, haud satis constat. LXX. ὡσεὶ κόριον, *ut coriandrum*, ex mera conjectura, quod Num. 11, 7. coriandro manna comparari meminerant. Chaldaeus, Syrus et Arabs Erpenii *decor-ticatum* vertunt, coll. הִשָּׁה *denudavit*. Vulgatus: *quasi pilo tumsum*, Saadias: *rotundum*. Recentiorum nonnulli voc. illud referentes ad Chaldaicum חֲסָה, *argilla, lutum*, vertunt: *friabile ut lutum*. Rectum haud dubito vidisse J. D. MICHAELM, qui in *Supplem.* p. 869. מִתְחַסֵּפֵס ex Arab. כִּשְׁף *nix asperior leviterque concreta*, atque כִּשְׁף *nix, frustum, glaciei exponit concre-scens, nivis in morem, schneeförmig*, quae vera est mannae descriptio, et sequenti Versus membro congrua, ubi eum pruina comparatur. Bis ergo idem dici videtur, imagine modo mutata, *minutum, nivi simile, minutum ut pruina*.

15. Voces מַן הֲוָא מַן fere vertunt *quid hoc?* et vulgaris est opinio, *Manna* nomen ex illis vocabulis ortum esse. LXX. τί ἐστὶ τοῦτο; Syrus: *quid est?* Vulgatus: *Manhu, quod significat: quod est hoc?* Consentit Joseph. *Ant.* III, 1, 10. In V. T. libris etsi de rebus מַן tantummodo, aut מַן interroget, possit tamen fieri, ut in lingua populari tum cum Israelitae Aegypto exierunt, מַן pro *quid?* in usu fuerit. Conveniret illud cum Syr. מַן unde usitatius מַנָּה. Et hoc significatu ut מַן sumamus, flagitant fere verba: כִּי לֹא יָדְעוּ מַת-הֲוָא *nescierunt enim, quid esset illud*. Neque tamen improbabilis est KIMCHI sententia in *Lex. etymol.* ita scribentis: *quia ignorabant nomen ejus, appellabant illud Man, i. e. donum et portio est a Deo O. M. data*. Refert nomen מַן ad מַנָּה *annumeravit, admetitus est*, formae אָוּ צָוָה,

et קָרָא אֶת־הַמָּן. A qua sententia proxime abest HACKMANNUS in *Praevidaneis SS.* p. 69., qui מָן refert ad Arab. مَنَّانٌ *largitus est, liberaliter contulit beneficium in aliquem.* Exclamasse igitur Israelitas: הֲמָן הֲזֶה donum sc. divinum hoc est! Ita et interpret. Pers. reddidit; *beneficium sc. divinum est ipsum.* J. E. FABER quoque (*Hist. Mannae Hebraeorum*, Kilon. 1770. vid. *Reiskii et Fabri Opuscul. Medica ex Monumentis Arabum et Hebr.* Hal. 1776. p. 87.) *mannam a largiendo dietam putat, quasi praecipuum sit liberalis donum naturae ac beneficium.* „Unde intelligitur,“ inquit, „quum Hebraei campis manna superfusus ea conspecta, essetne vere *manna*, nec ne, quaesivissent, eos antea nomen quidem cognitum habuisse, rem non item; quam tum primum, praesertim uberrime fusam, oculis usurparent; et tanquam insolitam, atque, ut erat, certissimum curae divinae indicium ac documentum admirarentur.“ Verba מָן הֲמָן interrogative censet vertenda: *mannane est?* „Adjicit quidem Moses, Hebraeos, quid esset, ignorasse; quod nequaquam repugnat. Nam interrogare, esse ignorantis, quem fugit? Unde merito Moses Deut. 8, 3. *mannam*, ait, neque populo, neque ipsius majoribus cognitam fuisse, praesertim quum ejus esset ratio longe diversa ab ea, quae viuis naturae beneficio edi solet.“ Fortasse Hebraeis illa solum mannae species nota fuit, quae in Aegypto invenitur et diversa est ab ea, quae in Arabia colligitur. Quam quum nondum vidissent, interrogasse videntur, *an etiam haec manna esset?* Ceterum manna hodie vulgatio est succus coneretus ad sacchari aut mellis saporem accedens, odore leni ac debili et admixta aqua liquescens. Variis fruiditur arboribus ac plantis. Defertur ad nos potissimum Brigantio, sed nobilior ac praestantior e Calabria. Brigantina insidet loricibus (*Lerchenbäumen*) pruinæ in modum, grumis constans ab initio quidem albicantibus, ac paullatim flavescens. Calabrina grumis majoribus at duplo debilioribus de fraxino legitur, ex hac arbore inde a die 20. Junii usque in finem Julii erumpens, punctu insecti ejusdam, *cicada* vocati. Mannae orientalis plura sunt genera; illud, quo Hebraei usi sunt, vix dubium est esse id, quod tamarix frutex, Arabice מַרְיָא dictus, praebet, qui in ea deserti montis Sinai regione, in qua Hebraei sunt commorati, frequens nascitur. Et eo stillat manna mense Junio, et ante solis ortum ab Arabibus colligi solet; nam orti solis ardore liquatur. Arabes depurgatam ab herba, ramulis et pulvere coquere, percolare et in utribus servare solent. Illinunt mannam mellis instar placentis suis non fermentatis, quibus pro pane utuntur. Vid. BURCKHARDT *Itinerar. Syr. Palaestin. Arab.* p. 953. vers. teut., cf. p. 1079. Orientales in ea opinione versantur, mannam roris instar de coelo super certas quasdam plantas cadere. Idque non solum plebeculae persuasum est, sed doctissimis quoque viris, Ebn-Sinae, Serapioni, Mesuaeo, aliis. Jam vero etsi Israelitarum Manna haud pauca communia habuerit cum ea, qualis in multis

Orientis regionibus reperitur; tamen sunt et alia, quae illi ita priva fuerint, ut tanquam prodigiosum quid et solitum naturae ordinem excedens appareat. Et inter Hebraeos quidem Aben-Esra, quod nunc vocatur manna duobus tantum mensibus, in Nisan, sive Martio, et Jjar, sive Aprili, dicit descendere, nec liquescere, si in sole colloctur [vid. tamen ad Vs. 21.], nec si nocte servetur putrescere (Vs. 20.), nec adeo firmum esse, ut contundi possit, quo placentiae ex eo fiant (Num. 11, 8.), quin et si super linguam positum fuerit, liquescere, non autem saturare, nec bonum sanguinem prœereare, sed in medicamentis duntaxat usui esse. Præterea in manna Israelitarum et hoc prodigiosum fuisse, quod duplo plus quam aliis diebus sexto descendit, non autem omnino in Sabbatho; item quod ubicunque castra posuerint demissa est. Hinc manna recensetur inter Dei *mirabilia et prodigia*, Ps. 78, 4. 24. 105, 27. 40. DEYLING in *Observatt. SS. P. III. p. 76.*: „Si mannae, Israelitarum vietus, fuisset naturalis et vulgaris, vix dici potuisset, eam eum iis ipsis, tum eorum patribus prorsus incognitam fuisse. Credibile enim non est, in tanta hominum multitudine vix unum alterumque fuisse, qui mannam Arabicam vulgarem, circa ea loca quotidie depluentem, numquam viderit. Si extraordinaria non fuit, cur Moses tam sollicite colorem, saporem, formamque ejus descripsit?“ Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 34. sqq.*

16. 18. לֶפֶר אֶכְלוּ *Pro modo cibi sui*, i. e. prout edere potest, s. quantum sufficit. גִּלְגָּלֵתָּהּ h. l. ut alias רָאָה pro ipso *hominine* ponitur. עֵמֶר fuit decima pars Ephae, Vs. 36. Josephi tempore עֵמֶר continebat ova 43½ (Judaei enim cum plerisque populis orientalibus measuras ad quantitatem medioerium ovorum gallinaeorum redigere solent); sive 202 digitos eubicos Parisienses. Sed parum probabile est, per 1500 annos a Mose usque ad Josephi aetatem measuras Hebraeorum inmutatas non esse; quum nil magis mutationibus obnoxium sit mensuris et ponderibus. — 18. הִתְחַסְּרָה — וְיִמְרָה *Tum mensi sunt Gomeris, i. e. mensura Gomeris, et non abundavit*, non ei superfuit, qui multum fecit, s. collegit, nec qui minus collegit minus habuit, vel, defectum sensit. Antiquiores Hebraei dixerunt, miraculo factum esse, ut sine demensione neque plus neque minus quisque auferret quam necesse erat, sive multum, sive parum is collegisset. Quae explicatio verbis hebr. bene congruit. Vel igitur cum Jarehio et priscais Hebraeis miraculum fuisse dicendum est; vel eum aliis, non singulos id quod colligebant, domum portasse, ac praecise pro unaquaque persona familiae Gomerem habuisse, quod sine miraculo fieri haud potuit; sed quicquid omnes in universum collegissent, in acervum fuisse congestum, atque inde unicuique (sive plus, sive minus colligerat), pro numero personarum familiae ipsius fuisse mensuratum. Quae quidem expositio simplicissima fuerit.

19 — 21. אִישׁ אֶל-יֹדְתָר רָגוּ *Nemo relinquat ex ea in auroram.* Non est sensus, totam, quam habebant mannam, necessa-

río fuisse comedendam; sed si quid relietum esset, extra tentorium fuisse projiciendam. — 20. וַיִּרְרֵם הַזֹּלְעִים וַיִּבְבְּאֵשׁ *Scatebat autem vermibus et foetebat.* Est in hisec verbis ὕστερον πρότερον. Prius enim foetebat manna, et deinde vermibus seatebat; unde Vs. 24. inverso verborum ordine de manna in diem Sabbathi reservata dicitur, eam non foetuisse, nec vermem in ea fuisse. — 21. Quod manna sole caescente liquefacta hic dicitur (וַיִּהָם הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּמַּט) idem in manna Arabiae observarunt NIEBUHR *Descr. Arab.* p. 146., BURCKHARDT l. l. p. 954., et R. PETACHIAS in *Itiner.* p. 191. ed. Wagenseil. Et hujus quidem verba sunt haec: *Pleni sunt montes illi carduis et virgultis, supra quos cum rore manna quoque decidit, eaque sole incalescente liquescit; unde et nocte eam colligentibus, si tardent, idem hoc accidit.*

22. 23. וַיִּבְבְּאוּ כָּל-נְשֵׂאֵי רֹגֶן *Et venerunt omnes principes congregationis, populi, et narrabant Mosi.* Populus sexto hebdomadis die duplicem mannae portionem collegit (לְקַטֵּר), uti Moses Vs. 5. praeceperat. Principes igitur Moscu de eo, quod populus fecerat, certiore fecerunt, nimirum ut quid de duplici ista portione mannae faciendum esset, instruerentur. Vetitum enim erat, ne quid in posterum diem relinqueretur (Vs. 19.); quod autem contra jussum nonnulli servaverant, id putredine corruptum videbant (Vs. 20.). Interrogatus igitur de hac re respondet Moses, sine ullo periculo alteram mannae portionem, die sexto collectam, in septimum diem s. Sabbatum posse servari, vid. Vs. 23. coll. Vs. 24. et 26. sqq. — 23. וְאַתָּה אֲשֶׁר-בְּשִׁלְךָ *Quod coquetis, coquere velitis, coquite, et quid elixabitis, elixate.* Manna duplici modo coqui potest; uno, si, nulla alia adhibita materia, super modico igne liquescit; et ita similis fit saccharo hordaceo (*Gerstenzucker*), quod in nostris officinis *manna tabulata* vocatur, altero, si admixta farina frigitur, ut plaentae mellitae instar fiat. Quomodo vero manna elixetur haud liquet. Fortasse admixta aqua coquebatur in potum, similem ei, quem ex aqua, melli silvestri, i. e. manna, et aromatibus ab Arabibus confici scribit Diod. Sic. 19, 104. In Persia manna admixta aqua coquitur usque ad spissationem. Apud Arabes folia, quibus adhaeret manna sole liquefacta et in massam compacta, macerantur aqua calida, qua ita dissolvitur mannae gluten, ut instar olei aquae innatet.

29. 31. רְאוּ — הַשַּׁבָּת *Videte quod Jova dedit vobis Sabbatum, i. e. jussit vos septimo quoque die ferias agere.* שִׁבְרוּ אִישׁ *Sedete quisque sub se, quisque in tentorio suo maneat.* Phrasis videtur a more Orientalium ducta, qui sedent in solo, seu pavimento; nam *sub se manere* est proprie manere eo in loco, qui sub nobis fuit, cum primum consedimus. CLERIC. אַל-יֵצֵא רֹגֶן *Ne exeat quisquam e loco suo die septimo.* Jonathan addit: *ultra bis mille cubitorum, tot enim, ex placitis veterum doctorum Hebraeorum, Sabbato ire licet.* Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* Vol. I.

P. I. p. 164. Neque tamen illud, quod addit Jonathan, in textu est expressum. At latius videtur esse hoc praeceptum, quam ut (uti nonnulli opinati sunt) ad mannae collectionem restringi debeat; quemadmodum enim ob istam causam, ita et ob aliam aliquam istiusmodi causam exire prohibitos fuisse arbitror. — 31. **וְהָיָה כְּזֶרַע גֶּדִי לְבָנָן** LXX. ἦν δὲ ὡς σπέρμα κορίου λευκόν, *erat autem tanquam semen coriandri album*. Id plurimi Interpp. sequuti sunt. Sed quum coriandrum non sit album, Jarchi et Kimchi mannam non nisi ob rotunditatem semini coriandri comparari ajunt, ut verba ita sint capienda: manna erat alba, et ex granis constabat instar seminis coriandri. Nescio tamen, an verba hebraeam interpretationem admittant. Aben-Esra fatetur, se quid **גֶּדִי** significet ignorare. Saue in nulla dialectorum cum Hebraea cognatarum illud aut simile nomen de planta exstat; unde J. D. MICHAELIS conjecit, esse Africanum. Scholiastes Cod. Vaticani hic notat, Samariticum habere: ὡς σπέρμα ὀρύζης, et profecto in Vers. Samar. verba **גֶּדִי כְּזֶרַע** versa sunt **כַּאֲרוֹ קִלְפָּה** *sicut oryza decorticata*. Certe *oryza* propter colorem magis convenit; flavet enim ex candido. **וְטַעְמוֹ כַּצְּפוּחָהּ בְּדָבֵשׁ** *Et sapor ejus fuit sicut placenta in melle*, s. placenta mellita. LXX. τὸ δὲ γεῦμα αὐτοῦ ὡς ἐγκοῖς ἐν μέλιτι, *gustus autem ejus tanquam laganum in melle*. Quum autem Num. 11, 8. manna sapore similis dicatur oleo recenti, id cum hoc loco sic conciliari potest, mannam dulcem quandam ac delectabilem saporem, tanquam vel placenta mellitae, vel recentis olei habuisse. BURCKHARDT l. l. mannae saporem dulcem, jucundum, et paene aromaticum inesse ait.

33. 34. **בַּנְּצִנְתָּהּ** est ἄπαξ λεγ. Onkelos: *scutella*, Aben-Esra vero: *vas testaceum vel aheneum*. LXX. **στάμνον χρυσοῦν** *urnam auream*, et praeterquam quod ea interpretatio firmatur loco Hebr. 9, 4., ratio ipsa dicat, vas aureum potius quam vel testaceum vel aeneum ad servandam mannam fuisse adhibitum. **וְהָיָה אֵתוֹ לְפָנֵי יְהוָה** *Et pone illud coram Jova*, i. e. coram arca (Vs. 34). Jarchi et Aben-Esra recte observare videntur, id post tabernaculi sacri exstructionem factum fuisse, etiamsi h. l., ubi de manna textitur historia, scriptum sit. — 34. **וַיִּנִּיחֵהוּ אֶתֶרֶן לְפָנֵי הָעֵדוּת** *Posuitque illud Aaron coram lege*, i. e. coram arca, in qua erant tabulae lapideae. Ponitur **הָעֵדוּת** hic pro **אֶרֶן הָעֵדוּת**, cf. 25, 21. 22. Sunt qui **עֵדוּת** *testimonii* significatu sumant, quae vox tamen, ubicunque legitur (si Ps. 60, 1. et 80, 1. excipias, ubi nomen instrumenti musici est) notat *praeceptum, legem*, cf. Ps. 19, 8. et ibi not., et 119, 14. 26. Deut. 4, 15. 6, 20. rel.

35. 36. **וַיִּבְרִי יִשְׂרָאֵל** *Filii Israel autem comedebant mannam quadraginta annis*. Non plene tot annis, sed uno mense minus; nam mense secundo post exitum ex Aegypto primo comedebat mannam; statim autem a celebratione paschatis, i. e. circa medium mensis Nisan, sive Martii, cessavit manna (Jos. 5, 10 — 12.).

Unde post obitum demum Mosis mannam cessasse liquet. Id vero arguit, a Mose posse hunc Vs. non scriptum esse. Nec quod hic legimus *praedicitur*, sed *narratur*. Quare recte Interpp. monuisse videntur, haec ab alio, fortassis a Josua, inserta esse, ut narratio de manna perficeretur. Alii putant, hunc Vs. scriptum esse prope mortem Mosis. — 36. והעמר וגו' *Omer autem est decima pars Ephae*. LXX. τὸ δεκάτὸν τῶν τοιῶν μέτρων ἦν. Eadem forsitan mens erat Onkelosi et Jonathanis, qui pro אֵיפָה ponunt *tria sata*. Similiter Jarchi ait, Epham continere *tria sata*; satum autem continere 6 cabos, cabum vero 4 logos, logum denique 6 ova; ita ut decima pars Ephae 43½ ova contineat. Cf. ad Vs. 16. Ceterum et hoc comma plures a Mose abjudicant, quod dum mensura quaequam in usu est non ita defini soleat. Similia occurrunt de numo Num. 3, 47. 18, 16. „Vèrum,“ reponit Clericus, „non constat unquam, Judaeos inter se aliis mensuris in Palaestina usos esse, ut ea de causa veteres mensuras defini oporteret; neque notior fuisse videtur Ephā quam Gomer. Attamen Moses, qui Kemp. Hebraicam condidit, dedita opera hic illic de mensuris et numis aliquid inserere potuit, occasione data, ne in posterum mutarentur.“

5. *Discessus Israelitarum e Sinico deserto ad Rephidimos, ubi aquam e rupe egressam accipiunt.* Cap. 17, 1—7.

Cap. 17, 1—4. יהוה — ויסעו *Deinde profecti sunt omnis coetus filiorum Israelis e deserto Sin per projectiones suas ad os s. secundum os Jovae, i. e. Jovae jussu, cf. Gen. 41, 40.* — ויחנו ברפידים *Et castra metati sunt in Rephidim.* A deserto Sin profecti sunt ad Dopheca, a Dopheca ad Alusch, et inde demum ad Rephidim (Num. 33, 12—14.); omissae stationes inuuantur per למסעות. Moses hoc libro nonnisi eas mansiones commemorat, in quibus aliquid novi contigit. Cf. ad 16, 1. et *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. III. p. 131. sqq. Pro ואין מים לשתה et nulla aqua aderat populo ad bibendum. Sed usurpatur Infinit. pro Nomine, quasi sit: *aderatque nulla aqua ad potum populi*, uti Gen. 16, 9. *Post decem annos לישיבת אברם* pro לישיבת אברם *habitationis Abra- mi.* — 2. מה תנסון את יהוה? *Quid tentatis Jovam?* „h. e. quare de divina potentia aut voluntate dubitatis? nam qui *tentant* quempiam, experimentumque ejus voluntatis capiunt, de ea voluntate dubitant; vid. Vs. 7.“ CLERIC. — 3. לקחמיה אתי וגו' *Ad occidendum me et filios meos et pecudes meas.* Pronomina sunt 1. pers. Sing., ratione nominis העם, singularis quoad formam. — 4. עוד מעט וסלגני *Adhuc modicum et me lapidabunt*, i. e. prope est ut me lapident.

5—7. עבר — ישראל *Transi coram populo et sume tecum ex senioribus Israelis*, qui testes sint eorum, quae ibi fient, ut haud male exponit Jarchi: *in testimonium, ut videant, per te*

factum esse, ut aquae e rupe exeant. וַיִּמְטֵךְ — הַיָּאֵר *Et baculum quo percussisti fluvium, Nilum, vid. 7, 20. 8, 5.* Mentionem facit prodigii facti in fluvio, quod sicut tunc aquam convertendo in sanguinem, ejus naturam immutavit, sic hac vice adducturus sit aquam in silicem durum et siccum, contra ejus naturam. — 6. Prima hujus Vs. verba R. Moses Ben-Nachman conjungit cum וַיִּהְיֶה לְכַתָּהּ in fine Vs. 5., hoc sensu: *ibis et progredieris donec me stantem videas coram te super petram.* Quod cum הַאֵר articuli hic ponitur על-הַצֵּנַר inde Abarbencil colligit, indigitari petram quandam Mosi jam notam, in qua Deus et alias illi apparere soleret. Et de hac eadem petra 33, 22. dici: *ponam te in caverna petrae illius, sc. jam tibi notae.* Illam igitur petram, בְּהַרְבֵּי in Chorebo monte (vid. 3, 1.) sitam pereutere Moses jubetur, quo factò ex ea proditura sit aqua. Hodie tamen Chorebum fontibus esse irriguum, et in ejus convallibus esse hortos, in quibus coluntur vites, et legumina oleraque seruntur, testantur plures, qui istas regiones invisere. Rei quae hic narratur vestigium exstat apud Tacitum *Histor. 5, 3.* Ceterum cf. *d. a. u. n. Morgenl. P. II. p. 44. sqq. et Alterthumsk. Vol. III. p. 116. sqq.* — 7. מִצְּהָה *tentationem* significat, et מְרִיבָה *rixam*, quae nomina illis locis ideo sunt imposita, quod Israelitae ibi de Dei potentia et voluntate dubitassent, et cum Mose rixati essent, quasi suo consilio, non Dei jussu, populum per desertum duceret.

6. *Victoria de Amalekitis, precibus Mosis a Deo concessa, 17, 8—16.*

8—10. וַיָּבֹאוּ עִמָּלֶק *Et venit Amalek, i. e. venerunt Amalekitarum agmina.* Cf. ad Gen. 14, 7. — 9. מִשֵּׁת הָאֵלֹהִים *Virga Dei, i. e. virga, qua Deo jubente tot prodigia facta sunt.* — 10. חֲרֵם חֲרֵם *Churem Jarchi tradit fuisse filium Calebi ex Mirjama, sorore Mosis. Sed Josephus Antiqq. III, 2, 4. asserit eum fuisse maritum Mirjamac.*

11. וַיִּהְיֶה — יִשְׂרָאֵל *Fuitque quum attolleret Moses manum suam, ut praevaleret Israel.* Creditur vulgo Moses precum causa, et orantium ritu, manus sustulisse, eoque ipso victoriam Israelitis impetrasse, quae sententia ferri omnino potest. Sed J. G. LACKEMACHER in *Observatt. philol. P. IV. Obs. I.* eo potius consilio manus a Mose in sublime levatas arbitratur, ut signum erigeret militare. Pervetustus, inquit, Hebraeorum mos fuit, ut proelii dux signum aliquod, universo conspicuum exercitui, tolleret, ut scirent omnes, quo in loco is versaretur, et quo proinde se deberent vertere. Hoc signum, נֵס appellatum, ex pertica constabat praelonga, cujus parti summae velum esset appensum; vid. Num. 21, 8. 9. Jes. 33, 23. Ez. 27, 7. Quo allusum et in nomine altaris in memoriam hujus victoriae erecti, infra Vs. 15. Phrasim *manum tollere*, ubi de bello est sermo, idem esse censet, ac *signum erigere.* Vexilli autem loco Mosen baculum suum adhibuisse, et ut ab

omnibus conspici posset, in collem quendam ascendisse. Pergit Lackemacherus: „Aaronem et Churem comites adscivisse videtur Moses, ut mandata ipsius ad exercitum, sicubi opus esset, perferrent. Hic igitur proelio commisso accidit, ut dum *manum* Moses attolleret, h. e. baculum s. vexillum suum erectum teneret, et mandata daret, ut, inquam, superiores essent Israelitae, dum vero demitteret, atque ita cessare de imperio videretur, ut Amalecitis cederent. Factum nempe arcana quadam Dei gubernatione, ut signum illud divinum cernentes milites Israelitici forti animo pugnarent, hostiumque sustinerent iugetum, confisi, Deum ipsis adesse auxilio.“

12 — 14. וַיְהִי מִנְּשֵׂה כַּבְּדִים *Manus Mosis graves erant*, i. e. fessae, neque enim brachium erectum diu habere sine lassitudine possumus. אֲמִנְיָה *firmitas*, Substant. pro Adject., *firmae fuerunt*. אֲמִנְיָה est Sing., quemadmodum וַיְהִי, quum וַיְהִי sit Plur., q. d. facta est unaquaeque manuum eius firma, s. stabilis; cf. ad Gen. 49, 22. (בְּנוֹת צַעֲדָה). — 13. אַחַת-עֶמְלֶק וְאַתָּה-עַמּוֹ *Amalekum et ejus populum*, est ἐν δὲ διὰ θεοῦ pro populum Amalekitarum. — 14. זָכְרוֹן בַּסֵּפֶר *Memoriale in libro*, sc. quem scribere incepisti. Cf. supra p. 2. וְשִׂים בְּאָזְנוֹי יְהוֹשֻׁעַ *Posito in auribus Josuae*, i. c. dic ei, manda ei.

15. 16. מִזְבֵּחַ לַיהוָה *Jova vexillum meum*, pro מִזְבֵּחַ לַיהוָה *altare Jovae signi mei*. LXX. καταφύγιόν μου, *Vulgatus exaltationem meam*. Sed נִס is signum, quod pertica adtollitur, ut copiae ad id concurrant, vid. Num. 21, 9. Ps. 60, 6. Jes. 5, 26. Alludere videtur Moses ad virgam Dei, qua, signi militaris instar, victi fuerant Amalekitae. — 16. Verba כִּי-יָד עַל-כִּסֵּי יְהוָה non satis sunt clara. Cod. Sam. pro כִּסֵּי יְהוָה legit כִּסֵּי *thronus*, ex recepta Hebraeis interpretibus sententia, כִּסֵּי per apocopen pro כִּסֵּי positum esse. LXX. ὅτι ἐν χειρὶ κερφαία πολεμεῖ Κύριος. quasi legissent: בִּיד כְּסוּיָה נֶלְחַם יְהוָה, *manu occulta pugnavit Jehova*. *Vulgatus: quia manus solii Domini et bellum Domini erit contra Amalek*, omisso עַל. Syrus: *ecce manum contra sedem. Bellum Domini contra Amalek etc.* omisso יְהוָה. Verborum vero, ut in textu sunt, commodissimus sensus esse videtur, quem proposuit CLERICUS: *quia manus ejus, sc. Amalek fuit contra thronum Dei, ideo bellum Jovae contra Amalekitas, in omne aevum, ut sequitur. Thronum Dei censebatur tum esse inter Israelitas, quia Deus illorum rex erat. Idem Clericus haud spernendam conjecturam affert, pro כִּסֵּי legi posse נִס (quamquam haec lectio per nullum Cod. confirmatur), ut ad nomen altari impositum Moses respiciat, quod illis temporibus plerumque facere solebant, qui rei cuiuspiam nomen dederunt, uti ex aliis exemplis constat, v. c. Gen. 16, 13. Facile etiam litterae כ et נ permutari possunt. Ceterum cf. d. a. u. n. *Morgenl.* P. II. p. 52.*

7. *Jethro, Mosis socer, generum in deserto invenit, ad eum uxorem cum duobus filiis adducit, et de constituendis inferioribus iudicibus consilium dat, quod Moses exsequitur. Cap. 18.*

Cap. 18, 1. 2. 6. De יתרו cf. ad 3, 1. — 2. אַתָּה שְׁלוּחִיתָ *Post ejus dimissionem*, i. e. postquam Moses uxorem suam ad paternam domum una cum filiis remisisset. Conf. ad 4, 20. — 6. וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה *Dixit Mosis*, se. per praemissum nuncium, qui inducitur loquens instar ipsius Jethronis. Sic Dei instar Moses loquitur, 7, 17.

11 — 15. בְּדַבַּר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם *In re, qua proterve egerunt*, sc. Aegyptii contra eos, Israelitas. Vb. עַל cum constructum denotat proterviam in opprimendo, ut 21, 14. Neh. 9, 10., qui locus ad hunc respicit. Re vero ea, qua Aegyptii proterve egerunt, intelligitur exercitus, quo Aegyptii Israelitas perdere sperabant. DATHIUS ex antecedentibus repetit גָּדוֹל aut הַגָּדוֹל, vertitque: *nam in eo ipso, in quo illi Israelitas longe superabant, magnum sese exhibuit*, sc. Deus. — 12. לֶאֱכֹל-לֶחֶם לְפָנַי הָאֱלֹהִים *Ad comedendum panem coram Domino*; intelligitur epulum sacrificale, apud omnes antiquos populos usitatum. — 13. וַיַּעֲמֵד הָעָם *Populusque adstabat*, ii videlicet ex populo, qui litigabant. — 15. כִּי-יָבֹא אֵלַי וְגוֹ' *Quia populus ad sciscitandum Deum ad me venit*. Sensus est: nullos alios iudices adsumere possim; populus enim non me ipsum ut iudicem adit, sed Deum, ejus nomine et ex ejus legibus ego judico; cf. Vs. sq.

16 — 20. כִּי-יִהְיֶה לָּהֶם דָּבָר *Si causam habent; seu controversiam iudicio dirimendam*. וְהוֹדַעְתִּי וְגוֹ' *ut eis Dei sententiam patefaciam*. — 18. נָבֹל תִּבֹּל *Marcescendo marcesces*, i. e. fatigaris. כָּבֵד מִמֶּנּוּ תִּכָּבֵד *Gravior tibi est haec res*, i. e. hic modus iudicii difficilior est, quam ut tu solus eum sustinere possis. — 19. וַיְהִי אֵלָיהִם עִמָּנָה *Et sit Deus tecum*. Deus tibi faveat; ego tibi quidem consilium dabo, sed Deus ei favere debet. הָיָה אִתָּה *Esto tu huic populo interpres apud Deum*. הָיָה מִגֹּל הָאֱלֹהִים *proprrie e regione Dei*, i. e. coram Deo, interpres apud Deum. Sensus: tibi tantum res graviores serva, ad quas dijudicandas Deus ipse est consulendus; res faciliores alii iudices deernere possunt. — 20. וְהוֹדַעְתָּ לָּהֶם אֶת-הַדֶּרֶךְ וְגוֹ' *Expones eis viam, qua incedant, et quae faciant, significabis*. Constituas leges, ne opus sit, te in singulis rebus consuli.

21. 23. אַנְשֵׁי-חַיִל *Viri fortitudinis*. חַיִל, quod proprie militarem virtutem significat, transfertur ad animi virtutes, et designat inprimis illius constantiam, qua neque gratia; neque timore a recto justitiae tramite deflectitur, denique in universum usurpatur illa vox *de animi integritate et probitate*. Sic I Reg. 1, 52. בֶּן-חַיִל *homo probus*. Ruth. 3, 11. אִשָּׁה חַיִל *mulier proba*, et I Sam. 10, 26. 27. בְּיַמֵּי הַחַיִל *viri boni opponuntur* וְגוֹ' *hominibus malis*. אַנְשֵׁי אֶמֶת *veri amantes*. אֶמֶת h. l. et

alias i. q. δικαιοσύνη et *justitia*. וְשָׂמָה עֲלֵהֶם רֹגֵר' *Et constitues super eos chiliarchos*, rel. Quod Jethro numero plurali dicit *chiliarchos*, *centuriones*, *pentecontarchos*, *decuriones*, non videtur intellexisse, singulis hisce distributionibus praefuisse plures collegas, eadem dignitate ornatos; sed ita loquutus est propter praefectorum multitudinem. Nam in numero 600000 virorum chiliades sunt 600, hecatontades 6000, pentecatontades 12000, deades 60000, itaque praefectorum numerus fuit 78600. Horum videntur ita fuisse distincta munera, ut quod non poterat iudicio decurionum absolvi, id deferretur ad pentecontarchos, et sic porro; ita ut quae lites a chiliarchis ob difficultatem aut contendendi studium non poterant dirimi, de iis chiliarchi ad Moysen, Moyses ad Deum referret. Ceterum non est verisimile, decuriones illos 60000 omnes in publicis iudiciis locum eum suffragio habuisse; ubi iudices in conventibus populi Israelitici memorantur, ibi chiliarchi tantum et centuriones intelligi videntur. Haec institutio valuisse videtur dumtaxat ad tempus peregrinationis, qua populus in certos numeros, non in urbes ac pagos, ut postea, erat divisus. Deut. 16, 18. Vid. MICHAELIS *Mos. Recht*, P. I. §. 49. — 23. וְגַם רֹגֵר' כָּל-הָעָם וְרֹגֵר' *Et hic populus quoque salvus et incolumis ad locum suum perveniet*. Nimirum quod lites ac controversiae eorum cito diremtae erant. Fieri enim non poterat, ut vir unus, qui jus diceret trecentis myriadibus, omnibus satisfaceret.

P A R S S E C U N D A .

Leges per Moysen datae. Cap. 19 — 34.

1. *Cum populus ad montem Sinai venisset, Mose internuntio rogatur, num Jovae legibus parere velit? Quod quum promisisset, jubetur sese lustrare ad tertium diem, ex Jova ipso has leges auditurus. Tertio die ascendit Jova cum insigni majestate in montem, ad quem populo propius accedere interdicitur. Moses tantum et Aaron jubentur montem ascendere. Cap. 19.*

Cap. 19, 1: 3. 4. בַּיּוֹם הַזֶּה *In die isto*, i. e. die primo tertii mensis. Nam הָרָשׁ, quod praecessit, hic est propria sua significatione *novilunii* capiendum, ut 1 Sam. 20, 5. 2 Reg. 4, 23. — 3. אֲלֵה־הָאֱלֹהִים *Ascendit ad Deum*. Ascendit Moyses in mentem Sinai. Cf. ad Vs. 12. — 4. וְאָשַׁא אֶתְכֶם עַל-פְּנֵי נְשָׂרִים *Gestavi vos quasi in alis aquilinis*. Aquila enim, si pullos ex nido edueit, sub eis volitat, ne in petras delabantur et in iis contendantur. Cf. Deut. 32, 11. וָאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי *Adduxi vos ad me*, i. e. vos a servitio liberatos recepi in tutelam meam singularem.

5—8. וְהָיִיתֶם לִי סֻגְיָה מִכָּל-הָעַמִּים *Estis mihi peculium ex omnibus populis*, i. e. populus quem peculiari complector fa-

vore. Ita saepius vocatur populus Israel., e. g. Deut. 7, 6. 14, 2. 26, 18. LXX. his omnibus locis vertunt *λαὸς περιούσιος*, *populus acquisitus*, peculiaris. Cf. Tit. 2, 14. 1 Petr. 2, 9. — 6. כְּהֹנִים וְאֹהֲרָם — *Eritis mihi regnum sacerdotum*. Sensus est: ut sacerdotes, qui pie et caste rem divinam faciunt, Deo cari habentur; sic Deo earos fore Israelitas, si legum div. observantes sint. גֹּי קְדוֹשׁ *Gens sacra*, quippe quae universa sacerdotibus constabit; separata ab aliis populis. — 7. 8. Quum universus populus Dei declarationem eonsensu suo approbasset, hinc factum est, ut aliorum Deorum cultus tanquam erimen laesae majestatis consideraretur. Sicuti enim omnes fere populi antiqui deos terrarum suarum peculiare simul etiam earum reges esse putabant; ita Jova etiam, huic opinioni sese accommodans, Israelitarum Deus simul et Rex esse voluit (Vs. 5. 6.): id quod vocari solet *Theocratia*, qua voce primus usus est Josephus *contra Apion.* 2, 16. Hae autem ratione sapienter prospexit Deus, ne Israelitae ad idololatriam prolaberentur. Plura de theocratica regiminis forma vid. in *d. a. u. n. M. P. II.* p. 54. sqq. et cf. SPENCER, *de Legg. Hebr. Ritual.* Lib. I. p. 174. sqq. JERUSALEM, *Betracht. üb. d. vornehmst. Wahrhh. d. Rel. P. II.* p. 587. sqq. HESS, *Gesch. Moses,* P. I. p. 196. sqq.

9 — 12. בְּעַב הָעֶנָן *In densitate nubis*. Intelligitur nubes tonitrua et fulgura edens, praesentiae divinae signum. בַּעֲבוֹר רִגְלִי *Ut audiat populus me tecum loqui, et tibi in perpetuum credat*; voce coelesti audita non poterit suspicari ea, quae nomine meo edes jussa et praecepta, esse a te conficta. — 10. קִדְּשָׁתֶם *Sanctifica eos*, ablutionibus (*lustrationibus*) nempe corporis et vestium. Hujusmodi ablutiones, antequam sacra fierent, apud omnes antiquos populos usitatae erant. Sacra facturis illotis manibus aut sordidis vestibus ad altaria accedere religio erat. Conf. ad Genes. 35, 2. — 11. יֵרֵד יְהוָה *Descendet Jova*, i. e. per fulgura et tonitrua sese praesentem ostendet. — 12. הִשָּׁמְרוּ — בְּקַדְוֵהוּ *Cavete, ne in montem adscendatis finesque ejus attingatis*. Ratio erat, ut Deus sui majorem reverentiam injiceret Israelitis, et eximio, singularique quodam honore Mosem ornaret spectantibus Israelitis, dum huic soli ascendere liceret. Sic et omnes gentes *ἄδύτα* habuerunt, quae nemini nisi sacerdotibus fas erat intrare. Mons Sinai tanquam Dei habitatio seu palatium considerabatur. Sicuti vero ex more Orientalium hodiernum regnante, regis palatium nemini permissum est ingredi, nisi intimis regis aut evocatis ad thronum regium; ita Dei, regis Israelitarum, palatium, nemini accedere licitum erat, nisi Mosi tanquam intimo regis.

13. 15. לֹא-תֹעַ בּוֹ יָד *Ne manus eum attingito*, i. e. ne quisquam talem transgressorem sequatur intra consecratos terminos, ut eum inde ejiciat; sed ille aut lapidibus obruatur e longinquo, aut sagittis confodiatur, אֹהֵי יָרֵה וְיָרֵה. *Cu*

trahet tuba, i. e. longiore sonitu canet; sive, si tonitruum sonus similis erit tubae elongori. קָרַן הַיָּבֵל pro הַיָּבֵל uti patet e Jos. 6, 5. Varias de nominis יָבֵל significatu sententias recensuit et examinavit FULLERUS in *Miscell. SS. L. IV. Cap. 8.* Adde J. D. MICHAELIS *Supplem.* p. 1048., ubi tamen praetermissa est Jo. GEO. FRANKII in *Novo system. Chronolog. S.* p. 13. proposita sententia, ab הַיָּבֵל ἐπάγειν, יָבֵל esse *epactam, intercalationem*, et קָרַן הַיָּבֵל tale eorum, cujus elongore annus ἐπαγόμενος indicebatur. Per הַיָּבֵל videntur principes populi intelligendi, aut quidam ex iis tanquam legati a populo, cf. 24, 1. — 15. אֵל-הַגָּשָׁר אֵל-אִשָּׁה *Neque ad uxorem accedite.* Hae re se pollui existimabant Orientales paene omnes. Id de Babyloniis et Arabibus narrat Herodot. 1, 198. et de Aegyptiis 2, 61. Aegyptii sacerdotes sacris sollemnioribus instantibus multis rebus abstinebant, πρὸ δὲ πάντων ἀφροδισίων καὶ ὀμιλίας γυναικείας, ut dicit Chaeremon apud Porphyrium *de abstinentia*, 4, 7. Idem mos invaluerat apud Graecos, ut docet praeter alios MEURSIUS in *Eleusiniis* Cap. 7., et apud Romanos, ut liquet ex Tibullo, Lib. 2. Eleg. 1. Mohammedani quoque cum loca sacra Meccae visitant mulieribus abstinere debent.

17 — 19. וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה וְגו' *Tum Moses populum e castris Deo obviam duxit.* Tonitrua et fulgura Deum mox descensurum significabant; itaque quum Deus in montem descenderet, dum populus it ad montem, ei obviam proeedere dici potest. — 18. וְהָרַר כָּל-סִינַי עֶשֶׂן כָּל־וַיִּתְרַד כָּל-הָהָר מְאֹד *Totus mons Sinai fumabat.* Nubes illae densae tonitrua edentes fumi speciem praebebant. Et contremebat totus mons vehementer. Nonnulli cogitarunt de motu terrae; sine necessitate, quum jam tonitribus satis concuti mons potnerit. — 19. בְּקוֹל *In voce*, i. e. per tonitrua. Conf. Gen. 3, 8. 10.

22. 25. וְגַם הַכֹּהֲנִים *Et ipsi Sacerdotes.* Quum Aharonicum sacerdotium tum nondum institutum esset, plures putarunt significari hic primogenitos Israelitarum, qui Deo veluti consecrati fuissent, 13, 2., et quorum vice postea Leviticam tribum consecrari sibi voluisset Deus, Num. 8, 14. Sed quum 24, 5. Moses dicatur misisse ad sacra facienda בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *adolescentes filiorum Israelis*; verisimilior est Clerici sententia, signari nonnullos ex juventute, quos Moses huic rei praefecerat. Et observavit jam Abarbenel, delegisse Mosen ex Israelitis, nulla ordinis nascendi ratione habita, juvenes robore, ad sacrificia illa paranda necessario, sufficienter instructos. Robur utique requirebatur haud mediocre ad juveneos plures prosternendos, jugulandos, excoriandos, eviseerandos, et ad partes hostiarum, majores quidem illas, ad altare deportandas. Quocirea nemo vel senectute debilitatus, vel alia ex causa viribus destitutus sacerdotii officio fungi rite omni ex parte poterat. Ista de causa Graeci etiam antiqui in sacrificiis apparandis juvenum opera sunt usi, id quod veterum au-

etorum testimoniis probavit LACKEMACHER in *Observatt. SS. P. VI.* p. 332. sqq. אֶל-יְהוָה הַמַּצְפִּיִּים *Qui ad Jovam accedunt*, i. e. in montem Sinai, Dei palatium, ascendunt. — 25. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם *Et dixit eis*. Quid dixit, non exprimitur, atque ideo exponi potest: *et alloquutus est eos*, ut וַיֹּאמֶר sit i. q. וַיְדַבֵּר, ut Gen. 4, 8., ubi cf. not. Verum et in usitata significatione licet hic accipere: *et dixit eis*, nempe quae a Deo eis dicenda acceperat Vs. 24.

2. *Promulgantur decem praecepta. Cap. 20, 1—18.*

Quae sequuntur Vs. 1—17. a Mose ipso Dent. 4, 13. dicuntur עֲשֶׂתָּהּ תְּדַבְּרוּ *decem verba*, et a Graecis *Δεκάλογος*, quod decem complectantur praecepta. Haec vero duplici modo dividuntur. Ex divisione Origeniana, quam sequitur ecclesia Reformata, ad primam tabulam, quae praecepta amoris in Deum complectitur, quatuor referuntur praecepta: *prim.* Vs. 3., *sec.* Vs. 4. 5., *tert.* Vs. 7. et *quart.* Vs. 8.; tabula igitur secunda, quae de officiis erga homines agit, sex praecepta numerat ita, ut praeceptum decimum Vs. 17. generatim de concupiscentia vetita agat. Secundum Augustini divisionem, quam Lutherani maxime sequuntur, prima tabula tria praecepta, et secunda septem continet, ita ut Vs. 3—5. unum praeceptum comprehendant, et Vs. 17. duo diversa praecepta complectatur, quorum prius domum alterius concupiscentia vetat. Ad summam causae nil refert, utra divisio assumatur. Ceterum quod attinet ad haec decem praecepta omninoque ad totum legum Mos. corpus, manifestum est, ea solis Israelitis data et eis peculiari quodam modo imposita esse, Christianos vero eis non obstringi, nisi quatenus earum nonnullas ipsa natura praescribit, quales eae sunt, quas Christus ejusque Apostoli nobis injunxerunt. Illud enim, quod lex Mosaica multis praeceptis caret perfectioris virtutis, et ea tantummodo continet, quae necessaria sunt ad jus hominum in societate servandum; multos contra Israelitis imponebat ritus, ad cultum Dei externum spectantes, illud, inquam, satis arguit, leges illas esse destinatas populo adhuc rudi et tantum per res sub sensus cadentes edocendo. Sic cavet quidem illa lex, ne nexium quid fiat proximo, sed qui erga eum debeat esse amor, quae beneficentia, quae injuriarum patientia, id non docet, aliaque id genus omittit. Multa etiam praecepta aecommodata sunt regioni et coelo orientali, et spectant modo ad Palaestinae naturam et situm. Porro quum Israelitae agriculturam magis exercere debuerint, quam mercaturam, leges Mosaicae ad id compositae sunt, ut illam magis promoverent. Nonnulla etiam majorum instituta a patrios mores retinere debuit Moses. Ita jura Goelis permanebant, licet restricta essent. Levirale matrimonium magis confirmabatur, quam instituebatur. Ex ipsa autem hae ratione legis Mosaicae satis apparet, eam non omni aetati omnibusque populis convenire. Nec formula ista תָּמִיד עִוְלָם לְרִיתִיכֶם perennitatem legis innuit,

quum Moses ea uteretur in talis legis promulgatione, quam ipse postea abrogavit, Levit. 17, 5 — 7. coll. Deut. 12, 15. 20 — 22. Cf. de hac re JERUSALEM l. l. P. II. p. 351. sqq. HERDER *Geist d. hebr. Poesie*, P. I. p. 353. sqq.

2 — 4. אֲנִי יְהוָה וְגו' *Ego sum Jova Deus tuus, qui te ex ergastulo Aegypti eduxi.* Haec praefatio necessaria erat, tum ut intelligerent Israelitae, cujus nomine lex daretur, tum ut commemoratione beneficiorum suorum Deus Israelitas ad obsequium sibi praestandum adduceret. — 3. לֹא יְהוָה וְגו' *Non erit tibi Deus alius coram me.* אֱלֹהִים אֲחֵרִים *Deus alius.* Est enim אֱלֹהִים pluralis majesticus, cui jungitur verbum singulare יְהוָה; vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 704. 10. עַל-פְּנֵי nusquam *praeter* significat (ita LXX. *πλὴν ἐμοῦ*), verum semper *coram*, *prae conspectu*. Deus alius verò *coram Deo* esse dicitur, quod Israelitae, si aliorum Deorum cultum adscivissent, hos Deo tanquam inspectante culturi fuissent. Hac lege ostendere voluit Deus Israelitis, se variarum religionum misturam nullo modo probare. Erat enim haec vulgatissima illorum temporum superstitio, ut homines praeter ejus terrae, quam habitabant, Deum, etiam aliarum Deos coli posse ac debere putarent. — 4. לֹא-תַעֲשֶׂה-לְךָ פֶסֶל וְגו' *Ne facias tibi sculptam imaginem aut simulacrum ullius rei, sive sit in coelo sive in terra, sive in aqua sub terra.* Facile intelligitur, non omnes vetari imagines, ut quidam Interpp. voluerunt, sed tantum imagines tum ipsius Dei veri, tum aliorum Deorum; erant enim in ipso templo imagines, e. c. Cheruborum. Joseph. *Antiqq.* III, 5, 5.: *secundum praeceptum docet nullius animalis simulacrum adorandum.* Et sane hoc Vs. praecipue immui videtur animalium cultus inter Aegyptios usitatissimus. Triplicem, ut ita dicam, Aegyptiorum idololatriam paucis verbis complexus est PHILO in libro de *Decalogo*, Vol. II. p. 193. edit. Mang. nbi, postquam dixisset, non modo tauros, hircos, arietes ab Aegyptiis coli, sed etiam crocodilos, leones, aspides, addit, haec omnia animalia *honorari templis, fanis, sacrificiis, ludorum festis diebus, pompis, et id genus aliis.* — *Nam et in terra et in aquis, quae duo elementa magno usui esse voluit mortalibus Deus, perscrutati immanissima quaeque, nihil in terra invenerunt leone efferatius, nihil in aqua crocodilo atrocius, quorum tamen utrumque divinis prosequuntur honoribus. Quia et alias consecrarunt animantes, canes, feles, lupos, et ex volucrum genere ibides et accipitres.* מִתַּחַת הָאָרֶץ *Sub terra, quia aquae littoribus sunt inferiores.*

5. לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם *Non incurvaberis iis, i. e. nullo cultu eos adificies.* Non modo inflexionem corporis; sed omnem imaginum cultum Deus vetuit. אֲנִי-יְהוָה — קָנָא *Ego sum Jova Deus tuus, Deus perfidiae in ipsum commissae impatiens.* Ut קָנָא de marito dicitur, qui rivalem pati nequit; sic Deus socium in cultu, quem ab hominibus postulat, ferre non potest. עָנָה עֲבֹת עַל-יְ

בְּנֵי *Visitans*, animadvertens, puniens, *delictum patrum in filios*. פֶּקֶד, ubi de peccatis sermo est significat *animadvertere in aliquem*. על-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים *In tertiam usque quartamque aetatem*. Adjectiva, quae hic habentur, non nisi de majorum progenie, nec nisi in forma plur. masc., nec nisi elliptice frequentantur. Substantivum subaudiendum vel בְּנֵי, vel דוֹרִים *aetates* esse potest. כְּשִׁנְאִי *Iis qui oderunt me*, quibus designantur ii, qui divina praecepta vilipendunt nec custodiunt. Oukelos addit: *quando pergunt filii peccare post parentes*, i. e. parentes imitando. Nam Deut. 24, 16. Ez. 18, 20. dicitur, non esse filiis parentum scelera luenda. Et nostratium plerique haec verba non esse ita intelligenda dicunt, quasi Deus a liberis innocentibus, quorum parentes peccarunt, poenas repetere velit; sed huic esse sensum: poenae, quibus adfecti sunt parentes, cerni poterunt adhuc in quarta generatione. Attamen quum aliis locis eadem, quae hic habentur, repetantur (34, 7. Lev. 26, 39. Num. 14, 18.), et exemplis constet, punitos esse liberos propter peccata parentum (2 Sam. 12, 14. 1 Reg. 13, 34. 14, 10. 17.); haec dici videntur e more principum Orientalium, et antiquiorum et recentiorum, qui non tantum eos ipsos, qui deliquissent, verum una cum illis totas eorum familias haud raro capite plectunt. Ejusmodi totius familiae ob patris delictum e medio sublatae exemplum habemus Jos. 7, 24. Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 59. sqq.*

6. 7. בְּאַלְפִים חֶסֶד וְעֶשֶׂה *Millibus vero benignum me exhibeo*, i. e. ad paucos ira mea porrigitur, ad multos misericordia. Ostendit Deus, largiorem se esse benefaciendo, quam puniendo. בְּאַלְפִים *in millia se*. דוֹרִים *generationum s. aetatum*, i. e. absque fine, in aeternum. — 7. לֹא-אֶלְהִיךָ לְשׁוֹא *Non proferes*, i. e. noli enunciare *nomen Jovae Dei tui ad falsum* sc. comprobandum. לְשׁוֹא h. l. i. q. בְּשֶׁקֶר, cf. Vs. 13.: יַעַד שֶׁקֶר et Deut. 5, 11.: יַעַד שֶׁוֹא, apud LXX. utroque loco *μαρτυρία ψευδῆς*. Item Ez. 12, 24.: הִזְוֶה שֶׁוֹא, ὄρασις ψευδῆς, cf. Hos. 10, 4. 12, 12. Jon. 2, 9. Agitur hic de jurejurando, in quo proferebatur nomen Dei. Solebant multae gentes temere jurare et Deorum nomina adhibere etiam in rebus falsis. LXX. verterunt ἐπὶ ματαιῶν, *de re inani*. Sed quum hic gravissima quaeque scelera vetet Deus, credibilis est, perjurium intelligi. Ita et Philo l. l. haec verba interpretatur. לֹא יִבְרָא *Non enim innocentem habebit*. In his verbis est *λιτότης*. Deus enim non modo innocuos non habet perjuros, sed graviter etiam eos plectit. Videtur autem hic adhibita *λιτότης*, quia homines perjuri, cum interdum nullas peculiare luerunt poenas in hac vita, existimabantur forsitan a nonnullis et dicebantur *נקיין innocui*, ac immunes poenae *לפני יהוה coram Deo*; quasi Deus hoc non curaret, et omnis ab hominibus poena esset metuenda; cui opinioni opponuntur haec verba. *Jovae perjuros innocentes non habebit*; quamvis fortasse illico non plectat.

8. 10. זָכַר יוֹגֵר *Memor esto diei Sabbati, ut eum sacrum habeas*; i. e. hoc die Deum sancte colas. Id fiebat lacta grataque recordatione mundi a Deo conditi, cf. 31, 13. 17. sacrificiis, Num. 33, 9. 10., epulis sacrificialibus aliisque lactis conviviis, cf. Luc. 14, 1. Pro זָכַר in parallelo loco Dent. 5, 12. est שָׁמַר, quod ipsum et h. l. cod. Sam. exhibet. Sensus utrobique idem est. Ceterum septimum ejusque hebdomadis diem jam ante Moscu ab Hebraeis sacrum habitum fuisse, collegerunt plures inde, quod 16, 23. Sabbati, ut diei cuique Israelitarum noti, mentio fiat. Vid. IKENII *Dissertatt. theoll. philoll.* Vol. II. p. 25. sqq. Sed pluribus argumentis alii illam sententiam impugnarunt. Vid. e. e. EICHORNII *Urgesch.*, herausg. von GABLER P. I. p. 58. sqq. 234. sqq. — 10. יוֹם הַשְּׁבִיעִי יוֹגֵר *Septimus autem dies quies est*, i. e. dies feriatuſ, *Jovae Deo tuo se. sacer, quo ab omni labore debes abstinere, neque solum tu, sed etiam filius tuus et filia, servus et ancilla, jumentum tuum et peregrinus, qui apud te commoratur.* מִלְאֲכָה a prisea radice לָאָה *misit*, proprie notat opera, ad quae mittebantur servi, quae Graeci vocant ἔργον λατρευτὸν, Cicero *famula opera*; deinde voce illa signatur humanum opus quotidianum, quod quisque ex artificio vel negotio suo exsequitur. Hac lege igitur cavebat Deus, ne labore perpetuo nimium premerentur servi, atque hinc etiam intelligere oportuit Hebraeos, Deo servos curae esse adeoque elementer habendos. Attamen non est putandum, veteres Hebraeos ab omni plane manuum opere, etiam ab eo, quod omissum noceret, abstinuisse; quamvis posterioribus temporibus supersticiosiores etiam opera necessaria omittebant. *Jumentum* vero a laboribus immune esse debebat septimo die, tum, quia jumenta opus facere non possunt, nisi regantur a servis, tum ut Hebraei intelligerent, etiam in animantia aliquam bonitatem esse exercendam. וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ *Et peregrinus tuus qui in portis tuis*, LXX. ὁ πρὸς ἑλκτος ὁ παροικῶν ἐν σοί. Urbes passim dicuntur portae, ut Dent. 12, 15. 17. 21. Intelliguntur peregrini, qui servi erant apud Israelitas.

11 — 13. בְּיֶשֶׁת יָמִים יוֹגֵר *Etenim sex diebus Jova fecit coelum et terram, mare et quae in eo sunt.* Haec est altera ratio, ob quam Sabbatum observari jussit Deus. Volebat septimae diei feriis memoriam creationis mundi conservari, et Israelitas ea re testatos omnibus gentibus facere, ab ipsis coli id numen, quod omnia creavit. — 12. כְּבֹד אֶת-אֲבִיךָ יוֹגֵר *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut diu vivas in terra, quam Jova Deus tuus tibi dat.* Verbo כְּבֹד *honora* comprehenditur etiam gratiae relatio, quoad ea fieri potest; quam significationem etiam habet Graec. τιμῶν, quo LXX. usi sunt; cf. 1 Tim. 5, 3. 17. Proximi Deo sunt parentes, igitur et honori Dei secundus est honos, qui parentibus debetur, et merito cetera inter homines officia antecedit, quum sit totius prope humanae societatis coagulum haec lex. Nam qui pa-

rentes reveretur amatque, is fratres amat, ut iisdem ortos parentibus; alios propinquos ob avos proavosque communes, unde tota illa fluit necessitudinum series. Cf. MICHAELIS *Jus Mos.* P. VI. §. 293. — 13. לֹא תִרְצַח *Ne homicidium committito.* רָצַח h. l. sensu strictiore de eo, qui trucidandi studio alium interficit. Cf. ad 21, 14. sqq. et vid. MICHAELIS l. l. P. V. §. 273. לֹא תִנְאָף *Ne adulteres.* Plures Interpp. per voc. נָאָף omnem veneream illicitam, etiam scortationem significari putant. Sed haec vox ubique apud Hebraeos in solo sensu adulterii sumitur, et sic transfertur hoc aliisque locis a Graecis, Latinis aliisque interpretibus. Nam in hoc decalogo ea tantummodo crimina attinguntur, quae aut pietatem aut societatem humanam maxime laedant. Ceterum in Codd. Graecis h. l. praeceptum de adulterio prius legitur, quam praeceptum de caede. Ita etiam legit Philo in libro de decalogo. Sed Codd. Samar. consentiunt cum Masorethicis, quorum ordinem LXX. ipsi Deut. 5. sequuntur. לֹא תִעֲנֶה בְּרֵעֲךָ עַד שֹׁקֶר *Ne falsum testimonium perhibeas in alterum.* Vetatur testimonium falsum coram iudice.

14 — 16. Vs. 14. non solum mala concupiscentia intra animum latens vetatur, sed etiam externa significatio cupiditatis, quae sita est in adhibendis malis artibus ad consequendum, quod concupiscimus. Postquam adulterium, furtum, et falsum testimonium vetuit, tandem ita claudit hanc suam ad populum adloquutionem, ut omnem artem qua damnum proximo, prae cupiditate eorum, quae is habet, creari potest, damnet. Non modo illicitum est, vi aut falsis testimoniis alium domo sua ejicere, cum uxore ejus concumbere, mancipia et pecudes ejus furari aut abigere; sed ne ea quidem fieri debent, quae eo tendunt. — 15. *Videbant tonitrua et flammam et clangorem tubae et montem fumantem*, h. e. *videbant flammam et montem fumantem, et audiebant tonitrua et tubae clangorem.* Saepius occurrit haec constructio, qua verbum aliquod pluribus nominibus iungi solet, licet ejus notio ad eorum partem pertineat, ita ut supplendum sit alterum verbum. Ita Esth. 4, 1. *induebat cilicium et cinerem* sc. substernebat sibi; vid. et Jes. 58, 5. I Sam. 10, 9. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 853. — 16. פָּן-נָמוּת *Ne moriamur.* Cf. ad Gen. 16, 13.

3. *Lex de altari terreo exstruendo. Cap. 20, 19 — 23.*

19 — 21. אָתָּם רְאִיתֶם וְגו' *Me vobiscum e coelis locutum esse vidistis*, i. e. flammam, nubem fulguraque vidistis, e quibus prodiit vox mea; oculis auribusque vestris Deum legislatorem esse vestrum cognovistis. — 20. אִתִּי *Mecum*, i. e. quos una mecum colatis. — 21. מִזֶּבֶחַ אֲדָמָה הַעֲשֵׂה-לִּי *Altare mihi facies e terra*, s. e. cespite. Olim etiam apud alios populos in more erat iter facientibus, aras tales subitarias *cespite de viridi* struere, uti loquuntur Ovidius, Silius, alique veterum. Respiciuntur vero h. l. altaria, quae ubivis exstruere licuit, antequam tabernaculum sacrum erige-

retur. Talis ara erat illa in qua sacra fecisse narratur Moses infra 24, 5. De eo altari in quo ad Tabernaculum offerri oportebat victimas, praecipitur infra 27, 1. sqq. וְזָבַחְתָּ שְׁלֵמִים *Ut mactes super eo holocausta tua et sabularia tua* sc. sacrificia, quae duae sacrificiorum species omnis generis sacrificia complecti videntur; nisi forsitan tunc nonnisi quae hic memorantur sacrificia Israelitis in usu fuerint. בְּכֹל-הַמְקוֹם וְגו' *Quocunque in loco celebrari jussero nominis mei memoriam, ad te veniam tibi que benedicam.* In omnibus locis, quae cultui mihi exhibendo destinabo, preces invocantium exaudiam et me iis benignum praeebo. וְזָבַחְתָּ אֶת-שְׁמִי *commemorare faciam nomen meum*, i. e. ubi cultum mihi exhiberi jubebo, nam cultus non potest Deo exhiberi, sine multa nominis ejus commemoratione. Hinc formulā אֶת-הַזָּבִיחַ אֱלֹהִים interdu cultus divinus significatur, ut 1 Chr. 16, 4.

22. 23. וְאִם-מִצֵּבָה — גִּזִּית *Si vero altare lapidum mihi feceris, non strues eos abscissione*, i. e. illud ex caeso lapide non exstrues. Varias, quas afferunt, hujus praecepti rationes recensuit et expendit SPENCERUS *de Legg. Hebr. rituall.* L. II. c. 6. sect. 1., et ipse quidem rationem satis probabilem proponit hanc, quod lapides impoliti, statum suum nativum et integrum retinentes, puritate quadam nativa donati, et altaris sanctitati maxime consentanei viderentur. Addit, seculis antiquioribus in legem abuisse, ut pleraque Deorum symbola et insignia rudia essent, et ornatu omni destituta, id quod pluribus scriptorum veterum locis probat. כִּי הִרְבֵּךְ וְגו' *Si scalprum tuum super eum (lapidem) extuleris, eum pollueris.* Lapidem multo opere caesi et elaborati polluti habiti videntur, quasi eo, quod a manibus hominum tractati erant sordidi quid et impuri contraxerint. הַרְבַּ, proprie gladium, tum quodvis instrumentum ferreum, quo quidpiam expolitur aut sciinditur, ut h. l. — 23. וְלֹא-תִהְיֶה וְגו' *Ne ascendes in scala ad altare meum, ne tua ad hoc retegatur nuditas*, i. e. ne partes corporis verendae retegantur. מַעְלֹת sunt scalae pluribus gradibus, gradus enim (eine Treppe) ipsum habuit altare in templo Hierosolymitano (Ex. 43, 17.). Quum autem, priusquam inter praecepta de vestimentis sacerdotum et femoralia confici praescriberentur (Ex. 28, 42.), sacerdotes, aut qui eorum munia obirent (19, 22.), sine subligaculis, sive femoralibus, laxioribus tantum tunicis induti, sacra facerent; sublatis pedibus lacinae vestis adtollebantur, ita ut nuda femora conspicerentur. Jam quia deundatio verendarum partium corporis ab omnibus paene gentibus antiquis valde probrosa habebatur (Nah. 3, 5. 6.); Deus hac lege sacerdotum honori et reverentiae prospexit. Eadem ratio, ab honestate ducta, eandem pepererat apud Romanos legem. Servius ad *Aeneid.* 4, 646. *Apud veteres, Flaminicum plus tribus gradibus, nisi Graecas scalas, scandere non licebat, ne ulla pars pedum ejus, crurumve subter conspiceretur; eoque nec pluribus gradibus, sed tribus ut adscensu duplices nisus non paterentur adtolli*

vestem, aut nudari crura; nam ideo et scalae Graecae dicuntur, quia ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clausae sint, ne adspexit ad corporis aliquam partem admittant. Cf. et Gellium Noct. Att. 10, 15.

4. *Variae Leges civiles. Cap. 21 — 23, 19.*

1) *Leges de servorum manumissione. Cap. 21, 1 — 11. — Vs. 2 — 4.* כִּי תִקְנֶה עֶבֶד וְגוֹ *Si quis emerit servum Hebraeum, sex annos eum in servitio retineat, septimo anno gratis manumittatur.* Nomen עֶבֶר h. l. sunt qui capiant significatione propria, ut intelligatur aliquis e populis transeuphratensibus oriundus, Ismaelita, vel Ammonita, vel Moabita. Sed vix dubium est, significari hic Israelitam; Moses enim Lev. 25, 44. praecipit, servos, quibus Israelitae in perpetuum uti vellent, emendos esse a gentibus finitimis; sub his autem nullae aliae intelligi possunt quam Ismaelitae, Midianitae, et alii ex Abrahamo orti, quum servos Cananaeos habere Israelitis non esset licitum. תִּפְשִׁי proprie (coll. Arab. هَفَس *jecit*) *projectum, prostratum*, ut Ps. 88, 6., tum vero *abjectum*, tanquam rem nullius, arbitrioque cuiuscunque commissam, hinc *sibi permissum, manumissum, liberum*, denotat. Ceterum Israelita servus fiebat, 1) si paupertate adactus se ipse vendebat, Lev. 25, 39. Deut. 15, 12.; 2) si acre alieno oppressus addicebatur creditori, 2 Reg. 4, 1. Matth. 18, 25.; 3) fur, qui non poterat restituere, quantum lex jubebat, vendebatur a iudice, Ex. 22, 3.; 4) liberi ex contubernio servi et ancillae geniti, mancipia fiebant. Septimus annus dupliciter intelligi potest, vel ut sit annus sabbaticus, qui post sextum quemque annum redit, vel ut ab eo tempore numeretur, quo quis servire incepit; et hoc verisimillimum est. Moses enim nusquam, ubi de hac re loquitur, hunc manumissionis annum *sabbaticum* vocat, sed semper *septimum*; et ubi de anno sabbatico agit, Lev. 25, 1 — 7. nil dicit de manumissione servorum. Etiam ante Mosi tempora servitii tempus septimo quoque anno absolutum erat, coll. Gen. 29. Sed si annus jubilaicus, qui quinquagesimus quisque fuit, in annos eaderet servitutis, servus, licet vel uno is anno ante Jubilaicum esset emptus, tamen dimittebatur. Vid. Mich. *Jus Mos.* P. II. §. 127. — 3. בְּגִפוֹ *Cum suo (solo) corpore*, i. e. caelebs, LXX. μόνος, opponitur enim בְּעַל אִשָּׁה *vir uxoris*, i. e. maritus. גִּיף est i. q. גִּיף *corpus*, quod et alterum Vs. membrum suadet. — 4. אִם-תָּדַתְּ לָהּ וְהָיָה לָהּ אִשָּׁה *Si dominus ei dederit uxorem, se ancillam, ut ex ea susceperet liberos, qui deinde ipsius domino servirent.* וְהָיָה וְיָלְדָהּ וְגוֹ *Uxor et liberi ejus manebant domino, ipse solus manumittatur.* Serviles enim nuptiae voluntate domini solvebantur.

6. 7. Sensum vocis אֱלֹהֵי-הָאֱלֹהִים LXX. bene expresserunt: πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ Θεοῦ, *ad tribunal Dei* i. e. a Deo consti-

tutum. Non enim per se *judices* s. *magistratus* Hebraeorum אֲלֵהִים vocabantur (uti plerique putant), sed respectu tantum loci iudicii, quod ibi iudicia Dei exerceant; uti dicitur Deut. 19. 17.: *Sistant sese duo viri, quibus lis erit, coram Jova, coram sacerdotibus et iudicibus, qui illis diebus erunt.* Unde colligi potest, iudicia in loco sacro habita fuisse, ubi Deus peculiari quodam modo praesens existimabatur. Cf. et loca Ex. 22, 8. 28. Dent. 1, 17. Ps. 22, 1. — וְרָצַע אֲדָנָיו וְגַר Et perforet dominus aurem illius subulà, et sic maneat is ejus servus quamdiu vivet. לְעַלַם enim h. l. significat per totam vitam, ut I Sam. 1, 22. Ceterum illa aurium perforatio etiam apud alios populos Orientales servitutis signum fuit. Petronius Arbiter *Satyr.* cap. 63. (al. 102.): *Ita tanquam servi Aethiopes, et praesto tibi erimus in tormentorum injuria hilares, et permutato colore imponemus inimicis. Quin tu, inquit Giton, et circumcide nos, ut Judaei videamur, et pertunde aures, ut imitemur Arabes.* Similiter in India et Persia perforabantur aures puerorum, qui quorundam Deorum ministerio sacri erant, tanquam illorum mancipia. Vid. Xenoph. *de Expedit. Cyri*, 3, 1, 21. Plutarchi *Sympos.* 2, 1. Confirmantur haec veterum testimonia a recentioribus Itinerariorum scriptoribus. Cf. not. ad Ps. 40, 7. et *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. pag. 69. sqq. Ceterum notat MICH. *Jus Mos.* P. II. §. 127. lege illa perforationem aurium ingenuo quodammodo ignominiosam factam esse; signum enim erat, quo alicujus servitus sempiternus indicabatur. Videtur Mosis consilium fuisse, Israelitas hac re movere, ut consuetudinem illam aures perforandi prorsus abrogarent, praesertim quum inaurium gestatio simul superstitionibus occasionem praerberet. Cf. et ad Gen. 35, 4. — 7. וְכִי-יִמְכַר וְגַר Si quis filiam suam vendiderit in servitatem, ea non, ut servi debent, manumittenda est, sc. septimo anno. Sed haec lex post 40 annos mitigata est, et ancillis idem jus, quod servis concessum, cf. Deut. 15, 12. Jer. 34, 9. 10. 11. 16. Vid. MICHAELIS l. l.

8. אִם-רָעָה — וְהַפְדָּתָה Si mala fuerit in oculis domini ejus, si displicerit domino suo, qui non desponsaverit eam, tum faciet redimi eam. Sed notabilis in hisce verbis scripturae varietas reperitur. Nam pro אִם, negandi Particula, ad marginem legi jubetur לֹא, Pron. 3. pers. masc., quo e sensu negativo fit affirmativus: *si illam sibi desponsaverit.* Istud לֹא in textu habere 5 Codd. observavit Kennicottus, paucos sane inter 700 fere ab eo collatos Codd. Ex de Rossii Codd. nonnisi unicus לֹא exhibet, ceteri omnes maxime antiquiores et accuratiores, legunt אִם in textu. In LXX. eadem varietas, dantibus aliis Codd.: ἢν οὐ κατομολογήσατο αὐτήν, aliis: ἢ αὐτῇ κατομολογήσατο, quae ei adnominata, s. desponsata sit. Contra in Samar. textu est אִם, hujusque pariter in versione; similiter in Syro, in Graecis, Aquila, Symmacho, Theodotione, et Arabe Erpeniano. Chaldaea paraphrasis Jonathani tributa de uxore, sive ducta, sive non ducta,

nihil habet. Negativum sensum et exprimit Saadias: *si incommodum videatur domino, ut conjugem eam ducat, i. e. si non duxerit.* Onkelos, qui suo ליה marginalem scripturam prodit, et Vulgatus, qui vertit: *cui tradita fuerat, τὸ κρι* putentur praetulisse. Testes igitur pro vindicanda textuali in antiquis multo sunt plures et valentiores, quam pro altera. Sed ipsa etiam comparatio duplicis conditionis, quam lex memorat, textualem adserit, uti observat AURIVILLIUS in Diss. *de varietate lectionis vocum* לָא et לָר in *cod. bibl.* §. 3., in *Ejus Dissertt. junctim edit.* a J. D. Michaelis p. 470. „Saneit lex Vs. 10. 11., si servam pater dedisset filio uxorem, et hic deum debita ei jura concubii negaret, oportere פָּסַח אֵינָן בְּכֶסֶף gratis, *nulla data pecunia, eam dimitti liberam.* Quā igitur aequitatis specie crederetur, patri tamen, si quam ipsi sibi servam junxisset uxorem, si ubi displiceret, licuisse, ut, nisi accepto redemptionis pretio, liberam non dimitteret? “ Verbum יָעַר, propr. *praedicere, promittere, locum et tempus constituere*, h. l. de concubio cum ancilla usurpatum denotat *eam destinare sibi concubinam.* Sensus est: si herus ancillam suam Israeliticam, nec sibi nec filio concubinam destinavit; is non tam iniquus esse debet, ut illam ad omne tempus vitae inuuptam retineat in servitio, sed curare debet, ut ea redimatur. עִם נִכְרִי intelligitur quilibet alius Israelita, qui non sit de domo emtoris, non ejus propinquus. Nam aliis gentibus ne poterat quidem per legem servus Hebraeus vendi, ut notat Joseph. *Antiqq.* 16, 1, 1. בְּבִגְדוֹ בָּהּ *Si adspernatur illam;* hae enim notione בָּגַד etiam occurrit Ps. 25, 3. Jes. 33, 1. Ita et LXX. verterunt, voce καταφροσίν utentes, Hos. 6, 7. Habae. 1, 5. 13. Zeph. 3, 5. Prov. 13, 16. Job. 6, 15. Sensus est: si herus ancillam suam aspernatur, sive ea concubina uti non vult, non habet potestatem vendendi eam viro ex alia familia.

9 — 11. וְאִם - לְבָנוּ רָגַל *Si filio suo eam destinarit, eodem modo cum ea agat, quo cum filia.* לְבָנוּ *filio suo*, sc. adhuc caelibet et in familia paterna viventi. In Lusitania quoque adhuc seculo 18. moris fuisse, ut nobilium filii puberes concubinas haberent a parentibus concessas, donec uxorem ducerent, qua ducta concubinae liberi in paternis aedibus educarentur, ipsa vero in monasterium abduceretur, refert Michaelis l. l. §. 87. In calidioribus Asiae regionibus, ubi pubertas mature adesse solet, frequentior hic mos est, ut pater filio puberi concubinam tradat. Moses igitur cavet, ne talis concubina duriter traetetur, sed vult potius, ut ea filiae loco habeatur, et, si filius aliam uxorem duxerit, is illi vietum, vestitum et congressum maritalem non minuat. — 10. שְׂאֲרָה *Carnem*, i. e. alimentum *ejus.* Bene LXX. τὰ δέοντα. עוֹנָה *Cohabitatio maritalis.* LXX. τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς, id quod I Cor. 7, 3. significatur vocibus ὀφειλομένη εὐνοία. — 11. שְׁלֹשָׁה *Haec tria*, sc. vietum, vestitum et debitum conjugale. וְאִם - לְבָנוּ רָגַל *Manumitti debet gratis sine pretio.*

2) *Leges de homicidio* Vs. 12 — 14. — Vs. 13. אֲשֶׁר לֹא צָדָה *Qui autem non est insidiatus.* צָדָה cognatum est cum צָדָה *venari*, notatque proprie *instar venatoris insidias struere.* וְהֶאֱלֵהִים אִמָּה לְיָדוֹ *Sed si Deus objecerit eum manui ejus*, i. e. si casu eum occiderit. Quemadmodum Graeci *fortunae* aut *fato* ejusmodi eventus adscripserunt, ita Hebraei eosdem Deo tribuerunt, non tam ut significarent, Deum eorum auctorem fuisse, quam humanum nullum ea in re fuisse consilium. וְשָׂמַתִּי לְךָ רֵגַל *Constitutam tibi locum, in quem confugiat.* Intelliguntur urbes asyli, de quibus specialiores leges Num. 35, 6. Fugere debebat talis homicida, ne a Goele arriperetur. Notum enim est, homicidia apud Hebraeos cognatasque gentes ab eis vindicata esse, qui cacsuum proximo cognationis gradu attingebant; id non sola in caesum pietas, sed et avita consuetudo, ac, qui plurimum valet, honor familiae postulabat; ita ut summae quisque sibi ignominiae duceret, caedem cognati non ulcisci. Idem est in hunc diem mos Mohammedanorum. Coran Sur. 17, 35: *si quis injuste caesus fuerit, dedimus heredi ejus potestatem: sed ne justo crudelior sit in caede.* Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 286. sqq.* Similiter Moses, quum hanc consuetudinem, ut multas alias, ob ruditatem sive cordis duritiem populi Israelitici abrogare non ausus sit, cavebat, ne jus illud Goelis humanitatis et aequitatis fines excederet. Licet enim Goeli ex consuetudine gentium orientalium homicidam vel indicta causa nec salutatis iudicibus trucidare, si illum obvium sibi haberet; nec poena Goeli statuta erat, si homicidam fortuitum atque etiam sententiis populi absolutum extra asylum interfecisset. Hac autem lege, qua asyla constituebat Moses, in quibus ab impetu Goelis tutus esse posset homicida, donec populus de eo judicasset, multae prohibebantur injuriae: si enim ille populi sententia homicidium fortuitum commisisset censebatur, usque ad mortem summi sacerdotis ei in asylo suo manendum erat, nec antea licebat ad agros laresque suos revertere, Num. 35, 9 — 35. Id quod tamen simul etiam poena fuit, Num. 35, 32., nec enim prorsus impunitum ferri debebat, si quis casu hominem interemisset. — 14. וְכִי-יִזַד אִישׁ רֵגַל *At qui de industria dolose alium interfecerit, is vel ab ara mea ad supplicium trahatur.* (Exemplum vid. 2 Sam. 2, 19 — 23. 3, 26. 27. coll. 1 Reg. 2, 28. 32.) וְהָיָה בְּעֵרְמָה *proaeretice agere cum calliditate.* Vb. זָדָה enim, propr. *superbire*, adhibetur etiam de eo, qui sciens peccat, quia is existimatur superbia legi, quam sciat, obedire nolle, coll. Deut. 17, 12. et Ps. 119, 21. וְזָדָה sunt *proaeretici peccatores*, ac Ps. 19, 14. erratis illisque, quae nos ipsos latent, opponuntur וְזָדָה *proaeretica peccata.*

3) *Leges de verberibus ac contumeliis parentibus illatis, de plagio, atque de verberibus libero homini aut servo inflictis* Vs. 15 — 27. — Vs. 15. LXX. Vs. 15. et 17. conjunxerunt?

quum in utroque de parentibus sermo sit. Sed non semper in his legibus accuratus ordo servatur. Ut vero melius hic Vs. intelligatur, adhibenda est ipsa Mosis explicatio, Dent. 21, 18. sqq. Liberi nempe, qui aut contumeliis parentes affecissent, aut iis impias manus intulissent, non primo statim peccato admissio ad supplicium rapti sunt, sed tum demum, si saepius a parentibus admoniti nullam emendationis spem dedissent. Ceterum notatu dignum est, quod Moses nullam parricidii mentionem fecit; hujus enim delicti poenam constituere superfluum videbatur, quum jam contumelias iteratas aut verbera parentibus illata, quibus gradus fit ad ipsum parricidium, capitali supplicio plecti jussisset. Etiam alii veteres legislatores nullam hujus facinoris poenam constituerunt. Cicero *pro Roscio Am.* 25.: *Is (Solon) cum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit, se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur.*

16. 17. *וְגֵבִי אִישׁ רָגַל* *Qui furatus fuerit hominem, sive vendiderit eum, sive is apud ipsum inveniatur, capitis poenam luat.* Ex Deut. 24, 7., apparet, sub *אִישׁ* intelligendum esse Israelitam, unde et LXX. *ὅς ἐάν κλέψῃ τις τινὰ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ.* Merito Moses supplicium capitale constituit in eum, qui hominem furaretur, sive, ut Juris periti talem vocant, in plagiarium (vid. Philo *de specialibus Legg.* T. II. p. 338. ed. Mang.). Ii enim, qui furto hominem rapiunt, eum plerumque vendunt in servitutum. Libertas autem non minoris aestimanda est, quam vita, et servitus, praesertim apud alios populos, saepe ipsa morte durior est. Accedit, quod Palaestina, primaria illis temporibus mercaturae sedes, magis plagio favebat, quam ulla alia terra, et nemo tutus fuisset, nisi Moses tam grave supplicium in illud constituisset; muleta enim vix absterruisset ab hoc facinore. Plagium autem jam illis temporibus non insolitum fuisse, apparet ex Josephi historia, quem ipsi fratres vendiderunt. Cf. MICHAELIS l. c. P. VI. §. 288. Athenis fuit lex: *Ἐάν τις φανερός γένηται ἀνδραποδιζόμενος, τούτῳ θύρατον εἶναι τὴν ζημίαν* (Xen. *Mem. Socr.* I, 2, 62.). Similiter in Jure Rom., Digest. l. XLVIII. Tom. XV. Leg. I. *Si liberum hominem emtor sciens emerit, capitale crimen adversus eum ex Lege Fabia de Plagio nascitur; quo venditor quoque sit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit.* — 17. *לֹא יִשְׁבַּע* hic sensu latiore sumendum est, de imprecationibus, diris, eovitiis, negatis alimentis etc. Talis maledictionis exemplum affertur Matth. 15, 5. coll. Marc. 7, 11.

18 — 20. Sensus Vss. 18. 19.: Si quis rixa oborta in ipso irae aestu hominem vulnerasset, vulneratus vero post decubitum ex lecto surrexisset, atque baculo nixus extra domum in platea ambulasset, is qui eum vulneraverat a capitali poena inunus erat;

tenebatur tamen argento illud damnum compensare, quod ille labores suos negligens, dum vulneratus decumberet, passus erat. אָגְרוֹף alii vertunt *pugnum* (LXX. πύγυη), alii *baculum*, ut h. l. Syrus, Chaldaeus et Arabs. Et Michaelis quidem in *Supplem.* p. 362. significari putat instrumentum rusticum, quod optime cum lapide componi possit. Attamen *pugni* significatum אָגְרוֹף et in seriore Hebraismo obtinet. שְׁבִתוֹ יָהֵן *Cessationem ejus det*, i. e. jacturam sarciat, quam vulneratus decumbendo fecit, quod agrorum curam gerere non potuerit aut artem suam exercere. וְרָפָא יִרְפֵּא *Sanandum eum curet*, medicationis sumtus ferat. Solvat, ait Josephus, ὅσα τοῖς ἰατροῦς ἔδωκεν. — 20. וְכִי-יַכֶּה רֹגֵל Si quis servum suum aut ancillam baculo percusserit, ut in ipsa castigatione moriatur, ultio sumatur. Sed non liquet, quae domino poena statuta fuerit. Nam phrasís emphatica נָקַם וְנָקַם nil nisi certitudinem vindictae significat. Si ex moribus Arabum judicari liceret, non capitis poenam dedisse videtur dominus, qui vel uno ietu servum interfecerat. *Poenam enim talionis in caede facta*, ita restringit Mohammedes Sur. 2, 173. *si liberum liber interfecerit, aut servus servum*. Atqui uterque legislator plurimas leges ex moribus suae gentis tulit. Vid. MICHAELIS *de poena homicidii*, p. 52. P. I. *Synt. Commentatt.* et ejus *Jus Mos.* P. II. §. 127. P. VI. §. 277.

21. 22. אֵךְ אִם-יִוָּם רֹגֵל *Sed si unum aut alterum diem superstes fuerit, non poenam dabit, est enim pecunia sua*, i. e. sua pecunia cum acquisivit. Nempe id spectabat legislator, esse domino jus servum verberandi, atque accidere posse, ut vel ipso nolente ictus mortiferi fiant; quod si prae ira modum excesserit, aliquid jam poenae illum pendere, dum servum argento emptum amittat. Ceterum quae hic edicit Moses, ad solos servos ex aliis gentibus coemptos videntur pertinuisse, quod hi soli possint כִּסְף possessio herorum dici, quippe in perpetuum emti, non autem servi Hebraei post sex annos liberi futuri. — 22. וְכִי-יִנְצֵוּ רֹגֵל *Si qui pugnis inter se contendant et vulneraverint mulierem gravidam, ut haec abortiat, nec aliud damnum insequatur, mulctam solvant ad aestimationem mariti mulieris coram arbitris constitutis*. Videtur apud Israelitas temporibus antiquissimis moris fuisse, ut feminae rixas et pugnas virorum sedaturae inter eos se inferrent et ita eos dimoverent; qui mos etiamnum apud nonnullas Africae gentes viget. Nemo autem apud illos populos talem feminam laedit. Si idem mos apud Israelitas erat, ut cum aliqua veri speciei ex h. l. et ex Deut. 25, 11. 12. colligi potest, facilius est cogitatu, quomodo femina laedi potuerit, si coorto inter viros certamine res ad manum venisset.

24 — 26. עֵינַי הָיָה עֵינַי רֹגֵל *Oculus pro oculo, dens pro dente, manus pro manu, pes pro pede*. Videtur haec talionis poena ex antiqua gentis consuetudine retenta fuisse. Similis fuit

lex apud Athenienses, quam refert Diog. Laert. in *Solone*, 1, 57.: *ἔαν μὲν ἓνα ὀφθαλμὸν ἔχοιτος ἐκκόψη τις, ἀντεκκόπτειν τοὺς δύο.* Verisimile tamen est, hanc minorum injuriarum talionem potuisse pecunia redimi, si vulneratus vellet; quum ante Mosis tempora vel homicidia pecuniariis muletis expiari potuerint; hoc posterius quidem vetatur Num. 35, 31., sed prius illud nusquam. Ita erat quoque in Legibus XII. Tabularum, *Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio est.* Et in *Institt.* 4, 4, 7. *Poenā injuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea praetores permittebant ipsis, qui injuriam passi erant, eam aestimare, ut iudex vel tanti reum condemnet, quantum injuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit.* Eadem etiam fuit sententia Josephi *Ant.* 4, 9, 35., ubi illam Mosis legem explicat. Copiose de hac lege disputavit MICH. l. c. P. V. §. 240 — 242. — 25. פְּרִיָה est nota inusta stigmate sive cauterio. — 26. Libertas id erat, quod in pretium amissi oculi servus accipiebat. Ceterum oculi ac dentes videntur esse exempla maximae et minimae mutilationis, ad quae exempla de ceteris mutilationibus sententia ferenda esset. Digiti enim aliusve membri jaectura gravior erat quam dentis, levior quam oculi.

4) *Leges in eos, quorum incuria aliis causa mortis fuit; Vs. 28 — 36. — Vs. 28. וְכִי-יִגַּח שׁוֹר וְגו'. Si bos cornu ferierit virum aut feminam et mors insequatur, bos lapidetur, nec de carne ejus edatur, dominus autem bovis nullae sit poenae obnoxius.* Haec lex in majorem homicidii detestationem data est. Quum enim brutum animal, quod hominem occidit, damnet legislator, quanto magis hominem? Bestiae quidem, quum ratione careant, proprie poenas non luunt. Possunt tamen exempli causa, atque ad horrorem delicti inculcandum plebi, quae oculis et auribus magis quam rationi paret, in bestia ea peragi, quae in homines simile quid patrans poenae loco statuenda essent. Ita et Solon, ut refert Plutarchus in ejus vita, canem, qui momordisset, quatuor cubitorum numella vinetum dedi praecepit. Immo etiam inanima caedis instrumenta veteres legumlatores damnarunt. Pausanias in *Atticis*, p. 43. 53. describit accusationem institutam in securim, eo qui illa contra leges usus erat in exilium profecto. Draco etiam non solum de hominibus et brutis, sed etiam de rebus inanimatis, quibus homo occisus fuerit, sanxit, ut extorres patria et finibus fierent. וְלֹא יִאָכַל אֶת-בְּשָׂרוֹ Nec ejus caro comedatur. Hoc quoque ad augendum homicidii horrorem pertinet. Ceterum monent Rabbini, hanc legem non ad solos boves pertinere, sed in exemplo bovis poni, quid in omnes bestias, quae hominem occiderunt, statuendum sit. Plura vide in MICHAELIS *Commentat. priori de poena homicidii* §. 16. et in *J. Mos.* P. VI. §. 274.

29 — 32. הַיְעָד בְּבַעְלָיו *Monitus fuerit ejus dominus, ut eum custodiat.* גַּם-בְּעַלְיוֹ יוֹמָה *Dominus ejus etiam morte plectetur.* Acquissima lege, quia neglexit cavere, ne ipsius bos alteri noceret. — 30. אִם-כֶּפֶר יוֹשֶׁה עָלָיו *Si ei mulcta, qua se redimat, imponitur, sc. ex decreto judicium.* כֶּפֶר est pretium, quo soluto quispiam a poena aut molestia liberatur. Huic legi non refragatur locus Dent. 35, 31., ubi sermo est de homicida perfecto s. completo. — 31. אוֹ בֶן-יִגָּה אוֹ בֶת-יִגָּה *Sive filium cornu petierit, sive filiam.* Per *filium* et *filiam* hic juniores, sive caelibes sunt intelligendi, ne quis suspicaretur, Legem de grandiuiseulis dantaxat loqui, quum Vs. 28. dictum sit; *si bos cornu petierit virum vel feminam.* — 32. Pro ingenuo potuerunt eligere, utrum mallem, mortemne rei an mulctam, sed pro servo occiso, herus non plus poscere potuit, quam lege definitam pecuniam. Jonathau et Rabbini non servum Israeliticum, sed extraneum intelligunt; sed Mose tacente, id definiri non potest. כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שֶׁקֶלִים, *triginta argentei sicli* sunt ex Michaelis computatione 7, ex aliorum 30 floreni Hanoverani, quorum 4 unum Ducatum faciunt.

33 — 35. וְכִי-יִפְתָּהּ וְגו' *Si quis cisternam vel aperuerit vel effoderit, neque eam obtexerit, et eo deciderit bos aut asinus.* Ut haec intelligantur sciendum est, quales fuerint in illa regione cisternae. Describit eas Diod. Sic. *Biblioth. L. 19.: Magnas cavernas faciunt, quarum orificia minima sunt; prout profundius fodiunt, cavernas ampliores facientes, tandem ad eam magnitudinem deveniunt, ut unumquodque latus plethrum pateat.* Cf. et ad Gen. 21, 19. 37, 20. Erant autem cisternae tectae lapidibus magnis superinjecta terra, quae non aperiebantur nisi gregibus eo compulsis: ergo si alio deductis gregibus apertae manebant, facile in eas iumenta cadere potuerunt. De homine in puteum lapso nihil dicitur, quia homo sibi providere potest, ne in apertam cisternam decidat, animal non item. — 34. בְּעַל הַבּוֹר יִשְׁלַם *Dominus putei rependet, restituet damnum, quod dominus bovis aut asini fecit.* — 35. וְהָצוּ אֶת-כֶּסֶפוֹ *Et dividant pecuniam s. pretium ejus.* Quod, uti vere monet Jarchi, intelligi necesse est, cum boves aequalis sint pretii; alioquin enim fieri posse, ut qui damnum dedit, quaestum faciat.

5) *Leges in fures, 21, 37. — 22, 1 — 3. — Cap. 21, 37.* De voc. הַמִּשֶׁה בְּקֶר יִשְׁלַם תָּהֵת cf. ad Gen. 30, 32. — הַמִּשֶׁה בְּקֶר יִשְׁלַם תָּהֵת *Pro bove rependat quinque boves.* Quum furtum aliarum rerum duplione tantum damnetur, major est poena abactoris pecudum, duabus potissimum de causis. Primum enim, facilius hoc furtum committi potuit quam aliud. Noctu enim dormiente pastore, aut interdiu etiam, alia quapiam re alibi occupato, facillimum fuit abigere pecudem. Nisi ergo gravior fuisset poena, sceleris facilitas multos ad id audendum adduxisset. Deinde bovis raptus apud gentem, quae pacem solum agricultura et re pecuaria vive-

bat, majus est damnum, quam alius rei furtum. Sic etiam apud Scythas, ut narrat Justinus 2, 2., nullum scelus furto gravius, quippe sine tecto munimentoque pecora et armenta habentibus, quid salvum esset, si furari liceret? Cf. MICHAELIS l. c. P. VI. §. 282 — 84.

Cap. 22, 1 — 3. אִם-בְּמַחְתֶּרֶת וְגו' *Si fur in ipso delicto deprehensus et percussus fuerit, ut moriatur, (percussor) homicidii reus non est.* Nocturnum furtum spectari apparet e Vs. sq. בְּמַחְתֶּרֶת proprie in perfossione, LXX. διορύσσати, Vulg. perfodiens. Spectari debet parietum in Oriente perfodiendorum facilitas; videntur enim olim ut hodie aedes constitisse dumtaxat argilla inter trabes transversas posita. Cf. Job. 4, 19. — אֵין לוֹ רַמִּים אִם-זֶרְתָּה 2. *Non ei sanguis sc. יהשב impütabitur.* — 2. אִם-זֶרְתָּה *Si sol exortus fuerit super eum.* Onkelos: *Si oculus testium ceciderit super eum.* Atque haec quidem vera videtur ratio, quare nocturnus fur interfici potuit, quod incertum esset, utrum dumtaxat ad furandum, an etiam ad caedem faciendam venerit. שָׁלֵם יִשָּׁלֵם *Repēdendo repēdet*, nempe diurnus fur, atque ideo occidi non debet. אִם-אֵין לוֹ וְגו' *Si nihil ei, i. e. si non habeat quod solvat, vendetur pro furto suo, i. e. vendi debet in compensationem rei ablatae.* — 3. אִם-תִּגְנֹבָה *Si certo inventum fuerit furtum in manu ejus, i. e. in potestate ejus, ita ut non mactaverit, nec vendiderit.* אֶבֶן מִשׁוֹר עַד-תְּמוֹר עַד-שֵׁה *A bove ad asinum, ad ovem, i. e. sive sit bos, s. asinus, s. ovis.* חַיִּים *Viventes, si adhuc vixerint.* שְׁנַיִם יִשָּׁלֵם *Duo, duplum dependet; videlicet id quod furto abstulit, et aliud ejus generis, vel saltem valorem ejus.* Jarehi ait, hanc legem etiam ad inanimata pertinere, quae quis furatus est.

6) *Leges de damno alterius agris et pascuis illato, Vs. 4. 5.* כִּי יִבְעַר אִישׁ וְגו' *Si quis immisso pecore depaverit agrum aut vineam alterius, optimum agri aut vineae repēdet.* בְּטֵבֵב *optimum, ut I Sam. 15, 9. 15.* Docte Hieronymus vertit: *quicquid optimum habebit in agro vel vinea pro damni aestimatione restituet.* Agri post messem, et vineae post vindemiam, non ut communia pascua sed possessori propria considerabantur. Ceterum notandum est, in Cod. Sam. post voc. אחר aliter legi quam in Hebraeo. Nempe in illo hic locus ita se habet: *reddendo reddet ex agro suo pro ejus proventu, si omnem agrum depaverit; optimum agri sui et optimum vineae suae reddet.* Sic quoque LXX. ἀποτίσει ἐκ τοῦ ἀγροῦ αὐτοῦ, κατὰ τὸ γέννημα αὐτοῦ· ἐὰν πάντα τὸν ἀγρὸν καταβοσκήσῃ, τὰ βελτιστάτου ἀγροῦ αὐτοῦ καὶ τὰ βέλτιστα τοῦ ἀμπελώου αὐτοῦ ἀποτίσει. — 5. כִּי יֵצֵא אֵשׁ וּמִצָּהָה *Si egressus ignis invenerit spinam, i. e. si ignis ad comburendas spinas incenditur; quod ideo fieri solebat, ut ager spinis obsitus coli posset et seri.* Plura vid. in *d. a. u. n. M. P. II. p. 77.* גְּדִישׁ, *acervus frugum, quae in area jacent antequam triturentur;*

areae autem in Oriente non sub tecto, sed sub dio sunt. Hinc LXX. *ἄλωνας, areas*, verterunt. קָמָה est *seges* in ipso agro stans, nondum demessa. Sic Vnlg. *stantes segetes*, a radicis קָוַם significatione. אוֹר הַשָּׂדֶה Aut *ager*, i. e. quivis ager cultus et consitus plantis frugiferis, s. sint olera, s. arbores, s. aliud quidvis. הַמְבַעֵר אֶת-הַפְּעֵרָה Qui *incenderit illud incendium*. Qui in fundo proprio incendium fecerit, si ignis ulterius vagatus fuerit, ita ut vicini rem absumat, tenetur hujusmodi etiam damnum praestare.

7) *Leges de deposito*, Vs. 6 — 12. — 7. אֶל-הָאֱלֹהִים Ad *Deum*, i. e. magistratus, vid. ad 21, 6. Post הָאֱלֹהִים suband. יִשָּׁבַע *jurabit*. Depositarius enim coram magistratibus *jurare* debebat, cf. Vs. 10. De אָן, in jurisjurandi formulis negante, vid. GESEN. *Lehrg.* p. 844. sqq. — 8. עַל-כֹּל-דְּבַר-פֶּשַׁע Super *omni verbo doli mali*, i. e. quod attinet ad omne dolum malum. פֶּשַׁע h. l. eam fraudem significare videtur, cum quis perisse ait, quod sibi servandum commissum est, nec tamen id periit, sed dolo interversum est et occultatum. וְשָׁלַם שְׁנַיִם Duplum *reddat*, sc. pars condemnata, quae esse potuit sive depositarius, si hic dolum malum adhibuerit, sive depositor, si iniquam actionem intenderit. — 9. בֵּי-יָתֵן — לְשֹׁנֵהוּ Quum *dederit quis socio suo asinum, aut bovem, aut ovem, aut ullum aliud jumentum ad custodiendum*. Jarchi tradit, ex mente Doctorum superiorem legem pertinere ad eum, qui gratis, hanc autem ad eum, qui ob mercedem aliquid custodit. Rationem addit Chaskuni, non solere homines pro custodienda pecunia aut suppellectili mercedem accipere, quum ea absque labore aut sumtu custodiantur; de bestiis autem rem aliter se habere, quippe quae pastum agi et curari debeant atque ideo non solere eas gratis custodiri. — 10. שְׁבַעָה — שְׁנֵינֵהֶם *Jusjurandum Jovae inter ambo erit*, i. e. jusjurandum litem dirimat. וְלָקָח בְּעַלְיוֹ *Et accipiet dominus ejus*, sc. rei deperditae, jusjurandum ab altero praestitum, et contentus erit, nec ulteriorem ab eo compensationem expectabit. — 11. וְאִם-גָּנַב רֹגֵל *Et si furto ei surreptum fuerit, rependet domino suo*. Jarchii ad Vs. 10. ait, id quod praecessit Vs. 7. sqq. intelligi de eo, qui aliquid sibi traditum gratis custodit, ac propterea si furto ablatum sit, ad restituendum non tenetur, hic autem, Vs. 10 — 12., de eo agi, qui ob rem custodiendam mercedem accipit, ac propterea, si surreptum fuerit ab eo, restitui debet. Quodsi autem ex se ipso moriatur, vel coneratur, vel per vim a latronibus abducatur, nec sit, qui testimonio hoc comprobare possit, custodem jurare debere, se fraudem non fecisse. Atqui haec quidem expositio verborum seriei conformis videtur. — 12. וְבִיאָהוּ עֵד *Afferet illud testem*, s. *in testimonium*. Illud וְבִיאָהוּ potest exponi vel *afferet illud*, nempe quod descrptum est, aliquam sc. ejus partem; vel *afferet ei*, nempe pecoris descrpti domino, ut וְבִיאָהוּ sit pro וְבִיאָהוּ אֵלָיו. Bene Hierosolymitanus: *afferet ei ex membris ejus*

testem, membrum aliquod animalis discerpti, quod discerptum fuisse testetur (cf. Amos 3, 12.). Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 148. LXX. ἀξει αὐτὸν ἐπὶ τῆν θήραν, quod sequutus Hieronymus: *deferat ad eum quod occisum est.* Pro ער legerunt עד, quod *praedae* significatu ceperunt, quomodo occurrit Gen. 49, 27. Zeph. 3, 8. Jes. 33, 23. — הַטְרָפָה לֹא יִשְׁלֵם Raptum illud non restituet. Jarchi observat, non טְרָפָה, sed הַטְרָפָה raptum illud; interdum enim id quod raptum est, restitui debere, interdum vero non item. Quod a fele raptum est, vel a vulpe, vel a marte, reddendum esse, non autem quod a lupo, leone, urso, serpente, nempe quia in his humana diligentia nihil valeat.

8) *Leges de mutuo*, Vs. 13. 14. בעליו איך-עמו Dominus ejus non cum eo, i. e. absente domino. Tunc damnum praestare debebat conductor. Absens enim possessor non potuit jumentum suum aut rem suam curare, aut dolum cavere; ideoque ab alio damnum praestari oportuit, qui eorum curam gerere debuit. — 14. אם-שכיר הוא בן בשכרו Si mercede conductum fuerit, pro mercede venerit. Merces damnum compensat; si nempe dolum et culpa absint.

9) *Lex de stupro*, Vs. 15. 16. מהר ימקרה לו לאשה Dando dotabit eam sibi in uxorem, i. e. constituat ei dotem, eamque in uxorem accipiat. — 16. מהר est dos, qua uxor quasi emittitur. Cf. ad Gen. 29, 18. 34, 12. — פסוף במהר הבתולה est ea pecuniae summa, quae doti virginis aequipollet. Moses Deut. 22, 28. pro tali stupro 50 sielos solvere jubet.

10) *Lex de praestigiaticibus*, Vs. 17. מבשפה incantatrix, praestigiatrix, est ea, quae artes magicas nosse perhibet. Cf. ad 11, 7. In Gemara Sanhedrin ratio redditur, quare hic in feminino dictum sit מבשפה, propterea quod plerumque mulieres magiae deditae reperiuntur. Similiter Jarchi ait, eandem rationem, quod hanc rem spectat, esse viri ac feminae, utrumque nimirum ex aequo, si magiae convictus fuerit, morte plectandum; sed scriptorem in feminino genere hic uti, quia feminae magiam frequentius exercere solent. Ceterum haec contra veneficia lex perquam necessaria erat, quia impostores, qui artes magicas tenere simulant, plebis superstitione saepe ad mala consilia consequenda uti solent. Aecedebat, quod isti homines id, quod ipsi per artes suas magicas efficiebant, aliorum Deorum adjumento adscribebant; hae autem re magia pars idololatriae, sub gravissima poena inter Israelitas vetitae fiebat. Vid. Mich. *Jus Mos.* P. V. §. 255. לֹא תִחַיֶּה Ne vivam serves, se. sagam; supplicio est afficienda.

11) *Lex contra crimen bestialitatis*, Vs. 18. Cf. ad Lev. 18, 22.

12) *Lex contra sacrificia idolis offerenda*, Vs. 19. זבה Maetans, i. e. qui sacra facit; quum enim victimarum maectatio po-

tissima pars esset cultus divini, hac specie cultus illiciti reliquae omnes continentur. Post אֲתָרִים in Cod. Sam. legitur אֲתָרִים aliis, et sic etiam LXX. in Cod. Alex. ἐτέροις, אֲתָרִים h. l. *extinguatur* valet. אֲתָרִים enim, ut cognatum Verb. Arab., sonat: *vetitum, illicitum est*, hinc in Hiph. אֲתָרִים *rem vel personam usu communi eximere*, quod fit vel consecrando, vel cum diris devovendo ad exterminium, atque adeo *excindere, delere*; ut h. l. LXX. bene: θανάτω ἐξολοθρευθήσεται.

13) *Leges de peregrinis, viduis et pupillis benigne habendis*, Vs. 20 — 23. — 20. Voce גֵּר h. l. non solum ii peregrini videntur intelligi, qui iter faciebant per Hebr. agros, sed etiam inquilini, qui domicilium fixerant in Hebraeorum solo, nullam autem domum aut agrum possidebant. Nemini supervacanea videbitur haec lex, qui cogitat, quam contemti apud multos populos antiquos peregrini fuerint, ut apud Aegyptios, qui exterum quemquam ut communi secum mensa cibos sumeret, prorsus indignum duxerunt. פִּי גֵרִים וְגוֹ' Nam vos quoque peregrini in Aegypto fuistis. Efficacissima est haec ratio, ne aliis fecerint, quod ipsis fieri aegerrime tulissent. Repetita est haec lex Lev. 19, 34. Deut. 10, 19.

14) *Leges de usura et pignore*, Vs. 24 — 26. אִם-בִּסֶּתָּ וְגוֹ' Si pecuniam mutuam dederis alicui de populo meo, pauperi qui tecum est, non agas cum eo ut foenerator. נִשָּׂה proprie denotat cum, qui longum in tempus credit, coll. Arab. נִשָּׂה *distulit, tardavit, morâ produxit*, tum, *credidit rem venditam postea solvendam*, unde נִשָּׂה *dilationem debiti ac moram debitori concessam* denotat. Quum vero rarissime fiat, ut creditor debitori misericordiae causa moram concedat; multos in annos credentes vix alii erunt, quam qui lucri causa pecuniam elocant. Hi autem et fructum aeris sui exspectabunt, et si stato tempore non reddatur debitum, omni suo jure in urgendo debitore utentur. Igitur נִשָּׂה erit *foenerator*, sive, ut alii volunt, *argentarius, qui debitum severius exigit*. Cf. J. D. MICHAELIS *Commentat. de mente ac ratione Legis Mosaicae, usuram prohibentis* §. VI. p. 10. Ejusdem *Syntagmat. Commentatt.* p. 11. לֹא תִשִּׂימוּן עָלָיו נִשְׂיָה Non impones ei usuram. נִשְׂיָה significat *foenus pecuniarum*, id quod pro pecunia mutuo accepta solvitur, coll. Arab. נִשְׂיָה *aurum et argentum*, unde נִשְׂיָה est *crassior auri argente lamina*. Hebraei, et post eos plures Christiani interpretes, נִשְׂיָה a *mordendo* ductum putant, quod pecuniaria usura quasi mordeat debitores, sanguinemque illis exsugat. Hac lege Moses a solis pauperibus usuram accipere vetat, non autem a ditioribus, quadraginta vero annos post, omnibus omnino usuris, quae a fratre, sive paupere sive divite, exigenterentur, populo Israelitico interdixit. Cf. ad Lev. 25, 35. sqq. — 25. שְׂמֵלֶת et Vs. sq. שְׂמֵלֶת sunt synonyma. Utroque nomine vestis significatur superior, etiamnum in Oriente

usitatus, cui corpus involvunt, quo pauperes inprimis noctu utuntur pro tegumento. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 79.

15) *Lex de honorando Magistratu*, V. 27. אֱלֹהִים לֹא יִגְדַּלְתָּ מַגִּיסְרָתְךָ מִן הָעָם מִן הָאֱלֹהִים *Magistratibus non maledices, neque principem in populo tuo diris devovebis.* מַגִּיסְרָתְךָ *magistratus*, ut 21, 6. Non addit Moses, qua poena affici debeat is, qui magistratui maledicat, nec poterat constitui generalis poena; delictum enim in magistratum majorem commissum severius ulciscendum erat, quam delictum in minorem. Igitur Moses poenas permittit judicio magistratum, qui eas pro magnitudine delicti constituebant. Alii hunc Vs. ita intellexerunt, quasi vetaretur aliorum populorum diis maledicere. Philo *de vita Mosis*, L. 3. T. II. p. 166. ed. Mang.: *Simulacrorum enim et statuarum similiumque signorum orbis terrarum refertus est, quorum contumelia abstinendum est, ne quis e Mosis sectatoribus consuescat, appellationem Dei aliqua ex parte contemnere.* Et in L. I. *de Monarchia*, T. II. p. 219.: *Non permittit effreni linguae petulantia conviciari diis creditis falsa aliorum persuasione, ne et illi irritati prorumpant in voces nefarias contra Deum optimum maximum.* Similiter Joseph. *Ant.* 4, 8, 10.; et contra Ap. 2, 33.: *Et ridere eos, quos gentium aliorum opinio deos confinxit, iisque maledicere, id expresse legislator noster vetuit ob ipsam Dei appellationem.* Idem sequutus Mendelii fil. vertit: *ein göttliches Wesen sollst du nicht schelten.* Neque haec sententia improbanda foret, nisi id, quod additum est, *nec principem populi tui diris devoveas*, argueret, sermonem hic esse de magistratibus. Philo et Josephus haud dubie ita protulerunt gentilium causa, sub quibus vivebant, ut ii intelligerent, Judaeos non usque adeo petulantes esse in Deos alienos, ut vulgo habebantur. Vid. plura in MICHAELIS *J. M. P. V.* §. 251. P. VI. §. 295.

16) *Lex de primitiis*, Vs. 28. 29. מִן הַמִּנְחָה וְדִמְעָה לֹא תֵאָחֵר *Primitias areae tuae et torcularis tui offerre ne tardes.* מִן הַמִּנְחָה *propr. plenitudo*, deinde *fructus plenae maturitatis*, et h. l. ii fructus maturi, qui Deo offerebantur, illorum primitiae. LXX. bene ἀπαρχὰς ἁλοῦς. דִּמְעָה *propr. est lachryma*, et metaph. liquor stillans instar lachrymarum, qualis stillat ex uvīs. et olivis, quando caleantur, hinc h. l. oblationem de vino et oleo denotat. LXX. ἀπαρχὰς ληνοῦ, *primitias torcularis.* Alii sub דִּמְעָה intelligunt *optimam et praestantissimam partem* cujusque rei, quia humor sive succus ex arboribus, vitibus et oleis sponte fluens praestantissimus est. De primitiarum oblatione fusius Lev. 2, 12. sqq. בכֹּר *Primogenitum filiorum tuorum mihi dabis*, vid. 13, 15. Num. 18, 15. 16.

17) *Lex de morticinis*, Vs. 30. וְאֲנָשֵׁי - קֹדֶשׁ וְגו' *Homines mihi consecrati esse debetis, (igitur) carnem discerptam in agris non comedetis, sed eam canibus projicietis.* וְאֲנָשֵׁי - קֹדֶשׁ

virī sanotitatis, i. e. mīhi consecrati, sacerdotes, vid. ad 19, 6. Sicuti vero apud alias gentes soli sacerdotes a morticinis, tanquam a cibis immundis, abstinēbant; ita omnes Israelitae iis perpetuo abstinere debebant. Ratio hujus legis facile perspicitur. Insalubris sine dubio est caro pecudis sponte mortuae, quippe quae aegra erat, qua ex caussa etiam nos talem carnem edere non solemus. Sed nititur illa lex etiam natura regionum, quibus Israelitae vivebant. Nempe in Arabia et Palaestina haud raro inveniuntur lupi rabiosi, et hinc etiam vulpes et canes rabiosi, ad quos hydrophobia per morsum propagatur. Animal igitur mortuum et discerptum in agro jacens, vel a lupo, vel vulpe vel cane rabioso morsum esse, et morbus ille ad hominem, qui tali carne vescitur, propagari potest. Etiam Mohammedes Arabibus suis esu carniū morticinārum interdixit, vid. Corani Sur. 5, 4. 2, 175. 16, 115. ex edit. Marraceii. Vid. Mich. J. M. P. IV. §. 205. et *d. a. u. n.* M. P. II. p. 82.

18) *Leges de delationibus et justitiae observatione.* Cap. 23, 1—3. לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שָׁוְיָא *Non tolles, vel, non recipies rumorem falsum, vel vanum.* שָׁוְיָא est tollere, elevare; item accipere, suscipere; et שָׁוְיָא *vanitatem* simul ac *falsitatem* significat. Sermo vero h. l. non est de iis, qui rumorem falsum tollunt, s. proferunt, sed, uti recte observat Jarehius, admonentur ii, qui delatori aurem praebent. Ita jam LXX. οὐ παραδέξῃ ἀκοήν ματαιάν, et Hieron.: *non suscipies vocem mendacii.* אַל תִּשָּׂא יָדְךָ עִם רְשָׁעִים *Ne ponas manum tuam cum impio, ut sis testis injuriæ, i. e. ejus testimonio innocens damnatur.* Sensus: Ne te eum impio conjungas in dicendo falso testimonio, quo innocenti fit injuria. רָשָׁע hic is esse videtur, ejus peior est caussa, ut supra 2, 13. Prov. 17, 15. — 2. לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לְרָעָה *Noli sequi multos ad male faciendum.* Si quis innocens tibi videatur, quamquam a plerisque damnabitur, seu judex sedeas, sen privatus, ejus innocentiae intrepido animo aderis, eumque contra multos defendes. Sunt, qui רַבִּים hic *magnos*, potentes denotare existiment, ut Job. 35, 10. al., ut sensus hic sit: ne insistito vestigiis potentiorum, ad mala. Verum רַבִּים hic *multos* esse, suadet quod additur: וְלֹא תִעֲנֶה וְגו' *nec respondebis de lite declinando post multos ad declinare faciendum, i. e. pervertendum.* Vult, non esse in judicio sententiam plurimorum sequendam, sed ex vero judicandum. — 3. אַל תִּזְבֹּן פְּתוּחַ פִּי לְפִי רֵעִי *Pauperem non ornabis in lite sua, i. e. ut utar verbis Terentianis (Phorm. 2, 1, 46.), nil addere debes propter misericordiam pauperi.* Cavet Moses, ne iudices misericordia erga pauperes permoti a recta justitiae via deflectant. Quintil. *Inst. orat.* 12, 7.: *Summovendum vero utrumque est ambitus genus, vel potentibus contra humiles venditatio operam, vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem adtollendi.* *Non enim fortuna causas vel justas vel injustas fecit.*

19) *Leges de humanitate in juvandis aliis*, Vs. 4 — 9. — Vs. 4. Cf. Deut. 22, 1. — Vs. 5. Hic Vs. ad verbum ita sonat: *Cum videbis asinum inimici tui sub onere suo jacentem, desines a relinquendo ipsi; relinquendo relinques cum eo.* Quae quia in speciem contraria sunt, interpretes, ut haec concilient, in omnes partes se vertunt. LXX. verba וְהִרְלִיתָ מֵעֹזֵב וְגו' sic vertunt: *Ὁὐ παρελεύσῃ αὐτό, ἀλλὰ συναρᾶς αὐτό μετ' αὐτοῦ*, et Hieron.: *non pertransibis, sed sublevabis cum eo.* Pro συναρᾶς alii codd. habent *συνεργεῖς*, una eriges. Apparet, illos, de verbis non admodum sollicitos sensum eum, quem res et contextus suadent, utcumque expressisse. Onkelos: *tunc cessabis ab eo derelinquendo*, i. e. cave derelinquas eum, *relinquendo relinquis id, quod habes in corde tuo contra eum, et solvas cum eo.* In qua interpretatione tamen id displicet, quod עֹזֵב in eadem periodo diverso significato sumitur. Recentiores quoque Interpp. varie hunc locum torserunt; quorum tamen opiniones in hoc Scholl. nostrr. Compendio praetermittendas censemus. Interpretationem autem ceteris longe probabiliorem attulit HENR. SYPKENS in *Observatt. Miscell. ad selecta V. T. loca* (in *Sylloge Diss. sub SCHULTENSII et SCHROEDERI praes. defens.* P. II. p. 925. sqq.). Atque primum quidem observat, תָּרַל hic dici de eo, *qui socium destituit auxilio*, ut Job. 19, 14. Alterum verbum, עֹזֵב, *laxare, relaxare*, atque ita *missum facere*, dici primo de rebus, quae ita relaxantur, ut nulla earum habeatur cura, ut Job. 9, 27. Prov. 4, 6., deinde vero illam *relaxandi* notionem praesertim quoque frequentari de iis, qui pecora *elaxatis vinculis*, quibus constricta tenebantur, *dimitunt*, ut libera quaquaversum queant vagari, coll. Zach. 11, 17. Job. 10, 1. Quare hunc Vs. ita reddit: *Quando videris osoris tui asinum, succumbentem sub onere suo, et volueris eum auxilio destituere, quominus vincula ei relaxes, relaxando relaxabis cum eo*, sc. osore tuo. Particula וְ enim nexum arctissimum indicat inter verba תָּרַל et תְּרַלָּתָּהּ, et verti commode potest *et tum*, ut Gen. 21, 15. Ez. 39, 15. Sensus igitur hic erit: si quando contingat, ut videas asinum ejus, quocum tibi inimicitiae intercedunt, gravioribus pressum sarcinis, ita ut suis viribus surgere nequeat, et si tu, pristinae inimicitiae memor, promptum auxilium pro illo erigendo praestare recuses; cave, ne ejusmodi criminis fias reus; e contrario, tum, una cum inimico tuo omnem adhibebis operam, ut vincula oneris, quibus constrictus et pressus haeret, dissolvas et elaxes, ut sic surgere atque libere procedere possit.

6. 7. לֹא תִשָּׂה וְגו' *Ne inclines, pervertas, jus egeni in lite ejus.* Uti praeter jus et fas pauperi favendum non est, ita idem nec injuria propter paupertatem adficiendus. — 7. מְדַבֵּר-שָׁקֶר *A mendacio procul absis.* Quum hic sermo de officio judicis sit, horum verborum haec significatio esse videtur, *judici cavendum esse, ne falsa rei expositione deceptus innocentem damnet, aut nocentem absolvat.* וְנָקִי וְצַדִּיק אַל-תִּהְרֹג *Item inno-*

centem et justum ne occidas. Vocc. נָקִי *innocens* et צַדִּיק *justus* sunt synonyma. כִּי לֹא־אֲצַדִּיק רָשָׁע *Néque enim justificabo improbum*, i. e. nolo improbum immunem exire; talem igitur qui debita poena absolvit, sanctam legem meam contemnit. Cod. Sam. pro אֲצַדִּיק habet הצַדִּיק, ita ut subaudiri debeat אֱלֹהִים. LXX. οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκα δώρων, quasi legissent: לֹא־הַצַּדִּיק רָשָׁע לְמַעַן שְׂחָדִים.

8. 9. הַשֹּׁחֵד יַעֲרֵר פְּקֻחִים *Munus excoecat videntes.* Judices, qui munera a reis acceperunt, usque adeo occoecantur, ut jus cum injuria, munus judicis cum latrocinio misceant. יִסְבֶּף דְּבַרֵי צַדִּיקִים *Perplexa reddit*, sive pervertit *verba justorum*, sc. judicum, i. e. eorum, qui justis habitis sunt, quique alios juste judicare solebant. Qui donis corrupti sunt, si ingenio pollent, omnes nervos intendunt, ut injuriam specie juris obvelent, quod non potest fieri plana et simplici oratione, qua recta ad scopum tendimus, sed dumtaxat per ambages et contortis rationibus. Hebraei ejusmodi ambages vocant סִבֵּף, Prov. 11, 3., Latini *tortiloquium*. — 9. וְאַתֶּם יֹדְעֵתֶם אֶת־נַפְשׁ הַגֵּר *Et vos nostis peregrini animum*, i. e. nostis, quanta animi anxietate sit peregrinus, cum injustitiam eorum, apud quos peregrinatur, experitur. Conf. 22, 20.

20) *Lex de anno et die Sabbatico, Vs. 10 — 12.* Cf. ad Lev. 25, 2. sqq.

21) *Lex de diis alienis non commemorandis, Vs. 13.* וְשֵׁם אֱלֹהִים וְגַר *Alienorum Deorum nomina ne commemoretis quidem: super ore vestro*, sc. prolatum *ne audiatur*. Quae phrasidis videtur proverbialis, significans, Israelitis plane esse negligendam vicinorum populorum theologiam. Quae summopere contemnimus, de iis ne loqui quidem solemus, ideoque hic summus alienarum opinionum contentus indicatur.

22) *Lex de tribus festis majoribus, Vs. 14 — 16.* שְׁלֹשׁ רִגְלֹת *Tribus vicibus*, ter, ut Vs. 17. שְׁלֹשׁ פְּעָמִים. — 15. De festo azymorum vid. ad 12, 2. — וְלֹא־יִרְאוּ פְּנֵי רִיקָם *Ne vacui coram me comparent.* רִיקָם, *vacue*, i. e. sine oblatione quapiant. Hac lege Israelitae monebantur, ut in animum sibi revocarent, Deum esse regem suum, coram quo in Oriente nemini sine donis comparere licitum est. Cf. ad Gen. 33, 8. — 16. וְהָג הַקְצִיר *Festum messis.* Id 34, 22. dicitur festum שַׁבְעוֹתָה *hebdomadum*, quod septem hebdomadibus post pascha celebraretur, Lev. 23, 16 — 18., unde *Pentecoste* Graece dictum fuit, quod in diem 50. a Paschate incideret, sive in diem 5. vel 6. mensis tertii; i. e. in medium Junium ex nostri anni ratione. Quum enim festo illo offerri debuerint panis novi primitiae, messis jam peracta esse debebat, haec vero in illis regionibus mense Junio plane absolvitur. כְּבִרְתֵי מַעֲשֵׂיהֶם (Festum) *primitiarum laborum tuorum.* FULLERUS in *Miscell.*

L. 3. c. 11. notat; Pentecosten non *festum messis* simpliciter diei, sed addi: *primitiarum laborum tuorum, quas severis in agro tuo, h. e. festum illud anniversarium, quo offerendae erant primitiae frugum, messis jam absolutae exantlatis laboribus, pereptarum; et repetendum esse nomen* חַג, atque verba posteriora accipienda, ut per ἐπέξηγησιν adjecta. Monet autem Aben-Esra, de primitiis messis triticeae hic esse sermonem; primitias enim messis hordaceae in paschate fuisse oblatas, inter primitias autem hordei, et primitias tritici septem hebdomadam intervallum fuisse, coll. Dent. 16, 9. — וְחַג הַתְּאֵסָף וְגו' *Et festum collectionis sub finem anni, quum fructus agrorum collegistis.* Intelligitur festum tabernaculorum, quod die 14. septimi mensis celebrari incipiebat Lev. 24, 34. In hoc festo procul dubio praecipue pro vindemia Deo gratiae agi debebant, quum Palaestinae praecipuus fructus vitis fuisse videatur. Illud vero ipsum arguit, festum hoc non potuisse cadere in Septembrem, quo mense Judaei hodierni id celebrant. Nam in Palaestina non ante finem Septembris vindemia plane absolvitur. Accedit, quod Joseph., testis ἀντίπατῆρος, refert *Antiqq.* 3, 10, 4., festum tabernaculorum celebratum esse vergente jam in hyemem anno, ideoque et Mosen jussisse per domos tuguria construi, quod frigus metuendum illo anni tempore esset. Quae Josephus de frigore incipiente habet, Octobri sunt aptissima: illo enim mense et pluviae aliquando incipiunt et frigidiores jam aliqui dies incidunt. Ceterum festa illa ab omnibus Israelitis uno tempore et uno in loco celebranda, sine dubio quasi vineula esse debebant, quibus aetius jungerentur singulae illius populi tribus. Qui enim sacra communia habent, et ea communiter eodem in loco celebrant, ii vix divelli possunt in plures republicas, sed foedus inter se coguntur servare. Hanc rationem etiam attingit Joseph. *Ant.* 4, 8, 7. Cf. et MICH. *Jus Mos.* P. 4. §. 198.

23) Nonnullae aliae leges rituales, Vs. 17 — 19. שְׁלֹשׁ פְּעֻמִּים וְגו' *Ter quotannis sistant se omnes mares coram me domino Jova.* Hoc pertinebat ad Theocratiam. Deus describitur tanquam rex, quem subditi ter quotannis salutatum irent. — 18. לֹא תִזְבַּח עַל-הַמֶּזֶךְ דָּם זִבְחִי *Non effundes ad fermentatum sanguinem victimae meae, i. e. in sacrificiis fermentum ne adhibeatis.* Sermo est de agno et sacrificio pasehali, quod κατ' ἐξοχην Hebraei vocant זִבְחָה, quia praecipuum hoc eorum sacrificium est. Cf. ad 12, 8. — וְלֹא-יָגִיד *Nec pernoctabit, i. e. non servari debet in diem sequentem.* תֵּלֶבֶת-חֲגִי, *adepts festi mei, i. e. adeps agni paschalis festo pasehatis offerendus.* Alii חַג h. l. pro ipsa victima poni volunt, ut Jes. 29, 1. Mal. 2, 3. Ps. 118, 7. — 19. רֵאשִׁית אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל — *Primitias terrae tuae domum Jehovae Dei tui adferes.* Intelligendae sunt primitiae praecocium fructuum postridie sabbati pasehalis Deo dicandae, coll. Lev. 23, 9 — 14. Secundae enim primitiae festo pentecostes offerendae erant. לֹא-תֵבֶשֶׁל גְּדִי בְחֵלֶב *Ne coquas haedum in lacte matris suae.* De hujus interdicti

ratione interpretes inter se dissentiunt. Quidam verba legis propria significatione accipiunt, ut BOCHARTUS *Hieroz.* T. I. p. 727. ed. Lips., qui putat; populos Israelitis vicinos haedum in lacte matris suae coquere consuevisse (Arabes etiamnum carnes ovillās in lacte coquere solent; vid. *d. a. u. n. Morgenl.* P. VI. p. 258.); Mosen autem Israelitis hac consuetudine interdixisse, quod erudele esset, si lac matris, quod haedō in nutrimentum datum est, adhibeatur ad carnis ipsius consumptionem. Alii, ut LUTHERUS, *hoedum in matris lacte* dici putant, quamdiu a matre lactatur; talem igitur, ut immundum, comedere interdicti. Hoc vero si voluisset Moses, ita obscure expressisset, ut sensum ejus vix quisquam assequutus esset. Hoedum lactentem חֲלֵב הָאֵדָה, illum dieturnum fuisse verisimile est; ut I Sam. 7, 9. חֲלֵב הָאֵדָה *agnus lactis est lactens.* Talem vero immundum haud fuisse; inde patet, quod hoedos et agnos nondum ablactatos, statim ab octavo die, Lex in sacrificiis admittebat, Ex. 32, 30. Lev. 22, 27. Quidquid autem sacrificare lieuit, lieuit etiam comedere. SPENCERUS *de Legg. rituali.* P. I. L. 2. e. 8., superstitionem quandam gentilem h. l. interdicti existimat; auctores enim esse ipsos Hebraeorum doctiores, Zabios, astrorum cultores, in iis saeris, quae post messem celebrare solebant, haedum in lacte matris coxisse et deinde ritibus magicis adhibitis eo lacte adpersisse arbores, agros et hortos, quod crederent, eos feraciores sequenti anno futuros esse. Quod confirmat Spencerus verbis anonymi Karaitae, quae ex eodice quodam antiquo primus in lucem protulit CUDWORTHUS in *Libro de vera notione coenae dominicae*, Cap. II. §. 7. Quam sententiam tamen pluribus impugnavit J. D. MICHAELIS *de legg. Mosis Israelitis Palaestinam caram facturis*, §. 10. in *Commentatt. Societ. Reg. Goetting.* Tom. IV. *Partis Histor. Phil.* et in *Jur. Mos.* P. IV. p. 20. Ipse vero proponit novam hanc sententiam, Mosem *coquendi* (שָׂפַח) verbo latiore uti significatione, ut et ad assata pertineat, coll. Deut. 16, 7. 2 Chr. 35, 13. In nostra autem lege adhiberi eadem significationis latitudine, vel ex conjuncta paschalis solemnitatis mentione apparere; lustralem enim illum agnum non elixandum, sed igne assandum fuisse. *Matrem haedi* non ipsam ejusdem haedi matrem intelligit, sed quameunque capram, quae haedi alieujus mater fuerit. *Lac matris haedi* ei est *butyrum*, quoniam butyrum primitus lac sit. In haedi autem exemplo poni existimat interdictum latius interpretandum, ut ad reliqua etiam animalia pertinuerit; sic alias Mosem de uno tantum genere, e. c. de bove aut asino loqui solere, cetera intelligi velle. Ita jam R. Isaaeidem putasse, אֵדָה non significare *haedum*, sed pullum ex omni animalium genere. Quod autem attinet ad rationem legis, putat Michaelis, illam, ut plures alias, eo consilio a Mose latam esse, ut Israelitis animum adimeret, revertendi in Aegyptum, caraque iis et dulcem faceret novam patriam, Palaestinam, quam oleo praestantissimo abundare, Aegyptum vero eo carere, constat.

Ceterum verisimile illi est, Mosen ex more gentis, in qua educatus, praeceptisque philosophiae imbutus erat, ita verba legis concepisce, ut indulgentiam erga ipsa quoque animalia suadere, crudelitatis omnem speciem vetare, humanitatisque praeceptum pulchra imagine expressum culinis etiam et mensis inscribere videretur. At enim vero, si hic sensus aut ratio legis hic traditae fuit, mirandum sane est, Mosen, qui alias in legibus consignandis ea perspicuitate utitur, quam sapiens legislator semper solet adhibere, legem ex Michaelis sententia gravissimam verbis adeo obscuris concepisce. Acquiescimus itaque in Spenceri sententia, donec certiora et meliora afferantur. Neque obstare videtur, quod contra illam Michaelis monet, Mosen loqui de hoedo ideo coeto, ut comederetur, non ut ejus lacte arbores et agri conspergerentur. Nihil enim impedit, quo minus in illis sacris carne istius hae di vescerentur sacrificantes, lac vero ad illum sacrum usum adhiberent. Hinc Moses fortasse hac lege omnem istam superstitionem cavere voluit. Cf. quae diximus ad Bochartum l. l. p. 731. not. 4.

5. *Promittit Deus Hebraeis, se, si ipsius monitis obtemperaturi fuerint, in Cananæa expugnanda iis adiumento fore, additque praecepta de vitando idolorum cultu, item de Cananaeis paulatim pellendis, iisdemque omni foedere excludendis, Cap. 23, 20 — 33.*

20. 21. 'הַיְהִי אֲנֹכִי וְגוֹ' *En! mitto ante te legatum, qui in itinere te tueatur, teque perducatur ad locum, quem paravi, i. e. destinavi tibi occupandum. Legato, quem Jova hic promittit Hebraeis praemittendum, superioris aetatis interpretes plerique significari existimant angelum, quem dicunt, increatum, id est, filium Dei, qui missus sit a patre, ut populum Israeliticum ducat et tueatur, eique optime consulat. Cf. ad 3, 2. At HERDER vom Geist d. Ebr. Poesie, P. II. p. 46. sqq. argumentis minime spernendis evincere studuit, omne symbolum, sive rem visibilem, sub qua Deus invisibilis apparet, vocari יְהוָה מַלְאַךְ nuncium, s. legatum Jovae. Eodem nomine appellatur rubus ille ardens, e quo Moses vocem loquentem audiebat, 3, 2. Porro 14, 19. (coll. 13, 21.) columna illa ignea et nebulosa vocatur angelus Dei. Quae ipsa columna et h. l. intelligenda videtur. — 21. הַשָּׁמַר — תִּמַּר בּוֹ Cave tibi ab eo, audi vocem ejus, neve illi rebellis esto, i. e. obtemperate mihi vos ducenti, me revereamini, nec me irritetis. לֹא יִשָּׂא לְפָנֶיכֶם Non feret defectionem vestram, i. e. non impune feram, si mihi reluctamini. כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ Nomen enim meum in eo est, i. e. ego ipse ei perpetuo adero. Nomen Dei est Deus ipse, ut saepe alias, e. c. Lev. 24, 11. 16. Deut. 28, 58., ubi textus Sam. pro שָׁמַר habet יְהוָה, Ps. 20, 3. 72, 9.*

25 — 28. וּבֵרַךְ אֶת-לֶחֶמְךָ וְאֶת-מִימֶיךָ *Benedicet pani tuo et aquae tuae, curabit, ut iis abundet, h. e. omnibus alimentis, panis enim cibum quemvis, aqua, quemlibet potum significat, 1 Sam. 21, 11. — 26. אֶת-מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא Numerum dierum*

tuorum complebo, i. e. efficiam, ut ad senectutem usque vivas, ut ad eos annos pervenias, quos fert corporis constitutio, nec bello aut clade alia pereas. — 27. וְהִמַּתִּי Hieronymus vertit *et occidam*, quasi esset Hiph. verbi מָתָה; cujus tamen l. pers. Praeter. Hiph. est הִמַּתִּי, coll. Hos. 9, 16. Verum הִמַּתִּי valet *perturbabo*, ab הִמַּם. LXX. ἐκστήσω *amentes reddam*, et similiter Saadias: *attonitos eos reddam*. Ingentem quandam perturbationem, quae mentem adimit, et consilii inopem reddit, significare voluerunt. וְנִתַּתִּי וְגו' *Et faciam omnes hostes tuos tibi cervicem*, i. e. fugientes eos faciam, quia fugientes cervicem ostendunt, Ps. 18, 41. — 28. וְשַׁלַּחְתִּי אֶת־הַצְּרָעָה לְפָנֶיךָ *Mittam ante te crabrones*, nam צָרָעָה esse collective sumendum vix monitu opus. Verba haec non videntur intelligenda esse proprie. Nam Jos. 24, 11. 12. eadem phrasis adhibetur de expulsionem duorum regum Amoritarum. Jos. 10. autem, ubi haec historia narratur, nil dicitur de crabronibus; sed de terrore Cananaeis immisso et de grandine magna inter fulgura et tonitrua delapsa. Nec satisfacit, quod ii, qui verba illa proprie intelligunt, et vere per crabrones Cananitas expulsos esse putant (quemadmodum Julianus ob muscarum et culicum multitudinem e Parthorum regione eadem via regredi non poterat, vid. Ammian. Marcell. 24, 8.), respondent, a sacris scriptoribus multa obiter referri, loci et temporis circumstantiis plane suppressis, quae tamen eo modo, quo narrantur, gesta essent: majoris enim momenti fuit haec res, si evenerit, quam ut tantum obiter attingeretur. Igitur sub crabronibus *varii generis mala* intelligenda esse videntur, quae aptissime per haec insecta indicari poterunt, quum eorum punctus acerbissimos dolores concitet, et magna eorum multitudo homines necare valeat.

31 — 33. יָם פְּלִשְׁתִּים *Mare Philistaeorum* est mare mediterraneum, cujus littora tenebant Philistaei. אֶרֶץ מִדְבָּר *A deserto*, Arabico, in quo Israelitae tum versabantur. עַד־הַנָּהָר, *usque ad fluvium* sc. Euphratem, qui in illis regionibus נַחַר' עִשְׂוֹן ita vocatur. Hos vere fines Israelitarum fuisse, vidimus Gen. 15, 18. — 32. לֹא־תִכְרַח וְגו' *Non cum iis aut eorum diis foedus inire debes*. Cum diis foedus sancitur, si ii honore divino adficiuntur, et pro eo illorum auxilium expectatur. — 33. פֶּן־יִהְיֶה אֵתְךָ לִי פִי־יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ *Ne te ad peccandum adversus me seducant*. פִי־יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ *Nam erit tibi in laqueum*, i. e. perniciosum. Quam necessaria fuerit haec cautio, ostendit historia Num. 25, 1. 2. Jud. 2, 2. sqq.

6. *Moses a Deo e monte dimissus refert ad populum leges a Deo acceptas. Quibus unanimi consensu populus obedire pollicetur. Quo facto scriptis illas mandat Moses, foederisque inter Deum et populum solennes ritus celebrat. Tum, tradita Aaroni et Churi populi cura, in montem solus redit. Cap. 24.*

Cap. 24, 1 — 4. וְאֶל־מֹשֶׁה אָמַר *Ad Mosen vero dixit, se. Deus*. Quae Vs. 1. 2. traduntur pertinent ad Mosen solum. עֲלֶיהָ

Ascende, nempe, postquam superiora jura populo proposueris, et foederis inter Deum populumque ieti ritus celebraveris; repetitur enim hoc mandatum Vs. 12. Cap. 20, 18. dictum fuerat, Moſen ad Deum accessisse, a quo leges accepit ad populum referendas; cae serie non interrupta narrantur usque ad initium hujus Cap. Jam quum dimitteretur Moſes a Deo ad populum, dicit ei, quid facere deberet, si iterum ascenderet. שְׁבָעִים מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל *Et septuaginta e senibus Israelis*. Quod hic jam 70 seniorum mentio fit, quum ii tamen aliquod tempus post (Num. 11, 16.) constituti essent, nihil habet difficultatis. Nam qui postea constituebantur seniores, senatum faciebant, qui autem hic constituuntur, eligebantur a Moſe tantum eo consilio, ut ipsum in montem adseendentem comitarentur. וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרֹחַק *Adorabitis procul*, h. e. procul a summo montis jugo, ad quod solus Moſes accessurus erat. Mons Sinai (de quo vid. ad 3, 1.) duo habet caecumina, unum, humilium, vocatur Horeb, et in eo seniores mansisse videntur, alterum, quod vocatur Sinai, hodie *Dsjaebbel Musa*, mons S. *Catharinae*, difficile est adseensu et exsuperat nubes; in id Moſes solus adseendit. Vid. *Handb. d. bibl. Alierthumsk.* Vol. III. p. 114.

— 2. וּמֹשֶׁה מִשָּׁה לְבַדּוֹ *Accedatque Moſes solus*. Latini dicerent: *accedasque tu solus*. Sed solent Hebraei 3. pers. uti, eum de eo agunt, quem alloquuntur. — 3. כָּל־דְּבָרֵי יְהוָה וְאֵת כָּל־הַמִּשְׁפָּטִים *Omnia verba omniaque jura*, sc. leges 20, 22. — 23, 33. recensitas. — 4. כָּל־דְּבָרֵי יְהוָה sunt omnes leges, de quibus Vs. 3. De מִצְבֵּה vid. ad Gen. 28, 18. Ritus hic fuit foederum, uti liquet ex Gen. 31, 46.

6 — 9. De juvenibus, qui hic sacrificia obtulisse dicuntur, loco sacerdotum, vid. ad 19, 22. אֲגֹנֹת hic denotat *phialas*, quibus sanguis victimarum spargendus excipiebatur. — 7. כֶּפֶר הַבְּרִית *Liber foederis* est liber legum, in quas Deus cum Israelitis foedus facturus erat. Quid vero ille liber complexus fuerit, ex iis, quae e. 26, 2 — 14. et e. 21 — 23. praecesserunt, haud obscure esse potest. וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם *Legit audiente populo*, ut leges veluti rogarentur, velletne ac juberet populus eas sanciri. — 8. דַּם הַבְּרִית *Sanguis foederis* est sanguis quo effuso sancitur foedus. Effusionis autem haec videtur fuisse significatio, ut, prout sanguis victimae effusus fuerat, et quaquaversum adpersus: ita quicumque foedus frangeret, intelligeret simili modo etiam suum sanguinem effundendum esse. Cf. ad Gen. 15, 10. Similis ritus apud Romanos in foederibus pangendis usitatus erat. Vid. *Liv. Histor.* 1, 24. — 9. וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן *Ascenditque Moſes una cum Aarone*. „Mirum est, omitti Josuam, qui, ut liquet e Vs. 13., ascendit cum Moſe. Forsan haec causa fuit, quod neque nomine populi, nec suo interesset, sed tanquam Moſis minister, paratus exsequi, si quid juberet.“ CLERIC.

10. 11. וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל *Et viderunt Deum Israelis*, id est, ut Onkelos explicavit, *gloriam Dei*, phaenomenon quod-

dam, s. symbolum divinae praesentiae, et quidem e propinquo, quum antea nonnisi procul vidissent. LXX., ne Graecis lectoribus ludibrio esset Moses, verterunt: εἶδον τὸν τόπον οὗ εἰστήκει ἐκεί ὁ Θεός, viderunt locum, quo stabat Deus. Verba כַּמְעֵשָׁה כַּמְעֵשָׁה לְבַנָּה הַסְפִיר varie explicantur. Vocem לְבַנָּה alii vertunt *laterculos*, *tabulas*, a לָבַנָה *later*, alii *albedinem* a לְבַנָה, datur enim genus sapphiri candidum, a colore coeruleo ad *album* vergens. Sed vix dubium est, לְבַנָה significare *caudorem* s. *pelluciditatem*. Vocem סְפִיר alii indicare volunt *lapidem lazuli*, alii *Chrystrallum*, alii *rubinum*, alii aliter. Sed non est, cur dubitemus, significari nomine Hebraeo *sapphirum*, quem nos ita appellamus. Ita enim vertunt LXX., Syrus, Vulgatus. Est Sapphirus pellucidus, coloris coerulei, qualis est facies coeli sereni, de quo h. l. sermo est. Igitur sic erit vertendum: *sub pedibus ejus* (viderunt quidquam simile) *operi* (tessulato) *pellucido Sapphirino*. Unde tamen non debet colligi, ut nonnulli fecerunt, pavimenta Orientalium olim fuisse sapphirina; de eo enim nusquam vestigium reperitur. — 11. אֲצִילִים Onkelos recte *magnates*, Arabs Erpenii *nobiles*, et Saadias *duces* s. *principes* reddiderunt. Ad eos לֹא שָׁלַח יָדוֹ non mittebat manum suam, i. e. ii non laedebantur, vel fulmine tangebantur quod putabatur iis accidere, qui Deum viderent. Vid. Gen. 16, 13. — וַיִּהְיוּ וַיִּהְיוּ וַיִּהְיוּ וַיִּהְיוּ Viderunt Deum, ederunt et biberunt. tantum abfuit, ut mortui essent, ut contra convivium sacrificale hilares celebrarint.

12. 14. 17. אֲלֵי הַהָרָה אֲלֵי הַהָרָה Ascende ad me in montem, h. e. in summum jugum, ad quod aliis accedere non licebat. — 14. מִי־בַעַל דְּבָרִים Quis dominus verborum, i. e. si quis litem habeat. דָּבָר haud raro causam aut litem denotat, cf. 18, 26. Dominus autem litis pro litigante est notus Hebraismus. — 17. וַיִּמְרָאָה כְבוֹד יְהוָה פָּאֵשׁ אֲכָלָה Species autem gloriae Jovae erat ignis absumentis instar. Indicari videtur, nubem illam, divinae praesentiae symbolum, frequentia fulgura emisisse.

7. Moses a Deo jubetur ad tabernaculi sacri structuram et apparatus spontanea Israelitarum dona accipere, et formam simul accipit arcae, mensae et candelabri, quibus instructum esse oportebat tabernaculum, cujus partes omnes describuntur. Cap. 25. 26. 27.

1) Describitur apparatus tabernaculi, Cap. 25, 1—9. — Vs. 2. 3. וַיִּקְחֵם לִי תְרוּמָה Accipiant, capiant mihi, i. e. in honorem meum, *oblationem*. תְרוּמָה ab תָרוּם sustulit, abstulit, Hebraei, Onkeloso praeunte, recte explicant *separationem*. Significatur enim eo nomine quicquid aliquis de bonis suis seponit in sacros usus, et a profano usu quasi separat. אֲשֶׁר יִדְבַנּוּ לְבוֹ Cujus cor eam spontaneum reddit, i. e. cujus cor benevole affectum fuerit. Quod ad rem, cf. 35, 22. sqq. — 3. Nomine נְחָשֶׁת alii intelligunt *chalybem* (sed non est verisimile, eum jam illis temporibus notum fuisse), alii *aurichalcum*. Verisimilior tamen est

sententia LUNDII (*Jüd. Heiligthümer*, L. I. c. 5.), נְהַשֶּׁת esse cuprum et quidem optimum. Nam Esr. 8, 27. inter alias res ex captivitate Babylonica reportatas etiam memorantur duo vasa נְהַשֶּׁת, et de iis dicitur habere מְצֵהָב טוֹבָה splendorem eximium, הַמְיָדָרָה פְּזֵהָב pulchrum sicuti (splendorem) auri. Quod optime cupro convenit.

4. Nomine הַכֶּלֶה signari colorem quendam, nulla est dubitatio, sed non aequè consentiunt interpretes, quis color significetur. LXX., Josephus, Philo, Aquila, Symmachus, Theodotion, Vulgatus, Hieronymus vertunt ὑάκινθον, *hyacinthum*. Sed quum duo reperiantur in rerum natura, quibus illud nomen convenit, et lapis et flos, quaeritur, cujus color hic intelligatur? Quem nos enim dicimus lapidem hyacinthum, is rutilat instar ignis, et cocci colorem refert, minii nativi, aut sanguinis admodum biliosi instar; est etiam qui rubore croci flavescit, alius, qui succini flavi colorem ostendit; alius, qui fulvum et caeruleum mixtum habere dicitur. Sed veterum *hyacinthus* lapis fuit colore violaceo et caeruleo. Cf. Plin. *H. N.* lib. 37. (al. 9.). Isidorus in *Originibus*, 16, 9.: *Hyacinthus ex nominis sui flore vocatur. Hic in Aethiopia invenitur, caeruleum colorem habens. Coeli color ei adscribitur.* Hieronymus ad Ez. 1, 16.: *Aquila hyacinthum posuit, qui lapis coeli habet similitudinem.* Ambrosius in Apocalyps. 21, 20.: *Hyacinthus, cujus species hyacinthino colori nomen imposuit, pretiosissimus est, coeli sereni colorem habens, sicut saphirus.* Haec confirmantur testimoniis Josephi, Philonis, et Judaeorum magistrorum. Dno enim priores, quatuor colores, hyacinthinum, purpureum, coccinum et byssinum in tabernaculo et in sacro vestitu ad quatuor elementa referentes, hyacinthum dicunt aëra, i. e. coelum serenum significare. Hos sequuntur Origenes, Gregorius Nyssenus, Ambrosius, Theodoretus, alii. Kimehius interpretatur *Ultramarinum* et *Azur*, quae eximie sunt caerulea. Recte igitur Arabs uterque usus est h. l. Persieo כֶּסֶם מְנִיָּן *coelestis color (himmelblau)*. Observandum autem est, hunc colorem dici similem coelo sereno, ad indicandum, non fuisse colorem remissum sive dilutum (*hellblau*), sed intensissimum, exsaturatum et nigricantem (*dunkelblau*); nam quo magis coelum est serenum, eo intensior est ipsius color, ut quasi in nigricantem abyssum introspiciamus. J. D. MICHAELIS colorem illum (הַכֶּלֶה) desumptum existimat e pisce quodam, *sepia loligo (Blackfisch; Dintenfisch)* dicto, qui succum coeruleo-nigricantem edit. Cui tamen sententiae hoc potissimum obstat, quod nullo, neque veteri neque recentiori testimonio constat, fuisse piscis illius succum unquam ad tingendum adhibitum. Hebraei colorem הַכֶּלֶה tradunt e concha quadam, תִּלְזוֹן sive תִּלְזוֹן dieta, sumtum fuisse. Illo nomine appellari cochleam purpurariam, pluribus ostendit BOCHARTUS *Hieroz.* T. III. p. 656. ed. Lips. MAIMONIDES, *Hilch. Zizith.* Cap. 2. Sect. 2. describens rationem tingendi fimbrias in vestitu sacro, qui,

ut ipse praecipit Moses, colore תכלת esse debet: *His peractis adferunt sanguinem Chilzon, qui est piscis colore similis תכלת, est autem sanguis ejus ater instar atramenti, et reperitur in mari salso* (intelligit fortasse mare mediterraneum, quia id, ut omnia maria, salsum est; idem enim scriptor si de mari mortuo loquitur, id vocat mare Sodomiticum, nusquam salsum). *Sanguine in cortinam effuso, cum variis pigmentis, cimolia aliisque rebus pro more infecto, satisque elixato, lanam in eum immergunt, donec fiat color firmamenti, et hic est תכלת.* Pluribus de hac re egerunt BOCHARTUS l. l., BRAUNIUS de *Vestitu Sacerdot. Hebr.* P. I. Cap. 13. p. 187. sqq. et HARTMANN *d. Hebräerin am Putztische*, P. III. p. 128. sqq. — תרומתן esse purpuram, nulla est dubitatio. Vertunt ita veteres omnes. Consentiant Philo, Josephus et Rabbinii. Quamquam varia fuerunt genera purpurarum, violacea, caerulea et rubra, tamen plerumque haec posterior intelligitur, si de purpura sermo est. Est vero succus s. sanguis muricis (*Purpurschnecke*), cochleae cujusdam in mari mediterraneo, et praecipue in littore Phoeniciae frequentis. Plin. *H. N.* 9, 60. *Purpurae florem illum tingendis expetitur vestibus, in mediis habent faucibus. Liqueoris hic minimi est in candida vena, unde pretiosus ille bibitur, nigrantis rosae colore subluces.* *Reliquum corpus sterile.* Etiamnum has conchas circa Tyrum reperiri testatur SHAW *Itinerar.* p. 410. vers. germ. Succus ille nigricantis rosae instar, rubore austero, saturo, et simul grato lumine micantem colorem habuit. Ita quidem purpuram Tyriam genuinam describit Plin. *H. H.* 9, 62. *Laus ei summa, color Sanguinis concreti, nigricanti adspectu, idemque suspectu refulgens, unde et Homero purpureus dicitur sanguis.* Plura vid. apud Bochartum l. l. p. 678. sqq. — הולצה שני Vermis cocci, seu proprie, *splendoris*; cf. not. nostr. ad Bochartum l. l. p. 527. Crescit vermis ille in planta quadam, artis herbariae peritis *ilex Aquifolium, ilex aculeata cocci glandifera, ilex coccigera* dicta (*Stechpalme*). Est genus quercus, sed non exurgit supra duos cubitos, ita ut frutex vocari possit, habet folia parva, aculeata, utrobique laevia; fert flores nucamentis similes, glandes haud parvos. Coccus autem est fructus rotundus instar lentis aut exigui pisi, qui crescit circa illum fruticem; aut potius excrescentia quaedam est quam verus fructus: nullum enim habet florem, ut reliqui arborum fructus, nullum pediculum, nec ejusmodi alias partes, sed ipsis ramis arctissime adhaeret, qua parte exiguum habet foramen. In hac excrescentia est vermis quidam, primo colorem album, deinde cineritium habens, ex quo, nisi morte praeveniat, volvere fit culici simile. Arabes hoc animal קרמז *Kermes* vocant. Color autem, qui ex hoc insecto parari solebat, erat rubore florido et acuto lumine splendens, instar micantis rosae. Rosae enim splendorem et gratum admodum nitorem cocco adscribit Plin. *H. N.* 21, 22. Igneus color dicitur ab aliis, quod instar candentis ferri

aut ardentissimi ignis rubeat ac splendeat. Apud nos hic color dicitur *carrosia*, Gall. *carmois*. Ceterum cavendum est, ne hic color miscetur eum eo, quem nos *Scharlach* vocamus. Hic enim provenit ex *cocinilla*, scarabaeo quodam nigricante, qui colligitur ex *opuntia*, genere ficus, in Persia et India Occidentali frequenti. De hoc colore apud veteres nullum extat vestigium, quum vel apud nos ex eo demum tempore, quo America detecta est, color ille innotuerit. $\psi\psi$ esse *byssum*, s. *Aegyptiacum gossypium* vidimus ad Gen. 41, 42. Prosper Alpinus de *plantis Aegypti*, p. 28. b. de Gossypio arboreo loquens, dicit: *In Arabia ex hac xylini lanugine telas illas tenuissimas, quas Sessa illi appellant, atque multis byssum antiquorum esse persuasum est, parant, quae utique ob pulchritudinem ab omnibus commendantur. Sessa autem est Arab. שש, quod ex alia pronuntiatione NIEBUHR in Descript. Arab. p. 62. scribit Sasch, et vertit feines Nesseltuch. שש, enim proprie est tenuis, fein. Sicuti vero Arab. שמש, sol, est i. q. Hebr. שמש, ita etiam Arab. שש et Hebr. שש una eademque est vox. Bene h. l. LXX. βύσσον κεκλωσμένην. Gossypium in Arabia nasci, apparet ex FORSKALII *Flora Aegyptiaco-Arabica*, p. 125. — $\psi\psi$ proprie *caprae*, i. e. caprarum pili. LXX. $\tau\sigma\iota\gamma\alpha\varsigma\ \alpha\iota\gamma\epsilon\iota\alpha\varsigma$. Ita saepius caprae pro earum pilis ponuntur, ut Ex. 26, 7. 35, 26. Cant. 4, 1. Ex pilis autem caprinis nebantur aulaea, quibus tegebatur tabernaculum, cf. ad 26, 7.*

5. $\psi\psi$ *Pelles arietum rubrae*; ad verbum: pelles arietum rubrorum. Adjectivum; quod ad primum Subst. pertinet, ad secundum refertur, ut saepius, e. e. I Sam. 2, 4. $\psi\psi$ *Arcus fortium fractorum*, h. e. arcus fractus vid. et Act. 5, 20. Bene LXX. $\delta\epsilon\sigma\upsilon\alpha\tau\alpha\ \kappa\epsilon\iota\omega\tilde{\nu}\ \eta\ \rho\upsilon\delta\ \rho\omicron\delta\upsilon\alpha\tilde{\nu}\ \mu\epsilon\upsilon\alpha$. Ceterum nos *pellès rubricatas* uno verbo vocamus *Saffian*. Conficiuntur illae etiamnum frequentes et pulchrae in Turcia Asia-tica et Maroccana Africae provincia, unde Francogalli eas vocant *maroquin rouge*. — $\psi\psi$ varie exponitur. Colorem intelligunt BOCHARTUS in *Hieroz.* T. II. p. 387. sqq. et BYNAEUS de *calceis Hebraeorum*, Lib. I. c. 3., sequuti Samar. interpretem, qui vertit *nigras*, LXX. ($\delta\epsilon\sigma\upsilon\alpha\tau\alpha\ \upsilon\alpha\chi\iota\upsilon\delta\iota\upsilon\alpha$), Josephum (*Ant.* 3, 6, 1. $\tau\alpha\varsigma$, se. $\delta\omicron\sigma\alpha\varsigma$, $\upsilon\alpha\chi\iota\upsilon\delta\iota\omega\ \beta\epsilon\beta\alpha\upsilon\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$), Aquilam et Symmachum ($\iota\alpha\chi\iota\upsilon\delta\iota\upsilon\alpha$), Syrum (*hysginum*), Chaldaicum ($\psi\psi$). Alii animal quoddam intellexerunt. Ac nonnulli quidem putarunt, $\psi\psi$ esse *taxum*. Ita Lutherus et plures superioris aetatis interpretes. Praeterquam autem, quod soli soni similitudini sententia illa originem debet; vox *taxus* de animali sumpta est vox novitia, ejus vero in pelliceis rarus aut nullus paene est usus. Nee invenitur animal illud in regionibus Orientalibus. Nil denique in ejus pellibus est, unde tantopere commendantur Ez. 16, 10. Eodem fere soni argumento moti, nonnulli cogitarunt de animali quodam ex luporum genere, Graecis dicto $\theta\omega\varsigma$, Persis Arabibusque *Scha-*

gal. Alii שִׁתָּהּ nomen Hebr. *Trichechi Manati* Linn. opinati sunt, quod animal aquaticum aliis *vacca marina*, aliis *homo marinus* sonat, Gallis *Lamantin*, Hispanis *Donna*, quod imitatus Michaelis in versione vernacula posuit *Meerfräulein*. Est animal 8 — 17 pedes longitudine, 6 — 7 latitudine, 500 — 800 libras pondere aequans. Caput habet bovinum duasque mammas pectorales. Pedes posteriores coadunati in pinnam. Cutis ex atro cinerea, ea duritie, ut a scutis ex ea praeparatis sagittae, globuli sclopetarii, gladiique ictus resiliant, soleaeque ex illa confectae per plures annos durent. Historiae naturalis scriptores Arabum *hominis aquatici* nomine id animal appellant. Sed earum linguarum, quae cum Hebraea sunt cognatae, nulla Trichechum tali nomine appellat, quod cum Hebr. שִׁתָּהּ conveniat. Deinde ad tabernaculi tegumentum (26, 14.) trichechi cutem potuisse adhiberi, vix est credibile, quum ob duritiem et crassitudinem animalis hujus pellis nec satis possit flecti et extendi, nec tentorium ejus pondus possit sustinere. Alii Hebr. שִׁתָּהּ *phocam vitulinam* Linn. (*den Seehund*) significare putant. Pellibus phocarum veteres sua texisse tabernacula, ut a fulminum radiis tuta praestarentur, tradit Plin. *H. N.* 2, 56. et cf. Sueton. *Octav. Aug.* c. 90. Neque nos hanc sententiam nostram facere dubitarem, modo solidis argumentis demonstrari possit, שִׁתָּהּ esse *phocae* (sive, ut ex alia conjectura volunt, *delphini*) nomen. Quae quum ita sint, tutius fuerit, in veterum auctoritate acquiescere, et שִׁתָּהּ pro coloris nomine habere. Bynacus שִׁתָּהּ eundem colorem putat, quem אֶרֶבֶבּ vocant Talmudici, quod voc. Jarchi exposuit: *colorem corii rubrum, quem vocant אֶרֶבֶבּ sarlaca*. Cf. HARTMANN l. c. P. III. p. 230. — Dissensus quoque est de אֶרֶבֶבּ לֵשׁ. LXX. vertunt ξύλου ἀσήπτα, *ligna imputribilia*. Secutus eos est Josephus l. c. ξύλου τῆς καλλίστης ὕλης, καὶ μηδὲν ὑπὸ σήψεως παθεῖν δυνάμενα. Sed ex hac interpretatione non intelligitur, quasnam arbores vox אֶרֶבֶבּ significet. Ceteri veteres interpp. retinuerunt nom. hebr. Hebraei, quos multi secuti sunt Christiani, intelligunt *cedrum*, vel ejus arboris speciem quandam. Sed praeterquam quod nulla appareat inter utrasque denominationes convenientiae species, manifeste etiam distinguuntur cedri ab arboribus אֶרֶבֶבּ Jes. 41, 19. Meliora autem docet et viam ad veram sententiam monstrat Hieronymus ad hunc Jesaiae locum. *De Setta tantum, inquit, Hebraica edisseramus. Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinae albae habens similitudinem, unde omnia lignea arcae et tabernaculi facta sunt instrumenta, quae appellantur Settim; quod lignum imputribile et levissimum omnium lignorum, tam in fortitudine, quam in nitore, soliditatem superat et pulcritudinem. Quod confirmatur lingua Arab., in qua haec arbor vocatur Sant, cum media radicali Nun, quae in Hebraea voce, pro more, sequenti consonante, quae duplicatur, coalescit. Illud vero Arab. nomen ortu esse Aegyptiacum, ostendit JABLONSKIUS in Opusculo.*

P. I. p. 261. Est illud *Schönt*, qua voce appellantur *spinæ* in Coptica librorum sacrorum versione. Jam vero *acaciam* esse arborem spinosam, apparet ex ejus descriptione, quam dedit Prosper Alpinus *de plantis Aegypt.* Cap. 4. p. 4. sqq. *Acacia, quam Sancti Aegyptii appellant, in Aegypti locis a mare remotis nascitur: hujusque arbores copiosissimæ in montibus Sinai, pene rubrum mare positis proveniunt. Crescuntque ad mori magnitudinem ramosque sursum latius expandentes. Caudex quanta est, pruni magnitudo cernitur, corticemque habet nigrum, asperum, multis acutissimis spinis munitum. — Folia oblonga, parva, minutissime incisa habet, et flores parvos, pallidos subflavos. Ex floribus siliquæ lupinorum æmulæ proferuntur, ipsis veruntamen minores, in primis virides, et mox nigrae apparent.* Hujus igitur arboris lignum leve quidem, sed firmum et durabile, aptissimum certe fuit ad extruendum portatile sacrarium, quod toties ex loco in locum transferri debebat. Accedit, quod arbores illae in iis tractibus, in quibus Israelitae tabernaculum condituri debebant, frequentes nascuntur, et solac fere sunt omnium illic arborum tectis idoneae. BELLONIUS *Observatt.* 2, 56. testatur, *per sterilem Arabiae solitudinem nullas se arbores reperisse praeter acacias.* PETRUS VALLENSIS *Itiner.* P. I. p. 114. scribit, *in illa via, qua ex Aegypto ad desertum Sinai itur, regionem esse infrugiferam, sed tamen in vallibus quibusdam arbores illas, ex quibus Gummi Arabicum effluit (spinæ nostras puta) inveniri.* Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 95. sqq.

6. 7. De oleis et unguentis hic memoratis conf. 27, 20. 30, 22. sqq. — 7. שֶׁהָם satis probabiliter sumitur esse *onychem*, aut *sardonychem*, ita dictum vel a *striis*, quae ipsi sunt, vel a *pallore*, quo unguem humanum refert. Ob eam similitudinem et nomen Graecum ὄνυξ accepit, quod ipsum nomen LXX. pro שֶׁהָם posuerunt Job. 28, 16. Cf. Plin. *H. N.* 37, 6. Lapis ille vocatur etiam *Sardonix*, quomodo et Josephus, Hieron. et Vulgatus verterunt. Sed BELLERMANNO in libro: *die Urim u. Thummim die ältesten Gemmen* (Berol. 1824.) p. 64. sqq. שֶׁהָם est auctoribus Onkeloso, Jonathâne, Hierosolymitano, Syro, Arabe, *beryllus*, lapis subviridis, pellucidus, striatus. אֲבִירֵי מַצֵּיִם *Lapides impletionum, s. insitionum, i. e. insitii, quia implebant cac gemmae palas, quibus insertae erant.* De אֲפֶרֶת et הַשֵּׁן vid. ad 28, 6. 15.

8. 9. מִקְדָּשׁ *Locus Deo sacer*, hic intelligitur tabernaculum. Verba מִקְדָּשׁ כִּי וְעָשׂוֹ כִּי cohaerent cum Vs. 9., hoc sensu: *facient mihi Sanctuarium, prout omnia tibi ostendero.* Per parenthesin inserta sunt verba וְשָׁכַנְתִּי בְּהוֹכְמָם *habitabo enim inter eos, i. e. singulari quadam ratione inter eos versari volo.* Qua in re sistitur Deus Israelitarum ingenio sese accommodans; illi enim Aegyptiis ritibus adsueti sine Deo se vivere existimassent, nisi locum

habuissent, in quo Deum credent esse praesentiozem. Aegyptios illis temporibus jam templa habuisse, non est in dubio, quum inter populos antiquos primi fuerint, qui Diis suis habitationes s. templa exstruerent. Tabernaculum vero et pertinuit ad theocraticam regiminis formam, a Mose introductam. Quum enim Deus Israelitarum *rex* esset, voluit etiam proprium sibi habitaculum constitui, atque in eo, pro istorum temporum oeconomia omnia ad pompam magnificentiamque regiam comparata esse. Populo autem Nomadum vitam agenti sacrarium conveniebat vix aliud, nisi tabernaculum, quod facili negotio de loco in locum migrare potuit. Ejusmodi ambulatoria sacraria hodiernum habent Mogoli et Calmucci, qui Asiae septentrionalis deserta cum suis pecudibus pererrant; vid. *d. a. u. n. M. P. II.* p. 108. Cf. et HESS *Gesch. Moses*, P. I. p. 265. et 335. sqq. JERUSALEM *Betracht. üb. d. vornehmst. Wahrhh. d. Rel.* P. II. p. 565. — 9. כָּל־אֲשֶׁר אֲנִי מְרַאֶה אֶתְּךָ *Secundum omne quod ego videre faciens te*, i. e. quod tibi ostendam. הַבְּנִיָה est *exemplar*, πρωτότυπον (*ein Modell*). LXX. τὸ παράδειγμα. Phrasis וַיִּכֶן הַעֲשֵׂה וַיִּכֶן, *ita igitur facietis*, repetitio est, qualis in praeceptis diligenter inculcandis et alias reperitur, e. c. 39, 32. Num. 1, 54.

2) *Describitur Arca foederis*, Vs. 10 — 22. — 10. וַעֲשׂוּ אֲרֹן־אֲבֹנִים *Facient arcam*. In hac arca foederis, quam dicunt, tabulae legis, tanquam litterae focus Dei cum Israelitis testantes, Hebraeorum religionis monimenta sanctissima, repositae erant, Vs. 16. Simul haec arca symbolum visibile praesentiae divinae esse debebat, valde necessarium illi populo, qui solis fere sensibus ducebatur, et omnia iis metiebatur. Praecipue digna sunt legi ea, quae de hac re monuit JERUSALEM l. c. p. 563. sqq. Notatu dignum est, etiam in aliarum veterum gentium sacris arcae inveniri. Erat apud Aegyptios arca Osiridi sacra, de qua Plutarch. *de Iside et Osiride*, p. 366.: *Sacram cistam proferunt stolistae et sacerdotes, quae continet arculam, in quam sumtam aquam potabilem infundunt*. Similiter Apulejus *de Asino aureo* Lib. 11. in descriptione pompae Isidis: *Ferebatur ab alio cista, secretorum capax, penitus celans operta magnifica*. Hujusmodi cistae etiam in sacris Phoenicum, Trojanorum, Graecorum usitatae fuerunt. Cf. *d. a. u. n. M. P. II.* p. 97. sqq. אַרְבָּעֵי עֶשְׂרֵים וָאֶרְבָּע *Duos cubitos cum dimidiō longitudo ejus* rel. MICHAELIS in notis ad h. l. et in *Jur. Mos.* P. IV. §. 226. 227. hac accurata determinatione mensurarum in aedificando tabernaculo Mosem cavisse existimat, ne eae in vita communi adulterarentur. Si enim tabernaculum et vasa sacra ad mensuras praescriptas accurate confecta erant, semper exemplum habebant, ad quod mensurae in vita communi usitatae accommodari et examinari possent.

11 — 13. זָרֵי זָהָב LXX. reddunt *κυματία χρυσᾶ στρεπτά*, *cymatia aurea tortilia*. Quam interpretationem Augustinus in

Quaest. c. 4. ita illustrat: *Cymatia dixit quae in quadratura exstant per quatuor partes, sicut mensae quadratae fieri solent. Nec quod ait versatilia [ita vetus Latinus interpretis vertit στρεπτά] mobilia debemus accipere. Fixa sunt enim, sicut dixi mensas habere solitas, sed versatilia dixit tortilia, quae Graece vocantur στρεπτά, vel canalibus, sicut sunt columnae tortiles, vel implicatis duobus virgulis in modum vestis, sicut etiam torques fieri solent. Κυμάτιον proprie parvam undam denotat. Sed in columnis eo nomine vocatur suprema pars epistylis sive capitelli (vid. Vitruv. 3, 3.); item Hesychius κυμάτιον interpretatur τὰς ὑπεροχὰς prominentias, et τὰ χεῖλη labia. Voluit igitur Graec. Interp. h. l. haud dubie oram, seu coronamentum prominens significare, ita dictum quod sinuoso flexu undas fluctuantibus referret. Hieronymus coronam interpretatur; nam supremam arcae oram circum quaque coronae ad modum cingebat. Unde et Hierosolym. interpres et Syrus coronam, verterunt. Hebraei יָר etymon etsi obscurius sit, tamen res ipsa suadet, indicari illo limbum arcae labiis ita circumductum, ut simul emerget superne, et impositi operculi crassitudinem cingeret. — 12. וְיָצַקְתָּ Et fundes. Sed LXX. ἐλάσεις, ab ἐλαύνω duco, ductile opus facio. לוֹ Ei, arcae. פְּעֻמֹת, quibus annuli aurei apponendi erant, Onkelos reddit angulos, quales et LXX. videntur intellexisse, qui verterunt ἐπὶ τὰ τέσσαρα κλίτα, super quatuor latera. Jarchi Onkeloso adstipulatur, et ad Vs. 10. ait, arcam pedibus caruisse. At Aben-Esra ait, se nusquam פֶּדֶם pro angulo positum reperisse, sed denotare id nomen ubique pedem vel gressum, ac propterea פְּעֻמֹתוֹ pedes ejus sc. arcae interpretandum esse; vile scilicet et contentibile fuisset, si arcae fundus terram tangeret. Annulorum, pedibus applicatorum usus hic erat, ut iis insererentur vectes, quibus humeris sacerdotum impositis arca portaretur, vid. Vs. 14. — 13. וְעֵצִים בְּדֵימִים vectes. LXX. bene reddunt ἀραποδοίς, gestatoria.*

15 — 17. לֹא יִסְרֹף מִמֶּנּוּ Non recedent vectes ex ea, arca. Huic praecepto refragari videtur, quod Num. 4, 6. vectes, cum castra moverentur, poni dicantur (וְשָׂמָה בְּדֵימִים). Sed Aben-Esra ait his verbis vectes non esse annulis inditos dici, sed humeris Cathathitarum impositos, quo arcam portarent. Nescio tamen annon praeferenda sit sententia auctoris Commentarii Chascuni (חזקוני) dicti, in vectibus fuisse incisuras, quibus annuli firmiter inhacrerent, ne arca alioquin huc illuc inter portandum ac deponendum inclinaret. Cum igitur hic dicantur vectes numquam amovendi, sensum esse, nunquam ex annulis eximi debere; at Num. 4, 6. per positionem vectium innui, annulos iis incisuris fuisse aptandos. — 16. וְעֵצִים est constitutio, praeceptum, a יָצַד constituit. Intelliguntur hic tabulae legis. — 17. כִּפְרָה significare tectum, operimentum, operculum, a tegendi, operiendi significatu, quem כִּפְרָה apud Hebraeos et Arabes obtinet, non est dubium. Sed quum idem verbum et crimen expiare denotet, item placare, propitium red-

dere, LXX. utramque nominis *εὐμολογίαν* conjunctim exprimentes, hic verterunt *ἱλαστήριον ἐπίθεμα propitiatorium operculum*, quod Deus illic se propitium et placatum populo suo ostenderet. Alias scire *ἱλαστήριον* solum ponere solent.

18. 22. Nomen כְּרַבִּים Aben-Esra dicit in genere significare צְרֹרֹת, *formas*, idque, uti videtur recte. Nam Syris כְּרַב est *aravit*. Primaria significatio vero videtur *incidit esse*, uti הָרַשׁ, הָרַה, *aravit, sculpsit*. Quemadmodum vero idem verbum et *expressit, insculpsit, fabricatus est* denotat, ita et in verbo כְּרַב et inde derivatis eandem significationum seriem extitisse colligi potest inde, quod Syr. כְּרַבָּא non solum *aratorem* notat, verum et *formatorem imaginum*. Hinc verisimile, כְּרַבִּים speciatim ad figuras e certis animantium formis mixtas, symbolicas et hieroglyphicas, designandas translatas fuisse. Erant enim Cherubi animalia fictitia ex hominis, leonis, bovis et aquilae forma composita, uti eos describit Ezech. 1, 6. sqq. Traditio illa vetustissima, a Mose Gen. 3. servata, Cherubos ante Paradisum tanquam ejus custodes a Deo collocatos narrabat. Hinc fiebant Cherubi imagines (symbola) rerum arcanarum et locorum, quae adire non licebat. Hebraeorum Cherubis tam forma quam significatione similes sunt Sphinges Aegyptiorum, dracones Graecorum, et gryphes Indorum atque gentium Asiae septentrionalium. Describuntur enim etiam haec tanquam animalia fictitia alata, ex variorum animalium formis composita, rerum vel locorum, quorum aditu interdictum erat, custodes; adseribitur eis saepe magna sapientia. Praecipue id valet de Sphingibus, animalibus vultum hominis, corpus leonis vel bovis, alas aquilae habentibus (vid. Tacitus *Hist.* 5, 5. Clem. Alex. *Strom.* lib. 4.). Moses, hanc similitudinem inter Sphinges et Cherubos, quales eos gens sua cogitabat, deprehendens, illos imposuit arcae sacrae tanquam custodes sanctissimorum religionis Hebraeae monumentorum et veluti imagines sive symbola magnae sapientiae; ad exemplum Aegyptiorum, quorum in sacris aureae Deorum imagines, duo nempe canes, unus accipiter et Ibis una in cistis sacris supra descriptis circumferebantur. Plura vid. ad Ez. 1, 10. Cf. et HERDER *v. Geist d. Ebr. Poes.* P. I. p. 177. sqq. P. II. p. 18, sq. מַקְשָׁה LXX. bene verterunt *τορνεῖα, caelata, torno dolata*. — 22. וְנִוְדַעְתִּי לְךָ שֵׁם וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ *Ibi conveniam te, tecum collocuturus*, tibi que mandata et responsa daturus. Sic Neh. 6, 2. וְנִוְדַעְתִּי בְּכַפְרִים *conveniāmus in Cephirim*. Ita Syrus nostro loco servato verbo et harmoniee: אֶתְוַעַד *locum tibi statuo, quo conveniamus*. Saadias: *praesens tibi ero*; Arabs Erpenii: *veniam ad te*. Samaritanus: *stato tempore et loco adero tibi, paratus ero tibi*, eodem sensu et Onkelos: *parabo tibi verbum meum*. LXX. qui καὶ γνωσθήσομαι σοι et *cognitus tibi ero* reddiderunt, literis inversis לְךָ וְנִוְדַעְתִּי legisse, aut saltem eam lectionem in animo habuisse oportet.

3) *Mensa sacra*, Vs. 23 — 30. — 23. 25. $\eta\tau\lambda\psi$ est *mensa*, a $\eta\lambda\psi$ sic *dieta*, quod *extendatur et distentatur*, dum *instruitur*; quomodo et Homerus *ταρῖειν τράπεζαν* aliquoties dixit, veluti *Odyss.* 1, 138. Similes sacrae mensae et apud alias gentes antiquas fuerunt. Hoc ex ipsis locis nonnullis V. T. apparet, *Jes.* 35, 11. *Jer.* 7, 18. 44, 17. Josephus confert mensam Hebraeorum saeram cum mensis Delphicis. *Ἐν δὲ τῷ ναῶ*, inquit *Ant.* 3, 6, 6., *τράπεζαν ἰδρύεται Δελφικαῖς παραπλησίαν*. Hieron. ad *Jes.* 65, 11.: *Est in cunctis urbibus et maxime in Aegypto et in Alexandria idololatriae vetus consuetudo, ut ultimo die anni et mensis eorum, qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis et poculum mulso mistum, vel praeteriti anni vel futuri fertilitatem auspicantes*. Mensae etiam erant in Graecorum et Romanorum fanis. Aristophanes *Plut.* Act. 3. Sect. 2. describit sacerdotem Aesculapii *rapientem liba et ficus ex mensa sacra*. Ad quem locum Scholiastes: *Ἐἰσὶ γὰρ τράπεζαι ἐν τοῖς ἱεροῖς, ἐν αἷς τιθέασι τὰ ἐπιφερόμενα*. De mensa Delphica *Juvenal. Satyr.* 3, 203.: *Urceoli sex Ornamentum abaci, nec non et parvulus infra Cantharus*. — 25. $\eta\tau\lambda$ est nomen mensurae naturalis et civilis, *quatuor digitorum*, quam Latini vocant *palmum*, Germani *eine Handbreit*. Quod apparet ex ipso codice Hebr.; crassities enim maris aenei *1 Reg.* 7, 26. *2 Chr.* 4, 5. $\eta\tau\lambda$ dicitur, eademque *Jer.* 52, 21. *quatuor digitorum*. LXX. vertunt *παλαίστη*, quod ex usu linguae est *palmus*, et in Etymologico magno refertur ad *πέλας prope*, quod quatuor digiti proximi juncti *palmum* faciunt.

29. 30. $\eta\tau\lambda$ sunt *lances* s. *vascula planiora, flache Schüsseln*, quibus panes saeri imponendi erant. LXX. *τρουβλία*. *Τρουβλίον* autem est *lanx*, s. *catinus*, in quo cibi mensae imponebantur. $\eta\tau\lambda$ sunt *vascula concava, acerrae*, thuri ferendo et adolendo aptae. LXX. *θυρίσκας*, quod Scholiastes quidam vetus interpretatur *θυρίσκας σκεῦος*. $\eta\tau\lambda$ erant vasa superius lata, inferius angusta, *phialae, Schaalen*, in quibus vinum libabatur. LXX. *σπονδεῖα*, *libatorii calices*. $\eta\tau\lambda$ LXX. *κύαθοι*, *cyathi*. Est autem *κύαθος* vas vinarium s. *poeculum*, quo vinum hauritur. Tantum vini capiebant quantum quis uno haustu exhaurire potest. Imponebantur cum cratere mensis. Similia fuerunt haec vaseula eis, quae nos vocamus *Tassen*. Quidam Hebraeorum nomine $\eta\tau\lambda$, a $\eta\tau\lambda$ *purus est*, deducto, instrumenta purgatoria, seopulas, significari existimant, quibus furnus a cinere purgabatur, aut mensa, priusquam ei imponerentur panes. Verba quae sequuntur, $\eta\tau\lambda$ *in quibus libabitur*, *Aben-Esra* monet non referri ad $\eta\tau\lambda$, etiamsi id proxime praecessit, sed ad $\eta\tau\lambda$, idque patere ex *Num.* 4, 7., ubi $\eta\tau\lambda$ *cyathi libaminis* memorantur. Observat huic esse simile illud *Ps.* 99, 6. 7.: *Moses et Aaron inter ejus Sacerdotes, Samuel inter eos, qui nomen ejus invocant, in columna nubis alloquebatur eos,*

quod non ad Samuelem, sed ad Moscn et Aaronem refertur. —

30. לֶחֶם פָּנִים לְפָנַי הַמִּיֵּד *panes facierum coram me jugiter*. Ideo, quod semper coram Jova, i. e. arca sacra, cui columna ignis et nubis, praesentis numinis symbolum, insidebat, positi essent, *panes facierum* appellati sunt. LXX. ἄρτους ἐνώπιους, q. d. panes praesentes et propositos. Symmachus ἄρτους τῆς προσθέσεως, *panes propositionis*, uti Hieronymus vertit. Ita etiam LXX. infra 40, 23., eodemque modo panes isti appellantur Matth. 12, 4. Mare. 2, 26. Luc. 6, 4.

4) *Candelabrum*, Vs. 31 — 40. — 31. De מִקְשֵׁהּ vid. Vs. 18. הַיְעֻשָׂה *fiet*, cum Jod epenthetico, practer morem. Forsan olim lectionem juvabat. Nam sine ea legi etiam potest הַיְעֻשָׂה, ut LXX., qui ποιήσεις reddiderunt. יָרֵךְ proprie est *femur*, deinde omne *rectum*, ut h. l. *scapus* candelabri. Jarchius: *Scapus fuit pes inferior, qui factus erat ad instar arcae, ac tres pedes egrediebantur ex illo (scapo) in partem inferiorem*. קֶנֶה *calamus, die Hauptstange*. Jarchius: *Is fuit calamus ejus (candelabri) medius, qui egrediebatur in medio femore (scapo) erectus sursum versus*. גְּבִיעַ proprie *calicem* significare constat, ex quo bibitur; sed haec significatio h. l. et Vs. 33. 34. 37, 17. 19. 20., in quibus de ornamentis candelabri sermo est, non est apta. Intelligi videntur calices sensu botanico, ex quibus flores crumpunt, ab eorum, ex quibus bibitur, similitudine sic dicti. מִמֶּנֶּה, *ex illa* sc. lucerna. Debebant ex eadem auri massa omnia consilari.

33. 34. מִשְׁקָדִים *Amygdalorum in formam facti*. Onkelos: *figurati*. Jonathan: *depressi in figuris eorum*, profunda impressione figurati. LXX. ἐκτετυπωμένοι καρυόσκους, sive, ut in aliis libris est, καρυόσκους, *facti in forma nucum*. Ita et Vulgatus: *nucis in modum*. Id prope ab Hebræo abest. Sed accuratius voc. Hebr. expressit Aquila suo ἔξημυγδαλωμένην, quod Scholiastes interpretatur ἐκτετορευμένην ἀμυγδαλὸν, *sculptum in modum amygdalae*. הַיִּצְאִים מִן-הַמְּנוֹרָה *Qui exeunt e candelabro*, i. e. hastili s. scapo candelabri. — 34. רַב־מְנוֹרָה אַרְבַּעַת גְּבִיעִים *Et in candelabro erant quatuor calices*. In unoquoque calamo erant tres calices, uti dictum est Vs. 33.; in ipso autem corpore s. hastili candelabri quatuor calices erant, ut ad h. l. notat Jarchi, qui tamen addit, unum duntaxat calicem fuisse in ea parte hastilis, quae infra calamos s. ramos ex eo egredientes erat, reliquos autem tres supra eam partem hastilis, ex qua calami egressi sunt, fuisse. Quae sane descriptio ad formam candelabri concinnitatem atque elegantiam commodissima esse videtur.

37 — 39. עַל-עֵבֶר פָּנָיָהּ *Super s. versus latus faciei ejus*, i. e. versus plagam anteriori ejus parti oppositam. — 38. מִזְקָתָיָהּ *Vulgatus recte emunctoria ejus* vertit, sequutus τοὺς LXX., nisi quod ii in Singulari τὸν ἐπαρδοστήρα αὐτῆς reddiderunt. Onkelos: *forcipes ejus*. Emunctorium non inepte forceps dici potest.

מִתְהוֹרָה, a תְּהָהּ *prunas vel ignem a foco abstulit*, videntur vasa quaedam fuisse, in quae cineres et adustae partes ellychniorum, quae forcipibus seu emunctoriis praecisae erant, reponebantur. — 39. פֶּכֶר זָהָב טְהוֹר יַעֲשֶׂה *Talentum*, i. e. pondere talenti *auri faciet* sc. faciens, s. aurifaber. Quia in iis quae praecedunt adhibita fuit persona secunda, hic vero tertia, ideo, ne quis existimet, per errorem librariorum id accidisse, hic annotat Masora, videri alicui posse, legendum esse יַעֲשֶׂה *facies*; quo innuit recte sese habere, quae in codicibus exstat, personam tertiam. פֶּכֶר quasi *rotundum pondus*, quia pondera majora orbiculari forma esse solent, LXX. et Vûlgatus reddunt *talentum*. Erat Hebraeorum maximum pondus, triginta minas continens, ex Michaelis ratione, si ad pondera Coloniensia retuleris Hebraica, 65 marcarum et 10 semunciarum: si ad pondera Parisiensia, 30 librarum, 1 unciae, 20 gross. Quo ex computo talentum auri facit 4397½ *ducatorum aureorum*. Ex Eisenschmidii computo vero talentum est 182 Mare. 10 semunc. 1 drachm. 17 $\frac{62}{100}$ moment. Ergo talentum auri ei est 12237 ducatorum.

5) *Aulaea Tabernaculi*, Cap. 26, 1 — 14. — 1. 2. מִשְׁכָּן *Habitaculum* distinguit Moses ab אֹהֶל, intelligitque sub illo postes et tabulas tabernaculi, sub hoc, operimentum illud, quod iis superponitur, duodecim aulaea ex pilis caprarum contexta; cf. Vs. 7. et 40, 19. יְרִיעוֹת sunt *cortinae*, collato Arab. ירע, in Conjug. 2. *cohibuit, prohibuit*, et in Conjug. 4. *intercessit inter duos, disjungens eos*, quod vela tabernaculorum curiosos oculos arcebant. שֵׁשׁ מִשְׁנָה sunt *byssina fila retorta* (*gezwirnte Baumwolle*). מַעֲשֵׂה הַשֵּׁב *Opus artificis*, quo hic speciatim intelligitur polymitarius, qui varietate liciorum intercurrente in tela ipsa texturae quascunque figuras exprimit aut fingit. Sicut aliae artes, ita etiam haec innotuit procul dubio Israelitis in Aegypto. Hac arte enim Aegyptios inclaruisse et inventores ejus habitos, apparet ex Plin. H. N. 8, 48.: *Colores diversos picturae intexere Babylon maxime celebravit et nomen imposuit: plurimis vero licis texere, quae polymita adpellant, Alexandria instituit*. Alexandria autem hic posita est pro Aegypto. Antequam enim nasceretur Alexander, talia elaborabantur in illa terra, ut liquet ex descriptione thoracis, quem ad Lacedaemonios miserat Amasis, rex Aegypti, quem thoracem dicit Herodotus 3, 47.: *lineum quidem ex xylo, i. e. byssinum, frequentibus animalibus intertextis, ornatum vero auro et lanis*. — 2. הַיְרִיעָה הָאֶחָת *Aulaei unius*, i. e. uniuscujusque, אַרְבַּע שָׁמוֹנֶה וָעֶשְׂרִים בְּאַמָּה *longitudo sit duodeciginta cubito*, s. *mensura cubitali* sc. *mensurata*. Si igitur haec aulaea tabernaculo imposita erant, non attingebant terram seu bases argenteas (Vs. 19.), sed distabant ab eis unum cubitum singulis lateribus: latitudo enim tabernaculi erat 10, et totidem cubitorum altitudo ejus singulis lateribus meridiem et septemtrionem

versus; aulaei igitur, terram attingentis longitudo, 30 cubitorum esse debuisset. Tantum duo cubiti extremarum tabernaculi stragularum redundantes in terra jacebant, Vs. 12.

4 — 6. לִלְאָה sunt *laqueoli*; *ligulae continuo in se sive in rotundum reflexae* (*Schleifen*), a לָוֶלֶט cochlea, *gradus in rotundum reflexus*. Iis inserebantur *uncini s. fibulae*, קָרְסִים, Vs. 6. מִקְצֵהָ *Ab extremo*, in extremitate. בַּחֲבֵרָה *In ipsa commissura*. — 5. מִקְבִּילֹת הַלְלָאָה וְגו' *Ita ut illae ligulae sibi invicem respondeant*, parique altitudine sint sitae. — 6. קָרְסִים LXX. reddunt *κύκλους*, *circulos s. annulos*, quibus laqueoli (Vs. 4.) inserebantur. Sunt ab *incurvando* dieti; cf. ad Jes. 46, 1.

7. 14. וְעֲשִׂיתָ יְרֵיעַת עֲזִים *Et facies cortinas caprarum*, i. e. e pilis caprarum. J. D. Michaelis hasce stragulas confectas existimat e pilis caprae Angolensis, quae non solum Angorae, sed etiam in aliis Asiae regionibus invenitur. Pili ejus subtilissimi candorem referunt argenteum. Contexitur ex eis panni genus illud subtile, quod nos vocamus *Camelot*. — 14. אֵהָל hic dicuntur aulaea polymita et cilicina, quibus pelles geminae injiciebantur, ne aut sol aut pluvia aut pulvis intima illa tegumenta corrumpere. De מִאֲדָמִים vid. ad 25, 5.

6) *Asseres conjuncti ad sustentanda illa stragula*, Vs. 15 — 30. — 17. 19. יָדוּת proprie *manus* h. l. sunt *cardines masculi* ad latera asserum, LXX. ἀγκυρίσκους, *Vulgatus incastraturas*. Intelliguntur duo veluti dentes divisi in extrema parte ligni, qui duabus baseos thecis immitterentur. Lutherus *Zapfen*, Michaelis *Kernpfähle* vertit. מִשְׁלֵבֹת recte videntur LXX. interpretati ἀντιπίπτουρας ἑτέρον τῷ ἑτέρῳ *contracadentes unum alteri*, i. e. excipientes se mutuo commissuris. Erant igitur crenatim incisi, ut alter alteri ex opposito responderet eique inhaereret. שֻׁלַב Chaldaice est *cohaerere, conjunctum esse*, unde שְׁלֵבִים 1 Reg. 7, 28. sunt *commissurae*. אֶחָדָה אֶל-אֶחָדָה *Unus (cardo) ad alterum*. Sensus: *cardinum incisiones aequali intervallo separatae esse debent*, ita ut apte tam cardinum incisiones quam concava basium sibi invicem respondeant. — 19. אֲדָרְכִים sunt *bases, stylobatae*. Quum tabernaculum in nudo solo, tentorii more collocaretur, hae bases procul dubio in terram alte adigebantur, ac fortasse, ut id fieri melius posset, in acumen desinebant. שְׁנֵי אֲדָרְכִים וְגו' *Duae bases sub assere uno duobus cardinibus rel.* Praecipitur, ut sint duae sub singulis tabulis bases, geminis harum tabularum cardinibus excipiendis comparatae; sive binae bases singulis asserebus pro duobus eorum cardinibus. Habebant igitur hae bases cacumina, quibus cardines asserum masculi immitterentur.

22. 24. 26. וְלִרְכַתִּי הַמִּשְׁבֵּן יְמִינָה *Pro extrema tabernaculi parte occidentali*. — 24. וְיִהְיוּ הָאֲמָיִם מִלְּפָנֶיךָ *Sicut gemellae ad locum inferiorem*, i. e. asseres angulares infra duo latera

habeant, quorum unum ad occidentalem, alterum ad septentrionalem sive meridionalem parietem pertineat; ita ut hi asseres sint loco tigni angularis, cum quo utriusque lateris et extremitatis tabulae committantur. יהייה תמיים — תאחתה et *conjugi debent*. *Sint perfecti supra caput ejus ad annulum primum*, i. e. parte superiore inde a primo annulo usque ad suum verticem asseres angulares non amplius angulum rectum sive duo latera efficere, sed obtundi et ita duos angulos obtusos efficere debent. Si enim asseres angulares parte superiore acuti fuissent, stragulae eis impositae corruptae essent. — 26. בריהם sunt *vectes*, ligna transversa ab uno latere ad alterum per annulos trajecta, quae a Latinis etiam vocantur *transtra* et *transtilla*.

7) *Partes tabernaculi distinctae per siparia*, Vs. 31 — 37. — Vs. 31. פֶּרֶכֶת Jarehi ait significare *sepimentum* seu *parietem*, et a doctores vocari פֶּרְגִיד (nomen Persicum, de quo vid. ad Gen. 37, 3); ea voce Jonathan et Hierosolymitanus hic utuntur. Etymologia haud satis liquet. Chaldaeis פֶּרֶךְ in Pael est *frangere, rumpere, abrumpere, divellere*. Hinc velum illud, duo continua tabernaculi conclavia, Sanetum et Sanctum Sanetorum, a se invicem discriminans, et quasi divellens, nomen nancisci potuit. Vel est pro פֶּרְקַת, coll. Arab. פֶּרַק *separavit, distinxit*. LXX. verterunt κατασκευασα, quod in N. T. usurpatur, vid. Matth. 26, 51. Luc. 23, 45. Hebr. 9, 3. — 32. ווים sunt *uncini*, ex quibus aulaea in columnis suspendebantur. — 33. תְּקָרִים Uncini, de quibus Vs. 6. — וְהַבְדִּילָהּ וְגו' Sic *velum hoc separet sanctuarium ab adyto sanctissimo*. Fortasse ad exemplum templorum Aegyptiacorum, in quibus similiter adyta peplis auro textis obvelabantur, ut testatur Clem. Alex. *Paedag.* 3, 2. Sane, quemadmodum totus ille in tabernaculo splendor et ornatus, ita etiam hoc valde sapienter a Mose institutum fuit, ne, si templum illo careret, Israelitae splendori templorum Aegyptiacorum adsueti, ad idololatriam prolaberentur. — 36. וְעָשִׂיתָ מִסָּהּ וְעָשִׂיתָ מִסָּהּ אֶת פֶּתַח הַתְּאֵהָלָה Et *facies velum ostio tentorii*. מִסָּהּ a מִסָּהּ *texit, operuit*, significat in universum *tegumentum, operimentum*, hic vero speciatim dicitur de velo, quod obtendebatur ostio tabernaculi aditusque Saneti claudebat. A velo interiore, פֶּרֶכֶת dicto (Vs. 31), quod Sanetum Sanetorum a Saneto separavit, velum exterius, de quo hic, in nonnullis differebat. Illud enim, interius, quatuor columnis suspensum erat, exterius, quinque; porro columnae τὸ ὑ פֶּרֶכֶת bases argenteas habebant, columnae τὸ ὑ מִסָּהּ vero aeneas; tum, velo interiori Cherubi intexti erant, exteriori non item; denique velum interius erat מְעִשֵׂה הַיֵּשֶׁב *opus polymitarii*, exterius vero מְעִשֵׂה רֶקֶם *opus versicolori ornato pannos contextentis*. Nomine רֶקֶם plures *acupictorem (den Sticker)* significari existimant. Sed quum רֶקֶם Ps. 139, 15. de artificiosa corporis humani formatione dicatur, quod nervis, ossibus, filisque et juncturis sibi invicem intertextis, constat; verbum illud

potius e versicoloribus licciis contexere significare videtur. Reete Hebraei observant, מַעֲשֵׂה הַשֵּׁב opus fuisse magis artificiosum, quod figuras easdem, etsi non versicolores, ab utraque parte conspiciendas praeberit, quale sericum Damascenum (*Damast*), sed מַעֲשֵׂה רֶקֶב opus minore artificio paratum, quodque figuras ab uno tantum latere exhibuerit. Sane res ipsa flagitabat, ut velum exterius, quod pulveri et coeli injuriis expositum esset, minus splendidum et pretiosum esset, quam velum interioris adyti.

8) *Altare holocausti*, Cap. 27, 1—8. Aram quae h. l. describitur literae H formam habuisse et in duas partes sectam fuisse, J. D. Michaelis existimat. Pars dimidia, ex ejus sententia, inferior erat cava (Vs. 8.) et reticulata, ut vietimarum sanguis arae affundi posset; superior autem pars ambitus hujus portatilis, postquam venerat in locum destinatum, terra implebatur, et in hae terra sive cespiticia arae parte ardebat ignis vietimas consumpturus. Plura tamen et gravia huic, quam sibi Michaelis finxit, figurae altaris opposuit J. F. VON MAYER *Bibeldeutungén* (Ercof. ad M. 1812.) p. 205. et recte contendit, constitisse illud nonnisi quatuor tabulis ligneis aere obductis, ita ut intus prorsus cavum esset, extrinsecus vero deambulaero circumdatum, de quo Vs. 5. Aliud altare e cespite exstructum erat illud, de quo supra 20; 21. (al. 24.); vid. ibi not. — 2. קַרְנוֹתָיו עַל אַרְבַּע פְּנֹתָיו *Eminentias ad quatuor angulos*. קַרְנוֹתָיו haud pauci proprie intellexerunt, et in angulis altaris revera *cornuum* figuras infixas fuisse putarunt. Sed vix dubium קַרְנוֹתָיו fuisse *eminentias* in quatuor altaris angulis. Earum usus praecepius fuit, ut sanguis sacrificiorum piacularium iis adspargeretur vel illiniretur, 29, 12. Lev. 4, 7. 18. 25. 30. 34. — 3. וְעֲשִׂיתָ פִּירְתּוֹ לְדָשְׁנוֹ *Et facies lebetes ejus ad suscipiendos cineres ejus*. LXX. νεσείο quid sequuti: καὶ ποιήσεις στεφάνην ἐπὶ θυσιαστηρίου. Onkelos: *ollas ejus ad colligendos s. tollendos cineres ejus*, i. e. in quibus cineres ab altari pala ablati sunt positi. Verbum דָּשַׁן h. l. alium significatum obtinet, quam Ps. 20, 4., ubi cf. not. H. l. Aben-Esra reete exponit: *removeo cineres*. וְעִים sunt *palae*, quibus removebatur cinis, ab *aufere*ndo ita dietae, a וָעָה. מִזְלָגוֹת LXX. reddiderunt *χεύαλας fuscinas recurvas ad extrahendas carnes*. Indigebant sacerdotes ejusmodi instrumentis, ut si forte carnes, quae adolebantur, ex flamma deidissent, eas iterum in flammam aut prunas injicerent. מַתְחֹתֹת sunt prunarum receptacula, *batilla*. לְ אֵת כֶּלֶס, quod sequitur, est nota Aecus., ut alias sacpe. — 4. מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת מַכְבֵּר *opus retis s. reticulatum*. LXX. ἐσχάραν ἔργου δικτυοῦ χαλκῆν, quod Hieron. reddidit *craticulam in modum retis aeneam*. Videtur sustentando ambitu, de quo mox, inservisse, nec ex aere continuo constitit, sed eratis retulit formam, quo commodius ara, nimio pondere non aggravata, humeris portaretur. — 5. בְּרֶכֶב Onkelos vertit *am-*

bitum, quod interpretes et Hebraei et Christiani fere sequuntur. Videtur a כָּרַה *ambivit, circumdedit*, verbo Aramacis usitato, derivatum, addito in fine ב, facillioris pronunciationis causa. LXX. ὑπὸ τὴν ἐσχάραν τοῦ θυσιαστηρίου, quod Hieron. reddidit *subter arulam altaris*. וְהָיְתָה הָרֶשֶׁת עַד חֲצִי הַמִּזְבֵּחַ *Et sit rete usque ad dimidium altaris*. Jonathan de suo addit, nimirum ut usum istius reticuli ostendat: *et si ceciderit os vel pruna ab altari, cadet super reticulam s. cribrum, nec ad terram pertinet; atque id a cribro accipient sacerdotes, et super altare reponent*. Erat igitur בְּרֹכַב *deambulaerum*; satis latum, altare ambiens, ut in eo versantes ministri obirent munia sua, sive struendo foeco sive componendo membra victimae comburendae. — 8. לְחֹת הַעֲשֵׂה אֹהֶל נָכוֹב *Cavum tabularum*, i. e. *tabulis facies illud*. Jonathan addit, altare intrinsecus fuisse *repletum terra*. Sic Jarehi ad 20, 24. ait exponi posse id quod istie legitur, *altare terreum facies mihi*, nempe ut sensus sit, altaris concaenum, cum castra metarentur, terra fuisse implendum. LXX. κοῖλον σαμειωτὸν ποιήσεις αὐτὸ. Vulgatus: *non solidum, sed inane et cavum intrinsecus facies illud*. Non expressit לְחֹת *tabulas*.

9) *Atrium tentorii*, Vs. 9 — 19. — Vs. 9. הַצֵּר *est locus subdialis aulaeis circumdatus et quasi circumseptus*. קַלְעִים LXX. *ιστία* reddiderunt, quod nomen de navis velis proprie dicitur. Sane et Chaldaicum קַלְעַע et consonum nomen Arab. *velum navis* significat. Notatque Jarehi, haec aulaea facta fuisse *opere tortili* seu complicato, instar fanium, in modum *velorum navis*. Eandem fuisse Onkelosi mentem, qui סָרְדִין vertit, qua voce Vs. 4. ad exprimendum Hebr. מִכְבֵּר *cribrum* est usus, unde innui putat, cortinas hasce instar eribri foraminibus plenas fuisse. Ad illustrandum Chald. סָרְד (31, 10. שָׂרְד) cf. Arab. שָׂרְד *lorica*, et in ea *mutuus annulorum nexus*; radix sonat *conterxit*.

10. 19. וְעַמֻּדָיו *Et columnae ejus sc. הַצֵּר הַמְּשָׁבֵן atrii habitationis s. tentorii*, Vs. 9. Haeec columnas commemoravit Apion (vid. Joseph. *contra Apion*. 2, 2.), sic de iis disserens: *Pro gnomonibus autem columnas statuit, quibus scaphae forma subjecta erat; ab harum summitatibus vero umbra in eam incidebat, ita ut eundem cursum, quem sol in aethere, absolveret*. Scaphae nomine significari vas quoddam, ovatam seu ellipticam formam referens, quod horologii usum praestaret, ostendit F. GUIL. BEER in Commentat., qua illum Apionis locum docte illustravit, simulque de tabernaculi structura quaedam lectu digna observavit, in *den Abhandl. zur Erläuter. d. alt. Gesch. u. Zeitrechn.* P. I. p. 243. sqq. הַשֹּׁקֵי *videntur esse virgae sive perticae conscrentes columnas et aulaea sustententes*. Onkelos vertit כִּיבוֹשִׁים, quo ipso nomine utitur Chaldaeus interpres 1 Reg. 7, 33. ad exprimendum nom. Hebr., nostro cognatum, הַשֹּׁקֵי, quo vix dubium est indicari *radios rotarum*, quibus modioli junguntur absidibus,

s. circulis exterioribus rotarum. Radix **הַשֶּׁקֶת** *conjungendi consequendique* notionem habet, unde Vs. 17. dicitur: *omnes columnae atrii sint מהשקים כסף* *consertae argento*, i. e. perticis argenteis, ut nostro loco dicitur. — 19. **יתדותיו** *Clavosque ejus*. Intelliguntur clavi terrae infixi, ad quos funes revincti ad summas columnas aut tabulas pertinebant, et hinc inde eas erectas ex aequo trahebant, ne a vento dejicerentur. Haec a Mose non describuntur accuratius, quia tentorium statuendorum periti erant Israelitae.

10) *Oleum in candelabri usum*, Vs. 20. 21. **שמן זית** *Oleum olivae*. Ita illud oleum vocatur, ut ab aliis oleorum speciebus, veluti oleo nucum, vel oleo sesamorum, distinguatur (*Baumöl*). Plinius et alii veterum *oleum κατ' ἔξοχήν* vocant. Additur *tusum* (**בַּתִּיחַ**), ut indicetur, olivas tunicula tundendas esse in mortario, non mola conterendas, ne quid impuri traherent ex faecibus. **להעלות נר המיד** *Ad ascendere faciendum*, i. e. accendendum *lucernam jugiter*, id est, unaquaque nocte; nam interdiu non lucebat, uti multorum est opinio. — 21. **באתל מועד** *In tentorio conventus*. LXX. *ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου*, unde Vulgatus: *in tabernaculo testimonii*. Quasi **מועד** esset a **עוד**, unde **עד** *testis*, et **עדות** *lex*, et *praeceptum*, *testimonium*. Sed radix est **יעד** *locum vel tempus constituere*, item *loco vel tempore constituto praesto esse, convenire*, cf. ad 25, 22. Ratio autem nominis, quare nimirum tabernaculum, de quo hic agitur, dictum est **מועד**, clare redditur 29, 42. 43. 30, 36., quod scil. Deus eum locum constituit, quo se Mosen et Israelitas convenire velle promisit. Onkelos et Jonathan interpretantur *tabernaculum temporis*, quasi sic dictum esset, quod ibi statis temporibus Israelitae convenire solebant. Ps. 74, 8. **מועדי-אל** sunt *synagogae*, conf. not. ad eum loc.

8. *Describuntur vestes sacerdotales Aaronis et filiorum ejus. Cap. 28.*

Cap. 28, 1—3. **הקרב אלייך** *Accedere jube ad te*. Non de loco, sed de dignitate sermo est, et significatur, fore Aaronem ejusque filios Mosi proximos dignitate; sequitur enim **מהוה בני ישראל** *e ceteris Israelitis*. **לכהנו לך** *Ut sacerdotes sint mihi*. **וְתוֹתִי לְכַהֲנֵי** (uti et Vs. 2. 4. legitur) posset Pronom. affix. esse, et ad Aaronem pertinere, ita ut **כהן** hic in Piel sit transitivum, h. s.: *ad constituendum eum mihi sacerdotem*. Sed rectius illud **וְתוֹתִי** pro additio s. paragogico habetur (quemadmodum **וְתוֹתִי** in **חיהו שדרי** Ps. 102, 11. et **בנו בעור** Num. 24, 3. 15., pro **חיהו שדרי** *bestia agri*, et **בן-בעור** *filius Beori*); tum quod hic de Aaron e pariter ac filiis ejus sit sermo; tum quod postea **כהן** in ista ipsa Conjugatione absolute ac intransitive usurpatur, ut Vs. 41. **וְכַהֲנֵי לך** *et sacerdotes sint mihi*; vid. et 29, 1. 44. — 2. **בגדי-קדש** *Vestes sacrae*, i. e. quibus induti sacra facere debebant. **לכבוד** *Ornatus et decoris causa*. **כבוד** ad vestes translatum

significat *ornatum*, qui Sacris reverentiam crect. — 3. חֲכָמֵי-לֵב *Sapientes corde*, i. e. periti, egregii opifices, quales in tanto populo, qui per tot annos inter Aegyptios; artium omnium callentissimos vixerat, nonnulli profecto esse potuerunt. חֶכֶם, ut σοφός, peritum cujusvis rei et qui res solide et cum judicio agit, significat. אֲשֶׁר מִלְּאֹהֵיו רִוַחַתְּ חֵכֶמָה *Quos implevi spiritu sapientiae*, i. e. peritia instructos. Non intelligitur adflatus ullus divinus, quo prophetae impulsivi vaticinati sunt, sed ingenium vel indoles illis nascentibus a Deo data, qua factum erat, ut artes ad hoc negotium necessarios discerent.

4. אֶפֶסֶד *pectorale* pluribus describitur Vs. 15 — 30., אֶפֶסֶד *pallium superius*, Vs. 6 — 12., מְעִיל *pallium longius*, Vs. 31 — 35. — כְּתֹנֶת *Tunica adstrictior* erat vestimentum byssinum, rotundum, undique clausum, manicatum, totum corpus a collo ad talos usque tegens; simile ei vestimento, quod nos vocamus *Hemde*. Ita quidem illud describit Joseph. *Ant.* 3, 7, 2.: *Super hoc autem (femorale) lineam interulam induit duplicis sindonis byssinae; quae chitone vocatur. — Est autem hoc indumentum tunica usque ad talos demissa, corpus arcte ambiens, et manicas circa brachia adstrictas habens. — Haec vero tunica sinum nusquam habet, sed amplam circa collum aperturam, quae certis quibusdam funiculis ex ora et a pectore dependentibus super utramque scapulam adstringitur.* תְּשֻׁבֵץ significat vestem, quae intextas habuit figuras quadratas, instar tessellarum pavimento-
rum, sed ita, ut figurae illac planae et aequales fuerint, nulla apparente profunditate aut eminentia filamentorum in textura. מִצְנֶפֶת *Tiara, cidaris*, nomen habet ab *involvendo*, quia ea constabat ex fasciis, quae capiti obvolvebantur, prorsus ut ea capitis tegumenta, quae Turcae et Persae hodiernum gestare solent, ab eis *Dulband* (unde *Turban*) dicta. Joseph. *Ant.* 3, 7, 3. *Super caput gestat pileum non fastigiatum neque totum caput incingentem, sed paulo plus quam medio super impositum; nominatur Masnaemphthes. Tali autem modo adornatur, ut corona esse videatur ex lineo texto instar fasciae crassae concinnata: etenim in orbem saepius replicatur atque consuitur. . אֲבֵזֵם est cingulum, balteum. Fuit longa fascia ex lana et lino contexta et opere phrygionico acu picta variisque floribus ornata (Vs. 8.) ad stringendam et cohibendam tunicam illam interiorem, כְּתֹנֶת dictam. Joseph. l. l. §. 2.: *Quam (tunicam) accinctam gerunt et constrictam paulo supra axillas zona lata digitos ferme quatuor; textu vero subinani, ut serpentis exuviae videretur. Flores autem intextos habet cocco et purpura, hyacintho atque bysso variegatos; at stamen ejus ex sola bysso. Et a pectore incipiens, atque semel ac iterum circumducta illic ligatur; et multa quidem defluit usque ad talos, quamdiu sacris non operatur sacerdos. — Cum vero sacrificare oportet, et altaris ministerium peragere,**

ne ab ea mota in opere impediatur, super humerum laevum eam rejicit.

6 — 8. פָּפוֹדַי fuit vestimentum breve σχιστιόν et ἀμάσχαλον (manicis carens), constans duabus plagulis, quae in utroque humero fibulis auréis gemmatis nexae inde ad dimidias nates dependebant, quarum posterior tergum, anterior pectus et ventrem tangebant; infra axillas attexta erant duo lora, in utroque latere unum, quibus corpori tanquam eingulo adstringerentur plagulae. Joseph. §. 5.: *Super has (vestes) tertiam induit, vocatam Ephodem, epomidi Graecae similem. Fit enim hoc modo: texta est in profunditate cubitalem ex variis coloribus auro intermixto; atque ita, ut medium pectoris intectum relinquat, ut pectorale adponeretur ei loco.* — 7. שְׁתֵּי כְּתָפֵי הַבְּרִית Duo humeralia juncta. — 8. De verbis וַיִּשָּׁב אֶפְדֹתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו dissentiunt interpretes, maxime ob vocem וַיִּשָּׁב. E veteribus Chaldaeus et Syrus eam septem iis locis, quibus occurrit, constanter verterunt *cingulum, taeniam*; Arabs Erpenii: *taenia*; Josephus §. 6. ζώνη. Eos plures e recentioribus sequuntur, et genuinum quidem sensum expressisse videntur, qui verba וַיִּהְיֶה — וַיִּשָּׁב sic vertunt: *et cingulum amiculi ejusdem operis erit, ex ipso amiculo progrediens.* Nam אֶפְדֹתַי haud diversum ab אֶפְדֹדַי putamus. CLERICUS putat vocem וַיִּשָּׁב semper significare *opus polymitarium*, hinc h. l. *texturam*; vocabula אֶפְדֹתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו proprie sic esse reddenda: *Aphudae ejus quae praeter illud, particulam enim על h. l. praeter* notare, ut Gen. 31, 50. Lev. 18, 8. Num. 6, 20. Deut. 19, 9. אֶפְדֹדַי hic diei anteriorem partem, quae pectus, אֶפְדֹתַי posteriorem, quae dorsum tangebant. Unde sic vertit: *Texturam etiam partibus oppositae, quae adjicietur, ex ipso erit ejusdemque operis.* Ita h. l. LXX. Καὶ τὸ ὕψωμα τῶν ἐπιχωρίδων ὃ ἐστὶν ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὴν ποίησιν ἐξ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ χρυσίου. Et Vulgatus: *Ipsa quoque textura et ipsa operis varietas erit ex auro.*

9. 10. 14. וּפְתַחְתָּ עֲלֵיהֶם שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל Tum incidēs eis nomina Israelitarum. Monet MICHAELIS, gemmarum sigillarium caelaturam mature in Aegypto inventam et jam diu ante Mosis aetatem in usu fuisse. Cf. Gen. 38, 18. 41, 41. Ab Aegyptiis hanc artem didicisse Israelitas; Mosē igitur etiam hoc loco aetati, qua scripsit, convenienter scripsisse apparere. — 10. כְּהוֹלְדָתָם Pro generationibus eorum, i. e. pro ratione aetatis eorum. הוֹלְדָתָם hic notat ordinem nascendi. — 14. מִגְבֵּלָה plerique vertunt *determinationes a גַּבַּל terminavit, fines descripsit*, intelliguntque catenas *determinatas et aptae longitudinis, vel aequalis longitudinis.* LXX. καταμειμιγμένα ἐν ἀνθρασι admixta floribus, quos sequitur Vulgatus, *sibi invicem cohaerentes.* MICHAELIS in *Suppl.* p. 251. putat מִגְבֵּלָה significare *crassitudinem*, ut catenae crassitudinis essent *catenae crassiores.* Verum vidisse Jarchium arbitror, qui catenulas illas מִגְבֵּלָה appellatas dicit, quod conjunctae essent ter-

mino, seu extremitati pectoralis: *ad finem termini pectoralis facies eas.* מַעֲשֵׂה עֲבֹה־ est *opus tortile, geflochtene Arbeit.* LXX. ἔργον πλοκῆς, quod eodem redit. עֲבֹה־ notat proprie *funem torto cannabi constantem*; quomodo solent argenteae aureaeque catenae fieri. וְנִתְּחָה וְגַר Adnectes catenas tortiles palis.

15. 16. הַשֵּׁן Ornamentum pectorale, coll. Arab. השן, *elegans, pulcher fuit*, in Conjug. 2. et 5. ornavit. הַמִּשְׁפָּט iudicii vocatur pectorale, quia Pontifex maximus in dijudicandis gravioribus causis eo indutus esse solebat. — 16. כְּפֹרֵל Duplicatum. Fuit igitur pectorale intus cavum instar marsupii. Videtur ideo duplicatum fuisse, ne facile laceraretur, quod fieri alias potuisset propter onus, quum ei tot lapides pretiosi, et tot fundae aureae, tot annuli et catenulae adhaerent. זֶרֶת est *spithama*, spatium maximum ab exporrecto pollice ad exporrectum digitum minimum (*eine Spanne*), a זָרָה spargere, ut זֶרֶת proprie sit *sparsa*, i. e. *dispersis digitis, expansa manus.* Vulgatus habet *palmus*. Sed monet MICHAELIS *Suppl.* p. 654., Vulgatum *palmi* nomine latius usum fuisse, et *spithamam* quoque *palmum* vocasse videri, quum duplex sit latinorum *palmus*, minor, quatuor digitorum, major, *spithamae* aequalis, duodecim.

17 — 20. Quum harum gemmarum nomina linguae cognatae prorsus ignorent, incerta etiam sunt, quae eis substituantur. Antiquorum interpretum dissensus satis probat, eos tantum divinasse, hinc eorum versiones aequae incertae sunt ac recentiorum interpretum explicationes ex originatione tantum petitae. Copiose de his gemmis egerunt BRAUNIVS in libro laudato, Lib. II. c. 8. p. 627. sqq., et J. J. BELLERMANN *die Urim und Thummim, die ältesten Gemmen*, p. 36. sqq. אֶדָם videtur esse *Sardius (Carniol)*, a rubore ita dictus, quia hic lapis est ruber. Consentiant in hoc lapide veteres omnes. כִּטְרָה esse *topazium* satis probabile est. Quum autem duplex ejus species exstet, altera virens, altera flava (vid. Bellermani p. 38.), utra h. l. intelligenda sit, definiri haud potest. בְּרִיקָה LXX. Josephus et Vulgatus *smaragdum* interpretantur. Habet ille lapis splendorem jucundum viridem; cf. Bellermann p. 40. — 18. נִפְיָה vetustissimi interpretes, LXX., Josephus, Epiphanius vertunt ἄνθραξ, *carbunculus*, quo veteres *rubinum* intellexisse videntur; cf. ad Ez. 27, 16. et Bellermann pag. 43. — De סַפִּיר cf. ad 24, 10. MICHAELIS tamen h. l. mavult intelligere *lapidem lazuli*, quod huic facilius quam Sapphiro nomina insculpi possent. יְהִלִּים fuerunt, qui putarent, esse *adamantem*. Quod negat Michaelis, quamvis se non rectiora dare posse fateatur. Id tamen pro certo habet, quum adamas propter duritiem scalpturam non admittat, hanc gemmam plane non posse locum habere in numero harum gemmarum, quibus singulis singularum trium nomina insculpi debebant. Veterum interpr. plerique consentiunt in *onyche*, vid. Bellerman. p. 47. LXX. eo loco,

ubi jam in codicibus et exemplaribus nostris יִשְׁפָּה legitur, יִשְׁפָּה (ἰσῶπης) legisse videntur. — 19. לְשֵׁם LXX., Josephus, Epiphanius, Hieronymus, Vulgatus reddunt λινύριον, λυγκούριον, *lyncurium*, i. e. hyacinthum, qui colore variat., vid. Bellerm. p. 50. שֶׁבַר esse *achatem*, satis probabile est, quum mirns in hoc lapide interpretum sit consensus. אֶמֶתְמַתְמָה est *amethystus*, consentientibus h. l. LXX., Epiph., Vulg., Hieron. Est lapis violacei coloris, et facilis scalpturis, vid. Bellerm. p. 55. — 20. הַרְשֵׁשׁ vetustissimi interpp. vertunt χρυσόλιθον, quem recentiores *topasum* vocant. Colore est c flavo viridi; vid. Bellerm. p. 60. sqq. Frequens est in Hispania, et ab hac patria sua nomen Hebraicum habet. Hujus gemmae color est viridis. Cf. ad Ez. I, 16. — De אֶמֶתְמַתְמָה vid. ad 25. 7. — יִשְׁפָּה *jaspidem* esse, vix dubitare sinit nominis concentus. Haec gemma habet varios colores. Quae in Oriente invenitur, plerumque est lucida caerulea seu viridis, maculis sanguineis adpersa, et omnibus bonitate praefertur. Cf. Bellerm. p. 69. sqq.

25. 26. 28. אֶל-מוֹלַד פְּנֵיו *E regione faciei ejus*, i. e. parte anteriore. — 26. עַל-שַׁפְּתָיו וְגו' *In ora, quae ad ipsum Ephodum vergit inferius*. Intelliguntur annuli ad Pectoralis inferiores angulos positi, ut ex iis pendens funiculus hyacinthinus a tergo sacerdotis reductus et humeralium annulis insertus contineret etiam illic pectorale, ut colligimus ex Vs. 28. — 28. וְלֹא-יָזֶה הַחֶשֶׁן *Ne dimoveatur pectorale ab Ephodo*. הָזָה enim coll. Arab. הָזָה est 1) *impulit*, 2) *dimovit*, *removit loco*.

30. De *Urim* et *Thummim* multae et variae sunt sententiae, quas diligenter recensuit sciteque dijudicavit Jos. LEV. SAALSCHÜTZ in Commentat., quae legitur in *den Historisch-theolog. Abhandl., Dritte Denkschrift* etc. edita a C. F. ILLGEN p. 31. sqq. Nos opiniones notatu dignissimas breviter recensebimus. SPENZERUS (*de Legg. Hebr. rituali*. L. 3. Diss. 7.) multis probare studuit, *Urim* et *Thummim* idem fuisse ac *Theraphim* (cf. ad Gen. 31, 19.), id est, duas imagunculas diversas, sive idola, quae ad interrogata responderint; quum enim mos iste simulacra fatidica in dubiis consulendi longe lateque per gentes invaluisset, Deum, cui res fuisset cum populo contumacis ingenii, reliquisse ei veterem hunc ritum a *Theraphim* oracula petendi, et ipsum haec vere per illos edidisse. BRAUNIUS (*de vestitu sacerdotum Hebr.* Amstel. 1698. 4. p. 606. 613. ed. 2.), cui adsentitur Jo. JOACH. SCHRÖDER (in Diss. erudita *de Urim et Thymim*, Marburg. 1744. 4.) et DATIUS, ipsos illos lapides pretiosos nomine *Urim* et *Thummim* insigniri putat; praecipui enim in hoc Vs., ut lapides illi sint lucidissimi et perfectissimi, quum in antecedentibus iidem descripti essent secundum nomina sua et ordinem, quo in pectorali essent collocandi. Ex hac igitur sententia vox אֹרִיִּים h. l. significat *splendorem*, et verba אֹרִיִּים וְתֻמִּיִּים vertenda *splendor perfectissimus*.

Maxime huic sententiae favere loca parallela, in quibus Moses promiscue utitur nomine *Urim* et *Thummim* et lapidum pretiosorum. Sic 39, 8. sqq. ubi tota illa structura pectoralis, quae fuerit, repetitur, nullam injici mentionem *Urim* et *Thummim*, et Lev. 8, 8. loqui Moſen de *Urim* et *Thummim* et silere de lapidibus. Quod ad modum attinet, quo Deus per haec *Urim* et *Thummim* responsa dederit, existimant illi, Deum summo pontifici Ephodo et hoc pectorali ornato, suam voluntatem revelasse ad eundem modum, quo prophetis, ita ut ille non minus atque hi de veritate responsi divini certi esse potuerint. J. D. MICHAELIS in notis ad h. l. et in *Jure Mos.* P. I. §. 52. P. VI. §. 304. inde, quod non describitur *Urim* et *Thummim*, colligi posse existimat, cam rem Israelitis jam notam fuisse, *Urim*que et *Thummim* fuisse tres sortes inde ab antiquis temporibus apud Hebraeos asservatas, quarum una affirmandi, altera negandi et tertia in neutram partem decidendi vim notamque habuerit; pectorale ideo instar marsupii comparatum fuisse, ut ei sortes illae injici possent. Sanctas has sortes potissimum in causis forensibus majoribus vel ad detegendum sontem vel ad dirimendam litem adhibitas fuisse, ut colligi possit ex Jos. 7, 13 — 21. I Sam. 14, 40 — 43. et in primis Vs. 41. in textu Hebraeo, Prov. 16, 33. 18, 18. Fuisse igitur *Urim* et *Thummim* mirabile *συγκαταβάσεως* divinae exemplum. Nobis quidem verisimile, *Urim* et *Thummim* nomen fuisse monilis sive gemmae diversae a ceteris pectoralis gemmis. Id enim postulare videntur verba: *וְנָתַתָּה אֶל-הַשָּׁן הַמְּשֻׁפָּט אֶת-הָאֲרִיִּים וְאֶת-הַתְּמִימִים* *pones ad s. super pectorale judicii Urim et Thummim.* Adpensam autem fuisse videtur ista gemma lapidibus illis, quibus nomina duodecim tribuum Israelitarum insculpta erant, ut indicetur, Pontificem Max. simul esse populi Israelitici supremum judicem, qui in rebus et causis gravioribus nomine Dei et ab eo edoctus decerneret. Hinc illa gemma sive illud monile nomen *lucis* et *integritatis*, i. e. perfectae veritatis, s. justitiae videtur habuisse. Philo *de vita Mosis* L. 3. p. 152. T. II. edit. Mang. simile quid videtur innuere: *Pectorale, inquit, quadratum, duplexque velut basis quaedam conficiebatur, ut duarum simulachrum virtutum gereret, declarationis et veritatis.* GESENIUS quoque in *Lexico hebr. teuton. min.* s. v. אֲרִי, et DE WETTE *Lehrb. d. hebr. Archäol.* p. 237. arbitrantur, haec signa imagunculas fuisse inter duplicem (Exod. 28, 16.) pectoralis pannum insertas, quarum altera *doctrinam divinitus patefactam*, altera *veritatem* repraesentaret. *Deum per Urim et Thummim interrogare* significare videtur, qui *Urim* et *Thummim* gestabat, et qui hoc ipso, quod hoc judicis supremi signum gestabat, jus potestatemque habebat Deum consulendi, et ejus nomine decernendi. In pluribus antiquis rebus publicis sacerdotēs simul fuisse magistratus constat, qui in omnibus gravibus et magni momenti rebus consulerentur. Eadem res adhuc hodie invenitur apud nondum satis exultas gentes, ut apud Turcas, ubi

Pontifex Max. *Mufti* dictus in omnibus rebus gravibus consuli solet, et ejus responsum judiciumque proximum a lege locum habet. Tota autem illa res a Mose ad exemplum Aegyptiorum instituta esse videtur. Apud hos Pontifex Max. simul fuit iudex supremus, in ejus rei signum in pectore gestabat gemmam, cui erat justitiae imago inseulpta. Aelianus *Var. Histor.* 14, 34: *Judices apud Aegyptios iidem quondam fuerunt qui et sacerdotes. In his princeps erat maximus natu, et in omnes statuendi jus habebat. Eum omnium hominum esse justissimum et sincerissimum oportebat, qui circa collum imaginem ex sapphiro gemma confectam gestabat, quae vocabatur Veritas.* Hinc forsitan factum, quod LXX., homines Alexandrini; vocem תבנים h. l. vertunt ἀλήθειαν. Diod. Sic. 1, 3., ubi de Sacerdotibus Aegyptiorum disserit: *Ferebat praeses iudicum circa collum ex aurea catena pendens signum pretiosorum lapidum, quod vocabant Veritatem. Inchoabant autem disceptationes, cum Veritatis imaginem adposuerat sibi iudicum praeses.* Hebraei suo Urim et Thummim arcanum quoddam scriptum, pectorali inditum, cui nomen divinum fuerit inseulptum fuisse iudicant; vid. Saalschütz l. l. p. 91. Certe rem non ignotam tum temporis fuisse, colligi potest inde, quod Moses non describat pluribus Urim et Thummim. Quomodo vero Pontifex Max. consuluerit Deum, et quam ratione is responsa dederit, certo quidem diei vix poterit, haud tamen plane improbabilis est Saalschützi (p. 104.) et Bellermanni (p. 22.) sententia, Pontificem Max., hoc pectorali ornatum adytumque ingressum, se mentis viribus excitatum et quasi divino quodam spiritu afflatum sensisse, ut quae ipsi tunc oborientur cogitationes pro divinitus sibi impertitis haberet. על-לב אהרן *Ad cor Aaronis*, i. e. ante pectus, e regione cordis, ut Vs. 29. — בבאו לפני יהוה *quando in conspectum Iovae venit*, i. e. si Sanctum Sanctorum ingreditur. על-לבו — ונשא *Et portet Aaron iudicium filiorum Israelis supra cor*, i. e. pectus suum. Urim et Thummim vocatur משפט *iudicium* Israelitarum, quia Pontifex in gravibus causis non respondebat de jure aut jus dicebat litigantibus, nisi indutus sacerdotali pallio et pretioso monili, de quo diximus. Sic ζώδιον Ἀληθείας apud Aegyptios ex Sacerdotis collo pendere debuit, antequam cognosceret et jus diceret. „Belzonius nuperrime primum iudicis supremi insigne in mumiæ pectore inventum eum permultis aliis rebus antiquitatem Aegyptiorum illustrantibus in patriam suam duxit, quod Gesenius, cui in itinere ante aliquot annos in Galliam et Angliam facto, omnia a Belzonio diligentissime congesta videre contigit, hoc modo describit: est simillimum scutulo pectorali, quo militibus praefecti solent ornari, duabus instructum ansis, quibus scutuli collo annectendi causa catellae, ut videtur, aptae fuerant; non autem metallo quodam est confectum, sed lapide viridi eodemque pretioso.“ Haec HOFFMANN in *Observatt. in difficiliora V. T. loca* P. I. (Jenae 1813.) p. 23.

31. 32. מַעִיל, *Pallium*, erat tunica exterior talaris ex lana hyacinthini coloris, contexta, undique clausa et rotunda sine maneis, habens aperturam tantum, per quam caput immitteretur, cui limbus attextus erat ob firmitatem, et in lateribus duo foramina ad exerenda brachia; Joseph. *Ant.* 3, 7, 4. — 32. פִּי-רֶאשׁוֹ *Os capitis ejus* est foramen per quod caput immitteretur. LXX. τὸ περιστόμιον ἐξ αὐτοῦ μέσον. שִׁפְהַ יְהוָה לִפְיָו סָבִיב מַעֲשֵׂה אֲרָג לֹא יִקְרַע *Foramen illud s. apertura circumdatur limbo ex opere textaria, ne laceretur.* Limbus autem hic introrsum spectabat, ne exterius ulla eminentia apparerent, quod deformis fuisset. בְּפִי תַחְרָא יְהוָה-לוֹ *Quemadmodum foramen loricae.* Intelligenda est lorica *linea*, quales in Aegypto fieri solebant. Ejusmodi fuit Aegyptii regis Amasis thorax, qui in Rhodiornm insula ostendebatur in templo Minervae, et cujus singula fila 365 filis constabant, ut auctor est Plin. *H. N.* 19, 1. Eundem ita describit Herod. 3, 47.; *Admiratione dignum reddunt (hunc thoracem) singula ejus fila, quae quum exilia sint, tamen singula in se tricena ac sexagena fila, et quidem evidenter singula habent.* Proxime antecedentia verba adtulimus ad 26, 1.

33. 34. עַל-שֹׁהַיִּי *Ad imam ejus partem.* רַבּוֹן esse *malum punicum*, s. *malum granatum*, nulla est dubitatio. Arboris genus est, foliis saturate viridibus, flore rosaeo, plurimis scilicet petalis in orbem positis constante, ejus calix campanae similis, multifidus abit deinde in fructum fere globosum, coronatum, in plura loculamenta divisum, acinis suaei plenis foeta, placentae affixis, membranis tenuissimis distinctis, turgentibus semine oblongo. Radicibus inuititur brevibus summae telluri adhaerentibus nec admodum numerosis. Nascitur frequens haec arbor in Aegypto, Palaestina et Arabia. Ad illorum malorum formam confecta esse debebant רַבּוֹנִים in pallio Pontificis. פְּעֻמְנֵי זָהָב בְּתוֹכָם סָבִיב *Tintinnabula aurea inter ea in orbem.* MICHAELIS conjicit, reges Orientis illis temporibus vestes eum tintinnabulis gestare solitos fuisse, ut eorum tinnitu significarent, se esse in propinquo, populumque recedere debere (vid. Vs. 35.); hinc fortasse ejusmodi tintinnabula facta esse symbola reverentiae locis sacris debitae. In tractatu Rabbinico (Targum Scheni Esth. 6, 10.) dicitur, reges Persarum ejusmodi vestes eum tintinnabulis habuisse. Praeterca usus tintinnabulorum in veste Pontificis et hic erat, coll. Sirac. 45, 11., ut populus prope atrium, vel in illo congregatus, de Pontificis introitu in Sanctum admoneretur, suasque preces cum preceibus Pontificis conjungeret. — 34. Repetito פְּעֻמְנֵי זָהָב וְרַבּוֹן *Tintinnabulum aureum et malogranatum*, significatur alternatim ponenda esse malogranata et aurea tintinnabula.

36. 37. זָיִץ h. l. non est *flos*, ut Job. 14, 2., quomodo et hic quidam vertunt. Est potius proprie *micatio*. Dicebatur ita antiquissimis temporibus *diadema* illud, quale regum in Oriente

esse solebat, eoustaue lamina aurea et ad eximium fulgorem ex-
polita. Hoc diadema impositum cidari cum splendore emicabat,
tanquam praeclarum eminentis dignitatis insigne. Plenior phrasi
dixerunt צִיץ נֶזֶר *micationem diadematis*, pro *diadematate* in sum-
mo capite *emicante*, coll. 39, 30. Hinc נֶזֶר pro צִיץ pontificis
substituuntur 29, 6. Et Lev. 8, 9. haec vocabula ita conjunguntur,
ut se invicem explerent. Sicuti Urim et Thummim significabat,
Pontificem Max. etiam esse supremum iudicem; ita illud diadema
illius dignitatem regiam indicare debuit. — 37. אֶל-מִגְדָּל רֹגֵר *Parti*
anteriori cidaris applicabis (illam laminam); ad formam diadem-
matis. Iniecit igitur lamina tiarae, ne illa ipsam frontem
taugeret.

38. 40. וְנִשְׂאָה — קִדְשֵׁיהֶם *Et portabit Aaron iniquitatem*
sanctificationum, quas sanctificabunt filii Israel in omnibus do-
nis sanctificationum eorum. Sensus est: si quid in offerendo aut
immolando minus rite factum sit, hoc quoque ab Aharone expiabi-
tur. לְרִצּוֹן לָהֶם לִפְנֵי יְהוָה *In benevolentiam ipsis coram Jova,*
i. e. ut preces Pontificis et oblationes pro populo sint acceptae Deo,
et ut populus, pro quo accedit sacerdos ad Deum, sit acceptus eo-
rum ipso. Loco primogenitorum Israelis epuseerata erat Deo tota
tribus Levis, atque hujus princeps quum esset Pontifex M., hic
pro tribulibus suis etiam sacra facere censebatur. Itaque dum se
Pontifex Deo *Sacrum* offerret, totus Israelis populus, *Sacerdotale*
regnum, ejus ad Deum legatus erat Pontifex, sese numini veluti
sistebat, et assiduitate in saeris faciendis gratiam ejus promerebat-
tur. Tota autem haec res dijudicanda est ex notionibus tenuibus
et imperfectis, quas de Deo habebat populus, qui omnia e sensi-
bus metiebatur. — 40. בְּנֵי אֶהֱרֹן sunt *reliqui sacerdotes*, quo-
rum caput fuit Aaron, Pont. Max. מִגְבְּעוֹת LXX. hic vertunt *u-*
δάσεις, Vulgatus *tiaras*. Joseph. *Ant.* 3, 7, 7. non distinguit
מִגְבְּעוֹת a מִצְנֶפֶת ad formam quod attinet, sed tantum hyacinthi-
no involuero. Non liquet satis, quomodo duo haec capitis tegu-
menta diversa fuerint. Hoc tantum est certum, מִצְנֶפֶת fuisse *tia-*
ram Pontificis, מִגְבְּעוֹת reliquorum sacerdotum.

41 — 43. מִלְּאֵתָהּ אֶת-יָדָם *Implebis manus eorum*, i. e. tra-
des eis muneris potestatem. Solemnis est illa phrasi Mosis ad si-
gnificandam delationem muneris. Haud male conjicit Clericus, hanc
phrasin fortasse petitam esse ab aliquo ritu antiquo Orientis, quo
insignia muneris in manus eorum, quibus illud conferebatur, tra-
debantur. Apparet etiam ex 29, 24. sacerdotibus in eorum iua-
guratione instrumenta sacra a Mose in manus esse tradita. — 42.
מִכְנָסִים sunt *femoralia, bracciae*, a כָּנַם *collegit*, quod circa
corpus colligerentur femoralia, non diffunderent laxe ut tunica.
LXX. περισκελῆ. Vulg. *feminalia*. Hieronymus dicit ea usque
ad genua pertigisse, et superiorem partem sub umbilico vehemen-
ter fuisse adstrictam. Josephus l. c. §. 1.: *Primo quidem induit*

Manachasen, uti vocatur; idem enim denotat ac constrictorium. Est autem subligar circa verenda subtile ex bysso retorta contextum, pedibus in illud ingredientibus veluti in brachias. Scinditur autem supra dimidiam partem, et ad ilia desineas ligaminibus suis stringitur. — 43. וְלֹא-יִשְׂאֵף עֵרֶךְ Ne ferant peccatum, i. e. ne poenas violatae legis luant.

9. *Ritus in sacerdotum consecratione observandi. Cap. 29, 1—37.*

Cap. 29, 1. 2. 5. דָּבָר h. l. sunt *ceremoniae*, quibus sacerdotes inaugurabantur. תְּמִימִים *integri, perfecti*, sine vitio, τέλειοι, uti hac in re loquuntur Graeci. — 2. תֵּלֶת sunt *placentae*, et quidem, uti videtur, *crassiores*; opponuntur enim רְקִיקִים *tenues*. מִצַּח בְּלוֹלָה בַשֶּׁמֶן significant *placentas oleo perfusas*, quae opponuntur *placentis unctis oleo*, מִשְׁהִים בַּשֶּׁמֶן, quibus manu et digitis infricatur oleum. Etiamnum Orientales *placentas suas* oleo tingere et ita iis vesci solent. רְקִיקִים sunt *placentae tenues*, LXX. λάγανα. Legem hanc de *placentis oleo perfundendis et ungendis* J. D. Michaelis statuit pertinere inter eas, quas Moses eo consilio dederit, ut Israelitae culturam olearum summa exerceant industria, cf. ad 23, 19. Attamen quum nullo non tempore terrarum, quae ad Austrum et Orientem sitae sunt, incolae ad cibos parandos oleo uti solerent, nil mirum est, et ad *placentas*, quae inter sacrificia offerendae erant, oleum adhibitum fuisse. Oleum inter optimas Palaestinae dotes et olim erat et adhuc est. Vid. Ez. 27, 17. Salomo Regi Tyrionum quotannis viginti eoros expressi olei misit, 1 Reg. 5, 11. Praestantiam illius laudat Hasselquist, oleum Palaestinense jucunditate saporis superare omnia olea aliarum regionum, et illi quoque, quod in *Provincia* nascitur, multo esse praefendum affirmans. — 5. מְעִירַת הָאֵפֶד *Pallium Ephodi* est pallium illud caeruleum, de quo 28, 41.

10. 13. וְסָמָךְ אֶתְרוֹן וְגו' *Imponent Aaron ejusque filii capiti juvenci manus suas*. Signum hoc erat, victimam locum subire offerentis. — 13. הַתֵּלֶב הַמִּכְסֶה אֶת-הַתְּקֵרֶב *Adeps intestina tegens*, significatur id, quod Latini vocant *omentum*, Graeci ἐπιπλοόρ. Est *textura adiposa*, quae involucri aut vestis instar tegit omnia abdominis viscera eorumque calorem conservat. יוֹתֵרָה est *major hepatis lobus*, proprie id quod *superest, abundantia, additamentum*, coll. Arab. ותר *excedit, superfluit*. Idem est quod Arabes vocant זיאתה *augmentum*, qua voce h. l. usos esse quatuor Pentateuchi interpretes Arabicos, testatur BOCHARTUS, Hieroz. T. I. p. 562. Optime illud describit Avicenna, cujus verba ex versione latina sunt haec: *Et hepar, inquit, quaedam habet augmenta, quibus amplectitur stomachum et adhaeret ei. Quorum augmentorum maximum illud est, quod speciali nomine vocatur sia da (זיאתה)*. Huic autem fel incumbit, unde ad inferiora extenditur. Hic adeps sive lobus est יוֹתֵרָה, juxta renes

vel cum renibus auferendus et offerendus cum reliqua pinguedine. Hunc majorem lobum LXX. κατ' ἐξοχήν vocant τὸν λόβον τοῦ ἥπατος. — עַל h. l. non significare *super*, sed *ad*, res ipsa docet.

20. 22. Observant interpretes, sanguine sacrificii, de quo hic agitur, eas corporis partes expiatis esse, per quas plurima et maxima peccata patrari Hebraei putabant: auris, quae praecepta divina non admittit, manus, quae vetitum exequitur, et pes, qui viam malam ingreditur. Quod et innuit Philo *de vita Mosis*, L. 3. p. 157. T. II. ed. Mang.: *Ex hoc sanguine tres corporis partes eorum, qui sacerdotes inaugurantur, tangit ungens, summam aurem, summam manum, summum pedem, dextra omnia, quo denunciat eum, qui perfectus sit, et re et verbo et tota vita purum esse oportere; nam orationem auris dijudicat, manus nota est factorum, omnis in vita ingressionis pes.* — 22. אֲלֵיָהָהָה est *cauda crassa et adiposa ovis vel arietis*. Cognato voc. Arab., ut notat GOLIUS in *Lexico* p. 145., non intelliguntur vulgares ovium caudae, ut in Europa nos habemus, sed quales in Orientis ovibus spectare est, quarum minimae 10 vel 12 libras pendent, nonnullae autem 40 libras pondere excedunt. Eas autem minutatim concisas liquant, et adipem in usus suos servant, vel ad condiendum inprimis frumentaceum cibum, vel etiam, ut in Persia et alibi, ad conficiendas candelas. Haec Golii descriptio firmatur pluribus antiquiorum et recentiorum testimoniis. RUSSEL in *Historia Naturali Aleppensi* narrat, praeter oves nostris similes in Palaestina etiam esse ovium genus, quod caudam crassam 15—20 librarum habet; materiam hujus caudae inter adipem et medullam mediam esse, orientales solere eam vel carni macrae immiscere vel pani ut butyrum illinere. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 118. Hinc nemini erit mirum, quod Moses, qui in bonum et hircorum sacrificiis de cauda nil dicit, de ovilla tamen praecipit, quae apud nos tam parvi aestimatur. Vocem אֲלֵיָהָהָה LXX. nunc omittunt, nunc reddunt ὀσφύον, *lumbum*, quum tamen in Aegypto nec vox nec res ipsa ignota esse potuerit. Sed videntur interpretes illi existimasse vocabula Graeca οὐρά et κερκός, quae tantum caudam vulgarem denotant, non respondere voci אֲלֵיָהָהָה.

24. 29. Verba וְהִנַּפְתָּ אֹתָם הַנּוֹסֵפָה et *agitabis ea agitatione* Vulgatus vertit: *sanctificabis eos elevans coram Domino*. In qua interpretatione duplex peccatum; alterum, quod אֹתָם ad Aarone[m] ejusque filios retulit, quum tamen ad res antea memoratas sit referendum; alterum, quod הַנּוֹסֵפָה *sanctificabis* reddidit, quum הַנּוֹסֵפָה extra omne dubium sit *agitare*, et quidem, uti Hebraei observant, dextrorsum et laevorsum, antrorsum et retrorsum. Alia motionis species erat הַרְוֵמָה, quae fiebat sursum deorsum (Vs. 27.), ita ut partes sacrificii Deo offerendae elevarentur, priusquam imponerentur arae. — 29. וּבְגָדֵי אֲתָרֵינוּ Et *vestes sacrae, quae*

sunt Aaronis, erunt filiorum ejus post eum, ejus nempe ex filiis, qui Aaroni in dignitate sacerdotali successerit (Vs. 30.). אֲחֵרֵי הֵן hic valet i. q. בְּמֹתוֹ cum mortuus fuerit.

31. 33. 36. בְּמִקְוֹם קֹדֶשׁ *In loco sacro*, i. e. in atrio tabernaculi. — 33. הֵן h. l. denotat eum, qui non est sacerdos, ut Lev. 22, 10. Num. 17, 5. — 36. Verbum הִשָּׁא in Pihel significat *expiare*, ubi de personis sermo est; *purgare* autem, *mundare*, *consecrare*, ubi de rebus, ut hic. Hinc LXX. καθαραις. Immundum enim censebatur altare ex opificum manibus veniens; itaque plurimis victimis purgari et ita consecrari debebat.

10. *Sacrificium quotidianum. Deus promittit, se in hoc sanctuario gratiose affuturum esse Israelitis; Vs. 38 — 46*

40. 42. 43. עֶשְׂרֵינָה *Decima pars*; nomen mensurae, fortasse עֶמֶר, cf. ad 16, 36. Ita et habent LXX. Num. 15, 4. δέκατον τοῦ οἴφ. הֵן est mensura liquidorum continens 12 logos, log autem habet ova sex, ergo 72 ova. Sic Kimchius. Simonis in Lexico putat הֵן fuisse vasis genus mensuram illam continens; sic apud Romanos *amphora*, *urna*, *congius*, *cyathus* etc. nomina vasorum fuisse et mensurarum. Joseph. Ant. 3, 9. ait הֵן habere δύο χοῦς Ἀττικῶς. Χοῦς autem, vel χοῦς, erat nomen vasis et mensurae liquidorum, aequalis congius; capiebat sextarios sex i. e. libras septem et sedecim semuncias. Ex Eisenschmidii computo הֵן faciebat 337 digitos cubicos Parisienses. — 42. אֲשֶׁר אֶנְיָד לְכֶם שָׁמָּה *Ubi vos conveniam*, i. e. hic erit locus statutus, ex quo oracula edam, et ad quem ad me concurratis. LXX. ἐν οἷς γινώσθησομαι σοι ἐκεῖθεν, *in quibus innotescam tibi inde*. Pro לְכֶם videntur legisse לְךָ *tibi*; vel ita de industria posuerunt, propterea quod sequitur שָׁב אֵלַיךָ שָׁב *ut loquar ad te ibi*. Praeterea pro אֶנְיָד vel legisse, vel in animo habuisse videntur אָנָד *cognitus ero*. At Vs 43. ubi in Hebræo est; וְנִשְׁבַּח שְׁמִי לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל recte verterunt: καὶ τάξομαι ἐκεῖ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, *et praecipiam illic filiis Israel*. — 43. נִקְדַּשׁ בְּכִבְדִּי *Consecrabitur ille locus praesentia majestatis meae*.

11. *De ara suffitus, Cap 30, 1 — 10.*

Cap. 30, 1. 7. 9. Ara suffitus constabat ex asseribus, qui ita conjungebantur, ut formam altaris haberent. Imponebantur huic altari prunae ex vasculo effusae cum suffitu adolendo. Hinc illius focus, i. e. superficies arcae altaris (גַּג Vs. 3.) auro erat obducta. — 7. Duplici ex causa suffimenta in sacris videntur adolita esse, tum ad reverentiam sacris conciliandam inter homines hujusmodi ritibus aduetos; tum ad abigendum aut saltem minuendum tetrum nidoris odorem. Iisdem ex causis, uti videtur, etiam apud alios populos ritus in sacris ille suffimentorum adolendorum erat institutus. Ita Aegyptii, quorum exemplum fortasse etiam

haec in re imitati Israelitae, in sacris suis quotidie utebantur sufficientis, ut testatur Plutarch. *de Iside et Osiride*, pag. 372. בהיטיבו את-הנרות *Cum bonas fecerit lucernas*, i. e. si eas aptabit. LXX. ὅταν ἐπισκευάζει τοὺς λύχνους. Intelligitur adfusio olei et compositio ellychnii. — 9. קטרה זרה *Peregrinum suffitum*, i. e. diversum ab eo, qui Vs. 34. sqq. describitur.

12. *De semisiclo in numeratione populi a singulis maribus in usum sacrarii solvendo, Vs. 11 — 16.*

12. 13. 15. 16. *Cum levabis caput filiorum Israelis secundum numeratos eorum*, i. e. cum recensuris summam Israelitarum. Haec recensio, uti Jarchi notat, non fiebat per capita, sed singuli dabant dimidium sicli, sive didrachmum, qui deinde numerabantur, atque ita e numero didrachmorum cognoscebant numerum civium. De phrasi שאת את-רצף cf. ad Gen. 40, 13. — 13. בל-העבר על-הפקדים *Unusquisque qui transit inter eos, qui recensentur*. Jarchi ait moris esse, ut, qui numerant, eos, qui numerantur, alios post alios transire faciant; in hanc rem citat Lev. 27, 32. Jer. 33, 13. שקל *Siclus* ex Eisenschmidii computo erat aequalis 3 drachmis $68\frac{1}{100}$ *momentis* ponderis Coloniensis, i. e. floreno Saxonico. Sed ex computo Michaelis, qui omnia pondera Hebraica multo minora, quam vulgo dicuntur, fuisse putat, siclus aequalis fuit 6 grossis Saxoniceis. Dimidia igitur pars Sicli faciebat 3 grossos Saxonicos. בשקל *In siclo* secundum siclum sanctuarii. Indicatur siclus iusti ponderis et puri argenti, qualis in Sanctuario servabatur, ut ceterorum norma esset. Vid. ad 35, 10. — גרה, quod proprie *fabam siliquae* videtur significare (coll. Arab. et Chald. גרר *granum, faba*), deinde indicat pondus minimum Hebraeorum aequale $5\frac{1}{100}$ *momentis* ponderis Coloniensis, sive $4\frac{6}{100}$ gran. ponderis Parisiensis. Quum pluribus antiquis gentibus *siliqua* (Graecis *κεράτιον*) fuerit ponderis minuti exemplar naturale (ad id enim egregie apta est siliquae faba, quippe magnitudine et pondere semper prope eadem); Michaelis (*Supplem.* p. 366.) conjicit, eadem ex re etiam Hebraeorum minimum pondus nomen accepisse, praesertim quum faba siliquae in Palaestina valde frequens esset. Plura vide in Michaelis l. c. et in Eisenschmidii *de mensuris et ponderibus* libro, p. 22. — 15. לא ירבה *Nihil amplius dabit*, eo nempe nomine; alioqui nihil vetabat divites alia donaria ampliora offerre. — 16. ותיה לבני ישראל לזכרון לפני יהוה *Et sit filii Israel in memoriam coram Jova*, i. e. ut causa sit quamobrem recordetur Jova Israelitarum, iis propitius sit.

13. *Labrum aeneum in usum sacerdotum, Vs. 17 — 21.*

18. 19. פיור *Labrum* a figura rotunda sic dictum videtur, est enim Arabibus כור *quicquid rotundum est*. פנר interpretes fere vertunt *basin* aut *scapum ejus*, labri, quasi nomen פן sit a

בַּן deductum, quod in Conjugationibus derivatis *stabilire*, *firmare* significat. Sed Dagesch forte in ב, ut monet Dathius, innuit radicem mediae geminatae, non mediae quiescentis. Quare ei praeferenda videtur interpretatio LUDOV. DE DIEU (in *Crit. Sacr.* ad h. l.) et CLEMENTIS (*de labro aeneo*, Groeningae, 1732. Cap. 2.), qui, quum Arabibus בַּן *tevit*, denotet, deductum inde substantivum *tegmen*, sive *operculum*, significare statuunt. Usus enim, inquiunt, cui hoc labrum destinatum fuit, necessitatem attulit, ut opereulo tegeretur. Nam quum vas sub dio, non in loco tecto esset colloatum, aqua facile potuisset inquinari, nisi illud tectum fuisset. Deinde Moses, quoties hujus labri mentionem facit, imprimis in initiatione ejus et consecratione (Vs. 28. 31, 9. 35, 16. 38, 16. etc.), semper et τοῦ בַּן meminit. Jam vero non apparere, cur hoc fecerit, si בַּן *basin* vel *scapum* notat, isque scapus vel ea basis unam eum labro partem constituit. Quodsi verò separata et distincta ejus pars fuit, utique necesse erat, ut utriusque faceret mentionem. Verum utut speciose haec dicta sunt, tamen *operculi* significatio nullo modo quadrat loco Jes. 33, 23. ubi de mali navis basi בַּן dicitur, neque illis locis, quibus *locum*, quem quis obtinet, dignitatem, indicare, dubio caret, veluti Gen. 40, 13. 41, 13. Dan. 11, 7. 20. 21. Retinenda itaque vulgo recepta illius nominis significatio, quam veteres omnes exprimunt. LXX. βάσις, Chaldaei בַּסִּיָּס, quod est ipsum Graecum βάσις. Nee obstat, quod בַּן a verbo בַּנָּן deducitur. Constat enim, verba geminantia mediam radicalem, et verba secundae quiescentis *Vav* significatio-nes frequenter invicem mutuas sumere; vid. GESENI *Lehrg.* pag. 369. et 453. — 19. *Pedes* etiam sacerdotes lavare debebant, quia nudis pedibus sacra faciebant, ac proinde sine tibialibus erant, pulveremque facile contrahebant incedendo. Nudis enim pedibus Hebraeos sacra fecisse, hinc colligi potest, quod in vestium descriptione nulla calceorum occurrit mentio. Cf. ad 3, 5.

14. *De praeparatione olei unctorii, Vs. 22 — 33. et suffitus aromatici, Vs. 34 — 38.*

23. מֵר est *myrrha*, ab Arab. מֵר *fluxit*; manat enim ex arbore, quae in Arabia gignitur, et Acaciae est similis. Cf. Plin. *H. N.* 12, 15. מֵר - דְּרֹר *myrrha libertatis*, s. *spontaneae fluxionis*, sponte fluens, est character naturalis myrrhae praestantissimae. Hinc bene LXX. ἄρθος σμύρνης ἐλεξιῆς, et Vulgatus *primae myrrhae et electae*. חֲמֵשׁ מֵאוֹת *Quingentos*, sc. *siclos*. Alii, quibus hoc nimis multum videtur, intelligunt *quingentas geras*. Sed evaneseet haec difficultas, si cum Michaeli siclum accipimus minorem, quam vulgo dicitur. קַמְמוֹן esse *cinnamomum*, s. *canella Ceilanica*, multis probavit CELSIUS, l. l. P. II. p. 351. sqq. Nomen habet ab Arab. קַמֵּן *graviter oluit*. Est cortex arboris, quae crassitie et magnitudine aequat tiliam. Folia habet ata, instar citri semper virentia, caryophyllorum ferme odore,

trinervia et bina sibi semper opposita. Flores senis petalis albi, parvi, stellati, quibus succedunt glandes minutae olivarum formae. Radix camphoram redolet. Cinnamomum autem etiam in Arabia et Palaestina nascitur. Per בְּשֵׁבַע voei קַנְמֹן adjectum, indicatur *electum*, exquisitissimi odoris. בְּשֵׁבַע - קַנְה proprie significat *calamum aromaticum*, s. *calamum κατ' ἔξοχήν* ita dictum, *Calmus*. LXX. κάλυμον εὐωδην . Conf. Plin. *H. N.* 12, 48. Calamum in suffitu adhibitum fuisse, refert Dioscorides *L. I. c. 17.* *Μίγνυται*, inquit, $\text{μαλάγμασι καὶ θυμιάμασι πρὸς εὐωδίαν}$. Plutarchus quoque (in Gryllo p. 990.) inter odoratissima, ex quibus componentur unguenta, calamum refert.

24. 25. קַנְה plerique interpretes vertunt *casiam*, coll. Arab. קַנְה *secuit casiam*. Virgas enim sive sureulos casiae secari et longitudine 2 digitorum aut paullo ampliores *abscindi*, testatur Theophrastus *Hist. Plantar.* Lib. 9. c. 5. et Plin. *H. N.* 12, 43. Et is quidem illam plantam describit ita: *Frutex casia est, juxtaque cinnami campos nascitur: sed in montibus crassiore sarmento, tenui cute verius, quam cortice. Amplitudo frutici trium cubitorum. Color triplex; cum primum emicat, candidus pedali mensura: dein rubescit addito semipede, ultra nigricans. Haec pars maxime laudatur, ac deinde proxima; damnatur vero candida.* — *Probaturn recens maxime, et quae sit odoris molissimi.* LXX. et Josephus, *Ant.* 3, 8. habent ἔριον (*Veilchenwurzel*, ut hanc vocem vertit SCHEUCHZER in *Physica sacra*, p. 368. epitom. Donatiana), quam plantam *nobilissimi odoris esse*, testatur Plin. 21, 19. *Iris*, pergit, *radice tantum commendatur, unguentis et medicinae nascens.* — *Caulem habet cubitalem, erectum. Floret diversi coloris specie, sicut arcus coelestis, unde et nomen.* — 25. $\text{רֶקֶה מְרַקְהוּ מֵעֵשֶׂה רֶקֶה}$ *Pigmentum pigmentationis, opus pigmentarii.* LXX. $\text{μύρον μυροποικλὸν τέγγη μυροποῦ}$, quod Vulgatus reddidit: *unguentum compositum opere unguentarii.* רֶקֶה et מְרַקְהוּ fere idem valent, nempe pigmentum ex diversis aromatibus confectum. רֶקֶה autem designat *pigmentarium*, artificem, qui istiusmodi pigmentum conficit. Jarchi dicit, omnem rem, quae eum altera miscetur, usque dum altera alterius odorem vel saporem attraxerit, vocari מְרַקְהוּ . Ez. 24, 10. מְרַקְהוּ usurpatur de mixtura aromatum, quae ad carnes condiendas adhibetur.

32. 33. $\text{עַל-בֶּשֶׂר אָדָם לֹא יוֹסֶה}$ *Super carnem, corpus, hominis, cujusquam, praeter sacerdotem, non unget* scil. qui uncturus est, i. e. non ungetur. Vel intransitive capiendum: *non unget se*, ut cognatum סֹהַר (vid. Ruth. 3, 3. Dan. 10, 3.); cf. GENSEN *Lehrg.* p. 454. Neque igitur necesse est, ut cum MICHAELI in *Suppl.* p. 1100. legamus יֹסֶה , quod in 15 codicibus Kennicotianis exstat, sive, ut habet Samaritanus, יוֹסֶה , quod esset *Hophal* verbi נָסַה *effundere*, ut vertendum sit: *effundetur*. Prae-

terea יִסֵּךְ 25, 29. et 38, 16. notat *obtegetur*. — 33. הָרֵי hic, ut 29, 33.; cum denotat, qui non est sacerdos. Hebraeorum plures inde, quod qui tale unguentum imitando confecerit excindendus dicitur, colligunt, unguentum, de quo hic agitur, semel tantum, nempe a Mose, fuisse confectum, ac in posteritatis usum asservatum. Propterea non sine miraculo accidisse volunt, ut unguentum hoc semel confectum tot per omnia secula unctionibus sufficerit. Quae sententia tamen idoneo argumento minime nititur. Quod enim Israelitae hic prohibentur istiusmodi unguentum conficere, ita intelligendum est, in profanum ac privatum usum numquam fuisse conficiendum.

34. סַמִּים sunt *aromata*, coll. Arab. *סַמִּים* *olfecit*. LXX. ἡδύσματα. הַטֵּבָה proprie *gutta*, deinde καὶ ἐξοχήν ita vocatur *liquor aromaticus*, admodum pretiosus, ex *myrrha et cinnamomo stillans*, quem Gracci vocant *στακτήν* (στάζω *stillo*). Dioscorides 1, 74. Στακτήν vocari ait *pinguedinem recentis myrrhae, cum exigua aqua tusae, et origano expressae*. הַטֵּבָה LXX. vertunt ὄνυχα. Est autem ὄνυξ operculum conchylii, purpurae operculo simile; habetque odorem suavissimum. Dioscorides 2, 10.: *Unguis conchylii tegumentum est, ei simile, quo purpura integitur; quod in Indiae nardiferis lacubus invenitur; suavem ideo spirans odorem, quod conchyilia inibi nardi pabulo vescantur. Colligitur posteaquam stagnantes aquae aestivis squalloribus inaruerunt. Laudatissimus qui a rubro mari defertur, candidans, pinguis. Babylonicus nigrescit, atque minor est. Ambo odoris gratia suffiuntur, sed aliquatenus castoreum olent*. Cum hac descriptione onychis prorsus consentit ea, quam dedit G. E. RUMPH in *Amboinische Raritätenkammer*, p. 48. vers. germ., qui non in mari tantum Indico, verum in paludibus etiam et locis aquosis plures mpricum species reperiri ait; operculis, sive unguibus, odoratis tectos. Arabes eos vocant *ungues odoratos*. BOCHARTO, qui (*Hieroz. T. III. p. 798.*) intelligit *bdellium*, gummi speciem, cui Plinius 12, 19. *candidos ungues* tribuit, quodque a Galeno vocatur *bdella onyx*, a Dioscoride ὄνυχι εἰσκόξ, opponit Rumphius, *bdellium* a veteribus ad unguenta non esse adhibitum; *onychem* autem *marinum* ab omnibus Orientis populis. Praeterea notat idem Rumphius, hoc conchylium in nostris officinis vocari *blattam byzantium*. — הַלְבַנָּה, quod in textu Samaritano scriptum הַלְבַנָּה (הַלְבַנָּה evuntiandum), LXX. verterunt γαλβάνην, *galbanum*, quod est gummi seu resina grave olens, ferulae galbaniferae, in Syria et Arabia nascentis, initio coloris albidus, unde ex תֵּלֵב *adeps*, hinc *gummi*, et הַלְבָּן *albus* recte dici potuit. Vetus flavescit albicantibus tamen maculis distinctum. Quum autem galbanum sit mali odoris (quod et innuere videtur Hebraicum סַמִּים τῶν הַלְבַנָּה adpositum, ita ut vertendum sit *acris odoris*, non, ut vulgo, *boni odoris*, Arab. *סַמִּים* enim de quovis odore ponitur); plures quacsivere, cur hoc suffitui sacro admixtum fuerit? Haud

improbabile est, hoc ideo factum esse, ut aromatum aliorum odorem acueret. Saepe enim accidere solet, ut gravcolentia cum suavolentibus mixta suavissimum praebent odorem. Cujus rei exempla attulit HILLERUS *Hierophyt.* P. I. p. 450., qui aliam praeterea attulit causam, cur suffitui admistum fuerit galbanum: videlicet quum galbanum sit medium inter resinarum et gummi genera, et aliorum aromatum odorem diutius continuisse; tradere enim Plinium *H. N.* 13, 1., adjici unguentis resinam et gummi ad continendum odorem in corpore; celerrime eum evanescere, si non sit haec addita; hinc galbanum etiam Mendosio, laudatissimo unguento, adjectum esse. Plura de galbano dabunt CELSIUS *Hierobot.* P. I. p. 267. sqq. et MICHAELIS in *Suppl.* p. 753. sqq. לְבָנָה est thus, LXX. λίβαρον, ita dictum a candore et albedine, optimum enim thus esse album, ipsi Arabes testantur, hinc additum ח. l. זָבֵה *purum*, quod LXX. bene reddiderunt διαφανῆ, *pellucidum*. Vid. Plin. 12, 14. Est autem thus resina odorata stillans ex arbore quadam, cujus, quae sit facies, usque in hoc tempus ignoratur. Aliter eam veteres, aliter recentiores describunt. Pars veterum folio piri, minore duntaxat et herbidi coloris prodidit. Alii lentisco similem subrutilo folio. Quidam terebinthum esse, et hoc visum Antigono Regi allato frutice, ut tradit Plinius l. c. Garzias ab Orto humilem facit, folio lentisei, alteram montanam, a qua laudatissimum thus, alteram in planis nascentem, quae nigrum et improbum thus fundat. Patriam thuris esse Arabiam, ex multis librorum sacrorum et veterum et recentiorum scriptorum locis apparet. בָּר בְּבַר יְהוָה Solum in solo erit, quod LXX. reddunt ἴσον ἴσῳ ἴσται, Vulgatus: *aequalis ponderis erunt omnia*. Similiter Onkelos et Jonathan: *pondus in pondere erit*, quod Fagius sic explicat: *aequalis ponderis erunt*. Alios autem sic accipere ait, ut sensus sit: uniuscujusque pondus sit seorsim. Nescio tamen, annon praeferenda sit Aben-Esrae sententia, verba Hebraea hoc velle, unumquodque aromatum seorsim comminuendum, ac postea omnia inter se miscenda fuisse. Ceterum notatu haud indignum est, consuevisse et Aegyptios sacerdotes speciem aliquam aromatis, ex pluribus rebus compositi, quotidie circa occasum solis magno huic lumini mundi adolere, teste Plutarcho *de Iside*, p. 372.

35. 36. מִמְּלֵחָה salitum. LXX. μεμιχμένον *mixtum*, Vulgatus: *mistum diligenter*. Onkelos et Jonathan: *mixtum*. Sunt qui putent, interpretes illos subaudisse *sale*, quum *salire* et *miscere sale* idem sint. Recte vero Moses Mendelii fil. observat, voce מִמְּלֵחָה *salitum* denotante innui, suffitui sal Sodomiticum admiscendum fuisse, uti tradunt Talmudici, in *Cerithuth* fol. 6. col. a., ubi de praeparatione illius sacri suffitus agitur. J. D. MICHAELIS *de nitro Hebraeorum* §. 7. (in *Commentatt. per annos 1758. sqq. praelectt.* Brem. 1774.) verba מִמְּלֵחָה טְהוֹר קָדֵשׁ vertit *salitum pure, sanctum*, statuitque, Hebracos distinxisse, ut Aegyptii,

salem purum et impurum. Impurus eis sal *marinus*, purus autem *nitrum* (s. *Salpeter*), quod Aegyptii in sacrificiis adhibebant, teste Arriano *de Exped. Alexandri M.* Lib. 3. p. 161. edit. Blanchardi. De hoc nitro et nostro loco Mosen loqui putat Michaelis, et Lev. 2, 13., ad quem loc. vid. tamen not. Esse autem nitrum saliendo suffimento aptissimum, quippe ejus dissultu et ignis celevius et fumus latius spargitur. — 36. לְפָנֵי הָעֵדוּת *Coram lege*, i. e. arcae, in qua tabulae legis repositae erant, ex adverso.

15. *Opifices tabernaculi, Cap. 31, 1 — 11.*

Cap. 31, 3 — 5. De sensu phraseos אֱלֹהִים רִגָה vid. ad 28, 3. בְּהַכְמָה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת *Sapientia, et intelligentia et scientia*. Per hanc nominum synonymorum congeriem maxima dotum, quibus a Deo instructus fuit Bazaleel, copia significatur. — 4. לְהַשֵּׁב מִחֲשָׁבֹתָ *Ad excogitandum excogitationes*. LXX. διανοεῖσθαι καὶ ἀρχιτεχνονῆσαι. Onkelos: *ad docendum artifices*. Jonathan: *ad excogitandum in cogitationibus suis quemadmodum operentur* rel. Vulgatus: *ad excogitandum quicquid fabrefieri potest*. Conjunxerunt nempe haec cum iis, quae sequuntur, לַעֲשׂוֹת וְגו'. Sed quum verba לְהַשֵּׁב מִחֲשָׁבֹתָ accentu Athnaeh discernantur a sequentibus, res diversas significari apparet, nempe primo excogitare, et deinde quod excogitatum est exsequi. הַשֵּׁב hic est *solenter excogitare*, et מִחֲשָׁבֹתָ *solers excogitatio*, seu *res solenter excogitata*. Ita etiam ista vocabula usurpantur Jer. 18, 18. Dan. 11, 24. 25., nisi quod iis locis in malam partem accipiantur. — 5. וּבְתַרְשֵׁה אֲבָן לְמַלְאָתָהּ *Et in artificio s. in sculptura lapidis ad implendum, vel inserendum*, i. e. in sculptura gemmarum insitivarum, de quibus 28, 17. sqq.

8. 10. וְאֶת-הַמְנֹרֶה הַטָּהוֹרָה *Et candelabrum purum*, id sic appellatur, quod ex auro puro confectum esset, coll. 25, 31. — 10. וְאֶת-בְּגָדֵי הַשָּׂרָד LXX. explicant καὶ τὰς στολὰς τὰς λειτουργικὰς Ἀαρόν, et eodem sensu Onkelos et Jonathan: *et vestes ministerii*. Videntur שָׂרָד significatione non diversum credidisse a שָׂרָה, quod ipsum h. l. legitur in textus Samar. libris editis, sed invitis octo codd. manu scriptis, nec in reliquis locis, quibus שָׂרָד occurrit, 35, 19. 39, 1. 41., textus Sam. ab Hebraeo discedit. Sed vestes, quibus dum sacra ministrabat Aaron, indutus esset, statim vocantur בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ *vestes sacrae*, et a בְּגָדֵי הַשָּׂרָד diserte discernuntur. Rectum vidisse non dubito Jarchium, שָׂרָד esse vocem Aramaeam, et בְּגָדֵי הַשָּׂרָד eadem esse, quae כְּרָדִין apud Onkelosum 27, 9. (ubi ef. not.), pro Hebraico קַלְעָרִים *aulaen*, et significari tam Tabernaenli aulaea, quam vela, quibus utebantur Levitae ad tegenda vasa sacra, dum ea bajulabant; ef. Num. 4, 7. 13.

16. *Interdicit Deus laborem sabbato suscipiendum. Tradit Mosi legis tabulas, Vs. 12 — 18.*

13 — 15. אַתְּ שְׁבֹתַי הַשְּׁמֹרָה *Attamen sabbatha mea custodietis.* Post descriptionem Sacrarum exstruendi repetitur praeceptum de sabbato diligenter observando, ne Israelitae existimarent, labores, quos rebus sacris impenderent, septimo die esse licitos. Sed his quoque abstinendum erat die sabbati. Hinc אַתְּ h. l. est vertendum *veruntamen*, ut Gen. 34, 15. 2 Sam. 3, 13. 2 Reg. 23, 26. — 14. De phrasi הַיָּמִים הַהֵלֵךְ מִקָּרֵב מִקָּרֵב וְנִכְרְתָהּ הַיָּמִים הַהֵלֵךְ תְּהוּא מִקָּרֵב מִקָּרֵב cf. ad Gen. 17, 14. H. l. mortis poenam significari, vix dubitare sinit parallelum מוֹת יוֹמָת Vs. sq. — 15. שְׁבֹת שְׁבֹתוֹן *Sabbathum sabbathi s. quietis.* Additum שְׁבֹתוֹן vim intensivam habere videtur, ut innuatur die septimo maxime sabbathum esse, et plane nihil operis in eo faciendum.

16. 18. „In hoc Vs. difficultatem aliquam parit לַעֲשׂוֹת, quod alii vertunt *observando*, alii *celebrando*; ac בְּרִית עוֹלָם vertunt per Ablativum, *foedere perpetuo*, id est, לְבְרִית עוֹלָם, quod legitur Gen. 17, 7. 13, 18. et alibi. Nos cum Onkeloso et Arabe Erpen. לַעֲשׂוֹת propria significatione accipimus, ac עוֹלָם eodem Casu, quo אֶת־הַשְּׁבֹתָה, nempe Accusativo, vertimus: *Et observabunt filii Israel Sabbathum, faciundo Sabbathum in generationibus suis esse foedus perpetuum*, id est, faciundo ut numquam interrumpatur, sed sit alternum foedus per omnes ipsorum generationes.“ LUDOV. DE DIEU. — 18. לֵהָא אֲבֵן *Tabulae lapidis*, i. e. lapideae. Antiquissimis temporibus leges perennitatis causa inculpi solebant tabulis aeneis, lapideis, ligneis etc. Cf. Job. 19, 24. Arabes antiquissimis temporibus lapidibus inculpsisse, quae ad posteritatem transmitti voluerunt, apparet ex hoc adagio apud MEIDANIUM in *Proverbior. Arab. parte* edit. ab H. A. SCHULTENS, p. 45.: *perennius quam quod lapidi inscribitur.* Ad quod adagium Ibn Mocri haec notavit: *Solebant Arabes Jemanenses sapientiae praecepta, uti longius conservarentur, lapidibus inscribere.* כְּתוּבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים *Dei digito exaratas.* Quibus verbis indicatur legum sanctitas, atque adaugetur erga illas reverentia.

17. *Mose per tot dies absente populus ab Aarone postulat, ut imaginem Dei fingat, sub qua eum colat. Ille vitulum aureum fundit, cujus sacra celebrat. Moses hac de re certior factus a Deo redit e monte in castra, tabulas legis prae ira frangit, vitulum comminuit, et per Levitas de populo poenam sumit; tum vero pro eo apud Deum intercedit.*

Cap. 32.

Cap. 32, 1. 2. קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים *Surge! fac nobis Deum.* Observat Clericus, quum abiisset Moses neque usquam cerneretur nubes, nisi fortasse in aliquo Sinais jugo, Israelitas sine dubio putasse, Mosem interiisse, neque Deum eis amplius velle leges ferre, sed eas ipsorum arbitrio relinquere; igitur sibi

ius esse credidisse, religionis formam constituere. Ante omnia Deum Israelis simulaero quopiam effingere voluerunt, ut viderant ab Aegyptiis numina omnia sub certis imaginibus coli. Cf. Deut. 29, 16. 17. Cum voc. אֱלֹהִים ob terminationem pluralem verbum (יִלְכֹנוּ) in plur. jungitur, ut Gen. 20, 13. 35, 7., ubi de verò Deo sermo est. Neque igitur h. l. *phures dii* intelligendi sunt, Aaron enim unum dumtaxat vitulum fecit. אֲשֶׁר יִלְכֹנוּ לְפָנֵינוּ *Qui praecedat nos*, i. e. qui tanquam signum castris Israelitarum praeferatur, sicuti nubes praecedebat. — 2. פָּרְקוּ — וּבְלִיָּבִים *Abrumpite inaures aureas, quae in auribus uxorum vestrarum, filiorum vestrorum et filiarum vestrarum.* Haud improbabilis est Jarehii conjectura, Aaronem, qui flagitantibus Israelitis non auderet resistere palam, existimasse, mulieres et pueros ornamentis suis haud libenter carere voluisse, ac interea, dum res protraheretur, Mosen adventurum fuisse; eos autem confestim, nulla interposita mora, ornamenta sua abrupisse.

4. Verba וַיַּצַּר אֹתוֹ בַּחֶרֶט modo non uno exponuntur. Vel sic: *et formavit illum*, vitulum, *stilo s. caelo*, ut וַיַּצַּר sit a צָוַר *formare*, quemadmodum I Reg. 7, 15.: וַיַּצַּר *et formavit* (*duas columnas aeneas*); חֶרֶט vero eandem, vel non multo ab-similem, gerat notionem ab eâ, quam habet Jes. 8, 1., ubi *stylum*, γράφειον notat. Hoc sensu LXX. καὶ ἐπλασεν αὐτὰ ἐν γραφίδι, sequiturque magna interpretum pars. Obstat tamen huic interpretationi primum, quod Pron. אֹתוֹ (etsi Hebraei haud raro Pronomen nomini praemittant, vid. Jes. 8, 1.) vix possit ad עָגֹל referri, quum Pronomen proxime sequentis וַיַּעֲשֶׂהוּ ad חֶרֶט, quod Vs. 3. praecessit, referendum esse, dubio careat, et ad idem illud nomen et אֹתוֹ referendum esse, nemini, verba מִכֶּסֶה — וַיַּעֲשֶׂהוּ legenti obscurum esse potest. Quenam enim narrationis series haec foret: *sumsit e manibus eorum sc. aurum, formavitque eum, sc. vitulum, stilo, fecitque illud, sc. aurum, vitulum fustum?* Alii quidem אֹתוֹ referunt ad חֶרֶט, et particulam ו ante וַיַּעֲשֶׂהוּ vertunt *postquam*, ita ut sensus sit: *formavit aurum (tenuiora ejus lineamenta) caelo, postquam vitulum fustum ex illo fecerat.* Verum caelo aut stilo, instrumento tenui et acuto, pro vitulo ex-poliendo et complanando nequaquam uti potuit Aaron, nam id lima fieri debet, vel scobina; caelo autem contrarium potius effecisset, ejusque cuspidi vituli superficiem reddidisset inaequalem et fistulosam. Alii indicari volunt, Aaronem stilo vel caelo notas hieroglyphicas inseculpsisse. Sed neque צָוַר, neque cognatum וַיַּצַּר in V. T. notat *signa* quaedam, aut *characteres*, vel *figuras*, in aliqua materia *exarare*, sed constanter usurpatur pro *dare alicui materiae rudi formam quandam externam*: ut I Reg. 7, 15. Ps. 139, 5.: *Retro et ante צַרְתָּנִי formasti me.* Et Jes. 45, 9.: *An dicet lutum לְיוֹצְרוֹ ei qui format ipsum?* Ut et 44, 9.: *יוֹצְרֵי-פֶסֶל efformantes idolum omnes sunt vani.* Quod ipsum obstat inter-

pretationi MICHAELIS in vers. germ., vertentis *delineavit stilo* (*er machte mit dem Griffel eine Zeichnung*). Tamen idem Michaelis in *Suppl.* p. 917. mavult eos sequi, qui תָּרַט vertunt *formam*. Ita Syrus *typus*, Arabs uterque *forma*, in qua, s. ad quam aliquid effingitur. Hinc vertit Michaelis: *formavit formam ligneam, fecitque eam vitulum fusilem* (*Er machte ein Modell, und goss dieses ab*). Sed merito BOCHARTUS (*Hieroz.* T. I. p. 342. edit. Lips.) illam *formae* notionem voci תָּרַט tributam, *novam* vocat et *inauditam*. Additque, nihil necesse fuisse, ut de *typo* s. *forma* Moses ageret, quia ex hoc ipso, quod vitulum vocet *fusilem*, illum satis evidenter constat ex typo fuisse expressum. HEZEL (in Bibliis vernaculis a se Notis illustratis) vertit: *formavit, s. scalpsit id, idolum, caelo vel scalpro* (*er bildete, schnitzte es mit dem Meissel*), seil. e ligno. Verbis autem, quae sequuntur, וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסֵּפֶה, *fecit illud*, sc. quod e ligno scalptum fuit, *vitulum fusionis*, hoc significari ait: obducebat vitulum e ligno scalptum fusione auri, i. e. auro liquefacto. Verum simulacrum ligneum auro obductum Mosen vocare עֵגֶל מִסֵּפֶה, ob radicis נִסַּךְ significationem haud est verisimile. Ubi de ligno auro obducendo loquitur, utitur verbo צָפָה addito בְּזָהָב, 30, 3. 5. — Probabilissimam hujus loci explicationem proposuit BOCHARTUS, et commendavit SCHROEDERUS *de vestitu mulier.* Hebr. p. 288. תָּרַט hic idem denotare sumunt, quod cognatum תָּרִיט, 2 Reg. 5, 23., nempe *marsupium*; צָרַר vero, uti et cognatum צָרַר, quoque notat *ligare, vel colligare*; in specie in *marsupio*, ut 2 Reg. 12, 11. Deut. 14, 25. Prov. 30, 4. Unde haec prodit loci interpretatio: *et sumsit a manibus eorum, et colligavit illud*, sc. aurum, quod ab *Israelitis acceperat, in loculo, et fecit illud vitulum fusilem*. In hunc sensum vertit Jonathan: *et colligavit illud in linteo s. sudario*. Eadem, quam hic Moses usurpat, phrasis habetur 2 Reg. 5, 23.: וַיִּצָּר et *colligavit duo talenta argenti* בְּשְׁנֵי תָרִיטִים in *duobus loculis*. Hac interpretatione admissa totus textus facillime fluit, et Pron. אֵהוּ ad verum suum subjectum (זָהָב) redit. Mirum quidem videri possit, idem voc. תָּרַט res admodum diversas, *stilum* s. *graphium* Jes. 8, 1., et h. l. *marsupium* denotare, praesertim quum ad id designandum proprium nomen, תָּרִיט habcant, 2 Reg. 5, 23. Jes. 3, 22. Sed fieri potuit, ut Mosis aevo תָּרַט de *marsupio* usurpari soleret, quod senioribus temporibus nomine תָּרִיט designaretur. — אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ וְגו' *Hic est Deus vester*, i. e. simulacrum Dei, s. Jovae, *Israelitae, qui vos ex Aegypto eduxit*. Nomen et verbum in plurali posita h. l. rursus intelligenda esse de uno Deo, apparet e loco Neh. 9, 18. Israelitae non ipsum simulacrum pro Deo habebant, sed peccabant in eo, quod violabant legem illam 20, 4. Quare autem Aaron simulacrum Jovae vitulinum formaverit, non consentiunt interpretes. Satis verisimile est, Israelitarum simulacrum factum fuisse ad similitudinem Aegyptiaci alicujus idoli. Certe vitulos a Jeroboamo erectos

Aegyptiacae originis fuisse, apparet inde, quod rex ille, quum multos annos in Aegypto transegisset, Sesaco regi familiaris atque necessarius, I Reg. 11, 40., vitulis Aegyptiacis adsuetus, eosdem in Israelitarum sacra transferre animi induxit. Plures statuerunt, vitulum aureum, quem Aaron fudit, factum fuisse ad exemplum Apidis, qui erat bos, sub ejus specie Aegyptii sanctissime colebant Osiridem. Alii putant fuisse Typhonis simulacrum. Quae jam fuit sententia Philonis, et Hebraeorum quorundam recentiorum. Ita enim ille in libro *de temulentia*, T. I. p. 371. ed. Mang. *Praevaricari ausus est* (populus Hebraeus), *ut corpus Deum sibi fingeret, et Typhum Aegyptio more coleret, cujus signum erat juvenis aureus; circa quem choreas ducendo insani carmen concinunt.* Plura loca e Philone attulit Boehartus. Verum enimvero Typhonem, numen maleficum et odiosum, cui animalia impura et invisa dicata essent, symbolo bovis Aegyptios coluisse haud credibile est. Bovis imagine vero colebatur *Mnevis*, i. e. sol, ejusque cultum exitum Israelitarum ex Aegypto, ipsiusque Moësis aetatem antevertisse, probavit JABLONSKIUS in *Panth. Aegypt.* L. 4. Cap. 2. §. 16., et refutavit eorum sententiam, qui vitulum aureum Apidis imaginem opinantur.

5. 6. 9. 10. חג ליהיה מחר *Festum erit Jovae cras.* Diem festum Jovae celebrandum indixit Aaron, ne Israelitae sub vituli imagine numen quoddam fictitium colerent. — 6. וישב העם וגו' *Dein populus sedit ad convivandum et surrexit ad ludendum,* i. e. ad choreas agendum, et ludieris se oblectandum, ut fieri solet diebus festis. Hoc festum vituli aurei eodem modo celebrabatur, quo festum Jovae. Nam etiam illud epulis sacrificialibus et saltationibus solebat celebrari; ex communi antiquorum populorum more. — 9. עם קשה-ערה *Populus durae cervicis est.* Proverbiale de iis, qui non audiunt monentem. — 10. ועתה הניחה לי וגו' *Nunc vero sine me, ardente ira mea eos consumam; ex te autem magnam gentem orituram faciam.* Sistitur Deus, qui haud obscure innuit magnam deprecationis Mosaicae vim fore, tentare Moësem, utrum populi salutem magis appetat, an privati sui commodi studiosior sit.

16 — 18. והתקחה וגו' *Et tabulae erant opus Dei, et scriptura erat Dei scriptura insculpta tabulis.* Quorum verborum sensus videtur esse hic, tam tabulas ipsas earumque formam, quam earum inscribendarum rationem provenisse ex divina institutione, qua usus sit Moëses. חרוש pro חרוש (cf. Jer. 17, 1.) Chaldaica forma. — 17. וישמע יהושע *Et audivit Josua,* qui paullo inferior in aliquo montis Sinai loco steterat, ואת-קול העם ברעה *vocem populi in vociferatione ejus.* ברעה in ברעה est loco, ו' ut Gen. 49, 11. עירה et כרתה pro עירו et כרתו. *Et dixit Moësi e montis summo eaeumine redeunti: קול מלחמה במחנה belli clamor in castris se. auditur.* In pugnis enim ad incutiendum hosti terrorem ab utro-

que exercitu clamores solebant edi. — 18. אֵין קוֹל — הַלְלוּשָׁה *Non est vox clamandi fortitudinem, nec vox clamandi stragem*, i. e. non est strepitus, qualis esse solet vincientium, qui ob victoriam ovant, neque eorum, qui vincuntur, quae est vox calamitosa et tristitiae plena. קוֹל עֲנוֹת אֲנֹכִי שִׁמְעִי sed *voce[m] cantandi ego audio*, i. e. vocem eorum, qui in honorem idoli cantant, qui laudem idoli celebrant.

20. וַיִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ וַיִּטְהֶן עַד אֲשֶׁר-דָּק *Et combussit sc. vitulum igne et contrivit, donec comminutum esset.* Pari ratione id exprimit Moses de se ipso loquens Deut. 9, 21. Quaeritur vero, primo quidem, quomodo Moses vitulum aureum combusserit, quum aurum posse comburi negent rei metallicaee periti; deinde, quomodo in pulverem molendo contriverit, quum aurum molendo, vel atterendo, ab iisdem negetur in pulverem posse redigi. Quas quidem quaestiones R. SALOMO BEN-MELECH in *Michlal Jophi* ad h. l. haec interpretatione dissolvere studuit: *Verba et combussit igne explicanda sunt de liquefactione vituli ope ignis ad abolendam formam ejus, et posthaec contrivit lima incisuris plena; aurum enim comburi nequit, sed tamen liquari potest. Verbo טְהֶן vero id ipsum, quod vitulum lima incisuris plena contriverit, significatur.* Ita et Saadias וַיִּטְהֶן *limavit eum*, et Syrus *limavit eum lima vertit.* BOCHARTUS quoque l. l. p. 362. „Verissimum est,“ inquit, „hunc vitulum a Mose non aliter combustum diei, quam auri illius fusione, ex quo conflatum fuerat. Quamvis enim vituli materia, id est, aurum, in igne non perierit, tamen forma et species externa sic abolita est, ut hoc haberi potuerit pro vera combustione.“ De molitura autem vituli post pauca ita disserit: „Mosen verisimile est hac eadem ratione [se. arte elimandi aurum] vitulum paulatim attrivisse, atque in seobem sic contudisse. Hinc *moluisse* dicitur, quia auri ramenta tam minuta fuere, quam quae in pistrino sunt commolita.“ Verum istam interpretationem, a recentioribus interpretibus fere receptam, Mosis verba vix admittant, qui si indicare voluisset, vitulum liquefactione dissolutum fuisse, procul dubio verbo נִסָּה sive צָרַף usus esset, non verbo שָׂרַף, *comburare.* Et quum addatur בְּאֵשׁ igne, non aliud quid intelligi potest, quam aurum igne *calcinatum*, ut artifices loqui solent. Deinde טְהֶן *molere* est, adeoque de ista comminutione, quae lima fit, exponi nequit. Quodsi vel maxime concedatur, contusionem ea voce innui, nihil tamen inde, quod illorum causam jnvet, sequitur, quum, quo pacto aurum, nisi in calcem antea redactum ita contundi possit, ut in pulverem tenuissimum abeat, intelligi nequeat. Atque haec quum manifesta sint, simul vero et illud constet, solo igne, absque chemico quodam subsidio, liquefieri quidem aurum posse, nullo autem modo in pulverem redigi, artis hujus qualiscunque usum hic accessisse ut fateamur necesse est. Aecedit, si alia quacunque ratione, limando, terendo, tundendo, aurum in particulas minutissimas redactum fuisset, non tamen im-

pediri potuisse, quo minus particulae istae statim fundum petiissent, adeoque non potuissent aquae inspergi, populoque ad bibendum exhiberi. Nihil vero obstat, quo minus apud Aegyptios jam tum usus aliquis artis chemicae esse potuerit, a quibus eam didicerit Moses. וַיִּזְרַק עַל-פְּנֵי רֹגֵר *Sparsitque in superficie aquae et bibendum praebevit Israelitis.* Sparsit pulverem in torrentem ex monte Chorebo defluentem, coll. Deut. 9, 21. Moses, uti videtur, coegit Israelitas combusti vituli cinerem bibere, ut illi ea re significarent, se prorsus abominari et damnare illius idoli cultum. Uti enim Aegyptii non potuissent majorem idololatriae suae detestationem significare, quam si animalia, quae adorabant, mactassent et comedissent; sic Israelitae, quum illud idolum comedere non possent, aquas pulvere ejus adpersas bibere debebant, atque ita cultum, quem ei exhibuerant, damnare.

22. 24. *Nosti hunc populum* בִּי בָרַע הוּא quod in malo est, i. e. pessimae esse naturae et conditionis, primum ad malum. — 24. וַאֲשֶׁלְכֶהוּ רֹגֵר *Conjeci (aurum) in ignem et fiebat hic vitulus.* Haec tantum negligentius et crassius ab Aarone uarrantur, quia modus, quo factus erat vitulus, nihil ad ipsum exeusandum faciebat, et accuratior narratio fuisset fratris animum offensura.

25. *Vidit Moses populum* בִּי בָרַע הוּא. Ad quae verba plerique interpp. substantivum aliquod (i. e. gratiam, praesidium Dei, alii legem) subaudiendum putant, quoniam בָרַע nudatum aut spoliatum vertunt, ut intelligatur, quamquam re populus dicatur nudatus aut spoliatus. Praeferenda videtur interpretatio Dathii, intelligentis voc. בָרַע de populo dissoluto, qui frenis quasi detractis feriis istis celebrandis sese dedit; quod bene convenit iis, quae sequuntur, בִּי בָרַע אֶת־רוֹן, *nam laxavit eum*, frena ei remisit, Aaron, qui populo concessit hunc festum celebrare, Vs. 5. Verba לְשִׂמְצָה בְּקִמְיָהּ recentiores fere ita vertunt: *ad stragem per insurgentes in ipsos*, i. e. ut caedi posset, si qui contra eum surgerent; ut significetur, populum effrenatum, disgregatum et saltationes agentem, fuisse facilem in fugam verti et occidi, si qui in eum impetum facerent. Nominini לְשִׂמְצָה tribuunt stragis significatum ex Arab. שִׁמַּץ propellere, abigere violento impulsu, hinc percutere, verberare. Veterum tamen nullus de strage cogitavit; sed consentiunt in opprobrii, infamiae, ludibrii notatione, qua לְשִׂמְצָה capiunt. LXX. ἐπίχαυα, gaudium, praesertim, quod quis ex inimicorum calamitatibus percipit (ut Sir. 18, 31. ποιήσει σε ἐπίχαυα τῶν ἐχθρῶν σου); ludibrium, irrisionem. Hieronymus: *propter ignominiam sordis*, i. e. sordidi cultus, quasi compositum putarit ex שִׁמַּץ nomen et סֹרֶס sordes. Oukelos: *contaminando eos nomine pessimo.* Jonathan: *exiit fama eorum mala in populos terrae, et compararunt sibi nomen malum.* Syrus: *ut sint nomen foetidum*, i. e. ignominiae. Arabs Erpenii: *ignominiae.* Saadias: *infames* (eos reddidit Aaron).

Probabilis et eum interpretatione τῶν LXX. congrua est A. SCHULTENSI sententia, שִׂמְצָה *ludibrium* notare, coll. Arab. שִׂמְצָה *lusit, risit, jocatus est*, in Conjug. 2. *ludibriō exposuit, risui habuit*. Hanc significationem potuit שִׂמְצָה apud Hebraeos obtinuisse, unde Arabes שִׂמְצָה formaverint, uti pro שִׂמְצָה *exuere, exuere*; literas שִׂ et צ esse permutabiles, satis notum est. Irrisuri enim erant alii populi, populum antea idolorum spretores, et mox a Numine inconspicuo leges accepturum, jam Aegyptiacam superstitionem revocare. Posset quoque hic esse sensus, Deum, qui praesidium et decus Israelitarum fuerat, effeceratque, ut fama et terror Israelis late spargeretur; jam vitulino simulaero alienatum, passurum a finitimis vinei fugarique, et omnibus ludibrio esse.

26. 27. מִי לִיהוָה *Qui est Jovae*, i. e. quicumque Jovae legem ab omnibus vult sanete servari. אֵלַי *Ad me*, scil. veniat. וְיִקְרְבוּ אֵלָיו *Et congregati sunt ad eum omnes filii Levi*. Non ad unum omnes, sed plerique videntur intelligendi, uti et alias quandoque id quod maximae parti competit, in universum omnibus tribuitur. Neque enim familia Aaronis, ut credibile est, ad hoc facinus conjunxit manus; et quum tria tantum millia occubuerint gladio, quis putaret non multo plures fuisse interfectos, si omnes filii Levi arma corripuissent, et quisque fratrem suum occidissent, ut Vs. 27. jubentur. — 27. וְהָרַגוּ אִישׁ אֶת-אֶחָיו וְגֵר *Occidite quisque fratrem, amicum aut propinquum*. Videtur Moses velle hoc, oportere Levitas nemini ob consanguinitatem aut amicitiam parcere. Neque enim jubentur abstinere ab aliis, et solos consanguineos et amicos trucidare, quod injustum et crudele fuisset. Interficiabantur procul dubio tantum illi, qui ne per Mosis quidem praesentiam revocari poterant ab illis feriis.

29. 32. וַיֹּאמֶר *in Plusquampl. vertendum: dixerat Moses*. מִלְּאֵן יָדְכֶם הַיּוֹם לִיהוָה *Implete manum vestram hodie Jovae*, quae verba Jarchius bene exponit: *vos, qui interficitis illos in hac causa, initiabitis vosmet ipsos, ut sitis sacerdotes Deo*. Id Moses videtur voluisse, interfectionem illam idololatrarum quasi oblationem Deo gratissimam esse, ac Levitas ministerio isto Deo fore consecratos. Quae sequuntur, כִּי אִישׁ בָּבְנוֹ וּבְאֶחָיו *recte exponit Aben-Esra: etiamsi cultor ille vituli sit filius vel frater ipsius, eum tamen interficiat*. — 32. וְעַתָּה אִם-תִּשָּׂא חַטָּאתָם *Et nunc, si condonabis peccatum eorum*, הֲרֵי טוֹב אֵינִי אֹמֵר לְךָ *ecce! bene est, non dico tibi, dele me*, s. tunc vivere non recuso, uti recte Jarchi supplevit hanc ellipsin, quali nil est tritius Arabibus. Vid. DE SACY *Mémoire sur la version Arabe des livres de Moïse à l'usage des Samaritains in Mémoire de l'Académie des Inscript. et belles lettres*. T. XLIX. p. 96. not., ubi pluribus de hoc loco egit, et similis ellipseos exemplum attulit. e *Vita Timuri* T. I. p. 126. ed. Mang. Neo est illa ellipsis Grae-

cis inusitata, neque sacris (Luc. 13, 9.), neque profanis (Il. 1, 135.). מִהֲנִי נָא מִסִּפְרֶךָ אֲשֶׁר פָּתַבְתָּ *Dele me ex libro, quem consignasti*, h. e. trade me morti. Deus nomina omnium viventium in libro scripta habere sistitur. Qui igitur ex hoc libro debebatur, is extinguebatur e numero viventium, i. e. moriebatur. Conf. ad Ps. 69, 29. Igitur Moses mori se potius optat, quam Israelitarum exitium videre.

34. 35. נָתַתָּ אֶת־הָעָם *Duc populum istum*, esto dux populi hujus ut haecenus fuisti. אֶל־אֶרֶץ־דְּבַרְתִּי לָךְ *Quo loquutus sum tibi*, eam in terram, in quam illum ducere tibi mandavi. מִלְּאֲכִי יֵלֶךְ לְפָנֶיךָ *Meus angelus te praecedet*. Conf. ad 23, 21. Promittit Deus, se velle rursus propitium esse Israelitis, eosque providentia sua tutos in Cananaeam perducere. *Et in die visitationis meae*, i. e. eum animadvertam in scelera, quae patrabunt, *visitabo contra eos*, puniam, *peccatum eorum*. Recte videtur Jarchi hunc locum exponere, quasi dicat Deus, nunc tibi auseultavi, ne eos simul ac semel consumam; sed quotiescunque animadvertero in eorum scelera, poenas simul nonnihil sumam ob hoc eorum delictum. — 35. וַיִּגַּף יְהוָה אֶת־הָעָם *Percussit Deus populum*. Sine dubio morte repentina multi sunt sublati. Nonnulli interpp. hanc eladem non diversam esse volunt ab ea, de qua antea narratum est. עָשָׂה in posteriore Vs. parte bis occurrens, priore in loco explicandum est de populi voluntate.

18. *Minatur Jova, non ipsum, sed angelum, ducem populi in posterum futurum esse. Quod luget populus, et Moses precibus avertere studet, tandemque a Deo impetrat. Optat Deum videre. Cap. 33.*

Cap. 33, 4. 5. 7. תִּדְבַר תִּרְעֶ *est tristis rei nunciatio*. — 5. רִגַע אֶתֶר אֲעִלֶה בְּקִרְבְּךָ וּכְבִּיתֶיךָ *Uno momento ascendam in te et te consumam*, i. e. parum abest, quin in te irruam et te delectam. — 7. וּמֹשֶׁה — כֹּה אָהַל מוֹעֵד *Moses autem cepit tentorium et tetendit illud extra castra procul a castris, vocavitque illud tentorium conventus*. Sermo non est de tabernaculo a Jova imperato, quum id nondum exstructum esset. Mosis vero tentorium ideo non potest intelligi, quia Moses ipse e castris ad hoc conventus tabernaculum egrediebatur (Vs. 8.) et post habitum enim Deo colloquium rursus in castra redibat; itaque in castris habitasse intelligitur. Verisimile igitur est, quod Hebraeorum quidam statuerunt, Israelitas jam antea habuisse tentorium sacrum, s. templum portatile a majoribus traditum, quod Moses jam e castris per idoli cultum profanatis jussit efferi. Respicit ad illud, quod Vs. 3. dixerat Deus, se non amplius in medio castrorum commoraturum.

11 — 14. וּדְבַר יְהוָה — אֶל־רֵעֵהוּ *Loquebatur Jova cum Mose facie ad faciem versa, quemadmodum loquitur vir ad proximum suum*, alter eum altero. Indicat Moses his verbis familiarem con-

suetudinem, qua Deus cum est dignatus. נַעַר h. l. est famulus, administer. Dicitur enim 24, 12. מְשֵׁרָה — 12. יִדְעֶתִיךָ בְּשֵׁם 12. *Novi de nomine tuo.* Locutio desumpta a principibus, qui non omnes suos cives, sed paucos duntaxat norunt, qui ad interiorem familiaritatem admitti et apud eos gratiosi esse solent. Hinc LXX. οἰδῶ σε παρὰ πάντας, *prae omnibus te novi*, i. e. singulari benevolentia te prosequor. — 13. Sensus: si me gratia tua dignaris, indica mihi, quae sit tua circa hunc populum (qui certe tuus est) voluntas. Sic enim intelligam, te mihi favere. — 14. פָּנַי *Facies meae*, i. e. ego ipse. LXX. αὐτὸς προσπορεύσομαι σου. *Facies Regis interdum ipsum regem, prout a legatis distinguitur, significat, ut 2 Sam. 17, 11.*

18. 19. הִרְאֵנִי נָא אֶת-כְּבוֹדְךָ *Ostende mihi gloriam tuam.* Quemadmodum כְּבוֹד saepius de *anima*, nobilissima hominis parte dicitur (cf. ad Gen. 49, 6.); ita et h. l. *gloria Dei* pro ipsa Dei *substantia* s. essentia satis probabiliter sumitur; ex more Orientalium, qui plura ejusmodi ex nominibus factitia pronomina pro *ipso* habent. Splendidam nubem, Dei imaginem, Schechinam, dudum viderat Moses. Jam vero postquam a Deo petiisset cognitionem attributorum Dei, et ut populo propitius esse velit, responsumque a Deo de gratia populo exhibenda accepisset Vs. 13. sqq., ulterius progressus est et petiit: *Ostende mihi te ipsum* (LXX. quoque: ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν). Quod tamen fieri posse Deus negat, quamdiu Moses in vivis sit, Vs. 20. — 19. אֶנְי עָלֶיךָ כָּל-טוֹבֵי עַל-פְּנֵיךָ *Transgredi faciam omnem meam bonitatem ante te*, manifestabo tibi cognomina mea, ex quibus perspicue intelliges, quem animum, quos affectus erga homines geram; cf. 34, 6. Audita est vox, laudans Dei beneficentiam et misericordiam. יִקְרָאתִי בְּשֵׁם יְהוָה לְפָנֶיךָ *Clamabo nomine Jova coram te*, i. e. dum te praeteribo, clamabo nominatim Jova, ut scias me eum esse, qui ante te transibit. Similis loquendi formula 31, 2. 35, 10. Jes. 43, 1. Ne te non animadvertentem transeam, monebo te clamore meo (34, 6.). וְהִתִּי רִגְוֹ *Ei faveo, cui favebo, et cujus me miseret, ejus misereor.* His verbis respondet ad verba Mosis Vs. 16., ubi gratiam Dei confirmari petierat, non solum erga se, verum etiam erga populum. Significat igitur, se non singulos e populo gratia sua dignari, et quod Moses petiit pro toto populo, restringit Deus ad beneplacitum suum.

20 — 23. כִּי לֹא-יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחַי *Neque enim videbit me homo et vivet.* Negativum adverbium quandoque priori propositionis connexae membro additur, quum posteriori addi deberet, et in priori simul est ellipsis particulae *si*, q. d. si conspexerit me homo, vivere amplius non potest. Conf. ad Genes. 16, 13. — 21. הִנֵּה מְקוֹם אֶתִי *En! locus est mecum*, i. e. habeo locum paratum in hac rupe, sive monte Sinai. — 22. וְשָׁכַתִּי בְּכַף עֵינֶיךָ עַד-עֲבָרְךָ *Tegam te manu mea, donec transiero*; h. e. objecta nube, ne

splendore praefulgido excaeceris. — 23. וְרָאִיתָ אֶת-אַחֲרַי *Et conspicies posticam meam partem*, qua videtur intelligi ea, quae nube erat obumbrata, ut a Mose posset spectari; פָּנָי autem, *facie*, anterior, qua splendor sine nube purus emicabat. לֹא יִרְאוּ *Non conspicientur*, i. e. non possunt conspici. Si enim Futuro adjecta est negatio, saepe significatur id, quod non debet aut non potest fieri; ut Gen. 20, 9. 34, 7. Ceterum cf. illud *Iliad.* 13, 71. sq. de Neptuno discedente: *Vestigia quippe retro pedum et tibiaram facile cognovi abeuntis; facile utique dignoscuntur dii.* Et *Aeneid.* 1, 401. de Venere: *avertens rosea cervice refluxit.* Cf. C. G. HEYNI *Excurs. ad Aeneid.* L. 1.

19. *Jubetur Moses novus parare legis tabulas et montem denuo ascendere. Videt ibi Deum, sed a tergo. Repetuntur leges nonnullae populo imprimis injungendae. Post illud cum Deo colloquium facies Mosis lucebat, quam propterea tegere solebat, si ad populum loquebatur.*

Cap. 34.

Cap. 34, 7. 9. 12. וְנִקָּה לֹא יִנְקָה *Et impunitum dimittendo non dimittet impunitum*, i. e. qui quamvis elemens sit, et peccatorum poenas renittat, tamen non semper peccatorem impunitum dimittat; hunc enim sensum importat Infinitivus verbo finito junctus, ut Jes. 30, 19.: *flendo non flebis*, i. e. non semper flebis. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 779. נִקָּה est *poena vacuum dimittere*, ut Jer. 25, 29. 30, 11. Loquitur Moses h. l. uti et Num. 14, 18. de justitia Dei puniente. — 9. Moses in hoc Vs. argumentum, ut solet diei, invertit: eam ipsam ob causam, quod populus pertinacissimus est, ei non angelo, sed ipso benignissimo Deo duce opus est. — 12. כְּרַת בְּרִית *sequente ל*, ut hic, notat *precibus aliqujus aequas pacis condiciones facere (einem Capitulation bewilligen)*. Vid. Michaelis *Jus Mos.* P. I. §. 52.

13. 15. *Templa Cananacorum non memorat Moses. Cananaci enim illis temporibus nondum templa videntur habuisse. Id quod est indicium summae antiquitatis librorum Mosaicorum.* — 15. וְזָנּוּ אַחֲרַי אֱלֹהֵיהֶם *Et ne scortentur post deos eorum.* Hac phrasi quidam proprie indicari putant impudicum cultum, quem Cananaci nonnullis deorum suorum exhibebant, ut Astartae, vid. 1 Reg. 14, 23. 2 Reg. 23, 7., unde נָתַתָּה ad omnem idolorum cultum translatum fuerit, si etiam sine cultu impudico est. Sed rectius alii statuunt, idololatriam ideo scortationi comparari (cf. Hos. 1, 2. 3. Ez. 23. et in Apocalypsi saepius), quia Deus impatiens sit socii (20, 5.), atque sincerum amorem puramque ac intemeratam fiduciam et reverentiam postulet.

18 — 21. בְּאִשָּׁר pro אֲשֶׁר. Hinc LXX. καθ' ἄσπερον. — 20. *Lex de asiinis, quos ditiores Israelitae magna copia alebant, videtur etiam valere de camelis, quorum greges itidem a ditioribus alii solebant. Ad alia vero animalia impura, quorum greges non ale-*

bantur, ut feles, canes etc. lex non videtur extendi posse. — 21. בְּחַרִישׁ וּבְקַצִיר הַשָּׁבִעַ *Etiam messis et sementis tempore septimo die feriemini.* Ejusmodi lex in nostris regionibus iniqua et pernicioosa esset. Sed non item in Palaestina, ubi per septem hebdomades messi destinatas continua est coeli serenitas, collectioni frugum perquam opportuna; quae Jer. 5, 2. 4. ut insigne Dei beneficium memoratur. Quam inaudita et plane singularis tempestas ac pluvia messis tempore in Palaestina fuerit, apparet ex 1 Sam. 12, 17.

22—26. Cf. ad 23, 16 — 19. Pro תְּקִיַּפַת הַשָּׁנָה in *revolutione anni* (Vs. 22.), supra 23, 16. est פְּצִיאָהּ הַשָּׁנָה in *exitu anni*. Sive principium anni sequentis intelliges, sive finem praesentis, idem est; nam finis unius anni est principium alterius.

24. וְלֹא-יִחְמַד אִישׁ וְגו' *Neque concupiscet quisquam terram tuam, quum ascendes, ut compareas coram Jova Deo tuo tribus vicibus in anno.* Quae J. D. Michaelis in *Jure Mos.* P. I. §. 65., non ita existimat intelligenda, quasi per miraculum hostes Israelitarum fuerint impediti, quo minus illorum agros invaderent eo tempore, quo omnes mares Israelitae Hierosolymae convenire debebant; sed videri vicinorum Israelitis populorum morem fuisse, ut illo tempore inducias observarent, quemadmodum praeis Arabibus certi quidam menses erant *vetiti* sive *sacri* vocati, quibus excursionibus abstinerent, et hastis spicula eximerent. Plura tamen illi sententiae opposuit KANNE in *den bibl. Untersuchungen* P. II. p. 191. sqq. Aben-Esra ait, Deum verbis illis promittere Israelitis, se tantum terrorem immissurum esse vicinis, ut ne quidem sint expetituri terram Hebraeorum, etiamsi belli faciendi cupido eos incesserit. Similiter auctor Commentarii, חֲזַקוֹנִי *Chaskuni* dieti, putat, fore, ut gentes vicinae, quo minus Hebraeos in festis suis celebrandis occupatos adorirentur, hac prohibeantur cogitatione, quum Hebraeorum Deus expulisset incolas priores, qui fortissimi fuerant, multo minus se illud consequuturos, ut Hebraeos expellant eorumque terram subigant, dum in cultu Deo suo praestando sint occupati.

29. לֹא-יָדַע בִּי קַרְן עוֹר פָּנָיו *Ignorabat, quod splenderet cutis faciei ejus.* Vulgatus: *ignorabat quod cornuta esset facies sua*, quia קַרְן denominativum nominis קַרְן *cornu*, opinatus est denotare, *cornua habere*; hinc nata opinio, Mosis faciem fuisse cornutam. Sed קַרְן ob similitudinem et ad *radios* transferri, docet locus Habac. 3, 4., ubi קַרְנֵיבָּיִת de fulminibus dicitur. Arabes quoque solis exorientis radios قَرْنُ الْغُرَالَةِ *cornu dorcadis* vocant, vid. ad Ps. 22, 1. Hinc קַרְן hic denotat, *emisit radios*, i. e. splenduit. Quod et additum עוֹר *cutis* significet. Recte LXX. οὐκ ᾔδει, ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Hoc indicatur, Mosis vultum ex familiari eum Deo consuetudine, et divinae lucis adflatu splendidum factum fuisse, ad convincendos

Israelitas de colloquio Mosis cum Deo. Tribuunt quidem et Judaei Mosi cornua, sed loquuntur figurate, eaque appellant *cornua gloriae* ad indicandam Mosis auctoritatem; cf. Job. 16, 15. et *d. a. u. n. Morgenl.* P. IV. p. 85.

33. וַיִּכַּל מֹשֶׁה רִגְלוֹ *Quum autem absolvisset Moses cum iis loqui, posuit super faciem suam velamen.* מַסְוֵה veteres omnes raro consensu *velamen*, *operimentum faciei* interpretantur, quem significatum et res ipsa flagitat, etsi etymon obscurius sit, et nomen ipsum praeter hunc Versum et eos, qui proxime sequuntur, in V. T. non recurat. Jarchi ait, מַסְוֵה esse vocem Aramaeam, quod et in Gemara *velaminis faciei obducti* significatu occurrat. Ceterum nonnulli hunc locum male sic reddiderunt: *quando Moses ad eos loquebatur, velamen faciei suae imposuit*: quum tamen ex hac narratione manifestum sit, Mosen dum cum Israelitis loqueretur, velamen deposuisse, quod utique necesse erat, ut loquentis verba percipere possent. Neque, quod illi putarunt, in loco Paulino 2 Cor. 3, 13. dicitur, Mosen, *dum loqueretur cum Israelitis*, vultum velasse, sed in universum, faciei suae velamen impositum habuisse, quod, uti e nostro loco liquet, non removit nisi tum, cum vel tabernaculum ingrederetur, cum Deo colloquuturus, vel quae ab eo mandata accepisset ad populum referret. Cf. Vs. 35. Quod vero Moses, nisi illorum alterutrum fieret, semper capitis involuero tectus suis se conspiciendum praebuit, forsan minus insoliti quid fuerit, quum et multis post Mosen seculis primae dignitatis in Oriente viros vultu velato prodire et conspici solitos esse, discimus e libro Arabico, qui *Rihhan-olalbabî*, i. e. oculum cordium inscribitur. Ex eo REISKIUS in *Annotatt. historicis ad Abulfedae Annales Moslemm.* T. II. p. 639. haec attulit, quae ex Reiskii versione huc transscribere operae pretium ducio. „Solebat Salama dhu-Faieseh (quidam Arabiae felicis quondam regulus), singulis annis semel se suo populo monstrare, sed et tunc in *Kenaa*, vel in *Letham*. Est vero *Kenaa* tegmen capitis (verticis et frontis) et vultus (oculorum, oris et menti) simul, viris in usu. *Letham* autem est velamen oris tantum. Ait Amru Bahri fil., *Laititha*: *Kenaa* est insigne praecipuorum virorum. Luculentum argumentum est, quod apostolus Dei conspectus numquam fuerit nisi cum *Kenaa*. Legitur in Traditionibus (tantum fuisse fulgorem lucis prophetae, quae ex ejus capite emanaret), ut ea pars vestis ejus, quae caput ejus (verticem et frontem) attingeret, esset ut corium rubrum oleo nitens. Ita quoque illi duo-celebres Jemansenses, *Mokanna* [i. e. *qui involuero capitis Kenaa dicto indutus est*] *Kendita*, et *Vadach-el-Jemen* [i. e. *lampas Arabiae felicis*] nunquam conspiciebantur in conventibus populorum, nisi *Kenaa* velati.“

34. 35. וַבֹּבֵא מֹשֶׁה לְפָנֵי יְהוָה *Et cum veniret Moses coram Jova*, i. e. cum tabernaculum sacrum ingrederetur, illud videlicet,

de quo 33, 7. — 35. וַיִּרְאוּ אֲבָנֵי מֹשֶׁה *Et viderunt filii Israel faciem Mosis* sc. apertam, dum ad eos referret, quae Deus ipsi mandasset (Vs. 34.), *quod splenderet cutis faciei Mosis.* וַיִּרְאוּ אֲבָנֵי מֹשֶׁה *Tunc*, cum loqui desiisset (Vs. 33.), *reducebat velamen super faciem suam, donec ingrederetur tabernaculum ad loquendum cum eo*, Jova, ubi auferebat velamen, Vs. 34.

P A R S T E R T I A.

Exponitur Tabernaculi sacri ejusque vasorum fabricatio. Cap. 35—40.

1. *De observanda feriatiōne die septimo, et quae ad Sanctuarium exstruendum a populo sint offerenda. Ea certatim conferuntur. Duo potissimum rerum sacrarum opifices nomine appellantur. Cap. 35.*

Cap. 35, 2-3. 11. Recte Jarchi et Aben-Esra observant, Mosen, antequam de exstruendo Tabernaculo praeciperet, repetere legem de Sabbato observando, ut indicaret, *opus istud haudquam Sabbathum pellere*, uti Jarchi loquitur, id est, ob opus istud Sabbathum minime esse violandum. Conf. ad 31, 13. — 3. *Ignem in aedibus vestris die Sabbati ne accendite*, se. ad eibos parandos. Quae lex, ut aliae a Mose traditae, Palaestinae tantum nec omnibus regionibus est apta. Scilicet in regionibus calidioribus *coena* ordinarium epulum esse solet. Judaei igitur, qui diem a vespera ad vesperam numerabant, die hebdomadis sexto paullo ante sabbati initium eibos parare adeoque coena frui, statimque post sabbati finem novam coenam instruere poterant igne accenso. Non videtur haec lex vetare ignem ad frigus depellendum incendere. Vid. Michaelis *Jus Mos.* P. IV. §. 187. Ex hac igitur quoque lege, sicut ex ea, quae 34, 21. est data, satis apparet, leges Mosaicæ non esse datas omnibus populis et regionibus. Cf. ad 20, 1. — 11. אֶת-הַמִּשְׁכָּן אֶת-אֹהֶל־וָעֹלָם *Tabernaculum, tentorium ejus.* Notat Jarchi, per מִשְׁכָּן intelligi cortinas interiores, quae intra tabernaculum conspiciantur, per אֹהֶל vero cortinas ex pilis caprinis confectas, quae alteras tegebant. Vide et 36, 14. — וְהָיָה מִבְּסֵהוּ *Et tegumentum ejus*, sc. exterius, quod e pellibus arietum et יָוֹן הַתְּשִׁיב constabat; vid. 36, 19.

22. חָהּ est annulus, quem ornatus caussa Arabes aliique Asiatici, feminae praecipue, ex naribus perforatis pendentem gestare solebant; cf. ad Gen. 24, 22. — כַּמְזָה, coll. Arab. كَمْزَاة *conglobata massa*, videtur fuisse genus ornamenti muliebris, habens continuos globulos; quale ornamentum Romani vocabant *bulias*, et Virgilius *baccatum monile.* „Videntur Israelitis non pauca

superfuisse de prisca majorum eaque haud exigua opulentia, quam identidem auxerint in Aegypto, ubi vexabantur quidem posterioribus temporibus, non vero excutiebantur, aut ad paupertatem redigebantur, imo in re, satis lauta vivebant, Ex. 16, 3. Num. 11, 5. Iidem abitum parantes multas magni pretii res ab Aegyptiis impetraverant (3, 21. 22. 11, 2. 3. 12, 35. 36.), quas probabile est Israelitas non mutuo quidem petiisse, sed ita petiisse ut eas se reddituros esse non diserte promitterent, Aegyptios vero haud recusasse, sive hospites absolutis sacrificiis redire velle existimarent, seu semel liberos nunquam reversuros esse suspicarentur; dedisse autem alios ob contractam amicitiae consuetudinem, alios ut benevolentiae, quam sibi constantissima diuturnae servitutis patientia conciliassent Hebraei, documenta quaedam praeberent, plurimos vero ob metum potentissimi Numinis illis propitii, sed sibi valde infensi, quod istis numeribus quodammodo placaretur, eumque multa in Aegypto relinquerent Israelitae, quae secum in itinere ferre non possent, ac domos praesertim, quas condidissent, his rebus satis compensata fuisse dona, quae iis rogantibus dedissent Aegyptii. Neque incredibile est, Israelitas multa ex Aegyptiorum mari submersorum spoliis, quae ad litus impellerentur, petiisse. Denique haud defuisse iis videntur, quae institutis commerciiis cum gentibus quibusdam ad sacros usus converterent." J. H. PAREAU *Antiquitas Hebr. breviter descripta* (Traj. ad Rhen. 1817.) pag. 93. et p. 14. 15.

2. *Opifices operas suas partiuntur, et absolvitur Tabernaculum, quod iisdem verbis, quibus Cap. 26. hic iterum describitur Cap. 36.*

Cap. 36, 8. Inde ab hoc Vs. usque ad Cap. finem, atque Capp. 37. 38. 39. partes in Graeca Alex. versione inter se ita sunt permixtae et hic illic mutilatae, ut Hebraei textus ordini plane non respondeant. De qua confusione disseruit et de illius causa inquisivit J. E. GRABE in Diss. *de vitiis LXX. interp. versioni ante Origenis aevum illatis* (Oxon. 1710. 4.) Cap. 1. §. 6. 7. Conf. Grabii Notas ad h. l. in editione sua Vers. Graecae T. I. p. 173. ed. Breitinger.

3. *Describuntur iterum, quae supra Capp. 25. 30. et 27. descripta erant, arca sacra, mensa, candelabrum, altare suffitus, olcum suffitus, et altare holocaustorum. Cap. 37 — 38, 7.*

4. *Describuntur iterum labrum aeneum et atrium aulaeis cinctum, Capp. 30. et 27. descripta; item auri, argenti et aeris pondus in sacra instrumenta absumtum. Cap. 38, 8 — 31.*

Cap. 38, 8. *Fecit quoque labrum aeneum basinque ejus aeneam ex speculis mulierum per vices ministrantium ad ostium tabernaculi conventus.* בַּ אֹתֵי הַדָּבָרִים valet בַּ ex, quomodo eadem illa Praepos. usurpatur Lev. 8, 32.: *et quod reliquum est*

in carne et in pane, i. e. ex carne et ex pane, uti exprimitur Lev. 7, 17.; vid. et Lev. 14, 18. coll. cum Vs. 29. Reete igitur LXX. verterunt ἐκ τῶν κατόπτρων, et Jonathan ex speculis. Ex omnibus fere metallis specula olim facta sunt. Moris autem fuisse Aegyptiarum feminarum, quas imitatae sint Israelitides, speculum gestare cum templum adirent, probavit Clericus hoc Cyrilli loco in ejus de adorat. in spir. et verit. L. 2. p. 64. ed. Paris.: *Mos ergo erat Aegyptiorum praesertim mulieribus, si templa adirent, lineae veste ornari, speculo sinistram, et sistro dextram, religiose decorari; quae omnium electissimae erant, et sacris initiatae vix hunc honorem obtinebant.* Ad הַצְּבָאָה subaudiendum esse הַנְּשִׂיִם apparet e 1 Sam. 2, 22., ubi, ut hic memorantur הַנְּשִׂיִם מוֹעֵד הַצְּבָאָה פָּתַח אֶת־ל מוֹעֵד mulieres quae veniebant ad obeundam vicem ad ostium tentorii conventus. צְבָא non simpliciter agminatim convenire notat, sed per vices advenire ad ministeria obeunda, coll. Num. 4, 23. 8, 24., ubi dicitur de Levitis in tabernaculo sacro ministeria obeuntibus, quia perinde ut milites certum ordinem et tempus observare tenebantur. Onkelos: *mulieres quae veniebant ad orandum.* Expressit sensum, qui hic ei subesse videbatur, et צְבָא cepit hoc significatu: *turmatim* (instar צְבָא exercitus), *cultus divini causa.* Ejus praecipua pars est oratio, hinc ejus facere voluit mentionem. Eadem est ratio versionis τῶν LXX., qui ἠστεινυσασῶν αὐ ἐνήστεισαν, *jejunantium quae jejunabant,* non quod צָמַת אֲשֶׁר צָמַת legerunt, sed quod pro oratione substituerunt jejunium, alteram divini cultus speciem. Hinc de Hanna legitur Luc. 2, 37., *eam non discessisse a templo, et jejuniis ac deprecationibus Deo serviisse.* Verum ob usum verbi צְבָא supra indicatum, probabile est, צְבָא fuisse mulieres ministrantes, quae per vices ad tabernaculum venerunt, ut manuali opere, nendo, texendo, acu pingendo, lavando, verrendo, juvarent eum opifices, tum etiam tabernaculi ministros. Istae igitur mulieres specula, quae, pro more seculi, secum gerebant, vel ultro, vel a Mose monitae, conferebant ad labrum aeneum conficiendum.

24. 25. 28. *Talentum* habebat 3000 siclos (vid. ad 25, 39.); hinc tota summa faciebat 87730 siclos. Hi aequales erant circiter 300,000 ducatis, ex Eisenschmidii computo, ex Michaelis, 127520 ducatis. — 25. מֵאָה שֶׁקֶל *Centum talenta et 1775 sicli* fere aequales erant 300000 Thaleris, ex Eisenschmidii computo; ex Michaelis, fere 80000 Thaleris. — 28. Facile quisque intelligit, pertieas non constitisse ex solido argento, tum enim non suffeissent 1775 sicli argentei. Fuerunt igitur hae pertieae ligneae et tantum obductae argento. Ita saepe *argenteus* et *aureus* apud Mosem est *argento* vel *auro obductus*. Vid. 40, 5., ubi ara suffitus vocatur *aurea*, et conf. 30, 1. 3. Vid. et 39, 39. coll. 27, 1. 2.

5. *Brevius describuntur vestes sacrae Cap. 28. descriptae.*
 Cap. 39, 1 — 39.

Cap. 39, 3. 9. Pro קצץ *incidit* s. *abscidit* Hubigantius pluralem קצצו ponendum pronunciat, quia וירקעו praecessit. Sed apparent in toto hoc Capite verba singularia pluralibus permixta, cujus rei causam SEB. RAVIUS in *Exercitatt. philologg. ad Hubigantii Prolegomm.* p. 79. sq. repetit ex eo, quod 36, 1. 2. Moses dicitur *vocasse Bezalelem et Oholiabum et omnem virum industrium, cujus animo Jova indiderat peritiam.* „Horum unumquemque propriam sibi operis partem habuisse, camque, ubi perfecta erat, in commune contulisse, patet ex 36, 4. coll. Vs. 8. sqq.; quemadmodum et Bezaleelis scientiam in eo diversam fuisse colligitur a scientia Oholiabi, ut ille quaecumque auro, argento et aere, nec non ligno et gemmis parari debebant, excogitaverit, hic vero quae sculptura vel figuris in opere textili, artificioso et acupieto constabant, ita tamen, ut ambo sociata parte laboris fruerentur, et uterque sui operis haberet socios, vid. 35, 30 — 35. Itaque sicubi Mosi sermo est singulari numero, unus horum artificum subauditur; sin pluraliter effertur, vel de ambo- bus accipiendus est, vel de his, quorum opera illi artifices utebantur ad tabernaculum et quae eo pertinebant, fabricandum. Pressius dieo, cum nostro in loco dicitur וירקעו את-פתי תורה, numero multitudinis, et deinde וקצץ פתילים, numero singulari, docetur, aurum in tenues laminas ab aliis quidem expansum atque deductum, ab uno vero horum artificum, ejus rei pro ceteris gnaro, peritissima manu in ejusmodi filamenta dissectum fuisse, quae inseri, et adhiberi cum filis hyaeinthinis, purpureis aliisque byssinis potuerint.“ — 9. Post זרה ארפו וזרה רהבו *spithama longitudo ejus et spithama latitudo ejus*, perspicuitatis causa repetitur בפני *duplicatum*. Supra quidem 28, 16., ubi pectorale confici jubetur, בפני in fine abest. H. l. autem traditur modus pectorale illud conficiendi, et qua ratione illud mandatum executioni datum sit. Non sufficiebat ergo dicere, pectorale quadratum factum et compositum habuisse longitudinem et latitudinem spithamae, sed etiam referebat adjungere, quod hanc mensuram habuerit duplicatum, atque adeo duas spithamas longum fuerit.

27. 30. וירששו וגו' *Fecerunt et tunicas byssinas opere tortili, Aaroni et filiis ejus.* Quem in usum parabantur ejusmodi vestes byssinae, docetur Lev. 6, 10., ut nimirum iis induti Aaron et filii ejus circa altare Dei ministrarent. Vestibus byssinis seu linteis et Aegyptios sacerdotes sacra officia tractantes indutos fuisse, tradit Herodot. 2, 38. — 30. זָרָה-הַקָּדֶשׁ Onkelos vertit *coronam sanctam*; cf. 2 Sam. 1, 10. Sacerdotes et apud alios populos corona uti solebant, seu diademate fasciis constante.

6. *Perfecto Tabernaculo omnibusque ejus supellectilibus, id statuere certo ordine jubetur Moses a Jova. Inaugurantur omnes ejus partes et sacerdotes. Nubes, praesentiae divinae symbolum, sacrarium implet.*
Cap. 39, 32. — 40, 38.

Cap. 40, 2. 3. בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן *In die mensis primi, i. e. eum advenerit mensis primus.* Nam pertinet הָרִאשׁוֹן ad הַיּוֹם, non ad בְּיוֹם, quod pro adverbio est, et significat *cum primum*. Id perspicuum fit ex eo, quod deinde *primus dies* mensis notatur his verbis: בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ. — 3. וְסִכְּתָה עַל־הָאָרֶץ אֶת־הַפְּרֹכֶת. — *Et operies arcam velo, i. e. obtendes quasi sepe et intergerinum parietem.* Innuit velum, quod inter Sanctum et Sanctum Sanctorum, ubi arca erat. Pro הַפְּרֹכֶת in Cod. Sam. est הַכַּפְּרֶת *operculum*, quod ipsum et Targum Jonathanis exhibet, nisi in eo mendum librariorum fuerit. Samaritanorum scriptioni adversatur 1) ipsum verbum וְסִכְּתָה, quod de opereulo arcae non usurpatur; de eo usus perpetuus est verbi נָתַן; 2) Vs. 21., qui huic est parallelus, in quo de *velo* agitur, non de opereulo, et usurpatur verbum וְסִכְּתָה, ut hic; 3) ordo narrationis, qui servatur Vss. 21. 22., in quibus velum primum, seu interius, antea suspensum dicitur, quam mensa panum in atrio secundo colloectur, 4) si hic de opereulo ageretur, omitteret Deus de velo priore mandare, quanquam non omiserit de posteriore, vid. Vs. 5.

5. 15. וְשִׂמְתָה אֶת־מִסַּךְ הַפֶּתַח לְמִשְׁכַּן *Et pones velum ad ostium Tabernaculi.* Agitur de velo exteriori. Nam post venit mandata de altari holocaustorum, quod erat extra Tabernaculum; et idem ordo servatur Vs. 28. sqq., ubi Moses velum Tabernaculi ponit, postquam mensam, altare suffitus, et candelabrum in Sancto posuit, et antequam statuat altare holocaustorum extra velum, et in ipso atrio. — 15. וְהָיְתָה וְגו'. *Hoc autem ita fiet, ut sit eis haec sacerdotalis inunctio in perpetuum eorumque aetates futuras.* Nimirum semel tantum sacerdotalis generis γενεάρχαι inuncti sunt, eaque unctio ad eorum posteros pertinuit; sed Pontifex Max. semper inungebatur, antequam decessoris sui munere fungi posset. Vid. Lev. 8, 2. 12.

17. 19. בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה *Anno secundo, nempe בְּאַתְתָּם מִמִּצְרַיִם postquam egressi essent ex Aegypto, ut habet Cod. Samar., et LXX. πορευομένων αὐτῶν ἐξ Αἰγύπτου.* Quod si non est Mosiacae orationi adsuendum, saltem intelligi hic necesse est. — 19. וַיִּפְרֹשׂ אֶת־הָאֹהֶל עַל־הַמִּשְׁכָּן *Extenditque cortinas supra Tabernaculum, seu, Tabernaculi parietes induit cortinis.* Significat הָאֹהֶל generatim id, quod קָלָעִים, seu וְרִיעוֹת speciatim, nempe universas cortinas simul junctas, quibus constabat אֹהֶל, ex multis cortinis confectum. Nec אֹהֶל idem est ac *tegumentum*; nam subditur: וַיִּשֶׂם אֶת־מִכְסֵה הָאֹהֶל *et posuit tegumentum tentorii.* Tegebat Tabernaculi tegumentum ipsas cortinas; quia cortinae, quibus tentorium constabat, non modo latera vestiebant, sed etiam

pro tecto erant inferiore, cui tecto impositae erant arietinae pelles.

34. 37. 38. וַיִּכֶס הַעֲנָן וְגו' *Tum nubes tabernaculum conventus obtegit, et Jovae splendor illud implevit.* Ex Vss. 36. 37. 38. apparet, hanc nubem eandem fuisse ac eam, quae Israelitas in itinere ducebat; 13, 21. Exstructo tabernaculo haec nubes supra illud consedit, in signum, Jovam singulari quadam ratione ibi esse praesentem. Sane necessarium erat, ut Israelitae hujusmodi signum aspectabile praesentiae divinae haberent. Populus enim adhuc rudis et omnia e sensibus metiens, mox potuisset numinis imaginem e lapide, ligno etc. formare, atque ita ad idololatriam prolabi, nisi Deus illa re sapienter cavisset ne hoc fieret. כְּבוֹד יְהוָה videtur fuisse splendor eximius, quem nubes illa emisit. Vulgaris erat opinio multarum veterum gentium, praecipue Orientalium, Deum habitare in luce et splendore, cui nullus alius possit comparari. — 37. לֹא יִעָלֶה הָעֲנָן *Si vero non attolleretur nubes, i. e. non discederet.* Vid. Num. 9, 17. — 38. בְּכָל-מַסְעֵיהֶם *In omnibus profectionibus eorum.* Haec vox proprie proficiendi actionem denotat, deinde etiam *stathmum*, sive locum, in quo post diuturnum iter consistunt viatores. Cf. Num. 33, 1.

S C H O L I A

IN

LEVITICUM.

Tertius hic Mosis liber ab Hebraeis a prima voce vocatur ויקרא. Græci vero Latinique scriptores ecclesiastici hunc librum dixerunt *Leviticum*, quod in eo officia filiorum *Levi*, sive sacerdotum exponuntur. Ideo Rabbinii hunc librum appellare solent חֻרַת הַקֹּהֲנִים *legem sacerdotum* et חֻרַת הַקִּרְבָּנוֹת *legem oblationum*. Quo tempore et loco hic liber conscriptus fuerit, cognoscitur verbis, quae in ejus fine, 27, 34, leguntur: *Haec sunt leges, quas Jova per Mosen populo Israelitico in monte Sinai dedit.* Haec verba autem non tantum de ea, quae ore fiebat, illarum legum promulgatione, sed et de earum consignatione interpretanda esse, colligi potest ex verbis similibus, quae in fine Num. 36, 13. scripta sunt: *Haec sunt praecepta et jura, quae Deus per Mosen populo Israelitico dedit in planitie Moab ad Jordanem e regione Hierichuntis.* His verbis indicari consignationem horum praeceptorum apparet ex eo, quod Moses in illa planitie ultimum diem obiit, atque illa nec ante nec post hoc tempus litteris tradere potuit. Si igitur haec verba in Numeris de consignatione legum intelligi debent, et illis similia in Levitico ita interpretanda videntur. Itaque satis est verisimile, hunc librum, sacerdotibus destinatum, conscriptum esse in castris Israelitarum ad montem Sinai. Loca 4, 11. 12. 21. 13, 46. 14, 2. 3. 8. 33. sqq. 16, 10. 21. 22. 26 — 28. tempus produnt, quo Hebraei nondum Cananaeam occupaverant, sed in castris adhuc vitam erraticam per deserta decebant.

Quod attinet ad *ritus*, qui in hoc libro praescribuntur, multi eorum ad Aegyptiorum exemplum videntur instituti esse, rejectis tamen et commutatis iis, qui vel idololatriam saperent, vel populi Israelitici statui et terrae, quam habitaturi erant, apti non essent. Ita vestas sacerdotum lineae, Naziracorum consecratio capillorum, festorum celebratio, oblatio primitiarum et alia hujus generis, originem Aegyptiacam satis manifeste prae se ferat, ut in explicatione locorum, in quibus singula eorum praecipuntur, ostendetur. Qua quidem in re sapientiam legislatoris cognoscas. Israelitae enim in Aegypto nati, et Aegyptiorum moribus tum in vita communi, tum in rebus ad cultum religionis pertinentibus, adsueti, sane aegre tulissent, si eis ritus praescripti essent, plane ab illius gentis ritibus diversi. Nam plebs rudis et inculta, moribus et consuetudinibus, quibus ab ineunte aetate erat innutrita, pertinaciter solet adherere, praesertim si eae religionis auctoritate sanctae sunt. Nec quidquam tot rixas et motus civiles peperit quam praecipua aliquam mutatio in legibus et ceremoniis religionis facta. Si Moses Israelitis praescripsisset leges prorsus singulares et novas, vix eas observaturi fuissent.

Ceterum hujus libri argumentum tam est domesticum et huic genti proprium, ut facile pateat hunc librum illi genti tantum esse destinatum, ut publicae religionis exercendae jus et modum sic praeciperet, uti societati huic civili maxime conveniebat; nil quidquam autem spectare ad alios homines, qui non fuerunt hujus societatis cives. Nihilominus tamen hic liber Christianis minime est negligendus. Nam et in ipsis V. T. reliquis libris saepe fit mentio rerum ad cultum Leviticum pertinentium, et in N. T. multa occurrunt loca, quae sine cultus Levitici cognitione intelligi plane non possunt, id quod praesertim valet de epistola ad Hebraeos, quae paene tota in comparatione institutorum cultus Levitici cum Christianorum sacris versatur.

Cap. 1.

Praescribuntur oblationes spontaneae e pecudibus et avibus, ritusque in iis offerendis servandi.

1. 2. Quod vocis וַיִּקְרָא littera ultima in nostris exemplaribus minor reliquis scribi solet, variasse olim codices in eo vocabulo arguit. In aliis enim codd. וַיִּקְרָא, in aliis vero וַיִּקְרָא extitisse videtur, quod est Fut. apocopat. Niph. verbi קָרָה, *occurrere, obviam fieri*, ut vertendum sit: *apparuit Mosi Jova*, quae ipsa loquendi formula occurrit Num. 23, 4. 16., nec nou Vs. 3. atque Ex. 3, 18. — מוֹעֵד מֵאֵהָל מוֹעֵד *E tabernaculo conventus*, i. e. ex adyto, unde in posterum oracula sua proditura promiserat Deus Ex. 25, 22. — 2. לִיְהוָה — אָדָם *Homo si offeret ex vobis*. Sermo est de *sacrificio privato*, quod aliquis offert suapte voluntate, non ex praecepto legis. זֶרֶק h. l. *si*, ut Ex. 20, 22. Num. 5, 20. — קָרְבָן (a קָרַב *appropinquavit*) proprie est *omne quod admoventur*, hinc *donum*, quia, quae dantur, accipientium manibus admoventur; tum in genere omne quod Deo offertur, sive sit de pecoribus sive de terrae frugibus (cf. Marc. 7, 11.). Talia sacra jam primos mortales Deo obtulisse feruntur, Gen. 4, 4. sqq. Porro cf. Gen. 8, 20. 15, 9. 21, 27. Quum igitur jam prisca aetas talia tulisset sacra, Moses ea ex avita religione retinuisse censendus est. Retinenda autem legibus circumseribenda erant, ne Hebraei, talibus sacris adsueti, ad superstitiona omnisque libidinis plena aliarum gentium sacrificia prolabereentur. Ad sacrificiorum naturam autem rite explicandam omnino tenuisse juvabit, primaevos homines pro rudi suo ingenio ea, quibus tanquam cibo uterentur, et quae ipsis acceptissima essent, Deo ceu suo parenti in gratiae mentis testificationem in altari apposuisse. Hinc altare *Dei mensa*, sacrificium *Dei cibus* vocatur (Mal. 1, 12.). מִן הַבְּהֵמָה וְגו' *De animalibus quadrupedibus*, et quidem *de bobus et ovibus manus vestrum offeratis*. בְּהֵמָה omne animal quadrupes designat; opponuntur *reptilia*, רֶמֶשׂ, Gen. 1, 24. 25., ubi vid. not. De voc. זָאֵן cf. ad Gen. 30, 32. Victimae tantum ex animalibus domesticis, iisque, quae frequentissimo vietui apud omnes fuere, Deo offerebantur. Homines enim quidquid sibi ipsis usui esset, Deo etiam gratum futurum existimabant. Videbatur etiam venerationi Deo debitae contrarium, si quis Deo mactaret id animal, quo ipse vesci nollet. Quare pisces nullos, nec gallinās aut gallos oblatos videmus (e volatilibus tantum turtures et pulli columbarum offerebantur). Haec enim volatilia aut nullum aut saltem non primum locum occupabant in veterum mensis; neque etiam natatilia inter cupedias atque dapes relata esse videntur.

3. עֹלָה est *holocaustum*, apud LXX. ὁλοκαύτωμα, ab עֹלָה *ascendere*, quod totum in altare ascenderet et ibi coneremaretur, unde etiam vocatur כָּלִיל *totum*, se. sacrificium, Deut. 33, 10. Ps. 51, 21. זָבַח *masculum*, hoc enim genus in buccra, ovilla et caprina pecude pluris aestimatur, quam femininum. Hinc in excellentissimo sacrificiorum genere, quod erat holocaustum, praescribitur masculum, quum in eucharistico sacrificio et nonnullis sacrificiis pro peccato, generis feminei hostiam offerre fas esset. תָּמִים *perfectum*, i. e. sine vitio et defectu corporis, sine aegritudine et membrorum debilitate; i. q. Graec. ἄμωμον, quod LXX. hic habent. אֶל-פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד *Ad ostium tabernaculi conventus*, i. e. Sancti, nam ibi erat altare holocaustatum sub dio; cf. Vsl. 5. Quod rursus jubetur sub poena mortis 17, 3 — 9., hac addita ratione, ne animal, secreto aut in campis occisum, aut ejus sanguinem partemve, Daemoni vel Deo alieno sacrum voverent. לָרְצוֹנוֹ לִפְנֵי יְהוָה *Ut acceptus sit Deo*, Dei favorem sibi conciliet. Ad holocausta quod attinet et sacrificia pro peccatis oblata (הַשְּׂאֵהוּ cap. 4. 5, 1 — 13. 6, 20, 21. et אֲשָׁמִים 5, 14 — 26. 7, 1 — 10.); vulgaris est opinio, victimas vicem hominis vel populi offerentis gessisse, et illarum maetatione in sacrificiis poenas peccatorum offerentis esse sublatas: simul haec sacrificia fuisse adumbrationem futurae per Messiae mortem expiationis. Sed per sacrificia veniam peccatorum vel sperari vel impetrari potuisse nulla probabili ratione effici poterit, quum id Moses nullo loco dicat. Verba enim נִסְכָּה לְהָם 4, 20. 26. (ubi cf. not.) hac de re non explicanda sunt. Si autem imagines rerum futurarum in cultu Levitico fuissent, non est credibile, homines Moses aetate de hoc consilio cogitare potuisse, atque quid illae imagines praefigurarent intellexisse, nisi a Deo admoniti. Jam nec Moses quicquam de sensu sacrificiorum arcano admonuit; nec in prophetarum libris aliquid legimus, quod significationem illorum typicam, aut certis indiciis ostendat, aut creditam talem tum ab Israelitis et intellectam admoveat. Verum autem *holocaustorum* atque *oblationum farrearum* consilium nullum aliud fuisse videtur, quam ut is, qui illa obtulerit, Deo sese commendaret, atque cum per illa propitium sibi redderet. Quum enim hominum favor conciliari possit per dona; homines illi antiquissimi, quorum notiones de Deo ejusque natura tenues adhuc erant et nondum satis exentiae, putabant, eadem re Dei etiam favorem se posse consequi. Hanc autem vim holocaustis et oblationibus farreis a legislatore adscriptam fuisse, satis apparet ex eo, quod de iis dicitur, *hominem per ea acceptum fieri Deo*, h. l. coll. Vs. 4.; esse illa sacrificia *Deo odori grato*, Lev. 1, 9. 13. 17. 2, 2. 9. 12. etc. Cf. et Ps. 50, 8. Jes. 1, 11. Jer. 6, 20. Am. 5, 22. Quibus tamen ipsis in locis Israelitae moventur, per sola holocausta nentiquam conciliari posse favorem divinum, nisi ipsi conjungerent cum illis rectos animi sensus, et vitam his sensibus consentaneam. Videntur igitur hujusmodi sa-

crificia simul etiam fuisse symbolicae significationes interni doloris de peccatis commissis.

4. וְכַפֵּה יָדוֹ עַל-רֹאשׁ הָעֵלָה *Manum imponat capiti holocausti.* Idem ritus obtinuit etiam in sacrificiis eucharisticis. Significabat is, qui sacrificium offerret, se id ritu illo sollemniter Deo tradere, et quasi manumittere; professus se renunciare juri, quod in istud animal habebat, idque cultui divino dicare. Ita prisci Romani servum, quem libertate donabant, in hujus rei signum tenebant manum, dicentes: *hunc hominem liberum esse volo.* לְכַפֵּה *Ut aboleat se, peccata sua.* כַּפֵּה notat 1) *tegere, obtegere.* Sic de arca Noe *obducenda* piee dicitur Gen. 6, 14. Hinc כַּפֵּה *operculum*, Ex. 25, 17, 18. 2) *tegendī* significatio transfertur ad alias res, de quibus proprie non potest dici, eas obtegi. Sic Gen. 32, 21. de Jacobo dicitur, *se velle fratris iram donis obtegere*, i. e. iram sedare, placare (כַּפֵּה *ira*, vid. 17, 10.). Cf. et 2 Sam. 21, 3. Prov. 16, 14. 3) Frequentissima in V. T. phrasī est *peccatum tegere*, quod nihil aliud potest significare, quam, *peccatum abscondere, ejus memoriam delere, id abolere.* Exempla vid. in Lexx. 4) Ex hac phrasi explicanda est alia, כַּפֵּה עָלָיו in Lev., ubi de sacrificiis pro peccatis commissiōnis est sermo, 4, 20. 26. 31. 35. 5, 6. 10. 13. 16. 18. 26. Positum autem videtur כַּפֵּה עָלָיו pro כַּפֵּה עַל-נַפְשׁוֹ (17, 11.) et hoc elliptice pro כַּפֵּה עַל-הַטָּהַרְתּוֹ (Ps. 79, 9.) *peccatum obtegere*, i. e. abolere. Phrasēs similes, quae occurrunt Lev. 4, 26. 35. 5, 18. pleonasticae sunt, et significant nihil aliud quam simplex כַּפֵּה עָלָיו. 5) Huc et nostro loco referendum כַּפֵּה עָלָיו, quae locutio supplenda videtur כַּפֵּה עַל-הַטָּהַרְתּוֹ *ut aboleat peccata sua*, nam pro certo aliquo peccato sacrificium illud non offerebatur. Voluit homo, qui id obtulit, movere Deum, ut memoriam peccatorum ipsius deleteret, propitiumque sese erga eum exhiberet; *voluit sese Deo commendare.* Huc etiam pertinet כַּפֵּה simpliciter cum ל personae constructum, Deut. 21, 8. ubi reddendum est *propitium se erga aliquem exhibere.* 6) Aliam significationem verba כַּפֵּה עָלָיו iis in locis habent, ubi de purificatione ab immunditie corporis, morbi aut domus dicuntur, Lev. 12, 7. 8. 14, 20. 53. Hic כַּפֵּה עָלָיו positum videtur pro כַּפֵּה עַל-טִמְאָתוֹ *teget*, i. e. *aboleat immunditiam ejus*, scilicet rei, de qua sermo est. 7) Hinc Verbum כַּפֵּה significationem *inaugurandi, consecrandi* videtur accepisse, Ex. 29, 36. 37. 30, 10. 12. 15. Lev. 8, 11. 12. 15. c. 16. passim. Res enim ad usus sacros destinatae ab omni immunditie purgatae esse debebant, munda autem reddebantur inauguratione, quae deinde quotannis die expiationis repetebatur, Lev. 16. 8) A Verbo כַּפֵּה descendit nomen כַּפֵּה *pretium redemptionis, lytrum.* Lytrum consideratur tanquam res, qua debitum *tegitur*, i. e. memoria ejus deletur. Est igitur proprie *abolitio, deletio debiti.*

5. 6. וְשַׁחַט *Et mactet*; sc. *mactans*, i. e. vel is ipse, qui victimam adduxit, vel, ut alii volunt, *Levita* aliquis, quod colligi posse putant ex 2 Chr. 30, 17. et 35, 10. 11., ubi *Levitae* paschales agnos jugulant, sed sanguinem spargunt sacerdotes. Sic apud Romanos sacerdos non jugulabat victimam, sed popa, aut victimarius, ad sacerdotis nutum. לְפָנֵי יְהוָה *Coram Jovâ*, i. q. אֶל-פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד, i. e. ante tabernaculum conventus, ubi Dei sedes eredebatur. וְזָרְקוּ אֶת-דָּמָם אֶל-הַיָּסוּד *Adspersant sanguinem circa altare, quod est in tabernaculi introitu.* זָרַק non significat *fundere*, ut quidam vertunt, sed *sparsit*, coll. Arab. זרק *stillatim emisit*. כָּבִיר *circum*, positum est h. l. adverbialiter per ellipsin praepositionis כ, ut saepius. — 6. וְהִפְשִׁיט אֶת-הַעֹלָה *Et excoriet holocaustum.* פָּשַׁט proprie *exuere*, hinc in Hiph. de pelle animalis usurpatum, *excoriare*. Ita et LXX. καὶ ἐξδεικνυτες τὸ ὄλοκαύτωμα. Pro וְהִפְשִׁיטוּ Cod. Sam. et LXX. legerunt וְהִפְשִׁיטוּ, atque וְנָחַחוּ pro וְנָחַח. Tunc esset sensus, a *sacerdotibus* (non ab offerente) victimam esse excoriendam et in frusta dividendam.

8. 9. 11. נְתָחִים *frusta*, h. l. sunt *porriciae*, quo voc. Romani appellabant partes victimae, quae adolebantur. פֶּדֶר nec est *truncus*, nec *jecur*, ut nonnulli voluerunt, sed *adeps*, ex unanimi Veterum consensu. LXX. στέαρ, quod significat *sebum* vel *sevum*, oleosam et pinguem substantiam adipe sicciorem et concreseentem. *Hesychius*: στέαρ, λίπος (pinguedo). Significari autem videtur voce hebr. non *adeps* simpliciter, sed *adeps a carne sejunctus*, qui capiti, pectori et membris superponebatur, ne tabes et sanguis ex illis effluens flammam extingueret, sed eam potius aleret. De hoc adipe vid. Ex. 29, 17. Lev. 3, 9. 4, 35. 9, 20. Cf. et Hom. *Il.* 2, 423. עַל-הַעֵצִים וְגו' *Super ligna, quae super ignem qui super altare.* Quibus verbis Moses dubio procul hoc voluit, exstrui debere struem lignorum, et sub ea ignem accendi; sed antequam strues tota arderet, in superiore ejus parte disponendas esse profeias. — 9. קָרְבּוֹ *Intimum ejus*, i. e. interiora praecordia, ut eor, jecur, pulmones etc. רִיחַ יְהוָה לַיהוָה est *odor gratus Jovae*, cf. ad Gen. 8, 21. Intelligitur nidor ille ex adipibus adolitis ascendens, quem a diis hauriri eodemque illos placari antiquissimae gentes putabant. Cf. Hom. *Il.* 1, 39. 40. — 11. עַל יָרֵךְ הַמִּזְבֵּחַ צְפוֹנָה *Ad latus altaris septentrionale.* Si enim ad orientale, ubi erat locus cinerum (Vs. 16.), maetatae fuissent victimae, impeditus esset ingressus in atrium; ad meridiem autem erat adscensus altaris, et ad occidentem Sanctum.

14. 15. מִן-תְּהוֹרִים אוֹ מִן-בְּנֵי הַצִּנּוֹת *De turturibus et pulvis columbarum.* In unoquoque enim genere immolari oportebat Deo optima, ejusmodi sunt in turturibus adultiores, in columbis teneriores. Ceterum *columbae* in Palaestina valde frequentes sunt. Ob quam frequentiam hae aves praescriptae erant in sacrificium pauperibus (5, 7.). — 15. וּמִלֶּקֶט אֶת-רֹאשׁוֹ *Ejusque caput ungue*

elidat. מִלֵּק LXX. hic et 5, 8. reddunt ἀποκνίξιν, ungue lac-
rare, vel abscindere. Eodemmodo expresserunt Hierosolymitanus
et Jonathan. Arab. مَلَك est lubricus, glaber fuit, et in Conj. 2.
laevigavit, complanavit. Hinc ALE. SCHULTENSIVS in Not. ad
Harir. Consess. 1. p. 64. hebr. verbo h. l. capitis complanatio-
nem, et compressionem inter digitos, sine jugulo scisso ruptore
inducari censet, quum ex 5, 8. appareat, caput columbarum a collo
non fuisse separatum. וְנִמְצָה דָּמָו LXX. sensum optime expres-
sisse videntur: σιτραγγιζει τὸ αἷμα, guttatim exprimet sanguinem,
הִמְצָה enim primo exsugere, emulgere, hinc exprimere sanguinem
aquamque denotat, ut Syr. מִצָּה in Pahel et Aphel.

16. 17. Verba מִרְאֵהוּ בְּנִצָּתָהּ plerique vertunt:
et removebit ingluviem ejus cum plumis ejus. Putant, haec duo
praecipii, evellendam esse ingluviem, et totam deplumandam esse.
Sed haec interpretatio (bene monente NIC. GUIL. SCHROEDERO in
Observv. ad Orig. Hebr. p. 178. sq.) variis premitur incommo-
dis. „Nam 1) בְּנִצָּתָהּ non potest reddi cum plumis ejus, scil.
avis. Si enim ad avem rediret hoc Pron., scribendum fuisset
בְּנִצָּתָהּ. 2) Particula ב in tali vocum structura, non per cum ex-
poni potest. Ea quidem hanc vim habet, quando agitur de rebus
ita conjunctis, ut una alteri insit, vel proxime adhaereat, ut Ex.
8, 1. Extende manum tuam, בְּמִטְךָ cum baculo tuo, quem se.
in manu tua teneas. Sed ut ingluviem בְּנִצָּתָהּ sit cum plumis, talis
structurae nullum puto exemplum proferri posse. Moses, si ejus-
modi sensum intendisset, scripsisset saltem, ingluviem ejus, וְנִצָּתָהּ
et plumas ejus. 3) Non hic simul ingluviem, simul plumas avis,
removendas praecipii, docent verba: וְהִשְׁלִיךְ אֹתָהּ et projiciet eam
juxta altare, sc. eam unam rem, quae מִרְאֵהוּ בְּנִצָּתָהּ dicta erat.
4) Quid causae fuit, cur ex avibus ingluviem evellendam fuerit, non
item ventriculus et intestina, cum sordibus, quae in his haerent?
cf. Vs. 9 et 13. — Ob has, puto, rationes complures tam vete-
rum, quam recentiorum interpp. נִצָּה hic non per plumas, sed
per sordes, vel finum exposuerunt. Mihi locus ita reddendus vi-
detur: amovebit ventriculum ejus cum sordibus ejus. Vox מִרְאֵהוּ
commode sumitur pro ventriculo, et reliquis visceribus, quae
cibo concoquendo et digerendo inserviunt ipsa ingluvie non ex-
clusa. Descendit enim a מָרָא; quod Arabibus significat cibum
concoxit et digessit. Quod autem additum בְּנִצָּתָהּ vertam cum
sordibus ejus, sc. ventriculi, id nihil habet difficultatis. Nam in
cognato verbo צוֹא vidimus, propriam emicandi notionem ad sor-
dium excretionem translata esse (apud Arabes צוֹא vocantur
sordes, quae ex vulva ovis prodeunt post partum). Addi potest
צוֹא, pro sordibus, quae adhuc in intestinis haerent, occurrens,
Jes. 4, 4. Prov. 30, 12. Quare mirum non est, etiam נִצָּה, quod
Particip. est, dicens rem emicantem, honeste sordes intestinorum,
quae emicando excernuntur, designare.“ — 17. וְשִׁפֵּה אֹתוֹ

בְּכַנְפֵי לֹא יִבְדֹּל *Et findet eam in alis suis, non secet, i. e. sciudat eam in alis, ita tamen, ut eae a corpore non divellantur.* MICHAELIS: (*Der Priester soll*) *sie oben an den Flügeln einreisen, doch so, dass der Riss nicht ganz durchgehe.*

Cap. 2.

De oblatione rerum inanimatarum, maxime quae farina constabat, seu cocta, seu incocta. Sal omnibus sacrificiis addendum praescribitur: fermentum omne et mel a sacrificiis rejicitur.

1. 2. נֶפֶשׁ *homo, aliquis, i. q. אָדָם* 1, 2. מִנְחָה proprie denotat *donum quodvis* ut Gen. 32, 14. 19. 43, 11. deinde per eminentiam ita vocatur *sacrificium farreum*. Bene Syrus: *oblatione similiae*. סֵלֶה convenit cum Arab. סَلَا, *decorlicavit, depuravit*, hinc סֵלֶה dicta *farina a furfuribus expurgatissima, farina tritici puri*. וַיִּצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן *Adfundat ei oleum*. Impersonalis loquendi forma, supplendum est particip. הִיִּצַק *fundens fundat*, i. e. fundatur. De olei adfusione vid. ad Exod. 29, 2. וְנָתַן עָלֶיהָ לִבְנֵה *Thus etiam imponat*. Thus accensum teterrimum ex tot combustis hostiis ortum odorem repellere debebat. — 2. Verbum קָמַץ i. q. קָבַץ *colligendi* notionem habet (literas ב et מ enim apud Hebraeos, Arabes et Syros frequentissime inter se commutari, notum). Arab. קָמַץ designat: *colligit accepitque extremis digitis*, ut huic cognatum קָבַץ, *extremis digitis accepit*. מִלֵּא קָמַץ *Plenitudinem pugilli sui*, quantum pugillus ejus capere potest. מִסֵּלֶהָ עַל כָּל - לִבְנֵהָ *E similia ejus, et ex oleo ejus, super omne thus ejus*, h. e. ut Aben-Esra exponit: *parum de similia, similiter modicum de oleo, ut thus solum totum adoleretur*. Particula עַל hic commode vertitur *praeter*, ut Gen. 18, 9. — אֲזִבְרָה plerique *odorumamentum, suffimentum* interpretantur, Saadiani sequuti, qui פוּרָה, *fragrantiam*, posuit; sed haec significatio neque dialectis cognatis, neque linguae usu evinci potest. Provoquant quidem ad Hos. 14, 8., ubi זָכְרוּ כִּי־וַיִּנֹּחַ לִבְנוֹךְ אֶת־מִנְחָתְךָ *à multis* vertitur: *odor ejus sicut vinum Libani*. Sed ibi sensus est: *memoriam Israelis non minus fore gratam et jucundam, quam vinum Libani*. אֲזִבְרָה autem spectat ad cultum Dei et commemorationem laudis ejus: nam Arab. דָּכַר, quod ejusdem est radicis et significationis cum אֲזִבְרָה, peculiari quadam et absoluta significatione denotat *celebrationem Dei*, quae sive interna sive externa commemoratione fit in cultu divino, adeoque ipsius cultum Dei. אֲזִבְרָה igitur est ea Minchae (Vs. 1.) pars, quae ad cultum et commemorationem, sive celebrationem nominis divini pertinebat; reliqua enim pars non in cultum, sed in usum sacerdotum eedebat. Sic Vs. 9. *Et tollet sacerdos de Mincha אֲזִבְרָה eam ejus partem, quae commemorationi nominis divini est dicata*. Similiter 24, 7. thus; quod panibus propositionis imponi jubetur, dicitur fore panibus לֵאֲזִבְרָה *in celebrationem Dei*, additurque

explicationis gratia אֶשֶׁה לַיהוָה ignitum Domino, quia panes ipsi cedebant sacerdotibus, at thus illud adolebatur Deo, in laudem ejus. Quam interpretationem non parum fulcit, quod זָכַר in Hiphil (ex qua forma nomen אֶזְכְּרָה procul dubio derivatur) pro celebrare accipitur, ut I Chr. 16, 4. ubi Levitae dicuntur constitui לְהַזְכִּיר לַיהוָה וְלַהֲלוֹלָה ad commemorandum, et ad laudandum et ad gratias agendas. אֶשֶׁה est incensum, sacrificium igne absumendum.

3. 4. קָרַשׁ קַדְשִׁים מֵאֲשֵׁי יְהוָה Sanctum Sanctorum ex sacrificio Jovae, h. e. sacrosanctum est, neque ab aliis quam a Sacerdotibus comedendum. — 4. Nunc de sacrificio farinae coctae seu panum est sermo, quorum tres sunt species, et prima quidem תַּנּוּר מֵאֶפֶה coctum in clibano. Quid sit תַּנּוּר, optime intelligitur ex descriptione GOLII in *Lex. Arab.* p. 398. *Fornax, clibanus, est plerumque in fundo amplior, superne, ubi orificium, angustior: in quo panem coquunt fere lateribus applicari solitum, etiam verubus affixas carniū partes assant* (se. super hoc ureo). Cf. Arviosii descriptionem, quae proxime sequitur. כֶּלֶת Simila sit, i. e. conficiuntur e simila, simili loquendi forma; ut Ex. 28, 36. *facias laminam aurum purum, i. e. ex auro puro;* et Ex. 37, 1. *fecit arcam עֲצֵי שִׁטִּים ex lignis Sittim. הַבְּנוֹת Perforatae, sc. placentae, quales Arabes adhuc hodie solent parare, ut narrat ARVIEUX in libello de moribus Arabum Nomadum a nobis in ling. vernac. verso, [Die Sitten der Beduinen-Araber, Leipz. 1789.] p. 294. Solent urceum, cujus os et venter ejusdem sunt latitudinis, dimidium implere silicibus parvis, laevibus, qui pro foco inserviant; tum, ureo satis calefacto, massam farinac super silices illas explicant, et coquunt hoc modo placentas, quae a silicibus subjacentibus foramina habent. — Alterum placentarum genus a Mose vocatur רִקִּיק tenue, quod, eodem Arviosio teste, hoc fere modo ab Arabibus paratur: calefaciunt magnum urceum lapideum, in cujus latere exteriori ponunt massam ex farina tantum et aqua confectam, quae, quum sit vixle tenuis, sponte sese explicat et brevi percoquitur. Cet. cf. ad Ex. 29, 2.*

5 — 7. תַּמְחֶבֶת ex Jarchii sententia vas erat non profundum, sed planum, i. e. *sartago plana et lata;* quod hodierno illorum populorum usu confirmatur. Etenim Arabes et Cabylos tenues placentas suas in ejusmodi sartaginibus planis parare solere, narrant NIEBUHR *Descr. Arab.* p. 52. et SHAW, p. 202. vers. germ. Qui etiam observat, sartagines illas vocari *Tadschen* s. *Tagen*, quod ipsum voc. habent h. l. LXX.; qui τῆγανὸν posuere. Ceterum recte monet Jarchi, *fertum, quod in eo vase pararetur, durum, sive tostum, fuisse; quum enim fuisset planum, aleum igne-consumtum esse;* quod confirmatur eo, quod Vs. 6. legitur, esse in frusta frangendum. — 6. פָּתוּחַ אֶתָּה פָּתוּחַ Frangere illud in frusta, frangas illas placentas in frusta, infinitum pro futuro, ut saepius;

cf. GESENI *Lehrg.* p. 783. פָּתַח, ut cognatum Verb. Arab. sonat *fregit, comminuit digitis fricando*. Hinc nomen פַּת saepe de *frusto rei esculentae*, quantum bucca semel capere potest, usurpatur. LXX. κλάσματα, est enim κλάσμα *fragmen*, sive frustum effractum, a κλάω, *frango*. — 7. הַעֲשֵׂה — וְאִם — מִן הַשֶּׁה. *Si autem munus craticulae, s. cacabi oblatio tua, e simila cum oleo fiet.* מִרְחֶשֶׁת veterum plerique *craticulam* interpretantur. Ita LXX. ἔσχαλα, qua voce, teste HESYCHIO, designatur *ara solo aequalis, non ex lapide exaltata, vel ara ferrea, in qua ignis ardet, et locus ejus, quo ollae locantur, vel vas igniferum*. Hebraeorum magistri מִרְחֶשֶׁת unanimi consensu a מִקְהָבָה sic distinguunt, ut dicant, fuisse *concavum et profundum*. Sic Jarchi: *Marchescheth vas erat profundum; quare oleum coacervabatur ita, ut ab igne non posset torrefieri, atque ita fertum, quod in eo pararetur, movendo quodammodo frigebatur*. Itaque *cacabus* esset vertendum. Videtur autem haec interpretatio ex verbi רָחַשׁ *movendi* notione exsculpta esse.

11. 12. כָּל — הַמֵּץ. *Nullum donarium farreum Jovae oblatum, fiet cum fermento.* (cf. ad Ex. 12, 8.) Quia fermentum ex corruptione fit, Deo autem omnia sincera, integra, incorrupta offerri oportebat. Qua ex causa etiam apud alios antiquos populos panes fermentati in Sacris vetiti erant. בְּלִישָׁא — לֵיהֶוּהָ *Fermentum et mel Jovae in sacrificium non debetis adolere*. Cur vetitum fuerit mel in sacrificiis, dissentiunt interpretes. Notum est, in multis ethnicorum sacrificiis oblatum esse mel aut placentas melle oblitas; quod ipsum plerique causam fuisse putant, cur legislator in sacrificiis Jovae oblati mel offerri noluerit. Sed si haec fuisset causa, alii etiam ritus cultus Levitici, qui conveniunt cum aliarum gentium ritibus sacris ex illo rejici debuissent. Vera ratio videtur potius haec fuisse, quod quum omnia sacrificia in altari oblata ἄζυμα esse deberent, mella propterea admiscenda non erant, quod ea vim habent fermentandi. Hinc הַדְּבִישׁ Judaeis dicitur *fermentari*, vid. BUXTORFII *Lexic. Chald.* p. 500. X Et antequam fermentum fiebat ex farina, parabatur illud (Plin. H. N. 18, 11.) e musto, commisto cum milio vel tritici furfaribus minutis. — 12. לֵיהֶוּהָ — קָרְבַּן. *In primitiis quidem ea (sc. fermentum et mel) offerre licebit.* Primitiae enim rerum inanimatarum non altari imponebantur, sed cedebant in sacerdotum portiones Num. 18, 11 — 13. Ceterum sub mellis primitiis intelligenda sunt ea, quae verno tempore primum ex alvearibus colliguntur.

13. לֹא תִשָּׂבַח מִלַּח בְּרִית אֱלֹהֶיךָ. *Nunquam desit sal foederis Dei tui, i. e. sal sacrificio farreo addendus in signum foederis fuit amicitiae cum Deo tuo initae.* Sal enim apud antiquas gentes signum fuit amicitiae. Ratio autem videtur repetenda inde, quod nulla amicorum epularis acenbatio absque sale soleret agitari; ob idque nec decebat sacrificia, seu Dei convivia, sine eo apparari.

X — *sed de melle tantum dicitur!*

Buxt. ib.

Hinc in Graecorum etiam et Romanorum sacrificiis farinae addi solebat sal. Plin. *H. N.* 31, 7, 41.: *Maxime in sacris intelligebatur salis auctoritas; quando nulla conficiuntur sine mola salsa.* Mola autem, ut docet Festus, *vocatur far tostum et sale sparsum, quod eo molito hostiae adaspergerentur.* Hom. *Il.* 1, 449. *Ἐροχύματι δ' ἔπειτα καὶ οὐλοχύτιας ἀνέλοντο.* *Ulochytae* hordea erant sali admixta, quae effundebant in aram ante sacrificium (interpretante Eustathio). Cf. HEYNIUM in *Opuscc. Acad.* P. I. p. 368. Etiamnum principes Arabum si foedus pangunt, patellam salis adponere et frustula aliquot panis sale conspersa comedere solent; foedus hoc modo paetum vocant *barat milech, foedus salis.* Quod ipsum esse Hebr. *בְּרִית מֶלַח* Num. 18, 19. quisquis intelligit. Plura vid. in *d. a. u. n. Morgenl.* II. p. 149. sqq. Sine necessitate MICHAELIS pro *בְּרִית* legendum censet *בְּרִית puritas; אברה purus fuit; ut מֶלַח בְּרִית sit sal puritatis (nitrum), i. e. sal purus in sacrificiis adhiberi solitus; vid. ad Ex. 30, 35.* Sed quum veterum interpp. nullus de *nitro* cogitarit, et prior interpretatio sensum aptissimum efficiat, vocalia recepta voc. *בְּרִית* videntur retinenda esse.

14. 16. *אָבִיב קָלוּי בְּאֵשׁ.* *Spica igne frixa.* קָלוּי explicandum ex Arab. קָרַי *coxit in sartagine, frixit carnem, alicam.* גָּרַשׁ esse *contusum, comminutum, nulla est dubitatio.* Sed eo major de voce בְּרֶמֶל, quae praeter hunc locum, bis tantummodo occurrit, Lev. 23, 14. 2 Reg. 4, 43., quibus locis omnibus cum *cerealibus* jungitur. Veteres ita dissentiunt, ut jam eorum tempore vocabuli notio oblivione obruta esse pateat. LXX. h. l. pro בְּרֶמֶל גָּרַשׁ ponunt *χίδρα ἔριστα*, ubi tamen, ut MICHAELIS in *Suppl.* P. IV. p. 1356. monet, „manifestum, בְּרֶמֶל non per *χίδρα* reddi, quod *spicas* vertere solent, sed per *ἔριστα, comminuta; deinde ipsa χίδρα in Judaiei interpretamenti gratiam spica* vertitur, cum potius *contusum, granum in grossiores particulas contusum, aut farinam grossiorem* notet.“ Hic vero animadvertendum est primo, *χίδρα* apud Graecos auctores esse *hordeum viride, et tostum* tuisque (vid. HEYNIUM *Opuscc.* T. I. p. 371. not); deinde, LXX. eam vocem omnino pro בְּרֶמֶל ponere, id quod patet ex Lev. 23, 14., ubi ejus vocabuli loco *χίδρα νέα* habent. Sed 2 Reg. 4, 42. בְּרֶמֶל in Alex. versione *παλάθει*, *massae ficuum* redditur. Theodotion nostro loco *πίονα ἄλφιστα* ponit, qua posteriore voce apud Graecos designatur *puls ex hordei torrefacti, et pilo vel mola tusi farina facta*, vid. Heynium, l. c. Aquila et Symmaechus: *ἀπαλὰ λάχανα ὀσπρωῶδη, mollia olera, leguminosa.* Onkelos h. l. pro בְּרֶמֶל גָּרַשׁ ponit פִּירוּכָן רִבִּיכָן *contusa tenera; sed 23, 14. pro solo בְּרֶמֶל duntaxat פִּירוּכָן; item Chaldaeus interpretes 2 Reg. 4, 41. Eo ipso vocabulo duobus hisce locis posterioribus utitur Syrus, פִּרִּיכָתָא exhibens; sed nostro loco פִּרִּיכָתָא נְרִישָׁא מִן אֱלֹהֵדָּה perfricata pura, habet. Saadias h. l.: נְרִישָׁא מִן אֱלֹהֵדָּה *contusum de . . .* ultimum vocabulum enim, quod *rem elatam,**

tumulum, scopum, significat, quid h. l. sibi velit, ignoro. Arabs autem Erpenii hic פריך מהשם *fractum confricatum* vertit. Sed infra 23, 14. uterque Arabs: פריך. Samaritanus קליף *decorticatam* interpretatur. Vulgatus denique nostro loco: *confringes in modum farinae*; 23, 14. *pultes*; atque 2 Reg. 4, 42. *frumentum novum*; ubi et Arabs: סנבל בלבאסה *spicae in tegumento*. Quod Hebraeorum philologi praeiverunt, qui Kimehio teste in Lexico, nomine פֶרְמֶל hoc et duobus reliquis locis *spicam teneram adhuc et succosam*, viridem, designari ajunt; verum sine idonea auctoritate, solis etymologiis, parum probabilibus, ducti. Videtur פֶרְמֶל *polentae* species fuisse, de qua vid. Plin. H. N. 18, 7. 14. — 16. על h. l. est *una cum* ut Gen. 32, 12. Exod. 35, 22. Num. 9, 11.

Cap. 3.

Eucharisticorum victimae quales esse debeant, praescribitur, ritusque in iis immolandis servandi. Velatur omnis sanguinis et adipis esus.

1 — 3. De vocis שָׁלֵם propria significatione Interpp. dissentiunt. LXX. θυσία σωτηρίου, *hostia salutis*. Vulgat. *hostia pacificorum*. Hi igitur שָׁלֵם derivant a שָׁלוֹם *pace, tranquillitate; salute*; ut significetur sacrificium, quod quis offerat pro salute, qua fruitur, pro beneficio aliquo a Deo accepto. Non defuerunt, qui verterent *sacrificium teleticum*, ἀπό τῆς τελετικῆς, quod puris solum eo comedere liceret. (7, 20.) Equidem שָׁלֵם referre mallet ad שָׁלַם, quod notat *retribuere, rependere*, ita ut שָׁלֵם sit *sacrificium, quod retribuatur*, sc. beneficia a Deo accepta, i. e. eucharisticum, *ein Dankopfer*. Hoc sacrificiorum genus videtur antiquissimum esse et originem traxisse ex grati animi testandi studio, quo sensu beneficiorum divinorum omnes antiquitatis populos et nunc adhuc nullo cultu expolitas nationes, tactas videmus et permotas. Ad hoc sacrificiorum genus referendae sunt Habelis et Caini oblationes (Gen. 4, 3. 4.). אִם-זָכַר אִם-נִקְבָּה *Mas sit sive femina*. Prima differentia iuter sacrificium eucharisticum et holocaustum erat haec, quod in illo mares et feminae; in hoc autem nonnisi mares offerri fas esset. Deinde in holocausto praeter boves, oves et capras etiam columbae et turtures offerri poterant; in eucharistico boves tantum, oves et caprae. Causa fortasse haec fuit, quod hostiae eucharisticae in partes tres dividerentur; quarum una Deo, altera Sacerdoti, tertia offerentibus in epulum cedebat. Jam vero et molesta fuisset in exiguis vobulceribus ea divisio, et jejuna ex iis epulatio. — 2. De manuum impositione vid. ad 1, 4. — 3. הַחֵלֶב הַמְכַסֶּה אֶת-הַקֶּרֶב *Adeps intestinalis tegens*, vid. ad Ex. 29, 12. 13.

4. 9. 11. סִלִּים snt cae corporis partes, quae renibus sunt proximae et adipē refertae, *ilia, lumbi*. Vertunt ita omnes veteres. LXX. ἐνὶ τῶν μηρίων, Aquila λαγόνος, Symmachus

ψῶς vel ψῦς, quae voces omnes denotant *lumbos*. Syrus ponit סטרא, *latus*. Onkelos גססרין, *latera*. De היהרת על-הכבוד vid. ad Ex. 29, 13. — 9: De אליה vid. ad Ex. 29, 22. — 11. לחם אשה ליהוה *Cibus sit ignis Jovae*, i. e. comburatur in Jovae honorem.

16. 17. כל-הלב ליהוה *Omnis adeps est Jovae*. Intelligitur is tantum adeps, qui adhuc memoratus est, et in Jovae honorem debebat comburi. — 17. כל-הלב וכל-דם לא תאכלו. *Ne ullumve sanguinem comedatis*. Quod interdictum procul dubio respiciebat ad valetudinem in orientalibus illis regionibus, in quibus sanguis citius in putredinem abit, ideoque in cibum noxior est quam in nostris septentrionalibus regionibus. Aecdebat fortasse, quod sanguinis esus in sacrificiis in foederum pactione ethnicorum usitatus esset; ita ut is, qui in sacrificiis sanguinem biberet aut ederet, sese deorum ethnicorum cultorem profiteri videretur. Venuit igitur Moses sanguinis esum sub capitis supplicio, 17, 10 — 14. 19, 26. Deut. 12, 16. 23. 24. 15, 23. — Conf. MICHAELIS *Jus Mos.* P. 4. §. 206.

Cap. 4.

Hostiae pro peccato praescribuntur Pontifici, multitudini, Principi, privato cuilibet, ritusque in his observandi.

2. 3. נפש ביהחטא בשגגה *Si quis peccaverit per imprudentiam, ex ἀγροία*, uti habet Aquila, LXX. ἀνουσίως. — מכל העשייה *Ex omnibus praeceptis Jovae quae non facies*, i. e. aliquid, quod prohibitum est mandato Jovae, ne fiat; vetitum quidpiam admiserit. Post verba ונעשה באתח מהנה *et fecerit unum ex iis*, subaudi: *sacrificio expiet delictum suum*. Nam hoc Vs. dicit Legislator, omnium peccata per errorem commissa certis sacrificiis debere expiari; tum (Vss. sqq.) quid singulis sit faciendum, docet. Ceterum solum peccatis per imprudentiam aut errorem admissis redemptio per piacula obtingere potuit; transgressio legis *voluntaria* nullo sacrificio poterat expiari, sed morte plectebatur, Num. 15, 30. — 3. הנהן המשיח *Sacerdos unctus*, i. e. Pontifex. Max., LXX. ἀρχιερεύς. Quilibet enim Pont. Max. inungebatur, cum munus auspicaretur: reliquorum sacerdotum majores tantum inuncti sunt, coll. 16, 32. 21, 10. יחטא לאשמה העם *Peccabit ad delictum populi*, i. e. si aliquid commiserit per errorem, quod populus sequutus similiter peccaverit. פר בן-בקר *Juvenus filius bovis*, sed בן-בקר Hebraico more redundat. Intelligitur simpliciter *juvenus*. לחטאת *In sacrificium pro peccato*. Quod attinet הטאור (uti et אשמים, cf. ad 5, 6.) ea videntur fuisse muletæ, quibus solutis poena peccati aut plane remittebatur, aut si in peccatum commissum capitis supplicium constitutum

esset, id mutabatur in poenam minus severam, ut 19, 20 — 22. Plerumque autem hæc sacrificia *abolitionem criminis* efficiebant; ut in peccatis, quae nominantur Vs. 2. 5, 1—4. 17. 20 — 26. Hanc sacrificiorum piacularem vim fuisse, apparet ex loquutione: *לוּ בָּפֶר עָלָיו תִּפְתָּח וְנִסְלַח לוֹ hoc modo sacerdos aboleat peccatum ejus, et poena ei remittatur*; infra Vss. 26. 31. 35. al. Ceterum de his sacrificiis observandum est etiam hoc, ea non pro omnibus promiscue peccatis praescripta fuisse, sed pro iis tantum, quae in aliis civitatibus solent supplicio, exilio aliisque poenis civilibus coerceri. Observat Michaelis ad h. l., hæc sacrificia pro peccato divisa esse 1) in *majora*, in quibus victimarum sanguis ferebatur in sanctuarium, ipsae autem victimae, excepto adipe extra castra comburebantur, Vs. 3 — 21., et 2) in *minora*, in quibus sanguis non ferebatur in sanctuarium, et caro ab adipe separata a sacerdotibus sacrificantibus comedebatur. Quam divisionem respici putat Michaelis Hebr. 13, 10 — 12.

6. 7. אֶת-פְּנֵי פָרְכַת הַקֹּדֶשׁ *Contra velum Sancti*. קֹדֶשׁ hic est Sanctum Sanctorum; פָּרְכַת enim significat aulaeum vel velum, quod dividebat Sanctum Sanctorum a Sancto, Ex. 20, 33. — 7. Ad כָּל-דָּם subaud. נִשְׂאָר *reliquum*, quod et 5, 9. exprimitur, nam *omnis* absolute non potest dici, quum una sanguinis pars in Sanctuario adpersa fuerit, vid. Vs. 12. Omnis sanguis in Sanctuario non effundebatur, ob hanc, uti credibile est, causam, quod tanta sanguinis copia Sanctuarium nimis foedasset.

12. 13. 17. אֶל-שֹׁפַךְ הַדָּשֵׁן *Ad effusionem cineris*, i. e. ad locum, in quem cineres effunduntur. — 13. וְנִעְלַם דְּבַר מַעֲשֵׂי הַקֹּהֵל *Et occulta fuerit res ab oculis coetus*, i. e. resque coetui ignota fuerit. „Quorum verborum duplex esse potest sententia. Nam potuit peccatum committi incogitantia, quod moniti illi co peccatum esse faterentur: aut id fieri, quod peccatumne esset, ignorarent, et moniti non agnoscerent, nisi lege demonstraretur.“ CLERICUS. — 17. מִן-הַדָּם i. q. Vs. 6. בָּדָם; verbum טָבַל construitur cum מִן etiam 14, 16.

20 — 25. וְנִסְלַח לָהֶם *Et condonabitur illis*. „Si, qui moniti cognoverant, se legem violasse, aut imprudenter a se delictum esse, aliter animadverterant, nullo piaculo indigere se putassent; facile factum fuisset, ut paullatim omnes leges neglexissent, aut earum cognitionem insuper habuissent. Itaque ut legum cognoscendarum et observandarum studium apud Hebraeos Moses aleret, mulctam etiam ignorantia aut imprudenter peccantibus imponebat. Praeterea observandum, peccata hic intelligi in rebus ritualibus, aliisque, in quae neque capitis supplicio sancitae fuerant, et facile poterant ignorari, aut non animadverti.“ CLERICUS. — 22. אֲשֶׁר נָשִׂיא יִהְיֶה *Quodsi peccarit princeps*. אֲשֶׁר, -h. l. *si*, quodsi, ut Deut. 11, 27. 28. נָשִׂיא significat proprie *hominem*

elevatum, tum, eminentem supra ceteros dignitate, uti erant Principes et capita tribuum et familiarum, qui praefecturam aliquam militarem vel iudicis officium exercebant. Horum peccatorum expiatio separatur ab expiatione privatorum hominum, quod illa et majoris sint momenti et exemplo multum nocuementi afferant. —

24. תְּעֹלָה — בַּמִּקְדָּשׁ *In loco, ubi solet mactari holocaustum*, id vero est in atrio tabernaculi, ad partem septentrionalem, cf. ad 3, 2. — 25. וַיָּתֵן עַל-קַרְנוֹתַי מִזֶּבַח הַתְּעֹלָה *Tangat eo (sanguine) cornua altaris holocausti*. In omni sacrificio pro peccato altaris alicujus cornua debuerunt sanguine illini, sed hoc discrimine, quod in sacrificio pro peccatis pontificis et populi, ubi sanguis victimarum inferebatur in Sanctuarium, tingerentur cornua altaris suffitus, in aliis cornua altaris holocausti.

26. 27. 35. מִתַּשְׂאָתוֹ, i. q. עַל תַּשְׂאָתוֹ אֲשֶׁר הָטָא *propter peccatum suum*. — נִסְלַח לוֹ *Condonetur ei scil. peccati poena, qua a magistratu plectendus erat, nisi sacrificium obtulisset*. —

27. נַפֶּשׁ אַחַת מֵעַם הָאָרֶץ *Anima una e populo terrae, i. e. homo e populo, vir privatus*. — 35. וְהִקְטִיר תַּכְתֵּן אוֹתָם *Adolebitque sacerdos ea, quamvis תַּלְבַּב in singulari antecesserit, quia legislator plura intelligit membra, quibus adeps adhaerebat. Vid. c. 3. passim.*

Cap. 5.

Quidam casus particulares referuntur, quibus debita erat hostia pro peccato. A Vs. 14. usque ad fin. agitur de hostia pro delicto offerenda iis casibus, quibus per ignorantiam in sacrificiis et caerimoniis divini cultus aliquis error esset admissus.

1 — 3. וְנִפְשָׁהּ — אֵלֶּה *Et anima si peccaverit et audierit vocem adjurationis, cum aliquis peccaverit eo, quod audierit vocem adjurationis etc.* Particula וְ ante נִפְשָׁהּ hic usurpatur αιτιολογικῶς, estque vertenda *quia, eo quod*, ut Gen. 26, 12. Deut. 17, 16. Apud Hebraeos jurans formulam jurandi non ipse pronuntiabat, sed adjurationem audiebat. וְהוּא — עֵדוֹ *Testisque fuerit, quod aut ipse vidit, aut conscius est; nisi indicaverit, portabit iniquitatem suam.* Sensus totius sententiae est hic: si quis flagitium aliquod perpetraverit, et alius quispiam sub adjuratione advocatus in testem a iudice, ut id, quod vel visu, vel aliter, de flagitio cognovit, testetur, si ferre testimonium sive metu, sive amore ejus, de cujus crimine inquiritur, sive alia ex causa subterfugerit, non erit immunis a crimine. Ceterum sententia hic pendet, usque ad Vs. 6., ad quem diversa omnia antecedentia membra referuntur, ut sensus sit: si quis horum peccatorum aliquod commiserit, debet capram vel agnam in sui peccati expiationem offerre. — 2. Alius hic casus memoratur, de eo, qui rem immundam tetigerat, et vero non advertit rei immundae contactum, vel, postquam advertit, omisit adhibere purificationem legalem. וְנִפְשָׁהּ — שָׂרֵץ טִמֵּא *Vel anima, quae tetigerit ali-*

quid immundum, sive quod occisum a bestia est, aut per se mortuum, aut quodlibet aliud reptile. וְנֶעְלָם מִמֶּנּוּ Et ignotum ei fuerit, subaud. וְהָיָה יָדַע et innotuerit ei, sive יָדַע וְהָיָה יָדַע, ut Vs. 4. 5. habetur. וְהָיָה יָדַע et reus fuerit, i. q. Vs. 1. וְהָיָה יָדַע — 3. וְהָיָה יָדַע — 3. Aut qui tetigerit immunditiam hominis juxta omnem immunditiam, qua pollui solet, i. e. quacun- que tandem ratione is, qui tangitur, sit pollutus.

4. 5. אוֹתוֹ נִפְשָׁה — אוֹתוֹ לְהִיטִיב Aut anima, quae juraverit temere effudiendo labiis suis, sive male, sive bene facere, i. e. Quisquis jusjurandum temere effuderit sive ad nocendum, sive ad benefaciendum. Cujus loci sensum bene exposuit CLERICUS hoc modo: „Facile fieri potuit, ut in vehementiore affectu quisquam juraret, se alteri malefactorum, aut, ut interposito jurando, promitteret temere, quod dare non posset; deinde, jurisjurandi sui oblitus, nihil eorum praestaret. Ad malum quidem quod attinet, revocari jusjurandum debuit, sed propter temere effusum, mulcta delinquenti merito imponebatur. Si quid boni juratus quispiam promiserat, quod praestare non posset; mulctam quoque debuit propter temerarium jurisjurandi usum.“
 5. כָּל־כֵּן — כָּל־כֵּן Secundum omne, quod homo temere loquitur in jurejurando, quacun- que de re homines temere jurare solent. —
 5. וְהָיָה יָדַע — וְהָיָה יָדַע Si quis, inquam, in ullo istorum deliquerit, sc. eorum, quae Vss. 1 — 4. nominantur. וְהָיָה יָדַע Tunc confitebitur, quod peccaverit in eo, i. e. contra illud, h. e. ten- cebitur fateri delictum sacerdoti.

6. וְהָיָה יָדַע — וְהָיָה יָדַע Adducetque victimam suam pro delicto. Quum antea (4, 3. 14. 21. 24. etc.) sacrificium pro peccato offerendum semper וְהָיָה יָדַע dictum esset, hic vero, et Vs. 14. 19. 26. וְהָיָה יָדַע vocetur; difficilis existit quaestio de utriusque sacrificiorum generis discrimine. Atque CLERICO quidem nihil hic difficultatis occurrit; quippe qui divisionem illam existimat esse nominis tantummodo, non rei: „praeterquam enim, inquit, quod in hoc ipso Cap. manifeste confunduntur, natura ipsa Sacrorum diversa non fuit, quamvis וְהָיָה יָדַע et וְהָיָה יָדַע, pro varietate reorum, varia erant. Cap. 5, 2. 3. sacrificio, ad quod victima, וְהָיָה יָדַע vocata, postulatur (quamquam et וְהָיָה יָדַע dicitur Vs. 5.), damnantur, qui res immundas aut homines impuratos forte attigissent. Sic et Naziracis, inopinato funere funestatis, imponitur וְהָיָה יָדַע, quod et וְהָיָה יָדַע dicitur Num. 6, 12. sqq. Cap. 14. leproso purgato imponitur וְהָיָה יָדַע, Vs. 12., sed eadem victima dicitur וְהָיָה יָדַע, Vs. 19. Ideo existimarim, quamvis וְהָיָה יָדַע et וְהָיָה יָדַע sint ejusdem potestatis, attamen usu factum, ut quaedam culpae frequentius solerent וְהָיָה יָדַע dici, aliae vero וְהָיָה יָדַע; non quod omnes, quae eodem nomine vocabantur, essent ejusdem naturae, et quae aliter ut plurimum appellabantur, diversae; sed quadam usus, penes quem arbitrium est loquendi, consuetudine, aut nulla

ratione nixa, aut saltem nobis ignota.“ Verum etsi negari nequeat, הַשְׂמֹתָ et הַטְּאָה nonnumquam confundi, tamen manifesto ut duo diversa sacrificiorum genera discernuntur tum 7, 7., tum Ez. 40, 39. 42, 13. 44, 29. et pluribus in locis. Praeterea inter utrumque illud interfuisse constat, quod sanguis victimarum הַטְּאָה altarium carnibus, victimarum הַשְׂמֹתָ vero arae lateribus adspargendus erat. Sed inter culpas ipsas, הַטְּאָה et הַשְׂמֹתָ appellatas, quid interfuerit, quaeritur. Ex magna opinione de ea re varietate, potissimae tantummodo sunt recensendae. 1) LXX. הַטְּאָה ἀμαρτίαν, הַשְׂמֹתָ vero πλημμελείαν vertunt. Ex quo nihil plane proficimus. Neque enim constat, quid intersit inter ἀμαρτίαν et πλημμελείαν, multo minus, idem interesse, quod inter הַטְּאָה et הַשְׂמֹתָ interest. 2) Haud pauci ex Judaeis interpretes הַשְׂמֹתָ dictum putant de quo dubium alicui sit, an peccatum aliquod admiserit, הַטְּאָה vero, quod quis primo ignorasset, postea autem resciverit. A qua sententia non multum diversus est Aben-Esra (in Prolegg. ad Commentar. in Lev.): Nihil aliud interest inter sacrificium הַשְׂמֹתָ et sacrificium הַטְּאָה , nisi quod hoc fieret ab homine, qui certum sciret, se per imprudenciam commisisse contra praeceptum aliquod, cujus poena erat exitium; prius illud vero (הַשְׂמֹתָ) fieret ab eo, qui non certe sciret, sed ambigeret, utrum adversus ejusmodi praeceptum fecisset nec ne, unde vocabulum הַשְׂמֹתָ etiam de sacrificio pro delicto dubio usurpari solet. — 3) Aben-Esra הַטְּאָה , quod legis ignorantia, הַשְׂמֹתָ vero, quod oblivione factum esset, dictum censet. 4) HERMAN. VENEMA (in Diss. Sacr. p. 322.) contendit, sacrificium הַטְּאָה dictum; in gravioribus passim delictis, הַשְׂמֹתָ in levioribus locum habuisse; v. g. cum Pontifex, totus coetus, aut Princeps se contaminasset, הַטְּאָה obtinuisse, non הַשְׂמֹתָ , Cap. 4.; porro eum quis de peccato certior esset factus, vel ejus convinci posset, הַטְּאָה oblatum fuisse, ubi autem res dubia, nec juris aut facti certa esset notitia, הַשְׂמֹתָ expiasset; illud in convictione per testes, hoc in spontanea peccati confessione fuisse requisitum. Sane 4, 27. 28., ubi de sacrificio הַטְּאָה agitur, post indicatum peccatum ipsum illo sacrificio expiandum additur: אוּ הוֹדָע אֵלָיו אִם הִטְּאָה אֲשֶׁר הִטְּאָהוּ *quando peccatum ab inscio commissum palam innotuerit.* Sed infra Vs. 17., ubi sacrificii הַשְׂמֹתָ mentio fit, haec verba non adduntur. Hinc Joseph. (Ant. 3, 9. 3.) sacrificium pro delicto, הַשְׂמֹתָ , ab illo oblatum fuisse tradit, qui peccavisset, et sui quidem peccati conscius esset, sed non ab alio redargui posset aut eriminiis convinci. Cum illo conspirat Philo, qui (de Victimis T. II. p. 217. ed. Mang.) si quis arguente sua conscientia crimen admissum confessus fuerit, et ipse demum sui fiat accusator, eum sacrificium tale obtulisse ait. Consentiant LXX., qui 5, 24. הַשְׂמֹתָ בַּיּוֹם הַהוּא vertunt ἢ ἡμέρα ἐλέγχθη, *qua die convictus fuerit*, vel, peccasse se cognoverit. Attamen et in nonnullis lustrationibus הַשְׂמֹתָ offerenda erant, coll. 14, 12. 21.

Num. 6, 11. sqq. — 5) BERNH. SEBAST. CREMERUS in *Antiquitt. Sacrar. Poecili*, Tom. II. p. 75. sqq. omnem quidem חַטָּאת suum חַטָּאת, *reatum*, observat habere, aequae ac reatus quovis comprehendatur peccato, quod ex 4, 13. 22. 27. et 5, 2. sqq. probare satagit, חַטָּאת tamen restrictam habere significationem, nec notare nisi violationem foederis, sive respectu proximi, in non servandis contractibus de deposito et mutuo, et restitutione rei perditae, accedente mendacio et perjurio; vel etiam, ex Lev. 19, 20. sqq., in violatione foederis matrimonialis, si quis vitium intulerit servae desponsatae, nec tum manu missae. Quod autem discrimen attinet utriusque sacrificii, Cremerus חַטָּאת praecise notare existimat *sacrificium*, ut vocat, *conscientiosum*, h. e. tale, quod ex solo conscientiae instinctu offerretur, cogente hominem, ut reatum suum, quem elam haecenus habuerit, confiteretur, ejusque expeteret expiationem, quod ex Lev. c. 4. 19, 20 sqq., et Esth. 10, 18. 19. demonstrare studet. Nee hoc tamen congruit lustrationibus, de quibus 14, 12. 24. Num. 6, 11. 6) GROTIUS *culpam in omittendo* חַטָּאת dictam esse judicat, חַטָּאת *culpam in committendo*. Quo nihil longius a vero abesse potest, quam saepissime חַטָּאת dicatur, quod contra legem vetantem fieret. Quare 7) J. D. MICHAELIS in *Suppl. P. III. p. 718. sqq.* inversa vice חַטָּאת *sacrificium pro peccato commissionis*, חַטָּאת vero pro peccato *omissionis* fuisse autumat, eamque interpretationem variis, qui sub hujus capituli initio memorantur, casibus accommodare studet. Magis arridet vel 8) GUIL. OUTRAMI sententia (*de Sacrificiis p. 135.*), culpam eam praecipua quadam ratione חַטָּאת dictam fuisse, quae vel reo dubia esset, vel proximo damnum intulisset; vel 9) JO. GOTTL. CARPZOVII illa (in *Mantissa de Sacrificiis*, pag. 707.), omne istud differentiae genus ex mero legislatoris arbitrio pendere, ad certas autem expiationum classes legibus esse revocatum, 1) in delicto dubio, ejus incerta esset conscientia, Lev. 5, 17. 18.; 2) in iniquatione Nazaraei, Num. 6, 12.; 3) in vi illata desponsatae, 19, 20. sqq.; 4) in incognita sacerorum defraudatione, Lev. 5, 16.; 5) in interversione rei alienae, vel concreditaе, vel casu repertaе, vel vi extortaе, et jurato abnegataе, Lev. 5, 21. sq. DE WETTE in *Commentat. de morte Jesu Christi expiatoria* (Berol. 1813.) p. 14. Not. conjicit, discriminis, quod inter illa sacrificia initio intereesserat, veram rationem seriore tempore in oblivionem venisse, et neglectam fuisse, discrimine tamen ipso non prorsus abolito.

7. 10. 11. חַטָּאת לֹא תִגִּיעַ יָדוֹ דֵּי שֶׁתָּה Quodsi non attingat manus ejus sufficientiam aëni, i. e. si adeo pauper sit, ut non suppetat ovis, quam offerat. — 10. חַטָּאת־תִּשְׂנֵי At de secundo. כַּמִּשְׁבֵּט pro more, secundum ritum praescriptum. — 11. חַטָּאת חַטָּאת Pro peccato, quod peccaverit; Vs. 6. est plena phrasis, חַטָּאת חַטָּאת חַטָּאת — לֹא־וְשֵׁיִם — לְבִנְתָּהּ neque tamen oleum et

thus superaddat. Oleum et thus non requirebantur, uti videtur pauperis commiseratione, ne prematur ultra id, quod satis est. Nam aliquantulum farinae nemo fuit, qui non haberet.

13. 15. וְהִיתָה לְכֹהֵן *Sit sacerdoti* sc. reliquam, quasi scriptum esset: וְהִיתָה תְּנוּחָתָהּ לְכֹהֵן, cf. 2, 10. — 15. — כָּפַשׁ מִקֶּדְשֵׁי יְהוָה. Si quis per errorem interverterit aliquid de rebus sacris, veluti decimas aut primitias non solverit. Ante בְּעֵרְכָךְ שְׂקָלִים subaud. אוּ *aut*, ut Deut. 18, 11. 1 Sam. 20, 22. Jes. 18, 6. Similiter decimam, de qua Deut. 14, 23., licuit pecunia permutare. בְּעֵרְכָךְ *Ex aestimatione tua* sc. Mosis. Nam ad eum in Vs. 14. directus fuerat sermo. Post illius mortem haec aestimatio dubio procul concessa est magistratibus. De interpretatione vocum שְׂקָלִים-בְּכֶסֶף dissentiunt interpp. Plures et inter eos Vulgatus, pluralem שְׂקָלִים positum putant pro duali, ut significantur *duo sichi*; adferunt exempla similis locutionis 1 Sam. 29, 3. Ez. 47, 13. Sed tum plane supervacaneum esset, quod praecedit, *ex aestimatione tua*. Equidem puto שְׂקָלִים esse hypallagen pro שְׂקָלֵי-בְּכֶסֶף; ut 2 Sam. 24, 24. Neh. 5, 15. Totius igitur Vs. hic erit sensus: si quis per errorem aliquid interverterit de rebus sacris; is vel offerat in sacrificium pro peccato illo arietem integrum; vel siclos argenteos recti et justi ponderis (בְּשֵׁקֶל בְּהַקְדָּשׁ vid. ad Ex. 30, 13. coll. ib. 25, 10.), quantos sacerdos aestimabit sive constituet. Potuit enim fieri, ut res interversa tam exigui esset pretii, ut propterea nulla deberetur victima; ut si quis decimarum partem, quae sicli quartam partem non excederet, aut minoris etiam pretii esset, per errorem omisisset solvere.

16. 17. וְאִם הִמְשִׁיחוּ יוֹכֵף עֲלָיו *Insuper addita quinta parte.* Si exempli causa quinque Gomeros non solvisset, sex adferre ad sacerdotem oportebat; addita victima, si sacerdoti res tanti videbatur. — 17. וְאִם נִפְשׁוּ הַעֲשִׂינָהּ — *Si quis peccaverit per ignorantiam, feceritque unum ex his, quae divina lege prohibentur.* Etiam si haec verba idem videantur sonare, ac verba illa, quae leguntur 4, 27., nihilominus de diversis praecipis uterque locus est intelligendus, ut et satis indicat hostiarum discrimen; illic enim *capella*, aut *ovis femella*, hic *aries integer* offerri praecipitur. Est autem prior ille locus c. 4. intelligendus de *praecipis moralibus*, quae alios homines contingunt; hic vero de *praecipis caeremonialibus*, quae sacrificia, vel res ad divinum cultum pertinentes tangerent, ut si quis, qui non sacerdos esset, res sacrosanctas ignoranter contrectasset, aut si quis per errorem victimam, quae defectu aliquo laboraret, vel feminam pro masculo in sacrificium obtulisset, si pollutus in templum ingressus fuisset, vel similia admisisset. וְלֹא יָדַע *Neque sciverit.* Horum verborum, ut recte CLERICUS monet, non unus sensus esse potest. Possunt enim intelligi 1) de ignorantia *juris*, de eo, qui fecerit, quod nesciret, sed factum probe norit; 2) de ignorantia *facti*, ut si quis inscius

cadaver, aut rem aliam immundam attigisset, et se quasi mundum gessisset; 3) de eo, quod ignoraretur *eo tempore, quo factum est*, sed postea est cognitum, seu ignorantia facti, seu juris spectetur; 4) de eo, quod *dubium* est, ad factum quod attinet, ut si quis, exempli gratia, dubitet, an eibus, quem ederit, contactu rei pollutae contaminatus fuerit. Videtur autem hic omnino *secundum* esse admittendum. Nam quum Moses e. 4. sacrificia imponeret iis, qui ignorantia *juris* peccassent; quae sequuntur a Vs. 2. hujus cap., pertinent ad ignorantiam *facti*.

21 — 21. נֶפֶשׁ — בִּיהוָה *Si quis peccaverit et delictum commiserit in Jovam*, i. e. si quis dolo admissio contra Jovam peccaverit. הַשּׂוֹמֵת־יָדָה proprie significat *positionem manus*, deinde in genere omnem societatem, quae injecta manu solet confirmari, *stipulationem, sponsionem*. Vide ritum jungendi dextras in societate 2 Reg. 10, 15. Jer. 50, 15. Sic et LXX. περί κοινωνίας. Alii הַשּׂוֹמֵת־יָדָה interpretantur *traditum in manum, depositum*. Sed hoc significatur voce פִּקְדוֹן, quae proxime praecedit; ut taceamus, tunc non יָד sed בְּיָד scribi debuisset. או עֲשֶׂה אֶת־עֲמִיתוֹ *Aut injuste laesit sodalem suum*. Bene LXX. ἢ ἠδίκησέ τι τὸν πλησίον. MICHAELIS: oder er hat ihm sonst Unrecht gethan. גָּזַל *Raptum*. Recte monet CLERICUS, haec voce significari rem vi extortam, eam nullus esset testis. Itaque quae leguntur Ex. 22, 7. sqq. videntur ad eos casus pertinere, ubi res probari poterat; hic autem locus ad eos spectare casus, in quibus laesus nihil potuit contra laedentem probare. Cf. MICHAELIS *Jus Mos.* P. 6. §. 289. — 22. אוֹדַמְצָה אֶבְרָה וּכְחָשׁ בָּהּ *Aut invenerit rem amissam et de ea mentitus fuerit*, negaverit eam a se inventam. — וְנִשְׁבַּע בְּהִנְיָה *Aut falso juraverit de uno ex omnibus; quae faciet homo peccando in illis*, i. e. vel falso de ulla re, circa quam homines peccare solent, juraverit. Futurum apud Hebr. consuetudinem significat, ut saepius observatum. Hoc jusjurandum est de re praeterita, quum Vs. 4. jusjurandum de re futura memoratum esset. — 24. וְשָׁלַח אֹתוֹ בְּרֹאשׁוֹ *Et reddat illud capite suo*. Nomen רֹאשׁ *caput*, per synechocchen saepe pro homine aut quavis re ipsa poni solet (vid. GLASSII *Philol. Sacr.* p. 1271. ed. Dath.). Sensus igitur esse videtur: *reddat ipsam rem, quam intervertit, aut ei par sive aequale*. וְהִמְשִׁיתוֹ יָכֶה עָלָיו *Addita insuper quinta ejus, s. pretii parte*. לַאֲשֶׁר הָיָה לוֹ *Ei cujus est*, proprio ejus domino. בְּיוֹם אֲשַׁמְתּוֹ *Die delicti sui*, i. e. eo die, quo fatebitur se peccasse, et sacrificium pro delicto offeret.

Cap. 6.

Ritus traditur jugis Sacrificii, ratio item alendi ignis perpetui in altari. Additur ritus fertorum farreorum, tam quotidiani, quam ejus, quod a sacerdote in inauguratione offerendum esset. Denique Sacrificio piaculari praescribitur locus, in quo immolanda hostia, locus, in quo edenda, a quibus edi debeat, et alia ad illud spectantia.

2. 3. זאת הורת העלה Haec est lex holocausti, haec sunt ceremoniae observandae in holocausto, se. quotidiano, in quo mane agnus unus, alter vespere immolabatur, de quo fuse agitur. Exod. 29, 39. Num. 28, 3. מוקדה conferendum cum Arab. וקרד *incendium*, materia ignis, hinc מוקדה erit locus, ubi aliquid incendiatur, rogus. כָּל־הַלַּיְלָה עַד־הַבֶּקֶר *Tota nocte usque ad mane*; se. cremabitur. Manifestum est, agi his verbis de sacrificio vespertino, quod sub occasum fiebat et tota nocte lento igne cremabatur usque ad cineres. אֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תִּקְרָא בוֹ *Ignis altaris aletur in eo*, h. e. ad holocausti cremationem non assumetur ignis alienus et extraneus, sed sacer, qui in altari continuo lignis additis fovetur. — 3. וְלִבְשׁ הַפְּהֵן מִדָּו בַּד *Sacerdos induat vestimentum suum linteum*. בַּד esse *linum xylinum*, i. q. Aegyptiæ nomine שֵׁשׁ vocatur, apparet ex eo, quod eadem vestes, quae hic intelliguntur, Ex. 28, 5. sqq. dicuntur שֵׁשׁ *byssus*, i. e. *lino xylyno* confectae. בַּד i. q. Arab. בּוֹ *byssus*, permutatis literis ד et ז, quo in hisce linguis nil frequentius. Quod autem Hebraeorum sacerdotes vestes byssinas gerebant, id factum videtur ad exemplum Aegyptiorum sacerdotum. Retinuit Moses has vestes fortasse etiam ideo, quod facillime purgentur a sanguine et aliis, quibus eae in Saeris faciendis maculari solerent.

6. 7. אֵשׁ — תִּכָּבֵה *Ignis super altari inextinctus ardere debet*. Plures Hebraeorum et Christianorum interpp. voluerunt, miraculo factum esse, ut ignis coelitus semel delapsus (vid. 9, 24.) in altari accensus manserit. Sed tale miraculum, de quo nihil habet Moses, est commentitium. Ignis perpetuus et in aliarum gentium fanis ali solebat. Persae non tantum ignem colebant, quasi Numinis imaginem, sed et accensum in altari perpetuo alebant. Curtius 3, 3. de ordine, quo Darii exercitus progrediebatur: *Ordo agminis erat talis: ignis, quem ipsi sacrum et aeternum vocabant, argenteis altaribus proferebatur*. Vid. ibid. 4, 13. 14. Amm. Marell. 23, 6. de Magis: *Feruntque, si iustum est credi, etiam ignem coelitus lapsum, apud se sempiternis focolis custodiri, cujus portionem exiguam, ut faustam, praeisse quondam Asiaticis regibus dicunt*. Cf. HYDIUS *de Relig. Vett. Persar.* Cap. 8. p. 148. edit. sec. Notus est aeternus ignis aedis Vestae. Cf. *d. a. u. n. M. P. II.* p. 176. Quod apud Hebraeos ignis perpetuus in ea ara servaretur, in qua quotidie Saera fiebant, causa fortasse haec fuit, ne ex sacerdotum negligentia ignis ad sacrificia necessarius unquam deesset. — 7. Inde ab hoc Vs. usque ad II. praecipitur de ferto, quod sacrificio quo-

tidiano solebat addi: diversum igitur est ab eo, quod abs homine privato offerebatur, et Cap. 2. describitur.

9. 11. 13. Quum ferti reliquias necessario a sacerdotibus in loco sacro comedi oporteret, Moses hac ratione simul sacerdotum victui providit. Azymos panes praefert fermentatis, quia minus puri hi habebantur. Sic et apud Romanos Flamini Diali *farinam fermento imbutam attingere fas non erat*, auctore Gellio *Noct. Att. 10, 15.* — 11. כל אִשְׂרֵי־יָבֵעַ בָּהֶם יִקְדָּשׁ *Omnis qui tetigerit illa, sanctificabitur*, i. e. sacer esto; nemini licitum est haec attingere, nisi sacerdoti. — 13. בְּיוֹם הַמִּשֶׁחַ אֹתוֹ *Die quo ungetur non Aaron tantum, sed omnes post eum futuri Pontifices Maximi. מִנְחָה תָּמִיד Fertum perpetuum i. e. quotidianum.*

14. 15. מִרְבֶּכֶת explicandum est ex Arab. רִבֵּךְ *commiscuit, bene paravit juseculo confractum intritumque panem.* Hinc bene MICHAELIS מִרְבֶּכֶת מִרְבֶּכֶת פֶּשֶׁמֶן reddit: *hinlänglich in Oel umgekehrt.* Verba תְּפִינֵי מִנְחַת פְּתִימִים vulgo *coctiones muneris frustorum* vertunt. Videlicet תְּפִינֵי referunt ad אָפָה *coxit.* Hinc Jarchi exponit: *coctum multis coctionibus; nam post frixionem coquebat sacerdos in furno, dein iterum fringebat illam in sartagine.* Id sequutus Moses Mendelii fil. sic vertit: *Zwieback und in Stücken zerbrochen.* Verum תְּפִינֵי ad אָפָה referre, non admittit ratio, qua nomina a verbis formare Hebraei solent. Videtur pro תְּפִינֵי esse ab אָפַךְ, Arab. اَفَك, *diminuit*, ut verba ita sint vertenda: *comminuta, frustulatim conceisa muneris frustorum*, i. e. eodem modo offerri debet quo fertum supra 2, 6. מִנְחָה offerri praescribitur. LXX. recte ἐξαιτά, *frusta reddiderunt.* — 15. כָּלֶיךָ תִּקְטֹר *Tota adolebitur.* Ex aliorum oblationibus farreis pars tantum Jovae sacra in altare cremabatur, reliqua sacerdotibus cedebat, Vs. 9. Quum vero placenta sacerdotis tota cremaretur, perinde est ac si diceretur, eam totam Jovae esse.

19. 21. הַכֹּהֵן הַמִּחְטֵא אֹתָהּ *Sacerdos qui eam victimam piacularem offeret.* LXX. recte ἀνασέσων verterunt, et *Vulgatus qui offert.* חֲטָא proprie est *expiare*; sed non modo cum persona conjungitur, ut Ps. 51, 9. תְּחַטְּאֵנִי *expiabis me*, sed etiam cum re, id est, sacrificio, ut hic et 10, 15., quamvis minus proprie; neque enim expiatur victima, sed is, ejus uomine offertur. — 21. וּכְלִי־חֶרֶשׁ — בְּמַיִם *Vas testaceum, in quo coctum fuerit, frangatur, aeneum vero defricetur et aqua eluatur.* Ratio discriminis est, quod vas fictile aliquid humoris et juseuli imbibat, non item vas aeneum, aut ex alio metallo (sub aeneo enim cetera etiam vasa metallica intelligi debent): accedit, quod vasis fictilis exiguum sit dispendium praequam vasis aenei aut ferri. Favet autem Moses vasis aeneis magis, quam testaccis, id quod nobis periculosum videri possit, quum vasa aeneae facile aerugine induci soleant. Sed hoc periculum verendum non est, ubi vasa illa frequenter defricantur et aqua eluuntur, quod sine dubio fiebat

ab Israelitis, utpote populo, jam ex legibus religionis munditiei adsneto. Cf. MICHAELIS *Jus Mos.* P. 4. §. 217.

Cap. 7.

Alii nonnulli ritus in sacrificiis piacularibus et eucharisticis observandi praescribuntur. Adipis et sanguinis esus prohibetur.

7. 10. 12. כַּתְּשָׂאָה כַּאֲשֶׁם Sicut sacrificium pro peccato, ita sacrificium pro delicto, par est utriusque sacrificii ratio, sunt nempe sacerdotis, qui in hujusmodi expiatione ministerio fungitur, ut statim explicatur. — 10. אִישׁ אֶיֶשׁ כַּאֲתָיו Una mensura per singulos dividetur. — 12. זָבַח עַל-הַזֶּהֶב, sacrificium confessionis, sive laudationis, quo videlicet offerens confitetur, se accepisse beneficium a Deo, ac laudat commendatque gloriam bonitatis Dei.

13 — 18. עַל-חֶלֶוֹת — עַל-זָבַח Praeter placentas panem etiam fermentatum in altari offeret. Mirum videri possit, quod hic jubcantur panes offerri fermentati. Sed supra tantum prohibitum erat offerre fermentum vel aliquid fermentatum, ut pars ejus adoleretur super altare, id quod manifeste dicitur 2, 4. 11. 6, 17.; non autem prohibita erant, immo discrete excipiuntur 2, 12. ea, quae primitiarum nomine afferuntur Sacerdotibus in cibum, ejusmodi hi panes fuerunt. — 14. חֶרֶבֶמָה Oblatio, cf. ad Ex. 25, 2. Sensus hujus Vs. est: unam ex illis placentis Jovae esse consecrandam, candemque placentam deinde cedere in cibum sacerdotis ejus, qui sanguinem sacrificii eucharistici sparserit. Reliqui panes redibant ad offerentes. — 16. נֶדְבָה est *victima spontanea*, quae nullum ob singulare beneficium, sed impetu quodam religiosi animi offerebatur. וְהַזֹּתֶר Reliquum quoque; Particula ו hic notat etiam, ut Deut. 1, 18. Prov. 24, 27. — 17. וְהַזֹּתֶר — וְיִשְׂרַף Quae vero tertio die adhuc supersunt, comburentur igne. Hujus legis causa procul dubio haec erat, ut sacra facientes ditiores carnem Levitis et pauperibus liberalius distribuere cogerentur, quod non factum esset, si licuisset illam servare. Fortasse et ideo illud jussum est, ne sacrificiorum obtentu convivia in plures dies protraherentur. — 18. לֹא יִתְּשֵׁב לוֹ Non imputabitur illi, h. e. non habebit hoc Deus pro sacrificio sibi debito. פֶּגַעַל יִהְיֶה Erit foetor, i. e. impurum censetur.

19. 21. טֵמֵא — וְהַבֶּשֶׂר Caro, se. victimarum, quae aliquid immundum attigerit. וְהַבֶּשֶׂר כָּל-טֵהוֹר יֹאכַל בֶּשֶׂר Alioquin ad illam carnem quod attinet, cuique, si modo mundus sit, ea vesci licet. Repetitio nominis בֶּשֶׂר (bene observante SEB. RAVIO in *Exercit.* p. 57.) 1. 1. necessaria fuit. Nempe lex de carne sacrificiorum a puris hominibus comedenda, est generalis, coll. 22, 4 — 9., neque solum carnes sacrificiorum salutarium spectat, de quibus hic agitur, sed carnes quorumcumque aliorum sacrificiorum, quae comedebantur. Quodsi enim legislator pro יֹאכַל בֶּשֶׂר di-

xisset *יאכל מן־מנחה*, intelligi potuisset de solis carnibus sacrificiorum salutarium loqui velle, non de aliis, per quas comedentes communionem haberent cum altari, nec canonem generalem voluisse tradere. Nunc autem apparet manifestissime, legem generalem esse, quae fertur, ansam dante carne sacrificii salutaris, et carnem, cujus hic mentio fit, non de solo hoc sacrificio intelligendam, sed etiam de sacrificiis aliis. — 21. Pro *שֶׁקֶץ* videtur legendum *שֶׂרָץ*, *reptile*, ut habent Samaritanus, Syrus, Arabs, Chaldaeus, sex Kennicotti codices, et duo de Rossii. Illud praefendum videtur vulgo recepto *ταυτολογικῶς* dicto *שֶׁקֶץ טָמֵא res abominanda immunda*. Ut antea hominum pecudumque immundorum mentio est facta, ita nunc commode commemorantur reptilia immunda.

24 — 26. *יַעֲשֶׂה לְכָל־מִלְאֲכָה* Adhiberi poterit ad varios usus. — 25. *כִּי־ מֵעֵמֶיֶת* *Quisquis comederit adipem pecudis, ex qua obtulerit Jovae oblationem igne absumendam, is excindatur e populo*. Non est sermo de omni adipe, sed de eo tantum, qui in sacrificiis eucharisticis vel piacularibus Deo immolabatur, nempe de adipe viscerum, renum et caudae erassae, de quibus c. 3. et 4. praecipitur. Ab hoc adipe debebant Israelitae abstinere etiam in bovis et ovis comestione vulgari. Quod interdictum forsitan eo spectabat, ut Israelitae olivarum culturam summa industria exercerent, cf. ad Ex. 23, 19. — 26. *וְכָל־ מוֹשְׁבֵי־יֹכֶם* *Nullum sanguinem comedetis in omnibus vestris habitationibus, i. e. ubicunque locorum habitetis*. Hoc addit Moses, ut intelligatur, hae lege non solum esu sanguinis in sacrificiis vetari, sed omnino in omnibus comestionibus.

30 — 37. *וַיָּדֶוּ תְּבִיאֹנֶיהָ אֵת אֲשֵׁי יְהוָה* *Manus ejus adferent ad Jovam oblationem igne absumendam*. Eundem, qui manus victimae capiti imposuerat, oportebat proficias ejus adferre ad Sacerdotem, per alium facere non licebat. De *תְּבִיאֹנָה* vid. ad Exod. 29, 21. — 34. *תִּנְיָה תְּתַנֶּפֶף וְשׁוֹק תְּתַרְנֶמֶה* *Pectus agitationis et armus elevationis, i. e. pectus, quod porriciendo, et armus, qui elevando Deo offerebatur*. — 35. *זֹאת מִשְׁחַת אֶהְרֹן* LXX. *αὐτή ἡ χρίσις Ἀαρών*. Vulgat. *Haec est unctio Aaronis*. Quam versionem et plures e recentioribus sequuntur, et interpretantur *praemium s. mercedem unctionis*, sive id, quod sacerdotibus solvebatur eo, quod uncti essent. Sed huic interpretationi vocis *מִשְׁחָה* obstat locus Num. 18, 8., ubi dicitur, Deum sacerdotibus dedisse oblationes sibi consecratas *לְמִשְׁחָה*, ubi nullus est sensus, si vertitur, *ad unguendum*. Igitur h. l. procul dubio est adseiscenda significatio *dimetiendi*, quam verbum *מָשָׁה* in lingua Arab. et Syr. habet, unde *מִשְׁחָה* *dimensio, portio*, quae posterior significatio huic nostro loco est apta. — 37. Hoc Vs. est finis legum de sacrificiis, quae Cap. 1. incipiunt.

Cap. 8.

*Aaron et filii sacerdotio initiantur, adhibitis variis sacrificiis et unctio-
nibus tum ipsorum, tum tabernaculi, ipsiusque suppellectilis.*

3. 10. Observat Dathius, apparere ex Versu 3., nomini-
bus עֲדָה et קְהָל non universum populi coetum esse intelligendum,
sed singularum tribuum legatos sive deputatos, qui ex mandato
tribus ejus aut familiarum, a quibus erant delegati, cum Mose re-
liquisque legatis agebant, et quae conclusa essent, ad suos refere-
bant; ad instar senatus supremi aut comitiorum in Anglia. De
qua democratica reipublicae Judaicae forma et constitutione egit
MICHAELIS in *Jure Mos.* P. I. §. 45. sqq. — 10. וַיִּקְדַּשׁ אֹתָם
Sanctificavit ea, sc. tabernaculum et ejus suppellectilem, unctio-
ne res eas a profanis usibus separabat et divino cultui dedicabat.

12. 15. וַיִּזְבֹּחַ — וַיִּבְרַק Porro de oleo illo effudit in caput
Aaronis et unxit et consecravit eum. Haec erat peculiaris con-
secratio summi Pontificis, et id, in quo illa a ceterorum sacerdo-
tum consecratione differebat: ceterorum enim caput non ungeba-
tur. — 15. עַל-קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ *Ad cornua altaris*, sc. holocausti,
statim enim additur, fustum fuisse reliquum sanguinem ad fun-
damentum altaris, quod de alio non potest intelligi quam de altari
holocausti. Ceterum sacrificium, de quo hic sermo est, discerni
debet ab eo, quod e. 4. describitur. H. l. enim praecipitur de sa-
crificio pro peccato Pontificis Max. *consecrandi*, nec pro certo ali-
quo peccato, sed pro peccatis in genere: e. 4. autem de sacrificio
pro peccato Pontif. M. *jam consecrati*, itemque pro peccato aliquo
certo. וַיִּחַטֵּא אֶת-הַמִּזְבֵּחַ *Et expiavit altare.* Verbum חַטֵּא hic
est *a peccato mundare.* Bene Onkelos: *purgavit*, i. e. profanum
usum in usum sanetum commutavit. לְכַפֵּר עָלָיו i. q. חַטֵּא modo
explicatum, vid. ad 1, 4.

33. 34. וּמִפֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא תֵצֵא שִׁבְעַת יָמִים *Interea ex
ostio tabernaculi non egrediemini per septem dies.* Hoc non de
ostio sancti, sed de ostio atrii est intelligendum. Neque enim
lieuit sacerdotibus in ipso tabernaculo dormire aut in eo sedere.
Ex iis, quae anteedunt, liquet, eos extra tabernaculum esse ver-
satos, ad sacra facienda et ad eoquendas ac comedendas victima-
rum carnes. Eo autem, quod per septiduum in tabernaculo sacer-
dotes manere debuerunt, moniti esse videntur, se ei Numini con-
secrari, qui septem diebus omnia creavit. — 34. כַּאֲשֶׁר עָשָׂה
Sicut hodie est factum. עָשָׂה hic ponitur passive, ut
saepe קָרָא et אָמַר vid. 1 Sam. 23, 22. Gen. 16, 14., ubi vid. not.

Cap. 9.

Peracta sacerdotum consecratione, sacrificiorum primitias offert Aaron pro se et populo; quibus completis ipse populo bene precatur; post quae, Mose et Aarone tabernaculum ingressis, et ex eo paulo post egressis, ignis a coelo in altare delapsus, quae in eo erant sacrificia, absunit.

1 — 17. בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי *Die octavo.* Post completos dies consecrationis, seu, jam absoluta tota sacerdotum consecratione. זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל *Senes Israelis* sunt sine dubio iidem, quos Moses c. 8. sub עֲדָה et קָהָל intelligit. — 4. הַיּוֹם יִהְיֶה נִרְאָה אֵלַיְכֶם *Hodie Jova vobis apparebit.* Nubes lucidissima et ignea in tabernaculum descendet, cf. Vs. 6. — 5. אֶל-פְּנֵי אֹהֶל *Ad faciem tentorii,* i. e. ad anteriorem ejus partem. — 9. וַיִּתֵּן עַל-קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ *Et illevit eo (sanguine) altaris cornua.* Videtur intelligi altare holocaustatis, de quo in verbis, quae sequuntur. Cornua altaris suffitus tingebantur, cum sacrificium fieret pro certo aliquo peccato Pontif. M., ejusdemque jam consecrati: tunc enim sollemniter erat sacrificium et plures adhibebantur ceremoniae. Vid. 4, 7. sqq. — 12. וַיִּמְצְאוּ בְּנֵי אֶהֱרָן אֶלֵינוּ אֶת-הַדָּם *Invenire fecerunt filii Aaronis illi sanguinem,* i. e. porrexerunt ei sanguinem. וַיִּמְצְאוּ h. l. est i. q. Vs. 9. וַיִּקְרִיבוּ *Praeter sacrificium matutinum,* se. quotidianum, de quo Ex. 29, 39.; q. d. neque tamen ob haec sacrificia omittendum est holocaustum matutinum agni, qui quotidie est offerendus.

22 — 24. וַיִּשָּׂא — וַיְבָרֶכֶם *Et sustulit Aaron manus suas super populum, et bene precatus est iis.* Solebant bene precantes iis, quibus bene precabantur, manus interdum imponere, coll. Gen. 18, 14. Quod quum non facere singulis posset Aaron, manus e longinquo sustulit ad populum conversus. — 23. וַיָּבֵא *Iverunt autem Moses et Aaron in tabernaculum conventus.* Ut Moses Aaronem doceret, quomodo esset suffitus adolendus, ut jubet Deus Ex. 30, 7. 8. — 24. וַיֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי יְהוָה *Et exiit ignis e conspectu Jovae,* i. e. e media nube, quae tabernaculum impleverat. וַהֲאֵל — הַתְּלָבִים *Atque absumpsit holocausta et adipos.* Talis coelestis ignis ad consumenda sacrificia demissus, habebatur ab omnibus antiquis gentibus pro singulari et manifesto signo praesentis Numinis, et sacrificii illi grati. Mentionem facit Solinus in *Polyhist.* Cap. 5. collis cujusdam in Sicilia, ubi imposita super aras lignorum vitcorum congeries igne coelitus delapso incendebatur. *Si, inquit, adest Deus, si sacrum probatur, sarmeta, licet viridia, sponte concipiunt, et nullo inflagrante halitu ab ipso Numine fit incendium. Ibi epulantes adludit flamma, quae flexuosis excessibus vagabunda, quem contigerit, non adurit; nec aliud est, quam imago, nuncia perfecti rite voti.* Ita Servius ad *Aeneid.* 12, 200. tradit, apud majores aras non incensas fuisse, sed ignem eos divinum precibus elicituisse, qui incende-

rit altaria. Pausanias L. 5. sub fin. de duobus Lydiae oppidis narrat, arte magica ibi, sponte sua *ex lignis foco impositis nullo admoto igne purissimam flammam eductam esse.* וַיִּפְּלוּ עַל-פְּנֵיהֶם *Et procidit (populus) in vultum.* Quia laetitiae mistus erat nectus praesentis Numinis. Vid. Ex. 34, 8.

Cap. 10.

Nadab et Abihu, Aaronis filii, profanum ignem assumentes ad incensum offerendam divinitus perimuntur. Ceteris in planctu funebri occupatis, prohibentur sacerdotes in planctu occupari. Vini potus et ceterorum, quae inebriare possunt, sacerdotibus, quamdiu in sacro ministerio occupantur, interdicitur. Adduntur nonnulla circa sacrificiorum ritus observanda.

1 — 3. אֵשׁ זָרָה *Ignis alienus, non ex altari sumtus.* אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֹתָם *Quod iis non praeceperat.* Videtur hic esse μέγιστος, et verba haec idem valere ac, quod ipsis severe prohibuerat. Similis locutio est Ex. 20, 7. Ps. 78, 50. 84, 12. Quamquam enim in iis, quae praecedunt, non extat hoc interdictum, tamen est verisimile, Mosem vetasse Aaroni et filiis ejus, ne ignem alienum altari impouerent. — 2. וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלְּפָנֵי יְהוָה *Egressus vero est ignis a Jova.* Intelligitur fulgur, quod saepius ignis Dei vocatur. וַתֹּאכַל אֹתָם *Et eos consumpsit,* hoc fulgure tacti perierunt. Sed hoc non proprie est intelligendum; ex iis enim, quae sequuntur, liquet, filios Aaronis tantum esse ambustos et quidem aliqua dumtaxat parte corporis, eorum tunicae enim lineae absumtae non fuerant. וַיָּמָתוּ לְפָנֵי יְהוָה *Coram Jova mortui sunt,* i. e. in tabernaculo. Observat Clericus, Deum tam graviter punisse filios Aaronis, ut exemplum statueret, ne Sacerdotes in posterum sacra mutarent, prout videretur; a minoribus enim mutationibus ad majores progredi potuissent. — 3. הוּא אֵשׁ-דִּבְרֵי יְהוָה *Hoc est quod Jova dixit* Intelliguntur procul dubio, quae Deus Ex. 19, 22. dixit, quamquam non iisdem plane verbis. בְּקִרְבִּי *In propinquis meis,* i. e. ab iis, qui ad me propius accedunt. Ita vocantur sacerdotes, qui ministrandi caussa propius ad loca Deo sacra accedebant (Ez. 42, 13.). אֶתְקַדַּשׁ *Sanctificabor.* Fut. pro Imper.: quaecumque ad cultum meum pertinent, ea sacerdotes mei sacra habeant oportet et a profanis secernant. Sanctificent Deum, qui enim sancte habent, quod testari oportet homines, Sacra illius reverenter habendo. וְעַל-פָּנֵי כָל-הָעָם אֶבְבֶּר *Et honorabor coram omni populo,* id est, ita enim populus quoque majestatem meam venerabitur.

5 — 7. בְּכִתְוֹתָם *In tunicis suis,* i. e. quales jacebant, non exutis tunicis sacris. — 6. רֹאשֵׁיכֶם אַל-תְּפָרְצוּ *Capita vestra ne denudetis.* Mos enim erat lugentium, caput denudare, mitramque aut galerum sive tiaram detrahere. פָּרַע *removendi, alienandi a se* notionem obtinet; convenit enim cum Arab. פَرَّ, *absolvit rem,*

hodie de victima piaculari ederem, num hoc Jovae probaretur? Lugentes ex lege Levitica immundi censebantur, neque sacrificiis vesei poterant. Aaron igitur, non quidem habitu externo, animo tamen lugens, noluit interesse epulis sacrificialibus. תְּהִי־טֵב scribitur hic ἀνομαλῶς pro תְּהִי־טֵב.

Cap. 11.

Mundorum et immundorum animalium discretio (1—32.); et de iis, quae ipso contactu hominem polluebant (33—47.).

Est statim in hujus Capituli limine monendum, diei ea animalia pura, quibus Judaei vesei solerent, impura vero, quorum in eibus usus insolens esset. Ita apud omnes fere gentes alia bestiarum genera pura, alia impura haberi constat, prout aliarum carnes in eiborum numero haberi, aut non haberi consuetudine invaluit. Quemadmodum vero nos ea animalia, quibus vesei non consuevimus, tamen ad alios usus adhibere et alere solemus, ita etiam Israelitis non prohibitum fuit, camelis, asinis, canibus, suisque aliisque animalibus immundis uti eaque alere, quamquam iis vesei non liceret. — Cur autem opinionem illam Israelitarum Moses lege sanxerit, variae adferuntur causae, quae legi possunt apud SPENCERUM de *Legib. Hebr. Ritual.* Lib. I. Cap. 5. Sect. 1. Videntur autem duae praecipue rationes fuisse discriminis illius inter animalia munda et immunda constituti. 1) Ne Hebraei in consortium aliarum gentium venirent. Nam frequens eum peregrinis commercium facile occasionem dare potuisset, ut Israelitae cultum et morem peregrinum adseicerent. Hoc commercium autem valde impediabatur legibus de eibus vetitis. Nulla enim re una gens magis potest ab altera arceri, quam si una eos eibos comedit, quibus apud alteram vesei nefas habetur. Ea re fiebat, ut Aegyptii non facile transirent in mores aliarum gentium; quum enim iis non liceret eum aliis gentibus convivari (Gen. 43, 30.), hinc nunquam cum iis familiariter vivere poterant; Hebraeis autem plane necessarium erat, ut ab aliis gentibus seorsim viverent, ne earum idololatricam et perditos mores adseicerent. 2) Ob causam naturalem, repetendam ex situ illarum regionum, in quibus nonnullorum animalium caro minus salubris est, quam in nostris septentrionalibus, ut caro suilla etc. vid. Vs. 7. De qua re ERN. BENI. THEOPH. HEBENSTREIT (in Diss.: *Cyrae sanitatis publicae exempla*, P. I. Lips. 1779. p. 15.) doctissime hunc in modum disserit: „Puto hanc quoque fuisse harum legum utilitatem, quod nempe *valetudini publicae* prospexerint. Videtur autem in ea regione, quam Judaei incolabant, inprimis magna fuisse diaetae severioris necessitas, siquidem illa fervidissimis ventis, ab arenosis locis Arabiae desertae spirantibus, obnoxia est; ita, ut, nisi frigidior aura a mari medio accedens aestum temperaret, nullibi foret incolarum natura in morbos inflammatorios putridosque pronior. Fuit qui-

dem Judaeae cum plurimis regionibus ardore solis aestuantibus hoc commune, quod fructibus abundaret acore jueundo putridae humorum resolutioni resistentibus. Sed cum his non omne periculum posset averti, nisi ex animalium carnibus saluberrimae tantum assumerentur; legislatoris sapientiam satis admirari non possumus, qui iis maxime vietus animalis generibus Israelitis interdixerit, quae citiore corruptione vitiantur. — Sanguis omnis in ventre difficulter coquitur, cruore in grumos aegre dissolubiles coeunte. Putredinem contrahit celerrime, qua et animalium suffocatorum carnes, sanguine turgidae, mox corrumpi solent. — Pinguium ciborum abusus sanitati semper est infestus, quippe qui ventriculi robur infringit, coctionem sufflammat, ranoremque inducit, in quo difficiliorum morborum biliosorum et putridorum fomes est. Ex iis vero animalibus, quorum carnes Moses ab Israelitarum mensis praescripsit, pleraque aut in sordibus et coeno pabula quaerunt, aut aliorum animantium nece vivunt. Quo fit, ut homines utrorumque in putridam resolutionem facile vergant.“ Haec medicus doctissimus. Cf. et MICH. *Jus Mos.* P. 4. §. 202—4.

3. 4. כל מפרסת פרסה *Omnia animalia, quae habent ungulam divisam.* Animalium quadrupedum nonnulla habent ungulam continuam et unieam, ut equi, muli et asini, alia divisam, ut boves, oves, caprae. Illa ab historiae naturalis scriptoribus vocantur *animalia solidungula*, haec, *animalia bisulca*. וְשֹׁכֵצֶת פְּרָסָה *Et fendens fissionem unguularum, i. e. fissuram unguularum integram habens.* Moses ea tantum animalia munda vult haberi, quae habent ungulas penitus fissas. Vid. Vs. sq. Ceterum est notanda lectionis varietas Cod. Samar. ante פרסת שהי *in duas partes.* Sic etiam legitur in loco parallelo, Deut. 14, 6. Eandem lectionem exhibent LXX. et Syrus. Negligenter, uti solet, latinus interpres in Polyglottis ea, quae praecedunt, et haec verba reddidit, *omne quod dividit plantas in duas ungulas.* Inter Codd. Hebr. lectionem textus Samar. exhibet Cod. Cassellanus. (vid. MICHAELIS *Bibl. Orient.* P. II. p. 212.), sex Codd. a Kennicotto citati et tres Rossiani. מַעֲלֶה גֵרָה *Adscendere faciens ruminatiorem, i. e. quod ruminat.* — 4. אֵי — הַפְּרָסָה *Sed ex iis, quae vel ruminant vel divisam ungulam habent, his non vescimini.* כִּי־מַעֲלֶה — מִפְּרָסִים *Ruminat quidem, sed non habet ungulam (penitus) divisam.* Nam pes cameli parte tantum anteriore penitus est fissus: pars posterior pedis supra quidem est divisa in duas ungulas, sed infra cohaerent pellicula; igitur pes non plane bisulcus est. Plin. *H. N.* 11, 45. *Est camelo bisulcus, discrimine exiguo pes imus vestigio carnoso ut urso, qua de caussa in longiore itinere sine calceatu fatiscunt.* Cf. BUFFON *Hist. Nat.* P. VI. Tom. I. p. 119. MICH. *Jus Mos.* P. 4. §. 204. Ceterum Camelorum carne etiamnum Arabes vesci solent.

5—7. שֶׁפֶן Lutherus et post eum plures verterunt *cuniculum, Caninchen.* Sed hoc animal non potest intelligi, primo quod

non ruminat, dein quod non habitat in petris, quod tamen de שפן dicitur Ps. 104, 18. Prov. 30, 26. BOCHARTUS in *Hieroz.* (T. II. p. 409. ed. Lips.) ostendit, sub שפן intelligendum esse illud animal, quod ab Arabibus vocatur יַרְבֻּעַ *Jarbu*, et a nostris hist. nat. scriptoribus *Mus Jaculus pedibus posticis longissimis, cauda extremo villosa, sive Mus Sagitta cauda longissima, apice subpennata nigro-alba, pedibus posticis longissimis tridactylis, die zweybeinige Bergmaus*. Pedes enim hujus animalis anteriores brevissimi sunt, ut vix conspiciantur; posteriores autem iis triplo longiores sunt. וּפְרָכָה לֹא יִפְרָס Non habet unguam divisam, sed singulis digitis unicam, ut lepus. — 6. אֲרֵקְבָה esse leporem, consensu omnium linguarum cognatarum confirmatur. כִּי מַעֲלָה רָרָה הוּא *Ruminat enim*. Ruminare leporem, id quod nonnulli in dubium vocarunt, testantur literae praefecti cujusdam saltuum, ad Michalem datae, quae legi possunt in hujus Notis ad vers. vernae. Lev. 11, 6. P. III. p. 154. Recte itaque in LINNAEI *System. Nat.* P. I. p. 160. ed. 13. de lepore: *vicitat ruminans ramulis fruticum et cortice arborum*. Licet enim lepus careat quatuor illis ventriculis, qui proprii sunt pecoribus pedibus unguulatis bisulcis; tamen ille etiam cibum, prima vice mansum, per oesophagum iterum in os eructat, quoniam plures ei sunt ventriculi cellulae, fretis distinctae, a quibus cibum, dum durior est, repellitur. „Cur immundis accenseretur, rationes etiam physicas potuit habere Moses. Medicorum certe principes, Galenus, Aëtius, Rasis et Damir, hos sequutus, leporina carne scribunt crassum sanguinem et melancholicum gigni.“ BOCHARTUS T. II. p. 403. — 7. תִּזְיִר in omnibus dialectis cognatis significat *porcum*. Carnis suillae esus in regionibus scabiei et leprae obnoxiiis perquam periculosus est. Plutarchus in *Iside* scribit, corpora eorum, qui lac suillum bibant, scatere lepra et asperitatibus scabiosis.

13. 14. נֶשֶׁר est *aquila* ex testimonio ceterarum dialectorum et versionum antiquarum; quænam autem aquilarum species sit intelligenda, non potest definiri: פֶּרֶס LXX. vert. *κόρυς*, intellexerunt fortasse maximum illum et voracissimum inter *vultures*, quem nos vocamus *Kuntur*. Onkelos habet עַר, proprie *avis nuda*, intelligit fortasse eundem vulturem, cujus caput totum nudum et collum subtus antierius nudum bene convenit nemini Chaldaico. Saadias vertit עֲתָאב, quod Golius et Bochartus interpretantur *aquilam nigram*. BOCHARTUS sub פֶּרֶס intelligit *ossifragam*, Gall. *orfaye*, German. *der Beinbrecher oder Meeradler*. עֲזָרָה LXX. *ἀλιαιεῖον*, *Vulgatus, aquila marina*, Onkelos עֲזָרָה, cujus vocis significatio ignota est, Saadias עֲנִתָא, quod Lexicographi interpretantur *gryphum*. — 14. דָּאָה in loco parallelo, Deut. 14, 13. דָּאָה scriptum reperitur; quorum unum a *volatu*, alterum a *visu* sumtum: nam verbum דָּאָה *volare* est, et דָּאָה *videre*. Similis literarum ה et ו permutaciones saepius deprehenduntur. Vid. Gen. 10, 4. coll. 1 Chr. 1, 7., Gen. 10, 3. coll. 1 Chr. 1, 6. Num.

1, 14. 7, 42. coll. ib. 2, 14. Et de Deo dicitur 2 Sam. 22, 11. וַיִּרָא, et apparuit, pro וַיִּרָא, et volavit, Ps. 18, 11. Quae omnino ratione eadem avis alibi רָאָה vocatur, alibi רָאָה: Quorum utrum sit rectum, nemo facile certo definiverit, multo minus, quatenam avis eo nomine significetur. Hieronymus *milvum* reddidit, Judaeorum magistrorum suorum traditionem incertam haud dubie sequutus; unde haec notio ab interpretibus posterioribus plerisque est recepta, etiam a BOCHARTO (*Hieroz. T. II. p. 777. ed. Lips.*), qui mallet רָאָה, *daah*, scribi, quam רָאָה, *raah*, „a volatu, (inquit) ducto nomine potius, quam a visu, quia eum in milvi visu peculiare nihil observent rerum naturae scriptores, in volatu primo hoc habet eximium, quod alis prope immotis in aëre omnium avium diutissime libratur. — Praeterea vix ulla est avis, quae milvo volet altius. — Volando denique non facile delassatur. — — Addo, in Samaritano exemplari, tam in *Deuteron.*, quam in *Levit.*, legi הִרְאָה, nusquam הִרְאָה. Et ex Hebraeo הִרְאָה, *daah*, factum videri Arab. הִדָּא, *hida*, Gutturale praeposita; ut in Hebraeo *Tigris* nomine הִדְקָל, factum ex Chaldaeo דְּגִלָּה. Saltem id certum, apud Arabes *milvum* הִדָּא, *hida*, vocari.“ BOCHARTUS l. e. pag. 779. affine putat Arab. יִרִי, *Juju*, siye רִיאָה, *Jaja*, quo nomine ostendit significari quandam accipitris speciem, quam veteres appellant *aesalonem*, Franco-galli *emerillon*, Germani *Schmerl*.

16. בַּת הַיַּעֲנָה est *struthio*, unanimi veterum consensu. LXX. στρούθιον, et versiones Orientales omnes נַעֲנָה, quod Arabibus etiamnum *struthionem* denotat, vid. SHAW, p. 386. et HOEST, *Nachrichten von Fes und Marocco*, p. 295. Cf. BOCHARTUM, p. 818. sq., qui abunde ostendit, convenire *struthioni* quaecunque apud Hebraeos בַּת הַיַּעֲנָה dicitur. Vox בַּת appositae est ex more quodam Orientalium, qui nomina *pater*, *mater*, *filius*, *filia*, animalium quorundam nominibus praefigere solent sine respectu aetatis et sexus; ut *filius aquae*, vocant anatem; *filius rosionis*, mustelam. Sic Hebraeis *struthio* vocatur בַּת הַיַּעֲנָה, id est, ex vulgari interpretatione, *filia clamoris*, quasi ab aeri voce nomen illi inditum esset. Sed quum *clamoris* notio voci יַעֲנָה sine idonea ratione tribuatur, ego, coll. Arab. רַעֲנָה, *terra dura et sterilis*, dictionem Hebraicam verterim *filiam deserti*, quemadmodum *pater desertorum*, unum est ex *struthionis* nominibus apud Arabes. Ceterum בַּת הַיַּעֲנָה designare *struthionem feminam*, verisimile est Bocharto, qui feminae esum nominatim prohibuisse putat ideo, quod feminae *struthiones* saepius et facilius capiuntur, mares vero, quum sint velocissimi, in manus hominum raro incidunt. Sed quum *struthionis* nomen genericum Hebraei nullum habeant, ne horum unum prohibens, videretur alterum concedere, necesse habuisse Mosem, utrumque diserte prohibere, idque fecisse addito בְּהִרְאָה, quod Bocharto est nomen *struthionis maris*, a חָמַס, *iniquè agere*, ob immanitatem in pullos,

ظليم

quod ova in arena relinquere solet, illi inditum, quemadmodum et Arabes *struthionem* vocabulo prorsus synonymo, נָטְלִים, *impium, iniquum* vocant (vid. Hieroz. T. II. p. 832. sq.), qui et sexum hujus avis ita distinguunt, ut *feminam* nomine נְטָאָה, *marem* nomine נָטְלִים designent. LXX., Vulgatus et Onkelos *noctuam* vertunt, quod sequutus OEDMANN (*Vermischte Samml.*, P. III. p. 45.), סְחָמָה putat esse *strigem Otum* Linn. (*die mittlere Ohreule, der kleine Schuhu*), hoc maxime argumento nixus, quod כָּמַשׁ Arabibus significat *unguibus vulnerare*, quod huic avi apprimè conveniat, quae, ut auctor est HASSELQUIST *Itiner.* p. 291., *ubi vespera fenestras invenit apertas, aedes intret, et infantes, custode destitutos, necet*. Quasi vero non quaevis alia avis rapax a vulnerando unguibus nominari possit. שְׂהָה a Syro omittitur, a Chaldaeo redditur שְׂהָשׂ, ab Arabibus כְּהָה, a Samaritano שׂוּפָה, vocibus acque ignotis. Itaque hinc nullum subsidium. LXX. et Hieronymus explicant *larum (Meeve)*. נָךְ esse *accipitrem*, satis verisimile est, sed incertum, quaenam accipitris species sit intelligenda. LXX. ἰσαχά, Onkelos et Syrus vocem retinent Hebraeam. Saadias reddit בְּאָזִי, quod nomen denotat *accipitris speciem, falconem*, quam significationem etiam adhuc obtinet apud Arabes, ut testatur NIEBUHR *Descr. Arab.* p. 179., ubi illam avem recenset inter ea animalia, quae ab Arabibus immunda putantur.

17. 18. בּוֹס omnes veteres vertunt *noctuam*. LXX. νυκτι-
κόρακα, quo nomine indicari videtur ea *noctuae* species, quam Latini vocant *bubonem* longioribus circa aures pennis, nos, *gehörnte Eule*. Ceterum in nonnullis codd. pro בּוֹס legitur בּוֹס, quod etiam invenit Hieronymus. Plura vid. in MICHAELIS *Suppl.* p. 1236. sqq. — שְׂהָה LXX. vertunt κατακόρυνη, qua voce indicari eandem avem, quam nos vocamus *Pelecanum Bassanum* Linn., satis verisimile est. Omnia enim quae veteres de *Cataracte* narrant, bene conveniunt *Pelecano* illi. Eandem avem intellexisse videntur Syrus et Onkelos, uterque enim habet שְׂהָה *extractorem piscium*. Solet enim *Cataractes* piscès e fundo maris extrahere et iis vesci. Arabs uterque habet מְגִיג *mergulus*, uti ex Damiro apparet apud BOCHARTUM, quem cf. T. III. p. 20. sqq. Sic etiam vertit Hieronymus. יְהִשְׁהָה LXX. vertunt ἰβὶς hic et Jes. 34, 11., quo nomine denotari videtur *Tantalus Ibis* Linn. — 18. הַנְּשָׂמָה LXX. ποσφυρίαινα, quae est avis aquatica in Libya et Comagene Syriae, ita dicta a colore rostri et pedum, ut BOCHARTUS asserit T. III. p. 31., ubi cf. not. nostr. Vulgatus: *cygnus*, Onkelos: *bubo*, Syrus: *noctua*; Arabes: שְׂהָהִיק, *falconis* genus. Bochartus sequitur Hebraeorum magistros, quibus הַנְּשָׂמָה est *noctua*, a שָׂמָה, *obstupescere, mirari*, tanquam *stupenda et mirabilis* dicta, iis nimirum aviculis, quas, stupore percultas, ad se convertit. קָהָה LXX. et Vulgatus vertunt *pelecanum*, Onke-

ios et Samaritanus vocem Hebraeam retinent, Syrus habet קָקָא. Arabs Erpenii קִקִק, Saadias קִקִק, voces ignotae significationis BOCHARTO קִקִקָא est *pelecanus*, MICHAELI (ad Castelli L. S. p. 770.) *pelecanus* veterum, quem recentiores *onocrotalum* vocant. קִקִקָא haud dubie est *vultur perenopterus capite nudo, gula plumulosa* Hasselqu. (p. 286.). Haec avis enim hodiernum ab Arabibus vocatur רִכְמָה, ipso nomine Hebraeo. Vid. G. W. FREYTAG *Selecta ex historia Halebi* (Paris. 1819. oct.), p. 86. not. 125. Adspetus hujus avis horridus est, ut dicit Hasselquist; facies enim nuda, rugosa; oculi magni, atrii; rostrum atrum, rapax; pedes magni praedae inhiantes, et totum corpus sordibus pollutum. Extra Cairum in acervis maximis et rejectamentis urbis cadaveribus repletis, ubi et lamiae in vicinia, haec avis simul cum canibus vescitur cadaveribus et quisquiliis. Omni igitur jure a Mose inter aves immundas ponebatur.

19. תְּסִידָה LXX., Aquila, Theodotion interpretantur ἄουδιον, *ardeam*, quod sequitur Vulgatus. Onkelos: *milvus albus*; Syrus חַגְרָבָא, nomen obscurum; Arabes بَقَر and سَكَر, fortasse *milvus*. BOCHARTUS probare studuit, תְּסִידָה esse *ciconiam*, quam interpretationem plerique sunt sequuti. Sed nemo ex antiquis de ciconia cogitavit, deinde Ps. 104, 17. dicitur, תְּסִידוֹת habitare in altis abietibus, quod non cadit in *ciconias*, quippe quae non in Europa solum, sed etiam in Asia in tectis aedium nidulantur. אֲנַפְפָּה LXX. γαυαδύων, nomen avis cujusdam, quae in paludibus vivit et insectis vescitur; magnitudine cornicis vel pici cornicini, et frequens in Aegypto inferiori. Quatuor ejus species descripsit HASSELQUIST p. 308. sqq. Apud LESKIUM, p. 272. *Regenpfeifer*, Gall. *Pleurver*, Angl. *Plover*. Onkelos vertit אֲנַפְפָּה, cujus nominis significatio ignota est. Syrus retinet vocem Hebraeam. Arabes: *psittacus*. דְּגִיפָּה, in textu Samar. דְּגִיפָּה, LXX., Vulgatus, Arabs uterque vertunt *upupam*, quam significationem defendit Bochartus. Syrus habet בְּרָא בְּרָא, quae verba Castellus (*Lex. Heptagl.* p. 3950.) vertit *upupam*; sed Bochartus *gallum agrestem s. montanum*. Sequitur cum MICHAELIS *Suppl.* p. 416., additque, Ephraemum et plerosque Judaeorum intelligere *gallum montanum*. Posse etiam pro hac significatione vocis Hebraeae id afferri, quod Arab. דִּיךָ *gallinam* et כִּיפָּה *petram* significat. Attamen ob veterum auctoritatem *upupam* intelligere mallet. עֵטְלָה *vespertilio* a עֵטַל *caliginosa fuit nox*, et יָפָה *volans*. Habent ita omnes veteres praeter Syrum, qui vertit *pavo*.

20 — 22. כָּל שֶׁרֶץ הָעוֹף הַחַיָּה עַל-אַרְבַּע. *Omne reptile volucris ambulans super quatuor sc. pedes*. Intelliguntur *insecta salientia* (*hüpfende Insecten*), ut apparet ex iis, quae sequuntur. Notandum est omnino, apud Hebraeos שֶׁרֶץ de omnibus animalibus dici, quae pedibus brevissimis iisque non crectis incedunt, sive ea sint quadrupedia sive volueria. Primaria enim notio verbi illius

est universum in *movendo, verminando.* — 21. אֲשֶׁר-לֹא כָרְעוּם. *Cui sunt duo crura.* Pro לֹא vix dubium legendum esse Keri כִּי. Habet ita Cod. Samar. cum versionibus antiquis omnibus. Sed accedit gravissimum pro לֹא testimonium, natura ipsa; habent enim locustae crura supra pedes eminentia, quibus humi-saliant. Quod in textu est לֹא, O. G. TYCHSEN (vid. ad Vs. sq.) inde ortum putat, quod Pron. 3. pers. sing. mase. לֹא, olim interdum et cum & paragogico (לֹא) scriptum fuerit. — 22. Nominantur in hoc Vs. locustarum species esu licitae. Sed quaenam singulis nominibus significentur, plane est incertum. Varias antiquiorum et recentiorum sententias, qui discere cupit, adeat BOCHARTI *Hieroz. T. III. p. 251. sqq.*, et O. G. TYCHSENI *Commentat. de locustis Biblicis, adjectam libello: DÓN IGNACIO DE ASSO Y DEL RIO Abhandl. v. d. Heuschrecken u. ihren Vertilgungsmitteln, a. d. Span. etc. Rostock 1787. 8. J. D. MICHAELIS* vocibus אַרְבֵּה, סַלְעָם, הַרְגֵל et הַנֶּבֶן non varias locustarum species putat significari, sed quatuor tantum aetates locustarum post varias cutis exuvias diversis nominibus in hoc Versu describi. Habere enim locustas aetates quinque. Primam esse, antequam primam cuticulam deponant; quum autem in hac aetate tam minutae sint, ut edi facile non possint, Mosem quatuor tantum reliquarum aetatum mentionem fecisse.

26 — 29. בְּלֹא-הִזְגַּע בְּהֵם יִטְמָא. *Quisquis ea (vel potius per antee. eorum cadavera) tetigerit immundus sit.* Vivis enim animalibus immundis, ut asinis, canibus etc., uti licebat Israelitis. Hinc LXX. τῶν θνησιμίων αὐτῶν. — 27. פֶּה a פָּה, quod notionem *incurvandi* habet, proprie significat omne incurvum et cavum, ut *cavum* fundae I Sam. 25, 29., hinc etiam *cavum*, interioriorem partem manus. Ex qua significatione orta est notio *plantae pedis*, quia id, quod in manu est, interior pars sive vola, in pede est *planta*. Hanc significationem פֶּה habet et h. l., et usurpatur quidem de planta pedis animantis bruti, Germ. *Tatzen*, Gall. *patte*, quales habent ursi, talpae etc. LXX. χεῖρ, quam vocem et Graeci scriptores de planta pedis in brutis animalibus usurpare solent. — 29. שֶׁרֶץ h. l. non significat animalia reptilia, ut vermes, serpentes etc., sed animalia quadrupedia, quae habent pedes ita breves, ut incedendo venter prope terram contingat, cf. ad Vs. 20. חֲרָדֵי esse *talpam*, satis verisimile est, et עֲכָבָר esse *murem*, nulla est dubitatio. צֶבֶד LXX. κροκόδειλον χερσαῖον, i. e. *seineum lacertam*. Sic enim Dioscorides 2, 71. Σχιγκος δὲ ἐστὶ κροκόδειλος χερσαῖος. Et Plin. H. N. 28, 8. *Ex eadem similitudine est scincus, quem quidam terrestrem esse crocodilum dixerunt, candidiore tantum et tenuiore cute.* Hodie haec lacerta vocatur *Skincore*, vid. SHAW, p. 158. et HASSELQUIST, p. 359. sqq. Sed צֶבֶד potius videtur esse *Lacerta Aegyptia cauda verticillata, squamis denticulatis, pedibus pentadactylis*, HASSELQUIST, p. 353. Vocant enim Arabes hanc lacertam etiamnum צֶבֶד

(Dabb) ipso nomine Hebraico. Syrus habet **הַרְדֵּנָא**, quo nomine hodie apud Aegyptios *Lacerta Stellio* appellatur, teste HASSELIQUISTO, p. 352. Arab. scribitur **הַרְדֵּוֹן**.

30. **אֲנָקָה** nomen esse animalis e lacertarum genere, suadet series orationis. Chaldaeus habet **רַלְא** *lacerta*. Arabes **וּרְקָה** et **וּרְלָה** voces unius ejusdemque significationis. Sub **וּרְלָה** habet *Castellus* Heptagl. p. 991. **זַב־תֵּזֵב** (quod proxime praecedit), i. e. *lacertae Lybicae simile animal, sed ea majus, deforme, ac tetri coloris, longa cauda, parvo capite, velox cursu: capite et cauda venenatum, quibus partibus excisis Arabes eo vesci solere, scribit Leo Africanus, L IX. Descr. Afric. sub fin.* Eodem nomine etiamnum apud Aegyptios *Lacerta Nilotica* HASSELIQU. designatur, vid. SHAW, p. 158. et FORSKAL. l. 1. p. 13. Fortasse nomen Hebr. illius lacertae desumptum est ab **אֲנָקָה**, quod Syris sonat *suspiravit ex angustia, gemuit*. Edunt enim nonnullae lacertae sonum raucum et gemebundum. Sic in secundo Tharg. Esther Cap. 1. Vs. 2. inter ea animalia, quae coram Salomone propriam vocem edunt, etiam vocantur **אֲנָקִין בְּכִיִּין** *lacertae flentes aut ejulantes*. Lacertam **וּרְלָה** talem sonum edere, testantur scriptores Arabici. **כַּתָּה** quoque lacertae genus esse, satis est verisimile, sed quodnam non est certum. LXX. **χαμαιλέον**, Syrus **הַוְלֵדָא**, quae vox significat *lacertam*. Saadias habet **הַרְדֵּוֹן**, de qua vid. ad Vs. 29. **לִטְמָה** LXX. vertunt **γαλοβώτην**, *stellionem*, Syrus **צַרְוֵרִיָּהָא** *Salamandra*, Saadias **עֲטָהָה**, *animal lacertae simile eaque majus, salamandra* (Castell. p. 2725.). BOCHARTO **לִטְמָה** est genus lacertae, stellioni simile, maxime venenatum, semper adhaerens terrae, unde hanc lacertam etiam nomen accepisse putat, nam **לִטְמָה** significat *terrae adhaerere*. LXX. **הַמֵּט** vert. **σαύρα**, *stellio*; Syrus: **הַוְלֵמְטָה**, quod idem notat. Saadias: *chamaeleon*. BOCHARTO est lacerta in arena degens, quam Arabes **הַלְכָא** vocant. Confert cum voce Hebraica Talmudicam **הַרְמֵטוֹן** *arena*. תְּנִשְׁמָה miro errore LXX., Hieron., Oukelos *talpam* verterunt, quum tamen hoc animal Vs. 29. nominatum esset (**הַכֹּד**). Syrus habet **יַרְדֵּיָא** *centipeda, multipeda*. BOCHARTUS sequutus significationem verbi **נִשְׁמָה** Chaldaicam et Syriacam, *spiravit, respiravit*, putat, esse chamaeleontem ob continuam aerae captationem. Saadias posuit **אֲבָרְךָ סָאם**, qua sub voce Golius haec habet (p. 257.): *Stellio, quasi veneno lepram inducens* (סָאם enim est *venenum* et **בְּרַץ** *lepra*), *quia in eo venenum est, quod sal amarum reddit ac corrumpit, ut lepram gignat*. Quae omnia bene conveniunt *Lacertae Gecko* HASSELIQUIST, p. 358., ubi is inter alia dicit: *maxime singulare est animalis hujus venenum, quod ex lobulis digitorum exhalat; quaerit animalculum loca et quascunque res sale marino conspersas vel tinctas, hoc dum invenit aliquoties supercurrit et currendo venenum post se relinquit maxime noxium*. Quoecum conferendum est, quod habet FORSKAL. l. c. p. 13.

Postquam dixisset, lacertam Gecko ab Aegyptiis vocari אָבִי בֶרֶךְ, i. e. *pater leprae, leprosus*, addit: *nominis origo inter Aegyptios lepida est, si enim salivam demittat in sal, mensae usibus destinatum, lepram inducit homini illud gustanti.* — *Nomen animalis ortum putant alii a similitudine coloris leprae.* Per totum enim dorsum, teste HASSELQUISTIO, sparsa sunt punctula minima, elevata, splendentia; dorsum, caput et cauda supra albida cum maculis transversis griseis. Hiuc fortasse haec lacerta nomen Hebraicum nacta est: nam verbum נָשַׁם Arabice denotat *maculis punctisve nigris et albis, conspersus fuit.*

31 — 35. בְּמֹתָם Post mortem eorum; nam Praep. בְּ hic notat *post*, ut Ex. 2, 23. — 32. אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מְלֶאכֶתָהּ Quibus fit opus aliquod, seu quae ad quemvis usum adhibentur. Haec vasorum autem et vestimentorum pollutio in eo posita erat, quod et hominem iis utentem ac ea contingentem polluerent, donec expiata essent, nec ullus ad res sacras eorum usus esse poterat. — 34. מֵיִם יִטְמָא — מִכֶּלֶת Omnis cibus immundus erit, si fusa super eum fuerit aqua, scil. ex vase aliquo polluto. — 35. כִּירִיִּים Syrus vertit: *locus cui olla imponitur*, Arabs uterque: *focus*. Videntur denotari loci in focus excavati, infra subjectum ignem habentes et superne orificia, quibus ollae imponuntur, quales adhuc in Persia inveniuntur, *Casserollöcher*. LXX. γυτροπόους, qua voce fortasse indicare voluerunt *ollae sustentaculum*, quo hodie Arabes Scenitae utuntur, dum ollam imponunt tribus lapidibus fere aequalibus, ut commodius igni subdi possit. Plura vide in HACKMANNI *Praeacidann.* SS. p. 159. et in SEB. RAVII *Diss. de re cibaria veter. Hebraeor.* P. I. (Traj. ad Rhen. 1768.), §. 16. 17.

36 — 39. יִהְיֶה טָהוֹר Erit mundus, i. e. non polluitur. וְכִי יִגַּע בְּבִבְלָתָם יִטְמָא Sed qui tetigerit cadaver eorum polluitur. Particula וְ hic habet vim adversativam, *sed*, ut Eccles. 1, 4. 2 Sam. 11, 1. et aliis locis. נְבִבְלָתָם morticina eorum, sc. puteorum et cisternarum, animalia, quae in iis mortua inveniuntur. Sensus est: aquae quidem ipsae, in quibus vel animal suffocatum fuerit vel mortuum deciderit, ea re non impurae fiunt; sed animalium cadavera in iis jacentia, polluent eos, qui ea contingant. Maxime sane incommodum fuisset, si in illis regionibus, in quibus non tam larga aquae copia est, quam in nostris, aquae ipsae per cadavera forte in eas decadentia impurae redditae fuissent. — 37. כָּל-זֶרַע זָרָע וְגו' Omne semen sativi quod seminabitur; i. e. ad seminandum est destinatum, *mundum est*. Sensus: semen quod sementi servatur, cadaveris contactu non pollui. — 38. Si semen jam aquae immissum sicque sementi jam paratum fuerit, et incidit illi cadaver, impurum fiebat. — 39. וְכִי יָמוּת Si mortuum fuerit, sc. morbo. Immundorum animalium cadavera pollebant, sive animal morbo mortuum sive maetatum fuerit.

40—43. *וְהָאֵכַל — הָעֶרֶב* *Qui vero comederit de ejus cadavere lavet vestes suas et immundus sit usque ad vesperam.* Quod non intelligendum est de eo, qui consilio et contemtu divini praecepti id fecerit, is enim e populo Israelitico excindebatur, Num. 15, 30.; sed de eo, qui vel per ignorantiam vel necessitate urgente id fecerit. — 42. Tres animantium species in hoc Vs. exprimuntur: 1) *הוֹלֵךְ עַל-אַחַזְוֹן*, quae solo pectoris ac ventris auxilio ad movendum corpus utuntur, ut serpentes: 2) *הוֹלֵךְ עַל-אַרְבַּע*, quae quanquam quatuor habeant pedes, tamen reptilium more videntur incedere, ut lacertae, talpae etc. 3) *כָּל-מֵרֶכְבֵּה רַגְלִים*, quae multos habent pedes atque pectori et corpori ambulando incumbunt, ut crucae et alia ejusmodi insecta. *כָּל-הַשָּׂרֵץ הַשָּׂרֵץ* *עַל-הָאָרֶץ* *Et omne quod sese movet super terra.* Quod pertinet ad has tres animantium species. Particula *ל* hic notat *inter*, ut Gen. 9, 10, Ex. 28, 38. — 43. *נִפְשֵׁיכֶם* *Vos ipsos*; *נִפְשׁ* enim cum suffixo significationem pronominis reciproci solet habere.

Cap. 12.

Immunditia puerperarum, et earundem ab hac immunditia purificatio.

2. 4. *אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיַע וְיָלְדָה זָכָר* *Mulier, si seminaverit, i. e. semen conceperit, et filium peperit, i. e. mulier, quae gravida facta, filium pepererit.* LXX. *ἐὰν συνεσπασθησθῆ*, et *Vulgatus: si semine in concubitu fuerit perfusa*, quasi legissent *הִזְרֶיַע*. Sed *Hiphil* haud raro intransitivam notionem obtinet, ut *הִזְרִיק* *fortis fuit*, Dan. 11, 32. 2 Chr. 26, 8., adeoque h. l. *הִזְרֶיַע* haud diversum sit a *הִזְרֶיַע*. Cf. *GESENI Lehrgeb.* p. 244. *כִּימֵי נִדָּה* *Secundum dies impuritiae infirmitatis suae immundū erit*, quamdiu durant lochia ejus rubra. *נִדָּה* denotat *rem fugiendam, nauseam creantem, foedam* — 4. *תֵּשֵׁב בְּדַמֵי טְהָרָה* *Sedeat, maneat, in sanguine purificationis suae*, *hypoallage*, pro: *in purificatione sanguinis*; sensus autem est: *continebit se domi, donec se perfecte sanguine et sordibus partus liberaverit, atque adeo et permanebit in immunditia, neque ab ea poterit emundari, donec illi triginta tres dies sint elapsi.* Graecis quoque puerperas aliquamdiu immundas habitas fuisse patet e loco quodam *Euripidis Iphigen. in Taur.* Vs. 280, sqq., ubi *Dianam* culpat, quasi nimis delicatam, quod homines puerperae vel mortui tactu pollutos altari- bus suis prohiberet. *Pythagoras*, referente *Diogene Laertio*, *ἀγρείας* partem esse dicebat, *καθαροῦναι ἀπό τε κήδος καὶ λέχους*, *vacare a funere et cubili puerperae.*

5. 6. *Veteres Graeci* quoque, uti ex *Aristotele* et *Hippocrate* observavit *Grotius*, putabant, post partum femininum lochia diutius durare quam post masculinum, et haec procul dubio etiam *Aegyptiorum* et *Hebraeorum* opinio temporibus *Mosis* erat. Res ex nostrarum regionum observationibus nondum certa est: *climata*

enim diversa in his rebus etiam diversam vim et diversos effectus producere possunt. Ceterum fines, quos Moses lochiis rubris et albis constituit, non medici, sed foreuses sunt. Etiam ubi lochia ante constitutum a Mose tempus cessarunt, mulieri non in templum venire licebat, sive impura erat: ubi vero post constitutos hos fines lochia durabant, puerpera impura erat usque ad lochiorum cessationem, cf. c. 15. MICHAELIS *Jus Mos.* P. 4. §. 214. — 6. Verba אִם לִבָּת אִם לִבֵּן אִם לִבְיָא quod sequitur, sed pertinent ad ea, quae praecedant, et debent sic verti: finito tempore purificationis suae, sive filii sive filiae. לִבְיָא hic Genitivum indicat, ut saepe. — Sacrificia quae h. l. pro immunditie corporis praecipiuntur, uti ea, quae postquam quis a lepra sanatus esset (c. 14.), offerri debuerunt, spectabant ad *restitutionem* externae sive *civilis puritatis*. Homo, qui ea obtulit, ea re indicabat, sc. quum ob immunditiam aut morbum contagiosum a civium suorum consuetudine alienus fuisset, nunc a sacerdote mundum esse declaratum, atque licere sibi aliorum hominum consuetudine uti. Id quod satis indicant verba multoties c. 14. repetita: *aboleat sacerdos immunditiam ejus et mundus erit*, i. e. talis habetur; cf. et h. c. Vs. 8.

Cap. 13.

De lepra hominis varia, et vestimentorum, cujus indicium sacerdoti committitur.

De leprae natura et symptomatibus egerunt Aretaeus Cappadox et Paulus Aegineta e veteribus; e recentioribus autem HILLARY *Observations on the diseases of Barbados*, Lond. 1750. pag. 326 — 352. PEYSSONEL *account of a Visitation of the lepras in Guadeloupe, in Philosophical Transactions*. Vol. L. P. I. for the Year 1757. SCHILLING *de Lepra*, Traj. ad Rhen. 1778., quo ex libro, quae ad nostri capituli interpretationem inserviunt, exeerpsit MICHAELIS in *Bibl. Orient.* P. XVII. No. 259. Cf. ejus *Arabische Fragen*, Quaest. 11. 28. 36. *Jus Mos.* P. 5. §. 208 — 210. *Einl. in d. A. T.* P. I. Sect. I. p. 59. sqq.

2. Indicantur signa, quae pariunt suspicionem leprae. שֵׂאֵת LXX. vertunt οὐλή, Syrus שׂוּמָה et Chaldaeus שׂוּמָה signum *apparens et vitiosum, macula*. Michaelis vertit *Fimien, tumores*. Quaedam leprae species eaque non valde periculosa, ex HILLARY descriptione, incipit a tumore, qui aciculae nodulum magnitudine aequat. SCHILLING p. 135.: „Quum lepra primum erumpit, macula raro superat aeus puncturam, idemque facile praeter videtur et exploratorem fugit, quoniam inter initia plerumque singularis est.“ Vulgatus שֵׂאֵת vertit *diversum colorem*, forsitan coll. Arab. וְשֵׂאֵת *coloravit, pinxit*, unde שֵׂאֵת *color a reliqui corporis colore distinctus*. Ait quoque *Ebn Sina*, lepram incipere nonnumquam a parvis maculis nigris rubicundis. Eandem rem fortasse exprimere

voluit Saadias, qui vertit *naevium nigrum*. כִּפְתָה LXX. non expresserunt. Chaldaeus et Vulgatus *pustula*. Optime vertisse videtur Syrus: *crusta corporis affecti caduca*; *Schorf*, uti Michaelis vertit vocem Hebr. Indicatur cutis summa asperities cum fureis squammulis. Nominem בְּהֵרָה significantur *maculae albicantes*, a quibus incipere solet *lepra alba*, cujus colorem ita describit SCHILLING, p. 135.: „Accedit proxime ad calcis colorem, quem in parietibus videmus, quando alicubi aliquam corruptionem passi sunt, et ex hoc obsoleto candore adspetus nascitur profundior.“ LXX. hoc Vs. vertunt *τηλευγής*, infra vero Vs. 23. *τηλευγῆα*, quod Suidas explicat: *ἀσχὴν λέπρας ἐν τῇ τοῦ σώματος ἐπιφάνειᾳ*. Chaldaeus: *macula albicans*, Syrus: *pustula alba*. צָרַעַת בְּשׂוֹר בְּעוֹר הַבָּשָׂר וְהָיָה בְּעוֹר הַבָּשָׂר לְנֶגַע צָרַעַת, i. e. ita ut id videatur leprae simile, vel, leprae suspicionem excitet. Partic. לְ hic redundat, seu explet Nominativum, ut Deut. 24, 5. I Sam. 9, 9. Nomen צָרַעַת MICHAELIS putat proprie significare *flagellum*, ut Arab. צָרַע a rad. צָרַע *prosternere*, ita ut lepra *κατ' ἐξοχήν* vocetur צָרַעַת נֶגַע *plaga flagelli* scil. Dei. וְהוּבָא אֶל-הַכֹּהֲנִים Et adducatur ad sacerdotes, qui, uti apud alios antiquos populos, e. c. Aegyptios, ita etiam apud Hebraeos simul videntur fuisse artis medicae periti.

3 — 5. וְשֵׁעַר בְּנֶגַע הַנֶּגַע בְּעוֹר הַבָּשָׂר. *Locus affectus in cute.* וְשֵׁעַר בְּנֶגַע הַנֶּגַע בְּעוֹר הַבָּשָׂר. *Si pili in loco illo adfecto albescunt.* SCHILLING (p. 7.) observat, in lepra alba pilos albescere. וְצִבְעוֹ וְצִבְעוֹ וְצִבְעוֹ Et adspetus loci infecti profundior cute carnis ejus, i. e. si tumores aut maculae videntur aut apparent profundiores cute, eam ad carnem usque penetrant; quod in lepra esse, testatur PEYSSONEL, p. 43. Maculae enim in lepra non sunt humiliores cute, quemadmodum cicatrices, ut quidam interpretes putarunt, sed tumores elati. וְצִבְעוֹ וְצִבְעוֹ וְצִבְעוֹ *Plaga leprae haec est*, i. e. haec sunt certa signa, quae indicant hominem esse leprosum. In verbis וְצִבְעוֹ וְצִבְעוֹ וְצִבְעוֹ praefixum וְ ante וְצִבְעוֹ notat *postquam*, ut. Gen. 18, 13. Ex. 12, 44. al., וְצִבְעוֹ autem ante וְצִבְעוֹ indicat apodosin. וְצִבְעוֹ אֵתוֹ *Impurabit illum*, i. e. impurum eum declarabit, seu immun-dum eum pronunciet. Nam forma *Piel* haud raro significat, aliquem talem declarare, qualem Cal eum esse dicit. Sic Vs. 13. 17. וְצִבְעוֹ denotat *mundum pronunciare*, cf. Gen. 30, 13., ubi verbum וְצִבְעוֹ, et Ex. 20, 7., ubi נֶקָה ita usurpatur. — 4. נֶגַע *Plaga* hic per metonymiam ponitur pro *homine plaga leprae affecto*. — 5. וְהָיָה הַנֶּגַע עִנְדָּה בְּעִנְיָו *Si plaga steterit in aspectu suo*, i. e. si locus infectus non est mutatus. Ita et Syrus et Onkelos. Optimum in hos duos Vss. commentarium praebet SCHILLING p. 135.: „Difficile est, in hoc morbo iudicium et pronuntiatio, usque dum macula ad fabae magnitudinem pervenerit differendo. Sumatur aliquod hebdomatum spatium, et interea, si fieri potest, suspectus de lepra homo segregetur. Evenit nonnumquam, ut macula ad

tempus notabile immutata subsistat nec dilatetur, siquidem incrementum pro varia vitae ratione velox vel tardum est. Si ergo perstiterit, oportet iudicium suspendi nec certo pronounciari.“

6 — 9. וְהָיָה כִּהְיֶה הַגֵּזַע LXX. καὶ ἰδοὺ ἀμαυρῶν ἢ ἀφῆ, si macula sensim se oculis subtrahit, evanescit. תִּמְעַתְּ הָרֵא וְאַל-אֲחֵרֵי הָרֵאָתוֹ אֶל- Postquam visus fuerit, vel inspiciendum se steterit apud sacerdotem. לְטַהַרְתּוֹ Post munditiam ejus, postquam mundus pronounciatus fuerit. Particula לְ hic notat *postquam*, ut Ex. 19, 1. Num. 1, 1. 1 Reg. 3, 18. וְ ante נִרְאָה significat apodosin. — 9. נִגַע צִרְעָתָא בְּיָהוּהָ בְּאָדָם Si *plaga leprae fuerit in homine*. Notent tirones, הָיָה hic positum esse pro יָהוּהָ, ut saepe apud Hebraeos, quando duo junguntur substantiva, verbum respondere solet substantivo posteriori, cum deberet priori. Vid. 2 Sam. 10, 9. הָיָה pro יָהוּהָ.

10 — 12. מִהָיָה בֶּשֶׂר חַי בְּשֵׂאֵת LXX. καὶ ἀπὸ τοῦ ὑγιουῶς τῆς σαρκὸς τῆς ζῶσης ἐν τῇ οὐλῇ, a sano carnis vivae, s. ab eo quod sanum est in carne viva, in cicatrice. Interpretantur מְּ ac si esset Praepositio; quod non probandum. Vocem מִהָיָה plerique recentiores *sanitatem* vertunt, quae significatio huic loco plane non est apta. Nam, praeterquam quod hic, ut ex Vs. 11. liquet, agatur de plaga jam inveterata, in qua caro sana locum habere nequit, haec מִהָיָה etiam dicitur in illo ipso בְּשֵׂאֵת, *tumore*. Simonis in Lexico sub h. v. putat מִהָיָה esse *locum* vel *partem corporis, ubi est caro חַי i. e. cruda*. Sed nec hoc admitti potest. Nam si vox מִהָיָה per se notaret locum carnis crudae, verba חַי בֶּשֶׂר in nostro textu plane redundarent; valde enim ineommoda haec phrasis foret: *locus carnis crudae carnis crudae*. Nos quidem e Chaldaico חָיָה, et Syr. חַי arguit, *indicavit, indicium, signum, notam*, quae significatio quoque apta est loco Vs. 24. Ita hanc vocem etiam intelligit optimus veterum interpretum, Syrus, qui habet: *nota carnis crudae*; quocum consentit Onkelos. חַי autem hic est *crudus*, ut frequenter in Chaldaica dialecto. Hinc חַי בֶּשֶׂר מִהָיָה erit *signum carnis crudae*. Quid Moses his verbis voluerit, docet historia morbi. Nempe in ea leprae specie quam Angli *the Yaws* voeant, tumoribus nec pus nec multum aquae inest, sed subdueti sunt cute crassa et alba, atque subter ea caro rubra spongiosa apparet, quae etiam erumpere solet et interdum magnitudine aequat mormum, cui et simillima est, ut HILLARY observat p. 342. Illam autem rem verbis Hebraeis bene expressit Moses. — 11. צִרְעָתָא בְּעוֹרָא בְּעוֹרָא בְּעוֹרָא Bene Vulgatus: *lepra vetustissima indicabitur atque inolita cuti*. לֹא יִכְלֹדֶנָּה Nec eum includat, i. e. non opus est, ut eum includat, certum est, eum esse impurum. — 12. וְאִם-פָּרוּחַ הָיָה הַצִּרְעָתָא בְּעוֹרָא LXX. ἐὰν δὲ ἐξανθῶσα ἐξανθήσει ἢ λέπρα ἐν τῷ δέσματι, Vulgatus: *sin autem effloruerit discurrens lepra*

in cute, quam versionem historia morbi videtur confirmare. In illa enim leprae specie, ab Anglis *the Yaws* dicta, quando morbus ad finem se vergit, corpus albis squamis tegitur, quae autem inter decem aut duodecim dierum spatium decidunt, puramque albam cutem relinquunt. Illud itaque Moses voce פָּרַח *efflorescere* expressit. Sensum minus aptum exhibent versiones antiquae orientales, quae verbum פָּרַח *crescere, progredi* interpretantur; quam significationem illud in Chaldaica dialecto habet. לְכָל־מְרֹאֵה עֵינָי הַפֶּהָן *Per omnem adspexit oculorum sacerdotis*, i. e. si sacerdos observavit hoc accurate.

20 — 25. נָגַע־צִרְעָה הוּא בְּשֹׁחֵין פָּרַחָה *Lepra est in ulcere efflorescens, sive erumpens; der Aussatz ist in ein Geschwür ausgebrochen.* — 23. תַּחֲתֶיהָ *Sub se*, i. e. pristino loco, Onkelos, Jonathan, Syrus: *in loco suo*. תַּחַת hic est *locus*, ut saepe, e. c. Ex. 10, 23. — צִרְעָה תְּשֹׁחֵין הוּא *vulgo sic reddunt: inflammatio ulceris est, sive ulcus inflammatum.* Quae interpretatio nec sensum aptum reddit, nec ulla antiqua versione confirmatur. צִרְעָה potius est *residuum, cicatrix ulceris, das vom Geschwür zurückgebliebene Maal*; proprie *percussio*, collato Arabico צָרַב *percussit, punxit*. Concinnant versiones antiquae. — 24. וְהָיְתָה אוֹ לְבָנָה *Si nota sive signum adustionis exoriatur, (scilicet) pustula albo-subrufa aut alba.* De מְהִיָּה vid. ad Vs. 10. Moses describit *pustulam ex ustione ortam, eine Brandblase*; i. q. Vs. 28. שֶׁמֶת הַמְכוּהָ *tumor adustionis* vocatur. — 25. Indicantur signa, ex quibus possit cognosci, in loco pustulae ex adustione ortae erumpere lepram.

30 — 37. צֹהַב *exponit Kimchius similis colori auri, gold-gelb.* נָתַק propria videtur vox esse ad significandam *faciei vel barbae lepram*: collato Arab. נָתַק, *percussit*. LXX. ἄσπασα. Chaldaeus retinet vocem Hebraeam. Syrus: *plaga*; Saadias כַּלֵּף, *pustula, faciei-macula colore inter nigrum ac rufum medio, lentigo faciei.* — 33. וְהִתְעַלְתָּ וְאֵת־הַנֶּתֶק לֹא יִגְלַח *Tondeatur homo, excepto tamen eo loco, in quo lepra est.* — 35. אַחֲרֵי טְהָרָהוּ *Postquam mundus declaratus fuerit.* — 37. וְאֵת־בְּשִׂימֵי עֹמֶר וְהִתְעַלְתָּ *Si locus affectus colorem seu speciem ipsam non mutaverit.*

39 — 42. בְּהָרָה לְבָנָה *Macula alba subobscura.* Sed Syrus habet *macula alba vel rubra*. בָּהָק non est morbus, sed anomalia cutis, nec periculosa nec contagiosa. Arabes hunc morbum etiamnum בָּהָק vocant, ut NIERUHR et FORSKAL testantur. — 40. קָרַח *est calities, fluxus crinium a vertice versus cervicem.* — 41. וְאֵם מִפֶּאֶה פָּנָיו יִמְרַט רֵאשׁוֹ *quodsi ab angulo faciei ejus glabrescet caput ejus*, Vulgatus recte sic vertit: *et si a fronte ceciderunt pili.* גִּבַּח Saadias bene reddidit: *antere capitis parte calvus*, i. e. recalvaster. — 42. וְכִי־יִהְיֶה אֶדְמָדָם *Si in parte calva aut recalvata ortae fuerint maculae candidae*

rubicundae, qui color mixtus est ex albo et rufo. LXX. autem et Syrus habent: candidae aut rubicundae. Excidisse putarunt ~~is~~, vel id subaudiendum; sine ratione.

47. In hoc Versu etiam *lanae* et *lino* lepra adscribitur, quae qualis fuerit, vix certo dici potest. Sunt haud pauci, qui vitii hujus vestibis inhaerentis indolem leprae corporum similem prorsus fuisse, existiment, ut Moses his verbis eas vestes damnaret, quibus leprosum virus ex vivo corpore immissum esset. Sed eam sententiam bene refutavit HEEBENSTREIT, in Diss. altera, quae *Curae Sanitatis publicae apud Veteres exempla* proponit, Lips. 1783. p. 24. „Non video,“ inquit, „quid peculiari lege tunc opus fuisset, cum eo ipso, quod leprosi homines ex societate civium removerentur, omnis quoque illorum supellex immunda et communi usui inepta evaderet. Praeterea vero, quod maximum est, legislator pannorum et linteorum lepram pariter impuram pronunciat, sive stamen tantum, sive subtemen, sive utrumque corruperit. Eoque ipso agnoscit, fieri posse, ut in parte tantum panni-labes haereat, pars integra sit. Quod quò pacto in panno leprae contagione corrupto contingere potuerit, difficulter dixeris. In ipsius certe materiei, panno conficiendo adhibitae, vitio admitendo magis minusve idoneae, diversitate, caussa quaeri non potest. Neque enim licitum erat Judaeis, veste ex duplici materie, lana v. e. et lino contexta uti (Lev. 19, 19. Deut. 22, 11.). Vestem autem simplicis texturae, sive mere lanea, sive linea tantum esset, totum certe occupasset leprae virulentia, utpote per halitum et ulcerum sanie transfusa. Novimus nostris quoque temporibus morbis variis aegrotantium vestes ita contaminari, ut sanis illas induentibus certissimum periculum afferant. In his tamen morbis nullus est, cujus virus telam, quam attigit, non totam penetret, sed in stamine tantum, vel subtemine consistat; nullus, qui in veste, ab aegroto seposita, perinde ac in ea, qua corpus jam tegitur, latius serpat. Ipsa canero consumtarum et sideratarum, i. e. sphaecelo affectarum partium teterrima licet sanies, nunquam tamen ultra linteorum partem eam, quam loco affecto proximam ab initio imbucrat, in illis a corpore demtis diffunditur. Quae quum ita sint, nescio an morbi contagio recte tribui possit vitium illud vestium, cui leprae nomen a Mose datum est. Putaverim potius, vocabulum istud a corpore vivo ad corpora exanimia translatum fuisse, eadem sermonis licentia, qua nos quoque interdum utimur, dum v. e. arbores et saxa canero adesa esse dicimus, quando in his aliquid humiditate, putredine vel aeris intemperie corruptum est. Quod igitur ad illam pannorum laneorum lepram attinet, placet MICHAELIS sententia, existimantis, leprosam lanam dici eam, quae ab ovibus morbo enectis vel scabiosis sumta est (*Mos. R. T. IV. §. 211.*). Usu enim constitit, ejusmodi lanam asperam esse et inutilem, ut etiam telae ex tali materia confectae paulatim hinc inde exedantur, et qui illis vestiuntur, sanitatis

periculum adeant. Similiter *coriorum* lepram, cujus meminit Moses, illud ipsum vitium fuisse putaverim, quod tam ceterorum animalium senio aut morbo consumtorum exuviis inhaeret, tum bovinis praesertim pellibus ex armentaria lue conciliari solet. Illae enim fragiles sunt, et saepius semesae quasi apparent, et sanitati non parum officiant.“

48. In explicandis nominibus שְׂתֵי et עֵרֶב vetres omnes consentiunt, dum illud vertunt *stamen* (*Aufzug*), hoc, *subtegmen* s. *licium* (*Einschlag*, *Eintrag*), quod quidem haud incommode nomen sit nactum a *permiscendi* notione, quam עֵרֶב apud Aramaeos obtinet, quod cum stamine permisceatur. שְׂתֵי vero illustratur ex Arab. אֶסְתֵי, *staminibus positis aptavit telum*. Attamen has significaciones illarum vocum h. l. non posse admitti, visum est quibusdam ex iis, quae sequuntur. Quomodo enim, inquit, comburi potest secundum Vs. 52. sive stamen sive subtegmen vitiosae vestis? aut quomodo ex veste lepra infecta, pars vitiosa, secundum Vs. 56., vel ex stamine vel ex subtegmine potest scindi, quum tota vestis sive pannus stamine ac subtegmine unice constet? Hinc Hubigantius, quocum consentit Dathius, conjectat, עֵרֶב significare *vestem texturæ diversae*, h. e. quae constet filis spissioribus et tenuioribus, uti est in tapetibus et aliis vestibus ex lana et lino paratis. Sub שְׂתֵי vero intelligit texturam simplicem, quae constet filis ejusdem formae sive generis. Addit Dathius, ex origine haec vocabula illam significacionem admittere. Nam שְׂתֵי conferendum est cum Syr. אֶשְׁתֵי *texere*, עֵרֶב autem *miscendi* notionem habere, notum. GUSSETIUS in *Commentarr. L. H.* sub rad. עֵרֶב lit. O., non indicari putat pannos textos, sed fila texenda, ad id parata et destinata, adeo ut in antecessum ita concepta, et sub relatione, quae illis ad se invicem ea destinatione datur, jam accipiant nomina, ei congrua utrinque. Cui sententiae tamen obstat nomen בָּגָד Vs. praeced., quod nonnisi de pannis textis dici constat. — ל' ante פְּשְׁתֵיִם et צִמָּר hic est nota Genitivi; ut Am. 8, 11. Jon. 4, 5.

51. 55. צִרְעָה מִמְּאֵרָה BOCHARTUS in *Hieroz.* T. I. p. 534, vertit *lepram exasperatam*, s. asperam, acerbam, dolore afficientem, coll. Arab. מֵאֵר, *irritavit*, unde מֵר אֶלְגֵרָה, *vulnus irratatum est*, aut *recruduit*. Sic Ez. 28, 24. Sidon dicitur esse Israelitis כִּלְוֹן מִמְּאֵר, *spina acerbe pungens*. — 55. פְּתֵחָה proprie significat *profundam* (ut פֶּתַח est *fovea*), ut indicetur corrosio seu labes, quae introrsum radices agit, quae grassatur in innum et agit intra id cui insederit. בְּקִרְחָתוֹ אוֹ בְּגִבְעָתוֹ recte vertit Saadius: *in rassa*, i. e. sinistra, aut *villosa*, i. e. recta *panni superficie*. Sicuti enim in hominibus קִרְחָתָא dicitur, si alicui in *parte* capitis *posteriore* pili defluunt, גִּבְעָתָא autem, si in *parte anteriore*; ita etiam in vestibus et pannis קִרְחָתָא videtur dici, quum pili in *parte aversa* seu *interiore*, גִּבְעָתָא quum in *parte adversa*, seu *exteriore* defluunt.

Cap. 14.

Leges de purgatione Leprosi, de aedium Lepra dignoscenda, ejusque, et eorum, qui eas ingressi fuerint, purgatione.

2 — 5. טַהַרְתָּ — זָמַח *Haec erit lex leprosi die purificationis suae*; i. e. hic est ritus, qui debet servari die, quo is, qui leprosus declaratus fuerat, judicabitur liberatus a lepra. — 4. Verba שְׁתֵּי-צִפְרִים תְּהוּהוּ *Vulgatus, quem multi sequuntur, vertit: duos passeris vivos*; sed צִפְרִי h. l. sumendum est significatione primaria, qua in universum *aves* denotat. Epitheton cuim, quod sequitur, טַהַרְתָּ *mundarum*, ostendit, non *passeres* posse intelligi, quia hae aves mundae erant ideoque non opus fuisset illo epitheto; sed aves quasvis mundas. תְּהוּהוּ hic videtur significare *bene valentes*, aut *aves nullo morbo adfectas*; mortuum enim animal numquam in sacrificium offerre licebat. הֵיָהֵא autem saepius significare *bene valere*, est notum. אֶרְזֵי esse *cedrum*, apparet ex eo, quod incolae Libani cedrum hodieum voeent *Ars*, ipso nomine Hebraico. שָׁנִי חֹלְצֵה *Coccineus (Carmosin)*, vid. ad Ex. 25, 4. אֶזְבִּיב *Hysopus*. Veteres ligno cedrino cum hysopo conjuncto adscribebant vim medicam in morbis cutis, cf. ad Ex. 12, 22. — 5. אֶל-הַרְשֵׁי-הַקַּיִם *In vas testae, i. e. testaccum. Aquae vivae, i. e. aqua perennis, qualis est fontium et fluviorum, non e cisternis et aquarum collectionibus, conf. Gen. 26, 19. Jer. 2, 13.*

7 — 13. וְשָׁלַח — הַשְׂדֵּה *Et emittat avem vivam super faciem agri*, i. e. liberam abire eam sinat et volare quo volet. Ceterum purgatio usque ad hunc Vs. descripta tollebat tantum gravio-rem illam immunditiam, quae leprosum arcebat ab hominum convietu; ea immunditia, quae a templo arcebat, septem adhuc dies manebat. — 8. וְגָלַח אֶת-כָּל-שְׂעָרָיו *Radet omnes pilos corporis*. Hoc ideo fiebat, quod, quum lepra facile inter pilos adhaerere, si quae essent vel leves morbi reliquiae occultiores, eae hac ratione tollerentur. Ob eandem causam, et propter majorem securitatem, adhibebatur duplex illa corporis et vestimentorum lotio. — 9. גַּבַּת עֵינָיו sunt proprie *eminentiae oculorum*, i. e. supercilia, quia supra oculos eminent. — 10. לֹגֹג est minima liquidorum mensura, continens sex ova. — 11. אֵלֶּה *Illa*, sc. modo enumerata. — 12. אֲשֶׁם h. l. est sacrificium pro immunditie Levitica per lepram contracta. — 13. בְּאֲשֶׁר יִשְׁהַח *in quo solet mactari. כַּתְּשָׂא הָאֲשֶׁם Sicut hostia pro peccato, ita etiam sacrificium pro immunditie, i. e. quemadmodum ad sacerdotem pertinet hostia pro peccato, ita etiam ad eum pertinet hoc sacrificium pro immunditie leprosa. קִדְשׁ קִדְשֵׁי קֹדְשִׁים Sanctitas sanctitatum est, i. e. sacerdotes tantum ea possunt comedere.*

17 — 21. עַל דַּם הָאֲשָׁם *Super sanguinem delicti*. Sed Particula עַל hic notat *praeter*; partes illac non solum sanguine, sed

etiam oleo tingendae erant. — 18. כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן *Sacerdos ex-
piabit eum*, i. e. declarabit eum mundum. — 21. דָּל proprie est
tenuis, pertinetque tam ad corpus, quam ad rem familiarem; hac
significatione hic sumendum est: *pauper*. וְאֵין יָדוּ מִשָּׁנָה *Et non
manus ejus apprehendens*, subaudi: modo enumerata, si non ha-
beat; undè illa possit sibi comparare.

28. 32. 34. עַל-מְקוֹם דָּם הָאֲשָׁם *Supra loco sanguinis de-
licti*, i. e. in ea parte, quae tincta est sanguine hostiae pro im-
munditie leprosa maectatae. — 32. Sensus: hae sunt ceremoniae
observandae in purificatione ejus, qui a lepra mundus declaratur,
et qui pauperior est, quam ut supra enumerata comparare sibi
possit. — 34. *Lepram aedium* nonnulli veram lepram fuisse pu-
tant, quae ex vivis corporibus contagione quadam in muros trans-
ierit. Cui sententiae tamen HEBENSTREIT (in Diss. 2. p. 14. not.)
seite opponit, vix intelligi, qui fieri potuerit, ut leprae virus ex
vivo corpore in aedium muros transiret, quum leprosi, simulac
morbus externa macula sese manifestaret, sacerdotem consulere
lege cogentur. Rectius itaque alii aedium ab efflorescente *nitro*
(quod *Halonitrum* et *Aphronitrum* dixerunt veteres) erosionem
aut eariem (nostri vocant *Salpeterfrass*) leprae nomine a Mose
insigniri censuerunt. „Si vero nitrum lateres et calcem exederet,
sponte intelligitur, sanitati contrarias fuisse ejusmodi habitationes,
quae in nostris etiam regionibus non quidem ipsius nitri efflore-
scentis vi nociva, sed mucidarum exhalationum a loci humiditate
provenientium, vestesque ipsas tetro odore inficientium abundan-
tia corpori infestae esse solent, quo fit, ut morbi varii ingruant
ex eorum genere, qui a perspiratione suppressa aërisque corrupti
aflatu nascuntur.“ HEBENSTREIT. Conf. MICH. *Jus Mos.* P. 4.
§. 211.

35 — 37. אֲשֶׁר-לוֹ הַבַּיִת *Cui est domus*, is qui domum
possidet. כִּינָגַע נִרְאָה לִי בַבַּיִת *Sicut lepra visum est mihi in
domo*, aliquid leprae simile visum est mihi in parietibus domus
meae. — 36. וַפְּנֵי אֶת-הַבַּיִת *Vacuabunt domum*; quod ita ver-
tendum sequentia ostendunt; eodem sensu LXX. ἀποσκευάσαι.
Suppellectilia enim auferenda monet Moses, ne immunda pronun-
cientur ob aedes pollutas. Sic sumitur Zeph. 3, 15. — 37.
שִׁקְעוֹתָהֶן *Cavitates*. Ut in lepra cutis maculae erant depressae,
ita et in hae murorum carie profundiores fuere putredinis notae.
Videtur autem vox composita ex radice שָׁקַע, quae *desidere* et *de-
mergi* sonat, et רוּר, *salivare*, quod nempe eae cavitates humo-
rem exsudarent, quo muri maculabantur.

41 — 45. וְאֶת-הַבַּיִת יִקְצֹעַ מִבַּיִת סָבִיב *Domum autem ipsam
radi intrinsecus circumquaque jubebit*. Intelligendum hoc de ab-
rasione ceterorum parietum, calce oblatorum, e quibus lapides
eruti non essent. Quae vetustae calceis abrasio ad cautionem fiebat,
ne quid corruptionis etiam per contagionem illis adhaesisset, quae

non satis oculis se proderent. — 42. אֶל-הַחַת הַאֲבִיבִים *In locum lapidum priorum, qui ablati fuerint.* — 45. עֶפֶר *Pulvis, hinc tectorium, caementum, quod fit ex arena.* Quum acidum nitri, quod in lapidibus domus alicujus comparet, valetudini tam noxium sit, Moses aedes hoc acido infectas destrui, lapidesque, ligna et totum tectorium extra urbem in locum immundum efferri jubet. Quum Hebraeorum domus etiam multis post Mosem seculis nec magnae nec pretiosae essent, satius erat, aedium ejusmodi quam valetudinis jacturam facere.

54. 57. Particula ל hoc et sqq. Vss. notat *de, super.* — 57. לְהוֹרָה בַּיּוֹם הַשְּׂמֵמָה וּבַיּוֹם הַטָּהוֹר *Ad docendum sacerdotem die immundi et die mundi, i. c. de iis, quae ab eo agenda sunt die, quo declarandum est, sitne impurum aliquid an purum.*

Cap. 15.

De immunditia gonorrhoei et mulieris menstruatæ; item de immunditia mulieris, quae extraordinarium sanguinis fluxum patitur; deque ea, quam vir et mulier coeuntes contrahunt.

2. 3. אִישׁ אִישׁ רֹגוֹ *Vir, vir si erit fluens, sive fluxum patiens, e carne sua, fluxus ejus immundus est, quod recte vertit Vulgatus: vir, qui patitur fluxum seminis, immundus erit.* Nomine בֶּשֶׂר enim hic significantur *puenda*, ut Vs. 19. Ez. 16, 26. 23, 20. — 3. וְזֹאת תְּהִיָּה טִמְאָתוֹ בְּזוּבוֹ *Haec erit immundities ejus in fluxu suo, i. e. in his consistet immundities hominis, qui gonorrhoea laborat.* רָר בֶּשֶׂרוֹ אִתּוֹ זֶבֶד *Si salivaverit, s. spuât caro ejus fluxum suum, i. e. si sponte semen fluat.* אִךְ-אִתּוֹ הֵתֵקִים בֶּשֶׂרוֹ מִזּוּבוֹ *Aut si semen fuerit obstructum a fluxu suo, ita ut non sponte fluere possit.* MICHAELI videtur significari *gonorrhoeam virulentam.* In eandem sententiam propensus est HEBENSTREIT (Diss. 2. p. 15. sqq.), qui doctissime de hac re agit his verbis: „Quicquid autem horum fuerit, seu ex venereo contagio natum fuerit seminis istud profluvium, seu a concubitu cum menstruali aut leprosa muliere, seu ex aliis quibuscunque causis ortum traxerit, hoc tamen, puto, facile patet, illud, nisi ipsam gonorrhoeam virulentam, huic tamen, ut ullum aliud simillimum fuisse. Neque enim si ad gonorrhoeam, quam nos *benignam* dicimus, lex Mosaica spectaret, eadem impuritatis censura morbus iste a legislatore notari potuisset, *seu flueret foedus humor, seu interceptus esset.* Illud certe corruptionis insons gonorrhoeae genus eo ipso sanatur, quod humor emanare desinit, cum plerumque a laxitate et debilitate partium oriatur, adeoque vigori naturali restituto fluxus sponte cohibeatur. Altero autem morbi genere laborantibus, quod *malignum* dici consuevit, sponte et ante tempus accidens profluvii cessatio salutaris haud est, imo potius majorem noxam afferre judicatur, cum illa, quae humores corrumpit, acrimonia, subacta prius et expurgata non fuerit. Est quoque virulentæ go-

norrhæe tanta vis, ut vel solo contactu sanis corporibus nocere possit, quod in benigna secus est. Videtur sane Moses avertendi hujus contagii causa non modo seminifluos e societate civium removisse, sed hos quoque, qui illos tetigissent eorumque suppellectili usi essent, reos immunditiei statuisset. *Lavationes* autem (Vs. 13.) prudenti omnino consilio, non vigente morbo, sed sublato, praescripsit, quippe debilitatis viribus confirmandis magno-pere profuturas. Solemus enim nostro etiam aevo, gonorrhœa virulenta eo usque sanata, ut tantum acrimoniae expers profluvium ob vasorum laxitatem supersit, praeter alia, quae comprimunt et adstringunt medicamenta, frigidam lotionem adhibere.“

5 — 13. רָחַץ בַּמַּיִם *Postquam lavaverit*, sc. corpus. Nam רָחַץ de lotione corporis, כִּבֵּס de lotione vestium usurpatur; cf. Vs. 13. — 7. וְהִנֵּגַע בְּבֶשֶׂר הָזֶבֶד *Qui verenda ejus tetigerit*; id quod sine dubio est intelligendum de medico vel chirurgo. Hinc potest colligi, agi h. l. de gonorrhœa virulenta. — 9. הַמְרִיבָה LXX. et Vulgatus ἐπίσχυμα, *sellam*, cui quis insidet, quam jumento vehitur, interpretati sunt. Syrus vertit: *jumentum sessile*. — 11. וְכֹל אֲשֶׁר יִגַע-בּוֹ הָזֶבֶד וּדְרִי לֹא-שָׁטַף בְּמַיִם *Omnis etiam, quem illotis manibus attigerit*, sc. gonorrhœa laborans. — 13. לְטַהֲרָתוֹ *Ad purificationem suam*, ut cognoscat, se vere recuperasse pristinam sanitatem.

16 — 24. שֹׁכְבֵי-זָרַע *sunt qui vertant concubitus seminis*, ut sit hypallage, pro *semen concubitus*, et indicetur effusio seminis in coitu, coll. Vs. 18. Sed significat phrasis Hebraica *effusionem seminis* (a שָׁכַב, quod uti Arabic. שָׁכַב *effudit, effluxit* denotat). Loquitur de pollutione in somno, uti recte Lutherus vertit, coll. infra 22, 4. Deut. 23, 10. — 18. וְאִשָּׁה אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אִישׁ וְזָרַע אֶתָּה שֹׁכְבֵי-זָרַע *Et mulier quaecumque vir concubuerit effusione seminis*. Nonnulli hunc Versum pro praecedentium appendice habent, ut hoc dicatur: si mulier illo die vel illa nocte cum eo coierit, cui tale quid per somnum accidit. Michaelis putat Mosen hac lege etiam hoc spectasse, ut aliquid conferret ad minuendam polygamiam; si enim vir aliquis plures feminas habebat, hujus legis observatio ei valde molesta esse debuit. Vid. *Jus Mos.* P. II. §. 95. sub fin. — 19. וְאִשָּׁה — בְּנִדְתָּהּ *Mulier cum erit fluens sanguine, fluxus ejus in carne*, i. e. in verendis, *ejus*, i. e. mulier cum menstrua patitur, *per septem dies erit in separatione sua*, i. e. separata sit ab hominum commercio, atque contactu rerum mundarum. Cujus separationis tempus ex rei natura petita; septem enim diebus solet durare fluxus menstrui, cum diutissime durat, at qui ultra hos dies procedit (Vs. 25.), aegritudinis est indicium. Sanguini menstruo teterrimam virulentiam veteres adscripsisse, cognoscitur ex Plin. *H. N.* 7, 15. Ac sane feminas calidarum regionum indigenas acriorem, et quodammodo virulentioram sanguinem per naturalia excernere, testantur auctores rerum

istarum intelligentes, ut observat HEBENSTREIT (in *Diss.* 2. p. 23.), qui praeterea addit: „Hujus rei quae causa sit, non difficile dictu est. Ardor enim coeli, quemadmodum acridinem humoribus omnibus addit, et vehementius concitatos pronos ad corruptionem efficit, ita uterino etiam sanguini vehementius incallescenti acrimoniam et putredinem prope conciliat. Non itaque decebat legislatorem, prospicere, ne uteri profluvio aegrotantes vel convictu et consuetudine cum viris, vel immunditiae corporis, aliis et sibi ipsae nocerent; quod ipsum praeclare secessu illis, ut impuris, et lavationibus imperatis perfecit.“ — 23. זָאֵם — עֵדָה — הָעֵרֶב *Si vero super lecto illud, e. e. stragulum fuerit, aut super alio vase, in quo illa sederit, cum quis attigerit illud, immundus iste erit usque ad vesperam.* — 24. זָאֵם שָׁכַב וְשָׁכַב אִישׁ אִתָּהּ *Et si concumbendo concumbet vir cum ea, i. e. si quis autem maritus cum uxore eubuerit, et menses huic ex improvise supervenerint, dum ille dormit eum ea, וְהָיָה נִדְתָּהּ עִלָּיָהּ et fuerit impuritas ejus super illum, tum ille quoque immundus erit.*

25. 29. 31. בְּלֹא עֵת-נִדְתָּהּ *In non tempore impuritatis suae, alio tempore, quam quo pati solet menses.* זָאֵם — עֵל-נִדְתָּהּ *Praeter impuritatem suam, post fluxum menstrualem, quam naturaliter solet pati.* Hieronymus: *vel quae post menstruum sanguinem fluere non cessat.* — 29. Ea tantum mulier, quae diuturniore sanguinis fluxu mundata fuisset, sacrificium offerre jubetur. — 31. וְהִזְרִיתֶם וְהִזְרִיתֶם *Hieronymus reddidit docebitis ut caveant, confundit eum הִזְרִיתֶם. Sed recte Onkelos: separabitis, sive facietis ut separent se, curabitis, vos sacerdotes, ut hoc faciant.* LXX. καὶ εὐλαβεῖς ποιήσετε, *faciatis ut caveant sibi ab omni immunditiae.* כִּי בָּטְמְאָם אֶת-מִשְׁכְּנֵי אֲשֶׁר בְּהוֹרָם *Cum polluerint tabernaculum (conventus) meum, quod apud eos est.* Bene monet Clericus, si Israelitis, Aegyptiacis moribus praepeditis, licuisset tabernaculum adire, immunditiae, de qua in hoc Capite, pollutis; ipsi Sacra Jovae sprevisse, quasi is minorem reverentiam exigeret a suis cultoribus quam Aegyptiorum numina. Igitur eo, quod ipsi irreverentiae maximum indicium rebantur, fuit iis interdicendum.

Cap. 16.

De iis, quae sacerdoti facienda sunt ipso die Expiationis, quae victimae, qui ritus adhibendi, sive priusquam Sanctissimum ingrediatur, sive postquam eo est egressus: additurque de capro emissario et de Festo expiationis celebrando, jejunioque eo die adhibendo.

1. 2. Historiam, de qua hic loquitur Moses, vid. Cap. 10, 2. sqq. — 2. מִפִּיחַ תִּפְרֹכֶה *Intra velum, quod dividebat Sanctum a Sanctissimo, cf. ad Ex. 26, 31. 33. 35. וְלֹא יִמְנָה Ne moriatur, dum irreverenter irrumpit in aditum. Quod procul dubio pro moribus illius aevi ad conciliandam Sacris reverentiam erat*

constitutum. Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 137.* כִּי בַעֲנַן אֲרָאָה עַל-
הַכַּפֹּרֶת *Nam in nube conspiciar super operculo.* Sub עֲנַן Judaci
et Christiani interpp. fere intelligunt nubem illam (de qua Ex. 13,
21.), quam Hebraei vocant שְׂכִינָה *Schechinam*, atque ut symbolum
praesentiae divinae arcae foederis perpetuo insedissee putant.
THALEMANNUS vero. (in *Diss. Nubem super arca foederis commen-*
tum Judaicum videri, Lips. 1752.) hunc locum interpretatus est:
sed in conspectum meum veniet (Pontifex die expiationis) *cum nu-*
be, quam excitet super propitiatorio, seu, prope illud. אֲרָאָה
Conspiciar valere ait *videbit me, in conspectum meum veniet.* כִּי
vero praecedente negatione, significare h. l. *verum, sed, veluti*
Gen. 18, 15. 24, 4. Ex. 16, 8.; עֲנַן autem, *nubes*, ex Thalem.
sententia, vocatur fumus ex suffitu, qui in Sanctissimo die expia-
tionis adolebatur. Unde totius Vs. sensum hunc esse statuit: non
veniat Aaron ad me sic leviter, non ita temere coram me com-
pareat; moreretur enim, si hoc auderet: verum conspiciar in nube,
seu, per nubem sc. fumi ex suffitu, quae tegat propitiatorium, to-
tamque adeo arcam. Qui adytum ingrediendi modus Vs. 12. 13.
plenius describitur; ubi diserte dicitur בְּסֵתֶר עֲנַן הַקֹּפֶתֶת אֶת-
הַיְהוָה *nubem suffitus tegere debere operculum,*
quod super arca legum est. Si autem, inquit Thalem., jam fuis-
set nubes in propitiatorio, quae divinae majestatis praesentiam oc-
cultaret, cur Deus jussisset aliam excitare ex suffitu, quae hanc
ipsam nubem ita occultaret, ut nec a Pontifice posset conspici?
Verum enimvero Thalemanni interpretationem solidis argumentis
refellit Jo. EBERH. RAVIUS (*Dissertationes sacrae antiquariae*
Traj. ad Rhen. 1760.). Atque is quidem recte monnit, Hebr. usum lo-
quendi minime admittere, verba בַּעֲנַן אֲרָאָה עַל-הַכַּפֹּרֶת sic ver-
tere: *in conspectum meum veniet cum nube.* Nam is sensus He-
braice ita exprimendus fuisset: בַּעֲנַן עַל-הַכַּפֹּרֶת יֵרָאֵה אֶת-
אֶתְחִיד *in nube super operculum videbit me Aaron, frater tuus,*
quomodo porrexisset Moses eodem quo incepit, verborum habitu,
seribere, aut forma verbi passiva, hoc modo: יֵרָאֵה אֵלַי, vel
יֵרָאֵה אֶת-פָּנַי *compareat coram me*, loquendi modis eidem Mosi
frequentatis (coll. Gen. 12; 7. Deut. 16, 16.). Quare LXX. h. l.
recte verterunt: ἐν γὰρ νεφέλῃ ὀφθῆσομαι ἐπὶ τοῦ ἱλαστηρίου.
Onkelos: *nam in nube ego me manifestabo super operculo.* Eo-
dem modo Jonathan, Syrus, et Arabs uterque. Deinde vere ob-
servat Ravius, interpretationem: *Pontifex veniat cum nube suffi-*
tus, quam excitet prope operculum s. propitiatorium, esse vio-
lentam. Etenim על, ubi de propitiatorio sermo est, semper no-
tat *supra*: fumus autem de suffitu totum implevit adytum. Itaque
prope solum propitiatorium excitandus diei nequit, non magis
quam supra illud. Praeterea, si *nubem s. fumum suffitus* hic in-
telligi voluerit Moses, vix dubium esse potest, cum scripturum
fuisse בַּעֲנַן הַקֹּפֶתֶת *cum s. in nube suffitus*, ut Vs. 13. Deni-
que quum Moses inde a Vs. 3. ordine exponens caerimonias, quae

Pontifici die expiationis adytum ingredienti observandae essent; ad suffitum in adyto faciendum Versu demum 12. veniat, minime credibile est, illum praeceptum istud hoc Vs. 2., qui praeceptis ipsis praemittitur, praecipere. Thalemannus quidem Ravió opposuit *Tractatus de nubé super arcá foederis Vindicias*, etc. Lips. 1771.; neque tamen gravioribus, quam quas prius attulisset, rationibus suam sententiam commendare potuit.

3. 4. בְּזֹאת *Cum hoc*; hoc ritu et his ceremoniis. — 4. כְּתוּבָה בְּדָ קָדֵשׁ *Tunica lineata sacra*, conf. ad Ex. 28, 40. De מְכַסֵּי-בֵרַד vid. Ex. 28, 42., et de מְצַפֵּחַ et אֲבִיטָה Ex. 28, 39. וְרָחַץ בַּמַּיִם אֶת-בְּשָׂרוֹ *Abluet aqua carnem suam*, i. e. totum corpus, non tantum pedes et manus, ut Ex. 30, 19. Ceterum die expiationis non licebat Pontifici alias vestes induere, nisi quae erant etiam gregariorum sacerdotum; quod dies ille dies luctus esset; quo splendidis vestibus Sacra facere indectorum fuisset.

8. De עֲזָזָיִל magnus est interpp. dissensus; quorum varias sententias enumeratas et dijudicatas invenies in BOCHARTI *Hieroz.* T. I. p. 745. sqq. ed. Lips., et in SPENCERI *de Legg. Hebr. ritt.* L. 3. Diss. 8. p. 1040. sqq. ed. Tubing. Atque ex Bocharti quidem sententia, quae pluribus eruditorum sese probavit, עֲזָזָיִל nomen est plurale, s. collectivum; ejus formae; quam Arabes *fractam* vocant; significans *separaciones*; *secessiones*, ab עָזַל *removere*, separare; alterum enim istorum hircorum destinatum fuisse לַיהוָה *Deo*; i. e. ut super altari mactaretur; alterum, עֲזָזָיִל *recessibus*; h. e. ut in locum deserti remotum et separatum deduceretur, Vs. 21. 22. HACKMANN in *Praecidd. Sacr.* P. I. Lugd. Bat. 1735. p. 232. sqq. עֲזָזָיִל non Pluralem autumat, quum vix credibile sit, ipsam inflexionem Arabicam nominis collectivi; seu Pluralis fracti, Hebraice loquentibus servatam fuisse; sed nomen singulare derivatum ab ea verbi עָזַל Conjugatione, quae ut Arab. Conj. 12.; mediam radicalem geminaret inserto ר, quemadmodum אֶחָדָה fit חֲצוּצָה, quae ipsa et GESENI est sententia in *Lehrg.* p. 536. Per formam vero illam Hackmannus intendi significationem existimat; ut igitur עֲזָזָיִל (pro עֲזָזָיִל) denotet *locum remotissimum*. Verum ut taceamus, nullum in V. T. vestigium apparere, ex quo colligi recte possit, Hebraeis verbum עָזַל in usu fuisse; uti nec in cognata Chaldaica dialecto significato Arabibus usitato reperitur (nam Chald. עָזַל *nevit* convenit cum Arab. عَزَلَ); vere observat Spencerus; adscito *loci remoti* s. *recessus* significato, infra Vs. 10. in vocc. הַמְדָּבָרָה לְעֲזָזָיִל earum alterutram otiosam futuram esse et tautologiam illaturam, quum solitudines omnes *χωριστοι* sint, i. e. *recessus*; seu loci ab hominum usu vel frequentia separati. Nos quidem haud dubitamus Spenceri adstipulari sententiae, quae ipsa est antiquiss. Hebraeorum et Christianorum; עֲזָזָיִל esse nomen daemonis mali. In antiquissimo in Leviticum Commentario, qui *Chaskuni* inscribitur, עֲזָזָיִל idem esse dicitur, qui

et אַזַּזֵל nuncupatur, quo nomine *angelus mortis* seu *Diabolus* designatur; vid. BUXTORFII *Lex. Chald. Talmud.* p. 1495. In fragmento quodam libri, qui Henochi nomine circumfertur et ante Christi tempora editus traditione perantiqua creditur, servato a Georgio Syncello in *Chronograph.*, unde excerptum legitur in J. A. FABRICII *Cod. Pseudepigr. V. T. P. I.* p. 179. sqq., Ἀζαζήλ, seu, ut paulo post scribitur, Ἀζαζήλ, inter angelorum lapsorum principes numeratur. In libro Henochi Aethiopico translato Cap. 10. versionis Anglicae (Cap. 7. codicis Paris.) memoratur Azael angelus lapsus, vinctus et in desertum ablegatus. Cf. GESENIUM ad Jes. 13, 21. Quocum convenit, quod in Commentario cabbalistico in Cap. 2. Geneseos, quem e libro *Sohar* excerptis LUDOV. CAPELLUS in *Operr. posthum.* p. 309. 313., inter angelos e coelo dejectos comparat אַזַּזֵל *Asael*. MERCERUS in *Commentar. in Genes.* p. 88. refert, Cabbalicos tradere, daemones et malignos spiritus in sepulchris maxime, ubi sunt cadavera, versari, et hujusmodi daemonem *Azazelem* appellari. Christianos etiam antiquos illo nomine Diabolum intellexisse, haud obscure discitur ex Origenis *contra Celsum* L. 6. p. 305. ed. Spenc. Nam ut probet, Diabolum ipso Mosis aevo innotuisse, inter alia inquit, *ille in Levitico, ἀποπομπῆος dictus, quem Scriptura Hebraica Azazel nominat; non alius erat, nisi Diabolus.* Et in antiqui poetae Christiani in Marium, Valentini discipulum, Versibus, quos attulit Epiphanius in *Haer.* 34., ille mendacia sua miracula peregissee dicitur ope Satae et Azazelis. Ex veteribus Pentateuchi interpretibus Onkelosum, Jonathanem et Samaritanum אַזַּזֵל Diaboli nomen proprium habuisse, inde fit credibile, quod illud retinuerunt. Nam si appellativum illud scivissent, vix est verisimile, eos illud ἀνεῳκλήτως reliquisse. Accedit, quod ipse contextus opinari cogit, vocem אַזַּזֵל de Diabolo intelligendam esse. Nam primo sors una הַיְהוּאָה *pro Jova*, sors altera vero אַזַּזֵל *pro Azazele*, supra duos hircos poni debuit. Jam quum Jova persona sit, oppositionis ratio postulat, ut Azazel aliquis esset, cui hircorum alter sorte tribuendus erat. Hunc autem Angelum bonum, aut hominem aliquem esse potuisse, ne suspicari fas est. Deinde Jova et Azazel hac in lege tanquam partes extremas et oppositione maxima ab invicem separatae sistuntur. Quum itaque distantia et oppositio maxima inter Deum et Daemonem intercedat, consentaneum est, ut Azazel Daemonem notare censeatur. Tum lege praeceptum est, ut e duobus hircis, quis Jova, quis Azazeli, destinandus esset, sorte decerneretur. Antiquitus autem sortitio fieri solebat, tantum enim res personarum ageretur; vid. Esth. 3, 7. Esth. Additamm. 10, 20. Act. 1, 26. Denique expiationis lege cautum est, insuper, ut hircus in quem cecidit sors pro Azazele (Vs. 8.), di mittatur אַזַּזֵל אֶל הַמִּדְבָּרָה *ad Azazelem in desertum* (Vs. 10.). Horum autem verborum sensus implicatus et incommodus erit, si Azazelem de hircis emisso; sed facilis et expeditus, si de daemone vo-

cem eam intelligamus. Tunc enim hunc sensum apertum et cohaerentem dabunt: hireus ille, cui sorte obtigit, ut Daemioni tradatur, mittatur ad Azazelem. Hic sensus eo probabilior est, quod loca deserta et ab hominum commercio remota, Daemioni gratiosa, et illius habitacula maxime familiaria olim haberentur; vid. Matth. 4, 1. Luc. 8, 27. et conf. not. ad Vs. 10. Quod autem nominis עֲזַזְלֵי significatum attinet, cum Spencerus satis probabiliter עַזְזֵי *fortis abiens* esse dicit. „Sic enim,“ inquit, „Diabolus non injuria vocatur, si ad Deum, Angelos bonos, homines, aut ipsos Diaboli mores respectus habeatur. Respectu Dei, a quo defectionem fecit. Id nominis etiam respectu honorum angelorum daemionibus attribui potest. Quum enim angeli boni עֲזִים עֲזַמְרִים *fortes stantes* essent, et in stata integro permanerent, daemones עֲזִים אֲזַלִּים *fortes abeuntes* erant, utpote *ἀπολείποντες τὸ ἴδιον οἰκητήσιον* (Jud. Vs. 6.), et statum primaevum minime retinentes. Non minus hominum respectu nomen עֲזַזְלֵי Diabolo quadrare censetur, quod nempe daemones locos et aedes frequentes plerumque fugiant, et ad locos desertos et ab hominum commercio remotos abeant. Postremo morum suorum respectu Diabolus *fortis abiens* appellari meruit. Nam in Scriptura describitur tanquam spiritus, de loco in locum semper abiens, nec uspiam moram faciens, praesertim si repulsam patiatur, vid. Job. 2, 2. Matth. 12, 43. 1 Petr. 5, 8.“ Haec Spencerus, cujus sententia et commendari eo potest, quod Syrus Pentateuchi interpres pro nomine hebraeo עֲזַזְלֵי ponit, quod conflatum est ex עַז *fortitudo* s. *fortis*, et זַלִּי Participio verbi זָלַל , *defecit*, ut significet *angelum, qui defecit a Deo*.

9. 10. $\text{וְהִקְרִיב — לְיְהוָה}$ *Et adducat Aaron hircum super quo ascendit*, sc. e vasculo, quo sortes colligebantur, *sors pro Jova*, quem sors Jovae immolandum designavit. — 10. Hircorum alter, quem sors Azazeli, sive Diabolo, designavit, praecipitur hoc Versu *vivus sisti coram Jova, ut per eum fiat expiatio*, $\text{וְעַמְדֵהוּ לְפָנֵי יְהוָה לְבַפֵּר עָלָיו}$. Igitur uterque hireus Deo ex aequo fuit devotus, et peccatis populi expiandis destinatus, solum differerebat in offerendi modo; unus enim super altare mactabatur, alter vivus emittebatur, $\text{לְעֲזַזְלֵי הַמִּדְבָּרָה}$ *ad Azazelem in desertum*. In quo quidem duo mira videri possunt: primum, quod hircus iste, quem Jovae pro piaculo offerretur, tamen ad malum daemionem, deinde cur *in desertum* ablegari praecipiat. Et primum quidem quod attinet, inter alias rationes, quas attulit Spencerus, verisimillima videtur haec, quod hireus peccatorum populi immunditiae oneratus ad daemionem malum et impurum amandatus esset, ut ab hominum consortio quam longissime amotus illius tantum societate dignus haberetur. Quocum aetissime conjunctum erat, ut *in desertum* mitteretur, propterea quod illud, Mosis aetate, Diaboli sedes et habitaculum paene proprium habebatur. Sane et seriorum temporum Hebraeis id persuasum fuisse apparet e Graeca

Alex. versione locorum Jes. 13, 21. 34, 13. 14. Jer. 50, 39. Bar. 4, 35. coll. Matth. 12, 43. Apoc. 18, 2. Praeterea aevi prisci more receptum fuisse, ut quodvis animal Numini alicui devotum vel destinatum, ad Numinis illius fines et sedes, cui votum esset, amandaretur, colligere licet e Macrobiani testimonio, *Saturnal.* 3, 7. *Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines Deorum, quibus esset sacrum.* Mori huic consentaneum erat, ut hircus Diabolo devotus et separatus, extra coetum Israelis, ad fines quasi Diaboli, locos nempe desertos et ἀβυσσους abigeretur. Cf. infra Vs. 22.

11 — 16. Moses distinctius narraturus, quo ordine die expiationis Sacra fieri oporteret, repetit, quod Vs. 6. dixerat, additque statim, quae ad oblationem sanguinis juvenci pertinent. — 12. ומלא חפניו *Et plenitudo pugni utriusque sui*, i. e. quantum utraque manus capere poterit. — 13. ענן הקטרת *Nubes incensi*, i. e. fumus, qui excitabatur ex suffitu incenso. על-העדות *Super lege*, i. e. super arca, in qua erant tabulae legis. Cf. ad Ex. 25, 16. וכל יממו *Ne moriatur*, si aliter fecerit, quam Deus jussit. — 16. וכן יעשה וגו' *Et sic faciet tabernaculo conventus, quod cum iis*, inter eos, *in medio immunditiarum eorum habitat*, i. e. eadem opera Saerarium lustrabit, quod alioquin pollutum haberetur, ob populi circa tendentis, aut habitantis varias immunditias.

21 — 24. ביד-איש עתו *Per hominem opportunum*, paratum. Ita recte veteres vocem עתו reddunt, quae alias non extat, quia עת Hebraice *tempus* significat, ut Chaldaice זמן. Inde עתו collegerunt esse i. q. זמן, vel מזמן, id est, *paratum*. Ceterum hoc ritu peccata totius populi quasi imponebantur hircus, ut is illa auferret in loca dissita et inaccessa. Sic et Aegyptii ritum solennem habuerunt, quo omnia infortunia a se averruncari posse existimabant, ea in caput victimae veluti transferendo. Mactata enim victima, capiti ejus imprecabantur omnia mala, quae sibi contingere possent, ut testatur Herodot. 2, 30. Hircus vero Azazeli destinatus dimittebatur vivus, ne illi placaminis loco oblatus videretur. — 22. אל-ארץ גורה *Ad terram excisionis*. Hieron. *terram solitariam*, Jonathan *locum desolatum*, Onkelos *terram inhabitabilem*, Syrus *terram incultam*. Arabs uterque, omnium optime: *terram excisam*. Sensu idem est quod Graeci habent: ἄβυσσος. — 24. וילבש את-בגדיו *Et induat vestes suas*, i. e. resummat vestes suas solitas.

26. 29. 31. יכבס בגדיו *Abluet vestes suas*, ut qui victimas pro peccato combusserat, Vs. 28. Digna sunt notatu hanc in rem verba Porphyrii *de abstinentia* 2, 44. *De hoc convenit inter omnes Theologos, in sacrificiis averruncis nihil esse degustandum, sed et lustrationem adhibendam. Ajunt enim, nemini licere in domum aut urbem suam redire, nisi vestibus et corpore prius flu-*

mine aut fonte mundatis. — 29. *הַצַּנֹּף אֶת-נַפְשֵׁי הַיָּרֵבֹב Adfligatis animas vestras.* נַפֵּשׁ hic est facultas appetendi, ut Deut. 23, 25. Prov. 23, 2. Hujus appetitus *adflictio* erat, si quis abstinere ab omnibus rebus, quae corpori sunt grata, ut cibus, potus, unctio, voluptas etc. — 31. *שְׁבִיחַ שְׁבִיחֹן הָיָא לְבָבָא Quies quietis vobis sit,* i. e. summa quies.

Cap. 17:

Sacrificia omnia in atrio esse offerenda. Sanguinis et morticini esus iterum universim interdicitur.

3—7. *אִישׁ אִישׁ רֹגוֹ Quicumque e domo Israelis mactaverit taurum, agnum, aut capram in castris aut extra castra.* Hoc non solum est intelligendum de mactatione animalium ad sacrificia, sed etiam de mactatione eorum, quae ad esum fit. Moses igitur hic interdicit Israelitis omni esu carnis pecoris bovilli, ovilli et caprini nisi in epulis sacrificialibus. Prudenter ita impedire studuit idololatricam occultam, quae utique, nisi cultus Jovae sacer ad certum locum esset restrictus, facile exerceri poterat. Finito tamen per desertum itinere, postquam Israelitae ad fines Palaestinae pervenerant, ab hac lege soluti sunt eisque esus carnis communis concessus est, Deut. 12, 15. — 4. *דָּם יִהְיֶה לְאִישׁ תְּהוּאָה Sanguis imputabitur viro illi.* דָּם hic est caedes; perinde Deo displicebit, ac si ille hominem occidisset, ac mortis reus judicabitur. De loquendi formula *הָאִישׁ רֹגוֹ* vid. ad Gen. 17, 14. In priori Vs. parte plura addita habent cod. Samar. et LXX., sed praeter necessitatem, uti contra Capellum ostendit BUXTORFIUS in *Anticrit.* p. 537. — 5. *עַל-פְּנֵי הַשָּׂדֶה Supra faciem agri,* i. e. extra Israelitarum castra. — 7. *וְלֹא-יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת-זְבַחֵיהֶם Non amplius victimas immolent hircis,* i. e. daemionibus, quorum plures, ut Pan Mendesius, Taurorumque et Satyrorum omne genus, aut hircina specie, aut hireo proxima culti sunt. Cf. Jes. 13, 21. 34, 14. 2 Chr. 11, 15. Hinc apparet; Israelitas ad illud usque tempus idolis sacra fecisse; etiam Amos 5, 25. Israelitis exprobrat, per hos quadraginta annos illud peccatum ab iis commissum esse. *אֲשֶׁר הֵם זָנִים אַחֲרֵיהֶם Quos cultu impudico prosequuti sunt.* Vid. ad Ex. 34, 15.

9—13. Mortis poena decernitur in eum, qui, si victimam obtulerit, eam non adduxerit ad ostium tabernaculi sacri, *לְעִשׂוֹתָּהּ אֶת-זֶה לְיְהוָה ut illam Jovae faciat,* nam quaecumque eo loco mactabantur Jovae consecrabantur. At si cuivis in agris licitum fuisset Sacra facere, alii cuivis Deo victimas mactare Israelitae clam potuissent. — 10. *וְנָחַתִּי פָנַי בְּנַפְשׁ הָאֹכֵלֶתָּ אֶת-הַדָּם Convertam iram meam in eum, qui sanguinem comederit.* „Praeter ea quae dicta sunt ad Gen. 9, 4. de hujus legis causa, nempe, Deum temerariam humani sanguinis effusionem veluti praecavere voluisse, respexit forte Moses ad consuetudinem quampiam vici-

norum, qui non modo brutorum sanguine, sed etiam humano vesebantur. A quo scelere ut Israelitas alienos faceret, ne sanguinem quidem brutorum degustare eis permisit. Certe Ammian. Marcell. 31, 16. de Saraceno: *Ex ea* (turma Saracenorū) *cri-nitus quidam, nudus omnia praeter pubem, subraucum et lugubre strepens, educto pugione agmini se medio Gothorum inseruit, et interfecti hostis jugulo labra admovit, effusumque cruorem ex-suxit.* Quem Arabum morem aliquot exemplis illustravit Henric. Valesius ad locum Ammiani. — CLERIC. Cf. et not. Lev. 11, 1. — פָּנַי פָּנַי. *Ponam faciem meam, i. c. iram meam.* Vid. Gen. 32, 21. Lev. 20, 3. 6. 26, 17., et cf. not. ad Ps. 34, 17. Ez. 14, 8. — 11. כִּי נַפֶּשׁ הַבְּשָׂר בַּדָּם הוּא אַנְיָמָה *Anima enim carnis in sanguine, i. c. sanguis est id, per quod animal vivit, cf. ad Gen. 9, 4.* Quae causa fuit, cur sanguinis effusio instituta fuerit placamentum pro iis, quibus, summo jure si ageretur, vita eripi potuit. Hinc et in aliarum gentium sacrificiis *sanguis et anima* confunduntur. Cf. Virgil. *Aen.* 1, 116. sqq. Ad quem locum Servius: *Videtur sane peritia juris Pontificalis animalis hostiae mentionem fecisse, nam et animam dixit, et litare verbo pontificali usus, pro eo quod est: sacrificiis Deos placare.* — 13. אֲשֶׁר יֵאָכַל *Quae comedetur, quam lege licet comedere; haec est passim vis Futuri, vid. c. c. 11, 47.* שֶׁפָּה אֶת־דָּמֹו *Sanguinem ejus fundet, h. c. curabit, ut ex ejus cadavere, dum calebit, sanguis omnis effluat, quantum fieri poterit.* וְכִסְתּוֹ בְּעָפָר *Et obteget eum pulvere, ne ab ullo animali degustetur.* Videtur Moses sanguinem tanquam rem sacram spectasse, ideoque retinisse, cum ne comederetur ille ab hominibus, tum etiam, ne brutis deglutendus relinqueretur.

Cap. 18.

Vetantur incestus cum consanguineis. Additur prohibitio de accessu ad menstruatam, de adulterio, de liberorum immolatione in Molochi honorem, de libidine contra naturam, et, flagitiis id genus aliis.

1 — 5. Voluerunt nonnulli, hos 5 Vss. pertinere ad Cap. 17. Sed ex formula initiali hujus Cap. apparet, incipere Vs. 1. novam legum sectionem. — 3. כַּמַּעֲשֵׂה *Secundum opus, i. c. juxta consuetudinem et morem.* יָבִיא *Introducturus sum.* Praesens pro Futuro. הַתְּהִיָּה *Instituta eorum, sc. populorum, qui terras illas habitant.* — 5. אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אָדָם וְחִי בָהֶם *Quae si fecerit homo, vivet in eis, i. c. qui legibus hisce obsequitur, is ducet vitam tranquillam, ei nulla poena timenda est.* Versus 3. 4. 5. continent interdictum de non imitandis Aegyptiorum et Cananacorum impiis moribus, de quibus hoc Cap. est sermo. Vid. Vs. 24.

6. אִישׁ אִישׁ — עֲרֹנָה *Vir vir ad carnem carnis suae ne accedito ad retegendam nuditatem, i. c. ad consanguineum suum ne quis accedito, ut ejus verenda detegat.* שָׂאֵר בְּשָׂרוֹ *Carnem car-*

*nis suae s. corporis sui esse cognatam propinquam, quae est ut caro ejusdem corporis, quae vel ex alicujus carne propagata est, vel ex ejus carne est aliquis propagatus, liquet e 21, 2. et Num. 27, 11. Phrasi גְלוּת עֲרֹוּת detegere nuditatem, interpretes tantum non omnes et cum iis vulgo Theologi nuptias incestas iudicari opinantur. Quam interpretationem etsi refellerit JOHN FRY, in libro: *The Cases of Marriages between near Kindred, particularly considered with respect to the doctrine of Scripture, the Law of nature, and the Laws of England*, Lond. 1756., quem sequuntur est JO. JAC. KETTNER, in Commentat.: *dass in dem 18. u. 20. Cap. des 3ten Buchs Mosis die Frage, welche Person man von seinen Anverwandten zur Ehe nehmen dürfe, weder abgehandelt noch entschieden werde*, Lips. 1780.; tamen J. D. MICH. in *Abhandl. v. d. Ehegesetzen Mosis, welche die Heyrathen in die nahe Freundschaft untersagen*, edit. sec. Goetting. 1768. 4. p. 16 — 30. vulgo receptam opinionem defendit. Ejus vero argumenta docte et solide refutavit MICH. WEBER, Theologus antehac Vitebergensis, nunc Halensis, in *Prolusionibus Academicis septem*, quas inseripsit: *Pro Freyo, Anglo*, ediditque Viteberg. 1801 — 1812. 4. Atque primo quidem ostendit, formulam Mosaicam *puđenda alicujus retegere* de nuptiis nullo modo, de impuritate autem ae libidine, quae extra nuptias vagatur, de concubitu quovis illicito, facillime intelligi posse, tum quod *illud* usus loquendi non permittit, *hoc* permittit facillime, tum quod neque in contextu Mosai- co, neque alias est, quod nos cogat, ab usu loquendi constanti et certo in interdictionibus illis recedere; *deinde* vero evicit, Mo- seu ipsum interdictiones illas suas non de conjugii incestis, sed de incesta libidine, extra conjugium mixta, interpretari. Cf. 20, 10. (ubi cf. not.), atque Deut. 22, 30. 27, 20., quo utroque loco manifeste de seortatione s. adulterio eum noverea, ut hoc Cap. Vs. 8., minime vero de matrimonio cum ea ineundo agitur.*

7. עֲרֹוּת אָבִיךָ *Nuditatem patris tui* fere active capiunt, q. d. eam quam nudavit, aut nudare potestatem habet pater tuus, i. e. cum matre ne concumbas, unde expositionis gratia additum volunt וְעֲרֹוּת אִמְךָ *et nuditatem matris tuae*, quasi verborum sensus sit hic: *si matris tuae nuditatem retegis, eo ipse retegis nuditatem patris tui*, i. e. ea pudenda, quorum retegendorum potestatem pater tuus vel habuit, vel habet etiamnum. Weber tamen negat l. l. p. 51., Moſen haec dicere voluisse, atque contendit, עֲרֹוּת אָבִיךָ distingui a עֲרֹוּת אִמְךָ, ex usu loquendi, constanter a scriptoribus V. T. servato, quo אָב et אִמָּ, ubi inter- ventu וָו *Vav* juxta se collocantur, illud *Vav* non habet vim *ex- plicandi*, sed *copulandi*, vel *distinguendi*, ut vertendum sit pater *et* mater (Gen. 2, 24. Ex. 20, 12.), aut pater *vel* mater, ut Ex. 21, 17., Lev. 20, 9. Deut. 27, 16. Prov. 20, 20. 30, 17. Neque tamen adstipulari possum in eo, quod verba *nuditatem patris re-*

tegere proprie intelligenda esse ait, ut interdicit legislator, patris pudenda retere, ad impii Chami exemplum, Gen. 9, 22. 23. Similiter in vetere quodam Hebraico in Levit. Commentario, פְּסִיקָתָא inscripto, dicitur, *nuditatem patris retere* esse, cum eo rem habere. Verum de tali flagitio vetando ullum unquam legislatorem cogitasse, ego quidem mihi vix persuadere possum. Aliis videtur hoc in loco ellipsis esse relati, per antithesin statuenda, ut verba hoc dicant: neque tu, filia, cum patre tuo concumbas, neque tu, fili, eum matre. Ita Jonathan: *mulier non coibit cum patre suo, et vir non coibit cum matre sua*. Favere quidem huic interpretationi possent, quae Gen. 19, 31. sqq. de filiarum Lothi incestu, cum patre commisso, narrantur (vid. tamen ibi not. ad Vs. 31.); sed nusquam mulier *retere nuditatem* viri dicitur, ut taceamus, si filiae concubitus cum patre haece verbis interdiciere voluisset legislator, illum עֲרֹתָ אָבִיךָ ponere debuisset. עֲרֹתָ אָבִיךָ vero esse nuditatem eam, quam retere pater potestatem habet, manifeste est e postrenis Versus 8. verbis, atque de iis, qui cum patris uxore rem habent haec loquutio usurpatur Ez. 22, 10. Hoc igitur loco עֲרֹתָ אָבִיךָ videtur generalius esse, complectens *uxorem patris*, sive mater sit, e qua quis natus fuerit, sive noverea, de qua utraque statim singulatim loquitur. Bene Aben-Esra: „Incipit a patre, qui praecedit filium, et dicit vetitam esse omnem nuditatem patris et matris; et primum quidem mater ponitur, deinde nuditatis uxoris patris, quae non est mater, tum soror, quae est filia patris, aut filia matris.“

8. 9. אִשֶׁת-אָבִיךָ *Uxor patris tui*, i. e. noverea. Interdicitur *concubitus cum noverea*, sive vivat pater, sive sit mortuus. Adulterium cum noverca vetatur 20, 11. Additur ratio: עֲרֹתָ הוּא אָבִיךָ *Nuditatis patris tui est ea*, i. e. soli patri cum ea concumbendi jus est. — 9. מוֹלְדָתָ בֵּית אֹר מוֹלְדָתָ חוּץ *Proles domus aut proles deforis*. Intelligitur soror quocumque modo soror sit, sive ex eisdem parentibus, sive ex diversis parentibus, sive legitime sive illegitime nata sit. Onkelos: *quae nata sit a patre tuo ex muliere alia, aut ex matre tua ex viro alio*. Aben-Esra: „*Nata domi*, quae nata est secundum jus aut morem domus Israel post sponsalia et nuptias legitimas; *nata foris*, extra jus illud aut morem illum.“ Sunt, qui מוֹלְדָתָ hic *cognitionem* interpretandum dicant, statuuntque *cognitionem domesticam* esse liberos ex eodem patre, *exteram* vero liberos ex eadem matre, quia liberi patrem familias sequuntur. Sed spurii, aut ante nuptias geniti, sunt foris nati, si conferantur cum natis post mulierem domum duetam; et durum est, fratres et sorores vocari *cognatas*.

11 — 14. אַחֻוּתָּהּ הִיא עֲרֹתָ *Nuditatis filiae uxoris patris tui, prolis patris tuae, soror tua est*, i. e. eum nulla prole, quae a patre tuo descenderit, congregiaris; cf. Vs. 9. SELDENUS *Uxor Hebr.* 1, 4. ait, posse hunc Vs. ita transferri: *nuditatem filiae*

uxoris patris tui (quae autem ex patre tuo nata est, soror tua est) non retegēs. — 12. Interdicitur concubitus cum patris sorore, i. e. *amita*, et Vs. sq. concubitus cum matris sorore, i. e. *matertera*. — 14. *עֲרוֹת אָחִי אֲבִיךָ* *Nuditatem fratris patris tui.* Hic *עֲרוֹת* active sumendum est ut Vs. 7., de muliere, cujus nuditatem reterege potestatem habet patruus, unde additur: *אֶל-אִשְׁתּוֹ לֹא תִקְרַב* *ad uxorem ejus ne accedas.*

17 — 20. *עֲרוֹת אִשָּׁה וּבִתָּהּ לֹא תִגַּלֶּה* *Nuditatem mulieris et filiae ejus non retegēs.* R. Levi: „Si fueris matrimonio junctus cum alterutra earum. Ideo addit: *לֹא תִקַּח* *non accipias*; nam ob matrimonium vetita est alterutra.“ *שָׂאֲרָה הֵמָּה* *Caro*, i. e. propinqua, cognatae sunt; cf. ad Vs. 6. — *זִמְהָ הוּא* *Scelus est.* *זִמְהָ*, quod proprie *cogitationem* in universum denotat; semper in sensum malum, de molitione mala usurpatur. Hoc loco dicitur de concubitu viri cum muliere aliqua et simul cum ejus filia (et vice-versa cum muliere et simul cum ejus matre, 20, 14.), quod ille fit consilio libidinem explendi. Nam prius earum altera, seu mater, seu filia, ducitur in matrimonium, deinde occasio habetur explendae cupidinis. — 18. *וְאִשָּׁה אֶל-אֶחָתָהּ לֹא תִקַּח* *Uxorem ad sororem ejus ne ducas*, duas sorores ne ducas in matrimonium, scil. *בְּחַיֶּיהָ* *in vita ejus*, i. e. uxore tua vivente. Non igitur prohibet Moses matrimonium cum sorore uxoris mortuae. *לְצַרֵּר* *Ad infestandum*, s. *infestando*, quod Onkelos bene sic reddidit: *ad dolorem ei creandum*, ita ut oriatur acmulatio sive lis inter eas, ut in matrimonio Jacobi. Cf. *צִרְתָּהּ*, *aemula ejus*, 1 Sam. 1, 6. — 19. *בְּנִדַת טְמֵאָתָהּ* *In impuritate immunditiei ejus*, i. e. tempore mensium; cf. 20, 18. — 20. *וְאֶל-לְזָרַע* *Ad uxorem proximi tui non dabis concubitum tuum ad semen*, sc. effundendum; quod additur, quia extraordinario casu contingere potuit, ut viri et mulieres in eodem loco cubarent, veluti in itinere, aut in fuga. Vetatur adulterium, cujus poena exstat 20, 10.

21 — 23. *וּמִזְרַעְךָ לֹא-תִתֵּן לְהַעֲבִיר לַמֹּלֶכֶת* *Ne liberos tuos traducas Molocho*, sc. per ignem comburendos, uti apparet ex 2 Reg. 23, 10. et Jer. 32, 35. coll. 7, 31. *מֹלֶכֶת* autem (quasi *rex*, *imperator*) erat nomen idoli cujusdam, quod Ammonitae coluerunt, 1 Reg. 11, 7. De impio illo more Cananaeorum populorum in talis idoli honorem liberos comburendi narrant etiam Curtius 4, 3, 23. Diod. Sic. 20, 14. et Justin. 19, 1., qui sub Saturni nomine illum Molocho videntur intelligere. Mollior phrasim *הַעֲבִיר בְּאֵשׁ* *traducere per ignem* pro *בְּעוֹר* *comburare*, inventa esse videtur a sacerdotibus Molocho, ut rem horrendam verbis saltem molli-erent. Ceterum memoranda est lectionis varietas in hoc Versu. LXX. enim habent: ἀπό τοῦ σπέρματός σου οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι. Legerunt igitur *הַעֲבִיר* pro *לְהַעֲבִיר*. Consentit textus Samar. Videtur παραδιόρθωσις esse, ex mitiore ingenio illorum interpretum nata. Rem in dubio relinquit Vulgatus, qui ita vertit:

de semine tuo non dabis, ut consecretur idolo Moloch. וְלֹא תִּהְיֶה לְךָ אֶת־שֵׁם אֱלֹהֶיךָ *Neque profanes nomen Dei tui, quod fiebat, cum ii, qui de nomine Dei appellabantur Jovae populus, sacra fecerunt idolo Moloch.* — 22. וְאִתּוֹ זָכַר לֹא תִּשְׁכַּב מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה *Cum viro ne concumbas uti cum femina, vir ne patiatur muliebria.* — 23. וְאִשָּׁה לֹא־תִעַמְד לִפְנֵי בְהֵמָה לְרִבְעָהָ *Mulier non stabit coram bestia ad succumbendum ei, ut dominari possit in eam, sc. eoecundo eum ea, uti vertit Onkelos.* Aben-Esra: „*Coram bestia, mare, sive, quae mas sit.* לְרִבְעָהָ referendum est ad bestiam. Nam mulier est הַרְבֵּעָה, quae succumbit aut initur; estque haec vox derivata ab אֲרִבְעָה.“ Quae ipsa est GUSSETHI sententia, in *Commentarr. L. H.* s. v. רִבַּע, A. dicentis: „Diversas habet significationes, quum notet etiam coitum brutorum. Sed ex figura, quam corpora eorum sic copulata efformant, ad quadratam nonnihil accedente, loquutio ista modestiae causa excogitata esse videtur.“ Abi רִבַּע idem quod רָבַץ *cubare*, hinc *coire* putant, et ׀ more Chaldaico permutatatis, quod vero similis. תָּבַל הוּא *Permissio est, sc. nefaria.* LXX. *μυσσασθὸν γὰρ ἐστὶ, Vulgatus: scelus est.*

25. 29. 30. Phrases וְהִטְמָא הָאָרֶץ *polluit se terra et וְהִטְמָא et evomit, abhorruit terra incolas suas; indicant summam inequitiam et maxima flagitia, a quibus res ipsae inaninuatæ abhorreere sistuntur.* Cujusmodi *πορρωσθησονται* saepius occurrunt in V. T. veluti infra 26, 34. 2 Reg. 3, 19. — 29. וְנִכְרְתוּ וְגוֹ *Excidentur animae facientes e medio populi sui, i. e. quicumque nllum istorum scelerum admisierit, is occidatur.* — 30. אֶת־מִשְׁמְרֵתִי וְשִׁמְרֵתֶם *Custodietis ergo custodiam meam, i. e. observare debetis, quae vobis observanda praecepi.*

Cap. 19.

Praecepta varia 1) moralia, *de parentum honore, de fugienco idolorum cultu, de furto, mendacio, dolo, perjurio, calumnia, injusto judicio, falso testimonio, de fraudatione mercenarii, odio proximi vitando, et id genus alia;* 2) ceremonialia, *de hostia eucharistica, de sabbato, etc.;* 3) judicialia, *de jumentis diversae speciei non copulandis, de agro non conserendo diversi generis seminibus, de veste e lana et lino non con-* *texenda etc.*

2 — 10. קְדָשִׁים תִּהְיוּ *Sancti estote, i. e. abstinere vos debetis ab omnibus, quae antea nominatae sunt immunditiis et rebus abominandis.* — 4. אֱלִילִים *Inania numina, sic vocantur ab אֱלִילִים nihil, quia inania sunt nomina, quum nulla eorum, qui dii falsi creduntur, in homines sit potestas.* Sic Job. 13, 4. וּרְפָאֵי אֱלִיל *vocantur medici, quorum medicamenta sunt inania.* Dii *fusiles, vid. Ex. 24, 17.* — 5. לְרִצְוֹנְכֶם *Ad favorem vestrum, i. e. ut vobis Jovae favorem reconeilletis.* — 7. Vid. supra 7, 17. sqq. — 8. אֶת־קֹדֶשׁ יְהוָה *Quod erat Jovae consecratum.* תִּהְיֶה *Profana-*

navit, instar communis eibi, qui ad familiam sustentandam adser-
vatur, habuit. — 9. לֹא תִכְלֶה פְּאַת שְׂדֵךְ לְקַצֵּר *Non finies angu-
lum agri tui ad metiendum*, i. e. non exacte metes omnes angulos
agri tui, sed hic illie relinquantur nonnullas spieas pauperibus. לְקַט
קְצוּרֶךָ *Collectio messis tuae sunt spieae, quae remanserunt a tergo
messorum et illis deciderunt.* — 10. וְכִרְמֶךָ לֹא תִעוֹלֵל *Vineam
tuam non iterato racemabis*, non colligere debes post vindemiam
racemos remanentes. LXX. τὰς ὄβυας, *Chaldaeus deciduum,
Syrus deciduum olivarum vestrarum*, Vulgatus *grana decidentia*
reddiderunt. Videntur intelligendi acini, qui deciderint inter vi-
demiandum, eoll. Arab. فرغ *negligenter se gessit, defecit in re
peragenda, amisit*, in Conj. 2. dereliquit. לְעַנְי וְלַיָּגֵר *Pauperi et
peregrino.* Cum pauperibus conjunguntur peregrini, quia ii inter
Hebraeos non poterant possidere fundos, ideoque saepe pauperes
erant. אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם *Ego Jova Deus vester*, se. qui id praeci-
picio.

11 — 15. לֹא תִכְתְּשׁוּ *Non negabitis subaudi: quod deposi-
tum fuerit apud vos.* וְלֹא-תִשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעֵמִיתוֹ *Nec falletis vir
proximum suum*, i. e. neque quisquam vestrum falso exiget aliquid
a proximo suo, quod non dederit illi. Cf. 20, 15. 16. — 13. לֹא
תִשְׁקֹץ אֶת-רֵעֶךָ *Ne opprimas proximum tuum.* Quae Vss. 11. 12.
commemorata sunt, clam hominibus et in oculo fiunt, uti obser-
vat Aben-Esra; quae vero hoc Versu commemorantur vi aperta et
in propatulo fiunt. וְלֹא תִגְזֹל *Et ne rapias*, ne vi ab eo quidquam
exigas. לֹא תִלִּין וְגו' *Non pernoctabit opus mercenarii apud te us-
que mane*, i. e. praesentem semper mercedem pactam ei solvas, si
eam eupiat. Ejusmodi homines, qui de die in diem vivunt, nihil
habent in futurum repositum, ideoque praesenti mercede sunt sus-
tentandi. פְּעֻלָּה, quod proprie est ipsa opera, ipse labor, hic
significat ejus pretium, mercedem, ut Ps. 109, 20. — 14. לֹא-תִקְלַל
הָרֵשׁ *Ne dicas convicia surdo.* וְלִפְנֵי עֵוֵר לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל *Caeco ne
objicias offendiculum.* Quidam putant, haec proverbii loco dici, hoc
sensu, non esse malefaciendum ei, qui sibi ab injuria eavere non
potest, qualis est surdus, si ei quis convieietur, aut caecus, cui
objieitur offendiculum. וְיִרְאַתָּה מֵאֱלֹהֶיךָ *Sed timebis Deum tuum*,
qui, quod ignorant homines, videt et ulciseitur. — 15. — לֹא-תִשָּׂא
גְדוֹל *Ne tollas faciem pauperis et honores magnum*, i. e. in ju-
dicio ne habeas rationem vel pauperis vel divitis.

16 — 18. רִכּוּז *Detractor*, qui data opera cursitat, ut proxi-
mum infamet, id quod bene exprimit verbum הִלֵּךְ quod additum
est. לֹא תִעֲמֹד עַל-דָּם רֵעֶךָ *Non stabis contra sanguinem proximi
tui.* הֵן est *contra*, et דָּם *vita*; unde horum verborum sensus
hic erit: ne sis in eausa, ut ex testimonio tuo falso morti damne-
tur proximus tuus. Ut proxime antea vetantur Israelitae clam de
proximo falsos rumores spargere, ita hic vetantur, palam calumniis
seu falso testimonio eaput ejus oppugnare. עָמַד *in iudicio stare*,

ut Jes. 50, 8. — 17. לֹא תִשְׂנֵא אֶת-אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ *Ne odio habeas fratrem tuum in animo tuo*, i. c. ne simultatem elam foveas contra proximum tuum, qua re nihil est pejus et exitialis. הוֹכַח הוֹכִיחַ *Redargues proximum tuum*, bene Vulgatus: *publicè argues eum*; si quis injuria te affecerit, aperte quereris eo ipso tempore apud ipsum; non dissimulabis iram commodiore tempore ad ei nocendum erupturam. לֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא *Non feres super eo peccatum*. הִic valet *propter eum*, ut Ps. 69, 8.: כִּי עָלֶיךָ נִשְׂאָתוּ הַרְפָּתָה *nam propter te tuli opprobrium*. Ita Onkelos: *ne suscipias propter eum noxam*. Videtur hoc velle: si quem suspectum habueris de re aliqua, libere argue eum; ita scies, an verum sit quod de eo audivisti. Nam si temere et sine causa de eo quippiam suspicatus fueris, poenam sustinebis propter illum, quam evitabis libera reprehensione, si de crimine se tibi purgaverit. — 18. לֹא תִשָּׂר אֶת-הַטָּר לְאָחִיךָ עִמָּךְ *Ne serves ultionem in proximum tuum*, ne differas ultionem in commodum tempus.

19. בְּהִנְתֵּךְ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלֵאִים *Ne coire faciatis diversa pecoris genera*; veluti genus equinum et asininum. כְּלֵאִים sunt *heterogenea*, res diversi generis. Verisimile est, talem commistionem vitatam fuisse, partim quod ea contra naturam sit et animalia ex ea orta non propagentur; partim ut homines ipsi deterreantur a nefanda cum brutis commistione, sive bestialitatis crimine. שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלֵאִים *Agrum tuum diversi generis semine non conseres*. Distinguebant Hebraei semina in tres classes, ut *alia* essent semina proventus (תְּבוּאָה), quae erant quinque; videlicet triticum, spelta, hordeum, avena et sceale, *alia* essent semina leguminum, quae erant reliqua semina omnia, quae praeter proventum edebantur ab hominibus; v. g. fabae, pisa, lentes, milium, oryza, sesaminum, papaver, sicer et similia, *alia* denique essent semina hortensia, quae non essent esui humano apta, nisi quod eorundem fructus ederentur ab hominibus, cujusmodi erant ceparum, alliorum, porri, foeniculi, raparum. Si igitur duo semina diversarum specierum, sive ad diversas hujusmodi classes, sive ad unam classem pertinerent, in uno eodemque solo seminarentur, vocabantur כְּלֵאִים, non modo si inter seminandum commiscerentur, verum et si non commiscerentur, modo neglecta legitima distantia propius conjungerentur, ut detrahare sibi invicem succum possent. In hujus legis rationem diligenter inquisivit SPENCERUS l. c. II, 30, 2., atque rejectis rationibus pluribus ab aliis allatis rationem veram invenisse sibi visus est hanc, ut Hebraei prohibeantur certos supersticiosos in seminando ritus Zabii, aliisque vicinis populis receptos, imitari. Consuevisse videlicet illos, semina mixta variis Numinibus consecrarent, quod uberiores segetes propterea putarent. Quam suam sententiam commendat Maimonidis testimonio, qui in libro, qui vocatur הַטְּבוּדָה הַנְּבִטִית, *agricultura Nabataeorum*, legit consuevisse Zabios simul serere hordeum et uvas passas, existi-

mantes non bonam futuram vineam, nisi hoc modo fieret. **בְּבָגֵד**
כְּלָאִים שְׁעֵטָו לֹא יִגְלֶה עִלְיָךְ *Vestis duorum generum varie com-*
mixta non adscendat super te, tibi non imponatur. Per **כְּלָאִים**
 h. l. esse intelligendum linum et lanam, apparet ex Deut. 22, 11.
 Hinc bene LXX. *ἐκ δύο ὑφασμένον*, ita etiam Vulgatus et Saadias.
 Vox **שְׁעֵטָו** varie redditur. Chaldaeus interpres eam retinuit, et
 Graecus utitur ejus loco voce *κίβδηλον*, i. e. *spurium, scoria,*
mixtum, adulteratum. Vulgatus et Saadias illud nomen non ex-
 primunt. Ex recentioribus nonnulli vocem compositam putant ex
שַׁע עֵט נָךְ *mixtura vestis filo*, i. c. vestis mixto filo, ita ut **שַׁע**
 ortum sit ab Arab. **שַׁעַשַׁע** *commiscuit*; **עֵט** ab **עֵטָה** *amicivit, ve-*
stivit, et **נָךְ** a Chaldaico **נַךְ** *fila contorquere*, unde **נָךְ** *netum* sit
 ortum. BOCHARTUS: ex Arab. **כֹּרַט** s. **כֹּמַט** *miscere* et ex Hebr. **נָךְ**
textum. FORSTERO in *Libro de Bysso Antiquorum*, p. 95. **שְׁעֵטָו**
 est Aegyptiacum *Shontnes*, significans certum quoddam vestimenti
 genus, versicoloribus lanae et lini liciis texti. Id quod fortasse
 etiam intelligit Syrus, qui ponit *variati, versicolores*. Putat
 autem Forsterus, horum vestimentorum usum Israelitis a legisla-
 tore esse interdictum, cum propter magnum eorum pretium, tum
 quoniam hujus generis vestes variis figuris animalium et plantarum
 pictae fuissent ex cultu symbolico Deorum Aegyptiorum, ut Israe-
 litae ab illo cultu detinerentur.

20. In interpretandis vocc. **וְהָיָה שְׁפָתָהּ נְחֻרְפָּת לְאִישׁ** veteres
 egregie consentiunt. Onkelos enim reddidit: *et si ipsa sit ancilla*
desponsata viro. Similiter Jonathan: *et ipsa sit ancilla et liber-*
tate donata desponsata viro libero. Nec non Saadias: *et ipsa*
sit ancilla desponsata viro. Idem voluerunt LXX. *καὶ αὐτὴ οὐ-*
κείτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ, *et si famula sit reservata ho-*
mini. Interpretes illos vocem **נְחֻרְפָּת** patet cepisse eodem signi-
 ficatu, quem **חֲרֻפָּה** apud Talmudicos obtinet, *desponsata*. Quem
 significatum J. D. MICHAELIS in *Suppl.* p. 935. recte derivat in-
 de, quod quum **כָּרַף** *mutare*, indeque, a permutandis mercedibus
commercia exercuit denotet, **נְחֻרְפָּת** et **חֲרֻפָּה** proprie sit *emta*,
vel vendita, solent enim a vendendo emendoque desponsationem di-
 cere Orientales. Unde Ex. 21, 7. **כִּי יִמְכַר אִישׁ אֶת-בִּתּוֹ** *si ven-*
diderit, i. e. *desponsaverit quis filiam suam*. Vid. et not. ad Gen.
 29, 18. 34, 12. Hinc Syrus nostro loco: *et ancilla sit emta s.*
vendita viro. **וְהָפְדָהּ לֹא יִפְדֶּהָ** *et redimendo non est redemta*,
 i. e. quae non prorsus est redemta. Quod vero additur: **אוֹ**
הַפְּשָׁה *aut cui libertas non est data*, inter utrumque hoc
 discriminis statuunt Hebraei, Onkelosum sequuti, ut duplex ma-
 numittendi modus indicetur, quorum unus fit *argento*, seu pretio
 soluto, alter *dato libertatis libello*, gratis. Ita et Aben-Esra,
 qui simul notat, moris fuisse, *ut scriberetur ancillae libertatis*
libellus, si pater eam definitum tempus vendidisset. Nec sine
 ratione illud discrimen statui videtur, quum Hebraeo **פְּדָה** conso-

num Arab. Verbum פדא *redemit lytro soluto* significare constet, unde sponte sequitur; ut vi oppositi verbis הפשה לא נתן לה ejusmodi manumissio excludatur, quae gratis fiebat, solo libello libertatis. בקרת ההיה *Castigatio fiat*. A verbo בקר *inquisivit* (vid. 27, 33.) בקרת proprie significat *inquisitionem*, tum vero talem speciatim *inquisitionem*, quae cum in finem fit, ut pro qualitate delicti poena infligatur, animadversio delicti ad irrogandam poenam arbitrario iudicio. Statuerunt Hebraei Interpp., ubi nulla certa poena est expressa, ibi flagellationem innui. Recte Saadias: *tunc sit castigata*, se. talis femina, nisi quod בקרת minus recte pro adjectivo feminino significationis passivae videatur cepisse, quasi sola femina sit poena afficienda. Sed eam et ad virum extendi, argumentum evidens est, quod additur לא ידמה non occidentur, non autem לא תדמה non occidetur. Ratio, cur mortis poena non in talem concubitum decreta sit, additur haec: כיר לא הפשה *quia non fuit manumissa*, eo quod necdum plenam nacta esset libertatem, et nuptiarum solemnia nondum celebrata essent. Ubi ergo nullum matrimonium verum, ibi nec adulterio locus, adeoque nec legi capitali in adulteros et adulteras datae, Deut. 22, 23. 24. Cf. MICH. *Jus Mos.* P. 5. §. 264.

22 — 25. ונסלת לו מהצאתו *Condonetur ei peccatum suum*, i. e. nulla alia poena ob hoc peccatum a magistratu afficietur. — 23. של-עץ מאכל *sunt arbores fructiferae omnis generis*. Verba וערלתם וערלתו את-פריו *et praeputium habebitis praeputium ejus, fructum ejus*, Aben-Esra recte exposuit: *aestimetur vobis pro re praeputiata*, a qua, tanquam immunda, abstinendum, aut quae, sicut praeputium, auferenda et abjicienda. Hinc LXX. ἀναθραύετε τὴν ἀναθραύσιν αὐτοῦ, et Hieronymus: *auferetis praeputia eorum*. Onkelos: *removendo removebitis fructum ejus*: שלש שנים יהיה לכם ערלים *Tres anni erunt vobis praeputiati*, hoc est, arbores, per tres annos. Vera esse videtur, quam Clericus affert, hujus legis ratio (coll. Vss. 24. 25.), quod quum Deus vellet primitias sibi fructuum, — ut animalium, offerri, nolletque fructus triorum primorum annorum, quia tenuiores sunt, et pauciores, sibi consecrari, primitias in quartum annum distulerit, quo grandiores et copiosiores sunt fructus. — 24. קדש תגלים ליהיה *Sanctitas laudationum Jovae*, i. e. erit sacer, absumendus in conviviiis, quae in honorem Jovae solent celebrari. *Laudes Jovae* sunt hic dies festi, et convivia sacrificialia, quia cum laudibus et gratiarum actione celebrabantur. Cf. Jud. 9, 27. — 25. להוסיף לכם *Ad addendum vobis proventum suum*, i. e. si haec observetis (scil. Vs. 23. praecepta), — haec arbores fructus ferent eo uberiores.

26. 27. לא תאכלו על-הדם *Ne comedatis cum sanguine*. על h. l. significare *cum*, apparet e Deut. 12, 23., ubi positum est על. De hac lege vid. ad 3, 17. Pro על-הדם LXX. videntur

legisse על-הרי in montibus, habent enim ἐπὶ τῶν ὄρεων. Qui sensus non est ineptus. Mos enim sacrificandi ac simul victimas edendi in locis excelsis et coelo proprioribus antiquissimus est. Is igitur, si illam lectionem sequimur, hic vetaretur. לֹא תִתְחַשֵּׂה LXX. οὐκ οὐρανεῖσθε reddiderunt, Vulgatus non augurabimini; ita et reliqui veteres interpretes. Sed תִּתְחַשֵּׂה proprie significat ~~omina~~ *omina* ex serpentibus captare; quod divinandi genus apud populos antiquos non insolitum fuit. Deinde vero et de aliis divinationibus per omina et casus quosque fortuitos usurpatur; vid. SPENCERUM l. c. L. II. c. 16. p. 385. לֹא תִתְחַשֵּׂה plures post Aben-Esram interpretantur ne ex nubium adspectu omina captetis. Verbum ab עֲנַן *nubes* derivatum putant, et significari divinationem ex observatione astrorum et φαινομένων celestium. Ad quod divinandi genus etiam respicere videri Jer. 10, 2., ubi vetat Hebracos signis coeli terreri, quemadmodum iis terrebantur gentes vicinae. Alii a nomine עֲנַן, quod tempus statutum denotare ajunt, verbum עֲנַן tempora observare significare volunt. Ita FULLERUS in *Miscell.* SS. L. I. c. 16. עֲנַן cum esse dicit, qui constituta et definita tempora boni vel mali, laeti vel tristis, prosperi vel calamitosi eventus omni negotio aggrediendo, veluti in vita instituenda, itinere suscipiendo, bello gerendo, reliquisque tot et tam variis casibus privatis et publicis, qui mortalibus accidere solent, ex arte praeseire, et consulentibus se praedieere profitetur. Quae divinationis species omni tempore inter Orientales frequens fuit, vid. Spencerum, l. l. p. 387. sqq. Ratio tamen, cur ea verbo עֲנַן indicetur, quod עֲנַן tempus statutum significet, perquam incerta est. Nam Ex. 21, 21., quo solo loco nomen illud legitur, potius cohabitationem maritalem denotat. GESEN. in Lex. minori conjicit verbum עֲנַן ab עַן oculus derivatum verti posse oculis fascinare; oculo maligno et torvo adspectu laedere; sed hoc non admittit Deut. 18, 14., ubi Israelitae vetantur, אֶל-מַלְאָכֵי et ad divinos audire, unde patet, illos consultos fuisse. Quare Aben-Esrae sententiam meam facere mallet. — 27. לֹא תִקַּפוּ פֶּאתָ רֵאשֵׁיבֹתַי Ne circumeatis in orbem, sc. tondendo, i. e. ne in orbem tondeatis, extremitatem capitis vestri; i. e. extremos capillos. Id quod Arabes facere solebant in honorem numinis cujusdam; quod Graeci cum Baceho contulerunt; vid. Herodot. 3, 8. Cf. Jer. 9, 26. 25, 23. 49, 32., et DEYLINGII *Observatt.* SS. P. II. p. 297., qui et refutavit Speneri sententiam, prohiberi hae lege extraordinariam tonsurae speciem, quae in mortuorum exequiis, animo et ritu superstitioso fieri soleret. Neque enim in solennitate funebri tonsura in orbem adhiberi solebat; sed caput et barbam prorsus radebant, vid. Jer. 16, 6. 41, 5. 48, 3. Baruch: 6, 30. — וְלֹא תִשְׁחִית וְלֹא תִקַּף נֶחֱת פֶּאתָ רֵאשֵׁיבֹתַי Nec delebis, i. e. rades angulum barbae tuae, i. e. extremam ejus partem. Fortasse etiam hic erat mos superstitiosus alicujus vicini populi.

28. 29. **בְּבִשְׂרֵיכֶם וְשָׂרֵט —** *Ne vobis faciatis incisionem mortui gratia*, **כִּפֶּשׁ** enim saepius significare *cadaver*, mortuum, est notum; vertunt etiam ita omnes veteres. Eadem lex Deut. 14, 1. Morem autem fuisse populorum Orientalium in funere con-sanguineorum luctus causa variis in locis corporis sese incidere, apparet ex Jer. 16, 6. 41, 5. 47, 5. 48, 37. Etiamnum apud Ara-bes hic mos est, vid. *d. a. u. n. M. P. II. p. 207.* **כְּתֻבָּה קֶעֱקַע** sunt *scripturae*, i. e. figurae *cauterio impressae, stigmata*. Etiam hic mos hodie frequens est apud Arabes. Onkelos reddidit: *stigmata insculpta*. Erudite ostendit SPENCERUS L. II. c. 14., va-rium fuisse apud veteres stigmatum usum; verum hic ea sola re-spici videntur, quae ad cultum superstitiosum pertinerent. Horum meminit Lucianus *de Dea Syria* sub finem, ubi de iis, qui ad Deae templum sacra facturi ibant: *Omnibus autem notae inuruntur, aliis in vola, aliis in cervice, atque inde est, quod Assyrii cuncti notas caustas gerunt.* Has egregie descripsit Prudentius Hymn. 10. **περὶ στεφανῶν:** *Quid cum sacrandus accipit sphragitidas? Acus minutas ingerunt fornacibus, His membra pergunt urere, utque igniverint, Quamcunque partem corporis fervens nota Stigmavit hanc sic consecratam praedicant.* Nimirum hisce cha-racteribus se quasi servos ejus Numinis profitebantur, cujus sin-gularem characterem gerebant. Sic 3. Maec., non procul ab initio, Ptolemacus Philopator jussit Judaeos, qui ad idola defecerant, *de-scriptos signari igne in corpore, insigni Bacchi hederæ folio.* — 29. **אַל-תְּהַלֵּל אֶת-בִּתְּךָ לְהַזְנוֹתָהּ** *Ne prostituas filiam tuam ad meretricandum.* LXX. **ἐκπορεύσαι αὐτήν**, i. e. adigendo eam ad quaestum corpore faciendum. De זְמָה vid. ad 18, 17.

30 — 36. **וּמִקִּדְשֵׁי הַיְרֵאָה** *Sacrarium meum reverebimini*, pol-luti ad illud non venietis. — 31. **אֲבֵה** sunt *necromantes*, coll. I Sam. 28, 8 — 19., qui mortuos reducere profitentur. Cf. ad Jes. 8, 19. LXX. **ἐγγαστρομύθοις**, *ventriloquos*, ab אֹרֵב *uter*, quod venter illorum *utri inflato* similis sit, tale vatium genus designari rati, qui ore et lingua muti e ventre voeem dant, aut saltem, qui ventre ab אֹרֵב, impuro spiritu occupato, aegre et anhelorum in-star spiritum ducant, et confuso murmurare loquantur. Quam sen-tentiam solide refutavit MILLIUS *Diss. selectt. p. 396. sqq.* **יְהִיעֲנִי הַרְיֹלִי**, qui futura et hominibus ignota se scire mentiantur. — 32. **מִפְּנֵי זָקֵן —** *Coram canitie*, i. e. cano homine *assurges, et honorabis vultum senis.* Moses egregium Aegyptiorum institutum confirmare videtur, de quo Herodot. 2, 80.: *Congruunt praeterea in hoc cum solis Graecorum Lacedaemoniis Aegyptii, quod minores majoribus natu obvii cedunt de via ac deflectunt advenientibusque e sedili adsurgunt.* Reverentiam enim erga senes in-primis necessariam esse in statu reipublicae democratico, qualis Israeliticus erat, scite observat MICH. J. M. P. II. §. 140. Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 208.* **וַיִּרְאֵהָ מֵאֲלֹהֵיךָ** *Reverberis Deum*

tuum; i. e. senili infirmitati, quod tu superior sis viribus, non illudes, sed timebis Deum, qui eorum ultor est, qui sese defendere non possunt. — 34. תָּגֵר הָגֵר אִתְּכֶם Peregrinus qui commoratur vobiscum, i. e. inter vos, cf. 17, 12. — 35. מִדָּה est dimensio, quae pede vel ulna fit; מִשְׁקָל trutina et pondera. מִשְׁפָּרָה Mensura cava, qua sicca, ut legumina, et liquores, ut vinum, oleum, lac metiri solent; cf. Ez. 4, 11. 16. — 36. אֲבֵינֵי צִדְקָה Lapidēs justitiae sunt pondera justa, lapidibus enim in pondera utebantur, vid. Prov. 16, 11. 20, 10. 23.

Cap. 20.

Mortis supplicium decernitur ei, qui liberos suos Molocho consecravit, qui magos et hariolos consuluerit, qui parentibus maledixerit, qui diversi generis coitus illicitos exercuerit.

2—5. מוֹת יוֹמָה Morte poenas luet. Nunc poenae constituntur, quas luere debent ii, qui leges praecedent. Capp. latas transgrediuntur. עֵץ הָאֲרֶז יִרְגְּמֶתוּ בָּאֵז Populus terrae, i. e. populares ejus sive populus ejus regionis, in qua habitaverit, obruet eum lapidibus; et quidem, ut videtur, sine praevia magistratum inquisitione, a quocunque obvio. Singulari hinc facinori singularis etiam poena statuitur. — 3. וְאָנֹכִי אֶתֵּן אֶת־פָּנַי בְּאִישׁ הַזֶּה Et ego ponam faciem meam in virum istum, i. e. iram meam in eum convertam. Vid. ad 17, 10. לְמַעַן טַמְא אֶת־מִקְדָּשִׁי Quia polluit Sanctuarium meum. Sanctuarium, sive Tabernaculum polluisse dicebatur is, qui, quum alias in Tabernaculo sacrificare consuevisset, nunc etiam Molocho filios suos consecrabat. — 4. הָהוּא — וְאִם Si abscondat populus terrae oculos suos ab illo viro, i. e. si populus conniveat et negligat occidere illum hominem, qui etc.; si simulet se nescire, quid ille fecerit, nolique quaestionem hac de re haberi. — 5. וְשָׂמֵתִי — וּבְמִשְׁפַּחָהוּ Ponam faciem meam super hominem illum et super cognationem ejus, qui facinus immolando commisit. Indietur his verbis, eum, qui id fecerit, etiamsi ab hominibus non punitur, tamen a Deo punitum iri. הַמִּלֵּךְ — וְאִם כל Omnes, qui idololatriam ejus imitando Molocho. De phrasi אֶתְרֵי vid. ad Ex. 34, 15.

7—9. וְהִתְקַדְּשַׁתְּם וְהִיוֹתֶם קְדוֹשִׁים Et sanctificetis vos et estote sancti. Sensus est: nolite contaminari scelestis illis sacrificiis et superstitionibus. — 8. אֲנִי יְהוָה מִקְדְּשְׁכֶם Ego Jova, qui vos sanctos reddit, i. e. sanctos esse jussit; ego Jova sum, qui do voeis illa praecepta, quorum observatione a nefando illo cultu alieni et mihi consecrati esse debetis. — 9. דָּמָיו בּוֹ Sanguis ejus in eo. Bene LXX. εἷος ἐστὶν, et Onkelos mortis reus. Vulgatus: sanguis ejus super eo erit, i. e. non poterit queri se morte injuste damnari, ipse causa erit suae necis. בּוֹ pro עָלָיו, ut Ez. 33, 4. 8.

10 — 15. וְאִישׁ אֲשֶׁר יִנָּאֵף וְגו'. *Qui cum uxore alterius adulterium committit, quive cum uxore cognati adulterium committit, hic una cum adultera occiditor.* Duplex huic loco inest adulterii interdictio, *generalis*, et *specialis*. Illa interdicat adulterium in universum, *quacunque demum cum uxore committatur*, sive cognata, sive non cognata; haec vero adulterium, *quod cum uxore cognati committatur*. Nomen רַע h. l. non significat *alterum* in universum, neque etiam *amicum*, sed *propinquum, cognatum*, et respondet nominibus שָׂאֵר בָּשָׂר 18, 6., veluti nostrum *Freund* et *Freundschaft* non tantum *amicos* et *amicitiam*, sed etiam *propinquum, cognatum, et propinquitatem, cognationem* significat. Quo eodem *cognati* significatu רַע legitur Deut. 13, 7. 2 Sam. 13, 3. Vulgo quidem h. l. *una* tantum adulterii interdictio reperitur. Lutherus interdictionem specialem non vidit. Vertit sic: *Wer die Ehe bricht mit jemandes Weibe, der soll des Todes sterben, beyde Ehebrecher und Ehebrecherin, darum dass er mit seines Nächsten Weibe die Ehe gebrochen hat.* Moses autem hoc vult: omne adulterium supplicio mortis dignum est, non solum illud, quod cum uxore hominis non cognati committitur, sed hoc etiam, quod cum uxore cognati patrat. Non enim sentiendum est, inter cognatos exceptionem locum habere, quia amicorum omnia sint communia, et injuriam ejusmodi nullam esse animoque aequo ferendam. Cf. Ez. 22, 10. 11., ubi est aperta allusio ad nostrum. — 12. הַבֵּל quod 18, 23. de crimine bestialitatis usurpari vidimus, h. l. de crimine incestus cum nuru adhibetur. — 14. De זָמָה cf. ad 18, 17. — 15. וְאֶת־הַבְּהֵמָה הַהֵלֵגָה *Pecus quoque occidite*, ut major flagitii hujus ostendatur detestatio. Cf. ad Ex. 21, 28.

17 — 20. וְרָאָה *Et si viderit nuditatem ejus, quod de contactu et concubitu intelligendum esse, et latiore verbi usu, ut Ex. 20, 15. Coh. 6, 6., recte notant Hebraei.* הָסֵד, quod proprie *mutuum parentum sobolisque amorem* (Graec. *στοργήν*; Lat. *pietatem*) hinc *fraternum amorem* (2 Sam. 10, 2.), denotat, hic de incestu cum sorore dicitur, plane ut nos *amoris* nomine in deterius quoque abutimur, uti opinatur MICHAELIS in *Suppl.* p. 853. Sed recte jam notavit Jarchi, הָסֵד h. l. ex usu loquendi Aramaico *probrum, seu crimen probrosum* significare, ut Prov. 14, 34. 25, 10. — 19. כִּי אֶת־שָׂאֵרָהּ הִעֲרָה *Quia propinquam suam nudavit.* Sed in textu Samar. legitur כִּי אֶת שָׂאֵר הִעֲרָה, quod una cum verbis quae sequuntur, עֲוֹנָם תִּשָּׂא, MICHAELIS sic vertit: *namque cum frusto nuditatis (i. e. denudato) culpam portabunt, i. e. qui tale scelus commiserit, eadem poena plecti debet, qua plectitur is, qui cum parte corporis ipsius, id vero est, cum cognatis sibi proximis concubuerit.* LXX. habent τῆν γὰρ οἰκειότητα ἀπεκάλυψεν (al. ἀπεκάλυψας); legerunt itaque vel הִעֲרָה vel הִעֲרָה. Syrus: *quia cognati sunt, quasi legisset כי שארה.* — 20. עֲרִירִים וּמֵתִים *Steriles morientur.* Sed mirum est, hisce nuptiis poenam a solo

Deo infligendam decerni, quum cetera illicita connubia a magistratibus plectenda essent, et ipsum poenae genus mirum sit plane et singulare. Nonnulli existimarunt, legem hoc velle, spurios habitum iri liberos ex eo matrimonio natos. Alii, liberos eorum non ipsorum nomen gessuros, sed pro patruī fratrisve liberis habitum iri. Ita vocem ערירי jam interpretatus est Scholiastes Vaticanus: οὐ λογισθήσεται τὸ σπέρμα αὐτῶν εἰς τέτρα, nec non Augustinus et Abu-Esra. Sic Jer. 22, 30. ערירי est is, e cuius posteris nullus patri in regno succedit. Vid. MICHAELIS v. d. Ehegesetzen, §. 76. Jus Mos. P. II. §. 116. Neque tamen ejusmodi poenae alias fit mentio. Clericus existimat, mitiorem hanc poenam statui, ut honori Mosis et Aaronis consulcretur; erant enim nati ex matrimonio, quod Amramus cum amita Jochabeda contraxerat, Exod. 6, 20.

21 — 25. נדה היא Foedum quid hoc est; conf. ad 12, 2. ערירים יהיו Orbi erunt. Pro יהיו Samaritae hic quoque, ut in Vs. 20. in Hebraico est, ימותו, LXX. ἀποθάνονται. „Poena mitior,“ inquit Clericus, „ut in superiore capite legis, eo quod fratria non semper illicita fratri censeretur; quandoquidem mortuo, sine liberis, fratre, levir prolem ei progenerare jubebatur, vid. Deut. 25, 5. Intelligenda autem sunt haec verba de fratria repudiata, quamvis vivat qui vir ejus fuit, aut post mortem ejus, si liberos reliquit. Nam si frater concubisset cum uxore fratris, non dissoluto matrimonio, adulterium fuit morte plectendum.“ — 23. וְאֶתְּצַבָּם Eorum sum pertaesus, non potui amplius ferre, ut fertilem regionem secure incolerent. — 24. אֶרֶץ זְבָתָה הָלֵב וּדְבָשׁ, vid. Ex. 3, 8. — 25. לְטַמְּאָה Ad immundum faciendum, ut judicetis illa impura.

Cap. 21.

Varia sacerdotibus dantur praecepta, et minores quidem sacerdotes prohibentur funeribus pollui, praeterquam cognatorum, Pontifex vero vetatur omnino iis pollui. Quas iidem uxores ducere debeant. Quae poena decernenda sacerdotis filiae, quae stuprum admiserit. Qui e posteritate Aaronis excludendi sint a ministerio tabernaculi.

1 — 4. לֹנֶפֶשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמְיוֹ Propter animam, i. e. mortuum (ut 19, 28.) inter populares suos non polluet se, sc. sacerdos. Quod fiebat adsidendo cadaveri aut id contrectando. Sacerdotes funeribus pollui, opinio etiam erat aliarum antiquarum gentium, e. c. Aegyptiorum et Syrorum. Unde factum, ut sacerdotes, qui cadaveribus se polluissent, per aliquot dies a templis arcerentur. Fortasse primum immundum iudicatum est cadaver humanum, quod saepe foeteat, praesertim in calidiore coelo; inde, qui munditiam praeceteris sectabantur ab ejus contactu abstinuerunt. Ceterum Vss. 1 — 9. est sermo de sacerdotibus gregariis. — 2. כִּי אִם לְשִׂאָרוֹ הֶקְרַב אֵלָיו Sed ob carnem propinquam ei, i. e.

proxima consanguinitate conjunctos, cf. 18, 6. Ita Saadias: *ob consanguineum sibi maxime propinquum*. Sed Jonathan: *propter uxorem, quae proxima est corpori ipsius*. Praestat tamen prior interpretatio. Enumerat enim statim, quosnam carne propinqua sibi intelligat. — 3. Funeri sororis, quae adhuc in domo paterna fuerit, sacerdoti interesse licebat, fortasse quod illius funus curare debuit; si vero soror nupta fuerat, munus hoc ad virum ejus pertinebat. — 4. Verba לֹא יִשְׂמָא בְּעַל בְּעַמִּיר לְהַחֲלוֹ varie explicantur. Vulgatus: *sed nec in principe populi sui contaminabitur*, i. e. sacerdos ne principis quidem funeri intersit. Ita et Syrus. Hi itaque interpp. ב ante עַמִּיר praeposuerunt תֹּף בְּעַל. LXX. οὐ μὲν ἀνθήσεται ἐξ᾿απὶνα ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ, *non subito polluatur in populo suo*. Legerunt בעל בעל, quod Syriace est subito, coll. Arab. עגל *festinavit*, hoc sensu, non temere et levi de causa sacerdotem polluere se debere alienus funere, sed certis duntaxat in casibus, qui Vs. 2. 3. enumerantur, ut ἐξ᾿απὶνα hic sit i. q. οὐ τυχόντως. Alii cum Jonathane et Jarchio בְּעַל hic *maritum* significare putant, ut Gen. 20, 3. Joël 1, 8. al., ut dicatur, sacerdotem se non polluere debere, si fuerit maritus, propter uxorem, i. e. se non funestari, coll. Ez. 44, 25., ubi propter sex memoratos Vs. 2. 3. duntaxat sacerdotibus funestari permittitur. Nec apud Romanos sacerdotibus uxoris funere pollui licuit; vid. Plutarchus in *Sulla*. Sed quum h. l. *uxoris* mentio non fiat, et בְּעַל בְּעַמִּיר significet *dominum inter suos populares*, i. e. amplissima dignitate inter suos insignem, malim cum Mose Nachmanis fil. summum sacerdotem illa appellatione intelligere, qui, antequam reges apud Hebraeos existerent, summum honoris gradum obtinebat. לְהַחֲלוֹ *Ad profanandum se*, i. e. ut dignitatem et sanctitatem quasi suam violent. Bene Moses Mendelii fil. Vs. hunc sic reddidit: *Sonst aber darf das Haupt der Nation sich niemals verunreinigen, und dadurch sein Ansehen schwächen*.

5 — 9: לֹא יִקְרְחוּ קַרְחָה בְּרֹאשָׁם *Ne calvitiam inducant capiti suo*. Pro יִקְרְחוּ, quomodo in margine legi praecipitur, in textu est יִקְרְחוּ *décalvabit*, cum ה paragogico. Vetantur hic sacerdotes caput radere, videlicet עַל-יָמָה *propter mortuum*, quod subaudiendum est. Vicinae Hebraeos gentes in luctu caput radere solebant, exceptis Aegyptiis, qui semper tonsi erant, promittebantque capillum in luctu. Herodot. 2, 36.: *Deorum sacerdotes alibi comati sunt* (ut apud Hebraeos, apud quos si non promissi, saltem non rasi erant capilli); *in Aegypto derasi*. *Apud alios homines more receptum est, ut in luctu statim capita tondentur ab iis, quos potissimum is attingit; at Aegyptii in morte suorum sinunt capitis barbaeque pilos crescere, quum alioquin antea tonsi fuerint*. Et angulum, extremum barbae suae non radent. Cf. ad 19, 27. — 6. בִּי — מִקְרִיבָם *Quia offerunt sacrificia Jovae, cibum Dei sui*. LXX. לֵחֶם לְחֶם vert. δῶρα, Onkelos קָרְבָן. Aliae quoque gentes sacrificia appellarunt

cibum Deorum. Cf. *Iliad*. 4, 48. Et ipse Moses ea ita vocat 3, 11. Alii sub לחם *panes propositionis* intellexerunt, sed tum ante cani vocem particula ךְ posita esset. והיו קדש *Sint sanctitas*, i. e. ἄγροι, sine pollutione. — 7. זונה est *meretrix*, quae corpore *quaestum* fecit, תללה, cui vitium est illatum, etiamsi nequaquam prostitit. קדש הוא *Sanctus est*; mutatio numeri, pro, *sancti sunt*. — 8. קדשתו *Sanctificabis eum*, i. e. sacerdos ita Deo consecratus haberi debet, ut nemo sit passurus illum inire connubium cum tali muliere polluta. — 9. Verba כִּי תִחַל לְזוֹנוֹהָ Syrus, Arabs Erpenii et versio Samar. sic reddunt: *si inceperit scortari*; sensu minus commodo. Vulgatus: *si deprehensa fuerit in stupro*; parum accurate. Recte LXX. εὖν βεβηλωσθῆ τοῦ ἐκπορνεῦσαι, et Onkelos: *quum profanata fuerit scortando*, sive, *cum profanaverit se scortando*. Utrum de vitiata, an de ea muliere, quae corpus prostituere coeperit, hic sit sermo, non certe potest dici. באש השירה *Combурatur*, i. e. post lapidationem comburatur cadaver ejus. Nam apud Hebraeos ad hoc supplicii genus damnati non vivi comburebantur, sed postquam supplicio lapidationis affecti erant.

10—14. De phrasi אֶת-יָדָיו מִלֵּא אֶת-יָדָיו vid. Ex. 28, 41. — אֶת-רֵאשִׁיתוֹ לֹא יִפְרֹעַ *Caput suum non denudabit*. Pontifici Max. non modo non licbat tondere crines luctus causa, quod illicitum erat etiam reliquis Israelitis; sed ne cidarin quidem abjicere, ut caesaricem pulvere adspargeret, quod in luctu solebat fieri, vid. 10, 6. Hoc licitum fuit aliis sacerdotibus in funere eorum, quos lugere iis licebat. — 11. רַעַל כָּל-נַפְשׁוֹת מֵת לֹא יָבֵא *Et ad omnes animas mortui non veniet*, nullam domum ingrediatur, in qua fuerit cadaver. Sic apud Romanos Flamen Dialis locum, in quo bustum esset, numquam ingrediebatur, mortuum numquam attingebat, Gellius 10, 15. Servius ad III. Aeneidos: *Moris Romani fuerat, ramum cupressi ante domum funestam poni, ne quisquam Pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus*. — 12. בְּמִקְדָּשׁוֹ לֹא יֵצֵא *E sanctuario non egrediatur*, funeris nempe causa. בַּזָּהָב *Diadema olei unctionis*. Intelligitur diadema lamina aurea ornatum, de quo Ex. 39, 30., et conjunctum cum oleo sacro unctionis, quia cum id diadema primum imponebatur Pontifici M., inungebatur. — 13. בְּבְחֻרְלִיּוֹתָהּ *In ejus virginitate*, i. e. ducet uxorem virginem, ut Vs. 5. sq. exponitur. — 14. בְּתוֹלְדָהּ *Virginem e populis suis*, i. e. virginem popularem sive Israeliticam. Postea istae leges ad quemcunque sacerdotem extendebantur, vid. Ez. 44, 22.

17—19. לְדוֹרֹתָם *In aetates suas*, quibuscunque seculis vixerint. אֲשֶׁר בּוֹ מִוּם *Qui vitio corporis est affectus*. Omnia enim, quae Deo consecrata erant, sine vitio et macula esse debebant; hinc et Pontificem M. ἀωρον esse oportebat. Clericus putat, virum e familia Aaronica vitio corporis affectum ideo non admis-

sum fuisse ad sacerdotium, ne vulgus, si spreverit sacerdotem, etiam sperneret divinum cultum a sacerdote administratum; esse enim hunc morem plebis, deformitate insignes aspernari. — 18. תָּרַב LXX. vert. κολοβόριον *naso mutilus*. Vulgatus: *naso parvo* (qui est), Onkelos et Syrus retinent vocem Hebr., quae illustratur ex consono verbo Arab. *naso simo fuit*. Significatur is, qui nasum habet depressum, ut simiae. שְׂרָעָה LXX. ωτότυητος, *habens aurem sectam*, Syrus: *auritus, habens patulas sive dissectas aures*. Vulgatus: *longo vel torto naso*. Sed videtur שְׂרָעָה significare eum, qui habet *membrum aliquod nimis longum, a שְׂרָעָה in longum protendit, extendit*; unde Arabibus plures voces ab hac radice derivatae denotant res praelongas. — 19. אִישׁ אֶשְׂרֵה וְגַר. *Si quis fractum pedem vel fractam manum habuerit*.

20. גִּבָּבָה veteres fere omnes vertunt *gibbosum*. Nominem קָבָה veterum nonnulli eum, qui oculorum vitio laborat, designari existimarunt. Ita Vulgatus, qui *lippus*, et Saadias, qui *lusciosus* vertit. Onkelos: הַקָּבָה *panniculus s. pellicula tenuis oculo adnata*. Vid. BUXTORFII *Lex. Chald.* p. 570. Jonathan et Hierosolymitanus: *cui non sunt pili in superciliis suis*. LXX. ἔμφηλος, qua voce Suidas vocari ait eum, cui vitium est faciei asperae ex inflammatione aut ardore solis proveniens, quo vitio deformes Plinius *solatos* appellat. Sed videtur potius intelligi is, qui tantae est gracilitatis, ut propterea deformis sit, sive talis, qui membrum aliquod nimis gracile habet. Ita Syrus, qui *parvus* vertit. הַבֵּל בְּעֵינוּ LXX. πύλλος τοὺς ὀφθαλμοὺς, *depalpebratus oculos*. Conciniit Syrus: *defluxis superciliis*. Additae tamen in Syr. leguntur duae aliae interpretationes, una, *aut lusciosus*, altera, *aut in cuius oculo est albugo*. Cum qua interpretatione posteriore convenit Onkelos: *in cuius oculo est macula alba*. Chaldaicum הַיִּזְוָה, aut, ut alii paraphrastae habent, הַיִּזְוָה, BOCHAR-TUS in *Hieroz.* T. III. p. 656. edit. Lips. non diversum ait a Graeco. χάλαζα, vel χαλάζιον, quod Aegineta definit ἄγοου ὑγροῦ σύστασιν κατὰ τὸ βλέφαρον, *concretionem lenti aut albi humoris in palpebra*. Quod et Hieronymus intellexit, qui vertit *albiginem habens in oculo*, Graecus in Hexaplis, qui λεύκωμα, et Saadias, qui *punctum candicans in nigricante parte oculi* vertit. Equidem in Onkelosi interpretatione acquiescendum existimo. Hebraei illud oculorum vitium dictum ajunt a בָּלָה *confundendo*, propterea quod adspetus oculi quasi confusus appareat. גָּרַב LXX. ψώρα ἀγρία, Vulgatus *scabiem jugem* reddunt; interpretes orientales retinent verbum גָּרַב, quod in omnibus *scabiem* denotat. Jonathan: *qui plenus est scabie sicca*. גָּרַבָּה videtur alia scabiei species esse. LXX. λειχήν, *leprae* genus in Aegypto frequens, vid. Plin. *H. N.* 26, 1. Ita et Jonathan: *impetigo Aegyptiaca*. Arabibus مَرَدَان, quo hic utitur Saadias, *furfures capitis* denotat. Vulgatus: *impetigo in corpore*. מְרֹחֵה אֶשְׂהָה LXX. μόνοςχίς, *unum habens*

testiculum, quos sequitur Syrus. Onkelos: *contritus testiculis*, a מָרַח, cui radici *fricandi*, *conterendi* significationem inesse, arguit consonum Arab. Verbum, quod denotat *inunxit corpus oleo*. Illam interpretationem plerique recentiorum sequuti sunt. Aliis a רוּחָ dilatatus fuit, מְרוּחָ אֶשֶׁף est dilatatus testiculos, i. e. herniosus. Sic Vulgatus et Saadias.

22 — 24. מִקְדָּשֵׁי הַקֹּדְשִׁים *Ex oblationibus sanctissimis*; quae erant partes victimarum, panes sacri, donaria farrea, quae sacerdotes tantum in loco sacro comedebant. הַקֹּדְשִׁים *Oblationes sanctae* vocantur decimae et primitiae, quibus et alii praeter sacerdotes vesci poterant. — 23. אֵף אֶל-הַפְּרִיחָ לֹא יבֹא *Sed non veniat ad siparium*, quod nempe Sanctum dividebat a S. S., i. e. ne ingrediatur tabernaculum. וְלֹא יִחַלֵּל אֶת-מִקְדָּשֵׁי *Nec profanabit meas sanctitates*, i. e. res mihi consecratas. — 24. וַיְדַבֵּר וְגו' *Dixitque Moses ad Aaronem* rel. seilicet הַאֲנֵפָה *ista*, quae praecesserunt.

Cap. 22.

Sacerdotes immundi arcentur ab esu eorum, quae Deo consecrata erant. Qui e sacerdotis familia iisdem vesci possint. Hostias eucharisticas debere esse sine macula. Adduntur aliae quaeapiam leges de hostiis offerendis.

2 — 6. וַיִּנְזְרוּ מִקְדָּשֵׁי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל *Ut abstineant a sanctis filiorum Israel*, i. e. ab iis, quae Deo ab Israelitis sunt oblata et consecrata, quae a solis mundis sacerdotibus comedi iubentur, abstineant immundi sacerdotes; de iis enim sermonem esse, patet ex Vs. sq. אֲשֶׁר-הֵם מִקְדָּשִׁים לִי *Quod consecrant mihi*. — 3. וְטִמְאָתוֹ עָלָיו *Et immunditia ejus super eo*, i. e. immunditiae affectus est. מִלִּפְנֵי *A conspectu meo*. Idem est quod עָמַר, sed si legislator de sacerdotibus loquitur, dicit מִלִּפְנֵי, quod ii frequentius quam alii Israelitae solerent *in conspectum Dei*, לִפְנֵי יהוה, venire. — 4. הַזֹּגֵעַ בְּכָל-טִמְאָה נֶפֶשׁ *Qui tetigerit omne immundum animae s. cadaveris*, i. e. rem immundam ob cadaver. — 5. אוֹ בְּאָדָם אֲשֶׁר יִטְמָא-לוֹ *Aut hominem si tetigerit qui sit immundus propter illud*, se. שֶׂרֶץ *reptile*, quod praecessit. לוֹ Aben-Esra hic *propter illud* valere dicit. לְכָל טִמְאָתוֹ *Secundum omnem immunditiam ejus*, quaecunque tandem impuritate sit ille impurus. — 6. נֶפֶשׁ אֲשֶׁר הִגַּע-בוֹ *Anima quae tetigerit illud*, quicumque seilicet ex sacerdotibus tetigerit quicumque ex illis.

9 — 13. וְשָׁמְרוּ אֶת-מִשְׁמְרֹתַי *Observent meam observationem*, observent sacerdotes praecepta et leges, quas iis dedi. וְלֹא-יִטְמָאוּ *Et ne ferent super se peccatum*, ne culpam contrahant, ejusque poenas luant. Suffixum singulare ad עַל capiendum est collective, quasi עֲלֵיהֶם positum esset. וַיָּמָתוּ בוֹ *Et moriantur in eo*, i. e. *propter rem sanctam violatam*. — 10. וְכָל-זֶה *Et omnis peregrinus*, i. c. *qui non fuerit e Aaronis*, ut

Hebraei exponunt. לא יאכל קדש *Non comedet sanctum*, intelliguntur quae 21, 22. קדשי תקדשים הושב כהן וגו' *Inquilinus sacerdotis et mercenarius non comedet sanctum*, rem consecratam. Per הושב Hebraei post Jarchium intelligunt servum, cujus auricula fuerat perforata tempore libertatis (Ex. 21, 6.), quod noluit abire a domino suo, et qui tempore jubilaei libertate donabatur, nomen naetus אִשָּׁב *habitando* et manendo, quod diu apud dominum suum manserit. Per שכיר *mercenarium* vero intelligunt servum conductitium ad sex annos, qui exacto sexennio libertate donabatur. Addit Jarchi, doceri hac lege, corpus inquilini et mercenarii non possideri a domino, sicuti corpus servi Cananaei, de quo Vs. sq., sed illius opera solum uti illum. — 11. וכהן פרוקנה נפש קנין כספו *Sed quem sacerdos pecunia sua acquisiverit*, i. e. servum Cananacum, uti Jarchius notat. Ratio, cur mancipia et vernae una cum sacerdotibus sacris oblationibus vescerentur, id quod inquilinis, et mercenariis non licuit, redditur verbis: הֵם יאכלו בלחמם *hi pane ejus vescuntur*, nam quum oblationes sacrae, primitiae et decimae sacerdotibus concessae essent, ut inde se familiamque sustentarent, eorum servis iis vesci necesse erat. — 12. ובת-כהן כהן לא יאכל *Sacerdotis filia si fuerit alieno nupta*, id est eo, qui non fuerit de genere sacerdotali. Nam cum peregrinis matrimonia inire non licebat sacerdotum filiabus. — 13. כצעוריה *Secundum adolescentiam suam*, i. e. sicut puella, innupta, consueverat.

15 — 20. ואלא ישראל *Ne profanent, se. sacerdotes oblationes, quas mihi Israelitae obtulerunt.* — 16. Ante verba והשיאו אותם עון אשמה *et facient portare eos iniquitatem delicti*, subaudienda est negatio ex Vs. 15., hoc sensu: ne sibi poenam noxae contrahant. — 19. לרצונכם *Ad gratiam vestram*, ad favorem vobis conciliandum, i. e. si quis velit Deo id esse acceptum, quod offerre voluerit, offerat masculinum integrum etc. — 20. כל אשר-בו מום לא תקריבו *Nullam pecudem in qua erit macula offeretis.* Cf. ad 1, 2. 3. Ejusmodi victimae passim dicuntur *integrae*, uti Graeci eas *τελείας* vocant; itaque תמים et אשר אין מום בו unum idemque est. In jure Pontificio Aegyptiorum, Graecorum et Romanorum similes fuere leges, atque examinabantur victimae, antequam ad altare ducerentur, ut aliquo vitio laborantes repudiarentur. De Aegyptiis diserte docet Herodot. 2, 37. 38.: *Explorat sacerdotum aliquis ad id constitutus, pecude cum stante et erecta, cum etiam resupinato, lingua etiam exserta inspiciens an pura sit.*

22. 23. עורה Jarchi dicit esse nomen substantivum indicans vitium caecitatis, quod non debeat esse in animali ad sacrificium delecto. Aben-Esrae est adjectivum ab עור, ad עין *oculus*, nomen feminei generis spectans. שבורה *Fractum*, cui sit fractum membrum. ורין quid denotet, incertum est. LXX.

γλωσσόμυτον *linguâ sectum* vertunt, i. e. cujus lingua est praecisa aut exsecta. Onkelos: פְּסִיק *abscissus*, quo mutilus membro aliquo significari videtur. Sed Jonathan: *cujus palpebrae sunt laesae*. Similiter Jarchi et plerique Hebraeorum animal, quod vel supercilia, vel labia scissa habeat, designari existimant. Hieronymus: *cicatricem habens*. Syrus: *sectus*. Saadias: מְבַחֶרֶת *resecta*, i. e. mutilata, nisi fortassis quae *cauda caret* significet, a בָּחַר, *cauda caruit*. Arabs Erpenii: *sectus, truncatus*. Arab. תָּרַץ denotat *fudit* eutem, *fregit* caput, unde חֲרִיצָה *contusio seu fractura capitis findens nonnihil cutem*. יָבֵלָה LXX. μὲνικηζόντα. Describitur hic morbus a CELSO de *Medic.* L. V. Cap. 28. §. 14. *Myrmecia, inquit, vocantur humiliores (verrucae) thymio, durioresque; quae radices altius exigunt, majoremque dolorem movent, infra lata, supra autem tenuia, minus sanguinis mittunt; magnitudine vix unquam lupini modum excedunt*. Vulgatus quoque *papulas habens*, et Saadias *verrucis laborans* reddidit. — De גָּרַב et יָבֵלָה vid. 21, 20. — 23. Uti שְׂרוּץ est animal, cui e partibus, quae geminae sunt, una est altera longior et extensior (cf. ad 21, 18.); ita קָלֵט contra animal dicitur, cum una pars justo brevior est et contractior. Arabibus קָלֵט est *pumilio* ex hominibus, felibus et canibus. נִדְבָה הַעֲשָׂה אֹתוֹ *Spontaneum facies illud*, tanquam spontaneum sacrificium offerre licebit, quod, nimirum, hoc sacrificii genus non sit debitum et vitia illa sint omnium minima.

24 — 28. מְעוֹן וְכַהֵן וְנִתְּחַק וְכַרְוֶה *Compressus, contusus avulsus, excisus*, i. e. peccus, cui testiculi aut compressi aut contusi, aut abrupti aut exesi sunt. Nam tot modis castratur agnus, ut vervex fiat, ut ex Aristotele et Columella observavit Bochartus. בְּאַרְצְכֶם לֹא תַעֲשֶׂה *Nec in terra vestra hoc faciatis*, scil. peudibus ne testiculos comprimatis, aut contundatis, etc., i. e. eas non castratis. Quod Moses fortasse ideo vetabat Israelitis, ut hi eo magis detestarentur usitatam in illis regionibus hominum castrationem, vid. MICH. J. M. P. 3. p. 159. — 25. לֹא יִרְצוּ לָכֶם *Non accepta erunt vobis*, ea recusabitis offerre. Licebat quidem victimas ab alienigenis ad Tabernaculum aut Templum ductas, mactare et offerre; sed oportebat eas aequae esse sine vitio, ac Israelitarum victimas. Debebant peregrini pati a sacerdotibus ritum patrium observari. Sic Alexander Macedo, Josepho referente (sub fin. libri 11. *Antiquitt.*), *cum adscendisset in templum, sacra fecit Deo, ex sacerdotis praescripto*, non ritu Macedonico. — 27. Taurus, agnus aut hoedus ab octavo demum die postquam nati fuerint, immolare licebat, quoniam ante octavum diem comedi non possunt. — 28. וְשׂוֹר אֹן שְׂדֵה רֹגֵן *Bovem et ovem cum gnato suo eodem die non mactetis*, se. in sacrificium; nam de sacrificiis tota agit illa legum series, quae Vs. 17. hujus Cap. incipit a formula initiali consueta: *et locutus est Dominus ad Mosem*. Nec obstat ei, quod de sacrificiis sermo sit, generalius verbum, הַשְּׁחִטָה, *ma-*

ctabitur; nam ex lege 17, 3. ante paucos dies lata omnino non licebat in deserto boves, oves et capras mactare, nisi et immolarentur, ut adeo in iis animalibus *mactare* et *immolare* Mosis tempore unum idemque esset. Hinc recte Vulgatus: *non immolabuntur una die*. שָׁהּ autem et שׂוּרָה h. l. intelligendum est de *feminis* illorum animalium, s. de *matribus*, bruta enim nullum patrem agnoscunt, sed solam matrem. אִתּוֹ capiendum est pro feminino אִתָּהּ; voces enim שָׁהּ et שׂוּרָה, ut omnia brutorum nomina, sunt generis communis, atque in tota constructione, ubi unum eorum occurrit, nec in verbo nec in adjectivo et pronomine sexus ratio habetur. Vetabat autem legislator, ne mater et soboles una die immolarentur sine dubio idco, quia hoc crudele videbatur, unde etiam proverbialis locutio, quae extat Gen. 32, 10. *matrem super liberis occidere*. A sacrificiis autem omnis crudelitatis species abesse debebat.

Cap. 23.

De Festis et solennitatibus annuis constituitur, festo Paschatis gemino, die oblationis manipuli, Pentecostes, Tubarum, Expiationis, Tabernaculorum, et quibus ritibus ac sacrificiis ea peragi oporteret.

2 — 8. מוֹעֲדֵי יְהוָה Quod attinet ad festa Jovae, אֲשֶׁר-מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ. Quae celebrabitur. תִּקְרְאוּ אוֹתָם Convocationes sanctae, per appositionem dictum, q. d. hae sunt feriae, quas celebrabitur in honorem meum. — 3. בְּכֹל מְשׁוֹבוֹתֵיכֶם In cunctis habitationibus vestris, ubicunque locorum habitaveritis, abstinere debetis ab operibus in honorem Jovae. — 4. אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אוֹתָם Quas convocabitur temporibus suis, i. e. convocationes sacras, quas celebrabitur temporibus suis, i. e. constitutis. מוֹעֵד hic non, ut antea, conventum, sed tempus constitutum denotat. — 5. פֶּסַח לַיהוָה De Paschate vid. Ex. 12. Quamvis jam saepe ejus meminerit Moses, iterum tamen paucis id commemorat, ut veluti in tabula sacerdotum, quibus liber hic tertius destinatus erat, haberent omnium festorum indicem. — 7. מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהוָה לָכֶם Convocatio sancta erit vobis, i. e. erit vobis dies celeberrimus, uti Hieronymus vertit. מְלָאכָה עֲבוּדָה Opus servile. Jarchi: „Etiam opera, quae vobis aestimantur servilia, in quorum intermissione necesse est, ut sit jactura pecuniae,“ scil. sunt prohibita. — 8. וְתִקְרְבוּתָם אֲשֶׁר לַיהוָה שִׁבְעַת יָמִים Offeretis oblationem igne absumendam Jovae per septem dies. אֲשֶׁר vocatur quodcunque Deo oblatam igne absumebatur; erant enim aliae oblationes, quae non comburebantur, qualia quae in usum et fabricationem Tabernaculi donata fuerunt. Graeci similiter victimas θυσια vocabant. Quod in hoc Vs. breviter tantum commemoratur, id prolixius praescribitur Num. 28, 19. sqq.

10 — 14. וְקִצְרְתֶם אֶת-קִצְרֵיהָ Si messuri eritis messem, si incipietis falcem segetibus inmittere, ut sese explicat ipse Moses,

Deut. 16, 9. Ante oblātum Gomerum non licebat metere, ut docet Joseph. *Ant.* 3, 10. עֲמֹר hic est *manipulus*. Manipulus autem intelligendus est hordei, quia hoc eo tempore maturescit in illis regionibus, vid. ad Ex. 9, 32. ראשית קצירכם *Primitiae messis vestrae*, et omnis messis, quia nihil ante hordeum metebatur, et potissimum ipsius hordei, nam postea primitiae quoque tritici offerebantur, Vs. 17. Plurimae gentes antiquae primitias frugum offerebant Deo, tanquam symbolum, quo profiterentur gratum animum suum erga id numen, cui debebant istas fruges. Aegyptii frugum primitias offerebant Isidi. Cf. SPENCER l. c. Lib. III. Cap. 9. p. 713. sqq. edit. Tubing. — 11. וְהִנִּיף אֶת־הָעֹמֶר *Agitabit manipulum*, agitando eum offeret, vid. ad Ex. 29, 24. נִמְחָהּ הַשַּׁבָּת *Postridie Sabbathi*. Non intelligendum est Sabbathum, quod septimo quoque die solebat celebrari, sed primus dies festi azymorum, qui tanquam Sabbathum celebrabatur, vid. Ex. 12, 16. Dies primus festi azymorum erat dies 15. mensis spicarum et dies alter Sabbathi decimus quintus illius mensis. — 14. עַד־עֵצָם הַיּוֹם *Usque ad robur illius diei*, i. e. usque ad illum ipsum diem. De בְּרֵמֶל et קָלִי vid. ad 2, 14. לְדַרְתֵּיכֶם בְּכֹל מִשְׁבְּתֵיכֶם *In aetates vestras in omnibus habitationibus vestris*, quocumque tempore et ubicumque vixeritis.

16 — 22. עַד — יוֹם *Usque ad posterum diem septimae hebdomadis, quinquaginta nimirum dies*. Intra hos 50 dies messis peragebatur, qua finita celebrabatur festum, quod nos vocabulo graeco πεντηκοστήν (*Pfingsten*) appellamus. Cf. ad Ex. 23, 16. — השַׁבָּת hic est *hebdomas*, ita vocata quod in omnibus hebdomatibus unum erat Sabbathum. Hinc in Evangeliiis σάββατα pro hebdomade vid. Matth. 28, 1. — 17. מִמִּשְׁבְּתֵיכֶם — תְּהִינָה *Ex habitationibus vestris afferetis panes agitationis duos, duarum decimarum e similia sunt*. Referendum שְׁתֵּי ad לֶחֶם. Hi panes, quia specimina erant panis ordinarii apud Israelitas adhibendi, fermentati erant, hinc לֶחֶם appellandi; contra duodecim panes mensae sacrae imponendi (24, 5.) הלֶחֶם *placentae* vocantur. — 20. קָדֹשׁ יְהוָה לִיהְיֶה לְפָנָיו *Sanctum sint Jovae, sacerdoti*, i. e. omnia ista consecrentur Jovae et cedant sacerdoti; sacerdos his vescetur. — 22. Haec lex jam 19, 9. tradita, ex occasione festorum superiorum repetitur.

24 — 27. בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *In mense septimo*, qui I Reg. 8, 2. יָרַח הָאֶתְנִים *mensis perennium rivorum*, Chaldaeis הַשְּׁרִי dicitur, et a primo Octobris novilunio procedit. Quod vero hoc loco scribitur בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַתֵּר *in mense septimo primo*, sc. die *mensis*, non vero בְּאַתֵּר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *primo die mensis septimi*, Naphtali Herz Wessely, in Commentario hebraice scripto, quem huic libro a Mendelssohnio teutonice verso subjunxit, ideo factum existimat, quod Moses hoc dicere voluisse videatur: in septimo quoque mense sint vobis festa sicut in primo mense, die

videlicet primo *celebratio clangoris*, die 10. expiationis dies, et die 15. festum tabernaculorum. Similiter mensis primi die 14. celebrabatur Pascha, et die 15. festum azymorum. בַּאֲדָרָה ponitur pro בְּיוֹם הַרְאִשׁוֹן die primo, cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 701. — שַׁבְּתוֹן יהוה לָכֶם שַׁבְּתוֹן *Erit vobis quies*, erunt vobis feriae. שַׁבְּתוֹן de iis tantum feriis dicitur, quae non in septimum hebdomadis diem, qui שַׁבַּת cessatio ab opere κατ' ἔξοχην dicitur, incidit. זְכָרוֹן תְּרוּעָה LXX. vertunt μνημόσυνον σαλλπίγγων, Hieronymus: *memoriale clangentibus tubis*. Videtur illud nomen huic diei propterea inditum fuisse, quod illo Israelitae excitarentur clangore tubae, seu cornu arietini, ad observandum hunc mensem prae aliis, propter festa, quae in eo celebrari solent. Num. 29, 1. vocatur יוֹם תְּרוּעָה *dies clangoris*. Nisi forsitan ratio זְכָרוֹן תְּרוּעָה inde est repetenda, quod Num. 10, 10. Israelitae iubentur statis suis festis tubis clangere, יהוה לָכֶם לְזָכְרוֹן לְפָנַי אֱלֹהֵיכֶם *ut sint vobis illi clangores, ad memoriam vestri revocandam coram Deo vestro*, seu, uti Vs. 9. ibid. habetur, וּנְזַכְּרֶתֶם לְפָנַי יהוה אֱלֹהֵיכֶם *ut in memoriam revocemini coram Jova, Deo vestro*; cf. not. ad eum loc. Erat autem primus septimi mensis dies prae aliis noviluniis solennis, quod illo novi anni civilis initium celebrabant, unde cum Judaei hodiernum ראש השנה *initium anni* vocant; cf. ad Ex. 12, 2. — 25. וְהִקְרַבְתֶּם אֵשֶׁה לַיהוה *Et offeretis oblationem igne absumentam* (cf. ad Vs. 8.) *Jovae*. Qualis ea esset, docet Moses Num. 29, 2. — 27. יוֹם הַכִּפּוּרִים *Dies expiationis*. Vid. c. 16.

34. 36. חַג הַסֻּכּוֹת *Festum tabernaculorum* et quidem *ex frondibus confectorum*, nam haec voce סֻכּוֹת significantur. אֹהֳלֵי אֲשֵׁרִים vocantur tabernacula ex ciliciis facta, et מִשְׁכְּנֹת אֲשֵׁרִים tabernacula asseribus tabulisque compaginata. Ceterum de hoc festo vid. ad Ex. 23, 16. — 36. עֲצֵרָה הוּא *alii vertunt, feriae sunt, alii clausula; exitus festi*, ut LXX.: ἔξοδος. Sed neutra harum significationum verbi עֲצֵר notioni convenit. Cf. CONR. IKENII *Diss. de Azereth festi*, quae est quinta Dissertatt. suarum junctim editar. P. I. (Lugd. Batav. 1749. 4.), §. 8. p. 57. sqq., ubi varias hujus vocabuli explicationes expendit. Et ipse quidem עֲצֵרָה ab עֲצָר, *cohibuit, prohibuit*, existimat *prohibitionem laboris* denotare. Quam interpretationem eo firmari ait, quod tam h. l., quam Num. 29, 35. Deut. 16, 8. post עֲצֵרָה הוּא, vel עֲצֵרָה לָכֶם additur tanquam explicationis causa: *ullum opus servile non facietis*, vel: *non facies negotium*. Sed *cohibitionem a labore* minime notare potest illud nomen Jer. 9, 2., ubi עֲצֵרָה בְּגֵרִים *catervam perfidorum* esse nemo dubitat. Neque aliis locis illa significatio est apta, ut 2Reg. 10, 20. Joel 1, 14. Significat potius עֲצֵרָה proprie *coetum, populum collectum et congregatum* (a cogendo in unum locum, congregando, quae notio cum cohibendi significato, quem עֲצָר obtinet, cognata est), hinc *festum, quo populus congregatur*. Hunc sensum expresserunt Onkelos, Sy-

rus, Hieronymus, Arabs Erpenii. Et ipsi LXX. *σύνοδον* et *πανηγύριον* alicubi vertunt, ut Amos 5, 2. Jer. 9, 2. Similiter Mohammedani diem Veneris, quo in suis oratoriis solennes *πανηγύρις* instituunt, *diem congregationis* nuncupant. Hoc loco, sicuti Num. 29, 35. Neh. 8, 18. 2Chr. 7, 9. *עֲצֵרֶת* ponitur de octavo die, festo tabernaculorum addito. Saadiaz pro *עֲצֵרֶת הַזֶּה* posuit: *et manete in sanctuario ejus*. Saadianae interpretationis rationem pandit Kimchi, qui in Lexico diem octavum festi tabernaculorum *עֲצֵרֶת* dictum ait *quod populus continetur s. retinetur in loco congregationis*.

37 — 40. *דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ* Rem diei in die suo, secundum ritum cujusque diei. — 39. Plenius describitur festum Vss. 34 — 36. memoratum. — 40. *בְּיוֹם הַרְאֵשׁוֹן* Die primo, de quo Vs. 35. Illo igitur die Hebraei jubentur sibi sumere *פְּרִי עֵץ הַתְּרֵה* fructum arboris decoris, LXX. *καρπὸν ξύλου ὡραίου*, Hieronymus: *fructus arboris pulcherrimae*. Usus Hebraeorum inde ab antiquissimis temporibus haec verba interpretatur de *malis citreis*. Ita jam Onkelos et Saadiaz. Sunt tamen qui putent, Hebraeos intellexisse *poma Medica s. Assyria*. Josephus *Ant.* 3, 4, 4. ritus festi tabernaculorum describens dicit, in manibus gestari eo festo praeter aliarum arborum ramos et ramum palmae, ita paratum, ut ex eo pendeant mala Persea, *τοῦ μῆλα τοῦ τῆς Περσέας προσόντος*. Talmudici quidam doctores pro *הַתְּרֵה* legere jubent *הַתְּרֵה* permanens, a *הָרָה*, ut significetur talis fructus, qui in arbore sua de anno in annum permaneat. Clericus verbis legis *פְּרִי עֵץ הַתְּרֵה* in univsum indicari putat fructus selectos ex iis, quos praestantissimae arbores, eo tempore anni, proferunt in Judaea, quos gestare et comedere juberentur eo festo, quo gratiae agebantur Deo ob collectionem autumnaliam fructuum. Cf. et CELSI *Hierobot.* P. I. p. 251. *כַּפֹּת הַתְּמָרִים* *Spathas palmarum*, sc. sumetis. LXX. *κάλλυπθρα φοινίκων*, „quod,” inquit Celsius l. I. P. II. p. 509., „licet prima fronte huc spectare non videatur, aliud tamen non significat, quam *ramos palmarum*, vel *βῆλα*, ut explicat Scholiastes. Etenim *κάλλυπθρον*, vel *καλλυπτήριον*, quodvis instrumentum sonat, quo quid purgamus aut comimus, unde ad scopas, quibus pavementum verritur, est translatum. E palmis autem scopas olium factas, veteres testantur. Horat. *Sat.* II. 4. 83. *Ten' lapides varios lutulenta radere palma?* Et Martialis *Epigr.* XIV. 82. *In pretio scopas testatur palma fuisse*. De *מִכְבַּד שֶׁל הַמְּרִים* *scopis palmeis* loquuntur Talmudici in Tractatu *Oketzin* Cap. I. §. 3., et *scopae torcularis*, quod e palmis fierent, iisdem *לְבַבֵּינָן* dicuntur.“ Eodem hoc nomine hic usus est Onkelos. A verbo *לְבַבֵּינָן* *florere, vigere*, *לְבַבֵּינָן* significat *surculum, germen, ramum florentem*, et potissimum de *palmae ramo* usurpatur. *וְעֵנַף עֵץ עֵבֶת* *Et ramum ligni s. arboris densarum frondium*. Onkelos reddit *myrtos*, consentientibus utroque Arabico et Syriaco interprete. Josephus quoque ramos myrti Hebraeos in manibus gestare ait in

festo tabernaculorum. Sane, si ulla arbor frondium foliorumque frequentia abundat, myrtus est. Sed Neh. 8, 15.; ubi celebratio festi tabernaculorum describitur, עֵלֵי הַדָּס, frondes myrti distinguuntur ab עֵץ עֲבֹת, foliis arboris densarum frondium. — וְעֲרֵבֵי-נְחֹל Et salices torrentis, constat enim salices loca humida amare.

Cap. 24.

De candelabro, et lucernis in eo stato tempore a sacerdotibus concinnandis. — De panibus sacris, tempore et ritu eos offerendi. — Blasphemus lapidatione plectendus. — De blasphemia, homicidio, talione leges dantur.

2 — 9. וְיָקָחוּ אֵלֶיךָ Et sumant tibi, sc. dandum, offerant, tibi. בְּתֵיחַ Ex olivis contusis expressum, vid. Exod. 27, 20. לְהַעֲלֶה נֵר הַמִּזְיָד Ad ascendere faciendum, sc. flammam, i. e. accendendum lucernam perpetuo, i. e. ut lucernae perpetuae alantur. — 4. עַל הַמְנֵרָה הַטְּהוֹרָה Super candelabro puro, i. e. e puro auro confecto, vid. Ex. 31, 8. — 5. וְנִפְיָהּ — חֲלוֹת Et coques eam (similam) duodecim placentas, facies ex ea duodecim placentas. הַאֶתָּה — שְׁנֵי Duarum decimarum fit placenta una, i. e. ad singulas placentas sumere debes binas decimas Ephae. — 6. וְשָׂמָה וְשָׂמָה Et pones eos duos ordines, duobus ordinibus eos struas. שֵׁשׁ הַמַּעֲרָכָה Senas in ordine. עַל הַשֻּׁלְחָן הַטְּהוֹרָה Super mensa munda. Mensa quoque appellatur pura, quod auro puro obducta esset, vid. Ex. 25, 24. — 7. לֶפְתָּחַם Pro pane, vice panis cremabitur suffitus in honorem Jovae; non enim poterat adoleri panis. Super panes erat thus per totam hebdomadem; die Sabbathi edebatur panis, et ejus vice thus adolebatur. Cf. ad 2, 2. — 8. בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת Die Sabbathi die Sabbathi, i. e. singulis Sabbathis. אֶת-יִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם Ab Israelitis perpetua lege adponendos, sc. panes, sacerdos ordinabit. — 9. וְהָיְתָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו Erit, cedet Aaroni ejusque filiis, sc. panis qui auferetur, ut recens substituat.

11. וַיִּקָּלֵב — וַיִּקָּב Tum pronuntiavit filius Israelitidis nomen Jovae et imprecatus est. Verbum נָקַב, quod proprie *fixit; transfixit; perforavit* notare constat, *passim convitiatus est; maledixit* significat, ut Num. 23, 11. Job. 3, 8. 5, 3. Prov. 11, 26. Eodem significatu וַיִּקָּב h. l. plures interpp. capiunt vertuntque *verbis violavit*, s. *impia verba jecit in Deum*. Sic jam Saadiaz. Verum quum statim וַיִּקָּלֵב, quod idem denotat, sequatur; illa adscita interpretatione, ταντολογία hisce verbis inerit. Sed transfertur verbum נָקַב a prima *figendi* notione et ad alium usum, quo *aliquid nominatim exprimere et designare* valet, ut Gen. 30, 28. Num. 1, 17. Jes. 62, 3. Qua et h. l. adsunta significatione cum sic vertimus: *diserte expressit nomen Dei proprium, quod gravat culpam*. Itaque Vs. 15. ejus, qui quoquo modo Deo male-

dicat, poena est arbitraria, pro modo culpae, qui illo nomine pronunciat, poena mortis, Vs. 16. Recte igitur LXX. ἐπονομάσας, Onkelos et Syrus: *diserte expressit*, et Arabs Erpenii: *pronunciavit*. הַשֵּׁם hic, ut Deut. 28, 58. 1 Chr. 13 (al. 14), 6. *nomen proprium*, שם מיוחד, uti Hebraei loquuntur, Dei Israelitarum denotat, יהוה, quod consulto a Mose omittitur, venerationis causa. Ob eandem causam Graeci ab efferendo nomine divino abstinabant. Pausanias *Corinth. 74*. Ἐλλειπτικῶς ὀμνύειν Ἀττικῶν ἔστι, *defective*, i. e. onisso Dei nomine, *jurare Atticorum est mos*. Scholiastes ad Aristophanis *Ranas*: Μὰ τὸν ἐγὼ μὲν κ. τ. λ. haec observat: ἔλλειπτικῶς ὀμνύει, καὶ οὕτως ἔθος ἔστι τοῖς ἀρχαίοις ἐνίοτε μὴ προστιθῆναι τὸν θεὸν, εὐλαβείας χάριν. *Solebant antiqui subinde defective jurare, nec addere nomen Dei, reverentiae ergo*. וַיִּקְרָא „aut male precatus est, aut convitiatus. Potuit Semi-Aegyptius Deo Israelis male precari, optando cultum ejus ab Hebraeo populo deseri, neminem ejus Numen agnoscere etc. Potuit et conviciari, spernendo ejus numen resque ab eo gestas. Ejusmodi sunt contumeliae Pharaonis Ex. 5, 2. et Rabsakis 2 Reg. 18, 33. Deorum suorum reverentiores non erant veteres Aegyptii, quam Graeci antiquissimi, qui aliquando contumeliosissime de Diis loquebantur, ut liquet ex variis Homeri locis. Cf. *Iliad. 3, 365. 399. sqq.* Hinc natae illae minae, quibus Aegyptii in Sacris interdum utebantur erga Deos, de quibus Porphyrius in Epistola ad Anebonem. Mirum ergo non videbitur; hominem ab Aegypto genitum usque adeo insanuisse, ut Deo Israelis male diceret.“ CLERIC. Causam rixae, quae huic homini cum viro Israelita esset Hebraei apud Jarehium tradunt hanc, quod quum ille in castrametatione tentorium inter Danitas figere vellet, utpote e matre Danitica natus, uti hoc ipso Versu dicitur, Danitae ideo denegassent, quod lege (Num. 2, 2.) constitutum esset, ut singuli sub vexillis suis *juxta signa domus patrum suorum*, אֶת־בָּתֵּי אֲבוֹתָם castra ponerent. Unde illum actionem instituisse in praetorio Mosaico, in quo quum causa exeidisset, Deo Israelitarum imprecatum esse. Cf. SELDENUM *de Synedriis Hebraeor. II, 1; 2. p. 477.* edit. Lips. Sane tale quid hominem illum eo adegisse, ut Deo malediceret, nequaquam est improbable. Cf. ad Vs. 15.

12---19. לְפָרֵשׁ לְהֵתָם *Ad exponendum iis*, i. e. dum iis exponeretur, dum edocrentur, Mose, nimirum, Deum consulente. עַל־פִּי יְהוָה *Per os Jovae*, quâ poenâ cum adfici juberet Deus. — 14. וְסָמְכוּ — רֹאשׁוֹ *Et ponant omnes qui audierunt imprecantem manus suas super caput ejus*, ut hoc ritu significarent, dignum esse hominem, in ejus caput imprecationes, quas protulit, recidant, aut reum esse, et suo scelere perire. — 15. אִישׁ אִישׁ אֶל־הוֹרֵי אֱלֹהֵיָו *Quicumque Deo suo imprecatus fuerit*. recentiores fere vertunt *magistratibus suis*, coll. Ex. 21, 6. 22, 28. Eos vero hic jungi Deo volunt, ut ostendat legislator, si ob

maledicentiam erga magistratus poenas luere oporteret homines; potiore jure plectendos, qui ei, qui excellentissimo sensu אלהים dicitur, convitiati essent. Quodsi vero de magistratibus hoc loco sit cogitandum, quod quidem negare nolimus, eatenus tantum nomine אלהים comprehendentur, quatenus in loco sacro, coram Deo, jus dicere solebant (vid. ad Ex. 21, 6.), ut igitur qui proprie dicitur אלהים h. l. nequaquam sit excludendus. Is igitur, qui Deo, ut judiei, maledixerit, nec tamen expresso proprio ejus nomine, Jova, וְנָשָׂא הַטָּאֵו portet delictum suum, i. e. peccati poenas feret, quas videbitur magistratibus, Dei vicem obeuntibus, luere eum oportere. ו ante נָשָׂא ἀποδόσει indicandae inservit, ut Gen. 3, 5. 40, 9. 44, 9. Ex. 12, 15. et alias saepe. — 16. וְלִקְבַּח מִקְלָל שֵׁם-יְהוָה מוֹת יוֹמָת Sed qui protulerit nomen Jovae (scil. מִקְלָל maledicens), morte adficietur. At Judaeorum magistri haec interpretantur de sola pronuntiatione nominis Jovae, et colligunt ex hoc Vs., nomen יְהוָה ne enuntiare quidem licitum esse. Cf. ad Ex. 3, 15. — 17. וְאִישׁ פִּי יָבִיחַ כָּל-נַפְשׁ אָדָם Vir qui percusserit omnem animam hominis restituat eam, i. e. qui occiderit hominem quemcunque. Eadem lex extat Ex. 21, 12. Deut. 19, 21. Ex occasione illius criminis ab homine Semi-Aegyptio commissi haec et nonnullae aliae leges hic repetuntur. — 18. וְכִשְׁפָּה נֶפֶשׁ-בְּהֵמָה וְשִׁלְמָהָ Et qui percusserit animam pecudis restituat eam, quicumque occiderit aliquod animal, reddat ejusdem generis animal, aut illius pretium. — 19. מִוֵּם Vitium, noxa. Vs. 20. exponit quid intelligat, fracturam nempe, luxationem, mutilationem membri. Sensus igitur: si quis noxam inflixerit corpori proximi.

Cap. 25.

De anno septimo et quinquagesimo varia praescribuntur. De usura non exigenda, de servis non opprimendis leges dantur.

2. 5. וְשַׁבְּתָה הָאָרֶץ שַׁבַּת לַיהוָה Sabbathum agat terra Jovae, i. e. in Jovae honorem. Vs. 4. explicatur, quid sit Sabbathum terrae, nempe quod ager non sereretur et vinea non putaretur, atque ita quiescere videretur, quum fructum non ferret. „Quemadmodum fuit Sabbathum exactis sex diebus observandum, feriis singulis dierum hebdomatibus redeuntibus, ut significaret populus Hebraeus, se eum Deum colere, qui sex diebus omnia creavit; ita quoque exacto sexennio oportuit solum Deo sacrum ferias agere, ut omnes intelligerent, solum illud esse consecratum eidem Numini, quippe ab eo Israelitis datum, ut in eo coleretur, neque unquam creationis exstingueretur memoria.“ CLERIC. — 5. וְאֵת קְצִירָהּ סִפִּיתָ קְצִירָהּ Sponte nascens messis tuae, quae sponte nascuntur e granis messis anni praecedentis, ex granis, quae deciderunt inter metendum. וְאֵת עֵבְרֵי נְזִירָהּ Et uvae vineae tuae non putatae. LXX. vertunt τοῦ ἀγίασματός σου, Vulgatus primitiarum, male. Onkelos: relictionis tuae, i. e. a te relictas. Syrus: pal-

mitum vestrorum, Saadias: *separatum*, scil. *ab uvis tuis*. Recentiorum nonnulli עֲנֵבֵי נְזִירָהּ exponunt *uvas*, quas hactenus tibi separasti, et aliis prohibuisti, jam omnibus communes facies. Sed rectum vidisse haud dubitamus Clericum, נְזִיר vocari *vineam non putatam*, translatione a Naziraco ducta, quod, sicut ejus caesaries non tondebatur, ita palmites, qui sunt comae vitis, septimo anno non putati essent. Sic Virgil. in *Culice* Vs. 74. de homine sub vitis umbra quiescente: *viridi cum palmite ludens Tmolia pampineo subter coma velat amictu*. Propert. L. 2. Eleg. 15. *Illic assidue tauros spectabis arantes Et vitem doctam ponere falce coma s.*

6 — 9. 'וְהָיָה יְהִירָהּ שְׁבֵת רְגו' *Eritque Sabbathum terrae vobis, ad cibum tibi*, i. e. ut ejus spontaneo proventu vescamini tu, *servus tuus, ancilla tua*, rel. „Unicuique ex cujusvis agro colligere licebat. Atque hic alter finis (vid. ad Vs. 2.) anni Sabbathici videtur fuisse, ut pauperiores spontaneis terrae fructibus vescerentur. Agri quidem non sati non multum proferunt, sed vites non putatae eo anno ingentem saepe copiam uvarum emittunt, unde pauperiores vinum sibi parare potuerunt.“ CLERIC. — 7. Haec lex de anno Sabbathico MICHAELI potentissimum contra fames remedium videtur fuisse; dum patres familias cogebat, aliquid semper frumenti servare. Si omnes patresfamilias septimi anni necessitatibus partem proventuum servabant, accidere vix unquam potuit, ut Palaestina tot plenis horreis fame laboraret. Atque etiam hoc cavebatur, ne Israelitae, si qua messis necessitatibus votisque non respondisset, suam annonam, multo minoris antea vicinis Tyriis venditam, duplicato aut triplicato pretio ab illis redimere opus haberent, quod quidem saepe futurum erat, nisi Moses cives suos coegisset, numquam vacua habere horrea, aurearumque et argenteorum divitiarum nimios admiratores prohibuisset, quidquid agri plus extulissent, quam absumi eo anno posset, mercatoribus Tyriis venderet. Eximia sexti anni ubertas a Mose promissa (Vs. 21.) ne segnes in coacervandis septimo anno fructibus reddiderit Israelitas, non est cur metuamus; namque et incerta erat, pendebatque ab adjecta (Vs. 18. 19.) conditione obedientiae et pietatis; nec ea apud suspiciosos ac timidos mortales promittenti Deo fides, ut multi futuri temporis curam soli Deo permissuri, non ipsi anno messe carenti famis remedia sint paraturi. Sed alias praeterca ex Michaelis sententia utilitates lex illa habebat. In cultissima illa Palaestina, incolarum multitudine celeberrima, mox aut nulla futura erat aut rara venatio, nisi feriae agrorum, per quas agris arceri feras non licebat, colonias earum novas ex vicina Arabia montibusque invitassent. Deinde greges, reliquis annis in Arabia ad Euphratem usque paseentes, Sabbathicis feriis libere omnem Palaestynam pererrabant, ex quorum stativis nova agris fecunditas. Servus Hebraeus, septimo anno, nec sine dono frumenti, vini, ovium, (Deut. 15, 13. 14.) manumittendus, novae statim rei fa-

miliaris fundamenta jacere poterat, cum lieeret, sponte nascentibus vesei, ovesque, spem futuri gregis, ubi vellet, pascere. Si quem egestas ad servitutem detruserat, eivem et patremfamilias reddebat annus Sabbathicus. Copiosius de hisce illius legis utilitatibus disseruit J. D. MICHAELIS in *Commentat. de anno Sabbathico in Commentatt. per annos 1758 — 1762. praelect. §. 5 — 8. et in J. M. §. 74. 75.* Cf. etiam J. G. GREVERI *Commentat. de anno Sabbathico*, quae inest Ejus *Commentatt. miscell. Syntagmati*, Oldenburg. 1794. Is quamvis minime neget, fuisse cum hac lege illas utilitates conjunctas, tamen a Mose in ea danda hoc tantummodo spectasse censet, ut Sabbathi celebrationi eo majorem sanetitatem adderet, suorumque animis inderet majorem hujus diei reverentiam. — 8. וְסַבְּתָה לְךָ שִׁבְעַת שָׁבָתֹת שָׁנָה *Numerabis etiam tibi septem sabbatha annorum*, i. e. annorum hebdomadas, quod statim exponit שִׁבְעַת שָׁנִים שִׁבְעַת פְּעָמִים *septem annos septem vicibus*, h. e. post 49 annos. — 9. וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה *Transire facias tubam clangoris*, i. e. tubae clangore in tota terra indicetur annus jubilaeus, uti mox explicatur. בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ *Decimo die septimi mensis*, qui primus fuit anni civilis, a quo propterea initium anni Jubilaei desumebatur, vid. Ex. 12, 2.

10. 11. וְקִדְשְׁתֶּם יָתָּהּ שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה *Et sanctum habebitis annum quinquagesimi anni.* Quae verba quamvis primo intuitu clarissima videantur, gravissima tamen inter Philologos et Theologos nata est controversia, quomodo hic annus 50. sit numerandus? an a priori Jobeleo, eo adnumerato, ita ut sit 50., inclusis ambobus terminis, nempe priore et posteriore Jobeleo, eodemque sabbathico; an vero, eodemque excluso, annus ab eo 50. pro Jobeleo sit aestimandus? ita ut, si v. g. Jobeleus annus noster 1800. fuisset, alter Jobeleus non in annum 1849. sed 1850. incidere, et annus 1851. esset annus primus novi periodi Jobeleae. Diremit hanc controversiam ratione docta aequae ac simplicis JO. GEORG. FRANKE in *Novo Systemate Chronologiae fundamentalis* (Goetting. 1778. fol.), ubi postquam ostendisset p. 10., veterum Hebraeorum annos fuisse *lunae-solares*, qui tam ad lunam, quam ad solem numerantur, ita tamen, ut lunaribus tantum temporis adji-ciatur, quantum ad illos solaribus aequandos sufficit, illudque adjectum *epactam* vocari, quae pro ratione annorum vel *tropica*, vel *civilis* sit, quarum illa ad annos naturales, haec vero ad annos civiles pertineat, et postquam ostendisset, cyclum Jobeleum esse *cyclum epacticum astronomicum*, sic pergit: „Forma igitur annorum eyeli Jobelei constituta, et ejusdem eyeli ratione probata; quaeritur nunc: quid de *anno quinquagesimo*, quem Deus, ut annum Jobeleum, sanctum haberi praecepit, censendum sit? Non desunt hic, qui hunc annum ut peculiarem et ab anno 49. distinctum considerent, illumque annum Jobeleum annum 49. sequutum autument. Verum quum annus Jobeleus etiam *Sabbathicus* fuerit, et Deus quietem agrorum non nisi post sex agriolationis

cell. SS. L. IV. Cap. 8. annum יִבֵּל interpretatur τὸ ἔτος τῆς ἀνάγωγῆς, *annum reductionis*, „reducebat enim,“ inquit, „annus ipse omnes ad vetustas sedes agrosque suos, ad antiqua haereditatum jura, et primas vivendi conditiones,“ unde quoque e Philone ἀποκατάστασιν, *restitutionem*, dicit, quod anno 50. res ac personae apud Judaeos universa in loca pristina restituerentur. Eadem Syri mens fuit. Nos quidem adstipulamur iis, qui יִבֵּל *sonitum et clangorem tubae protractiorem* proprie denotare ajunt, quae sententia et linguae nititur analogia, et locorum parallelorum concentu tantum non exigitur, et simplicitate sua se commendat. Eam adscivit et Jo. GOTTL. CARPZOV. in Diss. *de anno Jobelaeo secundum disciplinam Hebr.*, Lips. 1730. 4., inserta auctoris *Apparatus historico-critico antiquitatum Sacri codicis* p. 447. sqq. „Quandoquidem enim,“ inquit p. 449. „הַיִּבֵּל proprie est *in longum deduxit* seu *protraxit*, ut aquarum fluenta, hinc הַיִּבֵּל dieimus vocabulum rei suae attemperatum, quod *sonum longe productum*, et initiationi anni libertatis fere proprium denotat, unde porro, per metonymiam signi, ipse quoque annus hoc nomine venit. Planum hoc est ex vocis constructione et usu. Ex. 19, 13. הַיִּבֵּל *cum trahetur sonus*. Vel si ex Jos. 6, 5. suppleatur ellipsis: הַיִּבֵּל בְּקֶרֶן הַיִּבֵּל *cum productiore sono inflabitur cornu Jobelaeum*; ita enim apposite קֶרֶן הַיִּבֵּל dicitur *cornu* his usibus, talique sono et cantui appropriatum. Sic etiam Jos. 6, 4. 6. 8. 13. שׁוֹפְרוֹת יִבְלִיִּים *buccinae clangoris Jobelaeorum* appellantur. Recte itaque שְׁנַת הַיִּבֵּל annus clangore ejusmodi solenni promulgandus, eodemque sensu יִבֵּל simpliciter vocatur Lev. 25. et 26. Contra vero, sive buccinae, sive reductionis aut restitutionis, sive missionis, dimissionis, aut remissionis amplectaris notionem, vel absurda prohibet, vel impropria, et per ambages evolvenda explicatio, si Scriptura dixisse perhibeatur: *cum trahetur buccina*, vel *restitutio*, seu *missio* ae *dimissio*, item *cornu buccinae*, aut *remissionis* ae *restitutionis*, et *tubae buccinarum*, *remissionis* aut *restitutionis*, juxta loca modo allegata. Nostrae sententiae favet R. Salomo (Jarchi): *Jobel est nomen ejus anni, propter clangorem productum buccinae*. A certo autem vel ritu, vel facto, stata tempora, solennitates et festa, nomina esse sortita, exemplo פֶּסַח Ex. 12, 13. 27., יוֹם הַתְּרוּמָה Num. 29, 1. יוֹם וְשַׁבָּתוֹ, aliisque passim constat, nec eget probatione.“ *Et eo revertemini quisque ad suam possessionem, et quisque ad familiam suam redibitis*. „Hae lege cavet Deus, ne ii, qui nulla alia re ceteros populares superabant, nisi divitiis, paullatim pauperiores libertate et facultatibus praesertim omnibus spoliarent; quae duo maxima mala Remp. Hebraeorum pessumdare potuissent, aut in periculum adducere, in quod saepe propterea adducta est Resp. Romana.“ CLERIC. Septimo quoque anno redibant quidem servi Hebraei in familiam, sed possessiones non recuperabant; quo fiebat, ut in servitutem, ob paupertatem, iterum

se addicerent ad annum Jobeleum usque. At annus Jobeleus non modo libertatem servis Hebraeis, sed etiam facultates, quibus sustentarentur, reddebat. Hoc quoque maximi erat momenti ad Reipublicae tranquillitatem conservandam; cui turbandae nihil erat aptius ingenti copiâ servorum, qui liberi nati solâ inopiâ in servitutem delapsi erant. Cf. MICH. J. M. §. 71., *d. a. u. n. M. P. II.* p. 216. sqq., et FRID. DE RAUMER *Vorlesungen üb. d. alte Gesch.* P. I. p. 131. sqq., qui tamen dubitat, num praecepta de anno Jobeleo unquam observata fuerint? Ante exilii tempora illa non fuisse observata, nonnulli colligi posse putarunt e Jer. 34, 8—17. Sed quae ibi leguntur spectant legem Ex. 21, 2. de servis anno septimo manumittendis. — 11. לֹא תִזְרְעוּ *Non seretis*, quod esset annus Sabbathicus. Repetitur hoc, ne cum annum Sabbathicum, quo praedia sua recuperabant, ceterorum legi exemptum existimarent, propter inopiam eorum, qui in praedia redibant.

14—17. וְכִי־תִמְכְּרוּ — עִמִּיתְךָ *Et quum vendideritis, tu vel tu, rem vendalem proximo tuo, aut emerit aliquis e manu proximi tui.* Verbum plurale תִּמְכְּרוּ refertur ad affixum singulare, quod distributive est capiendum. Infinitivus קָנָה ponitur pro verbo finito קָנִיתָ, ut saepe alias, praesertim cum verba finita praecedunt; vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 782. — 15. Sensus est, in emtione et venditione proventuum terrae rationem habendam esse annorum elapsorum a Jobeleo; pro numero eorum emendum et vendendum esse proventum terrae; id quod Vs. sq. clarius explicatur. — 16. Si annus Jobeleus longe absit, augebis pretium rei venditae, si autem pauciores supersint anni usque ad Jobeleum, pretium rei venditae minues. כִּי מִכֶּסֶּפֶר וְגו' *Numerum enim proventuum tibi vendit*, subintell. *non fundum*: venditur tantum numerus proventuum, sc. quos capies tempore annorum, qui superfuert ad Jobeleum. — 17. וְלֹא תִגְזֹל אֶת־עִמִּיתוֹ *Et ne opprimitis vir socium suum*, ne alter alterum decipiat, *es vervortheile keiner den andern.*

21—25. וְצִוִּיתִי אֶת־בְּרַכְתִּי לָכֶם *Et praecipiam benedictionem meam vobis*, i. e. dabo, ut Hieron. vertit, aut mittam, ἀποστελῶ, ut LXX. habent. וְעָשָׂה וְגו' *Et faciet*, proferet sc. annus sextus, *proventum pro tribus annis*, videlicet, recte notante Jarehio, „pro parte anni sexti a mense Nisan usque ad initium anni (civilis, i. e. mensi Tischi), tum pro septimo et pro octavo anno, quia serent in mense Marchesvan (autumno) anno octavi, et metent in mense Nisan.“ — 22. וְשָׂן *Veterem comedetis*, scil. פֵּרִי, fructus anno sexto collectos. — 23. וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּהּ *Terra non vendatur ad abscissionem*, h. e. ita ut penitus a possessore abdicetur, sine spe redemptionis. — 24. אֲמַלְּתָהּ תִּתְּנוּ לְאָרֶץ *Redemptionem date terrae*, i. e. quicquid vendideritis, sub conditione redemptionis vendatis, h. e. ut liceat venditori redimere; videlicet ante Jobeleum, eo enim non redimebantur praedia, sed

gratis recipiebantur. — 25. כִּי יִמְנָה *Si attenuatus fuerit*, scil. quoad opes et facultates, i. e. incidit in paupertatem, si paupertate coactus fuerit, ut vendat fundum suum etc. וְבָא — אָחִיר *Veniat redemptor ejus propinquus, a fratre suo rem venditam redimet*, consanguineus ejus jus redimendi agros habeat, ne eorum fructibus alius tribus homo fruatur ad Jobeleum usque. וְ אַנְתִּי בָּאָנִי indicat apodosin.

26 — 29. וְהִשְׁיִגָה וְגו' *Et assequatur manus ejus et inveniat ipse juxta sufficientiam redemptionis ejus*, i. e. si manu vel opera sua tantum facultatum assecutus fuerit ac comparaverit, ut redimere possit divendita; tum nempe hoc ei integrum erit, non praecludatur ei via redeundi ad bona sua. — 27. וְהִשְׁבֵּ אֶת-שָׁנָיִךְ מִמְכָּרֶךָ *Computabit annos inde a venditione*, bene Vulgatus: *computabuntur fructus inde ab eo tempore, quo vendidit.* אֶת-רֵשְׁתֵּךְ *Reliquum restituat emtori.* Intelligitur pretium proventuum ad Jobeleum usque, demtis sumtibus ad colendum agrum necessariis. — 28. וְאִם-לֹא *Si tantum acquirere non potuerit, quantum ad restituendum sufficiat.* מִמְכָּרֶךָ *Venditio ejus*, i. e. fundus venditus. Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 220.* — 29. וְגֵאֲלָתוֹ *Redemptio ejus*, i. e. jus ipsius redimendi. יָמִים *Dies hic annum denotat*, ut Ex. 13, 10.

30 — 32. „Praescribitur terminus, intra quem liceret venditori aedium in עִיר הַמָּוֶה *urbe muro circumdata* (Vs. 29.) venditas redimere, sique non redemisset ante definitum terminum, statuitur, aedes illas in urbe לֹא אֲשֶׁר לֹא הַמָּוֶה sitas ne anno quidem jobeleo ad priscum possessorem redituras. Manifesto haec elucet, non לֹא legendum, uti est in textu, sed לֹא, quod est in margine, sensu affirmativo, tum quod de eadem omnino agatur urbe, quae Vs. 29. dicta עִיר הַמָּוֶה, et in qua erant aedes, venditae primum, dein redimendae, tum quod Vs. 31. mox sequatur lex altera et peculiaris de domibus in הַצְּבָרִים h. c. *oppidis et villis*, muro destitutis. Consentiant XV codices numerati Kennicotto, Samaritanum exemplar et versiones antiquae omnes, nisi quod Arabs Erpenianus tum לֹא tum לֹא expresserit, et Latinus Vulgatus voces הַמָּוֶה אֲשֶׁר בְּעִיר אֲשֶׁר לֹא הַמָּוֶה penitus omiserit. Est quidem עִיר in codice Biblico semper femininum, possetque proinde לֹא masculinum videri non congruere. Sed usum linguae admittere olim potuisse in voce illa genus quoque alterum, terminatio masculina in Plurali הַמָּוֶה haud dubie persuaserit, quanquam ea etiam forma saepissime instar femininae construitur.“ AURIVILLIUS in *Diss. de varietate lectionis vocum* לֹא et לֹא in codice Biblico §. 5., in *Ejus Dissertt. junctim edit.* p. 473. Illud לֹא et לֹא meram esse scribendi diversitatem e permutatione litterarum א et ו ortam, animadvertens ad Ps. 139, 16. — וְקַם-הַבַּיִת לְצִמְיָתוֹ *Tum stabit domus in abscissionem*, i. e. mancipio cadet emtori. De צִמְיָתוֹ vid. ad Vs. 23. — וְבָאִי — יִתְשֵׁב *Domus*

vero pagorum, quibus non est murus in circuitu, quod attinet secundum agrum terrae reputabitur, sc. unaquaeque illarum, i. e. eadem earum atque agrorum conditio esto. Recte Jarchi: Sunt ut agri redempti ad Jobeleum, in quo ad dominos redeunt, nisi fuerint redempti. Nomen plur. בְּתָרֵי verbo sing. יִחַשֵׁב junctum distributive est capiendum; vid. Gesehni *Lehrg.* p. 713. רֵבִיבֵל יָצָא *Et in Jobeleo exeat*, sc. בְּחִנָּם gratis sine pretio. — 32. תְּהִיָּה לְלֵוִיִּם עוֹלָם רֵדְמִתָּם *Redemptio aeternitatis sit Levitis*, Levitis redimendarum domuum suarum aeternum jus esto, nullo tempore coërcitum; sed per totos 48 annos libera redimendi erit facultas. De עוֹלָם cf. ad Ex. 21, 6. Levitarum domus ceterarum sorti eximuntur, quod exigua illi haberent, eaque suburbana praedia; vid. Num. 35, 3.

33 — 35. וְאִשֶׁר יִגָּאֵל — בִּיבֵל *Qui vero redemerit e Levitis, exhibit*, sc. gratis (vid. ad Vs. 31.) *emtio domus aut urbis possessionis ejus in Jobeleo*, i. e. qui a Levitis domum emerit, nisi prius redimatur, eā anno Jobeleo egreditur. וְאִשֶׁר מִן הַלְוִיִּם *Qui ex Levitis*, i. e. Levita, qui redemerit domum alterius Levitae. Tribuli licebat servare domum tribulis sui ad Jobeleum; quod non esset redemptoris melior conditio ac ejus, qui vendiderat, quum uterque esset Levita. Ante וְיָגָאֵל Vulgatus addit לָא, hoc sensu: *quare aliquam domum si quis Levita non redemerit, irrita erit in Jobeleo venditio domus ejus.* — 34. שְׂדֵה מְגֵרֶשׁ עֲרִיקָהָם *Ager suburbii eorum est locus spatiosus extra urbem, in quo Levitae pecora sua asservabant*; cf. Num. 35, 2. sqq. — 35. וּמָטָה יָרֹו עִמָּךְ *Et nudaverit manus ejus juxta te*, i. e. si non magis rem suam poterit administrare, quam vir morbo confectus uti manu potest; si non poterit labore suo agros colere et victum sibi parare. וְהִחַזַּקְתָּ בּוֹ *Tum firmabis illum*, i. e. jurabis illum pecunia tua et facultatibus tuis. Metaphora sumpta est ab iis, qui labascunt, quos apprehendimus et tenemus, ne plane concidant. גֵּר וְתוֹשָׁב *Peregrinum et accolam.* Ita hic dicitur is, cui proprius ager aut domus non est, quia domum in perpetuum, agrum ad annum jobeleum usque vendidit. Apud Hebraeos enim nemo perfecte civis erat, nisi qui fundum in Palaestina proprium haberet.

36. 39. אַל-תִּקַּח — אֶת-יְהוָה עִמָּךְ *Ne capito a fratre tuo foenus aut usuram, sed timeto Deum tuum, ut frater tuus vivat cum te*, i. e. ut is ad extremam paupertatem ne adigatur, sed suo labore saltem victitare possit. נֶשֶׁךְ est foenus pecuniarium, quod pro pecunia mutuo accepta solvitur (cf. Ex. 22, 24.); תְּרִבִּיָּה *foenus reale*, pro rebus commodatis, ut, frumento, musto, oleo, pendendum: has enim significationes illis vocibus inesse, patet ex Vs. sq., ubi vetatur pro pecunia sumere נֶשֶׁךְ et pro cibo תְּרִבִּיָּה, quod proprie denotat multiplicationem seu augmentum rei commodatae. — Hae lex de usuris non capiendis ex nostrarum civitatum statu iniqua videtur et creditori damnosa. Si enim meam

credo alii, cui ex ea pecunia, sive agrum emat, sive mercaturam faciat, non parum lueri contigit, nihil est aequius, quam ut etiam ego in partem illius lucri veniam. Major sine dubio est aequitas foenoris, si ipse ex ea pecunia, quam alteri credo, luerum capere potuissem. Accedit, quod pecuniam meam non sine omni credam periculo, quum in ea vivam civitate, in qua caput pecuniae creditae culpa aut infortunio creditoris potest amitti. Sed non iniqua videbitur illa lex in tali republica, qualis Israelitarum erat. Suus nempe erat cuivis Israelitae ager, ei tam proprius et perpetuus, ut nemini liceret eum in perpetuum vendere aut emere. Hinc ditiores, congesta quamvis magna pecunia, agros tamen emere, ex quibus annuos perciperent reditus, non poterant; eumque nec mercaturam fervere Moses vellet, effoeta illis plerumque erat auri argenticque possessio. Nihil ergo jacturae faeiebat illa benevolentia, quae argentum, quod sibi sterile esset, usibus fratrum commodaret; eaque omnis usurae aequitas, quam supra vidimus, ob luerum a creditore percipiendum nisi ereditisset, conceidit. Deinde in ea civitate, quam Moses instituerat, sortis haud temere metuenda jactura: quo metu maxime in defendenda usurarum aequitate uti solent. Quum enim suus cuique debitori ager esset, cujus messes addicere sibi creditor postularet, nisi aes alienum solveretur, praetereaque corpus fortasse et uxor liberique, in servitutem omnia vindicanda aut vendenda; raro accidere poterat, ut creditor damnum pateretur. Cf. MICHAELIS in *J. M. P.* III. §. 154. sqq. et in *Comm. de mente ac ratione legis Mos. usuram prohibentis* (Comm. I. in Syntagm. Commentt. P. II. Goetting. 1767.).

39 — 48. וְנִמְכַר-לְךָ *Ita ut vendat se tibi*, ejusmodi venditio civis Hebraei proprie erat venditio operae, non corporis, ut docent quae sequuntur. לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבָדָה עֲבָד *Non servies in eo servitutem servi*, i. e. non habebis eum pro servo, sed uteris eo tanquam mercenario aut colono. — 43. וַיִּרְאֵהוּ מֵאַלְהֵיךָ *Dei tui timens esto*. Si homines non reverearis, qui rationem durioris imperii non exigant; Deum fandi et nefandi memorem reverearis. — 46. וְהִתְנַחֲלֵתֶם אִתָּם *Hereditario jure possidebitis eos*. וְבִאֲחֵיכֶם — בְּפִרְךָ *Sed in fratres vestros Israelitas alter in alterum ne dominatum exerceas cum saevitia*, nemo ex vobis durior sit in fratres suos Israelitas. — 47. 48. וְכִי תִשָּׂיג יַד גֵּר *Si adsequuta fuerit manus peregrini*, intellige רַכּוּשׁ *facultates*, aut quid simile. Sensus: si peregrinus aut advena inter vos ad opes pervenerit, eique sive quoque alii ex familia peregrina oriundo popularis tuus ad paupertatem redactus, venditus fuerit; jus redemptionis locum habet. עֵקֶר מְשִׁפַּחַת גֵּר *Radix familia peregrini*, i. e. familia peregrina oriundus.

50 — 55. בְּיָמֵי שְׂכִיר יְהִיָה עִמּוֹ *Secundum dies mercenarii fiet cum eo*, i. e. merces operae ejus, qua inservivit ei, tanti aestimabitur, quanti opera mercenarii aestimari solet. — 51. אִמְדָּ

עַד-שָׁנָה *Si adhuc plures fuerint in annis*, sc. עד-שָׁנָה *usque ad annum Jobelei*, uti est in Vs. sq. לְפִיּוֹן יָשִׁיב וְנָאֲלָתוֹ מִכֶּסֶף מִקְנָתוֹ *Secundum eos reddet redemptionem suam de pecunia emtionis suae*, i. e. restituere debet de summa qua emtus fuerit. Non enim ipse sed opera et labor ejus venditus fuit domino.

— 53. כְּשֹׂכֵר שָׁנָה בְּשָׁנָה *Tanquam mercenarius annuus*. לֹא-יִרְדָּנוּ בְּכַפְרָה לְעֵינֶיךָ *Non dominabitur in eum per saevitiam coram oculis tuis*, te vidente; non sinet Israelita, ut alienigena (Vs. 47.) servum Hebraicum duriter traetet. — 55. כִּי-לִי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים *Mei enim sunt servi Israelitae*. Jarehi: *chirographum meum antiquius est*, i. e. ego potiori utor jure, mihi Hebraei prius sunt obligati.

Cap. 26.

Leges de idolis non colendis, de observando Sabbatho, de reverentia Tabernaculo exhibenda. Quae bona obventura sint iis, qui Jovae leges servaverint, quae mala iis, qui eas violaverint.

1. De אֱלִילִים *vanorum deorum simulacra* denotante, vid. 19, 4. — מִצֵּבָה *sculptile* quodvis e lapide aut ligno dolatum, מִצֵּבָה vero a נָצַב *statuit*, denotat *statuam*, eippum, sive sit lapis rudis erectus, ut Gen. 28, 18., sive sculptoris arte elaboratus. אֶבֶן מִשְׁפִּיחַ proprie est *lapis adspectus*, nam שִׁבְחָה non dubium esse i. q. Aramaeorum כִּבְחָה *contemplari, speculari*. Qualis vero lapis illo nomine significetur, dissentiunt interpretes. LXX. λίθον σκοπόν, *lapidem speculatorem*, i. e. vigilem, custodem, interpretantur, eo fine positum, ut esset προφυλακτικόν quiddam, et locum, quo positus erat, a quovis infortunio vel casu sinistro custodiret. Erant enim ejusmodi lapides θεοῖς τῆς χώρας σκοποῖς, *diis regionis inspectoribus*, seu *praesidibus* consecrati. Sic Pindar. *Olymp. Od. 6.* vocat Apollinem Δάλου θεοδμήτας σκοπόν, *Dei divinitus conditae praesidem*. Hieronymus מִצֵּבָה *titulos*, אֶבֶן מִשְׁפִּיחַ vero *lapidem insignem* reddidit, quo fortasse Graecorum λίθον σκοπόν exprimere voluit, quod illi lapides insignes essent; vel quod *lapidem adspectus* existimaret lapidem conspicuum significare. Onkelos: *lapidem adorationis*, nec aliter Jonathan et Syrus. Paraphrastes Hierosol. *lapidem erroris*, s. idoli dedit. Quos interpp. rem potius, quam proprium verborum significatum expressisse patet. Sed מִשְׁפִּיחַ non solum, vi etymi, *ad-spectum*, verum etiam *quod ad adspiciendum allicit*, *imaginem* affabre sciteque factam, figuram, sculpturam significare, liquet ex Ez. 8, 12., ubi חֲדָרֵי מִשְׁפִּיחַ sunt *penetralia figuris*, s. sculpturis ornata, uti c. Vss. 10. 11. patet, et ex Prov. 25, 11., ubi מַלְאכָה אֲדָמָה בְּמִשְׁפִּיחַ *cum figuris argenteis*, s. figuris argenteis distincta et ornata memorantur. Cf. et not. Jes. 2, 16. Hinc מִשְׁפִּיחַ per tropum et *imaginationes* denotat, quasi imagines animo conceptas, Ps. 73, 7. Prov. 18, 11. Unde מִשְׁפִּיחַ

erit lapis in quo figurae sunt caelatae, aut simulacrum lapideum arte statuaria effictum. Simile quid videtur Saadias intellexisse, qui lapidem ornatum, intellige figuris vanis, ad idolorum cultum spectantibus, vertit. Arabs Erpenii lapidem pictum reddidit.

4 — 6. וְנָתַתִּי גְשָׁמֵיכֶם בְּעֵתָם *Dabo pluvias vestras tempore suo*, i. e. mittam pluvias tempestivas; ab his praecipue pendebat Palaestinae fertilitas, vid. Dent. 11, 14. Pluviae vestrae dicuntur ob utilitatem, quae ex iis ad Israelitas redibat. Nostra enim saepe vocantur, quae nobis prosunt, ut panis noster in Oratione Dominica. Ceterum omnes illas promissiones quae sequuntur, non ad singulos Israelitas, sed ad totum populum pertinere, facile quisquis intelligit. — 5. וְהָשִׁיג לָכֶם דָּוָשׁ אֶת־בְּצִיר *Attinget vobis trituration vindemiam*. Hoc est, maxima vobis erit segetum copia, ut nullum supersit vobis tempus vacuum, eum illas triturbatis post messem, ad vindemiae tempus. Cum frugum sterilitas est, brevi tempore triturantur. וּבְצִיר וְשִׁיג אֶת־זֶרַע *Tanta erit vindemiae ubertas, ut collectio racemorum perduratura sit usque ad sationem*. — 6. וְשָׁכַבְתֶּם וְאִין מִתְרִיר *Cubitum ibitis, et nullus qui terreat vos*. Hostium metus vos non coget excubias agere, nec eorum adventus subito ex somno vos excitabit ad fugam aut arma capienda. וְהִשְׁבַּתִּי תַיָּה רָעָה *Arcebo feras, noxias bestias*. תָּרַב *gladium, i. e. bellum*.

8 — 13. וְרָדְפוּ מִכֶּם חֲמֵשֶׁה מֵאָה *Persequentur ex vobis quinque centum*. Proverbialis locutio, qua significatur, paucos pluribus superiores fore. — 9. וּפְנִיתִי אֵלֵיכֶם *Et convertam me ad vos, vestri eura agam, vobis favebo* (Num. 6, 26). וְהִקְיַמְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם *Et confirmabo foedus meum vobiscum*, praestabo, quod pacto foedere pollicitus sum vobis. — 10. רִשָּׁן כּוֹשֵׁן *Vetus inveteratum*. Veteribus fructibus vescemini usque ad tempus novi proventus וְרִשָּׁן מִפְּנֵי הַדָּשׁ הוֹצִיאָהוּ *et vetus propter novum educetis*, i. e. vineent horrea messes, educetis vetera ex horreis, ut pro illis inducantur nova. — 11. וְנָתַתִּי מִשְׁכְּנִי בְּתוֹכְכֶם *Et ponam tabernaculum meum in medio vestri*, i. e. semper adero vobis praesens et favebo vobis. Phrasis desumpta ex Scenitarum moribus, qui diutissime tendebant in locis, quae amoenissima videbantur, adeoque maxime omnium placebant. — 12. וְהִתְהַלַּכְתִּי לְאַלְהֵיכֶם *Versabor inter vos et ero vobis Deus*, i. e. ostendam, me vobis favere; singularibus beneficiis vos cumulabo. Illa loquendi formula procul dubio orta est ex opinione antiquissimorum populorum, singulis gentibus suos esse Deos. — 13. מוֹטוֹת עַל־כַּבְּדֵי *Vectes jugi vestri*. Gravibus vectibus onerantur juvenei, quo fit, depressiorem gerant cervicem. קוֹמְמִיֹת *Erecti* (Onkelos: *in libertate*), ut juvenei, qui nunquam jugum subierunt, aut, qui eum exeussere.

16 — 22. שִׁחַפְתָּ *Phthisis*, uti videtur, coll. Arab. סוּחַף (a dempsit ab osse carnem), sie etiam Arabs uterque. Nisi

fortasse conferendum sit Arab. *כֶּכָּה* *tenuem et macrum fieri ex fame*. קָדַח plerique *febrim ardentem* interpretantur, a קָדַח *ardere, exardescere*. MICHAELIS in *Suppl.* p. 2164. conjicit; esse *erosionem, sive cariem ossium*, quum Arab. קָדַח sit *erosio dentium*. Veteres Interpp. in alia omnia eunt, LXX. *ἄνερα, morbus regius, aurigo, die gelbe Sucht*, Vulgatus: *ardorem*, Syrus: *scabies, impetigo*, Saadias: *calida febris*. מְכַלֹּת עֵינַיִם *Conficientes oculos*, i. e. ut Onkelos interpretatur, מְחַשְׁכֵּן עֵינַיִן (morbi) *qui obscurant oculos, labescentes desiderio recuperando sanitatis*. Cf. ad Ps. 69, 4. — 18. וְאִם-עַד-אֵלֶּה *Et si usque ad haec*, i. e. his flagellis admoniti. שִׁבַּע *Septies*, i. e. *gravioribus poenis, se. puniam vos*. — 19. וְנָתַתִּי אֶה-שְׁמֵיכֶם וְגו' *Dabo, reddam, coelum vestrum sicut ferrum, et terram vestram sicut aes*, i. e. *nubes non plures pluvias demittent quam si ferreae, nec terra majorem proventum feret, quam si acnea esset*. Conf. Deut. 28, 23. — 20. וְהָם לָרִיק פָּהֶם *Consumetur in vanum robur vestrum*, i. e. *frustra terram coletis*. — 21. וְאִם-יִהְיֶה עִמִּי קָרִי *Et si iveritis mecum*, i. e. *contra me adversum*. בְּקָרִי pro קָרִי, ut Vs. 24. Ita לְקָרָא *obviam* haud raro dicitur de hoste obviam eunte infesto exercitu; vid. Deut. 1, 44. Sensus: *si vos ipsos mihi opposueritis atque immorigeros erga me exhibueritis*. — 22. וְנִשְׁמַר דְּרֵיכֵיכֶם *Et desolabuntur viae vestrae*, viis publicis metu ferarum insistere easque terere nemo audebit.

25 — 29. נִקְמַת נִקְמַת-בְּרִית *Ultorem ultionis foederis*, i. e. *homines armatos, qui ulciscantur foedus a vobis fractum et violatum*. וְנִאֲסַפְתֶּם אֶל-עָרֵיכֶם *Si collecti fueritis, confugeritis, ad urbes vestras*, וְשִׁנַּחֲתִי דָבָר בְּתוֹכְכֶם *mittam pestem in medium vestri*, inter vos. Pestis consequi persaepe solet fugam agrorum, eum urbes nimio hominum et pecudum implentur. Sic eum Peloponnesii Atticam devastarent, confugientibus in urbem colonis ingens illa pestis coorta est Athenis, quam describit Thucyd. 2, 14 — 16. 52. וְנָתַתִּים בְּיַד-אֹיֵב *Et tradam vos in manum hostis*, peste et fame imminutos, adeoque impares hostilibus copiis. — 26. מַטְהֵה-לֶחֶם *Baculus sive scipio panis* vocatur vis illa panis, quae corpus fulcit ac sustentat baculi instar: hinc *fracto*, i. e. *sublato pane, homines mortui concidunt oportet*. Lucretius 4, 948. sqq.: *Nam quoniam non est quasi quod suffulciat artus Debile fit corpus, languescunt omnia membra, Brachia palpebraeque cadunt, poplitesque procumbunt*. Similiter Hebraei *pane fulciri cor* dicunt, vid. Gen. 18, 5. Cf. Ez. 4, 16. — וְאָפוּ עֶשֶׂר *Et coquent decem mulieres panem vestrum in furno uno*. Sensus: *tanta erit rei frumentariae penuria, ut decem familiis sufficiat elibanus unus*. De הַנּוֹר vid. 4, 4. — וְהָשִׁיבוּ לְהִמְכַּם בְּמִשְׁקָל *Et reddent panem vestrum in pondere*, tanta erit panis inopia, ut portiones ad pondus distribuantur. Cf. Ez. 4, 16. Alii sic: eum ex corrupto frumento integri panes fieri

non poterunt, fragmenta pistor pondere magis, quam numero restituet. וְאֵכְלֵתֶם וְלֹא תִשְׂבְּעוּ Comeditis, sed non satiabimini. Videtur hoc velle: homines quantumvis sint comesturi, non tamen exsatiabuntur, quia pani alendi vis deerit; cf. Hos. 4, 10. Mich. 6, 14. Hagg. 1, 6. — 28. וְהִלַּכְתִּי עִמָּכֶם בְּחַמַּת-קָרִי Ibo vobiscum in ira contrarietatis, i. e. iratus omnia coepta vestra irrita faciam. — 29. וְאֵכְלֵתֶם — הָאֵכְלוּ Comeditis liberos vestros, id quod in fame et obsidione saepe fieri solet. Cf. 2 Reg. 6, 28. in obsidione Samariae.

30. 31. וְהִשְׁמַדְתִּי אֶת-בְּמֹתֵיכֶם Diruam edita vestra loca. Nomen בְּמָה vel e radice בָּרַם, quae tamen hodie nec in Hebraea lingua, nec in cognatis dialectis superest, vel originis est peregrinae, forsan Persicae. Hae enim in lingua בָּאֵם denotat non solum tectum, supremum domus, verum et terram in altum aggestam (Terrasse). בְּמֹתֵי autem fuisse edita loca; naturam vel arte facta, satis probavit SPENCERUS l. c. p. 450. sqq. edit. Tubing. Cognatum fortassis Graecorum βωμός, qua voce LXX. saepius utuntur ad exprimendum Hebr. בְּמֹתֵי. H. l. excelsis, בְּמֹתֵי, Hebraeorum, quae destruenda minatur Deus, significantur loca edita, super quibus vel sub dio, vel in saecellis, sacra fiebant idolis. Morem fuisse constat plurimarum antiquitatis gentium, in editis potissimum locis Sacra facere. De Persis diserte observat Herodot. 1, 11.: *Moris iis est, altissima montium juga ascendentibus Jovi sacra facere.* Sic Cyrus, apud Xenoph. *Cyrop.* 8, 45. sacra facit Jovi patrio, et Soli, et aliis Diis, in summis montium jugis, qui Persis sacrificandi mos est. Vid. et Homeri *Il.* 22, 170. et Hymnum in Apollinem, qui ejus nomen praefert Vs. 144. Hinc 2 Reg. 17, 32. 33. Judaei dicuntur in fanis Exeelsorum sacra fecisse, *Deosque suos coluisse juxta morem gentium.* תְּמִנִּיִם plerique intelligunt idola a תְּמִנָה, id est, sole, (Jes. 24, 23. 30, 26., Job. 30, 27. Cant. 6, 10.) nomen sortita; vel, quia ad similitudinem orbis solaris facta essent, vel, quod in tectis collocata, atque ita soli fuerint exposita. Ex Aben-Esrae et BOCHARTI *Geogr. S.* p. 773. sententia erant templa, facta pro cultu solis, qui praecipue a Phoenicibus colebatur. SPENCERUS l. l. p. 473. תְּמִנִּיִם arbitratur statuas aut columnas quasdam altiores fuisse, e ligno vel saxo ad Obeliseorum vel Pyramidarum Aegyptiacarum similitudinem formatas, de quibus Plin. *H. N.* 36, 14.: *Trabes ex eo (Syenite lapide) fecere reges quodam certamine obeliscos vocantes solis numini sacros, radiorum ejus argumentum in effigie est, et ita significatur nomine Aegyptio.* Eosdem fortasse Arabs Erpenii intelligebat, qui soles s. imagines solis reddidit. Cum Spencero consentit MICH. in *Suppl.* p. 818., ubi et veterum interpretationes expendit. וְנָתַתִּי — גְּלוּלֵיכֶם Et ponam cadavera vestra super cadaveribus idolorum vestrorum. Videntur cadaveribus idolorum frusta, sive ruderata contrafactorum simulacrorum intelligenda. Bene Hieronymus: *cadetis inter ruinas idolorum vestrorum.* —

31. אַתְּ-מִקְדְּשֵׁיכֶם *Sacraria vestra*, quae in honorem Deorum falsorum aedificastis. וְלֹא אֲרִיחַ בְּרִיחַ נִחוּחֵיכֶם *Nec odorabo odorem placamenti vestri*, i. e. displicebunt mihi sacrificia vestra.

34 — 39. אֲזִי תִרְצָה — הַשְּׂמָה *Tunc persolvat terra sabbatha sua, quàm diu erit desolata*, i. e. agri, quibus septimi anni requies, legibus divinis praecepta, a populo refractario concessa non fuerat, tot annis inculti feriabuntur, quot olim annis Sabbathicis contra jus fasque aratro paruerant. תִּרְצָה *exsolvet*, idem valet quod mox in hoc ipso Vs. Hiphil תִּרְצָה et Jcs. 40, 2. Niphal תִּרְצָתָה. Non igitur necesse, cum J. D. MICHAËLE in Comm. de Anno Sabbathico, §. 9. pro תִּרְצָה legere in Piel רִצָּתָה, vel in Hiphil תִּרְצָה. Vere autem idem observat, auctorem libri 2 Chr. 36, 21. in hoc loco numerum annorum exsilii Babylonici invenisse sibi visum esse. „Licet enim Jeremiam citet, qui praedixerit, 70 annos in exilio acturos esse Judacos, haec tamen verba: *donec rependat terra sabbatha sua*, non sunt Jeremiae sed Mosis, ex quibus ipsis eundem annorum numerum efficit Chronicorum auctor, quem clarius prodiderat Jer. 25, 11. Sumit ergo historicus, 70 annos sabbathicos ab Israelitis neglectos esse.“ — 36. מִרְרָה, quod proprie *mollitiem* significat, denotat hic animum pavidum, quo futurum esset, ut Israelitae in terra hostium bellum gerere ausuri non sint. — 37. תִּקְוָמָה h. l. est *standi et resistendi facultas*. — 39. יִמְקוּ בַעֲוֹנָם *Contabescent in delicto suo*, i. e. peribunt propter peccata sua. עֲוֹנֵה אֲבוֹתָם *Peccata majorum suorum*, sunt peccata eadem, ac ea quae majores eorum commiserunt; quae ipsi non modo imitati sunt, sed novis sceleribus cumularunt.

41 — 45. אֲזִי h. l. *usque dum* significare videtur, quemadmodum consona Arab. Particula subinde *donec* valet. יִבְנֶע *Humiliabit se*, i. e. populus Hebraeus superbiam exuet agnoscatque se haec ob peccata sua commeritum esse. לִבְבָם הָעֵרֵל *Cor eorum incircumcisum*, animus pravis adfectibus impeditus, pertinax. Cf. Deut. 10, 16. 30, 6. Jer. 4, 4. — 43. יֵעַן וּבִיעַן בְּמִשְׁפָּטֵי מֵאִסוּ *Eo duntaxat quod jura mea repudiarint*. In repetitione particulae יֵעַן (Ez. 13, 10. 36, 10.) videtur esse *εὐφρασις*, qua significatur, haec sola de causa infelices fore Israelitas, quod leges iis datas observaturi non essent. — 44. וְאַתָּה-גַּם-זֹאתָ — גַּעֲלִיתִים *Attamen etiam, s. quin etiam hoc*, sc. facturus sum (ellipsis qualis 1 Chr. 15, 13. *Quia principio vos non*, sc. fecistis hoc), *cum fuerint in terra hostium suorum*, captivi in eam deportati et in ea detenti, *non rejiciam eos, neque fastidiam eos*. Praeterita pro Futuris posita, quod in vaticiniis solenne. לְכַלְהֵם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתָּם *Conficiendo eos, disrumpendo foedus meum cum iis*. Promittit igitur Deus, nolle se populi a se electi ita demeruisse, si vel maxime abjectissimus lateat in hostium terris, ut eum ita confici permittat, ut populus esse desinat. — 45. בְּרִיתֵי רֵאשִׁימִים *Foedus primorum* est foedus cum majoribus eorum initum.

Cap. 27.

De votis, quae redimi possint, quae non redimi, decernitur. Additur de primogenitis, de rebus Deo devotis, de decimis.

2. 3. אִישׁ כִּי יַפְלֵא נֶדֶר *Quum quis separaverit* aliquid per votum, nempe, a rebus vel personis suis, si devoverit Deo vel se, vel personam de suis, vel pecora, vel agros. Cf. Num. 6, 1. Est igitur הַפְלִיא idem quod הִקְדִּישׁ *separare* quid ab usu communi Deo id consecrando. Poterat quis aut se ipsum, aut quemquam de suis Deo vovere in ejus mancipium, i. e. tabernaculi conventus, templi, ad ministerium rerum sacrarum, quae quidem ab eo curari poterant. Exemplum habemus in Samuelis matre, 1 Sam. 1, 11. Si Levita esset, ut Samuel, non modo curare eum oportuit, quae alii solebant Levitae, si adessent; sed etiam semper Pontifici M. praesto esse, ut ex ejus historia colligere est. Si esset ex alia tribu, ea potuit curare, quae non illicita erant aliis tribubus, ut, ligna in altaris usum caedere, aquam haurire, aliaque, quae non necessario a Levitis peragi debebant. Sed licuit sese redimere, uti apparet ex iis, quae sequuntur. בְּעֶרְבֶךָ נִפְשָׁה לַיהוָה *In aestimatione tua animae* sc. sunt *Jovae*. Pron. suffix. in בְּעֶרְבֶךָ quidam ad sacerdotem referunt, quem Deus hic alloquitur. Quod non placet: sacerdotem alloquitur Vs. 12. de iis quibus nullum pretium constitutum est; hic autem sermo dirigi videtur ad unumquemque, quum haec lex data sit omnibus Israelitis. Vix dubium, Pronomen hic passive capiendum esse, ut עֶרְבֶךָ sit *aestimatio* non quam tu aestimas, sed *quae aestimaberis*, seu aestimandus eris, secundum definitionem, quae statim sequitur. Neque enim singulorum erat redemptionis pretium definire, nec sacerdotis, nisi in iis casibus qui Vss. 8. 12. indicantur, sed Dei, qui aestimationem personarum aut rerum redimendarum ipse definit Vss. 3—7. Igitur integri Versus sententia huc redit: si quis vestrum nuncupaverit votum, quo se ipsum, aut quemquam ex suis Deo voverit, ille autem vel sese, vel alium ex suis redimere voluerit, tunc redemptionis pretium, quo quis aestimatur, Jovae, i. e. Saerario solvendum erit. Permisit lex talis voti reos pecuniâ redimi, tum, ne hujusmodi vovendi temploque ministrantium turba nimium excreceret, tum, ne haec vota oneri essent Sanctuario, quod voventes alere debebat. — 3. Maris a vicenario ad sexagenarium aestimatio sit quinquaginta siclorum recti et justi ponderis.

6. 8. 12. Pro puerorum et puellarum redemptione minus pretium constituitur quam pro adultioribus, quia in aetate a primo mense usque ad annum sextam homines morti magis obnoxii sunt; atque infantum ministerium plane est nullum. Rursum, quia feminarum ministerium minoris aestimatur quam masculorum, ideo feminis redimendis semper minus pretium constituitur. Pari ratione Vs. seq. senum redemptioni exiguum pretium prae aliis statuitur

quia et levia sunt quae a senibus praestari possunt obsequia et paucorum annorum. Vid. Mich. J. M. P. H. §. 124. — 8. וְאִם מְקַדֵּשׁ הוּא בְּמִעְרַבְךָ *Si vero tenuior sit facultatibus quam pro aestimatione tua*, i. e. si nequit solvere quod voverat. — 12. בֵּין טוֹב וּבֵין רָע *Inter bonum et inter malum*, i. e. sacerdos bonum pluris aestimet quam malum, verum pretium statuat; veluti, si votus fuerit praestantissimus asinus aut camelus, is pluris aestimatur quam vetus jumentum.

14 — 19. לַיהוָה — וְאִישׁ *Si quis domum suam Jovae consecraverit*, in usus sacros, ut pretium locationis aut venditionis in usum tabernaculi aut templi cederet. כֵּן יִקָּוֶה *Ita stabit*, i. e. ita ratum erit. — 16. לְכִי זָרְעוּ *Pro ratione sementis*. — 18. וְנִגְרַע *Detrahetur*, sc. praeteritum tempus post Jobeleum. Ager, qui in quadraginta duos annos (Sabbathici enim anni non poterant inter alios numerari) certo pretio venderetur, eo minoris erit pretii, quo plures anni a Jobeulo praeterlapsi erunt. Ratio est manifesta: quia solae messes usque ad Jobeleum sequentem, quo ager ad dominum rediturus erat, in calculum veniebant. — 19. וְקָם לוֹ *יקָם לוֹ* i. q. וְהָיָה לוֹ *Vs. 15. cedet illi*.

20 — 22. וְאִם-מִכֹּר לְאִישׁ אֲחֵר *Si alii viro vendiderit*, scilicet sacerdos is, qui aerario Sacro erat praefectus. Nam is, qui consecravit, non potest intelligi, quia hic ad Jobeleum usque agri sui dominus non fuit. — 21. שָׂדֵה הַתְּהִרָם *Ager devotus* is erat, qui plane redimi non poterat, vid. Vs. 28. Cum Hebraeo הָרֵם convenit Arab. *prohibuit*, unde הִרָם et הָרֵם *res prohibita*, *inaccessa*, hinc *sacra*, *Deo devota*. הַתְּהִרָם igitur cognatum תִּקְדִישׁ est, sed multo fortius. — 22. שָׂדֵה מִקְנֵהוּ *Ager emtus*, quo ad Jobeleum tantum aliquis frui poterat (25, 28.). אֲשֶׁר לֹא *Qui non est ex agro possessionis suae*, i. e. quem non hereditario jure a majoribus acceptum tenebat.

23 — 26. מִכֶּסֶת *Numerum*, summam. וְנָתַן *Et dabit* sc. is qui vovit. — 24. לְאִישׁ קָנָהוּ מֵאֲתוֹ *Construe: ad eum, a quo emerit ipsum*, i. e. ad eum, cujus est perpetua possessio agri. — 25. וְכָל-עֶרְכָּךְ יִהְיֶה בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ *Omnis autem aestimatio tua fiet siclo Sacrarum*, i. e. solvetur quod erit aestimatum siclis, qui Sacrarum dicuntur, suntque viginti Gerarum; vid. Ex. 30, 13. Quod videtur observari, ne, orta mutatione pecuniae, defraudaretur Sacrarum. — 26. אֲשֶׁר יִבְכֹּר לַיהוָה *Quod primum gignitur Jovae*, i. e. quod quia primogenitum est Jovae debetur. לֹא יִקְדִישׁ *Non consecrabit*, se. ad aliam oblationem.

28. 30. De הָרֵם vid. Vs. 21. מֵאָדָם *Ex homine*, ex hominibus, qui, nempe, sint ejus, qui devovet. Quod plures restringunt ad hostes in bello internecioni devotos, conf. Num. 31. Deut. 2, 34. 13, 13. 25, 19. Jos. 6, 17. Nam, inquit, servos aut liberos aut alios innocuos homines devovere non multum dif-

ferret a crudeli consuetudine eorum, qui vietimas humanas maclarent, quod Moses graviter damnat. Sed aestimanda haec sunt ex sententiis et iudicandi modo hominum istius aevi. Ex eo enim penes parentes erat potestas vitae et necis in liberos, eademque penes heros in servos. Non dubium igitur, licuisse per hanc legem homini devovere per יָרָם personas humanas, quae in ipsius essent potestate, hero puta servum suum, patri item liberos. Ex huius anathematis יָרָם lege obstrietus erat Jephtha filiam morte afficere, Jud. 11, 32. 33. 41. — 30. וְכָל־מַעְשֶׂר — לַיהוָה הוּא — *Omnis decima terrae, i. e. proventuum terrae, de semine terrae, frumento, et de fructu arboris, i. e. explicante Jarchio, de musto et oleo, Jovae sit.* Decimas ex hostilibus spoliis Melchizedeco, summi Numinis sacerdoti, persolvit Abrahamus, Gen. 14, 20. Graeci saepe consecrarunt decimas Apollini, et Romani subiinde quibusdam Numinibus decimas solverunt, ex lucro mercaturae aliisque facultatibus, sed plerumque ex voto. Cf. et Gen. 28, 22. Vid. *d. a. u. n. M. P. II. p. 222. sqq.*

31 — 33. תְּמַשִּׁיתוּ יֶסֶף עֲלָיו *Superaddat partem quintam ejus, seil. summae aestimatae.* — 32. וְכָל־מַעְשֶׂר — הַשָּׂבֵט — *Et omnis decima buceri, ovilli aut caprini generis, quaecunque sub virga transeunt.* Hanc phrasin Hebraei dicunt inde sumtam, quod qui decimaturus erat, colligebat omnes decimandas pecudes in stabulum, curabatque eas egredi singulas, et virga numerabat ad decimam, quam rubro colore notabat auferendam. Sed Clericus, qui suspicatur, sine ratione idonea, ut nobis quidem videtur, Hebraeos illam decimandi rationem ex hae phrasi sibi finxisse, existimat, הַשָּׂבֵט hic esse *pedum* pastoris, sub quo transire dicuntur pecudes quas pascit. Hinc reddere Hieronymum: *sub pastoris virga.* Hoc constat, praeter primogenitas pecudes, decimam quamque ex iis quae quotannis nascebantur, Jovae consecrandam fuisse. — 33. Sensus: in decimatione nec esse quaerendum, an pecudes hoc modo sejunctae bonae aut malae sint; nec eas esse permutandas; quodsi tamen aliqua fuerit permutata, utramque Jovae sacram esse debere, nec redemptioni locum esse futurum.

S. C H O L I A
I N
L I B R U M N U M E R O R U M.

Hebraei ex more recepto quartum Mosis librum voce initiali appellant **וַיְדַבֵּר** *et locutus est*; tum etiam **בְּמִדְבָּר** *in deserto*, quod voc. Vs. 1. occurrit, quoniam in hoc libro res gestae Israelitarum in deserto describuntur. LXX. verterunt *ἀριθμοὺς*, quam denominationem Graeci Patres retinuerunt et Latini *Numerorum* vocabulo imitati sunt. Nominis rationem variam reddunt varii. Alii hunc librum *Numeros* dictum censent, quod exhibeat egressi ex Aegypto populi Israelitici numerum; alii, quia Israelitarum tribus, earumque principes in ea recensentur; alii, quod hic liber totius populi numerum complectitur.

Quod attinet ad libri *argumentum*, manifestum est, prima ejus Capita fuisse singula scripta varii argumenti, jam in castris ad Sinaim montem consignata, quae autem, quum is, qui ea collegit, non potuerit commode inserere libro secundo et tertio, praeponebantur huic quarto libro. Continent autem haec Capita praeter recensitionem census populi Israelitici etiam additamenta ad leges in Libro secundo et tertio datas, et nonnullarum ex iis accuratorem descriptionem. Reliqua libri pars versatur in enarranda historia profectionis (loca 19, 3. 9. 14. 21, 17. 18. illius temporis, quo Israelitae in desertis degebant, notas prae se ferunt) Israelitarum a mansione Horeb, ad illam usque, quae in campestribus Moabiticis e regione Hieriehuntis ponebatur. Exhibet igitur hic liber res Israelitarum memoratu dignas a primo die secundi mensis

in secundo exitus anno usque ad primum diem undecimi mensis in quadragesimo post exitum anno. Sunt autem singulae pericopae non justo ordine dispositae, nec ad sua capita redactae, sed ita perscriptae, prouti procedente tempore atque oblata oportunitate consignatae essent. — Quando cōsignatus fuerit hic liber, docent verba, quae in ejus fine leguntur, qua de re vid. Prolegg. ad Leviticum et EICHHORNII *Einleit. in d. A. T. P. II.* §. 436. p. 403. sqq. edit. tert.

E singulis scriptis minoribus iisdemque a diversis auctoribus profectis librum cōpositum esse, inde quod nonnulla illorum invicem pugnent, veluti 4, 23. et 8, 24. nec non 16, 31 — 33. et 26, 10. 11., atque 21, 12. et 33, 45., probare studuit VATER in *Disquisitione super Pentat. Commentario suo adjecta*, T. III. p. 452. sqq. Loca quaedam alia hujus libri, quae nec inter se, nec cum iis, quae in Exodi libro de iisdem rebus traduntur, consentiant, attulit DE WETTE *Lehrb. d. hist. krit. Einl. in d. A. T.* p. 180.

Cap. 1.

Bellatorum census numerusque per singulas tribus initur, nominatis antea singularium tribuum principibus, et in fine Levitis Sacrorum cura, Tabernaculi, sacraeque suppellectilis deportatione demandata.

1 — 5. בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי *Primo sc. die mensis secundi.* Mensis secundus ab Hebraeis vocabatur זֵיךְ (1 Reg. 6, 1. 37.), a Chaldaeis אֵיִר *Ijar*. Respondet ex parte nostro מאִיִּם. לְצִאתָם *Post egressum eorum.* לְ proprie notat quod attinet ad, veluti 18, 7. Gen. 31, 43. al. Annus autem secundus respectu habito ad egressum est annus post egressum sive ab egressu. — 2. שְׂאֵרֵי שְׂאֵרֵי אֶת־רֵאשֵׁי *Summam subducite, vos, Moses et Aaron, conf. Vs. 3.* רֵאשֵׁי hic ut saepe, omnium numerum, summam denotat. Idem valent haec verba quod infra 3, 40.: שְׂאֵרֵי אֶת מִסְפַּר שְׂמֹתָם *tolle numerum nominum illorum.* כָּל־עֵדָה בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל *Totius coetus Israelitarum.* Sub iis tamen hic non comprehenduntur Levitae, ut patet ex iis, quae sequuntur. Nam Levitae a militia erant exempti. מִשְׁפְּחוֹת *sunt familiae majores, totae cognationes; ut בְּתֵי אֲבוֹת* *domus patrum alias sunt familiae minores; cf. Jos. 7, 14.* Verum h. l. *domus patrum* latius patere quam *familias*, et totas tribus significare, illud suadet, quod ubique *domus* sit in Singulari, ut *familiae* in Plurali; praeterquam quod tribuum principes

dicantur *capita domus patrum*, Vs. 4. et 44. Sic et Vs. 47. בְּאַרְבָּהַּ מִשֵּׁה אֲבֹתָם *tribus patrum eorum idem est.* לְגִבְלֵיהֶם *Per singula capita, viritim.* — Ceteram interpp. dissentiunt, an qui hic narratur census, diversus fuerit ab eo, de quo Ex. 30, 11. 12. 38, 25. 26. Duos diversos census fuisse, suadere videtur temporis diversitas. Ille enim (in Exod.) primo anno, quo ex Aegypto populus egressus erat, antequam tabernaculum erigeretur, est habitus; hic vero (h. Cap.) anno secundo, quum ministerium tabernaculi jam esset constitutum. Veruntamen non duplicem censum fuisse, sed unum, apparet ex eo, quod idem esset utrobique censorum numerus 603550. Fidem enim superat, numerum adultorum in tanto populo per aliquot menses, ac prope dixerim per biduum, eundem manere. Quam difficultatem J. D. MICHAELIS tum in notis ad h. l., tum in *Commentat. de censibus Hebraeorum*, quae est *tertia* Commentat. in Societ. Reg. Gotting. p. 14. not., facillime ita tolli arbitratur, si sumatur, primo anno cum census agi dicitur, hoc intelligendum esse ita, praefectos centuriarum et decadam tabulas confecisse suorum, singulos etiam Israelitas semisielum aerario saero intulisse, at anno secundo has ipsas tabulas Moses, cumque eo sacerdos et phylarchi recognoscebant, populum ipsi lustrantes, inque unum majorem census librum conscribebant. „Vivere ergo adhuc censebatur, si quis anno superiore numeratus, mortuus esset; qui autem tunc pueri attigerant interea annum vicesimum, habebantur adhuc pueri, nec numerari debebant, quia semisielum sacrum nondum contulerant. Ceterum decades numeratas esse, omissos singulos, si qui aliquando supra decades redundabant, ex numerorum ratione, in quibus numquam singuli redundant, liquet.“ VATERO tamen in Commentario ad h. l. haec notum illum solvendi ratio justo artificiosior videtur. Ipse conjicit, censum, qui h. Cap. describitur ab eo, cujus mentio fit in Exodo, diversum non esse; sed utroque Exodi loco numerum censorum summam indicari, hic vero ipsas census tabulas, instar additamenti, exhiberi, quibus postea aliquis, qui novum censum hic describi putaret, illam, quam Vs. 1. legimus, falsam temporis notationem praefixerit. Videbatur autem hic locus praeparatus idoneus, quo tabulae illae ponerentur, quod in Capite proximo, ubi de castris ordinandis et instruendis agitur, simul, quot ad militiam aptos viros singulae tribus sisterent, indicatur. — 3. מִמֶּן שְׁפָרִים שָׁנָה וְעֶשְׂרִים מִמֶּן שְׁפָרִים שָׁנָה וְעֶשְׂרִים *A filio viginti annorum, ab eo, qui viginti annos natus est et ultra.* כָּל־יֹצֵא צְבָא *Omnis exiens ad exercitum, quotquot apti sunt ad militiam.* הַפְּקֹדוּ אֹתָם לְצְבָאָתָם *Visitabitis eos ad agmina eorum, recensete eos per turmas singulas.* — 5. אֲשֶׁר יַעֲמֹדוּ אִתְּכֶם *Qui stabunt vobiscum, i. e. qui adstant vobis, cum scilicet recensebitis populum.* לְרֵאוּבֵן *pro adtribum Ruben, se. pertinens, i. e. e tribu Ruben.*

14 — 18: קָרְוֵי הַעֵדָה *Vocati ad coetum, vid. ad Levit. 8, 3.* Alii intelligi volunt *praecipuos,*

nobiles, qui vocari solent, cum agitur de rebus arduis. Sic LXX. ἐπίκλητοι, et Syrus: *celebres coetus*. Verba ראשי אלפי ישראל plerique vertunt *capita chiliadum*, sequuti LXX., qui ponunt χιλιαρχοι. Sed אלפיים hic videntur esse *cognationes, familiae*, qua significatione haec vox etiam occurrit Jud. 6, 15. Mich. 5, 1, coll. Arab. *conjunctus, familiaris fuit* — 18. ויתגדלו Et *natales suos professi sunt*, i. e. quibus parentibus nati essent, exposuerunt. LXX. in Cod. Alex. ἐπεσκέπησαν, *recensuerunt*, in Cod. Vat. ἐψηξονούσαν, i. e. referebant in ἄξονας, *tabulas*, scil. publicas. לבריה אבתם nonnulli intelligunt de familiis avitis sive paternis; sed retinenda videtur significatio ad Vs. 2. indicata. למספר — למספר Quotquot fuerant nominati a viginti annis et supra, computando singula capita.

20 — 24. Ante הולךוהם hic et Vs. 26. 28. deest ל, quod tamen duabus dictionibus, quae sequuntur, praeponitur. A genere ad speciem hic progreditur Moses. — 21. פקדיהם למטה ראובן *Censi eorum quoad* (nam hoc significat ל hoc et Vss. sqq.) *tribum Rubenis*, i. c. numerus censitorum ex tribu Ruben. — 22. פקדיו *Numerati*, recensiti *ejus*, sc. tribus. — 24. *Gad* statim subjungitur Rubeni et Simeoni, quia illa tribus una cum his duabus ad australem plagam castra metabatur; vid. 2, 10. LXX. autem pro Gado ponunt *Judam*, et illum transferunt post Benjaminem, Vs. 37.

21 — 43. In omnibus, quos singulae tribus dederunt numeris, nullae plane comparent unitates supra denarios adjectae. Casu et fortuito ita factum esse, ut ex omnibus ac singulis tribus numeratis, ne una quidem excepta, hominum numerus prodiret, quem vocare solemus rotundum, nemo facile crediderit. Clericus quidem, qui primus hoc vidit, hujus rei hanc adfert causam, monades quae supra decadas fuissent, neglectas esse ita, ut semper numerus rotundus efficeretur. Sed hoc non satisfacit. Nam qualis census iste esset, in quo singuli suppressi e numero omitterentur? quum nemo nesciat, omnem censum hoc quasi proprium habere, ut ex eo numquam singuli redundantes omittantur. Melius fortasse difficultas ista tollitur, si rem nobis ita cogitemus: Census, qui hic describitur, ideo erat institutus, ut ii ex Israelitis, qui ad militiam apti essent (כל-יציא צבא Vs. 3. 20.) eligerentur, et suo quisque loco in exercitu collocaretur. Hos igitur electos disposuit Moses, plane ut etiamnum in nostris exercitibus fieri solet, in centurias et decurias, relictis singulis, qui redundarent, quamquam vigesimum annum j. m. attigissent. Ex his relictis sumebantur procul dubio, si in centuriis et decuriis in loca eorum, qui mortui aut alia ex causa ad militiam inepti facti essent, alii restituendi essent. In hoc autem Capite ii tantum numerantur, qui centurias et decurias explebant; hinc factum est, ut nullae unitates supra decadas occurrant.

47 — 53. **וְהַלְוִיִּים וְגֵרֵי** *Levitae autem secundum tribum patrum suorum inter hos non sunt numerati*, recensiti, quoniam militiae munerum immunes erant. Igitur quando censentur Levitae, numerantur omnes a pueris mensem unum natis, 3, 15. 26, 62. — 50. **אֲתֵתָהּ הַפְּקֹדֵי וְגֵרֵי** *Constituere Levitas super etc.* ut bene Vulgatus. Quibus autem rebus singulae Levitarum familiae praefectae essent, docetur e. 3. **וְעַל כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ** *Vulgat. et quidquid ad caerimonias pertinet*, nempe ut ea portent et custodiant, non ut iis ad sacrum aliquod ministerium utantur. — 51. **וּבְנֵי יִזְרְיָהוּ** *Inter proficiscendum Levitae illud (tabernaculum) demittant*, se. aulaea superimposita erectasque tabulas ita componant, ut ferre illud facilius possint. **תָּדֵר** *Peregrinus*, i. e. qui non est ex tribu Levitica. **יִנְמָה** *Occiditor*, a magistratu morte plectendus erit. — 52. **אִישׁ עַל-מַחְבְּהוֹ** *Quisque in castris suis*, quisque in eo exercitus loco, quo constitutus est. Bene LXX. **עַל תְּיָ עָאΥΤΟῦ ῥάξαι**. Pro **וְעַל דָּגְלוֹ** *vexillum suum* in Cod. Samar. legitur **לָטוּס יָדוּ** *latus s. locus ejus*, ut 2, 17. De **דָּגֵל** vid. ad 2, 12. — 53. **וְלֹא-יִשְׂרָאֵל** *Ne fiat excandescencia*, se. Dei, i. e. ne Deus irascatur omni populo Israelitico, si homines profani res saeras attingant. Verba **וְשָׁמְרוּ אֶת-מִשְׁמֶרֶת מִשְׁכַּן הַעֲדוּתָהּ** *Vulgatus sic vertit: excubabunt in custodiis tabernaculi conventus*, non male. Possis tamen etiam ita vertere: *omnia, quae iis circa tabernaculum observanda sunt, recte agant*. **וְשָׁמְרוּ** enim saepe in genere notat *alicujus rei curam gerere*, ut 3, 7.

Cap. 2.

In stationibus figendis, quem quaeque tribus locum occupare, quam mundi plagam spectare debeat, Tabernaculo castrorum medium tenente.

2 — 4. **אִישׁ עַל-דָּגְלוֹ בְּאֵתֶת לְבֵית אֲבֹתָם** *Quisque ad vexillum suum juxta signa domus patrum suorum*. LXX. **דָּגֵל** *vertunt τάγμα, agmen, ordinem, cohortem; Vulgatus turmas; Onkelos: ordo; Syrus agmen, turma; Saadias tribus*. De origine vocis Hebr. non consentiunt Interpp. Alii eam derivant ab Arab. **דָּגַל** *splendere, micare*, ita ut **דָּגֵל** proprie sit *signum splendens, micans*. Alii per commutationem litterarum illam positam putant pro **מָגֵל** *magnum*, se. signum. Alii existimant, **דָּגֵל** proprie esse *tegmentum, velum* (notio enim *tegendi* radiceis **דָּגַל** Chaldaeis et Syris usitata est), deinde *aulaeum*, hinc *aulaeum pannus vexilli (das Fahmentuch)*, et *vexillum* ipsum. Plane ut apud Romanos *vexillum* nomen habebat a *veli* diminutione quasi *velillum*. Nobis sufficiat hic observasse, **דָּגְלֵי** fuisse *signa militaria majora, vexilla*. Totus Israelitarum exercitus in quatuor agmina erat divisus (vid. Vss. 3. 10. 18. 25.), quorum quodque **דָּגֵל** signo habuit. Singularem tribuum et familiarum signa vocantur **אֲתֵתָהּ**. Haec igitur erant *signa minora*, ut in exercitibus Rom. signa sin-

gularum cohortum. — 3. קָדְמָה *Ad partem anteriorem* sc. tabernaculi. — 4. וַיִּצְבְּאוּ וַיִּפְקְדוּהֶם *Et exercitus ejus et censiti ejus*, i. e. numerus eorum, qui in exercitu ejus censiti erant, milites ejus recensiti (*die Zahl der gemusterten Kriegsleute, die unter seiner Anführung waren*).

9. 14. 17. כָּל-הַפְּקָדִים לְמַחֲנֵה יְהוּדָה *Omnes recensiti ad castra Judae*, trium scil. tribuum; quibus Juda praeerat. רָאשֵׁי קָדְמָה *Primo evellant*, sc. paxillos tenteriorum, i. e. cum castra moveantur, tribus Juda primo procedere debet. — 14. Pro רָאשֵׁי קָדְמָה legunt דְּעֵבֶלֶל codd. 78 Kennicotti, 40 Rossii, et inter libros editos Biblia Sonecimensia anni 1488., Pentateuch. antiq. in 4 Sec. XV., Pentateuch. antiq. Germanic. in Folio, Textus Samaritanus, Vulgatus, Onkelos, Jonathan, Saadias. Supra 1, 14. Eliasaph dicitur filius Deuel, idemque repetitur 10, 20. LXX. constanter habent Παυση. — 17. וְנָסַע אֶת-לִמְעֵד מִחֲנֵה תְּלָוִיִּים *Deinde proficiscatur tabernaculum conventus et Levitarum castra.* וְנָסַע ante מִחֲנֵה hic omissum est, ut saepe alias. בְּאֲשֶׁר יִהְיֶה בֵּן וְסַעַד *Quemadmodum castra metantur, ita proficiscuntur*; quem locum et situm tabernaculum conventus in castrorum statione habet, eundem habeat proficiscendo. *Vulgatus* autem: *quomodo erigetur, ita et deponetur*, h. e. qui officium erigendi habent, iidem habeant et deponendi. Qui sensus ob ea, quae sequuntur, אִישׁ עַל-יָרְדוֹ לְהַנְחִינָהּ, non ineptus videtur. Tum אִישׁ עַל-יָרְדוֹ hic esset *tentoria figere*, וְנָסַע ea *revellere, amovere.* אִישׁ עַל-יָרְדוֹ *Quisque loco suo.* Syrus: *cum turma sua.*

Cap. 3.

Levitarum census, numeratio, et in primogenitorum locum substitutio, primogenitis ceteris; qui supra Levitarum numerum excreverant, pretio lege constituto se redimentibus.

1 — 4. וְאֵלֶּה הַדּוֹלָדוֹת אֲתֵרוֹן וּמֹשֶׁה *Hae erant generationes Aaronis et Moysis.* Sed הַדּוֹלָדוֹת hic commode verti potest, *quae in familia Aaronis et Moysis contigerunt*; de iis enim agit totum hoc Caput. Vocem Hebr. non solum *generationes* significare, sed etiam ea, *quae in familia aut cognatione aliqua contigerunt*, apparet ex Gen. 25, 19. 37, 2. Quamquam hic etiam familia Moysis nominatur, tamen in Capite ipso Aaronis tantummodo familia describitur. Cognatio igitur Moysis et Aaronis tanquam una consideratur; et quidquid de Aarone scribitur, de Mose etiam narratur. „Videtur autem praeponi Aaron Mosi, ejusque posteri nominibus appellari, quum posterorum Moysis hic sileantur nomina; quod Aaronis soboles sacerdotio sit ornata, quum Moysis proles inter ceteros Levitas, sine dignitate peculiari, fuerit; ut liquet ex 1 Chr. 23, 14. sqq. Si ratio ejus rei quaeratur, nihil certi responderi potest, sed amplissima conjecturis patet area. Forsan sacerdotium filiis Moysis negatum est, quod essent ex peregrina muliere suscepti, nimirum,

Madianitide, Ex. 2, 21. CLERIC. — 3. אֲשֶׁר-מִלֵּא יָדֵם לְבַחֵן *Quorum manum impleverat*, sc. Moses, *ut sacerdotio fungerentur*. Cf. ad Ex. 38, 41. — 4. Particula וְ ante יָמָה hic habet vim adversativam, *autem*. Quod ad rem, vid. Lev. 10, 1. sqq. — עַל-פְּנֵי אֶהְרֹן אָבִיהֶם *Ante facies Aaronis patris eorum*, i. e. coram eo, una cum eo.

6 — 9. הִקְרַב אֶת-מִשְׁחֵה לֵוִי *Accedere fac tribum Levi*. Tribus Levi, quum esset ad ministerium Tentorii sacri destinata, consideratur tanquam res Deo consecrata et offerenda, hinc de ea usurpantur tales locutiones, quae proprie tantum de sacris oblationibus s. sacrificiis adhiberi solent, veluti h. 1: הִקְרַב, infra 8, 11.: *Agitabitque Aaron Levitas quasi oblationem agitatum ex Israelitis*; 8, 14.: *Secernes Levitas ex Israelitis*. Cf. et 16, 9. 18, 2. — 7. שָׁמַר et מִשְׁמְרָה nonnulli de *stationibus peragendis* a Levitis intelligunt (*vom Wache halten*). Sed quum in sequentibus explicetur, quid fuerit illud מִשְׁמְרָה, atque vocabulum late dicatur de omnibus officiis (Lev. 22, 9); voces illae commode hic reddi possunt per *curare*, et *ea quae curanda sunt*. וְאֵת מִשְׁמְרָה כָּל-הַעֲדָה *Ea quae (alioqui) curanda essent a toto populo*. Quum totus populus res sacras curare non potuerit, huic muneri delegati erant Levitae, qui in primogenitorum locum sunt substituti. — 9. נְהַנְּמָם נְהַנְּמָם *Dono dati sunt*, sc. Aaroni, ut adjuvent eum et reliquos sacerdotes. MICHAELIS: *Du sollst die Leviten Aaron und seinen Nachkommen als geschenkte Bediente geben*. Pro לוֹ Samaritani legunt לִי *mihi*, nec non LXX. *μοι*. — Sic Josua dicebat Gibeonitas, ut aquam haurirent et ligna caederent, Jos. 9, 27. David etiam Levitas donavit aliis, illique vocantur נְהַנְּמָם, 1 Chr. 9, 2.

10 — 17. הַפָּקֵד *Constitues*, praeficies illis Aaronem et filios. וְשָׁמְרֵי אֶת-פְּהֵנָהֶם *Ut* (id enim notat וְ) *curent sacerdotium suum*, i. e. quae ab ipsis sacerdotibus curanda sunt. הַזֶּר *Externus, alienus* 1, 51. dicebatur, qui nec sacerdos erat nec Levita; hic etiam Levita *externus* est, non quidem a tabernaculo, sed a sacerdotio. Ergo הַזֶּר *qui non est sacerdos*. Habebant enim Levitae distincta munera a sacerdotibus, quae ne sacerdotes quidem obire poterant. Itaque Usa sacerdos punitus fuit, quod tetigisset arcam, quae a Levitis portabatur, 2 Sam. 6, 3 — 7. הִקְרַב *Qui accesserit*, ut offerat in altari, sanguinem effundat, thymiana adoleat etc. יָמָה *Morte afficiatur* iudicium sententia. — 12. וַאֲנִי הִנֵּה לְקַחְתִּי *Et ego ecce! sumsi*, selegi. Quum Deo deberentur omnes primogeniti omnium tribuum, quod eos cum Aegyptiorum primogenitis non occidisset, maluit unam tribum totam sibi consecrari; eaque fuit Levitica tribus, quae singulari fervore Deum offensum ultro est, Ex. 32, 29. Addunt Samaritae huic Versui: בְּדוּרְהֶם יֵהוּי, et LXX. *ἀπὸ αὐτῶν ἔσονται*. פָּטַר רָחֵם *Quod aperit uterum*, quod primum nascitur. Cf. ad Ex. 13, 2. Exponit, quid vece

primogenitum. — 13. **הִקְדַּשְׁתִּי לִי** *Sanctificavi mihi*, separavi a profano usu, et vindicavi mihi tanquam rem sacram. **מֵאֲדָם עַד-לְבֵית אֲבוֹתָם** *Tam ex hominibus quam ex animalibus.* — 15. **פְּרוֹ דוֹמוֹ שׁוֹרֵי** *Pro domo patrum suorum*, i. e. tribu Levitica, quae (vid. ad I, 47.) seorsim censi debuit. **אֲבִי הַיּוֹנֵן** *Ab eo qui natus est menssem.* Levitae ab hac aetate censebantur, quoniam Deo consecrati erant loco primogenitorum, qui illa aetate erant redimendi, 18, 16. — 16. **אֲדָם יְהוָה** *Ad os Jovae.* Se ipsum statim exponit, cum addit, **כַּאֲשֶׁר צִוָּה** *quemadmodum in mandatis acceperat a Deo.* — 17. **בְּשֵׁמֹתָם** *Nominibus suis*, ut nominibus appellentur; cf. Gen. 46, 11. Ex. 6, 16.

24 — 32. **בֵּית-אָב** *Domus patris*, quum antea semper habeatur **בֵּית אֲבוֹתָם** *domus patrum suorum*, qua phrasi integra tribus, hic vero *familia* significatur. Cf. ad I, 2. — 25. **וּמִשְׁמֶרֶת בְּנֵי-גֵרְשׁוֹן** *Observatio filiorum Gerson*, i. e. Gersonitarum curae commissa erant etc. **מִשְׁכַּן** vocantur decem aulaea intima atque elegantiora, asseribus imposita; **אֹהֶל** autem undecim alia aulaea ex pilis caprarum contexta, quae his imponebantur; vid. Ex. 26, 1. 7. (**לְאֹהֶל**) 14. 36, 8. 14. 19. **מִכְסֵהוּ** *proprie operimentum ejus*, hic autem ita vocantur duo illa tabernaculi tegumenta e pelibus arietum rubricatis et janthinis confecta, de quibus Exod. 26, 14. 36, 19. **מִסַּף מִסַּף אֹהֶל מוֹעֵד** *Siparium ad introitum tabernaculi*, Ex. 26, 36. — 26. **קַלְעוֹ הַחֹצֵר** *Aulaea atrii ad cribri formam perforata*, Ex. 27, 9. 38, 9. **וְאֶת-מִסַּף פֶּתַח הַחֹצֵר** *Siparium ad introitum atrii*, vid. Ex. 27, 16. **אֶת מִיתְרֵיוֹ לְכֹל עֲבֹדָתוֹ** *Funes ejus ad omne ministerium*, i. e. usum *ejus*. Hoc non est referendum ad atrium, de quo proxime antea dicitur, sed ad ipsum tabernaculum. Funes enim aulaeorum atrii commisi erant curae Meraritarum, vid. Vs. 37. Saepe apud Hebraeos pronomen relativum affixum non referendum est ad id nomen, quod proxime praecedit, sed ad remotius. — 27. **מִשְׁפֵּהַת הָעֵמֻרְמִי** *Familia Amramitica*, hoc est, Mosis posterum, nam ceteri Amramitae fuerunt sacerdotes, Aaronis, nimirum, filii. Vid. 1 Chr. 23, 13sqq. — 28. **שְׂמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ** *Sanctuarii curam gesturi*. Caathitis tanquam dignitate inter Levitas primis commissa fuerunt, quae erant maxime divina et sacra. Cujus rei ratio procul dubio haec fuit, quod Moses et Aaron ex Caathitarum familia essent. — 31. **וְהַמִּסָּה** *Velum, sc. adyti*, vid. Ex. 26, 31. In textu Samar. post illam vocem legitur **וְכִנּוֹ וְכִנּוֹ** *labrum et basin ejus*. **וְכִלְכִּל עֲבֹדָתוֹ** *Quidquid in eo curandum erat.* — 32. **פְּקֻדַת שְׂמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ** *Praefectura servantium servationem sanctuarii*, praefectus eorum, qui sanctuarii curam haberent. Abstractum, uti loqui solent, positum pro concreto, ut 2 Chr. 24, 11. Jes. 60, 17. ubi conf. not.

39. **וְאֶתְרַן** *Vox* punetis super litteris singulis est insignita; nulla, uti credibile est, alia ex causa, quam ut hoc modo notare-

tur, vocem illam in aliis Codd. abesse, vid. Eichhorn *Einl. in d. A. T. P. I.* §. 118. Deest etiam in 8 Codd. Kennicott. et in 4 Rossian. Nec habet id nomen Textus Samar., Syrus et Coptus; quod cum omittitur, consentit hic Versus cum Vs. 5., quo jubetur Moses, non Aaron, censum habere Levitarum, item cum Vss. 11. 40. et 44. in quibus Mosem Deus alloquitur solum, cf. etiam Vs. 57. Hubigantius existimat, vocem אֶהְרֹן ex superiore Vs. perperam huc esse adlatam. „Praestat vero,“ inquit CLERICUS, „eam legere, quod videatur Aaron, tribus sui princeps, adfuisse Mosi, ut in ceteris tribubus censendis singularum principes. Nec quicquam obstat, quod antea non additur nomen Aaronis Vss. 14. et 16. Nam non est tanta in Mosaico stylo ἀκριβεία, ut omnia suo loco dicantur; quum saepe ex sequentibus colligantur circumstantiae in antecedentibus omissae.“ שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֲלֶפֶת *Viginti duo milia.* At numeros supra notatos (Vs. 22. 7500, Vs. 28. 8600, Vs. 34. 6200.) cum subduces reperies summam 22300. Sed Moses ne sibi ipse repugnare videatur, vide, quid afferant Hebraei interpretes. Primogenitorum, inquit, Israelitarum numerus (22273) jam minor erat Levitarum numero (22300), et tamen Vs. 46. illi 273 primogeniti numerum Levitarum omnium excedere dicuntur; ergo numerus 22000 in hoc commate recte se habet, si primogeniti Levitae, quorum 300 esse poterant, numero isto (22000) non contineri existimentur, et Moses ab universa Levitarum summa (22300), quae e Vss. 22. 28. et 34. prodit, h. l. primogenitos 300 Levitas subduxisse dicatur. Primogeniti enim ex Levitis, singulari jure Deo jam consecrati erant, ac proinde aliorum λύτρα esse non poterant. Israelitae primogeniti quum generatim essent 22273; in horum locum substitui debebant Levitae 22000; tot enim manebant ex eorum numero universo (22300), subductis trecentis primogenitis eorum. Quia vero tum adhuc supererant 273 primogeniti Israelitae, in quorum locum Levitae substitui non poterant, hi 273 redimi debebant, Vs. 46. Hic accedit Clericus, qui, quum huic explicationi nemo non obstare videat, ne medioerem quidem scriptorem e numeris colligendis eximere solere eos, quos subducere velit, nisi lectorem eam de re admoneret, observat, solere Mosen, ut alias V. T. scriptores, ea interdum reticere, quae attentus lector facile supplere possit. Sed quantumvis licet attendat lector, quis poterit, non docente Mose, rescire, Levitarum primogenitos esse e censu eximendos? Fateatur ipse Clericus, non a quovis id potuisse intelligi. Nusquam enim docet Moses, Levitarum primogenitos Deo esse, prae ceteris Levitis, Deo dicandos. Et tale commentum, uti vere monet Hubigantus, nihili esse, vincit ipse Moses. „Nimirum, postquam dixisset, primogenitos Israelitarum, censu habito, repertos fuisse 22273, addit Vs. 46, eos primogenitos plures esse Levitis numero 273. Ex quo planum fit, id על-תלתיים supra Levitas, quod exstat Vs. 46, numerum Levitarum indicare Vs. 39. notatum,

nempe 22000. Nam false diceret Moses Vs. 46., numerum Israelitarum 22273 superare numerum Levitarum, si Levitae essent numero 22300, vel si Levitae trecenti essent, quorum non esset habitus census. Quippe תלפסיס, qui supersunt, non alium numerum, qui superetur, potest indicare, quam cum, qui supra notatus est, nempe numerum 22000. Non potuit Moses docere apertius, scribas errasse in numeris ponendis. Quare nos, iis viris doctis accedimus, qui errorem notarunt Vs. 28., ubi שָׁלֹשׁ legitur, quum sit legendum (מֵאוֹת) שָׁלֹשׁ tres, ut summa Levitarum, quae singulis ex numeris conficiatur, non jam sit 22300, sed 22000. Nam tali emendatione facta, solitam suam diligentiam Moses adhibet in numeris notandis, cum docet, primogenitos Israelitas fuisse 22273, Levitas 22000, atque adeo primogenitos Israelitas fuisse plures Levitis numero 273.“ Quae quidem Hubigantii conjectura, et J. D. Michaeli magis probata, quam quod Kennicottus conjecit in *Diss. I. super ratione textus Hebr. V. T.* p. 86. vers. lat., mendum esse in numero Gersonitarum Vs. 22., ubi nota numeri 200, ר (literas enim pro vocibus ad numeros exprimendos olim ab Hebraeis adhibitas statuit), facile commutata fuerit cum 7, nota numeri 500. Cui conjecturae haec potissimum obstat, quod parum verisimile sit, in antiquissimis codd. Caph finale existisse, quale nec Samaritae habent, quorum scripturae antiquissima Hebraica simillima fuerit.

43. 49. 51. שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים רִבּוֹ Duo et viginti millia ducenti septuaginta tres. Incredibilis primogenitorum paucitas in populo, qui habebat 603,550 aetatis militaris, quibus adhuc addendi sunt, qui non censebantur, masculi, inter primum expletum mensem et vicesimum annum, id vero est, paene omnes, viginti annos nondum nati. Hi ex rationibus Halleyanis, pari morientium et nascentium numero, ad eos relati, qui vicesimum annum superarunt, sunt ut 12 ad 20. Verum si etiam de hoc numero remittamus, et pro binis adultis in censum relatis sumamus singulos modo fuisse natu minores, quam ut numerari deberent; tamen erunt ex 42 Israelitis singuli tantum primogeniti, quod vix credibile. Quem nodum interpretes fere ita expedire student, ut observent, 1) non esse computandos eos, qui licet ipsi essent primogeniti, tamen jam erant conjugati et familiae alicujus caput; 2) in omnibus iis familiis, in quibus prima proles feminea fuerit, nullum fuisse primogenitum; 3) apud Israelitas in usu fuisse polygamiam, in numerosissimis autem familiis polygamis tum tantum fuisse primogenitum, si prima ex parte soboles mascula esset, si femina, nullus in tali familia potuit esse primogenitus, licet quamplurimi in ea nati essent filii. Vel hodie apud nos e septem, octo aut decem conjugis, etsi omnibus illis mascula prole numerosissimis, vix unum alterumve reperimus, quod primam prolem filium susceptum alat; reliqua omnia, quia in iis puella primi partus honorem prae-

cepit, omni spe *primogeniti* alicujus unquam habendi; sunt exclusa. Neque tamen haec sufficere ad difficultatem illam prorsus tollendam, vere monuit VATER, cujus in hunc locum observata in *Commentar. P. III. p. 13. sqq.* digna sunt, quae legantur. — 49. *בְּסֵפֶה הַפְּדִיּוֹת וְגו'* Pecunia redemptionis ab eis Israelitarum primogenitis; qui numerum Levitarum redemptorum excedebant. — 51. Aaronis et filiorum ejus erat ista pecunia, qua primogeniti redimebantur, coll. 18, 15.

Cap. 4.

Levitarum familiis singulis sua officia et ministeria in Tabernaculi et sacrorum deportatione assignantur, et cujusque familiae numerus et summa colligitur a trigesimo anno et deinceps.

3 — 6. *הַמְּשִׁים שְׁנָה — מִבֶּן* A trigesimo aetatis anno usque ad quinquagesimum. Hoc repugnare videtur ei, quod legitur 8, 24., Levitas esse eligendos inde a 25. aetatis anno. LXX., ne Moses a se dissentire videretur, posuerunt et h. l. *ἀπὸ εἰκοσὶ καὶ πέντε ἐτῶν*. Eundem aetatis numerum habent et Vss. 23. 30. 35. 38. 43. 47. pro *מִבֶּן-שְׁלֹשִׁים*. Sed quum Cod. Samar. et interpretes veteres omnes cum Cod. Masorethico consentiant, vix dubium est, Graecos interpp. pro arbitrio numerum annorum mutasse. Sunt, qui velint, post Maimonidem, Levitas a 25. aetatis anno edoctos fuisse per quinquennium, quae essent Levitarum ministeria, atque elapso demum quinquennio ad ipsa ministeria fuisse admissos. Probabilius est quod conjecit Chaskuni, Levitas anno 25. ad leviora quidem admissos ministeria, quale erat observare ne quis alienus manum rebus sacris admooveret; sed non ante 30. ad bajulandum adhibitos fuisse, quod sarcinarum bajulatio aetatem firmam ac robustam posceret. Obverti quidem possit, si ita se res habuisset, legem diserte haec distinguere oportuisse. Sed quum h. l. de munere portandi tabernaculi ejusque partium agatur; haud adeo necesse videbatur ea de re diserte monere. Quare non est, cur quam Cap. 8. legimus pericopen ab alio auctore consignatam statuamus, quae VATERI est sententia, in *Commentar. P. III. p. 18.* *כָּל-צֶבֶא לְצֶבֶא* Omnis in agmen veniat, i. e. in numerum Levitarum eorum, qui in tabernaculi deportatione occupati erant. Cf. Vs. 47. — 4. *עֲבֹדָה* hic denotat officium, ministerium, opus ab aliquo praestandum. *קֹדֶשׁ הַקְּדוֹשִׁים* Res sanctissimas, scil. illi curabunt. Intelligitur Sanctuarium cum vasis ad id pertinentibus. — 5. *פָּרֹכֶה הַמְּסָכָה* Velum operimenti, operiens, quo Sanctum Sanctorum dividebatur a Sancto. — 6. *עוֹר הַחַשׂ* Pellis *hyssina*, vid. Ex. 25, 5. *בְּגָד-כְּלִיל הַכֹּהֵן* Tegumentum totum *hyacinthinum*, sola hyacinthina lana contextum. Hoc tegumentum videtur significari Ex. 31, 10. *שָׂמֵן בְּדִיר* Component ad aequilibrium, aptabunt vectes ad portandum; vectes enim numquam extrahantur, vid. Ex. 25. 15.

7 — 11. שֶׁלֶחַן הַפָּנִים *Mensa facierum*, i. e. mensa in qua adpositi erant panes facierum, Ex. 25, 30. אֶת־הַקְּעֵרוֹת וְאֶת־הַפַּפֹּת וְגו' De his vid. Ex. 25, 29. 30. — 8. בְּגַד תּוֹלַעַת *Stragulum coccineum*, cf. Ex. 25, 4. — 9. אֶת־מִלְרֵת הַמֵּאוֹר *De candelabro* cf. Ex. 25, 31. אֲשֶׁר יִשְׁתַּחֲוֶה לָּהּ בְּבֵית *Quibuscum ministrabunt ei*, candelabro, quibus utentur in ministerio illius. — 10. מוֹט quod proprie *vectem*, aut *perticam* significat (Lev. 26, 13.), hic indicare videtur *ferculum*, duobus vectibus transversisque baculis constans, aut simile; tale enim esse debuit instrumentum, cui imponebantur ea, qua עַל־הַמּוֹט imposita esse dicuntur, et quod ferebatur humeris duorum hominum. *Ferculum* erat vox, usitata in sacris apud Romanos, ad significandam ligneam machinam cui imponebantur signa Deorum aliaque. LXX. ἀνάφορῆς verterunt, Vulgatus *vectes*. Sed quum in Hebraeo sit nomen singularis numeri, non i. q. בְּרִים, sed *ferculum* potius sonare videtur. Graece dixeris ἀνάφορον. — 11. מִזְבֵּחַ הַזֶּהָב *Altare aureum*, seu *suffitus*, Ex. 30, 3.

13. 14. רְדִשְׁנוּ *Purgabunt a cinere*. — 14. הַמְּחֵחַת *Ignis receptacula*, cf. Ex. 27, 3. ubi et reliqua. Fini hujus Vs. adnectunt Samaritae haec verba: ולקחו בגד ארגמן וכסו את הכיור אל מכסה עור חהש ונתנו על המוט hoc est, verbis τῶν LXX, qui hoc quoque habent: καὶ λήσονται ἱμάτιον πορφυροῦν, καὶ συγκαλύψουσι τὸν λουτήρα, καὶ τὴν βάσιν αὐτοῦ, καὶ ἐμβαλοῦσιν αὐτὸ εἰς κάλυμμα δευμάτινον ὑακίνθινον, καὶ ἐπιθήσουσι ἐπὶ ἀναφορῆς. „Qui Versus,“ inquit Lud. Capellus in *Crit. S.* p. 489. edit. Hal., „omnino male omissus videtur in Hebraeo. Cur enim in descriptione convasationis Tabernaculi, quum movenda erant castra, in qua docetur ratio convasandi omnia Tabernaculi vasa, instrumenta et partes omnes, omissum fuisset labrum cum basi ejus, quae non minus erant convasanda et defendenda, quam reliquae Tabernaculi partes?“ Cum Cappello consentiunt Grotius et Hubigantus. Et sane vix credibile labri mentionem hic omissam fuisse.

15 — 20. אֵלֶּה מַשָּׂא רֵגוֹ *Et haec sit onus filiorum Caathii in tabernaculo conventus*, i. e. haec ex rebus tabernaculi conventus ferent Caathitae. — 16. וּפְקִדַת אֶלְעָזָר *Et praefectura Eleazaris*, i. e. Eleazar *curam habebit* olei luminaris et suffimenti aromatici. מְנַחֵת הַהַמִּיד *Munus jugis*, quod bene Vulgatus reddidit: *sacrificium quod semper offertur*; intelligitur simila, quae cum sacrificio jugi quotidie offerebatur, vid. 28, 3. sqq. Ex. 29, 38. — 18. אַל־תִּכְרִיתוּ וְגו' *Ne excindi faciatis familiam Caathitarum e Levitis*, i. e. cavete, ne injuria et negligentia vestra pereant Caathitae, q. d. ipse Aaron et filii ejus prius omnia diligenter involvant, ne nuda a Caathitis tractentur et ii propterea morte plectantur. In iis, quae sequuntur, sese ipse exponit Moses. שִׁבַּט, quod alias *tribum* significare constat, hic arctiore sensu capitur de ia-

milia, seu stirpe. — 20. וְלֹא יָבֹאוּ וְגו' *Nec veniant ad videndum quando operient sanctum*, i. e. vasa sacra. כִּבֵּץ, quod proprie *deglutire, absorbere*, notare constat, hic plerique per metaphoram, quod quae deglutuntur eadem absconduntur, *abscondere, operire* significare volunt. Ita Onkelos: *dum operiunt vasa sacra*. Syrus: *cum operitur sacrum*. Saadias: *cum tegetur sanctum*. Sed LXX. ἐξάνινα vertunt. Conjunxerunt videlicet אָה־הַקֶּדֶשׁ cum verbo לְרֹאוֹת remotiori, tanquam ipsum, per hyperbaton, regente; ἐξάνινα autem adverbiasens putarunt respondere verbo כִּבֵּץ, quasi hoc significet *nec opinato subitoe*, ut cum deglutitur aliquid. Cf. Job. 7, 19., ubi עַד-בִּלְעֵי רִקִּי *donec glutiero salivam meam* brevissimum respirandi intervallum denotat. VATERUS pronus est ad credendum, כִּבֵּץ esse: *quasi devorando oculis*.

26 — 32. וְאֵת כָּל-אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָהֶם וְעִבְדוֹ *Adeoque omne quod faciendum est illis*, sive quicquid circa haec oportet fieri, illi facient ac ministrabunt. — 27. עַל-פִּי אֶהְרֹן *Ad os*, ex mandato Aaronis. Nihil fiat injussu sacerdotum. וּפְקַדְתֶּם עֲלֵיהֶם וְגו' *Recensebitis ad eos in observatione omne onus eorum*, i. e. recensebitis iis diligenter omnia eorum onera. Sensus est, antequam veniant Gersonitae, omnia debere parata et involuta esse, et singulis praecipendum esse, quo pacto suum munus in portandis vasis tabernaculi exequi debeant. — 28. בְּיַד אִיתָמָר *Sub potestate*, cura, directione, Ithamaris, qui Gersonitis praefectus erat. — 31. מִשְׁמַרְתָּם מִשְׁמַרְתָּם *Observatio oneris ipsorum*, id est, onus eorum curae commissum. — 32. בְּשֵׁמוֹת *Nominatim*, sigillatim. Videntur singulae partes sua peculiaria nomina habuisse, uti postea in templo Salomonis Jachin et Boas columnarum nomina erant, cf. 1 Reg. 7, 21.

47. 49. לַעֲבֹד עֲבֹדָה עֲבֹדָה וְעִבְדָּתָה מִשָּׂא *Ad operandum opus operis et opus oneris*, i. e. ut faciant, quae sunt facienda, et bajulent, quae sunt bajulanda, prout a sacerdotibus jubentur. — 49. אֲשֶׁר *Prout*, pro כִּי אֲשֶׁר, ut etiam habet Cod. Samaritanus.

Cap. 5:

Qui immundi castris arcendi sint. De delictis in proximum admissis, eorumque satisfactione et expiatione. De nonnullis Sacerdotum juribus et proventibus. Lex de adultera, ritusque, quo mulier in suspicionem adulterii vocata vel se purgabat, vel flagitio obnoxia deprehendebatur.

2. וְיִשְׁלְחוּ מִן-תַּמְחֵהָ *Ut emittant e castris*. Judaeorum magistri, quos et Christiani interpretes sequuti sunt, volunt, castra in tres partes divisa fuisse, in *castra Dei*, seu atrium tabernaculi, in *castra Levitarum* et in *castra populi*; leprosum ab omnibus fuisse exclusum, gonorrhoea laborantem a primis duobus, pollutum propter cadaveris contactum solum a tabernaculo. Sed quum in ipso Mose nullus locus extet, ex quo hoc probari possit,

procul dubio ista sunt mera Rabbīnorum figmenta, quibus legem istam valde incommodam, levioꝛem facere voluerunt.

6 — 10. כִּי יַעֲשֶׂה מִפְּלִגְסָתָהּ הָאָדָם *Si peccaverit contra hominem*, videlicet furto et rapina, ut ex Vs. sq. apparet. לְמַעַל בַּיהוָה *Simulque praevaricando peccaverit in Deum*, falso jurando. Cf. Lev. 5, 21. וְאִשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת *Et hoc modo homo ille culpam contraxerit.* — 7. Est hic novum caput legis, quam habuimus Lev. 5, 4 sqq., et quod ab ea differt, quod hic statuat Deus, quid fieri oporteat, si laesus obierit, neque ullum reliquerit, qui jus ejus sibi vindicare possit (cf. Vs. 8.). וְהִתְוֹדוּ *Confitebuntur*, tenebuntur fateri. וְהָשִׁיב אֶת-אֲשָׁמוֹ *Restituet culpam suam*, i. e. rem propter quam ablatam reus factus est. בְּרֹאשׁוֹ *In capite suo*, i. e. summa capitali, illam ipsam rem, qua alium defraudavit. לְאִשֶׁר אָשָׁם לּוֹ *Illi in quem deliquit.* — 8. וְהָאִשֶׁם הַמְּוֹשֵׁב לַיהוָה *Propinquus, haeres*, qui rem sibi vindicat. וְהָאִשֶׁם הַמְּוֹשֵׁב לַיהוָה *Dammum restitutum sit Jehovae*, id vero est, sacerdoti. מִלְּבַד אֵיל הַכִּפּוּרִים *Praeter arietem expiationis*, Lev. 5, 25. 26. — 10. וְאִישׁ אֶת-קִדְשׁוֹ — יִהְיֶה *Vir quivis (si obtulerit) sancta sua, illius erunt; vir (quisque) quod dabit sacerdoti hujus erit.* In potestate offerentis erit, oblationem dare, cui sacerdoti voluerit, ejus deinde manebunt.

11 — 14. Commentarium satis largum in eas, quae dehinc sequuntur, leges de uxore, in adulterii suspicione vocata, dedit ANDR. ACOLUTHUS in *Philologemate de Aquis amaris maledictionem inferentibus, vulgo dictis Zelotypiae etc.* Lips. 1682. 4. — 12. אִישׁ אִישׁ כִּי-תִשָּׂא אִשְׁתּוֹ *Si alicujus uxor deflexerit*, sc. a marito suo; qua loquutione honesta adulterium exprimitur. Alii supplent וְהִתְוֹדוּ אֶת-טִמְאַתָּהּ *ad immunditiam* coll. Vs. 19. וְהִתְוֹדוּ אֶת-טִמְאַתָּהּ *Et deliquerit in eum*, conjugalem fidem fallendo. — 13. וְהִתְוֹדוּ אֶת-טִמְאַתָּהּ *Et absconditum fuerit ab oculis mariti sui*, idque latuerit marito, sive, idque inseio marito. וְהִתְוֹדוּ אֶת-טִמְאַתָּהּ *Et occultaverit se*, et si clam stuprata est. וְהִתְוֹדוּ אֶת-טִמְאַתָּהּ *Et nullus adfuerit testis*, si enim testibus res probari poterat, morte poenas luebat adultera. וְהִתְוֹדוּ אֶת-טִמְאַתָּהּ *Et ipsa non deprehensa fuerit*, sc. in concumbendi actu. — 14. Sensus: si maritus pudicitiam uxoris suae suspectam habuerit, sive suspicione vera, sive falsa. — Ex jure Hebraico maritus et uxor non fruebantur aequali jure. Uxor a marito emta hujus peculium erat, nec ei licebat, viro quamvis *πολυγάμοσ* fidem datam fallere. Hinc non ipsa marito, sed maritus uxori jurejurandum purgatorium deferre poterat. Praescribat autem legislator tales illius ceremonias, quae prorsus eo spectabant, ut ream a perjuriū erimine avocarent ac deterrent. Cf. MICH. J. M. P. 5. §. 263.

15 — 18. קֶמַח שְׂעִירִים *Farina hordacea*, non triticea, ut Levit. 5, 11. etc., sed vilior, quod offerentes non Dei gratiam,

sed vindictam sceleris invocarent. *Do-*
narium memoriae in memoriam revocans culpam, scil. Deo ul-
 tiori, est oblatio ultionem sceleris a Deo expetens. — 16. *וְהִקְרִיב*
אֹתָהּ *Et appropinquare faciat,* adducat *eam* scil. mulierem.
וְהָיָה וְהָיָה לְפָנַי וְהָיָה *et sistat eam coram Jova,* in locum sanctum,
 in tabernaculi conventus atrium. — 17. *בַּיּוֹם קְדָשִׁים* *Aquas sa-*
cras sumet e labro aeneo, Ex. 30, 18. et fundat eas in vas testa-
 ceum (בְּכֵלֵי חָרָשׁ). Porro jubetur sacerdos *וְהָיָה אֲשֶׁר יִהְיֶה*
בְּקֶרֶקַע הַמִּשְׁכָּן *e pulvere qui erit in solio tabernaculi* sumere
 eumque aquae illi indere, ut adulterii suspecta sacro quodam hor-
 rore proculsa accederet. — 18. *וּפָרַע אֶת־רֹאשׁ הָאִשָּׁה* *Nudabit*
caput mulieris, detracto velo, quo caput tegere solebant mulie-
 res, vid. Gen. 24, 65. — *מִי הַמְרִים הַמְאָרְרִים* *Aquae amaritu-*
dinum diras inferentes. De vocis מְרִים מְרִים significatione dissen-
 tiunt interpretes. LXX. τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγκμοῦ, *aquam argutionis,*
 quae nempe arguebat adulteram. Hinc conjectat Hubigantius, il-
 los legisse *הַבְרִים* vel *הַקְרִים*, hoc a *הִקְרַר*, *investigare*, illud a
בְּרָה i. q. *בְּרַר* significatione *probandi*. Clericus conjicit, LXX.
מִדְּבַרֵּי מוֹרִים *docentium* legisse, quod aquae illae docere deberent, an
 casta esset mulier. E recentioribus nonnulli putarunt, aquas illas
amaras vocari vel quod res amarae aquae illi injectae fuissent,
 quod tamen si faciendum fuisset vix credibile est a Mose non prae-
 cipi; vel quod maritus illas uxori propinasset animo *amaro*, i. e.
 irato. Alii vero ab effectu illas *amaras* dici existimant, quod
 acerbos dolores per eas in rea excitatos esse infra dicitur. Quae
 sententia probabilior videtur, inprimis propter Vss. 24. 27., qui-
 bus dicitur, aquam illam ab uxore bibendam esse *לְמַרְיָם*, quod
 commode verti potest, *ad acerbos dolores excitandos*. Vocem
מִדְּבַרֵּי מוֹרִים Syrus vertit: *exploratrices*, sc. aquas, atque Samari-
 tanus: *declarantes*.

19 — 23. *וְהִשְׁפִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן* *Adjurabit eam sacerdos,* ju-
 rejurando interposito jubebit verum fateri; q. d. dic coram Jova,
 an nullus alius vir etc. *וְהָיָה אִישָׁהּ* *pro mēthāh, de sub,* ut Hos.
 4, 12.: *וַיִּזְנוּ מִתַּחַת אֱלֹהֵיהֶם* *scortati sunt de sub Deo suo,* i. e.
 excusso Dei sui jugo. Indicatur hic actio mulieris se viri imperio
 et consuetudini subtrahentis. *וְהָיָה מִמֵּי הַיַּקָּרִי* *Innocens ab aqua,* i. e.
 immunis esto ab eo malo, quod afferre possunt aquae istae amarae.
 — 21. *וְהָיָה וְהָיָה לְפָנַי וְהָיָה לְאֵלֶיךָ* *Det te Jova in execrationem,* sta-
 tuat in te exemplum dirarum. *וְהָיָה לְשִׁבְעָה* *Et in jusjurandum,* pro
וְהָיָה לְשִׁבְעָה *jurejurando mendacii,* i. e. perjurio, statuatur in
 exemplum perjurii. *וְהָיָה וְהָיָה לְפָנַי וְהָיָה לְאֵלֶיךָ* *Faciendo ut femur tibi deci-*
dat et venter intumescat. Indicatur, ut Michaelis observat, is
 feminarum morbus, qui *hydrops ovarii* hodie appellari solet, sed
 tamen rarissime invenitur. Joseph. Ant. 3, 11, 6. de hoc morbo
 haec dicit: μετ' αἰσχόνης καταστρέφει (adultera) ἰὸν βίον, τοῦ τε
 σκέλους ἐκπεσόντος αὐτῆς καὶ τὴν κοιλίαν ὑδέξου καταλαβόντος.

Mortem obit ignominiosam, crure illi decidente et aqua intercute ventrem occupante. — 22. אֲמַן אֲמַן *Fiat! Fiat!* Ratae sint preces tuae; ita fiat, sic mihi contingat, ut dicis, si peccaverim in maritum meum. — 23. כֶּכֶר hic *chedam* denotat, ut βιβλίον et *libellus* apud Gracos et Latinos. וְנִקְחָהּ אֶל-מֵי הַמָּרִים *Et deleat* (scripturam) *cum aqua amara*, ut mulier biberet quasi execrationes cum aquis amaris mistas. אֶל hic notat *cum*, ut Jos. 11, 19. Jud. 7, 6. Hos. 12, 5. Ita hanc particulam etiam h. l. exprimunt Syrus et Saadias.

24 — 31. וְהִשְׁקָה אֶת-הָאִשָּׁה אֶת-מֵי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים *Deinde bibendam tradat mulieri aquam perniciosam imprecationum.* Sponte quisque intelligit, symbolicum hanc fuisse ritum, cui quidem nulla vis inerat, sed qui tamen mulierem adulterii ream a perjurio deterrere potuit. Similes modos uxoris, quae in adulterii suspicionem venit, innocentiam explorandi Indis aliisque populis hodiernum usitatos attulimus in *d. a. u. n. Morgenl. P. II. p. 226. sqq.* — 27. וְנִבְאָה בָּהּ הַיּוֹם הַמָּאָרְרִים לְמָרִים *Tum* (si rea fuerit) *aqua illa dirarum acerbissimos dolores ei excitabit.* — 28. וְנִקְחָהּ *Et munda declarabitur*, tunc absolvetur eritque immunis ab omni noxia, quam inferre solent illae aquae. וְנִזְרְעָה זֵרַע *Et seminabitur semine*, i. e. concipiet atque liberos pariet. — 31. וְנִקְחָהּ הָאִישׁ מֵעוֹן *Immunis erit vir a culpa*, quamvis innocentem uxorem accusasset, cf. ad Vs. 14.

Cap. 6.

Nasiraeorum consecratio. Solemnis Sacerdotum bene precandi ritus, et verborum formula, quibus populo bene precabantur.

2. אִישׁ אוֹ-אִשָּׁה וְגו' *Vir aut femina si separaverit vovendo votum Nasiraei, ut separetur Jovae*, si quis vir aut femina voto Nasiraei nuncupato sese Jovae consecravisset. De נָזִיר vid. ad Lev. 27, 2. — נָזִיר est *separatus*, quia qui hoc voto se obstringebant, seorsim ab aliis ob peculiarem abstinentiam vivere cogebantur. Verisimile est, morem hunc fuisse Aegyptiorum, apud quos ii ex sacerdotibus, qui sanctius quam reliqui Numini sese consecrare voluerunt, simili modo ac Nasiraei apud Israelitas a multis abstinerunt, vid. *Chaeremonis Stoici fragmentum apud Porphyrium de abstinentia Lib. 4. c. 7.* Israelitarum legislator non abrogare quidem voluit voti genus, cui populus esset adsuetus; sed tales ejus leges praescribit, quae illud valde molestum efficerent, et ita institutae essent, ut homines per eas potius ab illo deterrentur, quam ad id invitarentur. Observatu digna est LESSII (Progr. *Super lege Mos. de Nasiraeatu Num. VI., prima eaque antiquissima vitae monasticae improbatione*, Goett. 1789.) sententia, Nasiraeatum antiquissimum vitae monasticae esse genus, legem autem Mosis de illo datam, simul illius vitae primam et antiquissimam improbationem esse. Vox נָזִיר ex ejus sententia

prorsus respondet Graeco vocabulo *μωραχός* et *μωράζορ*. Hinc Nasiraeos vocatos esse putat פרושים *Pharisaeos*, i. e. separatos. Addit, non tantum Nasiraeatum, sed etiam vitam monasticam Aegyptiacae originis esse.

3. 4. De שֵׁכַר vid. Lev. 10, 9. יין וְשֵׁכַר Onkelos reddidit: *vinum recens et vetus*. A vino et sacerdotes Aegyptios se abstinuisse, docet Porphyrius *de abstinent.* 3, 6. מִשְׁרַת עֲנָבִים LXX. reddunt: ὅσα καταργάζεται ἐκ σταφυλῆς, Hieronymus: *quidquid exprimitur*. מִשְׁרַת conferendum est cum Chald. et Syr. הרה *in liquido dissolvit, maceravit*, hinc illae voces proprie significant *macerationem, dissolutionem*, id vero est, *succum uvarum*. Bene Syrus: *succum ex uvis passis expressum*. עֲנָבִים לְהִים *uvae recentes*. — 4. חֲרָצִים Chaldaeus vertit פְּרָצִין et Saadias פֶּרֶץ, quae vox apud Talmudicos *acinos* denotat, ex quibus oleum aliquod parari solet. Syrus: *calcatas jam et expressas uvas*, et in eandem sententiam LXX. οἶνον ἀπό στυμφύλων, *vinum ex uvarum expressarum retrimentis factum*; coll. Arab. חָרַץ, proprie *fudit, fregit, tundendo laceravit*, quod etiam de *pressione et calcatione uvarum in torculari* usurpatum esse videtur. GESENIUS in *Lexico* est i. q. Arab. חָצֵר *fructus acerbus vitis, aliusve arboris, omphaces*. זָג LXX. γύγυστον, *granum acini*, Vulgatus *acinos* interpretantur. Onkelos עֲבָרִין reddit, *uvarum expressarum reliquias*. MICHAELIS in *Suppl.* p. 588. suspicatur, חֲרָצִים esse quod post primam calcationem, זָג, quod post secundam calcationem de uvis superest; quamquam non possit definiri, quid edule ex uvis calcatis paratum fuerit. Verum non de cibi, sed de potionis genere quodam hic agi videtur. Hebraeorum magistri docent, חֲרָצִים esse *granula uvarum interiora*, quae seminari solent, זָג autem *corticem exteriorem*, i. e. folliculos; quibuscum consentit Gesenius, qui a זָג s. זָג, quod Chaldaeis *lucere, lucidum esse*, זָג denotare censet *uvarum folliculum, sive cutem earum exteriorem pellucidam*.

5 — 7. כָּל־יְמֵי נְדָרָה נִזְרוּ *Cunctis diebus voti separationis suae, quamdiu durat votum Nasiraeatus sui*. מַעַר לֹא־יַעֲבֹר עָלָיו *Novacula non ascendat in caput suum, id non tendendum curabit*. עַד־מִלְּאֵת הַיָּמִים *Donec expleti sunt dies, quamdiu*. גַּדֵּל פְּרַעַשׁ רֹאשׁוֹ *Dum crescere sinit caesariem crinium sui capitis*. Caesaries crinium capitis significat simpliciter *caesariem*. — 6. נֶפֶשׁ מֵת *animam mortui*, Hebraei vocant *cadaver, sive corpus mortuum*. Sensus: non aderit funeri, non curabit *cadaver mortui alicujus*. — 7. כִּי נָזַר אֶל־הָאֱלֹהִים *Quia separatio Dei sui, i. e. Deo suo consecrata caesaries, est super capite suo*. Minus recte נָזַר hic alii vertunt *coronam*, ut Ex. 39, 31. atque intelligunt *caesariem*. Ita Syrus: *coronam*. Comam in Numinis alicujus honorem nutrire, Aegyptiorum et plurium gentium antiquarum mos fuit. Cf. SPENCER *de Legg.* etc. p. 694. ed. Tubing.

9 — 12. בפתע פהאם *Prope eum*, in praesentia ejus. *Repente improvise*. Est pleonasmus, ut Jes. 29, 5. 30, 13., nisi forte sit aliqua in hac repetitione emphasis. ביום טהרתו *Die purificationis suae*. Pollutus enim cadaveris conspectu purgari debuit more solito septem post diebus; vid. Num. 19, 11. 12. — 11. ועשה *Et faciet*, sacrificabit. אהר *Alteram columbam*. להטאת *In victimam pro peccato*, quia homo Deo consecratus immunditiam sibi contraxerat, ut statim explicatur. מִאֲשֶׁר *Propterea quod*. על-הנפש *Super animam*, i. e. circa cadaver (Vs. 6.); impuritatem contrahendo eo, quod in loco fuerit, ubi aliquod cadaver fuerit. וקדש *Et consecrabit* subint. de novo, iterum. — 12. והזיר ליהוה את-יומי נזרו *Separabit Jovae dies separationis suae*, ab illo die octavo incipiet rursus numerare tempus, quo voverat se fore Nasiraeum. והימים הראשונים יפלו *Et dies priores cadent*, i. e. erunt irriti; tempus anteactum quo fuerat Nasiraeus, reputabitur pro nihilo.

13 — 17. ביום מלאה ימי נזרו *In die complero s. completi die separationis suae*, ultimo Nasiraeatus die. יביא אתו *Adducet eum*, i. e. se-ipsam, conferat sese. Ita et LXX. προσοίσει αὐτός, sc. εαυτόν. Alii אתו volunt *agnum*, ex superioribus repetendum, subintelligi. Sic Vulgatus: *adducet eum*. — 14. להטאת *In victimam pro peccato*. Si fortasse nescius sese Nasiraeatus tempore polluisset. — 15. ומנתתם ונסכייתם *Et fertum et libamina eorum*, sc. trium victimarum, de quibus antea dicebatur. — 17. על-כל המצות *Praeter canistrum placentarum*. Una ex singulis placentarum generibus agitabatur ad altare ut in consecratione sacerdotum, vid. Lev. 8, 26. sqq. Reliquiae comedebantur a Nasiraeo et amicis ad convivium sacrum vocatis, una cum carnibus victimae salutaris.

18 — 27. השלמים ולקח *Et abjiciat caesariem capitis sui consecratam in ignem sacrificii eucharistici*. Et aliae gentes comam in honorem Numinis alicujus nutritam atque post aliquod tempus tonsam in sacrificio Numini illi consecrare solebant, vid. SPENCERUM I. I. — 19. את-הזרע בשלה *Armum elixatum*, conf. Lev. 8, 25 — 27. — 20. לפרוץ *Pro sacerdote*. על חוהה התנופה *Praeter pectus agitationis et armum elevationis*. Cf. Lev. 7, 34. — 21. מפניו אשר תשיג ידו *Praeter id quod assequi poterit manus ejus*, i. e. praeter ea, quae pro facultate sua sponte offerre potest. Hinc intelligere licet, votum Nasiraeatus non fuisse hominis pauperis. Attamen ex Act. 21, 23 — 27. apparet, divites nonnumquam pro pauperibus dona, quae praeter sacrificia erant offerenda, dedisse. כפי נדרו אשר ידר *Secundum votum suum quod vovit*, pro voto suo quod nuncupavit. — 24. וברכך יהוה *Benedicat*, i. e. benefaciat tibi *Deus*. ושמרך *Custodiat te*, i. e. malum a te arceat. — 25. יאר יהוה פניו אליך *Faciat placere Jova faciem suam*, i. e. hilari vultu te adspiciat, tibi propitius

sit. — 26. **יִשָּׂא יְהוָה פָּנָיו אֵלֶיךָ** *Attollat Jova ad te faciem*, convertat ad te faciem; benevolum et benignum se tibi praestet. Cf. Ps. 4, 7. **שְׁלוֹם** *Pax* hic omnis generis felicitatem denotat, ut saepe. — 27. **וְשָׂמוּ אֶת-שְׁמִי עַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** *Ponent nomen meum super Israelitas*; cum benedicent iis, adjungent nomen meum; nomine meo prolato bene preceabuntur Israelitis. Intelligitur nomen proprium **יְהוָה**, quod ideo adhibebatur, ut populo in memoriam revocarentur promissa Dei, quae ut praestaret, Deus orabatur.

Cap. 7.

Tabernaculo sacro erecto, quid quaeque tribus, tribuumque Principes obtulerint. Moses in Sanctuarium ingressus Jovam audit sibi de Propitiatorio loquentem.

1 — 5. **בְּיוֹם כְּלֹת מִשֶּׁה** *Die quo absolvit Moses*, i. e. quum absolvisset. **וַיִּמְשָׁחֶם** *Et unxit ea*, vasa sacra, vid. Ex. 40, 9. Altare consecratum est primo anni secundi mense post exitum ex Aegypto, Ex. 40, 2. Moses igitur hic non observat temporis ordinem, uti saepius. — 2. **הַעֲמָדִים עַל-הַפְּקָדִים** *Qui stabant super numeratos*, i. e. qui praecerant numeratis. Alii putant, intelligi eos, qui Mosi et Aaroni adstarent, quum populus numeraretur. — 3. **שֵׁשׁ-עֶגְלוֹת צָב** varie vertitur. LXX. **ἕξ ἀμάξας λαμπηρίκας**. *Λαμπήρη* extat apud Pollucem, Lib. 10. c. 12. in sensu τῶν ὀχημάτων, *vehiculorum*. Hesyehius docet, *λαμπήρη* esse illustrium virorum vel feminarum vehiculum, desuperque opertum fuisse. Aquila: **σχεπυστίας**, *tecta*. Sic etiam Onkelos et Vulgatus: *plaustra tecta*. Quae interpretatio procul dubio vera est; nam **צָב** Arabibus in Conjug. 2. significat *clusit, operuit*. Plaustra autem tecta erant, ut utensilia et vestimenta sancta in iis mundius veherentur. Alii **צָב** derivant a **צָבָא** *exercitus, militia* (sicut **כַּס** Ex. 17, 16. dictum volunt pro **כִּסֵּא** *solium, thronus*), hoc sensu: *sex plaustra militaria*; ita versio Samaritana, in qua est **שֵׁשׁ חֵיל**. Hierosolymitanus: *plaustra bijuga*, quod unienique plastro erat per bonni trahens illud. Syrus: *plaustra instructa*. **לְאַחַד עֶגְלָה** *Unum plastrum pro duobus principibus; singuli boves singulis*. — 5. **וְהָיוּ לְעֵבֶד אֶת-עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד** *Et erunt ad serviendum ministerio tabernaculi conventus*, omnia illa, quae principes obtulerint, erunt usui ministerio tabernaculi. **אִישׁ כְּפִי עֲבֹדָתוֹ** *Cuique pro ministerio suo*; h. e. iis, qui plura sacra suppellectilia et graviora debebant vehere, plaustra dedit plura quam aliis.

8 — 13. **בְּיַד אִיְתָמָר** *In manu Ithamaris*, sub praefectura, directione Ithamaris. — 9. **כִּי-עֲבֹדָתָם וְגַן** *Quia ministerium sanctitatis super eos, in humero bajulabunt*, i. e. munus, quod iis circa sacrarium incumbit, est humeris bajulare. — 10. **הַמִּזְבֵּחַ** *Dedicationem altaris*, i. e. victimas, quarum maetatione altare consecrabatur. — 11. **הַמִּזְבֵּחַ** — **נְשִׂיאָם אֶחָד** *Singuli principes singulis diebus munera ad consecrationem altaris offerant*. —

13. קַעֲרָה בְּסֶתֶם *Scutella argentea*, cf. de hac voce et his quae sequuntur not. ad Ex. 25, 29. 27, 3.

89. לְדַבֵּר אִתּוֹ *Ad loquendum cum eo*, ut consuleret eum, sc. Jovam, quem intelligi verba quae sequuntur, et ipsae textus *περυσιασσεύς* non sinunt dubitare. Loca plura alia, quibus Pronomina affixa respiciunt ad nomen diserte non expressum, sed e contextu sermone facile intelligendum, attulit GLASSIUS *Philol. S.* pag. 158. edit. Dath. Cf. 25, 4. HUBIGANTIUS: „*Ut loqueretur cum eo*, nempe cum Deo qui Vs. 11. cum Mose loquebatur. Nam res gestae in hoc Vs. continuantur cum Vs. 11. Et ea quae interceserunt, de recensioe donorum, ex Tribuum tabulis huc fuerunt in medias res allata, ut Commentarii pars separata, et tanquam scheda ad locum sibi in historia sacra proprium annexa.“ Est vero hic Vs. simul *εἰσαγγωγικὸς* ad ea quae sequuntur. Nihil igitur necesse est, ut cum VATERO hunc Vs. majoris pericopes laciniam statuamus, quae inter supplementa plura alia, nullo rerum ordinis respectu habito, hic inserta fuerit. מַעַל *E supra*, h. e. e loco, qui erat supra operculum. „Audiebat vocem, sed nullum videbat simulacrum, ex cuius ore exiret. Ethnici etiam, quum infra divinam majestatem esse videretur, passim hominibus conspiciendum praeberi, voce tantum suam praesentiam significasse interdum volunt. Vid. Euripid. in *Hippolyto*, Vs. 85. sqq.“ CLERICO.

Cap. 8.

Candelabri et lucernarum locus, situs, materia, forma. Ritus consecrationis Levitarum; aetas, qua ministraturi sunt, definitur.

2—8. בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת־הַנְּרוֹתָ *Cum tu facies ascendere lucernas*, i. e. quando accendes lucernas. Videtur significari actio sacerdotis ellychnium in oleo depressum attollentis. אֶל־מוֹלַב פְּנֵי הַמְּנוֹרָה *E regione faciei candelabri*, eam partem versus, quae respondet fronti candelabri, i. e. orientem versus. — 4. De candelabro cf. Ex. 25, 31. sqq. — 7. מִי הַטָּהוֹר *Aquae peccatorum*, i. e. purificationis a peccatis, aquae lustrationis (de quibus c. 19.), quemadmodum verbum הִטָּהַר, *peccavit*, in Piel et Hithpael est *purificavit*. וְהַעֲבִירוּ הָעֵר בְּלִבְשָׁרָם *Transire faciant novaculam super omnem carnem suam*, i. e. totum corpus eurent radendum. Ad exemplum sacerdotum Aegyptiorum, de quibus Herodot. 2, 37.: *Sacerdotes tertio quoque die totum corpus eradunt, ne quis pediculus, aut alia sordes Deus colentibus adhaereat.* — 8. וְלִקְחָהּ *Tum sument*, sc. לְעֹלָה *in holocaustum*. פֶּרֶן בֶּן־בָּקָר *Juvenium filium bovis*, i. e. bove natum. פֶּרֶן *juvencus*, mediae aetatis inter vitulum (עֵגֶל) et bovem (שׁוֹר). וּמִקְדָּהּ *Ejusque fertum*, ejus mensura traditur 28, 12.

10—12. הַלְוִיִּם — וְסִמְכּוּ *Imponent Israelitae*, i. e. aliqui ex his, nomine omnium, *manus suas Levitis*, eos Deo, loco pri-

mogenitorum suorum offerentes, et in eos immus, quod primogenitis (quippe Deo sacris) alioquin incubisset, transferentes. Hanc ejus ritus significationem fuisse, apparet ex iis, quae sequuntur. — 11. וְהִנִּיף אֶהָרֵן אֶת-תְּלֹוֹתָיו *Agitabit Aaron Levitas*, i. e. eos altare circumire jubebit (vid. 3, 6). וְהָיוּ לְעֵבֶד *Erunt*, sc. parati ad ministrandum etc. Omissio vocabuli עֲתִיד *paratus* post הָיָה frequens est, veluti Gen. 15, 12. 2 Sam. 18, 3. Ez. 30, 16. — 12. Hoc sacrificio Levitae consecrabantur, i. e. ab omni immunditie puri reddebantur, quia omne, quod ad tabernaculum conventus pertinebat, *sanctum*, i. e. ab immunditie Levitica purum esse debuit. De כָּפֹר vid. ad Lev. 1, 4.

14 — 19. וְטָהַרְתָּ אִתָּם וְהִנַּפְתָּ אֹתָם *Sic scecrnes*. — 15. וְטָהַרְתָּ אִתָּם *Postquam a te fuerint purificati et mihi oblati*. — 16. נָתַתִּים לִי *Dati dati mihi sunt*, i. e. prorsus mihi addicti. לֹוֹךְ כָּל-רֵחַם *Loco apertionis omnis vulvae*, i. e. loco omnium primogenitorum, ut ipse statim sese exponit. — 19. וְלִבְנֵי *Trado Levitas donatos Aaroni ejusque filiis*, vid. ad 3, 9. בְּעֵבֶד — בְּאֶחָל מְלֵעַד *Ad faciendum opus filiorum Israelis in Tabernaculo conventus*, ut reliquorum Israelitarum locum tentorium eurent. וְלִכְפֹּר עַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Et ad tegendum super Israelitas*, i. e. ut impediunt, quominus Deus Israelitas temere ad sacra accessuros plectat; ita enim haec phrasis explicatur in verbis, quae statim sequuntur, *ne accedentibus ad Sacrarium plaga injungatur*. Si enim Israelitae ipsi ad sanctuarium accessissent, facile in re aliqua delinquere culpamque contrahere potuissent. Sic infra 15, 13. *Pinchusus dicitur obtexisse (כָּפֹר) Israelitas*, quod impediisset, quominus plaga divinitus injuncta plures occideret.

21 — 26. וְיִתְחַשְׂאוּ *Expiaverunt*, purgarunt se ab immunditie Levitica. — 22. לְפָנַי אֶהָרֵן וְלִפְנֵי בְנָיו *Coram Aarone et coram filiis ejus*, qui ipsi praefecti erant, et quorum jussis obsequi debebant. — 21. זֶהוּ אֲשֶׁר לְלוֹוִים *Hoc quod Levitis*, hoc pertinet ad Levitas, hoc spectat immus, quod iis imponitur. — 25. וּמִבֶּן — הָעֶבֶדָה *Sed a filio quinquaginta annorum redibit*, sc. domum ab agmine operis, ab anno 50. cessent a munere, sc. bajulantium, quia ea res indigebat hominibus, quibus integrae essent vires. — 26. וְשָׂרָה *Ministrabit is*, qui annum 50. superavit, sc. in rebus facilioribus. אֶת-אֶחָיו *Una cum fratribus suis*. לְשֹׂמֵר מִשְׁמֶרֶת *Ad custodiendum custodiam*. Per מִשְׁמֶרֶת *custodiam* indicantur excubiae agendae et res concreditaee custodiendae, curandae, parandae, resarciendae; quibus rebus sufficiebat aetas infirmior; per עֲבָדָה vero, quod sequitur, designatur ministerium operosius, ut erat comportatio victimae majoris, vasorum Tabernaculi et lignorum, ceteraque ministerii partes actuosae, quibus immunes sunt, non a quibus arcentur, qui annum 50. attigerunt. כִּכָּהֵן תַּעֲשֶׂה לְלוֹוִים בְּמִשְׁמֶרֶתָם *Sic facies Levitis in observationibus eorum*, sic Levitis munera sua assignabis.

Cap. 9.

Qui vel immunditia vel causa itineris praepediti Paschalem victimam offerre cum ceteris non potuerant, quo tempore eam offerre possint. Ad-ditur de nube, quae Tabernaculum operiebat, qua Tabernaculum dese-rente, ad iter se Israelitae accingebant, eadem autem consistente, stationem figebant.

1 — 8. תְּרֵאשׁוֹן — בְּשָׁנָה Anno secundo exitus eorum ex Aegyptio mense primo. Moyses, qui in historia sua jam ad secundum mensem progressus erat, regreditur ad primum, ut lex de iis, qui pascha stato tempore celebrare non poterant, una cum occasione legis recenseatur. Itaque haec gesta sunt ante censum, de quo Num. 1, 2. sqq., qui secundo mense institutus fuit. — 2. וַיַּעֲשׂוּ Facient, i. e. celebrarunt. בְּמוֹעֲדוֹ Stato suo tempore. De Paschate vid. 12, 1. sqq. Lev. 23, 5. sqq. — 5. בְּרֵאשׁוֹן Primo se-mense, positum pro בְּהַדְּשׁ הַרְּאשׁוֹן. — 6. וַיְהִי אֲנָשִׁים Fueruntque homines. Nomen plurale conjungitur cum Verbo singulari, ut alias haud raro, cum praemittitur Nomen, veluti 1 Sam. 1, 2.: וַיְהִי לַפְּנֵנָה יְלָדִים Peninnae erant nati; vid. et 2 Sam. 25, 6. Jes. 13, 22., et cf. GESENIJ *Lehrg.* p. 713. Quod Masorethae hunc locum accensent iis, quibus pro וַיְהִי legendum videri possit וַיְהִיו, seu τοῖς כביריון conjecturis, mendum in textu esse innuerunt, sed cautionem potius apponere voluerunt pro lectore, ne opinetur, scribi hic וַיְהִי per errorem. לְנַפֵּשׁ אָדָם Propter cadaver hominis; quod hominis mortui exsequiis interfuissent. — 7. לָמָּה נִקְרַע Quare diminuemur, sive detrahemur, sc. a numero eorum, qui celebrant pascha: לְבַלְתִּי תִקְרִיב אֶת-קֶרְבֶּן יְהוָה Ne offeramus oblationem Jovae. Ita vocant hi homines agnū paschalem, quod is esset vera victima, cujus sanguis Deo offerebatur, Ex. 12, 6. — 8. עֲמַדוּ Subsistite, exspectate, manete.

10 — 14. בִּי-יְהִיָּה — רַחֲקָה Si vel impurus fuerit propter funus, vel sit in itinere longinquo. לִבְכֶם אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם Inter vos aut inter posteros vestros. וַיַּעֲשֶׂה פֶסַח לַיהוָה Celebrabit quidem Jovae pascha, sed mense secundo. — 11. עַל Cum, cf. Ex. 12, 8. Lev. 19, 26. — 13. קֶרְבֶּן יְהוָה לֹא תִקְרִיב Oblationem Jovae non obtulit, non immolavit agnū Paschalem. וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ Is homo excindetur e populo suo. Quod fieri potuit aut morte aut exilio (Gen. 17, 14.). H. l. procul dubio est intelligenda excisio per mortem. Nam in eos, qui scientes et prudentes aliquod praecceptum ad cultum sacrum pertinens transgressi erant, constitutum erat capitis supplicium. — 14. לַיהוָה וְכִי — Si peregrinus inter vos Pascha Jovae celebrare voluerit. Intel-ligitur autem peregrinus, qui circumcisis erat, cf. Ex. 12, 48.

15 — 18. וּבְיוֹם הַקִּיּוֹם אֶת-הַמִּשְׁכָּן Die quo primum erectum fuit tabernaculum. Quod fiebat die primo anni secundi; vid. Ex. 40, 17. הַקִּיּוֹם, Infinit. Hiph., significat tō erigere; igitur He-

braica sonant: *in die erectionis*, i. e. quo erigeretur *tabernaculum*. Similis constructio est Jer. 41, 4. — פָּכָה הָעֶנָן אֶת־הַמִּשְׁכָּן לְאֹהֶל הָעֵדוּת *Tegebat nubes tabernaculum ad tentorium legis*; i. e. nubes illa erat super tabernaculum, sed praecipue super eam partem, in qua erat arca legum. יהיה Fut. pro Praeter. hic vertendum est per Imperf., ut etiam Vs. sq. — 16. הָעֶנָן יִבְסֹף *Nubes illud contexit*, sc. יוֹמָם *interdiu*. Id enim supplendum esse, docet alterum hemistichium, coll. Vs. 15. et Ex. 40, 38. Similiter Ps. 91, 7.: *Cadent a latere tuo*, sc. sinistro mille, et a dextra tua, decies mille. — 17. וּלְפִי הָעֶנָן *Et secundum elevari nubes*, i. e. prout efferens se nubes illa supra tentorium proficiscatur. יַחֲנוּ *Castra metabantur*, i. e. castra ponere solebant, manebant. — 18. כָּל־יְמֵי אֲשֶׁר יִשְׁכֵּן הָעֶנָן *Omnibus diebus quibus quiesceret nubes*. Status constructus יָמֵי ante Pron. relat., ut Jer. 22, 12.: בְּמָקוֹם אֲשֶׁר־הִגְלוּ אֹהֶל *In loco quo eum captivum duxerunt*. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 679.

19—22. וַיִּבֶה־אֶרְיָהּ — רַבִּים *Cum prolongabat nubes super tabernaculo multos dies*, i. e. si evenisset, ut nubes per dies plures super tabernaculo maneret. וַיִּשְׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמֶרֶת יְהוָה *Tunc observabant observationem Jovae*, i. e. praecepta, ritus et ceremonias, quas jusserat Moses circa cultum saerum observari. Phrasim enim שָׁמַר מִשְׁמֶרֶת omnem cultus Levitici observationem indicat, cf. ad Lev. 18, 30. Sensus igitur hujus loci est hic: Israelitas tum demum tabernaculum saerum erexisse et ritus sacros observasse, si per complures dies in uno loco commorabantur, si ad breve modo tempus, tabernaculum non esse erectum. — 20. יָמִים מְסֻפָּרִים *Dies numerationum*, i. e. dies numerabiles (Subst. posito pro Adj.), qui facile numerari possint, *pauci*. Praecedat etiam ἀριθμοῦ *יָמִים רַבִּים*. Significatu paucitatis מְסֻפָּרִים et occurrit Gen. 34, 30. Deut. 33, 6. Job. 16, 22. — 22. יָמִים *Dies*, i. e. per annum, ut Lev. 25, 29. Gen. 4, 3., ubi cf. not. Nisi hic *tempus longius et incertum* sit intelligendum.

Cap. 10.

Tubarum argentearum fabricatio earumque usus. Israelitarum a monte Sinai recessio, et proficiscentium ordo. Chobabum, cognatum suum, reditum in Midian meditantem, rogat Moses, ne se suosque deserat. Denique quae Moses praeeloqueretur, quum vel elevanda vel deponenda esset arca.

2—5. הַצֹּבָאוֹת כֶּסֶף *Tubae argenteae*. Josephus eas ex usu aevi sui ita describit *Ant.* 3, 12.: *Longitudinem habet cubitali paullo minorem, arcta est syrinx, tibia paullo crassior praebens latitudinem ori ad excipiendum spiritum, desinensque in campanulam, quemadmodum tubae. Hebraica lingua vocatur Asosra*. De מִקְשָׁה vid. Ex. 25, 18. לְמַסַּע *Ad projectionem*, ad signum castrorum movendorum dandum. — 3. וְהִקְשֵׁה בְּהֶן *Et*

clangent iis, cum clangent iis, ambabus, sc. sacerdotes. וְנוֹעַדוּ בְּכֹל הַיְעוּדָה. *Tunc congregent sese ad te omnis populus*, i. e. omnes populi legati vid. Lev. 8, 3. Et apud Romanos *Buccina cogeat priscos ad verba Quirites* (Propert. 4, 1.); cf. Gellius *Noctt.* 15, 27. — 4. בְּאַחַת. *Unâ* sc. tuba. הַנְּשִׂיאוֹת רִאשֵׁי אֲלָפֵי יִשְׂרָאֵל. *Principes, duces Chiliadum Israelitarum.* Videntur intelligi duodecim dumtaxat principes tribuum, qui erant ipsis Chiliarchis praefecti, de quibus Ex. 18, 21. — 5. הַרְפָּעָה. *Sonus fractus*; tremulus; a verbo רָפַע coll. Arab. رِيء, quod proprie denotat *frangere, frangendo rumpere*, et hinc speciatim dicitur de sono, quando *non procedit aequali tenore, sed fractus est et identidem abruptus.* Bene Vulgatus: *si prolixior atque concisus clangor increpuerit.* Sic et Virgilius dixit *fractos sonitus tubarum.* וְנִסְעוּ הַמַּחֲמֹה הַחַיִּים קִדְמָה. *Tunc proficiscantur castra eorum qui castra metantur orientem versùs*, i. e. tribus Juda, Issaschar et Sebulou; 2, 3.

6 — 10. הַיְמִינָה. *Ad meridiem*, i. e. castra meridionalia, Ruben, Simeon et Gad; 2, 10. הַרְפָּעָה יִתְקַעוּ לְמַסְעֵיהֶם. *Sonus ille tremulus signum sit castrorum movendorum.* — 7. הַתְּקֵעוּ הַנְּזִפְרָתָם. *Aequabili sono clangetis, non fracto.* — 9. וְנִזְכְּרָתָם לְפָנֵינוּ יִהְיֶה אֱלֹהֵיכֶם. *Ut memoria vestrum Jovae redeat.* Simile quid vidimus Ex. 28, 29. Itaque tubarum clangor erat veluti divini auxilii invocatio; hac autem re Israelitis animum in pugnando accensum fuisse, quisque intelligit. *Et ab hostibus vestris liberemini.* Animo nempe per Dei invocationem accenso, acrius pugnabant. — 10. יָבוֹאוּ שְׂמֵחִים. *Diebus gaudii vestri*, in quibus gaudebant, epulas et convivia celebrantes. Id fiebat diebus festis, calendis, et publicis solemnitatibus, veluti, quando templum conditum fuit et dedicatum a Salomone 2Chr. 5, 12. 13., quando instauratum Esr. 3, 10. 11. etc. וּבְמוֹעֲדֵיכֶם. *Statis festis*, quae recensentur Lev. 23. בְּרִאשֵׁי הַדְּשָׁנִים. *Initio mensium*; in Neomeniis enim fiebant sacra Num. 28, 11. sqq. Docet etiam Psaltes Ps. 81, 4. tubae sonum eo tempore auditum fuisse. *Ad holocausta et sacrificia eucharistica vestra*, sc. publica et solemnia. וְהָיוּ לָכֶם לְזִכְרוֹן לְפָנֵינוּ. *Erunt illae vobis ad memoriam vestri coram Deo revocandam.* Sonitu enim tubarum populus excitabatur ad Deum celebrandum; per eam autem celebrationem Deo Israelitas in memoriam revocari, loquutio anthropopathica est. Ceterum post hunc V. s. Samaritani addunt Vers. 7. et 8. Cap. 1. Deuteron.

11 — 14. בְּעֶשְׂרִים. *Vigesimo*, seil. die, ut Gen. 8, 2. 3. I Sam. 30, 13. — 12. לְמַסְעֵיהֶם. *Secundum projectiones suas*, i. e. justis itineribus, *in gewöhnlichen Tagereisen.* Alii: *per vias tuas*, suo ordine, servato ordine procedendi. בְּמִדְבַר פָּאָרָן. *De deserto Pharan* vid. Gen. 14, 6. Sed non unis castris illuc pervenerunt; primum enim castra posuerunt in *Kibroththava*,

unde iverunt *Chatserothas*, vid. 11, 34. 35. Hinc moverunt in Pharaunicum desertum, vid. 12, 16. — 13. בְּרֵאשִׁיתָהּ *Prima vice*. Significatur, primam castrorum motionem factam esse. Spectatque ad universum populum, non ad unam tantum tribum, quae primo castra moverit; uti alii vertunt cum Vulgato, qui habet: *moveruntque castra primi etc.* — 14. עַל-צַבָּאוֹ *Ante agmen suum*; huic agmini praefuit etc.

21. הַמִּקְדָּשׁ i. e. כְּבֵד הַמִּקְדָּשׁ *suppellectilia sacrarii*, Arca, candelabrum, mensa aurea, altare aureum etc., vid. 4, 5. sqq. וְהָקִימוּ וְגו'. *Erexeruntque Gersonitae et Meraritae tabernaculum usque venirent ipsi*, Caathitae. Sensus est, Gersonitas et Meraritas erexisse tabernaculum, dum advenirent Caathitae, qui res sanctuarii in illud inferrent. Igitur verba Hebraea continent rationem, cur Gersonitae et Meraritae non cum Caathitis incederent, sed hos praerent; caussa fuit, ut, dum Caathitae advenirent, illis suppeteret tempus erigendi tabernaculum. Aliter illa verba intelligit Michaelis. Is enim וְהָקִימוּ vertit *subsistere jusserunt*, scil. Gersonitae et Meraritae tabernaculum (*die Wohnung hatte man stehen lassen, bis sie kamen*). Ex hac interpretatione sensus crit, Gersonitas atque Meraritas parietem ex tabulis factam et aulaeam interius super vasis sacris reliquisse, ne ea sine tecto et in nudo solo jacerent, usque venirent Caathitae, qui illa auferrent.

29. 31. הָרֶקֶת hic non est *sponsus*, ut Ex. 4, 24. Ps. 19, 6. et alias, sed *affinis*, seu *cognatus*. Mosis soecr, Jethro (s. Chobabus, vid. ad Ex. 2, 18.), qui primo itineris anno apud eum erat, in patriam, Midian, redierat, Ex. 18, 27. Nunc autem (vid. not. ad Ex. 13, 21.) Moses precibus impetrabat, ut is ducem itineris sese praeberet. Posterius ejus vitam Nomadicam in Palaestina ducebant, Jud. 4, 11. — נָא יְהוָה דִּבְרֵי-טוֹב עַל-יִשְׂרָאֵל *Nam Jova locutus est bonum super Israel*; sensus: eris particeps eorum, quae Deus nobis daturus est; nam bona multa pollicitus est nobis. Quum Hebraei careant verbo, quod proprie respondet verbo *polliceri*, coguntur uti verbo דִּבְרֵי. — 31. כִּי עַל-בֵּן יָדַעְתָּ הַלַּחֲנוּ בַמִּדְבָּר *Quia nosti castra ponere nostram in deserto*, i. e. ubi loca sunt apta castris ponendis. In Arabia enim, ubi aquarum penuria et rapacium catervarum insidiae facile magnum damnum inferre possunt, plurimum interest scire, ubi castra poni recte possint. וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵרְוָה *Erisque nobis oculorum instar*, i. e. dux nobis itineris; cf. Job. 29, 15. Chobabo, homini Madianitae, per ea deserta cum gregibus saepe vagato, notissima erant omnia loca, in quibus erant pascua et fontes, quos Arabes summo studio obtegere solent. Haec igitur loca, optimumque ac cuivis regioni aptissimum castra metandi modum Chobabus ostendere, atque ita varia ac multiplici ratione Israelitis prospicere ac consulere poterat. Cf. not. ad Ex. 13, 21.

33 — 36. הר יהוה Mons Jovae sc. Sinai, cf. Ex. 3, 1. — 34. בְּנִסְעָם מִן־הַמַּחֲנֶה *In profectioe sua e castris*, i. e. cum proficiscēbantur e loco, ubi tentoria fixerant. — 35. קִיָּמָה יְהוָה *Exsurge Jova!* Alluditur procul dubio ad morem militarem; ubi audita tuba ad armā exsurgere solet miles impiger et strenuus, cf. Ps. 35, 2. וַיִּפְצְפוּ אֹרְבֵיךָ *Et dissipentur hostes tui*, i. e. hostes populi tui. פוּץ coll. Arab. فاض proprie dicitur *de aqua, quae extra ripas exundat*; hinc ea radix apud Arabes in Conj. 4. valet: *cum impetu latus est et effudit se in cursum*. Haec significatio radicis פוּץ h. l. est adhibenda, sed in sensū malo eam sumendam esse, apparet ex orationis nexu. Significat igitur hic *dilabi, divagari* extra sedes suas, habetque notionem noxae, erroris, interitus conjunctam. — 36. Ante רַבְּבָה subaud. אֵל, *ad*, quod saepius omittitur, ut Ex. 4, 19. Hos. 7, 11. 16. Sed quum alias semper רַבְּבוּה scribi soleat (e. c. Deut. 33, 17. Mich. 6, 7. al.), hic vero רַבְּבוּה extet; in hac scriptionis anomalia nonnulli duplicis, quae olim in ea voce extiterit, lectionis indicium deprehendere sibi visi sunt; quarum una רַב, altera רַבּוּה fuerit. Atque priori illa adhibita, coll. Arab. رَبَّ praefuit, *rexit*, sensum esse: *Revertere, Jova, Israelitarum millibus praeesse*; altera vero, ex Arab. رَبَّأ, *curavit*, in Conjug. 2.: *revertere, Israelitarum millia curare*. Neutra tamen harum significacionum Hebraeis videtur in usu fuisse.

Cap. 11.

Queritantem populum ignis coelitus immissus absumit et Mose deprecante extinguitur. Carnem flagitat populus, Mosesque muneris excusationem petit a Jova, qui septuaginta viros eum adsciscere jubet, carnemque Israelitis pollicetur et mittit, sed improbas eorum querimonias plectit.

1. וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאַנְנִים רַע בְּאָזְנֵי יְהוָה *Et fuit populus quasi conquerentes malum in auribus Jovae* (ab אָנַן, Arabice genuit, in Hithpoel prae dolore lugere, querulari et murmurare, conf. Thren. 3, 39.), i. e. populus impie queritabat contra Jovam. כְּמִתְאַנְנִים sicut ingemiscētes, similes se gerebant iis, qui amisso ingenti bono luctu gravissimo dejectos se sentiunt, ac gestu et voce ad exprimendum animi dolorem sese componunt. Ex hac igitur interpretatione non est opus, ut פָּ positum putemus pro פֹּאֶשֶׁר כְּמִתְאַנְנִים quum essent, sc. ingemiscētes, sive quum ingemiscerent, ut alii voluerunt. LXX. γογγύζων νοσηρὰ murmurans mala, Vulg. *ortum est murmur*. Rabbinorum nonnulli verbum Hebr. interpretantur *occasionem quaerere*, quasi deducatur hoc verbum ab אָנַן causam praebuit, hinc הִיאָנַן occasio et caussa. Sic Onkelos: *quum caussam quaerent malam contra Jovam*. וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ יְהוָה *Exarsit in eos ignis Jovae*. Ita vocatur *fulmen*, cf. Job. 1, 16. 2 Reg. 1, 10. 12. Significatur, castra fulminis ictu tacta esse. Alii intelligunt *iram ardentem*, coll. Ps. 78, 21. Tunc

totus hic locus ageret de morbo pestifero, qui multos consumsit (קִצָּה הַמַּחֲנֶה). Quem morbum Israelitae, more omnium gentium nondum satis excultarum, poenam querelarum iis a Deo immissam putabant. Id quod tamen et valet, si ignem a fulminis ictu excitatum intelligimus. Alii sub igne *Jovae* ventum urentem; *Samum*, i. e. venenatum vocatum, intelligunt. Attamen prior interpretatio videtur praeferenda. וְהֵאָכַל בְּקִצָּה הַמַּחֲנֶה *Et consumsit extremitatem castrorum.* Jarchi intelligit *extremos* s. ultimo loco positos, qui inter eos, Israelitas, erant, ita dictos *propter vilitatem*, fuisse enim illos *vulgus illud mixtum*, de quo Vs. 4. Sed videtur simplex esse sensus, ignem coepisse in extremis, castris, nimirum aliis in terrorem. Videtur autem fulmen dumeta et fruticeta in illis desertis frequentia, inter quae Israelitae castra posuerunt, incendisse; qui ignis non facile extinguendus, et cito huc illuc currens brevi multa tentoria consumere potuit.

2. 4. וְהִשָּׁקַע הָאֵשׁ *Et resedit ignis.* וְהִשָּׁקַע proprie dicitur de *fluvio desidente*, cum aqua ejus imminuta residet, vid. Amos 9, 5. 8, 8. Ez. 32, 14. Hinc nostro loco usurpatur de *igne subsidente*, i. e. extincto. LXX. ἐκόπασε τὸ πῦρ, *cessavit ignis.* — 4. Particula ו, qua hic Vs. incipit, apte redditur: *Non ita longe post.* וְהִשָּׁקַע recte *Vulgatus reddidit vulgus promiscuum* (*Gesinde*); quod sese cum Israelitis Aegyptum relinquentibus conjunxerat (Ex. 12, 38.). וְהִתְאָוָה הָאָדָם *Desiderarunt desiderium*, i. e. ardentem concupierunt, flagrarunt desiderio, sc. aliorum ciborum. וְיָשְׁבוּ וְיִבְכּוּ *Redibant et flebant*, i. e. iterum flebant, iterum queritabant. Hebraei enim verbo וְיָשְׁבוּ utuntur, si alicujus rei iterationem exprimere volunt. Cf. ad Gen. 26, 18. coll. ib. 30, 31. LXX. καθίσταντες ἔχλαιον. Pro וְיָשְׁבוּ legerunt וְיָשְׁבוּ. Sie et *Vulgatus: sedens et flens.* מִי יֵאָכְלֵנוּ בָּשָׂר *Quis nobis carnem comedendam dabit*, i. e. utinam nobis daretur caro! At Israelitae ingentem pecoris et armenti copiam ex Aegypto secum duxisse dicuntur, Ex. 12, 38., quomodo igitur carnes flagitare potuerunt? Respondent nonnulli, vocem בָּשָׂר h. l. de *piscium* carne intelligendam esse, ut Lev. 11, 11., praesertim eum statim Vs. sq. de piscibus sermo sit. Sed nil impedit, quo minus בָּשָׂר etiam de carne bovilla, ovilla et caprina intelligamus. Vetantur enim Israelitae harum carnum esu, dum in itinere essent, nisi in epulis sacrificabilibus, Lev. 17, 1 — 7.

5. וְזָכַרְנוּ — הַיָּם *Recordamur piscium quos in Aegypto gratis comedebamus.* Propter ingentem eorum in ea terra copiam, quam et antiquiores et recentiores laudant. Nilus non solum sed etiam lacus *Tennis* seu *Menzale*, cujus littora pars Gosenitidis erant, magna abundat copia piscium, qui sale conditi in multas alias regiones; imprimis Syriam et Aegyptum occidentalem mittuntur. קִשְׁאִים est nomen *cucumerum*. De cucumere, quem *Chato* adhuc appellant Aegyptii, hoc modo loquitur PROSPER ALPINUS de

Plantis Aegypti, p. 54.: *In usu habent Aegyptii genus quoddam cucumerorum Chate vocatum; quae planta a communi cucumere alia quidem re non differt, nisi magnitudine, colore et mollitie, quando cucumis Aegyptia folia habeat minora, albiora, molliora atque rotundiora, fructusque producit admodum a nostratibus differentes; quando his longiores, et viridiores sint, a cortice plano, molli, aequali spectentur; gustuique sint dulciores atque concoctu faciliores.* Quodsi verum est, cucumeres illos in Aegypto sponte nasci, vere dicere potuerunt Israelitae, se cucumeres in Aegypto gratis edisse. Cf. CELSII *Hierob.* P. II. p. 247. sqq. Egit etiam de hac planta HASSELQUIST p. 530. כַּבְּשִׁיתִי LXX. et Vulgatus vertunt πέπωνας, sc. σίκυας. Πέπων enim denotat mollis, mitis, hinc σίκυαι πέπωνες dicitur cucumerum genus illud, quod mollius est et dulcius. Deinde omisso σικύος absolute dicitur πέπων. Plin. H. N. 19, 5. scribit, cucumeres quum magnitudine excessere, *pepones* vocari. Significatur procul dubio illud plantarum cucurbitacearum genus, quod Aegyptii etiamnum voce Hebraica *Battich* vocant, vid. FORSKAL *Descr. Plantt.* pag. 767. (*Citrullus Battich*, Hebr. כַּבְּשִׁיתִי). Prolixe de hac planta egit HASSELQUIST p. 528. sqq., ubi inter alia dicit, hunc citrullum Aegyptiis potum et cibum praebere, imprimis pauperibus, quorum cibus fere unicus mense Julio hi citrulli sint, quod iis terra abundaret. Cf. CELSIUS P. I. p. 356. sqq. et *d. a. u. n. M.* P. II. p. 241. קֶצֶר veteres interpp. omnes *porrum* vertunt. Nomen קֶצֶר, quod proprie *gramen* denotat, *porro* inditum videtur ob ejus cum gramine similitudinem. Porrum (quod in Aegypto frequens fuit) inter cibos priscorum hominum fuisse, testatur ATHENAEUS *Deipnosophist.* 4, 6., ubi τοὺς Ἀθηναίους, inquit, ὅταν τοῖς Διοσκούροις ἐν πρῆλαιῖα ἄριστον προτιθῶται, ἐπὶ τῶν τραπέζων τιθέναι τυρόν (caesum), καὶ φύστην (mazam ex farina et vino), δροπτεῖς τ' ἐλάας (olivas caducas), καὶ πράσα (porrum), ὑπόμνησιν ποιουμένους τῆς ἀρχαίας ἀγωγῆς. Ceterum dignus est qui conferratur de hac planta CELSIUS P. II. p. 263. sqq. כַּבְּשִׁיתִי Chaldaeis, Syris, Arabibus et Aethiopicibus sunt *cepa*e. Itaque nostro loco Onkelos, Syrus et Arabs illam vocem retinuerunt. LXX. *κρόμυα*, quae vox eandem illam plantam significat. Cepis autem non solum Aegyptum abundasse, sed etiam eas cibum fuisse hominum operariorum, quales Israelitae in Aegypto erant, docet Herodot. *Euterp.* p. 156. edit. Steph.: *In ipsa pyramide litterae Aegyptiacae scriptae indicant, quantum sit erogatum in operarios pro raphano, cepis et alliis: quod interpretes earum litterarum, ut probe reminiscor, agebat in summa mille et sexcenta talenta pecuniae esse.* Quod repetit Plinius H. N. 32, 12. Magnitudine et bonitate cepas Aegyptiacas excellere, iisque etiamnum Orientales delectari, multi narrant, qui illas regiones adierunt. Cf. CELSIUS P. II. p. 83. sqq. כַּבְּשִׁיתִי *Allia* recte verti, dubium non est, quum in hodiernum usque diem per magnam Orientis

partem eodem nomine appellentur. Alliorum magnam copiam Aegyptum olim aluisse, docet Herodoti locus supra allatus. Ex recentioribus autem FORSKAL allia numerat inter plantas, quae in Aegypto sponte nascuntur.

6. 7. נַפְשֵׁנוּ יַבֵּשָׁה *Anima nostra sicca est*, i. e. esurius. נַפֵּשׁ hic notat *adpetentiam*, ut enim animalia halitum frequentem et vividum emittunt in id, quod cupiunt; ita factum, ut נַפֵּשׁ saepe sumatur pro *cupidine*, *adpetitu*; veluti Jes. 29, 8. 32, 6. Sic et Ps. 78, 18. de Israelitis, *tentaverunt Deum petendo cibum* לַנַּפְשׁוֹ *animae suae*, i. e. qui adpetentiae suae satisfaceret. אֵין כֵּן נִהְיֶה כִּי־לֹא נִרְאֶה כִּי־יִבְשֶׁה הַיָּם *Nihil quidquam praeterquam ad mannam oculi nostri, nihil nisi mannam videmus. Ideo eam fastidimus.* — 7. רַחֲמֵי הַיָּדָה *Manna autem instar seminis coriandri erat.* דַּר הַיָּדָה *coriandrum* vertunt veteres omnes. Est semen notissimum, etiam in Aegypto frequens, cui solum quoad magnitudinem manna confertur. Cf. ad Ex. 16, 15. וְעֵינָיו כִּי־רָאָה הַיָּדָה *Adspectus ejus ut adspectus bdellii*, i. e. colore erat similis bdellio, quod habet alborem subflavum, ut veteres docent.

8. 9. וַתַּחֲנוּ בְרַחֲמֵי *Moluerunt in molis.* רַחֲמִים coll. Arab. רַחֲמָן s. רַחֲמָן est *mola*, a רָחַח, *contorsit se in spiram.* וַתַּחֲנוּ אֹתוֹ *Sive ex ea faciebant placentas subcineritias.* De עֲגוֹת vid. Gen. 18, 6. Etiamnum in Persia placentarum genus ex manna confici solet. Vid. ad Ex. 16, 15. וַתִּהְיֶה טַעְמֵי כִּי־רָאָה הַיָּדָה *vulgo sic reddunt: sapor ejus erat sicut sapor liquoris olei.* Quod autem non reddit sensum aptum. Quid enim est *liquor olei*, quum oleum ipsum jam sit liquor? Pro לֶשֶׁתִּי וְרַחֲמֵי הַיָּדָה *veteres legisse לֶשֶׁתִּי depsum aliquid*; a לָשׁ *depsere*, quidam inde collegerunt, quod Onkelos et Syrus *massam cum oleo reddiderunt.* Similiter LXX. ἔγκρις ἐξ ἐλαίου, *Vulgat. panis oleatus*, Arabs Erpenii: *spongiosa placenta mellis.* Pro וַתִּהְיֶה טַעְמֵי הַיָּדָה *autem legisse דְּבַשׁ, mel*, non tantum Arabem Erpenii volunt; verum et paraphrasten Hierosol., qui *cocta in melle*; et Symmachum, qui tamen utramque lectionem conjungit, ponens *μαστοῦν εἰς λίπος ἐκ μέλιτος*, *pingue vel molle quid coctum ex melle.* MICHAELIS *Bibl. Orient. Nov. P. III. p. 225.* suspicatur a Mose scriptum fuisse לֶשֶׁתִּי וְרַחֲמֵי הַיָּדָה *placenta mollis ex melle confecta*, (coll. Arab. וְרַחֲמֵי הַיָּדָה *molle fuit*), nam si voces una serie scriptas nobis cogitemus, לֶשֶׁתִּי וְרַחֲמֵי הַיָּדָה, facile intelligi posse originem non solum lectionis Masorethicae, sed etiam varietatis lectionis in versionibus antiquis. Hinc Michaelis etiam vertit *Honigkuchen.* Mihi tamen lectio Masorethica sensum non ineptum dare videtur, si לֶשֶׁתִּי interpretamur *buccellas minutas*, sive *parvas placentas*, cujus significationis vestigium adhuc in Arab. dialecto deprehendere mihi videor; לֶשֶׁתִּי enim significat: *congesta offa*, sive *maceratis panis frustis per partes et ordines implevit aequavitque patinam*: vid. CASTELLI *Heptagl. p. 1973.* לֶשֶׁתִּי וְרַחֲמֵי הַיָּדָה igitur fuerint *buccellae in oleo maceratae.* Cum iis autem sapo-

rem mannae comparari neminem offendet, qui cogitat, oleum in illis regionibus jucundissimi esse saporis, atque plaentas in oleo maceratas ab Orientalibus inter optimos haberi cibos. — 9. עָלֶיךָ *Super castra*, vel *cum eo*, sc. rore, על enim saepe denotat *cum*, veluti Ex. 35, 22.

10 — 15. לְמִשְׁפְּחֹתָיו אִישׁ *Secundum familias suas vir*, i. e. unusquisque. וּבְעֵינַי מִשֶּׁה רַע *Et in oculis Mosis malam*, i. e. ipsi etiam Mosi displicuerunt populi querelae. — 11. לְשׁוֹם אֶהָהָה — מִשָּׂא כָּל־הָעַם הַזֶּה עָלַי *Imponendo mihi onus totius hujus populi*, cur non exaudisti preces meas, cur tam infelicem me fecisti, ut tantum onus mihi imponeres? Respicit ad hoc, quod antea deprecatus erat suam vocationem, Ex. 3, 11. — 12. שָׂאֶהֱיָה — אֶת־הַיֶּלֶק *Fer eum* (populum) *in sinu tuo*, quemadmodum fert nutritius puerum lactentem; h. e. maximam ejus curam gerito, eumque molestias tibi creantem haud aliter ferto, ac gerulus pueruli lactentis, quem sinu gestat, clamores et lacrymas perfert. אֶמֶן (coll. Arab. אמן in Conjug. 4., vel נאמן *curavit, prospexit alicui*), *securum tutumque reddidit, protexit*. si de infantibus est sermo, denotat eum, qui eorum curam gerit, τειθηρόν, uti LXX. habent. Jonathan et Hierosolym. פֶּדַגֹּגָא *paedagogum*. Romani quoque *Gerulos* atque *Nutritios* habuerunt. אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם *Quam* (terram) *jurejurando pollicitus es te daturum majoribus ejus*. — 13. וְבָכּוּ עָלַי *Flent coram me*, postulant flentes a me. וְנִאֲכַלְתָּ *Et comedemus*, i. e. ut comedamus, comedendam. — 14. לֹא־אֶחַבֵּל — הַזֶּה *Non possum ego solus amplius ferre hunc populum*, non possum amplius resistere huic populo, in me solum ruenti et flagitanti quae dare nequeo. כִּי כָבֵד מְאֹדָה *Gravior enim est me*, i. e. gravior et major est provincia illa, quam ut illam viribus meis sustinere possim. — 15. וְאֶל־אֲרָאָה בְּרַעְתִּי *Ne videam malum meum*. Videt bonum, qui eo fruitur, videt malum, qui id patitur. Hinc verba Mosis denotabunt, ne cogar tanta mala pati, experiri, a populo rebellante. LXX. τῆν κάκωσίν μου, *vexationem aut afflictionem meam*.

16 — 18. אֶסְפֶּה־לִּי — עֲמָן *Congrega mihi septuaginta viros e senibus populi Israelitici*, quos senes et praefectos populi nosti; eos, ducito ad tentorium conventus, ut tibi adstant. Multi fuerunt, qui Judaeorum magistros sequuti, putarent, hanc fuisse originem Synedrith Magni. Sed hoc falsum esse, facile intelligimus, si amborum Senatumum rationem atque consilium animadvertimus. Septuaginta senes, de quibus h. l. est sermo, ipso Mose testante, ideo eligebantur, *ut populum ferrent* (Vs. sq. וְנִשְׂאוּ אִתָּךְ בְּמִשְׁאֵה הָעַם). Satis quidem liquet hanc translationem petitam esse ab iis, qui onere premuntur, et cum onere aptissime posse conferri administrationem Reipublicae, cf. Ex. 18, 18. Deut. 1, 9. Verum h. l. facile intelligitur, Mosem non loqui de difficultate aut multitudine negotiorum, sed de indole populi ad fremitus

et seditiones proclivis, cui Moses solus resistere non poterat. Ad negotia civilia quod attinet et capitalia iudicia, Moses parte oneris, quod initio sibi totum incumbebat, sese jam exoneraverat, eamque in iudices transtulerat, Ex. 18, 24. Nec ad talia negotia 70 senes vocantur, quae ipsi jam, uti videtur, administrabant; erant enim *e senibus et praefectis populi*. Indigebat Moses hominibus, qui tanta auctoritate essent apud populum, ut eum res novas molientem et tumultuantem reverentia sui possent cocreare atque ad officium revocare. Post Mosis obitum autem nulla hujus senatus in sacris litteris mentio amplius occurrit. Post exilium demum Babylonicum constitutum erat Synedrium magnum, et quidem (coll. 2 Chr. 19, 8.) ad *iudicia ferenda*, non, sicuti hic Mosis senatus, ad populum coercendum. Vid. de hac re MICH. J. M. P. I. §. 50. — 17. Vid. ad Vs. 25. — 18. *הִתְקַדְשׁוּ Sanctificamini*, date operam, ut puri sitis et inecontaminati, praeparate vos. *בְּכִיתֶם Flevistis*, i. e. conquesti estis. *בְּאָזְנֵי יְהוָה In auribus Jovae*, audiente Deo.

20 — 23. *עַד חֹדֶשׁ יָמִים Usque ad mensem dierum*, i. e. integrum. *עַד אֲשֶׁר-יֵצֵא מֵאַפְּכֶם Donec vobis ex naso exeat*, fœtor nempe carniū, quas edistis. Significatur, Israelitas carnes comesturos esse ad summam usque nauseam. *וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא Erit vobis fastidio*. LXX. *εἰς χολέραν*, quae vox, docente Hesychio, denotat ventris perturbationem immodicam, per quam bilis per vomitum et secessum excernitur. Symmachus: *εἰς ἀπεψίαν*. *Ἀπεψία* autem morbus est, quo qui laborat, cibum concoquere non potest. Siquidem *πέψις concoctio*. Theodoretus hunc locum sic explicat: *ὁ γὰρ ἀδηφαγία τὴν νόσον ἐπήγαγε, καὶ πολλοῖς τὸν θάνατον ἢ θείλαιος πλᾶγή*. *וְעַן כִּי-מֵאַסְתֶּם אֶת-יְהוָה Quia sprevistis Jovam*, quoniam de Deo conquesti estis. — 22. *וַיִּמְצָא לָהֶם וַיִּמְצָא לָהֶם Ut inveniat, sufficiat, iis*. Phrasis *invenire alicui* hic, ut nonnumquam alias, significat, quod ei satis esse queat nancisei, vel uti Jos. 17, 16. Jud. 21, 14. Vult Moses: fieri non potest, ut oves et boves mactari possint in tanta abundantia, ut sufficiant tantae multitudini. — 23. *הֲיָיָה יְמֵי יְהוָה קְצָרָה Num manus Jovae brevior fieri potest?* *יָד*, manus, hic significat *robur, potentiam*. Robur enim hominis consistit potissimum in manibus. Sic et Hebraeis *manus breves* habere dicitur, qui parum valet. Vid. Jes. 50, 2. 59, 1. *קְצָרָה brevius fieri et minui*. Sensus igitur: num Dei potentiam minutam putas?

25. *וַיִּבְרָא הוֹקְנִים Detraxit de spiritu, quo erat Moses praeditus, immisitque septuaginta viris senioribus*. *רוּחַ* hic notat mentem, animum, ut Num. 5, 14. Ps. 34, 19. 51, 19. Eceles. 8, 8. *Animus* autem *Mosis* (*רוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו*) in tota hac narratione opponitur *animo* seditioso et murmuranti *ceterorum Israelitarum*. Itaque cum dicitur, *Jovam seposuisse nonnihil ex spiritu Mosis et impertiisse id septuaginta illis senibus*, significatur pro-

eul dubio hoc: singulari Dei providentia factum esse, ut 70 illi viri, Mosis adhortatione permoti, subito animum seditiosum mutassent, ad Mosem transiissent, eumque adjuvassent. Quae interpretatio confirmatur iis, quae sequuntur. Subita illa animi mutatio in lingua et egea, et ab hominibus exulta, qui nihil fere nisi corporea cogitare solent, non facile aliter exprimi potuisse videtur, quam per metaphoricam locutionem, quae h. l. legitur. *וַיְהִי כְלוּחַ עֲלֵיהֶם הַרוּחַ* *Et factum est, quando quievit super eos hic spiritus*, i. e. tali animo adfecti. כִּי ante נוֹחַ hic vertendum est *cum, quando*, ut Jos. 3, 13. Neh. 9, 28. וַיִּתְנַבְּאוּ plerique vertunt: *et vaticinati sunt*. At in tota hac narratione nihil de praedictione rerum futurarum occurrit, nec intelligitur, quid vaticinari debuissent; quare illa interpretatio contextui plana non est apta. נָבֵא si passivè adhibetur, omnem videtur significare mentis agitationem extraordinariam, quam legimus nonnumquam homines in se sensisse et ea impulsos locutos esse, ut Jer. 20, 1. Ez. 13; 16. 17., unde illud verbum et de prophetarum orationibus adhibetur. H. l., ubi sermo est de subita animi mutatione in 70 senibus, verbum הִתְנַבְּאוּ indicare videtur, viros illos praeter omnem expectationem seditionis sedandae causa populum hortatos esse, ut officii erga Deum et Mosem memor esset. Quae interpretatio potissimum confirmatur eo quod Vs. 29. legimus; ubi Moses, cum Josua ei nuntiat, eos etiam viros ex 70 sensibus, qui in castris remansissent, προσφθεύειν; in haec verba erumpit: *num mea causa invides? utinam totus populus ita loqueretur. ut viri illi!* (מִי יִתֵּן — עֲלֵיהֶם). Ex quibus verbis satis intelligitur, viros illos populum seditiosum ad meliora hortatos esse. — Verba וְלֹא יָסֵפוּ ab antiquis et recentioribus interpp. varie vertuntur. LXX. et Syrus: *et non addiderunt*, h. e. tantum hoc die prophetati sunt. Alii: *non cessarunt*, quasi יָסֵפוּ enuntiassent, a סָפַר, ut sensus sit, illos inde ab hoc die nunquam desiisse prophetari. Cod. Samar. legit יִסְכְּפוּ *congregati sunt vel fuerant*. Quod Hubigantius et Dathius praefendum et ad Vs. 26. referendum arbitrati sunt, ut hic prodeat sensus: *non congregati autem fuerant, sed in castris manebant ambo viri*. Cf. Vs. 24. ubi legitur וַיֵּאסֶף שִׁבְעִים וַיִּסְכְּפוּ *congregavit septuaginta viros*. Sed multo concinuiorem sensum reddunt verba prouti ea in Codd. Judaicis leguntur, si eo, quem supra primo loco indicavimus sensu accipimus, et cogitamus de illa mentis agitatione extraordinaria, quam Verbo נָבֵא significari ostendimus. Bene GROTIUS: „Hebraicum cum Graeco hic convenit: οὐκ ἔτι προσέθετο. Post id tempus non habuere spiritum propheticum, quem semel tantum iis Deus dederat, ut auctoritatem novae potestati necessariam ipsis adderet. Vide simile I Sam. 10, 10.“

26. 28. וַיְהִי אִתָּם בְּכַתְבֵּי וַיִּתְנַבְּאוּ *Et illi inter scriptos, i. e. qui etiam erant inter conscriptos, se. 70 viros, qui ad Mosem transgressi eum adjuvarent. Et vaticinati sunt*. Quamquam

in castris remanserunt, tamen non minus ac illi, qui ad tentorium sacrum congregati erant, populo meliora suaserunt. — 28. מְבַהֲרִיו LXX. ὁ ἐκλεκτός αὐτοῦ, Vulgat. *electus e pluribus*. בְּחֻרִים *delecti* interdum dicuntur; quomodo si hic interpreteris, intelligendi essent satellites Mosis, qui eum tuebantur, et ejus imperia exsequebantur. Ita illam vocem etiam intelligit Michaelis. Sed quum nusquam alias de Mosis satellitibus mentio fiat, ita ut perquam incertum sit, an ille satellibus stipatus fuerit, sequi mallem Onkelosum et Syrum, qui vertunt: *a juventute sua*, qui minister fuerat Mosis ab eo tempore, quo adhuc juvenis erat. כּוֹלְעֵם *Cohibe eos*. Josua procul dubio putabat, illis viris, quoniam non ad senatum convenissent, non licere populum monere, ut licebat reliquis senatoribus ad tabernaculum conventus congregatis.

31. וְרוּחַ נֹסַע מֵאַחַח יְהוָה *Ventus exivit a Jova*, i. e. Deo ita moderante ventus est ortus; et quidem euronotus, uti apparet ex Ps. 78, 26. וַיִּגַּז שְׁלֹמִים מִן-הַיָּם *Et transtulit coturnices a mari*. וַיִּגַּז vulgo vertunt *avulsit*, *amovit* coturnices a mari, quasi radix sit גִּזָּז. Sed aptius refertur ad rad. גָּזַז, coll. Arab. גָּזַז *transire, trajicere, transferre*. שְׁלֹמִים esse *coturnices*, ostendimus ad Ex. 16, 13. מִן-הַיָּם autem non est vertendum *e mare*, sed *trans mare*. וַיִּטֵּשׂ עַל-הַמַּחֲנֶה *Easque sparsit super*, per castra. כְּדֶרֶךְ — הַמַּחֲנֶה *Secundum iter diei hinc et secundum iter diei illinc in circuitibus castrorum*, i. e. circa castra tanto spatio, quantum uno die confici potest; ab utraque castrorum parte unius diei itineris spatio. Neminem offendat, coturnices tanta copia delapsas circa castra jacuisse, exspectantes quasi, usque Israelitae egrederentur, ipsas collecturi. Monebat enim Forskalius Michaellem in litteris Constantinopoli ad eum datis, notum ibi et quotidianum esse, coturnices mare volando supercantes ita fatigari, quia residere nusquam atque quiescendo recreari possunt, ut littus natae statim concidant. וּבְאַמְתֵּים עַל-פְּנֵי הָאָרֶץ *Duorum cubitorum altitudine in superficie terrae*. Hoc alii intelligunt ita, coturnices in toto illo spatio ita fuisse coacervatas, ut ubique ad duos cubitos eminuerint; quod vix creditu videtur. Alii putant, verbis illis significari, coturnices ita se demisisse, ut a terra non abfuerint plus quam duobus cubitis; quasi captantium manibus ultro offerent. Ita Vulgatus: *volabantque in aëre duobus cubitis altitudine super terram*. Hanc sententiam autem verbi וַיִּטֵּשׂ significatio non videtur admittere. Puto potius verbis Hebraicis indicari, bicubitales acervos hinc illinc fuisse dispersos, ut vacua subinde spatia remanserint, per quae populus, coturnices collecturus, ire potuerit.

32 — 35. Nomine חֹמֵרִים h. l. *Chomeri*, mensurae genus, decem Ephas acquans, plane intelligi nequeunt. Coturnices enim quis modio metiatur? Sed חֹמֵרִים non dubium est significare *acervos*, coll. Ex. 8, 10. Vertunt ita et h. l. Onkelos, Saadias

et Arabs Erpenii. וַיִּשְׁתְּחוּ לָהֶם שְׂטוֹת Expandereunt Israelitae coturnices, ut siccarentur, quemadmodum Aegyptii hodierni pisces et carnes solis aestu siccare solent. — 33. הַבֶּשֶׂר — יִצְרָח Caro ipsis erat adhuc inter dentes, necdum concissa, i. e. inter ipsam adhuc coturnicum epulationem, uti plures interpretantur. Malim: priusquam abscissa esset, i. e. antequam desineret, quippe per mensem durare debebat, Vs. 20. נֶאֱרַח — וַיִּצְרָח Et Dei ira exarsit in populum atque clade perquam magna eum affecit. Qua phrasi videtur repentina mors multorum hominum indicari. Quare hoc Vs. hoc dicetur, inter ipsam coturnicum epulationem multos homines repentina morte esse sublato; id quod prisci isti homines poenam murmurationis contra Deum existimarunt. Causa vero subitae illius mortis procul dubio naturalis erat. Scilicet jam veteres observarunt, coturnices elleboro et aliis herbis venenatis vesci solere; qua de re plura attulit BOCHARTUS Hieroz. T. II. p. 657. Sic Plin. 10, 23.: Coturnicibus veneni semen gratissimus cibus; quam ob causam eas damnare mensis. Didymus in Geponicis Lib. 14. Οἱ ὄρνυες, ἐλλέβορον ἐπινευόμενοι, τοὺς ἐσθίουσας εἰς κίνδυνον ἐμβάλλουσι, κατεϊνομένους καὶ ἰλιγγιώσας. Coturnices, quae ellobora pascuntur, eos, a quibus comestae fuerint, in tantum discrimen agunt, ut distendantur convellanturque, ceu corrupti vertigine. Id quod confirmat Avicenna apud Bochartum l. c. Talibus coturnicibus qui vescabantur Israelitae, esu carniarum harum insalubrium perierunt. Michaelis (in notis ad h. l.) existimat, foetorem ex tanta copia coturnicum mortuarum ortum causam fuisse morbi contagiosi multos abripientis. — 34. קְבֻרֹת הַתְּאֵוָה Sepulcra concupiscentiae, abstractum pro concreto, concupiscentium, i. e. populi carnes avidè concupiscentis.

35. וַיִּהְיוּ בַחֲצֵרוֹת Erant Chazerothis, ibi substiterunt, ibi commorati sunt. Putcum Hhadrah dictum in isto tractu offendit BURCKHARDT, Travels in Syria etc. p. 495., quem conjicit eundem locum esse, qui hic חֲצֵרוֹת dicitur:

Cap. 12.

Maria et Aaron contra Mosen murmurant, qui cum Mose a Jova ad tabernaculum evocati reprehenduntur. Maria lepra percussit, et e castris ejicitur.

1 — 3. וַתִּרְיַב אֶת־מֹשֶׁה — וַתִּרְיַב Rixati autem sunt Miriam atque Aaron cum Mose, quod Cuschitam uxorem duxisset. Cohacret hoc cum 11, 35., hoc sensu: quo cum pervenisset populus, rixati sunt etc. Verbum רִיב si cum ב construitur, haud raro significat, contra aliquem loqui, objurgare aliquem, ut 21, 5. Ez. 33, 30. Uxor, de qua hic sermo est, non est Zippora, uti plerique interpp. voluerunt. Quis enim credat Aaronem et Miriamam cum Mose rixatos esse propter uxorem, quam ante 40 annos duxerat? Adde quod Zippora non Aethiopiassa erat, sed Midianitis. BOCHAR-

TUS quidem (*Phaleg. L. 4. c. 2.*), et post eum plures interpp., contenderunt, Cuschacos atque Midianitas unum eundemque populum fuisse; sed hoc falsum esse, satis ex eo apparet, quod (*Gen. 10, 6.*) Cuschaci Chamo progeniti dicuntur, Midianitae Abrahamo, *Gen. 25, 2.* Credibile potius est, Mosen mortua Zippora aliam uxorem duxisse et quidem Cuschitam, i. e. Aethiopissam, vid. ad *Gen. 10, 6.* Quum autem duplex Aethiopia esset, Africana, quam nos quoque hodie *Aethiopiam* vocamus, et Asiatica, quae pars erat Arabiae felicitis (vid. *d. bibl. Alterthumsk. T. III. p. 346. sqq.*) satis est verisimile, Mosis uxorem ex hac posteriore Aethiopia fuisse. Ex priore enim Aethiopia, quae longe ultra hostilem Israelitis Aegyptum sita erat, uxorem a Mose, et vero nigram, expetitam esse non facile creditu est. Indignabantur Aaron et Miriama Mosi procul dubio ideo, quod is uxorem alienigenam duxerat. Quod tamen Israelitis non illicitum erat; hoc tantum iis vetitum erat, cum Cananaeis uxoribus matrimonia iungere. — 2. תִּרְקַן — בְּנֵי דְבַר *Anduntaxat per Mosem loquitur Deus, nonne etiam per nos?* Volbant igitur videri, se has nuptias non sua auctoritate, sed divino consilio improbare, quod ipsi aequae ac Moses cognitum haberent revelationibus divinis. וַיִּשְׁמַע יְהוָה *Deus audivit* hoc cum indignatione; id improbavit et punivit. — 3. הָאָדָמָה — הַתְּאִישׁ *Moses autem vir erat omnium hominum mansuetissimus.* Ipse taceat, patienter id tulit. Causa redditur, cur Deus injuriam Mosis ulciscendam decreverit, quia ipse in suis injuriis ferendis erat lenissimus. Malim tamen cum EICHHORNIO (*Einleit. in d. A. T., P. II. §. 440.*) hunc Vs. interpolatum habere. Nexus integer manet, si etiam hunc Vs. demas, imo potius eo demto sensus facilius elicitur. Accedit, quod הַתְּאִישׁ מֹשֶׁה in libris Mosis plane novum est atque inusitatum; nusquam Moses ante nomen suum ponit vocem תְּאִישׁ.

6 — 8. אִם-יִתְהַיָּה — בּוֹ *Si quis vestrum est propheta Jovae, ego ei per visionem innotescere, per somnum eum alloqui soleo.* Haec verba clare docent, *primum*, Aaronem et Miriamam non debere omnes cogitationes suas et iudicia sua pro revelationibus divinis habere; *deinde* magnum esse discrimen inter eas revelationes, quae Aaroni et Miriamae, atque eas, quae Mosis obtingerent. וְנִבְיָאֵיכֶם pro וְנִבְיָאֵיכֶם *propheta vobis*, i. e. inter vos, Pron. affixum pro separato; cf. ad *Ps. 115, 7.* בְּמַרְאֵה *Per visionem*, aut diurnam aut nocturnam, qua homo in *ἐκστάσει* rapitur. — 7. כִּי-בְּכָל-בֵּיתִי נֶאֱמַן הוּא *Fidelis est in tota mea domo*, ei, quasi servo omnium fidelissimo commisi omnem meam domum, i. e. populum meum, ejusque reipublicae universam administrationem. — 8. פֶּה אֶל-פֶּה אֶדְבַר-בּוֹ *Ore ad os loquor cum illo*, q. d. absque intermedio, nulla interposita persona, ut solent qui familiares inter se sunt; est mihi familiarissimus. וּבְמַרְאֵה *Et adspectu.* Hanc vocem h. l. non in eadem significatione esse accipiendam qua Vs. 6., facile intelligitur; quum hic Vs. oppositus Versui sexto. Antea,

quum מְרֵאָה oppositum haberet תְּלוּם *somnium*, significabat species eas, quae prophetarum vigilantium oculis objiciebantur, nec diu apparebant, quomodo et nocturna visa; nunc מְרֵאָה, ut *aenigmati*, הַיָּדָה opposita, declarat rerum ipsarum, ut erant, aut ut futurae erant, formam praesentem, eamque satis diuturnam, tamdiu videlicet praesentem, quamdiu erat satis, ut Moses res sibi monstratas libere contempleretur, et penitus intelligeret. Ambiguitas verbi tollitur ex oppositis, ut accidere solet ceteris in linguis. בְּהַיָּדָה *Per aenigmata*. הַיָּדָה, coll. Arab. חִיד *inflectere, obliquare*, est proprie *res inflexa*, non *recta et perspicua*. Hinc בְּהַיָּדָה significabit *modo non satis claro et aperto*, i. e. obscure. רָחַמְנָה יְהוָה וַיִּבֶט *Figuram Dei conspicit*. Cf. Ps. 17, 15., ubi est i. q. פָּנֵי יְהוָה. Omnia autem Vs. 6—8. dicta, huc redeunt, *Mosem Deo familiarissimum esse, hinc injuriam amico Dei illatam ab eo non inultam relictum iri*. Cf. Vs. 10.

10 — 12. וַהֲנֵה מָרִים מִצְרַעַת בַּשָּׁלֵג *Miriam leprosa fiebat instar nivis*. Vid. ad Ex. 4, 6. וַיִּבֶן אֶהָרָן וְגו' *Inspexit eam Aaron*, et vidit eam leprosam esse. Si primum lepra erumpit, saepe fieri solet ut is, qui hoc malo afficitur, ipse id nesciat. Testantur artis medicae periti, tumorem leprosum nonnumquam inter colloquendum repente exoriri. Videtur autem lepra aliquod tempus in Miriama latuisse, et per duram illam adlocutionem ad eruptionem pervenisse. Saepe enim repentina aliqua animi commotio, imprimis terror, efficit, ut lepra jam dudum in corpore latens, erumpat. Cf. Mich. J. M. P. IV. §. 208. — 11. אַל-נָא תִשֶׂה עָלֵינוּ חַטָּאת *Ne nunc ponas supra nos hoc peccatum*, ne imputes nobis hoc peccatum, ejusque poenas repetas. — 12. אַל-נָא — בְּשֵׂרֵי *Ne fiat, quaeso, soror, instar mortui foetus, cujus, cum egreditur utero matris suae, dimidia pars carnis absumta est*, ne similis fiat fructui abortivo, qui dimidio corpore absumto ex utero materno prodit. His verbis bene depingitur terribilis iste leprae morbus. Integra membra primum sentiendi facultate privantur, tum torpescunt, denique plane decidunt.

13 — 16. אַל נָא *O Deus! quaeso!* — 14. וְאָבִיָּה — הָאֵסָף *Si pater ei in vultum exspuisset, nonne per septem dies eam puderet? Includatur igitur extra castra in septiduum, et postea recipiatur*. Sensus videtur hic esse: si patrem filia ita irritasset, ut is ei in vultum exspuisset indignabundus (nam hoc irae et contemptus indicium, cf. Job. 30, 10. Jes. 50, 6.), nonne eam per septem dies puderet? Quum igitur Deus indignationem suam et iram adversus Miriamam manifesto leprae indicio prodiderit, nonne ea per septem dies inclusa esset extra castra? Cf. Lev. 13, 4. הָאֵסָף *Colligetur*, i. e. recipietur in coetum. Sic אֵסָף significat *recipere eum qui derelictus fuerat vel neglectus*, Ps. 27, 10., ubi cf. not. — 16. De deserto *Paran* vid. Gen. 14, 6. Venerunt autem in illud desertum per stationes descriptas infra 33, 18 — 36., nam

eo Versu ponitur statio in deserto *Zin*, unde mittuntur exploratores, 13, 18, sqq. Desertum *Zin* haud diversum esse a deserto *Paran*, aut ejus partem fuisse, apparet inde, quod *Cadesch* 13, 26. in deserto *Paran*, et 20, 1. 33, 36. in deserto *Zin* situm dicitur.

Cap. 13.

Mittuntur exploratores, qui Palæstinam lustrent et speculentur; qua considerata et lustrata, botroque in crimiæ fertilitatis argumentum abscisso et in castra deportato, quae viderint, referunt; sed ceteris populum exanimantibus, et a regionis ingressu deterrentibus, soli Caleb et Josua populum animare, et in spem potiundae regionis erigere student.

2. *שְׁלַח-לְךָ* Mitte tibi, i. e. mitte; לְךָ pleonastice additum uti saepe alias, cf. GESENI *Lehrg.* p. 736. וַיִּתְּרוּ אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן Et circumveant terram *Canaan*. הָגֵר proprie est *circuire*, *circumverti oculis circumquaque conversis*, hinc *explorare*, ut hic. אֶחָדִיר — אִישׁ Virum unum virum unum tribui patrum eorum, i. e. singulos viros ex singulis tribubus. Pro תְּשַׁלְּחוּ Samaritani legunt השלח *mittes*, ut ad solum Mosem referatur. כָּל נְשִׂיאֵי בָהֶם *Omnem principes inter eos*, i. e. eosdemque omnes viros principes. Ceterum quum hic dicatur, Mosem Dei jussu exploratores misisse, ex ea narratione quae Deut. 1, 20. sqq. habetur id consilium a populo profectum est. Haec ita conciliantur, ut populus primum a Mose petierit, ut mitteret exploratores, deinde ut Mosi sic visum fuerit, quem Deus eodem in consilio postea confirmavit, jubens, ut populo ea in re obsequeretur. Ita non erit necesse, cum VATERO ad h. l. statuere, quam in Deut. legimus narrationem ab alio quopiam literis consignatam esse.

11. לְמִנְשֵׁה יוֹסֵף לְמִנְשֵׁה מַנַּשֶׁה Ex tribu Josephi per tribu *Manassis*. „Mirum hoc addi, quum Manasse tribui non magis conveniat nomen tribus Josephi, quam tribui Ephraimi, qui Josephi filius etiam fuit, et quidem primogeniti jure donatus, Gen. 48, 19. Videtur tamen h. l. ratio habita esse nascendi ordinis, et Josephi nomen posteris primogeniti tributum, quamvis Ephraimi posteris alias etiam Josephi nomine describantur, vid. Ez. 37, 16. 19. Sic quamvis in Judae tribum translata esset primogeniti dignitas; tamen in recensione tribuum saepe *Rubenitae* primi appellantur. Vid. Vs. 4. 1, 5. 20.“ CLERIC.

16. 17. וַיִּקְרָא מֹשֶׁה וְגו' Hosèam autem, filium *Nunis*, vocaverat Moses Josuam. יהוֹשֻׁעַ significat *adjuvit se*. Deus, יהוֹשֻׁעַ autem *Jovae salus*, i. e. salus a Jova praestita. Ceterum haec verba per parenthesis sunt interjecta. Videtur Moses, quoties ad certa negotia certos viros elegit, tabulas genealogicas populi Israelitici ante oculos habuisse, atque ex iis nomina virorum electorum exscripsisse. Saltem si hoc accipimus, facillime causa potest red-

di, cur verba illa Hebraica hic adjecta sint. Ex eo inde tempore, quo Josua minister Mosis factus erat, semper *Josua* appellatur, ut 11, 28. Exod. 17, 9. H. l. autem, ubi exploratores recensentur, vir ille nomine *Hoseae* a patre accepto vocatur, quod hoc dumtaxat nomen in tabulis genealogicis consignatum esse potuit. Jam ut lectores scirent, *Josuae* et *Hoseae* nominibus unum eundemque virum appellatum fuisse; Moses illos de hac re monendos putavit. — 17. *עלה זה בגב* *Ascendite hac via*, s. per viam hanc (*זה* pro *הדרך הזה*) *in meridie*, i. e. per meridianam plagam, non ratione castrorum, quorum septentrionale latus ad Palaestinam erat conversum, sed ipsius Palaestinae, cujus pars australis solebat vocari *נגב* seu *meridies*, vid. ad Gen. 13, 1.

19 — 21. *אשר-הוא ישב בה* *In qua sit habitator*, i. e. quae inhabitatur. *הבמחנים* *An in castris*, qualia erant Arabum Scenitarum et eo tempore Hebraeorum. *אם במבצרים* *An in locis munitis*, sc. habitent. LXX. ordine inverso: *ἐὶ ἐν τεύχεσσι, ἢ ἐν ἀτειχίστοις*. Onkelos: *an in pagis aut in urbibus*. — 20. *השמה היא אם רזה* *Num terra sit pinguis an macra?* Terra pinguis, i. q. dives, quae multos fructus profert; terra macra, i. q. languida, pauper, quae non multos fructus profert, nec ad fructus ferendos idonea. *היש-בה עץ אם-אין* *Utrum in ea sit arbor nec ne?* Arbor collective pro *arboribus*, ut Gen. 3, 8. Exod. 10, 15. *והתחזקתם* *Corroborate vos*, estote animo forti. *והימים ימי בכורי ענבים* *Tunc erant dies primitiarum uvarum*, i. e. tunc erat tempus, quo uvae incipiebant maturescere; id vero erat incunte aut medio Septembri. — 21. *ממדבר-צן* *Inde a deserto Zin*; cf. ad 12, 16. *רחב* *Rehob* urbs fuit non procul Sidone, adeoque ita ad septentrionem Cananaeae, ut simul ad ejus Occidentem esset. Haece urbs sorte obtigit Asariticae tribui Jos. 19, 28. Jud. 1, 31. De *המה* vid. Gen. 10, 18.

22. Pro *ויבאו* et *venit* legendum esse in plurali *ויבאו* non solum suadet contextus, in quo semper de pluribus exploratoribus est sermo, sed etiam Cod. Samar. cum versionibus antiquis praeter Onkelosum. Arabs ipse Mauritanus Erpenii, ut notat Hubigantius, alias soloeccismorum hebraeorum imitator, habet *et venerunt*. *ויבאו* etiam legerunt Cod. Kennicott. 1. et 96., *ו* postremum autem in iis erasum est. Lectionem tamen Marorethicam praeter alios defendit LILIENTHALIUS in *Comment. Critic. Codic. Regiom.* (Lips. 1770.) p. 110., quod probabile esset, exploratores non omnes conjunctim singulas provincias Cananaeae peragrassae, hoc enim nimis periculosum fuisset; sed ita ut quilibet eorum certas regiones perlustraverit; donec in reditu convenissent. Venisse ergo unum eorum Chebronem, nimirum Calebem, Jos. 14, 9. 13. Frequentem praeterea esse verbi *ויבאו* enallagen, ita explicandam: *venit aliquis eorum*. *אחימן ששי ותלמי לילרי הענק*. Quum apud Hebraeos *fili* aut *nati* vocentur non ii dumtaxat, qui ita proprie dicuntur,

sed eo nomine etiam saepe comprehendantur *omnes posteri*, alii Interpretes ילדיו verterunt *filios*, alii intellexerunt remotiorem stirpem Enaki. LXX. posterius sequuti sunt, quum habeant γενεαι 'Ενάχ, prius Vulgatus, qui vertit *filius Enac*. Cui interpretationi quidem obstare putant, quod nomina propria personarum ה articuli non admittant, quod nomen ענק ubique praefixum habet. Attamen et nominibus propriis haud raro Articulum praemitti, si eorum appellativa, quam dicunt, significatio Hebraeis vivente lingua cognita esset, pluribus exemplis probavit GESEN. *Lehrg.* p. 656. ענק autem *longam et proceram staturam*, et hinc בני הענק gigantes significasse, suadet Arab. ענק *longitudo colli*, quod idem voc. aliis punctis vocal. instructum sonat *proceres hominum*; nec non ענק *prominentior et elatus terrae tractus*. Hebron, ubi tres isti hic nominati Enakitae habitaverunt, erat et nomen קריית ארבע, vid. Jos. 15, 13. 54. Cf. ad Gen. 23, 2. Vocatur vero *Arba* Jos. 15, 13. *pater Anaxi*. Unde BOCHARTUS *Geograph. S. P. II.* p. 363. coniecit ארבע per aphaeresin esse pro אביארבע, ὁ πατήρ τῶν τισσάρων, qua ratione infra 26, 30. אביעזר legitur pro אביעזר Jos. 17, 2. „Nempe inter *Arbae* posteros quatuor Scriptura [hoc ipso, in quo versamur, loco] memorat, qui virtute et robore reliquis praececellerunt. Hi fuerunt *Anak* filius, et nepotes, *Achimán*, *Sesai*, et *Thelmai*. ענק, quasi *Torquatum* dicas, qualis fuit ille Gallus, quem devicit Manlius ad Anienem, familiae nomen fecit. אהימן, ad verbum, *quis frater meus?* ipso nomine significabat, sibi neminem esse comparem. Fratrem ששי, quasi *Sextium*, nuncupatum verisimile est a statura sex cubitorum, qualis fuit Goliath, ut et תלמי a תלם *sulco*, quod proceritate corporis sulci longitudinem exaequare videretur.“ Sic poetae, quod addere Bochartus potuisset, *gigantum proceritatem jugeribus metiri solent*, unde Hom. *Odyss.* 11, 575. Tityum, terrae filium, in solo jacentem describit: ὁ δ' ἐπ' ἐννέα κείτο πέλεσθρα, *is vero per novem jacebat jugera*. Quod imitatus Virg. *Aen.* 6, 596.: *per tota novem cui jugera corpus Porrigitur*. והברון שבע וגר *Hebron autem condita est septem annos ante Zoan Aegypti*. צען est Graecorum Latinorumque *Tanis*, Aegyptiorum hodiernorum *Mansura*. Vid. NIEBUHR *Reisebeschr.* P. I. p. 78. Cf. not. ad Ez. 29, 3. Jes. 19, 11. et *Handb. d. bibl. Alterthumsk.* Vol. III. p. 280. Arabs uterque hic vertit: *locum elatum*, i. e. *primarium*, metropolin *Aegypti*. Terra Gosen confinis erat Nomo Tanitico, ideoque de hac urbe Israelitis nota et apud eos celebri Mosem illud observare, mirum non est.

23. עד-נתל אשכול *Usque ad vallem Eschkol*, sive botri. Ita dicitur per anticipationem, ad vallem, quae postea dicta est vallis botri. Cf. Vs. 24. נתל Vulgatus vertit *torrentem*, i. e. *vallem*, et quidem *angustam, alveum habens, quo pluviae tempore raptim torrens defertur*; unde et ipsum *torrentem* notat.

זמורה *Secuerunt illic palmitem.* De זמורה vid. Ez. 15, 2. LXX. hic bene: *αλῆμα.* וְאֶשְׁכּוֹל עֲנָבִים אַחַד *Et botrum uvarum unum,* quem inter alios eximium elegerunt. וַיִּשְׂאֵהוּ וַיִּשְׂאֵהוּ *Eumque duo vecte tulerunt;* ne forte cum unus eum gestaret, comprimeretur, e vecte suspenderunt duorum humeris sustinendum. Tantae magnitudinis botri etiamnum nascuntur in Palaestina. Plures, qui illas regiones adierunt, testantur se vidisse uvas 10 — 12 librarum pondere, et dimidia vel etiam integrae ulnae longitudine; baccas autem duos interdum digiti articulos aequare. Cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 251.

26 — 28. קָדֵשׁוּ *Ad Kadesum,* i. e. non procul a Kadeso, cf. Deut. 1, 19. Haec urbs fuit in Idumaeorum finibus, ut docet Moses infra 20, 16. וַיִּשִׁיבוּ אֲתָם דְּבַר *Fecerunt redire iis verbum,* i. e. retulerunt iis responsum, ut 22, 8. Jos. 14, 7. Hic אֲתָם pro לָהֶם positum. Retulerunt illis nuntium de iis rebus, ad quas explorandas missi fuerunt. — 27. לֹו *Illi,* se. Mosi. אֲשֶׁר שְׁלַחְתֶּנּוּ *ad quam* misisti nos. Sicuti Ez. 21, 35. אֲשֶׁר נִבְרְאָה בּוֹ *in quo creata es.* הִנֵּה hic commode verti potest *revera, certe, profecto,* ut Gen. 27, 33. De זָבַח חֶלֶב וְדָבַשׁ *Fluit lacte et melle,* vid. Ex. 3, 8. — 28. כִּי אָפֶס כִּי *Nisi quod,* proprie: *defectus est quod,* ut Jud. 4, 9. — וְהָעָרִים בְּצִרּוֹת גְּדֹלוֹת מְאֹד *Et urbes munitae et maximae sunt.* Ita videbantur exploratoribus, qui non in urbibus, sed tuguriis habitare consueverant. Reuera enim perquam exiguae erant, quum 22000 Levitarum 48 ejusmodi urbes habitarent. Si igitur Levitarum numerus ob mulieres non numeratas duplicetur, singulae urbes vix ac ne vix quidem mille incolae habebant. Videntur tamen dolose etiam egisse ignavi illi exploratores et urbes istas permagnas eo quoque consilio dixisse, ut populares suos ab iis capiendis deterrerent. De יִגְדֵי הָעֵינָק vid. Vs. 22.

29 — 31. *Amalekitae* erant ii ex Phoeniciis sive Cananaeis, qui Arabiam habitabant. Cf. ad Gen. 14, 7. Ex. 17, 8. — אֶרֶץ הַנֶּגֶב *Terra meridiei,* est pars meridionalis tribus Judae, sat magnam Arabiae partem comprehendens, de qua Jos. 15, 22 — 32. — הַחִתִּי *Chittaei* regionem circa Hebronem videntur habitasse. Abrahamus enim Genes. 23. coll. 25, 8 — 10. a Chittacis spelunca Machpela emisse dicitur. Cf. ad Gen. 10, 15. — הַיְבוּסִי *Jebusitae* erant incolae Hierosolymae, olim יְבוּס *Jebus,* dictae, Jud. 19, 10. 11. Cf. ad Gen. 10, 16. — הָאֱמֹרִי *Emoraei.* Hic ii ex Amoracis intelliguntur, qui eis Jordanem in montano tractu Judaeae, ut circa Chazazon Thamar, sive Engedi Gen. 14, 7., et circa Hebronem Gen. 14, 13. habitabant. Nonnullas Amoraeorum tribus ultra Jordanem habitasse, apparet ex Num. 21, 13. 21 — 32. Dent. 1, 4. 2, 24 — 37. 3, 8. Jos. 9, 10. — הַכְּנַעֲנִי *Cananaei* κατ' ἔξοχήν ita dicti (cf. ad Gen. 13, 7.), qui ad mare medi-

terraneum, על-הים, habitabant. — 30. ויהם פלב את-העם *Silere fecit*, i. e. compescuit *Caleb populum*, exploratorum narratione audita murmurantem. Vid. Deut. 1, 26. Sed lectionis varietatem olim in hac voce fuisse, suspicari licet inde, quod littera postrema, ס, in quibusdam Codd. majori reliquis forma scripta reperitur. Neque improbable est, fuisse ונה, ablata Samech, a verbo נהה, coll. Arab. נהي, in Conj. 4. *venire fecit*, quemadmodum נהי deducitur a נטה. Tunc vertendum esset: *adduxit Caleb populum ad Mosem*. Verum si receptam legendi et interpretandi rationem retineas, verba אל-משה נא vertenda erunt: *coram Mose*, i. e. populum, qui *coram Mose*, vel *contra eum*, murmurabat: utraque enim notione particulam אל verti posse, notum est. Cf. ad Gen. 12, 15. — וכול נובל לה *Praevalendo praevalerimus illi*, non tantus est, ut eum expugnare non possimus. — 31. לא נוכל לעלות אל-העם *Non possumus adscendere in eum populum*, bellum ei illaturi felici eventu, ut sedibus suis eum deturbemus. חזק הוא *Potentior nobis est*. Hoc non de numero pugnantium est intelligendum; nam exercitum 600000 hominum, qualis erat Hebraeorum, certe non habuerunt Cananaei. Sed Israelitae in servitute mollitieque Aegyptiaca educati, imbelles erant et timidi.

32 33. ויצאו דבת הארץ אשר תרו אתה *Et exire fecerunt*, sc. in vulgus *infamiam terrae, quam exploraverunt*, i. e. infamarunt eam, detraxerunt terrae famam. Phrasis הוציא דבה sensu non differt a הביא דבה, Gen. 37, 2., ubi cf. not. ארץ אכלת יושביה *Terra comedit incolas suos*; quibus verbis plures arbitratur aëris insalubritatem indicari. Clericus tamen vult, exploratores significare, Cananaeam quidem esse terram fertilem, sed incolas ad eam servandam semper oportere esse armatos contra injurias finitimorum, qui saepe eorum agros popularentur. Ejusmodi erant Syri, Arabes, Aegyptii, Philisthaei, Idumaei etc., qui sequentibus saeculis irruptionibus eladibusque vexarunt populum Hebraicum. Tempore Mosis jam similia Cananaeae veteribus colonis contigerant, uti liquet ex Deut. 2, 20. sqq. Hunc sensum phrasi Hebraicae inesse, probari posse Clericus putat ex simili loquutione Ez. 36, 31. Cf. et Lev. 26, 38. Addo, huic Clerici explicationi favere 14, 9.: אנשי מדות *panis instar eos comedimus*. *Viri mensurarum*. Sicutי אנשי לבב *viri cordis sunt viri cordati et magnanimi*, אנשי לשון *vir linguae, vir linguosus s. maledicus*, אנשי חמס *vir violentiae, vir violentus etc.*, ita אנשי מדות *viri mensurarum* erunt homines procerae admodum staturae. Cf. Jes. 45, 14. Jer. 22, 14. LXX. h. l. ὑπερουχέαις, *praelongi*. — 33. De נפילים et נפלים vid. Gen. 6, 4. ונהי בעינינו *Fuimus in oculis nostris*, i. e. nobis visi sumus. פתגמים *Locustarum instar*, cum illis collati. Hinc autem non sequitur, eos fuisse Gigantas. Erant dumtaxat proceriores quam vulgo Israelitae. Narratio exploratorum data opera ita erat comparata, ut timidus Israelitarum animus magis adhuc frangeretur.

Cap. 14.

Exorto populi murmure, turbaque in seditionem versa, Moses et Aaron ad orationem confugiunt. Caleb et Josua multitudinis animos frustra lenire student. Exacerbatus Jova exitum et internecionem totius populi meditatatur, sed exoratus a Mose et aliquantulum placatus, jurat fore ut nemo bellatorum Cananaeam ingrediatur, Calebo et Josua exceptis, solosque parvulos eorum post quadraginta annos vagae peregrinationis per desertum introducendos. Exploratores, hujus seditionis incentores a Jova perimuntur. Jussi ceteri in desertum recedere, sed divino imperio contempto, ad pugnam egressi, ab hostibus caeduntur.

1 — 9. וְהָשָׂא כָּל-הָעֵדָה וַיִּהְיוּ אִתָּהּ-קוֹלָם *Et elevavit omnis populus*, sc. vocem, ut sequitur (cf. Jcs. 42, 2. 11.), *dederuntque vocem suam*, h. e. populus elevata et sonora voce flevit et ploravit. Nomine עֵדָה intelligendi videntur legati duntaxat singularum tribuum, de quibus vid. Lev. 8, 3. Nam totus populus non poterat audire exploratorum narrationem. Legati autem illi, quo ipsi narratione exploratorum erant percussi timorem, mox propagabant in universum populum. — 3. לְנַפְל בְּחָרֵב *Ut caderemus*, periremus, gladio, ab hostibus interfecti. — 4. נָתַנָּה רֹאשׁ *Demus*, ponamus, *caput*, ducem nobis constituamus. Cf. Neh. 9, 17. LXX. ἀρχηγόν. — 5. וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל-פְּנֵיהֶם *Prociditque Moses et Aaron proni in faciem suam*, cf. ad 16, 4. — 6. קָרְעוּ בְּגָדֵיהֶם *Lacerarunt vestes suas*. Vestium lacerationem fuisse doloris et indignationis signum, notum est. Vid. Gen. 37, 29. 34. Lev. 10, 6. — 7. טוֹבָה מְאֹד הָאָרֶץ *Terra est longe optima*. Vocula מְאֹד adjectivo addita exprimit superlativum; cum autem ea iteratur, emphasin adaugēt, ut Gen. 7, 12. Ez. 37, 10. Loquuntur autem hic Josua et Caleb cum impetu animi. — 8. אִם-חַפֵּץ בְּנוֹ יְהוָה *Si propitius sit nobis Jova*, ut 2 Sam. 15, 26. — 9. וַיְהִי אֲתָנּוּ אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת *Ducet nos in hanc terram*. ו ante הַיָּוָא indicat ἀπόδοσιν. — 9. אַךְ-בִּיהוָה אֵל-הַמְרֹדִי *Modo contra Deum ne rebelletis*, LXX. μή ἀποσταταί γίνεσθε. Cf. Hebr. 3, 12. לֶחֶמֶנוּ הֵם *Panis noster erunt*, adagialis formula, qua indicare volunt: Cananaei a nobis perdentur et consumentur, ut panis consumitur ab homine, qui eum comedit. Cf. 24, 8. Deut. 7, 16. Ps. 14, 4. Sic et Graeci ἄμους καταφαγεῖν πολεμίους, *crudos comedere hostes* dicunt, pro, *eos caedere*; quae phrasıs extat apud Homerum (*Il.* 4, 35.) et Xenophontem. כָּר צֵלָם מֵעֲלֵיהֶם *Umbra eorum ab iis recessit*. Queniammodum umbra solem arcet; ita qui auxilio est, vim hostilem propulsat. Hinc צֵל apud Hebraeos saepe significat *auxilium*, ut Ps. 91, 1. 121, 5. Jcs. 30, 2. Sub *auxilio* Cananaeorum autem intelligitur Deus, qui nunc ab iis recessisse sistitur.

11 — 13. בְּכֹל הָאוֹתוֹת *In omnibus signis*, cum tot signa fecerim ipso videte? — 12. וְאֹרִישׁוּ *Et exhaereditabo*, i. e. exterminabo, *extinguam eum*. Cf. Vs. 24. Gen. 45, 11. Jud. 1, 27. — 13. וְשָׁמְעוּ אֵיגְיִפְטִי *Id vero audient Aegyptii, e quibus tu hunc populum tuum virtute tua eduxisti*.

14 — 18. הָאֲרֶץ הַזֹּאת *Hujus terrae*, intelligit Arabiam, ubi tum erant Israelitae. שָׁמַעְרָא — אָמְרָא *Dicent — se audivisse*. Formula loquendi non insolens, omissum est ante שָׁמַעְרָא particula כִּי. Vel sunt verba inde a שָׁמַעְרָא usque ad finem. Versus in parenthesi legenda, praemisso כִּי (cf. Thren. 1, 10.): *nam audiverunt et quae sequuntur*. כִּי-אֵתָהּ יְהוָה בְּקֶרֶב הָעָם הַזֶּה *Te, Jovam, esse in medio hujus populi*, te hujus populi singularem curam gessisse. אֲשֶׁר-עֵינַי בְּעֵינַי נִרְאָה *Te esse illum, qui oculo ad oculum conspectus fuerit*, sc. a populo illo. עֵינַי בְּעֵינַי *Oculo ad oculum*, proverbiale, *ut ore ad os, facie ad faciem* (Deut. 5, 4. Jes. 52, 8.), i. e. non eminus, sed cominus: non obscure, sed aperte. נִרְאָה alii positum putant pro Participio Praes. s. Benoni, alii pro secunda persona, ita ut vertendum esset, *hujus (populi) oculis conspicuum te factum esse*. Alii subaudiunt כְּבוֹדְךָ *gloria tua*. Sed nihilo horum est opus, si ante אֲשֶׁר ex antecedentibus repetamus כִּי-אֵתָהּ, ita ut verba construenda sint כִּי-אֵתָהּ אֲשֶׁר נִרְאָה *te esse illum, qui conspectus est*. Onkelos: *qui oculis suis viderunt Schechinam gloriae Jovae*. Ita et Jonathan, qui addit: *super monte Sinai, et acceperunt legem*. וְעָנְנְךָ עָמַד עֲלֵיהֶם *Nubem tuam eis incumbere*. Cf. 9, 18. 12. 5. — 15. וְיָהֳמָתָה *Si igitur occideris*. כַּאֲחַד *Sicut virum unum*, i. e. simul, una, ad unum omnes; ut Jud. 6, 16. וְאָמְרָא *Dicent*, inquam Vs. 14. Cf. Deut. 9, 28. אֵת-שָׁמַעְךָ *Famam tuam*, rei a te gestae; ut Deut. 2, 25. Habac. 3, 2. — 16. מִבְּלַתִּי וּכְלַת יְהוָה *Ex defectu potentiae*, quod non valeat Jova. Accommodate ad idololatrarum captum et sentiendi modum haec dicuntur. Ii enim Numinibus potentiam nequaquam infinitam tribuerunt. וַיִּשְׁהַטֵּם בַּמִּדְבָּר *Ideo jugulavit*, sive violenta morte trucidavit eos, veluti pecudes. Nam שָׁחַט proprium est verbum ad pecudum mactationem significandam; vid. Lev. 9, 8. 15. De trucidandis hominibus dicitur et I Reg. 8, 40. LXX. κατέστωσαν αὐτούς. — 17. נֹּעַן וְעַתָּה *Nunc ergo*. יִגְדֹּל-נָא כְּתָא אֶדְנִי *Magna sit vis tua, Domine*. Ostendas populis illis, potentiam tuam non esse minutam. כַּכֵּן דִּבַּרְתָּ *Sicut dixisti*, subaudi: כַּכֵּן תַּעֲשֶׂה *ita facias*. — 18. אַרְבַּע אַפְיִם *Longus ira*, i. e. tardus ad iram, longanimis. וְנִקְחָה לֹא יִנְקָה *Tollit*, i. e. ignoscit culpam. וְנִקְחָה לֹא יִנְקָה *Non tamen plane impunitum dimittit reum*; vid. ad Ex. 34, 7. Hieronymus addit: *in die iudicii*.

20 — 23. כֹּלְחֵתִי *Condonabo*, ut totam gentem non prorsus deleam, uti minatus sum, Vs. 12. 15. — 21. וְאִנְלֵם חַיִּי-אֲנִי *Veruntamen ut ego vivo*, sed per vitam meam juro. וְיִמְלֵא כְבוֹד וְגו' *Et gloria Jovae omnem terram implebit*, i. e. et fama rerum a me gestarum ubique celebrabitur. — 22. כְּבוֹדִי *Gloriam meam*, res per me gestas. וַיִּנְסוּ אֹתִי זֶה עֵשֶׂר פְּעָמִים *Tentarunt me jam his decem vicibus*. Deum tentare est, de ejus divina providentia dubitare, negare, quidpiam a Deo fieri posse, donec id effectum conspiciatur; Deo non credere, nisi postquam ejus potentia explorata sit. Hinc

peccarunt Israelitae dubitando de Dei potentia. Ceterum dubitant Interpp., an *decem* proprie hic debeat accipi, an positus sit numerus certus pro incerto, ita ut multiplex duntaxat rebellio populi Hebraei significetur. Nobis prius illud videtur ob Pron. demonstr. יָדָה. Et revera *decies* murmurasse Israelitas in itinere docet historia: 1) In littore maris Idumaei, Ex. 14, 11. 12. 2) In Mara, ibid. 15, 23. 24. 3) In Sinico deserto, ib. 16, 4. 4) et 5) Circa Mannam, ib. 16, 26 — 28. 6) In Rephidimis, ib. 17, 1 — 3. 7) Ad Chorebum circa vitulum aureum, ib. 32, 8. 8) Taberae, Num. 11, 1. 9) Kibroth-thaavae, ibid. Vs. 4. sqq. 10) Kadesbarneae, de qua seditione hoc Cap. est sermo. — 23. אִם-יִרְאוּ *Si viderint*, i. e. non videbunt, jurandi formula; vid. ad Gen. 42, 15.

24. 25. עָקַב הַיְהוָה רוּחַ אַחֲרָי עִמּוֹ *In compensationem ejus quod* (pro אֶקַּב אֶשָׁר), i. e. *propterea quod alius spiritus fuit cum illo*; רִיחַ hic ut saepe alias est *animus, animi adfectus*; sensus igitur: quia is non dubitavit de mea potentia, non murmuravit uti reliquus populus. Vid. Vs. 6. sqq. et Jos. 14, 6. sqq. Inter verba, quae sequuntur, וַיִּמְלֵא אַחֲרָי לֵכָתִיר *subaudiendum est ire*; ut vertendum sit, *et implevit ire post me*. Phrasis autem אַחֲרָי פְּלוּגִי לֵכָתִיר *ire post aliquem*, significat, *alicujus jussa sequi*, ut 2 Chr. 34, 31. Quare אַחֲרָי לֵכָתִיר וַיִּמְלֵא *perfectit ire post me est plene sequutus est me*; perfectam obedientiam mihi praestitit; וַיִּמְלֵא igitur adverbialiter hic sumitur. Saepe enim verbum finitum cum Infinitivo junctum adverbialiter exponendum et Infinitivus in tempus et personam finiti conjuncti convertendus est; veluti Gen. 8, 10.: וַיִּסַּף אֱדָם לְקַלֵּל *adjecit emittere*, iterum emisit. Ibidem Vs. 21.: וְזֶרְעוֹ יוֹרְשֵׁנָה *Et posterij ejus possidebunt jure haereditario eam*, terram. — 25. וְהָעַמִּלְקִי וְהָעַמִּינִי יוֹשְׁבֵי בְעֵמֶק *Amalekitae et Cananitae sedent*, i. e. castra sua posuerunt *in valle*, i. e. in vallibus, iis montibus, quos Hebraei cernebant, subjectis. מָחָר *Cras igitur*, ne vos adgrediantur. הַמִּדְבָּר *In desertum*, sc. idem unde venerant et in cujus finibus septentrionalibus erant.

27 — 33. In verbis עַד-מָתַי לְעַדָּה הָרְעָה הַזֹּאת *aliquid esse supplendum, quisque intelligit*. Sed varia suppleunt varii. Vulgatus et Syrus vertunt: *usque quo murmurabunt?* quasi statim post עַד-מָתַי sequeretur מַלְיָנִים; tum vero non לְעַדָּה sed in nominativo עַדָּה scriptum esse debuisset. Saadias supplet: *conservabo vel superstitem faciam*. Clericus אֶסְלַח *condonabo*. Nos mallems אֶשָּׂא, eodem *condonandi* significatu, ut antea Vs. 19. legitur נִשְׁאַתָּה לְעַם *condonasti populo huic*. — 28. חַי-אֲנִי *Vivam ego*, i. e. per vitam meam juro, ni vobis fecero, i. e. certe eveniet, id quod me audiente dixistis; cum negastis vos posse bellum inferre Cananacis aedibusque avitis eos expellere. — 30. אֲשֶׁר נִשְׂאָתִי אֶת-יָדַי *De qua sustuli manum meam*, gestu jurantium. Vid. ad Gen. 14, 22. — 32. פְּגִרְכֶם אֶתָּם *Vestra ipsorum corpora*. Pron. אֶתָּם additum

est ex pleonasmō, apud Orientales, inprimis Arabes, satis frequenti. Exempla Hebraica vide Gen. 24, 27. 49, 8. Deut. 18, 14. Zach. 9, 11. Cf. GESENIUS *Lehrgeb.* p. 727. — 33. יהיו רעים במדבר. *Erunt pascentes in deserto*, Nomadum more in desertis (Arabiae). Alii cum Vulgato: *vagi erunt*. Sed *errandi* significatum נשאו את זנבתיכם nusquam obtinet. נשאו את זנבתיכם *Ferent scortationes vestras*. *Scortatio* h. l. ut saepe est praecipue idolorum cultus, vid. ad Ex. 34, 15. *Peccatum aliquod ferre*, est, ejus poenam luere, uti ex Levitico notum est. Populum Israeliticum autem in itinere idololatricam exercuisse, apparet ex Lev. 17, 7. et Amos 5, 25. Videtur tamen h. l. sub זנבה non solum idolorum cultus intelligendus, verum etiam *seditiones*, quia hae tanquam defectiones a supremo populi Israelitici rege, Jova, considerabantur.

34. 35. יום לשנה יום לשנה *Dies in annum, dies in annum*, i. e. pro singulis diebus totidem anni. וירעו את הנוארי. *Vox הנוארי*, quae semel tantum, Job. 33, 10., recurrit, variè redditur. Alii eam referunt ad Arab. נור, quod verbum in Conj. 3. significat, *surrexit in aliquem, opposuit se ei*; atque nomen הנוארי intelligunt de *murmuratione* Israelitarum. Ita Onkelos et Syrus: *quod murmurastis contra me*. Alii autem, atque, uti videtur, rectius, vocem Hebr. ad illud ipsum quidem verbum referunt, sed intelligunt הנוארי de *ira Dei* atque de *poena* qua Israelitas afficit; sic LXX. τὸν θυμὸν τῆς ἐσχῆς μου. et Vulgatus: *ultionem meam*. Ita sensus erit commodus, *ut experiamini quid hoc sit, cum ego in aliquem surgo*; quae verba aptissime respiciunt ad illud, quod Israelitae in Deum surrexerunt, sive contra eum murmurarunt. J. D. MICHAELIS vocem Hebr. referendam putat ad הניא (30, 6. occurrens) quod, uti Arab. נור in Conjug. 4. significat, *inclinare, discedere fecit, avertis*. Hinc ille vertit: *Ihr sollt erfahren, was das heisse, wenn ich eine Sache rückgängig mache*. Alii vertunt: *experiemini discessionem meam* (Lutherus: *ihr sollt erfahren, was das heisse, wenn ich mich von euch entferne, meine Hand von euch abziehe*). Conferunt Arab. הנאו, *longe invicem remoti fuerunt*. — 35. הנוארים עלי *Qui convenerant contra me, seditionem excitaverant, ut 16, 11.*

36 — 40. וְהַאֲנִישִׁים *Quod vero attinet ad viros, debem reliquos exploratores*. De להוציא וְנָבִיא vid. 13, 32. — 37. נִימְתוּ בַּמִּגְפָּה לְפָנַי יְהוָה *Mortui sunt percussione coram Jova*, i. e. ante tabernaculum conventus. Videntur seditiosi illi homines Mosis jussu illo in loco interfecti esse. — 40. הֲנֵנּוּ וְעֲלִינוּ *Ecce nos et ascendemus*, i. e. en parati sumus ascendere. פִּי הִטָּאנוּ *Nam peccavimus; agnoseimus nos peccavisse, cum nolimus ascendere, sed reditum in Aegyptum cogitavimus.*

41 — 45. פִּי יְהוָה אָתָּה עֲבָרִים *Transitis os*, i. e. mandatum *Jovae*. Intelligit mandatum convertendi agminis ad Ery-

thraeum mare, aut interdictum, ne nunc Cananaeae fines ingrederentur, Vs. 25. *וְהָיָה לָאֵלֹהֵינוּ הַזֶּה* Hoc vobis bene non cedit, ut Dan. 11, 27. LXX. *οὐκ εὐδοκία ἔσται ὑμῖν.* — 43. *עַל-כֵּן שָׁבַתְּם* — 43. *מֵאַחֲרֵי יְהוָה* Propterea quod rediistis a post Jovam, i. e. Jovae morem non gessistis. *מֵאַחֲרֵי* pro *מֵאַחֲרֵי* ab eundo post, h. e. ejus legibus amplius non paravistis, cf. ad Vs. 24. — 44. Verba *וַיַּעֲפֹלוּ לְעֵלְוֹת אֶל-רֹאשׁ הַהָר* varie reddunt. Alii: *conati sunt ascendere*; alii: *corroboraverunt (cor suum) ad ascendendum*, uterque sine ulla auctoritate. Conferendum est Arab. *عَظَل*, *mentem a re aliqua aut persona avertere, subducere et subtrahere*, hinc *negligere, parvi facere, contemnere*. Verba autem Hebr. ita erunt vertenda: *at neglexerunt*, sc. monitum Mosis, *ascendendo*, i. e. *atque tamen ascenderunt in montem*, idem prorsus est quod Deut. 1, 41. *וַתִּהְיוּ בְעֵלְוֹת הַהָרָה*. Vulgatus: *contenebrati sunt ascendendo*. Cepit *וַיַּעֲפִילוּ* pro *וַיִּפְּלוּ*. — 45. *וַיֵּרֶד* Et descendit, i. e. *descenderunt*, sc. ex altioribus jugis, quae occuparunt. *וַיִּפְּסוּ וַיִּכְּסוּ* Atque caeciderunt et contuderunt eos, sc. Amalekitae Israelitas. *עַד-הַחֲרָמָה* Usque ad Chormam, i. e. usque ad illum locum, qui postea *Chorma*, h. e. *extirpatio*, dictus est 21, 3. In Cod. Samar. hic additum est: *וַיֵּשְׁבוּ אֶל הַמַּחֲנֶה*, quod etiam LXX. habent, *καὶ ἀπεστράφησαν εἰς τὴν παραβολήν*, *in castra conversi sunt*. Sed quisque in hoc additamento manum glossatoris videbit.

Cap. 15.

Quae libamina holocaustis et hostiis encharisticis adjungenda sint. Lex de separandis primitiis. De peccatis a populo vel quolibet homine privato per ignorantiam admissis, eorumque expiatione. Delictis publicis et ex certa scientia legisque contentu admissis mors decernitur. Lapidatur numinis jussu, qui Sabbato ligna collegerat. Additur denique de fimbriis et vittis hyacinthinis.

2 — 8. *כִּי תָבֹאוּ וְגו'* Quando perveneritis in terram, quam vobis habitandam daturus sum. Leges igitur, quae sequuntur, in Palaestina demum observari debuerunt, quod in deserto eam victimarum, farinae, vini et olei copiam, quae ad Sacra necessaria erat, habere non poterant. — 3. *לְפַיֵּא-נֶדֶר* Ut separetis votum. *Separare votum* autem ponitur pro *solvere* sive *adimplere*; quod pecudes et alia animalia, quae quis vovisset in sacrificium, a communi ac profano usu tunc separentur, cum adimplendum erat votum. Cf. ad Lev. 27, 2. et Num. 6, 2. *אוּ בְנִדְבָה אוּ בְמוֹעֲדֵיכֶם* Sive sponte vestra, sive statis festis (de quibus Lev. 23.) a vobis celebrandis. — 4. De *מִנְחָה* vid. Lev. 2, 1. 6, 7. — *עֶשְׂרוֹן* Decimam Ephae partem, vid. 28, 5. De *הֵיךְ* vid. Ex. 39, 40. — 5. *לְנֶפֶשׁ* Pro libamine. Cf. 28, 7. — 8. *שְׁלָמִים* Salutes, i. e. victimam salutarem, de qua vid. Lev. 3, 1. sqq.

12 — 16. *כַּמְסַפֵּר* Secundum numerum, sc. victimarum. Hunc Vs. alii intelligunt ita: haec observentur a vobis per singula pro

ratione eorum, ex quibus fiunt munera ac libamina; i. e. erit proportio sacrificiorum atque munerum et libaminum. Alii vertunt: *qualem numerum in his feceris, talem quoque numerum facies in illis*, q. d. tot ferta et libamina afferetis, quot pecora sacrificabitis; ita ut nullum sacrificium fiat sine ferta et libamine. — 13. **וַעֲשֶׂה אֵת כַּכָּה אֵת - אֵת** *Faciet ita haec*, observabit illa more descripto. — 14. **אוֹ אִשׁוֹר - בְּתוֹכְכֶם** *Aut qui in loco vestro*, quicumque erit inter vos alius gentis. **לְדַרְתֵּיכֶם** *Pro aetatibus vestris*, quocumque tempore contigerit vobis vivere. — 15. **תִּקְהַל תִּקְהַל אֶחָת לָכֶם** *Quoad coetum totum, statutum unum sit vobis*. **תִּקְהַל** est Nominativus absolutus. Sunt, qui **תִּקְהַל** ad Vs. anteed. referant, ut sit: **בֶּן יַעֲשֶׂה תִּקְהַל**. Ita distinguunt Cod. Samar. et LXX.; nam hi habent *οὕτως νοήσαι ἢ συναγωγῆς*. Sed vix intelligitur, quid sibi velint haec: *quemadmodum facietis, sic faciet coetus*. Vulgatus et Syrus vocem **תִּקְהַל** plane omittunt. Michaelis, qui retinet distinctionem masorethieam, sic vertit: *Ihr, die ihr beysammen seydt, habt einerley Gesetz, ihr selbst und der Fremde, der unter euch ist*. — 16. **אֶחָד - הוֹרָה** *Una lex idemque jus sit vobis et peregrino, qui inter vos commoratur*. Hoc videtur tam saepe repeti, ut intelligerent Hebraei nec sibi nec peregrinis intra fines Israeliticos licere Saera facere alio ritu praeter eum, qui a Mose institutus fuerat, ne peregrini exemplo suo Hebraeos a Mosaicis ritibus avocarent.

19 — 26. **לֶחֶם הָאָרֶץ** *Panis terrae*, ita vocantur proventus terrae. **תְּרוּמָה** *Extolletis*, i. e. seponetis, quia quae seponuntur ex aliorum vicinia tolluntur atque alio auferuntur. **תְּרוּמָה** *Oblationem*; vid. Ex. 25, 2. **לַיהוָה** *Jovae*, i. e. sacerdoti dandam in Jovae honorem. Cf. 18, 8. sqq. — 20. **רֵאשִׁית עֲרֹסֹתֵיכֶם** *Primitiae massarum vestrarum*, LXX. *ἀπαρχῆν τοῦ ψυδάματος ὑμῶν*, farinae aqua in massam subditae. **בְּתְרוּמַת אֵרֶן** *Ut oblationem areae*. Ex segetibus solvendae erant primitiae, antequam essent mola comminutae; deinde ex massa farinae etiam plaenta erat danda. Cf. 18, 26. — 22. **וְכִי תִשְׁגֹּה** *Quodsi erraveritis*, Lev. 4, 2. 13. — 24. **אִם מֵעֵינֵי הַעֲדָה** *Si ab oculis congregationis*, si quis non animadvertente multitudine admiserit peccatum aliquod. Subauditur h. l. **וְנִעַלְתָּ**, vid. Lev. 4, 13., ubi extat phrasis integra. — 25. **וְנִסְלַח לָהֶם** *Et condonetur iis*, se. **עוֹן**, ut Lev. 5, 10. — 26. Ad verba **כִּי בִּיד רָמָה** *subaudi הָיָה לְכָל - הָעָם בְּשִׁגְגָה*, quia toti populo accidit peccare per errorem.

29 — 31. **הָאֲזֵרָה** *Quod adinet ad indigenam*; videtur positum pro **לְאֲזֵרָה**, uti statim **וְלִגְרָר**, et peregrino, sit idem statutum. — 30. **בְּיַד רָמָה** *Per manum excelsam*, i. e. seiens, volens, Vulgat. *per superbiam*, Onkelos: *capite aperto*. Proprie **בְּיַד רָמָה** significat *vi adhibita*, sic Ex. 14, 8. Num. 33, 3. Peccat autem omni *vi adhibita* is, qui legem volens et seiens perfringit, ac monitus etiam spernit admonitiones, legemque se flocci facere aperte dicit. Verba

מגדף vulgo vertunt: *Jovam contumelia afficiet*; sed mallet coll. Aethiopico *gadafa, rejecit*, vertere: *si quis volens atque temere peccans Jovam*, i. e. legem Jovac rejecerit, i. e. spreverit. Arab. גרף in Conj. 2. denotat *ingratus fuit pro beneficiis Dei parvique ea aestimavit, et iis gaudens se infidelem gessit.* וְנִכְרְתָהּ וְגו' *Excindetur is homo e populo suo*, vid. Gen. 17, 14. Ex. 12, 15. 19. Lev. 12, 20. — 31. וְאֵת-מִצְוֹתָיו הֵפֵר *Et praecepta ejus fregit, irrita fecit, violavit.* עֲוֹנָהּ בָּהּ *Iniquitas ejus in eo est*, poenam peccati sui luet. עֲוֹן *peccatum pro poena peccati*, ut saepe; *caussa pro effectu.*

32 — 35. וַיְהִי בְּבִנְי-יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר *Quum essent Israelitae in deserto*; q. d. accidit aliquando, quod, quum Israelitae adhuc in deserto essent, quidam Sabbatho ligna colligeret etc. Additur exemplum legis Vs. 30. 31. traditae ab aliquo contumaciter transgressae. Nonnulli putant, sub deserto intelligi illud ipsum desertum, in quo lex illa data fuerit; quod tamen non est necesse. מִקְשֵׁשׁ עֵצִים *Colligentem ligna.* קָשַׁשׁ proprie de *paleis colligendis* dicitur, vid. Ex. 5, 7. — 34. כִּי לֹא פָרַשׁ מֵהָ-יַעֲשֶׂה לוֹ *Non enim expressum*, i. e. lege definitum erat, *quid illi fieri deberet.* Sabbathi ferias labore quopiam violantem morti quidem damnarat Moses Ex. 31, 14. 35, 2.; sed de genere mortis dubitabat. — 35. מִחוּץ *Lapidando*, sc. חָרְגָם *lapidabit eum* totus populus. לְמַחֲנֵה *Extra castra.* Sic solebat fieri in capitis supplicio, vid. Lev. 24, 23. Tam grave autem supplicium in violationem Sabbathi exercebatur, quod multi ejus exemplum sequi, ac tandem Sabbathum, creationis membram, plane negligere poterant.

38. Nomen צִיצִת proprie adhibetur de *capillorum concinno*; ita Ez. 8, 3. Sed de vestibis usurpatum denotat *peniculamentum, filamentorum fasciculum (eine Quaste)*, quae ab una extremitate compacta, ab altera vero libera, floccorum forma *floris* expansionem imitentur; nam radix צִיץ *florere* significat. Sed N. G. SCHROEDER in *Observatt. ad origg. Hebr.* p. 158. quum coll. Arab. צִיץ radicem צִיץ proprie *micare, agili motu vibrari* significare statuatur, peniculamentis illis, *μακροπέδοις* (Matth. 9, 20. 23, 5.), nomen צִיצִת inditum censet hinc, quod illa a vestium oris dependentia *cum tremulo motu promicarent*, eodem fere modo quo *antiae de capite propendulae.* „Erant fila longiorum fimbriarum in quatuor vestis angulis pleno, et funiculo hyacinthini coloris, ut lex praecepit, colliganda. Quare גְּדִילִים *fila contorta* vocantur. Deut. 22, 12. Latine *cirros* posses appellare, qui proprie sunt crines nodo collectae; propter quandam similitudinem, fimbriarum in nodum coactae, et ad modum crinium dependentes. Unde *vestes cirratae*, de quibus SALMASIUS *Exercitt. Plin.* p. 536. “עַל-כַּנְפֵי *Ad alas vestimentorum*, i. e. ut recte Hieronymus, *ad angulos palliorum*; nam sub כַּנְפִים hic intelligi *quatuor angulos vestimentorum*, apparct ex Deut. 22, 12. Moris fuit Aegyptiaci,

ferre ejusmodi vestes fimbriatas, uti docet Herodot. 2, 81.: *Induti sunt tunicis lineis circa crura fimbriatis, quas vocant Calasiris.* לְדֹרֹתָם *Per generationes suas, i. e. in perpetuum.* - וְנָתַתְּ עָלָיו פְּתִילֵי הַבְּלֵתָה *Ponantque super fimbriam extremitatis filum hyacinthinum, i. e. peniculamenta illa angulis vestium adplicentur filis hyacinthinis.* Non improbabilis est conjectura Clerici, fila hyacinthina spectasse ad tunicam hyacinthinam Pontificis Maximi, atque eo colore monitos esse Hebraeos, se esse *populum sacerdotalem*, adeoque omnes Deo sacros, cf. Ex. 19, 6. et Vs. sq.

39. Additur, quem in finem illa peniculamenta vestibus sint attexenda. Verba לְצִיָּצָה לָכֶם וְהָיָה לָכֶם verti solent: *et erit vobis in peniculamentum, vel, ut alii malunt, in fimbriam.* Sed, ut recte Schroederus l. l. monet: „Quis hanc ferret *ταυτολογία*, *peniculamentum erit vobis in peniculamentum?* Quare nonnulli sic instituerunt: *et erit, sc. פְּתִילֵי הַבְּלֵתָה funiculus hyacinthinus vobis ad peniculamentum.* Sed hoc nihil aliud est, quam quod modo dictum erat Vs. 38.: *ponant ad peniculamentum orae vestis funiculum hyacinthinum.* Omnino requiritur, ut צִיָּצָה, quod proprie *adjectivum* est, et, per *substantivi* ellipsin, varias notiones recipere potest, hic aliud quid significet, quam in proxime praecedentibus; nempe *signum promicans*, quod cum *tremulo motu* ita *prominet*, ut sua sponte in hominum oculos incurrat, eorumque animum afficiat. Ita sane Moses ipse explicat, subjungens: *וּרְאִיתֶם אֹתוֹ et videbitis illud peniculamentum, et recordabimini omnium praeceptorum Jovae, et facietis ea.*“ Addit Schroederus, nomen צִיָּץ Jerem. 48, 9. Alexandrinos per *σημαῖον* exponere. Malim tamen לְצִיָּצָה hic vertere: *ad adspēctum, s. ad adspiciendum.* Verbum צִיָּץ et *prospiciendi* significatum obtinuisse, patet e Cant. 2, 9., et docent cognata Arabica verba. Quae sequuntur, וְלֹא תִהְיוּ אַחֲרָיו לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם, plures sic vertunt: *ne explorētis post cor vestrum et oculos vestros*, sensu plane nullo. Observanda est propria verbi הָוִר significatio, quae cognoscitur ex Arab *האר* in *gyrum circumactus fuit*, hinc *vagatus, conversus est hinc illinc.* Unde hic locus sic vertendus erit: *et ne circumagimini, convertamini, aut vagemini post; i. e. sequendo cor vestrum et oculos vestros; i. e. ne indulgeatis animis vestris, ne effrenatis cordis vestris desideriiis affectuumque libidine abripiamini.* Bene LXX. καὶ οὐ διασπραγῆσεσθε ἐπίσω τῶν διαγοιῶν ὑμῶν. Et Onkelos: *אֲשֶׁר - אַחַם זַיִם - אַחֲרֵיהֶם Post quos scortamini, i. e. quorum desideria sequimini.* Cf. ad Ex. 34, 15.

Cap. 16.

A Coracho, Dathan et Abiram concitata seditio, quos terra vivos sorbet et devorat cum tota suppellectili: at 250 viri factionis Corachi, qui incensum afferebant, igne interficiuntur et occisorum thuribula divino jussu in laminas producta, altari affiguntur. Orto deinde ob interfectos populi murmure, rursus 14700 incendio a Jova perimuntur, quod ne ulterius grassaretur, oblato incenso avertit Aaron.

1. וַיִּקַּח קָרַח *Et sumpsit Corachus.* Sed quid sumpsit? Id ad hunc locum supplere, mire sese exercuerunt interpretes. Alii subaudiunt: *socios sceleris*; alii explicant: *sumpsit, tulit se ipsum ad unam partem castrorum*, ut surgeret et discederet a Mose, h. e. divisus est a toto coetu Israel, quia seditionem excitare parabat. Ita Syrus et Onkelos, cum quibus consentit Arabs Erpenii. Sed וַיִּקַּח in prima conjugatione nusquam habet significationem reciprocam, ut taceam modum loquendi plane inusitatum. Hubigantius וַיִּקַּח derivavit a קָחָה, quod verbum Syris denotare ait *rixatus est*; tunc autem ex ק excedere debet Dagesch. Nec certa est illa verbi Syriaci significatio. Dathius (quocum consentit Michaelis) וַיִּקַּח hic obivium maluit referre ad קָחָה, quod ex Syrorum quadrilitero וַיִּקַּח, *murmuravit, strepuit*, explicat. Verum quum וַיִּקַּח ceteris omnibus, quibus in V. T. occurrit locis, sane quam plurimis, ad verbum וַיִּקַּח sit referendum, ab eadem radice et h. l. derivari credible est. Nec dubitamus nostram facere interpretationem R. Moseh Ben-Nachmanis (Ramban, רמב"ן), qui monuit, וַיִּקַּח hic *consilium capere, instituere* significare, ut 2 Sam. 18, 18.: וַיִּבְשֹׁלֵם וַיִּגַּר וַיִּקַּח אֶבְרָם *Absalom instituerat statuam sibi dum viveret erigere.* Quo ipso modo Arabes suo וַיִּקַּח i. q. hebr. וַיִּקַּח *cepit* utuntur. Hoc vero Numerorum loco esse prima Vs. 1. verba cum Vs. secundi initio conjungenda, hoc modo: וַיִּקַּח קָרַח וְדָתָן וְאַבִּירָם וַיִּקְרְמוּ *et suscepit Corach et Dathan et Abiram, et insurrexerunt* rel. Nec obstare huic constructioni, quod וַיִּקַּח in Singulari ponitur; nam quum Verbum praecedat Nomen agentis, non necesse esse, ut cum eo respectu numeri conveniat (cf. GESENI *Lehrg.* p. 713. b.), verbum autem quod sequitur, וַיִּקְרְמוּ, recte in Plurali poni. Cum hac Nachmanis fil. interpretatione consentit Saadias, qui וַיִּקַּח vertit: *et aggressus est.* Ceterum Corachi pater, Jizhar, frater erat Amrami, patris Mosis et Aaronis, vid. Ex. 6, 18. 21, 24. Alteri invidit summam auctoritatem in populo, alteri sacerdotium: forsitan etiam aegre tulit, quod Cahatitarum princeps non ipse, sed Elizaphan constitutus esset, cf. 3, 30. Dathan et Abiram vero, Rubenitae, aegre tulisse videntur primogeniti jura in alias tribus collata; cf. Gen. 49, 4. In posteriore hujus Vs. parte filiis Rubenis adnumeratur אֵיזֶן בֶּן-פִּלֵּה, qui tamen neque Gen. 46, 9., neque Ex. 6, 14., neque Num. 26, 5 — 9., quibus locis Rubenis filii recensentur, inter eos comparet. Sed nihil obstat, quo minus פִּלֵּה, qui hic commemoratur, Rubenis e Chezrone aut Carmi nepos fuerit.

2. 3. מִשֵּׁה וַיִּקְמוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה Surrexerunt coram Mose, i. e. ansi sunt ei in faciem resistere. נְשִׂיאי עֵדָה Principes populi, ut Ex. 16, 22., ἀρχηγοί. Cf. קְרָאֵי מוֹעֵד 13, 3. ראשי בני ישראל Vocati conventus, qui vocabantur ad coniectiones, conventus, et comitia Senatorum, ut 1, 16.; de his legatis vid. Lev. 8, 3. Et hodie Judaei comitia vocant יום המועד. Alii intelligunt convocatos ad hanc conpirationem, coll. Vs. 11., ubi הַזֹּעֲדִים conjurati dicuntur. Sed priorem interpretationem commendat usus loquendi. Minus probandi, quibus מוֹעֵד h. l. est tabernaculum sacrum, quia ad id conveniebatur, ut קְרִיאי מוֹעֵד sint qui vocari solebant ad tabernaculum conventus. Recte Vulgatus: qui tempore concilii vocabantur. LXX. σύγκλητοι βουλῆς MICHAELIS: Beysitzer der Rathsversammlung. אנשי שם Viri nominis, i. e. clari, celebres, ut Gen. 6, 4. — 3. רַב לְכֶם Multum est vobis. Alii (Arabs Erp.) vertunt: satis sit vobis, sufficiat vobis (ut Gen. 45, 28. Dent. 1, 6.), quod vos soli haecenus sacerdotii dignitatem usurpatis, imperium in totum populum tenuistis; date et aliis locum, qui aequae atque vos illa praestare possunt. Alii: multum est vobis quod vos soli adscribitis vobis et usurpatis honorem sacerdotii, nimium vobis arrogatis: qui sensus aptissimus videtur ob id quod sequitur: quum tamen nos omnes sancti simus Deique populus, et nos igitur idem jus habemus quod vos (cf. et Vs. 10.) In hunc sensum Saadias: quanta est aestimatio, arrogantia vestra quoad principatum! Jarchi: multum et plus, quam satis est, dignitatis sumsisit vobis.

4 — 7. וַיִּפֹּל עַל-פָּנָיו In vultum concidit; ut eo ritu seditiosos placaret; nam hic honor regibus tantum exhiberi solebat. Idem fecit Moses in alia seditione, 14, 5. Sed Hebraei volunt, precatum esse Jovam, ut sibi patefaceret, quid conjuratis respondeat. Ita Saadias, qui addidit: petit revelationem. Sane qui divina oracula exspectabant tanquam extra se raptos prones in faciem se prostravisse, saepius legimus, ut 24, 4. de Bileamo, 1 Sam. 19, 25., de Saulo inter prophetas versante, de Ezechiele 1, 22. 3, 23., de Daniele 8, 17. 18., de Joanne, Apoc. 1, 17. — 5. בִּקֵּר Mane, se. crastinae diei, cf. Vs. 7. et 16. Matutinum tempus exspectate et declarabit etc. LXX. ἐπισκέπται. Pro בִּקֵּר etulerunt בִּקֵּר inquireret, quod verbum et alias, ut Lev. 13, 36. Ez. 34, 11. Ps. 27, 4. ἐπισκέπτων reddunt. וַיִּדַע Tunc notum facit. לוֹ אֵת-אֲשֶׁר-לוֹ Eum qui sit ei, i. e. eum qui probatus sit ipsi. וְאֵת-הַקֹּדֶשׁ Et quemnam sibi sacrum ad sacerdotis munere fungendum; cf. Ex. 28, 36. וְאֵת אֲשֶׁר יִבְחַר-בּוֹ וַיִּקְרִיב אֵלָיו Et quem propius sibi adesse velit; ita describi solent sacerdotes veluti Lev. 10, 3. וְאֵת אֲשֶׁר יִבְחַר-בּוֹ וַיִּקְרִיב אֵלָיו Quem autem elegerit, eum ad se accedere jubebit, i. e. eum sacerdotio fungi jubebit, is ab eo sacerdos constitutus esse intelligetur. — 7. רַב לְכֶם h. l. sacerdotii sanetimonium significat. Multum vobis arrogatis. Vos me accusatis (Vs. 3.), quasi ego mihi nimium tribuam, imo vos istud facitis.

9 — 11. **הַמֵּעַט מִכֶּם** *An parum judicatur a vobis?* **נָ** sapius notat *a*, veluti 32, 22. *Éz.* 34, 18. *Job.* 4, 17. Alii vertunt: *an minus prae vobis*, i. e. an videtur vobis hoc minus quam vos deceat? **יְהוָה — לְהִקְרִיב** *Ut ad ministerium tabernaculi obeundum ad eum accédere possitis?* **לְשֵׂרְתָם** *Ut ministraretis eis sive ei*, sc. populo, i. e. ut ejus loco suppellectilia sacra curetis. Cf. 3, 8. — 10. **וַיִּקְרַב אֹתָךְ** *Appropinquare fecit te*, sc. Corachum. Sensus: *habebitis jam munera in tabernaculo, et nunc praeterea sacerdotium adfectatis?* — 11. **עַל-יְהוָה הַנוֹעְדִים** *Qui contra Jovam conspirastis*; Vs. 2. 14, 35. **וְאֶהְרֹךְ מֵה-הוּא** *Et Aaron quid ipse*, sc. fecit, ut contra eum murmuretis? Eadem phrasis *Ex.* 16, 7. — 12. **לֹא נַעֲלֶה** *Non adscendemus*, venimus ad iudicium sive conventum. Qui ad regem aut iudicem sive iudicium veniunt, ii Hebraicus dicuntur *ascendere*, vid. *Deut.* 25, 7. *Ex.* 11, 8. — 13. **בִּי הַשְׂתַּרְרָה** *Quod principem te facis super nos etiam principem te faciéndo?* ut principatum etiam in nos adfectes? — 14. **אָף לֹא** *Imo non s. sed.* Particulam **אָף** enim hic minus apte verti *etiam*, ut aliis in locis, apparet ex Vs. 13. Valet h. l. *imo s. sed*, ut *Ps.* 44, 10. 58, 3. — **הַיְיָ הָאֵנְשִׁים הָהֵם הַנִּבְקָרָה** *An oculos his viris effodies, visne nos non videre id quod videmus, nempe, te promissis nequaquam stare?*

15 — 17. **וַיַּחַר לְמֹשֶׁה** *Quare exarsit Mosi*, sc. **אָף** *ira*, ut *Gen.* 4, 5. 6. 18, 30. 32. 31, 35. 36. Diserte nomen **אָף** adjicitur *Gen.* 30, 2. *Job.* 32, 2. 2 *Chr.* 25, 15. Potest et exponi: *doluit ipsi vehementer*, aegerime id tulit, ut *1 Sam.* 15, 11. *2 Sam.* 6, 8. **אַל-תִּפְּן אֶל-מִנְחָתָם** *Ne respicias ad oblationes eorum*, ne sint tibi gratae; ne eas suscipias cum voluntate; ut *Gen.* 4, 4. **אַחַד מֵהֶם נִשְׂאתִי** *Ne asinum unum quidem ab iis accepi.* Pro **הַמֹּר** LXX. legerunt **הַמֹּר** *rem cupitam*, habent enim *ἐπιθύσθηα*; sic et *Cod. Samar.* legit. Ita sensus hic erit: nihil desiderabile ab illis accepi; nihil concupivi, neque accepi ab illis quidquam, quod esset concupiscibile. Sed lectio Masorethica praefrenda est. Primum enim ceteri vett. interpp. cum ea consentiunt. Deinde eadem phrasis occurrit et *1 Sam.* 12, 3. **וַיִּחְמֹר מִי לְקַתְּתִי** *aut cujus asinum accepi?* Hoc vult Moses, se non gessisse se Regis instar, qui tributa a populo exegisset, se rexisse Hebraeos gratis. — 16. **לְפָנֵי יְהוָה** *Coram Jova*, i. e. ante tabernaculum conventus; cf. Vs. 18. 19., ubi pro **לְפָנֵי יְהוָה** ponitur **מוֹעֵד אֶהְלֵךְ**. — 17. **וְנִתְּחַם עֲלֵיהֶם קִטְרֹת** *Et imponatis iis, thuribus, suffitum.* Suffixum plur. vocis **עֲלֵיהֶם** respicit ad **אִישׁ מִתַּחְתּוֹ** distributive capiendum. Sed minus accurate Suffixum masc. ponitur pro femin. **הֵן**, uti et alias haud raro; vid. *GESENI* *Lehrgeb.* p. 731.

18 — 26. Post verba **וַיִּחְמֹר מִי לְקַתְּתִי** ante ostium tentorii conventus Jonathan addit **מִצַּטְרָא הַד** *a latere uno*, et post **מִשֵּׁה** **אֶת-כָּל-הַיְּצֵדָה** addit **מִצַּטְרָא הַד** *a latere altero*. — 19. **אֶת-כָּל-הַיְּצֵדָה** *Omnem coetum.* Haec verba intelligenda sunt de iis, quibus illi

250 viri, qui cum Coracho se conjunxerant, praefecti erant. Vid. Vs. 2. LXX. *πᾶσαν αὐτοῦ συνάγωγην*. — 21. *וְאֶכְפֹּה אֹתָם* *Et conficiem eos*, quod seditiosus non contradicerant, sed tacite potius consentirent. *פָּרַעַע* *Quasi momento*, i. e. subito. LXX. *εἰσάπαξ*. — 22. *אֱלֹהֵי הַרְוַחֹת לְכָל-בָּשָׂר* *Deus spirituum*, qui insunt *omni carni*, o Deus creator et conservator vitae omnium hominum. *רַחַת* hic denotat *vitam*, et *כָּל-בָּשָׂר* omne *humanum genus*, ut saepe alias. Cf. Job. 12, 10. Jonathan: *qui posuit spiritum spiraculi in corporibus hominum, et a quo datus est spiritus omni carni*. *אֶחָד* *Vir unus*, Corachus, tanquam auctor consilii. Cf. Gen. 18, 25. — 24. *הֲעֵלוּ מִסָּבִיב לְמִשְׁכַּן-קָרַח* *Submovete vos e circuitu tentorii Corachi*, i. q. Vs. 26. *סִדְרוּ מֵעַל אֹהֶלִי וּגְוֹ* *recedite a tentoriis*. — 26. *יִפְדוּ-תַפְסֹפוּ בְכָל-הַטְּאֵתָם* *Ne consumamini in omnibus peccatis eorum*. *הַטְּאֵתָה* hic est *poena peccati*, ut saepe in Levitico. Sensus: ne eodem quo illi iudicio auferamini.

27 — 30. *חַטָּה* hic significat *impuberes sexus feminei*, puellulas, qua significatione haec vox manifeste occurrit 31, 18. Clericus tamen *בְּנֵיהֶם וְטַפָּם* interpretatur *tam puberes quam impuberes*; quae interpretatio non plane est repudianda; *בְּנִים* enim nonnumquam utriusque sexus liberos significare est notum. — 28. *בְּזֹאת* *In hoc*, hac ratione, hoc signo. *כָּל-הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה* *Omnia haec facta*. Intelliguntur eae res, de quibus contendebatur, sc. de privilegio Aaronis, de sacerdotio et de Levitarum ministerio. *כִּי-לֹא מִלְבִּי* *Quod non e corde meo*, sc. *feci*, non animo meo me ad id impellente. Recte LXX. *οὐκ ἂν ἐμαυτοῦ*, sc. *ταῦτα ἐποίησα*. — 29. *וּפְקַדָתָהּ כָּל-הָאָדָם יִפְקַד עֲלֵיהֶם* *Et (si) visitatione omnis hominis visitabitur super eos*. *פְּקַד* hic sensu malo sumendum esse docet orationis nexus, tunc autem significat *punire*, vid. Ex. 20, 5. Jes. 10, 3. Sicut autem *כָּל-הָאָדָם* *mors* qua quisque homo moritur, significat *mortem solitam, vulgarem*, ita *poena cujusvis hominis* erit *poena vulgaris*. *לֹא יְהִיָה שְׁלַחְנִי* *Non Jova me misit*, *לֹא* quod alias proxime ante verbum ponitur, h. l. nomini praepositum, emphaseos causa. — 30. *וְאִם-בְּרִיאָה יִבְרָא יְהוָה* *Si Jova creaverit creationem*, i. e. si omnipotentiae suae opus, rem prorsus novam fecerit. Similis phrasis Ex. 34, 10. *אֲשֶׁר-לֹא-נִבְרְאוּ* *quae non producta sunt in tota terra et in omnibus populis*. Cf. et Jes. 48, 7. LXX. vertunt *εἰ ἐν φάσμασι δείξει Κύριος*. Videntur *בְּרִיאָה* ad *רָאָה* *videre* retulisse, et de *portentis, monstris* intellexisse. *יִבְרָא* autem vertunt *δείξει*, ut Jes. 40, 26. 41, 20., ubi *κατέδειξε* ponunt. Nec tamen necesse est eos pro *יִבְרָא* legisse *יבדא* per Daleth, *rem novam creabit*, a *בְּרָא*, quod Arab. sonat *incepit, novum quid excogitavit*. Vulgatus: *sin autem rem novam fecerit Dominus*. Expressit sensum verbi *בְּרָא* et inde deducti nominis, *בְּרִיאָה*. Kennicotti Codex 153. (anno p. C. n. 1211. exaratus) habet *בְּרִיאָה חֲרֻשָׁה בְּרִיאָה* *creationem novam creaverit*. *שְׂאֵלָה* *In infernum*. Vox *שְׂאֵל* proprie denotat locum infra terrae

superficiem, coll. Deut. 32, 22., ubi ἐκ παραλλήλου adponitur *fundamentis montium*. Hinc nomen *locum mortuorum*, infra terram, oreum, denotare constat, quomodo et hic capiendum. כִּי נִאֲצַף הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֶת-יְהוָה. *Hos viros aspernatos esse Jovam*, i. e. rem a Jova constitutam, non a me.

32 — 35. לְקַרְחָ אֲשֶׁר לְהָאָדָם כָּל-יֹאחַז *Omnes qui ad Corachum pertinuerunt*; exceptis liberis, qui patrem videntur deseruisse, nec cum eo perierunt, ut diserte docet Moses 26, 11. Corachitas superstites mansisse arguunt et tituli Psalmorum 44. sqq. Cf. ad Ps. 42, 1. — 33. וַיִּרְדּוּ יָהֵם — תִּקְהַל *Sic isti cum suis omnibus vivi ad inferos descenderunt*; terram eos operuit e medio coetu sublatis. Michaelis putat, hoc factum esse labe terrae, quam Moses praedicere potuisset, quum legatus esset ab eo, sub cuius moderamine tota natura est. Fuerunt tamen, qui ea, quae hic narrantur, ita explicare vellent, ut nil in iis esset, quod consuetarum rerum seriei non conveniret. Inter quos sane male rem suam egerunt, qui existimarent, Mosem curasse, ut locus, ubi tentoria Dathanis, Corachi et Abirami fuissent, clam suffoderetur. Hi non expenderunt, quomodo tale quidquam in tanta hominum frequentia, qualis in Israelitarum castris erat, clam fieri potuisset, et quidem unius diei spatio, cf. Vs. 15. 16. Accedit, quod Moses tres istos viros ad tentorium sacrum convenire jussit, ut ibi delicti poenas luerent. Alium igitur hanc historiam explicandi modum instituit EICHHORNIIUS (*allg. Bibl. d. bibl. Litter. P. I. Fasc. 5. p. 911.*). Ex eo, quod Israelitae (17, 6.) clamant, a Mose et Aarone Dei populum esse perditum, colligit, poenam, qua rebellium duces affecti essent, a Mose et Aarone esse decretam. Existimat, tres viros istos seditiosos a nonnullis eorum, qui Mosem custodiendi causa stiparent, arreptos, et ab aliis Mosis stipatoribus vivos esse defossos, una cum eorum tentoriis et facultatibus, tanquam rebus ad homines devotos pertinentibus. Quae Vs. 31. 32. leguntur, Eichhornius huic explicationi non adversari putat, si ea ex prisecorum hominum loquendi et sentiendi modo interpretemur. Vs. 29. 30. hunc sensum inesse existimat: „quoniam in me, Jovae legatum, tam grave delictum commisistis, supplicio plane novo et inaudito afficiendi estis;“ qua sententia pronunciata, Mosem jussisse ut homines isti jam in custodia retenti, vivi suffoderentur. Reliquos autem 250 seditiosos Mosis jussu trucidatos et deinde combustos esse. Quum autem congrue videretur, ut homines, qui contra Jovam peccassent, etiam *per Jovam* prorsus extinguerentur, ignem quo illi comburebantur, desumptum esse ex igne sacro. Id exprimi Vs. 35. ita: *ignis exiit ex Jova et rebelles consumsit.* — 34. לְקַלְבֹּם *Ad illorum clamores.* — 35. וַיִּאֶשׁ נִצָּאָה מִמֶּת יְהוָה. Vid. Lev. 10, 2.

Cap. 17.

Virgis duodecim a duodecim tribuum Principibus acceptis, repositisque a Mose cum virga Aaronis in sacro Tabernaculo, sola Aaronis virga germinat, floret, fructus profert, quam deinde jubetur Moses asservandam in tabernaculum reportare.

2 — 5. מִפִּיִן הַשָּׂרָפָה *Ex medio ambustionis*, i. e. abstracto posito pro conereto, e medio virorum combustorum. Ita LXX. ἐκ μίσθου τῶν κατακαυμένων. וְאֵת-הָאֵשׁ זָרָה-הַלְצָה *Et ignem sparge ultra*, sc. altare, huc illuc spargendo ignem projicias ultra altare, extra atrium, quod ignis profanus esset. Hinc LXX. τὸ πῦρ τὸ ἀλλότριον τοῦτο σπέεος ἐκεῖ. נָמִי קָדְשׁוֹ *Nam sunt sanctificatae*, sc. acerrae, i. e. Deo consecratae, quasi anathema factae sunt, nec ad profanum usum rursus possunt adhiberi. Cf. Lev. 27, 28. — 3. הַחַטָּאִים הָאֵלֶּה בְּנַפְשָׁתָם *Peccatorum istorum in animas ipsorum*, i. e. qui perdidierunt se ipsos propter peccata sua. Similem phrasin vid. Prov. 20, 2. 1 Reg. 2, 23. Alii נָפֶשׁ hic vertunt *cadaver*, quam significationem haec vox haud raro habet, veluti Lev. 19, 28., ut vertendum sit: *inter cadavera eorum*. רָקְעֵי פָתִים *Extensiones laminarum vel dilatationes*, i. e. ductae malleo laminae; רָקַע enim proprie adhibetur de diductione metallorum per malleum. Cf. ad Gen. 1, 6. Ita Ex. 39, 3.: וַיִּרְקְעוּ *Expandunt laminas auri*. אֶת-פָּתֵי הַזָּהָב *Obductum altari*, quibus tegatur altare. וַיִּהְיוּ לְאוֹת לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל *Sintque in signum filiis Israel*. לְזִכְרוֹן לְאוֹת hic i. q. mox Vs. 5. לְזִכְרוֹן *in memoriam*; ut quoties viderint Israelitae altare opertum laminis, recordentur poenae, qua seditiosi isti homines plectebantur. — 5. וְלֹא יִהְיֶה כְּקֹרַח וּכְעֵדָתוֹ *Ut non sit sicut Corachus et sicut caterva ejus*, ne idem ei eveniat quod Coracho et sociis ejus. Ceterum notandum est, hos Vss. 1 — 5. in nonnullis Bibliorum editionibus referri ad Cap. praecedens, quum ea, quae in iis narrantur, arctissime cohaereant eum Cap. 16. historia.

6. 7. אֲתֵם הִמַּתֶּם אֶת-עַם יִהוּדָה *Vos occidistis Dei populum*, vos occasionem fecistis tantae stragis in populo factae. Qui enim suo aliquo facto occasionem praebeuit eventui, eidem eventus ipse interdum assignatur; veluti Ex. 5, 22., ubi *affligere populum Israeliticum* valet, imperare liberationem ejus, unde Pharaoni ansa data fuerit ad eum gravius affligendum. Vid. et 1 Reg. 18, 9. Jud. 18, 25. Gen. 42, 38. — 7. בָּתְקַתֵּל הָעֵדָה *Cum congregaret se populus ad seditionem*. וַיִּפְּנוּ *Et conversi sunt*, fugerunt, fugere coeperunt, sc. Moses et Aaron. Alii ad populum referunt, ut sit: converterunt se ad eos occidendos, ut Jonathan addit.

10 — 15. תִּלְלוּ אֶת-רִמּוֹ *Tollite vos*, semovemini, ut Ez. 10, 15. 17. וַיִּפְּלוּ-עַל-פְּנֵיהֶם *Et ceciderunt*, Moses et Aaron *in faciem suam*, cf. ad 16, 4. — 11. וְהוֹלֵךְ *Et ire fac*, i. e. defer; est enim Imperativus Hiphil verbi הָלַךְ. Codd. Samarr. et 8 Hebraei habent: וַיִּהְיֶה *i cito!* Forte ita legit Vulgatus: qui habet *pergens cito*,

quod tamen non certo diei potest; potuit enim et is הוֹלֵךְ legere idque pro Participio Cal verbi הִלְךָ habere. כִּי יֵצֵא הַקָּצֵף מִלְּפָנֶיךָ יהוה *Nam ira egressa est e facie Jovae*, anthropopathica loquendi formula, significans, Deum jam coepisse supplicium sumere de rebellibus Hebraeis. Confer illud Homeri (*Il. τ. 91.*): Πρέσβα Διὸς θυγάτηρ, Ἄτη, ἣ πάντας αἴττει. הִחֵל הַזָּנָה *Incepit plaga*, subitae mortis; intelligitur pestis. — 14. עַל-דִּבְרֵי-קֶרַח *Super verbum Corachi*, i. e. ejus caussa, ob seditionem Corachi. — 15. Particula וְ ante הַמִּגֵּפָה vertenda est *postquam*, ut Gen. 18, 13. Ex. 12, 44.

16 — 20. Cum hoc demum Versu Cap. 17. inchoant eodices Alexandrinae versionis et Bombergii codicis Hebraei exempla. — 17. קַח מֵאֵתֶם מִטֵּה מִטֵּה *Sume ab iis virgam virgam*, i. e. singulas virgas, cf. Vs. 21. et 13, 2. De לְבֵית אָב *pro domo patris*, vid. 1, 4. — שְׁנַיִם עֶשֶׂר מִטֵּוֹת *Duodecim virgas*, Ephraimo et Manasse sub uno nomine Josephi numeratis, ut Deut. 27, 12. Alii duodecim virgas positas existimant, praeter virgam Aaronis, infra Vs. 21. — אִישׁ אֶת-שְׁמוֹ הִכְתֹּב עַל-מִטְּהוֹ *Vir nomen ejus*, viri autem ejusque nomen *scribes super baculum ipsius*. — 18. כִּי מִטֵּה אֶחָד לְרֹאשׁ בַּיִת אֲבוֹתָם *Nam una virga pro capite domus patrum suorum*, i. e. singulae virgae singulis principibus familiarum avitarum erunt; singuli principes singulas virgas dabunt. — 19. לִפְנֵי הָעֵדוּתָהּ *Ante legem*, i. e. ante aream in qua leges asservantur. De עֵדוּתָהּ vid. Ex. 16, 34. אֲשֶׁר עוֹנֵד לָכֶם שָׁמָּה *Ubi vos convenire soleo*. Pro לָכֶם 4 Codd. hebr., Cod. Sam., LXX., Vulgat. et Arabs habent לָךְ. Quam lectionem Dathius praefereendam putat, quod solo cum Mosè loquebatur Deus ex illo loco. Attamen Pluralis לָכֶם cum verbo אֲנֵעַד junctus ponitur et Ex. 29, 42., et Vs. 43. לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל. — 20. וְהִשְׁכַּחְתִּי עֵלֵיכֶם *Faciam cessare a contra me fremitus Israelitarum*, quibus fremunt contra vos, quos ita interpretor, quasi contra me sint, finem imponam.

23 — 27. וַיִּגְמַל וַיִּשְׁקֶרֶת *Et maturas reddiderat amygdalas*. Notionem *maturescendi* verbum גָּמַל, quod propr. *ablactavit* significat, etiam obtinet Jes. 18, 5. — 24. מִלְּפָנֵי יְהוָה *E conspectu Jovae*, i. e. tabernaculo conventus. — 25. בְּנֵי מִרְרֵי *Fili rebellionis* ex noto Hebraismo sunt homines rebelles. וְהָיָה לְכָל חַלְוֹתָם מֵעַלְי וְלֹא יִמָּהוּ *Ut finem imponas fremitibus contra me, neve illi pereant*. — Miram rem, quae inde a Vs. 17. narratur, EICHHORN (*allgem. Bibl. P. I. Fase. 1. p. 86.*) hoc fere modo contigisse conjeicit. Instituerat Moses populi conventum, ut, ex quanam familia in posterum sacerdotes sumendi essent, in eo constitueretur. Duodecim tribuum principes eo fine sortiebantur per baculos, quod genus sortitionis etiamnum apud Arabes in usu est. Jus sacerdotii sorte obtigit familiae Aaronis, ad ejus rei signum ipsius baculus geminis, floribus et fructibus ornabatur. Hic baculus ad diem sequen-

tem in tentorio conventus asservabatur; eo autem die, illo baculo prolato, declarabatur populo, Jovam (ex antiquo loquendi modo) sorte elegisse Aaronis familiam, ut penes eam sacerdotii jus esset; seu, posito signo rei pro significata, baculum Aaronis a Jova gemmis, floribus et fructibus ornatum esse. Baculus ipse ad hujus rei memoriam atque ut Moyses, quo in similibus populi seditionibus defendere sese possit, haberet, in loco sacro reponebatur. — Cf. quae attulimus in *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 254. — 27. הֵן בְּרַעְנֵי אֲבִירָהּ *En exspiramus, interimus, omnes perivimus!* Incertum est, utrum haec et Vs. sq. scripta a populo dicta siut animo malo et indignante ob illas poenas divinas rebellibus illatas, an perterrito et timido, ne forte ira Dei saevire pergeret, et sibi contingeret, quod sociis Corachi contigerat. Hujus ambiguitatis causa est in silentio Mosis populo non respondentis.

Cap. 18.

Onera et ministeria et sacerdotum et Levitarum cum eorundem vicissim juribus, proventibus, vitaeque subsidiis.

1 — 5. הַשְׂמֵרָה אֶת-עֵזְרֵי הַמִּקְדָּשׁ *Feretis delictum sanctuarii,* i. e. curam geretis Sanctuarii, sed dabitur poenas, si quid vestra negligentia in illud peccatum fuerit. Alii haec verba sic interpretantur: vos custodes eritis Sanctuarii, et neminem, qui non sit de tribu vestra permittetis in illo ministrare, alioqui vos portabitis perpetratum malum. — 2. וְיָבִיאוּ עִיִּיךָ *Ut adjungantur tibi,* videtur alludi ad nomen *Levi*, cf. Gen. 29, 34. לִפְנֵי אֹהֶל הָעֵדוּת *Ante tentorium legum,* sc. fungemini sacerdotio. לִפְנֵי hic indicat *partem anteriorem*, ubi erat altare holocaustorum et ostium tentorii. Significatur rerum sacrarum administratio et custodia sacerdotibus, eo in loco plurimum versantibus, commissa. — 3. וְשָׁמְרוּ מִשְׁמַרְתֶּךָ *Observabuntque observationem tuam,* i. e. servabunt praecepta tua, vel diligentissime observabunt et facient quod illis praeceperis. וְקָרְבוּ אֵלַי — *Nec ad vasa sacra nec ad altare accedant,* ut nempe vasa resecta tractent aut oblationes offerant, vel victimarum sanguinem effundant. Levitae, qui non ex Aaronis familia essent, officia minus sancta in tabernaculo sacro curare debebant; vid. Cap. 4. וְלֹא-יָמָתוּ וְגו' *Ne illi et vos moriamini,* i. e. id enim et illis et vobis mortem contraheret, cf. 4, 15. 18. — 4. וְנָגְדוּ עִיִּיךָ *Adjuncti sint tibi,* modo ministri tui sint; cf. Vs. 2. — 5. וְלֹא-יִהְיֶה וְגו' *Ne amplius ira mea in Israelitas exardescat,* cf. 17, 11.

7. 8. תִּשְׁמְרוּ אֶת-פְּתָחְכֶם *Fungemini sacerdotio vestro,* vobis iterum collato et confirmato, cf. 3, 20. — לְכֹל-דְּבַר הַמִּזְבֵּחַ *Quod attinet omnem rem altaris.* Bene Syrus: *omnes ritus altaris.* וְלִמְבִּית לְפָרְכֶת *Quae intra siparium sunt peragenda.* Cf. Ex. 26, 33. וְעִבְדֶתֶם *Atque observare debetis, ea quae observanda*

sunt. **עֲבֹדָה מִתְּנָה אֲתָן אֶת-כֹּהֲנֵיכֶם** *Ministerium s. opus doni singularis dedi sacerdotium vestrum*, i. e. ex singulari gratia vos munere sacerdotii donavi. Bene Saadias: *jam enim constitui sacerdotium vestrum ministerio dono datum*. LXX. *λειτουργήσετε τὰς λειτουργίας δόμα τῆς ἱερατείας ὑμῶν*. Omiserunt igitur **אֶתְּךָ**. — 8. **נִתְּחִי לְךָ אֶת-מִשְׁמֶרֶת הַרְוֹמֹתַי** *Dedi tibi servationem oblationum mearum*, i. e. quod servatur, nec adoletur de eo, quod Deo est consecratum. Cf. 5, 9. Intelliguntur primitiae, prinogenita et decimae, quae Jovae offerebantur. **כָּל-קִדְשֵׁי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל** *Omnes sanctitates Israelitarum*, i. e. omnia, quae Israelitae consecrant. Intelliguntur, quae non adolebantur in altari, seu pars earum servaretur, postquam altera flammis fuerat data, seu nihil in ignem conjiceretur, ut si domus aut ager devoveretur; cf. Vs. 9. **לְמִשְׁחָהּ** *In portionem*, de hac voce vid. Lev. 7, 35. Hebraei fere exponunt *propter unctionem*, i. e. propterea quod es unctus et sacerdos.

9 — 13. **מִקִּדְשׁ הַקִּדְשִׁים** *Ex sanctitate sanctitatum*, i. e. ex rebus sacrosanctis, ut Lev. 2, 10. — **מִן-הָאֵשׁ** *Ex igne*, i. e. quod igne reliquum est; quum pars tantum aliqua oblationis in altari combureretur. **אֲשֶׁר יָשִׁיבוּ לִי** *Quod mihi reddunt*. Sermo est de eo, qui, cum meminerit, se primitias et decimas non recte solvisse, ea, quae solvenda erant, offert, insuper addita parte quinta eum sacrificio pro delicto, vid. Lev. 5, 14 — 16. — 10. **בְּקִדְשׁ הַקִּדְשִׁים תֹּאכְלֶנּוּ** *In sancto sanctorum comedetis illud*. Non intelligitur pars Sanctuarii saeratio, quae est intra velum interius, sed pars illa Sanctuarii sacerdotum officiis dicata, ut externam parte Sanctuarii saeratio. — 11. **יִזְהַר-יִשְׂרָאֵל** *Haec porro erit tibi sublatio doni eorum quoad omnes agitationes Israelitarum*, i. e. oblationes eas, quae offerebantur Deo agitando eas in omnes partes. Cf. ad Ex. 29, 24. — 12. **תֵּלֵב** *Adeps, pinguedo*, hic pro optimo rei alicujus accipitur, ut Gen. 45, 18. Deut. 32, 13. Ps. 81, 17. Graeci quoque dicere solent, *στάχυς πυρροῦ*, *pinguedo frumenti aut tritici*, quod Suidas interpretatur *καλλίστον σῖτον*, *pulcherrimum aut optimum frumentum*. — 13. **בְּכַפְרִים** Vs. 12. et **רֵאשִׁית** hoc discrimen videtur esse, ut *illud* significet primitias annuas, quae ante omnia ex proventu annuo separabantur; *hoc*, frugum initium, id quod in arbore, agro, horto primo anno nascitur.

14 — 18. **תְּרֹם** *Res devota*, vid. Lev. 27, 21. 28. — 15. **כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם** *Omne primogenitum uteri*. Vid. 3, 13. Ex. 13, 2. Lev. 27, 26. — 16. **וּפְדוּיוֹ** *Redempti*, i. e. redimendos *autem ejus*. Alii substantive: *pretium redemptionum*. LXX. *καὶ ἡ λύτρωσις αὐτοῦ*. **בְּעֶרְפֶּךָ** *Pro aestimatione tua*; vid. Lev. 5, 15. Recte Aben-Esra **הַפְּדֵה** exponit: *accipies redemptionis pretium ejus e manu Israelitae illum redimentis*. De **גֵּרָה** vid. Ex. 30, 13. — 17. **קִדְשׁ יְהוָה** *Sanctum illa*, i. e. unumquodque Deo sacrum est, nascendi ordiue; cf. Lev. 27, 26. — 18. **כַּחַת הַחֲנוּפָה** *Sicut pectus agitatae oblationis*, vid. 6, 20. De **הַיָּמִין** vid. Lev. 7, 34.

19. 20. בְּרִית מֶלֶח *Foedus salis*, stabile et numquam cessaturum. Phrasis inde desumpta, quod in foedere solenni ritu contrahendo sal adponi solebat (vid. Lev. 2, 13.), quo diuturnitas foederis significabatur. Sal enim non modo non corrumpitur, verum et alias res a corruptione servat. 2 Chr. 13, 5. Deus dicitur Davidi ejusque posteris regiam dignitatem dedisse בְּרִית מֶלֶח *foedere salis*, i. e. solenni et firmo. — 20. לֹא תִּנְהַל לֹא *Non possidendum accipies*, h. e. sortitione nullam partem Cananaeae accipies, neque agros, quibus te sustentens, habebis; ut Deut. 10, 9. 18, 2. Nam sunt quidem urbes sacerdotibus et Levitis attributae, sed cum exiguo agri suburbani modo; cf. Cap. 35. — אֲנִי הֵלֶקֶד וְנִתְּלֶהֶד *Ego pars tua et praedium tuum ero*, h. e. quae mihi debentur, ea erunt tua, a me accipies, quod satis superque sit.

21 — 23. חֶלֶף עֲבֹדָתָם *In compensationem operae s. ministerii eorum*. Magni certe erant redditus Levitarum. Tribus enim, quae non plures quam 22,000 mares, adeoque non facile supra 12,000 viros adultos habebat, decimas a 600,000 Israelitis accipiebat: quisque igitur Levita tantum habuit, quantum quinque Israelitae metebant. Praeter decimas autem ad sacerdotes etiam pertinebant primitiae (Vs. 12. 13. 15. 28. Deut. 18, 4.), pars aliqua lege constituta cujusque sacrificii, cujus sanguis non in Sanctum Sanctorum inferebatur (Lev. 6, 9 — 12. 7, 6 — 10. 31.), ex quavis peende ad usus quotidianos maetata, armus, maxillae et venter, Deut. 18, 3., et plura alia. Quae quum ita essent, fuerunt, qui hie reipublicam viderent, in qua sacerdotes sibi regias opes arrogassent, quum ipsi tamen reipublicae vel parum vel nihil profuissent. Sane omni jure hoc sacerdotibus exprobrari posset, si nulla alia eorum munera fuissent, quam ut sacrificia offerrent. Verum si perpendas, quod et ex ipso Mose et ex reliquis V. T. libris demonstrari potest, sacerdotes Hebraeorum more Aegyptiaco ordinem eruditorum constituisse, ita ut ipsi simul etiam fuerint medicum, iudices, mathematici publici et scribae, qui tabulas genealogicas Israelitarum curabant; non tam iniquum videbitur, quod illi tantos redditus habuerunt ut satis commode vivere possent. Hinc etiam intelligitur, quare sacerdotibus nulli agri iique uno tractu continui dati fuerint. Nam si sacerdotes agros habuissent ut alii, iis colendis occupati, suorum munerum curam neglexissent. Vid. de hac re Mich. J. M. P. 1. §. 52. — 22. וְלֹא יִקְרְבוּ עוֹד וְגו' *Et ne deinceps Israelitae accedant ad tentorium conventus*, ut temere factum erat a Coraeho et conjuratis. לְשֵׂאתָהּ חֶטְאָ לְמוֹתָהּ *Ad ferendum peccatum, ad moriendum*, i. e. ne peccati poenam contrahant et mortis rei fiant. לְ הֵן est ἐξβατικόν, uti loquuntur Grammatici Graeci, ut ἴνα saepe est apud Graecos, neque enim eo animo Hebraei ibant ad sacrarium, ut ibi morerentur; sed irreverenter accedentes, eaque tangentes, quae tangi non oportebat, nisi a sacerdotibus, contingere potuisset, ut graves poenas darent. — 23. וְיָהִם

ישאו עונם *Et ferent delictum suum*, poenas neglectius aut irreverenter habiti saerarii. Cf. Lev. 5, 1. 17. 20, 19.

26 — 32. מאתם *Ab ipsis*, i. e. ex eorum fructibus solvendam. והרימתם ממנו *Tum offeretis de illa decima parte.* — 27. הרומתכם לכם ונהשב לכם *Quod reputabitur vobis pro oblatione vestra*, quasi eos fructus ex praediis vestris collegissetis. כדגן *כדגן* *Sicut reliquorum frumentum de area*, cf. 15, 20. — תורן *תורן* *Et sicut plenitudo e torculari*, i. e. sicut maturum vinum; nam uvae non caleantur prius in torculari, quam fuerint maturae et plene excoetae. De מלאה *vid. Ex. 22, 29.* — 29. מכל מתנותיכם *Ex omnibus donis vestris*, i. e. quae vobis donata sunt. מכל תלבו *Ex omni pinguedine ejus*, de quovis opimo seu praestantissimo sui generis, ut supra Vs. 12., et mox Vs. 31. 32. — את מקדשו *Et consecrationem ejus*, quod inde consecrandum est. — 30. יקב *Quod si mihi separaveritis optimum ex quoque frumenti genere, eodem loco vobis sint reliqua, quo proventus ex area aut torculari.* Hoc repetitur ob ea, quae sequuntur, ut intelligerent Levitae, se posse frui suis decimis, si optima ex iis Deo obtulissent, haud aliter ac alii Israelitae suo proventu, solutis decimis et primitiis, utebantur. — 32. ולא תשא עניו *Sic nullam peccati poenam feretis*, i. e. tum (eum ea, quae Deo debent, seposueritis) sine ullo peccato iis decimis et primitiis fruimini, quomodoecumque videbitur; quod in rebus Sacrosanctis non licebat, quas a solis sacerdotibus et quidem in atrio absumi oportebat, cf. Lev. Cap. 6. 7.

Cap. 19.

Ritus traditur conficiendi aquam expiationis ex cinere vaccae rufae combustae in aquam coniecto, qua expiandi erant, qui ex tactu cadaveris curatoque funere immundi erant; item omnes ii, totaque suppellex, quae erat in ea domo, vel eo tentorio, in quo quis moriebatur.

2. זאת תקת התורה *Haec est definitio, constitutio legis, pro simplici, haec est lex, hanc legem do.* ויקחו אליך *Ut capiant et addueant ad te;* si enim post לקח sequitur particula אל *ad*, illud significationem adducendi includit (Gen. 27, 9. 13. coll. Vs. 14.). פרה non tam est vacca, quam juvenca, aetatis inter vitulam et vaccam mediae, quae annum tertium nondum supergressa est, δάμαλις, uti recte LXX., cui jugum non impositum fuit, uti mox dicitur: אדמה *Subrubra* (Gen. 25, 29.). המימה *Integram*, cui nullum insit vitium. Cf. Lev. 22, 19. sqq. Alii vertunt aetatis integrae, alii post Talmudicos perfectum sc. rubedine, s. perfecte rufam, cui non sit macula de pilo albo, uti Jonathan vertit. Verum ut taceamus, Accentus vetare, המימה *perfecte rufam* vertere, hanc interpretationem non admittit usus loquendi Mosi observatus, qui המים semper usurpat de ea victima, cujus membra integra, non mutila sunt, vid. ad Lev. 1, 3. Et ut h. l. additur

בְּקָר הַמִּיִּם יִהְיֶה, ita Lev. 22, 21. legitur: *bos integer esto sine ullo vitio.* — Quae-
runt interpp., cur, quum in plerisque aliis sacrificiis de maribus
tantum offerendis leges tam disertae sint datae, hoc loco ad populi
totius immunditias expiandas bos femina adhiberi praecipiat?
Cujus praecepti varii varias comminiscuntur rationes, quas retule-
runt SPENCER l. l. p. 485., A. C. ZELLER in Diss. subjuncta *Mai-*
monidis Tractatui a se Hebraice et Latine edito (Amstelod. 1711.
S.) Cap. 6. p. 251. sqq., et alii a J. Chr. Wolfio ad Lundium p. 767.
laudati. Quae pluribus sese probavit Spenceri sententia, voluisse
Mosen legem cultumque superstitioni Aegyptiorum, qui vaccam
semper impensius observarunt, advorsam instituere, nobis quidem
parum verisimilis videtur, quum alia haud pauca in Hebraeorum
Sacris cum Aegyptiacis convenire, aut iis similia esse constet. Vix
autem fieri poterit, ut omnium et singulorum rituum remotissimae
antiquitatis causas eruamus, quum illi certis quibusdam vetustissi-
morum hominum opinionibus nitantur, quas nunc ignoramus. Unde
nec ratio reddi poterit, cur vacca, e cujus cinere aqua lustralis
paranda esset, rufi coloris esse debuerit? Neque enim quam Spen-
cerus l. l. p. 489. affert ratio satis facit. Repetit eam inde, quod
Aegyptii malo suo genio, Typhoni, quem colore rufo esse crederent,
bouv non nisi rufos immolarent, uti testatur Plutarch. *de*
Isid. p. 362. Eo enim bovis rufi sacrificio malignum illud numen
delinire ejusque gratiam inire voluerunt. Vacca vero rufa Hebraeis
in eum finem mactari et comburi praecipiebatur, ut ejus cinerem
ad purgandam immunditiam e mortui contactu haustam adhiberent;
vid. Vs. 11. 12. Haud plane repudianda videtur Abarbenelis con-
jectura, femellam immolandam fuisse, ut imaginem totius populi,
quum Hebraei civitates et populos feminis comparare ament. אֲשֶׁר
לֹא עָלָה עָלָהּ עַל Cui jugum nondum impositum fuerit. Haec
sacrificii lex una est ex iis, quae pluribus antiquis populis, ut
Aegyptiis, Graecis et Romanis communes erant. Hujus consuetu-
dinis procul dubio haec caussa fuit, quod purior videbatur victima,
quae nondum vulgaribus usibus inservierat, ideoque Deo dignior.

וְשַׁחֵם אֹתָהּ דַּבִּיתִים, sc. vos Moses et Aaron. וְשַׁחֵם אֹתָהּ
3 — 7. Et mactabit eam coram eo, sc. mactans, i. e. macta-
bitur, impersonalis loquendi formula, ut שָׂרַף quod mox Vs. 5. se-
quitur. Hic vero intelligendus alius sacerdos praeter Eleazarem,
quod patet ex addito לְפָנָיו, coram eo, sc. Eleazare. Clericus Cal
pro Hiphil dictum putat: *curet mactandam*, cujus Conjugationum
mutationis exempla affert Gen. 2, 21. 37, 3. — 4. וְהָיָה אֵל-לִבָּחַ
וְהָיָה אֵל-לִבָּחַ Spargat sanguinem e regione anterioris partis
tabernaculi conventus. In aliis sacrificiis victimarum sanguis in-
ferebatur in Sacrarium (Lev. 3, 5. 6. 16. 17.). Sed in hoc sacri-
ficio, quod pollutus esset sacerdos (infra Vs. 8.), sanguis sparge-
batur ex loco, qui ad orientem Sacrarii erat, versus illud. —

5. על־פרשה *Super finem ejus*, i. e. cum fine ejus, ut victimae pro peccato populi, Lev. 4, 11. — 6. וְאָרְזוּ וְיָזוּבוּ וְשָׂנִי הוֹלֵעָה Vid. Lev. 14, 4. — 7. הַכֹּהֵן הַבְּתוּךְ *Sacerdos is*, qui juveneam mactabit. De ritu se ipsum et vestes suas lavando, cf. Lev. 16, 26. sqq.

9. 10. לְמַשְׁמֶרֶת לְמִי נְדָה *In asservationem pro aquis impuritatibus*, i. e. diligentissime servabitur cinis ille ad conficiendam aquam lustratoriam, qua expiabantur ii, qui propter impuritatem a commercio aliorum separabantur. מִי נְדָה *Aqua impuritatibus* dicitur ea, quae impuros vel immundos purgabat. Sed LXX. ὕδωρ ἁγνισμοῦ vertunt, ut Onkelos: *aqua adspersionis*, a significatione rad. Chald. נְדָה *adspersus est*, in Aphel *adspersit*. Nec aliter Jonathan, Syrus et Saadias vertunt. Verum נְדָה ceteris omnibus V. T. locis *immunditiei* significatum obtinet. Eadem ejus est ratio ac ejus, quae statim subjicitur, הַטָּאָה הוּא *victima est pro peccato*. Nam ea significatione saepe vox הַטָּאָה in Levitico occurrit, si de pecudibus in sacrificiis mactatis est sermo. LXX. verterunt ἄγνισμὰ ἐστὶ, *est purificatio*, quam significationem vox illa habet 8, 7., ubi notata vide. Cf. Zach. 13, 1. et ibi not., et Hebr. 9, 13. Ceterum memoratu est dignum, Ovidium *Fast.* 4, 733. inter piacula et combustorum vitulorum mentionem facere: *Sanguis equi suffimen erit vitulique favilla*. Et Vs. 639.: *Ignem cremat vitulos, — — — purget ut ille cinis*. Paucis etiam interjectis inquit Vs. 725.: *Certe ego de vitulo cinerem, stipulasque fabales Saepetuli plena, februa, casta manu*. — Persae in suis lustrationibus nihil sacratius habent aqua lustrali ea, quae ex *bovis* aut *vaccae urina* paratur. Ubi quis rem quaecumque immundam attigit, illa aqua purificari eum necesse est. Ritus, quibus id fieri solet, descriptos vide in *dem Zend-Avesta* a Kleukero lingua vernacula edito T. III. p. 211. 219. — 10. וְהָיָה עַד הָעֶרֶב *Immundus usque ad vesperam erit*. Mirum videri possit, quod cineres ejusdem juvencae polluerunt simul et purificarent. Sed animadvertendum est, piacularis victimae membra polluisse, ut Moses docet Lev. 16, 26., hinc igitur ejus cineres polluebant. „Quod ideo creditum videtur, quia victima polluta censebatur peccatis, quorum poenas in ejus caput recidere precatus erat sacerdos. Illius victimae cineres mundabant immundos, quod pollutionem eorum suscipere viderentur; iidem autem mundos polluebant, quod nulla ab iis pollutio in aquam transire videri possit.“ CLERIC.

11 — 22. וְכָשׂ אָדָם לְכָל־הַנֶּפֶשׁ הַמֵּוֹתָה *Qui attigerit mortuum quoad omnem animam hominis*, i. e. cadaver humanum. וְהָיָה שִׁבְעַת יָמִים *Ille immundus esto septem dies*. Diutius ergo impuros fecit cadaver humanum, quam bruti, Lev. 11, 24. Haec lex, qua ii immundi fiebant, qui hominis cadaver attingerent, simul cadaverum tollendorum necessitatem inferebat, ne immundities ad plures transiret. Sapienter igitur haec leges Leviticae cavebant, ne cadavera insepulta manerent aëremque inficerent. — 12. וְיָתֵחַטָּא בוֹ *Ex-*

piabit se illo cinere, Vs. 13. 20. — 15. *וְכָל כְּלֵי פְתוּיָהּ* *Et omne vas apertum*, sc. in tentorio, ubi cadaver humanum est. *אֲשֶׁר אֵינָהּ* *Super quo non est operculum junctum*. *צִמְדֵי*, quod alias, ut 31, 50. Gen. 24, 22., *armillam* denotat, a *צִמַד* (coll. Arab. *צמד* *alligavit taeniam fasciamve*), h. l. *operculi* designat a *צִמַד*, quatenus cum Arab. *צמד* *operuit, stipavit os s. caput ampullae* convenit, unde *צמאד* est *corium, quo operitur os ampullae*. *פְּתוּיָהּ*, quod proprie *intortum* significat, Jarchi h. l. recte *junctum* explicat, quasi *intortum* aretissime. Ceterum et hoc, quod vas apertum in tentorio positum, ubi cadaver humanum est, immundum declaratur, sapienter erat institutum; ita enim odor morbidus et noxius, quem cadaver exhalat, in vasa cibo potuve repleta tam facile transire non poterat. — 16. *עַל-פְּנֵי הַשָּׂדֶה* *In agro*, extra urbem. *אוֹת בְּמֵת* *Aut mortuum*, i. e. aut cadaver hominis per se mortui. — 17. *מֵעֶפֶר שִׂרְפַת הַחַטָּאת* *De pulvere combustionis victimae pro peccato*, de cinere juvenecae combustae. Cf. ad Vs. 9. *מַיִם חַיִּים* *Aquam vivam*, i. e. fontis vel fluminis. Cf. ad Lev. 14, 15. — 19. *בַּמַּיִם* *Aqua*, aquam lustratoriam intelligit, de qua Vs. 9. — 22. *וְהַנֶּפֶשׁ הַנִּגְעָה* *Anima quae tetigerit*, i. e. homo, qui tetigerit quod tactum fuit ab impuro.

Cap. 20.

Mariae, sororis Mosis, mors. Murmuranti populo aqua e petra a Mose educitur, qua in re tamen cum aliquid ab Aarone et Mose peccatum esset, ea punitio in ipsos a Jova decernitur, fore, ut ipsi non ingredientur nec Israelitas introducant in Cananaeam. Negato Israelitis a rege Idunaco per suos fines transitu, veniunt ipsi ad montem Hor, ubi Eleazaro, patri in Sacerdotium successore, moritur.

1 — 5. *בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן* *Mense primo* anni 40., ex quo Israelitae ex Aegypto profecti erant, Vss. 22 — 29. coll. 33, 37. 38. Jonathan: *decimo die mensis Nisan*. Michaelis (*Bibl. Orient. Nov. P. III. p. 234.*) conjicit, h. l. olim lectum fuisse *בְּשָׁנָה הָאַרְבָּעִים*, uti 33, 38., quod non verisimile sit, vel mediocre scriptorem cum in proxime antecedentibus semper de anno 2. loquutus esset, subito ad annum 40. transilire, et lectores ne verbo quidem de ea re admonere. Omnem igitur historiam septem et triginta annorum itineris et commorationis in deserto Moses silentio praeterit, sive quod eam a consilio suo alienam judicavit, sive quod in hoc temporis spatio nihil accidit, quod Mosi memoratu dignum videbatur. *בְּקֶדֶשׁ* *Ad Kadesch*, quae in illo deserto, vid. Vs. 16. 22., et cf. ad 13, 26. — 3. *לֵךְ גִּוְעַנָּה* *Utinam exspirassemus!* *לֵךְ* apud Hebraeos exprimit Optativum, cf. Jes. 64, 1. Gen. 17, 18. Ps. 81, 14. *בְּגֹנֵף אֲחִירָה* *In exspirando*, i. e. eo modo quo *perierunt fratres nostri* in haec ipsa desertae Arabiae parte ante triginta octo annos, cf. 11, 33. 17, 14. — 5. *הָרַע* *Malum*, i. e. infocendum, sitientem, ut mox declaratur. *לֹא מְקוֹם זֵרַע* *Non locum sementis*, i. e. qui sementem recipere non potest.

8: 10. קַח אֶת-הַמַּטֵּה *Sume baculum*, quo miracula illa in Aegypto patrasti. Sic et Ex. 17, 5. Moses jubetur baculum capere, quo Nilum percusserit. Quidam intelligunt Aaronis baculum, qui una nocte floruerat et amygdala protulerat. Colligunt id ex eo, quod Vs. 9. narratur, Mosen sumpsisse baculum *e loco sacro*, in quo ille fuerat depositus, 17, 25. Sed mallem cum Dathio priorem illum baculum intelligere, quoniam Moses hoc Vs. simpliciter jubetur sumere baculum, et Vs. 11. narratur, eum percussisse *suo baculo* petram. Potest tamen e Vs. 9. colligi, hunc baculum aeque ac virgam Aaronis in loco sacro fuisse depositum. — 10. הַמֶּן הַתְּסֵלֶע הַיָּהוּהָ *Sunt qui tō hē ante מן positum putent pro הַיָּהוּהָ ecce*, ut 31, 15. Ez. 20, 30. Jes. 19, 6. 1 Sam. 2, 27. Ita verba sic vertenda erunt: *ecce! ex hac petra eliciemus vobis aquam*. Alii illud הַיָּהוּהָ interrogativum existimant atque vertunt, *num ex hac petra aquam vobis eliciemus?* quae verba sunt dubitantis; cf. Gen. 18, 13. Et eo sensu et ego ea accipere mallem, partim ob Vs. 12., partim ob Ps. 106, 33., ubi dicitur, Mosem populi contumacia ad peccandum inductum esse, quod temere effutisset verba, quae dubitationem de divina potentia indicarent.

12. 13. וַיֵּן לֹא-הֶאֱמַנְתֶּם בִּי *Quia non credidistis in me*. De peccato Mosis variae sunt interpp. opiniones. Nonnulli putant, Mosem peccasse in eo, quod petram baculo ferierit, cum iussus esset, alloqui eam. Verum si verbo educenda erat aqua, cur iussus est, virgam adsumere? Nam ea non opus erat, si sermone res transigi debebat. Verisimile est, Mosem peccasse in eo, quod verba dubitationis dixit, quum populum potius admonere debuisset, ut fiduciam in potentiam Dei poneret, qui jam in simili aquae inopia (Ex. 17.) iis auxiliatus esset. לְהַקְדִּישׁוּנִי *Ut me sanctificaretis*, ut me sanctum adeoque veracem a vobis haberi, eorum toto populo significaretis. Ceterum ex hoc Vs. coll. Vs. 24. apparet, Aaronem etiam murmurasse, et de divina potentia dubitasse; quamquam Moses non diserte hoc dicat. — 13. מֵי מְרִיבוֹהָ *Aquae rixae*. Simile nomen impositum aquis Chorebi, Ex. 17, 7. Ambiguitas autem tollitur additione loci vicini, ut *Meriba Cadesi*, Deut. 32, 51. Quod hic narratur VATERUS in *Commentar. P. III. p. 97.* haud diversum credit ab eo, quod Ex. 17, 6. refertur, sed diversis ejusdem rei gestae narrationibus, quae hominum ore propagatae fuerint, et quarum altera hic, altera in Exodo servata sit, idem factum fuisse duobus locis assignatum. וַיִּקְדָּשׁ בָּם *Et sanctificatus est in illis*, i. e. apparuit Israelitis gloriosus et omnipotens; superavit diffidentiam eorum et verax ab iis habebatur. In Cod. Sam. post hunc Vs. sequitur id, quod legimus Deut. 2, 1. sqq. 3, 24. sqq., ut suppleantur circumstantiae, quae hoc in loco videntur deesse.

14 — 17. כֹּה אָמַר *Sic dicit*, haec tibi significat. אָחִיךָ *Frater tuus*, i. e. populus ortus ex fratre conditoris gentis Idumaeae, ut Deut. 23, 8. Obad. Vs. 12. כָּל-הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצְאָתָנוּ *Omnis*

molestia, quae nos deprehendit, omnes labores et fatigationes, quas haecenus sustinuimus. — 16. מַלְאָךְ Angelum. Eo quidam designari existimant Mosen. Sed intelligendum est procul dubio illud divinae praesentiae symbolum, quod Ex. 23, 2. מַלְאָךְ יְהוָה appellatur. עִיר קֶצֶה גְבוּלָךְ *Urbs extremitatis termini tui*, in extremis tuis finibus sita. — 17. נַעֲבְרָה - נָא *Transibimus, quaeso*, liceat nobis transire. בַּשָּׂדֶה *Per agrum*, sc. cultum, ut 22, 23. — וְלֹא נִשְׁתָּה מִי בְאֵר *Nec bibemus cisternarum aquam gratis*, aut invito domino, cf. Vs. 19. et Deut. 2, 6. דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ *Via regis* non est via, quam rex Idumaeorum Israelitis praescripturus erat, ut cum Aben-Esra nonnulli voluerunt, sed via publica, quam et *militarem* vocant, *die Heerstrasse*. Solent enim reges, maxime cum stipati suis incedunt, non per diverticula, semitas et obscuras vias ambulare, sed per tritissimas et latissimas. Opponitur שְׂדֵה תֹפִי et בְּרָם quod praecedit. Vs. 19. haec via vocatur *aggesta, exaltata*, uti nos, *die hohe Strasse*. Hebraei a Cananaeis prohibiti, abjecta spe, ab ea parte, quae Gazam inter et lacum mortuum Palaestinae contermina est, in eam terram irrumpendi, ad orientem se convertebant, eo animo, ut circuitu facto ab austro et oriente in Palaestinam pervenirent. Sed ab ea parte difficilius adhuc aditus: nam inde a sinu Aelanitico usque ad lacum mortuum continua serie porriguntur montana Sciritica s. Edomitica (hodie *Dschebal Scherath*), per quae ab oriente occidentem versus nonnisi per paucas angustias est iter. Quas inter vias ea, quae est per vallem, quae hodie *Ghoeir* dicitur, sola numero exereitui faciliorem et expeditiorem transitum admittit. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* Vol. III. p. 148. sqq. Hanc viam eam esse, quae hoc Vs. *via regia*, et Vs. 19. *via strata* appellatur, conjicit G. M. LEAKE in Praefat. Burekhardti Itinerario Syriaco a se edito praemissa p. 14.

18. 19. בִּי *Per me*, per meam ditionem. פֶּן - בְּחֶרֶב אֶצֵּא *Ne tibi gladio armatus occurram*; nisi vis Idumaeos tibi armatos occurrere, ne transeas. — 19. מַכְלָה *significat viam aggestam (chaussée)*, אֶלֶל, *exaltavit, elevavit*, quod lapidibus aggestis assurgat in altitudinem; quemadmodum solent esse viae publicae per loca paludosa aut inaequalia. מִכְרָם *Pretium earum*, aquarum venditarum. Verba רַק אֵין-דָּבָר בְּרַגְלֵי אֶעֱבְרָה varie redduntur. LXX. ἀλλὰ τὸ πρῶγμα οὐδὲν ἔστι, παρὰ τὸ ὄρος παρελευσόμεθα. Vulgatus: *nulla in pretio erit difficultas, tantum velociter transeamus*, q. d. dabimus tibi justum pretium, modo nihil sit impedimento, transibimus pedibus, nec morabimur. Onkelos: *tantummodo nihil erit mali, pedibus meis transibo*, q. d. modo ne quid impediatur transitum, sine ullo tuo detrimento transibimus. Arabs Erpenii: *sed nulla res mala*, sc. a nobis intenditur, solum *pedibus meis transibo*. Simplicissimum erit, verba hebraica, quae ad litteram ita vertenda sunt: *tantummodo*, quod *nihil rei est, pedibus meis transibo*, hoc sensu capere: non erit res ulla,

quae tibi nocere possit, tantum recta transibo. Ita Saadias: *nulla est res nisi ut transeamus*. In eundem sensum Dathius transtulit: *nulla re se molestos futuros, pedibus tantum transituros*, Michaellem sequutus, qui sic vertit: *sie verlangten nichts, als nur für ihre Füße den Platz zum Durchgang*.

20 — 22. וַיֹּאמֶר *Et dixit*, sc. rex Edomitarum. Ubi manifestum est, quis loquatur, interdum omittitur loquentis nomen, ut Gen. 27, 12. — וְעַם כָּבֵד *Cum populo gravi*, i. e. numeroso, ingenti, cf. ad Ex. 8, 20. — 21. וַיִּטּוּ יִשְׂרָאֵל מֵעֵלָיו *Deflexerunt igitur Israelitae ab eo*, se. Edomo, i. e. Idumaea. Idumaea australibus Palaestinae partibus et sinui Arabieo contermina, habebat etiam regiones intermedias desertas et ineultas, quas Edomitae sibi non vindicabant. Ad has igitur Moses ab Edomitis deflectere et per ambages iter summum prosequi poterat. Vid. Mich. J. M. P. I. §. 22. Jonathan et paraphrastes Hierosol. haec addunt: *qua jussi erant a Deo, ne aciem instruerent contra illos, eo quod nondum venisset tempus, ut vindicta fieret in Idumaeis per manus ipsorum*. Cf. 21, 4. — 22. וַיִּסְעוּ מִקָּדֵשׁ *Castra moverunt e Cadesch*, vid. Vs. I. et 33, 37. — וַיָּבֹאוּ הָרֹהַר *Et venerunt ad montem Hor*. Duo montes, qui nomen *Hor* ferunt, sunt distinguendi. Alter borealis ac limitaneus Palaestinae cisjordanensis, de quo 34, 7. 8., alter, ab Austro-Palaestinae, proxima a Cadesch statione ad ipsos Idumaeae fines, עַל-גְּבוּל אֶרֶץ-אֱדוּמָה, uti Vs. sq. dicitur. De hoc monte sermo est h. l., 21, 4. et 33, 37. 38. Quum Hebraei irent ortum versus, ut Moabitidem petere viderentur, oportet hunc montem fuisse ad ortum Cadeschae. De hoc ita Hieron. in *Locis Hebr.* ex Eusebio: *Or, mons, in quo mortuus est Aaron, juxta civitatem Petram, ubi ad praesentem diem ostenditur rupes, qua percussa Moyses aquas populo dedit*. Manifesto errore eodem in monte Aaronem mortuum, et aquas ex rupe erupisse putabant. Sed Aaronis sepulchrum haud procul a rainis Petrae, celeberrimae olim Arabiae Petraeae urbis primariae, hodiernum ostenditur in monte quodam, ad ejus pedes Arabes in honorem Aaronis victimas mactare solent. Vid. *Alterthumsk.* Vol. III. p. 82. Jonathan hunc montem vocat אֶרְמוֹן. Ac sane circa haec loca Omanos populos collocaat Plin. *H. N.* 6, 28.

24 — 29. וַיִּבְרָךְ אֶת-אֶהֱרֹן אֵל-עַמּוּיָו *Adjungetur Aaron popularibus suis*, i. e. moriatur; phrasis inde repetenda, quod is, qui moritur, quasi ad totam stirpem suosque majores proficiascatur et cum eis commoretur. Cf. ad Gen. 15, 15. — עַל אֲשֶׁר-מָרִיתֶם *Propterea quod rebelles fuistis ori*, i. e. mandato meo; cf. ad Vs. 10. 12. — לַמַּי מֵרִיבָה *Ad aquas Meribae*, Vs. 12. — 26. וְהִפְשַׁטְתָּ אֶת-אֶהֱרֹן אֶת-בְּגָדָיו *Tum Aaronem exue vestibus suis*, sc. sacerdotalibus. Eleazar patri in Sacerdotium successurus sacerdotaes vestes ab eo accipere debuit. Cf. Exod. 28, 2. — 29. וַיִּרְאוּ כָּל-הָעָדָה כִּי גִוַע אֶהֱרֹן *Totus populus intelligebat*

Aaronem esse mortuum. Quia non redibat cum Mose et Eleazaro. Fortasse Moses etiam habebat caput pulvere oppletum, quod signum erat lugentium, unde certe colligere poterant, Aaronem diem suum obiisse. וַיִּכְבְּרוּ וְגו' Et luxerunt eum omnes Israelitae per triginta dies. Primum sepultus est (Deut. 10, 6.), tum cohonestatus est luctu publico, qui durabat 30 dies, coll. Deut. 34, 8.

Cap. 21.

Vincitur ab Israelitis Aradi Rex. Murmuranti populo immittuntur a Jova serpentes; illisque rebellionis culpam deprecantibus, divino jussu serpens oeneus a Mose erigitur, cujus adspectu, qui a serpentibus admorsi erant, sanabantur. Post aliquot in deserto mansiones, transitu Aruone, Sikon, Rex Amoraeorum, qui Israelitis transitum negarat, proelio commisso superatur, ac deinde Og, Basanis rex, eorumque ditio Israelitis in possessionem cedit.

1—3: וַיִּשְׁמַע וַיִּבְנֵי *Interea audivit. Cananaeus, lata significatione, qua etiam Amoraei vocantur Cananaci. מֶלֶךְ-עָרָד Rex Aradi. Haec erat urbs tractus meridiani, de qua Jos. 12, 14. Hieronymus in locis Hebr. ex Eusebio: „Arad, civitas Amoraeorum vicina deserto Kades; et usque nunc ostenditur villa ab oppido Malatis, in quarto lapide, a Chebron vicesimo in tribu Judae.“ מֶרְדִּיָּם *Meridiam versus, i. e. australem Palaestinae regionem. Intelligitur praecipue ea tribus Judae pars, quae Arabiae Petraeae confinis erat. Verba דֶּרֶךְ הַתְּהוֹמִים Onkelos, Syrus et Vulgatus vertunt: in via exploratorum; quasi regi Cananaeorum nunciatum esset, Israelitas ingredi velle Cananacam eadem via, qua olim eam ingressi erant exploratores ab eodem populo missi. Sed huic interpretationi obstat primum, quod exploratores dicuntur הַתְּהוֹמִים, a תוֹר, unde esse deberet הַתְּהוֹמִים. Deinde 20, 21—23. dicitur, Israelitas, cum rex Edomitarum illis transitum negasset, circuisse regionem illius; igitur illa interpretatio locum non habet. LXX. תְּהוֹמִים ceperunt ut nomen proprium loci: ὁδὸν Ἀδύσιου, ita et Saadias. Quibus nos calculum addimus. Michaelis confert אֶתֶר, quae vox apud Syros, Chaldaeos, Samaritanos locum significat. Dathius quidem opposuit constructionem cum דֶּרֶךְ, via regionum; sed Mich. in *Supplem.* p. 145. monet, hoc dubium solutum videri, modo ad He nomini praefixum attendas. Vertit igitur: *audivit rex Edomitarum venire Israelitas in via ad haec loca. וְהִתְרַמְּתִי וְהָרַגְתִּי Captivitatem, i. e. captivos, ut Deut. 21, 10. Ps. 68, 19. — 2. וְהָרַגְתִּי אֶת-עָרֵיהֶם Interneconi devotas delebo urbes eorum. Id enim comprehendit verbum הָרַגְתִּי, cf. ad Lev. 27, 29. Ejusmodi devotionis exemplum habemus in urbe Jericho, Jos. 6, 17. sqq. — 3. וְהָרַגְתִּי אֶת-עָרֵיהֶם Devoverunt eos urbesque eorum, i. e. everterunt Israelitae eorum urbes, quas nempe eo tempore capere poterant, non omnes. Nam Josua demum Aradi regem cepit Jos. 12, 14., alique reliquas tractus meridiani urbes expugnarunt et deleverunt, vid. Jud. 1, 16. 17. Si enim omnes meridiani tractus***

urbes occupare potuissent Israelitae, statim essent Cananaeam ingressi. Sed tunc temporis pauculas tantum urbes easque solitudinibus vicinas invaserunt, nec ultra penetrarunt. Nomen *הַרְמָה* *anathema* significat, eversionem illatam funditus. Sic quoque vocabatur urbs, quae antea *צַפַּת* dicebatur in eodem tractu, Jud. 1, 17.

4 — 7. *וַיִּסְעוּ מֵהַר הַרְמָה יָם-סוּף* *Proficiscebantur e monte Hor viam maris algosi*, i. e. meridiem versus, ne fines Iudaeorum ingrederentur, ut postea iter ad Orientem et Septentrionem flecterent. *וַתִּקְצַר נַפְשׁ-הָעָם* *Et abbreviata est anima populi*, impatiens factus est animus populi, a longanimitate recessit, i. e. longo itinere fessus coepit destitui animo, non potuit amplius ferre laborem tot itinerum. Solet anima brevis fieri laborantibus et iis, qui spirare vix possunt. LXX. *ὀλιγοψύχησεν pusillanimus fuit*. Cf. Jud. 16, 16. Zach. 9, 8. — 5. *לֹמָה הֵעֲלִיתֶנּוּ* *Quare nos eduxisti?* *וַנִּפְשְׁנוּ קָצָה בְּלֶחֶם הַקֶּלֶקֶל* *Fastidimus levem hunc cibum*, ita contemtim Israelitae loquuntur de Manna, quae levis erat concoctionis, nec eorum adpetentiae satisfaciebat. *נַפֶּשׁ* hic *adpetitus*, vid. ad 11, 6. — *הַנְּחָשִׁים הַשֵּׂרָפִים* Onkelos, Saadias et Vulgatus vertunt *serpentes urentes*, quibus BOCHARTUS *Hieroz.* T. III. p. 211. edit. Lips. intelligit *hydros*, vel *chersydros*, qui ariditatem cutis et summum ardorem creant iis, quos morsu adpetunt. LXX. verterunt *ὄφεις τοὺς θάρυτοῦντας*. Verisimile est, intelligi *Cerasten*, qui ita dicitur a tentaculis (*κεράσι*), quibus caput ejus instructum est. Alio nomine dicitur *basiliscus*, regulus, quod et significare possit *שֵׂרָף*, quod Arab. sonat *nobilitate clarus, nobilis fuit*. Hoc reguli nomen ille serpens adeptus videtur ob tentaculorum ejus cum diademate regio similitudinem. Cf. ad Gen. 49, 17. Tractus iste serpentibus infestatur. Vid. *Alterthumsk.* Vol. III. p. 151. — 7. *וַיִּסְרֹר מֵעֵינֵינוּ אֶת-הַנְּחָשׁ* *Ut auferat a nobis serpentem istum*, i. e. serpentes istos, Singularis sensu colectivo positus, ut Ex. 8, 2. (al. 6.) *צַפְרָדַיִם* *rana* pro ranis. Vid. et Deut. 8, 15.

8. 9. *עֲשֵׂה לִּי שֵׂרָף* *Fac tibi serpentem, se. ex metallo* (Vs. 9.). *שֵׂרָף* per ellipsin pro *נְחָשׁ שֵׂרָף*. Quare LXX. recte *ὄφι* verterunt. *נֵס* *Et pone eum super signum*, i. e. pertica. LXX. *ἐπὶ σημεῖον*, Vulgatus *pro signo*. Ac sane *נֵס* significat signum, quod attollitur, ut concurrat ad id populus, ut Jes. 5, 26. 49, 22. Cf. ad Ex. 17, 11. Verum attollebantur eo fine perticae, ut ex iis aliquid suspenderetur. Recte Jonathan et Hierosolym.: *et pone eum super locum suspensum*, i. e. excelsum, conspicuum, quae enim suspenduntur in altum suspendi solent. *וְהָיָה כָּל-הַנִּשְׁחָף וְהַנִּשְׂחָף וְהַנִּשְׂחָף וְהַנִּשְׂחָף* *Et fiet, ut omnis qui morsus fuerit et adspexerit eum, is vivat*, i. e. convalescat, non moriatur. Jonathan explicationis causa addit: *si direxerit cor suum ad nomen verbi Jovae*. Similiter paraphrastes Hierosol.: *si faciem suam in oratione elevaverit ad patrem suum, qui est in coelis*. Saadias: *omnis morsus qui*

se converterit ad eum poenitens. Libri Sapientiae auctor 16, 7. serpentem aeneum vocat σύμβολον σωτηρίας, et rationem addit hanc: ὁ γὰρ ἐπιστραφεὶς οὐ διὰ τὸ θρασυμένον ἐσώζεται, ἀλλὰ διὰ σὲ τὸν πάντων σωτήρα. Hinc quemadmodum Israelitae sanationem a serpentum morsibus intuitu serpentis aenei eum animo fidei pleno obtinebant, ita tali adspectu Servatoris in eruecem sublatis homines servatum iri ipse asserit Servator Joa. 3, 14. Vid. quae ad h. l. notavimus in J. G. ROSENMÜLLERI *Scholl. in N. T.* Vol. II. (edit. 6. 1827.) p. 370. sqq. Haud praetereundum: Aesculapii et Salutis simulaeris *draconem*, i. e. serpentem subjunctum fuisse; rationem exponit Maerobius *Saturnall.* 1, 20. — 9. וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כַּחַשׁ נַחֲשׁ נָחָשׁ *Fecit igitur Moses serpentem aeris, aeneam.* Quaerunt Hebraei, cur Moses, quum ei Deus serpentem urentem (שָׂרָף) facere mandasset, illum ex aere fecerit. Cujus rei varii varias comminiscuntur rationes, partim frivolas. Veram reddidisse puto auctorem Commentarii *Chaskuni* dieti (R. Chiskia), quia, inquit, aes fulgidum est et splendidum, ut dicitur Ez. 1, 7.: וְנוֹצְצִים כִּסְיָן קָלִל *et scintillantes instar aeris politi.* Ceterum serpentem aeneum a Mose confectum usque ad Hiskiae regis aetatem servatum esse, inde patet, quod rex ille serpentem, propterea quod Hebraei ei cultum superstitiosum praestarent, conterere jussit, vid. 2 Reg. 18, 4.

10 — 13. בְּאֵבֶה *Obothis* castra posuerunt. Vox hebr. significat *utres*; fortasse ibi utres aqua impleverunt. Ceterum haec mansio non proxima erat post mansionem in monte Hor, sed duae aliae mansiones intercesserunt in Zahmona et in Phunon, vid. 33, 41. sqq. — 11. וַיַּחֲנֶה בְּעֵי הָעֵבְרִים *Tentoria fixere in Ije-haabarim*, quod quidam *cumulos vadorum* s. *terminorum*, se Moabiticorum interpretantur; fuit enim haec statio proxima post eam, quae fuerat in Oboth in finibus Moabitarum, ut diserte Vs. 13. et 33, 44. dicitur. — 12. בְּנַחַל זָרַד *plerique interpp. vertunt ad torrentem Zared.* Sed nulla mentio fit transitus supra torrentem infra 33, 44 — 46., ubi totum iter Israelitarum diligenter enarratur. Igitur בְּנַחַל h. l. procul dubio vertendum est *in valle*, cf. ad 13, 23. — 13. אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר אֶרְנוֹן *Trans Arnonem*, ratione euntium. אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר *Qui est in deserto*, se. Arabiae. De hoc fluvio Joseph. *Ani.* 4, 5, 1.: ἐκ τῶν τῆς Ἀραβίας ὄρων ὀρυώμενος, καὶ διὰ πάσης ἐρήμου ὄρων, εἰς τὴν Ἀσφαλιττίν λιμνὴν ἐκδίδωσιν, ὀρίζων τὴν τε Μωαβίτιν καὶ Ἀμωσίτιν. Hodie fluvius ille appellatur *Wadi Mudscheb*, permeatque vallem praecipitem et confragosam. Cf. *Allerthumsk.* Vol. II. P. I. p. 208. sq.

14. Ut probetur, Arnonem tangere Moabitarum fines, vel, quae aliorum est sententia, ut Israelitas ad Arnonem usque vietricia arma protulisse, testimonio fide digno confirmetur, e *libro bellorum Jovae* locus quidam affertur, sed e medio contextu desumptus, illoque orationis abrupto, quare totus hic locus (Vs. 14. 15.) non

potest non perquam obscurus esse. על-פֶּן יֹאמֶר בְּסֵפֶר מִלְחָמָה Hinc dicitur in libro bellorum Jovae. Qui qualis fuerit, sententiae admodum variant. Sunt, qui illo indicari existiment scriptum Amoritarum continens epinicia propter Sihonis victorias, ex quo Moses quae sequuntur excerpserit. Librum ab Amoraco conscriptum intelligendum esse, et J. D. Michaelis contendit hoc potissimum argumento motus, quod quum Moses contra Moabitas probare voluerit, fines eorum non ultra Arnonem extendi; huic consilio non consentaneum fuisset, si verba excitasset e scriptore Israelitico, cujus nulla apud Cananaeos auctoritas fuisset. Quum vero non credibile sit, librum a scriptore exotico confectum, in quo bella Amoraeos inter et Moabitas enarrata essent, *librum bellorum Jovae* inscriptum fuisse; idem Michaelis conjicit in *Bibl. Orient. Nova* P. III. p. 234., יהוה hic esse Verbum; nam pro היה a Cananaeis, uti adhuc a Syris, pronunciatum fuisse יהוה; posset itaque legi יהוה. Vel in libro Amoraeo forsitan scriptum fuisse יהוה, hoc autem a librariis oscitantibus in יהוה tanquam magis notum inmutatum fuisse. Sed nihil est opus hac conjectura, quum omnis illa sententia de Amoraeo libri hic laudati scriptore, atque de consilio, quo locus ex illo libro hic adducitur, nulla ratione nitatur, et nihil habeat probabilitatis. LXX. verba Hebraea alia, qua Masorethae, ratione interstinxere, vertunt enim ita: διὰ τοῦτο λέγεται ἐν βίβλῳ πόλεμος Κυρίου κ. τ. λ., quod intelligi potest vel ita: *in libro, qui inscriptus est bellum Domini*; vel: *in libro (aliquo) narratur, bellum Domini consumsisse* etc. בְּמִלְחָמָה יְהוָה *Bella Jovae* haud alia esse possunt, quam quae Israelitae, Jovae populus, gesserunt. Talis liber vero, in quo facta fuisset mentio eorum, quae ad Arnonem ab Israelitis, Mose duce, gerebantur, ejus aetate nondum exstare potuit. Quare duos hosce Versus a scriore manu insertos esse necesse est. Pro יהוה LXX. legerunt זהב; verterunt enim τὴν Ζοῦβ ἐφλόγισε. Nonnulli Kennicottiani Codices אה-יהוה conjunctim legunt, tanquam unicum vocabulum (אהוהב), quod jam Kimchius in libris veteribus se invenisse testatur. Hoc autem ex dialecto Aramaea esset forma Ethpaal verbi ועב יהוה, *dedit*. Placuit id GEDDESIO, qui in Notis ad versionem V. T. Anglicam a se Londin. 1792. edit., nomen יהוה a מִלְחָמָה divellens, verba יהוה אהוהב בְּסוּפָה ita reddit: *Jovā dedit*, i. e. manifestavit se *in turbine*. Quod ab usu sermonis Hebraei prorsus alienum est. Sed in longe plurimis iisque emendatissimis codicibus duae voces divisim scriptae אה-יהוה leguntur. Vocis זהב vero variae sunt explicationes. Nonnulli putant nomen regis Moabitarum, quem Sichon, Amoraeorum rex, devicerit, et ex lubitu hunc locum ita supplent: *Vahebum vicit Sichon*. Vir quidam doctus in *Biblioth. Orient. Nova* a J. D. Michaele edita P. VII. p. III., Alexandrini interpretis interpungendi rationem sequutus, hunc Vs. sic vertit: *quare legitur in libro* (quo fortassis veterem canticorum syntagma aliquod designetur): *Jovae bella cum Vahebo*, i. e. *contra Vahe-*

bum, in Sufa, atque in valles ad Arnonem. Clericus יהב nomen proprium loci alicujus existimat, et quidem ejusdem, qui infra Vs. 18. מתן vocatur, ubi not. confer. Sane dubium vix est, ut סופה et ארנון, ita et יהב esse nomen loci aut torrentis, praepositum את vero esse Accusativi notam, ut ante התחלים. Sensus perfectum et absolutum hisee verbis non inesse, non est quod mireris, quum illa e medio contextu sint deprompta. LXX. verterunt ἐφλόγισε, accepisse videntur pro Gerundio verbi סנה, in consumendo. Sed recte Clericus סנפה nomen esse ait ejusdem loci, cujus mentio fit Deut. 1, 1. ut loci vicini iis campis, in quibus Deuteronomium edidit, hoc solo discrimine, quod quum h. l. nomen cum terminatione feminina ponatur, Deut. 1, 1. סנה appelletur. Et torrentes Arnon. Plurali utitur, quod Arnon varios rivos in se recipit; vid. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 208.

15. אֲשֶׁר הִתְחַלְּמוּ *Effusio s. defluxus torrentium* designat humiliores planities, in quas torrentes e montibus feruntur, quales erant montibus Moabiticis subjectae circa Arnonem. Haec enim ipsa loca vocantur Deut. 3, 17. 4, 49. אֲשֶׁרוֹת הַפִּסְגָּה, *defluxus Pisgae*, i. e. radices montis, ad quas largi rivi effunduntur. Pro אֲשֶׁר LXX et Syrus videntur אשר *direxit* legisse. Illi enim habent: καὶ τοὺς χερματόρους ζυτίστησε, hic: *constituit rivos*. אֲשֶׁר עָרָה לְשִׁבְתָּהּ עַר *Qui sese vertit*, sive, qui torrentes sese vertunt ad habitationem Aris. Ar erat urbs Moabitica, ad Arnonem sita, vid. Vs. 28. — וְנִתְּנָה לְגְבוּל מוֹאָב *Et nititur finibus Moabiticis*, i. e. fines Moabiticos tangit, eos praeterlabitur. Ex sententia Viri illius docti in *Biblioth. Orient. Nov.*, cujus supra ad Vs. praeced. mentionem fecimus, hic Versus continet verba a Mose addita, ita vertenda: *valliumque illarum declivitas Arem versus deflectit, finesque tangit Moabiticos* (*Der Abhang dieser Thäler ist es, der sich gegen Ar hinzieht, und an die Grenze der Moabiter anstösst*).

16. 17. בְּאֵרָה *Ad puteum*, sc. venerunt, i. e. ad locum, ubi foderunt puteum, aut puteos. Moses Israelitis videtur promississe, se in hac regione fontem antea ignotum iuventuros esse; quae promissio revera implebatur. Sane fontes invenire in terra tam siti-culosa et arida, qualis Arabia est, ubi fontes etiam alte sub terra latent, res magni momenti est. Nonnumquam in locis superne aridis lacus subterranei reperiuntur; cujus rei exemplum eximium Shawius narrat *Itiner.* p. 62. vers. germ. Vid. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 264. NIEBUHR *Descr. Arab.* p. 402. refert, in nonnullis Arabiae locis, veluti *Faranæ* et in valle *Girondel*, aquam 1½ vel 2 pedum profunditate inveniri. Eo loco tamen, ubi Israelitæ fontem reperierunt, aqua videtur alte sub terrae superficie latuisse. — 17. עָלִי בְּאֵרָה *Ascende putee*. Jubetur *ascendere puteus*, h. e. fons e terra scaturire, ut populo potum praebeat. עֲנֵה - לָהּ *Accinite ei*. Hoc alii intelligunt de carmine responsorio; sed עָנָה etiam latius

usurpatur de quavis cantione, ut Ex. 32, 18. Hos. 2, 15. Ps. 147, 7. *Singet ihm entgegen!*

18. בְּאֵר תְּפִרוֹת שָׂרִים *Puteus est, quem foderunt principes. Cum legislatore, i. e. Mose. ב cum, ut, 20, 20. Alii vertunt: cum sceptro ducis, i. e. Mosis, coll. Gen. 49, 10., ubi תֹּף שֵׁבֶט ex parallelismo respondet. Sed potest et ibi, ut Deut. 33, 21. Jes. 33, 22. Ps. 60, 9. legislatorem, ducem, designare. Jarchi בְּמַחֲקֵק haud male interpretatur, per mandatum legislatoris, quomodo Moses et Deut. 33, 21. appellatur. בְּמַשְׁעֵנֹתָם *Cum scipionibus suis, quos populi primores honoris causa gestabant. Sensus videtur hic esse, principes auctoritate sua et imperio, quo populum ad fodiendum impulerunt, puteum fodisse. Antiqui interpp. in vocum בְּמַחֲקֵק בְּמַשְׁעֵנֹתָם versione admodum variant, praecipue in priore vocis interpretatione. LXX. ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτῶν, Vulgatus: in datore legis, sine sensu. Onkelos: scribae cum baculis suis; hic igitur ante מַחֲקֵק nullum Beth legisse videtur. Syrus: et indicarunt cum baculis suis; cum quo Saadias consentit, ita tamen ut verba textus aliter nectat: nobiliores populi signarunt cum baculis suis. Ita etiam vertit Dathius, additque in notis ad h. l., se conjicere ab illis interpp. lectum fuisse vel וְהָקֵטָה vel וְהִתְקֵהָ. — וּמִמְדָּבָר מַתְנָה *Ex deserto Matthanem, se. profecti sunt. Intelligendum est desertum, in quo puteus ille effossus est. Continuaturs itaque nunc descriptio stationum populi Israelitici. Matthanem Clericus existimat eundem locum esse, qui Vs. 14. vocatur וְהָ, eam vocem enim idem significare Arabice quod מַתְנָה Hebraice, donum. Recte monuit Clericus, breve hoc canticum constare ὁμοιοτέλειταις ita dispesendis:***

עָלִי בְּאֵר עֵנֹת - לָהּ
בְּאֵר תְּפִרוֹת
שָׂרִים בְּרוֹת
נְדִיבוֹ תַעֲסֵם
בְּמַחֲקֵק בְּמַשְׁעֵנֹתָם

20. הַיְשֻׁרִים — וּמִבְּמֹת *E Bamothis venerunt in vallem, quae est in agro Moabitico, caput Pisgae, prospiciens super solitudinem. Mirum sensum efficere videntur verba, vallis quae est in agro Moabitico, caput Pisgae. Hinc Clericus ante רֹאשׁ הַפְּסָגָה subaudit וְהָ, ut sensus sit, sub vertice Pisgae, valli enim non posse esse nisi sub monte. Tamen non opus est ut illud vocabulum suppleamus: potest enim intelligi planities in descensu montis, summo ejus jugo subjecta, sed editior campis, per quos late prospicit vertex planus humilioris promontorii. פְּסָגָה est nom. propr. jugi Moabitici montis, coll. 23, 14. pluribusque Deuter. locis. Cf. et not. ad Deut. 34, 1. וְיִשְׁמֹךְ nonnulli interpp. nomen propr. loci alicujus existimant. Mallem tamen sequi veteres interpp., qui omnes illam vocem *desertum, solitudinem* verterunt.*

24. 25. וַיַּכֶּהוּ יִשְׂרָאֵל לְפִי חֶרֶב *Et percussit Israel eum (hostem) ore gladii. Os gladii ejus acies dicitur, quae ad eum*

modum consumit et devorat homines, quo os cibum, cf. Ex. 17, 13. De torrente **יַבְבֹּק** *Jabbok* vid. Gen. 32, 23. Cf. et Deut. 2, 37. Jud. 11, 13. — **כִּי עַז גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן** *Quia terminus terrae Ammonitarum firmus erat.* Terra Ammonitarum a natura munita erat montibus, quos Israelitae haud facile superare potuerunt. — 25. **אֵת כָּל-הָעָרִים הָאֵלֶּה** *Omnes has urbes*, inter Arnonem et Jabbokum torrentem sitas. De **חֶשְׁבֹן** Eusebius et Hieronymus *in locis Hebraicis*: Hesebon nunc vocatur *Esbu*, quae urbs Arabiae est in montibus contra Jericho. Abulfedae temporibus haec urbs fuit metropolis provinciae *Balka* (cf. ad 22, 1.). Vocat eam *Chosban*; est, inquit, hoc oppidum parvum situm in valle, obsitum arboribus et molis, hortisque et arvis. Cf. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 266. **וּבְכָל-בְּתָרְתָהּ** *Et in omnibus filiabus ejus*, i. e. in urbibus illius ditionis minoribus. Chesbon erat metropolis, et castella, vicī et oppida minora circa illam vocantur ejus *filiae*. Sic Jos. 13, 17. dicitur *Chesbon et urbes ejus*. Et Ez. 16, 44. sqq. villae vocantur *urbium filiae*. Recte igitur Onkelos h. l. *pagos ejus*.

26 27. **כִּי חֶשְׁבֹן — אֶרְנוֹן** *Chesbon enim fuit urbs Sihonis, regis Amoraeorum, isque antea bellum gesserat cum rege Moabitarum, et omnem terram ejus ad Arnonem usque ei eripuerat.* Occurrit Moses objectioni, cur Hebraei occupaverint Chesbonem, urbem Moabitarum, contra divinam prohibitionem (Deut. 2, 9.)? Respondet, Chesbonem non amplius fuisse *Moabitarum* sed *Amoraeorum*, captam bello. **הָרֵאשֹׁן** variae interpretantur. LXX. **τὸ πρότερον**, *antea*. Chaldaeus, Syrus, Arabs, *primum*, quod significaret, Sihonem, nulla injuria laessitum, bellum Moabitis intulisse. Alii connectunt **הָרֵאשֹׁן מֶלֶךְ מוֹאָב** *regem Moabitarum priorem*, i. e. qui regnaverat ante Balakum tum regnantem, 22, 1. Sed videtur **הָרֵאשֹׁן** *prior* potius significare: antequam Israelitae regi Amoraeorum bellum infererant. — 27. **עַל-כֵּן יֹאמְרוּ הַמְּשָׁלִים** *Hinc dicunt, canunt poetae.* **הַמְּשָׁלִים** sunt *poetae*; nam **הַמְּשָׁלִים** omnia in universum carmina vocantur, prophetica, epinicia, lugubria, invectiva (cf. c. 23. 24. Ps. 49, 5. Jes. 14, 4. Habac. 2, 6.), ob figuratum dicendi genus, a **מָשַׁל** *assimilavit*. Quod sequitur interpretum plures habent pro fragmento Epinicii Cauanaei, quo fides afferatur ei quod supra Vs. 26. dictum erat, totum illum terrae tractum, in quo Chesbon sita erat, esse Moabitis ab Amoraeis ereptum. Verum contextui magis congruum videtur, hos Vss. pro Epinicio Hebraeorum in victoriam de Amoraeis parta capere. Cf. quae de h. l. disseruit EB. BLEEK in *dem bibl. exeget. Repertor.* a nobis edito P. I. p. 4. sqq. **בֹּא חֶשְׁבֹן** *Venite Chesbonem.* Verba Hebraeorum adhortantium se ad firmandam et restaurandam urbem, bello dirutam. **תִּבְנֶה** *Struatur*, i. e. restauretur; videtur primo impetu capta ab Hebraeis incensa esse, uti fieri solet, si hostes urbem antea diu obsessam capiunt. Apud Syros etiam verbum **בֹּא** non solum significat *urbem exstruere*, sed etiam eam *munire* et

restaurare. וְחִבְּרָהּ *Et firmetur, muniatur.* עִיר סִיחֹן *Urbs*
Sihonis, regia ejus.

28. 29. אֲרִי — אֵשׁ — בְּרִי *Nam egressus est ignis Chesbone, et flamma ex urbe Sihonis, quae absumsit Arem Moabi et eos, qui loca excelsa ad Arnonem incolebant.* Idem ille hostilis ignis, qui Chesbonem conflagraverat, Ari illatus, hanc in cineres redegerat. Poëta significat, Chesbonem primo, deinde Arem ab Hebraeis, vel, ut alii volunt, ab Amoraeis esse captam. Videtur tamen haec urbs postea rursus a Moabitis recuperata, cf. ad Jes. 15, 1. — בְּעֵינֵי *Qui habent, tenent, i. e. incolae, habitatores, ut Jos. 24, 11. Jud. 9, 2. sqq.* — בְּמֹת אֲרִי *Excelsa Arnonis, cf. ad Vs. 13.* Ceterum duos Iosee Versus Jer. 48, 45. 46. offert. — 29. אֲרִי לְךָ — סִיחֹן *Vae tibi, Moabe! periisti! popule Cemoschi! filios suos qui evaserant et filias suas dedit in captivitatem regi Amoraeorum, Sihoni.* פְּמוֹשׁ *Populus Cemoschi* vocantur Moabitae, quorum idolum erat *Cemosch*, cf. I Reg. 11, 7. Jer. 48, 46. Coluisse illud et Ammonitas patet ex Jud. 11, 24. Nonnulli interpp. eundem deum putant, qui Graecis *κῶμος*, comessionum, compotationum et omnis lasciviae et proterviae Deus. Alii conjiciunt פְּמוֹשׁ idem esse ac Arab. כְּמוֹשׁ, quod *culices* significat: fuisseque imaginem culieis, astrologica arte confectam ad averruncandos culiees. Sic Accaronitae בַּעַל זְבוּב *dominum muscarum* colerunt. Alii putant nomine פְּמוֹשׁ significare *solem*, coll. Arab. כְּמוֹשׁ *celerem esse, properare*, quod sol summa celeritate utrumque hemisphaerium peragere videatur. HACKMANN (*de Cemoscho Moabitarum idolo, Brem. 1730.*) a verbo כְּמוֹשׁ, quod non solum summam celeritatem ac promptitudinem, verum et omnem strenuitatem et fortitudinem exprimere ait, nomine פְּמוֹשׁ numen bellicum, sive strenuum belli praesidem, Martem, significare existimat. Quum porro Hebraei tradant, Cemoschum fuisse nigrum lapidem, quem pro idolo colerent Moabitae, Hackmannus illum haud diversum censet a lapide illo nigro in angulo templi Meccani, *Caaba* dicti, quem prisci Arabes adorabant. Equidem malim פְּמוֹשׁ ex Arabico כְּמוֹשׁ *tetricus, austerus* pro nomine aliquo saevo, terribili habere. נָתַן בְּנֵיו פְּלִיטִים *Dedit, reddidit filios suos evasores, profugos.* Cemoschus eo redigi cultores suos sivit, ut quaerendus eis esset modus et ratio evadendi, nisi gladio perire vellent. Uti Hebraei *fili Dei*, ita Moabitae hic vocantur *fili Cemoschi*. Ad בְּנֵיהֶם וּבְנֵיהֶם *repetendum est נָתַן filias suas in captivitatem dedit, i. e. abducendas* permisit.

30. מִיָּדְבָהּ — וַיִּזְרְקוּ *Jaculis confecimus eos. Periit Chesbon usque ad Dibonem; desolavimus omnia usque ad Nofach, quod usque ad Medba extenditur.* וַיִּזְרְקוּ est l. Plur. Fut. a יָרָה *jaculatus est* praefixo Vau conversivo, pro וַיִּזְרְקוּ אֹתָם, sive וַיִּזְרְקוּ, ut et alias Suffixum mase. plur. praemisso *Camez* loco *tau Segol* adjicitur, vid. GESENI *Lehrg.* p. 206. Aben-Esra quoque exponit: *posteaquam jaculis confecimus eos, periit Chesbon, et quae se-*

quantur. In alia omnia discesserunt veteres interpp., qui נַיִרָם pro nomine ceperunt, quamvis in ejus interpretatione in diversas partes abeant. LXX. τὸ σπέσμα αὐτῶν ἀπολείται, quasi legissent נַיִרָם *soboles eorum*. Onkelos: *cessavit regnum Chesboni*. Videtur נַיִרָם cepisse pro nomine, *lucernam*, hinc metaphorice *regni et posterorum gloriam* significante, ut I Reg. 11, 36. 15, 4. Ita et Arabs Erpenii: *dominium eorum periit una cum Chesbone*. Saadias: *ablatum est vestigium eorum e Chesbone*. Vulgatus: *jugum ipsorum* (coll. Arab. נַיִר et Syr. נַיִרָם *jugum*) *disperiit ab Hesebon usque Dibon*, ut sensus esset, totam illam ditionem inter Chesbonem et Dibonem, quae antea Moabitis subdita esset, eorum imperio ac dominationi avulsam fuisse, sic ut intra terminos longe angustiores Moabitae concluderentur; *jugum* enim saepe *dominium* significat, cf. Jer. 27, 8. 11. 28, 2. 14. Syrus: *et agri Chesbonis perierunt*. Similiter nos olim verba נַיִרָם אֲבָד interpretati sumus *agri eorum virentes perierunt*. Etenim a primaria verbi נַיִר, *splendendi, lucendi*, notione, nomen נַיִר Arab. praeter alia etiam significat *tractus lucidos viae, sulcosve nitentes*; unde Hebraei agrum, qui aut a spinis et sylvis, aut ab herbis, quae quiescenti increverant, liberatur ad novam sementem accipiendam, נַיִר seclent appellare, quasi *sulcum lucidum agri novalis*. Qua significatione legitur Jer. 4, 3. Hos. 10, 12. Prov. 13, 23. Hinc verti possit *ager virens*. Sed quo minus נַיִרָם pro nomine cum Suffixo habeamus, prohibet primo *Vau* conversivum, quod nusquam nominibus praefigitur, sed tantum verbis. Nec, quod aliqui sumunt, נַיִרָם contracte positum esse pro נַיִרָם, locum habere potest, quum nominibus, quae pronomina suffixa adjecta habent, Articulus praemitti non soleat, nisi pauca quaedam loca excipias; vid. GESENI *Lehrg.* p. 658. Deinde vero אֲבָד cum נַיִרָם jungere vetant Accentus, qui אֲבָד תִּשְׁבוֹן noctere jubent. Denique נַיִרָם וְנַיִרָם manifeste parallelum est נַיִרָם וְנַיִרָם, altero Vs. hemistichio. אֲבָד תִּשְׁבוֹן עַד - *Periit Chesbon usque ad Dibon*, depopulati sumus totum illum tractum Chesbonem inter et Dibonem, quae erat urbs agri Moabistici, vid. Jes. 15, 2. Jer. 48, 18. 22. Hieron. in locis Hebraicis: „*Dibon*, villa praegrandis, juxta Arnonem, quae, quum primum fuisset filiorum Moab, et post eam Sihon, rex Amoraeorum, belli jure tenuisset, a filiis Israel capta atque possessa, in partem venit tribus Gad.“ Urbis *Diban* ruinae in planitie Arnoni ad septentrionem sitae sunt. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 269. sq. Quae sequuntur, נַיִרָם עַד - נַיִרָם, LXX. reddunt: καὶ αὐτῶν ἐπιπροσεξέανθαι πνεύματι, quia נַיִרָם significat *mulieres*, et נַיִרָם *flavit*. Vulgatus: *lassi pervenerunt in Nopheh*, quasi נַיִרָם esset a נַיִר Chald. et Syr. *spiravit, anhelavit*, spirantes, i. e. *lassi*. Sed non dubium est, vertendum esse *vastavimus*, est enim נַיִרָם I Plur. Fut. Hiph. a נַיִר. Forma est chaldaizans, Dagesch inserto primo radicali; vid. GESENI *Lehrg.* p. 369. *Vastavimus* interpretantur Onkelos, Syrus et Saadias. Verba נַיִרָם עַד - נַיִרָם vulgo sic intelligunt:

quod, sc. extenditur usque ad Medbam vastavimus. Sed אֲשֶׁר a Masorethis ut suspectum est notatum puncto extraordinario literae ך imposito, quo videntur indicare voluisse, eam in aliis codd. deesse. Ac sanc in cod. Sam. legitur אַשׁ, et LXX. habent πῦρ. Qua adscita lectione vertendum erit: *ignis belli usque ad Medbam*, scil. saevit. HILLERUS *de arcano Kethibh et Keri* p. 156. puncto extraordinario literae ך imposito aliam vocum distinctionem, quae in codd. nonnullis obtinuerit, indicari existimat, videlicet hanc: — עַד-מִדְּבָא נִפְתָּח שְׂעָרָא שְׂעָרָא מִדְּבָא desolavimus usque ad Nophcham, quae Medebam usque pertingit. נִפְתָּח, inquit, „idem quod נִפְתַּח, ut eodem sensu manente permutantur שְׂבַע et שְׂבָעָה saturitas, רִגְזָה et רִגְזָה commotio, אֲמָץ et אֲמָצָה robur. Alepli enim venit pro He femineo, ut in גְּבֻעָה civitatis nomine 1 Chr. 2, 49. pro גְּבֻעָה; in עֲזָא 2 Sam. 6, 3. pro עֲזָה 2 Sam. 6, 7. 8., et in aliis.“ Ceterum de Medeba Hieronymus: „*Medaba usque hodie urbs Arabiae, antiquum nomen retinens, juxta Esebon.*“ Urbis Madba rudera describit Burckhardt. Vid. *Alterthumsk.* I. I. p. 267. sq.

31 — 35. וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הָאֱמֹרִי *Consedit ergo, castra posuit, Israel in terra Amoraeorum.* Hoc jam dictum est Vs. 25., sed repetitur post insertum illud carminis fragmentum. — 32. לְרִגְלָא *Ad explorandum*, ut Gen. 42, 9. De יַעְזֵר Hieronymus: „*Jaazer* civitas Amoraeorum in decimo lapide Philadelphiae, ad solis occasum trans Jordanem, quae fuit terminus tribus Gad, extenditurque usque Aroer, quae ipsa respicit usque Rabbam. Fuit autem separata a Levitis et distat ab Esebon quindecim millibus, e qua magnum flumen erumpens a Jordane suscipitur.“ Vid. *Alterthumsk.* I. I. p. 272. אֶת-בְּנֵיהֶּהָ *Filias ejus*, cf. ad Vs. 25. וַיִּירֶשׁ (hisce enim Vocalibus legendum est, quod in textu exstat, sive יִרְשׁוּ) *Et possedit, occupavit, sc. Israel.* Sed in margine legi praecipitur in Hiphil, וַיִּירֶשׁ *ex expulit Amoraeos.* Ita et Cod. Sam. et LXX., qui ἔξέβαλον reddiderunt. — 33. וַיַּעֲלוּ דֶרֶךְ הַבָּשָׁן *Ascenderunt viam Basanis.* Basan, Syris בַּחַנִּיא, Arabibus بَاهِنِيَا, Graecis Βατανεία vel Βαταναία, regio erat trans Jordanem inter Jabbocum et Arnonem pascuis felicissima, unde et nomen est nata, quod significat *solum planum et ferax.* Hodie veteris Batanae pars septentrionalis vocatur Hauran (הוֹרָן Ez. 47, 16.); reliquam ejus partem ii tractus, qui nunc Belad Erbad, Belad Beni Obeid et Dscholan vocantur, occupant; vid. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 127. sqq. 276. sqq. P. II. p. 7. sqq. לְמִלְחָמָה *Ad bellum*, i. e. ut proelium committeret. אֶדְרַי *Ad Edrei.* Hieronymus: „*Edrai*, ubi interfectus est Og, rex Basan.“ Nunc autem est Adara insignis civitas Arabiae in vicesimo quarto lapide a Bostra.“ Abulfeda dicit eam abesse a Damasco 24 milliaria Arabica, i. e. circiter 6½ Germanica. Ex qua situs descriptione manifestum esse monet MICHAELIS in *Supplem.* p. 29. multo magis ad boream deflexisse Moscm, quam vulgo putatur. Rudera hujus urbis, hodie דְרַעָה *Dra*, su-

persunt. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 277. — 35. עַד-בְּלֵתִי הַשְּׂאִיר לֹא שָׁרִיד *Usque adeo ut non relinqueret ei residuum*, superstitem. Nam Amoraci erant e septem populis, quos ad interuencionem delere iussi sunt Hebraei.

Cap. 22 — 24.

Balucus, Moabitarum Rex, Bileamum ariolum, ut male precaretur populo Israelitico, evocat: cujus adventu aegre post secundam legationem impetrato, in iter se dat Bileamus, ob cuius pravum animum angelus illi se in itinere opponit, prostrataque ejus asina, et inusitato prodigio herum alloquente, tandem etiam ei se videndum Angelus praebet, eumque reprehendit, a quo tamen abire ad Balacum Bileamus permittitur (c. 22.). Bileamus populo Israelitico bene precatur, et prospera de illo praenuuntiat, additis de Moabitarum gentiumque finitimarum excidio oraculis (c. 23. 24.).

Quae de Bileamo narrantur Cap. 22—24. tantis impedita sunt difficultatibus, ut non mirandum sit, hujus pericopae Interpp. in partes diversissimas secedere. Atque primo quidem in eo magnus est Interpp. dissensus, num Bileamus, quum in ejus historia varia occurrant, quae cum pessimum et lucri cupidissimum hominem arguere possent, verus propheta, an impostor fuerit? *Illud* contenderunt ex veteribus Josephus (*Ant.* 4, 6.) et Tertullianus, e recentioribus Drusius (ad Joa. 13, 22.), Bonfrerius (in Commentar. in Pentat. Antverp. 1625.), Deylingius (*Obs.* SS. T. III. p. 102.), Michaelis ad h. h., Donatus (*Auszug aus Scheuchzers Physica sacra*, T. III. P. I. p. 317.), Herderus (*Briefe etc.* P. I. p. 26. *Vom Geist d. Ebr. Poes.* P. II. p. 234.), Lessius (*Vermischte Schr.* P. I. p. 130. sqq.), cui Bileamus non tam impius videtur, ut multi eum describunt. E ceteris autem Bonfrerius, Buddeus (*Hist. eccl. V. T. T. I. p. 753.*), Deylingius et Michaelis concedunt, Bileamum fuisse hominem impium; id vero non impediisse, quominus verus propheta esse potuerit. — Bileamum fuisse *impostorem*, contenderunt Tindal (*Beweiss dass d. Christenth. so alt als d. Welt sei*, p. 437. vers. germ.), Damm (in notis ad Matth. 24, 29. 2 Petr. 2, 15. 16.) et Jerusalem (*Betrachtungen etc.* p. 382. sqq.), qui omnem hanc narrationem a Mose desumptam existimat ex annalibus Moabiticis, quod multum valere illam putaret ad confirmandos Israelitarum animos. — Quod attinet ad narrationem de *asinae loquela*, aequae diversae sunt Interpp. sententiae. E veteribus plerique existimarunt, asinam vere esse loquentam, seu voces humanas edidisse. Cui sententiae etiam adstipulati sunt Clericus, Deyling, Herder, Donatus; efficere enim, ut asina loqueretur, Dei omnipotentiae aequae facile esse ajunt, ac mundum hominesque creare. Alii vero, quibus non est verisimile, Deum ob rem haud magni momenti tantum prodigium, cui nunquam postea simile contigit, fecisse, existimant, Bileamo haec omnia in visione visa esse fieri. Ita post Maimonidem Michaelis et Dathius. Lessio tota haec de asinae lo-

quela narratio nihil aliud videtur significare, quam hoc; asinam Deo ita moderante pavidam factam fuisse; hoc autem Bileamo occasionem dedisse, ut apud se ipsum cogitaret ea, quae c. 22, 28—35. narrantur. Id vero ex antiquo loquendi modo ita exprimi, *Deum aperuisse os asinae*. Quae etiam fere est sententia Justi (Diss. de *Bileami asina loquente*, Marb. 1774.) et Hezelii ad h. l., nisi quod existimant, hanc narrationem a Mose esse insertam ex carmine, in quo Bileamus ipse summum iter cecinisset. Hinc etiam factum esse, ut stylus hujus historiae plane poeticus sit. Itaque in illius interpretatione easdem leges esse observandas, quae in carminis interpretatione solent observari. Eo fine conferri jubet similem Homeri locum *Il.* 19, 405. sqq. — Singularis plane Ditmari (*Gesch. d. Israeliten bis auf d. Cyrus, zur Ehre u. Vertheid. d. Bibel, u. zur Berichtigung des Wolfenbüttelschen Fragmentisten*. Berl. 1788. p. 60.) sententia. Videtur ei tota haec narratio mythologica et allegorica esse; sicuti nos quoque narrationes de Amphione et Orpheo intelligimus, si legimus, illum lyrae suae sonu Thebarum muros aedificasse, hujus vero lyram boves et tigres esse sequutos. Ceterum putat ille, Bilcamum tum ab Israelitis, tum a Balako donis fuisse corruptum; ab illis, ut ipsis bene precaretur (quod populi inculti incantatorum votis magnam vim adscribere solerent), a Balako autem, ut Israelitas ad scortationem cum puellis Moabiticis perduceret. Hac enim re Balakum sperasse, se effecturum esse, ut Israelitae a Jova (sub quo nomine hujus sententiae auctor summum senatum [*Staatsrath*] intelligit) abducerentur, et hoc modo inter se ipsos discordes facti, eo facilius vinci possent. Plura vid. in WINERI *bibl. Realwörterbuch*, p. 115. sqq.

1. 4. בְּעֶרְבוֹת מוֹאָב *In campestribus Moabiticis*, quae se. olim Amoraei Moabitae eripuérant; nam Moabitae tenebant montana, ut apparet ex iis, quae sequuntur. Moabitarum ditio erat ea in regione, quae in N. T. dicitur *Περαία* (i. e. πέραν τοῦ Ἰορδάνου, *trans Jordanem*), hodie *Balka*. Cf. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 160. sqq. P. II. p. 2. sqq. יַעֲבֵר לְיַרְדֵּן *Trans Jordanem*. Ita vocatur omnis regio ad ortum Jordánis sita. Cf. ad Deut. 1, 1. — 4. אֶל-זַקְנֵי מִדְיָן *Senibus*, i. e. primoribus *Madian*. Moabitae ad Midianitas iverunt, ut communi consilio quid factu opus esset, dispicerent. Quae hic memoratur Midian, non eadem est, cujus Gen. 25, 1. Ex. 3, 1. mentio fit; haec enim sita erat in orientali maris Erythraei littore, in ipso Arabiae felicis ingressu; quae autem hic memoratur, vicina erat Moabitarum terrae. Hieronymus, postquam de prioré illo loquutus esset, de nostra Midian haec dicit: *Haec alia civitas οὐδὲν ἔσθ' ἐξ αὐτῆς, juxta Arnonem et Areopolin, cujus nunc ruinae tantummodo demonstrantur*. Nostrae Midianis mentio fit Gen. 36, 35., quo ex loco apparet, Moabitas et Midianitas inimicas olim gentes fuisse; sed nunc ex metu Israelitarum pacem ineunt. יִלְתַּכְנֵהוּ -- הַשָּׂדֵה *Depascet nunc hic populus quidquid*

circa nos est, ut bos pascui gramen depascit. Haec imago ex vita nomadica desunita rem ipsam bene adumbrat, licet nostris moribus aliena videatur.

5. וַיִּשְׁלַח *Et misit* Balakus consilio inito eum Midianitis finitimis. אֶל-בִּלְעָם בֶּן-בְּעוֹרָה *Ad Bileamum filium Beoris.* Bileamum impostorem et hominem admodum superstitiosum fuisse, satis apparet inde, quod non solum artibus magicis, incantationibus et auguriis captandis publicum quaestum faciebat (Vs. 7.), verum etiam Jovae et Baal-Peori simul sacrificia offerebat, et populum Israeliticum ad turpissimum idololatriae genus inducebat. Falem hominem, qui verum Dei prophetam et apparitionibus divinis dignatum esse putant, ii ne dignitati patefactionum divinarum plane contrarium aliquid contendant et hominibus malevolis ansam praebeant, contra omnes patefactiones divinas suspicionem movendi, valde veremur. פְּתוּרָה nonnulli cum Vulgato et Syro vertunt *hariolum*, quia פֶּתַר est *interpretari et aenigmata solve*. Sed nomen proprium loci alicujus esse, apparet et ex הַ huic voci adnexo, quod h. l. est locale, *in, ad*, et ex Deut. 23, 4., ubi Praepositio מִן plane id postulat. Hieronymus: „*Fatura* urbs Mesopotamiae, unde fuit Balaham ariolus.“ Cf. 23, 7. Deut. 23, 5. אֲשֶׁר עַל-הַנְּהַר אֲרָץ *Quae est (urbs) ad fluvium patriae suae.* הַנְּהַר *Fluvius*, Euphrates, cf. ad Gen. 2, 14. coll. 15, 18. Jos. 24, 2. 15. אֲרָץ בְּנֵי-עַמּוֹ *Terra filiorum populi sui*, sive popularium suorum, est *patria* Bileami. Sed pro עַמּוֹ legunt עַמּוֹן 14 Codd. Kennicotiani et duo Rossiani cum textu Samar. et versione Vulgata et Syriaca. Sed quod in Codd. Judaeo Hebraeis longe plerisque scriptum reperitur, עַמּוֹ, recte se habere, docet locorum situs. Constat enim, Ammonitas Euphrati nentiquam confines fuisse. Accedit quod 23; 7. diserte dicitur, Bileamum arcessitum esse ex *Mesopotamia*. כָּכָה *Tegit oculum terrae*, i. e. ejus superficiem, ut Ex. 10, 5. 15. וְהוּא יֹשֵׁב מִמְּלִי *Et consedit e regione mei*, contra me, mihi et regno meo imminet.

6 — 8. אֶת-הָעַם תִּזְדָּה *Male precator mihi*, i. e. in mei gratiam, *huic populo*. Vatum imprecationibus magnam vim adscribebant plures antiqui populi. Existimabant enim, eos Numini gratiores esse quam alii homines, ita ut ab eo, quod peterent, facile impetrare possent. Sic et Romani credebant, se posse earmine quodam urbes, exercitusque hostiles perdere; cf. Maerobii *Saturnal.* 3, 9. et Plutarchi *vita Crassi*. Eadem superstitio tenuit et Indos ac Mexicanos; vid. *d. a. u. n. M. P. II.* p. 266. E nostro loco discimus, Orientales quoque populos credidisse, Numen precibus eo posse adduci, ut iisdem adfectibus ac ipsi laboraret, iisque male faceret, quibus ipsi male vellent. — 7. קְסָמִים *Incantamenta*, i. e. merces incantamentorum. Sic בְּשֵׂרָה *faustum nuntium* 2 Sam. 4, 10. significat *praemium* ejus *nuntii*. Legati pecuniam secum ferebant, ut, si Bileamus ante operam praestitam mercedem vellet, ea statim solvi

posset, ne quid ejus iter moraretur. — 8. Credibile est, Bileamum ex legatis cognovisse, Israelitas multitudine longe superare Moabitaram et Midianitarum exercitus; et fortasse jam ante legatorum adventum rerum ab Israelitis gestarum fama ad aures ipsius percrebuit. Facile igitur conjicere poterat, Moabitas Israelitis succubituros esse. Simul vero homo versutus bene intelligebat, si populo Israelitico male precaretur, et is nihilominus victoriam super Moabitis reportaret, id sibi et arti suae incantatoriae magno detrimento fore. Nec tamen propterea, quod legati ab eo postularent, plane denegare voluit, partim quod hoc malum de arte sua suspicionem movere potuisset, partim quod ita lucrum non contempnendum amisisset. Quae quum ita essent, ita sese gerere decrevit, ut, si etiam Israelitis non male precaretur, nihilominus tamen non desineret a Moabitibus et gentibus finitimis amplius pro Dei familiari haberi. Eo fine finxit consultationes, quas cum Deo habuerit, et responsiones, quas ab eo acceperit.

11 — 19. קָבָה - בְּי מaledic mihi, in mei gratiam, ut Vs. 6., et quemadmodum ibi אָרַר Imperativus Cal verbi אָרַר erat, ita hic קָבָה est Imper. verbi קָבַב addito He paragogico. — 12. בְּרַךְ בְּרַךְ Benedictus a Deo, felix, cui omnia ex voto cedunt. — 15. וַיִּסַּף אֹדַר Addidit mittere, i. a. denuo misit. נִכְבְּדִים מֵאַלֶּה Graviores, honoratiores illis; ut Gen. 34, 19. — 16. אַל - נָא תִמְנַע מִמֶּלְכִי אֵלַי Noli, quaeso, prohibere te ipsum ne venias ad me, i. e. ne causeris quidquam quo minus venias. Alii: ne sinas te prohiberi, sc. interdicto Dei. — 17. כִּבֵּד אֶכְבְּדֶךָ מְאֹד Honorando honorabo te valde, i. e. maximis te cumulabo muneribus. De donis hoc esse intelligendum; patet e Vs. 18. coll. 24, 13. Eodem sensu Graecum τιμῶν usurpatur Act. 28, 10. 1 Tim. 5, 17., et ab exteris scriptoribus. — 18. וְזָהָב - וְכֶסֶף - לִי Si Balacus mihi dederit plenitudinem domus suae argentum et aurum, i. e. domum suam argento et auro plenam. גְּדוּלָה - לֹא Non potero transgredi os Jovae, ut faciam parvum aut magnum quid, i. e. nihil quidquam a me contra Dei jussa impetrabit, quodcumque offerat pretium. Phrasis nec parvum nec magnum apud Hebraeos significat nihil quidquam, vid. v. g. 1 Sam. 20, 2. Simulat Bileamus, se hominem esse integerrimum et ab omni lucri cupiditate alienissimum; id quod legatis Balaci co majorem de illo opinionem injicere debebat. — 19. וְעַתָּה Et nunc. Sed haec particula h. l. habet significationem adversativam, *attamen, interea*, uti Deut. 5, 22. Ruth. 3, 12.

22 — 25. וַיִּחַר - אַף אֱלֹהִים בִּי - הוֹלֵךְ הוּא Sed iratus est Deus ei, quod iter adgrederetur. Qui vere hoc factum putant, ii difficultate inexplicabili impediuntur, quomodo Deus irasci potuerit, quod Bileamus proficisceretur, quum tamen ipsi proficisci permiserit, Vs. 20. Hujus difficultatis varii varias explicationes excogitarunt, quarum tamen nulla nodum solvit. Sunt, qui dicant, Deum Bileamo ideo esse iratum, quod iverit animo nocendi et maledicendi.

Clericus verba illa Vs. 19. censet hoc significasse, *permitto tibi proficisci cum legatis, si modo nihil abs te petant, quod sit praeceptis meis contrarium*; Bileamum autem ita intellexisse, quasi Deus potestatem ei faceret abeundi cum Moabitibus, si modo in posterum nihil faceret, quod contrarium esset Dei praeceptis. Quae omnia artificiose excogitata atque e longinquo petita videntur. Magis credibile est, scriptorem his verbis suam ipsius de eo, quem dehinc narrat, miro eventu, sententiam praemisisse. — 23. Si verà sunt, quae ad Vs. 8. diximus, sponte intelligitur, totam hanc, quae nunc sequitur, narrationem de asina, a Bileamo fictam esse hoc fine, ne ab ejus auctoritate detraheretur, si Israelitis bene praecaturus esset. Insunt enim huic historiae tam multa inter se contraria, ut qui eam sine praeconcepta opinione legat, primo statim intuitu videat eam esse viri versuti figmentum, quod homines duntaxat inculti et superstitione occoccati credere potuerunt. Alias explicationes vid. supra ad init. huj. Cap. *בשדה* *In agrum*, sc. consitum, aut cultum, ut 20, 17. *להשתתה הדרך* *Ut declinare eam faceret ad viam*, i. e. ut eam in viam reduceret. Vel, *ob declinare facere* etc., i. e. eo quod insummi divertere fecerat a via — 24. *במשעול הכרמים* *In semita vinearum*, i. e. in angusta calle, inter vineas maceribus (*גדר מזה וגדר מזה*) cinctas. *משעול* h. l. tantum obvium coll. *שעל* *pugillus* (Jes. 40, 12.) videtur proprie esse spatium, quod in pugno seu contracta manu cernitur. — 25. *ותתהץ אל-הקיר וגו'* *Pressit sese ad murum; ita ut simul Bileami pedem comprimeret.*

28 — 33. *ויפתח יהוה את-פי האתון* *Aperuitque Jovæ os asinae*. Ita Hom. *Il.* 19, 407. de Xantho, Achillis equo: *Ἀυθέρτα δ' ἔθηκε θεῶν λευκώλενος Ἥρη*, *vocalem, loquentem reddidit dea ulnas-candida Juno*. Si vere id accidit, quod hoc Vs. narratur, admodum mirandum est, Bileamum, tanto prodigio territum, non prorsus obmutuisse, sed ita respondisse bruto animanti; quasi non tum primum cum eo esset colloquutus. — 30. *מעודך עד-היום הוה* *Ab eo tempore quo es, usque ad diem hodiernum*, i. e. tam longum tempus. Similis phrasis Gen. 48, 15. *התספן תספנתו לך כה* *Num tentando tentavi facere tibi ita?* i. e. num te jam antea ita tentavi? — 32. In verborum *לנגדי הדרך* interpretatione et veteres et recentiores ob *ירט* praeter hunc locum duntaxat Job. 16, 11. obvium admodum variant. Illorum conjecturas aut somnia si quis scire cupit, adcat MICHAELIS *Suppl.* p. 1164. Illustrandum est *ירט* ex Arab. *ירט* *praeceps ruit, exitialis, periculosus fuit*, ut verba ita sint vertenda: *praeceps*, i. e. *periculosa est via coram me*, video tibi ingens periculum imminere, ut tutius tibi sit in via non pergere. Ita Saadias: *praeceps, periculosa est via*. In cod. Sam. legitur, *כי הדע דרכך* *quoniam mala est via tua*. Sed ea videtur esse Critici Samaritae emendatio, quales plurimae in cod. Sam. occurrunt. Affixum tamen secundae personae addendum

esse τῶν ἱερῶν e lectione Samaritana, Dathius existimat cum Clerico. — 33. וַתֵּשֶׁב לְפָנַי Et declinavit coram me, declinavit a via trita me spectans. הֲתִייתִי אֲרָלִי — Nisi declinasset, profecto te, illa conservata, occidissem. Quis hic non videt inconcinnum hominis figmentum?

36 — 41. וַיֵּצֵא לְקִרְיָתָהּ Exivitque ei obviam, honoris causa, ut Ex. 18, 7. — עַל-גְּבוּל וְגו' Ad terminum Arnonis, qui est in extremo finis, i. e. ad Arnonem, qui alluit fines Moabitarum. Hoc observatur, ut lector intelligat, Bileamum summo honore a rege Moabitarum fuisse exceptum. — 37. לָמָּה לָּא הִלַּכְתָּ אֵלַי Quare non venisti ad me? quum prima vice ad te miserim. הֲאִמְנַם לָא הָאֲרָלִי אֲרֻכַּל פְּבַדְדָּךְ An vero nullo possum te honorario donare? De פְּבַדְדָּךְ vid. ad Vs. 17. — 38. אֲדַבֵּר מֵאֹמְתִי Ad quidquam possum eloqui? i. e. nec pro meo nec pro tuo arbitrio quidquam hae in re dicere possum, quum a Deo plane pendeam. — 39. קִרְיָתָהּ, quod proprie urbem platearum significat, procul dubio est nomen proprium urbis alicujus Moabiticae. Alii: in civitatem divisionum, s. separationum, a הִצָּתָה, quod urbs illa fines Moabitarum ab externorum finibus quasi separaverit. Ita Vulgatus: in urbem quae in extremis regni ejus finibus erat. LXX. εἰς πόλεις ἐπαύλειων, quasi pro הִצָּתָה legissent הַצְרֹרָה, quam quidem vocem per ἐπαύλεις reddunt Gen. 25, 16. Jos. 13, 23. Neh. 12, 29. — 41. עֵלִי גְבוּרֹת בָּעֵל Excelsa Baalis; intelliguntur loci eminentes et nemorosi Moabiticorum montium, in quibus more Orientalium Baali sacra fieri solebant. Vid. Lev. 26, 30. Ceterum בָּעֵל, quae vox proprie significat dominum, commune Diis Phoeniciis nomen videtur fuisse. Cf. SELDENUM de Diis Syris p. 194. sqq. edit. Lips.

Cap. 23, 1 — 3. אֲרִילִים — אֲרִילִים — אֲרִילִים — אֲרִילִים Aedifica mihi hic septem altaria, septemque juvencos et septem arietes mihi parato. Videtur Bileamus numerum septenarium ideo elegisse, quod ille ab omnibus fere gentibus antiquis sacer haberetur et quadam superstitione quasi coleretur. Hinc ad auguria captanda ab incantatore perquam apte eligebatur. Cf. Virg. Aen. 6, 38. 39. — 2. וַיַּעַל Et ascendere fecit, sc. in altare, obtulit, sive, obtulerunt Bileamus et Balakus, sc. לְעֹלָה in holocaustum. בְּמִזְבֵּחַ In altari, sc. unoquoque. — 3. וְיִקְרָה יְהוָה לְקִרְיָתִי Fortasse Jova obviam mihi veniet, ut mihi quid faciam revelet. Verba וַיֵּלֶךְ שָׂפִי varie exponuntur. Onkelos et Arabs Erp.: abiit solus; Vulgatus שָׂפִי vertit velociter. Ex Chaldaico שָׂפִי contrivit, attrivit, nonnulli ex Judaeis vocem illam interpretati sunt de animo Bileami quasi attrito, h. e. sollicito et anxio. Equidem sequi mallem LXX., qui habent: ἐπορεύθη εὐθείαν, sc. εἰς χώραν, abiit in regionem planam, subaud. montis ubi sacra fiebant. שָׂפִי enim coll. Syr. שְׂפִיא significat locum complanatum, hinc h. l. ubi sermo est de monte, significari videtur locus planus in monte, in quo liber detur pro-

spectus quoquo versum. Durior quidem Dathio videtur ellipsis praepositionis אֶל in וַיֵּלֶךְ שָׁפַר. Sed observandum est, Hebraeos interrogantibus *quorsum?* respondere Accusativo usurpando, sive nomen *urbis* commemorandum sit, ut I Reg. 14, 2. 2 Chr. 20, 36; sive nomen *regionis* aut *loci* appellativum, ut Ps. 104, 8. 2 Sam. 15, 27. Num. 14, 26. Plura exempla vid. in GESENI *Lehrg.* p. 685. Accommodate igitur ad Hebraeorum loquendi modum h. l. וַיֵּלֶךְ שָׁפַר positum est pro שָׁפַר אֶל - וַיֵּלֶךְ *discessit in locum, ex quo prospectum haberet minus impeditum.*

5. 7. וַיִּשֶׂם יְהוָה דְּבַר בְּפִי בִלְעָם *Et posuit Jova verbum in os Bileami, i. e. mandatis eum instruxit, suggessit ei, quae responderet.* — 7. מִשְׁלוֹ *Figuratam suam orationem, earmen suum fatidicum, cf. ad 21, 27.* מִן - אֲרָם *Ex Aram, subaudi בְּהָרִים duorum fluviorum, quod Mesopotamiam designat, vid. Deut. 23, 5.* Hinc LXX. *Ex Mesopotamiā.* מִהָרֵי - קָדָם *Ex montibus orientis, nam Mesopotamia est ad orientem regionis Moabitarum. Intelliguntur loca montana ad Euphratem, ubi Phetora, Bileami patria, sita erat.* — Ceterum quae nunc sequuntur Bileami oracula, neutiquam probant, quod multi voluerunt, eum fuisse verum prophetam. Partim enim illa satis lata et obscura sunt, partim Bileamūs, si mediocrem dumtaxat cognitionem de Israelitarum et ceterorum populorum statu sibi paravit, facile praevidere potuit, Israelitas, qui jam ut Nomades et potentes et a vicinis metuendi fuissent, multo terribiliores fore, si quando sede fixa potirentur. זָעַמָּה יִשְׂרָאֵל *Exsecrare Israelem, eodem significatu verbum זָעַם et Vs. 8. et Prov. 24, 24. obvium est.*

9. 10. מֵרֶאשׁ צְרִיבִים *E vertice petrarum.* אֶרְאֶנּוּ *Video eum, se. populum. Fut. pro Praes.* לְבָדָד יִשְׁכֵּן *Solus, seorsim habitabit, peregrinos non admittet in ditionem suam.* Alii putant, indicari hac phrasi securitatem, quod qui securus est, nec timet solitudinem nec necesse habet accersere quo in tuto sit. Securitatem imago illa significare videtur quoque Deut. 33, 28. Ps. 4, 9. Jer. 49, 31. Cf. ad Mich. 7, 14. לֹא יִתְחַשֵּׁב וּבְגוֹרִים לֹא יִתְחַשֵּׁב *Cum ceteris gentibus non numerabitur, non miscebitur cum aliis gentibus, sed ab omnibus separatus et singularis erit.* — 10. מִי מֵנָה עֶפְרַיִם יַעֲקֹב *Quis numerat, i. e. potest numerare pulverem Jacob? i. e. posteros Jacobi pulverem multitudine aequantes. Cf. Gen. 13, 16. 28, 14. Onkelos: parvulos domus Jacobi, de quibus dictum est: multiplicabuntur instar pulveris terrae. Verba וּמִסְפַּר אֶת - רֵבַע יִשְׂרָאֵל plures sic reddunt: et numerum quartae partis populi Israelitici. אֶת volunt esse Genitivi notam, ut 10, 2.: מִסְפַּע אֶת - הַמַּחֲנוֹת profectio castrorum, et Jes. 11, 9. Deut. 11, 22. Hab. 3, 13. Sed hisee locis Nomina posita sunt pro Infinitivis, quae Casus Verborum suorum regunt. Sunt, qui pro מספר h. l. divisim legi velint מִי סָפַר, ut respondeat מִי מֵנָה in membro antecedenti. Verum etsi huic conjecturae faveant 3 Codd. Samaritani et LXX., qui sic vertunt:*

καὶ τίς ἐξυριθμήσεται δῆμονες Ἰσραήλ; tamen vix credibile, scripturam illam, sensum faciliorem reddentem, si unquam in Codd. Hebr. exstitisset, ex iis ita evanuisse, ut ne in uno quidem illorum servata sit. Sed nihil difficultatis verbis אַתְּ - רַבַּע יִשְׂרָאֵל iu-erit, si nomen מִסְפָּר pro Verbo unde est derivatum positum capiamus, quod in poetico stylo haud raro fieri observat GESEN. *Lehrg.* p. 726., veluti Gen. 49, 4. פַּחֲזָה pro פָּחוּז, Jcs. 8, 6. מְשֹׁשׁ pro שָׁשׁ, vid. et Jud. 5, 8. Job. 36, 18. Erunt igitur verba illa sic reddenda: *et quis numerabit vel quartam partem Israelis?* רַבַּע procul dubio est quatuor illarum castrorum Israeliticorum partium, in quas duodecim tribus erant divisae (Num. 2.), una, quam fortasse Bileamus cerninus prospectabat. Ita Onkelos: *aut quis numerabit unum e quatuor castris Israelis?* מוֹת נַפְשֵׁי מוֹת יִשְׂרָאֵל *Moriatur anima mea*, i. e. utinam moriar mortem justorum, i. e. Israelitarum, uti ex serie orationis liquet, allusione ad literas יִשְׂרָאֵל facta, a quibus Israelitarum nomen incipit. Sensus esse videtur: Israelitae tanta fruentur felicitate, qualem ipse mihi usque ad mortem opto; q. d. utinam mihi contingat aeque fortunatum mori. וְתֵתִי אַחֲרָיִתִי בְּמָהוּ *Sitque ultimum meum sicut illius!* אַחֲרִית alius non est *finis dierum* sive *vitae*, sed *tempus futurum*, ut Gen. 49, 1. DOEDERLINIO in *Biblioth. Theol.* P. I. p. 299. אַחֲרִית *est felix rerum in hac vita successus posteritatisque prosperitas.* Innuit Bileamus, totum populum Israeliticum per omnia futura tempora felicissimum fore, neque ullum malum esse experturum. Ceterum quisque sponte intelligit, Bileamum non de singulis Israelitis, sed de toto populo simul sumto haec verba protulisse, sibi que ejusdem fata esse adprecatum.

13. 14. לֵךְ - נָא — לֹא תִרְאֶה *Veni mecum ad locum alium, unde eum (populum) videbis, sed extremitatem ejus tantum cernes, totum non videbis.* Totus populus non potuit prospectari propter ingentem castrorum ejus amplitudinem, quae cum ad radices montium essent, partim occultabantur montibus aut collibus. וְקִבְּנוּ - לִי *Execrare eum mihi, mea causa.* Nun est epentheticum; vid GESEN. *Lehrg.* p. 296. — 14. וַיִּקְתְּהוּ - הַפְּסָגָה *Igitur secum eum duxit per campos speculatorum in fastigium Pisgae.* Campus speculatorum videtur planities fuisse in summo monte, in qua speculatores collocari solebant. In iis enim regionibus, perpetuis paene latrociniiis infestis, erant in altis jugis homines, qui voce aut signo adventum latronum significarent, vid. Jes. 21, 11. 52, 8.

18. — 20. הֲאִזְנֶה עָדַי *Audi me.* הֲאִזְנֶה sequente עָד occurrit et Job. 32, 11. Hic non est opus, ut cum Michaelē pro עָדַי *ad me*, legamus עָדַי *testis meus (sey aufmerksam und sey mein Zeuge)*, praeenuntibus LXX. ἐρώτισαι μάγιστρος (עָדַי) υἱὸς Σεπρώου. Syrus et interpres Samaritanus: *audi testimonium meum.* בְּנוֹ צִפּוֹרִי *Fili Zipporis!* וְ לֵי אֲדָבָר עָדַי *ad בְּנֵי צִפּוֹרִי est paragogicum*, vid. ad Ps. 50, 10. — 19. לֹא אִישׁ אֵל וְיִבְיָב *Deus non homo est ut, i. e. qui mentiatur.*

Quod semel dixit, non revocat ut homines, hinc quum semel promiserit, se Hebraeis benefacturum, promissa implebit, et neutiquam sacrificiis vatisque precibus ab eo impetrabitur, ut illis male faciat.

— 20. בָּרַךְ לְקַחְתִּי *Benedicere accepi*, sc. a Deo, i. e. benedicere jussus sum. Infinitivus apud Hebraeos aequè ac Graecos frequens. וַיְבָרֶךְ יְיָ אֱשֵׁרְיָהָ *Benedixit enim Israelitis Deus, et ego non revocabo eam benedictionem*, ego eam non possum prohibere aut irritam facere.

21. בִּישְׂרָאֵל — לֹא הָבִיט LXX. reddiderunt: *Οὐκ ἔσται μόγθος ἐν Ἰακώβ, οὐδ' ἐὸ φθίσει ἡ πόσις ἐν Ἰσραήλ*. Videlicet אָוֶן subinde est dolor, ut Gen. 35, 18. Deut. 26, 14., et עֲמָל labor item molestiam, aerumnam denotat, Ps. 73, 5. Job. 7, 3. 11, 16. Verba activa הָבִיט et רָאָה vero Graecus interpret impersonaliter cepit et pro Futuris. Quum autem nomina אָוֶן et עֲמָל et *vanitatem*, *iniquitatem* significant, alii sic vertunt: *nullum peccatum in Jacobo animadvertit*, sc. Deus, i. e. Deus condonat ei peccata; vide similem loquutionem Jer. 50, 20. Sed huic interpretationi non favent, quae sequuntur. Alii אָוֶן et עֲמָל intelligunt de *cultu idolorum*; ut 1 Sam. 15, 23. Ita Onkelos: *Video non esse colentes idola in domo Jacobi, nec servos molestiae vanitatis in Israele*; et Vulgatus: *Non est idolum in Jacob, nec videtur simulachrum in Israel*. Sed omnibus hisce interpretationibus praeferenda videtur illa, quam GATACKERUS dedit in *Adversarr. Miscellann. L. 2. c. 4. Opp. Critt. p. 289.*, quae talis est: *Non intuetur Jova, i. e. non sustinet intueri, iniquitatem in Jacobum, i. e. injuriam Jacobo illatam; nec videt, videre sustinet molestam, afflictionem, vexationem, adversus Israellem*. בּ nominiбus יַעֲקֹב et יִשְׂרָאֵל praepositum valet *adversus, contra*, ut Ex. 14, 25. *Deus pugnat במצרים contra Aegyptios*, 20, 16. *contra socium tuum*, Num. 12, 1. *contra Mosen*. Huic sententiae: non permittit Jova Israellem suum injuste gravari, vel affligi, egregie quadrat quod sequitur: יְהוָה אֱלֹהֵינוּ *Jova Deus suus cum eo est*, ei adest; averruncator omnium malorum quae Israelitis imminet, cf. Gen. 39, 2. תְּרִיעַת מֶלֶךְ בּוֹ *Et clamor regis in eo*. Videntur intelligi lactae vociferationes, quae circa tentorium sacrum quod Deus, *rex* Israelitarum habitare credebatur, a gratias agentibus et post salutaria sacra convivantibus mittebantur. Recte igitur Coccejus: *Israelitae acclamant Jovae ut regi suo, et in eo gloriantur*. LXX. τὰ δὲ ἐγδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ.

22. כְּתוּעַפַת רֵאֵם לוֹ *Quasi celsitudines orygis illi sunt*: רֵאֵם idem est *caprearum* genus, quod Arabes رِيَم vocant. Cf. ad Ps. 22, 22. et *d. a. u. n. M. P. II. p. 269. sqq.*, ubi et de *monocerote*, quod animal hic pro רֵאֵם LXX. posuerunt, egimus. כְּתוּעַפַת variae vertunt. LXX. δόξαν, Vulgatus, Onkelos, Syrus, Arabs *Erp. fortitudinem*. Sed neutram harum significationum nomen illud in dialectis cognatis obtinet. MICHAELIS in *Suppl. p. 1129.* huic loco

celeritatis notionem aptissimam arbitratur, et vertit: *Deus eduxit eum ex Aegypto, celeritas est illi ut gazellarum*. Quae imago minus apta videtur. Existimaverim, הַיְצֵפָה רָאָה idem esse quod Arab. *elatio caprearum*, qua phrasi Arabes indicant, capreas capite sursum elato arrectisque auribus adstare, id quod haec animalia prae alacritate solent facere. Sic pulchra imagine sistetur populus Israeliticus antea sub Aegyptiorum servitute oppressus, nunc vero in libertatem assertus et in feliciorum statum eVectus. Unde hunc Vs. ita vertere mallet (sensum magis quam propriam verborum vim exprimens): *Deus hunc populum eduxit ex Aegypto, alacritas ei est ut gazellis (Aus Aegyptens Sklaverey führte Gott dies Volk; fröhlich schaut es nun, gleich Gazellen, umher!)*. Ceterum monendum est, ex hac interpretatione vocem הַיְצֵפָה non esse referendam ad יַעֲקֹב, sed, admissa metathesi litterarum, ad Arab. *ascendit, procerus, altus fuit*. Cf. ad Job. 22, 25.

23 — 28. בְּיִשְׂרָאֵל וְלֹא-קָסַם בְּיַעֲקֹב וְלֹא-נִהַשׁ בְּיַעֲקֹב Nullum enim augurium in (i. e. contra, vid. ad Vs. 21.) Jacobum, et nihil incantamentorum in Israelem, sc. valet, i. e. nihil artes magicæ adversus Jacobum, nihil praestigiae contra Israelem efficiunt. Verum alii: *nullum augurium in Jacobo, nulla incantatio in Israele*, i. e. Israelitae non sunt dediti auguriis et divinationibus, nec opus iis habent. כַּעֲתָה יִתְאַמֵּר וְגוֹ Sicut hoc tempore, s. juxta hoc tempus, ita et in posterum dicetur de Jacobo et de Israele: *quanta fecit Deus!* Quasi dicat: non haec tantum, sed adhuc multo plura faciet Deus admiranda Israelitarum in gratiam. — 24. הֵן-עַם יִתְחַנֵּשׂ Ecce hic populus quasi leaena surget, et instar leonis se eriget! Vid. Gen. 49, 9. — 27. אֲנִי וְיִשְׂרָאֵל בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים Fortasse rectum videbitur in oculis Dei, i. e. fortasse hoc loco Deus permittet, ut populo male preceris. Putabat procul dubio Balacus, quod non esset impetratum sacrificiis prioribus, id fortasse posse victima nunc immolanda impetrari. Quae aliorum quoque populorum opinio fuit. — 28. וַיִּקַּח בַּלַּק אֶת-בְּלָעַם רֹאשׁ הַפְּעוּרָה Et Balacus Bileamum secum duxit in verticem Pehoris. Fortasse eo loco Baal-Peor colebatur, de quo 25, 2. Erat quoque in hac vicinia Bethpheor, urbs, quam Israelitae Sihoni eripuerant, et quae Rubenitis cessit, Deut. 3, 29. Jos. 13, 15. 20. — הַתְּשֻׁקָה עַל-פְּנֵי הַיְשִׁימוֹן Cf. 21, 20.

Cap. 24, 1 — 4. חַפְצֵם-בְּפִעַם Hac vice ut prima vice, inverso ordine verborum, i. e. uti antea solebat. לֹא-תֵלֵךְ לִקְרֹאתָ Non ivit in occursum incantationum, non discessit ad auguria captanda, uti antea fecit, 23, 3. 15., ubi praetendit se Deum velle consulere; sed statim incepit carmen suum fatidicum. — 2. וַיִּרְאֵהוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן גְּשֻׁבְתֵּי תְּרֵיבוֹתָיו Prosperavit ad Israelem secundum tribus suas habitantem, i. e. tentoria tendentem. Hanc enim significationem verbum שֹׁכֵן habet h. l. sicuti Ps. 78, 60. וַיִּהְיֶה עָלָיו רִיחַ אֱלֹהִים Fuitque super eo spiritus Dei. Afflatu quodam tai-

quam divino correptus, quum ingentem illam multitudinem Israelitarum prospiceret, in ea quae nunc sequuntur verba, seu potius carmen, erumpit. Id quod ex antiquo loquendi modo ita exprimitur, spiritum Dei super Bileamum venisse. — 3. נִאֵם בִּלְעָם *Dictum*, oraculum *Bileami*; cf. Gen. 22, 16. 2 Sam. 23, 1. שְׁהֵם הָעֵינַן *Cui apertus est oculus* mentis, ut futura intelligat (Vs. 4. בְּלִרְיָ עֵינָיו). שְׁהֵם Chaldaeis signif. *perforare*, hincque *aperire*. Sic quoque ex antiquis interpretibus LXX. ὁ ἀληθινῶς ὁρῶν. — 4. נָפַל *Procidens* in terram. Indicat, se, ut prophetam, in terram prouum se prostravisse ut pereiperet, quae Numen sibi patefacere vellet; vid. ad 16, 4. Bene Syrus: qui *quum prosternit aperiuntur oculi sui*.

6. בְּתֵהִלִּים נָטְרוּ *Instar torrentium exporrecta sunt*, seil. tentoria longo ordine, quae late se diffundunt. *Exporrigendi sese* significatu Niphal verbi נָטָה legitur et Zach. 1, 16. כְּגִזְרֵי הַחֵרֶשׁ *Instar hortorum ad flumen*, qui semper virent et florent. Horti ad fluviorum ripas siti in magnam longitudinem porrigitur, dum propter aquam cultores hortorum fluminis ripas sequuntur. Atque hoc praesertim fit in locis calidioribus, ut quae sunt circa Euphratem, unde Bileamus venerat. In iis regionibus ubicunque est aquae copia, omnia felicissime proveniunt, nec quidquam potest esse locis irriguis et umbrosis amoenius. Cf. Ps. 1, 3. Jer. 17, 8. בְּאֵתְלִים נָטַע יְהוָה *Ut xylaloe quas plantavit Iova*, non hominum opera. אֵתְלִים esse *xylaloem*, satis verisimile est. Haec arbor, quae et *agallochum* vocatur, perquam magna et umbrosa est, ligna autem ejus perquam odorata. Ingens earum aestimatio est apud Muhammedanos omnes, illos imprimis, qui barbam promittunt, Turcas videlicet et Arabes, qui cum se mutuo invisunt nihil antiquius habent, quam ut frustulo ligni aliquantulum mactato et in acerram coniecto, odorem exeitent fragrantissimum, quo barbas illi suffumigant. Nascitur Agallochum in India Orientali, inprimis in regno Tunquinensi. Optimum in Chambas, vicina regno Chinae regione, et in Cochin-China. In Arabia non provenit. Nihilominus haec arbor nota esse poterat Bileamo Euphratis aecolae per mercatores. Optima hujus ligni species apud nos *Calambac* nomine est nota. Verbis *quas plantavit Iova* videntur indicari arbores, quae non sint hominum opera plantatae atque excultae. Sic Ps. 104, 16. dicitur *Deus plantasse cedros Libani*, ubi sine opera humana et procerissimae provenerunt. Possunt tamen illa phrasi et tales arbores indicari, quarum tanta est praestantia, ut non humana manu satae, sed divinitus datae dicendae sint. Ceterum pro אֵתְלִים extulerunt בְּאֵתְלִים (*sicuti tentoria quae fixit Deus*) LXX., Vulgatus, Syrus, Saadias, Samaritanus, amboque Chaldaei recentiores. Sed huic lectioni non favet parallelismus membrorum.

7. יִזְלַ - מַיִם מִקִּלְיוֹ *Fluet aqua ex ejus situla*; erit foecundus, multos procreabit liberos; sicut situla plena copiosam dat

aquam, ita prosapia Israelitarum erit fecunda. Propagatio liberorum saepe per aquas significatur, veluti Ps. 63, 27. Jes. 47, 1. Nah. 2, 9. Alii: *fluet aqua ex ejus ramis*, quam significacionem femininum דְּלִיּוֹת habet Jer. 11, 16. Ez. 17, 6. 23., ut h. l. significetur arbor, quae non modo aqua fluiatili, sed etiam coelestiorum et pluiarum irrigatur. Utraque haec irrigatio etiam conjungitur Gen. 49, 25. Attamen prior interpretatio ob parall. membrorum praeferenda videtur. וְזָרְעוֹ בַמַּיִם רַבִּים *Et semen ejus in multas aquas*, sc. se diffundet, i. e. hic populus mirum in modum multiplicabitur, magnum capiet incrementum. Haud infrequens comparatio, cf. Ps. 144, 7. Jer. 47, 2. וְיָרֵם מֵאַגַּג מֶלֶכּוֹ *Et sublimior erit Agago rex ejus*. Agag regis Amalekitarum Sauli tempore regnantis nomen fuisse, patet ex 1 Sam. 15, 8. Oportet autem eo tempore Amalekitarum res floruisse, cf. Vs. 20. Hinc alii Agagi regis mentionem arguere, totum hoc oraculum Sauli tempore, qui Amalekitas devicit, huic libro insertum esse, conjiciunt; alii putant, *Agag* nomen esse regis multo antiquioris ac majoris, Mosi aut eoaevi, aut ejus memoria Mosis tempore recens fuisset. Sed malim adstipulari vulgo receptae sententiae, אַגַּג nomen appellativum regibus Amalekitarum commune fuisse. *Haman*, Persa; ad gentem nomine אַגַּג refertur Esth. 3, 1.

8 — 15. אֵל מוֹצִיאֵו מִמִּצְרַיִם *Deus eduxit eum populum ex Aegypto*. De הוֹצֵאֵו רִאִים vid. 23, 22. וְהִצִּיּוּ יְמֵהֶן *Et tela ejus*, unumquodque telorum ejus *transfiget*, sc. eos, hostes, subaudito Suffixo ex עֲצַמְתֵּיהֶם, quod praecedit. Vel: *tela ejus, hostis, conquassabit* populus Israeliticus. Sensu haud multum ablutit, quod Hos. 1, 6. *arcus confringi* dicitur. — 9. כָּרַע — וְקִיַּמָּה *Procumbit et recubat instar leonis ac leaenae, quis eum excitabit?* Videtur haec similitudo, quae et supra 23, 24. aderat, ista aetate usu vulgata, in modum adagii, fuisse. — 10. נִיֶּסֶפֶק אֶת־הַיָּדַיִם *Et composuit manus suas*. Saadias addit: *prae indignatione*. — 14. אֵינִי עֹשֶׂה — תֵּימִים *Praedicam tibi, quid hic populus populo tuo post multas aetates factururus sit*. יַעַץ hic habet notionem *praedicendi*, quasi *monendi* de rebus futuris, non vero *consilium dandi*, uti non pauci interpp. voluerunt, qui de consilio Bileami 31, 16. memorato cogitarunt. — 15. De שֵׁהֶם הָעֵינָן vid. Vs. 3.

17. אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עַתָּה *Video illud sed non nunc*, i. e. praevideo rem multa post secula futuram, non brevi; rem, quam, inter futuros eventus veluti remotam, intueor. Alii Suffixum ad אֶרְאֶנּוּ vertunt *eum*, sc. *regem*, ex Israele proditurum, de quo statim. דָּרָה בּוֹכֵב מִיַּעֲקֹב וְקָם שֵׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל *Procedet stella ex Jacobo, surgetque sceptrum ex Israele*. *Stella* significat praeclearum regem per eandem metaphoram, qua Ovid. *Epist. ex Ponto* 3, 3, 2. *Fabium Maximum suae gentis sidus* vocat, et Jes. 14, 12. *regem Babylonis luciferum*. שֵׁבֶט sceptrum ad regis descri-

ptionem pertinet. וַיִּמְחַץ פְּאַתַי מוֹאָב *Contundet angulos Moabi*, i. e. fines, terras ejus. Ita Saadiaz: *et debilitabit regiones Moabi*. Alii *angulis* per metaphoram putant duces, rectores populi significari, qui illum continent et sustinent. Ita LXX. ἀρχηγούς, *Vulgatus duces*, Onkelos *principes* et Syrus *fortes*. Jeremias, qui 48, 45. hunc locum imitatus est, posuit: וְהֶאֱכַל פֶּאֶחַ מוֹאָב *devorabit*, consumet, *angulum Moabi*. In verborum וַיִּמְחַץ פְּאַתַי מוֹאָב versione magnopere dissentiunt interpretes. Et ante omnia notandum, codicem Sam. pro קָרַקְרָק legere קָרַקְרָק, *vertex*, quod referri deberet ad מְחַץ, ita ut sensus esset, *contundet principes Moabi et verticem filiorum Seth*. Fortasse hunc locum ita legit olim Jeremias, qui huc manifeste adludit 48, 45., ubi calamitates Moabitarum describit: *ignis exiit Chesbone, et flamma e Sichone* (cf. 21, 28.), *et absumpsit angulum Moabi, verticemque* (קָרַקְרָק) *filiorum sonitus* (שִׁאוֹן), i. e. tumultus, belli, bellicosos. *Vertex autem Moabitarum* esset Rex ejus gentis. Sed potuit etiam fieri, ut Jeremias קָרַקְרָק data opera mutarit in קָרַקְרָק, sicuti pro שֵׁה posuit שִׁאוֹן. Lectionem tamen Masorethicam referunt omnes interpp. antiqui, quamquam in illius interpretatione in diversas abeunt partes. LXX. קָרַקְרָק vert. προνομεύσει, quod Hesychio est, ἀρπάζει, κατασύρει, αἰχμαλωτεύει, Suidae ληΐζει et αἰχμαλοτίζει. Symmachus ἐρυνήσει, quomodo hoc verbum hebr. etiam reddunt Syrus et Chaldaeus Jes. 22, 5. Onkelos et Arabs Erp.: *dominabitur*. *Vulgatus: vastabit*. Syrus: *et subjiciet, subjugabit*. Saadiaz: *et tremefaciet*. E recentioribus Castellus in Heptaglotto verbo קָרַקְרָק notionem *dominandi* tribuit, quam praeter interpretes antiquos etiam confirmari dicit usu Arabum, quibus קָרַקְרָק *regionem patentem* significat, et hinc etiam Armenis *Kirak, karuk*, sit *potens*. Sane significatio *dominandi* huic loco bene conveniret, modo ea probari possit argumentis solidioribus quam Castellus attulit. Vix dubium est, קָרַקְרָק esse verbum *privativum* a קִיר *murus* derivatum, et significare *diruere, destruere*, quo significatu קָרַקְרָק Talmudicis usurpatur, uti iisdem קָרַקְרָקְרָא est *vastatio, destructio*. Eodem *destruendi* significatu Particip. hujus verbi occurrit Jes. 22, 5., ad quem loc. cf. not. De שֵׁה - בְּנֵי - שֵׁה similis est interpp. dissensus. Plures *filiis Sethi* indicari putant omnes homines, quod nos omnes Sethi, filii Adami (Gen. 4, 25), posteri sumus. Ita Onkelos. Sed non est credibile, vatem hoc dicere voluisse, omnes populos ab Israelitis vastatum iri. Quodsi שֵׁה h. l. nomen proprium sit, magis probabile fuerit, *Sethitis* indicari populum aliquem Moabitis et Amalekitis vicinum, cujus notitia interiit. Qui שֵׁה pro nomine appellativo habent, in diversas abeunt partes. Nonnulli, illud ad שֵׁה *ponere* referentes, verunt *filiis fundamenti* sive *sedis*, intelliguntque populos, qui sedem firmam et tranquillam habeant; quod de Moabitis dicitur Jer. 48, 11. Alii interpretantur *filiis natis* sive *ani* (quo significatu שֵׁה legitur 2 Sam. 10, 4. Jes. 20, 4.), qua appellatione intelligi

existimant vel populos incestuoso cultui Baal-Peoris deditos, quales erant Moabitaë. Alii aliter explicant. Ceteris verisimilior est eorum sententia, qui arbitrantur, שׁוֹמֵר positum esse contraete pro שׁוֹמֵר sive שׁוֹמֵר a שׁוֹמֵר , quod dicitur de strepitu et tumultu, v. e. undarum, et deinde de strepitu et tumultu militari Jes. 13, 4. Jer. 51, 55. Am. 2, 1., quibus locis forma substantiva שׁוֹמֵר legitur. Extat vero שׁוֹמֵר eum & radicali Thren. 3, 47., ubi jungitur טֹפֵּר שְׁבֵר quod de eversione rerum et calamitate gravissima dicitur. Quæ explicatio eo magis probatur, quod qui h. l. vocantur בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל , iidem Jer. 48, 45. dicuntur בְּנֵי שׁוֹמֵר , vocabulo prorsus synonymico. Qui hanc interpretationem adseiscunt, per *filios strepitus* sive *tumultus bellicosi* intelligendos putant populos Israelitis vicinos, Moabitas, Ammonitas, Edomitas, eis semper infestos, sive, ut verbis Prophetæ utamur, belli strepitus excitantes.

18. 19. וְהָיָה אֶרְבִּיר — וְהָיָה *Eritque Idumæa possessio, eritque Seir possessio hostium suorum*, i. e. Israelitarum. יִרְשָׁה Aben-Esra monet esse nomen adjectivum formæ טִמְאָה Lev. 15, 33. et שִׁבְעָה Prov. 27, 7., hic vero pro substantivo יִרְשָׁה usurpari. *Seir* fuit nomen montium Idumæorum, quos hujus terræ aborigines habitaverant, qui nominantur Gen. 36, 20 — 30., et postea eum Esavi posteris in unam gentem coaluerunt. Hic autem *Seir* ex parallelismo membrorum positum est pro Idumæa. Verba $\text{וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל עֲשֶׂה תִּיל}$ plures vertunt: *Israel opes s. divitias comparabit*, quod עֲשֶׂה תִּיל nonnullis in locis hanc significationem habet. Sed עֲשֶׂה תִּיל potius significat *agere strenue et feliciter*, veluti 1 Sam. 14, 48. Ps. 60, 14. 108, 14. 118, 15. 16. — 19. $\text{וְיָרַד מִיַּעֲקֹב}$ *Et dominabitur ei, Edomo, e Jacobo oriundus rex.* $\text{וְהָאֲבִיר שְׂרִיד מֵעִיר}$ *Et perdet residuos ex quaque urbe.* עִיר collective denotat reliquas Edomitarum urbes. Oraculo, quod Vss. 17 — 19. continetur, victorias, quibus Saulus et Davides Amalekitas, Moabitas et Idumæos subjugerunt (1 Sam. 15. 2 Sam. 8, 2. 14.), innui persuasum sibi habet DE WETTE (*Krit. d. Isr. Gesch.* p. 363. sqq.), nec dubium ei est, confictum esse hoc oraculum in populi Hebraei laudem et gloriam. Cur vero nec devictorum a Saulo Ammonitarum, Zobæorum, et Philisthæorum (1 Sam. 14, 47.), h. l. fit mentio? Nobis quidem, cur hanc pericopam seriori Mose tempore tribuamus, causa justa non esse videtur. Nam quod impedit, quo minus statuamus, percrebuisse jam Bileami aetate inter suos populares gentesque eis finitimas opinionem illam Orientem longe lateque inde a remotissimis seculis pervadentem, de magno aliquo rege futuro, qui populos sit debellaturus, et quo regnante maximæ rerum conversiones sint eventuræ? Istum igitur regem Bileamus, qui causâ nobis ignotâ populo Israelitico fausta quæque præannunciare animum induxerat, inter *Hebraeos* oriundum esse præcædit. Neque vero ad rerum gestarum veritatem, quæ Vss. 17 — 24. præcædit Bileamus, examinanda arbitramur.

20. 21. וַיִּרְא אֶת-עַמְלֵק *Vidit quoque Amalekitas*. Ne quis miretur, quomodo Bileamus ex monte tam multos populos prospicere potuerit, reminiscendum est, populos illos tanquam Nomades cum pecoribus in illis regionibus vagatos esse. ראשית גוים *Principium gentium*. Ita vocantur Amalekitae, quod hic populus illo tempore antiquissimus inter populos Cananaeos erat, coll. Genes. 14, 7. Nec minor Amalekitarum antiquitatis apud Arabes gloria, ut non Ismaelitae solum, sed et ipsi Joctanitae recentes illis videantur. Vid. *Alterthumsk.* Vol. III. p. 90. 91. וְאַחֲרֵיהֶוּ עָרֵי אֲבָד *Postrema ejus tempora ad perniciem*, i. e. ipsi quoque tandem peribunt. Cod. Samar. pro עָרֵי אֲבָד distinguit עָרֵי-יִאֲבָד, ita et Syrus: *et posteritas ejus peribit in aeternum*. Hanc lectionem praeferendam quoque putat Michaelis. — 21. וַיִּרְא אֶת-תְּקִינֵי *Viditque Kinaeos*. Memorantur inter alios Cananaeos populos Gen. 15, 19. Eos regionem Moabitis et Amalekitis conterminam tenuisse, et in montium caeminibus inter rupes petrasque habitasse, ex hoc ipso, in quo versamur, loco patet. Sauli tempore Kinaei inter Amalekitas habitaverunt, vid. 1 Sam. 15, 6. Vid. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 250.

22. *Tamen submovebitur Kain. Quousque? Assur te captivum abducat.* וַיְהִי לְבָעַר *Erit ad abolendum s. summovendum*, i. e. summovebitur. Ita infinitivus cum praemisso ל post verbum וַיְהִי et alias est *passive* capiendus, ut Jos. 2, 5. וַיְהִי הַשַּׁעַר לְסֹגֵר *erat porta ad claudendum*, i. e. instabat tempus, quo elaudi debuit porta; Deut. 31, 17. וַיִּהְיֶה הָאָרֶץ לְאֵכָל *consumetur*. Cf. GESEN. *Lehrg.* p. 787. Quod Bileamus hic praenunciat, eos haud longe, uti videtur, post tempore ab Assyriis captivos abductum iri, ita evenisse, non est proditum. Veteres in hoc Vs. nonnulla aliter ac nos legisse videntur. In Cod. Sam. pro עַד-מָה אֲשׁוּר הַשְּׁבַךְ ita legitur: *donec ex Assyria inquilinus, incola, tuus redeat*: וְאֵם-יְהִי לְבָעַר קַן עֲרֵמָה *Beor autem pro nomine proprio, forsā Ducis alicujus Kinaeorum vel Moabitarum, videntur accepisse. Itaque juxta illam legendi rationem sensus hic erit: si posueris in petra nidum tuum, illaque rupes Kinaeorum duei nidus sit astutiae, hoc est, habitatio et quasi nidus, in quo astute latitet; tamen Assyrii te captivum abducent. Vulgatus: sed si in petra posueris nidum tuum, et fueris electus de stirpe Cin, quamdiu poteris permanere? Assur enim capiet te; quasi ita Hebraea legisset: כִּי אִם הַשִּׁים בְּסֹלֶע קַנְךָ וְתַהֲיִה לְבַחֹר קַן*, hoc sensu: sed etiamsi ad rupes tuas confugeris, et ibi habitationem tuam in loco adhuc munitiore constitueris, imo quantumvis extiteris juvenis electus et robustus; non tamen poteris diu consistere; Assyrii enim te depopulabuntur et captivum abducent. Quod atti-

net ad codices hodiernos, in cod. Rossiano 16. omissum est **מה**. Totum autem **מה עד מה** omittunt varii codd. Targumici, ex Rossianis 5. 12. 16. ac quatuor editi, Constantinopolitani ab annis 1502. 1522. 1546., Thessalon. 1516. Ex quibus omnibus hoc saltem potest intelligi, hunc Vs. ad ea pertinere loca, quae critici vocant adfecta.

23. **הוּ אִי מִי יִחְיֶה** *Heu! quis vivet?* quis tamdiu viveret, ut posset coram intueri, quae porro vaticinor? **אֵל מִשְׁמֵר אֵל** *A ponendo eum istud, vel ista, i. e. cum Deus id fecerit.* Sunt, qui **אֵל** hic pro *Dei* nomine habeant, hoc sensu: quis vivet, quum fecerit illud Deus? Sed malumus **אֵל** h. i. pro Pron., quod alias **אֵלֹהִים** est, habere, ut Gen. 19, 8. 25. 26, 3. 4. Lev. 18, 27. 1 Chr. 20, 8. Illustratur haec constructio ex Jes. 44, 7., ubi post **מִשְׁמֵר** cum Suffixo sequitur *casus accusativus* (**עִוְלָתָם - עִוְלָתָם**). Vid. et Ez. 15, 7.: **כִּי אֶפְרָיִם בְּהֵמָה** *cum posuero faciem meam in eos.* Recte Onkelos hujus loci sensum expressit ita: *vae peccatoribus qui vivent, cum fecerit Deus ista.* **מִשְׁמֵר** nonnulli post interp. Samar. referendum putant ad **שָׁמַיִם**, *desolari, vastari.* Nec obstare putant puncti diacritici diversitatem, quum constet **ש** olim una ratione pronuntiatum fuisse, nempe ut Syriacum **ܫ**. Tunc erit sic vertendum: *quis vivet, cum Deus eum vastarit, i. e. perdiderit.* Sic Michaelis quoque haec verba videtur intellexisse; nam in notis ad vers. vernaculam h. i. dicit, proprium sensum esse: *wer kann leben, wenn Gott ihn unglücklich macht?*

24. **וְצִיִּים מִיַּד כְּתִיִּים** *Et naves ex manu, i. e. a parte Cittaeorum, sc. advenient.* **צִיִּים** significare *naves*, patet ex Jes. 33, 21., ubi **צִי** tanquam synonymum **טוֹן** **אֲנִי** ponitur. Scribitur Pluralis hic defective, pro **צִיִּים**, cf. ad Ez. 30, 9. Sed pro **צִיִּים** olim videtur voc. lectum fuisse ad **יֵצֵא** *egredi* referendum. Nam 1) LXX. legerunt **וְיֵצֵאֵימ**, vertunt enim: *καὶ ἐξέλθουσιν ἐκ χειρῶν Κητιῶν.* 2) Textus Samar. exhibet **יֵצֵאֵימ** et interpres ejus: *exire eos fecit (liberavit) ex manu Cuthaei*, cod. Samarit. 61. vero habet **מִנְצִיִּים**, et 62. cum Alexandrinis **יֵצֵאֵימ**. 3) Unus cod. Kennicottianus, sed recentioris aetatis ex Seculo 15. Hebraeo-Latinus (No. 69.), cum Jod legit **יֵצֵאֵימ**, et alius, vetustus, cum rasura **יֵצֵאֵימ**; legebatur sine dubio olim **יֵצֵאֵימ**. Cod. de Rossianus secundus **יֵצֵאֵימ**, et decimus primus **יֵצֵאֵימ**. Vulgatus habet: *venient in triremibus de Italia.* Onkelos: *coetus emittentur ex Cittaeis*, Syrus: *et legiones egredientur e terra Cittaeorum.* Attamen hos quoque interpp. cum LXX. pro **צִיִּים** legisse **יֵצֵאֵימ**, certe dici nequit, quoniam substantiva illa, *triremes* Vulgati, *coetus* Onkelosi, et *legiones* Syri respondent nomini **צִיִּים**, ad quod necessario verbum ei aptum supplendum fuit. Michaelis et Dathius lectionem Alexandrinorum praeferunt masorethicae. *Chittim* esse *Latium* opinio erat multorum. Verum seniore

actate Maccabaica Hebraeos כְּתִיּוֹת *Macedoniam* appellasse (1. Macc. 1, 1. Alexander egressus dicitur ἐξ τῆς γῆς Χερυσιῶν), ex iis quae MICHAELIS attulit in *Suppl.* p. 1377., dubium esse vix nequit. Attamen proprie כְּתִיּוֹת fuisse priseum Cypri insulae nomen, persuasum est GESENIO in *Commentar. ad Jes.* 23, 1., auctoritate potissimum Josephi, qui *Antiqq.* 1, 6, 1. Geneseos cap. 10. illustrans haec scribit: *Chethimus insulam Chethim occupavit, quae nunc Cyprus vocatur, unde Hebraei translato nomine omnes insulas et maritima pleraque Chethim dixerunt. Indicium meae explicationis in una Cypri urbe superest, quae sola nomen servavit. Citium enim ab his, qui ad Graecismum nomen detorserunt, vocatur, ne sic quidem multum a Chethimo abluens. Conf. Alterthumsk. Vol. III. p. 378.* Additur: וְעַנְף אֲשֶׁר וְעַנְף עֵבֶר *Et affligent Assurem et affligent Heberum*, „nomine γενεάοχος vocantur, pro more Scripturae, posteri Heberi, hoc est, Phelegi et Joctanis soboles, Hebraei et Arabes, qui paruerunt Alexandro ejusque successoribus: aut *Hebr* dicuntur *Trans-Euphratenses* (בְּנֵי עֵבֶר Gen. 10, 21.). At posterior quidem sensus magis placet, quod Bileamus vaticinatur Assyriorum clades in superioribus verbis, quibus nullos aptius potuit conjungere, quam reliquos populos, qui trans Euphratem in vicina degebant, quos omnes Alexander, ejusque successores, subegerunt.“ CLERIC. Verum ad Alexandrum Macedonem haec sine ratione idonea referuntur; cf. ad Vs. 19. Nomine עֵבֶר et HYDE in *Histor. Relig. Vett. Persar.* p. 51. sqq. edit. sec., ubi pluribus de hoc loco disputat, regionem *Trans-Euphrateam*, seu potius *Trans-Tigritanam* significari autumat, ut sit exegeticum τὸ Ἀσσυρία, hoc sensu: *affligent Assyriam et totam transfluvialem regionem.* וְגַם-הוּא עֵבֶר אֲבֵר *Et tandem et hic peribit*, quod num de *Hebero*, an vero de illo, qui ipsum sit oppressurus, intelligendum sit, dubium est.

25. וַיָּקָם בִּלְעָם וַיָּלֶךְ וַיָּשָׁב לְמִקְמוֹ *Surrexitque Bileamus et abiit, rediitque ad locum suum.* Sed quum 31, 8. Bileamus inter Midianitas versatus occisus dicatur, statuendum est, vel illum domum quidem rediisse, sed mox ad Midianitas abiisse; vel, abiisse animo revertendi in patriam, sed a Midianitis detentum fuisse. Constat enim, haud raro fieri dici, quae quis facere apud se constituit. Cf. Gen. 37, 21. Ex. 8, 14. „Ante abitum autem dedit consilium, cujus exsequutio in Cap. 25. est. Id habetur ex traditione, quam probat Petrus 2, 2, 15., Judas Vs. 11. Joannes Apoc. 2, 14.“ GROTIUS.

Cap. 25.

*Israelitae a Moabitidibus et Midianitidibus mulieribus ad incestum de-
astrorum cultum pellecti, jubentur occidi. Phineas, zelo succensus,
publico scortatore cum suo scorto confosso, promissionem a Jova accipit
pro se et posteris sacerdotii perpetui.*

1 — 3. וַיָּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשִׁטִּים *Quum Israelitae commorarentur in Schittim.* Haec est quadragesima secunda et ultima mansio in deserto, ubi gesta sunt, quae narrantur usque ad finem Deuteronomii. Infra 33, 49. hic locus vocatur *Abel-Sittim*, q. d. *luctus Schittim* ob acceptam ibi cladem. Hebraei enim saepe solent partem priorem nominum compositorum omittere; veluti *Hermon*, pro *Baal-Hermon*, Jud. 3, 3. *Tholad*, 1 Chr. 4, 29. pro *Eltholad*, Jos. 19, 4. *Nimrim*, Jes. 15, 6. pro *Beth-Nimrim*, Num. 32, 36. Ceterum Schittim fuit pars planitiei magnae Moabiticae, coll. 33, 49. Nomen fortasse accepit a frequentia arborum *Schittim*, i. e. acaciorum, vid. Ex. 25, 5. Plura vid. in *Alterthumsk.* II. I. p. 161. II. p. 38. וַיִּתְחַל הָעָם לְזִנוּת אֶל-בְּנוֹת מוֹאָב *Coepit populus ad Moabitides scortatum ire*; sive si cum LXX. pro וַיִּתְחַל וַיִּתְחַל legas וַיִּתְחַל, *profanatus est populus scortando cum Moabitidibus*, ἐβέβηλωθη ὁ λαὸς ἐκπορεύσασαι εἰς τὰς θυγατέρας Μωάβ, *contaminavit se populus scortatione cum filiabus Moab.* Sermo vero hic est de scortatione quae cum idololatria conjuncta erat. Mos enim erat apud quosdam populos orientales, ut virgines, antequam nubarent, vel certe mulieres quaecunque semel in honorem Dei Deaeva ejusdam pro pecunia sacerdotibus sacra vitarentur. Hoc erat factum ex consilio Bileami (31, 15. 16.), qui cum nosset, felicitatem populi Hebraei totam pendere ab observatione Legum divinarum, eam aliter infringi non posse intelligebat, quam si Israelitae a legum illarum observatione aliquo astu avocarentur. Hoc commodissime effici posse putavit per meretrices, quae copiam sui facientes, Hebraeos facile ad peregrina sacra pellicere poterant. — 2. וַתִּקְרְאוּן לָעָם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן *Invitaverunt autem (filiae Moabitarum) populum (Israeliticum) ad sacra Deorum suorum.* Sacra haec videntur fuisse anniversaria iu honorem Baal-Peoris more supra dicto celebrari solita. לְזִבְחֵי *ad sacrificia*, ut convivio, quod post sacrificium celebrabatur, adessent. וַיֵּאָכְל הָעָם *Comeditque populus eum iis in conviviiis sacris*, id quod diserte vetitum erat Ex. 34, 14. 15. — 3. וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעֹר *Et adjunxit, adhaesit Israel Baal-Peori*, qua phrasi significatur summum studium, quo Israelitae hujus idoli cultum prosequuti sunt. *Baal-Peorem*, i. e. dominum Peoris, nomen habuisse à monte Peor, 23, 28. memorato, ubi hoc idolum delubro et sacris honorabatur, satis verisimile est.

4 — 6. קַח — הַשְׁמַשׁ *Comprehende omnes principes populi eosque suspende Jovae coram sole.* כָּל-רֵאשֵׁי הָעָם *Omnes principes sive primores populi*, וְהִקַּע אוֹתָם *et suspende eos*, non

principes, sed eos ex populo qui peccarunt, aut cum peccantibus consenserunt. Patet hoc e Vs. sq., ubi divini mandati exsequutio describitur: *Dixit Moses אל-שפטי ישראל ad iudices Israelis: occidite quisque rel.*, ubi quos antea principes, nunc iudices vocat, qui a Mose convocantur, ut iudicium divinum exsequantur in peccatoribus. Pertinet igitur Pron. suffix. in אותם ad nomen diserte non expressum, sed ex contexto sermone intelligendum, ut alias haud raro, vid. ad Ps. 114, 2. Hinc recte Onkelos: *duc principes populi, judica, et occide eum, qui reus erit mortis.* ליהוה *Jovae*, i. e. ut poenas dent Jovae. נגד השמש *Coram sole*, i. e. usque ad solis occasum; non enim licebat quemquam in patibulo noctu relinquare, Deut. 21, 22. 23. Ceterum homines non vivi suspendebantur, sed postquam gladio occisi essent, cf. Gen. 40, 19. — 5. ונקרב אל-את המדינית *Occidite quisque viros suos*, i. e. quibus praefecti estis; cf. Ex. 18, 25. — 6. ויהיו את-המדינית *Adduxit ad fratres suos Midianitidem.* Ne cui mirum videatur, Midianitidum hic fieri mentionem, tenendum est, Moabitas tum cum aliquot Midianiticis tribubus conjunctos fuisse (vid. 22, 4. 7.). *Et flebant ante tentorium conventus*, ut veniam delicti obtinerent, et impetrarent a Deo revocationem edicti per Mosen promulgati. Ceterum observandum est, hoc factum esse palam, eoram Mose universoque populo. Moabitae igitur consequuti sunt id quod volebant; non tantum pellexerunt multos Israelitarum ad idololatriam, sed effecerunt quoque, ut iidem magistratibus nullum amplius obsequium praestarent, atque seditionem commoverent, quae omnem legum vim frangeret. Omni igitur jure Midianitis bellum inferri potuit, Vs. 16 — 18.

8. 9. וקבה — וקבה *Et insequutus est Israelitam in interiorem tentorii partem.* קבה, quod interpretes varie reddant, est i. q. Arab. *kubbah* vel *kobbah*, et eum Articulo *alkobbah*, nempe *conclave camerati operis, quo lectus circumdatur*, a rad. קבב in Conjug. 2. *concamerare* aut *cameratum opus struere*. Hispanis *alcoba* dicitur et *alcova*, quae vox apud nos quoque habet vicinam significationem. Intelligitur posterior sive interior tentorii pars, in qua cubiculum erat. אל-קברה recte LXX. *διὰ τῆς μητρας αὐτῆς*, et Vulgatus *in locis genitalibus.* המגפה *Plaga* divinitus inflictata, pestis. — 9. ויהיו — אלה *Peste autem illa viginti quatuor hominum millia interierunt.* At Paulus 1 Cor. 10, 8. duntaxat 23000 ponit. Plerique respondent, 23000 a Deo, 1000 a Pinehaso ejusque sodalibus et iudicibus caesa esse, Paullum vero intelligere tantum illa 23000. Sed Apostolus non ipsa verba Mosis hic allegavit, sed sensum; nec propositum ei fuit accurate illam historiam describere, sed tantum Corinthios monere, quae ob peccatum illud poena sit a Deo inmissa, multa millia ob id occubuisse.

11 — 13. ושיב את-חמתי *Redire fecit, averruncavit iram meam* (ut Prov. 24, 18.), efficit, ut ceteris pepercerim. בקנאו

קִיָּאֲתִי אֶת - *Cum zelaret zelotypiam meam*, i. e. vindicaret honorem meum; qui ostendit, se non magis sustinere posse populum Hebraeum cum aliis contra leges misceri, quam vir pati potest, uxorem suam se aliis prostituere. Hoc sensu Deus ipse *zelotypus* vocatur; vid. ad Ex. 20, 5. Hinc postea fervor pius, quo Dei timentes ostendebant, se aegre ferre quod Leges violarentur, dictus est *zelus Dei*, i. e. pro divinis legibus. — 12. הַנְּנִי לְהֵן לֹא אֶת - *Dō ei foedus meum pacis*, i. e. promitto ei omnis generis felicitatem. Pax enim saepe res omnes secundas completitur; foedus vero *promissum*, ut Gen. 9, 9. — 13. — וְהָיְתָה רְחֵמֶת עִוְלָם *Eritque ei ejusque posteris foedus sacerdotii perpetuum*; foedus sacerdotii est promissio de sacerdotio inter ejus posteros perpetuum futuro. Fuit quidem aliquamdiu illa dignitas in familia Ithamari, e qua *Eli* primus eam nactus est, sed Zadoco (1 Chr. 5, 34.), ex posteris Pinehasi, restituta est, 1 Reg. 2, 26. 27. 35. coll. 1 Sam. 2, 30. sqq., et apud hos permansit usque ad finem Levitici sacerdotii. Cf. 1 Chr. 5, 30. sqq. וַיִּכַּפֵּר עַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Expiavit Israelitas*, id fecit, quo iis placatus est Deus.

14 — 16. De רֵאשִׁית בֵּית-אָב cf. 1, 2. — 15. רֵאשִׁית אֶמְנֹת וּגְוֹ *Is erat caput tribus inter Midianitas*. Filia Midianitae nobilis hominem inter Hebraeos nobilem corruperat; unde apparet, Moabitas et Midianitas non perfunctorie paruisse Bileani consilio, cum viri principes filias suas prostituerint. Fortasse sperabant, fore, ut iis connubiis non modo iram Dei in eos, qui alienigenas ducturi essent, concitarent, sed et aliquam partem Hebraeorum ad se pertraherent. רֵאשִׁית אֶמְנֹת בֵּית-אָב *Caput familiarum domus patris*, est caput tribus alicujus in gente sua. Idem Vs. 18. vocatur נְשִׂיא מֶלְכֵי מִדְיָן *princeps Midianita*, et 31, 8. numeratur inter מֶלְכֵי מִדְיָן *reges Midianiticos*. — 16. צָרֹר אֶת-הַמִּדְיָנִים *Hostiliter invade Midianitas*, quia eorum praecipua culpa erat, conf. Vs. 6. et 18.

Cap. 26.

Censu facto rursum pugnatorum in singulis tribubus numerus initur, et tribus singulas in varias familias distribuuntur, antequam Palaestinam ingrediantur.

2 — 4. שָׂמֹת אֶת-רֵאשִׁית *Summam subducite*. Cf. ad 1, 2., ubi quoque לְבֵית אֲבֹתָם explicatum est. Institutus est hic census, postquam priores perierant (14, 23. 29.). — 3. עַל-גְּרֵדֵן יַרְדֵּן *Contra Jordanem Jericho*; i. e. qua parte Jordanes haud procul distat a Jerichunte. — 4. Ad hujus Vs. initium aliquid deesse, quivis qui verba textus vel negligenter inspexerit, intelliget. Desinit Vs. 3. in לְאֶמֶר, et quartus incipit cum verbis מִמֶּן עָשְׂרִים *שְׁנֵה וּגְוֹ*. Quodsi libroriorum culpa quidquam omissum fuerit, hunc errorem valde antiquum esse, apparet ex eo, quod cod. Samar. et LXX. cum textu Hebraeo consentiunt. Nec potest ex reliquis ve-

terfibus interpretibus vera lectio constitui, quoniam omnes variant et nexum verborum faciunt, qui eis facillimus videretur. MICHAELIS supplendum censet מִיִּסְפָּר, ut habet Syrus: *et numeravit eos*. Nos quidem subaudimus שָׂאוּ אֶת-רֹאשׁ תֹּלְלִיטֵי שִׁמּוֹן *tollite summam*, ut eadem verba iterentur, quae leguntur Vs. 2. — Sed alia adhuc difficultas est in hoc Versu. Nani quae sequuntur verba, בְּאֶשֶׁר צִוָּה יְהוָה מֹשֶׁה *quemadmodum praecepit Jova Mosis*, non possunt esse verba Mosis ad populum loquentis. Numquam enim de se in tertia persona loquitur, si ad populum verba facit. Hubigantius igitur ante בְּאֶשֶׁר supplet וַיַּעֲשׂוּ, ut sensus sit, *et fecerunt Israelitae sicut praeceperat Jova Mosis*. Quae vero sequuntur, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל connectit cum Vs. 5., hoc sensu: *illi autem sunt filii Israel, qui Aegypto egressi sunt: Ruben primogenitus Israel etc.* Dathius vero aliter verba connectit; vertit enim: atque numerum inierunt eorum, qui annum vicesimum excesserant, quemadmodum Jova praeceperat Mosis et Israelitis, eum ex Aegypto essent egressi. Attamen idem ille Dathius in nota ad h. l. dubitat, annon tunc fortasse ex genio linguae repetenda esset nota Casus: וְאֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. Contra Hubigantii autem connectendi modum obvertit, sensum, quem ille reddit, alias a Mose hae exprimi solere formula וְאֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. Quidquid statuas, hoc saltem est certum, locum hunc esse adfectum, qui opem criticam adhuc exspectat. — Ceterum qui nunc refertur census, eo consilio institutus est, ut familiis agri in subigenda mox Canaanica dividerentur.

5 — 11. רֵאשִׁית בְּכוֹרֵי רֹאשִׁית נֶמֶפֶה *Nempe Ruben primogenitus erat*, Gen. 29, 32. — 7. וְשִׁלְשִׁים וְשִׁבְעִים וְשָׁלוֹשׁ *Fueruntque eorum censi quadraginta tria millia septingenti triginta*. In priore censu Num. 1, 21. idem tribus habuit 46500. Imminuta igitur erat haec tribus trigesimo octavo anno post 2770 viris. — 10. בְּמִוֶה הָעֵדָה *Cum moreretur coetus ille*, eum nempe combureret ignis (16, 35.). וַיִּהְיוּ לְנִס *Fuere in signum*, i. e. exemplum. נִס proprie signum erectum, vexillum (21, 8.), hic significat documentum, quo admoneantur ceteri, ne peccent, i. q. אִוֶּרֶת 17, 4. (al. 16, 38.), et זְכָרוֹן 17, 5. (al. 16, 40.). — 11. וּבְנֵי-קָרַח לֹא-יָמְתוּ *Filii Corachi autem non perierunt*, addit paraphrastes Hieros.: *eo quod non fuerunt in consilio patris sui non sunt mortui*. Cf. ad 16, 32.

12 — 14. לְ נֶמֶוֶלֶל ante נֶמֶוֶלֶל hic redundat seu explet Nominativum, ut saepe, veluti 1 Chr. 3, 2. 2 Reg. 7, 2. Jos. 10, 21. Deut. 24, 5. Cf. GESEN. *Lehrg.* p. 681. Qui hic vocatur *Nemuel*, idem Gen. 46, 10. Ex. 6, 15. dicitur *Jemuël*. Hanc nominis diversitatem non tribuerim librorum oseitantiac, uti nonnulli fecerunt. Nomina hominum propria in omnibus fere linguis diverso modo pronuntiari et scribi solent; hinc quoque horum nominum diversitas originem traxisse videtur. Sic etiam is, qui Vs. 15. צִפּוֹן nominatur, Gen. 46, 16. levi mutatione צִפּוֹן appellatur, itemque Vs. 42. שְׁוָתָם, Gen. 46, 23. לְשֵׁיבִים litteris transpositis. — 13. זָרַח

Ita quoque hujus viri nomen scriptum est 1 Chr. 6, 24., at Gen. 46, 10. Ex. 6, 15. (ubi cf. not.) vocatur idem vir צֹהָר. Multi Hebraei duo habuerunt nomina; vide ad Gen. 26, 34. — 14. שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וּמֵאָתָיִם *Viginti duo millia ducenti*. In priore censu erant 59300. Multi fortasse perierunt peste et occisi sunt iudicum manu, quod Zimrin tribulem suam imitati essent.

16. 18. אַרְבַּעַם אֶצְבּוֹן Gen. 46, 16. vocatur אַצְבּוֹן. — 18. אַרְבַּעַם רִגְוִי *Quadragenta millia quingenti*. In censu priore fuerant 45650. Haec igitur tribus 5150 imminuta erat.

22 — 25. שֵׁשׁ־וּשְׁבַע־וּרְגוֹ *Septuaginta sex millia quingenti*. Haec tribus aucta fuerat 1900 viris, nam Num. 1, 27. numerati erant 74600. At id augmentum in tanta hominum multitudine pacae est nullum. — 24. De רִשׁוֹבִי vide Gen. 46, 13. — 25. אַרְבַּעַת־וּרְגוֹ *Sexaginta quatuor millia trecenti*. Haec tribus aucta erat 9900 capitibus, nam Num. 1, 29. recensentur 54400. Itaque magno-pere erant aucti, si cum aliis conferuntur.

27 — 37. שֵׁשִׁים־וּרְגוֹ *Sexaginta millia quingenti*. Hi quoque erant aucti, nempe 3100 capitibus; Num. 1, 31. numerati fuerant 57400. — 30. Pro אֶיֶזֶר LXX. et unus cod. Kennicotianus habent אֶזְרִי עֶזֶר. — 34. שְׁנַיִם־וּרְגוֹ *Quinquaginta duo millia septingenti*. Fuerant 1, 35. censi 32200. Igitur haec tribus aucta fuit 20500 capitibus. Magnum sane augmentum intra spatium 40 annorum. — 37. מֵאוֹת־וּשְׁנַיִם *Triginta duo millia quingenti*. Cap. 1, 33. censi fuerant 40500. Itaque haec tribus imminuta erat 8000 capitibus, id vero est quinta fere parte.

38 — 40. Si hoc tres Vss., in quibus Benjaminii posteri nominantur, conferamus cum Gen. 46, 21., ubi iidem recensentur, adeo magnam inter utraque loca diversitatem invenimus, ut librorum culpa non pauca adscribenda videantur. בְּלַע et legitur in Genesi. Sed qui ibi sequitur, בְּבֶר, nostro loco omissus est. Coniici tamen potest, Becheri et nonnullorum aliorum Benjaminii filiorum, qui h. l. non leguntur, posteros, Mosis tempore nondum ita multiplicatos fuisse, ut inter majores tribuum familias recenseri potuerint; omni igitur jure nostro loco, ubi de majoribus familiis est sermo, omitterentur. אֲשַׁבֵּל legitur quoque in Genesi, sed qui ibi sequitur, גֵּרָה, hic non legitur, fortasse ob causam modo allatam. אֶתְרִם in Gen. 26, 21. vocatur אֶתְרִי, fortasse contractum ex illo nomine, ut 1 Chr. 8, 1. אֶתְרִת. Sed qui in Genesi legitur, רֶאֶשׁ, nostro loco omissus est. — 39. שׁוֹפָם apud Samaritanos שׁוֹפִם, quos sequuntur LXX. Σωφάρ pro Σωφάρ, quod Graecis μ in fine vocis male sonat. Gen. 46, 21. idem vir dicitur מִפִּיִם, at 1 Chr. 7, 12. שְׁפִים. Qui hic vocatur הַפֶּם in Genesi dicitur הַפִּים levi mutatione. — 40. בְּלַע אֶרֶד וְנַעֲמָן *Filii Belae erant Arduus et Naaman*. Id quod plane contradicit Gen. 46, 21., ubi Naaman est quintus, Arduus vero decimus Benjaminii filius.

Sed LXX. in Genesi consentiunt cum nostro loco, nisi quod illi Benjaminio plures adscribunt nepotes; habent enim: *Ἐγένοντο δὲ υἱοὶ Βαλὰ, Ἰθρὰ καὶ Νοεμὰν, καὶ Ἀγγεῖς (אֲהִי), καὶ Ροῖς, καὶ Μαυφεῖμ, καὶ Οὐκὴν*, et nunc addunt pronepotem: *Ἰθρὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράδ*. Sed Benjaminum, Jacobi filium natu minimum, jam nepotes adeoque pronepotes habuisse, quum familia Jacobi in Aegyptum migrasset; id veri est dissimillimum. Tamen ex hac diversitate saltem apparet hoc, Benjaminii genealogiam in antiquissimis libris jam corruptam esse. Cod. Sam. verba, quae h. l. difficultatem pariunt, *ויהיו בני בלע ארד ונעמן*, prorsus omittit; sed hoc sapit corretricem Critici alienius Samaritani manum, et nullius est auctoritatis. MICHAELIS in *Bibl. Orient. Nov. P. V. p. 223.* conjicit legendum esse *ויהיו בבני בלע ארד ונעמן* in filiis Belae erant Arduus et Naqman, i. e. hi, quod eorum familiae minores erant referebantur ad Belae filios, non effecerunt majores tribus Benjaminii familias.

41 — 43. *תמשה ורגו* *Quadráginta quinque millia, sexcenti.* Antea fuerant censi 35400. Igitur haec tribus aucta fuit 10200 capitibus. — 42. Pro *שָׁהָם* Gen. 46, 23. legitur *הַשִּׁים* transpositione litterarum. — 43. *ארבעה ורגו* *Sexaginta quatuor millia quadringenti.* Haec tribus aucta erat dumtaxat 1700 viris; 1, 39. fuerant 62700.

46. 47. *וְשֵׁם בֵּת-אֲשֶׁר שָׂרַח* *Et nomen filiae Ascheri erat Serach.* Quare haec speciatim commemoretur, varia comminiscuntur Hebraei. Abarbenel eam, ut Mirjamam, insignem feminam fuisse existimat. Jarchi cum aliis eam tum adhuc in vivis superfuisse censet. Quod vix credibile; ita enim ad minimum 265 annos vixisset. Magis verisimilis quam alii afferunt causa, quod non filia fuerit Ascheris, sed privigna ex prioris uxoris marito, cujus haeres illa postea exstiterit, ut filiae Zelophchadis, 27, 7. sqq. — 47. *שְׁלֹשָׁה ורגו* *Quinquaginta tria millia quadringenti.* 1, 41. fuerant 41500. Igitur tribus Ascher aucta fuit 11900 capitibus.

50 — 54. *הַמִּשֶׁה ורגו* *Quadráginta quinque millia quadringenti.* 1, 43. fuerant 53400; itaque haec tribus aucta fuit 8000 viris. — 51. *שֵׁשׁ-מֵאוֹת ורגו* *Censi ergo sunt ex Israelitis sexcenta millia, mille, septingenti, triginta.* Ante annos 39 fuerant 603550, cf. 1, 46., itaque minutus fuerat populus capitibus 1820. Nam praeterquam quod multis morbis contagiosis multi perierunt; alii innumeri casus, qui errantibus per invias solitudines acciderunt, plurimos absumsere. Tamen in tanto populo hoc decrementum sane exiguum, et manifesto indicio est, matrimoniorum fecunditatem et natorum numerum perquam magnum fuisse; quum in secundo censu post tot tantasque strages Israelitarum ex Aegypto egressorum duo tantum viri superessent ex censu primo. — 53. *בְּמִסְפַּר שְׂמֹתָם* *Pro numero nominum, i. e. singulorum capitum.*

— 54. לָרַב תְּרַבֶּה נְחֻלָּתוֹ *Numeroso majorem dabis possessionem.* לָרַב *Multo*, i. e. familiae aut tribui viris potentiori. Conf. Jos. 17, 14.

55. 56. אֶת־בְּגוּרֵל נַחֲלֵק אֶת־הָאָרֶץ *Sed sorte tamen dividetur terra.* אֶת hic Nominativo praefigitur, ut alias saepe, cf. ad Ex. 10, 8. Quum numerosioribus tribubus amplior, tenuioribus minor agri modus dandus esset, quaeri possit, quare praeterea sorte agri dividendi fuerint? Alii sortitionem factam esse ajunt propter portiones melioris deteriorisque conditionis commodius distribuendas, ne rixae et concupiscentiae pravae locus esset. Alii existimant, sortem spectasse tantum plagam coeli et viciniam, non extensionem agrorum. Sic Simeonitis contigit sors, qua collocati sunt partim ad austrum partim ad occasum Judae tribus (Jos. 13.). Ceterum scite monet Clericus, hoc sapienter factum esse, ne quis queri posset, Josuam, agris dividendis praefectum, non satis aequum omnibus tribubus egisse. Potuisset etiam fieri, ut qui sibi injuriam factam existimassent, a querelis ad arma devenissent et bellum civile concitassent. At in sortis judicio acquiescebant Hebraei, quod Deum ei praeesse existimabant. Vid. Prov. 16, 33. 18, 18. Sic et aliae gentes antiquae fecisse videntur, cum agros aut vacuos aut vi captos dividebant, ne inter novos colonos rixae orientur; unde et Graecis *κληροί* dicebantur prisca praedia, olim primis colonis divisa, dein quaevis haereditates. — 56. עַל־פִּי תִּגְזֹרֵל *Secundum os sortis*, i. e. secundum sortem, pro sorte, quomodo עַל־פִּי et Lev. 27, 8. Deut. 17, 11, capiendum. בֵּין רַב לְמִעוֹט *Inter numerosum et tenuem*, cf. Vs. 54.

58. 59. אֵלֶּה מִשְׁפַּחַת לֵוִי *Hae sunt familiae Levi.* Non recenset hic omnes Levitarum familias (nam singuli Levi filii plures alios, qui hic non nominantur, habuerunt liberos), sed paucas duntaxat et confuse, quasi diceret: habuerunt hae primariae familiae, Gerson, Cahath et Merari, plures alias familias, in quas ulterius divisae, cujusmodi erant familia *Lobni*, *Hebroni*, rel. Sed singulas hasce minores ad suas majores non refert. Haec ita esse constat; neque enim omnes hae familiae, hic recensitae, fuerunt alicujus unius e tribus filiis Levi; nam Lobni erat filius Gersonis, Hebron filius Caathi, Ex. 6, 17. 18. Mocholi et Musi filii Merari, Ex. 6, 19. et supra 3, 20. 33., rel. — 59. בַּת־לֵוִי *Filia Levi.* Incertum est, an Jochebed *filia*, quae ita dicitur, *Levi* fuerit, an per hanc locutionem tantum indicari debuerit, eam e gente Levitica fuisse; id quod veri similis videtur; nam si prius illud accipiamus, sequeretur, Jochebedam a Levi genitam esse, quum is jam 135 annos natus esset. Aequè incertum est, utrum Amramus Kahathi filius, an tantum unus ex posteris ejus fuerit (cf. ad Ex. 12, 40.). אֲשֶׁר נָלְדָה אֵתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרַיִם *Quam ei in Aegypto peperit*, sc. אִשְׁתּוֹ *uxor ejus.* Aben-Esra notat: *Meminit Jochebedae propter honorem filiorum ejus; non meminit autem*

ejus, quae illam peperit (matris ejus, uxoris Levi), brevitatis studio, sicut I Chr. 7, 14.: *Aschriel, quem peperit*, scil. mater ejus, uxor Menassis. Similis locus est I Reg. 1, 6.: *et pepererat eum post Absolonem*, sc. mater ejus, Chaggitha. LXX. hunc locum sic reddiderunt: ἡ ἔτεκε τούτους τῷ Λεβὶ ἐν Αἰγύπτῳ, quasi pro אֶתֶּה legissent אִתֶּה. Quae interpretatio falsum quid dicit. Jochabed enim, uxor Amrami, peperit Moysen et Aaronem non τῷ Levi, sed Amramo.

60 — 65. וַיִּמְנוּ לְאַחֲרָן וְגו'. Cf. Ex. 6, 23. — 61. וַיִּמְנוּ כָּדָב וַיִּמְנוּ וְגו'. Cf. 3, 4. Lev. 10, 2. — 62. וְעֶשְׂרִים אֶלֶף *Viginti tria millia*. Mille ergo viris creverant, coll. 3, 39. — 63. עַל יְרֵכָן וַיִּרְחֹו *Dixerat enim Jovis de iis*; vid. 14, 28. 29.

Cap. 27.

Filiae Zelophchadi haereditatem vice patris accipiunt, lexque ea perpetua statuitur, ut defuncto patre sine haeredibus masculis filiae relictæ patri succedunt. Moses paulo post moriturus Josuam, successorem suum, inaugurat.

1 — 4. וַתִּקְרְבוּנָהּ *Accesserunt autem*, sc. ad Moysen, sive, ad locum iudicii, i. e. ad ostium tentorii sacri, Vs. 2. Eadem ellipsis est 36, 1. — וַיִּבְנוּ עַל־פְּתָחַר *Vid. 26, 33*. Viderunt enim, sine praedio se futuras esse, quod nulla sui in censu habita fuisset ratio. — 3. עַל־יְהוָה וְהוּא *Et ipse non fuit in coetu illo* rebellium illorum, qui conspiraverant contra Jovem (16, 11). בִּי-בְחֻטָּאֵהוּ *Nam in peccato suo mortuus est*, i. e. in proprio peccato, quo nulli praeterquam sibi nocuit. Jonathan addit: *nec peccare fecit alios*. — 4. לְמָה — מִשְׁפַּחָהּ *Quare detrahetur, tolletur nomen patris nostri ex familia sua?* Extincta nempe alicujus familia, nomen ejus non amplius scribebatur in genealogicis et censualibus libris. Sic in censu Cap. 26. non exstat Ohadi nomen, qui filius fuit Simeonis, Gen. 46, 10. Ex. 6, 15., quod extincta ejus familia esset. Id vero ab Israelitis pro magno infortunio habebatur. Hoc igitur deprecantur pro suo parente Zelophchadi filiae, sibi que praedium ejus, quod filio ejus, si filium habnisset, dandum erat, dari postulant. Ceterum ex h. l. apparet, illis temporibus apud Israelitas filias nullas possessiones haereditarias accepisse. Ditiores tamen subinde exceptionem a more consueto videntur fecisse, ut colligi potest ex Job. 42, 15. 2 Sam. 19, 35 — 41. coll. Neh. 7, 63. Ne autem filiae inuuptae patre mortuo omni spe essent destitutae, occasione h. l. memorata ea lex est sancita, ut, si pater filium non haberet, jura possessionis haereditaria in filiam filiasve transferenda sint. Filia tamen ejusmodi viro cuidam e tribu paterna nubere debebat, ne possessio ejus alteri alicui tribni acereseret. Similiter ex jure Attico filiae nullum accipiebant praedium haereditarium, si fratres habuerunt; his autem deficientibus haereditas pertinebat ad

filiis, quae tamen etiam uti apud Hebraeos proximo cognato nubere debebant. Vid. MICH. J. M. P. II. §. 78.

7. 11. Suffixa masculina in לָהֶם et אֲבוֹתָם ad filias Zelophchadi respiciunt, pro populari et minus correcte loquendi modo, et alias haud raro obvia; cf. ad Ex. I, 21. In cod. Sam. et in paucis quibusdam Judaicis leguntur Suffixa feminina, quae vix dubium est intempestivo emendandi studio deberi. — 11. וְאִם-אֵין - אֶתָּה Si neque patris fratres supersunt, cedat haereditas in reliquos de propinquitate ejus familia. לְשָׂאָרוֹ הַקָּרֵב אֵלָיו Carni ejus quae proxima est ei, i. e. proxima agnatione ei conjunctis, vid. Lev. 18, 6. Itaque deficientibus liberis utriusque sexus ad fratres haereditas pertinebat; his quoque deficientibus, ad patruos; qui si nulli essent, proxima agnatione conjuncti haereditatem adibant. Maternae consanguinitatis hic nulla habebatur ratio, ne haereditas in aliam tribum, ex qua mater esse poterat, transferretur, cf. c. 36.

12 — 14. אֶל-הַר הָעֵבְרִים הַזֶּה Ascende in hunc montem Abarim. Abarim mons erat, vel montium plurium continuatio, in confinibus Amoraeorum et Moabitarum. Jugum, in quod ascendit Moses, fuit Nebo ejusque vertex Phisga, vid. 33, 47. 48. Deut. 33, 38. 34, 1. — 13. וְרָאִיתָה אֶתָּה Congregaberis ad tuos et tu, cf. 20, 24. et not. ad Gen. 15, 15. — 14. מְרִיתֶם פִּי Rebellestis contra os, i. e. mandatum meum, mihi non morem gessistis. Ante פִּי suppl. אֶת, quod 20, 24. expressum est. לְהַקְדִּישָׁנִי Ad sanctificandum me, i. e. ut me sanctum, adeoque veracem, a vobis haberi, coram toto populo significaretis. Hoc referendum est ad initium Versus, imperio meo rebelles fuistis sanctificare me, i. e. qua occasione honorem mihi tribuere debebatis coram toto populo; ubi ostendere debebatis vos meae omnipotentiae fidere. LXX., Vulgatus, Syrus et Saadias sensum expresserunt: non sanctificastis me.

16 — 21. אֱלֹהֵי הַרְוָחָה לְכָל-בָּשָׂר Deus spirituum, qui omni carni insunt, i. e. qui omnibus dat vitam, cf. 16, 22. — 17. יִבְיָאֵם - אֲשֶׁר - אֲשֶׁר Qui ante eos egrediatur et ingrediatur, qui eos educat et inducat, i. e. qui eorum sit dux. Cf. Deut. 31, 2. I Sam. 18, 16. Metaphora ducta videtur a pastoribus greges ducentibus. — 18. אִישׁ אֲשֶׁר-רָוַח בּוֹ Vir in quo spiritus; vir sapiens atque prudens, multa intelligentia praeditus. וְרָמַמְתָּ אֶת-יָדְךָ עָלָיו Et impone tibi manus, ritus inaugurationis ad novum officium; cf. 8, 10. Deut. 34, 9. — 19. וְצִוִּיתָה אֹתוֹ Et manda ei, i. e. iustrue ipsum, officiaque ejus edoce eum. — 20. וְנָתַתָּה מִהוֹדְךָ עָלָיו Et dabis de honore tuo super eum, honoris, qui tibi jam a populo exhibetur, fac eum participem, dum tu adhuc dux populi eris. Similem loquutionem vide I Chr. 29, 25. — 21. וְשָׁאַל לוֹ בַּמִּשְׁפָּט וְשָׁאַל לֹו הָאֲוִרִים Et interroget, consulat eum, sc. Josua Eleazarem, per judicium τοῦ Urim, de quo vid. Ex. 28, 30. Verbum שָׁאַל nomini personae, quam quis interrogat, jungitur per ל, ut 2 Reg. 8, 6.

Sed potest et sic verti: *interroget*, sc. sacerdos *pro eo*, Josua, in ejus gratiam (ut 22, 11. 17.), *judicium τοῦ Urim*, eadem constructione, quae 1 Sam. 22, 15.: *היום תחלתי לשאל לך באלהים* — *num hodie incepti interrogare pro eo Deum?* *על-פניו* *Secundum os suum*, jussa sua. *יצאו ויבאו* *Exibunt et egredientur*. Haec phrasi cum expeditiones tum cetera omnia publica populi negotia significantur, cf. Deut. 28, 6.

Cap. 28.

Praescribuntur quotidiana Sacrificia, diei Sabbathi, Neomeniarum, Paschatis, Pentecostes.

2 — 8. *להמי* *Panis Dei* hic vocantur carnes et victimae in sacrificiis oblatae, cf. Lev. 3, 11. 21., 6. Repetuntur hae leges in Moabiticis campis, quod quum Israelitae pecore devictorum populorum aucti essent et brevi Jordanem trajecturi, possent ab hoc tempore solemnia Sacra facere; quod non potuerant in deserto, rerum necessarium copia destituti. *אח-קרפני* — *במועדו* Oblationes mihi sacras, quae sicut dapes meae igne sacro mihi immolantur, diligenter curate suis quasque temporibus. — 3. *עמה המיד* *Holocaustum perpetuum*, i. e. quotidie mane et vespere offerendum, 29, 38. — 4. *בפקר* *Mane*. LXX. *το πρωι*, Jonathan addit: *ad expiandum pro peccatis noctis*. *בין הערבים* *Inter duas vesperras*, vid. Ex. 12, 6. LXX. *προς εσπεραν*. Jonathan addit: *ad expiandum pro peccatis diei*. — 5. *ועשרית האיפה* *Et decima pars Ephae*, vid. Ex. 16, 36. De *מנחה* vid. Lev. 2, 1., cf. supra 15, 4. — 6. *בשמן כתיח* *Cum oleo tuso*, s. tusione expresso, vid. Ex. 27, 20. — 7. *העשורה בהר סיני* *Factum in monte Sinai*, sc. primum. — 8. *ונסכו* *Et libamen ejus erit*, vid. 15, 5. — *בקרש* *In sanctuario*, *נשי תבן*, ut ait Joseph. *Ant.* 3, 10. Sed Jonathan: *In vasis Sanctuarii*. *תפקה* *Libato, effundito*, Jer. 7, 18. De *שכר* vid. Lev. 10, 9. Onkelos vertit: *vini veteris*, quocum Syrus et Saadias consentiunt. — 9. *בין הערבים* vid. Vs. 4.

9 — 14. *גביום השבתה* *Die vero Sabbathi*, cf. 29, 38. et Matth. 12, 5. — 10. *עלה שבת בשבתו* *Hoc sit holocaustum Sabbathi in Sabbatho suo*, i. e. singulis Sabbathis proprium, *על-עלה התמיד* *super i. e. praeter holocaustum jugis*, quotidianum (Vs. 3.) offerendum. Ita Vs. 14. *עלה חדש בחדשו*. — 11. *בבראשי החדשים* *At initiis mensium vestrorum*, i. e. noviluniis. Neomenias vero celebrarunt sacrificiis et tubarum cantu (10, 10.), et conviviis, 1 Sam. 20, 5. 6., et claudendo tabernas, Amos 8, 15., et sacris coetibus, 2 Reg. 4, 23. — 12. *ושלשה עשרונים* *Tres autem decimae partes Ephae*; vid. 15, 9. — 13. *עשרון עשרון* *Denique decima decima erit*, i. e. singulae decimae, ut 13, 2. *איש אחד* *notat singulos viros*. — 14. *חצי ההין* *Dimidium Hinis*, vid. 15, 4. *והרביעה ההין* *et quarta pars Hinis*

vini pro agno יין ad calcem est positum, quod ad tria Versus membra ex aequo refertur. זאת עלתה ה'חדש בה'חדש Hoc est holocaustum novilunii in novilunio suo, cf. ad Vs. 10. ה'חדש et mensem et neomenium significat, quod menses a renovatione lunae inciperent. לה'חדשי השנה Per menses anni, i. e. sic fiet per omnia initia mensium anni.

15—23. על praeter, ut Vs. 10. — 16. De Paschate cf. Ex. 12, 6. sqq. Lev. 23, 5. sqq. — 18. מקרא - קדש Convocatio sacra, ut Vs. 25. 26. Vid. Lev. 23, 7. — כל - מלאכה עבודה Omne opus laboris, vel servitutis, servile, quod ad Deum non pertinet, sed ad homines. Saadias: omne opus lucri. Vid. Lev. 23, 7. — 21. עשרון עשרון העשה Decimam decimam facies, i. e. singulis agnis singulas decimas tribuetis; vid. Vs. 13. — 22. תטאת hic est oblatio pro peccato, ut Vs. 15. 29, 5. LXX. περί ἀμαρτίας, quod et Hebr. 10, 6. — 23. מלבד עלתה הבקר Praeter holocaustum matutinum, quod perpetuum, s. quotidianum erit, vid. Vs. 3.

24. 26. כאלה Secundum haec, i. e. secundum has oblationes diei primi. לחם אשה Panem igniti, i. e. cibum igne absumendae oblationis, vid. Vs. 2. על - עולתה החמיר יעשה ונספו Praeter holocaustum perpetuum ejusque libamen haec quoque mactabuntur. עשה saepe significat, ubi de sacrificiis est sermo, mactare victimas. Sic quoque apud veteres Graecos ὄζειν et θύειν, et apud Latinos facere et mactare idem erant. — 25. ביום הבפורים Die Primitiarum, festo Pentecostes, vid. Lev. 23, 17. 20. ה'חדשה Novum, i. e. de proventu novo. בשבעתיכם In hebdomadibus vestris, i. e. cum completae erunt septem hebdomades post Pascha; vid. Lev. 23, 15. 16.

Cap. 29.

Sacrificia, quae offerenda mense septimo, et in primis die primo, Tubarum festo, deinde die decimo, Expiationis festo, die decimo quinto, Scenopegiae festo, et septem insequentibus diebus.

1—7. בה'חדש השביעי Mense septimo, anni ecclesiastici, de quo Ex. 12, 2., mense vero primo anni civilis. יום הרועה יהיה Dies clangoris tubae sit vobis, vid. 10, 5. Lev. 23, 24. — 2. Offeretis holocaustum. Hoc sacrificium erat praeter quotidianum et praeter sacrificium Neomeniae, de quibus 28, 11. sqq. Cf. infra Vs. 6. — 3. שלשה עשרים vid. 28, 12. — 5. תטאת hic est sacrificium pro peccato, ut 28, 22. — 6. כמשפט Juxta suum jus, i. e. juxta consuetudines jure pontificio definitas, rite. — 7. Decimo die mensis septimi. Vide Lev. 16, 29. 23, 27. — 8. וטונתם את - נפשתיכם Et adfligetis animas vestras, jejunio et abstinentia, cf. Lev. 16, 29.

12—17. Die decimo quinto ובהמשה עשר יום לה'חדש השביעי mensis septimi, sc. anni ecclesiastici, Vs. 1. Vide Lev. 23, 34. 41.

יִחְזְקוּם הָאֵל *Et agitabit festum*, sc. tabernaculorum. Cf. Ex. 12, 14. — 13. בָּקָר בְּנֵי אֲרָמִים *Juvenco filios armenti*, matribus adhuc adhaerentes, ut Zach. 9, 9. אֲתָנוּחַ עֵיר בֶּן-אֲתָנוּחַ *pultus filius asinarum* est adhuc affectans matrum gregem, atque nondum insesus. — 14. וּמִנְחָתָם סֵלֶה *Donarium vero eorum farreum*, vid. Lev. 2, 1. — 17. Quum die primo-festi tabernaculorum 13 juvenci in sacrificium pro peccato mactandi essent (Vs. 13.), die secundo 12 offerri praecipuntur, et ita ad septimum usque diem eadem sacra, detracto tamen quotidie uno juvenco facta sunt.

35. 39. De עֲצֵרָה vid. Lev. 33, 36., et cf. Deut. 16, 8. — 39. אֵלֶּה הַעֲשֵׂה *Haec sc. sacra publica facietis. In statis festis vestris*, vid. Lev. 23, 2. — לְבַד מִנְדְּרֵיכֶם *Seorsim a votivis vestris*, i. e. praeter vestras votivas oblationes, quomodo לְבַד et Ex 12, 37. Jos. 17, 5. usurpatur. וְנִדְבְּתֵיכֶם *Et praeter spontaneas vestras oblationes*, vid. Lev. 7, 16. LXX. τὰ ἐξούσια ἑμῶν. וְיִשְׁלַחְמִיכֶם *Et salutaria vestra sacrificia*, Ex. 20, 21. Lev. 3, 1., quae privatus quisque offert. Sacrificia ordinaria non excludunt extraordinaria.

Cap. 30.

Virorum vota a nullo irrita reddi possunt; puellarum et uxorum vota a patre et marito irrita reddi possunt, confirmantur tamen patris et mariti assensu vel expresso vel tacito. Viduarum et repudiarum vota firma sunt, nec a quopiam irrita reddi possunt.

3—6. אִישׁ כִּי-יִדָּר נָדָר *Vir si voverit votum*, sc. de rebus licitis, et ad quas lege non tenebatur; cf. Lev. 27, 2. Deut. 23, 22. sqq. — אוֹ-הַשְּׁבַע שְׁבַעֲהָ *Aut juraverit iusjurandum*. Infinitivus pro Verbo finito נִשְׁבַּע, ut saepius, vid. GESENI Lehrgeb. p. 782. לְאָסֵר אֶסֶר עַל-נַפְשִׁי *Ad ligandum ligamen super animam suam, i. e. ut iurejurando se obstringat*, ut mox Vs. 4. sqq. Falsi sunt, qui hac phrasi significare putant votum, quo quis se interdicat re aliqua, seu promittit ab aliqua re, veluti vino, se abstinere. Tale votum vocatur אֶסֶר לְעֵצוֹת נַפְשִׁי (Vs. 14.). לֹא יִחַל דְּבָרוֹ *Non profanabit verbum suum*, i. e. illud non quasi rem profanam negliget, non irritum faciet, sed praestabit, quod sancte est promissum. Similis loquutio est Ps. 55, 21. de foedifrago הִלַּל בְּרִיתוֹ *profanavit foedus suum*. כָּכֵל-הֵי יֵצֵא מִפִּי וַיַּעֲשֶׂה *Secundum omne quod ore suo exierit, faciet*. Vota non censebantur obligare nisi verbis prolata, cf. Deut. 23, 23. — 5. וְאָסְרָהּ *Et vinculum, obligationem ejus*, ut Vs. 6. 8. 15. וְהִחְרִישׁ לָהּ אָבִיהָ *Et si pater illi tacuerit*, i. e. tacendo consenserit. Silentium pro consensu sumebatur. וְקָמוּ *Tum stabunt*, i. e. rata erunt, pater ex suo ea solvere obligatus erit. — 6. וְאִם-תִּנְיָא אָבִיהָ אֲתָהּ *Et si averterit, revocaverit, irritum fecerit, pater ejus illi*, sc. votum. Feminae enim in perpetuum a parente aut marito pendere debebant.

7. 8. וְאִם-הָיָה תְּהֵינָה לְאִישׁ *Ac si nupta jam fuerit viro, ut Lev. 22, 12. Ruth. 1, 12. 13. וְנִדְרֶיהָ עָלֶיהָ Et si vota ejus super ea, i. e. si votis obstricta sit. Quae debemus, ea Hebraice super nos esse (עָלֵינוּ) dicuntur. Cf. 1 Reg. 4, 7. et ad Ps. 56, 13. מִבֶּטָא Temere prolatum labiorum suorum, vid. ad Lev. 5, 4. — 8. בְּיוֹם שָׁמְעוֹ In die tui audire ejus. Saadias bene: quocumque demum die audierit illud.*

10—16. יִקָּוֶם עָלֶיהָ *Stabit, ratum erit super ea, i. e. ut illud praestare debeat, cf. ad Vs. 7. — 11. וְאִם-בֵּית אִישָׁהּ נִדְרָה Si vero in domo mariti sui voverit. בֵּיתָהּ pro בֵּיתוֹ, ut saepe. Quod quum non animadverteret Lutherus, בֵּיתָהּ de familia intellexit, vertitque: Wenn jemand's Gesinde gelobet. — 12. יִקָּוֶם Ratum erit votum ejus. Quamvis paullo post vidua facta sit aut repudiata. Versus enim 10—13. intelligendi sunt de tempore viduitatis aut repudii post votum conceptum. — 13. לְנִדְרֶיהָ וּלְאִסְרָהּ Quod votum aut vinculum ejus, vid. Vs. 3. sqq. — 14. לְעֲנוּת נַפְשָׁהּ Quo se adstrinxerit ad affligendam animam suam, jejunio, aut abstinentia a loco. Cf. Lev. 16, 29. — 16. אַחֲרֵי שָׁמְעוֹ Aliquamdiu postquam audiverit. Si illico quo audiverit votum uxoris suae id tacendo comprobaverit, postea autem illud rursus irritum pronuntiaverit. Si illico quo audiverit votum (uxoris), i. e. voti ab uxore non soluti poenas dabit, quasi ipse vovisset, nec tamen votum solvere voluisset.*

Cap. 31.

Jovae jussu de Midianitis vindicta repetitur. Masculi omnes caeduntur, et mulieres non virgines, virginesque reservantur. Lustrantur et expiatur exercitus a proelio reversus, cunctaque supellex et praeda a Midianitis reportata. Spolia inter eos, qui pugnarunt, et reliquam multitudinem aequo dividuntur; horum primitiae Sacerdotibus et Levitis exhibentur, donaria ab exercitus ducibus Jovae offeruntur.

2. 3. נָקָם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Ulciscere ultionem filiorum Israelis, i. e. ulciscere Israelitas; cf. Lev. 26, 25. מִיַּד הַמִּדְיָנִים De Midianitis, ob duplicem injuriam; primum, quod cum Moabitis conati essent, Israelitas per Bileamum diris devovere (22, 6. 7.); deinde, quod a Jovae cultu eos per meretrices avocassent, 25, 16. sqq. Rationem, cur de solis Midianitis, nec etiam de Moabitis Israelitae vindictam sumere jubentur, Jarehi reddit hanc, quod Moabitae bellum contra Israelitas metu susepissent, et hi ab illis spolia abduxissent, Midianitae vero haud laessiti sese hostiliter adversus Israelitas gessissent. אַחֲרֵי הָאֵסָף אֶל-עַמֶּךָ Deinde congregaberis ad populum tuum, i. e. morieris, 27, 13. — 3. Verba וְיִבְחָרוּ לְעֲבָדָהּ אֶת-הַחֲלָצִים הַחֲלָצִים אֲנִי אֶבְחָר nonnulli vertunt: eligentur ex vobis viri ad exercitum, quasi תִּלְוֶהְךָ, coll. Arab. כִּלְוֶה, proprie sit extrahere. Extrahere autem exercitum esse deligere ad exercitum; cf. 32, 17. 21. 27. 29. 30. 31. Verum melius et hisce locis, et ei,*

in quo versamur, loco quadrabit, si a הַלְצִים *lumbi*, תַּלְיָן interpretamur *lumbos accingere*, se. ad bellum, *se armare*. Cf. ad Ex. 13, 18. LXX. ἐξοπλισατε, Vulgatus: *armate*. Consentiant Syrus et Onkelos. מִדְיָן עַל - וַיִּהְיֶה *Qui sint contra Midianitas*, i. e. pugnent contra Midianitas. עַל *contra*, ut Gen. 14, 15. 34, 30. Ex. 14, 3. 15, 24. et saepe alias. לָתֵת נִקְמַת - יְהוָה בְּמִדְיָן *Ut dent ultionem Jovae in Midianitas*, i. e. *vel*, ut Jovam a Midianitis laesum, uliseerentur, *vel*, ut vindictam sumerent a Midianitis, ut Jova eam sumi vellet. Cf. Ez. 25, 14. 17. Quoniam Vs. 2. dicitur: *ulciscere Israelitas*, hic vero dicitur: *ad exercendam ultionem Jovae*, hinc Jarehi ad h. l. notat: nam qui contra Israelitas stat, perinde habetur, ae si contra ipsum staret Deum.

4 — 6. אֶלֶף לַמִּטָּה אֶלֶף לַמִּטָּה אֶלֶף לַמִּטָּה *Mille in tribum mille in tribum*, i. e. millenos de singulis tribubus, cf. 13, 2. לְכָל מִטָּוֹת *Ex omnibus tribubus*, exceptis Levitis, cf. Vs. 30: et 1, 47. — 5. וַיִּמְסְרוּ LXX. reddiderunt ἐξήκοις *duxerunt*. Sed Onkelos, Syrus et Saadias: *delecti s. segregati sunt*, quae interpretatio et rei, de qua hic agitur, convenit, et confirmatur Arab. מָסַר, quod proprie est *extrahere*, unde מָסַר, si de exercitu est sermo, erit: *ad militiam eligere*. Recentiores Hebraei fere capiunt significatione *tradendi*, quam Verbum apud Chaldaeos obtinet. Ita et Arabs Erpenii: *et traditi sunt*. מֵאֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל *Et millibus Israelis*, cf. 1, 16. Deut. 33, 17. et not. ad Mich. 5, 1. שְׁנַיִם עָשָׂר אֶלֶף חֲלוּצֵי *Duodecim mille expediti ad militiam*. Sane non magnus exercitus! Enimvero non debellandus erat totus Midianiticus populus, sed supplicium tantum sumi debebat a quinque tribubus Midianiticis, quae Israelitarum castris vicinae erant, et festum Baal-Peori sacrum celebrantes, Israelitas contra Mosem sollicitare studuerunt, cf. 25, 6. 16. Istas vero tribus non fuisse magnas, colligi potest ex numero captivorum infra Vs. 40. — 6. וְאֵת - פִּינְחָס *Et Pinehasum, filium Eleazaris, sacerdotem*, non ut esset dux exercitus, sed ut Levitis, qui exercitum comitabantur, res sacras et tubas deferentes praeesset. Is vero ad eam rem procul dubio quoque eligebatur, ut exercitum ad acriter pugnandum contra tales hostes excitaret, quum zelum suum hae in re jam ostendisset, 25, 7. sqq. וּכְלֵי הַקֹּדֶשׁ *Et vasa sacra*, res sacras; non dici potest quasnam? Quidam intelligi putant Urim et Thummim, ut consulere Deus per id de rebus in bello gerendis. Alii indicari existimat *arcam legum*, eoll. 14, 35. 1 Sam. 4, 5. Clerico כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ est i. q. sequens תַּחְצִירוֹת, vertit enim, *instrumenta sacra, id est, tubas*, quod 7 saepe significet *id est*, veluti Gen. 13, 15. Zach. 9, 9. Equidem intelligere mallet tum arcam legum tum Urim et Thummim.

7 — 10. וַיַּהַרְגוּ כָּל - זָכָר *Atque omnes mares interfecerunt*, ex jure belli omnium populorum antiquorum, cf. Deut. 20, 13. et Mich. J. M. P. 1. §. 64. — 8. מַלְכֵי מִדְיָן *Reges Midianis*. Qui hic

dicuntur מַלְכִים, iidem Jos. 13, 21. נְסִיכֵי סִיחוֹן principes Sihonis. Videntur post Sihonis mortem pro regibus se gessisse, quemadmodum, mortuo Alexandro, Satrapae diadema et regionum nomen sumserunt. עַל-הַגְּלִיּוֹתָם Super occisis eorum, sc. subditis suis. Significatur, prius aliorum magnam stragem editam fuisse, tum et reges ipsos necatos super interfectos corruisse. וְאֵת-צוּר Cf. 25, 15. 18. וְאֵת בְּלֵעַם בֶּן-בְּעוֹר הָרְגוּ בְּחָרֶב Et Bileamum, Beoris filium, gladio occiderunt. Hinc liquet eum interfuisse proelio. Sunt qui opinentur, cum domum redire vellet, occisum esse in itinere. Sed huic sententiae obstat, quod 24, 25. diserte dicitur, eum in patriam rediisse. Credibilius igitur est, cum, quum jam in patriam rediisset, rursus accersitum esse a Midianitis, ut Israelitis male precaretur. — 9. הַיָּלֹם Opes eorum. הַיָּלֹם, proprie robur, vires corporis, haud raro designat opes, facultates, ut Ruth. 2, 1. — 10. בְּמוֹשְׁבֵיהֶם Per habitationes eorum, i. e. quae erant in locis, ubi habitare solebant. טִירָתָם Castella eorum. טִירָה, proprie caulae ovium (vid. Gen. 25, 16. Ps. 69, 26.), hic, ubi proximo antea de urbium incendiis sermo erat, videtur notare vicos, castella, ut Cant. 13, 9.

12 — 15. עַל-יַרְדֵּן יִרְחוּ Ad Jordanem Jerichuntis, i. e. qua parte Jordanes non procul abest a Jerichunte. — 14. פְּקִידֵי הַחַיִל Praefecti roboris, duces exercitus. הַבָּאִים מִצִּבְאָה הַמִּלְחָמָה Qui veniebant ex militia belli, i. e. qui de exercitu militari redibant; ut Jes. 13, 4. I Chr. 7, 4. — 15. הֲתִיּוּרֵיהֶם An vivas servastis? Cf. Vs. 18. Ex. 1, 17. Deut. 20, 16.

16 — 20. הֲנָן הָיָה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל En! istae fuerunt filiis Israelis, causa peccandi. בְּדִבְרֵי בְלֵעָם Pro verbo Bileami, i. e. prout dixerat Bileamus; auctore Bileamo. Verba לְמַסַּר-מַעַל לְמַסַּר-מַעַל conuectanda sunt cum initio hujus Vs. הֲנָן הָיָה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל, hoc sensu: illae Midianitides Israelitis fuerunt auctrices, ut auderent praevaricationem in Jovam. מַסָּה explicandum adhibito Syr. מַסָּה, opus aggressus est, ausus est. עַל-דִּבְרֵי-פְעוֹר Super verbo, i. e. in negotio Peoris, vid. 17, 14. 25, 18., in festo Peori sacro. וְתִהְיֶה הַמִּגִּפָּה בְּעֵדָה יְהוָה Cf. 25, 1. sqq. 27, 17. — 17. הָרְגוּ כָּל-זָכָר בֶּטָף Occidite omnes masculos inter impuberes. Dicit Moses inter impuberes, quia in captivis etiam erant puellae impuberes. Interfecti autem videntur impuberes masculi, quia ingens copia servorum, qui scirent, se natos esse liberos, et ideo servire, quod patres sui olim ab heris ad internecionem essent deleti, reipublicae summopere timenda fuisset. — 18. הֲחַיּוּ לָכֶם Vivificate vobis, i. e. servate, vivere permittite. — 19. חָגוּ מִחוּץ Residete, manete, extra castra septem dies, cf. 19, 11. 16. Lev. 15, 13. כָּל-הֹרֵג נֶפֶשׁ Quicumque occidit hominem, cf. 6, 16. 15, 27. תִּתְחַטְּאוּ Expiate vos, ex lege 19, 12. 19. data. Cf. etiam ad Vs. 24. — 20. כְּלֵי-עוֹר Vasa pellicea, pellibus obducta (Lev. 13, 49.), qualia etiamnum in usu sunt

apud Arabes Nomadicos; vide ARVIEUX *d. Sitten d. Beduinen-Araber*, p. 178. vers. nostrae. בְּלִי מַעֲשֵׂה עֲזִים *Omne opus caprarum*, omnia quae ex pilis caprarum confecta sunt.

21 — 24. הַבָּאִים לְמִלְחָמָה *Venientibus ad bellum*, i. e. qui ad bellum gerendum iverant, בּוֹא וְהִלֵּךְ et בּוֹא haud raro miscentur. —

23. בְּלִי דְבַר אֵשׁ-יְבֹא בָאֵשׁ *Omnis*, inquam, *res quae venit in ignem*, i. e. ignem sustinet, per ignem solet mitti. אֲקִישׁ בְּמֵי נְדָה *Aquis immunditiei*, i. e. aqua lustrali, vid. 19, 9. et Lev. 12, 2. —

24. וַיִּטְהַרְתֶּם — וְכִבַּסְתֶּם *Lavate vestes vestras die septimo et purgare vos*. Hujusmodi ablutionem et per aquam fluentem expiationem post reditum ex bello apud barbaras quoque gentes invenimus. Sic *Aeneid.* 2, 718. *Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates. Me, bello e tanto egressum et caede recenti Adtrectare nefas; donec me flumine vivo Abluero.*

26 — 30. שָׂא אֶת רֹאשׁ *Summam subduc*, ut Vs. 49. 1, 2. 5, 7. מִלְקוֹת הַשְּׁבִי *Praedae captivitatis*, i. e. eaptorum. רֹאשֵׁי

אֲבוֹת הַמִּדְבָּר *Capita patrum concionis*, s. *coetus*. Intelliguntur principes tribuum, quorum quisque vocari solebat אֲבוֹת הַמִּדְבָּר, 1, 4. —

27. הַמִּלְחָמָה תִּפְסְוּ *Tractantes bellum*, qui bello hocce decertarunt. His conferendam esse dimidiam praedae partem Moses constituit. Igitur pugnautes, quorum tantum 12000 erant, longo plus acceperunt quam singulis e populo obtigit; idque hoc merito, quum illi pugnae aleam sustinuissent. —

28. מִכֶּסֶׁת *vulgo interpretantur partem, portionem*, a כֶּסֶׁת *numerare*. Sed mallem vertere *tributum*, coll. Arab. מִכֶּסֶׁת *tributum, decimas aut vectigal collegit*. Sic LXX. τέλος. —

29. חֶרְוַת יְהוָה *Partem oblatam Jovae*, quae in usum sacerdotibus cedebat, cf. Vs. 41. et 18, 19. —

30. מִתְחַצֵּת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל *Dimidia Israelitarum*, i. e. dimidia praedae pars, quae iis ex Israelitis, qui in castris remanserunt, cecit. אֲחָז *Apprehensum*. Transeuntibus pecudibus aut puellis coram Mose quingentesima aut quinquagesima adprehendebatur. Sie et Vs. 47. De מִשְׁמֶרֶת מִשְׁבֵּן יְהוָה vid. 1, 53.

32 — 35. יֵתֵר הַבֹּז *Residuum praedae*, quod pars ejus ad alimentum exercitus consumpta erat in itinere. —

33. נִבְקַר שְׁנַיִם *Bovum septuaginta duo millia*, et ovium 675000 (Vs. 32.). Videntur igitur hae tribus Midianiticae maxime in roviaria et in agricultura operam suam impendisse. Equorum mentio non injicitur, quia tum eorum usus in Arabia nondum fuit. —

35. נָפְשׁ אֲרָם מִן-הַנְּשִׂוִּים *Animae hominum ex mulieribus*, i. e. homines sexus muliebris.

41. 42. כִּי אֲשֶׁר צָוָה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה *Vid. Vs. 29. Cf. 18, 29.*

— 42. וּמִתְחַצֵּית — הַצְּבָאִים *De dimidia praedae parte, quam Israelitae a militibus acceperunt*. Alterum orationis membrum est Vs. 47. Quatuor Versus intermedii parenthesi sunt includendi.

47 — 50. וַיִּקַּח מֹשֶׁה מִמִּתְחַצֵּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *De illa, inquam, praedae parte, quae Israelitis cecit, sumpsit Moses etc.* אֶת-הָאֲחָז

vid. ad Vs. 30. — 48. Hoc Vs. Clericus tria ducum genera recenseri existimat: 1) הַפְּקָדִים אֲשֶׁר לְאַלְפֵי הַצָּבָא, qui pluribus Chiliadibus praecessent, ut imperator apud Romanos, et illius legati; 2) שָׂרֵי הָאַלְפִּים, Chiliarchos; 3) שָׂרֵי הַמַּאוֹת, Centuriones. Sed פְּקִידֵי אֲשֶׁר לְאַלְפֵי הַצָּבָא *praefecti millibus*, qui supra Vs. 14. *praefecti exercitui* vocantur, comprehendunt *chiliarchos* et *centuriones*, unde infra Vs. 52. *chiliarchorum* tantum et *centurionum* fit mentio. Recte Lutherus *chiliarchis* praemisit *nämlich*. — 49. נְשָׂאנוּ אֶת-רֹאשׁוֹ אֲשֶׁר בְּרַגְלֵנוּ Vid. Vs. 26. *Qui sub manu*, i. e. sub potestate *nostra* sunt, quibus praefecti sumus; cf. 4, 28. 33. וְכֹל נִפְקָד מִמֶּנּוּ אִישׁ *Et ne unus quidem ex nostris desideratur*. Id multis non facile creditu visum est. Sed similia exempla occurrunt in historia extera. Sic apud Tacitum *Annal.* 13, 39. Corbulo, Romanus, castellum quoddam Parthicum cepisse narratur *nullo milite amisso*, trucidatis vero omnibus, qui illud defenderent. Et apud Strabonem *Lib.* 16. describitur praelium, in quo mille Arabes et duo dumtaxat Romani occisi sunt. Accedebat fortasse, quod Midianitae non bellicosi erant et ex insidiis oppressi. — 50. אֶצְעֻדָה *Armilla*, coll. 2 Sam. 1, 10. Recte LXX. *χλιδῶνα*. Suidas: *χλιδῶναί κοσμοὶ περὶ τοὺς βραχιόνας, καλοῦνται δὲ βραχιόλια*. אֶצְמִיר *Armilla virginis* (Gen. 24, 22). טַבַּעַת LXX. ubique vertunt *δακτύλιον*. Fuit manus ornamentum, coll. Gen. 41, 42. Esth. 3, 10. עֲגִיל *Inauris rotundus*, vid. Ez. 16, 12. De בְּרַמָּז vid. Ex. 35, 22. לְכַפֵּר עַל-נַפְשֵׁינוּ לְפָנֵי יְהוָה *Ut expiantur animae nostrae coram Deo*, ut hac oblatione propitium nobis reddamus Deum. Feminis pepercerant, quas occidi oportuit.

52 — 54. שֶׁשָׁה — שֶׁקֶל 16750 sicli aurei ex ratione vulgari circiter 68000, ex Michaelis vero computatione circiter 24550 ducatos efficiunt. — 53. אֲנָשֵׁי הַצָּבָא בָּזְזוּ אִישׁ לוֹ *Viri exercitus vero*, i. e. milites, scil. gregarii (opponuntur enim praefectis, de quibus antea sermo erat) *praedati sunt quisque sibi*. Sensus est, milites gregarios praedam non tradidisse praefectis, sed sibi eam retinuisse. Alii connectunt hoc cum iis, quae praecedunt, hoc sensu: *quos*, sc. siclos (Vs. 52.) *milites quisque sibi praedati erant*. — 54. וַפָּרוֹן לְבָנֵי-יִשְׂרָאֵל לְפָנֵי יְהוָה *Ut esset monumentum*, i. e. in memoriam bonam Israelitis coram Jova.

Cap. 32.

Rubenitis et Gaditis et dimidia tribui Manasse possessio assignatur in trans-Jordanica regione, ea tamen conditione, ut ceteros Israelitas armis juvent in reliqua terrae Cananaeae possessione adeunda, ceterisque Cananaeis hostibus debellandis.

1 — 4. מִקְנֵה רֶב *Multum pecus, praecipue oves*, ut appareat ex iis, quae sequuntur, ubi saepe mentio fit *caularum ovium*. Ceterum cf. 31, 31. Deut. 3, 19. Ex. 12, 38. De אֶרֶץ גִּלְעָד vid. 21, 32. אֶרֶץ גִּלְעָד *Haec regio, nomen nacta a monte Gilcad*

(Gen. 31, 21. 47.), libera pascua usque ad Euphratem complexa est, exceptis angustis et fertilibus vallibus, quae alicubi non ultra vicesimam milliarii germanici partem patentes, Euphratem a deserto dirimunt, aratro parentes. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* II. I. p. 84. 128. 262. *מְקוֹם מִקְנֵה* *Locus pecoris*, i. e. regio pascendis pecoribus aptissima. — 3. Quae nunc recensentur urbes erant regnorum Ogis et Sihonis, Vs. 33. Quae hic nominatur urbs *Atharoth*, distinguenda est ab alia urbe ejusdem nominis in tribu Ephraim ad occasum Jordanis, de qua Jos. 16, 2. 5. 7. De *דִּיבֶן* vid. 21, 30. Jos. 13, 17. *בֵּית נְמֶרָה* plenius *בֵּית נְמֶרָה*, *locum aquae limpidae et copiosae* significat, coll. Arab. *נְמֶר* *aqua limpidae et salubris*. Cf. Vs. 36. Fortasse eadem urbs, quae Jes. 15, 6. vocatur *נְמֶרִים*, et cujus ager a Propheta laudatur tanquam pascuis abundans. Hieronymus duo haec loca distinguit, et Nemram ait fuisse suis temporibus *vicum grandem*. De *הַשְּׁבוֹן* vid. 21, 26. *אֶלְעֵלָה* Hieronymus de ea: *Eleale, civitas Amorrhaeorum in Galaad, quae cecidit in sortem tribus Ruben. Meminit hujus et Esajas in visione contra Moab [15, 14.] et Jeremias [48, 34.]: sed et usque hodie villa grandis ostenditur, in primo ab Esbus milliario*. Extat adhuc villa, quae vetus nomen *Eleale* retinuit. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 265. *שְׁבֵם* infra Vs. 38. vocatur *שְׁבֵם*. Ejus ager vinetis erat celebris, ut liquet ex Jes. 16, 8. 9. De *נָבֹן* Hieronymus: *Nabo, civitas filiorum Ruben in regione Galaad, cujus meminit Esajas in visione contra Moab — sed et usque hodie ostenditur locus desertus Naba, distans a civitate Esbus milliariibus octo contra meridianam plagam*. Nomen habuit haec urbs ab idolo, *Nebone* (cf. ad Jes. 46, 1.), quod ibi colebatur. *בְּעוֹן* Hoc oppidum mutato nomine dictum est *בְּעֵל מְעוֹן*, ut est Vs. 38. Sed Jos. 13, 17. vocatur *בְּעֵל מְעוֹן*, Jer. 23. *בֵּית מְעוֹן*: Rudera hujus urbis (*Maein*) supersunt. *Alterthumsk.* II. I. p. 267. — 4. *אֲשֶׁר הִכָּה יְהוָה* *Quam percussit Jova*, i. e. cujus incolae Dei auxilio vicimus et ad interneccionem delevimus.

7 — 15. *וְלָמָּה תִּזְיֹאוּן אֶת-לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל* *Quare Israelitas absterretis?* *וְלָמָּה תִּזְיֹאוּן אֶת-לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל* 30, 6., ubi sermo est de voventibus, significat, *revocare, irritum facere*. Hic, conjunctum voci *לֵב*, videtur sonare *animum frangere*, hoc est, animum ab agendo quod constituerat, revocare, adeoque consilium irritum facere. Kethib est h. l. *תִּזְיֹאוּן* in Cal. — 8. Quae hic respicit Moses vid. 13, 3. — 9. *לִבְלֹתֵינוּ בָּא* *Ut nolent ingredi*. — 11. *אִם-יִרְאוּ* *Non videbunt*. Vid. 14, 23. sqq. *כִּי לֹא-מָלְאוּ אַחֲרָי* *Quia non compleverunt post me*, sc. *לְלֵבָתָה* *ire*, cf. ad 14, 24. — 12. *הַקְּנִזִּי* *Kenizaeus*, ex posteris Kenazi de tribu Judae, Jos. 15, 17. Jud. 1, 13. 1 Chr. 4, 13. — 13. *יָגֵזוּ* *Fagari fecit*, circumcogit eos. *עַד-חֹם* *Donec absumpta est*, cf. 17, 28. — 14. *תְּרֵבֶתָהּ אֲנָשִׁים* *Educatio*, i. e. progenies, *hominum improborum*, uti et nos, *eixe Zucht gottloser Leute*. Verba עוֹר וְגו' LXX.

reddunt: προσθεῖναι ἔτι ἐπὶ τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς Κυρίου ἐπὶ Ἰουαήλ, tribuerunt verbo כָּפַה significatum verbi יָרַק addidit, ut interpretes reliqui omnes. Sed GUSSETIUS in *Commentarr. L. H.* rad. כָּפַה lit. B. huic radiei *addendi* significationem prorsus abjudicat, canique non nisi *consumere, auferre* denotare ait, ut Deut. 29, 18. Jes. 13, 15. 30, 1. Unde hunc locum sic interpretatur: *ad pereundum s. ut pereatis adhuc propter iram Jovae in Israellem.* — 15. בִּי הַשִּׁבְבֵן מֵאַהֲרָיו Si avertetis vos a post eum, ab obsequio ejus, si Jovae recusetis obsequium. וְיִסַּף עוֹד לְהַנִּיחוֹ וְיִסַּף עוֹד לְהַנִּיחוֹ Et addet adhuc quiescere facere eum in deserto, ulterius populum in deserto detinebit.

16. 17. וַיָּגֶשׁוּ אֵלָיו Et accesserunt ad eum, altera vice, aliquod tempus post. גְּדֵרֵה צֹאן muri ovium, LXX. ἐπάλλεις προβάτων. Videtur indicari locus in deserto muro circumdatus, intra quem Nomades gregem noctu cogunt, ut securus sit a lapis aliisque feris, i. q. Graeci vocant μάρδρα, qua voce et LXX. Zeph. 2, 6. utuntur. Apud Arabes quoque גְּדֵרֵה mandra seu sepimentum pecorum ex saxis factum significat. וְעָרִים לְטַפְנֵי Et urbes parvulis nostris, se. נִבְנֶה, aedificabimus. Observa, בְּנֵה h. l. et in toto hoc Cap., ubi de urbibus est sermo, non solum designare aedificare, sed, ut Syr. בָּנָא et instaurare, munimentis cingere. Manifeste haec significatio confirmatur ex Vss. 34. 35. Jos. 6, 26. I Reg. 16, 34. — 17. נְהַלֵּץ Expediti erimus, vid. ad 31, 3. — וְיָרַשׁוּ הָעָרִים properantes, alacres, prompti. וְיָרַשׁוּ הָעָרִים Et sedeant parvuli nostri in urbibus munitis propter incolas hujus terrae, interea maneant parvuli nostri in oppidis munitis, ut tuti sint ab hujus terrae incolis.

22 — 25. וְהָיָה לְפָנֵי יְהוָה וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לְפָנֵי יְהוָה Cumque subacta fuerit terra coram Jova, i. e. eo auxiliante. וְהָיָה לְפָנֵי יְהוָה וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לְפָנֵי יְהוָה Et eritis insontes coram Jova et Israelitis, i. e. vos promissis vestris apud Jovam et Israelitas soluti eritis. — 23. וְדַעַר הַטְּאֵהֶכֶם וְדַעַר הַטְּאֵהֶכֶם אֲשֶׁר הִמָּצָא אֵתְכֶם Et scitote peccatum vestrum, quod vos apprehendet, h. e. poenas ei peccato debitas non effugietis. Alii יָדַע h. l. vertunt: *experientia cognoscere, experiri*, et, ubi de poena est sermo, *luere poenas*, ut Hos. 9, 7. Job. 21, 9. 35, 15. — 25. וַיֹּאמֶר בְּנֵי-גַד וּבְנֵי רֹאשֵׁיבָן Et dixit filii Gadi et filii Rubenis, i. e. qui unus omnium Gaditarum et Rubenitarum nomine loquebatur. Sed quum Vs. 2. 5. 16. de filiis Gadi et Rubenis legatur וַיֹּאמֶר, in Plurali, et eundem et hic exhibeant haud pauci codices; nonnulli in textum recipiendum volunt. Verum usu invaluit apud sacros scriptores, ut sieubi eis de pluribus ita sermo est, ut vel unanimis plurimum sententia describatur, vel aliquid dictum aut factum esse nomine omnium intelligi debeat, praedicatum adhibeant numero singulari. Sic Jud. 8, 6. וַיֹּאמֶר שְׂרֵי סִבּוֹת, non quidem: *dixerunt quilibet principum Succoth*; sed unus ex his principibus dixit, nomine omnium, vel, haec fuit communis om-

nium sententia. Vid. et I Sam. 16, 4. 19, 22. Cf. GESEN. *Lehrg.* p. 713.

28 — 36. לָהֶם *Iis*, hoc est, de iis, ad eos pertinentia. — 30. וְנָחֲזוּ וְנָחֲזוּ *Possessionem vel haereditatem sortientur* (cf. Vs. 29. Gen. 34, 10. Jos. 22, 19.), et quidem integrae illae tribus eandem cum reliquis sortem subibunt, sine privilegio speciali. — 32. וְנָחֲזוּ אֶתְחֵה נַחֲלֵנוּ *Et hic apud nos erit s. manebit possessio haereditatis nostrae.* וְנָחֲזוּ אֶתְחֵה נַחֲלֵנוּ *Cis Jordanem*, Vs. 19. 34, 15. — 33. וְלַחֲצֵי שְׁבֵט מְנַשֶּׁה *Et dimidiae tribui Manassi concessit* Moses partem regionis trans-Jordanicae, possidendam, etsi ab illa non rogatus, vid. Vs. 2. 25. 29., ubi Rubenitarum tantum et Gaditarum fit mentio. Vid. quae de hac re diximus in *d. Alterthumsk.* II. I. p. 262. — 34. עֲרֵצֶר *Urbs ad Arnonem sita*, Deut. 2, 36. — 35. עֲטֵרַת שׁוֹפָן *videtur* haud diversa esse ab ea urbe, quae Jos. 13, 27. עֲטֵרַת צְפוֹן *vocatur.* — 36. בֵּית הָרֶן *Urbs in valle sita*, Jos. 13, 27. *De גְּדֵרַת צֹאן* vid. ad Vs. 16.

37 — 39. קְרִיתִים Jos. 13, 19. *Olim gigantum sedes*, Gen. 14, 5., a Moabitis recepta, Jer. 48, 1. 23. Hieronymus: *Civitas, quam extruxerunt filii Ruben. Nunc autem est vicus Christianis omnibus florens juxta Medebam, urbem Arabiae, et appellatur Coriajatha in decimo milliario supra dictae urbis, contra occidentalem plagam, vicinus ejus loci, qui adpellatur Bara.* Distabat a Palmyra duorum dierum iter. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 269. — 38. De בַּעַל מְעוֹן *vid.* Vs. 3. מִנְּסַפָּה שָׁם *Versas nomine*, i. e. mutatis nominibus. Mutarunt Rubenitae illarum urbium nomina, quod *Baal* et *Nebo* essent nomina idolorum. Nomina tamen ab Israelitis indita illis urbibus numquam in consuetudinem videntur venisse; nam apud seriores V. T. scriptores semper legimus urbes istas nominibus pristinis appellatas; vid. Ez. 25, 9. Jos. 15, 2. Jer. 48, 1. 22. De שְׁבֵמָה *vid.* ad Vs. 3. — וַיִּקְרְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Et vocaverunt nominibus nomina urbium, quas aedificaverunt.* Indiderunt urbibus, quas aedificaverunt, sua ipsorum nomina; exemplum habemus Vs. 42. — 39. מְבִיר בֶּן-מְנַשֶּׁה Gen. 50, 23.

41. 42. וַיִּזְאֵר בֶּן-מְנַשֶּׁה *Et Jair Manassis filius*, i. e. abnepos, ex filia, quae nupsit Chezroni, de tribu Juda, et peperit Segubum, patrem Jairi, vid. I Chr. 2, 21. 22. Contra morem igitur in tribu materna mansit, quod tamen non prorsus caret exemplo; vid. Esr. 2, 61. — וַיִּלְבֹּד הַחֵיָהֵם *Et cepit villas eorum.* חֵיָהֵם *est* referendum ad Arab. חֵי *collegit, congregavit*, in Conj. 5. *rotundus fuit*; inde הוא *tabernaculum ex lana et pilis caprinis*, quale Arabum campestrium esse solet, et אֶתְחֵה *complures domus tales inter se propinquae*, id vero est Nomadum Arabum vicus, a rotunditate dictus; in orbem enim poni tuguria solent. Hinc חֵיָהֵם *proprie erunt pagi Nomadum ambulatorii ex tentoriis in orbem positis*, Tatarico nomine, sed in nostras linguas recepto;

Horde diceres. Sed תְּלוּת יֵאִיר villas stabiles fixasque fuisse, patet inde, quod in eodem tractu positae memorantur et Deut. 3, 14. Jos. 13, 30. Jud. 10, 4. 1 Reg. 4, 13. — 42. וְאָתָּה - בְּלַחֲתֶיךָ *Filiisque ejus*, vid. ad 21, 25. Dicuntur *sexaginta urbes*, 1 Chr. 2, 23. Quum Jud. 10, 4. legamus, fuisse Jairo, Gileadensi, qui post Tholam reipublicae Hebraeorum praefuit 30 filios, qui 30 oppida possiderent, ab iis תְּלוּת יֵאִיר appellata; VATERO magis verisimile videtur, villas istas a Jairo Judice nomen naetas esse; hoc vero Numerorum loco denominationis illius originem a seriore quodam interpolatore ad Mosis aetatem esse relatam. Sed nihil obstat, quo minus Jairus ille junior Jud. 10, 4. memoratus, qui quum Gileadensis vocetur, procul dubio e posteris prioris fuit, qui Mosis tempore Gileaditidem occupavit, villas a Jairo seniore captas, et deinde amissas iterum recuperavit, et nonnullas eis adjecerit, ut adeo nomen תְּלוּת יֵאִיר *villae Jairi*, quod iisdem a Jairo seniore datum, a Jairo juniore renovatum sit. Nepotibus et abnepotibus haud raro avorum nomina reddebantur non solum inter Hebraeos, verum etiam apud Graecos et Romanos. Cf. *Alterthumsk.* II. I. p. 279. sqq.

Cap. 33.

Quadraginta duo mansiones Israelitarum per desertum recensentur. De Cananaeis omnibus perimendis deque dividenda terrae possessione praecepta dantur.

1. 2. בְּרֵד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן *Mose et Aarone ducibus*. Milites dicuntur esse *in manu*, i. e. sub potestate ducum, cf. ad 31, 49. — 2. מוֹצְאֵיהֶם לְמַסְעֵיהֶם *Exitus eorum secundum profectiones eorum*, i. e. stationes. Duae enim hae voces significant unum idemque, *castrorum ex locis, in quibus per aliquot dies substiterant translationes in alia, ubi aliquamdiu essent*. Nam non omnia, in quibus substiterunt aliquantum Israelitae, loca Moses hic notat, sed ea dumtaxat, in quibus diutius castra habuerunt. Quantum temporis in qualibet statione transegerint, haud constat. In plerisque vero per aliquot annos permansisse, ex eo colligitur, quod spatio 37 annorum 17 dumtaxat stationes enumeratae reperiuntur. Ea, qua apud Cades-Barnea, seu Rithmae (Vs. 18.) commorati sunt, omnium maxime diuturna fuisse videtur, vid. Deut. 1, 46. Omnino vero tenendum est, populum Hebr. non statis continuisque itineribus ex Aegypto in Palaestinam commigrasse, sed ex decreto divino (14, 22. 23. 29. 30.) tam diu populo in deserto commorandum fuisse, quam eorum, qui tum vivebant, omnes, qui viginti annis majores fuissent, obiissent. Longo illo 37 annorum spatio videtur Moses novam progeniem legibus et institutis a se traditis assuefacere voluisse, ut non prius, quam stabilita et confirmata re publica Cananeam expugnare aggredierentur. Quae quum ita sint non est, ut cum WOLFG. GOETHE in libro, cui titulum fecit *Westöstlicher*

Divan p. 446. sqq., quatuordecim stationes hoc solo Capite Vss. 12. 13. 18. sqq., nec vero in Exodo et Deuteronomio commemoratas, spurias statuamus, quippe quae eo fine confictae et insertae essent, ut quadraginta annorum spatium, quo Hebraeus populus per desertum vagatus traditur, probabili stationum numero expletur. Cf. omnino quae de stationum indice, qui hoc Capite legitur, observavimus in *d. Alterthumsk.* III. p. 137. sqq.

3—9. רַעַמְסֵס vid. Ex. 12, 37. פִּיד רָמָה *Manu elata*, potenter vindicati, invitis Aegyptiis plagisque a multis erepti. Cf. ad Ex. 14, 8. — 4. וּבְאַלְהֵיהֶם עָשָׂה יְהוָה שְׁפָטִים *Et in eorum deos Jova judicia exercuerat*, etiam ab iis poenas sumisit; vid. ad Ex. 12, 12. — 5. סֶכֶת Vid. Ex. 12, 37. — 6. אֲתָחַז Vid. Ex. 13, 20. — 7. פִּי הַתְּיָרָה Vid. Ex. 14, 2. — 8. וַיַּעֲבְרוּ בְּתוֹךְ-הַיָּם *Et transierunt per medium maris*, i. e. sinus Arabici, *desertum versus*, vid. Ex. 14, 12. מֵרָחַק Vid. Ex. 15, 23. — 9. אֵילָנָה Ex. 15, 27.

11—18. בְּמִדְבַּר-סִינַי Vid. Ex. 16, 1. — 14. רַפִּידִם Vid. Ex. 17, 1. Hic Israelitae leges plerasque ex monte et ex tabernaculo acceperunt. Cum eo venissent initio tertii mensis anni primi ab exitu, illinc abierunt vigesimo die mensis secundi anni secundi, vid. 10, 11. 12. — 16. קְבֵרַת הַתְּמָנָה Vid. 11, 34. Ut a monte Sinai huc venirent, Israelitae tres dies absumserunt, 10, 33. Hinc confirmatur, quod ad Vs. 2. notatum est, loca hoc Cap. memorata non esse stationes, quales in aliis itinerum descriptionibus memorantur, in quibus quotidie ad *stationem* veniunt iter facientes. — 17. תְּצַרָה Vid. 11, 35. — 18. רָחֵמָה Hic locus non procul fuit a Kadeso in Pharanicae solitudinis partibus septentrionalibus, cf. 12, 16. Hujus autem loci, et eorum, quae sequuntur, uti supra Vs. 12. 13. Dopheae et Aluschae, in Exodo nulla fit mentio, quod Moses ibi non tam scriberet historiam itinerum populi Hebraei per Arabicas solitudines, quam miraculorum in iis editorum, legumque divinarum. Non necesse ergo erat, memorari loca, in quibus nihil ad illud institutum pertinens contigerat.

31—38. בְּנֵי יַעֲקֹב *Jaakan* 1 Chr. 1, 42., sive ut Gen. 36, 27. vocatur, יַעֲקֹב, nepos fuit Sciri Horaci. Ceterum cf. ad Deut. 10, 6. — 35. עַצְיֹן גְּבֵרַי portus maris crythraei, sive Idumaci, vid. 1 Reg. 9, 26., cf. Deut. 2, 8. — 36. De קָדֵשׁ vid. 13, 26, 20, 1. Deut. 1, 19. — 38. Cf. 20, 24. sqq.

42.—46. De פִּנּוֹן Hieronymus: *Fenon, castra filiorum Israelis in deserto, fuit autem quondam civitas principum Edom, nunc viculus in deserto, ubi aeris metalla damnatorum suppliciiis effodiuntur inter civitatem Petram et Zoaram.* — 43. אֲבָהָה vid. 21, 20. — 44. עֵינֵי הַעֲבָרִים vid. 21, 11. — 45. דִּיבְנָן גֵּרַי vid. 21, 30. — 46. בְּעֵלְמֹן הַדְּבָלְתַיִם *In Almone Diblathaim versus.* Diblathaim fuit urbs Moabitarum, quae Jer. 48, 22. memoratur. nec diversa, uti videtur, a Dibla, Ez. 6, 14.

47 — 55. בְּהַרֵי הַעֲבָרִים *In montibus Abarim*, vid. 27, 12.
 — 48. De עֲרֵבֹת מוֹאָב *campestribus Moab*, vid. 22, 1. — 49.
 בֵּית הַיְשׁוּמֹת vid. ad Ez. 25, 9. De אֲבֵל הַשָּׁשִׁים vid. supra 25, 1.
 52. מִשְׁפִּיחַת vid. Lev. 26, 1., et de בְּנוֹת ibid. ad Vs. 30. —
 54. Cf. ad 26, 55. — 55. וְאִם לֹא — בְּעֵינֵיכֶם *Nisi e conspectu
 vestro hujus terrae incolae expuleritis, erunt ii, quos reliqueritis,
 instar spinarum in oculis vestris.* Locutio proverbialis, qua
 significatur res molestissima. Nihil enim potest esse molestius
 spina in oculo, cf. Jos. 23, 13. Ez. 28, 24. צָרְרוּ אֶתְכֶם *Hostili
 in vos erunt animo.* Non poterunt enim aequo animo videre alie-
 nigenas sua praedia possidentes, nec ullam occasionem Hebraeis
 nocendi praetermittent.

Cap. 34.

*Terrae Israeliticae cis Jordanem fines et termini quavis ex parte et
 mundi plaga describuntur. Qui illius terrae divisioni praesidere
 debeant, nominatim exprimuntur.*

3 — 5. פֶּאֶה — נֹגֵב *Angulus s. extremum austri*, terminus ex-
 tremus meridionalis. עַל — יָדַי Cf. 33, 36. Jos. 15, 1. אֲדוּמִים
Ad manus, i. e. juxta Idumaeam, ut Jud. 11, 26. Sensus
 est, fines terrae Israelitarum ad meridiem fore Idumaeam et solitu-
 dines, quae inter Aegyptum et Palaestinam jacent. מִקְצֵה יַם-הַיָּמִין
Ab extremo maris salsi, i. e. mortui sive Asphaltitidis, vid. ad
 Gen. 14, 3. Pars ejus maxime australis intelligitur, coll. Jos. 15, 2.
 קִדְמָה *Ad vel in Orientem*, h. e. ubi latus orientale concurrere
 debet eum meridionali et angulum communem efficere. — 4. וְנִסַּב
 לְכֶם הַגְּבוּל *Circumbit* (Niphal verbi סָבַב) *vobis terminus*, i. e.
 vergant porro termini. לְמַעַן עֲקֹרְבֵים *In adensum* (jugum)
scorpionum. Hic tractus Idumaeae vicinius vocatur quoque Ἀσπί-
 βάρην I Mace. 5, 3. Videtur nomen traxisse a copia scorpionum
 (hoe enim animal designatur voce עֲקֹרְבֵים), cf. Deut. 8, 15., Jos.
 15, 3. Etiamnum in hae regione scorpiones sunt frequentes. Vid.
Alterthumsk. II. I. p. 287. וְהָיוּ הַצְּאֵתָיו Cf. Jos. 15, 1. *Et
 sint exitus ejus*, sc. fines, i. e. extremi in eam coeli plagam lines.
 Pro וְהָיוּ, quomodo legendum esse ad marginem praecipitur (ut est
 in textu Vs. 5.), in textu est Singularis הָיָה *sit*, distributive ca-
 piendus, cf. GESENI *Lehrg.* p. 713. וְיָרָצָה *Et exhibit*, limes, finis.
 אֲדָר — חָזָר *Ad Chazar s. Chezron* prope *Addar*, vid. Jos. 15,
 3. 4. LXX. εἰς ἑπταλίαν Ἀδαρ, Vulgatus: *in villam nomine Adar*,
 propriam voeis חָזָר significationem respicientes, de qua vide Gen.
 25, 16. — 5. De נַחַל מִצְרַיִם *torrente Aegypti*, vid. Gen. 15, 18.
 וְהָיוּ הַצְּאֵתָיו הַיָּמִין *Et sint exitus ejus mare versus*, i. e. fines
 terrae desinant in mari.

6 — 8. וְגְבוּל יָם *Ad terminum autem maris*, i. e. occidenta-
 lem, quod attinet. יָם h. l. est *occidens*, qui ita vocabatur a Cana-
 naeis, quod mare mediterraneum ad occidentem habuerunt. הָיָה

הַגְּדוֹל *Mare magnum*, quod nos *mediterraneum* nuncupamus. Vocatur *magnum*, ut distinguatur a lacubus, veluti mortuo et Genesarethico, qui ipsi quoque גְּבִימִים dicebantur. וְגִבְבֹל *Et terminus*, i. e. hoc mare constituit finem ad plagam occidentalem; hac plaga nullum alium habetis terminum. — 7. תִּהְיֶה הַיָּם *Designabitis fines*, h. l. commode verti potest, lineam ductis. הַר הַהוּר *Ad montem Hor*. Non intelligendus ille mons Hor in australibus Idumaeae finibus, in quo Aaron obiit, 33, 38. 20, 22., sed alius quidam borealis ultra Libanum situs, ut ex hoc ipso et sq. Vs. apparet. Scilicet terminus borealis incipit a mari, ab hac linea ducitur ad montem Hor, inde Hamatham; manifestum ergo, medio inter mare mediterraneum et Hamatham montem Hor situm fuisse. Hamatham vero ultra Libanum jacere, tabula geographica ad manus sumta, quisque videt. LXX. et Vulgatus pro הַר videntur legisse הָהָר. Illi enim vertunt ὄρος τὸ ὄρος, hic *mons altissimus*. Intellexerunt fortasse Libanum. Quum nusquam alias mentio fiat montis *Hor*; RERLANDUS *Palaest.* p. 119. suspicatus est, הַר non esse nomen proprium, sed infinitivum verbi הִרָר, unde הַר *mons* deducitur. „Fateor,” inquit, „ignotam esse significationem verbi הִרָר, quum in V. T. non legatur; sed haud dubitandum videtur, quum הַר *mons* inde ducat originem, aliquid eo indicari, quod monti conveniat, uti *assurgere, eminere, attolli*, aut simile quid. Quapropter, quodcumque sit, illud הַר הַהוּר velim heic accipi pro τῷ *assurgere montis*, vel re simili. Nec est, quod quis dicat, montis nomen addi oportuisse. Certe quum *Libanus* heic fuerit, mons notissimus, facile colligitur, *illum, non alium, hic indicari*. *Quamvis forsitan pars ipsius Libani nomine Hor dicta fuit.*“ Quod ipsum et inde est verisimile, quod interpretes Orientales, Chaldaeus uterque, Syrus et Saadias, *Hor*, ut nomen proprium, retinuerunt. — 8. תִּהְיֶה הַיָּם *Designabitis*, se. fines, ut Vs. 7. — לְבָא *Usque dum venitur Chamatham*, cf. ad Gen. 10, 18., h. l. universa regio, quae ad urbem istam pertinebat, videtur intelligenda esse. Ditionem enim Israeliticam usque ad urbem ipsam pertigisse, non est credibile. וְהָיוּ הַיָּמִים הַגְּבִילִים *Erunt exitus termini in Zedad*, h. e. Zedad et Chatsar-Henan (Vs. sq.) erunt ultima loca finium Hebraeorum ad septentrionem.

10. 11. הִנֵּה הַיָּם *Hinc lineam ducetis vobis*, a radice הַיָּם s. הַיָּם Vs. 7. 8. Pro שָׁפֵם Jonathan et interpres Samaritanus ponunt *Apameam*, urbem Syriae ad Orontem. — 11. יֵרֵד *Descendet* (finis) a septentrione in meridiem. הַר רִיבְלָה *Ribla*, urbs Syriae in terra Hamath, in vallibus Antilibani sita. Cf. 2 Reg. 23, 33. 25, 6. 20. מִן הָאֵין *Ab oriente Ain*, nomen quum *fontem* constet notare, fuere, qui fontem Jordanis, qui in tractu isto est, hic significari putarent. Sed vix dubium, עֵין hic esse nomen proprium oppidi, ut Jos. 15, 32., quo tamen loco quod memoratur *Ain* diversum est a nostro; illud enim in australi parte tribus

Judae situm erat. וּמָחָה עַל-כַּתֵּף יָם-בְּנֵי־קְדָמָה *Et feriet, i. e. stringet, adtinget* (ex usu Chaldaico verbi מָחָה) *ad humerum, sive latus lacus Cinnereth ad orientem versus, sc. terminus.* Sensus est: amplectetur terras, quae sunt ad ripam orientalem lacus, qui nomen habet ab urbe Cinnereth in tribu Naphtali, Jos. 19, 35. Idem ille intelligitur lacus, qui postea lacus Genesareth, Galilaeae aut Tiberiadis vocatus est. Cf. Jos. 11, 2: 12, 3. De tota hae. pericopa (Vs. 2—12.), qua fines Cananaeae, proprie sic dictae, describuntur, cf. *die bibl. Alterthumsk.* II. I. p. 77. sqq.

13—19. אֲשֶׁר יִתְּנֶהוּ אֲתֶיךָ *Quam terram in haereditatem accipietis, ut 32, 18.* — 14. כִּי לְקַח מִטָּה בְּנֵי הָרְאוּבֵנִי Cf. 32, 29. 33. — 15. מֵעַבְרַת לְיַרְדֵּן *Cis Jordanem* cf. 32, 19. 35, 14. יְרֵחוֹ *E regione Jerichuntis.* קְדָמָה מִזְרָחָה *Ad anteriorem mundi partem ortum versus, i. e. orientem versus.* Similis loquutio Ex. 27, 13. — 17. אֲשֶׁר-יִתְּנֶהוּ לָכֶם אֶת-הָאָרֶץ *Qui possidendam sive in haereditatem dabunt, i. e. qui distribuent vobis terram. Alii: qui vestro nomine partientur, aut possidendam accipient, vid. Vs. 18. Jos. 14, 1.* — 18. בְּשֵׂיאוֹ — הִקְחֵהוּ *Principem unum, principem unum e tribu, i. e. ex singulis tribubus unum virum principem assumetis.* לְנַחֵל *Ad possidendum, ad distribuendam possessionem.* — 19. כָּלֵב בֶּן-יִפְנֵה *Vid. 14, 6. 24. 30. Nachschon et reliqui tribuum principes supra 1, 5. sqq. constituti, erant mortui.*

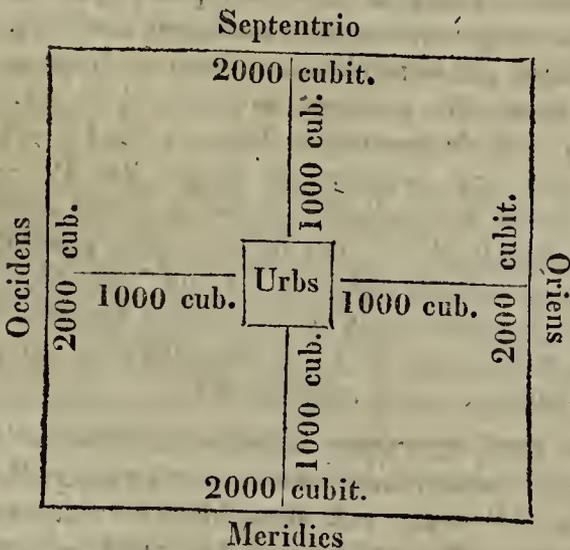
Cap. 35.

Urbes cum suburbanis Levitis jubentur assignari, quarum aliquae refugii urbes statuuntur, ad asylum homicidii involuntariis. De homicidiis voluntariis et involuntariis leges dantur. Homicida testibus pluribus reuincendus, ut condemnetur.

1—3. מִמֵּתֵיחָם אֲחֵיהֶם *De haereditate possessionis suae, i. e. de possessionibus suis haereditariis.* מִגֵּרֵשׁ לְעָרִים LXX. verterunt τὰ προάστεια τῶν πόλεων. Est enim מִגֵּרֵשׁ spatium vacuum, quod civitatem ambit, solum suburbanum, אֲגֵרֵשׁ, quod in V. T. quidem non nisi *expellendi, ejiciendi* significatu occurrit, verum et cognatam *evacuandi* notionem obtinuisse, inde credibile est, quod גֵּרֵשׁ *vacuum nudum* denotat. Ez. 45, 2. מִגֵּרֵשׁ dicitur de pomoerio templi. Spatium illud extra urbes Levitis in hunc finem adtribuebatur, ut decimas pecudum armentorumque lege ipsis concessas in hoc agro subdiali usque ad diem maetationis pascere possent, Vs. 3. — 3. וְיִרְבְּשָׁם *Et facultatibus eorum.* רִכּוּשׁ in genere *facultates* seu possessionem quamvis denotat, in specie vero, ut hic, pecus quodvis et jumentum, quibus potissimum divitiae veterum constabant. Cf. Gen. 14, 11. 21. 1 Chr. 27, 31. Particula לֵּ vocibus in posteriore membro praefixa vertenda est *pro.*

4. 5. *Et quod attinet ad pomoeria oppidorum, quae Levitis dare debetis, ea foras extra murum oppidi (מִקִּיר הָעִיר) a muro*

urbis) mille cubitos pateant. 5. Scilicet mensurabitis extra oppidum a latere orientali duo cubitorum millia, totidem a latere meridionali, occidentali et septentrionali. Ipsum autem oppidum sit in medio. Sic se habeant omnium oppidorum pomoeria. **דְּוֹ מִלְּיָאִים בְּאַמְתָּה** Duo millia in cubito, i. e. bis mille cubitorum, cf. Ex. 26, 8. **וְזֶה** sc. **מִדָּה** haec sit mensura. Magnopere hic locus Interpp. exercuit. Nam Vs. 4. suburbanis magnitudo tribuitur mille cubitorum, at Vs. 5. 2000 cubb. eadem magnitudo dicitur. Talmudici duos hosce Vss. ita conciliare solent, ut dicant, **מִגְרָשִׁים** esse loca urbibus proxima, quae inambulationi tantum, lotioni, hominumque recreationi inservirent, et haec cubitorum 1000 fuisse. Sed praeter haec fuisse alia his contigua spatia, quae ab urbe remotiora, cubitos alios mille patuerint, et in his Levitas potuisse arare, serere vineasque plantare; ac idcirco ista superioribus juncta spatia vere 2000 cubb. in omnem terrae plagam fuisse. Sed hoc Rabbinorum commentum merito improbarunt plerique Interpp, quum sola Levitis data fuerint *pascua*. Alii existimant, Vs. 4. intelligi cubitos sacros (de quibus I Reg. 6, 2. 7, 15.), Vs. 5. autem communes, illis duplo minores. Sed quo signo colligi potest, Mosem modo loqui de sacris, modo de communibus cubitis? Deinde sacri cubiti adhibebantur quidem ad structurarum et aedificiorum sacrorum dimensiones, non vero ad vacuas terrae areas emetendas. — Ut alias minus adhuc probabiles explicationes hic praetereamus, simplicissima Versum 4. et 5. conciliandi ratio videtur haec esse, ut statuamus, definiri suburbiis a muris urbis longitudinem *mille cubitorum*, et *bis mille* in circuitu ab omni latere, i. e. in universum 8000, ut haec ostendit figura:

Ubi apparet, unumquodque suburbiorum latus esse duplo longius, quam linea ex urbe extrinsecus producta, quae est *mille cubitorum* (Vs. 4.), adcoque singulis lateribus relinquuntur 2000 cubiti. Nihil itaque opus est, ut cum LXX. in Vs. 4. pro **מִלְּיָאִים** legamus

אַשְׁפִּים, uti Vs. 5. habetur. Nam quod ille interpres Vs. 4. διοχι-
 λίους πήγεις posuit, vix dubium esse potest, ab eo factum esse,
 difficultatis tollendae causa. Ceterum vero interpp. vet. omnes, et
 textus Samar. cum nostro textu hebr. conspirant. Ei quidem ad-
 versari videtur Josephus, qui *Ant.* 4, 4, 3. de urbibus Levitarum
 haec dicit: *Mandavit Deus (Hebraeis), ut urbes 48 praeclaras*
et eximias Levitis distribuerent, et agrum pro moenibus ad cubi-
tos bis mille in circuitu iis assignarent. Similiter Philo (*de*
praemiis sacerdotum, T. II. p. 236. edit. Mangey.) ait, Levitas
 48 oppida accepisse, *et in cujusque pomoerio duo millia cubito-*
rum in circuitu, pascendis pecudibus, et in reliquos usus oppi-
dis necessarios. Sed Philonem ubique τοὺς LXX. sequi constat,
 et Josephus h. l. ut in pluribus aliis, eosdem LXX. sequutus est.

6. 8. וְאֵת הָעָרִים *Et cum urbibus*, i. e. inter eas urbes,
 quas dabitis Levitis, dabitur etiam sex urbes asyli. Alii אֵת prius
 quod attinet vertere malunt, atque alterum אֵת, quod vocem עִיר
 praecedit, pro nota Nominat., vel potius pro verbo substantivo,
 ut Aramaeorum אֵת אֵרָ accipere, quomodo subinde usurpatur. Conf.
 GESENI *Lehrgeb.* p. 682. עִירֵי הַמִּקְלָט sunt qui *urbes collectionis*
 sive *retentionis* vertant, quod is, qui propter homicidium com-
 missum fugiebat ad urbes Levitarum, in illis se continere debuit
 usque ad mortem Pontificis M., coll. Vs. 25. Sed praestat מִקְלָט
 a significatu *recipiendi, excipiendi*, quem קָלַט apud Chaldaeos
 obtinet, *locum refugii*, quo quis se recipit, interpretari. הַרְצִיחַ
Homicida. רָצַח, quod apud Arabes proprie notat *lapidibus ali-*
quem petere, lapidibus jactis aliquem occidere, apud Hebraeos
 universe dicitur de *caede* s. *homicidio* quocunque. Hinc in nostro
 Cap. modo dicitur generatim de *caede*, ut hoc Vs., modo specia-
 tim de homicidio per imprudentiam facto et fortuito (Vs. 11. 25.
 26. 28.), de homicidio per leges seu licito (Vs. 27.), aut praecep-
 to (Vs. 30.), vel de homicidio doloso (Vs. 16 — 19.). וְעַלֵּיהֶם
Et praeter illos. עַל praeter, ut 6, 20. 28, 10. — 8. — מֵאֵת
 הַמְעִיטָה *A multo multiplicabitur, et a paucis diminuetur*, i. e.
 plura oppida dabitur ab eo, qui habet plura, pauciora ab eo, qui
 habebit pauciora (similes phrases 33, 54. 26, 54.). Sensus: op-
 pida, quae de possessionibus vestris dabitur Levitis, ita dispertian-
 tur, ut quo majores vel minores illae sint, eo vel plura vel pau-
 ciora oppida hunc in usum conferantur.

11. 12. וְהִקְרִיתֶם לָכֶם. *Obviam facietis vobis*, i. e. oppor-
 tunas seligatis, constituatis *urbes*. מַכֶּה-נֶפֶשׁ *Percutiens ani-*
mam, occidens aliquem, vid. Gen. 37, 21. בְּשִׁגְגָה *Per errorem*,
 imprudens, vid. ad Ex. 21, 13. — 12. מִגְּאֹל-וְהָיָה *Sintque vo-*
bis haec oppida in asyllum a vindice caedis. Loca sancta, veluti
 templa, arae et apud alios antiquos populos jus asyli habere cen-
 sebantur. Ea igitur asyli oppida, quae Moses constituit, sanctita-
 tem habebant a sacerdotibus ea incolentibus. אֲנִי propr. *redimens*,

est qui bona a consanguineo proximo vel venditione, vel quocunque alio modo devoluta, *jure propinquitatis sibi assereret*, vid. Lev. 25, 25. 26. Hinc אָלֹא omnino est *assertor jure propinquitatis*, qui, si de bonis ageretur, cognati facultates jure suo sibi vindicabat, vel, si quis interentus esset, consanguinitate proximis hoc sibi sanctissimum officium impositum esse judicabat, caedis auctorem propria manu interficiendi. Hinc Vs. 21. אָלֹא הַדָּם *vindex sanguinis* vocatur. Ceterum cf. ad Ex. 21, 13. וְלֹא יָמוּת הַרְצֵחַ *Neque morietur homicida* manu vindicis aut propinqui ejus, qui occisus est. עַד-עֲמֹד לְפָנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפַּט *Donec steterit coram coetu ad judicium.* הָעֵדָה *coetus*, sc. judicium, vel populi illius loci, sic Vs. 24. 25. Hac re jus asylosum apud Hebraeos sapientius erat constitutum quam apud alias gentes, ubi iuivum in jus trahere non licebat eum, qui in asyllum confugerat. At apud Hebraeos asyllum hoc tantum praestitit homicidae, ne indicta causa poenas lueret.

16. 17. Versuum 16 — 18. sensus est: *mortis esse poenam qualicumque telo* (ita Romanae leges vocant lapidem, ferrum, lignum, quo quis percussus mori possit) *quis hominem occiderit.* Ex telo praesumitur malum consilium, quamvis percussor id neget. — 17. בְּאֶבֶן יָד *Lapide manus*, qui manu projectur. Significat legislator lapidem data opera projectum, ut quispiam percutiatur, cujus ietu si contigerit, percussum mori, cum qui projecit lapidem, capite poenas luere vult, quia non potuit ignorare, ejusmodi lapidem, vi impactum, potuisse lethale vulnus adfligere. אֲשֶׁר-יָמוּת בָּהּ *Quo quis morietur*, sed Futurum hic ut saepius hanc habet vim, ut significet id quod fieri *potest vel solet*; hinc, *quo quis mori potest*, aut quo probabile est, aliquem interfici posse: id quod vi oppositionis eo pertinet, ut si qui lapide vel fuste (Vs. sq.) tam exiguo percussus sit, ut vix opinabile sit, eo lapide vel fuste interfici posse, percutiens capitis poena absolvendus sit.

19 — 25. אָלֹא הַדָּם Vide ad Vs. 12. יָמוּת *Interficere poterit*, impune occidet adjutus etiam a magistratibus, Deut. 19, 12. בְּפָגְעוֹ-בָהּ *Cum illi occurret*, ut Vs. 21. Jonathan addit: *extra civitates istas.* — 20. וְאִם-בְּשִׁנְאָה יִהְיֶה פָגַע *Si quis alium per odium impulerit.* Ponuntur hic alii modi, quibus caedes voluntaria committi possit, videlicet per impulsum et deturbationem ex alto loco et praecipitationem in aquas, per dejectionem lapidis vel alterius rei in caput infra deambulantis; et de his, si mors insequuta fuerit, idem statuitur quod de superioribus caedibus. — 22. בְּפֶתַע *In momento*, i. e. subito casu, ex improvise, ut 6, 9. בְּלֹא אִיבָה *In non-inimicitia*, sine antecedente inimicitia. — 23. בְּלֹא מִבְּקֵשׁ רָעָהוּ *Nec quaerens malum ejus*, nec malum ei intenderit, ut 1 Sam. 24, 10. — 24. וְשִׁפְטָהּ הָעֵדָה *Judicent coetus* judicium urbis in cujus agro contigerit homicidium; cf. Vs. 12. „Hi homicidam ex asylo ad se

tuto duei curabant, et eo reduci, si ab invito commissum appareret homicidium." CLERIC. על המשפטים האלה *Secundum haec jura*, ex his legibus, ut Ex. 21, 1. — 25. אִישׁ מִשָּׁח אֹהֶוֹ. *Quem unxit*, sc. ungens, qui unctus est, impersonalis loquendi forma, qualis Vs. 30. Gen. 27, 36. al.

26 — 31. Quod si vero excedat homicida עיר מקלטו *terminum urbis asyli sui*, i. e. ambitum 8000 cubitorum, quibus ager ejus urbis continebatur, vid. Vs. 5. — 27. אִין לוֹ דָּם *Non ei sanguis*, i. e. non erit caedis reus. Cf. ad Ex. 22, 1. — 28. יָשֵׁב *Sedebit*, i. e. manere debebat. — 29. Sensus: secundum has leges semper apud posteros vestros in omnibus oppidis debet judicari. — 30. הִרְצֵהּ — כָּל *Omnis qui occiderit animam*, aliquem, *juxta os*, pro depositione sive verbis *testium* duorum aut plurium *occidet eum*, i. e. occidetur (cf. ad Vs. 25.). וְיֵד אֶתְדָּר וְגוֹ' *Unus testis non respondeat* iudicibus interrogantibus *in anima ad mortem*, i. e. unus tamen testis in causa capitali admittendus non est. Cf. Deut. 17, 6. 19, 15. — 31. לֹא-תִקְחוּ — לְמִמֶּנָּה *Non accipiatis pretium pro vita homicidae, qui mortis est reus*. Apparet ex h. l. apud Israelitas jam ante Mosis tempora hanc consuetudinem viguisse argento vitam a Goele redimendi. Apud Arabes illam consuetudinem confirmavit et in jus vertit Muhammedis auctoritas, vid. Suram 2, 173. 174. Moses vero hunc morem lege h. l. data abrogat. Et vero erat prudentiae legislatoris, turpem et abjectam consuetudinem prohiberi; interest enim non familiae solum, sed et reipublicae, ut in homicidas animadvertatur, nec iudex dolori potius cognatorum servit, quam exemplum poenarum proponit, quo terreantur improbi, atque boni tuto degere possint. Et hodie apud ipsos Arabes Thehamanenses ignominiosum est a Goele vitam argento redimere. Cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 293.*

32 — 34. וְלֹא-תִקְחוּ — הַכֶּהֶן *Ne accipiatis redemptionem*, i. e. mulctam aut pecuniam iudici oblatam, *ut fugiat*, qui de industria eadem commisit, *ad sui asyli urbem, ut revertatur ad habitandum in terra ante mortem sacerdotis*. Sunt qui putent ante לְשֹׁבֹב omissam esse particulam אוֹ *aut*, ut sensus sit, nulla mulctae persolutione, nulla mercede perduci te sines, *ut vel is*, qui ab urbe asyli sub praesidio publico ad iudicium perductus est, si cognoscatur, deliberato fecisse homicidium, remittatur ad asyli urbem; *vel* ut ei, qui est in urbe asyli, permittatur alibi habitare ante mortem Pontificis maximi. Alii vero hunc solum hujus legis sensum esse putant, qui in altero illius interpretationis membro propositus est; nempe, ne qui in asylum per fugisset, ulla pecunia ante obitum summi sacerdotis jus ad pristinam sedem revertendi sibi posset redimere. עַד h. l. est *antequam* (ut Ex. 22, 25. Lev. 25, 30.). וְלֹא-תִקְרְבוּ אֶת-הָאָרֶץ *Ne profanetis terram*, i. e. ne polluite terram sanguine. Bene LXX. μή φοροκροτήσητε τὴν γῆν, quod verbum proprie significat

caede polluere, caedis maculam et foeditatem inurere, quod non male terrae congruit. וְלֹאֲרָץ לֹא יִכָּפֵר Neque potest expiari terra, purificari, munda haberi. Sensus duorum horum Versuum: nisi sanguis sanguine eluatur, profanam a Deo habitum iri Palaestinam, eamque terram, quam singulari cura atque indulgentia fovete decreverat, caedibus madentem ab eodem desertum iri.

Cap. 36.

Ne possessiones tribuum et familiarum permisceantur, lex datur, ne filiae haeredes relictæ nubant alteri, quam iis, qui sunt de eadem tribu et familia.

1 — 4. בְּנֵי-גִלְעָד Non intelliguntur ii ex Gilcaditis, qui jam acceperant possessionem in terra Gilead (c. 32.), sed qui trans Jordanem accepturi erant; et inter hos filias Tzelophchad haereditatem accepisse liquet ex Jos. 17, 3. — 2. דָּם-אֱלֹהֵי צְנֹה יְהוָה Dominum meum jussit Jova. Unus loquitur nomine omnium, cf. 32, 25. 27. — 3. לְנָשִׁים — וְהָיוּ Quodsi ergo fuerint cuipiam, e filiis tribuum Israelitarum in uxores, i. e. si nupserint. וְנִגְרָעָה Tum detrahatur. אֲשֶׁר תְּהָיוּנָה לָהֶם Eorum quibus fuerint, quibus nupserint. Haereditas enim transiisset ad illarum liberos. Quum autem hi in aliam tribum transitori fuissent, jam ea possessio in jus alterius tribus esset translata. — 4. Sensus est: etiamsi futurus est annus Jubilaeus, nihilominus tamen manebit haereditas illarum penes alios. Etsi enim Manassitae fortasse ea praedia redimere voluissent, attamen ea anno Jubilaeo ad filias Tzelophchad sive earum haeredes rediissent ex lege Lev. 25, 10. data.

6 — 12. לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם הִתְקַיְּנָה לְנָשִׁים Ei qui bonus est in oculis earum uxores erunt, nubant, prout ipsis placebit, pro lubitu. — 7. כִּי אִישׁ רָגוּ Quisque enim Israelitarum haereditati tribus patrum suorum adhaerebit, quisque in possessione tribus paternae maneat. Alii vero verbum דָּבַק non referunt ad haereditatem, sed ad juncta inter se connubia. — 8. כָּל-בֵּת יִרְשֶׁת נַחֲלָה Omnis igitur filia haereditate praedium consequens, ἐπιγασκός, uti talem filiam vocabant Attici, apud quos similis fuit lex. לְמַעַן לְיִרְשֵׁי רָגוּ Ut haereditatis jure possideant filii Israelis quisque haereditatem patrum suorum. Sic quisque Israelita manebit in sua possessione. — 12. מִמִּשְׁפַּחַת בְּנֵי-מַנַּשֶׁה Viris ex familiis Manassitarum. וְהָיוּ Atque fuit, i. e. mansit in tribu, quomodo verbum הָיוּ et capiendum Ruth. 1, 2. Dan. 1, 21.

S C H O L I A

IN

DEUTERONOMIUM.

Quintum Pentateuchi librum Hebraei a vocibus quibus incipit, אֱלֹהֵי תְּדַבְּרִים, et מִשְׁנֵה תְּהוֹרָה *repetitionem legis* (17, 18.), vel simpliciter מִשְׁנֵה nuncupant. Similiter LXX. hunc librum inscripserunt Δευτερονόμιον, non quod δεύτερον νόμον, secundam et novam legem, contineat; sed quod δεύτερον, *denuo*, lex repetitur et explicatur. — *Prima* libri parte (1—4, 40.) Moses in solenni populi concione, quae inde ab egressu ex Aegypto usque ad stativa in agrò Moabitico facta et gesta essent, post relatas de rege Basanis, Amoraeis et Midianitis victorias, percurrit, et hortatur Israelitas ad leges divinas observandas. *Parte secunda* (4, 45. — 30, 20.) quae universo populo scitu necessaria essent praecepta, per tres superiores libros sparsa, exceptis iis, quae ad solos sacerdotes pertinerent, comprehenduntur, nonnullis quoque plane de novo additis, gravibus intermixtis adhortationibus, quibus pondus additum et promissionibus praemiorum, quae leges divinas observantibus proponuntur, et comminationibus poenarum, quae illas negligentes manent. Subjicitur Cap. 31. Epilogus, quo exponit Moses, se 120 annorum aetate grandaevum, ferendo Reipublicae et exercitus oneri imparem esse, quare illud reputasse, ut a principatu sese abdicans Josuam sibi a Deo datum successorem statueret; legumque eodicem a se consignatum et in manu Levitarum Seniorumque populi depositum jus sit singulis septenniis in Festo Tabernaculorum in solenni populi concione legi. Sequitur duplex Carmen, Cap. 32. 33. Postrema

libri pericopâ (Cap. 34.) Mosis mors et sepultura describitur. — A Mose hunc librum saltem usque ad 32, 47. consignatum esse, diserte dicitur 31. 9. 19. 24., ubi ipse de se Moses testatur scriptis mandasse Carmen, quod libri partem constituit (32.), additque insuper, scripto itidem redelegisse omnes a se propositas leges quarum legum contextus adeo cum reliquis totius libri partibus conjungitur, ut acgre divelli possit. Testimonio de Mose scriptore libri fidem faciunt loca illius quamplurima, quae *nondum expugnatam, sed brevi occupandam* ab Hebraeis *terram Cananaeam* arguant, ut 6, 1. 10. 11. 18. 19. Cap. 7, 1 — 5. 16 — 26. et 20, 16. 17. Moses jubet Cananaeos, quorum agros occupaturi erant Hebraei, ad interuicium delere. Cf. et 11, 10. 11. 12, 8 — 10. 25, 19.¹⁾ Dicat aliquis, talia a scribere libri scriptore callide ita esse conficta, ut legentibus persuaderet, esse hunc librum a Mose literis mandatum. Verum si haec ratio valeat, quis demum liber fuerit, de cujus auctore et aetate ex argumentis internis iudicium certum fieri possit? Praeterea quae 2, 20 — 23., 3, 8 — 10. legimus de praeis Cananaeae populis et ditionum eorum finibus, vix ulla alia, quam Mosis aetate tam accurate tradi potuerunt. Quodsi et haec conficta esse regeas, rogamus, quem in finem talia quis ementitus fuerit? Attamen ut a Mose scriptum esse Deuteronomion credamus, haud admittere diversum a prioribus libris et peculiare hujus libri ingenium, styli, narrationum et legum diversitatem, et plura in illo senioris, Mose, aetatis indicia, perhibent VATER²⁾, DE WETTE³⁾, GESENIUS⁴⁾ et BLEEK⁵⁾.

1) Alia plane similia loca vid. 8, 1. 7. 12. 9, 1 — 6. 11, 23 — 25. 29 — 31. 12, 14. 16, 6. 17, 14. 18, 14. 19, 1. 21, 1. 23, 20. 26, 1. 27, 2. 4. 30, 18. 31, 2. 3. 6.

2) In Commentat. de scriptore Pentateuchi ad calcem Commentarii Vol. III. p. 458. et 492. sqq.

3) In Diss. *Qua Deuter. a prioribus Pentat. libris diversum, alius cuiusdam recentioris auctoris opus esse monstratur*, Jen. 1805. 4. Cf. auctoris *Kritik d. Isr. Gesch.* p. 385. sqq. et *Lehrb. d. hist. krit. Einl. in d. A. T.* p. 180.

4) *Geschichte der hebr. Sprache* p. 32.

5) In *dem Bibl. exeget. Repertor.* a nobis edito P. I. p. 18. et 53.

Et dicendi quidem genus quod attinet, quinti hujus libri eloquentiam ornatam, copiosam, garrulam, magnopere abhorrere dicunt a priorum librorum sermone brevi et conciso ⁶⁾. Sed quum quintus hic liber, tanquam epitome quaedam trium priorum librorum totius populi usibus, ut supra monuimus, destinata, septimo quoque anno publice praelegendus esset (31, 10 — 13.); prudentis scriptoris erat, tali in opere copiosa et oratoria eloquentione uti, et per totum librum iterum iterumque gravi et pathetica oratione legentes et audientes admonere, ut propositas ipsis leges sanctissimè observarent. Ex eo, quem indicavimus, libri usu et ratio repetenda videtur quarundam loquendi formularum et singularum vocum, quae huic tantum libro sunt propriae ⁷⁾, quod eae, ut credibile est, ad sensum et usum vulgarem popularemque adcommodatae essent. Magnam ceteroquin Deuteronomio cum prioribus styli totiusque dicendi generis similitudinem esse multaque loca ita

ubi cum De Wetlio *Einleit.* p. 184. Deuteronomium sub Josia demum haud diu ante expugnata a Chaldaeis Hierosolyma scriptum arbitratur. Sed scriptorem ejus aetatis 28, 68. Hebraeos divina praecepta negligentes in Babyloniam potius, quam *navibus in Aegyptum* abducendos comminatum esse credibile est.

6) Quod potissimum urget DE WETTE in *Diss.* p. 5. sqq. Ita quae Ex. 20, 19. in uno Vs. expressa sunt, ea Deut. 5, 19 — 24., in 5 Versus dilatata et exornata habentur. Simplicem Versum Ex. 21, 1. legis Deut. 5, 28. extensum, sensu minime amplificato. Quae Ex. 34, 11 — 17. simpliciter expressa sunt, ea paullum immutata Deut. 7, 1 — 12. nimis exaggerata reperias. Cf. et Ex. 23, 20 — 32. cum Deut. 7, 12 — 26., Lev. 26. cum Deut. 28.

7) Sic de criminum punitione semper usurpata est formula בְּעֵרְתָּ תִּרְעֵ מִקִּרְבֶּךָ 13, 6. et alias saepissime, quam in prioribus libris nusquam invenies, sed ejus loco solennem illam (in quinto plane exultantem): *ejus anima extirpanda est e gente sua.* Occurrit etiam ubi de criminibus puniendis sermo est, frequenter haec formula: *quo audito populus timebit neque amplius peccabit*, 13, 11, 17, 13. 19, 20. 21, 21., quarum nihil simile habent priores libri. In enotandis singulis vocibus huic libro peculiaribus, ut דָּבַק in phrasi *Jovae adhaerere*, 10, 20. 11, 22. 13, 5. et saepius, מִשְׁלַח יְרֵימִים *negotium*, 12, 7. 15, 10. al., מְגִדָּה *magnitudo de Deo pro פְּבוֹד* in prioribus libris obvio, et aliis quibusdam, diligentiam adhibuit De Wette in *Diss.* p. 9.

cum illorum locis congruere, ut ab eodem auctore, memoriter ea retractante, quae prius jam scripserit, conscripta videantur, nec De Wette negare potest; sed tanti consensus causam inde censet repetendam, quod Deuteronomii scriptor priores illos libros non solum novisse et legisse, sed in sinu quasi gestasse, memoriaque comprehendisse, et in hoc suo libro conscribendo tamquam exemplar sibi proposuisse videatur. Quod tamen non omnibus aequè verisimile videbitur. Ad ea loca quod attinet, quae vel in rerum gestarum narratione a libris prioribus aut vere discrepant, aut discrepare videntur⁸⁾, vel in quibus Viri Docti, quos laudavimus, serioris Mose aetatis vestigia deprehendere sibi visi sunt⁹⁾, de iis videbimus in illorum interpretatione. Ceterum uti duo postrema libri Capita, ita et alia quaedam aut addita (3, 11. 10, 6 — 9.), aut paulum immutata a serioribus manibus facile concedimus. Neque tamen eorum locorum tantus est numerus, qui totum librum Mosi abjudicare nos cogat. — Chronologia libri, ex Cap. 1, 3. 4. et Jos. 4, 19. 5, 10. petenda, ultimorum duorum mensium anni post exitum quadragesimi complectitur.

8) Veluti 1, 15. coll. Ex. 18. et Num. 11., 1, 20 — 23. coll. Num. 13, 1. 2., 1, 44. coll. Num. 14, 45., 2, 28. 29. coll. Num. 21, 22., 10, 6. sqq. coll. Num. 33, 30 — 38.

9) Talia De Wette inesse putat legibus nonnullis, huic libro proprias, quae ad hierarchiam augendam, ad templi Hierosolymitani et Levitarum auctoritatem spectare videantur, ut c. 12, 14, 23. sqq. 15, 10. 26, 2.

Cap. 1.

Brevi narratione comprehenduntur, quae populo acciderant a Sinai monte usque ad Cades-Barnea, et imprimis de constitutis Iudicibus, de speculatoribus missis, qui Cananaeam lustrarent, de seditione, horum occasione exorta, et quae deinde eodem loco consecuta.

1. **יְשֵׁרָאֵל — אִלֵּיהּ** *Hi sunt sermones, quos Moses ad universum populum Israeliticum habuit.* Non est verisimile, hosce sermones a Mose habitos fuisse coram toto populo. Quomodo enim ille tam clara voce loqui potuisset, ut tot hominum millia eum audirent? Videtur potius Moses semper egisse per legatos populi (cf. ad Lev. 8, 3.). Hi Mosis mandata referebant ad singulos. Coram hoc igitur senatu ex omnibus tribubus electo Moses hos sermones habuit. **בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן** *In transitu Jordanis, in ora illius orientali,* cf. Cap. 3, 8. 4, 41. 47. **עֵבֶר**, quod proprie significat *transitum, trajectum*, deinde denotat omnem tractum, qui fluvio alluitur aut interfluente aqua dirimitur, sive tractus ille sit ceterior, sive ulterior. Hic intelligitur orientalis Jordanis ripa, Moses enim hunc fluvium numquam transiit. Nominantur nunc singula loca, in quibus Moses sermones in hoc libro consignatos proloquutus fuerit. **בְּעֵרְבָה** *In planitie, sc. Moabitica, coll. Vs. 5.* **עֵרְבָה** verti quoque potest *desertum*; nam in Oriente loca plana ob fontium et pluviarum defectum, sterilia sunt atque deserta. **מִלֵּל סִנַּף** *E regione Suph.* Quum hic de campestribus Moabiticis sermo sit, *Suph* videtur locus esse in illa regione situs, ita dictus fortasse quod in finibus regionis situs esset; nam **סִנַּף** *finire et finitionem, terminum* denotat. Haud diversus fuerit a **סִנַּפָּה**, Num. 21, 14. LXX., Onkelos et Hieronymus **יַם-סִנַּף** esse putarunt i. q. **יַם-סִנַּף**, *mare erythraeum*. Sed nusquam voce **סִנַּף** sola illud mare indicatur. **פְּאָרָן** vocabatur desertum Idumaeae finitimum, de quo vid. Gen. 14, 6. Num. 12, 16. **תַּפְּל** tantum h. l. occurrit, nec dici potest ad quam coeli plagam hic locus situs fuerit. **לְבָנָן** videtur idem locus esse, qui alia pronuntiatione dici solebat **לְבָנָה**, decimus septimus Israelitarum stathmus, Num. 33, 20. De **הַצֵּרֶת** cf. Num. 13, 1. 33, 17. **דִּי זָהָב** proprie significat *locum auro praeditum*. Hic non dubium est, esse nomen proprium loci in plaga orientali et australi mare mortuum inter et Sinum Aelaniticum siti.

2 — 5. **אֶתֶר — בְּרִנְעַ** *Undecim dierum iter est a monte Hor usque ad Kades-Barnea, via per montanam Seiri regionem facta.* **יָד** hic est mensurae nomen. Generatim describit Moses longitudinem viae a monte Hor ad Kades-Barnea per montanam Seiri regionem ducentis, quae plerumque undecim diebus confici soleat. Sed hoc temporis spatio iter illud a tanto populo cum mulieribus, infantibus et pecudibus non potuit confici. Saepè etiam per ambages eundem et ubi aquae facultas data, subsistendum erat. Cete-

rum hoc iter aliis quoque viis institui posse, videntur indicare verba דִּרְךָ תֵּרֶ-שַׁעִיר *Kades-Barnea* loens fuit ad septentrionem Chorebi et meridiem Seiris, atque inde ad dextram per Idumaeae fines juxta mare mortuum descedendum fuit Moabitidem petentibus. Cf. Num. 20, 16. 4. אַחֲרֵי הִכְחוּ אֶת סִיחֹן *Postquam Sichonem profligaverat.* Cf. Num. 21, 24. אִפְּסֵי יִסּוֹן est referendum ad participium יוֹשֵׁב, sed ad הִכְחוּ coll. 3, 1. Num. 21, 33. — 5. הוֹאִיל *Incepit*, animum induxit, ut Gen. 18, 27. coll. Arab. אִוֵּל *praecessit*, in Conj. 2. *instituit, direxit.* בִּאֵר *Explanavit* cum repetitionibus, tum additionibus variis, „in gratiam,“ ut ait Grotius, „eorum, qui tempore latae legis aut nondum nati, aut intelligendi incapaces fuerunt.“

6 — 13. רַב-לָכֶם שָׁבָה *Multum vobis sedere, satis diu comorati estis in hoc monte, ferme annum, cf. Ex. 19, 1. coll. Num. 10, 11. 12.* — 7. וְאֵל-כָּל-שְׁבִינֵי *Convertite* agmen. וְאֵל-כָּל-שְׁבִינֵי *Et ad omnia vicina ejus, montis Amoraei, ad loca eis, montibus Amoriticis, finitima.* בְּעֶרְבָה *In planitie.* Intelligitur planities illa, tria circiter milliaria Germanica lata, per quam Jordanes a lacu Genesareth usque ad mare mortuum labitur. הַר *Mons*, pars montana, postea tribui Judae assignata. שְׁפֵלָה *Loca humilia*, ad mare mediterraneum sita in terra Philistaeorum; contigerunt postea tribui Judae. נֶגֶב *Auster*, terra meridionalis, se. tribus Judae. חוֹף הַיָּם *Littus maris*, proprium regionis Palaestinae littoralis inde a monte Carmelo nomen; ut apud Arabum Geographos סֵאחַל *littus*, proprium *Phoenices* est nomen. עַד-הַנְּהַר הַגָּדֹל נָהַר פָּרָת *Usque ad fluvium magnum Euphratem*, vid. Gen. 15, 18. — 8. נָתַתִּי לְפָנֵיכֶם אֶת-הָאָרֶץ *Posui ante vos hanc terram, vobis (invadendae terrae) potestatem facio, ich habe es euch Preiss gegeben.* — 9. Feecit Moses, quod hic narrat, suggerente Jethrone. Cf. Ex. 18, 10. sqq. לֹא-אוּכַל לְבִדִי שְׂאֵת אֶתְכֶם *Non possum solus sustinere vos, h. e. causas vestras audire et tantae multitudinis litibus intendere.* — 10. אֵת וְהַיּוֹם לָרַב *Et en! vos estis hodie sicut stellae caeli multitudine.* Cf. Gen. 15, 5. — 11. אֶלֶף פְּעֻמִּים *Mille vicibus, millecuplo, ut I Chr. 21, 3.* מֵאָה פְּעֻמִּים *centies, centuplo major.* — 12. טַרְחַכְכֶם *Onus vestrum, molestiam quam mihi creatis.* — 13. הָבֹה לָכֶם *Date igitur vobis.* וְאִשִּׁימָם *Et ponam eos in capitibus, quasi capita eos vobis praeficiam.*

15 — 19. וְאִמָּה *Sumsi, constitui, quos populus elegerat.* רָאִשֵׁי שְׁבִיטֵיכֶם *Capita tribuum vestrarum, non intelliguntur duntaxat duodecim Capita aut principes tribuum, sed etiam minores praefecti, ut quae sequuntur, docent. Ceterum Ex. 18, 25. Moses elegisse hos dicitur. Quae facta sunt a multis sub unius ductu, dicuntur fieri ab illo vel ab illis. De שְׂטָרִים vid. Ex. 5, 6. — 16. שְׁמַע *Audiendo, se. audite. Infinitivus pro Imper. ut Ex. 20, 8. זָכֹר memor esto! Vid. et Jer. 2, 2. 3, 12. —**

אֶהְיֶיכֶם *Inter fratres vestros*, causam de qua inter populares vestros agitur. וְשִׁפְטֵתֶם צְדָקָה וְגֵר *Et judicate justitiam*, juste disceptate, *inter virum*, quemque, *et inter fratrem ejus*, h. e. inter ipsos Hebraeos, *et peregrinum ejus*, intelligendus גֵר הַזֶּשֶׁב *peregrinus inquilinus*, nondum eireumeisus. Nam circumcisorum eadem erant leges, seu Hebraei, seu alienigenae essent. — 17. לֹא תִבְרֹוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט *Non agnoscetis facies in iudicio*, de iis iudicabitis quasi de hominibus perinde ignotis, notos ignotis non praeferetis. כַּכִּי תִּפְתָּן בְּגֹדֶל תִּשְׁמַעוּן *Sicut parvum ita magnum*, tenuem aequae ac potentem *audiatis*. לֹא תִגְדְּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ *Ne timeatis a facie viri*, neminem timeatis, non minas potentium. כִּי הוּא *Nam iudicium est Dei*. Cf. ad Ex. 21, 6. — הַדְּבָר הַקָּשֶׁה הַזֶּה *Res quae difficilior erit vobis*, *admovebitis mihi*, de causa autem, quae vobis nimis difficilis erit, ad me referte. Cf. Ex. 18, 26. — 18. וְאֶצְוָה *Praecepit etiam*; sic particula וּ sumenda est quoque Lev. 7, 16. Prov. 24, 27. — 19. וַיֵּלֶךְ אֶת כָּל-הַמִּדְבָּר *Et peragravit totum illud desertum*. Eadem loquendi forma Job. 29, 3.: אֶלֶּה הַשֶּׁהַי *perambulabo tenebras*. דֶּרֶךְ הַר *Per viam montis Amoraeorum*, pergendo recta Amoraeorum montana versus. Amoraeci meridionalem Cananaeae tractum incolebant.

22 — 28. Cf. ad Num. 13, 1. sqq. וַיִּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ *Ut explorent nobis hanc terram*. חָפַר *proprie fodere, fodiendo quaerere*, hic est *explorare*, ut Jos. 2, 2. 3. Job. 39, 29. — 24. וַיִּפְּנוּ וַיַּעֲלוּ *Et versi sunt et adscenderunt*. פָּנָה de abeuntibus solet usurpari, quod ii humeros convertunt. עַד-נְחָל אֲשֶׁל *Vid. Num. 13, 24.* — 25. וַיִּקְחוּ בְיָדָם *Sumserunt in manus suas*, i. e. secum, ut Gen. 24, 10. — 26. וַתִּמְרוּ אֶת-פִּי יְהוָה *Rebellastis contra os*, mandatum, *Jovae*. מָרָה passim eum Accusativo constructur, ut Vs. 43. 9, 23. Jos. 1, 18. — 27. וַתִּמְרְמוּ בְּאֶהְיֶיכֶם *Et murmurastis in tentoriis vestris*, quae ipsa verba de eodem facto, ex h. l. haud dubie deprompta, usurpantur Ps. 106, 25. *Propter odium Jovae nos*, i. e. adversum nos. Infinitivus seu Nomen verbascens, ut Gen. 19, 20.: בְּאַהֲבָתוֹ אֶתָּה *pro amore ejus, erga illam*, cf. etiam infra 7, 8. — 28. אֶהְיֶיכֶם *Fratres*, i. e. *populares nostri*. הִמְסוּ אֶת-לִבָּנוֹ *Liquefecerunt*, i. e. *fregerunt*, desperatum fecerunt animi nostrum. Eodem sensu מִגַּל *liquefieri* usurpatur Jos. 2, 9. Jer. 49, 23. Cf. Num. 13, 22. 23.

31 — 33. אֲשֶׁר נִשְׂאָה *Quod tulerit, gestaverit te*. LXX. ὡς ἐτροποφόρησέ σε, quo ipso verbo, de eadem re loquutus, utitur Paulus Aet. 13, 18. כַּאֲשֶׁר יִשְׂאֵה אִישׁ אֶת-בְּנוֹ *Sicut bajulare solet vir filium suum*. Similis imago summae Dei curae Num. 11, 12. Vid. et Ex. 19, 4. — 32. וּבַדְּבָר — אֶלֶּהְיֶיכֶם *Et in hac re non creditis Jovae, Deo vestro*; ne per hanc quidem mirificam vestri sustentationem in deserto permoti estis ad fidem Deo haben-

dam. — 33. **הִתְחַדְתְּם לְפָנַי לְבַחֵרְכֶם** *Ibat ante vos*, Ex. 13, 21. **הִנֵּה אֲנִי מְבַחֵר לְכֶם מִקּוּם לְחַנְתְּכֶם** *Ut exploraret locum stationibus vestris*. הִנֵּה enim proprie est *circuire* aliquid, deinde, *circumspicere* explorandi causa. **לְרֹאֲתֶכֶם** Infinitivus Hiphil pro **לְהִרְאֶתְכֶם** (ut Ex. 13, 21. **לְבַחֵרְכֶם**) *ut videre vos faceret*, sc. luce sua.

35 — 39. **אִם-יִרְאֶה** *Non videbit*. Notum est, in jurandi formulis particulam **אִם** negare; nam negat gravissime, qui dixerit, puniat me Deus, *si* (**אִם**) hoc vel illud faciam. Cum vero Deus ipse jurat, ante hoc **אִם** supplendum videtur **לִי** *profanum mihi* esto! Id quod exprimitur 2 Sam. 20, 20. Job. 27, 5. Quod ad rem cf. Num. 14, 23. 28. — 36. **מִלֵּא אַחֲרֵי יְהוָה** *Implevit* (et ivit) *post Jovam*, absolute, exquisite Jovam sequutus est; constanter pius fuit in Jovam. Verbum **מִלֵּא** h. l. habet vim adverbii ut saepe, veluti 1 Sam. 13, 7. **הִרְדּוּ אַחֲרָיו** *trepidarunt* (et iverunt) *post eum*, trepide sequuti sunt. 1 Sam. 16, 4. **וַיִּהְיוּ זָקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּבְרְחוּ אַחֲרָיו** *properarunt seniores urbis* (et iverunt) *obviam ei* propere obviam iverunt. Cf. GESENI *Lehrg.* p. 826. — 37. **אִם-יִהְיֶה בִּי הַתְּאֵנָף יְהוָה** *Mihi quoque indignatus est Deus*, Num. 20, 10. 11. — 38. **הַעֲמֵד לְפָנַי** *Qui coram te stat*, ut administer, qui tibi servit. **אֲחֻזְתֵּי חַזֵּק** *Confirma eum*, jube cum esse animo forti. **יִנְחַלְתֶּנָּה** *Possidendam tradet eam* terram Israelitis, hic Israelitas immittet in hujus terrae possessionem. — 39. **אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ הַיּוֹם** *Qui discrimen inter bonum et malum ignorant*, descriptio infantis omnium rerum ignari, cf. Jon. 4, 11. Aetas adultior dicitur, quae novit malum rejicere, bonum eligere, vid. Jes. 7, 14. 15, 6. Sic Hom. *Od.* 20, 309. *novi quae bona, quae mala sunt, fueram puer inscius ante.*

41 — 46. **וַתַּחַרְרוּ אִישׁ אֶת-פְּלִי מִלְחָמָתוֹ** *Et accinxistis quique instrumenta belli sui*, i. e. arma vestra sumsisistis. Pron. suff. apponitur posteriori nominum constructorum; cf. ad Jes. 2, 20. **וַתַּחֲרִיבוּ** non est vertendum cum Clerico, *parastis vos*, sed, *contempsistis*, neglexistis Dei monitum, et ascendistis montem contra hostes. Nam Arab. radix **חָרַב** s. **הָרַב** in Conj. 4., quae respondet Hiphil Hebraeorum, significat *contempsit, vilipendit, despexit*. Magnopere confirmat hanc interpretationem locus Num. 14, 44., ubi quod hic exstat verbum per **עָפַל** *negligere* exprimitur. — 43. **וַתְּזַדְּדוּ** *Petulanter et proterve vos gessistis*, mandatum meum neglexistis. Verbum **זָדַד** proprie notat *tumescere*, atque usurpatur de olla bulliente, Gen. 25, 29. nec non de aquis fluvii altius intumescensibus, Ps. 124, 5. Deinde **זָדַד** transferri solet non tantum ad fastum et superbiam, sed audaciam insolentem et contumaciam indomitam. Vid. Deut. 17, 12. 13. 18, 20. Convenit **זָדַד** cum **הָעִפִּיל** tam in propria quam in translata significatione. — 44. **וַיִּצֵא אֶת-אֲמֵרָיו** *Prodiitque Amoraeus*. Conf. Num. 14, 45. **כַּאֲשֶׁר הַדְּבָרִים** *Sicuti facere solent apes*, quae mirum in modum solent eos; qui ipsas irritarunt, insectari, ut ultionem su-

mant. Hinc iis acerrimi hostes comparantur, vid. Jes. 7, 48. Ps. 118, 12. Cf. BOCHARTI *Hieroz.* P. II. Lib. IV. Cap. 10. T. III. p. 360. edit. Lips. Syrus addit: *fumigatae*, vel, *fumo irritatae*. Et interp. Arab. manuscriptus: *et expulerunt vos sicut expelluntur apes fumo*. Qui interpres תַּעֲשִׂינָהּ *fumigantur* videntur legisse; levi in literis mutatione, nec sensu incommodo. Notum enim est, eos qui castrant alvearia; apes prius fumo abstertere. בַּשְּׂעִיר *In Seir*, i. e. ad Seiris montis radices, nam Seiris montana, quae Idumaci incolebant, ingressi non sunt Israelitae; vid. 2, 1. — 46. בְּקָדֵשׁ *In Cades*, i. e. in deserto, quod est ad austrum Cades; nam ad austrum converterat se agmen. בַּיָּמִים אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם *Pro diebus*, quibus illic mansistis, ut ipsi nostis. Alii: *prout* antea, ante reditum exploratorum, *satis diu illic mansistis*.

Cap. 2.

Breviter commemoratur iter Israelitarum per desertum in terminis Idumaeorum et Moabitarum, cum quibus vetiti sunt a Jova pugnare. Item Sikonis regis, totiusque regionis luic subditae expugnatio.

1 — 5. וַיֵּסְבּוּ אֶת-הַר-שְׂעִיר *Circumivimus montem Seir*, lentis nempe itineribus et varie errando, dum ad austrum redibamus. Cf. Num. 21, 4. sqq. יָמִים רַבִּים *Dies multos*, quibus hic anni complures intelligendi. Iste enim circuitus coeptus ab anno secundo de Cades-Barnea continuatus est usque ad annum 40; nam etiam hoc anno circumibant terram Idumaeorum, coll. Num. 20. 21. — 3. רַב לָכֶם לֵב אֶת-הַהָר הַזֶּה *Multum, sive satis est vobis circumivisse*, sat diu vagati estis circa hunc montem. פְּנֹה לָכֶם צַפֹּנָה *Convertite vos contra Aquilonem*; via scilicet, quae ad extremos Idumaeorum fines orientales et terram Moabitarum ducebat. Hoc praeceptum datum est sub initium anni 40., priusquam venirent Cadesam, cf. Num. 20. — 4. אַתֶּם עֹבְרִים *Vos transientes*, se. הֵי עֵתֵי עֹבְרֵי עֵתֵי *eritis*, mox transituri estis. Partic. pro Fut., ut Gen. 6, 17. 2 Reg. 4, 16. — 5. אַל-תְּהַתְּרוּ בָּם *Ne incitate eos ad bellum*. Hanc enim *laccessendi* significationem בָּ עִתָּה cum בַּ personae constructum in lingua Chaldaica atque Syriaca habet. Saadias recte: *ne eos provocetis*. עַד מְדַרְבֵּה בַּחֲרָגֶל *Usque ad calcationem plantae pedis*, quod vel plantam pedis calcari possit ne tantillum quidem, ne minimam quidem partem.

6 — 8. אָכַל הַשְּׂפָרוֹ מֵאֲתָם בְּכֶכֶף *Cibum ab eis emetis pecunia*. בַּ ante כֶּכֶף indicat pretium. Conf. Num. 20, 19. — 7. כִּי בָרַכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדְךָ *Nam fortunavit te in omnibus negotiis tuis*, ita, ut satis vobis sit ad emenda illa necessaria. Ex h. l. apparet, Israelitas quadraginta illis peregrinationum suarum annis ab aliarum gentium consuetudine non separatos vixisse; sed commercia exercuisse cum gentibus, in quarum finibus degebant. Magna Israelitarum pars rei pecunariae operam dedit, ex qua satis lucrari potuerunt; nec decrant inter eos artifices, uti constat ex taberna-

culi suppelleetiliunq̄ue saerorum opificio. Cf. ad Ex. 35, 22. — יָדַע לְכַתֵּךְ *Novit ire*, i. e. *iter tuum*, curam gessit itineris tui per desertum, prosperum fecit et in eo te variis beneficiis affecit. לֹא תִסְרַף דָּבָר *Non eguisti ulla re*; verba copiae et inopiae construuntur cum sequente Accusativo, cf. Gen. 27, 45. Ex. 1, 7. — 8. וַנִּעְבֵּר מֵאֶת אֶחָיוֹנָה *Transivimus vero a fratribus nostris*, defleximus ab eorum finibus, quum ulteriorem transitum negarent, cf. Num. 20, 20. — מִדֶּרֶךְ הַעֲרָבָה *A via planitiei*, juxta Idumaeam, cf. 1, 1. — אֵילָת *Aelath* celeberrima ad maris rubri sinum orientalem extremum urbs, *Aelana* exteris dicta, a qua et ipse sinus nomen accepit Aelanitiens. Hodie haec urbs vocatur *Akaba*. Hieronymus: *Ailath in extremis finibus Palaestinae, juncta meridianae solitudini et mari rubro, unde ex Aegypto Indiam et inde Aegyptum navigatur*. עֲצִיזוֹן גָּבֵר itidem portus Edonitarum ad sinum Arabicum, et Num. 33, 35. commemoratus. וַנִּפְּן *Defleximus* a regionibus cultis terrae Edoniticae.

9 — 12. אַל-תִּצַּר *Ne hostiliter invadas*. אֶרֶץ *Ar* Mosis temporibus et diu postea fuit Moabitarum metropolis. Videtur ex ea tota regio appellata fuisse, cf. Num. 21, 15. 28. *Abulfedae* (Tab. Syr. p. 90.) dicitur *Mab*, et *ar-Rabbath*, quod nomen vieus, qui illius locum occupat, etiamnum gerit. — 10. De עֵמַעַיִם *Emaeis*, vid. Gen. 14, 5. אַנְתֵּא *Antea*, olim, ut Vs. 12. 20. Jos. 14, 15. De עֲנַקִּים cf. Num. 13, 22. Ceterum quae Vs. 10 — 12. et 20 — 23. inserta sunt de origine et sedibus gentium quarundam antiquissimis, probabile est a Mose addita esse, cum hos sermones ad legatos populi habitos, litteris mandaret. Alii tamen volunt, illa prorsus non esse a Mose, sed ab alia manu historiae illustrandae causa addita. — 11. De *Rephaeis* vid. Gen. 14, 5. — 12. De הָרִים vid. Gen. 36, 20 — 30. — וַיִּשְׁמְדוּם מִפְּנֵיהֶם *Et exterminaverunt eos a conspectu suo*. כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאַרְצוֹ יְרֵשָׁתוֹ *Quemadmodum facit*, i. e. in eo est, ut faciat *Israel* terrae hereditatis suae. Verba, quae actionem indicant, haud raro sunt capienda de re, quae in prociinetu est, ut fiat. Non est igitur, cur haec verba post Mosen inserta arbitremur.

13 — 15. עַתָּה *Jam vero*, conjungendum hoc cum fine Vs. 8. De נָחַל זָרָד cf. Num. 21, 12. — 14. עַד-הֵם *Donec absunta esset*. אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה *Virorum belli*, i. e. bello aptorum. Cf. Num. 31, 28. — 15. יַד יְהוָה *Manus Dei*, plaga, morbi pestilentialis. לְהַחֲמִים *Ut eos exturbaret*, quo significatu הָיִם et Ex. 23, 27. Jer. 51, 3. 4. occurrit.

19 — 23. וְקָרְבָּה מוֹל בְּנֵי עַמּוֹן *Et propinquas e regione Ammonitarum*, accedes ad Ammonitas, vieto Sihone, Num. 21, 24. אַל-תִּצַּר *Ne hostiliter invadas eos*, ut Vs. 9. — וְאֶל-הַתְּגַר בָּם vid. Vs. 5. — 20. זְמַמִּים *MICHAELIS Supplem.* p. 627. existimat ex Meecana Arabia advenas, quum זְמַם sit nomen fontis celeberrimi prope Meecam. Alii זְמַמִּים eosdem esse volunt ac זְמִים

Gen. 14, 5. Saadias nomen videtur ad זָמַם *cogitavit, molitus est*, retulisse, vertit enim: *homines qui magnā moliantur*. SIMONIS in *Onomast. V. T.* p. 135., vel viros superbos, ex Arab. זָמַם *sursum sustulit caput, superbivit*, vel gigantes, coll. Arab. צִמְצִים *vir crassus, fortis, audax*, nomine זָמְזָמִים indicari arbitratur. — 23. הָעַרְיִים *Avvaei* oram Palaestinae maritimam ante Philistaeos incolebant, cf. Jos. 13, 3. 18, 24. — בְּחַצְרֵיִם *In pagis*, vid. Gen. 25, 16. De בְּפִתְרֵיִם vid. Gen. 10, 14.

24 — 27. אֶת־נַחַל אֲרֵיִךְ Cf. Num. 21, 13. — 25. Pro אֶחָל *incipiam*, LXX. *legerunt תִּהְיֶה incipe*, ut Vs. praeced. תַּחַת כָּל־הַשָּׁמַיִם *Sub omni coelo*, ὑπερβολικῶς dictum, nam intelliguntur gentes Hebraeis vicinae. אֲשֶׁר יִשְׁמַעוּן שְׁמֵךָ *Qui cum audierint famam tuam*. — 26. קְדָמוֹת quod *anteriora* denotat, a situ orientem versus nomen videtur naetum esse. Hoc desertum eessit postea Rubenitis (Jos. 13, 18.). דְּבַרֵי שְׁלוֹם לְאָמָר *Verba pacis dicendo*, qui humanissime rogarent. Conf. Num. 21, 21. — 27. בְּדַרְךָ בְּדַרְךָ אֶל־הַיָּם *Continenter in via publica ibo*, non deflectendo de ea. Sic Hebraei solent rei alicujus continuationem indicare verbis dupliciter positis, veluti Gen. 39, 10. *die die*, i. e. die ex die. Cf. infra 28, 43.

28. 29. Cf. Num. 20, 19. הַשְּׁבֵרֵי *Facies me frangere*, comparare (vid. Gen. 47, 14. 41, 15.); concede me comparare, potestatem hujus rei praebere. Verba, quae actionem sive effectum notant, haud raro de promissione seu concessione ejus rei sunt intelligenda, ut 1 Sam. 14, 36.: לֹא־נִשְׂאָר בָּהֶם אִישׁ *non reliquum faciemus ex eis (Philistaeis) quemquam*, h. e. superesse permittimus. Jer. 15, 15.: אֶל־לְאָרְךָ אֶפְדֶּה תִקְחֵנִי *ne in longanimitate tua auferas me*, ne ita longanimis sis erga persecutores meos, ut me consumant. — 29. בְּאֶשֶׁר — בְּשֵׁעֵר *Sicut fecerunt filii Esavi, qui in Seire habitant*. Hoc non repugnat iis, quae legimus Num. 20, 14 — 21., ubi Edomitae Israelitis transitum per eorum ditionem negasse dicuntur. Nam de quibus in Num. agitur *Idumaei* (אֲדוּמִים), qui Hebraeis transitum negarant, diversi sunt ab iis, qui hic memorantur, *filiis Esavi, qui in Seire habitant*. Hi igitur Esavitae, qui montana in australibus Palaestinae finibus, hodie *Dschebal* (גִּבְעָל) dicta, tenebant, Hebraeis transitum concesserunt. Cf. *Alterthumsk.* P. III. p. 69. sq. Interpres Samar. h. l. pro שֵׁעֵר posuit גְּבֵלָה, intellexit procul dubio eam regionem, quae Ps. 83, 8. גְּבֵל vocatur nomine eodem, quod hodiernum tenet. Sita erat prope Animonitas, Idumacae proprie dictae ad orientem.

30 — 33. וְלֹא־בִי *Sichon vero, Chesbonis rex, noluit pati nos eum*, i. e. ejus terram transire; vid. Vs. 27. De formula בַּיּוֹם הַזֶּה *Sicut die hoc*, sc. patet; quod etiam factum est, ut 4, 20. Gen. 50, 20. — 31. הִתְחַלְתִּי יָתֵךְ לְפָנֶיךָ *Coepi ponere coram te*, i. e. in potestatem tuam tradere, ut 1, 8. — תִּהְיֶה רֶשׁ *Incipe occupa*, i. e. occupare inci-

pe; duo verba finita posita pro uno verbo finito cum Infinitivo; ut Num. 22, 6. **וְאֵת אֲנֹכִי אֶפְתֹּחַ בְּיָדִי** fortasse potero percutiemus, fortasse possumus profligare eum. Cf. et Gen. 9, 20. — 33. Pro **וְאֵת בְּנֵי וְאֵת בְּנֵי** et filium ejus, quemadmodum in textu exstat, ad marginem legi praecepitur **וְאֵת בְּנֵי וְאֵת בְּנֵי** et filios ejus, quod interpp. vett. omnes exprimunt. Eadem varietas est 33, 9.

34 — 37. **וְנִחַרְתֶּם** Devovimus eos interneccioni, vid. Num. 21, 2. 3. — **אֶת כָּל-עִיר מִמָּה** Omnem urbem virorum, i. e. viros ejusque urbis; hypallage, qualis in vocibus in statu regiminis junctis haud infrequens, vid. Lev. 12, 4. 22, 4. Syrus: *et perdidimus omnes illas urbes plene, funditus*. Videtur **מִמָּה** legisse. — 36. De **עֵרֵךְ** vid. Num. 32, 34. **עַל-שַׁפַּת-נַחַל** Ad labium, i. e. ripam torrentis. **וְהָעִיר אֲשֶׁר בְּנַחַל** Et urbs, i. e. urbes aliae, quae ad illum torrentem sitae erant. **אֲשֶׁר שְׂגָבָה מִמֶּנּוּ** Quae altior fuerit quam nos, quae munitior fuerit, quam ut a nobis capi possit. Munitarum nempe urbium alta erant moenia. — 37. **לֹא קָרַבְתָּ** Non accessisti ut eam invaderes (Vs. 19.). **כָּל-יַד נַחַל יַבְבֹּק** Omne spatium torrentis Jabboq, omnem illum tractum ad Jabboq. **יַד נַחַל** est *ripa fluvii vel rivi*, cf. Ex. 2, 5. Num. 2, 17. Jes. 58, 8. — **וְעָרֵי הַהָר** Et urbes regionis montanae, Ammonitae fines suos etiam praesidiis firmaverant, ut dicitur Num. 21. Verbum **בָּצָה** hic vertendum est *interdixit*, ut 4, 23. Gen. 2, 16. 3, 11.

Cap. 3.

De expugnato Og, Rege Basanitico, ejusque et Sihonis terris, possessis ac distributis Rubenitis, Gaditis, Manassitis, brevis commemoratio. De negato transitu ultra Jordanem Mosi, Josuaque ad ceteros Cananaeos Reges debellandos corroborato.

1 — 5. Cf. Num. 21, 33. — 3. **עַד-בְּלֹתִי** Donec non, ut Jos. 8, 22. — 4. **כָּל-הַקָּבֶל אֲרֹגֹב** Totum tractum Argob, cui et nomen **הָהָר** (Num. 32, 41.) fuit, cf. infra Vs. 14. **הַקָּבֶל** Funis, hinc tractus, regio. Nam (Am. 7, 17. Mich. 2, 5. Zach. 2, 5.) agri seu fundi extento fune metiri solebant, quod apud nos virga seu decempeda peragitur. Hinc **הַקָּבֶל** metonymice pro portione agri accipitur, quae alicui in dispertienda terra obtigit, ut Jos. 17, 14. 19, 9. — 5. **לְבַד מֵעָרֵי הַפְּרָזִי** Seorsim ab urbibus, praeter urbes (Num. 29, 39.) **פְּרָזִי** (*coll. Arab. פְּרָז planities*), i. e. campestres, i. e. oppida minora, quae nos quoque vocare solentur *Landstädte*; opponuntur urbibus majoribus, munitis.

8 — 10. **הַר מוֹן** Hermon, jugum Libani, sub quo oritur Jordanes, hodie ab Arabibus *Dschebel-esch-Scheich*, i. e. *senis auctoritate conspicui* dictum, vid. *Alterthumsk.* I. II. p. 235. Ceterum **הַר מוֹן** proprie significat *prominentem montis verticem*. — 9. Utrumque nomen, **שָׁרִיךְ**, quo Zidonii, et **שְׁנִיר**, quo Amoraeci Chermone[m] montem appellarunt, idem significant, videlicet *lori-*

cam, illud coll. Syr. שְׂרִינָא, hoc coll. Arab. سِنِير. „Apprime autem,“ inquit SIMONIS in *Onomast. V. T.* p. 71. not., „montibus altis id nominis convenit, quia naturali sua constructione praestant gentibus inexpugnanda munimina Sic Θώουξ, *lorice*, nomen montis est in Magnesia; et pars Alpium vocatur *Brennus*, *Bren* autem, vel *Bryn* veteribus Germanis *galeam* notavit, ut ex antiquis carminibus heroum constat.“ Abulfedae aetate סניר appellabatur septentrionalis Libani pars, ubi subsidens in progressu et humilior Damasco est borealior, Graecorum *Antilibanus*. Recenset Moses varia Libani nomina, quia intererat Israelitarum, quibus hic mons finis septentrionalis erat, varietate nominum non falli. — 10. כָּל-הַגִּלְעָד *Universum Gilead*, quae se sub ejus imperio erat; neque enim totam Gilead Og tenebat, sed mediam ejus tantummodo partem, ut indicatur Vs. 12. 13. Urbs סַלְכָה hodie *Salkhat* superstes adhuc est. Sita est urbs illa in extremis Hauranitidis finibus desertum versus. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 284. II. p. 23. De אֲדָרְעִי vid. Num. 21, 33.

11. מִיַּתֵּר הַרְפָּאִים *De reliquiis Gigantum*, de quibus 2, 11. Gen. 14, 6., cf. Jos. 13, 12. — עֲמֹן - הַיְנֵה *Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne est in Rabbath urbe Ammonitarum?* Mirum, lectum hujus regis Rabbae, Ammonitarum metropoli, et non potius Astarothae, urbe ejus regia (vid. I, 41. Jos. 13, 12.) extitisse. Sed videntur Ammonitae bello eum Ogo dimicantes lectum illum tantquam spoliū, secum abstulisse. — Pro הַיְנֵה Masorethae ad marginem praecipiant להלן legere, quod ipsum et Cod. Sam. et 11 Codd. Kennieott. exhibent. להלן vero est i. q. הַיְנֵה, ut II, 30. Cf. GESENI *Lehrgeb* p. 834. Favent huic interpretationi LXX., qui habent ἰδού, consentientibus reliquis vet. interpp. *Rabbath* metropolis erat et regia Ammonitarum, sita ad fluvium Jabbok; postea, debellata a Ptolemaeo Philadelpho, Philadelphia appellata est. Abulfeda in sua Syriae descriptione p. 91. edit. Koehler. hanc urbem vocat *Amman* (2 Sam. 12, 26. רַבַּת בְּנֵי עֲמֹן). *Urbs, inquit, est antiqua, quae jam ante Islamismum destructa est. Saepe ejus mentio fit in Annalibus Israelitarum. Nunc vero est ingens area ruderibus obsita.* Graeci illam urbem vocarunt Παβατάμωνα. LXX. vero h. l. verterunt ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν υἱῶν Ἀμμών, *in arce, in urbe regia et regni arce, filiorum Amman.* Rudera urbis supersunt. Vid. *Alterthumsk.* Vol. III. p. 43. sqq. אַרְפַּה *Longitudo (lecti) est novem cubitorum*, et quidem secundam mensuram eubiti virilis (בְּאַמְת - אִישׁ). Sub hoc vero cubito intelligitur proprius et naturalis, inferior nempe pars brachii a flexu ejus usque ad manum, sive staturae humanae pars sexta, quam nos vocamus *pedem*. Ex hae igitur mensura Ogi lectus novem pedum longitudinem habuit; id quod non est incredibile. Longior enim procul dubio lectus homine. Gigas, *Bernardus Gilli*, a. 1766. mense Martio in multis Germaniae locis visus,

quatuor cubitorum Goettingensium et sex digitorum statura re-
per-
tus est; hunc novem pedum lectus non dedecisset. Ceterum scite
monet Dathius, hanc pericopam a scriore manu insertam esse;
minime enim necesse fuisse, ut Moses Israelitas doceret, Ogem
fuisse gigantem, qui eum viderant, et proelio cum eo decertarant.
Deinde quae de ejus lecto narrantur, Israelitis non potuerunt in-
notescere, antequam David haec Ammonitarum metropolin ex-
pugnaret, 2 Sam. 12, 26., multo minus Mosi, qui non longe post
illud proelium cum Ogo commissum e vita discessit.

12—14. וְחֶצְיֵי הַר הַגִּלְעָד *Et dimidium montis Gilead,*
partem nempe ad meridiem Jabboki sitam, cf. Vs. 16. לְרֵאשִׁיטוֹתֵי יַבְבֹּקִי
Cf. Num. 32, 33. Jos. 12, 6. — 13. De הַחֶבֶל vid. Vs. 4. — וַיִּקְרָא
יִשְׂרָאֵל וּמִן הַיָּם וְעַד הַיָּם אֶרֶץ גִּגָּנִים *Vocari solebat terra gigantum.* Fama de gigantibus,
qui olim hanc regionem incoluerint, etiamnum in Arabia superest,
eosque gigantes sex-cubitales fuisse tradit, terramque in qua habi-
tarint, *Hadrach* (cf. Zach. 9, 1.) vocat. Haec Michaelis ab Arabe
fide digno trans Jordanem tribus circiter milliariibus a Damasci
urbē nato relata refert in notis ad vers. vernac. h. l. — 14. וַיִּרְאֶה
יַעֲקֹב בֶּן-מְנַשֶּׁה *Jair Manassis filius,* i. e. abnepos ex filia cf. Num.
32, 4. Hic Jair non est confundendus cum eo, qui fuit judex po-
puli Hebraei post Tholam, de quo Jud. 10. — עַד-גְּבוּל הַגִּשְׁשָׁרִי *Usque ad terminum Geschuris.* Geschur erat populus ab Oriente
Jordanis in Gileadititis vicinia, ut apparet partim ex hoc loco,
partim ex Jos. 12, 5. 13, 13. 1 Chr. 2, 23., fortasse ad aliquem
Jabboki aut alius fluvjii pontem; vox enim Hebraica in omnibus
dialectis cognatis *pontem* denotat. מַעֲבָה regio, quae 1 Chr. 19, 6.
מַעֲבַת הַיַּרְדֵּן *Syria Maachensis* vocatur, videtur in orientali Jordanis
ripa infra Antilibanum sita fuisse. Memoratur et Jos. 12, 5. 13, 11.
13. — וַיִּקְרָא אֹתָם עַל-שְׁמוֹ אֵת הַבָּשָׁן הַזֶּה יְאִיר *Et vocavit*
eas nomine suo Basan villas Jairi, i. e. terram Basan vocavit
(Jairus) nomine suo Jairis villas. Cf. Num. 32, 41. — אֹתָם non
potest referri ad הַחֶבֶל, sed in animo videtur Moses habuisse הַזֶּה.
Verba עַד הַיּוֹם הַזֶּה non esse a Mose, sed ab alia manu, res ipsa
loquitur. Moses enim iis uti non potuit, quia inde ab occupatione
istorum pagorum usque ad mortem ejus pauci menses praeteriere.
Ista enim omnia ultimo vitae ejus anno evenerunt. Num. 32, 40.,
ubi id ipsum a Mose loco suo proprio narratur, non addita est illa
formula.

16—20. וְעַד-נַחַל אַרְנוֹן *Usque ad torrentem Arnon.* In-
cipit describere circummeundo, quibus terminis tota illa duarum
tribuum terra contineatur. A meridie constituit torrentem Arnon
(vid. Num. 21, 13.), et quidem mediam et extremam ejus partem
(תּוֹךְ הַנַּחַל וְגִבְלוֹ) quae in mare mortuum fluit. Verba וְעַד-נַחַל
וְעַד-יַבֵּק הַנַּחַל secundum Accentus ita sunt distinguenda, ut וְעַד
referatur non ad וְעַד, sed ad nomen הַנַּחַל, quod praecedit, hac
sententia: *et dedi Rubenitis et Gaditis מִן-הַגִּלְעָד a Gilead us-*

que ad fluvium Arnon, הַיַּחַל וְגַבְלֵי הַיַּחַל *medium fluvii et termini, vel terminum*, id est omnē illud, quod est inter fluvium et hunc terminum, vel, ut Jarehi, fluvium et aliquid amplius pro termino, et usque ad Jacob fluvium, terminum filiorum Ammon. — 17. וְהָעֲרֵבָה *Et planitiem ad orientalem Jordanis ripam. הגבל — הגבלה* Et terminus est a Cinnereth (de quo vid. Num. 34, 11.) usque ad mare planitiei, id est, mare salis, i. e. mortuum: quod tractum planitiei illius occupat, quam Jordanes permeat. Mare planitiei autem lacus ille vocatur. תַּחַת אֲשֵׁרֵת הַפִּסְכָּה *Sub radicibus Pisgae*. Proprie אֲשֵׁרֵת sunt *effusiones*, hinc, montium radices, quia ad eas largi rivi effunduntur. Cf. ad Num. 21, 15. — 18. וְאָצְרוּ *Jussi vos, se. Rubenitas, Gaditas et dimidiam tribum Manasses*. De הַלְוָיִים vid. Num. 31, 3. — 19. בְּנֵי חַיִל *Fili fortitudinis*, viri fortes, ut Jud. 18, 2. 1 Sam. 14, 52. — 20. וְרֵדְעָתִי *Novi vobis multos greges esse*. Haec verba in parenthesi sunt includenda. — 20. בְּעֵבֶר *Trans Jordanem*, ad oream hujus fluvii, vid. ad 1, 1.

24. 25. 29. אֲשֶׁר *Nam*, quia, ut Genes. 31, 49. — 25. אֶעְבְּרָה - נָא *Transeam, quaeso*, i. e. transire mihi liceat. הָהָרָה *Regionem montanam illam fertilissimam*. In Oriente enim regiones montanae, fontibus rivisque irriguae, admodum fertiles et amoenae sunt (vid. ad 1, 1.). Hic vero intelligit Moses montana, quae ad Libanum porriguntur, Galilaeam, regionem fertilissimam. — 29. בְּגַי מִבֵּית פְּעוֹר *Consedimusque in Gai, e regione Beth-Peoris*. גַּי quod proprie *vallem* denotat, ut גַּי, hic ut Num. 21, 20. infra 4, 46, et 34, 6., procul dubio est nomen proprium loci, cujus situs Num. 21, 20. describitur De בְּיַת - פְּעוֹר vid. Num. 23, 28.

Cap. 4.

Hortatur Moses Israelitas ad divina praecepta servanda, sequē in omnem partem versans, nunc eos laudando, nunc divina beneficia commemorando, nunc coelum terramque contestando, nunc interminando a divinae legis violatione, imprimisque deastrorum cultu dehortatur. Tres refugii civitates trans Jordanem a Mose separatae.

2. 3. לְשֹׁמֵר *Observando*, i. e. ita ut observetis, seu: sed observetis. — 3. עֵינֵיכֶם הָרְאוּ *Oculi vestri videntes*, fuerunt, i. e. viderunt. Partieip. pro Praeterito, ut Ex. 10, 11.: כִּי אָתָּה פִּי אָתָּה *fuistis*, h. e. hoc enim quaesivistis. Ex. 13, 21.: יְהוָה הוֹלֵךְ לְפָנֵיהֶם *Jova antecedens eos*, הָיָה *fuit*, antecessit eos. בְּבַעַל פְּעוֹר *Propter Baal-Peoris cultum*, cf. Num. 25, 3. sqq. Recte Onkelos: *in iis, qui colebant idolum Peor*.

6 — 11. הָעַמִּים — כִּי הוּא *Nam hoc sapientia vestra et prudentia vestra sit in oculis gentium*, se. vicinarum, i. e. hae (illarum legum observatio) sapientiae et prudentiae laudem vobis apud alias nationes conciliabit. — 7. אֲשֶׁר - לוֹ אֱלֹהֵיהֶם קָרְבִים

אֲלוֹי *Cui adeo propinqui sint Dii sui*, tam parati auxilium ferre; nam quibus sumus propinqui, eos possumus adjuvare. — 9. יהוֹדַעְתֶּם *Cognoscere facias*, tradas ea quoque *filiis et nepotibus tuis*. — 10. הַיּוֹם אֶת-יּוֹם יוֹם *diem inprimis*, se. הַיּוֹדַעְתָּ *doceas filios tuos*, Vs. praeced. Vel pendet ab אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ *quae viderunt oculi tui die illo*, quo stetisti coram Jova, et quae porro sequuntur. Respicitur ad ea, quae Ex. 19, 16. narrantur. לִירְאָה אֶתִּי *Ad timendum me*, ut me timeant. Feminina Infinitivi verbi יִרְאָה forma, quae fere sola in usu est. — 11. עַד-לֵב הַשָּׁמַיִם *Usque ad cor coelorum*, i. e. usque ad medium coelum. *Cor* animalis, qui propemodum in medio pectoris et interiorius in corpore est, per metaphoram pro rei ejusque medio seu interiore parte accipitur. Sic 2 Sam. 18, 14. *in corde quercus*, in media quercu.

16 — 19. הַבְּנוֹת זָכָר אוֹ נְקֵבָה *Formam masculi vel feminae*, qualia erant Osiridis et Isidis, aliaque multa Aegyptiorum simulaera. — 18. מֵתַחַת לְאָרֶץ *Sub terra*, infra terrae superficiem, quae aqua superior est, ut 5, 8. Vid. ad Ex. 20, 4. — 19. אֲשֶׁר חָלַק יְהוָה וְגו' *Quae (sidera) Jova Deus tuus reliquit totius terrarum orbis gentibus divisit*, quae cultu divino prosequerentur, ut unus populus solem, alius lunam, rel., coleret. Versu proximo subjicitur: *at vos sumsit Jova*. Hebraeis familiaris est loquendi usus, ex quo hominum facta et consuetudines, instituta a Deo profecta solent appellare.

20. 21. וַיּוֹצֵא מִמִּצְרַיִם *Duxitque vos e fornace ferri, ex Aegypto*. כּוּר הַבְּרֹזֶל *notat fornacem ferri, fornacem sive officinam ferrariam (Germanis, hoher Eisenofen)*. Rotunda solet esse forma (unde nomen hebr. ductum, radix כּוּר enim in dialecto Arab. denotat *rotundus fuit*), triginta fere aut plurium pedum altitudine, strata habens carbonum mineraeque ferri contusae, sibi invicem imposita, ita tamen ut summum stratum carbonum esse oporteat, ingenti folle ignem exsuffilante, qui palehrum oculis et terribile spectaeulum praebet. In haec fornace ferrum ex minera excoquitur, flagrantissimo et acerrimo, quem ars metallurgorum efficere potest, igne. Ob hunc vero ignis ardorem non ferendum, et ob adspertum, quem noctu inprimis praebet, terribilem, talis fornax apte dicitur de servitute ista intoleranda, qua Israelitae in Aegypto pressi fuerunt, cujusque memoria iis terribilis esse debebat. נַחֲלָה *haereditaria possessio*, i. q. 7, 6. כֶּסֶף *peculium, peculiaris possessio*. — 21. עַל-דְּבָרֵיכֶם *Propter res vestras*, vestrum caussa. Redit ad id quod jam 1, 37. 3, 26. tetigerat. Cf. Num. 20, 12.

24 — 28. אֵשׁ אֹכֵלָה *Ignis absumens*, sui contemtorum acerrimus ultor, ut 9, 3. — 25. וְנֹשְׁבֵתֶם בְּאֶרֶץ *Et si inveteraveritis in terra illa*, diu in eo habitaveritis. LXX. *χρονίσθητε*. — 26. הַיּוֹם בְּכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ *Testes voco contra vos hodie coelum et terram*, totam rerum naturam, ut 8, 19.

30, 19. 32, 1. Jes. 1, 2. In verbis quae sequuntur conjunge לְאֶת-הָאָרֶץ quo, trajecto Jordane, ibitis; ad eam occupandam. וְיָמִים עֲלִיֶיךָ Non prolongabitis dies super ea, non manebitis diu in hac terra. Cf. Vs. 40. 30, 18. — 27. וְהַפִּיץ יְהוָה אֶתְכֶם בְּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי פָּר פָּר Pauci numero supereritis. וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי פָּר proprie homines numeri, i. e. pauci, cf. ad Gen. 34, 30. Jes. 10, 19. — 28. מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם Opus manuum hominis, Dii factitii, arte humana fabricati.

29 — 34. וּבִקְשֶׁתֶם מִשָּׁם אֶת-יְהוָה אֱלֹהֵיךָ Illinc autem quaeritis Jovam Deum vestrum, cognita idolorum vanitate Deum verum iterum invocare incipietis. וּמְצֹאתָ Et invenies, se. eum tibi propitium, iterum sentietis vobis faventem. כִּי תִדְרֹשֶׁנּוּ וְגו' Si quaeres eum cum toto corde tuo et cum toto animo tuo, si modo toto animi affectu eum quaesiveritis, non verbis solis vel precibus. — 30. בְּצָר לְךָ בְּצָר לְךָ pro אֲשֶׁר לְךָ in angustia quae tibi crit, vel pro בְּהִיוֹת צָר לְךָ cum angustia tibi fuerit. Cf. Jud. II, 7. בְּצָר לְכֶם בְּצָר לְכֶם cum angustia vobis est. — 32. כִּי תִשְׁאַל-נָא לְיָמִים רַאשֹׁנִים וְלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם עַד קֵצָה Nam interroga quaeso dies priores, praeteritorum saeculorum historias evolcite. אֶבְיָא מִן-קוֹנֵי הַשָּׁמַיִם Ab una coeli extremitate usque ad alteram, ab una coeli plaga usque ad alteram oppositam; totum genus humanum. — 33. וַיָּחִי Et tamen vixit; salva vita. Ex opinione vulgari illorum temporum, Deum ab homine salva vita spectari non posse, cf. Gen. 16, 3. 42, 31. Ex. 20, 19. Jud. 6, 31. — 34. בְּמַסָּה Tentationibus. Intelliguntur plagae, quibus Deus tentasse sistitur Pharaonem ut Israelitas dimitteret. מְנִיחָה וּבְזֹרֵעַ נְטוּיָה Manu forti et brachio extenso, per maxima divinae potentiae documenta, cf. 3, 19. — וּבְמִרְאֵיִם גְּדֹלִים, Et terroribus magnis, i. e. factis terrorem incutientibus. Sed textus Samar. habet בְּמִרְאֵיִם in visionibus magnis, quod expriment LXX. ἐν ὁράμασι, Vulgatus, per visiones, nec non Chaldaei et Syrus.

37. 38. כִּי וְתָחָה Et pro eo quod, ut 21, 14. Apodosis sequitur Vs. 39. וַיִּבְחַר בְּזֵרְעוֹ אֶתְחִרֹּו Et elegit semen ejus post eum. Sed quum Pluralis אֶתְחִרֹּו praecedat, scribendum fuerat בְּזֵרְעָם אֶתְחִרֹּו, quod legitur in textu Samar., et plurimi interpp. vett. expriment. Verum non dubium est, quod codices Masorethiei exhibent esse genuinum. In mente habuit Moses proavorum Hebraeorum unum praecipuum, Abrahamum vel Jacobum; unde constructione exedit. בְּפָנָיו In facie sua, i. e. ipsemet. LXX. non expriment. Vulgatus posuit praecedens; ita et Arabs Erpenii. Onkelos: in verbo suo. Syrus et Saadias expriment Hebraicum. — 38. כַּיּוֹם הַזֶּה Sicut hodie, se. facit; cf. 2, 30.

41 — 43. Quae tribus his Vss. afferuntur de urbibus refugii, loco alieno huc illata sunt. Difficile enim est credere, Mosen, quum sermonem ad populum a se habitum vel scriberet, vel scribi curaret, ea adjecisse, quae eum exhortationibus superioribus nihil plane

commune habent. Num. 35, 14. constituerat Moses, esse tres urbes asyli ad orientem Jordanis deligendas, sed quoniam eae esse deberent, tunc nondum decreverat. Illae quum postea designatae essent, earum nomina hic recensentur. Cur autem hoc potissimo loco, nec inter leges alias in hoc libro comprehensas esse causam probabilem afferre non habeo. — 42. בְּבִלְי־דַעַה *In defectu scientiae*, imprudens, ex ignorantia, ut 19, 4. Jos. 20, 3., i. q. בְּשִׁגְגָה Num. 35, 11. — מִהַמּוֹל שְׁלֹשִׁים *Ab hesternae die et nudius tertius*, antea, ut Gens. 31, 2. — 43. בְּצֹר Urbs in tribu Ruben ad ortum Jerichuntis, cf. Jos. 20, 8. I Chr. 6, 63. — רָאמוֹת Urbs tribus Gad, cf. Jos. 20, 8. Eusebii temporibus Ramoth vicus fuit quindecim milliariibus a Philadelphia occidentem versus. Ex eo, quod Syris Damaseenis hanc urbem eripere tentarunt reges Samariae I Reg. 4, 22. colligi potest, eam inter Damascus et Samariam esse sitam. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 275. גֹּזֶן Urbs in Basan, ut statim additur, data dimidia tribui Manasse, cf. Jos. 21, 27. Eusebius suo tempore villam praegrandem in Batanea *Gaulon* dictam memorat. Ab urbe גֹּזֶן regio vicina, a Peraca juxta ripam Jordanis orientalem usque ad Libanum, dicebatur Gaulanitis. Cf. *Alterthumsk.* II. I. p. 127.

44 — 49. Hanc pericopam VATER ei quod inde a Cap. 5. usque ad finem Cap. 28. decurrit legum syntagmati indicis instar praemissam arbitratur. Nos contra pro adnotatione habemus adjecta sermoni primo a Mose in solenni legatorum populi conventu habito, 1, 6. — 4, 40. Novam libri sectionem 5, 1. incipere notatur in codd. Hebraeis ad normam majoribus traditam exaratis spatio majori inter Vs. 49. et Vs. 1. Cap. 5., cui nota פּ inscripta, qua indicatur פְּתוּחָה *Sectio aperta*, ita vocata quod ab aperta linea incipit. Terminatur ea Cap. 6, 3. — 45. עֵדוֹת *Testificationes*, obtestationes, edicta, ut 6, 17. 20. — בְּצֵאתָם *Cum egressi esset*, Vs. 46. 23, 5. — 46. בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן Cf. Vs. 41. מוֹל בֵּית פְּעוֹר Cf. 3, 29. — 48. מִצֵּרֵיךָ Vid. 2, 36. — שִׂיאוֹן notat *elatum*, *altum*, pro נְשִׂאוֹן a נָשָׂא *extulit*, unde et per aphaeresin שִׂיא *elato*, sublimitas, Job. 20, 6. Hoc loco est nomen jugi montis Hermon; alius ejusdem montis jugis nomen duplex vid. 3, 9. — 49. De הַעֲרָבָה vid. 3, 17. — הַחֵה אֲשֶׁרֶת הַפְּסָגָה Vid. *ibid.* et Num. 21, 15.

Cap. 5.

Decalogi praecepta repetuntur. Hinc commemorantur, quae ab exanimato metu populo ad montem Sinai dicta gesta que sunt, postquam audierant Jovam Decalogum e monte detonantem.

1 — 5. וּשְׁמַרְתֶּם לְעִשְׂתָּם *Recordamini, ut ea observetis.* שְׁמַר h. l. id quod זָכַר, vid. Vs. 12. coll. Ex. 20, 8. — 3. לֹא אֶת-אֲבוֹתֵינוּ *Non enim tantum cum patribus nostris Jova hoc foedus iniit, quasi mortuis illis nihil illud ad nos nunc pertinerent;* sed etiam nobiscum, nobiscum inquam omni-

bus, qui hic praesentes sumus et vivimus. אָנַחְנּוּ in Casu recto אָנַחְנּוּ subjunctum emphasin infert; exempla plura vid. in GESENIJ *Lehrg.* p. 727. — 4. פָּנִים אֶל-פָּנִים i. q. פָּנִים i. q. פָּנִים Ex. 33, 11. *facie ad faciem versa*, ut homines cum hominibus colloquentes solent; coram. — 5. Hunc Vs. (praeter לְאָמֹר in fine ejus) parenthesi includendum esse, res ipsa ostendit. Monet et Jarchi, לְאָמֹר jungendum esse verbis עִמָּכֶם יְהוָה דָּבַר יְהוָה Vs. 4. Post decalogi promulgationem Moses interpres fuit inter Deum et populum; Ex. 20, 16. Neque solum propter timorem, sed etiam ex severa Dei lege populus montem non ascendit. Sed scriptores Hebraei in narrando non semper ἀκριβείαν adhibere solent. Atque ipse Moses deinde Vs. 19. sqq. accuratius res eo ordine, quo gestae sunt, enarrat. אֶת-דְּבַר יְהוָה — אָנַחְנּוּ עִמָּכֶם Ego stabam inter Jovam et inter vos, ut vobis dicta Jovae renuntiarem, h. e. eram vester μεσίτης, interpres, internuntius, Dei ad vos legatus.

6 — 10. In repetitione decalogi (Ex. 20, 2 — 14.) Vs. 6 — 18. quaedam immutata sunt subinde, uti nos quoque solemus, si aliorum dicta repetimus. — 7. לֹא-יְהוּיָה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים Non sit tibi Deus alius. Pluralis quem dicunt excellentiae, אֱלֹהִים, cum suo Adjectivo jungitur Verbo singulari, vid. GESENIJ *Lehrg.* p. 710. Vel potest verti: non sint tibi dii alii, nomine plurali distributive accepto, cui Verbum singulare praemitti solet; vid. Gesenium p. 713. Ita LXX. Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι. עַל-פְּנֵי In conspectu meo, ubicunque ego sum, i. e. ubique locorum. — 8. לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל בַּל-הַמְוֵנָה Ne facias tibi sculptile ullius figurae. LXX. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ γλυπτὸν, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. Cf. ad Ex. 20, 4. — 9. מִתְחַת לְאָרְץ Cf. 4, 18. — 10. דְּלִשְׁמֵרֵי מִצְוֹתָיו Et iis, qui observant praecepta ejus. Sed quum Deus in prima persona loquens inferatur, scribi debebat מִצְוֹתַי praecepta mea, quod ipsum Masorethae ad marginem legi jubent. Non tamen dubito, מִצְוֹתָיו, quamvis minus correctum, esse genuinum; nam et alias subinde scriptores Hebraei, sui obliti ejus persona, quem loquentem inducunt, excidunt, et ipsi loquuntur.

12 — 16. כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ Quomodo praecepit tibi Jova, Deus tuus. Ad illam rationem, ob quam Sabbathum observari jussit Deus Ex. 20, 10. 11., h. l. (Vs. 14. 15.) alia additur. — 15. וְזָכַרְתָּ בִּי-עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם Memineris te servum fuisse in Aegypto, ut benignius servos habeas et libenter patiaris, eos septimo quoque die quiescere; memor est Aegyptiacae servitutis, qua tibi nulla quies concedebatur, sed quotidianum a te pensum exigebatur. Vid. Ex. 5, 6. sqq. — 16. לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת Facere, i. e. celebrare (ut 16, 10. Jos. 5, 10.) diem Sabbathi. — 16. לְמַעַן יִאָּרִיכּוּ יְמֵיךָ Ut producant se dies tui, ut diu vivatis. Cf. Ex. 20, 12.

17 — 19. Pro שְׁוֹא עַד testimonium falsitatis, Ex. 20, 13. est יָד שֹׁקֵר testimonium mendacii, mendax. — 18. Etiam ex hoc

Vs., si eum conferamus cum Ex. 20, 14. apparet, Mosen memori-
ter, non ex tabula recitasse haec praecepta. Nam in Exodo nomini
אֲשֶׁר praemittitur בֵּית רֵעֶךָ *domus proximi tui*, quod hic in altero
Versus hemistichio sequitur, ubi praeterea additur שָׂדֵהוּ, *agri
ejus*. Tum pro תְּהַאֲוֶה, quod hic, in Exodo repetitur תְּחַמְדֵּךְ. Post
hunc Versum cod. Samar. plura inserta habet e Cap. 27, 2—7. hu-
jus libri, ita tamen, ut alia addita, alia mutata sint. Sed tota illa
pericopa hic loco plane alieno intrusa est. — 19. קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יִסָּפֵךְ
Voce magna et non addidit, sc. ultra loqui tam magna et
terribili voce sicut illa erat, quod eam sustinere non poteratis,
Ex. 20, 18. 19. Sive ut Jarchi exponit, *non addidit* amplius con-
spiciendum se praebere in illa pompa, qua in monte Sinai apparuit.
Alii: non addidit alloqui totum populum, reliqua enim, quae Ex.
20, 21. sequuntur, ad Mosen solum dixit. Male Onkelos et Syrus
acceperunt hic יִסָּפֵךְ significatu verbi סָּפַף (*cessare*): *cui non termi-
nus esset*.

22 — 26. אִם - יִסָּפִים אֲנַחְנוּ לְשָׁמֹעַ *Si enim addentes fuerimus
audire, si porro audiverimus.* — 25. הֵיטִיבוּ כָּל - אֲשֶׁר דִּבְרָו *Bene
fecerunt omnia, quae locuti sunt, recte haec omnia dixerunt,*
ut 18, 17. Cf. Jerem. 1, 12. הֵיטִיבָה לְרֵאוֹת *bene fecisti videre,*
i. e. recte vidisti. — 26. מִי - יִתֵּן - אֹתִי *Quis dabit, ut sit cor
eorum hoc iis ad timendum me, utinam semper ita essent affecti,
ut me timerent!* Per יִתֵּן Hebraei solent exprimere Optativum,
ut Ex. 16, 8.: מִי - יִתֵּן מוֹתֵנוּ *quis dabit mortem nostram, h. e.*
utinam mortui essemus. Job. 11, 5.: *quis dabit Deum loqui, ut
aperiat labia sua contra te, i. e. utinam Deus loquatur et aperiat
labia sua!* Cf. quoque Num. 11, 29. 2 Sam. 19, 1. Vid. GESENI
Lehrg. p. 795.

Cap. 6.

*Dei ex toto animo dilectio praecipitur, divinorum praeceptorum obser-
vatio inculcatur, et posteris inculcari jubetur.*

1—4. *Haec sunt praecepta, instituta et jura, quae mihi
in mandatis dedit Jova, ut vos ea docerem observanda in terra,
in quam possidendam transibitis.* Vid. Prolegg. — 2. לְמַעַן יֵאָרְכֶּךָ
Ut producant se dies tui. Denm in praemium observationi
legum suarum vitam producturum Israelitis, saepius inculcat Mos-
ses, ef. 8, 1. 30, 16. et Prov. 3, 1. 2. — 3. אֲשֶׁר *Ut, ut 4, 40.*
Quemadmodum Deus loquutus est, i. e. promisit
(Num. 10, 29.). אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ *Vid. Ex. 3, 8.* — 4. יְהוָה
Unus Jova, h. e. nullum habemus Deum praeter unum Jovam.
Oecurrit ita Moses ei gentilium superstitioni, quae saepe unum
cundemque Deum factitium, veluti Baalem, Jovem, sub diversis
nominibus colebat, adeoque non solum plures Deos, sed etiam
unum cundemque Deum diversis nominibus in plures alios longe
diversos Deos quasi multiplicatum stulta religione venerabatur.

5 — 9. מֵאֲדָךְ כֹּל־ *Omni robore tuo, omnibus viribus, quam maxime potes.* מֵאֲדָךְ h. l. nomen subst. cujus significatio petenda ex Arab. אֲדָר *robur, vis, potentia.* — 6. אֶל־לִבְבְּךָ *Ad cor tuum, tibi cordi erunt, ut 11, 18. Jer. 31, 33.* — 7. וְשִׁנְתָהֶם לְבַנְיָךְ *Acues ea, i. e. inculcabis, infiges ea liberis tuis, quasi tela acuta.* — 8. וְקִשְׂרָתָם — עֵינֶיךָ *Haec alligate tanquam insignia manibus vestris, haec sint frontalia inter oculos vestros.* Non legem sed admonitionem continent verba Mosis, ne Israelitae phylacteriis ad superstitionem ex more populorum orientalium abutantur in terra, ubi phylacteria ejusmodi gestari solcant. Phylacteria gestari Moses non jubet, sed cavet, ne superstitiose gestentur, ut potius usibus piis et salutaribus Dei leguntque divinarum admonitionibus inserviant. Recte Hieronymus (ad Matth. 23, 5.): *Praecepta mea sint in manu tua, ut opere compleantur, sint ante oculos tuos, ut die et nocte mediteris in eis.* Ceterum vide ad Ex. 13, 9. — 9. Postibus, parietibus, oppidorum portis etiamnunc in Oriente inscribi solent sententiae, carmina vel Corani dicta.

10. 11. *Cum intromiserit te Jova Deus tuus in terram, quam juravit majoribus tuis, se tibi daturum, cum urbibus magnis et opulentis (טוֹבָה), quas non condideris, (Vs. 11.) aedibus plenis omnibus copiis, quas non impleveris, cisternis excisis, quas non cavaveris, vinetisque et olivetis, quae non plantaveris, etc. טוב* *Omnis generis copiae.* בְּרַחֲטוֹבֵיֶם *Cisternae excisae in rupibus, ut aqua exciperetur, quales etiamnunc multae in Oriente inveniuntur.*

13 — 19. Post הַעֲבַד decem codd. Hebraei et quinque Chaldaici additum exhibent וְכֹוּ הַדְּבָרַךְ ut 10, 20., ubi totus hic Vs. repetitur, consentientibus LXX, qui praeterea verba וְאֵתוֹ הַעֲבַד reddunt καὶ αὐτῶ μόνος λατρεύσεις, quasi לְבַדוֹ additum legissent. Versionem Graecam sequutus est Jesus Matth. 4, 10. Luc. 4, 8. — *Et in nomine ejus jurabis, quando jurabis, per Dei Israelis nomen jurato.* — 14. אֲחֵרִים *Alios, i. e. peregrinos.* — 16. לֹא תִנְסוּ אֶת־יְהוָה *Non tentabitis Jovam, non de Dei omnipotentia dubitare eamque temere experiri debetis.* כַּאֲשֶׁר נִסְיָתָם *Vid Ex. 17, 2, 7. Num. 14, 21.* — 18. 19. *Facies quod rectum est et Jovae placet, ut tibi bene sit, adeasque possessionem bonae terrae, quam se tibi daturum majoribus tuis Deus juravit, et expellas e conspectu tuo omnes tuos hostes.* Vid. Prolegg.

20. 24. 25. מָחָר *Cras, omne futurum tempus significat, vid. Gen. 30, 33.* — מֵהַהַעֲדָה *Quid praecepta illa? Quid sibi volunt praecepta ista? quo jure data nobis et inculcata sunt?* — 24. כְּהַיּוֹם הַזֶּה *Ut nos vivere faceret, incolumes servaret.* כְּהַיּוֹם הַזֶּה *Sicut hodie facit, uti videtis eventum comprobare.* — 25. וְיָדַקְתָּ לָנוּ *Justitia nobis erit, justii habebimur, ut meritum nobis reputabitur.*

Cap. 7.

Prohibetur omnis cum Cananaeis societas et conjugium. Arae, luci, deorum simulacra destruenda. Hortatur rursus ad Jovae praecepta observanda, commemoratis ipsius beneficiis, additaque promissione perpetuae prosperitatis et divini auxilii, si id fecerint.

1 — 4. De gentibus, quae hic memorantur, Cananaeis. vid. Gen. 15, 19 — 21. „Eo Geneseos loco, ubi Deus Abrahamo agros harum gentium pollicetur, decem nomina proferuntur; verum illie nulla mentio Chivvaeorum; et praeter sex alia hic memorata leguntur Kenaei, Kenizaei, Kadmonaei et Rephaei. Sed videntur hae esse minores familiae, quae septem memoratis hoc in loco continentur, et quae ex tractibus, in quibus debebant, nomina duxerant diversa.“

CLERIC. שבעה גוים רבים ויעצומים ממך *Septem gentes vobis majores et potentiores*, non singulae, sed conjungetis inter se viribus. — 2. ונתנם לפניך *Cum dederit tibi eos populos.* Vid. ad 1, 8. — 3. להם כרת ברית *Devovendo eos devovebis, delebis* eos internecioni devotos (cf. num. 33, 52. Jos. 11, 11.). לא תכרת להם ברית *Non pangas foedus eis, cum iis.* ברית ברית cum Dativo personae constructum h. l. significat, *aequis conditionibus pacem petenti concedere (einem eine Capitulation bewilligen).* Severissima lex belli adversus Cananaeos, sed ob idololatriae periculum ab iis metuendum et perfidiam eorum necessaria. Cf. ad Ex. 23, 33. Cf. MICH. J. M. P. I. §. 62. Septem illi populi Vs. 1. memorati excipiuntur et 20, 16. 17., ne inter eos habeantur, quibus vita offerretur, si sese dederint. Neque tamen ab Hebraeis isti populi prorsus deleti sunt, coll. 1 Reg. 9, 20. 21. — 4. כי יטרר *Avertet enim.* Cf. 1 Sam. 12, 20.

5 — 10. De אשתרת *statuis Astartae, deae Cananaeae*, vid. Jes. 17, 8. — 6. קדוש לעם סגולה *Sacer, separatus.* In populum peculii; peculiaris ipsi populus, Ex. 19, 5. — 7. לא מרבכם חשק *Non quia numerosiores eratis aliis populis.* חשק proprie adhaesit, hinc denotat peculiarem amorem quo aliquem prosequimur, conf. 10, 15. Genes. 34, 8. — 8. כי אתם המעט *Estis enim omnium populorum minimus.* — 9. כי ימשמרו *Sed propter amorem Jovae erga vos.* מִאֲהַבַת יְהוָה אֶתְכֶם *Et propter custodiam jurisjurandi.* Custodire jusjurandum dicitur is, qui id non violat. — 10. כי יהוה אלהינו הוא *Nam Jova Deus tuus est Deus*, h. e. Jova solus Deus meretur dici. Alii aliarum gentium dii hoc nomine sunt indigni. hic vim verbi subst. obtinet, ut saepe alias. Cf. GESENI Lehrgeb. p. 738. ה' ante הַצֶּמֶן vid. videtur hic emphasin habere, Deus ille verax. לאלף דור *Ad millesimam aetatem*, cf. Ex. 20, 6. — 10. ומשלם לשונאיו *Suis osoribus autem rependet.* Osoros Dei hic potissimum videntur dici idololatrae. Verba אל-פניו alii reddunt

palam; aliis videtur פָּנִים dictum esse pro Pron. reciproco, *ille, ipse*, ut Ex. 33, 15. 2 Sam. 17, 11., vertuntque verba אֶל-פָּנָיו לְהֶאֱבִידוֹ *praesentissima pernicie*. Sed quum אֶל-פָּנָיו alias, ut Jos. 5, 14. 2 Sam. 14, 22. Ez. 43, 3. significet *ad faciem*, s. *in faciem*, praestat, et hic interpretari *in faciem cujusque eorum*, ut ipsi videant et sentiant, se a Deo pleeti. לְהֶאֱבִידוֹ *Perdendo eum*. לֹא יֵאָחֵר *Non differt poenam promeritam*.

12—15. עֵקֶב proprie *calx*, hinc, *id quod sequitur, finis, praemium*, deinde, *propterea quod*, ut hic, et 8, 20. Num. 14, 24. — 13. וּבִרְךָ פְּרִי-בִטְנֶךָ *Et benedicet fructui uteri tui*. Sensus: neque uxor tua neque servorum tuorum uxores erunt infecundae. וַיִּצְהַר *Oleum recens*, mox ut caleatum est, collato Arabico צֹהַר *liquavit rem, unxit caput liquamine, Conj. 7. liquefactus est*; id quod תִּירוֹשׁ *mustum*, ratione vini, unde haec duo saepe conjunguntur, veluti 2 Reg. 18, 32. Hos. 2, 8. — שִׁגְרֵי-אֶלְפִידֶיךָ וְעֵשְׂתָרְתָּ בְּאֵנֶךָ *Foetus (שִׁגְרֵי collato Syr. שִׁגְרֵי emisit) boum tuorum et foemellos ovium tuarum*, boum et ovium greges erunt foecundissimi, conf. 28, 4. 18. 51. — 14. בְּרִיךָ *Benedictus*, cui omnia ex voto cedunt, qui omnibus copiis abundat. — 15. כָּל-חֲלֵי *Omnes infirmitatem*, omnes morbos. כָּל-מַדְרֵי מִצְרַיִם *Omnesque morbos Aegypti*. Intelliguntur morbi quidam Aegypto peculiare, ejusmodi erant variae cutis adfectiones (*Ausschläge*); veluti liehenes, nec non elephantiasis, pestis etc. Plin. H. N. 26, 1. *Aegyptum* dicit *talium vitiorum genetricem*. Ad hos morbos etiam referri posse videntur varia ulcerum genera, quae ab irata Iside immitti dicebantur. Etiamnum in Aegypto varii sunt peculiare morbi, praecipue oculorum vitia, variolae (*Kinderpocken*), et pestis. לֹא יִשְׂיָמֶם בְּךָ *Non imponet eos tibi*, non immittet tibi hos morbos.

16 — 20. וְאָכַלְתָּ אֹתָם כָּל-הָעַמִּים *Devorabis omnes populos*, i. e. gladio eos consumes et interuicione delebis. LXX. καὶ φαγῆ πάντα τα σκῦλα τῶν ἐθνῶν. Intelligunt de spoliis. כִּי-מִרְקָשׁ הוּא *כי-מִרְקָשׁ הוּא* *Nam-laqueus*, i. e. *perniciosum hoc tibi esset*. — 17. כִּי-לִבְךָ *At fortasse animum tuum subit*. Fortasse existimatis, vos illis gentibus debellandis impares esse. — 19. תִּטְנוּנֹת *Tentationes*, cf. 4, 34. Intelliguntur miracula in Aegypto patrata, quibus Deus periculum fecisse sistitur, utrum Aegyptii populum Israeliticum dimissuri essent nec ne. — 20. De הַצְרָעָה vid. Ex. 23, 28. וְהִנְסָתָרִים מִפְּנֶיךָ *Qui se abdiderunt a facie tua*, propter vos, qui metu vestri ex urbibus in sylvas aut montes aufugerunt.

22 — 26. וְנָשַׁל *Sic expellet*. מֵעַט מֵעַט *Paullatim*, Ex. 13, 30. cf. Jud. 3, 1. — 23. וְנִתְּחַם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ *Magnum terrorem eis incussit*, sive fugavit, dispersit eos magno terrore ipsis inmisso. הֵמָּם i. q. הֵמָּה, quod coll. Arab. הֵמָּם proprie est *liquefecit*, deinde *fugavit, dispersit*. מִהוּמָה *terror*, uti apparet ex 1 Sam. 5, 11. Jes. 22, 5. Prov. 15,

16. — 24. **וְהִאַבְדֶּתָּ — הַשָּׂמַיִם** *Et perdes nomen eorum sub coelo*, universa eorum regna ita destrues, ut numquam amplius restitui queant; neque eorum, neque regni sui ulla memoria supersit. **לֹא — אֵהָם — וְהִיִּצַּב** *Nemo tibi sese opponet, usque eos perdidisti*, quamdiu exterminandis his populis eris occupatus, semper felix eris: — 25. **לֹא — תִּהְמַד** *Ne concupiscas*, concupiscens capias. **כֶּסֶף וְזָהָב וְזָהָב עֲלֵיהֶם** *Aurum et argentum supra iis*, i. e. quo Deorum imagines ornatae sunt. **פֶּן תִּהְיֶה בּוֹ** *Ne illaqueris eo*, i. e. ne servatas statuas tandem incipiatis colere. — 26. **וְהִיִּיתָ (לֹא sc.) — תִּהְיֶה** *Ne sis devotum ut illud aurum et argentum statuarum.*

Cap. 8.

Iterum ad divina mandata servanda hortatur, deterretque Israelitas a deastrorum cultu, et divinorum beneficiorum oblivione, postquam terrae promissae deliciis et ubertate perfrui fuerint.

2 — 5. **לִמְעַן עֲתֹקֶךָ לְנַסְתֶּךָ** *Ut Jova affligeret te tentando te*, ut per mala inmissa te tentaret. **אֶת — אֲשֶׁר בְּלִבְבְּךָ** *Ad faciendum quod in corde tuo*, ut, quo essetis animo, exploraret. — 3. **וְיַעֲנֶךָ וַיַּרְעִבֶךָ** *Et afflixit te et esurire te sivit*, fame te afflixit. **לִמְעַן תִּדְרֹשֶׁהוּ** *ut te doceret*. **לֹא — בֵּי לֶחֶם** *Non pane tantum hominem vivere, sed omni eo quod egreditur ore Jovae*. **לֶחֶם** *panis*, hic denotat cibum solitum. **פִּי — יְהוָה** *est id quod Deus jubet*. Sensus est: non unam esse Deo viam alendorum hominum, cum possit eos alere sine cibis solitis, si velit quidpiam aliud in eorum locum succedere. In hunc sensum haec verba citavit Christus Matth. 4, 4. — 4. **שְׁמֹלֶתְךָ — שָׁנָה** *Vestes vestrae non fuerunt detritae, nec pedes vobis intumuerunt per hos quadraginta annos*. Sensus est, tantam fuisse Israelitis in Arabicis solitudinibus vestium copiam, ut non opus esset eas laceratas et longo usu tritas geri, non defuisse iis ad amictum necessaria. Habuerunt enim Israelitae greges ovium, caprarum et boum copiosos (Num. 32, 1. Deut. 3, 1.), unde satis magna lanæ et corii copia. Adfuerunt in populo textores peritissimi, qui pro Aarone et tabernaculo sacro nitidissima texerent vela et vestimenta. Mulieres adeo Israeliticae peritae erant artis textoriae, Ex. 35, 25. Hinc non est opus, ut cum Judaeorum magistris existimemus miraculo esse factum, ut Israelitarum vestes non solum non usu adtritae essent, sed praeterea etiam cum corpore eorum crescerent. **וְרַגְלֶךָ לֹא בִצְקָה** *Pedes vestri non intumuerunt*, quoniam vobis non deerant calcei, neque eos nimis diu gestabatis, ut pauperes facere coguntur, unde fit, ut detritis soleis asperiore via laedantur pedes et intumescant. — 5. **וְיָדַעְתָּ עִם — לִבְבְּךָ** *Et scis cum corde tuo*, conscius tibi es, persuasus esse potes. **עִם — לִבְבְּךָ** *pro בְּלִבְבְּךָ* (Vs. 2.). **כִּי בְּאֲשֶׁר — מִיִּסְרָךָ** *Nam sicut erudit filium suum homo, ita Jova te erudit*, paterno more te castigavit ad morum correctionem, non ad exitium, ut hostes punire solent.

7 — 9. אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם *Terra quae habet torrentes et fluvios.* lacus. הַחֲמֹתִים *Egrédientes*, i. e. erumpentes, scaturientes. Moses Israelitis Palaëstinam caram factururus, hanc terram comparat cum Aegypto, maximam partem plana et fontibus rivisque terram rigantibus fere carente; aqua enim, quae haud procul a Nilo effossa terra eruitur, huic fluvio originem debet. Palaestina quidem nostris terris comparata, non multis fluviis perennibus irrigua est; pluribus tamen quam Aegyptus gaudet, et ut maxima ex parte montuosa, ita torrentibus crebris per angustas valles post statas pluviarum tempestates praecipitantibus obnoxia. Multos quoque lacus habet Palaestina, veluti mare mortuum, lacum Genesareth, aquas Merom, multos Libani lacus, etc. Vid. *Alterthumsk.* II. I. p. 175. sqq. — 8. אֶרֶץ חִטָּה *Terra tritico abundans.* Palaestinam tritici fertilissimam fuisse, apparet jam ex I Reg. 5, 11. Hinc in nummis res Judaeorum exprimentibus vides messem eorum tribus spicis figurari. וַיִּשְׂכַּח *Vino* sc. abundans. Hac quoque in re Palaestina Aegypto praestat. Aegypto enim vel nulla vel valde mediocris est vini cultura, quum terrae conditio ei minime faveat. Collibus enim caret, quas vites amant; in planitie vero ad maturitatem uvae pervenire non possunt, quod eo ipso tempore terra Nilo inundatur. Palaestina vero, quamquam maximas passa devastationes a Turcis, vini osoribus, multas tamen adhuc vineas habet. Vina ejus cum Italicis maxime comparari posse sapore dicuntur, et praecipue quae circa Hebronem nascuntur, summis praedicat laudibus Hasselquistus, comparans ea cum generosis Germaniae vinis, quae circa Rhenum crescunt. Ceterum cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. I. p. 235. אֶרֶץ זֵיתֹן שָׂמֶן *Terra olivae olei*, i. e. quae fert oleum, ex cujus olivis faciunt oleum. Cf. Ex. 29, 2. — הַדְּבַשׁ *Et melle*, vid. Ex. 3, 8. — 9. לֹא תִחַסֵּר כֹּל בָּהּ *Non carebis omni in ea*, i. e. nulla re in hac terra egebitis. אֲבָנֵיהָ בְרֹזֶל *Lapides ejus sunt ferrum*, terra metallis refertissima. Ferrum et aes (eujus statim mentio fit), duo metalla maxime necessaria sunt; nec potuissent Hebraei scorsim ab aliis populis vivere, si iis caruissent.

12 — 20. פֶּן - תֹּאכַל *Non dum comedis etc.* Apodosis sequitur Vs. 14. *ne efferat se cor tuum*, et Vs. 17. *ac dicas*. — 15. נַחֲשׁ שָׂרֵף *Loca siticulosa*, Jes. 35, 7. Ps. 107, 33. Nominè הַלְּמִישׁ indicari *porphyritem* sive *granitem*, verisimile fecit MICHAELIS in *Suppl.* p. 780. sqq., hoc maxime usus argumento, quod omnia circa Horebum et Sinaim saxa ex *granite rubescente* constant. Mavult vero huic lapidem *porphyritem* appellare. Est autem saxum ex jaspide, quarzo, spate scintillante rubente, aliisque heterogeneis a natura compositum. — 16. כִּי תִשְׂכַּח *Ut tandem tibi beneficeret in sequenti vita tua*. — 17. עָשָׂה *Paravit*, ut Gen. 12, 5. אֵת - הָהֵן *Opes istas*, Ps 72, 12. — 19. הִעֲדוּתִי בְכֶם וְגו' *Vobis jam certo assevero, vos certo perituros esse.* הִעֲדוּתִי *Contestor vos, testes vos voco*

eorum, quae praedixi vobis, nempe vos perituros. — 20. עָקַב
Propterea quod, vid. ad 7, 12.

Cap. 9.

Jubentur non sibi suisque meritis, sed Jovae victorias suas adscribere, et, ne quando ita se efferant, commemorat, quam turpiter in deserto a Jova rebellionem defecerint, quam ob rem parum abfuerit, quin omnes a numine deleti fuerint, nisi numinis iram placasset Moses.

1 — 7. אָתָּה עֹבֵר *Tu trajiciens, sc. eris, brevi trajecturus.*
הַיּוֹם *Hodie, non diu post, brevi, ut Jos. 23, 14. —* לְבֹא לְרֵשֶׁת
וּבְצִרָה בְּשָׁמַיִם *Ut eas ut possideas gentes, earum agros. —* אֲשֶׁר
Ad coelum usque munitas, in altis montibus sitas. — 3. אֲכֹלָה
Ignis consumens, i. e. instar ignis devorantis, ut 4, 24. — דִּבֶּר
promisit, ut Vs. 28. Num. 10, 17. — 4. בְּהִדּוֹף *Cum eas*
expellet, cf. 6, 19. Jos. 23, 5. — בְּצִדְקָתִי *In mea justitia, ob*
merita nostra. — 5. בְּיֹשֶׁר לְבָבְךָ *Ob rectitudinem cordis tui, ob*
animum tuum rectum, ob animi tui probitatem. — 6. קִשְׁיָה עֲרָף
Durae cervicis, inflexibilis, qui sese voluntati alius non accommo-
dat. Cf. not. Ex. 32, 9. — 7. זָכֵר אֶל-הַשֹּׁכְחָה *Memento neque*
obliviscaris. Vehementior fit affirmatio, quando simul contrarium
negatur; cf. 33, 6. — הִקְצַפְתָּ *Ad iram concitasti, ut Vs. 22. Ps.*
*106, 32. מְמַרִים הָיִיתֶם *Kebelles fuistis. עם *contra, ut Ex. 17, 8.***
Num. 20, 3. Jes. 3, 14.

9 — 12. בָּעֲלִיתִי הַהָרָה *Cum montem ascendissem. Et*
commoratus sum. — 10. כְּכֹל-תְּדַבְּרִים *Sicut s. secundum omnia*
verba, i. e. omnia verba. Ita saepe similitudinis particulis indica-
tur res ipsa, veluti Num. 11, 1. Neh. 7, 2. Potest tamen hic simi-
litudinis significatio retineri, cum secundum ipsa verba, prout
prolata a Deo erant, scriptura in tabula expressa, atque illa hujus
προσώτουπον, haec illius ἀπεικόνισμα fuerit. — 12. מִסִּכָּה *Ido-*
lum fustum, Ex. 32, 4.

14. 18. הֲרַף מִמֶּנִּי *Desiste itaque a me, sine me, Jud. 11,*
37. 1 Sam. 11, 3. Onkelos: intermitten precari ceram me. Con-
trario sensu haec verba cepit Saadias, qui una cum proximo
*וְאֲשַׁמֶּיֶדֶם *et perdam eos, illa sic reddit: si abstineres a precando**
pro iis, consumerem eos. — 18. Secundus hic in montem adscen-
sus et quadraginta dierum noctiumque in eo commoratio, itemque
Mosis pro populo oratio legitur Ex. 34.

21 — 28. וְאַתָּה-תִּשְׂאֲחֶתְכֶם אֲשֶׁר-עָשִׂיתֶם אֶת-הָעֵגֶל *Peccatum*
vestrum quod fecistis, id est vitulum. Vitulum vocat per metonym-
miam peccatum, quia ille materia et objectum peccati erat. Cete-
rum notandum hic est ὑστέρων πρότερον, nam ista vituli combustio
(Ex. 32.) antecessit secundum Mosis ascensum in montem. — 22.
Cf. Num. 11. — 24. מִיּוֹם דַּעֲתִי אֶתְכֶם *Ex quo ego vos novi. —*
25. Redit Moses ad id, de quo Vs. 18. loqui inceperat, ad pecca-

tum aurei vituli cultu commissum. — 28. פֶּן־יֵאָמְרוּ הָאָרֶץ
Terra hic ponitur pro *terrae incolis*, ut Gen. 6, 11. 9, 1. 11, 1.
 41, 30. al. Cod. Sam. habet עַם הָאָרֶץ, et omnes versiones antiquae
incolae terrae. וְנִמְשָׁנָהוּ אֹתָם *Aut quia eos oderat.*

Cap. 10.

Commemoratur, instauratas fuisse vice altera legum tabulas. De Aaronis morte, Levitis eorumque ministeriis paucula. Additur ad numinis reverentiam divinorumque praeceptorum observationem adhortatio.

1. 5. וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ *Fac tibi arcam ligneam.* Hoc praeceptum Moses acceperat prius quam illud de secundis duabus tabulis lapideis, coll. Ex. 25, 10. eum Ex. 34, 1. Sed quia area ex parte hunc in usum fabricata erat, ut in ea tabulae legis reponerentur, factum est, ut Moses duo haec praecepta jungeret. — 5. וַיְהִי שָׁם *Ibique erant.* Lutherus vero, quem sequitur Michaelis, legit וַיְהִי שָׁם *ut sint ibi, wo sie bleiben sollen.*

6—9. Totus hic locus difficultatum plenus est, et primo quidem circa ea, quae hoc Versu et deinceps referuntur, haec occurrit difficultas, quid sibi velit haec interjecta narratio de nonnullis in deserto factis mansionibus, de Aaronis morte, de Eleazari in Pontificatum subrogatione, de Levitarum ad ministerium separatione, et quomodo haec cohaereant eum iis, quae proxime antea relata erant de secundis in monte conscriptis tabulis, de Arcae fabricatione, et tabulis in ea repositis, vel eum iis, quae sequuntur Vs. 10. et deinceps, ubi rursus ad suam quam fecerat in monte quadraginta dierum et noctium moram, ut pro populo Deum exoraret, Moses revertitur. Ad haec tamen responderi potest, haec occasione ejus, quod Vs. praeced. dictum erat, inseri; dictum vero erat, has tabulas, quas tanti Israelitae faciebant, quasque tamquam divinum depositum studiosissime observari conveniebat, in Area fuisse repositas, et in illum usque diem ibi asservari, jam his paucis Versibus, ut certo constare possit, eas etiam tum ibi fuisse, docet, quibus rei tantae commissa esset custodia, Aaroni videlicet inprimis, Saerorum velut supremo Antistiti, quo mortuo in eam curam et custodiam, quemadmodum et in Pontificatum successus fuerat Eleazarus, ejus filius, qui tum etiam superstes erat; quoeirea obiter Aaronis mors et Eleazari subrogatio refertur, et quibus in locis, seu deserti mansionibus ea facta sunt. Deinde vero, quia non solus per se Pontifex huic custodiae praefuit, sed per Levitas inferiores ministros magnam partem eam exsecutus est, qui noctes diesque excubabant, et observabant, ne quae rebus sacris injuria fieret, et Arcam, quando proficiscendum, humeris suis deferebant, ideireo post Aaronem et Eleazarum de Levitis ad saerum hoc ministerium adseitibus subjei videtur. Sed multo major est, quae in ipso hoc loco reperitur, duplex difficultas, quarum altera nascitur ex ordine mansionum, quae hic memorantur, si conferantur cum Num:

33, 31. sqq., altera ex loco, in quo Aaron obiisse dicitur. Hic enim Hebraei eunt e puteis Bene-Jaacanis Moseram (ubi dicitur mortuus Aaron), e Mosera in Gudgodam, e Gudgoda in Jotbatham. Numerorum vero Cap. 33, 31. sqq., eunt e Moserothis in Bene-Jaacancm, e Bene-Jaacane in Chor-gidgadum, e Chor-gidgado in Jotbatham, e Jotbatha in Habronam, ex Habrona in Hetsjongeberum, Hetsjongebero Kadesum, e Kadeso in Horem montem, ubi moritur Aaron. Quod aliqui, ut hanc difficultatem tollant, *Mosera* diversum a Moseroth, et *Puteos Bene-Jaacan* locum diversum ab eo, qui in Numerorum loco nominatur *Bene-Jaacan*, faciant; non placet, siquidem *Mosera* non aliter a *Moseroth* distinguitur, quam singularis a plurali, et iisdem plane literis utrumque in Hebraeo scribitur. *Puteos* vero *Jaacanitos* quis credat locum esse diversum a *Jaacanis*, quum res eadem plane videatur utroque indicari, licet unum altero brevius pronuntietur. Quid enim? an forsitan alias fuerunt *Putei Jaacanorum*, alias *Jaacani*? annon ubi incolae, ibi eorum putei? Accedit, quod hic post praedictas mansiones duae aliae referantur, *Gadgad* et *Jotbatha*, quae prorsus eadem sunt cum duabus illis, quae Num. 33, 31. sqq. post *Moseroth* et *Benejaacan* referuntur. Quare alii nostrum locum cum altero illo ita conciliant, ut sumant, Israelitas bis ad eundem locum venisse, semel quidem ex *Moseroth* in *Benejaacan*, tum vero regrediendo ex *Benejaacan* in *Moseroth*. Altera autem difficultas est, quomodo nostro loco in Mosera mortuus ac sepultus dicatur Aaron, quum Num. 20. diserte referatur, eum in monte *Hor* mortuum esse, quod idem repetitur Num. 33, 28. et Deut. 32, 50. Augetur difficultas, si enim idem locus Mosera et Moseroth, hinc confici videretur, mortuum esse Aaronem jampridem priusquam ad montem *Hor* pervenissent; praecedat enim mansio ea, quae in Moseroth fuit, sexque aliae mansiones inter illam, et eam, quae in monte *Hor* fuit, intercedunt. Accedit, quod si Aaron in mansionem Moseroth mortuus sit, sequitur, eum mortuum esse priusquam peccatum illud committeret, ob quod morte multatus dicitur (Num. 20, 12. 13.). Id enim peccatum admissum est in *Cades*, ea nempe mansionem, quae proxime antecedit illam, quae facta fuit in monte *Hor*. Cui dubitationi ita fere solent occurrere, ut montem *Hor* et Mosera eundem dicant locum fuisse, ad quem secundo redierint Israelitae, ita tamen, ut mons solus *Hor* dictus fuerit, in quo Aaron obiit, adjacens locus, in quo castra metata, dictus sit Mosera seu Moseroth, et posterior quidem mansio a monte nomen acceperit, Aaronem ibi mortuo; prior vero Moseroth dicta sit, ab eventu forsitan, quod ibi Jova quosdam Israelitas insigni aliqua castigatione affecerit. Jam vero nova difficultas oritur Vs. 7., ubi Israelitae Moserothis Gadgadum, atque inde Jotbatham profecti narrantur, quae duae mansiones Num. 33. proxime sequuntur dicuntur Moseroth et Benejaacan in itinere ante Aaronis mortem et peccatum in *Cades* commissum: qui igitur fieri potest, ut haec man-

siones sequutae sint eam, quae habita est ad montem Hor, quo tempore Aaron obiit, maxime quum Num. 33. sequentes mansiones alia nomina habeant, Salmona, Phunon? Regressos vero ad eadem loca, in quibus prius castra fixerant post Aaronis mortem, parum est verisimile, id enim fuisset a Cananaeae aditu longius recedere, quum tamen anno illo quadragesimo, quo Aaron mortuus est, recto itinere in Cananaeam proficiscerentur, prout illis a Jova fuit imperatum, ut habetur supra 2, 3. Ex quibus tricis ita se expedire student, ut Praeterita Vs. 7. pro *Plusquamperfectis* accipiant, et hoc modo vertant: *unde (Moscrothis) Gadgadam venerant, indeque profecti Jothbathae castra metati fuerant*, jam ante scilicet, quum ex praecedentibus mansionibus istis prima vice recesserunt, ut itaque hic totius sententiae sit sensus: Israelitas ex Bene-Jaacan Moscrotham castra movisse, cum scilicet altera vice ad eum locum reditum fuit; quo in loco Aaron mortuus est atque sepultus, ex quo loco jam ante venerant Gadgadam, et inde Jothbatham, ut vel hinc colligi possit, *Beroth-Bene-Jaacan et Mosera* hic esse eadem loca cum *Bene-Jaacan et Moseroth* Num. 33, 31.; quum hic et ibi ad eadem loca venisse dicantur. Cf. LILIENTHAL *von der guten Sache der göttl. Offenb.*, P. VII. p. 650. atque BUXTORFII *Anticrit.* p. 933. sqq., ubi et alia utrumque locum conciliandi tentamina recensentur. Videntur tamen haec omnia nimis artificiosa, partim etiam sine idoneis argumentis sumta. Quare jam LUDOV. CAPELLUS in *Crit. S. L. 6. Cap. 7. §. 11.* pag. 987. ed. Halens. totum hunc locum a seriore quadam manu, vel potius Librarii alicujus hallucinatione infultum credidit, cui sententiae et Dathius adstipulatur. KENNICOTTO vero in *Diss. 2. super ratione textus Hebr. Vet. Test.* p. 304. vers. lat. hic locus antequam conficeretur Versio Graeca Alexandrina, adeoque ante Christum natum, sic corruptus esse videtur, ut multa ommitterentur, quorum lacuna explenda sit e Cod. Samar., qui hic cum Numerorum loco convenit, sed ex Critici, ut mihi videtur, alicujus Samaritani manu emendatrice. Nam interpretes veteres omnes non dissentiant a lectione vulgata Codicis Hebraei. **בַּעֲתָה הָהוּא** (Vs. 8.) *Illo tempore*, quo vitulus aureus in deserto colebatur, et Aaron culpam morte puniendam sibi contrahebat.

10 — 15. Cf. 9, 18. Redit ad id, quod coeperat dicere, se aegre veniam impetrasse pro populo Hebraco. — 11. **לְמַסַּע לְפָנָי** *Ad iter ante populum*, i. e. ut praecas populo. — 12. 13. Sensus horum Vss.: Deum ab Israelitis postulare nonnisi officia ea, quae et humanae naturae et saluti eorum sint convenientissima. — 15. **רָק** *Attamen*, ut 2, 37.

16 — 21. **וּמִלְּהֶם אֶת-עֲרֵלָתָה לְבַבְכֶם** *Circumcidite praeputium cordis vestri.* Hanc phrasin Symmachus Jer. 4, 4. recte interpretatus est, *ἀφελῆσθαι τὰς πονηρίας τῆς καρδίας.* Hoc autem loco ea potissimum *πονηρία τῆς καρδίας* intelligitur, quae externo qui-

dem ritu et signo Deum Israelitarum ut verum Deum colit et observat, animo autem ad aliorum quoque Deorum cultum propensa est. Cf. et 30, 6. — 17. **הַיְהוָה בְּיָדֵינוּ** Solus Jova, Deus vester, inter eos, qui ab aliis dii habentur, hoc Dei nomine est dignus! **וְאֵשֶׁר לֹא יֵשֶׁן פְּנֵים** *Qui non habet personarum respectum.* **שֶׁחָדַד** *Donarium*, quo quis corrumpitur. — 18. **עָשָׂה מִשְׁפָּט יְהוָה וְאֶלְמָנָה** *Caussam agit viduae et pupilli.* *Pupilli et viduae* nominibus Hebraei omnes eos solent comprehendere, qui auxilio humano destituti sunt. — 21. **הוּא הַלְלוֹתְךָ** *Ille est laus tua*, i. e. quem laudibus illustrare debes. Verbum **הַלֵּל** coll. Arab. **هَلَّلَ** proprie videtur significare *splenduit*, hinc in Piel, *fulgentem, splendentem reddere*, h. e. laudibus celebrare. Hinc **הַלְלוֹתְךָ** *celebratio, laus*, et per metonymiam objectum laudis.

Cap. 11.

Diligens et studiosa legum divinarum observatio iterum commendatur, promissa omnium honorum prosperitate iis, qui ea servaverint, contra interminata inopia et variis afflictionibus iis, qui ea neglexerint. Adicitur de bene et male precandi ritu in montibus Ebal et Garizim peragendo.

1—4. **מִשְׁמְרֵהוּ** *Custodiam s. observationem ejus*, i. e. quae vult observari. **בְּכָל-הַיָּמִים** *Omnes dies, se. vitae tuae*, cf. 12, 1., ubi haec phrasis plene extat, **בְּכָל-הַיָּמִים אֲשֶׁר אָתָּם חַיִּים**, *in parenthesis sunt includenda*, et post **אֲלֵהֵיכֶם** *subaudiendum, alloquor.* *Alloquitur enim majores natu, qui ex Aegypto exierant et miraeulorum in hac terra et in deserto patratorem recordabantur. Hos igitur testes oculatos esse vult.* — 4. **וַיֹּאבְדֵם יְהוָה עַד-הַיּוֹם הַזֶּה** *Perdidit eos Jova usque hodie*, h. e. prorsus, nam qui in aquas delapsi sunt, neque post plures annos conspiciuntur, funditus periisse existimantur.

6—9. De Dathane et Abiramo vid. Num. 16, 31. sqq. **בְּכָל-הַיְקוּמָם** *Domos, i. e. familiares, domesticos eorum.* **וְכָל-בְּרֵגְלֵיהֶם** *Omnem substantiam, omnes res, facultates eorum.* **וְעִמָּם** *Cum pedibus eorum, quas i. e. (facultates) secum habebant,* **וְעִמָּם** (*ὑπόστασις*) **מֵעַתָּה** *uti LXX. bene vertunt.* Cf. Ex. 11, 8. Jud. 4, 10. — 7. **כִּי עֵינֵיכֶם הָרְאוּ** *Sed oculi vestri viderunt.* Particula **כִּי** hic habet vim adversativam, „sed vos ipsi vidistis“; oppositum enim hoc est iis, quae Vs. 2. dicuntur, „non filios vestros alloquor.“ — 9. **לֹא-יִמְעַן תִּתְּרוּ** Cf. 5, 16. **וְעַתָּה** *Cf. 8, 7. Ex. 3, 8.*

10—12. **הָאָרֶץ** *Terra, quam possidendam a te ingrederis, non est ut terra Aegyptus, quae fluviis et fontibus fere destituitur*, cf. ad 8, 7. 8. — **וְעַתָּה** *Quam serere sementem tuam, et i. e. quam a te consitam pedibus irrigare debebas.* *Intelligendum hoc est de machinis, quibus Aegyptii*

aquam Niloticam hauriunt atque ad loca altiora deducunt, quae a Nilo non irrigantur. Describit illas machinas Philo, qui in Aegypto vixit, in libro *de confusione linguarum*, T. I. p. 410. edit. Mangey. his verbis: *Sicut se habet helix, instrumentum aquaticum. Nam ejus in medio, gradus quidam, quibus agricola, ubi terras vult irrigare, insistit: circumvolvitur autem necessario: at ne decidat, semper firmum aliquid, quod prope est, manibus amplectitur, quo sustentetur, totum corpus habens pendulum: nam pedibus manuum vice, manibus pedum vice utitur; stat enim manibus, per quos agere solemus, agit autem pedibus, quibus nos solemus stare.* Similem machinam describit NIEBUHR *Reisebeschr.* P. I. p. 149., qui et iconem adiecit. Vocatur talis machina באַלרַגל סאָקיה הדיר *Saki tdir beridschel*, i. e. machina rigatrix, quae in gyrum circummagitur pedibus, id quod plane respondet Mosaico בָּגֵן הַיָּרְקָן הַשְּׂקִיָּה בְּרַגְלֶךָ *irrigasti pede tuo.* Sicut hortum olerum irrigare debes. Niebuhr machinam modo descriptam Kahirae ad horti irrigationem adhibitam vidit. — 11. לְמַטֵּר הַשָּׁמַיִם הַשְּׂתֵה-מִיָּם *Pluviae coelestis aquam bibit*, scil. terrā Canānaea. Ita Palaestinam etiam describit ABULFEDA, Hamathae rex, in sua *Syriae descriptione*, p. 9. *Palaestina, inquit, utitur pluvia, arboresque ejus et sata rigantur tantum a coelo, solam Neapolin excipias, quae scatet rivis manantibus. Palaestina fertilissima Syriae provincia est.* Illud ipsum vero, quod Palaestinae agri pluvia irrigantur, facit ut haec terra frumentum producat multo pinguius, quam Aegyptus, ejus segetes Nili tantummodo aquis irrigantur. NIEBUHR *Descr. Arab.* p. 152. largissimas exoptatissimasque Palaestinae narrat messes: messis enim, inquit, agri, qui fluviatili inundatur aqua, multo minoris aestimatur, quam qui pluviali fecundatur aqua, unde secundum exactam supputationem viginti modios prioris hujus tritici aequare quindecim tantummodo posterioris, et farinam quoque multo meliorem esse invenies. Hinc Arabum Geographi regiones dividere solent in *salubres*, i. e. eas, quae pluviali irrigentur aqua, et in *insalubres*, quae fluviatili inundentur aqua. — 12. אֶרֶץ — אֲהָהָה *Terra in quam inquit Jova, ejus gerit curam, ut Ps. 9, 13. Job. 3, 4. Hos. 9, 13. — עֵינֵי יְהוָה Oculi Jovae, cura singularis Dei.*

14 — 20. יוֹרֵה *Pluvia autumnalis*, quae etiam dicitur πρώτος seu *prima*, quod annus Hebraeorum e septimo mense, Octobri circiter nostro, incipit, in quo illa prima est. Cadit illa pluvia post jaetam sementem, sub finem Octobris perque Novembrem et Decembrem; per totam enim aestatem non pluit ad Septembrem usque, quo per paucos aliquando dies aridum solum pluvia recreatur. Post Decembrem desinunt imbres usque ad mensis Martii finem; quo vero tempore descendit rursus pluvia, messem antecedens, eam promovens, et segetem in stipulis suis implens. Haec pluvia dicitur מְלַקוֹשׁ (coll. Syr. לְקַשׁ *tardavit, serotinus fuit*),

a Graccis ὄψυμος, a Latinis *serotina*. Tempore messis nullus aut rarissimus tamen cadit imber, quod summo etiam jure maximas inter Palaestinae praerogativas est ponendum, quum in aliis regionibus messis tempore multae saepius et largae praecipitentur aquae. Cf. *d. a. u. n. M. P. VI. p. 192.* — 15. **וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ** *Comedes et saturaberis*; maxima erit omnium fructuum terrae copia. — 16. **פֶּן-יִפְתָּה** *Ne pelliciatur ad errorem*, Job. 31, 27. Hos. 7, 11. — Ad Vs. 18 — 20. cf. 6, 8. 9.

21 — 24. **כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל-הָאָרֶץ** *Sicut dies coeli super terram*, seu *secundum tempus coeli super terram*. Quae phrasid valet i. q. aliis in locis vox **עוֹלָם**, h. e. *quam diutissime, perpetuo*. — 23. **וְיִרְשֶׁתֶּם** *Ut, deletis potentioribus illis gentibus, agros et faenltates earum possideatis*, cf. 1, 12. 12, 29. — 24. **כָּל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִדְרֶה בְּפֶ-רַגְלֵכֶם בּוֹ** *Omnis locus, quem calcaverit planta pedis vestri*, h. e. quocumque arma circumtuleritis inter hos fines, ejicietis atque expelletis veteres colonos. **בְּן-הַמִּדְבָּר** *A deserto*, scil. Zin sive Paran, i. e. a parte australi. **עַד-הַלְּבָנוֹן** *usque ad Libanon*. Opponuntur enim hic ditionis Israeliticae fines septentrionales et meridionales extremi, ut in verbis sequentibus occidentales et orientales. **הַיָּם הַמִּזְרָחִי** *Mare occidentale*, i. e. mediterraneum, quod est Palaestinae ab occidente. Quemadmodum **קֶדֶם**, *pars antica*, mundi oriens est, Num. 2, 2., ita **אַחֲרָיִם** *postica*, est occidens.

25 — 27. **לֹא-יִתְּנֶב אִישׁ בְּפָנֵיכֶם** *Non siset se vir contra faciem vestram*, nemo vobis resistet. **פַּחַדְכֶם וּמִוְרָאֲכֶם יִתֵּן יְהוָה** *Terrorem et tremorem vestri dabit*, injiciet Jova, cf. Gen. 35, 5. Ex. 23, 3. — 26. **רְאֵה** *Vide*, Singul. pro Plur. *videte*, videat unusquisque vestrum. **אֲנֹכִי נִתֵּן לְפָנֵיכֶם** *Propono vobis*. **בְּרָכָה וּבְקָלָלָה** *Benedictionem et execrationem*, felicitatem et infelicitatem, ut eligatis, 30, 15. 19. — 27. **אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ** *Si audieritis*, i. e. obedieritis. **אֲשֶׁר** hic valet i. q. **אִם** *si*, cf. 1 Reg. 8, 31.

29 — 32. **וְנָתַתָּה אֹתָהּ-הַבְּרָכָה** *Tum dabis sive pones*, i. e. pronunciaris, pronunciaris *benedictionem*. Montes *Garizim* et *Ebal* in ea terrae Canaan regione siti erant, quae postea obtigit tribui Ephraim. Urbs Sichem, quae hodie dicitur *Nablos*, inter eos montes media erat, et ita quidem ut *Garizim* ad austrum, *Ebal* ad septentrionem illius urbis esset. Mons **גְּרִזִים** nomen videtur accepisse ab Arab. **גָּרַז** *abscindere*, quod verbum usurpatur de qualibet resectione vel amputatione, uti arborum, tritici etc. quo significatu hoc verbum ponit Saadias Gen. 37, 7. Hinc **גְּרִזִים** notabit *scissores*, qui amputandi munere funguntur, *messores*, qui frumentum resecent. Mons ille itaque dicitur *mons messorum* ob fertilitatem, a qua hic mons erat commendatus, opposite ad *Ebal*, qui sterilis erat. Alii a populo **גְּרִזִי**, cujus mentio fit I Sam. 27, 8., montem illum nomen nactum esse existimant. **עֵיבָל**

conferendum videtur cum Arab. *עבל* *foliis nudare arborem*, sive cum derivato *אעבל* *saxa albicantia*, et mons ipse, in quo tales lapides inveniuntur, quae suadere videntur, vel a sterilitate vel a saxis montem illum fuisse appellatum. Sic ipsa utriusque montis facies bene et male precandi ritum in eo peragendum luculenter exprimebat. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* II. I. p. 112. sqq. — 30. *אֲחֵרֵי דֶרֶךְ מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ* h. l. i. q. *הַיָּמָה* vid. ad 2, 11. — *אַחֲרֵי דֶרֶךְ מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ* *Post viam*, i. e. in latere viarum regiae, quae pergunt *ad occasum solis*. *בְּאֶרֶץ הַפְּנִינִי הַיּוֹשֵׁב בְּעֵרְבָה* *In terra Cananaeorum, qui habitant in campestribus*. Regio enim a mari mediterraneo usque ad Sichem, quae regio igitur ad occasum montis Garizim est, plana existit atque campestris, ad orientem versus montana et saxosa; sic ut ipsi illi montes quasi in confinio regionis montosae et campestris siti sint. *מִן הַגִּלְגָּל* *E regione Gilgal*. Non est intelligendum *Gilgal* prope Jerichuntem, quod post mortem demum Moysis a Josua id nomen accepit, Jos. 5, 8. sed regio vel urbs quaedam Galilaeae, cujus mentio fit Jos. 12, 23. — *אַחַד אֶלְוֵי מִרְיָה* Cf. ad Gen. 12, 7. — 32. *וְהָיָה לְפִנְיֶכֶם* Vid. 4, 8.

Cap. 12.

Deastrorum cultus exterminatio denuo inculcatur. Offerri jubentur Sacrificia in eo loco, quem ad eum finem Jova electurus est, eodemque in loco occisis pacificis victimis stato tempore sacras solennesque epulas jubentur Hebraei instituere. Extra statos festosque dies istos posse ubique occidi pecora et carnes edi, abstinendum tamen sanguinis esu.

2 — 6. *וְתַחַת כָּל-עֵץ רֵעֵן* *Sub omni arbore virente*, quaecunque aediculas aut aras sub lucorum umbra invenietis. Quo vis modo cavet Moses, ne qua idololatriae occasio supersit. Cf. Cap. 7. — 3. *וְאֲשֵׁרֵיהֶם* Vid. 7, 5. — *וְאֲפֶדְתֶּם וְגו'* *Et perdetis nomen eorum ex hoc loco*. Ut nulla amplius mentio Deorum fiat, fanis solo aequatis. — 4. *לֹא-תִעֲשׂוּן בְּן לִיהוָה אֱלֹהֵיכֶם* *Non ita Jovam Deum vestrum coletis*. — 5. *לְשׂוֹם אֶת-שְׁמוֹ שָׁם* *Ad ponendum nomen suum ibi*, i. q. Vs. 11.: *לְשָׁבֶן שְׁמוֹ שָׁם*, *ad residere faciendum nomen ejus ibi*, ut ei sacra ibi fiant. Nomen hic significat invocationem et cultum Dei. *לְשֹׁכְנֵי דָרְשׁוּ* *Habitaculum ejus quaeritis*. cum Syro est vertendum ut nomen, ut Dathius quoque fecit. Pro *בָּאתָ* *venies* cod. Sam. exhibet *בָּאתֶם*, quod Verbum plurale et Suffixa pluralia praecesserunt. Sensus: ad hoc ejus domicilium convenietis, ut eum consulatis, sc. per Urim et Thummim. Quod hic Jova unico tantum loco ritu solemniori colendus praecipitur, in quo ipso loco et decimas ac primitias offerri (14, 23. sqq. 15, 20. 26, 2.), ibique festum paschatos (16, 5. sqq.), festum pentecostes (ib. Vs. 11.) et festum tabernaculorum (ib. Vs. 16. sqq.) celebrari, ibi denique de causis controversis sacerdotes consuli oportebat (17, 8. sqq.), DE WETTE (vid Prolegg.) ad templi Hierosolymitani et Levitarum auctoritatem san-

ciendam spectare arbitratur, et inter argumenta serioris, qua hic liber scriptus sit, aetatis habet. Exstare enim Ex. 20, 21. legem, qua de uno, quo sacra faciunda sint, loco nihil omnino cautum, imo pluribus locis sacrificia offerri permissum, certe non prohibitum est. Sed quis non videt, pertinere hanc legem ad illud tempus, quo tabernaculum nondum exstructum esset? Quod ipsum sibi responsum iri, ipse praevидit Vir Doctissimus, sed nihil apud se valere ait, quippe cui persuasum sit, Pentateuchum posteriore aetate ortum esse et e pluribus libellis compositum. Nos vero et alii, quibus ista de Pentateuchi aetate et origine sententia ineon- cussis argumentis nequaquam evicta videtur, haud dubitamus in ea quam supra dedimus legis Ex. 20, 21. explicatione acquiescere. — 6. זְבַחְיִכֶם *Salutares vestrae*, i. e. eucharisticae victimae, de quibus Lev. 3. — וְאֵת מַעֲשֵׂי יְדֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יְדֵיכֶם *Decimas et oblationes manuum vestrarum*, i. e. laborum vestrorum; de quibus itemque de votis, spontaneis donariis ac primogenitis, vid. Num. 17., de votis etiam et primogenitis Lev. Cap. ult.

7 — 12. וְאָכַלְתֶּם - שָׁם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם *Et comedetis ibi in conspectu Jovae, dei vestri.* Solebant Israelitae iis solemnitatibus, quibus ad locum tabernaculi conveniebant (ter autem in anno hoc fiebat), agitare convivias et epulas illo loco, et hoc erat, *comedere, epulari, laetari in conspectu Dei.* Ad has epulas praeter domesticos et amicos invitabat is, qui epulas instituebat, Levitas, viduas, pupillos, advenas. De Levitis infra habes Vs. 12. 18. 19. et 14, 27. 29. De ceteris satis expressum est 16, 11. 14. Constabant autem hae epulae praecipue secundariis quibusdam decimis annuis, quae post decimas Leviticis separabantur; praecipit Moses de iis quoque 14, 22. Eae vel ipsae vel in pecuniam redactae ad tabernaculi locum conferebantur, et ex iis deinde pacificae victimae ceteraque, quae ad epulas necessaria erant, comparabantur. De his et aliis generibus decimarum, vid. Lev. 19. Accedebant ad harum epularum impensas etiam alia, quorum infra Vs. 17. mentio fit. Hinc intelligitur, cur Moses dicat וְאָכַלְתֶּם וְשִׂמְחֶתֶם בְּכֹל מַשְׂלַח יְדֵיכֶם *comedetis et laetabimini in cunctis ad quae miseritis manuum;* hae enim decimae colligebantur et separabantur ex proventu annuo, qui manuum labore provenerat. וְאָשֶׁר *Nam, quia,* ut Gen. 34, 27. 1 Reg. 8, 33. — 8. *Non facietis omnia, quae hic hodie facimus, quisque quod sibi rectum videtur.* Sensus: tum non ea omnia vobis licent, quae hic vobis licent, ubi pro arbitrio nostro vivimus. Moses non exigebat accuratam omnium legem suarum observationem dum Israelitae erant in deserto, multis rebus ad sacra necessariis destituti, et nondum satis adsecti novarum legum jugo. — 9. *Hactenus enim nondum ingressi estis locum quietis, seu possessionem, qua Jova, Deus vester, vos donabit.* אֶל-הַמְנוּחָה *Ad requiem, ad locum, ubi requies ab hostibus erit.* — 10. Hic Versus est prothesis; *quum trajecto Jordane habitaveritis. etc.* (וְתָנִיחַ *et requiem dederit*); sequitur Vs. 11. Apo-

dosis: tum ad locum, quem ille ad domiciliam suam elegerit, afferre debetis etc. *הרדמה* est nomen satis late patens; hic significat *oblationes voluntarias*, non votivas, nam de his sequitur: *מבחר נדריכם Electionem votorum vestrorum*, quod vota de melioribus rebus erant solvenda, vid. Levit. 22, 20. seqq. — 12. *ושמחתם Laetamini*; significantur hilaria convivia, quae agitare licebat solventibus vota, aut decimas illis absumentibus. Sapientissimum autem hoc fuit institutum, ne a religione abalienarentur plebis animi; praesertim cum is mos esset omnium, quas Israelitae viderant, gentium, ut festos conventus cum hilaritate celebrarent.

13 — 16. *עלתיה Holocausta tua*, videntur sub his intelligi cetera quoque genera hostiarum. — 14. Abrogatur h. l. lex de carne non comedenda nisi in epulis sacrificialibus, cf. ad Lev. 17, 3. — 15. *רק בכל-אנה נפשך Verumtamen in omni desiderio animae tuae*, i. e. pro lubitu vestro. *תזבית Mactare potestis*; mactare licet. *בברכת יהוה אלהיך אשר נתן-לך Juxta benedictionem, quam dedit tibi Deus*, pro ratione facultatum, quas dederit tibi Jova. *בכל-שעריך In omnibus portis*, i. e. urbibus tuis; cf. ad Ex. 20, 10. — *בצבאי וכאיל Sicut gazellam et cervum*, i. e. ut cibum vulgarem. Illa enim animalia munda quidem erant ad privatos usus, sed in sacrificiis ea offerre non licebat. — 16. *רק הקדם Sicut aquam*, i. e. quasi rem profanam et nullo ritu sacro.

17. 19. *לא תוכל Non potes*, sc. licite, non licebit tibi, ut *לא תוכל Gen. 34, 14.* — *מנשר הגנה ותירשה ויזתרה Cf. 14, 22. sqq. Lev. 27, 30.* — *תבכרת בקרד וצאנד Et primogenita bovilli tui et ovilli pecoris.* Primogenita comedenda non erant in cujusque domo sed in loco seu urbe, ubi tabernaculum sacrum erat, Vs. sq. At primogenita integra cedebant sacerdotibus, ex Num. 18, 17. Sed videtur sicut decimarum, ita quoque primogenitorum duplex fuisse genus. De decimis ad Vs. 7. Sic in animalibus quoque id, quod post primogenitum Deo sacrum primo natum esset ad epulas sacras adhiberi debebat. Hoc proprie quidem fuit secundo genitum, sed potuit tamen primogenitum vocari respectu domini animal possidentis, cui primum illud partu obveniebat. Clericus quidem ad h. l. existimat *בכור* hic denotare *optimum* seu *pinguissimum* ex usu hujus vocis satis noto, quo nonnumquam pro praestantissimo in suo genere dicitur. Sed huic sententiae obstat locus 15, 19., ubi eadem lex repetita extat, ibique dicitur *omnis*, *כל הבכור*. Sed durissima lex fuisset, si omnia armenta pingua epulis sacrificialibus debuissent insumi. Melius placet sententia Bonfrerii, putantis, primogenita generis masculini offerenda fuisse Deo, sexus vero feminei in loco tabernaculi sacri comedenda. De his igitur hic esset sermo. *הרדמה ידך Oblationem elatam manus tuae*, i. e. labore vestro acquisitam. Intelliguntur enim primitiae fructuum quarto anno in loco tentorii sacri in epulis sacrificialibus

absumendae, ex praecepto Lev. 19, 23. 24. — 19. השמר לך וגר' *Cavete, ne negligatis Levitas omnes dies tuos super terram tuam, i. e. numquam.*

23 — 30. רק חזק *Tantum fortis esto, persta in eo, ut* I Chr. 28, 7., constanter abstine ab esu sanguinis. כי תדם הוא Cf. ad Gen. 9, 4. Lev. 11, 1. 17, 11. coll. 14. — 26. רק קדשיך *Tantum sanctitates tuas, i. e. quae a te consecrata erunt, Lev. 22, 16. Hoc pertinet ad superiora, docetque Moses, nequam opus esse, ut ad altare duerent pecudes omnes, quibus vesci vellent, sed eas tantummodo, quae victimarum loco haberentur aut ex voto essent solvendae. — 27. ועשית עליך *Facies, i. e. offeres holocausta tua. Vid. Lev. 1, 3. sqq. — 29. בני-יבכרית. Si exciderit. לרשת אתם Ad haereditandum, i. e. possidendum eos. Cf. 11, 23. — 30. פן-תנקש אתריהם Ne in laqueum incidas post eos, sc. eundo, eos inuitando. איכה יעבדו Quomodo colunt? Non eo consilio de cultu idolorum inquirere debetis, ut eum initemini.**

Cap. 13.

Jubentur falsi Prophetae occidi, qui populum a Jovae cultu conati fuerint ad deastrorum cultum avertere. Idem praecipitur de quolibet alio, quantumvis amicus vel sanguine propinquus extiterit. Urbes autem, quae a nonnullis civibus et contribulibus suis passae sibi fuerint aliorum deorum cultum persuaderi, exterminari et anathemate perdi jubentur.

1. 2. Vs. 1. pertinet ad Cap. 12, et prohibet, ne quid Israelitae in ritibus cultus divini praeceptis immutarent, accommodando se ad Cananaeorum mores abominabiles; id enim indicat loquutio ולא תגרע עליו ולא תסר עליו *nec addas ei nec detrahas quidquam.* — 2. חלם חלום *Somnians somnium, qui arrogat sibi somnium propheticum; qui dicit se somnia θεοπειπία habere eaque promulgat quasi monita divina. Et dedit, i. e. verbis pronuntiaverit, ut I Reg. 13, 3. 5. Voces ארת et מופת indicant res miras, insuetas, prodigiosas, quas aliquis praedicit et quae implentur.* Ejusmodi res plebi ignotas peritus rerum naturalium impostor nosse iisque ad decipiendam plebem abuti potest. Cf. Mich. J. M. P. V. §. 245.

6 — 10. יומת כי דבר-סרה על-יהוה *Talis vates aut somnator morte afficiatur, qui suavitatem a Jova. Moriatur lapidatione (Vs. 11.), quia primariam civitatis Israeliticae legem de uno Deo creatore colendo evertere et plurimum Deorum cultum inducere studuit. Cf. Michaelis l. 1. §. 252. sq. לתדינהך Ad depellendum vel avertendum te, Vs. 11. 14. — מן-הדרך אשר צוהך *A via quam tibi praecepit Jova, deus tuus, a cultu divino legibus divinis saucito. ובערתה הרע Tolles itaque talem hominem malitiosum. — 7. כי יסיתך אחיך Cum incitave-**

rit te vel frater tuus. אִשָּׁה חֵיקָךְ *Uxor sinus tui*, quae in sinu tuo eubat, i. e. tibi carissimā. Cf. 28, 51. 56. Mich. 7, 5. — אִשֶּׁר כִּנְפֹשֶׁךָ אוֹ רֵעֶךָ אֲשֶׁר כִּנְפֹשֶׁךָ *Sive proximus tuus qui instar animae tuae, quem sicut te ipsum amas.* — 9. לֹא-הֶאֱבֵה לוֹ *Non adsentieris illi*, cf. 33, 9. — לֹא תַחֹס עֵינֶיךָ עָלָיו *Ne parcat oculus tuus ei*, non debes ei parere. Eadem phrasis 8, 16., cf. ad Gen. 45, 20. Ez. 5, 11. — 10. כִּי תִרְגֵּם תִּתְרַגְּמֵי *Sed occides eum*, non privata auctoritate; sed ex iis, quae hic adduntur, satis liquet, exspectandam fuisse sententiam iudicis et auctoritatem publicam, eum sententiae executio eorum toto populo fieri deberet. Hinc LXX. ἀναγγέλλων ἀναγγελλεῖς, περὶ αὐτοῦ, *annuntiabis de eo.* יָדְךָ תְּהִיָּה-בּוֹ בְּרִאשׁוֹנָה לְהַמִּיתוֹ *Manus tua sit in eo primum ad occidendum eum*, i. e. ad supplicium, quo talis erit adficiendus, tu primum admovebis manus; tu delator vel testis primus lapidationem incipies. Id in omni lapidatione fieri solebat, conf. 17, 7. Joh. 8, 5. 7.

14—17. Vocem בְּלִיעַל MICHAELIS in *Supplem.* p. 1119. ab *ascendendi* significatu, quem Verbo יָעַל tribuit, proprie denotare putat *minime altum*, et morali significatione sumtum, *abjectum ad omnia scelera et dedecora* (*niederträchtig, weggeworfen*). Sed Verbi יָעַל forma Cal, quae non occurrit in V. T., haud diversae significationis ab Hiphil, הוֹעִיל *profruit*, fuerit, ut בְּלִי יָעַל proprie sit *qui nil prodest*, unde בְּלִיעַל בְּנֵי אֲנָשִׁים *nulius frugis homines* erunt. Plura de hac voce disseruimus ad Ps. 18, 5. — 15. וּדְרַשְׁתָּ *Tum inquires* in eam rem. בְּיָטֵב *Bene faciendo*, quam optime potes, diligentissime, ut 9, 21. וְהִנֵּה *Si*, ut Lev. 13, 5. נֶכֶן תִּדְבַּר *Certum*, ut Gen. 41, 32. — 16. תִּתְּנֵם *Interneconi devovendo eam*, Lev. 27, 29. Num. 21, 2. *Similis lex* Ex. 22, 19. — 17. וְאֶת-כָּל-שְׁלָחָהּ בְּלִי *Et totam ejus (urbis) praedam in totum.* Sapienter hoc fuit institutum, ne ob divitias vicinis invidiosas et avide diripiendas talis urbs deleteretur.

Cap. 14.

Ritus quidam Gentium funebres prohibentur. Servandum discrimen animalium mundorum et immundorum. Nonnullae aliae leges de decimis, ubi et quibus in rebus cae consumendae sint, feruntur.

1—4. לֹא תִהְיֶהדָדָךְ *Non incidetis* sc. carnem vestram cuncto aut unguibus, cf. Lev. 19, 28. וְלֹא-תְשִׂימוּ קָרְחָהּ בֵּין עֵינֵיכֶם *Neque ponatis calvitiam inter oculos vestros*, in fronte resectis erinibus, qui imminent oculorum interstitio. Non tondebitis capitis partem, quae respondet parti illi, quae est inter oculos. לְמַת *Propter mortuum.* — 2. Videtur ille lugendi mos apud gentes Cananaeas idololatrias usitatus fuisse; et fortasse eum aliqua superstitione conjunctus. Vult igitur Moses h. l. talem ritum non esse imitandum a populo, quem sibi elegerat Jova. — 4. Cum iis, quae nunc sequuntur, cf. Lev. 11, 2. sqq.

5 — 12. צָבִי *Gazellae* species, Antilope Dorcas. De hoc animali ejusque usu ad esum fusius egimus in adpendice ad librum Arviosianum, p. 225. sqq. יְהוֹמֵר haud dubie idem est animal quod Arabes etiamnum eodem nomine vocant. Est animal circa Euphratem frequens ex gazellarum genere, rufum, cervo simile et serratis cornibus. Nomine אֶקָּו plerique vett. interpp., tres Chaldaei, duo Arabes, Syrus ac plerique Judaei intelligunt *ibicem*. LXX. et Vulgatus voc. אֶקָּו in versione omiserunt. Nil liquet de hujus nominis significatu. De דִּישָׁן copiose disputavit Bochartus. Sequitur is LXX., qui vertunt *πύλαργον*, quo nomine hodie historiae naturalis scriptores insigniunt gazellam quandam maculas in elumbibus albas cinereasve habentem. Cf. annotatt. nostras ad Bochartum T. II. p. 269. תָּאוּ Bochartus probare studuit indicare *orygem*, speciem quandam gazellarum in Aegypto et Africa frequentem. Sed SHAW in *Itinerario* p. 359. vers. germ. non *orygem*, sed *bubalum* esse contendit. Cf. nott. nostr. ad Bochartum T. II. p. 369. זָמֵר LXX.; Vulgatus et Arabs uterque intellexerunt *camelopardalum*, nobis quoque nomine Arab. זֶרְאֵפָה *Girafe* dietum. Sed de hoc animali nostro loco non est cogitandum, quod intimae tantum Aethiopiae est indigenum; neque verisimile, Mosem Israelitis in Palaestina degentibus vetuisse esum animalis Aethiopicum. Boeharto זָמֵר est *rupicapra*, sed ex etymologicis solum argumentis. Plura vide in MICHAELIS *Supplem.* p. 627. sqq. et annott. nostras ad Bochart. T. II. p. 279. — 6 — 12. Conf. Lev. 11.

13. Vox תְּהִיָּה non extat in Levitico, ex omissione, ut suspicatur BOCHARTUS librariorum, qui propter *ὁμοσιόπιωτον* duarum vocum תְּהִיָּה et תְּהִיָּה posteriorem omiserint. Attamen h. l. illud voc. omittitur quoque ab Alexandrinis et Samaritanis. Ceterum תְּהִיָּה Boeharto est *vultur*, aliis *milvus*. Sed neutra interpretatio certis argumentis nititur.

21 — 28. לֹא-תִבְשַׁל גְּדֵי בַתְּלָב אִמּוֹ Cf. Ex. 23, 19. — 22. עֲשֵׂר הַעֲשָׂר *Decimando decimabis*. Sermo est de decimis secundinis, de quibus cf. ad 12, 6. הֵיבֵא הַשָּׂדֶה *Exeuntis agri sive in agro*, i. e. quod nascitur in agro. Cum בַּיִת quidem hoc modo constructitur 1 Reg. 5, 13. — 23. לִמְעַן תִּלְמַד לִירְאָה *Ut discas timere*, h. e. ut solius Dei colendi consuetudinem contrahas. Nam לִמְעַן hoc interdum significat, ut Jer. 12, 23. Nee sane quidquam plebem magis adficiet et sacris addictiorem reddit quam *παρηγορεῖς* et convivia sacris mista. Cf. ad Ex. 33, 14. — 24. וְכִי-יִרְבֶּה *Et si multa fuerit prae te via*, quodsi via fuerit longior, quam ut decimam eo ferre possis. נָמְךָ יְהוָה *Nam benedicet tibi Jova*, locupletabit te proventibus annuis, adeo ut difficile sit eos exportare tanto itinere. — 25. וְנָתַתָּה בַּפֶּסֶה *Tum dabis illam decimam in pecunia*, tum eas pecunia permutare licet. וְצָרְתָּ *Et ligabis*, in crumenam recondes, cf. 2 Reg. 5, 23. —

26. *כל אשר יתשאלך נפשך* *Omne quod petierit a te anima tua, quod concupiscas.* Similis phrasis Coh. 2, 10. — 28. *מקצה שלש שנים* *A fine trium annorum*, tertio quoque anno, cf. 15, 1. Jer. 34, 14. — *והזקתה* *Et depones eam*, 26, 10.

Cap. 15.

De debitis septimo quoque anno non exigendis, de servorum manumissione et primogenitis secundariis praecipitur.

1. 2. *מקץ שבע שנים* *A fine septem annorum*, septimo quoque anno, cf. 14, 28. 31, 10. *שמטה* *Remissionem* debitorum et servorum dimissionem. — 2. *זה דבר השמטה* *Haec vero est res*, i. e. ratio remissionis. Ita *דבר דבר* vertendum 19, 4. 1 Reg. 9, 15. *שמוט* *Remittendo* sc. remittat. Ad quod statim est referendum *ידו*, creditor jubetur *שמוט ידו* *manum suam remittere*, scil. a debitore, h. e. debitum ab eo non exigere. *בעל משה* *Dominus crediti*, i. e. creditor, sicuti Gen. 37, 19. *בעל החלמה* *dominus somniorum est somniator*; et Prov. 18, 9. *בעל משהיה* *destructor*. Ceterum observat Dathius, vocem *משה* non esse punctandam per Tseré, ut sit in statu constructo cum sequenti *ידו*, sed per Segol. *אשר ישה ברעהו* *Quod mutuo dedit et exacturus esset a proximo suo*, 14, 10. — *לא יגש את רעהו* *Non urgeat proximum suum*, non exigat ab eo, Ex. 5, 6. 2 Reg. 23, 35. LXX. *ὄν ἀπαυήσας*. *ביקרא* *Cum proclamaverit*, sc. proclamans, i. e. cum indicta, proclamata fuerit, Lev. 23, 4. 25, 10. *קרא* hic subaudito Participio ejusdem Verbi sumendum est passive sive impersonaliter, ut Gen. 11, 9. — *שמטה ליהיה* *Remissio Jovae*, annus morae in honorem Jovae. Ceterum facile quisque intelligit, Mosem hic non jubere, ut septimo quoque anno creditores debitoribus suis nomina contracta prorsus remittant, neque umquam ea ab his exigant. Sed legislator tantum praecipit, ne septimo quoque anno, qui erat sabbathicus, debita exigantur a pauperibus, qui eo anno nullos ex agris proventus percipiebant; moram igitur his esse hoc anno concedendam. Sequenti autem, quo ad agrorum suorum culturam iterum redire poterant, utique licitum fuit, debita exigere. Vide Mich. J. M. P. III. §. 157.

3. 4. *את הזכרי הגש* *Alienigenam urgebis*, ab alienigena exigere licet debitum septimo etiam quoque anno. *אשר ידך* *Sed quod fuerit tibi apud fratrem*, id remittet manus tua, i. e. popularibus vestris in eo quod vobis debent, moram date. *את* h. l. est popularis, civis Hebraeus. — 4. *לא יהיה בך אביון* *Attamen non erit inter te pauper*. Sensus est: quamvis damnum videamini pati, dum remittitis debita in anno remissionis, tamen non eritis pauperes, quia Deus vos ditabit, uti sequitur. Neque enim dubium esse potest, remissionem debiti non spectasse nisi ad pauperes, et divites hoc privilegio non esse comprehensos. Ita *promissio* hic quidem est, ut non *absoluta*, quasi nulli futuri

pauperes (Vs. 7. 11.), sed *restricta*, quod ideo non futuri tales, quia anno remissionis benignos se gererent erga egenos.

6 — 9. וְהֶעֱבַטְתָּ גוֹיִם רַבִּים *Ita ut mutuo dare possitis multis gentibus.* וְלֹא תִמְשָׁלְתָּ בְּגוֹיִם וְגוֹ' *Imperabitis multis gentibus, vobis vero illae non imperabunt.* Debitor, qui non par erat solvendo, creditoris servus fieri debebat. Israelitis igitur h. l. immunitas ab hujusmodi servitute et dominium in peregrinos debitores solvendo impares promittitur. — 7. לֹא תִאֶמֶן אֶת־לִבְּךָ *Non obfirmabis eor tuum*, ne sis inumiserieors. — 8. דֵּר מִחֲסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ *Sufficientiam defectus ejus, qui deficit ei*, i. e. quantum satis est ad ejus inopiae subveniendum, cf. Lev. 25, 26. 28. — 9. הַשְׁמֵר בְּלִיַעַל — *Caveas ne sit verbum cum corde tuo nequam* (de בְּלִיַעַל vid. 13, 14.), i. e. caveas, ne oboriatur tibi cogitatio scelestas, nequam. וְרָעָה עֵינֶיךָ בְּאֶחָיִךָ *Et ne sit malignus oculus tuus in fratrem tuum.* Sicut *oculus bonus* indicat animum beneficium, benevolum (Prov. 22, 6.), ita *oculus malus* dicitur de animo malevolus, inhumano, ut Prov. 23, 6. — וְאָרָא עֵלְיֶיךָ אֶל־יְהוָה *Conqueretur de te apud Jovam.*

12 — 14. כִּי יִמָּכַר לְךָ אֶחָיִךָ *Quum venditus fuerit, s. se vendiderit, tibi frater*, popularis, tuus, vid. Ex. 21, 2. Levit. 25, 39. — 13. לֹא תִשְׁלָחֵהוּ רִיקָם *Non dimittes eum vacuum*, ne nimia paupertate iterum operam suam in sexennium addicere cogatur. — 14. תְּעִנֶנּוּ תְּעִנִּיק לוֹ *Donabis eum.* עֵנֶק proprie *collari ornare*, hinc, *ornare donis.* מִצֹּאֵן *Ex pecore minore*, veluti ovem unam duasve, quae anno sabbathico ubique inveniebant liberum paseuum. מִתְּרָנָה *Ex area tua*, ex frumento. מִתְּקֵבָה *Ex torculari tuo*, i. e. ex vino oleoque. Haec lex non extat Ex. 21. Fortasse tamen id, quod hic praecipitur, jam ante Mosem herimites erga servos fideles facere solebant.

16 — 18. Cf. ad Ex. 21, 5. 6. — 17. וְאַף לֹא־תִתֵּן תְּעִשָׂה־בֶּן *Ancillae tuae quoque facies ita*, i. e. aneillam quoque non dimittere debes vacuam; nam auris perforatio in aneillis non habuit locum. — 18. כִּי מִשְׁנֵה — שְׁנַיִם *Nam duplicem mercedem mercenarii servivit tibi sex annis*; h. e. eandem operam tibi navavit per sexennium, quam duo mercenarii navassent, et quod fecit, ad id praestandum duobus mercenariis opus fuisset. Ae revera durior est conditio servi quam mercenarii, et major ab eo labor exigitur.

19 — 23. Vs. 19. sermo est de iis primogenitis, de quibus 12, 17. Apparet hoc ex Vs. sq. לֹא תַעֲבֹד בְּבֹכֵר שׁוֹרְךָ *Non uteris bove primogenito ad laborem.* — 20. שְׁנֵה בְּשָׂנֵה *Quotannis*, pro שְׁנֵה בְּשָׂנֵה ut I Sam. 7, 16. Zach. 14, 16. Cf. Jes. 66, 23.: מִיָּד חֹדֶשׁ אֶדְרֹשׁ מִיָּד חֹדֶשׁ *a mense ad mensem.* — 21. כָּל מוֹם רָע *Omne grave vitium.* לֹא תִזְבַּחֵהוּ *Non maetabis illud.* זָבַח hic non significat maetationem ad sacrificium, sed ad esum, ut 12, 21. — 22. וְכֹאֲרֵל *Cf. 12, 15. 21.* — 23. רָק — פְּמִיִם *Cf. 12, 16.*

Cap. 16.

De tribus Festis per annum praecipuis, Paschate, Pentecoste, Scenopogia, rite celebrandis. Judices in omnibus urbibus constituendi; ab his aequitas in judiciis servanda, vitanda munera et partium studium. Deastrorum cultus irritamenta declinanda.

1 — 4. חֹדֶשׁ שְׁמוֹר *Observando*, sc. observes; observate; חֹדֶשׁ הָאָבִיב *Mensis spicarum* respondet maximam partem nostro Aprili, quo maturescere in Palaestina spieae incipiunt; cf. ad Ex. 12, 2. — לַיְלָה *Noctu* Israclitae ad exitum ex Aegypto sese praepararunt. Potest tamen quoque referri ad עֵשֶׂית פֶּסַח, ut significetur, noctu mactandum esse agnum paschatis. — 2. וּבָקָר *Et boves*. Hinc apparet non solum esse sermonem de agno paschali, sed etiam de reliquis victimis quae sequentibus feriis paschalibus offerendae essent ex lege Num. 28, 16. 19. sqq. לְשִׁבְעַת שְׁמוֹרָה Cf. 12, 5. — 3. עֲלֵיו *Super* i. e. eum eo, sacrificio paschali. לֶחֶם עֲנִי *Panis miseriae*, i. e. panis insipidus et insuavis, quo memoria vexationis et miseriae Aegyptiacae renovatur. — 4. וְלֹא-יִרְאָה לָּךְ שָׂאֵר *Non ergo cernetur apud te fermentum*, cf. Ex. 12, 15. 19. וְלֹא-יָלִין *Et nihil pernoctabit*, Ex. 34, 25.

5 — 8. לֹא-תֹכַל לֶזְבֶּה *Non potes mactare*, sc. jure et legitime, non licet tibi mactare. Ita *posse* sapius vertendum est, ut 17, 15. 21, 16. 2 Sam. 17, 17. — בְּאֵתֶר שְׂעָרֶיךָ *In quavis urbium tuarum*. Ita אֶתֶר et sumitur Num. 19, 4. 9. 10. — 6. כִּי יִכְבֹּא הַשֶּׁמֶשׁ *Circa occasum solis*. מוֹעֵד יֵצֵאתֶךָ מִמִּצְרַיִם *Tempus exitus vestri ex Aegypto*. מוֹעֵד a מוֹעֵד coll. Arab. نَعَد in Conj. 3. dixit, constituit locum vel tempus, est proprie *tempus statutum*, deinde in universum *tempus*. — 7. וּבִשְׂלֵתָ *se. בָּאֵשׁ coques illud igne* (cf. 2 Chr. 35, 13.), i. e. assabis, non elixabis aqua (Ex. 12, 9.). *Et vertes te mane et ibis ad tentorium* (metaphora a scenitarum vita) *tuum*, i. e. postridie licebit tibi domum abire. — 8. שֵׁשֶׁת יָמִים — אֶלְהִיךָ *Sex diebus comedes azyma, et die septimo est πανηγυρις in honorem Jovae, Dei tui*. De עֲצֵרָה vid. Lev. 23, 36. Quod hoc Vs. *azyma sex diebus* comedenda jubentur non pugnat cum Vs. 3. 4. et Ex. 13, 6. 7. 12, 18. Num. 28, 17., quibus locis praecipitur *septem diebus* panes non fermentatos esse comedendos. Nam hoc Vs. de septimo die solennius celebrando agitur, et hoc innuitur, sex priores dies esum tantum azymorum requirere, septimum vero, licet illo idem obtineat, hoc insuper privum habere, quod sit לִיהוָה *nulumque adeo opus illo peragere liceat*.

9 — 12. שְׁבֹעַת שְׂבֹעַתָּה *Pentecostes festum*, vid. Lev. 23, 15. — מִתְחִלָּה חָרְמַשׁ בַּקֶּמַח *Ex quo coeperit falx messoria in segete*, ex quo falcem messi immisistis. Cf. Lev. 23, 10 — 14. — 10. וְעֵשֶׂיתָ *Et facies*, celebrabis festum. מִסַּח נְדִבַת יָדְךָ *Portionem spon-*

taneam manus tuae, i. e. donum voluntarium. כַּאֲשֶׁר וָגוּ Sicut benedixit tibi Jova, Deus tuus, i. e. quod donum respondeat facultatibus Dei beneficio vobis concessis; dabis quod spontaneo et liberali animo petueris pro ratione opum. — 11. וְשָׂמַחְתָּ לְפָנַי יְהוָה וְשָׂמַחְתָּ לְפָנַי יְהוָה Conf. 12, 7. — 12. וְזָכַרְתָּ כִּי-עַבְדֵי הָיוּתָּ בְּמִצְרָיִם Memor sis, te in Aegypto servum fuisse, ideoque eo tempore benigne habebis servos tuos.

13 — 17. בְּאֶסְפֶּךָ In τῶν colligere tuo, cum absolvistis colligere. מְגֵרְנֶךָ וּמִמִּקְבֶּךָ Cf. 15, 14. — 14. הַגֵּר Peregrinus, circumcisis, nec non Israelita pauper. Cf. ad Lev. 25, 35. — 15. שִׁבְעַת יָמִים תֹּחֵג לַיהוָה Septem dies festum celebrabis Jovae, in ejus honorem. Festo paschali satis erat per diem unum ad tabernaculum mansisse (Vs. 7.); verum huic festo septiduum adtributum, quia collectis frugibus magis eo anni tempore otiantur. וְהָיִיתָ אִתָּה שְׂמֵחַ Ita ut admodum laetus esse possis. אִתָּה hic notat prorsus, admodum, ut 28, 29. Jer. 32, 30. Job. 19, 3. — 16. יֵרָאֶה אֶת-פְּנֵי יְהוָה Sistet se Jovae. — 17. אִישׁ כְּמִתְנֵה יָדוֹ Quisque secundum domum manus suae, cf. Vs. 10.

18 — 22. שֹׁפְטִים Iudices dirimebant caussas; scribis vero (שֹׁטְרִים Ex. 5, 6.) commissa erat cura tabularum genealogiearum. Iudices et scribae postea sumebantur ex Levitis, quod hi nullis aliis negotiis distracti, legibus omne studium impendere potuerunt. Cf. 1 Chr. 23, 4. 26, 29 — 32. 2 Chr. 19, 8 — 11. 34, 13. — 19. לֹא תִשָּׁפֵט Non declinare facies, non violabis jus (Ex. 23, 6). לֹא תִבִּיר פָּנִים Non agnoscas facies, non habeto personarum respectum. שְׁהוּ est proprium nomen, quo indicatur donum, quo corrumpitur iudex. וַיִּסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים Pervertit res justorum. — 20. צִדְקָה צִדְקָה תִּרְדָּף Justitiam, justitiam, inquam, persequere, unice et constanter justitiae studeat. Cf. Lev. 24, 8. Dent. 2, 27. — 21. לֹא-תִשָּׂא לְךָ אֲשֶׁרָה בַלְעֵץ Ne plantes, erigas statuam idoli, omne lignum, i. e. ligneum, appositio, quam Grammatici vocant, qua materia ex qua quid factum, indicatur, 1 Reg. 7, 42.; cf. GESENIJ Lehrgeb. p. 667. De אֲשֶׁרָה statua idoli, praesertim Astartes, vid. Jes. 17, 8. — 22. מִצִּבְתָּה Statuam, sc. religionis aut superstitionis causa arte exsculptam, cf. Lev. 26, 1.

Cap. 17.

Victimae assumendae, quae macula careant. Deastrorum cultores lapidatione plectendi. In caussis perplexis et difficilibus recurrendum ad Pontificem et Sacerdotes. Si Regis cupido populum teneat, cujusmodi Rex habendus, et quae Regi inaugurato servanda.

1 — 5. כֹּל דְּבַר רָע Omnis res mala, quidquam turpe vel malum, quidpiam vitii, i. q. 15, 21. כֹּל מִוֹם רָע. — 2. Cap. 13. docuit legislator, quid seductori, hic quid seducto faciendum. לְעַבְרֵךָ Ut transgrediatur foedus ejus, foedus, quod Deus inierat

cum populo Israelitico, quo foedere saucitum erat, Deum velle Israelitarum regem esse, eos autem praeter hunc Deum nullum alium colere debere. — 3. אֲשֶׁר לֹא-צִוִּיתִי Quae non praecepi, immo diserte vetui, *μείωσις*, ut Jer. 7, 31. — 4. דְּרִשָּׁה הַיָּטִב Sedulo inquires, cf. 13, 15. — 5. הִיא Si, ut יהֵן Lev. 25, 20. — 5. אֶל-שַׁעֲרֵיךָ educere debes talem hominem ad portas tuas, i. e. extra urbis portas. אֶת-הָאִישׁ אוֹ אֶת-הָאִשָּׁה Sive vir sit, sive femina, nullo sexus respectu habito. סָתְּוָהֶם בְּאֲבָנִים וּמָלוּחַ Lapidationis supplicio tales afficietis. Idololatria enim primariam reipublicae Israeliticae legem de uno Deo colendo evertibat.

7 — 11. בְּאֲחֻרְנָה יָד — Cf. 13, 9. 10. — 8. כִּי יִפְלֵא נִמְדָּךְ Si mirabilis prae te res aliqua fuerit ad iudicium, si qua causa difficilior incidat, quam ut de ea iudicare audeatis. בֵּין-דָּם לְדָם Inter sanguinem et sanguinem, i. e. an caedes ab imprudente et invito an vero a sciente et volente sit commissa. Quidam interpretantur: *inter sanguinem fundendum et non fundendum*, i. e. sitne crimen aliquod capitale, nec ne, ut haec lex non respiciat ad particularem aliquam causam, seu speciale aliquod crimen morte plectendum, uti est homicidium. בֵּין-דִּין לְדִין Inter iudicium et iudicium, i. e. ubi dubium est, quae causa sit melior. בֵּין נֶגַע לְנֶגַע Inter plagam et plagam, i. e. de plagis inflictis. Vid. Ex. 21, 18. sqq. Alii sub נֶגַע intelligunt *plagam leprae*, ut sensus sit, an sit lepra vera et contagiosa, nec ne. — 9. אֶל-הַשֹּׁפֵט Ad iudicem supremum, ad summum reipublicae magistratum, qui probe est discernendus a iudicibus inferioribus in singulis urbibus, de quibus iudicibus 16, 18. Supremo illi reipublicae magistratui eadem potestas fuit concessa, qua Moses et Josua erant praediti. דְּבַר הַמִּשְׁפָּט Verbum juris, quid sit jus. — 10. כֹּל Omnia ad causam forensem pertinentia, uti docet orationis nexus. — 11. כֹּל תִּסוּר עַל-פִּי הַתּוֹרָה Secundum os legis, ex praescripto legis. לֹא תִסוּר Non deflectus ab eo quod tibi dicturi sunt ad dextram aut sinistram. Metaphora a via ducta, a qua sine errandi periculo, deflectere non licet. Potestatem pronuntiandi de sensu legum, ad causas civiles quod attinet, sacerdotibus et iudicibus hic tantam concedit Moses, ut major esse non possit; quia sine eiusmodi potestate stare nulla respublica potest.

14. 15. Legem, quae sequitur, de electione regis, non a Mose datam videri, sed a sacerdotibus, legum ac traditionum Mosaicarum statoribus, post Salomonis aetatem additam, persuasum sibi habet CAR. DAV. UGEN in Commentat. de Notione tituli Filii Dei, Jenae, 1795. (repetita in den Memorabilien ab H. E. G. Paulo editt. P. VII.). Argumenta sententiae suis ipsius verbis subiungam: „Primum lex de electione regis repugnat formae constitutionis Mosaicae, qua Jova rex erat colendus; nec, ut videtur, unquam in mentem Mosi venerat, aut regem eligere, aut de cle-

etione ejus quidquam praecipere. Deinde, si Moses jam praescrip-
 sisset modum eligendi, et, quod inde sequeretur, tacite regis ele-
 ctionem comprobasset; non appareret, cur Samuel, quum popu-
 lus eum rogaret, ut sibi regem praefigeret, tam graviter has
 preces ferret. Quomodo dicere vir sanctissimus potuisset, populum
 Deum suum, Jovam rejicere, si Moses in omnem eventum non
 modo probasset talem reipublicae mutationem, sed etiam modum
 mutandi praescripsisset? Denique, si ante Salomonem lex nota
 fuisset, sive a Mose lata, sive a Sacerdotum aliquo codici addita,
 non video, quomodo Salomoni concessum esse potuisset, contra
 legem Jovae, equorum tantam multitudinem alere, et mulieres
 principes habere septingentas et trecentas pellices (I. Reg. 10, 28.
 et 11, 5.). Ex his causis sequi arbitror, hanc legem post Salo-
 monem, ubi sacerdotum ordo animadvertent, quae regis esset po-
 testas, et quae libido, ad eam coercendam esse insertam. Ilgenio
 adstipulatus est DE WETTE (Diss. in Deut. p. 15.). Digna tamen
 sunt, quae in legem hanc regiam monuit HERBST in *Observatt. de*
Pentat. quatuor libror. posterior. auctore et editore p. 20. sq.
 „Ex formula,“ inquit, „cum ingressus fueris — dabit tibi, —
 habitaveris, illis legibus communi, quae res Hebraeorum post
 occupatam Palaestinam respiciunt, patet, legem hanc datam esse,
 eum adhuc dum in castris detineretur legislator. Ex verbis autem:
 si dixeris (eogitaveris), constituam super me regem, sicut ha-
 bent omnes per circuitum nationes, patet, illum qui hanc dedit
 legem, rem supposuisse, quam numquam fieri exoptabat, et ut
 eum Clerico loquar, praemonuisse, quid fieri oporteret, si id con-
 tingeret, quod, ne contingeret, mectuebat. Non comprobatur a
 legislatore regia potestas, sed cavetur, ne id, quod prohiberi non
 amplius poterat, damno esset. Quem autem magis haec lex salu-
 briter praemonens decuit, quam Mosen, qui in omnibus, quae
 praeceperat, clarissima summae mentis suae providae edidit speci-
 mina? qui ipse in aula regia in virum adultus noverat despotismum,
 et quae in res subditorum inde redundare solent mala. Moses, qui
 gentis suae mentem mobilem, et iudomitum sane prurium, exte-
 rarum gentium mores consuetudinesque aemulandi noverat, suspi-
 cari et praevidere poterat, Israelitas rege invisibili, per sacerdo-
 tes tantum et Levitas adeundo, contentos, sed regem petitu-
 ros fore, quem oculis suis cernere, quem precibus suis adire, quem
 exercitibus praeficere, quem regio splendore induere possent. Sane,
 qui minus providens est animus, haec praevidere potuit. Jam quum
 hanc rem prohibere non posset, concessit eam, legislatoris pruden-
 tis instar, qui cum legem quandam non observatum iri, scit, sa-
 tius ducit, eam tollere, quam ceterarum auctoritatem infringere,
 certisque eam coercuit limitibus, ne, si contigerit, exitio foret
 genti Hebraicae. Samuel ergo precibus Hebraeorum regem pe-
 tentium non ideo restitit, quod haec lex non nota, vel theocratiae
 Mosaicae contraria erat potestas regia, sed quia sciebat, Mosen

tantummodo concessisse, ut majora inhiabantur mala. Tandem precibus annuit, quod lege jam Moses abusum praecidisset.“ — 15. אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ. *Quem eliget Deus*, h. e. approbabit per prophetam, vel per sortem, quod utrumque factum est in Saulis electione, I Sam. 9, 15. 16. 10, 1. 20.

16. רַק לֹא יִרְבֶּה - לּוֹ סוּסִים. *Tantummodo rex aliquando eligendus non multiplicabit*, multos alat sibi equos, וְלֹא - סוּסִים *neque reducat populum in Aegyptum ad multiplicandum sibi equos*. Nam ex Aegypto solebant eo tempore equi ednei, ut Salomonis exemplum mandato huic contrarium probat, I Reg. 10, 28. 29. Itaque timendum erat, ne rex, equis comparandis plus nimio addietus, populum in Aegyptum reduceret, „ut ibi haberet e servis suis et populo suo, qui, ut emtioni praecessent, habitarent in urbibus equestribus,“ ut dicit R. Moses Naehmanis fil. ad h. l. Quin et alii potuissent, hoc exemplo provocati, redire in Aegyptum, et in Aegyptios mores relabi. Aliam praeterea hujus legis rationem affert J. D. MICHAELIS (*de Legibus quibusdam a Mose eo fine datis ut Israelitis Aegypti cupidis Palaestinam caram faceret*, in Commentariis Societ. Reg. Goetting. T. IV.). Sententiae suae summa huc redit: „Veritus videtur Moses, ne equorum alendorum studio, terraeque Goseniticae pulchritudine ac vicinitate illeetus rex, hanc tanquam avitam Israelitarum possessionem armis repeteret, suoque regno, coloniam in eam deducturus, adaugeret. Nolebat autem Moses, veteris hospitii memor, hanc Aegyptiis inferri injuriam: praevidebat fortasse etiam, damnosam hanc Palaestinae regibus regionem fore, quippe ex qua perpetua eum praepotentibus Aegypti regibus bella subnasei necesse esset. Quae quum ita essent, non solum Moses populum in Aegyptum reduci vetuit, sed et illecebras reditus abesse voluit, nimiaeque equorum copia regibus interdixit. Fuisse enim equorum in Aegypto mirabilem abundantiam, jam apparet ex 2 Chr. 12, 3. I Reg. 10, 29. Neque tamen omnem equorum usum Moses prohibuit, sed et noluit, magnos equorum greges a regibus pasci, et ingentem bello ali equitatum, ejus exigua in Palaestinae defendenda utilitas fuisset. Ad vecturas autem quod adtinet, rarior in Palaestina montibus vallibusque praecipitibus abrupta, equorum usus, frequentior asinorum, quorum et magnos greges Israelitarum majores pascere consueverant. Antiquam hanc atque a patribus acceptam vecturae rationem a posteris etiam servari legislator voluit, Palaestinae aptam, Aegypto ineptam, ut ipso oeconomiae et vitae genere in Palaestina populum retineret.“

17 — 20. וְלֹא יִרְבֶּה - לּוֹ נָשִׁים. *Neque sibi multas uxores ducat*. Polygamia apud Israelitas licita, plures tamen quam quatuor uxores concessisse non videtur. Vid. Mich. J. Mos. P. II. §. 97. Legislator igitur regi polygamia non interdixisse, sed modum tantummodo in duendis uxoribus praescribere videtur. Solent enim Orientis principes in hac re omnem modum excedere, et excessu-

runt etiam postea Israelitarum reges. וְכִסֵּף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה - לוֹ Neque magnos argenti et auri thesauros sibi colligat, ne divitiarum cupiditate subditos suos expilet, et divitiis ad opprimendam libertatem possit abuti. — 18. וְכָתַב לוֹ Describat sibi. Alii: describendum sibi curet. מִשְׁנֵה תְּהוֹרָה הַזֹּאת Exemplar hujus legis. LXX. τὸ Δευτερολόγιον τοῦτο. עַל - סֵפֶר מִלְּפָנֵי הַכֹּהֲנִים Ad librum qui coram sacerdotibus, ab autographo, quod sacerdotes asservabant. Cf. 31, 26. — 20. וּבָנָיו Ejusque filii. Legislator igitur non singulos reges, uti in Polonia olim fiebat, sed unam aliquam familiam regiam creari volebat. Vid. Mich. J. M. P. I. §. 54.

Cap. 18.

Sacerdotes et Levitae quos ad victum census et reditus habebant. Omnis superstitione et impia divinatio fugienda. De prophetis veris suscitandis et audiendis, falsis vero occidendis. Additur, qua ratione verus Propheta a falso sit discernendus.

1 — 3. וְיִשְׂרָאֵל לֹא - יִהְיֶה - יִשְׂרָאֵל Non erit sacerdotibus Levitis, adcoque toti Leviticae tribui pars aut praedium cum reliquo populo Israelitico. Cf. ad Num. 18, 8. sqq. וְאִשֵּׁי יְהוָה וְיִנְהַלְתּוּ Ignita Jovae et possessionem suam comedent, ex donis Jovae oblatis igne absumendis, quasi ex praedio suo victum illi habebunt. Quod tamen solos spectat sacerdotes, cf. Lev. 6. 7. Num. 18. — 2. כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר - לוֹ Sicut ei promisit, vid. Num. 18, 20. — 3. וְזֶה - הַצֵּם - הַזֶּה Hoc autem erit jus sacerdotum iis tribuendum a populo. אֶת זֵבְחֵי הַזֶּבֶחַ Ab iis qui mactant pecudem. זֶבֶח hic significat pecudem convivandi caussa mactatam, ut Gen. 31, 54. — קִבְבָה Ventriculum. Quum autem animalia ruminantia quadruplicem habeant ventriculum, sive quatuor meatus, per quos alimenta transeunt, antequam ad intestina perveniant; dubium est, utrum haec lex omnes hos ventriculos sacerdoti vindicet nec ne. Equidem enim Clerico intelligere mallet infimam ventriculi partem, quippe pinguissimam, quae a Latinis vocatur omasum, a Graecis ἐνστρονον s. ἡνστρονον, qua ipsa voce LXX: h. l. usi sunt. Confirmatur haec interpretatio Josephi et Philonis auctoritate. Ille enim Ant. 4, 4. haec habet: *Ii vero, qui domi mactant, convivii privati caussa, non religionis, debent adferre ad sacerdotes omasum, pectus et dextrum armum mactati pecudis.* Philo autem de praemiis sacerdotum, T. II. p. 235. edit. Mangey.: *Ex iis, quae extra altare, convivii caussa, tria jubentur dari sacerdoti, armus, maxilla et quod vocatur omasum.*

4 — 6. De hisce primitiis vide 26, 2. — 5. לְעֹמֵד לְשֵׁרָה Ut stet ad ministrandum, ut ministret. בְּשֵׁם - יְהוָה In nomine Jovae, h. e. ut sacerdotes Jovae. *Nomine Dei* aliquid fit, quod et eo jubente, et propter eum fit, ut hic et saepe alias. — 6. מִכָּל - יִשְׂרָאֵל Ex omni Israele, ex quocunque terrae Israeliticae tractu. אֶת - שֵׁרָה - הַזֹּאת Ubi perigrinatus fuerat, i. e. fundum non habuerat, conf.

MICH. J. M. P. II. §. 138. בְּכֹל-אֲנָתָה נַפְשִׁי *Tota animi sui cupiditate*, h. e. ut satisfaciatur cupiditati videndi loci, in quo Dei tentorium erit. יְהוָה בְּשֵׁם יְהוָה *Nomine Jovae*, ut ejus administer, ab ipso Deo constitutus.

8. חֵלֶק כַּחֲלֵק יֵאָכְלוּ *Portionem sicut portionem*, se. ceterorum comedent, i. e. aequaliter de portionibus comedent. Hieronymus: *partem ciborum eandem accipiet quam et ceteri*. Saadias: *et dividant inter se portiones aequales*. Idem videntur LXX. voluisse, qui μερίδα μεμερισμένην φάγεται reddiderunt. לֵבֶד מִמִּבְרִיךְ הַאֲבוֹתָיִם *praeter venditiones suas super patres*, sive per patres. In quibus interpretandis et vet. et recentt. dissentiunt. LXX. πλὴν τῆς προάσεως τῆς κατὰ τὴν πατρίαν, *praeter venditionem quae est secundum familiam*. Quod est obscurum. Hieronymus: *excepto eo quod in urbe sua ex paterna ei successione debetur*. Per מִמִּבְרִיךְ venditiones intellexit possessiones venales, quae parentum fuerunt, ob idque et ab iis vendi poterant. Etsi enim fundos ad agriculturam, vineas, oliveta Levitae non possiderent, habebant tamen urbes suas, in quibus domus possidere poterant, greges et armenta aliaque mobilia, itemque juxta urbem agros compaseos ad jumentorum pabula; quae omnia successione ad posteros transibant. Hinc Abiathar Pontifex 1 Reg. 2, 26. agrum habuit proprium in urbe sacerdotali Anathoth, et in eadem urbe Jeremias itidem sacerdos patruelis sui agrum emit, Jer. 32, 7. sqq. Videtur Hieronymus illam suam interpretationem a magistro suo Hebraeo accepisse. Nam et R. Bechai, qui sub finem Saeculi 13. Commentarium in Pentat. scripsit, sensum hujus Vs. ait esse hunc: quidquid sacerdotibus datum fuerit, dividunt inter se aequalibus portionibus, seu pelles victimarum sint, seu carnes, seu hirci piaculares, aut alia dona quaevis, excepto tamen eo, quod quis pro vendita vitae haereditatis domo accepit, secundum illam, quae Lev. 35, 33. exstat, legem. Sane hic videtur esse simplicissimus sensus, quem et Fagius expressit his verbis: „hoc dicit, omnes Levitas, qui Hierosolymam veniant, et ibi ministrent Domino, ex aequo participare posse omnibus portionibus, quae ex oblationibus illis obveniebant; non autem teneri, ut alius cum alio dividat, et partiat ea bona, quae a majoribus suis tanquam propria habebat.“

10. לֹא יִמָּצֵא — בְּאֵשׁ *Non inveniatur inter vos, qui filium suum aut filiam per ignem traducat*. Intelligitur consecratio et immolatio liberorum, qui in idoli Moloeh honorem comburebantur, cf. ad Lev. 18, 21. קִסְמִים קִסְמִים *Divinans divinationes*. Certum aliquod divinandi genus indicari videtur, sed quodnam? dissentiant interpretes. Michaelis intelligit eum, *qui ex animalium extis omnia captat, haruspicem*. Sed is dicitur בְּסִבְדָּה *vid. e. c. Ez. 21, 26. Dathius vertit, qui sortilegia exercet*. Sed R. Bechai id divinatorum genus ait significari, qui prehensio manibus baculo conjecant, agendumne sit aliquid, nec ne? Id divinationis

genus nomine Gracco vocatur *βελουαντία* (divinatio ex telis) s. *ῥαβ-δουαντία* (divinatio ex virgis), ejusque mentio fit Ez. 21, 26., ubi vid. not. Illud ipsum autem sortilegium apud Arabes quoque usitatum fuisse docet POCOCCIUS in *Specim. Histor. Arab.* p. 316. et 328. edit. sec. Ut, cum aliquid obscundum sit magni momenti, *tres sagittas* includant vasculo, quarum uni inscriptum *jussit me Dominus*, alteri *prohibuit me Dominus*, tertia nulla nota fuerit insignita. Extrahentibus sagittas si occurreret quae juberet, rem agresos supersticiosos; si qui quae vetaret, quievisse; si *ἀγοάμματος*, repetisse, donec prodiret quae vel interdiceret, vel praeciperet. Hujus sortilegii vestigium deprehendimus in ipsa radice קָסַם, quae Arab. in Conj. 10. notat: *voluit, ut partitio fieret, suamque petiit portionem sagittarum jactu*, quo uti Arabes solebant, ut GOLIUS addit in *Lex. Arab.* p. 1905. מְעִינָן *Augur*, vid. Lev. 19, 26. מְנִיחָשׁ *Auspex*, vid. ad loc. laudat. De מְבִשֵּׁתָהּ vid. ad Ex. 7, 11.

11—14. הַכֹּהֵן הַזֶּה *Incantator*, quem ita dictum Hebraei putant, quod carminibus *consociaret* seu *congregaret serpentes*, quia הַזֶּה signi-
 ficat quoque *sociare*, quasi ejusmodi incantatores artem calluissent cogendorum in unum locum serpentum. Sic etiam Dathius: *serpentum conjurator*. Melius procul dubio confertur Arab. כָּבַר *scivit*, et כָּבִיר *sciens, peritus*, ut sit idem re et significatione, quod יָדַעְנִי, quod est a יָדַע *scivit*. Nempe incantatores, harioli, quive alios supersticiosos artibus ludunt, plus aliis scire putantur, inde plerisque in linguis *sapientes* audiunt. Cf. ad Ps. 54, 6. — וְשָׂאֵל אֹרֹב וְיַדְעֵנִי *Consulens pythones et fatidicos*. Cf. ad Lev. 19, 31. וְיִרְשׁ אֶל-הַמֵּתִים *Qui interrogat mortuos, necromantes*. Est hoc omnibus populis parum expolitis proprium, ut summo opere dediti sint cum incantationibus, tum etiam praedictionibus; futurique cognoscendi summa cupiditate flagrent, atque id praecognosci posse existiment. Nullam alicujus momenti rem adgredi audent, nisi prius consultis hariolis. Sapienter igitur Moses his artibus uti vetuit. — 13. Voc. הַמֵּים *integer*, videtur hic significari non tam vitae, quae dicitur, integritas, quam ea animi adfectio, qua totos in se solum ferri Israelitas volebat Deus, sine ulla adfectuum inter vicinorum et sua instituta, divisione. Opponitur ergo הַמֵּים non simpliciter malo viro, sed ei, qui cum divinis idololatrarum miscet instituta. Sic Prov. 28, 18. opponitur הַמֵּים ei, qui duplici via ingreditur. Vult itaque Deus, se solum et suos Prophetas consuli et supersticiosos hariolorum artes ab Hebraeis caveri. MICHAELIS: *Ganz und ungetheilt sollst du Jehova deinem Gott anhängen*. Particula עִם hic est vertenda *coram* ut I Sam. 2, 21. I Reg. 15, 14., ubi eadem fere loquutio, quae hic, occurrit. Ps. 78, 37. Job. 9, 2. — 14. וְאָמְתָה לֹא בֵן נָתַן לְךָ יְהוָה *Te vero talem esse, Deus non concedit*. Notanda est constructio, ex qua pronomen separatum affixo proponitur, ut Genes. 24, 27.: אֲנֹכִי יְהוָה בְּרָךְנִי *Jova me duxit*. Gen. 49, 8.: יְהוָה אֲמַתָּה יוֹדוּךָ

אֲדִירָה *Juda te celebrabunt fratres tui.* Cf. quoque Zach. 9, 11. 2 Chr. 28, 10. Potest quoque אֲדִירָה reddi *ad te autem quod adtinet.* בְּהֵן *permittere*, ut Gen. 20, 6. 31, 7. Ex 3, 19. al.

15. נְבִיא מִקֶּרְבְּךָ וְגו' *Prophetam mei instar e medio tui ex fratribus tuis excitabit tibi Jova Deus tuus; huic auscultate.* Hoc dicit: si quid populus Hebraeus, aut etiam privati adgredi cupiant, ne eant ad vicinarum gentium hariolos, ut eventum prius cognoscant; nam habebunt vates mei similes divinitus adflatos, quos consulant. Huc redit tota orationis series, remque non male expressit Jonathan: *Quoniam populi isti, quos possessuri estis, praestigiis et divinationibus auscultant; vos autem similes eis non eritis, sed sacerdotes interrogabunt per Urim et Thunmim et prophetam rectum dabit vobis Jova Deus vester.* Sub נְבִיא igitur non est intelligendus unus aliquis propheta, ut Josua, uti Hebraeorum plures, aut Messias, uti fere superioris aetatis Christiani interpretes voluerunt (coll. Aet. 3, 22. 7, 37. Joa. 6, 14.), sed prophetae in genere omnes indicantur, quos Deus sequentibus temporibus, voluntatis suae interpretes in terra Israelitarum sit constituturus. Est igitur in Hebraeo Singularis positus pro Plurali, ejusmodi cuallages exempla obvia sunt; aut נְבִיא collectivè est sumendum. Hoc enim manifeste postulat nexus orationis. Monuerat ante Moses Israelitas, ut caverent, ne hariolos adirent; alia enim ratione Deum illis res oecultas esse patefacturum. Quae haec alia ratio futura sit, mox Vs. 15 — 18. explicatur. Si enim ipsam Dei vocem non amplius audituri essent, per ejusmodi internuntios, qualis ipse Moses hucusque fuerit, Deum in posterum eum illis esse collocuturum, iisque per omnia tempora Prophetas excitaturum. Qui hanc pericopam de Messia agere statuunt praecipue urgent vocem כְּמוֹנִי *mei similem*, simulque provocant ad Deut. 34, 10. coll. Num. 12, 6. 7., ubi Prophetam Mosi similem extitisse negatur. Hinc sub נְבִיא neminem alium posse intelligi quam Christum. Sed ad istam vocabulam illustrandam non omnia, quae in Mosc reperiebantur, aressi debent, nec comparatio ad omnia ejus officia omnesque virtutes extendenda, sed restringenda omnino ad praecedens נְבִיא. *Prophetam*, inquit Moses, *mihī similem*, cui scilicet Deus eadem ratione ut mihi voluntatem suam patefaciat, quique eam ad vos referat, ut ego retuli, talem, inquam, prophetam, semper per futura tempora vobis excitabit Deus. Orationis seriei istam de Messia interpretationem prorsus repugnare, primo intuitu quisque intelligit. Quomodo enim haec cohaerent: nolite hariolos adire — nam Deus vobis prophetam Messiam excitabit?

17 — 22. אֲנֹכִי אֲדָרֵשׁ vid. 5, 25. — 19. אֲנֹכִי אֲדָרֵשׁ אֶת אֲדֹנָי *Ego requiram ab eo, sc. poenas, puniam.* Recte LXX. ἐξοιχασθῶ ἐξ αὐτοῦ, Vulgatus, *ultor existam.* — 20. יָמָה תִּנְבִיא הַהוּא *Et moriatur propheta hic.* Uterque propheta supplicio adicietur;

nam series orationis ostendit, ad utrumque has poenas referri. —
 22. בְּזָרוּךְ *Per jactantiam*, temere et arroganter. Fanaticus a
 poena eximitur. לֹא תִגְדַּר מִיָּמָיו *Non timebis ab eo*, si Dei iram
 et poenas minetur.

Cap. 19.

*De urbibus refugii ad homicidarum involuntariorum asylum separandis
 deque homicidis voluntariis ab his urbibus arcendis, vel inde extrahendis
 ac interficiendis. De agrorum terminis non mutandis et transferendis.*

*Plures testes ad condemnationem in judicio requiri. Falsum testem
 mendacique convictum talionis poena plectendum.*

1. בִּי *Quum*. Répétitur usque ad Vs. 15. praeceptum de se-
 parandis tribus asyli urbibus ad occasum Jordanis, ex Num. 35,
 14. sqq. „Praeceptorum de oppidis asyli Num. 35, 9. Deut. 19,
 1 — 14. uni vel alteri Mosaicum nomen plures detrahunt. Nam
 juxta textum Deuter. jussit Moses, ut tria in terra Canaan oppida
 asyli seligantur, his tamen adjectis verbis, ut tribus illis oppidis,
 si Jova terminos ampliaverit, alia tria addantur; in libro autem
 Numerorum, qui tamen libro Deuteronomii prior tempore exaratus
 habetur, de tribus tantummodo oppidis nulla fit mentio, sed sine
 clausula sex oppida seligi jubentur. Negotium facessit, non nego,
 haec legum discrepantia criticis: non tamen concesserim, hanc ob-
 rem e textu Mosaico unam vel alteram spuriam esse ejiciendam.
 Moses quum nosset, se abolere non posse antiquissimum morem,
 Arabibus quoque aliisque gentibus solennem, quo ex cognatione
 proximus (Goel) teneretur, eadem quocumque modo ulcisci, sa-
 tius duxit, praecepto conservare innocentem, qui nimirum per im-
 prudentiam, casu, alium occiderit, et in hunc finem tria oppida
 seligenda curavit, ad quae homicidae innocentes perfugiant. Lex
 scripta, sicut ceterae, penes arcam deponebatur. Quum autem Mo-
 ses inter tribus Ruben, Gad et dimidium Manasses terram eis Jor-
 danem distribuere coactus esset, ceterasque turbas ingentes He-
 braeorum, qui inhabitaturi essent provincias trans Jordanem vi-
 disset, tria alia asyli oppida homicidis patefecit, ut et in ditionibus
 eis Jordanem moris rigor praecepto salubri mitigaretur. Novam
 legem ea de re ferebat dux, qua prior rerum circumstantiis immu-
 tata et reficta, sive accuratius definita est. Cum postmodum scripta
 Mosis colligerentur, hallucinatione editorum lex posterior libro
 Numerorum inserebatur, et priori, cum pius quidam Israelita
 alteri repugnantem videret, clausulam, *si autem ampliaverit*, ad-
 jecit, quae proin textui inserebatur.“ HERBST *Observatt. de*
Pentat. IV. libror posterior. auctore et editore p. 21.

3 — 6. הַכִּינָה לְךָ הַדֶּרֶךְ *Firmabis tibi viam*, parabis, mu-
 nies vias omnes, quibus ad urbem-asyli aditus erit. Nam si vix
 difficiles viae fuissent, ut, si urbs in montis jugo sita fuisset, aut
 in paludibus, nec potuisset adiri, nisi una via eaque difficili, vix

quisquam eo celeriter pervenire potuisset. וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת-גְּבוּל אֶרְצֶךָ *Divides terram tuam in tres partes* Divisis agris, quos occupabis ad oceanum Jordanis, in tres partes aequales, in singulis mediis partibus aperies asylum, ut ab omnibus finitimis aequè sit remotum. — 4. זֶה דְּבַר הַרְצָח *Hoc verbum homicidae*, i. e. id propter quod (quod statim additur) homicida illuc fugere potest. In non scire, imprudens. Sensus: hoc privilegio fruatur tantum is, qui alium per imprudentiam occiderit, neque antea oderit. — 5. וְאִשֶּׁר יָבֵא *Verbi causa: cum quispiam iverit*, etc. וְנָשַׁל הַבְּרֹזֶל מִן-הַעֵץ *Et exuerit se ferrum ex ligno*, e manubrio sponte exsiliat. — 6. כִּי יִהְיֶה *Cum calebit*, flagrabit ira, ut cupidius ad vindictam esset decursurus. כִּי-יִרְבֶּה הַדָּרָה Cf. 14, 24. — וְהִכְהִיחַ נַפְשׁוֹ *Et si percutiat eum quoad animam*, s. vitam, i. e. si eum interficiat, cf. ad Gen. 37, 21. Jer. 40, 14. — וְלֹא אֵין מִשְׁפַּט-מָוֶת *Et ei nullum iudicium mortis*, quum tamen morte non sit dignus.

10—13. וְהָיָה עָלֶיךָ דָּמִים *Erunt sanguines super te*, caedis eris reus. — 11. וְהִכְהִיחַ נַפְשׁוֹ *Vid. Vs. 6.* — 12. זְקֵנֵי עִירוֹ *Senes, iudices urbis ejus*, i. e. urbis in qua degebat. — 13. לֹא-תַחֲוֶם עֵינֶיךָ עָלָיו *Ne parcat oculus tuus eo*, cf. ad 13, 9. — וְבָעַרְתָּ דָם-הַנְּקִי מִיִּשְׂרָאֵל *Et auferes sanguinem innocentem ab Israele*, i. e. Israelitas ab innocentis hominis caede expiabis; caede enim commissa terra profanata putabatur; cf. ad Num. 35, 33.

14. לֹא-תִסֹּג גְּבוּל רֵעֶךָ *Non removebis terminum socii, coneivis tui.* Cf. 27, 17. Prov. 22, 28. Hos. 5, 10. — אֲשֶׁר-וֹי פֹּאֲרֵטֶס סוֹו *Quem terminum posuerunt priores, majores. LXX.* Severe hoc ab omnibus fere antiquis legislatoribus vetitum; cum enim termini agrorum indicia sint possessionum omnium, nihil certo possideretur, si removeri impune possent. Videtur autem Moses hic limitum meminisse, ex occasione urbium asyli, quod nimirum urbis hujusmodi fines, seu agrum suburbanum ingressum homicidam vindici caedis occidere non liceret. Itaque limites ejus agri vindicem caedis ab homicida veluti areebant, nec poterant conveli, nisi jus asyli violaretur. Ceterum hanc quoque legem Mosi, sunt, qui abjudicent, ob *majorum*, ראשנים mentionem in ea factam. Inde enim, inquit, patet, eo tempore hoc praeceptum datum esse, quo terra Canaan per plures jam annos occupata et divisa esset. Moses, ante occupationem Palaestinae morte abreptus, eos *majores* vocare non potuit, qui demum *post ejus tempora* partiti sunt occupatas terras certis limitibus. His vero HERBST l. l. p. 19., haec reponit. „Primo bene notandum est, Moses multa dedisse praecepta, quae non tantum res, prouti in castris, in itineris vexationibus se obferebant, moderarentur, sed quae bono futurae reipublicae iuservirent, nullis inde vicissitudinibus obnoxia, semperque valitura; in quibus, sicuti in ceteris quoque fieri solet, multa erant *supponenda*, quae non nisi *post occu-*

patam Palaestinam evenire legumque moderamini subesse poterant. In hunc censum si referas legem Deut. 19, 14., solvitur ejus difficultas. Mosi sors quidem non contigit, Palaestinam occupandi, et inter suum populum distribuendi, versabatur autem ejus occupatio et inter tribus distributio ita ante oculos ejus dies noctesque, et ita in votis erat felix possessio vitaeque suorum placata, ut justis quibusdam praeceptis consulendum huic rei et prospiciendum censeret, perinde ac si jam esset peracta. Erat haec possessio terrae patribus promissae, faustusque in ea rerum status assidua magni viri cogitatio meditatioque, finis erat, quem intendisse scimus, cum populum suum per Arabiae deserta duceret. Procul ergo absit, ut legem Mosi surripiamus, quae tam clarum nobis exhibet documentum summae mentis ejus providentiae, maximaeque ejus auctoritatis, cum ille tantum cavere potuit, ne divisione per Josuam ejusque successores facta, Hebraei, patrum voluntate neglecta, praestantissimarum terrarum prava habendi cupidine se indignos redderent. Omne denique dubium tollit textus, qui verbis praecepti subsequitur: *in possessione tua etc., quam possidebis in terra, quam Dominus Deus tuus dabit tibi possidendam*; quae verba non nisi ab eo profecta sunt, qui Israelitis praeceperat, *antequam terra, cujus hic fit mentio, potiti sunt.*“

15 — 21. לֹא-יָקוּם עַד אֶחָד בְּאִישׁ *Non surgat testis unus in aliquem, non admittetur ejus testimonium, ut sententia ex eo feratur, cf. Num. 35, 30.* יָקוּם דְּבַר *Surgat verbum, sententia judicium feratur.* — 16. כִּי-יָקוּם עַד-תְּהַמֵּס בְּאִישׁ *Si surgat testis violentiae, s. injuriae in virum, si quis testimonium falsum in alium perhibuerit, quo innocens damnatur. Cf. 23, 1.* לְעֵנוּת בּוֹ כָּרָה *Ad respondendum in eum recessionem, sc. a lege, si criminis aliquem postularit.* — 17. לְפָנֵי יְהוָה לְפָנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים *Coram Jova, coram sacerdotibus et judicibus, h. e. in loco sacro, coram sacerdotibus et judicibus Dei loco jus dicentibus. Cf. Ex. 21, 6. 22, 7.* — 18. יְהִיטֵב *Diligenter, ἀναστῶς.* וְהָיָה *Et quando.* עַד-שֶׁקֶר *Testis falsus, Ex. 20, 13.* — עָנָה *Respondit, interrogatus judicibus.* בְּאֶחָיו *In, contra, proximum.* — 21. נַפְשׁ וְגַר *Anima, vita pro vita rel. Vid. ad Ex. 21, 24.* Pro gravitate poenae, quam tulisset innocuus, pleeti debebat falsus testis. Hic veluti *παρομιμωδῶς* adhibetur, ut recte Clericius monet, non ad significandas ipsas poenas quas falsus testis patiebatur, sed ad signandam tantum poenae paritatem.

Cap. 20.

Belli leges cum gentibus exteris servandae; qui bellatores domum remittendi; in urbium expugnatione quid servandum; qui interficiendi, qui servandi; quae arbores caedendae, quae non caedendae.

1 — 4. כִּי-תֵצֵא — וְרָכַב *Si exieris ad bellum contra hostes tuos, et videris equitatus et currus; curribus enim etiam clim*

pugnabatur, in quibus certus pugnantium numerus constituebatur, sed vel maxime falcatis, qui quaqua transibant, ingentem hostium stragem edebant. His Siserae exercitum abundasse legimus Jud. 4, 3. Cf. ad Ps. 20, 8. — 2. וְהָיָה בְּקָרְבְּכֶם אֶל-הַמַּלְחָמָה *Cum appropinquabitis* seu progrediemini *ad proelium*, acie jam instructa antequam classicum canat. — 3. אֶל-יְרֵךְ לִבְבְּכֶם *Ne mollescat*, ne deficiat *animus vester*, cf. Jes. 7, 4. — 4. מִפְּנֵיהֶם *A facie eorum*, i. e. propter eos, ut 7, 21. — 5. לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם *Victoriam vobis daturus*. וְיֵשֶׁע coll. Arab. וְיֵשֶׁע proprie significat *amplus fuit*, angustiae et rebus arctis oppositum. Hinc הוֹשִׁיעַ erit *opem tulit*, quasi dicas, *dilatavit, ex angustia eduxit*, et, ubi de bello sermo, *victoriam dedit*.

5. 6. שְׂטָרִים *apparitores magistratuum*, qui praeeonum vice fungebantur, vid. ad Ex. 5, 6. מִי-הָאִישׁ *Quis vir*, si quis fuerit, ut Vs. 6 — 8. וְלֹא הִנְכוּ *Neque initiaverit*, cam domum habitatione. Cf. Ps. 30, 1. Neh. 12, 27. 1 Reg. 8, 63. — 6. כָּרִם proprie est *nobilior, generosior agri pars*, hinc praesertim *vineam et olivetum* denotat, fortasse quoque *pomarium* complectitur. וְלֹא הִלְכוּ *Et nondum profanaverit eum*, i. e. fructus ejus in suum usum anno quinto nondum colligere coeperit. Ita enim הִלְכוּ, quod alias est *profanare*, hoc loco, ut 28, 30. et Jer. 31, 5, est vertendum; oppositum ei quod fructus vineae aut oliveti recens plantati primis quatuor annis tanquam sacri habebantur. Tribus enim primis annis eos non deerperere licebat, et quarto anno epulis sacrificialibus ad locum sacrum illi consumi debebant, quinto igitur demum anno ad usus *profanos*, i. e. communes, vulgares, adhiberi poterant. Cf. Lev. 19, 23. Promovebat autem simul haec lex cum reliquis legibus annexis agriculturam et matrimonia. Cf. Mich. J. M. P. III §. 177.

8 — 17. לֹא יִמַס אֶת-לִבְבֵי אֶחָיו *Ne liquescat cor fratrum ejus*, h. c. ne aliorum quoque animos timidos efficiat suo exemplo. יִמַס est Niphral verbi מָסַס, cf. 1, 28. Jos. 2, 11. אֶת hic Nominativo praefigitur, ut Num. 26, 55., cf. ad Ex. 10, 8. Ceterum quae hic datur lex, est sapientissima. Nam ex ea ii omnes, qui ignavia aut timiditate sua animos aliorum minuere poterant, a militia excludebantur, ita ut ii tantum ad signa remanerent, qui alacrem et strenuum ad pugnandum animum haberent. — 9. כְּבָלֹת הַשְּׂטָרִים *Desinentibus tribunis loqui*. Particula כְּ hic notat *postquam, cum*, ut Genes. 27, 31. Jud. 2, 4. — 10. וַיִּפְקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹתָי *Praeficiant*, constituent *duces exercitus*. — 11. כִּי-תִקְרַב אֶל-עִיר *Cum appropinquas ad urbem*, scil. hostium. וְקָרְאתָ *Invitabis eam ad pacem et deditionem*. — 12. וְהָיוּ לְךָ לְמַס וְעִבְדוּךָ *Erunt tibi in vectigal et servient tibi*, erunt vectigales et servi tui. — 13. וְהָיְתָה *Si vero non ineat pacem tecum, si deditionem repudiat*. — 14. וְהָיְתָה *Omnes ejus mares gladio interficia-*

tis, rebellionis metu. — 16. בַּל-נִשְׁמָה Omne quod spirat, i. e. vivit, ut Jos. 10, 40. 11, 14. — 17. כִּי-הִתְרַם תִּהְרַיְמֶם Nam interneccione eos devovebis, cf. 7, 1. 2. 2, 32. Jos. 6, 18. De posteris tamen, qui relictii sunt, id intelligi non potest. Nec dubium, quin multi evaserint in vicinos agros, qui eadem pace, quam Hebraei cum vicinis coluerunt, fructi sunt, vid. I Reg. 9, 20. 21.

19. 20. כִּי-הָצִוֶּר — גִּרְזֵן Cum oppidum multis diebus obsidebis, ut id oppugnes et capias, non corrumpes agri ejus arbores, immissa in eas securi; arbores intelligendae sunt frugiferae, additur enim כִּי מִמֶּנּוּ הָאֵכֶל, nam ex iis vesceris, i. e. earum fructibus. Haec ratio est, ob quam arboribus frugiferis parcendum fuit; quod, nimirum, plus sibi obsidentes nocuissent Israelitae, quam obsessis hostibus, dum se fructibus arborum privarent. Solabant vero interdum arbores frugiferae etiam ab obsessores succidi, ut machinae muris admoventi possint. כִּי הָאֲדָם עֵץ הַשָּׂדֶה In his verbis explicandis et vet. et recentt. haud parum laborarunt. Plures ante הָאֲדָם subaudiunt interrogationem, ut hoc modo interpretanda sint verba: num enim homo est arbor agri, ut veniat a conspectu tuo in obsidione? quasi Moscs dicere voluerit, arbores non esse homines, neque militum vim habere, ut intra urbem se recipientes pugnare contra Israelitas valerent, nec adeo esse, quod in eas, tanquam in hostes, irruant, eosque succidendo disperdere conentur. In hunc sensum LXX. μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον τὸ ἐν τῷ ἀγρῷ, εἰσελθεῖν ἀπὸ προσώπου σου εἰς τὸν χάρακα; Nec aliter Hieronymus, nisi quod interrogationem negatione declaravit: Lignum est, et non homo, nec potest bellantium contra te numerum augere. Eodem modo Onkelos: quoniam non est sicut homo arbor agri, ut veniat ante te in obsidionem. Sensus, quem Chaldaeus spectavit, est hic: arbores se non coram obsessores, sen spectantibus iis, in urbem obsessam conicere posse, contra eos pugnaturas. Ita Syrus: ut fugiat a conspectu tuo in urbem obsessam. Clarius id expressit Saadias: existimans apud te, quod arbores campi sint velut homo, qui se jam absconderit a conspectu tuo in obsidione; i. e. in urbe obsessa. Quae interpretatio, quamvis sit antiquissima, et quamplurimos approbatores invenerit, tamen merito repudiatur, quod frigida nimis et jejuna; cur arbores fructiferae non excidendae sint, haec sit ratio, quia arbores illae non sint homines, adeoque Israelitis urbem obsessuris resistere non valcant. Nonne idem etiam de arboribus infructuosis dicendum? Alii הָאֲדָם praemissum Vocativum indicare existimant (ut Ps. 9, 7.), sensumque loci hunc in modum declarant: Nam, o homo, arbores agri, i. e. sylvestres, adsunt, quibus ad obsidionem uti possis, machinas ex iis construendo, hinc non est, quod fructuosas ad usum huncce adhibeas. Ad verba: כִּי הָאֲדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְבֵן מִשְׁפַּיִךְ בְּמִצּוֹר quae proprie sic vertenda volunt: arbor agri adjumento est tibi, ut veniat urbs coram te in obsidio-

nem, comparant phrasin 2 Reg. 24, 10. 25, 2. Jer. 52, 5. obviam, *venit urbs in obsidionem*. In istam tamen interpretationem ERH. ANDR. FROMMANN in *Opuscc. Philologg.* p. 169. vere monuit haec: „Atque ה quidem interdum exclamandi vim habere certum est, sed, ut quisque per se intelligit, non nisi in oratione concitata et affectu plena. ejus hic nullum plane indicium est. Deinde frustra sumitur, *עץ השדה*, arbores sylvestres denotare, et a fructuosis paullo ante commemoratis distinguendas esse; vide in contrariam partem ista loca: Lev. 26, 4. *עץ השדה* וְעֵץ פְּרִיָו, et Ez. 33, 27. וְנִתְּנָה עֵץ הַשָּׂדֶה פְּרִיָו. Denique cuius contextum inspicienti patet, quod his verbis Moſen dicere voluisse illi interpretes arbitrantur, id demum Vs. 20. plane et perspicue ab eo praecepi; ut hinc otiosa unius ejusdemque repetitio assumenda esset.“ Alias hujus loci interpretationes minus probandas attulit solidisque argumentis refutavit Frommann l. l. Ipse vero verba hujus Vs. tria postrema *לְבֹא מִמִּצְוֹר בְּמִצְוֹר* conjungit eum superioribus *לֹא הַכְרֵה לֹא הַכְרֵה*, ut sensus sit: *eas ne succidite, ut illis ad obsidionem utamini*: arbores enim hebraeae ante nos in obsidionem venire dicuntur, eum ad eam instruendam a vobis adhibentur. Verba media vero: *עץ השדה* בְּרִי הָאָדָם uncinis includenda, atque a reliquo contextu separanda censet, ita vertenda: *nam hominis, i. e. hominis usui destinata est arbor agri*, subaudito ante *הָאָדָם* signo Dativi, ל, quod haud raro omittitur. Eadem loquendi forma Coh. 12, 13.: *זה כל-הָאָדָם* hoc omni homini venit; et Ez. 12, 10.: *הַנְּשִׂיאַ הַמִּשְׁנָה הַזֹּהָה* Principis s. principi est hoc oraculum. Quam interpretationem et Dathius sequutus est, et in qua nos quoque acquiescimus. — 20. *מִצְוֹר* Obsidio, i. e. machinae ad obsidionem. *עַד רִדְתָּהּ* Donec descendet ea, sc. urbs, intelligendum hoc de muris eadentibus, donec eam urbem expugnaveritis.

Cap. 21.

Quid faciendum invento hominis cadavere, homicida latente. Mulieri in bello captae et ad conjugium expetitae quae permittenda. De filii primogeniti jure sarto tecto servando, licet uxoris odiosae sit filius. Filios contumaces, praemissa accusatione et Judicium sententia, interficiendos. Appensos in patibulis eadem die sepulturae tradendos.

1—9. *לִפְל* Qui cecidit, projectus, ut I Chr. 22, 14. — 2. *וּמִדָּרַךְ* Metientur, scil. distantiam oppidorum quae circa occisum erunt. — 3. *וְהָיָה הָעִיר הַקְּרִבָּה אֵל-הַתְּחָלֵל* Et erit quod adinet ad urbem quae propinquae ad occisum, i. e. urbs vero quae caeso proxima crit. *לֹא-עֵבֶד בָּהּ* Quae ad opus rusticum nondum adhibita est, ut Jcs. 14, 3. — *אֲשֶׁר לֹא-מִשְׁכָּה בֵּעַל* Quae nondum in jugo traxit, conf. Num. 19, 2. — 4. *נַחַל אֵיתָן* Voebus indicatur rivus seu torrens perennis, per totum annum fluens, (collato Arab. *perpetuus fuit, perennis fuit et indesinens aqua*, et *perenniter fluens rivus*), oppositus illis, qui per

aestatem, maxime vero post eam, Octobri mense deficiunt. אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע *Qui nec colitur nec seritur*, qui numquam ita exsiccatur, ut aliquo anni tempore coli possit. Impurum sanguinem hostiae pro caede ignoti oblatae asportare debebat rivus, ne quidquam ejus in terra haereret aut frugibus, quos ea effert. *Decollabunt ibi vitulam in torrente*, ministerio, ut videtur, sacerdotum, qui aderant; erat enim haec vitula instar victimae piacularis. Ceterum cf. MICH. J. M. P. VI. §. 278. — 5. לְבִרְךָ בְּשֵׁם יְהוָה *Ut nomine Jovae bene precentur*, vid. 10, 8. Nuni. 6, 23. — על פִּיתָם וְגו' *Secundum os eorum sit omnis lis et omnis plaga*, i. e. in controversiis et quaestionibus capitalibus de jure respondebunt; pronuntiabunt de difficilioribus litibus. Cf. 17, 9. 11. — 6. לַאֲרֻחַי וְגו' *Lavent manus suas super vitula ad rivum decollata*. Haec videtur fuisse actio symbolica, qua significarent magistratus, se esse plane innocentes circa hanc caedem. Cf. Ps. 26, 6. — 7. לֹא שִׁפְכָה *Manus nostrae*, i. e. unaquaeque manuum nostrarum, *non effudit*. Pro שִׁפְכָה Keri legi jubet שִׁפְכוּ. Sed non est opus mutatione. Nam saepe verbum singularis numeri jungi constat nomini pluralis aut dualis numeri, distributive capiendo, ut I Sam. 4, 15.: עֵינָיו וְתַחֲוֹ בְּצִיּוֹן *oculi ejus immoti manebant*; Mich. 4, 11.: עֵינֵינוּ וְתַחֲוֹ בְּצִיּוֹן *oculi nostri intueantur Zionem*. In lingua Arabica haec consuetio frequens est. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 713. — 8. כִּפֹּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל *Obtege populo tuo Israeli*, i. e. propitius esto populo, non imputa ei caedem. De כִּפֹּר cum ל constructo cf. ad Lev. 1, 4. — וְנִפְּרָה לָהֶם הַדָּם *Expiabitur*, non imputabitur *eis caedes*. De forma נִפְּרָה vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 249. — 9. וְאַתָּה תִּקַּח הַדָּם הַזֶּה מִיַּד הַמִּקְרָבִיד *Tu vero tolles sanguinem innocuum e medio tui*. Sicut Vs. 8. הַדָּם הַזֶּה תִּתֵּן *sanguinem dare, imponere*, erat, caedis poenas reposcere, ita hic הַדָּם הַזֶּה תִּקַּח *tollere sanguinem* est, poenas caedis averruncare.

10 — 14. כִּי תֵצֵא בְּיָדְךָ *Si exieris ad bellum contra hostes tuos, dederitque eum Jovā in manum tuam*. Nomini substantivo in plurali posito, אֲרֻבִּיד, respondet pron. affix. sing. נִתְּנָו. Praecipue haec constructio locum habet, si multitudinis, quam pluralis indicare solet, *pars* modo intelligitur, ut hic: „Si exieris ad bellum contra *hostes tuos*, i. e. contra *hostium aliquem*, et tradiderit *eum* Deus in potestatem tuam.“ Similem loquendi formam vid. 28, 48. 2 Sam. 24, 13. Sermo hic est de iis gentibus, de quibus 20, 10., non de septem gentibus devotis Vs. 16. 17. — בְּשִׁבְיָהּ *Ut eos captivos abducas*, Num. 21, 1. — 11. בְּשִׁבְיָהּ *In captivitate*, inter captivos. אִשָּׁה יְפֹת־תֶּאֱרָךְ *Mulierem formosam*, cf. Gen. 29, 17. — וְלָקַחְתָּ *Et eam ducere velis*; verba activa saepe indicant voluntatem agendi, ut Gen. 24, 58.: הֲתִלְכִי אִתָּךְ *num ibis?* i. e. visne ire? Ez. 12, 48.: וַעֲשֵׂה *et fecerit*, i. e. facere voluerit. — 12. וְגָלְתָה אֶת־רֹאשָׁהּ *Radet (mulier) caput*

suum, caesariem, quod luctus indicium, Lev. 21, 5. — וְעִשְׂתָּהּ אֶת-צַפְרָנֶיהָ *Et faciet unguis suos*, quam phrasin interpretum antiquiorum alii de unguibus nutriendis, alii de illis reseccandis intellexerunt. Onkelos et Saadias priori modo, LXX., Vulgatus et Syrus posteriori. Prior tamen illa interpretatio videtur praeferrenda, quoniam mulier signa luctus edere debebat. — 13. וּבִכְתָּהּ אֶת-אָבִיהָ וְאֶת-אִמָּהּ *Lugeat parentes*, quia-patriae aeternum valedicebat adeoque parentes veluti amittebat. — 14. אֲדַמְּתָהּ *Ad animam ejus*, prout animus ei feret, quocumque voluerit ire. LXX. ἐλευθέρω, Vulgat. *liberam*. וְיִמְכַר לֹא-תִמְכְּרָהּ בְּבֶטֶךְ *Vendere eam non licet*, cf. Ex. 21, 8. — לֹא-תִהְיֶה עָמָר בָּהּ *Non habeas eam mancipii loco*. Significatio verbi עָמָר, quod praeter hunc locum semel tantum, 24, 7., occurrit, repetenda est ex Chald. et Arab. dialecto, ubi denotat *servire*.

15 — 17. שְׂנוּאָה *Invisa*, i. e. minus amata, cf. Gen. 29, 31. 33. — 16. בְּיוֹם הַנְּחִילוֹ אֶת-בְּנָיו *Quando constituet haereditatem inter filios suos*. לְבֵר *Primogeniti jure donare*, 2 Chr. 12, 21. — עַל-פְּנֵי *Superstite adhuc*, ut 7, 10. — הַבֵּר *Qui vere est primogenitus*. — 17. בִּי *Sed*. פִּי שְׁנַיִם *Partem duorum*, duplicem portionem. LXX. διπλά. בִּי-הוּא רִאשִׁית אָנֹכִי *Dei est primogenitus*, cf. ad Gen. 49, 3. — לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה *Huic competit jus primogeniturae*.

18 — 23. כֹּרֵר non est derivandum a כָּרַר *deflexit*, tunc enim vel כָּרַר, vel מְכֹרֵר esse deberet, sed a כָּרַר, quae conferenda est cum Arab. שָׂר *malus, improbus fuit*, hinc כֹּרֵר *malus, contumax, refractarius*. מוֹרָה *Rebellis, immorigerus*. — 19. אֶל-שַׁעַר מְקוֹמוֹ *Ad portam loci sui*, i. e. urbis, locum iudicii, vid. 22, 15. 25, 7. Gen. 34, 20. Ruth. 4, 1. — 20. זֶלֶל *est homo facinorosus*, vitiis deditus. סָבָא *Ebriosus*. Saadias: *prodigus in illicitis*. Talis igitur homo, de cuius emendatione desperatur, lapidibus est obruendus, Vs. 21. Duram hanc legem necessariam faciebat defectus carcerum illis temporibus apud Israelitas, et contentiosae ebrietatis gravior noxa in calidis illis regionibus. — 22. מוֹת מִשְׁפַּט-מוֹת *Et si fuerit in viro peccatum iudicii mortis*, si quis crimen capitale commiserit, ut 22, 26. — וְתָלוּ אֹתוֹ עַל-עֵץ *Et suspendes eum ad arborem*, se. lapidibus obrutum, infamiae ergo, cf. ad Gen. 40, 19. add. 2 Sam. 4, 12. Plura de hoc supplicii genere vid. in C. B. MICHAELIS Diss. de iudiciis poenisque capitalibus in S. Script. commemoratis, Hal. 1730., quae J. D. Michaelis observationibus aucta, repetita legitur in Sylloge Commentatt. theologic. a. D. I. Pott. editt. P. IV. p. 177. sqq. — 23. בִּי-קָלְלָהּ אֱלֹהִים הַלְלוּ *Nam maledictio Dei suspensus*, omnis suspensus talis est, cui Deus maledixit, Deo invisus et execrabilis. Removendus itaque est e conspectu

hominum, ne cadaver ejus, in superficie terrae superstes, terram tuam polluat.

Cap. 22.

Leges de rebus amissis restituendis, de sexuum vestibus non permutandis, de matre et pullo una non capiendis, de tecti lorica, de misturis illicitis, de simbris, de signis virginittis, adulterio, stupro.

1 — 5. נִדְהִים Oberrantes. נִדְהָ Arabibus speciatim usurpatur de ovibus, quae a grege aberrant et caulis suis longius digrediuntur. Pro hoc נִדְהָ in loco parall. Ex. 23, 4. ponitur הֹקֵה errans. וְהִתְעַמְמָה נִמָּה Noli te iis subtrahere, eos, quasi te laterent, praeterire. — 3. כֹּל-נִצְבְּרָה Omnis res amissa. — 5. כְּלִי Instrumentum, i. e. ornatus, vestis, ut Jes. 61, 10. Sapienter hoc vetitum ad honestatem publice tutandam et cavendas seortationes. Talis enim vestium commutatio multis nequitiis viam aperit, quum imberbis adoleseens muliebri vestitu inter mulieres facile latere possit. Cf. *d. a. u. n. M. P. II.* p. 310. Clericus putat, hanc legem oppositam esse moribus nonnullorum populorum Orientalium, qui in sacris vestes utriusque sexus miscuerunt et nefandis ita libidinibus sese dederunt. פִּי הוֹצֵבָהּ וּגִוֹ Quia abominatio Jovae Dei tui est omnis qui fecerit illa, quod ejusmodi vestium commutatio non modo lasciviae, sed etiam libidinis causa fiebat.

6. 7. *Cum obvenerit tibi nidus avis in via, aut ulla in arbore, aut in terra, invenerisque pullos aut ova, matremque pullos aut ovis incubantem, ne cape matrem cum gnatis. Liberam dimittito matrem capitoque tibi gnata, ut bene tibi sit diuque vivas.* Hae lege magnopere consulebatur avibus indigenis ac cavebatur, ne quod earum genus aut extirpari penitus aut minui ultra debitum in Palaestina posset. Nee tamen illicitum fundorum possessoribus fuit, nidulantes in horto, in vinea, in agro, in aedibus aves, noxias sibi aut molestas occidere, quae dura fuisset servitus: sed noluit legislator alieno id aut nullius in fundo, aut in itinere (בְּדֶרֶךְ) fieri lueri causa, aut communi avium quarundam odio, belloque tanquam iis indieto. Nee exemptae erant hac lege aves, quae noxiae putantur. Nam illae ipsae quoque salubres usus praestare solent, dum noxiorum insectorum et vermium multiplicatiorem impediunt. Ita pluribus in regionibus ubi passeris extirpabantur, multiplicabantur erueae; quibus passeris veseuntur. Quo autem calidior tractus desertisque vicinior, eo magis opera ferociorum avium et foedarum, carnivorarum certe, requiritur, ut peiori peste regionem librent. Attamen ex eo, quod huic legi additum est, *ut bene tibi sit, diuque vivas in terra*, videtur colligi posse, legislatoris consilium simul quoque hoc fuisse, ut Israelitis suis misericordiam non solum erga aves, sed erga alia etiam animalia commendaret. Cf. *MICH. J. M. P. III.* §. 171.

8 — 12. מַעֲקָה *Ambitus*, lorica, septum peribolum circumcirca, a radice עָקָה *detinuit, retinuit*. Plana enim erant teeta Orientalium, ut adhuc sunt, et nisi peribola essent cineta, in iis sine periculo non licuisset ambulare. Cf. Jos. 2, 6. 2 Sam. 11, 2. Matth. 10, 27. וְלֹא תִשֵּׂים דְּמַיִם בְּבֵיתְךָ *Ne ponas sanguinem in domum tuam*, h. e. negligentia tua aliquis delabatur et ita domus tua sanguine polluitur. — 9. כָּרֶם hic est *ager cultus*. Locus parall. Lev. 19, 19. habet שָׂדֵה, vertit ita quoque Syrus. Vocem כָּרֶם hanc significationem hic habere, apparet etiam ex eo, quod *vinea*, uti vulgo כָּרֶם solent vertere, Hebraeis non *seri* (נִזְרַע quod h. l. legitur), sed *plantari* (נָטַע, cf. Gen. 9, 20.) dicitur. פֶּן - תִּקְדַּשׁ הַמְלֵאָה הַזֹּרַע *Ne devota sit plenitudo sementis*, i. e. quidquid in agro aut vinea creverit; ne talis mixtura fructuum sancta fiat, i. e. *ne sacro fisco addicatur* proventus talis agri aut vineae. — 10. לֹא - תִּהְיֶה בְּשׂוֹר - וּבְחֹמֶר יִתְדוּ *Bovae simul et asino ne arato*. Bos, mundum animal, ob varios insignes usus, quos agricolis praestat, in honore habeatur, neque ad asinum, aut ad aliud impurum animal deprimatur. Similem erga boves religionem deprehendimus apud plures populos antiquos. Alii putant, hanc legem ideo esse datam, ne asinus, bovi impar, ultra vires agatur. — 11. De שְׂעִטָּנָה cf. Lev. 19, 19. — 12. אֶזְרָא *Funiculi* i. e. fimbria funiculis (*Franzen*) constans, 1 Reg. 7, 17. Num. 15, 38. עַל - אַרְבַּע פְּנֵפוֹת תַּעֲשֶׂה - לָהּ *Facere tibi licet*. כַּסוֹתֶיהָ *In quatuor alis, sive extremitatibus vestimenti tui*. Conf. Jes. 11, 12. Tunica Hebraeorum videtur fuisse fissa a fronte et a tergo, unde nata quatuor extrema sive quatuor alae.

13 — 21. De re, de qua his Vss. est sermo, cf. MICHAELIS *Jus. Mos. P. II. §. 92. ARVIEUX de moribus Arab. p. 123. vers. germ. NIEBUHR Descr. Arab. p. 36 — 39.* — 14. וְשָׂם לָהּ וְיָצָא עָלֶיהָ שֵׁם רַע *Et imposuerit ei facinora verborum*, ut verbis ei injuriam fecerit. וְהִיָּצָא עָלֶיהָ שֵׁם רַע *Et produxerit contra eam nomen malum*, si infamaverit eam. בְּתוּלִים *Virginitates*, i. e. virginitatis indicia. — 15. הַשְּׂמֵלָה Cf. ad 21, 19. — 17. הַשְּׂמֵלָה h. l. non, ut alias, significat *vestem*, sed linteum seu pannum, sanguine virginali ex prima copula adpersum. — וְיִסְרוּ אֹתוֹ *Castigent eum*, virum, secundum quosdam *verbis tantummodo*, secundum alios *verberibus*. Ita Joseph. *Ant. 4, 8.* — 19. אַרְבַּע אֲרָגָנִים *Argenti*, i. e. sielis argenteis, cf. Gen. 20, 16. Num. 7, 13. — 21. הַיָּעֶרָה *Puella*, quae dum nupsit, virginem se finxit; de iis enim, quae, postquam desponsatae essent, ab aliis vitiabantur, agitur Vss. 23. 24. De non desponsata, quae stuprum passa est, nec tamen pro virgine se gerit, vide Vs. 28. sqq. Exod. 22, 15. 16. נִבְלָה *Flagitium*, Gen. 34, 7.

22 — 29. בְּעֵלָה - בַּעַל *Cui est maritus*, Gen. 20, 13. — 23. כִּי יִהְיֶה נִעְרָה *Si fuerit vel acciderit, ut puella etc.* הָיָה non construendum est cum nomine, ut nonnulli faciunt, qui hic enal-

lagen generis accipiunt. וְאִישׁ *Vir*, sc. alius, aliquis, ut Num. 5, 13. — 24. עַל-דְּבַר אִשֶּׁר *Propterea quod*. לֹא-צָעֲקָה *Non clamavit*, unde liquet, eam non se invita vitiatam esse. — 26. אֵיךְ לִנְעָרָה חָטְאָה מוֹת *Non est puellae peccatum mortis*, puella nullum capitale crimen commisisse censenda est. — 27. מוֹשִׁיעַ *Liberator*, LXX. βουθησῶν. — 28. 29. Cf. Ex. 22, 15. 16. וְלוֹ-תֵהֵיָהּ *Eritque ei uxor*, si modo pater vitiatae velit.

Cap. 23.

De iis, qui jus civitatis Israeliticae consequi poterant. Pollutione nocturna contaminatus qua ratione purificandus sit. Locus extra castra naturae necessitati deputandus. Servus fugitivus hero non tradendus. Meretriciue res et scortationes non admittendae, nedum ut harum rerum pretia Dei offerantur permittendum. Usurae a civibus non exigendae. Votum conceptum explendum. In aliis vinea et segete quae ibi reperta sunt, edi possunt, foras autem non esse efferenda.

1 — 5 לֹא יִגְלֶה *Non retegat extremitatem vestis patris sui*, i. q. Lev. 18, 6. בְּנֵף אָבִיו *Mutilus contritione aut abscissione testiculi*. Videtur duplex fuisse ratio reddendi hominem generationi ineptum, vel testiculorum contritione, vel eorum exsectione. Saltem hoc fiebat vervecibus, vid. Lev. 22, 24. — 2. לֹא יָבֹא בְּקִהְלֵי יְהוָה *Non ingrediatur in coetum Jovae*, i. e. non habebitur Israelita, nec nomen ejus in censualibus libris scribetur. Ejusmodi homini non licebat ducere Israelitidem. „Tum demum peregrinus habebatur civis Hebraeus, ut more Romano loquamur, cum Israelitidem duxerat, aut ei ducere licebat, non prius. Quare et Jonathan vertit: *Non est idoneus, qui est castratus, et cui abscissus est nervus, ad ducendam uxorem ex coetu Jovae.*“ CLERIC. — 3. מִמְזֵר *vulgo interpretantur spurium*, ex scorto publico seu prostibulo natum, vel intelligitur, uti vult Clericus, natus ex illegitima uxore, qualis erat peregrina mulier, quam Hebraeus forte compressisset, nec tamen duxisset. Ex C. B. MICHAELIS sententia, relata ex ejus Annotatis Mss. a filio in *Jure Mos.* P. II. p. 435. not., voce מִמְזֵר, h. l. generatim designatur ἀλλογενής, ut Zach. 9, 6., adeo ut Ammonitae et Moabitae Vs. 4. species vel insignior sint מִמְזֵר, vel plane מִמְזֵרִים contra distinguantur, utpote cognati Israelitis, posteris Abrahami, cujus nepotem ex fratre, Lotum, conditorem gentis habuerant. Sic igitur מִמְזֵר idem foret qui נִכְרִי. גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי *Ne decima quidem ab eo aetas*, i. e. numquam, Vs. 4. 7. Neh. 13, 1. — 5. עַל-דְּבַר — מִמְצָרִים *Quod vobis non occurrerunt cibo et potu itinere ex Aegypto*, ut debebant facere erga populum consanguineum. שָׁכַר *Conduxit*, sc. Moab, ut ex historia Num. 22. intelligitur.

7 — 12. לֹא-תִדְרֹשׁ שְׁלָמָם וְטַבְתָּם *Commodum eorum non procurabis*, salutem et utilitatem eorum numquam studeatis. Intelli-

gendum hoc est tantummodo de publico Israelitarum auxilio populo Moabitico non ferendo. Ae sane periculosum erat, auxiliari genti, idololatriae summopere deditae, coll. Num. 21, 29. — 9. בְּנֵי שְׁלֹשֶׁת — *Filii qui eis nascentur in generatione tertia*. Intelliguntur nepotes eorum, qui temporibus Moysi vixerunt. Hi poterant Israelitidas ducere, et civitatem Israeliticam adipisci. — 10. מִחֵטְאָה *Exercitu*, ut Num. 2, 3. 9. 10. כָּל דְּבַר רָע *Omnis res turpis*. — 11. מִקְרָה לַלַּיְלָה — *Ob accidens noctis*, ob pollutionem nocturnam. LXX. ἐκ ὑσσεως αὐτοῦ νυκτός. וְצָא אֶל-מַחוּץ *Et exeat extra castra*. — 12. לְפָנֹת-עֶרְבָה *Adventante vespera*, Gen. 24, 63. Ex. 14, 27.

13 — 15. יָד h. l. est *spatium*, ut 2, 37. Bene monet Clericus, cavendum esse, ne hoc intelligatur de castris Israeliticis in deserto; nam haec omnia pendere a Vs. 10., ubi de militaribus castris sermo est. In castris totius populi Hebraei, quibus amplissima terrarum spatia occupabantur, fieri non potuisset, ut quotiescunque egerenda erant excrementa, omnes castris egredierentur. Sed in castris militaribus, multo minoribus, et in quibus nemo procul a vallo aberat, potuit hoc observari. Ratio hujus legis videtur fuisse, ne foetore aër corrumpere et epidemici morbi crearentur. Cum ubique foetor sit noxius, sub calido eoclo potissimum valetudini obesse potest. — 14. יָתֵד *Paxillus*, ut Jud. 4, 21. Hic intelligenda est *ala*, *ligo*, cogente filo orationis et consentiente lingua Thalmudica, in qua מִתְרִישָׁה שֶׁל יָתֵד *paxillus arationis est vomer*. עַל-אֲזִנְךָ *Praeter arma tua*. וְשָׁבַת *Et sedeas*, honeste pro, excrementa egerere. — 15. לְתֵצִילֶךָ *Ut tibi auxilio sit*. עֲרוּת דְּבַר *Nuditatem rei*, i. e. foeditatem rei tegendae; foddum quid; metaphora ab hominum nuditate ducta. וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ *Et retrocedat a te*. Rationem hujus legis, desumptam ex eo, quod Deus castris praesens sit, adiecit Moses ideo, ut legi, sanitatis et munditiei causa datae, majorem adderet vim et gravitatem. Nam vera illa et propria praecepti causa apud populum, nondum politioribus moribus excultum et munditiei adsuctum, non tam efficax fuisset.

17. 18. בְּטוֹב לוֹ *In bono ei*, i. e. in loco, qui ei placet. — 18. קִדְשָׁה *Consecrata Veneri*, prostibulum. Vid. Gen. 38, 21. קִדְשָׁה *Uincedus*, scortator meritorius, ut I Reg. 14, 24. 2 Reg. 23, 7. LXX. hunc Vs. recte sic reddiderunt: Οὐκ ἔστι πόρνη ἀπὸ τῶν θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔστι παρνεύων ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Tum sequuntur haec: Οὐκ ἔστι τελεσφόρος ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ καὶ οὐκ ἔστι τελισκόμενος ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Quibus verbis quum nihil respondeat in textu Hebraico, ea obelo notavit Origenes. Verisimile est, eorum, quae nos hodie in Codd. hebr. legimus, verborum Graecam versionem primam et genuinam esse eam, quae posteriore Versus parte habentur: οὐκ ἔστι τελεσφόρος κ. τ. λ., quae vero antecedunt, οὐκ ἔστι πόρνη κ. τ. λ., esse glos-

sema, quod e margine in textum irrepserit. Nam primo verba per se clara, qualia sunt πόρνη et πορνέω, minus claris explicare velle, glossematis ratio non patitur. Accedit, quod vocabula τελεσφόρος et τελισκόμενος ab eodem verbo τελειν ducuntur, cuius derivata, τελεται et τετελεσμένοι, iidem interpretes aliis locis, I Reg. 15, 12. et Hos. 4, 14., pro hebraicis קִדְּשִׁים et קִדְּשׁוֹת usurpaverant, et quia, ubi קִדְּשִׁים de impuris gentilium sacris ponitur, numquam πορνέω verterunt, certe etiam hoc loco facturi non erant. Denique haec ultima vocabula graeca magis accommodata videntur ad vim hebraici textus exprimendam. Est enim τελεσφόρος aptum omnino voc., quo significatio vocis קִדְּשִׁה *initiatae* impudico cultu idolorum in Sacris gentilium exprimiatur, quemadmodum Theodorctus etiam *Quaest.* 28. ad mysteria illud pertinere, docte observavit. Complectitur tamen simul turpissimi quaestus oblationem, unde Flamin. Nobilius recte vertit: *teletas ferens* (qua voce Augustinus *de civit. Dei*, 10, 9. etiam pro *consecratione* utitur), quasi dicat, initiationis suae mercedem, dona et sacrificium obscoenae libidinis consecrans. Non erit itaque inter filias Israel τελεσφόρος, *initiata* cultu impuro, et, quod inde ducitur, vectigal impudicitiae persolvens. Pergit nunc versio graeca: *non erit τελισκόμενος inter filios Israel.* Aptum itidem voc. ad exprimendam vocem קִדְּשִׁי *initiatus* obscoenis sacris; derivatur enim a τελέω, quod *initiandi* vim habet.

19. דָּוְנָהּ זֹנֵהּ Donum meretricis, Hos. 9, 1., i. e. pecunia quam ex foedissimae artis quaestu tanquam primitias Diis offerebant sacerrimae muliereulae. מְהִירָ בְּלֶבֶט Pretium canis, i. e. quod datum est scorto masculino, sive puero meritorio pro nefario concubitu. *Canis* autem vocatur talis homo impurus, quod canes impudentia ac libidine aemulatur. Tales et Apoc. 22, 15. *κύνας* vocantur. Constat autem, Phoenices mercedem usurae corporis sui Deo vovisse. Alii vocem בְּלֶבֶט propria significatione sumunt, ut sensus sit, *pretium ex vendito cane non inferendum esse in templum Iovae.* Sed priorem illam interpretationem postulat orationis filum. Nec intelligitur, quomodo cuiquam Hebraeorum in mentem venire possit, pretium ex cane vendito templo consecrare, quum canes apud illarum terrarum incolas inter abjectissima animalia habeantur, quae nemo facile emerit.

20 — 26. לֹא תִשִּׁי לְאֶחָיוֹ Nullas ex popularibus vestris accipite usuras. In legibus prioribus de usuris, Ex. 22, 24. Lev. 25, 36. Moses de solis pauperibus usuram exigere vetat. Hac lege vero legislator omnibus omnino usuris, quae a fratre sive paupere sive divite exigrentur, populo interdicit. Sine dubio per quadraginta istorum annorum spatium legis in pauperum gratiam datae abusus a ditioribus invectus, hanc legis extensionem necessariam fecerat. — 21. לְנִכְרֵי תִשִּׁי A peregrinis usuras accipere potestis. Non ergo omnes annui ex pecunia redditus Israelitis eri-

piebantur, licebat illam Sidone collocare, urbe finitima per totum mare commercia exercente, aut apud Arabes, idem in terra, quod Sidonii mari, facientes. — 24. מוצא שפהויך *Quod labia tua dixerint*, ut 8, 3. Num. 30, 13. — 25. בי הבא *Si forte veneris*. Intelligendum hoc de eo, qui forte transit juxta vineam, non de iis, qui quotidie data opera eo se conferrent. אכלה *Edere tibi licet*. Pro appetitu, ut 14, 26. — 26. וקטפת מלילה בידך *Decerpere quidem licet spicas manu tua*. Cf. Matth. 12, 1. Luc. 6, 1. — וחרמש לא תניף על-קמת רעה *Sed falcem non immittas in segetem socii, concivis tui*.

Cap. 24.

De divortii, belli immunitate, plagio, lepra curanda, pignore, mercede, humanitate in pauperes et peregrinos, et liberalitate in frugum collectione.

1. 4. Tres Vss. priores protasin continent, quartus apodosin. והיה אם-לא תמצא חן בעיניו *Et maritus ejus fuerit*. *Et fuerit, si non invenerit gratiam in oculis ejus*, si ei non amplius placuerit. ערות דבר *Foedum quid*; vid. ad 23, 15. Moses non definiit, quatenus res istae foedae aut inhonestae essent. Videtur autem per ערות דבר intelligi quidquid tale est, ut ob id merito displiceat uxor marito, sive sint mali mores, ut pertinacia, inobedientia, dicacitas, furta; sive corporis defectus, qui antea laterent. Christus vero multa secula post maritorum jus in uxorum dimissione restringebat ad πορνείαν, quae sola legitima divortii causa in posterum esse deberet; Matth. 5, 31. 32. 19, 3—9. וכתב לה ספר כריתה *Ita ut ei scribat libellum repudii*, γραμματεῖον ἀπολύσεως apud Josephum. Moses igitur divortii jus ex antiquo more apud Orientales populos ante ejus tempora receptum non tam sancit, quam potius justis limitibus circumscribit. Divortium vero intelligitur non publica magistratum, sed privata mariti auctoritate factum. — 4. Si haec omnia ita sunt; non potest etc. לשוב לקחתה *Revertere ad ducere eam*, rursus ducere eam. אשר השמאה *Siquidem polluta est*. השמאה compositum videtur ex Hiphil et Hithpael; cf. GESENI Lehrgeb. p. 249. Hac lege cavebat legislator, partim ne temere et per subitam iram viri repudiarent uxores, partim ne, si eandem uxorem saepius repudiare et postquam aliis nupta fuisset, eandem rursus ducere licuisset, tales mutationes speciem praeberent lenocinii publici aut communionis uxorum. Cf. MICH. J. M. P. II. §. 120.

5 — 9. לא יצא בצבא *Non exhibit cum exercitu*, non cogitur cum exercitu ad bellum exire. ולא יעבר עליו לכל-דבר *Nec transibit super eum quidquam*, nullis oneribus sit obnoxius (cf. ad 20, 5.). ל hic Nominativo כל-דבר praemissum, ut 1 Chr. 3, 2. 6, 1. 24, 20. — 6. רהים *molam*, sc. manuariam, cf. ad Ex. 11, 5. Jes 47, 2. Numerus dualis ponitur, quia mola ex duobus

lapidibus constabat. וְרָכַב Imo *ne metam quidem* (ut Jud. 9, 53.), quia neuter lapis sine altero ad moliendum sufficit. Sensus est: neque integram molam, neque dimidiam ejus partem, sine qua altera inutilis est, pignoris loco esse accipiendam. כִּי-נֶפֶשׁ הוּא הַבֵּל *Quia animam*, i. e. vitae conservandae maxime necessarium instrumentum, *pigneratus*. Bene Onkelos: *quia ipsis* (meta et catillo) *conficitur esca pro omni anima*. — 7. De supplicio in plagiarium constituto cf. Ex. 21, 16. — 8. הַשֹּׁמֵר בְּנִגְעַת-הַצִּרְעָה וְגו' *Custodi te in plaga leprae*, rel. Sensus: in morbo leprae diligenter observe omnia, quae sacerdotes vos docent. Vel: cave ne tale quid committas, unde lepra pereutiaris, ut Mirjama (Vs. 9.); si vero id tibi acciderit, observa, quae te docuerint sacerdotes ex praeceptis Lev. 24. — 9. Cf. Num. 12, 12.

10 — 15. כִּי-תִשָּׂא *Si mutuum dederis*. מִשְׂאָה *Mutuum*, Prov. 22, 26. Neh. 5, 7. 10. — מֵאוֹמֵהּ *Ullius rei*, ut Gen. 39, 6. 9. — לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ *Ad pignorandum pignus ejus*, cf. 15, 6. — 11 12. Cf. Ex. 22, 25. 26. — 13. וְלֶךָ תְּהִיָּה צְדָקָה Cf. ad 6, 25. LXX. reddunt ἐλεησοσύνη. Id enim significat vox illa apud Arabes, Chaldaeos et Judaeos recentiores. — 14. 15. Cf. Lev. 19, 13. — וְאֵלֶיךָ הוּא נִשְׂא אֶת-נַפְשׁוֹ *Et ad eam mercedem attollit animam*, cam avide cupit; ut Jer. 22, 27. Ps. 25, 1. LXX. ἐν αὐτῷ ἔχει τὴν ἐλπίδα, se. sustentandae vitae.

16 — 22. לֹא-יָמָתוּ אָבוֹת עַל-בָּנִים וְגו' *Ne occidantur patres pro filiis*, rel. Erat hoc inhumanum quidem, sed antiquissimum jus apud multos antiquos populos, ut liberi quoque ob parentum delicta necarentur. Cf. ad Ex. 20, 5. Amazias, rex Judae, nonnisi eos, qui patrem suum interfecerant, non vero eorum liberos occidi jussit, ne eam, quae hic exstat, legem violaret, uti diserte dicitur 2 Reg. 14, 6. 2 Chr. 25, 4., quo utroque loco totidem, quot hic, verbis exhibetur. Cf. Jer. 31, 30. Ez. 18, 20. — 17. לֹא תִטֶּה מִשְׁפַּט *Non pervertes jus*, ut 16, 19. — בְּגַד אֶלְמָנָה *Vestem viduae*, aut aliud quidpiam, quo sine gravi incommodo non potest carere; cf. Vs. 12. — 19. Cf. Lev. 19, 9. — 20. בְּיָד אֶתְרִיבָהּ *Si excusseris oleas tuas*. לֹא תִפְאֵר *Non ramos scrutaberis*, denominativum a פֶּאֶרֶה *ramus*. אַחֲרֶיךָ *Post te*, postquam oleas excusseris. — 21. Cf. Lev. 19, 10. — 22. Sensus est, pauperes et peregrinos liberaliter esse habendos ab Hebraeis, quemadmodum ipsi, cum Aegyptiis servirent, eos erga se liberales et humanos esse optaverint. „Quod vobis fieri ab aliis olim cupivistis, id nunc facite aliis.“

Cap. 25.

Justitia in judiciis commendatur. In flagellando plagarum modus servandus. Bovi trituranti os non obligandum. Mortuo sine liberis fratre fratri vidua ducenda. Injustitia in ponderibus fugienda. Amalecitarum exterminandi.

1 — 3. וְהַצְדִּיקִים אֶת-הַצְדִּיקִים *Et justum reddant*, i. e. talem pronuncient et absolvant, *justum*, cujus justa est causa; cf. I Reg. 8, 32. Prov. 17, 19. — וְהַרְשִׁיעוּ אֶת-הַרְשָׁעָה *Eum, cujus caussa deterior est deteriorem pronuntiabunt*, sententiam declarabunt. Eandem significationem רָשָׁע habet Ex. 2, 13. 23, 7. Num. 25, 31. — בֶּן-הַמָּוֶת reete LXX. ἄξιός πληγῶν, *plagis dignus*. Ita I Sam. 20, 31. בֶּן-מָוֶת *filius mortis est morte dignus*. Cf. Ephes. 2, 3. et in aliis N. T. locis τέκνα ὀργῆς, τέκνα κατάρσεως, *poenis digni*; ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, *exitio dignus*, Joa. 17, 12. וְהַפְּסִילוֹ *Prosterni eum jubebit*. כִּי רָשָׁעוֹ בְּמִסְפָּר *Pro sufficientia, pro ratione delicti ejus certo numero ictuum*. — 3. אַרְבָּעִים יַפְסוּ לֹא יוֹסִיף *Quadraginta ietus ei infligere jubeat, non addat plures*. Ne autem hunc numerum excederent, ictibus fortasse falso numeratis, numquam plures impingebant quam *triginta novem*. Vide Joseph. *Antiqq.* 4, 8. 2 Cor. 11, 24. וְנִקְלָה אַחֶיךָ לְעֵינֶיךָ *Ne vilis fiat frater tuus coram oculis tuis*, i. e. ne minor illius cura et ratio habeatur, quam ut humanitas postulat, nec ut animal vile traectetur. Niphal verbi קָלָה omnibus, quibus occurrit, locis, *vilescendi* notionem obtinet.

4. לֹא-תַחֲלֹם שׂוֹר בְּדִישׁוֹ *Noli obligare os bovis triturantis*. חָסַם in dialecto Arab. denotat *fregit cartilagem nasi, odoratu caruit nasus*. Ut hoc praeceptum intelligatur, monendum est, in Oriente etiamnum trituram fieri bobus et plaustris super strata frumenti actis. Instar omnium hic adseribo locum ex LEUNCLAVII *Turcicis* p. 234. a Drusio ad Mich. IV. allatum: *Solent illarum regionum incolae, postquam demessae fruges sunt, domum eas ex agris more nostro, granis nondum excussis, in horrea convehere; sed in aream quandam sub dio comportare. Deinde sparsis per aream manipulis frugum, boves et bubalos inmittunt, qui dum pedibus subjectas proterunt, aristis grana nullo negotio excutiuntur. Et solent haec sub dio fieri extra pagos et oppida*. Ne vero bos triturans quidquam de frumento edat, plures antiqui populi ori illius capistrum injicere, aut ora boum fimo oblinere solebant. Vid. Aelianus *Hist. Animal.* 4, 25. Cf. BOCHARTI *Hieroz.* T. I. p. 431. edit. Lips. Etiamnum Aegyptii capistrare solent boves triturantes. Moses vero hoc vetat Israelitis, quia inhumanum videtur, bovem in mediis frugibus laborantem ab esu carum prohibere. Hoc praeceptum adhuc hodie servant Arabes; vid. HOESTII *Nachrichten von Fes u. Marocco* p. 129.

5. 6. 9. כִּי-יָשְׁבוּ אֲחֵים יוֹתֵרוֹ *Si fratres una habitant*, i. e. in eadem urbe. Extra patrium igitur solum degentes non cogebantur.

tur ad praestandum jus Leviratus, de quo hoc Vs. est sermo. רַבֵּן *Et filius non est ei*, i. e. ut recte Vulgatus, *absque liberis*. הַחוּצָה *Foras*, i. e. extra familiam defuncti; peregrinus (Num. 36, 3). וְיִבְמָה *Leviratum ei praestabit*. Cf. not. ad Gen. 38, 8. — 6. רָקִים עַל־שֵׁם אֶחָיו הַמֵּת *Stabit super nomine fratris sui defuncti*, i. e. succedet in nomen et bona defuncti, ejusque filius dicetur. וְלֹא־יִמָּחַה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל *Ne deleatur nomen ejus ex Israele*, ex tabulis genealogicis Israelitarum; cf. ad Num. 27, 4. Paradoxum hoc Leviratus jus non institutum est a Mose, sed diu ante eum viguit. Deprehendimus enim id jam in familia Jacobi, Gen. 38, 8. sqq. Hoc jus sine dubio originem traxit ex Israelitarum opinione, qua immortalitatem nominis honoremque aeternum tabulis genealogicis contineri putabant. Nec tamen in illo jure nihil fuisse incommodi, facile quisque intelligit. Durum enim ad conjugia cogi, nulla alicui optione facta, idque cum viduis. Deinde filios gignere, non suos sed fratris mortui futuros, illo in populo saepe damnosum, in quo liberorum multitudine omnis nominis immortalitas continebatur. Nec tamen consultum ducebat Moses, hanc consuetudinem plane abrogare, partim ob contumaciam populi sui, partim ne gloriam ex posteris contemnere illum doceret. Illa enim opinione, liberorum multitudine nominis immortalitatem contineri, nihil erat potentius ad multiplicanda conjugia et incendendam legitimae sobolis cupiditatem. Interea mitigabat tamen hoc jus Moses. Si enim mortuus sobolem reliquisset, omnino interdixit Moses fratri superstiti nuptiis cum glorie Lev. 18, 6. 20, 21. Cf. Mich. J. M. P. II. §. 98. — 9. הִלְצָה בְּעָלוֹ יָמַעַל רַגְלוֹ *Detrahat ei calceum*. Hac re significabatur, levirum haereditate fraterna eedere, vid. Ruth. 4, 7. — וַיִּרְקַהּ בְּפָנָיו *Expuet in facie ejus*, coram eo. Michaelis vero verbum וַיִּרְקַהּ vertendum putat ex significatione Arab. וּרְקַה *bilem in ipsum et maledicta evomere potest*; quod ex moribus Orientalium maximum dedecus fuisset, coram iudicibus exspuere. Ceterum ex hac levitate poenarum satis certe potest colligi, hoc jus Mosi displicuisse.

13. 18. 19. אֶבֶן וְאֶבֶן *Lapis et lapis*, i. e. duplex et diversum pondus. Cf. Lev. 19, 35. 36. — 18. אֲשֶׁר — וְיָגַע *Quomodo occurrerunt vobis in itinere et ceciderunt in extremo agmine omnes debiles, dum fessi essetis et laboribus defatigati*. Historia, de qua hic sermo est, extat Ex. 27, 8., ubi tamen haec circumstantia non narratur, sed tantummodo praclium cum Amalekitis commissum, ex quo Israelitae superiores discessere. Verbum וְיָגַע denominativum a וְגַב *cauda*, *extremum rei alicujus*, hic est *extremum agmen caedere*. LXX. ἔσπεσε σου τὴν οὐραγίαν. אֲחֵרֶיךָ *Qui post te*, sc. ibant, i. e. agmen extremum. — 19. *Cum Jova Deus tuus quietem tibi concesserit ab omnibus hostibus tuis, qui erunt circa te in terra qua te haereditaria possidenda donat, delebis memoriam Amaleki, neque hujus rei oblivisceris.*

Cap. 26.

Primitiae et decimae suo tempore exsolvendae Deoque offerendae addita certa verborum formula, qua commemorentur divina beneficia, et offerentes coram Deo protestentur, se divinam legem de primitiis et decimis fideliter et religiose executos esse.

2 — 6. מֵרֵאשִׁית *De primitiis*, cf. Ex. 23, 19. 35, 26. Lev. 23, 10. בַּשֵּׁנָה *In canistro seu corbe*, ut 28, 5. 17. לְשֵׁבֶן שָׁמֹיִם Vid. ad 12, 11. — 3. הִגַּדְתִּי *Indico*, palam harum primitiarum oblatione testificor, Deum promissis suis, patribus meis factis, stetisse, meque vere in terram, quam iis pollicitus est, duxisse. — 4. וְהִגִּיהוּ *Et deponet illud*; vid. Vs. 11. — 5. וְעֲנִיתָ אֲרָמִי אֲבִי וְיָרֵד *Respondebis prius interroganti sacerdoti. Respondens* אֲרָמִי אֲבִי וְיָרֵד *Aramaeus errans, cum gregibus deserta pererrans, Nommas, erat pater meus et descendit in Aegyptum.* Syrus gente, patria extorris, inter Cananitas pascua nullis certis sedibus pererrans. אֲבִי non est vertendum *perditus, vel periturus*; nam Abrahamus, Isaacus et Jacobus, qui hic sub אֲבִי intelliguntur, divites crant ac potentes; sed *errans*, ut Ps. 119, 176. — 6. וְיָרַעוּ אֲחֵינוּ הַמִּצְרִיִּים *Cumque male tractarent nos Aegyptii*, vid. Ex. 1, 14.

7 — 10. וַיִּצַעַק אֶל־יְהוָה *Et clamavimus ad Jovam*, cf. Ex. 2, 23. — וְאֵת־עֲנִינוֹ *Vexationem nostram*, Ex. 4, 31. LXX. τὴν ταπεινώσιν ἡμῶν, ut Luc. 1, 48. וְאֵת־עֲמַלְנוֹ *Et laborem nostrum*, i. e. aerumnam. LXX. καὶ τὸν μόχθον ἡμῶν, cf. 1 Thess. 2, 9. — וְאֵת־לַחֲצֹנֵנוּ *Et oppressionem nostram*, Ps. 44, 25. — 8. בֵּיד *Et in manu* חֻזְקָה וּבְזֵרַע נִטְוִיָּה Cf. ad Ex. 3, 19. et vid. supra 4, 34. 6, 21. 7, 8. — 9. אֶרֶץ זֶבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ Cf. Ex. 3, 8. — 10. וְהִנַּחְתּוּ לְפָנָי יְהוָה *Et sic depones ac relinques illud canistrum (Vs. 4.) coram Jovâ.* Hinc intelligimus, eum, qui superiorem testificationem pronunciabat, canistrum manu tenuisse, dum ita loqueretur, quasi manu sua id Deo offerentem.

12. בֵּי־הַכֶּלֶה — הַשְּׁלִישִׁתָּה *Quando compleveris offerre omnem decimam proventus tui*, i. e. eunctarum frugum tuarum, anno tertio, cf. 14, 22. 28. Lev. 27, 30. — שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר *Qui annus est harum decimarum*, in urbe patria solvendarum; nam alioquin erant ferendae Hierosolymam, aut pecunia hinc confecta. Quod ut rectius intelligatur, haec monuisse juvabit: Ex soli fructibus, aut ex pecore, offerebantur 1) Sacerdotibus *primitiae*, Ex. 23, 19. Lev. 23, 10. Num. 15, 20., et eâ quidem copiâ, quâ volebat colonus. 2) *oblatio*, de tritico, vino, oleo, lana et similibus, Num. 15, 19. quae etiam sacerdotibus solvebantur. Tum vero de eo quod supererat, solvebantur 3) *decimae primae* Levitis, ad Tabernaculum vel Templum ministrantibus Num. 18, 21., qui et ipsi *de his decimis* decimam sacerdotibus exsolvebant, ibid. Vs. 26. De reliquis novem partibus 4) *decimae secundae* tolle-

bantur, quae (vel pretium earum) ad Sacrarium ferendae et in convivia absumendae erant; 12, 18. 14, 23. Has secundas decimas autem *tertio quovis anno* intra cujusque oppidi moenia pauperibus et Levitis dividebant. Non igitur *tres* eo anno decimae solvebantur, ut nonnulli colligunt e Tob. 1, 7. *Καὶ τὴν τρίτην ἐδίδουν οἷς κατήκει, tertiam decimam dabam iis ad quos pertinet.* Verum intelligit dumtaxat: *decimam tertii anni*, i. e. eam quam tertio quoque anno, post solutam *primam*, oportebat colonum intra sua moenia dare Levitis, peregrinis, orphanis et viduis. Hanc quoque Josephus *Ant.* 4, 8, 22. vocat *τρίτην κατὰ τὸ ἔτος τρίτον*, et Rabbini *עני מעשר* *decimam pauperis*. Sensem vocc. *שנה מעשר* bene expresserunt LXX. *τὸ δεύτερον ἐπιδέκατον, secundam decimam.*

13. 14. *בְּעֵרְתִי הַקֹּדֶשׁ מִן־הַבַּיִת* *Abstuli quod sanctificatum est ex domo mea.* LXX. *ἐξεκάθασα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου,* penitus ea extuli, et quasi domum iis perpurgavi, sollicitus, ne quid remaneret. Per *בְּעֵרְתִי הַקֹּדֶשׁ* autem intelligitur eadem illa decima, de qua paullo antea sermo erat. — 14. *לֹא־אָכַלְתִּי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ* *Non comedi de illis fructibus tempore luctus,* adeoque inmundus. *וְלֹא־בְעֵרְתִי מִמֶּנּוּ בְּטִמְאָה* *Nec sustuli aliquid eorum in usum inmundum.* *וְלֹא־נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְבֵית* *Neque dedi de illis pro mortuo,* i. e. nec quidquam de illis ad epulas, quae mortuorum causa instituuntur, contuli. Nam apud Hebraeos a cognatis mortui convivia funebria instrui solebant. Hinc 2Sam. 3, 35. ad Davidem, Abnero composito, venit populus, ut cum eo convivaretur. Conf. Jer. 16, 7. Ez. 24, 17. 22. Unde Tobias praeter alia filio et hoc praecipit: *Ἔχχεσον τοὺς ἄγιους σου ἐπὶ τάφον τῶν δικαίων.* Tale epulum funebre et apud Homer. *Il.* 23, 29. et *Odys.* 3, 309. *τάφος* vocatur. JOSEPHUS *Bello Jud.* 2, 1, 1. memoriae prodidit de Archelao, quod hic, diebus septem in lugendo consumtis; epulisque feralibus proluxe exhibitis, qui mos apud Judaeos cibandi multos ad inopiam redegerit, candida veste indutus ad templum processerit. Omne autem negotium funebre inmundum censebatur, unde ad talia convivia nil Deo sacrum adhiberi licebat.

16 — 18. *בְּכֹל־לֶכְבֶּךָ וּבְכֹל־נַפְשֶׁךָ* Vid. 4, 29. 6, 3. — 17. 18. In his Vss. aliquam difficultatem parit verbum *הִאָמַר*, quum enim haec forma (Hiphil) verbi *אָמַר* hic tantummodo occurrat, de ea vertenda dissentiant interpretes. Quidam vertunt: Vs. 17. *הִאָמַרְתָּ fecisti dicere seu spondere dominum etc.* Vs. 18. *דוֹמִינֵס הִאָמַרְתָּ fecit dicere te, effecit, ut promiseris et sponderis.* Alii conferri volunt significationem Aethiopicam verbi *אָמַר*, *scire, nosse*, quae intransitiva conjugatione sit, *fecit scire, docuit, professus est.* Verbum *אָמַר* apud Arabes est *imperare, praecipere*, et in Conj. 4. *imperium sive principatum alicui concedere.* Hanc notionem Dathius tribuit verbo *הִאָמַר* et hinc vertit Vs. 17. *Jovae hodie principatum concessisti, ut sit Deus tuus,*

ut ex voluntate ejus vitam instituas, leges et praecepta ejus serves eique in omnibus morem geras. Vs. 18. Ideo etiam Jova tibi hunc honorem sive principatum concedit, ut te populum suum esse declaret, quemadmodum tibi promisit ut ejus praecepta serves (coll. Deut. 4, 8.). Vs. 19. Ut te omnibus aliis gentibus a se conditis reddat superiorem, ut laude, honore et gloria floreas, ut sacer sis populus Jovae Dei tui, quemadmodum promisit. Eundem in modum Saadias hunc locum interpretatus est. Verum opus non videtur, significationem verbi קִיַּמְתִּיר ex alia lingua petere, quum illud commodissime verti possit *asseverare, serio affirmare*; quod in linguis Orientalibus conjugationes derivatae primitivorum suorum significationes non semper transitivas faciunt, sed nonnumquam eas intendunt.

Cap. 27.

Praecipitur, ut Jordane transito leges in lapidibus grandibus exarentur et altare aedificetur ad hostias immolandas foedusque cum Deo innovandum, congestis benedictionibus in eos, qui legem observarent, e monte Garizim, et maledictionibus e monte Ebal intentatis iis, qui legem neglecturi sint.

1 — 3. וַיִּצַי Postea praecepit. הַיּוֹם hic non significat hodie, sed totum illud tempus, quo populus in campestribus Moabiticis morabatur. — 2. בַּיּוֹם אֲשֶׁר הָעֵבְרוּ Quando trajeceritis. וְשָׂדֶה וְשִׂיר אֲתֵם בְּשִׂיר Obduces eos tectorio. — 3. וְכָתַבְתָּ — הַזֹּאת Inscribes eis omnia verba hujus legis. Intelliguntur procul dubio maledictiones et benedictiones, quae in fine Capitis leguntur, et in solemni isto conventu ex montibus Ebal et Garizim proclamabantur. Sic quoque Joseph. *Antiqq.* 4, 8, 44. Alii putant, decalogum illis lapidibus esse inscriptum, sed de eo nec Moses quidquam habet, nec de eo aliquid legitur in executione hujus mandati Jos. 8. Multo minus cum aliis sub *verbis hujus legis* intelligi potest Deuter. seu totus Pentat.; nam hic tantam tabularum lapidearum multitudinem requisivisset, quam locus, in quo erant erigendae, vix cepisset. Ceterum benedictiones et maledictiones istae non videntur inscriptae fuisse tectorio, sed lapidibus ipsis, qui deinde calce obducebantur. Ita scriptura a tempestatis injuria posteritati conservabatur integra, et si qua legis oblivio postea accidisset, ea casu quodam inventa quasi de novo nota fiebat hominibus. Ita is, qui Pharam struxit, regis Sostrati nomen calci inscripsisse, suum autem lapidi calce obducto insculpsisse traditur, ut multis post annis, ubi calx obducta decidisset, ipse apud posteritatem nobilitaretur. Cf. MICH. J. M. P. II. §. 69.

4. 5. Pro עֵיבָל in Cod. Sam. legitur גִּרְזִים, ut itaque mons ille statuis legis et altari ornandus in Hebraico textu sit *Ebal*, in Samaritano *Garizim*. Jam vero oritur quaestio, harum lectionum utra sit genuina. Atque alii quidem, iidemque plerique, *Samari-*

tanos accusant templi et sacerorum suorum, quae in monte Garizim fuisse constat, studio textum interpolasse, alii contra *Judaeos* ex Samaritanorum odio vocem יִרְבֵּל loco גְּרִזִים collocasse insimulant, inter quos praecipue BENIAM. KENNICOT est nominandus, qui in *Diss. II. super ratione textus Hebraici*, Cap. I. p. 17—75. vers. lat. Samaritanam lectionem multis argumentis vindicare studuit. Sed illum solide refutavit Jo. HENR. VERSCHUIR (*Dissert. Philologico-Exeget.* Leovard. 1773. 4. Diss. III.), qui perquam probabiliter evieit, Samaritas textus interpolatores esse censendos. Conf. et *d. bibl. Alterthumsk.* I. I. supra ad 11, 29. — 5. וּבְנִיתָ שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ *Et aedificabis ibi altare Jovae Deo tuo.* Non est novum hoc mandatum, a superiore diversum, sed Moses docet, lapides, quos antea dixit statuendos et tectorio oblinendos, debere in formam altaris inter se componi. לֹא-תִנֶּהָ לְאֵלֹהֶיךָ *Nullum autem ferrum ad eos adhibeas.* Cf. ad Exod. 20, 25.

8. 9. בְּאֵר הַיֵּטֵב *Declarando s. exprimendo bene, recte* LXX. σαφῶς σφῶδρα, *Vulgat. plane et lucide*, iis literis, quae commode legi possint. — 9. הִסַּבְתָּ *Attende, auscita.* LXX. σῶπα, quod convenit cum significatu rad. Arab. سَبَّ *siluit, tacuit, quievit*, et in Conj. 4., quae respondet Conjugationi Hiphil, *desiit loqui.*

14: 15. הַלְוִיִּם *Levitae, h. e. secundum Jos. 8, 33. sacerdotes e tribu Levi.* Ita etiam ibidem *omnis Israel* explicatur de *senioribus, tribunis et iudicibus*, totius populi partes sustinentibus; neque enim verisimile est, terminos horum montium cum valle interjecta cepisse omnes et singulos Israelitas. Ex iis tot interfuerunt saerae caerimoniae, quot locus capiebat. — 15. אָרַר *Maledictus, i. e. dignus, cui omnia adversa eveniant.* Jussit Moses non modo eos, qui peccata, quae in sequentibus nominantur, committerent, ex legibus pleeti, sed etiam peccantibus maledici; quod poenae iis demum possint infligi, de quorum peccato iudicibus constat, sed qui clam peccarunt, poenis non sint obnoxii; qui tamen, ne se evasisse propterea putarent, palam hic diris devotentur. De *occultis delictis* autem in sequentibus esse sermonem, ex verbis וְשָׁם בַּסֶּתֶר *adparet.* אָמַן LXX. recte vertunt γένοιτο. Cf. ad Num. 5, 22. Postquam Levitae male precati fuerant iis, qui peccata, de quibus hic sermo est, admiserint; Israelitae singuli respondentes אָמַן, sibi privatim ipsi imprecabantur, si ea delicta unquam commissuri essent.

16 — 19. מִקְלָה אָבִיו וְאִמּוֹ *Qui vilipenderit parentes.* Cf. 5, 16. 21, 18. Ex. 21, 17. — 17. מִסֵּיג גְּבוּל רֵעֵהוּ *Qui terminos alterius submoverit* (19, 14.), quod clam fit, neque enim vidente domino neque eorum aliis quisquam hoc facere tentarit. — 18. מִשְׁוֵה עֵינַי בְּדֶרֶךְ *Qui coecum a via seduxerit.* Cf. ad Lev. 19, 14. Hoc quoque clam fieri potest, adeo ut is, cui fit injuria, reum ac-

cusare non possit. — 19. מִטָּה מִשֵּׁפֶט גֵּר־יְחֹום וְאַלְמָנָה *Qui deflectit, pervertit jus peregrini, pupilli et viduae.* Qui peregrinum, pupillum et viduam jure suo defraudat, non ipse se prodit aut accusat, nec facile seeleris palam convinci potest, sed plerumque *in occulto* latet crimen ejus.

20—26. Delicta Vs. 20—23. nominata elam fieri per se patet. — 24. מִיָּבֵה רָגַחְו בַּסֶּהַר *Qui alterum clam interfecerit.* Nam si fieret palam, capite poenas luebat. — 26. Subjungitur tandem generalis imprecandi formula, ut lex universa sanctionem poenalem habeat. אֲשֶׁר לֹא יָקִים *Qui non habuerit rata.* Haec perpetua est significatio formae Hiphil verbi קָם, quando sermo est de foedere contracto servando et promissis; veluti Num. 30, 15. I Sam. 15, 11.

Cap. 28.

Variae et luculentae benedictiones, quibus divinae legis observatores sint cumulandi; contra variae et horrendae execrationes, quibus perfundendi et obterendi dicinae legis violatores.

Generatim ad hoc Cap. movendum est, singulas locutiones, quibus vel promissiones, vel minac significentur, non usque adeo esse urgendas, ut eventum illarum in historia Israelitica quaeramus. Sensus totius Cap. unice huc redit, *Israelitas felices fore, si leges ipsis praescriptas observaturi essent, sin minus, infelices.* Felicitatem autem et mala Moses ex more Orientali variis depingit coloribus, et omnem hanc descriptionem adornat pulchris et sublimibus imaginibus.

1—6. נָתַתְךָ עָלֶיךָ *Dabit, faciet te excelsum imperio et gloria.* — 3. בְּרוּךְ—בְּשָׂדֶה *Felix eris, tibi omnia ex voto eedent, sive urbem incolas sive agrum; sive res urbanas traetes sive rusticas.* — 4. Cf. 7, 13. — 5. Pro טָנָא Onkelos posuit סֵלָא, quod *canistrum* seu *cophinum* significare, apparet ex Gen. 40, 17. Intelligitur vas, in quo reponi solent fructus arborum. LXX. ἀποθήκαι et post eos Vulgat. *horrea.* Sensus: canistra habebis fructibus plena. מַשְׂאֵתְךָ *Mastra tua*, cf. ad Ex. 12, 34. Significatur panis copia. — 6. בְּרוּךְ—בְּצֵאתְךָ *Felix eris in ingressu et exitu tuo*, in omni administratione domi et foris, in omnibus tuis coeptis. Cf. ad Ps. 121, 8.

7—13. בְּרֶגְלֶךָ אָחַד—לְפָנֶיךָ *Una via vos invadent et septem viis fugient.* Proverbialis loquutio, qua maxima fuga describitur, quae non potest esse major, quam cum hostes palati sine ordine et duce fugiant. *Septem viae* dieuntur pro multis. Cf. Lev. 26, 7. 8. — 8. אֲכַמִּים sunt *reconditoria*; apud LXX. ταμεία, Vulg. *cellaria.* *Vorrathskammern* Germanice diceres. — 9. לְעַם קָדוֹשׁ *In populum sanctum*, a reliquis populis separatum; quem Jova singulari sua benevolentia dignatus est, 7, 6. 26, 19. —

וְהִלַּכְתֶּם בְּדַרְכָיו *Si ambulaveritis in viis ejus, i. e. ab eo praescriptis, si vitam secundum praecepta ejus institueritis.* — 10. כִּי שָׁם *Quod nomen Jova vocetur super te, i. e. te vocari populum Dei et talem esse. Cf. ad Ex. 3, 18. Sive, te rite et sancte profiteri et exercere cultum Jovae, omniaque facere in nomine ejus, i. e. ejus jussu et voluntate.* — 11. וְהִתְרַךְ יְהוָה לְטוֹבָה *Efficiet Jova vos bonis abundantes.* — 12. יִפְתָּח — הַטּוֹב *Aperiet tibi Jova thesaurum suum bonum, videlicet הַשָּׁמַיִם coelum, ut sequitur. אוֹצָר non tantum opes reconditas, ut I Reg. 14, 26., verum et locum, quo reconduntur, apothecam significat. Ita Jer. 50, 25. dicitur de Dei armamentario, unde instrumenta bellica promit. לָתֵת מַטְר־אֲרָצְךָ Ad dandum pluviam terrae tuae, tunc enim coelum aperiri dicitur, ut praecedit, cf. Gen. 7, 11. — בעֵתוֹ Tempore suo stato, cf. Lev. 26, 4. — וְהִלִּיתָ וּגְוִ' Mutuum dabis gentibus multis, tu autem non capies mutuum. Cf. 15, 6. — 13. וַיִּתְּנֶךָ יְהוָה לְרֹאשׁ וְלֹא לְצַנֵּב *Faciet te Jova in caput, non in caudam, i. e. prius populorum eris, nulli subjecieris. ראש dictione proverbiali principem, et contra צַנֵּב aliis omnibus longe inferiorem denotat. Cf. Vs. 44. Jes. 9, 14. 15.**

15 — 20. לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת *Ut memineris facere.* שֹׁמֵר conjunctum cum עֲשָׂה positum pro זָכַר. — 17. אָרוּר טַנְאֶךָ וּמִשְׂאֲרֶתֶךָ *Maledictus erit canistrum tuum et mactra tua. Canistra tua, in quibus fructus et panis reponi solent, vacua erunt, premeris fame.* — 18. אָרוּר — צֹאנֶךָ *Peribunt tui et servorum tuorum liberi, fruges et pecora.* — 20. הַמְאָרָה *Maledictionem, omnis generis mala. Liquefactionem, i. e. terrorem, cf. 7, 23. — מגַּעְרָתָה In-crepationem et inde veniens exitium. אֲשֶׁר הַעֲשָׂה Quas facultates tibi comparaveris. עֲשָׂה hic est acquirere, comparare, ut Gen. 12, 5. מִפְּנֵי רַע מַעֲלָלֶיךָ *Propter malitiam operum tuorum, ob morum vestrorum improbitatem.**

22. בַּשְּׂחָפָה וּבַבְּקָחָה *De his morbis cf. ad Lev. 26, 16. Sed qualis morbus voce בְּקָחָה indicetur, haud constat. LXX. ὀλγος, frigus; sic quoque Vulgatus. Onkelos retinet vocem Hebraicam. Syrus: incendio. Saadias: febris quartana. Quum דָּלַק in omnibus dialectis cum Hebraea cognatis ardendi, inflammandi notionem habeat, intellexim febrim calidam sive aestuantem, hitziges Fieber. וּבַחֲרָה Vulg. ardore, et sic quoque Syrus. Aliis חֲרָה est catarrhus suffocans (Steckfluss), nomen habens a ronchissando; consonum verbum Arab. sonat ronchos duxit pardus, aut dormiens, aut qui strangularetur. Tale quid fortasse intellexerunt quoque LXX., vertentes ἐρεθισμὸν, quod voc. proprie quidem incitationem denotat, sed inde dici poterat catarrhus. Consentit quodammodo Saadias: paralysis, scil. pulmonum. בַּחֶרֶב Gladio, i. e. bello, cf. Gen. 31, 26. Ex. 5, 3. Lev. 26, 6. Vulgatus vero et Saadias vertunt aestu, siccitate, Onkelos, devastatione. Hi igitur pro חֶרֶב videntur legisse חֲרָב siccitas, de-*

vastatio. בַּשְׂדֵפוֹן LXX. ἀνεμοφθορία, corruptio quae fit a vento; Vulgatus: aere corrupto, sic quoque Chaldaeus; Syrus: vento uredinis. Qui omnes videntur intelligere segetum corruptionem ex vento orientali Samum dicto, quem ipsum sub voce שְׂדֵפוֹן intellexit quoque Interpres Arabicus Amos 4, 9. Ventum illum vero segetibus noxium esse apparet ex Gen. 41, 6., ubi spicarum euro adustarum mentio fit. MICHAELIS in Quaest. Arab. Qu. 77. p. 211. שְׂדֵפוֹן vertit: nigredinem segetum, die Schwarzsucht des Getreides, coll. Arab. نَجْدَرٌ niger. Judaeo alieui Yemensi שְׂדֵפוֹן erat ille segetis morbus ubi culmi triticei vel hordacei frigido aere corrumpuntur, ut spicas nullas protrudant. Vid. NIEBUHR Descr. Arab. Praef. p. 46. Alii intelligunt morbum hominum. Ita Saadias: marcor corporis sive febris hectica (Auszehrung), uti ex Avicenna vocem illam interpretatur CASTELLUS in Heptagl. p. 764. Dathius vertit uredinem, et in nota subiecta dicit se intelligere morbum aliquem hominum, quum in antecedentibus de morbis humanis sermo fuisset. Sed ex Amos 4, 9. manifestum est, vocem Hebr. designare vitium frumenti, non minus ac sequens יִרְקוֹן, quod cf. cum Arab. يَرْقَانٌ, quod tam de ictero, arquatu, morbo regio, quam de simili segetis morbo dicitur, unde נִירוֹן rubigine percussa seges. Ita quoque LXX. ὠχρόν, pallorem, sc. segetum ex frigore nocturno. Vulg. rubiginem. Forskalinus a Judaeo quodam Mochensi accepit, effiei illud vitium vento quodam leni, mense Marchesvan flante, segetibus pernicioso, quo aristae flavae et inanes reddantur. Vid. Niebuhr. l. 1.

23 — 26. Cf. Lev. 26, 19. — 24. יִתֵן — הַשְׁמַדָה Dabit Jova terrae tuae loco pluviae arenam, pulvis e coelo in te descendet donec deletus fueris. Pro humore quo fecundatur solum, molestissimo pulvere omnia erunt obsita. Nam in calidis illis regionibus aestivo tempore nisi subinde pluat, vento adtollitur ingens copia tenuissimi pulveris, qui omnia pervadit, et non modo molestissimus est, sed segetes quoque perdit. — 25. הַתִּיחַ — הָאָרֶץ Eris agitationi omnibus regnis terrae, undique expelleris, neque usquam eertas sedes habere poteris. — 26. בְּהִמַת הָאָרֶץ positum pro חַיָּה, quum bestia, non jumentum veseatur carnibus. וְאֵין מִחֲרִיד Nec erit terrens, qui terrendo abigat, sc. feras a cadaveribus.

27 — 30. בְּשַׁחֵן מִצְרַיִם Ulcere Aegypti. Significatur nomine שַׁחֵן, uti ex Job. 2, 7. apparet, ubi hic morbus fusius describitur, elephantiasis, Aegypto propria, teste Lueretio 6, 112. sq. Est elephas morbus, qui circum flumina Nili nascitur Aegypto in media, nec praeterea usquam. Plin. quoque H. N. 26, 5. elephantiasin vocat Aegypti peculiare malum. Plura de hoc morbo vide ad Vs. 35. — עֲפָלִים Tumores in obseioribus corporis partibus, mariscae (Feigwårzen); cui interpretationi patrociniatur Arab. عَفَلٌ, tumor, qui apud viros oritur in posticis partibus,

apud mulieres in anteriore parte vulvae, similis herniae virorum. De גרב cf. ad Lev. 21, 21. — חרס Prurigo, ut omnes veteres vertunt, coll. Arab. חרש aspera fuit cute. — 28. בתמהון לבב Mentis amentia, coll. Syr. המיתהא dementia. — 29. והיית באפלה — Palpabis in meridie quemadmodum palpare solet caecus in calligine. Proverbialis locutio, qua significatur tanta animi perturbatio, ut qui ea adfectus est, etiam in rebus manifestis nesciat, quid a se fieri debeat, et dubius haereat, quasi difficile esset scire, quid optimum factu sit. Cf. Job. 5, 14. 12, 25. — לא הצליח את דרכיך Non prosperas facies vias tuas nihil prospere ages, ut Ps. 1, 3. Jos. 1, 8. — 30. אשה תארש Mulierem desponsabis tibi, ut 20, 7. — ואיש אחר ישלבה Et vir alius viliabit eam, cum ea concumbet. ולא תחלקנה At ejus fructus colligere non incipies, vid. ad 20, 6.

32 — 35. וכלות אליהם Et deficientes ad eos, i. e. deficient ac consumentur exspectando reditum eorum. Similem phrasin vid. Ps. 69, 4. 119, 82. ואין לאל ידך Et non in fortitudinem manus tuae, i. e. non crit in potestate tua, ut eos possis liberare. Cf. ad Gen. 31, 29. — 34. והיית משגע Fiesque amens, vaesanus, 2Reg. 9, 11. — מבראה עיניך אשר תראה Propter ista spectacula quae quotidie videbis. Tam atrocia facinora in tuos admitti videbis, ut in furorem pacis incidas. — 35. הפכה — השקים Percutiet te Jova ulcere maligno in genibus et cruribus. Cläre hic describitur elephantiasis. Commentarii instar apponere lubet verba SCHILLINGII ex ejus libro de Lepra, p. 184. Malum hoc pedes nonnunquam prae ceteris partibus afficit, quod ubi fit, non lepra, sed elephantiasis sive elephantia appellatur. Hujus igitur nominis ratio ex symptomatibus nunc describendis explicanda est. Scilicet in pede affecto phalanges ossiculorum paulatim intumescunt, cutemque et carnes mirum in modum expandunt, crassescunt digiti, tandemque inter se ac si cera essent, colliquescunt. Deformatus ejusmodi pes levissima de causa sanguinem fundit, qui tamen sponte et cito etiam sistitur. Serpit haec corruptio a digitis per universum pedem usque ad femur, redditque articulationes, quas attingit, immobiles; siquidem smegma eis inungens et lubricans coagulat, facitque ut musculi ac tendines inter se concrecant, adeo ut dexterrimus anatomicus has partes separare ac vel distinguere nequeat. Quae dum fiunt, panniculus adiposus et cutis in plicas et rugas ita se sensim componunt, ut pedis elephantini formam omnino exprimant. Insperi studiose elephantos, et sane non modo formae, sed etiam gressus similitudinem miratus sum magnopere. Huc pertinet, quod e Thevenoti Itinerario affert ad h. l. Clericus, Cahirae in Aegypto morbos crurum esse gravissimos, et multorum crura portentosae crassitiei cerni. מפך רגליך ועד קדקדך A planta pedis ad verticem usque. Pergit Schillingius paucis verbis inter-

jectis: Hunc terminum (genua) postquam attigit lates, tum vero alias quoque partes, quae adhuc immunes erant, adficere solet: inprimisque digiti manuum circa articulos tumescunt, sensimque soluta cadunt; inde ulcera primo faciem postea carnosas corporis partes depascuntur, cum intolerabili foetore hircino, sed sine ullo dolore. Et Celsius dicit: totum corpus ita affici, ut ossa quoque vitiari dicantur.

36 — 40. וְעַבְדָּתָּהּ — וְאֶבְרָתָּךְ *Et servies diis alienis ligneis aut lapideis; sive exemplo provocatus sive imperio et terrore compulsus.* — 37. וְהָיִיתָ לְשִׂמְיָהּ לְמִשְׁלַל וְלְשִׁנְיָתָהּ *Eris videntibus te in stuporem, audientibus in adagium et loquentibus in fabulam.* לְמִשְׁלַל *Similitudini s. exemplo, cum aliae gentes maximas calamitates describere volent.* שִׁנְיָתָהּ *proprie est aculeatum dictum.* Sensus: ex vestra infelici sorte gentes finitimae desument dieteria in alios. — 38. כִּי יִחַסְלֶנּוּ הָאֲרָבִיּוֹת *Quod absumserit illud locusta.* הַחֶסֶל hoc tantum loco in eod. Hebr. obvium, sed frequentius in dialectis Aramaeis, significat proprie *finire, ad finem perducere*, hinc, *absumere, ita vastare, ut nihil sit reliquum.* אֲרָבִיּוֹת *locustae species, de qua vid. Ex. 10, 13.* — 39. כִּי תֹאכְלֶנּוּ תְהַלְעֵת *Nam vermis id comedet.* Intelligitur *convolvulus*, parvus scarabaeus, pulcherrimo colore, qui racemis admodum nocet. In Germania australi vocatur *Rebensticher*. — 40. וְשִׁמְךָ לֹא תִסְוֶה *Sed oleo te non unges; cf. Mich. 6, 15.* — כִּי יִשָּׁל זֵיתְךָ *quia defluent et peribunt (scil. olivae tuae), uti recte Vulgatus cum omnibus vett. vertit.* Nam יִשָּׁל refertur ad נָשַׁל, quod Arab. denotat *defluxit, decidit*, ut pili, plumae etc. excidere solent.

42 — 44. יִירֶשׁ *Occupabit et depascet.* Nomine צִלְצַל verisimile est, *locustae speciem intelligi.* Onkelos vertit סִקְאָה, quae vox *locustam cruribus longis (μεγαλόκωλον)* significat. Syrus צִרְצֹרָא, ad quam voem Castellus in Heptaglotto ex Novaria, Syrorum Lexicographo, haec habet: *Genus locustae repens, non volans, percutit radices arborum ut exarescant.* Saadias retinet voc. Hebr. Videtur esse onomatopoeiticon a stridore illorum animalium desumptum. Nam. Arab. צִלְצַל et צִלְצַל denotat: *sonuit cum tinnitu ferrum.* Hinc Tyehsenio (in libello ad Lev. 11, 21. laudato, p. 78.) צִלְצַל est *Gryllus stridulus Linn.*, quem Batavi *Radeluer* sive *Klappermann*, Germani *Schnarrheuschrecke*, vocant. LXX. ἐρσιβην, qua voce non solum rubigo in plantis et fructibus, sed, Suida teste, etiam *animalculum* indicatur, quod *in frumento nascitur et fructus perdit.* Vulgatus, Alexandrinorum vestigia premens, *rubigo.* Cf. not. nostr. ad Boeharti Hieroz. T. III. p. 259. — 43. יַעֲלֶה עָלֶיךָ מֵעֵלָה מֵעֵלָה *Adscendet supra te superius superius, h. e. multo ditior erit quam indigena.* Adverbium idem repetitum augeat ejus significationem, ut statim מֵעֵלָה מֵעֵלָה *multo inferius; Ex. 23, 30.* מֵעַט מֵעַט *admodum sen-*

sim et paulatim; 2 Reg. 10, 4. מַעַט מַעַט *admodum sensim et paulatim*; 2 Reg. 10, 4. מְאֹד מְאֹד *vehementissime*. — 44. הוּא יִלְוֶךָ וְאָתָּה לֹא תִלְוֶנָּה *Ille (peregrinus) mutuum tibi dabit, tu non illi*. Licebat Hebraeis fœnore dare peregrinis, sed non ex eodem sanguine oriundis. Hic vero inverso ordine ipsi Hebraei fœnus soluturi dicuntur peregrinis, quod hi ditiores futuri essent. Cf. Vs. 12. — לְזָנֵב הוּא — Vid. ad Vs. 13.

46 — 48. עֲדָה-עוֹלָם יְהִי־וּ יְהִי־וּ *Eruntque (mala illa) in vobis et posteris vestris signum et exemplum in perpetuum*. Sensus est, calamitates populi Hebraei tot et tantas fore, ut singulari Dei providentia, non aliter ac si prodigia essent, evenisse eas facile omnes essent intellecturi. — 47. בְּטוֹב לֵבָב *Animo lubente*, ut Jes. 65, 14. מְרֵב כָּל *Propter copiam omnium*, propter multitudinem bonorum, quæ tibi conferebat, ut 32, 15. Neh. 9, 25. 26. — 48. בְּעִרְוֹם וּבְחֶסֶר כָּל *In nuditate et omnium rerum egestate*, Vs. 57. עַל בְּרִזָּה *Jugum ferreum*, durissimam servitatem, ut Jer. 28, 14.

49 — 52. יִשְׂאֵה-הָאָרֶץ *Adducet Jova in vos gentem remotam ab extremis terrarum finibus*. Alii Chaldaeos, alii Romanos, alii alios populos hic spectari putant. Sed frustra in hoc et seqq. Capp. quaerimus vaticinia et eorum implementa. Cf. quæ ad hujus Cap. initium monuimus. בְּאִשֶּׁר יִדְאָה הַנְּשָׂר *Quemadmodum advolat aquila*, i. e. subito et citissime. — 50. בּוֹי עֵז פְּנִים *populum durum facie*, i. e. atrocem, crudelem. Videtur significari ferocia, quæ nullo pudore coereatur. Dan. 8, 23. מֶלֶךְ עֵז-פְּנִים *rex validus facie* vocatur rex immitis et saevus. אִשֶּׁר לֹא-יִשְׂאֵה פְּנִים *Qui non adtollet facies seni*, i. e. qui nullam rationem habet senis, ejus non miserebitur. Verba יִשְׂאֵה פְּנִים posita sunt pro יִחַן, *miseretur*, quod statim sequitur; ut Gen. 19, 21. — 52. עַד רִדְתָּ *Donec descenderint*, i. e. ceciderint, ut 20, 20. Ceterum Vers. 52 — 57. graphice describuntur miseriae urbis ab hostibus obsessae et obsidione elausae.

54 — 57. בְּדֵי וְהִעֲלֵג מְאֹד *Vir mollis et maxime delicatus apud te*, qui cibos plebejos sprevit. מַלּוּס עֵינוֹ *Malus erit oculus suus*, parcus erit, invidet. Eadem loquutio 15, 9. Ita ut de nefando illo cibo ne charissimis quidem quidquam concedere velit. אִשֶּׁר יוֹתִיר *Quos sibi relinquere fecerit*, superstibus. — 55. מִתַּחַת לְאֶחָד מֵהֶם מִבְּשַׂר בְּנָיו *Ne det uni eorum aliquantum ex carne filiorum*. מִבְּלֵי הַשְּׂאִיר הָלוֹ כָּל *Quod non reliquit sibi quidquam*, vel, quod hostis *ipsi nihil reliquit*, Ex. 10, 12. Jos. 8, 22. — 56. הָרַבָּה *Mulier tenera et delicata*. אִשֶּׁר — וְנִמְרָה *Quae pro deliciis et mollitie non tentabat plantam pedis in terram ponere*, quia jumentis, asinis, sive camelis vhebatur, ut etiamnum feminae opulentiores in Oriente solent. — 57. וּבִשְׂלוֹתָהּ *Idque ob secundinam suam*, sc. invidet femina, sive

mater liberis suis. *שְׁלִיה* cf. cum Arab. *سلا* s. *سلي*, *secundae, membrana tenuis involvens foetum bruti, hominis, qua significatione haec vox occurrit apud Avicennam, medicum Arabicum. Hic vero denotat foetum sceundinis adhuc adhacrentem et recentissime editum, ab ipsa matre in alimentum adhibendum. הַיּוֹצֵאת מִבֶּיִן הַרְגֵלִיהָ* *E medio pedum ipsius, cf. ad Gen. 49, 10. וְבִבְנֵיהָ* *Et ob filios sive liberos suos; de his enim non dabit aliis, sed ipsos, quod horrendum dietu, clam devorabit.*

58 — 62. *בַּסֵּפֶר הַזֶּה* *In hoc libro; intelligitur hic Deuteronomii liber, nam tantummodo is a populo legebatur, cf. Prolegg. — 59. וְהַפְּלֵא — זֶרְעֶךָ* *Miras faciet plagas tuas et plagas seminis tui, i. e. miras, plane insolitas plagas vobis et posteris vestris infliget. נֶאֱמָנִים* *Fidas, i. e. constantes. Illae plagae non minuentur aut levabuntur, sed semper tibi incumbent, donec te confecerint. — 61. יַעֲלֶם* *Adducet s. imponet ea. Futurum Hiphil verbi עָלָה* *cum Suffixo, ut Jud. 16, 3. — 62. וְנִשְׁאַרְתֶּם בְּמִתֵּי מַעַט* *Remanebitis in hominibus paucitatis, pauci vestrum superstitēs remanebunt; vid. 26, 5. הַחַת — לָרֶב* *Loco ejus quod antea fuissetis sicut stellae caeli quoad multitudinem, לְ* *ante רב hic propr. est respectu habito ad, quoad, ut saepius.*

65. 66. Sensus: imo vero ne apud illas quidem gentes ulla certas ac perpetuas sedes habere poteritis. Jova vos ibi quoque mentis agitatione, anxio desiderio et animi moerore affliget. *כְּלִיֹּךְ* *Consumptio oculorum ex fletu. דָּאֲבוֹן נֶפֶשׁ* *Tabes animi, i. e. moeror animi discrucians et conficiens. Cf. Ps. 88, 10. — 66. וְהָיָה חֲתִידְךָ תְּלֵאִים לְךָ מִנֶּגֶד* *Erit vita tua pendens tibi e regione, sive coram te, erit vita tua quasi filo pendens ante oculos tuos, aequae tibi dubia, ut facile, quae tenuissimo filo suspensa cernis, pondere suo illud rumpunt et decidunt. Simili metaphora usus Ovid. Epp. ex Ponto 4, 3. 35. Omnia sunt hominum tenui pendentia filo, Et subito casu quae valuere ruunt. וְלֹא תֵאֵמֵן בְּחֲתִידְךָ* *Nec credes vitae tuae, parum sperabis de vita tua, nam in continuis periculis jaetaberis. Eadem phrasis Job. 24, 22.*

68. 69. *לְרֵאֲתָהּ — וְהַשִּׁיבָךְ* *Reducet vos Jova navibus in Aegyptum, per viam, de qua vobis dixi: non amplius eam videbitis, vid. 27, 16. Navibus intellige Sidoniorum et Tyriorum, qui emta mancipia ab Asyriis aut Babyloniis, aut aliis vicinis gentibus, vehabant in Aegyptum vendenda. Praeclare Moses hac imagine absolvit pulcherrimam descriptionem variarum miseriarum, quas Israe-litis legem divinam transgressuris minatus est. Qui in hoc Cap. vaticinia de rebus futuris inveniunt, ea, quae hic describuntur, impleta vident sub Tito et Hadriano, quorum ille 17000 Judaeos adultos ad graves labores exercendos in Aegyptum misit, et qui infra 17. annum aetatis erant, eos sub corona vendere jussit; vid. Joseph. de bello Jud. 6, 9, 2. Sub Hadriano vero innumeri Judaei prope sepulchrum Rahelis venditi sunt. וְאִין קָנָה* *Nemo erit qui*

vos emat; usque adeo contemnemini, ut vix emtores invenire possitis, adeoque a magonibus male habeamini. — 69. מִנְּחָב — מִנְּחָב Haec sunt verba foederis, quod Jova Mosen jussit ferire cum Israelitis in terra Moab. Iterati sunt ritus foederales paullo ante, quam Hebraci terram Cananaeam ingredrentur, ut in memoriam iis revocaretur, quod olim ipsi, aut eorum patres promiserant.

Cap. 29.

Divina beneficia Moses commemorat, ut Israelitas excitet ad pactum et foedus cum Jova fideliter et ex animo innovandum: in eandemque rem addit, quae mala eos consecutura sint, si neglecto hoc foedere divinam legem contemserint vel ad deastrorum cultum deflexerint.

1 — 6. Convocavit Moses Israelitarum legatos perque eos ad universos Israelitas hunc in modum locutus est. Cf. ad 1, 1. add. infra Vs. 9. — 2. תִּמְסוּחַ תִּמְסוּחַ Tentationes, vid. ad 4, 54. — 3. הִתְהַיְתוּ — הִתְהַיְתוּ וְלֹא — נָתַן — הִתְהַיְתוּ Neque tamen ad hunc usque diem Jova vobis dedit mentes intelligentes, oculos ut videre, aures ut audire possitis. Iterum hic ex more scriptorum Orientalium Deo id adscribitur, quod fit Jova non impediente. Conf. ad 4, 19. — 4. רָגַלְתִּי — רָגַלְתִּי לֹא — בְּלִי — רָגַלְתִּי Cf. ad 8, 4. — 5. אֶל־הֵיכַלְכֶם — לְמַעַן Ut cognosceretis me esse Jovam Deum vestrum; ut exinde sic talem experiemini, qui homines sine vulgari et quotidiano eorum victu, aliis usus cibus in vita conservari possit. — 6. Cf. 2, 30. 3, 1. Num. 21, 23. 33.

8 — 11. לְמַעַן הַשְּׂבִילְכֶם Ut prudenter agatis, s. ut feliciter vobis cedat, Jos. 1, 7. 1 Reg. 2, 3. Ps. 19, 8. Ambae significationes facile conciliantur, quia qui *prosperum* in negotiis suis *successum* cupit, eum *considerate et prudenter agere* oportet. —

10. וְגֵרְךָ Peregrinus tuus, i. e. peregrini qui vos comitantur, quales erant Aegyptii qui eos sequebantur, Ex. 12, 38. — מִחֶטְבַּת מִחֶטְבַּת אֵבֶרְךָ עד שֶׁאֵב מִיְמֶיךָ Ab iis, qui vobis ligna caedunt, ad eos, qui aquam vobis hauriunt, h. e. ne iis quidem exceptis, qui vilissima ministeria obeunt, quales sunt ligna cadentes et aquam haurientes. Ejusmodi fuerunt postea Gabahonitae, 11, 21. 27. —

11. לְעִבְרְךָ בְּכִרְיָה Ut transeas in foedus, ut foedus faciatis. Verbo *transeundi* alluditur ad priscum morem sanciendo foedera per transitum inter partes divisas victinarum. Vid. Gen. 15, 17. 18. Jer. 34, 18. וּבְאֵלֶיךָ Et in jusjurandum ejus. Sacramentum enim Deo dicebant, promittentes se ei parituros, eumque testem suorum promissorum vocantes, ultorum etiam futurum nisi iis starent.

14 — 17. כִּי — הַיּוֹם — כִּי Sed foedus facio cum iis, qui stant hodie nobiscum coram Jova Deo nostro, et cum iis, qui non sunt hic nobiscum hodie, i. e. cum praesentibus, cum natis, et posteris nascituris. — 15. מִצְרַיִם — כִּי — אֲנִי Vos enim nostis, quomodo habitavimus in terra Aegypti. LXX. recte ως reddide-

runt, quod ipsum illa dictio valet Gen. 30, 29. Num. 32, 31. Vult Moses dehortari ab idololatria, ejus fugiendae ratio est recordatio, *quomodo* in Aegypto morati sint. Nempe quod ibi duriter habitati, tot et tam certa miranda sustentationis et protectionis divinae documenta experti fuerint. — 16. וַתִּרְאֶה וְגַלְיֹתָהּ *Vi-*
distis abominationes eorum et stercorea eorum, i. e. detestandos et
 stereoreos Deos eorum, 1 Reg. 11, 5. Jer. 7, 30. — 17. פֶּן יִשׁ—תִּהְיֶה
Ne quis forte sit in vobis aut vir aut femina, aut fa-
milia aut tribus, cujus mens hodie a Jova, Deo nostro, aversa
ad Deorum gentium illarum cultum impellatur. Sensus est: Deus
 voluit, vos videre quam absurdae sint religiones vicinorum, ne ab
 iis falleremini. Intelliguntur autem hic ii populi, quorum sedes
 ad ortum Jordanis Hebraei occuparant. פֶּן יִשׁ—וְלַעֲנָה *Ne sit*
inter vos radix, quae emittat venenatam herbam et absinthium.
 Ne sint, ex quorum idololatriae studio, cui jam dediti essent, toti
 populo posthac occasio suppeditaretur hujus sceleris sectandi. רָאשׁ
 denotat *venenum* 32, 32. Jer. 8, 4. Amos 6, 12. Hic non dubium
 est significare herbam venenatam. CELSO *Hierobot. P. II. p. 64. est*
cicuta, aliis lolium temulentum (Lolch). חַלְדָּאֵס, Syrus,
 Arabs in Polyglott. et Vulgat. vertunt *absynthium*, et ita etiam
 LXX. Prov. 5, 4.

18. דְּבַרֵי הַאֲלֹהִים הַזֶּאת *Verba hujus sacramenti.* Intelliguntur
 execrationes legi adjectae, quas Deus minatus est iis, qui
 legem suam transgressuri essent. וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבְבוֹ *Et benedicat*
sibi, i. e. felicitatem sibi promittat. שָׁלוֹם *Pax*, incolumitas. כִּי
 אֲנִי בְּשָׂרָה לִבִּי אֲלֶיךָ *Etiam si in malitia cordis mei ivero*, i. e. semper
 felix ero; etiam si studium meum deos alienos colendi sceter. In
 verbis לִמְעַן סְפוֹת הַרְוֵה אֶת-הַצְּמִחָה explicandis interpp. in duas
 potissimum partes discedunt verbum סָפָה aliis *addendi* aliis *con-*
sumendi significatu capientibus. Sunt vero eae interpretationes,
 quae *addendi* significatione nituntur, quarum plures in Schölliis
 uberioribus attulimus, repudiandae ideo, quod verbum סָפָה, ubi-
 cunque illum significatum obtinet, eum על construitur, non eum
 אֶת, ut h. l.; vid. Num. 32, 14. Deut. 32, 23. Jes. 29, 1. 30, 1.
 Jer. 7, 21. Restat igitur sola *absumendi* significatio, qua Alexan-
 drinus סְפוֹת accepit, ita tamen, ut inserta negandi particula, sic
 redderet: *ὐὶά μὴ συναπολέσῃ ὁ ἀμαρτωλὸς τὸν ἀνομώσθητον, ut*
non simul perdat peccator innocentem; videtur sub רָוָה *peccatis*
ebrium, sub צִמְחָה, *siccum, sobrium, hominem frugi*, intelle-
 xisse. Sed minime apta est negandi particula, sive ab ipso inter-
 prete, sive a librario aliquo sit inserta. Ea sublata sensus saltem
 tolerabilis prodit hic, ut si haec omnia fiant, et quisquam reperia-
 tur, qui promittat sibi impunitatem sectando deastrorum cultum,
 tandem eo perveniat, ut peccatis satur et ebrius alios seu suasionem
 seu exemplo, qui alioqui innocentes erant, nec de re tam nefanda
 cogitabant, ad similem impietatem pertrahat eisque secum perdi-

tionis ac extremae ruinae occasionem praebet. R. JONAS ספיה consumendi notionem in passivo adoptavit, hanc in mentem: *propterea quod consumatur irriguus cum sitiente*, h. e. probus simul et improbus percat et ad nihilum redigatur. Sententiam ejus KIMCHI in Libro Radicum ita exposuit: *Id vult, improbo videri, pius simul ac impius consumi, nullamque esse excellentiam probi prae improbo in morte; nulla praemia, nullas poenas.* Sensus satis aptus, modo certum esset, *sitientis* atque *ebrii* figura *probum* et *improbum* designari. BONFRERIUS, subaudito nomine ארץ, postquam observasset, *terram* vocari *sitientem* cum aquas quasi sitibunda postulat, *ebriam* vero, cum nimis pluviis perfunditur et prae aquarum copia fertilitatem suam amittit; *ebriam absumere sitientem* dici hoc sensu putat, *terram pluviis inebriatam esse causam ruinae sibi ipsi*, quae prius aquas sitiebat. Habere autem locum adagium hoc, quotiescunque quis quidpiam desideret, quod deinde cum conceditur illi causa sit ruinae; atque ita h. l. dicere Mosen fieri, ut is qui omnibus solutus legibus et impunitate sibi proposita, velit arbitrium suum sequi, et sibi bonum existimet, alios deos colere, cum tandem voti compos factus se in varia crimina mererit, eisque quasi inebriatus fuerit, sibi perniciem extremam accersat, et, quod sibi bonum fore existimaret, ipsi vertatur in ruina. Interpretatio nimis artificiosa. Nobis hebraica ὄψις, quam ita vertimus: *ut absumat*, s. neutraliter, *ut consumatur*, perdatur *irrigua* scil. terra una cum *sitiente*, videtur adagialis loquendi formula esse, qua excidium universale significatur, et h. quidem l. interitus et eorum qui ipsi peccatis jamdudum immersi alios suos exemplo corrumpunt, et eorum qui se ab illis ad peccandum induci sinunt.

19 — 25. כִּי אִזְּ יַעֲשֶׂן אִם יִהְיֶה — Sed tunc fumabit ira Jovae, i. e. in talem hominem seductorem Jova gravissimas poenas exercebit. תִּשְׁמַח — נִמְחָה Nomen ejus delebit, ut ne sit amplius subter coelum, nullos patietur superstites ei esse posteros. Cf. Num. 27, 4. — 20. Sub initio hujus Vs. repetendum est ex Vs. 17.: Quodsi autem tota tribus se criminis hujus ream faciet, יִהְיֶה לְרַעָה וְהִבְדִּילוּ יְהוָה יִהְיֶה לְרַעָה Separabit talem Jova ad malum, i. e. ad mala ei inferenda, calamitate eam discriminabit. Vide simile locutionem in re contraria Ex. 8, 18., 9, 4. — 22. וְבַהֲמָתוֹ — נִפְרִית Sulphur et sal adustum erit universum ejus solum; nihil in eo seretur, nullos emittet fructus, nulla herba crescet et simile erit subversioni Sodomae, Gomorrhae, Adamae et Zeboimorum, quas urbes in ira et excandescencia sua subvertit Jova. Comparatio desumpta a regione circa mare mortuum. Qua de re vid. Gen. 19, 25. — 23. וְאֲמָרוּ Interrogabunt illi aliaeque gentes. Qui hic quaerentes inducuntur alii sunt quam qui Vs. 22. loquuntur. Continet hic Vs. apodosin periodi, quae incipit Vs. 21. — 25. Ad verba וְלֹא תִלַּק לָהֶם אֱלֹהִים neque quos Deus iis assignavit. Ceterum cf. ad 4, 19.

28. הַזֹּאת — הַיְסֻדֹתָהּ *Quae latent, Jovae Dei nostri sunt. Revelata autem ad nos et posteros nostros pertinent in perpetuum, ut nos impellant ad omnia hujus legis praecepta servanda.* Sensus videtur esse hic: haec omnia mala, quae recensui, ut nunc quidem quasi elausa et tenebris sepulta apud Deum sint, in lucem protrahentur; omnes hae calamitates, quae in fatiis sunt absconditae, nobis praecepta divina transgressuris, accident, venientque in propatulum; quae cogitatio nos ad illa observanda movere debet. Aliis הַיְסֻדֹתָהּ *occulta sunt peccata*, ut Ps. 19, 13., תִּגְלוֹת *aperta*; qui sensum faciunt hunc: Dei est punire peccata occulta, ad nos vero pertinet animadvertere in aperta, ut hoc modo curemus, ne divina praecepta negligatur. Dathius sensum hoc modo declarat: Israelitas non debere nimis curiosa quaerere, quando aut quomodo Deus poenas illas in eorum posteris sit immissurus, haec Dei esse, cui futura tantum cognita sint et perspecta. Quae vero universe de his revelata sint, ea debere ipsos ad obedientiam legibus praestandam impellere. GROTIUS: „Quae antea penes se retinuerat Deus, illa nobis patefecit, ut habeamus normam, ad quam componeremus vitam.“ Puneta vocibus לָבוֹא וְלִבְרִיכָה superposita indicant, illas in aliis codicibus affuisse; cf. ad Gen. 19, 33.

Cap. 30.

Populo resipiscenti venia promittitur, Legem ipsam vero tam clare explicatam monet, ut nemo se ejus ignorantia possit excusare.

1—9. וְהִשְׁבַּתְּ אֶל-לִבְבֶךָ *Revocabis ad animum*, 1 Reg. 8, 47. — בְּכָל-הַגּוֹיִם וְגו' *Inter omnes populos, quo te Jova, Deus tuus, expulerit*; cf. 28, 64. Jer. 16, 17. — 2. וְשָׁבַת עַד-יְהוָה *Redibis ad Jovam, quem antea reliqueras, ut fietos Deos coleres. Redire ergo ad Deum, est, eum iterum, prout jussit, colere. Hunc locum respexit Nehemias 1, 9.* — 4. נִדְרֶיךָ *Expulsus tuus, i. e. exules tui, ut Jes. 27, 13. Ez. 34, 16. Mich. 4, 6.* — 5. בְּקִצְהָ *In extremitate coelorum, sin etiam ad extremas terrae regiones dispersi fueritis.* — 6. וְזָרְעֶךָ *Circumcidet Jova cor tuum et cor sobolis tuae.* Vid. ad 10, 16. Qui pravis affectibus renunciat, is *circumcisus corde* dicitur. — 8. Sub hujus Vs. initio intelligenda est particula conditionalis *si*. *Si reverteris et auscultabis etc.* Sequitur Vs. 9. *tum abundare te faciet etc.* Similem constructionem vide Genes. 42, 38. Exod. 4, 23. — 9. וְהוֹתִירְךָ יְהוָה *Vid. 28, 11. Laetabitur iterum de felicitate vestra.*

11—14. כִּי *Nam ne objicias ignorantiam.* לֹא-נִפְלְאוֹת הֵוא *Non mirabilis prae te ea (lex) est, i. e. hac leges non excedunt captum tuum.* וְלֹא רְחֹקָה הֵוא *Neque longe remotum est, non sunt procul petendae, non arduae indigent indagatione.* — 12. Insinuat Moses Israelitis (Vs. 11—14.), legem istam, quam ipsis jam

exposuerit de amando colendoque Deo, non esse ejus generis, ut multa opera ad istam cognoscendam esset impendenda; clarissime illis eam esse declaratam, nec opus eos habere ejusdem cognitionem aliunde repetere. *Coelum* hic nominatum est, quoniam locum longissime dissitum dicere volebat. Eadem ratione in Vs. 13. verba **הַיָּם עֵבֶר אֶל־** explicari debent. „Veteres enim orbem terrarum habitabilem tanquam ingentem quandam insulam, aquis distinctam, vastoque Oceano undique circumfusam (conf. Ps. 24, 2. 136, 6. 2 Petr. 3, 5.) animo informantes, quidquid *incognitum* est et *inaccessum*, in loca haec ultra Oceanum sita transtulerunt. Ex quo factum est, ut, qui abdita loca adire, aut reconditas res rimari tentarent, trans Oceanum usque abire, vel ultra terrae habitabilis terminos proficisci velle dicerentur. Cf. Ps. 139, 9. Baruch. 3, 29. 30.“ Haec G. C. KNAPPIUS in *Scriptt. var. argum.* p. 553. edit. sec. — 13. **אֶל־ עֵבֶר** *Trans.* Praepositio **אֶל** redundat, ut saepe, veluti Ex. 26, 19. 34, 3. Lev. 4, 12. 14, 42. — Sensus: valde propinqua vobis sunt ista praecepta, ut exactissimam eis obedientiam possitis praestare. **בְּפִיךָ** *In ore tuo*, de iis quotidie colloqui potes. **בְּלִבְבְּךָ** *In corde*, i. e. in animo tuo, memoriae tuae frequentibus sermonibus infixa.

15. 19. 20. **וְאֶת־ הַרְעָה וְאֶת־ הַרְעָה** *Vide, dedi, proposui, tibi hodie vitam et bonum, mortem et malum.* Optionem vobis offero, hinc longaevitae vitae et felicitatis, si praecepta mea observaturi, illinc immaturae mortis et miseriae, si ea transgressuri estis. — 19. **הָאֲרֶץ הַיְדוּתִי — הָאֲרֶץ** *Contestor hodie in vos coelum et terram,* omnes quos possum contestari, Deum et homines, cf. 32, 1. — 20. **כִּי הוּא תִּיךָ** *Nam ille est vita tua.* Ille solus faciet, ut longam beatamque vitam agas. Cf. Ps. 27, 1.

Cap. 31.

Moses deposito suo munere Josuam populi ducem constituit. Legem literis consignatam tradit sacerdotibus, septimo quoque anno in solenni conventu populo praelegendam. Convocat populum ad carmen fatidicum audiendum, quod memoriae mandent.

2. 7. **לֹא־ אֶכְבֵּל עוֹד לֵצֵאת וּלְבוֹא** *Nec possum amplius egredi aut ingredi*, i. e. rempublicam administrare. Cf. Num. 27, 17. — 7. **וְאֶתָּה תִּנְחַלְצֵנָּה אוֹתָם** *Et tu haereditare, s. possidere eam facies eos*, i. e. in possessionem ejus terrae illos intromittes.

9 — 11. **וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־ הַתּוֹרָה הַזֹּאת** *Scriptis que Moses hanc legem.* Solum intellige hunc quintum librum; nam Vs. 11. dicit, legem de qua hactenus sermo fuerit, praelegendam esse septimo quoque anno coram toto populo. Sed quomodo spatio septem dierum (festi tabernaculorum Vs. 10.) quinque Mosis libri praelegi potuissent? — 10. **מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים** *A fine septem annorum, LXX. μετὰ ἑπτὰ ἔτη,* post septem annos, h. e. septimo

anno; qui annus intermissionis est, ut declarant sequentia. בְּמוֹעֵד שְׁמִטָּה *In festo anni remissionis* vid. 15, 1. 2. Intelligit *festum tabernaculorum*, חַג הַסֻּכּוֹת, ut subjicitur. — 11. לְרֵאוֹת יְהוָה *Ad comparandum coram Jova* (Exod. 23, 17.). לְרֵאוֹת *contracte pro לְהִרְאוֹת*, Infin. Niph.

16 — 18. נִכְרַתְּ הָאָרֶץ וְזִנְהָ אֲחֵרֵי וְגו' vid. ad Ex. 34, 15. *Peregrinitatis terrae*, i. e. terrae peregrinae, cf. Gen. 35, 2. — 17. וְהִסְתַּרְתִּי פְנֵי מֵהֶם *Abcondam ab iis faciem meam*, h. e. iis infensus ero. Metaphora a Regibus desumpta, qui eos, quibus indignantur, in conspectum suum admitti vetant; contra amicos, quoties placet, admittunt. וְהָיָה לְאֹכֶל *Eritque in cibum* scil. hostibus, vid. ad Num. 14, 9. cf. supra 7, 16. וַיִּמְצְאוּהוּ *Et inveniēnt eum*, accidit ei Vs. 21. Gen. 44, 34. — 18. עָשָׂה *Fecit*, se. populus, pro עָשׂוּ, *fecerunt*; nam Vers. 17. Verba et Pronomina pluralia, ad *Israelitas* referenda, praecesserunt. Ne vero quis temere עָשָׂה mutet in עָשׂוּ, notavit Masora *duo esse conjecturas*, עָשׂוּ, i. e. duobus locis, videlicet hoc ipso, in quo versamur, et I Reg. 18, 26., videri cuiquam posse, legendum esse עָשָׂה, sed quod eodd. exhibent, עָשָׂה, recte se habere.

19 — 21. כְּתֹבוּ *Scribite*, tu, Moses, Josua, sacerdotes et seniores. וְלִמְדֵהָ *Et doce illud*, tu Moses, quem potissimum alloquebatur. שִׁמְרָהּ בְּפִיהֶם *Pone illud carmen in eorum ore*, cura, ut *Israelitae id memoriae mandent*. לְמַעַן — יִשְׂרָאֵל *Ut hoc carmen mihi testis sit in Israelitas*, cf. ad Vs. 21. — 20. וְדִשָּׁן *Et fiet pinguis*, i. e. dives, bene se habebit, metaphora a pecudibus sumpta. Cf. 32, 15. Ps. 22, 30. — 21. וְעֲנֶתָהּ הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעַד *Et respondeat carmen hoc in faciem ejus, ut testis sit*. Ut sit veluti monumentum, quo constet, me eos satis superque monuisse, nec, si iis faveam, id propter eorum virtutem me facere, utque intelligant, poenas, quas dabunt, a me, qui eas praedixi, esse profectas. וַיִּצְרֹךְ אֲשֶׁר הוּא עָשָׂה *Figmentum ejus quod facit*, quid sibi hodie animo fingat. Novi jam, quomodo nunc sentit.

24. 27. 29. עַד הַיּוֹם *Usque dum consummavit ea*, ad finem eorum; a capite ad calcem, cf. Vs. 30. — 27. מְרִיבָה *Indolem tuam rebellem*, Num. 17, 25. — וְאֵף כִּי-אֲחֲרַי מוֹתִי *Quanto magis ergo*, q. d. *etiam ergo putandum, quod ita post mortem meam*. — 29. וְרֵבִיבֵיכֶם הַשְׂחָה הַשְׂחָה *Corrumpendo corrumpetis se*. וְרֵבִיבֵיכֶם *vias vestras*, quae est integra phrasis, vid. Gen. 6, 12. דְּרָהּ *est vitae ratio*, ut saepe. Sensus igitur: scio, post mortem meam a vobis neglectum iri leges meas. לְהַכְעִיכֹו *Ita ut eum*, Jovam, *laccessatis*. בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם *Operibus manuum vestrarum*, i. c. sceleribus vestris. Clericus intelligit *commentitorum Deorum statuas*, quoniam eae haud raro יְדֵי אָדָם dicuntur.

Cap. 32.

Sequitur praeclarum illud Mosis Carmen, 31, 19. 21. 22. 30. commemoratum, cui adhortationum vi et gravitate, sententiarum praestantia imaginumque sublimitate haud facile simile inveneris. Consilium suum in contexendo hoc carmine ipse Moses indicat 31, 29., velle se, quod seiret, suos Israelitas post mortem suam corruptum iri, et a via, quam eis praecepit, recessuros, mala longo post tempore eventura iis denunciare. Eo fine, postquam coelos et terram testes invocasset, et commendationem dicendorum ab insigni utilitate praemisisset (Vers. 1. 2), primum populo ingrato (Vs. 5. 6.) beneficia, quibus a Deo affectus esset, in memoriam revocat (Vs. 3. 4. 6 — 14.). Tum vates mente conspiciet populum omnibus bonis affluentem terramque seure possidentem, sed a Jovae cultu deficientem et Deos factitios colentem. Qua de ingratitude Deum sistit iratum, et poenas non solum minantem, sed eas quoque exercentem. Ubi singulari plane artificio utitur poeta, quod Deum iratum ipsum loquentem inducit (Vs. 15 — 22) Laudes denique justi divini judicii ab aliis gentibus Israelitarum loco a Jova adoptatis decantatae, divino hoc carmini finem imponunt (Vs. 43.). Hoc carmen non esse Mosis, sed senioris alienius prophetae, qui fortasse eo tempore vixerit, quo decem tribus jam in exilium fuissent abduetae, DE WETTE (*Krit. d. Israelit. Gesch.* p. 393.), jamdudum inter omnes constare (*die Unüchtheit dieses Liedes ist längst anerkannt*), et ex carminis eloquentia et argumento perspicuum esse perhibet. Vellem, nominasset Vir D. unum alterumve hominum eruditorum, qui ante ipsum Mosis hoc carmen abjudicassent, aut abjudicandum esse idoneis argumentis demonstrassent. — Extat CAMPEGH VITRINGAE ad hoc Carmen *Commentarius, cum Prolegg., opus posthumum* edente Hermanno Venemia, qui *selectas Observ.* adiecit. Harlingae, 1734. 4. Multum lucis etiam huic carmini adtulit J. A. DATHIUS, in peculiari Diss. super hoc cantico scripta; Lips. 1768., quam nos recudi fecimus in *Dathii Opuscul. ad Crisin et Interpretat. V. T. spectantibus*, Lips. 1796. Alios, qui peculiaribus Commentt. hocce carmen illustrarunt, laudavit C. GUIL. JUSTI, qui et ipse de interpretatione illius praeclare est meritus in *den Nationalgesängen der Hebräer*, P. II. p. 100. sqq. Virtutes hujus carminis enucleavit LOWTHIUS *de S. Hebraeor. Poësi*, p. 156. sqq. edit. Lips.

1. 2. Coelum et terram invocat Moses tanquam testes perpetuo durantes gravissimarum suarum admonitionum, cf. 31, 28. Mosen imitati sunt Jes. 1, 2. et Micha 6, 1. Alii *sub terra et coelo* omnes res creatas testes invocari existimant. Quale illud *Aeneid.* 12, 176. *Esto nunc Sol testis et haec mihi terra vocanti.* Cf. *Iliad.* 3, 276. sqq. — 2. יֵרֶף כְּמַטֵּר לְקָתִי *Pluviae instar stillet doctrina mea.* Quemadmodum pluvia, ros, imber, herbis sitientibus con-

ducunt iisque suaves sunt, ita et hujas cantici eloquium animos Israelitarum afficiat et penetret. Sic apud Arabes quoque *nubes imbribus gravis* saepe indicat hominem cruditione et sapientia copiosum, qui alios tanquam irrigare et fecundare valeat. Vid. A. SCHULTENS ad *Haririi Consess.* II. p. 46. Cf. ad Job. 29, 22 23. Ez. 21, 2. Simili imagine Homer. *Iliad.* 3, 222. Ulyssi tribuit *verba pluvii procellosis similia.* עֲרַף proprie videtur indicare *stillavit nebula vel tenuis pluvia*, coll. Syr. ערפלא *nubes, nebula*, et Chaldaic. עֲרַפְיָלָא *pluvia tenuis.* Infra 33, 28. עֲרַף adhibetur de *rore*, unde apparet, illud non indicare *pluviam vehementem.* LXX. προσδαδάσθω, quasi esset verbale ab עֲרַף *cervix*, avide, proprie *protensa cervice* expectet. Onkelos: *suavis sit*; vel sensum tantummodo expressit; vel adscivit significationem verbi Arab. ערף *multa fuit bonitas et suavitas.* לְקַח *Doctrina mea.* לְקַח inter alia significat *doceri* seu *doctrinam accipere*, ut Prov. 1, 3. 4, 10. Hinc nomen substantivum לְקַח erit *doctrina quam ab alio accipimus*, ut Prov. 4, 2. — עֲרֵימָם *Imbres tenues* quales maxime nascentibus herbis (דְּשָׁא) conducunt, ita dicti, uti videtur, quod cadentes capillorum speciem oculis objiciunt; est enim עֲרֵימָם a עֲרַף *pilus*, דְּשָׁא est *herba virgo, tenera, semen nondum habens*, vid. Genes. 1, 11., cum עֲשָׂב *herba adultior* sit. רְבִיבִים *Multae guttulae, tenuiores pluviae*, ut Ps. 65, 11. 72, 6. Jer. 3, 3.

3. 4. בִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא *Nomen enim Jovae, i. e. Jovam invocabo, celebrabo*, pro בְּשֵׁם יְהוָה אֶקְרָא, ut Jes. 12, 4. Jer. 10, 25. Ps. 105, 1. Nam in toto hoc carmine Deus non tam invocatur quam celebratur et laudatur. אֶקְרָא cum Accus., ut hic, construitur et Ps. 94, 6. Thren. 3, 55. — הַבּו גִּדְל לְאַלְהֵינוּ *Date Deo magnitudinem*, magnificate cum, laudate ejus potentiam et benevolentiam. Est hic principium quasi Cantiei, praecedentia proemii locum tenent. — 4. הַצּוּר *Petra*, ob potentiam et perseverantiam, quia stat promissis suis. Alii voc. צוּר ex significatione verbi צוּר *formandi* (1 Reg. 7, 15. Jer. 1, 5.), vertere malunt *creatorem*, quod *petra* Deus tum demum vocetur, si sermo est de salute praestanda, ut Vs. 15. et saepissime in Psalmis, sed quae in hoc Vs. leguntur, manifeste nos ducere ad illam *creatoris* notionem. Saadias: *creator.* Ceterum Syrus et Saadias הַצּוּר conjungunt cum לְאַלְהֵינוּ (Vs. 3.), ut sensus sit: *Deo nostro fortissimo.* תְּמִימֵי פִעְלוֹ *Perfectum ejus opus*, facta ejus non possunt reprehendi. כֹּל-דְּרָכָיו מִשְׁפָּט *Nam omnes viae ejus sunt iustitiae*, omnia quae agit iusta et aequa sunt. אֱלֹהֵי אֱמֻנָה *Deus veritatis*, est verax in promissis. וְאֵין עָוֹל *Sine iniquitate.*

5. Docet Moses hoc et sq. Vs., Israelitas adeo corruptos et perversos esse, ut prorsus indigni sint, qui a Deo ut filii habeantur et ut tales ab eo tractentur. Verba בָּנָיו מִנֶּמֶסֶם difficultioris sunt interpretationis. LXX. ἠυάπισσαν, οὐκ αὐτῶν τέτρα μωρητύ. *peccaverunt, non ei filii vituperabiles.* Videntur vel per

hypallagen לא לו pro לו לא accepisse, vel ita, שָׁחַת לוֹ לֹא *peccarunt ei non, filii vituperabiles*, et hoc voluisse dicere: *peccarunt*, sc. sibi, non ipsi, Deo, quia sibi, non Deo, nocuerunt suo peccato, *filii vituperabiles*. Eodem sensu illa interpretati sunt paraphrastae Chaldaei. Aliter explicat et construit haec verba R. Moses Ben-Nachman, sic videlicet: *corrupt, ei*, sc. *rupi* (Vs. 4.), i. e. Deo *vitium ipsorum, non filios suos*, ita ut non sint amplius ejus filii. Haud absimili modo LUD. CAPPELLUS (*Crit. S.* p. 682.): *corruerunt sese, non sunt filii ejus*, i. e. indigni sunt, qui dicantur filii sui; nempe מוֹמִים dici existimat pro מוֹם *sunt ipsi macula*, quod linguae usus vix admittat. FAGIUS verborum hujus Vs. ordinem inversum arbitratur, illaque sic ordinanda, ut initium sit faciendum a verbis עָקַשׁ וּפְתָלָהֶל לֹא, hoc modo: *generatio prava atque perversa* (appositive), *quae non est filii ejus*, quae non habet Deum pro patre, non agnoscit Deum creatorem suum, *corrupt se*, depravavit ingenium suum, in ignominiam scilicet *illi*, sc. Deo, hoc est, in dedecus Dei. Vel: *in ignominiam suam*, h. e. quod est illi probro. Similiter et alii hunc locum explicare studuerunt; veluti LOWTH Praelect. XV., p. 157. ed. Lips. Quibus tamen interpretationibus omnibus haud favent Accentus. Nam sicut accentus Dominus s. distinctivus *Tiphcha* sub לֹא impedit, quo minus illam negandi Particulam connectas cum sq. voce בְּנֵי, ita accentus itidem Dominus, quamvis paulo minoris dignitatis. *Tebhir* sub לוֹ, connectit quidem illud לוֹ cum anteced. verbo שָׁחַת per accentum Servum *Merca*, sed vetat transpositionem verborum textus tentare. Interstinctioni Masorethicae congrue vero si locum interpretari velis sanus sensus vix prodibit, nisi ad שָׁחַת interrogationem intelligas. Unde ita interpretandum erit: *Corruptne*, sc. Deus ex Vs. 4., *illi*, Israeli, sc. vias suas (Vs. 4. coll. Gen. 6, 12.), i. e. nam Deus est illis causa peccati et exitii? *Non*, nequaquam, minime! sed *filii ejus macula ipsorum sunt*, idque est ipsorum vitium. SER. RAVIUS in *Exercit. II. ad Habigantii Prolegomm.* p. 61. sqq. orationis ordinem inversum putat, ut fieri solet in oratione forti et animosa, hoc modo restituendum: שָׁחַת לוֹ הוֹר עָקַשׁ וּפְתָלָהֶל לֹא בְּנֵי מוֹמִים, *corrupt se generatio perversa et contorta: non filii ejus, sunt sua ipsorum macula*. שָׁחַת cum לוֹ ita construi, ut hoc Latine in Dativo sit vertendum, probat ex Num. 32, 15. וְשָׁחַתְתֶּם לְכָל־הָעַם הַזֶּה, *perdetis totum hunc populum*, et I Sam. 23, 10. לְשָׂחַת לְעִיר *perdere urbem*. Neque abhorreere nullo modo a natura linguae Hebraeae, ut pronomen in לוֹ referatur ad ipsum subjectum agens, ut Deut. 23, 3. Cant. 2, 10. 11. Verba לֹא בְּנֵי מוֹמִים autem haud procul ab initio commatis posita esse, ut attentionem ferirent, quia pronomen occurrens in לֹא בְּנֵי relationem habet ad *rupem* vel *Deum*, cujus paulo ante facta erat mentio. — פְּתָלָהֶל *Contumax, pravus*; coll. Arab. פָּתַל *torsit funem, convertit*, *dimovit ab instituto*, תְּפִתּוּלָה *recalcitrans camela*.

6. 7. *Haecine reddis Jovae, popule stulte et insipiens?* Stultum et insipientem vocat populum pro impio et ingrato, cf. ad Ps. 14, 1. — *קִנְיָהּ* *Qui acquisivit te*, ideoque jure domini possidet, redemptum ex servitute Aegyptiaca. *עָשָׂה* *Fecit te*, i. q. *עוֹשֵׂה* *factor tuus*, i. e. qui te populum fecit; non enim agit Moses de singulis Israelitis, sed de toto populo. Sic apud Gracos *κτίθειν* et *condere* apud Latinos, ubi de gente usurpatur, ejus rempublicam constituere significat. *רִיכִינְנָהּ* *Firmavit te*, Futur. pro Praet. Ut Israelitae eo magis sentirent, quam ingrati fuerint erga Deum, recenset nunc Moses usque ad Vs. 15. insignem Dei erga Israelitas benevolentiam. Curam ejus singularem et amorem plus quam paternum ita depingit, ut adpareat animum ejus memoria admirandae illius benignitatis suavissime esse affectum. Hinc et copia illa verborum et elegantia in similitudinibus aptissimis ad id, quod laudare volebat, illustrandum. — 7. *יָמֵי עוֹלָם* *Dies antiquos*. *עוֹלָם* longum tempus, tam praeteritum, quam futurum significat. Cf. ad Ps. 139, 24. — *שְׁנֵי דָרִים יָרַר* *Aetatum singularum annos*.

8. 9. Repetit beneficia Dei jam inde ab eo tempore, quo, ex veteri fama, inducta Numinis nutu linguarum varietate mortales a se invicem diducti varias terras petierunt (Gen. 11.). *Quum possessionem, inquit poeta, distribueret Altissimus gentibus, quum homines dispartiret, constituit terminos populorum pro numero Israelitarum.* Sensus: jam tum, quando Deus varias mortalibus terras assignando populos discerneret, jam tum, inquam, certorum populorum terras ac terminos destinavit, qui futurae Israelitarum multitudini capiendae satis essent. LXX. *κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ*, quae versio tamen non arguit variam lectionem, quam potius respicere videtur antiquissimam Judaeorum traditionem, Deum in divisione populorum singulis populis et regionibus singulos angelos attribuisse, qui illorum curam haberent, praeter populum Israeliticum, ejus Deus ipse immediate curam in se suscepit. — 9. *Nam portio Jovae, e reliquis populis electa, est populus suus.* Redditur caussa, cur Deus huic populo certam sedem ad habitandum assignarit: quia eum e tot nationibus et populis unicum suum populum elegit. *יַעֲקֹב הָבֵל נַחֲלָתוֹ* *Jacobus est funis haereditatis suae.* Nihil hoc est diversum a praecedenti quoad sensum. *הָבֵל נַחֲלָתוֹ* *Funis haereditatis*, i. c. certa quaedam haereditatis portio, quae Deo obveniebat, ut ceteri populi praeter Israeliticum quasi a Deo relictis et idololatriae atque inanibus diis permissi videri possint. *הָבֵל* commode reddi potest *tractus, terra*; nam terrarum et agrorum divisiones illis temporibus fiebant funibus, ejus rei exempla plura habemus in libro Josuae. Cf. ad 3, 4. Ps. 16, 6.

10. *יִמְצָאֶהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר* *Invenit eum in terra deserta, veluti rem ad nullius potestatem attingentem primus occupavit, sibi*

v vindicabit. Poëticae hoc expressum, quia poëta omissis pluribus pluribus seculis statim ad ea tempora transit, quibus Israelitae Nomadum more Arabiam desertam pererrarunt. Igitur non est quaerendum: quomodo dici potest Deus *invenisse* populum in deserto, in quod eum ipse deduxerat? Poëtam hic legimus, non scriptorem historicum. Cod. Sam. pro יִמְצְאֶהוּ legit יִמְצְאֶהוּ *confortavit eum*. Ita videntur quoque legisse LXX. qui habent ἀντάραξεν αὐτόν, Vulgatus: *sufficientem eum sibi fecit*, Onkelos: *tribuit eis necessaria*, et Saadias: *providit ei*, (nisi hi fortasse legerint in Hiphil יִמְצְאֶהוּ). — בְּתֵהוּ יִלֵּל In deserto ululatus ferarum, puta; noctu ad fontes convenientium. Cf. descriptionem solitudinis Jes. 13, 22. Etiamnum Arabes vastum illud desertum vocant תֵּהוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל *desertum Israelitarum*; vid. *Alterthumsk.* Vol. III. p. 102. Cod. Sam. pro יִשְׁמַן יִלֵּל וּבְתֵהוּ habet יִשְׁמַנְהוּ יִלֵּל quod (vere monente GESENIO in *Commentat. de Pentat. Samar.* p. 43.) pronuntiandum est: בְּתֵהוּ לִלְלוֹת יִשְׁמַנְהוּ in laudationibus posuit eum, i. e. gloriosum reddidit eum, collata lectione Samaritana Vs. 18. אֵל מֵהַנֶּקֶד *Deus gloriosum te reddens*. Quomodo legerint ceteri veteres, haud facile quisquam definiverit. Utuntur enim vocabulis, quibus sensum magis, quam propriam verborum significationem expressisse videntur. LXX. ἐν δίψει καὶ ἄρατος ἐν ἀρίδῳ. Similem in modum Onkelos: *in loco sicco ubi non erat aqua*. Syrus interpres יִלֵּל vel omnino non, aut ut unam cum תֵּהוּ legit: vertit enim, *et in deserto Aschimon*. יִסְבְּבֶהוּ *Circumdedit eum*, ut instar muri eum ab hostium incursu proutegeret, conf. Ps. 34, 8. 12ב, 2. Zach. 2, 9. — יְבוֹנְנֶהוּ plures vertunt *erudivit eum*, et de lege Israelitis a Deo data interpretantur. Sed mallem reddere *curam ejus gessit*, collato Arabico באַן (pro בִּינָן) *considerare aliquid per partes*, h. e. accuratius. Hoc curam omnimodam indicat, qua Deus omnibus rebus populi Israelitici prospexit. Ita ex antiquioribus interpp. etiam Syrus: *et amore eum amplexus est*. יִצְרֶהוּ פִּיּוֹ עֵינוּ *Custodivit eum ut pupillam oculi sui*. Proverbialis locutio, quae summam curam summumque amorem denotat; nihil enim, si vitam excepias, carius est oculis, nihil quod majore cura conservetur.

11. 12. Verba יִצְרֶהוּ יִצְרֶהוּ plures vertunt: *sicut aquila excitat nidum suum*, i. e. pullitiam suam, sc. ad volandum. Sed illum sensum non ferunt, quae sequuntur: עַל - גּוֹן לֵוֹ יִרְהֶק *super pullis suis molli fotu incumbit*. Nam dum pullos fovet aquila, ad volandum utique non provocat. Dein subjicitur: *expansis alis tollit eos, gestat eos super pennis suis* (vid. ad Ex. 19, 4.). Hic demum habes, quod pullos volare doceat. Propria autem vis verbi יִצְרֶהוּ est in *ferendo* (vid. N. G. SCHROEDERI *Orig. hebr.* Cap. 2. p. 23.), ut locus noster ita vertendus sit: *quemadmodum aquila fervet nidum suum*, i. e. pullitiam suam fervente complectitur amore. Similiter Latini dicunt *ardere aliquem*, pro *ardenter amare*. Significatur itaque hic flagrans Dei in populum

suum affectus, ex quo providi patris familiae instar vietum suis aliaque necessaria procurat. Ad illustrandam figuram facit hic Aeliani locus in *Hist. Animal.* 2, 40. *Ζηλοτυπώτατον δὲ ἦν ζῶον ἀεὶ τὸς πρὸς τὰ νεότητι.* *Aquila erga pullos ferventissimi est amoris.* Ubi animadvertendum, in *ζηλότυπος* eandem esse metaphoram, quae in עָרָר, nam *ζῆλος* a *ζέω* *ferveo* descendere constat. Quod ad rem cf. *d. a. u. n. Morgenl.* P. II. p. 53. *עָרָר - מְרַחֵם וְרַחֵם*. *Et super pullis incubat.* רַחַח, coll. *sonsono* Verbo Arab., proprie est *massam fovendo emollire*, hinc de avibus usurpatum, *mollifotu incubare*. Conf. ad Gen. 1, 2. Pulchre hae imagine pingitur illa tenerrima Dei cura, qua populum a se amatum molliter tractavit et formavit. פָּרַשׁ expansionem alarum aquilae in pullos suos, ad eos tum fovendos tum defendendos notat. — 12. יְהוָה בְּדַר יִנְחָמֵנו *Jova solus ducebat eum.* Vid. Ex. 13, 21. 15, 13. — יְהוָה עִמּוֹ אֵל לֹכֵד *Nec erat cum eo Deus alienus.* Nam Angelus, cui ductus ille tribuitur, erat ipse Jova, Ex. 3, 2 — 14. coll. Act. 7, 30. sqq., Ex. 19, 18. 20, 2. coll. Act. 7, 38.

13. יִרְכַּבְהוּ עַל-בְּמוֹתַי אֲרָץ *Vexit eum super excelsa terrae*, quibus verbis interpp. plures significari putant, duxisse Deum Israelitas ad regionem montanam, i. e. Palaestinam, quae ita appelletur a montibus, quibus fere ab omnibus partibus circumdatur. Sed alia loca, quibus eadem phrasis legitur, Jes. 58, 14. Am. 4, 13. Hab. 3, 19. Ps. 18, 34., suadent illam potius hoc dicere: in loca tutissima, hostibus inaccessa, eum duxi, phrasi desumpta a viatore praedominante, qui equo aut curru vectus bellum gerens occupat montes, arces, munimenta eaque sibi subjeit. וַיֵּצֵא *Ut comederet proventus agrorum.* הַתְּנוּבוֹת שְׂדֵי הַתְּנוּבָה est fructus naturalis, ut cuique terrae sua est indoles, germen; proventus continuo progerminans; a נָבַה *germinavit*. שְׂדֵה i. q. שְׂדֵה, forma stylo poetico priva, vid. ad Ps. 8, 8. — וַיִּנְקָחֵהוּ דְבַשׁ מִסֵּלֶע *Suggere eum fecit*, i. e. lactavit eum *melle de petra*. Nonnulli in his verbis proverbialem existimant locutionem, qua indicetur, montes terrae quam Israelitae adituri erant, tam fertiles esse ut in iis copiose mellificent apes. Alii intelligunt sub דְּבַשׁ *mel palmarum*, ab Arabibus *Dibs* (دبس) vocatum. Michaelis *massas, uvarum passurum*, de quibus ad Gen. 43, 11., ut indicetur magna vitium cultura. At de ea Vs. sq. est sermo. Equidem intellexerim *mel agreste*, sive *sylvestre*, succum dulcem, ex quibusdam arboribus, palmis, ficibus, aliis, certo tempore stillantem, humique decidentem, Graecis *μέλι ἄγριον* dictum. Id vero דְּבַשׁ dicitur I Sam. 26, 27. Depingitur hic terra Cananaea uti optimum et fertilissimum solum, omnium fructuum, qui ad hominum usum et voluptatem, ferax. Cf. Num. 13, 27. Dent. 8, 7. Melle quoque agresti abundabat, hinc mel e petra fluxisse dicitur. Neque enim montes Palaestinae saxosi omnes erant steriles, sed vel arboribus insignes vel pascuis aut frumento. Quo in Psalmis alluditur, veluti 72, 16.

Hinc montes Palaestinae tantis evehantur laudibus, et Josephus *B. J.* 3, 2. montes Samariae eorumque fructus maxime celebrat. וְיִשְׁמַן מִחֶלְמִישׁ צֹרֵר *Et oleum e saxo s. silice petrae*, dum in ipsis rupibus et petrosis locis oleae feliciter crescunt, pauca terra contentae, modo radices suas hic illie rupium fissuris inserere queant. De חֶלְמִישׁ vid. 8, 15.

14. חֶמְאָה בֶּקָר *Lac spissum armenti*, oppositum lacti fluidiori pecoris ovilli, חֶלְבַּב צֹרֵר, coll. Arab. חֶלְבַּב *lac mulctum recens et dulce*. Alii חֶלְבַּב hic vertunt *adipem*, ut sit i. q. חֶלְבַּב, sed de eo in sq. hemistichio videtur sermo esse. אֲרִיִּלִּים בְּנֵי-בִשְׁן *Arietum filiorum Basan*, i. e. arietum Basaniticorum. In terra Basan enim erant uberrima et pinguisima pasua, ut proinde qui ibi pasebantur greges pinguiores essent iis, qui alibi pasebantur. Cf. ad Gen. 49, 26. — עֵם-חֶלְבַּב כְּלִיזֵת הַשֵּׁה *Cum adipe renum tritici*, quo designatur pingue triticum optimi generis, sive farina optima granorum triticorum, ut Ps. 81, 17. 147, 14. *Adeps renum* enim sumitur pro praestantissimo adipe, quo renes operti sunt. Similiter Arabes *medullam tritici* vocant partem ejus sapidissimam et pinguisissimam. וְדָם-עֵינַב הַשֵּׁהָה-חֶמֶר *Sanguinemque uvarum, vinum merum bibisti*. חֶמֶר *vinum merum*, propr. quod ferbuit et quod jam fervore suo defaecatum est. *Sanguis uvae* elegans metaphora ad vinum significandum, ob similitudinem, quae interest inter sanguinem et vinum rubrum, quod Orientales plurimi aestimant; vid. *d. a. u. n. M. P. I.* p. 255. Et consonum Hebraico עֵינַב voc. Arab. maxime de *uva rubra, purpurea* adhibetur. Ceterum cf. ad 8, 8.

15. „Moses caelesti mentis instinctu prospiciens nefariam illam divini cultus derelictionem, in quam mox conjuratura erat perfida Israelitarum natio, ita eorum crimina insectatur, quasi se praesente et inspectante jam antea commissa. Ita loquitur, quasi ipse testis esset eorum impietatis, et nefandis illis sacris, quibus religionem a se divinitus institutam aliquando violaturi erant, interfuisset. Qua anticipatione nihil potest esse efficacius ad res clare et evidenter demonstrandas, et paene sub adspicuum subjiciendas, adeoque in poesi prophetica saepissime locum habet.“ *LOWTH.* 1. I. p. 160. coll. 527. edit. Lips. Praevideisse Mosen Hebraeos a Jovae religione ad idolorum cultum desciscituros, dixit ipse 31, 29. — וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעַט *Sed quum pinguis factus esset Jeschurun recalcitravit*. Nominine יִשְׂרָאֵל, praeter hunc locum non nisi 33, 5. 26. et Jes. 44, 2. obvio, vix dubium est populum Israeliticum designari. De ejus significatione variae sunt sententiae. Nos quidem olim. coll. Arab. יָסַר quod in Conj. 2. *prosperavit, secundavit* significat, יִשְׂרָאֵל *fortunatum, facultatibus omnibus adfluentem* denotare existimavimus. Jam tamen dubius haereo, annon accedam sententiae *MERCERI*, qui ad Pagnini *Thesaurum L. S.* a se editum p. 1105. יִשְׂרָאֵל putat diminutive et blanditiae causa appellatum

Israelem, quasi *Rectulum*, allusione ad nomen *ישראל*, ut ea appellatione populus simul admoneatur, qualem se gerere deberet. Est formae *ישראל* et *ישראל*. Syllaba *ן* vero est charitativa, ex diminutivis Syrorum in *ן* desinentibus orta. *Rectulum* (*Frommchen*) interpretatus est *ישראל* et GESENIUS in *Commentar.* ad Jes. 44, 2. Diminutivum expressit quoque interpres Pentateuchi Graecus Venetus ab Ammonio V. S. V. editus, qui nomen nostrum *Ἰσραηλίσκος* reddidit. Alexandrinus Pentateuchi interpres vertit *ἡγαπημέρος*, Saadias: *מְצוּדָה*, *laudatus*. Ceteri veteres pro *ישראל* simpliciter ponunt *Israel*. — *וַיִּבְעַט* *Et recalcitravit*, instar equi, qui nimiam pabuli copiam comedit, et propterea difficilius domatur. *עָבִירָה* *Crassus factus es pinguetudine*. LXX. *ἐπαχύνθη*. *בְּשֵׁרָה* *Obductus es adipe*, ut Job. 15, 27. *בָּפֶה פָּנָיו בְּחֵלֶב* *obte- xit faciem suam pinguedine*. — *וַיִּנְבֵּל צוּר יִשׁוּעָתוֹ* *Et vilipendit petram salutis suae*. *נָבַל* proprie *emarcescere*, *elanguescere*, *flaccescere*, in Piel *floccificet* cogitatione et ore; aliquid tanquam rem nihili facere, quia, quicquid vilipenditur, ei pretium et dignitas eadit, et veluti marcescit. Eodem significatu *נָבַל* legitur Jer. 14, 21. Mich. 7, 6. LXX. *Καὶ ἀπέστη ὁπὸ Θεοῦ σωτήρος αὐτοῦ*. Hieronymus: *et recessit a Deo salutari suo*.

16. 17. *יִקְנְאוּהוּ בְּזָרִים* *Ad zelotypiam provocat eum peregrinis*, se. amasiis, i. e. diis, ex allegoria illa, qua Deus ad gentem, quam sibi elegit, eandem habet rationem, quam maritus ad uxorem, unde idolorum cultus ut adulterium, quod Hebraicus populus commisit, sistitur, vid. Hos. 2, 4. 7. sqq. — 17. *יִזְבְּחוּ לְשֵׂדִים* *Sacrificia offerunt daemonibus*. *שֵׂדִים*, ejus Singularis in V. T. non occurrit, videtur proprie *dominos* significare, collato Arabico *סֵאד* *dominatus est*. Tum ita vocantur dii fictitii aliarum gentium, ut hic et Ps. 106, 27. LXX. *δαίμόνια*. Concinit linguae Syr. usus, cui *שאדא* *daemonia* sunt, et vero semper *mala*, numquam bono, aut medio Graeci *δαίμονιον* significatu. *אֱלֹהִים לֹא יָדְעוּם* *Diis quos non noverant* majores, ut 13, 7. *אֱלֹהִים אֲחֵרִים* *Dii alieni, quos nec tu, nec tui majores noverant*. *אֲחֵרִים מִקְרִב בָּאָרֶץ* *Novis, qui e propinquo venerunt*, i. e. nuper ortis. Neque enim de loco est *מִקְרִב* hic capiendum, quasi designentur dii e vicinis populis illati, sed de tempore, ut Job. 20, 5. Ez. 7, 8. Quod magis declarat iis, quae addit. *לֹא שְׁעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם* *Quos non timuerunt*, i. e. coluerunt, *patres vestri*. *שֵׁרַר* *horruit*, hic ponitur de cultu religioso, ut alias *יָרָא*. LXX. *οὐκ ἔδωκαν ἔργον οἱ πατέρες αὐτῶν*. Oukelos: *quibus non operam dederunt patres eorum*. Saadias: *quos non curarunt optimi patrum vestrorum*.

18. 19. *יָדָדְךָ חֲשִׁי* *At petram quae te genuit reliquisti*. *Petrae* imagini convenientius Jes. 51, 1. dicitur populo Hebraeo: *רְשׁוּ אֶל-צוּר חַצְבֹּתְכֶם* *ad petram*, ex qua excisi estis. *חֲשִׁי* ad rad. *שָׁחַ* est referendum, ejus significatio ex Arabico *כורי*, in Conj. 4. *missum fecit*, *pruetermisit* petenda. GESENIUS in *Lex.*

minori sec. edit. confert Arab. טהא *oblitus est, neglexit*, litteris ה et י permutatis. LXX. ἐγκατέλιπες. Ceteri veteres *oblitus es* reddidere. Vix dubium est eos תשי ad נשה retulisse, quasi תשי aut תשי legissent. Cf. GESENI *Lehrgeb.* p. 428. et 432. not. — תשי Oblitus es Dei, qui te peperit. תשי notat Jarehi significare eum, qui te eduxit ex utero materno, ut Ps. 29, 9. תשי יחולל אילור *parturire facit cervas*, a תשי *dolor parturientis*. Parturiendi significatu תשי legitur et Job. 39, 1. al. 4. In Cod Sam. est תשי *qui gloriosum te reddit*, quod et Syrus expressit. Sed Masorethicam lectionem membrorum parallelismus commendat, illamque exprimunt ceteri veteres. — 19. תשי יהיה וינאץ *Vidit Jova eorum malefacta et excussit*, se. eos eum indignatione, quae est propria vis verbi נאץ. Ita Thren. 2, 6.: וינאץ תשי בועם אפוי תשי וכהן *excussit Jova in vehementi ira sua regem et sacerdotem*. — תשי בנור ובנותיו *Prae indignatione filiorum et filiarum ejus*, i. e. praee indignatione, qua in filios filiasque commotus est; est Genitiv. objecti, ut Jes. 26, 11. תשי קנאת עם *zelus populi est zelus quo pro populo suo affectus est Jova*. Vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 676. a).

20 — 22. Jam inducitur Jova poenas denuncians in nefarios illos sui contemtores immittendas. תשי אסתירה פני מהם *Abscendam faciem meam ab iis*, i. e. infensus ero iis, cf. ad 31, 17. 18. coll. Num. 6, 25. Jer. 33, 5. — תשי אראתה מה אחריתם *Videbo quis exitus eorum futurus sit*, i. e. male peribunt. Sarcasmus, qualis ille fratrum Josephi Gen. 37, 20., qui quum in eo essent, ut eum neearent, dixerunt: *tunc videbimus, quid sint ejus somnia*. LXX. καὶ δεῖξω τί ἔσται αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων. Pro תשי אראתה *enuntiaverunt תשי*, in Hiphil. — תשי בנור תהפכות תמה *Nam generatio perversitatum sunt illi*, genus hominum maxime perversum, conf. Vs. 5. — תשי בנים לא אמתן עם *Filii in quibus non est veritas, fides, gens perfida*; cf. Ps. 12, 2. — 21. תשי הם קנאתני בלא איל *Illi me aemulare fecerunt*, i. e. aegrimoniam ererunt *per non-Deum*, תשי ונאני אקניאם בלא עם *hinc ego vicissim illos aegrimonia et moerore afficiam per non-populum*, i. e. populo barbaro et inhumano, quem hostem iis immittam. Eodem modo sibi invicem respondent secundum Versus eolon, תשי בעסונני בהבלותהם *ad indignationem me incitarunt per vana sua*, i. e. idola, et quartum, תשי בגור נבל אכעיסם *per populum stultum*, i. e. impium, qui jura omnia divina humanaque contemnit; *moerore et molestia eos afficiam*. — 22. תשי בראשי *Nam ignis accensus est per iram meam*, ut Jer. 15, 44. 17, 4. Arabibus קדה est *ignem ex fomite extundere*, uti locis ex Arabum Lexicographis adductis ostendit A. SCHULTENS in *Orig. Hebr.* Cap. 2. §. 15. sqq. Sed nimis presse etymo inhaerens §. 9. et 11. nostrum locum ita vertendum vult: *ignis seintilla emicuit*, prosiluit eum impetu et vehementia, *in nasum meum*, i. e. concitata est ira mea.

23 — 25. אֶסְפֶּה עֲלֵימוֹ רְעוֹתָא *Corradam super eos mala*, undique quasi corrasa in eos aggeram et cumulabo. תִּצִי אֶכְלֶה-בָּם *Sagittas meas in eos absumam*, tot cis inmittam calamitates, ut nullae supersiunt. Mala a Deo immissa vocantur ejus sagittae, ut Job. 6, 4. Ps. 38, 2. 3. 91, 5. — 24. מָזִי רָעַב Alexandrini recte τηρόμενοι λιμῶ, *marcidi facti fame reddiderunt*. Nam מָזָה, unde Adjectivum מְזוּה, conferendum est cum Arab. מז and מץ *suxit*; et Hebraeis מִצָּץ i. q. מִצָּה est *exsugere*, Jes. 66, 11. Apte *exsucti fame* et *exsuccii* dicuntur, quibus succum corporis et humorem exhaustit fames. וְלֹחֵמֵי רִשָּׁף *Et absumti telà s. sagitta ardente*, i. c. lue ardente, peste. רִשָּׁף proprie *telam, sagittam* significat; videtur tamen notionem *ardoris* sibi junctam habere (cf. ad Ps. 76, 4.), ut uno hoc nomine הַצִּיּוֹת הַלֹּקִים *sagittae ardentes* (Ps. 7, 14.) denotentur. Pestis et Hom. *Iliad.* 1, 51. est βέλος ἐχπευκές, *sagitta picea*, i. e. pice illita, ut facilius ardeat. וְקִטְבֵּי מְרִירָא *Et absumti exitio acerbo*, lue. De קִטְבֵּי vid. ad Ps. 91, 6., ubi de *peste* usurpatur. וְשֵׁן-בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח-בָּם *Dentemque ferarum immittam*, concitabo (Ex. 8, 17.) *in eos*, ferarum agmina terram depopulabuntur, ut ipsi homines ab iis non tuti futuri sint. Idem minatur Deus Lev. 26, 22. et, una cum fame et peste, ut hic, Ez. 14, 21. — עם-הַחַמָּה זֹתְלֵי עָפָר *Cum veneno repentium in pulvere*, serpentibus venenatis, cf. Jer. 8, 17. — 25. Describuntur belli horrores: extra urbes juvenes et viri occiduntur hostis gladio, intra cas senes, mulieres et impuberes pereunt continuo terrore. וּמִתְהַדְרִים אֵימָה *Et ex penetralibus*, sc. תִּשְׁבֹּל *orbos facit eos*, quod ex priorè membro repetendum, *terror*, i. e. necabit eos terror, e penetralibus suis absumtos.

26. 27. אִם-מָרָתִי conditionaliter *dicerem* esse vertendum, ostendit בְּלִי nisi Vs. 27. Vocem אִם-פְּאִיָּהֶם sunt, qui ex tribus vocc. compositam autument, videlicet אִי ubi? פֹּה hic, et הֵם suffixo. Ita Syrus et Hieronymus: *ubinam sunt?* vertit, quod ipsum posuit Hieronymus. E duobus vocabulis הֵם אִפִּי הֵם *ira mea sunt* conflata opinatus est interpret Samar., qui רוגזי נוך vertit. Nec aliter Oukelos, nisi quod is sensum elegantius expresserit: *quiescet ira mea super iis*. Rectius alii pro uno verbo habent, et eorum quidem plerique ad nomen פִּאָה *angulus* referunt, explicantque: *angulatim profligabo eos*, vel, *in angulos*, *extremitates terrae relegabo eos*, aut, *ex omnibus angulis ejiciam eos*. Jod esse putant loco tertiae radicalis, quasi pro אִפִּאָה אִיָּהֶם. Ita jam LXX. διασπερῶ αὐτοῖς. Sed relegatio ad extremos angulos, seu dispersio, non opprimit et exstinguit eorum memoriam, ut in altero hemistichio sequitur, sed eos omnium hominum oculis exponit. Rectius igitur אִם-פְּאִיָּהֶם vertitur: *excindam eos*, coll. Arab. פִּאָה *amputavit, excidit*. In *Camus* p. 1928. edit. Calcutt. habetur: *Radix et פִּאָה et פִּאִי significat percutere et findere*. אֲשַׁבְּתָהּ מֵאֲנוּשׁ אֲבִירָא *Abolerem ex hominibus memoriam eorum*, totius gentis ex-

cidio. Similes phrases vid. Ex. 17, 14. Job. 18, 17. — 27. לְבַיִי כַעַס אֹיְבֵי אֶגְדֵּר *Nisi iram*, furorem *hostis timerem*, scil. *contra eos*, uti supplet Saadias, i. e. nisi metuerem, hostes in eorum excidium sese conjuratos idque suae adscriberent potentiae, ut sequitur. פֶּן־יִנְבְּרוּ צָרֵימוֹ *Ne alienum redderent hostes eorum*, i. e., recte exponente Jarehio, ne si hostes contra populum Hebraeum praevalerent, eumque perderent, id sibi ipsorumque diis adscriberent, *et hoc est, quod dicitur פֶּן־יִנְבְּרוּ צָרֵימוֹ, ne alienam facerent rem tribuendo victoriam ipsorum בְּנֹכְרֵי אֲלִיֵּנוּ, se. deo, cui nulla est magnitudo.* Similiter Jer. 19, 4. Jova dicit: *Propterea quod me reliquerunt, וַיִּנְבְּרוּ אֶת־הַמִּקְוִים הַזֶּה, et alienis diis tradiderunt hunc locum, templum meum.* Onkelos: *ne sese efferat hostis.* Alii יִנְבְּרוּ simpliciter negandi significatu capiunt, ut Saadias: *ne forte negent hoc hostes eorum*, me videlicet, fuisse, qui Hebraeos ob eorum crimina perdiderit. יָדְנוּ רָמָה *Manus nostra elata*, summa vi hoc ipsi perfecimus.

28—31. כִּי־גֵרִי אֲבַד עֲצוּתָהּ הָמָּה *Nam gens periciens, perdita consiliis, destituta consiliis bonis, sunt illi, Hebraei.* Verbum אֲבַד notat rei *amissionem defectumve*, ut Jer. 4, 9. וְאֲבַד לֵב־הַמֶּלֶךְ *peribit cor regis*, i. e. rex animo deficiet. Cf. Jes. 29, 14. Joel 1, 11. Job. 30, 2. Ceterum אֲבַד hic ponitur pro אֲבָד, ex forma Participii Praesentis Kal, ubi Tzere nonnumquam mutatum in Patach, quod Aben-Esra regimini tribuit. Unde quia Masorethae hanc vocem non nisi h. l. ita punctatam invenerunt, ideo addiderunt, *non reperiri amplius.* — 29. Ante וַיִּבְנֶה לְאַתְרֵיהֶם *repetendum est לֵב ex initio.* Versus, *utinam cogitarent tempus eorum futurum, s. exitum suum, quo eos haec ipsorum perversa agendi ratio sit perductura.* Cf. ad Ps. 73, 11. — 30. אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף *Quomodo unus hostium persequatur mille Israelitarum?* Dixerat Moses Israelitis (Lev. 26, 8.): *persequemini hostes et cadent gladio vestro; quinque vestrum persequentur centum, et centum vestrum persequentur decem millia hostium.* Idem hic minatur Israelitis, si Jovae cultum reliquerint. אִם־לֹא כִּי־צִוִּיתִי אֶת־יְהוָה וְשָׂרְפִיתִי אֶת־הָאָרֶץ *Nonne propterea quod, vel, nisi quod rupes,* i. e. Deus et servator eorum (ut Vs. 4. 15.) *vendidit eos, i. e. abdicavit et tyrannidi hostium permisit eos.* — 31. כִּי־לֹא כְּצִוְרֵנוּ צִוִּיתִי *Nam alioqui non est sicut rupes nostra rupes eorum, hostium, וְאֹיְבֵינוּ פְּלִיְלִים, Et hostes eorum arbitri, i. e. ipsi hostes nostri fatentur, deus ipsorum non ea, qua Jova, potentia pollere; nisi enim is populum Hebraeum ipsorum potestati permisisset, eum non vicissent.*

32. Cohæret hic Vs. eum Vs. 30. hoc sensu: permisit eos Jova hostium libidini, quod pessimis sunt moribus. כִּי־מִפֶּן־סֹדֶם *Nam de vite Sodomæ est vitis eorum, i. e. propagines habent ex pessimo vitium genere, quales Sodomiticus ager profert.* Proverbialis loquendi formula, ad significandum, Hebraeos imitari Sodomitas, aliarumque subversarum urbium incolas. Sunt, qui

hanc imaginem ad illud respicere existimant, quod de fructibus plantarum in vicinia Asphaltitidis referunt varii auctores, veluti Joseph. de B. J. 4, 8, 4. et in fructibus cineres renascentes, qui specie quidem et colore edulibus similes sunt, manibus autem decerptae in favillam et cinerem resolvuntur. Hi fructus vulgo vocantur *poma Sodomitica*, quae HASSELQUIST in *Itiner. Palaest.* p. 560. vers. teut. fructus esse perhibet *Solani melongenae*, mala insana Auctorum, „quae copiose,“ addit, „inveni juxta Jericho, in vallibus prope Jordanem, haud longe a mari mortuo. Quod pulvere intus repleta sint; verum est nonnumquam, sed non semper accidit, nempe in nonnullis, quod Tenthredine pungantur, quae substantiam totam internam in pulverem redigit, et corticem solum egregie coloratum integrum reliquit.“ Ea auctor libri Sapientiae, de regione circa mare mortuum loquens 10, 7. vocat *ἀϊτέλιον ὄρουσιν καυποφοροῦντα φυτά*. — עֲבֵי-רוֹשׁ *Uvae venenatae*, רֹשׁ i. q. רֹאשׁ Vs. 33. et cf. ad 29, 17. — אֲשֵׁפֶלֶת מֵרַרֶת לְמַנִּי *Racemi amaritudinum*, amarissimi, sunt iis, i. e. pro suavi fructu pietatis pessimos produciunt fructus omnis impietatis, digni, qui sicut Sodomā pereant.

33. 34. הַמֵּת הַיַּיִן יִינֵם *Venenum draconum est vinum eorum.* Dracones pro serpentibus quibusvis majoribus ponuntur. וְרֹאשׁ פְּתָיִם אֲכֹזֵר *Et venenum aspidum crudele*, atrox, sc. vinum eorum est. LXX. καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀρίστος, unde Vulgatus: *et venenum aspidum insanabile.* Neque tamen illos pro אֲכֹזֵר legisse אֵין זָר *non est curatio*, sed sensum expressisse putaverim. Nam venenum aspidis est omnium acutissimum, et vitalia celerrime penetrat. יִינֵם Chaldaei interpp. ceperunt de vino inebriante poenarum Hebraeis a Jova propinando (cf. Ps. 60, 5. 75, 19. Jer. 25, 15. 51, 7.). Sic enim Onkelos: *Ecce sicut fel draconum est calix vindictae eorum, et sicut capita aspidum crudelium.* Et Jonathan: *Ecce! uti est fel draconum cum sunt a vino suo*, i. e. postquam vinum biberunt, quo venenum eorum acrius et intensius fit, *ita erit fel calicis, e quo bibent in die ultionis ipsorum.* Sed de poenis, quae Hebraeis sint iulligendae, agunt Versus, qui sequuntur. — 34. הֲלֹא-הוּא פֶּמֶס עִמָּדִי *Nonne hoc reconditum est apud me?* Deus loquitur. Haec omnia, inquit, novi, et eorum memor ero suo tempore. תְּהוּם בְּאֹצְרוֹתַי *Obsignatum in thesauris meis*, iis h. l. significantur tabularia, sive conclavia, in quibus chartae regiae adservantur. Ita Esr. 6, 1. בְּבֵית סִפְרֻיָּא דִּי גִנְזָרָא מֵהַחֲתוּן הַמֵּת *in tabulario, in quo gazas reponebant.* Hoc igitur dicit Jova, se omnia Hebraeorum malefacta quasi in chartis consignata habere, quae in suis tabulariis sint repositae, ne quid earum pereat, nec quicquam criminum illorum impunitum maneat.

35. לִי נֶקֶם וְשִׁלֵּם *Mihi est ultio de perfidis Hebraeis, et retributio* (Rom. 12, 19). שִׁלֵּם, hoc solo loco obvium, nomen

est formae דְּבַר *sermo*, קָפֵר *suffitus*. LXX. liberins verterunt: ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω. לְעֵת תְּמוּת רַגְלָם *Tempore quo vacillabit pes eorum*, eum res eorum in ruinam erunt pronae. Eadem imago Ps. 38, 17. 94, 18. — בִּי קָרוֹב יוֹם אִידִים *Nam propinquus est dies interitus eorum*. אִידִי plures putant esse i. q. אֶרֶב *vapor, nebula*, Gen. 2, 6., ut hic significetur status nebulosus et tenebriosus. Sed quod hic legitur אִידִי, est potius *molestia, infortunium*, coll. Arab. אִידִי *grave, molestum*. Cf. Job. 21, 30. 48, 16. — וְחָשׁוּ עֵתֹלֹת לָמוֹ *Adproperantque, quae parata sunt iis*. Verb. singulare masc. jungitur Nomini plur. fem., ut saepius, praesertim eum Verb. intransitivum praecedit, vid. Ps. 37, 31. 57, 2., et GESENI *Lehrgeb.* p. 720. Ceterum recte notat Jarehi, huiusque testatum esse Mosen contra Israelitas objurgationes, sive redargutiones, ut earmen hoc sit testimonium, שׁוֹט, veniente super illos poena, intelligant, se eam ipsis longe antea praedixisse; ast abhinc et deinceps Mosen suorum animos erigere consolationibus, promittendo eis felicia tempora, quae poenis persolutis, sint insequentura; coll. 30, 1. 3.

36. Primum hujus Vs. membrum, בִּי-יִדְרִין יְהוָה עִמּוֹ, bifariam intelligi potest, prouti verbum דָּרַן, vel in bonam, vel in malam partem accipitur. Sensu bono דָּרַן *judicare* aliquem est, ejus oppressi causam agere eumque ab adversariis vindicare, hos vero meritis poenis afficere; cf. ad Ps. 54, 3. Quomodo si h. l. capias, בִּי erit *adversative* vertendum, *sed, attamen*, ut Job. 4, 5. Jes. 8, 23. Ps. 37, 20., haec sententia: *attamen Jova vindicabit* aliquando a suis oppressoribus *populum suum*, postquam satis poenarum dederit. Sed in malam partem, de poenis, quibus iudex afficit sotes, ut Gen. 15, 14., Job. 36, 31., דָּרַן hic capit Jarehi, qui et monet, בִּי hic non rationem reddere eorum quae praecedunt, sed tempus, i. e. *quando* significare, ut Lev. 23, 10. 25, 2. Itaque horum verborum eorumque, quae proxime sequuntur, וְעַל-עֲבֹדָיו יִשְׁלַח יְהוָה יָדָיו, sensus erit hic: *quando satis castigaverit Jova populum suum, tunc propter servos suos poenitentia ducetur*, ut illorum iterum misereatur. יָדָיו, ait Jarehi, „denotat mutationem animi, sive ad benefaciendum, sive ad malefaciendum.“ בִּי יִרְאֶתָהּ *Quia videbit quod abierit manus*, i. e. vires eorum evanuisse. Cf. I Sam. 9, 7.: בִּי הִפְתָּם אֶזְל מִבְּלִינֵנו *nam panis abiiit consumtus e vasis nostris*. Manus pro viribus, quae potissimum in manu hominis sunt. Simili figura Dan. 12, 7. dicitur נִפְץ יַד-עַם-קֹדֶשׁ *dissipata est manus populi sancti*. אֶזְלֹתָה אַרְמָאֵי אַרְמָאֵי *Et quod nihil supersit clausum et relictum*. Hae loquendi formula, quae et I Reg. 14, 10. 21, 21. 2 Reg. 9, 8. 14, 26. occurrit, totalem eversionem significari, vix dubium esse potest; quinam vero *clausis et derelictis* denotentur, sententiae variant. LXX. ἐκλεισμένους ἐν ἐπαγωγῇ καὶ παρεμμένους, *deficientes in captivitate et remissos*. Hieronymus: *clausi quoque*

defecerunt, residuique consumti sunt. Onkelos: *erunt vagi, demigrantes, et derelicti.* Saadias: *et defecit carcere detentus et derelictus simul ex ira eorum.* Syrus: *nec adest qui auxilietur et suffulciat.* Jarchi exponit ad hunc modum: et non est inter eos עָצוּר *servatus*, aut *salvus factus* per manus dominantis, neque עָזוּב *roboratus* per manus roborantis. „עוֹצֵר“, addit, „est is qui imperat populo eumque cohibet, ne, quum ad militiam proficiscuntur contra hostes, dispersi abeant, et עָצוּר est is qui servatur coërcitione imperantis. עָזוּב vero *qui firmatur*, ut Neh. 3, 8. וַיִּעְזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם *et firmarunt Hierosolymam*; et Jer. 49, 25. הֲאֵינָהּ לֹא-עָזוּבָה עִיר תְּהִלָּה *quomodo non est firmata urbs laudabilis?*“ ABEN-ESRA: „Quando revertentur, multi capientur ex iis, et multi ex eis relinquentur. At brevi omnes fere peribunt.“ Quod quomodo e verbis Hebraeis exscalpatur, vix intelligitur. KIMCHI ita exponit: non sunt divitiae, quae clauduntur domi, neque pecudes, quae relinquuntur in agris. Sunt, qui in Neutro intelligant, *clausum et derelictum*, pretiosum et vile, custoditum et neglectum. Sed loci librorum Regum supra allati docent, hanc formulam non nisi de personis usurpari. LUD. DE DIEU in *Crit. S.* ad h. l. intelligendos arbitratur *conjugatos et caelibes*, ex Arabico loquendi usu, quo עָצוּר dicitur qui vinculo matrimonii uxori ac liberis adstrictus concluditur ac coërcetur intra familiam, contra עָזוּב, qui nec uxori nec liberis adstrictus sibi relinquitur suaeque libertati. Nōbis simplicissimum videtur, *conclusis*, i. e. mancipiis *et liberis*, omnes et universos designari.

37. 38. וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵינוּ *Dicitque Jova Israelitis ad incitas redactis (Vs. 36.): ubi est Deus vester, vel, ubi sunt Dii vestri,* וְאֵי עִיר חֲסִידוֹ *ubi est rupe ad quam confugerunt?* Similem in modum Hebraeos alloquens inducitur Jud. 10, 14. *Clamate, agite, ad Deos vestros, quos vobis elegistis, salutem vobis praestent tempore, quo in angustia estis.* — 38. אֲשֶׁר חָלַב זְבָחֵינוּ יֹאכְלוּ *Qui dii adipem sacrificiorum eorum comederunt. Dii adipem comedere dicuntur, quia illis adolebantur in sacrificiis iis oblatis, ut sacrificia Jovae oblata vocantur *cibus ejus* Lev. 21, 6 — יִשְׁתּוּ בִיין נְסִיכִים *Biberunt vinum libaminis eorum.* Innuit autem, non referre deos istos cultoribus suis gratiam. יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה *Sit vobis latibulum*, sc. עִיר *rupe* illa, ad quam confugistis, qua ante Vs. 37. idola, quae Hebraei sibi colenda elegerunt per ironiam designavit. עֲלֵיכֶם *Super*, i. e. pro vobis, quomodo על haud raro sumitur, veluti Jud. 9, 17. אֲשֶׁר-נִלְחַם אָבִי עֲלֵיכֶם *quod pugnavit pater meus pro vobis.* סִתְרָה *Absconsio*, i. e. latibulum, sub quo tutus quis latet, cf. Jes. 4, 6. 28, 17. Ps. 32, 7.*

39 — 41. רֵאֵה עֵתָהּ כִּי אָנֹכִי הוּא *Videte nunc, quod ego, ego, inquam, sim ille, quem me esse dico, verus Deus, qui haec dixi et feci.* Bene Jarchi: Animadvertite tam ex poenis, quas vobis immisi, ex quibus nemo vos eripuit, quam ex salute, quam

vobis praestabo, me esse eum, qui deprimere, et eundem, qui extollere possit. וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי *Et quod non sit Deus mecum*, alius praeter me, ut supra Vs. 12. וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֶכְרִי. וּמַחֲצֵתִי וְאֵנִי. *Percussi, at idem sanabo*, similia vid. Jes. 30, 26. Hos. 6, 1. Job. 5, 1. — וְאֵין מִיַּדִּי מִצִּוֶּל *Nec est qui e manu mea eruat*, se. rebelles in me, quos punire apud me deerevi. — 40. בִּי-אִשָּׁא *Etenim ad coelum sustuli manum meam*, i. e. juravi, vid. ad Gen. 14, 22. Ex. 6, 8. — וְחַי אֱלֹהִים *Ut vere vivam in aeternum*, tam vere fiet, quod juro. — 41. אִם-שְׁנוּתִי *Nisi acuero fulgur gladii mei*, i. e. gladium meum fulgurantem et eoruseantem. Cf. Ez. 21, 15. 20. Nah. 3, 3. אִם hic ponitur pro אִם בִּי *nisi*, q. d. non vivam in aeternum (Vs. 40.), moriar, nisi acuero rel. Alias enim simplex אִם post jurisjurandi formulam negat, vid. Gen. 14, 23. 21, 23. 1 Sam. 3, 14. Alii, qui אִם h. l. pro *si* capiunt, duo priora Versus membra protasin, duo posteriora apodosin constituere putant, hoc modo: *cum acuero gladium meum*, etc., tum rependam hostibus meis. Sed prius praefendum videtur. וְהִיאָחַז בְּמִשְׁפַּט יָדִי *Et nisi prehenderit judicium manus mea*, nisi prehensio judicis gladio tribunal adscendero, ad judicium exercendum. Verbum אָחַז construitur eum nomine ejus rei, quae prehenditur, intereedente Praepos. ב, vid. Job. 23, 11. Coh. 7, 18. — אָשִׁיב נֶקָם לְצָרָי *Reddam vindictam hostibus meis*, gentibus illis, quae in meum populum saevierunt, ef. Vs. 43.

42. אֲשַׁבֵּיר חֲצֵי מִדָּם *Inebriabo sagittas meas sanguine hostium*. Eadem imago, et Jer. 46, 10. obvia, Arabibus adamata. Bohaddinus in *Vita Saladini* ab A. Schultensio edita p. 127. proelium describens, in quo magna hostium erat caedes, dicit: *biberunt gladii de sanguine eorum donec inebriati fuerint*. Et in *Excerptis ex Hamasa*, veterum poetarum Arabicorum Anthologia, ab A. Schultens ad calcem Grammaticae Erpenianae editis p. 438. haec leguntur: *Aquatium ducit hastam, ut sitiens hauriat, quin et secundis eam haustibus rigat*. וְחָרְבִי תֹאכַל בָּשָׂר *Et gladius meus vorat carnem*; bellum immanis quasi bellua est, circumquaque vorans. מִדָּם חָלַל וְשִׁבְיָה *E sanguine confossi et captivitatibus*, captivorum, abstracto posito pro conereto, se. inebriabo sagittas meas; sive gladium meum. Verba מִדָּם חָלַל וְשִׁבְיָה bene LXX. ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐχθρῶν. Etenim nomen פָּרַע, plane ut consonum Arab., proprie quidem *capitis capillum*, *caesariem*, hinc *verticem* et *summum rei*, tum *caput et principem familiae*, *populi*, denotat, ut Jud. 5, 2. Nomen פָּרַע quavis *viros principes* significet, tamen h. l. est plurale *femininum*, ut solent Hebraei de viris, qui munere funguntur, nomina feminina usurpare, vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 468. not. et p. 878. A. SCHULTENS in *Animadverss. philologg.* ad h. l. retentâ propriâ nominis פָּרַע significatione verba מִדָּם חָלַל וְשִׁבְיָה sie vertere mallet: *a capite capillato hostis*, quod eodem modo Ps. 68, 22. Deus

percussurus dicitur קָדַקַד שֶׁר *verticem capillatum* hostium. A nudandi significatu, quo Chaldaicum פָּרַע pollet, unde פְּרִיעָה est denudatio, resectio, Onkelos vertit: *ad amovendum coronas a capite osoris et inimici*. Saadias: *e capitibus tyrannorum hostium*. Habuit פְּרִיעוֹת pro Plurali nominis פְּרִיעָה, Arabibus פְּרִיעוֹן, quod illis non tantum Pharaonem, sed et in genere tyrannum durum et superbum notat. Sed vetustissimam Graecorum interpretationem ceteris omnibus praeferendam judicamus. Ceterum observat LOWTHUS l. c. p. 217. edit. Lips., cerni in hoc Vs. peculiare artificium in sententiarum distributione, quum posteriora membra ad priora referenda sint alternatim, hoc modo:

אֲשִׁיר תִּצִי מִדָּם
 מִדָּם תִּלְל וְשִׁבְיָה
 וְהִרְפִּי הָאֲכַל בְּשָׂר
 מֵרֹאשׁ פְּרִיעוֹת אוֹיֵב

Simile exemplum vide Ps. 33, 13. 14.

43. הִרְבִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ *Ovate, populi, et populus ejus, s. una cum populo suo*. Ita et LXX. εὐχαρίσθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Quod sequutus est Paulus Rom. 15, 10. Sed Onkelos: *laudate, o populi, populum ejus*. Quod sequuti sunt Syrus, Saadias et Jarchi. Et hic quidem verba ita interpretatur: „Eo tempore laudabunt populi Israelitas hisee verbis: videte quam laude dignus sit hic populus, qui in omnibus adversitatibus, quae ei acciderunt, Deo O. M. adhaeserunt, nec eum deseruerunt; nimirum agnoverunt illi benignitatem ejus ipsiusque laudem.“ Sed laudatur potius justitia judicii divini, quod Jova eultorum suorum sanguinem uleiseitur, et de hostibus suis vindictam sumit, ut verba, quae sequuntur, diserte dicunt. וְכִפֵּר אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ *Expiatque terram populi sui*, suffixum in אֲדָמָתוֹ redundat, ut Jes. 17, 6. בְּסַעֲפֵיהָ פְּרִיָה *in ramis arboris fructiferae*, vid. et Prov. 14, 13. et cf. GESENI *Lehrgeb* p. 735. Est igitur אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ i. q. אֲדָמָת עִמּוֹ, quod ipsum eod. Sam. exhibet. Terra sanguine contaminata et inde immunda reputata, caede rei expianda erat, vid. Num. 35, 33.

44—51. Quae dehinc sequuntur non esse Mosis, vix monitu opus. וְהוֹשִׁיעַ בֶּן-נוּן *Et Hosea, Nuni filius*, i. e. Josua, vid. Num. 13; 16. — 46. שִׁימוּ לְבַבְכֶם לְכָל הַדְּבָרִים *Ponite cor vestrum ad omnia verba*, i. e. diligenter ea perpendite, ut Hagg. 1, 5. 7. 2, 15. — אֲשֶׁר-אֲנֹכִי מְעִיד בְּכֶם הַיּוֹם *Quibus ego vos contestatus sum hodie*, i. e. serio admonui testibus adhibitis coelis et terra, vid. 31, 28. — פִּי לֹא-דָבָר יֶקֶן הוּא מִפִּי *Nam non est verbum vanum prae vobis*; i. e. non debet a vobis reputari verbum vanum, s. inanius, quam ut suscipiatis illud. Non est hic sermo minoris momenti, quam ut eum perpendatis. Similis loquendi formula Gen. 32, 11: Vid. et Jes. 7, 13. Sed Jarchi ver-

ba illa sic exponit: non frustra laborabitis in illa lege, quia multum mercedis ab ea dependet, uti sequitur, **כִּי־הוּא תַיִיבְכֶם** *quippe quae est vita vestra*, cf. 30, 15. 20. Additque, alios sic interpretari: non est verbum inane in lege, nihil in ea perscriptum est, quod non sit usui, nihil supervacaneum. — 48. **בַּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה** *In hoc ipso die*, quo carmen illud eecinit. — 49. **עַל־הָהָר** Cf. ad Num. 27, 12. De **הָהָר־נֵבוֹ** vid. ad Num. 32, 3. — 50. **כַּאֲשֶׁר — הָהָר** *Quemadmodum mortuus est Aaron, frater tuus, in monte Hor*. Vid. Num. 20, 24. sqq. — 51. **עַל אֲשֶׁר מָעַלְתֶּם בִּי** *Propterea quod deliquistis in me*, Lev. 5, 15. 21. — **בְּהַר־פָּנִי** *In medio Israelitarum*, inter eos, pro quo Num. 20, 12. est **לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל** *ante oculos Israelitarum*. — **בְּמֵי מְרִיבַת קָדֵשׁ** *In aquis Meribae ad Cadesch*, vid. Num. 20, 13. 24. — **עַל אֲשֶׁר לֹא־קִדְשַׁתֶּם אוֹתִי** *Propterea quod non sanctificastis me*, vid. Num. 27, 14.

Cap. 33.

Quum 32, 48. sqq. Moses eo ipso, quo cycneam suam cationem ediderit, die, montem Nebo, divino jussu, ut ibi diem supremum obiret, ascendisse narretur, mirum profecto videri debet, eundem illum jam denuo, solenni praemissa praefatione (Vs. 2 — 6.), pro singulis tribubus vota facientem illisque bene precatum in scenam produci. Comparet praeterea haec perieopa media inter ea, quae a Mose literis consignari non potuisse, res ipsa ostendit. Quae quidem suspicionem haud levem movent, esse et haec ipsa vota Mosi abjudicanda. Augent et confirmant illam plura, quae in illis habentur, quae a Mose prolata fuisse, vix credibile sit, et multo seriore, illo, aetatem arguant, ut ostendit ANDR. THEOPH. HOFFMANN, Theologus Jenensis, in Prooemio ad *Comment. suum philol. crit. in hoc Cap.*, cujus Pars prima legitur in *d. Analekten für d. Stud. d. exeget. u. systemat. Theol. Vol. IV. Part. 2.*, auctus vero Parte secunda et tertia (qua interpretatio usque ad finem Vs. 17. deducitur) prodiit hae epigraphe: *Observationum in difficiliora V. T. loca Partic. I.*, Jenae 1823. 4. Ae primo quidem loco senioris, Mose, temporis argumentum Vir Doctissimus jure ponendum arbitratur illud, quod Versu 4. vates eecinisse legitur: *legem nobis Moses dedit.* „Etenim Moses ipse his verbis in oratione sua uti non potuit, praesertim quum commemoratio hujus rei prorsus sit inutilis, quin etiam auditoribus paene absurda necessario videri debebat. 2) Gaditae cum reliquis tribubus contra Cananaeos bella gessisse dicuntur Vs. 21., quod Mose mortuo factum esse scimus. 3) Faustae praecationes de singulis Israelitarum tribubus prolatae tantum abest, ut Mosis aetatem atque eam, qua tunc populus erat, conditionem respiciant, ut Palaestinam sumant expugnatam et inter tribus divisam; vid. inter alia Vs. 28. Distributio vero terrae Canaan fere eodem modo descripta est, atque in

libro, qui Josuae nomine inseribitur 4) Vs. 12. *Benjamin* laudatur propter *templum Hierosolymitanum*, id quod certe *Salomonis tempora* prodit; vid. et Vs. 19. — 5) Vs. 7. vates Deum supplex adit, ut Judae succurrere velit *eumque ad populum suum reducere*, quod *ante Jochabini tempora* vix diei poterat, manifestoque prodit auctorem seriores. 6) Praees de *Levitis* multis verbis amplificantur. (Vs. 8. 11. 12.), quin etiam illorum laudes, quas in reliquis tribubus auctor omittit, quam maxime celebrantur (-Vs. 8. 11. 12.).“ Praetermitto alia quaedam minus graviora senioris aetatis argumenta a Viro sagacissimo prolata, veluti quod hujus Cap. auctor Jacobi morituri vota pro filiis (Gen. 49.) manifeste imitatus est ita, ut plura illius dicta in rem suam converteret et haud raro ipsa verba retineret. Quidni enim et Moses id facere potuisset? Neque, ob ea, quae de Mose, autore reliqui hujus libri, disputavimus in Prooemio illi praemisso, assentiri possumus Viro Doctissimo in eo, quod (*Analect. I. I. p. 8.*) hoc Carmen eidem, ejus est reliqua Deuteronomii pars; auctori vindicare studet. Ceterum Carmini huic peculiariibus Commentat. illustrando praeter Hoffmannum operam navarunt GUIL. ABR. TELLERUS tam in vers. vernacula notisque huic subjectis (*Uebersetz. d. Segens Jacobs u. Mosis etc. mit beygefügten pract. Anmerk.*, Halle, 1766.), quam in *Notis Critt. et Eregg. in Gen. 49., Deut. 33. etc.* Hal. 1766. p. 82. sqq., JO. FRID. GAAB in *Explicatione nova Cap. 33. Deuteronomii*, in *Commentat. Theologg.* a Velthuserio, Kuinoelio et Ruperti edit. Vol. IV. p. 374. sqq., et JUSTI in *den Nationalgess. d. Hebräer*, P. III. p. 1. sqq.

1. Carminis epigraphe, quae illud Mosi tribuit, qui hic titulo *אֱלֹהִים אֱרִשׁ* *Viri divini* ornatur, ut Jos. 14, 6. Ps. 90, 1. Videtur haec honorifica appellatio prophetarum fuisse, vid. Jud. 13, 6. 1 Sam. 2, 27. 9, 6. 7. Innuitur itaque h. l., Mosen non vulgari modo bene precatum esse, sed prophético spiritu, quae a Deo speranda sint beneficia, in medium protulisse.

2. Vates exorditur a laude Dei (Vs. 2 — 5.), tum transit ad ea, quae ad necessitatem et utilitatem Israelitarum facerent, i. e. bona vota pro iis facit. In laude Dei vero mentionem facit beneficiorum, quae divina benignitas in Israelitas contulisset, ut ostenderet, enim populum, quem tanto honore dignatus sit Deus, ut ei summa cum solemnitate leges daret, et sese regem constitueret, utique dignum esse, ejus et in posterum curam gerat, et, quae jam pro eo sit facturum bona vota, rata habeat. *יְהוָה מִסִּינַי בָּא* *Jova e Sinai venit*, i. e. obviam venit Israelitis ad montis pedem accedentibus, respectu habito ad illud Ex. 19, 17.: *Moses populum e castris Deo obviam duxit.* *זָרַח מִשְׁעֵיר לְמוֹ* *Ortusque est ex Seire eis Israelitis*, qui Vs. 3. 4. nomine designantur. Pronomina haud raro spectare constat ad nomina nondum quidem expressa, sed tamen ex iis, quae sequuntur, et orationis nexu facile

intelligenda; vid. Jes. 13, 2. coll. 17. Ps. 18, 15. coll. 18., et plura exempla in GESENI *Lehrgeb.* p. 740. Pro לְמַנּוֹ LXX. Onkelos, Syrus et Vulgatus exprimentur I. Pers. Plur. *nobis*, non quod לְמַנּוֹ legerunt, sed ut conveniret cum Vs. 4. *Seir* mons est Idumaeae, vicinus deserto montis Sinai, vid. 2, 1. — הוֹפִיעַ מֵהַר פָּאָרָן *Illuxit e monte Pharan*, qui est inter montem Seir et Sinai, prope Kadesch in limite Idumaeorum, Gen. 14, 6. Num. 10, 12. 13, 3. 26. Intelligendus est hic locus de statione Israelitarum ad montem Sinai, et de glorioso Jovae adventu in illum montem; ita, ut terribilis illa tempestas, quae respicitur etiam Jud. 5, 4. 5. Habac. 3, 3. sqq. Ps. 68, 9., Israelitis exorta sit primum versus *Seir*, et plenius *illuxerit de monte Pharan*, usque dum tandem in monte Sinai subsisteret, unde porro populo suo obviam ivit. וְאֵתָהּ מֵרַבְּבוֹת קָדְשׁ *Venitque e myriadibus sanctitatis*, sanctis, i. e. e sede sua coelesti, ubi myriades angelorum thronum ejus circumstant, ad mandata sua exequenda parati, vid. Dan 7, 10. Jes. 6, 6. 1 Reg. 22, 19. Apoc. 5, 11. Ante verba לְמַנּוֹ אֲשֶׁרָהּ מִיְמֵינוּ Mendelii Fil. in Commentario hebr. recte notat repetendum esse וְאֵתָהּ, ut ita sint interpretanda: *et e dextra ejus venit iis*, Israelitis, *ignis legis*. אֲשֶׁרָהּ conflatum est e duobus voce. אֵשׁ *ignis*, et דָּהָר *lex*, (unde in eodd. haud paucis divisim est scriptum אֵשׁ דָּהָר), quod praeter hunc locum non nisi in duobus superioribus V. T. libris, Esth. 1, 13. 15. 19., et Dan. 6, 9. 13. 16., occurrit. Convenit cum Persico דָּאֵר *ius, justitia*, et Armenorum *Dat, judicium*. Est igitur אֲשֶׁרָהּ quasi *ignis edictalis*, diciturque ita Lex Israelitis a Deo per Mosen tradita, quod media inter fulgura promulgata esset; vid. Ex. 19, 16. sqq. Hoffmannus per אֲשֶׁרָהּ *ignis praeceptum* significari existimat *columnam ignis et nubis*, quae Israelitis per Arabiae deserta iter facientibus praeciret. „Aptissime,“ inquit, „ita nominari poterat signum illud miraculosum divinae majestatis splendorem oculis quasi ingerens, et quovis tempore projectionem vel quietem *demandans*.“ Negat enim, hunc Vs. ad promulgationem Legis in monte Sinaitico referendum esse; sed hoc potius illum dicere: Deus suis auxilium allaturus ex illa regione iis obviam venit, in qua perpetuo habitat; poetico autem modo vatem descendere in singulas illius regionis partes etiam in aliis carminibus distinctas, videlicet Jud. 5, 4. Habac. 3, 3. Ps. 68, 9. Nobis tamen, uti supra diximus, totum hoc Prooemium in beneficio illo insigni, quod Deus in populum Israeliticum legibus ei datis contulit, celebrando versari videtur.

3. אֶת הַיֵּבֶשֶׁת עַמִּים *Et amat*, sc. Jova, *populos*, i. e. tribus populi Israelitici, quae et Vs. 19. et Jud. 5, 14 עַמִּים vocantur. הַיֵּבֶשֶׁת, hic tantum obvium, haud dubium est obtinere significatum cognatis dialectis usitatum, *dilexit, amore complexus est*, quem et veteres omnes expresserunt, nec excepto Alexandrino interprete, quamvis is liberius *καὶ ἐφείσατο τοῦ λαοῦ αὐτοῦ*. כִּלְ-קִדְשֵׁי בְּיָדָהּ

Omnes sancti ejus, populi Israelitici, sunt *in manu tua*, o Deus! i. e. custodis et tueris pios populi Hebraei. קְדוּשִׁים vocantur *pii*, ut Ps. 16, 3. בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר - קְדוּשִׁים אֲשֶׁר - *sancti qui in hac terra degunt*. Vid. et Dan. 7, 18. 22. 25., ubi קְדוּשֵׁי עֲלִיוֹנוֹן *sancti Excelsi*, i. e. Dei vocantur. Suffixum 3. masc. Sing. ad Subjectum, uti loquuntur, illud, quod proxime praecedit, populum Hebraeum, nomine עַמִּי insignitum, est referendum. Constructio ad sensum, cujusmodi in V. T. innumeratae. Recte Onkelos: *omnes sancti domus Israelis*. Saadias: *et omnes praestantes eorum*. וְהֵם תָּכֹּוּ לְרַגְלֶיךָ *Et illi, Israelitae, procubuerunt ad pedes tuos*, o Deus! stabant ad montis Sinai radices, ex quo tu tonabas, leges accepturi. תָּכֹּוּ est Praet. Pyl. verbi תָּכֹּוּ, ejusdem cum Arab. הכא significationis: *nixus fuit rei, recubuit in latus*. In verbis יִשָּׂא מִבְּרַחֲמֶיךָ verbum singulare est distributive capiendum: *unusquisque illorum, Israelitarum accepit*, i. e. omnes illi receperunt *de enunciatis tuis*, i. e. enuntiata, praecepta tua.

4. 5. תּוֹרָה צִוְּיָה-לָנוּ מֹשֶׁה *Legem a Deo sibi traditam accepit nobis Moses*; מִוִּרְשָׁה קְהֵלָה יַעֲקֹב *haereditatem*, sc. injunxit eam (legem) *coetui Jacobi*. Bene Mendelii fil. exponit: *Quaenam sunt illa verba* (quae receperunt Israelitae, Vs. 4.)? *est lex, quam injunxit nobis Moses, ut sit nobis haereditas*. Observatque, nomini תּוֹרָה respondere מִוִּרְשָׁה, et וְאֵן לָנוּ parallelum esse קְהֵלָה יַעֲקֹב, ante quae verba repetendum esse צִוְּיָה. Quae et Hoffmanni est sententia, monentis, verba proprie sic esse capienda: *haereditatem jussit coetum Jacobi*, i. e. dedit eam legem pro haereditate coetui Jacobi. צִוְּיָה constructur cum Accus. rei et personae Gen. 6, 22. Ex. 25, 22., et in Passivo cum Accus. rei Gen. 45, 19. LXX. κληρονομίαν συναγωγᾶς Ἰακώβ. Lex per Mosen Hebraeis tradita iis plane peculiaris et propria est, ita ut majores eam posteris tanquam possessionem perpetuam relinquunt, ut Ps. 119, 111. dicitur: *Haereditas mea leges tuae in perpetuum*. — 5. וַיְהִי בִישׁרֹון מֶלֶךְ *Estque in Jeschurun rex*. Rege Aben-Esra *Mosen* intelligit, quem legem exponentem audiverint capita populi, quae mox memorantur; et ante מֶלֶךְ subaudiendum putat כְּ similitudinis. Sed Moses numquam se regem gessit, quin 17, 14. minime se talem esse innuit. Recte Jarchi, et post eum plerique interpp. hic intelligunt *Deum*, qui eo, quo Lex Israelitis data, tempore, solus agnoscebatur Israelitarum rex, „cui,” ut Clericus ait, „soli tributum solvebant Hebraei, solisque Ejus legibus obsequi tenebantur; vid. Jud. 8, 23. 1 Sam. 8, 7. Regis autem est, leges condere, praemiisque et poenis eas sancire, quod fecit Deus; intermuncii contra, seu ministri regii, eas acceptas ad populum ferre, quo ministerio functus est Moses.” De יִשְׁרָאֵל vid. 32, 15, — בְּהַתְּאַסַּף רָאשֵׁי עָם *Cum congregarent se capita populi*, scil. eo die, quo lex a Deo data est, unde ille יוֹם הַקְּהָל *dies congregationis* vocatur 10, 4. 18, 16. Cf. Ex. 19, 7. 17. Alii de tem-

pore futuro hoc intelligunt. Ita Jarchi: „omni tempore quo sese congregant capita populi.“ Ante verba יְהִי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל est repetendum בְּהִתְאַסַּף, cum sese una congregarent tribus Israelis.

6. Sequuntur nunc vota pro singulis tribubus, initio facto a primogenito. יְהִי רֵאשִׁיבֵן רְאוּבֵן וְאֵל-רְאוּבֵן *Vivat Ruben, nec moriatur!* i. e. ea tribus numquam intercīdat. Ad verba יְהִי מִתִּיר מִסַּפֵּר repetendum est אֵל, ut alias haud raro, veluti Gen. 43, 9. Prov. 30, 3. Jes. 23, 4., hoc sensu: *nec sint viri ejus numerus*, i. e. pauci, qui facile numerari possunt; cf ad Gen. 34, 30. Jes. 10, 19. Sit semper numerorissima haec tribus! Postquam Rubeni bene p̄ceatus esset Moses, aut qui cum loquentem hic facit, vota facienda erant pro Simeone, qui filiorum Jacobi ordine secundus erat, Gen. 29, 32. 33. Sed nulla plane Simeonis fit mentio. Erant, qui Simconis nomen librariorum negligentia exeidisse, illudque post וְאֵל-רְאוּבֵן inserendum conjecerent, cui conjecturae favet, quod in versionis Graecae eod. Alex. et aliis nonnullis illius vers. codd. legitur: καὶ Συμεὼν ἔστιν πολὺς ἐν ἀριθμῶ. Sed in longe plerisque eodd. Simeonis nomen omissum est. Vix dubium, illud ex mera conjectura a quopiam additum esse, quum nec in cod. ullo Hebraeo, nec in ceteris versionibus antiquis Simeonis nomen compareat, Jonathanem si exeipias, qui in sua Versus 7. paraphrasi haec habet: *et haec est benedictio tribus Judae, et conjunxit in parte et in benedictione ejus Simeonem, fratrem ejus.* Votis pro Juda et vota pro Simeone tacite contineri existimarunt et interpp. quidam alii, quod Simeoniticae tribus agri ambirentur agris tribus Judae, imo per hujus agros diffusi essent, Jos. 19, 1. 9. I Chr. 4, 27. 28. sqq., quare expeditiones hisce tribubus communes erant, Jud. 1, 3. Alii alia conjecerunt. Sed veram causam haud nominatae tribus Simeon non dubitamus esse hanc, quod eo, quo haec pericopa literis consignata est, tempore, Simeonitae numero ita imminuti essent (jam in itinere per desertum nulla tribus tantam imminutionem passa erat, ac Simeonitae, vid. Num. 26, 14. coll. ibid. 1, 23.), et eum Judaeis, in quorum parte agri eorum siti erant, ita coaluissent, ut propriam et distinctam tribum non amplius constituerent, nec digni igitur poetae viderentur, quos peculiaribus votis impertiret. Eadem fere nonnullorum ex Hebraeis interpretum sententia fuit, a Jarchio ad Vs. 7. commemorata, voce שָׁמַע, qua incipit votum pro Juda, innui, comprehendi illo et votum pro Simeone (שָׁמַעוּךָ a שָׁמַע, cf. Gen. 29, 33.), atque etiam, quando diviserunt Israelitae terram, tulisse Simeonem partem suam inter sortem tribus Judae, Jos. 19, 9. Porro quod attinet *ordinem*, quo pro singulis tribubus vota fiunt, vates non sequitur eum, quo illarum conditores, Jacobi filii, sunt nati, sed, uti vere observat Aben-Esra, illorum *dignitatis* ratio habetur. Hinc post Rubenem, natu maximum, cui, ex aetatis praerogativa, primus locus debebatur, sequitur Juda (Vs. 7.),

quod is in expeditionibus bellicis ceteras tribus dux anteiret (cf. ad Gen. 49, 8. sub fin.); tum sequuntur Levi et Benjamin, propterea quod Levitae versari in urbe Hierosolymitana solebant, quae Jadaicos inter et Benjaminiticos agros media sita erat; illos excipit Josephus, quem loco posteriore ponere haud commode potuit, quum jam fratrem suum natu minorem, Benjaminem, praemisisset. Tum ponit Sebulonem, quod fortis et animosus in bello esset (Jud. 5, 18.), et post eum Issascharem. Absolutis filiis Jacobi iis, qui ex legitimis ejus uxoribus nati essent, transit ad ceteros, ex ancillis natos, inter quos primum locum assignat Gado, quod Gadi-tae in terrae Canaanis expugnatione fratres suos expediti praecederent (3, 15.), tum ponit Danem, e qua tribu dux populi, Simson, oriundus erat; deinceps sequitur Naphtali, denique Ascher, qui eo natu minor erat.

7. שמע יהודה קול יהודה *Audi, o Jova! vocem Judae*, i. e. auxilium ei praesta cum ad debellandos hostes egreditur, ut Aben-Esra exponit; anteibat enim Juda ceteras tribus in expeditionibus bellicis; vid. ad Gen. 49, 8. — ואל-עמו תביאנה *Et ad populum suum duces eum*, i. e. salvum et incolumem eum reducas e bello ad suos. Saadias recte addit: *e proelio suo*. Sed Hoffmannus hoc votum spectare existimat miseram tribus Judae conditionem aetate Jojachini, „qua rex Hierosolymis expugnatus cum magna populi parte, 10 millibus scilicet, omnibus principibus et militibus, a Nebucadnezaro, captus et Babylonem ductus est (2Reg. 24, 10. sqq. Jer. 27, 20.); meliorem enim partem tunc a reliquo populo divisam ut Deus אל-עמו *ad populum suum*, i. e. in patriam reducat, vates supplex precatur.“ In verbis רביו רב explicandis in duas potissimum partes discedunt interpp., aliis voc. רב ad rad. רבב *multus, copiosus, magnus fuit*, aliis ad ריב *contendit* referentibus. Illi verba haec sic capiunt: *manus ejus satis ei sint*, quomodo רב supra 1, 6. aderat. Ita interpres Persicus: *manus ejus ei sufficient.* Arabs Erpenii: *manus ejus magnae sint ei*. Et Graecus Venetus: *ai χείρες αὐτοῦ ἄρκων αὐτῷ*. His accensendus Aben-Esra, qui hunc in modum exponit: *sufficient ei manus suae, nec alio, qui ipsum adjuvet, opus habebit, nisi auxilia divino solo*. Sed quo minus רב hic obvium ad רבב referamus, vetat *Camez* literae ר subscriptum, quod arguit, esse illud Praeter. vel Particp. verbi ריב. Legitur quidem רב *multum* cum *Camez* 2Chr. 28, 8. (שׂלל רב *praeda multa*); sed ibi Accentus distinctivus major Tipheha poseit Vocalem longam *Camez*. Attamen hoc nostro loco in codd. pluribus olim רב, cum Patach, extitisse, non tantum innuit nota Masorethica huic voci adscripta: ר. בקמץ, i. e. *literae Resch apponendum esse Camez*, unde colligi potest, fuisse codices, in quibus aliter, videlicet רב, scriptum esset, verum et certum est inde, quod etiamnum supersint codd., qui רב exhibent, ut tres Erfurtenses, a J. H. Michaelis in Nott. Critt. ad

Biblia Halensia ad h. l. et complures alii a De Rossio in *Scholiis Critt.* ad h. l. laudati, et inter hos quidem Hispanici nonnulli, et cod. Hillelianus numero 413 ab eo signatus. Alterum autem, רב, quo adscito verba ita sunt vertenda: *manus sua contendat*, i. e. pugnet *pro se*, graviora et antiquiora pro se habet testes, videlicet textum Samar., qui ירו ריב exhibet (unde interpres Samaritanus אידה היגר לה *manus ejus contendet pro eo*), LXX. διακρίνουσιν αὐτῷ, Aquilam, δικάσονται, Symmachum, ὑπεμαχῆσουσιν, Vulgatum, *pugnabunt pro eo*, Onkelosum, *manus ejus ultionem ei facient de inimicis suis*, quod sequutus Jarchi verba sic exposuit: *suscipiant causam ejus et ulciscantur ultionem ejus*. Saadias: *redde, o Deus, manus ejus defendentes jus suum pro se*. His accensendus et Syrus, qui secundum cod. Usserianum I. habet לה נדבגנך *contendent pro eo*. Ceterum nihil difficultatis habet, quod nomini duali ירוי jungitur verbum sing. רב, quum et alia hujus structuræ exempla occurrant, vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 714. — ועזר מצריו תהיה *Et auxilium, auxiliator, ab hostibus suis*, s. contra hostes suos, tu sis, o Deus! Cf. Ps. 60, 13.

8—11. Ad הלגרי Aben-Esra notat, Praefixum ל hic non esse Dativi notam, sed valere *propter, de*, ut Genes. 20, 13. אמרו לי אחי הוא *dic de me: frater meus est*. Quod videtur ideo monuisse, ne quis forte suffixa pronomina 2. pers. ad המיד ואררך ad Levin referat, quae sane ad Jovam sunt referenda, ut verba המיד ואררך hoc dicant: *Urim et Thummim tua, o Jova! sunt viro erga te pio, ei illa gestanda tradidisti, concredidisti*. De אררך et המיד vid. Ex. 28, 30. Patet, verbis illis significari Aaronem et sacerdotium ipsi ejusque posteris collatum; vid. Ex. 28, 36. sqq. — אשר נסיתו במסה הרובהו על בני מריבה *Quem tentasti in Massa, quocum contendisti ad aquas Meribae*. Respiciunt haec ea, quae Ex. 17, 4—7. et Num. 20, 1—13. narrantur. *Tentavit Deus Aaronem*, i. e. fiduciam, quam in ipso poneret, explorare voluit, dum jussit eum petram alloqui, *contendit* cum eo, diffidentiam, quam ea occasione prodidit, reprehendendo; vid. ad Num. 20, 12. 24. — 9. Hoc Vs. non de solo Aaron, sed de tota tribu Levitica sermo est. Laudantur Levitae, quod a Deo jussi eos qui vitulum adorassent plectere, nullam rationem necessitudinis et consanguinitatis habuere, vid. Ex. 32, 26. sqq. Id dicit prius Versus hemistichium: *Qui dicit de patre suo et matre sua: non vidi eum, nec fratrem suum agnovit, nec filios suos cognovit*, i. e. perinde ac ignotos eos occidit ob idololatriam commissam. Videntur autem haec non tam proprie intelligenda esse, ut existimemus, Levitae vere parentes et filios occidisse, sed poetice procul dubio dicta sunt, et non nisi hoc indicant, Levitae in observando mandato ipsi injuncto, vituli cultores plectendi, nullum personarum respectum habuisse. Cf. Matth. 10, 37. JARCHI: „Cum peccarunt Hebraei conflando vitulo, dixit Moses:

Quisquis est Domini, is se mihi jungat (Ex. 32, 26.). Quo dicto congregarunt se ad Moſen omnes Levitae, quibus praecepit, ut interficerent quisque patrem matris ſuae (i. e. vitricum, qui duxerat uxorem de familia Levi), aut nepotem ex filia ſua, quod Levitae fecerunt. Neque enim illos ſnum quisque patrem, aut ſuos filios interfeciſſe exiſtimandum eſt, quum ne unus quidem Levitarum peccarit. De univerſa tribu hoc comma loqui, oſtendit alterum hemiſtichium: *בִּי שָׁמְרוּ אִמְרֹתַי וּבְרִיתִי יִנְצְרוּ* *nam custodiebant praeceptum tuum, et observabant foedus tuum*, foederis tui leges. — 10. *יֹרְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב* *Docebunt jura tua Jacobum*, id muneris enim datum erat Levitis, vid. 17, 9. ſqq. 24, 8. Mal. 2, 7. — *יָשִׂימוּ קְטֹרֶת בְּאַפֶּךָ* *Ponent suffitum in naribus tuis*, tibi offerent, quod juris erat ſacerdotalis, Ex. 30, 8. *כָּלִיל* *Holocaustum*, qua una ſacrificii ſpecie comprehenduntur ceterae omnes. — 11. *בְּרַךְ יְהוָה חֵילוֹ* *Prosperet Jova opes ejus*. *חֵילוֹ* hic *opes, facultates* denotat, ut 8, 18. Gen. 24, 29. Ps. 62, 11. — *וּפְעַל יָדָיו תִּרְצֶה* *Et opus manuum ejus adprobet*, gratum habeat. *מִחַץ מִתְּנוֹמִים קָמְרוּ* *Conquassa quoad lumbos adversarios ejus*. *מִתְּנוֹמִים* eſt Accuſativus, ſive Casus adverbialis, quem loquendi uſum pluribus illuſtravit GESENIUS *Lehrgeb.* p. 685. 687. *אֲדַמְּשׁוּ אֹרְחוֹ מִן־יְקוּמָרוֹ* *Et oſores ejus*, ſc. *conquassa, percutē, ne resurgant*. *מִן־* h. l. negationem infert, ut alias ante Nomina et Infinitivos, veluti 1 Sam. 15, 23. Hoſ. 6, 6. Verum Syri et Arabes eandem Praepoſitionem *negandi et vetandi* vi et Futuro praeponunt.

12. *יָדִיד יְהוָה וְשֹׁכֵן לְבַטַח עָלָיו* *Dilectus Jovae habitabit ſecure apud eum*, Jovam. Dicitur Benjaminis tribus ſecure apud Jovam habitatura, quod eum ſecum habebat in templo et habitaculo ſuo. Nimirum non tantum urbs Hieroſolymitana in hac tribu ſita erat, Jos 18, 28.; verum etiam potiffima Sanctuarii pars. Pertinebat autem pars aliqua ad tribum Juda, Ps. 78, 68., atque ideo etiam illi accenſetur urbs Jos. 15, 63. — *הַפָּה עָלָיו* *Protegens eum*, Benjaminem, crit Deus. *הַפָּה* hoc ſolo loco obvium; ſignificatu non differt a cognato *חָפָה obtexit*. Verba tegendi vero nomini rei, quae tegenda dicitur, praemiſſa Particula *עַל* jungi ſolent, vid. e. c. *אֶבֶן* 2 Reg. 20, 6. — *וּבֵין בְּתָפִיו שֹׁכֵן* *Et inter humeros*, i. c. latera, tractus ejus habitabit Jova, quod templum ſuum in hac tribu habet. *בְּתָפָה* in libro Joſuae, ubi de diſiſione terrae agitur, frequenter de *latere, tractu*, urbis vel regionis uſurpatur, vid. 15, 8. 10. 11. 18, 12. 13. 16. 18. 19.

13. 14. *מְבֹרַכַת יְהוָה אֶרְצוֹ* *Prosperata Jovae*, i. c. a Jova, ſit terra ejus. Reſpicitur hoc Vs. et proximis fertilitas regionis quae tribubus Ephraimi et Manaſſis obtigit, ut in ultimis Jacobi votis Gen. 49, 25. 26. *מִמְּגַד* *Prosperata*, inquit, ſit terra illa *מִמְּגַד* *a dono pretioſa coeli*, videlicet a rore, eo videtur h. l.

et pluvia comprehendi. מַגֵּד proprie *quidvis eximium et praestans* denotat, coll. Arab. מגד *gloria superavit*, hinc *munus pretiosum*. וּמִתְהוֹם רִבְעָה הָהָה *Et ab abyssō jacente deorsum*, i. e. laticibus subterraneis et fontibus, quibus plantae alantur; cf. ad Gen. 49, 25. — 14. תְּבוּאָה שֶׁמֶשׁ *Proventus solis*, sunt vel omnis generis fructus, qui solis beneficio et calore producentur et ad maturitatem perveniunt; vel, ut alii volunt, qui semel tantum intra solarem periodum, seu annum, proveniunt, ut vinum, triticum, hordeum. Ita LXX. καὶ καὶ ὧν γεννημάτων ἡλίου τροπῶν. Illis respondent in altero hemistichio בְּרֵשׁ יְרֵחִים *protrusum s. protrusa lunarum*, i. e. fructus, qui singulis mensibus, aut aliquot lunae periodis praeterlapsis, colliguntur, ut foenum, olera, ficus in Palaestina, paucis mensibus exceptis. Alii per בְּרֵשׁ יְרֵחִים intelligunt eos *fructus, qui sub influxu lunae germinant*, uimimum quod, ex mente veterum, aliarum plantarum incrementa a sole, aliarum a luna pendeant; vid. Plin. H. N. 18, 30. 49., et Virgil. Georg. 1, 276. sqq. 396. Quam interpretationem tamen vix admittat linguae usus, ex quo Pluralis, יְרֵחִים, nusquam de luna, verum semper de mensibus usurpatur. Recte igitur Onkelos: *faciat pretiosos fructus ab initio mensis, mense*. Saadias: *legumina menstrualia*. Cf. Ez. 47, 12. Apoc. 22, 2.

15. Verba וּמִרְאֵשׁ הַרְרֵי-קָדִים Aben-Esra dicit per ellipsin posita esse pro וּמִמְגֵּת רֵאשׁ הַרְרֵי-קָדִים et prosperata sit terra Josephi *munere s. proventu pretioso cacuminis montium aeternorum*. Alii ראשׁ pro synonymo nominis מַגֵּד habent, quemadmodum ראשׁ בְּשָׂמִים Cant. 4, 14. sunt *praestantissima aromata*. קָדִים plures volunt esse *montes orientales*, quibus designentur montes Gileadiei ad orientem solem siti alterique Manassitarum dimidio distributi. Sed parallelum עֹלָם גְּבוּעוֹת עוֹלָם *colles aeterni* in altero hemistichio suadet, ut קָדִים de *tempore antiquo* capiamus. Sicut igitur שְׁמַי קָדִים 1 Reg. 8, 27. Ps. 68, 34. est *coelum antiquum*, et infra Vs. 27. אֱלֹהֵי קָדִים *Deus antiquus*, ita hic הַרְרֵי-קָדִים erunt *montes antiqui*, qui inde ab eo tempore, quo formata est terra, existiterunt. הַרְרֵי est forma poetis priva ab הָרַר pro usitatore הָרֵי. De עֹלָם גְּבוּעוֹת vid. Gen. 49, 26. Totius commatis sensum Hoffmannus recte ait hunc esse: *cacumine montium aeternorum et collium, qui tabida non consumuntur vetustate, temporisque robori fortiter resistunt perpetuo idem manentes*. Additque, praecipuae fertilitatis montes fuisse in tribuum a Josepho oriundarum regione, nempe juga montium Ephraim, Basan et Gilead (3, 13. Num. 32, 33.), unde variis fructibus, vitibus, segetibus et pascuis hae tribus abundabant, quin etiam aromatibus magni pretii et opobalsamo, Gen. 37, 25. 43, 11.

16. מִמְּגֵד אֶרֶץ וּמִלְאָהָה *Munere terrae et plenitudine ejus*, i. e. iis quibus est plena. Nomine אֶרֶץ Aben-Esra h. l. *campestris* indicari existimat, opposita montibus, de quibus Vs. 15.

Cui sententiae obstare recte Hoffmannus monuit, אֶרֶץ nusquam alias arctiori hoc significato reperiri, praesertim si cum מִלְאָה jun- gatur, ut Ps. 24, 1. 50, 12., neque scriptores Hebraeos tam anxie agere in enumerandis rebus, ita ut, quae jam antecedentibus inc- rant, aut in sequentibus continentur, proferre soleant, vid. c. c. Gen. 7, 14. 21. Plures Noster coacervat voces, quo luculentius liberalitas Dei erga Josephum ejusque sobolem appareat; quem in finem et vocem מַגֵּד iterum iterumque repetit. Recte Saadias: *tota terra Josephicae tribus. Et favor incolentis rubum*, i. e. Jovae, qui Mosi in rubo ardentē apparuit (Ex. 3, 2.), sc. וְיָבוֹא לוֹ *veniat*, obtingat *ei*, quod ex iis, quae sequuntur re- petendum. שְׂכָנִי pro שִׁכָן est forma poetica status constructi cum Jod paragogico, in Participiis satis usitatus, vid. Gen. 49, 11. Ps. 114, 8. 123, 1. Quemadmodum olim Jacobus Josephi filiis (Gen. 48, 16.) fausta omnia apprecatus est ab *Angelo qui ipsum ex omnibus malis liberavit*, ita Moses, quem auctor hujus Carmi- nis loquentem, inducit, Josephi soboli apprecatur favorem ejus, qui sibi in rubo flammante apparuit. וְיָבוֹא אֵתָּה *Veniat*, sc. הַבְּרָכָה הַזֹּאת *benedictio haec*, ut Jarchi et Aben-Ēsra supplent; quorum posterior recte observat, junctam esse huic voci duplicem parago- gen תָּה, est enim pro וְיָבוֹא. Cf. de hac hujus vocis forma GESENI *Lehrgeb.* p. 464. Verba וְלִקְדָקֵד נָזִיר אֶתְּוֹ deprompta sunt e Gen. 49, 26., ubi not. vid.

17. שֹׁרוֹ הָדָר לוֹ *Primogenitum bovis ejus quod at- tinet, gloria est ei.* בְּכוֹר שֹׁרוֹ est Nominat. absol., de quo vid. GESENI *Lehrgeb.* p. 723. b). Hoffmannus haec verba sic reddit: *primogenitus*, i. e. praestantissimus est *bos ejus*, quo myriades Ephraimi et millia Manassis altero Vs. membro memorata indicari existimat. Verum ii *cornubus*, de quibus statim, innuuntur; et nomina בְּכוֹר שֹׁרוֹ in statu constructo juncta esse docent Accen- tus. *Primogenito bovis* Josephicae tribus Hebraei fere Josuam, quo illustri duce terra Canaan est expugnata Ephraimo, filio Jo- sephi, oriundum, intelligunt; recte, ut ego quidem arbitror. *Bo- vis primogenito*, i. e. valido comparatur ob vim et fortitudinem, quam in terra expugnanda exseruit. Verbis הָדָר לוֹ Jarchi bene notat respici locum Num. 27, 20., ubi Moses jubetur Josuam ho- noris, qui ipsi a populo exhiberetur, participem facere. וְקַרְנֵי קַרְנֵי רֵאִם קַרְנֵי *Et cornua orygis sunt cornua ejus*, primogeniti bovis tribus Josephicae, cujus proxime mentio est facta. De רֵאִם vid. Num. 23, 22. et cf. ad Job. 39, 9. edit. sec. בָּהֶם עֲמִים יִנְבֹּחַ יַחְדָּו *Iis petet populos una*, cunctos, אֶפְסֵי-אֶרֶץ usque *ad limites terrae*, ante אֶפְסֵי subaud. לוֹ, cf. Ps. 59, 14. Quacnam sint illa duo cornua, mox declarat: וְהֵם רַבְבוֹת וְגו' *et illa sunt myria- des Ephraim et illa sunt millia Manassis*, numerosi exercitus utriusque tribus. Ceterum praeponitur et hic Ephraim Manassi ut Gen. 48, 19. 20.

18. 19. שִׂמַח זְבוּלֹן בַּצֹּאֲתָדָה *Laetare, o Sebulon! in egressu tuo*, i. e. navigationibus tuis et commerciiis exereendis. Tenebant enim Sebulonitae oram maritimam, ad commercia eum finitimis Tyriis et Sidonis exereenda eommode sitam, vid. ad Gen. 49, 13. וְיִשְׂשַׁכָּר בְּאַהֲלָיָהּ Tu vero, *o Issachar! laetare in tentoriis tuis*, domi maneus, et agris colendis occupatus, cf. ad Gen. 49, 15. — 19. עַמִּים - צֶדֶק *Populos ad montem vocabunt, ibi mactabunt sacrificia justitiae*, i. e. Sebulonitae et Issacharitae divites redditi ceteras tribus ad montem, in quo templum exstruetum, invitabunt, et ibi sacrificia salutaria Deo offerent. עַמִּים sunt tribus Israeliticae, ut Vs. 3. הָהָר h. l. ex eomuni Hebraeorum sententia Moriam montem, cui templum erat impositum, designat. זְבָחֵי - צֶדֶק *Sacrificia justa*, ut Ps. 4, 6., sunt vel rite et legitime oblata (ut Lev. 19, 36. צֶדֶק אֲבֵנֵי - צֶדֶק sunt *bilances justae et pondera justa*, vid. et supra 16, 18.), vel, quod malim, pia ac grata erga Deum mente, pro acceptis ab eo beneficiis oblata. Cf. ad Ps. 4, 6. — בְּיַמֵּי יִנְקָהוּ *Nam affluentiam maris sugent*, opibus et deliciis externis, quae navibus invehentur, affluent. וְשֹׁפְרֵי טַמְגֵי חוֹל *Et abscondita thesaurorum*, i. e. thesauros absconditos *arenae*. Iis alii intelligunt auri argentiye fodinas, quae in tribuum illarum ditione fuerint; alii immensas opes collectas, quas in arena defoderint Sebulonitae et Issacharitae; alii aurum, argentum, gemmas ab exteris allatas; quae e terra vel arenis extrahi aut colligi solent; quod et mihi praeplacet. Digna tamen, quae memoretur, Jonathanis est interpretatio, et Dathio probata: *ex arena producent specula et vasa vitrea, quoniam thesauri limitum revelati sunt ipsis*. Nam in finibus Sebulonitarum erant ostia fluvii Beli, qui arenam vitriariam effundit, ex qua primum vitrum est confectum. Vid. Plinius *H. N.* 36, 26. Strabonis *Geogr.* L. 16. Cap. 2. §. 25. Tacit. *Hist.* L. 5. Cap. 7. Joseph. *de bello Jud.* L. 2. Cap. 9.

20. בְּרִיךְ מִרְחִיב גָּד *Benedictus, laudatus sit qui dilatatur Gadum*, i. e. Deus, qui Gado amplos et latos fines concedit. „Dum autem,“ inquit Clericus, „Moses Deo, Gadum ampliandi, benedicat, ipsi Gado benevolentiam suam ostendit.“ כִּי כִּימֵי לֵוִי *Sicut leo habitat, requiescit*. Quibus verbis hujus tribus fortitudo bellica, et devictis hostibus securitas significatur; *fortitudo* quidem, quia leoni comparatur; *securitas*, quod haec tribus in morem leonis viribus suis fidentis secure quiescat et dormiat, suos hostes non timens. Cf. Gen. 49, 9. et ad Num. 24, 9. Jarchi: Quoniam Gad vicinus erat limitibus, ideo comparatur leoni, nam quicumque sunt vicini limitibus, fortes esse oportet, ut defendant limites ab hostibus. וְטָרַף זְרוּעַ אֵף - קָדְקֵד *Discerpitque brachium et verticem*, i. e. fortes suos adversarios eorumque reges rapiet et delebit leonis in morem, qui praedae, quam cepit, brachium seu armum cum capite uno impetu et impressione unguium lacerat. *Brachium*

imago est fortium militum, nam in brachio residet vis; *vertex* imago principis aut ducis, quare LXX. pro קַדְקֵד אֲרֻחוֹנְיָא posuerunt.

21. וַיִּרְא רִירָא רְאִשִׁית לּוֹ *Prospicit*, eligit sibi primitias, sc. terrae Cananaeae occupandae. Tribus Gad enim cum tribu Ruben et dimidia Manassis primam partem terrae occupatae cis Jordanem accipiebat, Num. 17. In explicandis verbis מִחֶקֶק הַלְקָתָה פִּי-שָׁם הַלְקָתָה מִחֶקֶק כִּפְּוֹן ea una cum iis, quae proxime praecedunt, sic reddunt: Καὶ εἶδεν ἀπαρχὴν αὐτοῦ, ὅτι ἐκεῖ ἐμερίσθη γῆ ἀρχόντων συγγενῶν. Patet, מִחֶקֶק כִּפְּוֹן collective accepisse, et principes in terra ea, quam tribus Gad occupavit, congregatos intellexisse. A qua sententia hand longe abest Saadias: *et quidem vidit in principio regionis suae quod coetus legislatorum ibi esset repositus*. Sed Hebraeorum plerique מִחֶקֶק כִּפְּוֹן in Singulari capiunt intelliguntque *legislatore tecto*, recondito, i. e. sepulto, Mosen, et Num. 21, 18. מִחֶקֶק vocatum, qui intra fines terrae Gaditis assignatae sepultus esset, ut igitur tribus Gad amore religionis illum terrae tractum optarit. Ita Onkelos: *et acceptum est in principio id quod ejus erat*, i. e. accepit primus partem suam, nam ibi in sua haereditate Moses, doctor magnus Israelis, sepultus est. Eodem sensu Hieronymus: *Et vidit principatum suum, quod in parte sua doctor esset repositus*. Similiter Tellerus hunc locum interpretatus est: *Elegit sibi primum terrae, propterea quod ibi ducis, Mosis, portio exigua reposita sit*, eà vero Mosen suum ipsius sepulchrum innuere existimat, quod solum de terra promissa quasi suam portionem acceperit. Jarchi haec verba eo refert, quod Mosis sepulchrum nemini cognitum est. Haec enim ad vocem כִּפְּוֹן scripsit: *ista portio agri tecta et abscondita fuit ab omni homine, dicitur enim (34, 6.): et nemo novit sepulchrum ejus*. DE ROSSI in *Scholiis critt.* p. 32. verba sic interpretatur: *quia ibi portio principis, i. e. regia et praestantissima, erat recondita, seu reposita*. GESENIUS in *Lex. hebr. min.* p. 538. locum ita exponit: *vidit, portionem legislatoris, i. e. ab legislatore sibi assignatam, repositam sibi esse*, observatque, כִּפְּוֹן, ad nomen femin. הַלְקָתָה referendum, construi cum propiore מִחֶקֶק, quemadmodum 1 Sam. 2, 4. habetur: קֶשֶׁת יַגְבְּרִים תְּהִים אֶרְצוֹת אֲרֻחוֹנְיָא *arcus heroum est fractus*, ubi תְּהִים pro תְּהָה positum; cf. *Lehrgeb.* p. 721. Neque tamen sensus ille satis commodus videtur. Nos quidem cum aliis nonnullis locum sic interpretamur: *Et prospexit, selegit sibi primam terram ab Israelitis occupatam, regionem Sichonis et Ogis, eo quod ibi, nempe in portione legislatoris, in portione a Mose sibi assignata (Num. 32, 33. Jos. 1, 13. 14.) protectus, securus sit*. Nam in urbibus munitis (Num. 32, 34—36.) tuti erant eorum liberi et uxores, dum ipsi ad bellum irent; de quo verba, quae proxime sequuntur: וַיִּתָּא רְאִשִׁי עִם *et ibat* Gadus, i. e. ibant Gaditae, tanquam *capita*, duces, principes

populi, quod Jarchi bene ita explicat: *illi enim ibant ante copias expeditas Israelitarum dum terram Cananaeam subigebant; quoniam fortes erant. Et sic dixit iis Moses (3, 18.): Vos autem praecedetis expediti ante fratres vestros rel.* Eodem sensu Onkelos: *ille egressus et ingressus est in capite populi, ante populum.* בְּדָקָה — יִשְׂרָאֵל *Justitiam Jovae fecit, et jura sua cum Israele, i. e. fecit, sive, quum hic Moses de futuro tempore loquens inducatur, faciet quae Deus praecepit et ipse promisit se facturum, h. e. comitabitur fratres eosque in expugnanda terra juvabit, et cum iis exsequetur, quae Deus in Cananaeos deerevit. Quod promissis steterunt Gaditae laudat in iis Josua 22, 1 — 3.*

22 — 24. דָּן גֵּר אֶרֶיָה *Dan sit catulus leonis, magnanimus et fortis, conf. Gen. 49, 9. Dan* ortus erat Simson, Jud. 13, 1. sqq. — זֶנֶק מִן־הַבְּשָׁן *Qui exsilit e Basāne. Ex Basanitidis montibus leones solebant in campos irruere. Verbo זֶנֶק, hoc tantum loco obvio, exsiliendi significatum, coll. Syr. זֶנֶק jaculari, vindicavit J. D. MICHAELIS in Suppl. p. 637. Cf. BOCHARTI not. ad Vs. sq. laudandam. — 23. שָׂבַע רְצוֹן *Satur sit favore, sc. Jovae, quod nomen e verbis proximis est supplendum; obtingat Naphtalitis a Deo satietas s. copia omnium rerum gratarum. וּבְמִלָּא בְרַכְּתָה יְהוָה Et plenus benedictione Jovae, ob fertilissimum Galilaeae tractum, quem haec tribus occupavit. יָם וְיַרְדֵּן Mare et austrum posside. BOCHARTUS (Hieroz. T. II. p. 39 — 41. coll. p. 261.): „Haec cum iis sunt conferenda, quae de Danitis dixerat Vs. 22., Dan est ut catulus-leonis, qui e Basane insiliit. Sic enim illi, tanquam saltu ab uno Judaeae extremo, ad alterum progressi, Laischam s. Leschem urbem occupaverant ad Jordanis fluvii fontes, quam de suo nomine postmodum Danem appellaverant (Jud. 18, 27. 28.). Non igitur totius terrae Canaan, sed horum Danitarum respectu, Moses praedicit fore, ut Naphtali possideat יָם וְיַרְדֵּן mare et meridiem. Et vero a meridie urbis Dan usque ad mare Tiberiadis extendebatur Naphtalitarum portio. Proinde tres Chaldaei interpretes וּבְמִלָּא דְּטִבְרִיָא mare Tiberiadis, vel, quod idem est, יָם גֵּנְזָרֶת mare Genesareth, hic intelligunt. Lacus enim Hebraeis maria nominari, nemo est qui nesciat.“ Lacum Tiberiadis s. Genesareth intra Naphtalitarum fines fuisse, docuit LIGHTFOOT in Chorograph. Horr. hebr. in Matth. praemiss. Cap. 71. יִרְשָׁה est Imperat. cum הָ paragogico, pro רָשׁ; cf. GESENI Lehrgeb. p. 383. — 24. בְּרוּךְ מִבְּנֵי *Benedictus sit ex filiis, i. e. auctus multa sobole; conf. ad Num. 26, 47. — יהי רצוני אחיו Gratus sit fratribus suis, iis e terrae suae proventibus res optimas suppeditaturus; cf. Gen. 49, 20. — וְטִבַּל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ Tingatque oleo pedem suum, ita abundet oleo, ut eo pedes lavare possit.***

25. In verbis בְּרִזְל וּנְהַשְׁתָּ מִנְעֵלָךְ explicandis in duas potissimum partes interpretes discedunt, nomen מִנְעֵל hoc solo loco

obvium aliis ejusdem ac נַעַל *calceamentum* significationis habentibus, aliis haud diversae a מַנְעָלָה *sera, pessulus*, existimantibus. Priori significato ceperunt LXX., qui illud ὑπόδημα vertunt, quos sequuti Syrus et Vulgatus. Neque tamen, quid eo adscito significato verba *ferrum et aes sint tua calceamenta*, sibi velint, consentiunt. Jonathan ea hoc modo exponit: *Clari erunt, o tribus Ascher, sicut ferrum, et fortes sicut aes, pedes ipsorum, ad ambulandum in rupibus petrarum.* Eundem in sensum collineat Coccejus, qui in Lexico illa sic explicat: dabo tibi ambulare in securitate, ut pedibus tuis nulla noxa accidat, quasi ferro et aere calceatus esses. Kimchi et Abarbenel *calceo* per metonymiam terram calcatam, sive regionem quam Ascheritae sorte obtinuerint continuoque calcaverint, significari existimant, ut his verbis significetur, in Ascheritarum portione montes ferri acrisque feraces esse. Alii cogitant de caligis seu ocreis militum, minutis cuspidatisque clavis ferreis munitis, veluti BYNAEUS in libro *de Calceis Hebraeor.* l. I. Cap. 4. Sed quum *calceamenti* significatus nomini מַנְעָלָה assignatus sensum idoneum minime fundat; significatio altera, *serae, pessuli* adsciscenda erit, quam et Saadias expressit, qui מַנְעָלָה *serae tuae reddidit.* Verbum נַעַל *foris obserare*, obdere foribus pessulum, notat 2 Sam. 13, 18. Jud. 3, 23. 24. Unde verborum *ferrum et aes*, i. e. ferreus et aereus sit *pessulus tuus* sensus erit vel hic: urbes tuae ferreis aeneisque pessulis (non ligneis, quorum vulgo usus fuit, cf. *d. a. u. n. M. P. II. p. 323.*), undique conclusae et munitissimae sint. Vel: terra tua tum natura, tum opere, aequae munita et tuta ab hostium insultibus sit, ac si ferreis aeneisque repagulis sit circumclusa. Hunc sensum expressit Onkelos; *firma ut ferrum et aes sit tua habitatio.* In verbis מַנְעָלָה וְכַרְמֵיךָ דְּבַאֲךָ, interpretationis diversitatem creat nomen ἀπαξ λεγόμενον דְּבַאֲךָ. Plures illud capiunt *fortitudinis* significato. Itajam LXX. *Kai ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχὺς σου*, quibuscum Vulgatus, Syrus et Saadias consentiunt. Onkelos: *et sicut dies juventutis tuae sit fortitudo tua.* Alii *senectutem* illo nomine significari existimant, quasi per literarum metathesin sit pro דְּבַאֲךָ, a דְּבַאֲךָ *languescere*, ut optet, senectutem Ascheritarum ita firmam et lactam futuram esse, ut fuerit juvenus. Sed דְּבַאֲךָ pro *diebus juventutis* plane pro lubitu sumitur. Assentior PFEIFFERO, qui in *Dubiis Vexatt.* ad h. l. coll. Arab. דְּבַאֲךָ *quievit* locum sic interpretatur: quamdiu durabunt dies tui, duret etiam quietus status tuus, i. e. quietam semper agas vitam. Qui sensus optime congruit iis, quae proxime antecedunt.

26. Hic redit vates ad benedicendum omnibus in universum Israelitis. Verba יִשְׂרָאֵל לֹא יֵשׁוּב לֵאלֹהֵי אֲחֵרִים LXX. reddunt: οὐκ ἔστιν ὡσπερ ὁ Θεὸς τοῦ ἠγαπημένου, Hieronymus: *non est Deus alius ut Deus rectissimi*; Onkelos: *non est Deus ut Deus Israelis.* Nec aliter Syrus et Saadias. Sed quo minus nomina יִשְׂרָאֵל יֵשׁוּב in statu

regiminis, sicut Deus Israelis, vertamus, vetat et Accentuum et punctorum vocalium ratio. Quodsi enim כָּאֵלֹהִים cum sequenti יִשְׂרָאֵל conjungeretur, Camez sub praefixo כ non posset consistere; sive propter ה articuli exclusum, sive ob vicinitatem toni hic constitui dicatur. Ad haec idem nomen tali in statu Accentu conjunctivo debuisset notari, quo vero quum destituatur, et distinctivum, *Tiphcha*, appositum habeat, vocem יִשְׂרָאֵל hinc distinguendam, et in *vocandi* Casu offerendam esse liquet. Quod et Jarchi vidit, qui haec verba sic exposuit: *scias tibi, o Jeschurun, non esse instar Dei veri omnes deos gentium.* — *Qui vehitur coelis pro auxilio tibi ferendo.* Cf. Ps. 18, 10. 11. — *Et qui in majestate sua nubibus,* sc. vehitur, repetito רִכַּב ex antecedentibus.

27. Vere observat Aben-Esra, מְעוֹן et מְעִינָה (quod ipsum olim in codice quodam h. l. extitisse tradunt doctores Talmudici, vid. LIGHTFOOTI *Horr. Hebr.* ad Matth. 5, 18.) esse i. q. סִכָּה *tabernaculum, tugurium*, quod ab injuria coeli refugium praebet, utrumque enim illud nomen Ps. 76, 2., ut parallelum et synonymum sibi invicem respondere. Quare verba בְּעֵינֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל et hoc modo sunt capienda: ita rursum refugium tibi, o Israel, est *Deus aeternus*, quo ipso sensu in Psalmi 90., qui Mosi tribuitur, initio dicitur: *Domine, tu es refugium nobis per omnes generationes.* Et Ps. 91, 9. עֲלִיוֹן שָׁמַיָּה *Altissimum posuisti refugium tuum.* Recte igitur LXX. ἡ ἀθάνατος ἰσχυρὸς εὐχόμενος reddiderunt. Verba autem עוֹלָם אֱלֹהִים Aben-Esra sic interpretatur: *et infra, subter te, o Israel, sunt brachia Numinis aeterna, quae te sustentant; brachia aeterna vero sunt robustissima, quae non fatigantur aut debilitantur: ita protectio tibi erit et perpetua, a Deo aeterno, et validissima, quae ab omni parte te tutum praestabit.* Opponitur Jova diis novis populorum vicinorum. Ad voces יְיָ אֱלֹהֵיךָ et עוֹלָם post Grotium notat Clericus, quum Hebraei non habeant vocem propriam, qua *aeternitatem* expriment, eos translatione aut circumloquutione uti, et יְיָ אֱלֹהֵיךָ quidem anteriorem partem aeternitatis, si ita loqui licet, significare, עוֹלָם vero posteriorem; cf. Mich. 5, 1. Argumentum certissimum validi sui auxilii, pergunt Noster, jam dedit tibi Jova: *expulit enim jam tum ex parte hostes coram te,* et porro sic faciet, ut promisit Ex. 23, 29. 30. 34, 11. — *Et dixit dele,* disperde illos. Cf. 20, 16. 17.

28. In priori Versus membro in diversas partes interpretes trahit dictio יַעֲקֹב עֵינָי. Jarchi nomen עֵינָי significatu *adspectus* capit, quo legitur Num. 11, 7. עֵינָיו כְּעֵינֵי הַבְּדֵלָה *adspectus ejus, (Mannae) erat instar adspectus bdellii.* Hinc senioribus Hebraeis et Chaldaeis בְּעֵינָי, proprie *secundum adspectum* seu *speciem*, simpliciter valet *in morem, sicut.* Sequutus vero Jarchi est Onkelosum, qui reddit: *habitent Israelitae securi et soli secundum be-*

*nedictionem qua iis benedixit Jacobus, pater eorum. Eodem modo Saadias: secundum dictum Jacobi. Sed בעיך pro עיך eo sensu, quo seriores Hebraei et Chaldaei usurpare solent, hinc poni, vix est verosimile. Recte Aben-Esra עיך hic fontis significatu capit, et בעיך געקב exponit: omnes qui egrediuntur e fonte Jacobi, i. e. posteri ejus, qui tanquam ex fonte largissimo prodibunt, eadem imagine, qua Israelitae Jes. 48, 1. vocantur: ממרי יהודה ויהודה נצאלי qui ex aquis Judae egressi sunt. Et Ps. 68, 27. Laudate Deum, vos qui estis ממקור ישראל e fonte Israelis; et cf. ad Num. 24, 7. Ceterum Mendelii fil. recte monuit, voces בטח בוד tam ad ישראל quam ad בעיך געקב pertinere, ut primum hujus Vs. membrum ita sit capiendum: *habitet Israel secure et solitarie, habitetque fons Jacobi secure et solitarie.* בוד Solus plures ita intelligunt: non mixtus eum Cananaeis, inter quos tutus non potuisset populus habitare. Sed videtur potius et hic, et Jer. 49, 31., ad securitatis descriptionem pertinere eo sensu, quo Jarehi exponit: singuli soli, unusquisque sub ficu sua erunt dispersi, ut in alta pace, nec opus habent, ut se congregent et simul habitent propter hostes. Cf. ad Num. 23, 9. — אלה-ארץ pro ארץ-אלה, *habitet Israel terram tritici et musti!* cf. 8, 7. sqq. — אף-שמיר אף-שמיר טל *Etiam coeli ejus, Israelis, s. terrae ejus, stillabunt ros, ne opus habeant terram operose rigare, ut Aegyptii, vid. 11, 10. Cf. ad Gen. 27, 28., ubi idem apprecatur Jacobo Isaacus. LXX. καὶ ὁ οὐρανὸς συνεφεῖς αὐτῷ δρόσῳ. et Hieronymus: coelique caligabunt rore. Sensum exprimere cum emphasi voluerunt, q. d.: coeli stillabunt ita densum, ut caligare quasi videantur.**

29. אשריך *O beatitudines tuae! o beatum te!* Cf. ad Ps. 1, 1. — נושע ביהודה *Servatus per Jovam, ut Jes. 45, 27. LXX. σωζόμενος ὑπὸ Κυρίου. מן עזרה Qui est clypeus auxilii tui, te protegit, ne laedat te malum. Cf. Gen. 15, 1. Ps. 3, 4. 84, 10. 12. — נאשר-חרב באותך *Et qui est gladius eminentiae tuae, qui est tibi iustar gladii quo te supra hostes tuos efferre potes. ויבכשו אביך לך Et mentientur tibi hostes tui, dissimulando et adulando, ut irani tuam a se avertant humiliter tibi servire eogentur vel inimicissimae gentes, conf. ad Ps. 18, 45. — נאפה על-במותימו תדרה *Et tu super excelsa eorum loca calcabis, arces eorum in montibus positas, loca eorum inaccessa victor calcabis, iis poteris; qua ipsa phrasi et Amos 4, 13. Mich. 1, 3. superbe incedens victor describitur. LXX. Καὶ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ. Ceperunt במורה, contra linguae usum, de superiore corporis parte, i. e. cervicē, et allusum putarunt ad morem Orientalem antiquorum, hostes devictos pedibus calcandi. Ita et Jarehi, qui confert Jos. 10, 24. *Ponite pedes vestros super cervices regum istorum.****

Cap. 34.

Mosis mors et sepultura.

Hoc Cap., ut praecedens, longe demum post mortem Mosis huic libro additum esse, ex ipsa ejus ratione satis superque apparet, et praesertim ex Vs. 10., ubi dicitur, *non surrexisse amplius inter Israelitas Vatem Mosi similem*, quae certe minime hominis esse possunt, qui non multo post scripserit.

1 — 3. אל-הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפְּסָגָה *In montem Nebo* (vid. 32, 49.), qui *cacumen Pisgae*. J. D. Michaeli *Pisga* videtur fastigium montis cujusdam, qui hodie vocatur *Szalt*. Verum *Szalt* esse nomen urbis cum arce colli cuidam imposita, qui collis arduis montibus sit circumdatus, refert BURCKHARDT (*Itin. Syr.* p. 601. sqq. vers. teuton), qui *Pisgam* potius cum montem esse existimat, qui hodie *Dschebel Attarus* vocatur (p. 630.); vid. *Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 131. *Gilead* sensu latiore videtur hic esse regio tribuum duarum ac dimidia, septentrionem versus. De urbe *Dan* cf. ad Gen. 14, 14. — 2. Hic Vs. manifeste indicat, haec scripta esse post divisionem Cananaeae. עד תַּיִם הַאֲחֵרוֹן *Usque ad mare occidentale*, i. e. mediterraneum, cf. ad II, 24. — 3. וְאֶת-הַנֶּגֶב *Et meridiem*, meridionalem partem tribus Judae, cf. ad Num. 13, 18. 28. הַכְּפָר se. הַיַּרְדֵּן *circulum Jordanis*, ut nos quoque, *den Jordan-Kreis*. Intelligitur magna illa planities inde a lacu Tiberiadis usque ad mare mortuum, quam Jordanes secat. A Graecis ea planities vocabatur vel μέγα πεδίον, vel πεδιάς μεγάλη, vel αὐλὼν, Geographi Arabici hanc regionem campestram vocant *Al-Gaur*, *planitiem*, πεδίον. Cf. *d. bibl. Alterthumsk.* Vol. II. P. I. p. 145. sqq. בְּקַעַת *alias vallis*, hic latius sumendum pro *planitie*, uti res ipsa postulat. יְרֵחוֹ עִיר הַחַמְרִים *Jericho urbs Palmarum*. Cf. Jud. 1, 16. 2 Chr. 18, 15. Josephus quoque de B. J. 4, 8, 3, de regione circa Jerichuntem: *Pulcherrimos et maxime opacos hortos haec planities habet, palmarumque irriguarum genera, tam sapore, quam nominibus varia.* Vid. *Alterthumsk.* II. II. p. 153. sqq.

5. 6. עַל-פִּי יְהוָה *Ad os Jovae*, prout Jova dixerat. — 6. וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ *Et sepelivit eum*, sc. *sepeliens*, i. e. *sepultus* est, impersonalis loquendi forma, de qua jam saepe monuimus. Sic LXX. καὶ ἔθαψαν αὐτόν. Nam eos legisse וַיִּקְבֹּר pro וַיִּקְבֹּר, tacentibus reliquis versionibus antiquis et codicibus adhuc collatis, haud facile crediderim. Alii supplent יְהוָה, *Mosem sepelivit Deus*, tunc ex Canone illo notissimo, quo Deo id adscribitur, quod eo providente factum est, sensus erit, *Mosem Deo ita providente in speluncam quandam intrasse ibique extremum halitum emisisse.* וְלֹא יָדַע — הַיּוֹם *Nemo novit usque ad diem hodiernum ejus sepulchrum.* Nam etsi Israelitarum unus vel alter, qui praesto ad-

fuere morienti, ipsum sepeliverint, verum nihilominus esse potest, post non esse conspectum aut cognitum a quoquam mortalium ipsum sepulchrum.

7 — 10. כְּהָהָה עֵינָיו לֹא — *Non caligaverant oculi ejus*, prae senio, ut Isaaco. Gen. 27, 1. — וְלֹא נָס לָהּהָה *Neque fugerat vigor ejus*. לָהּהָה proprie est *viride*, cui non deest suus humor. Sic Latini quoque dicunt *viridem senectutem*. הָהָה ex vetusta seriptione pro הָ Suff. ut Gen. 49, 11. עֵירוּהָה pro עֵירוּ *asinus ejus*. LXX. לָהּהָה crediderunt ad fine esse τῶν לְחֵי, *maxillae*, habent enim *γελύνια labia*, genae. Sequitur illos, uti solet, Vulgatus: *nec dentes illius moti sunt*. Onkelos voc. לָהּהָה contulit cum Arab. לָהּהָה *splenduit*, unde vertit: *nec mutatus est splendor gloriae faciei ejus*. — 8. יוֹם שְׁלֹשִׁים וְשֵׁשׁ *Triginta dies* consumi solebant in luetu de viro bene merito. Cf. Num. 20, 29. — 10. אֲשֶׁר יִדְעוּ יְהוָה פָּנִים אֶל-פָּנִים *Quem Jova noverit facie ad faciem*, i. e. quem Deus tanta familiaritate dignatus sit.

CORRIGENDA.

Pag. 28. lin. 8. leg. וְיִאָמֵר. — p. 28. lin. 12. ab ult. leg. אָחֵד. — p. 30. lin. 18. ab ult. leg. לְהַבְדִּיל. — p. 30. lin. 14. ab ult. leg. הָיָה. — p. 31. lin. 6. leg. הָיָה. — p. 31. lin. 17. ab ult. leg. אָרַד. — p. 31. lin. ult. leg. בְּצִלְמִנֵהוּ. — p. 32. lin. 2. leg. בְּדַמּוֹתָיו בְּצִלְמֵהוּ. — p. 32. lin. 33. leg. וְכִבְשָׁה. — p. 33. lin. 7. pro interpretatur leg. interpretandus est. — p. 36. lin. 10. leg. הִדְעָה. — p. 40. lin. 20. ab ult. leg. וְעָפַר. — p. 41. lin. 19. ab ult. leg. הִתְאֵבְלָהּ. — p. 44. lin. 19. leg. הָיָה. — p. 44. lin. 20. ab ult. leg. אֲשֶׁר פָּנָה. — p. 44. lin. 9. ab ult. leg. אֶל-פָּנָה. — p. 44. lin. 5. ab ult. leg. וְיִאָמֵר. — p. 48. lin. 7. leg. וְיִדְעַה. — p. 50. lin. extr. leg. הָיָה. — p. 53. lin. 15. ab ult. leg. בְּשָׂרָה. — p. 54. lin. 16. ab ult. leg. וְיִפְתָּחֵם. — p. 58. lin. 2. 3. 5. ab ult. leg. פָּנָה. — p. 62. lin. 6. ab ult. leg. מִיָּד. — p. 97. lin. 37. leg. Exod. 12, 40. — p. 284. lin. 24. pro terra leg. terrae.

BS1145 .R815 1828 v.1
scholia in Vetus Testamentum in

Princeton Theological Seminary-Speer Library

1 1012 00066 3528